

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADEÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL.

HATODIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1882.

E FOLYÓIRAT A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL
JELEN UGYAN MEG, DE TARTALMÁÉRT EGYEDÜL A SZERKESZTŐSÉG FELELŐS.

Az „Egy. Philolog. Közlöny“ dolgozótársai

1882-ben.

Ábel Jenő.
Angyal Dávid
Bászel Aurél.
Beliczay Jónás.
Boros Gábor.
Brassai Sámuel.
Burány Gergely.
Csengeri János.
Erdélyi Károly.
Erődi Béla.
Ferenc Valdemár.
Fináczy Ernő.
Fröhlich Róbert.
Gergely Károly.
György Lajos.
Háhn Adolf.
Haraszi Gyula.
Hegedüs István.
Heinrich Gusztáv.
Hellebrant Árpád.
Herzl Mór.
Kanyurszky György.
Kassai Gusztáv.
Király Pál.

Kont Ignác.
Krajcsovics Soma.
Krausz Jakab.
Kúnos Ignác.
Latkóczy Mihály.
Márki József.
Pécsi István.
Pecz Vilmos.
Pozder Károly.
Radó Antal.
Riedl Frigyes.
Schwiedland Jenő.
Székely Ferencz.
Székely Salamon.
Szilágyi István.
Szilasi Móricz.
Szücs Lajos.
Thewrewk Emil.
Váli Béla.
Veress Ignác.
Versényi György.
Vizoly Zakariás.
Volf György.
Wertner Mór.

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
Ábel Jenő, Charles Graux	833
Angyal Dávid, A zuhatar	365
— — Nyelvtörténeti adatok	366, 894
Bászel Aurél, Párhuzam Platon és Aristoteles közt	1
Beliczay Jónás, Főlirataink olvasásához	128
— — Római fa-utak	223
— — Jupiter és Aesculapius nagyszebeni főlirata	517
Boros Gábor, Sappho	424
Dugonics András, Tárházi, vigjáték, első kiadás	733
Csengeri János, A görög rhetorika ó-kori irodalma	609
Erdélyi Károly, Simai Kr. «Igazházi»-ja	681
Fináczy Ernő, Sappho és Phaon	105
— — Római nőköltők	481
Fröhlich Robert, Aquincum történetéhez	141
Háhn Adolf, Dugonics «Tárházi»-ja	777
Hartel-Pecz, A latin nyelv kiejtése iskoláinkban	88
Heinrich Gusztáv, Ráskai Vitéz Franciskójához	131
— — Gót költészet és próza	375
— — Dugonics «Bátori Mária»-ja	453
— — Ulfilas és a gót nyelvemlékek	527
— — A Nibelungének jubilaema	567
Herzl Mór, Az ó-francia nyelvntanhoz	793
Kassai Gusztáv, De Tacito philosopho	185
Kont Ignác, A szenvedő Krisztus	442, 542
Krajcsovics Soma, Középkori költőink verselése	705, 837
Krausz Jakab, Euripides élete és költészete	112, 232, 309
Pecz Vilmos, Gymnas. classicusok. VI. Sophokles	28
— — Az új grammatikai irány	634
Pozder Károly, A Kyros-monda	369
— — A madár árja mondákban	631
Riedl Frigyes, Simonyi kis nyelvntana	573
Schwiedland Jenő, Schliemann kutatásai	296, 490
Székely Salamon, A birtokos névmás a Chanson de Rolandban	556
Szilágyi István, Az állítólagos Rákóczi-codex	289
Szücs Lajos, Szeucz Molnár Albert költészete	390
Thewrewk Emil, Martialis spect. 1.	341
— — Variae lectiones, LVI—LVIII. LIX.	827, 894
Váli Béla, Argyr a magyar költészetben. I. Görgei Alb.	33

	Lap
Veress Ignác, Az igeműszavak a magyarban	201, 323, 398
Versényi György, Az észt népdalokról	646
Vizoly Z., Erdély helységneveinek magyarázatához	15
Volf György, Hogy hitták az Argyrus szerzőjét?	135
Wertner Mór, A pénzverési jog történetéhez	561

II. Hazai irodalom.

Ábel J., Homéros Odysseája, <i>Ferenc Valdemartól</i>	151
— — Egyetemünk a középkorban, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	604
Andrássy J., Német olvasókönyv, <i>Közoktatási tanács</i>	156
Augier-Feleki, Nemes és polgár, <i>H. Gy.</i>	180
Bartal-Malmosi latin alaktanáról, <i>Stier G.</i>	281
Bászeli A., A class. philolog. munkásai, <i>Ábel Jenőtől</i>	800
Bayer F., Lőcsei album	690
Budenz J., Nyelvtud. közlemények XVI. 1., <i>Kános Ignácztól</i>	57
Chovancsák I., A subjectiv elem Moliérenél, <i>Hahn Adolftól</i>	465
Collins-Kont, Sophokles	607
Dávid J., Horatius ódái és epodái, <i>Székely Ferencztől</i>	162
Erődi B., Mikes levelei, <i>Szilasi Móricztól</i>	347
Gerevics G., Plautus Trinummusa, <i>Pecz Vilmostól</i>	97
— — Plauti Captivi, <i>Ábel Jenőtől</i>	691
Holub M., Magyar-latin szótár	282
Kassai G., Xenophon emlékiratai, <i>Ábel Jenőtől</i>	51
Krausz J., Sophokles élete, <i>Pecz Vilmostól</i>	97
Lehr A., Arany Toldija, <i>Angyal Dividtól</i>	343
Margalits E., Hósi eposzok meséi, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	362
Milleker B., A verseczi római vízvezeték	282
Névy L., Olvasmányok a poetikához, <i>Közoktatási tanács</i>	257
Pecz V., Euripidesz tropusai, <i>Ábel Jenőtől</i>	865
Petrovich F., Taciti Annales, <i>Ábel Jenőtől</i>	249
Schwicker-Tiber, Német helyesírás, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	252
Simonyi Zs., Gyakorító s mozzanatos igék, <i>Kános Ignácztól</i>	347
— — Kis magyar nyelvtan, <i>Riedl Frigyesztől</i>	573
Szamosi J., Görög mondattan, <i>Burány Gergelytől</i>	805
Szinnyei J., Komáromi színészet, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	360
Ulflás ed. Müller és Hoepe, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	605
Vajda V., A francia versidomról, <i>Herzl Mórtól</i>	145
Végh E., Arany Toldija, <i>Heinrich Gusztávtól</i>	364
Wolf J., Héber örömköltemény, <i>Kanyurszky Györgytől</i>	591

III. Programm-értekezések, 1880-81.

Böhm D., Caesar zur Ethnologie der Germanen	73
Burány G., Quaestiones perpetuae és a büntügyi perrendtartás	74
Burián J., Nehány anachronismus az Aeneisben	75
Gsengeri J., Nauzika, az Odyssea VI. éneke	76
Czuprák E., A nevelés és oktatás az ó-görögöknél	77
Dávid J., Caesar munkái a gymnasiumban	77

	Lap
Farkas J., A jogtudós Scaevola	175
Füredi L., Kisfaludy K. kora	78
Heffler K., Kisfaludy Sándor	79
Jámbor P., Cicero	79
Karsa I., A római birtok keletkezése	80
Keleti V., Az olympiai ásatásokról	97
Kotunovics S., Az imák s áldozatok a görögöknél	80
Markusovszky S., Horatius ars poetikája	81
Matskássy I., A francia nyelv a XVI. sz.	82
Mészáros A., Horatius leveleinek sorrendje	84
Németh K., Nagy Sándor mint ember és király	85
Perusek R., De scholiorum Bernensium origine	175
Pintér E., Az attikai eskü	85
Schultz V., Róma kormányzata	85
Szijjártó I., Auguszus uralkodása	86
Tóth S., Nonnus Panopolis	87
Zsoldos B., Thucydides magyar fordításából	87

IV. Külföldi irodalom.

Ábel J., Orphei Litlika.....	645
Arnoldt., Der Chor im «Agamemnon». <i>Kont Ignácztól</i>	808
Arnim I., De prolog. Euripid. arte, <i>U. a.</i>	829
Barbey d'Aureville, Goethe et Diderot. <i>Király Páltól</i>	261
Bugge S., Altnordische Götterlehre, <i>Heinrich Gusztávól</i>	812
Celtes K., Fünf Bücher Epigramme, <i>Ábel Jenőtől</i>	172
Curtius-Kaupert, Karten von Attika, <i>Pecz Vilmostól</i>	174
Droysen H., Athen und der Westen, <i>Kont Ignácztól</i>	890
Grube W., Stellung des Chinesischen, <i>Heinrich Gusztávól</i>	887
Hartmann I., De Hermocopidarum iudiciis, <i>Kont Ignácztól</i>	69
Herrmann K. F., Griechische Alterthümer	478
Jordanis ed Mommsen, <i>Fröhlich Róberttől</i>	598
Klinkenberg I., De Euripideorum prologum arte, <i>Kont Ignácztól</i>	63
Luckenbach H., Griech. Vasenbilder u. epischer Kyklos, <i>Kont Ignácztól</i>	68
Ludwich Arthur, Die Kaiserin Eudokia.....	476
Meyer W., Die Urbinatische Sammlung, <i>Kont Ignácztól</i>	65
Mezger Fr., Pindars Siegeslieder, <i>Fináczy Ernőtől</i>	268
Michelangeli L., Anacreonte, <i>Brassai Sámueltől</i>	875
Oeri., Zu den «Trachinierinnen» des Sophokles, <i>Kont Ignácztól</i>	810
Philologische Wochenschrift	183
Poestion J. K., Griechische Dichterinnen, <i>Latkóczy Mihálytól</i>	815
Pforten H., Zum griechischen Perfektum, <i>U. a.</i>	892
Richter H. M., Messias u. Wertherzeit, <i>Heinrich Gusztávól</i>	361
Rossberg, Deutsche Lehnwörter, <i>Riedl Frigyesztől</i>	829
Walser Jakab, A caesura κατά τῶν ποζιῶν	477
Veldeke's Eneit ed. Behaghel, <i>Heinrich Gusztávól</i>	466
Voigt G., Wiederbeleb. des class. Alterthums, <i>Ábel Jenőtől</i>	70
Wieseler Fr., Zu Euripides Kyklops. <i>Kont Ignácztól</i>	63

V. Fordítások.

	Lap
<i>Anakreoni dalok: Felelet P. Thewreuk Emiltől</i>	14
Kelv a dühöngésre. <i>U. a.</i>	110
Gondtalan élet. <i>U. a.</i>	127
Fiatal öreg. <i>U. a.</i>	134
Anakreon koszorúja. <i>U. a.</i>	144
Európa képe. <i>U. a.</i>	248
Az elfogott fecske. <i>U. a.</i>	260
Óhajok. <i>U. a.</i>	279
A tavasz. <i>U. a.</i>	308
Más-más dühöngés. <i>U. a.</i>	322
Eros fészke. <i>U. a.</i>	340
Szerelmi lant. <i>U. a.</i>	342
Rózsa. <i>U. a.</i>	792
Tavaszi serleg. <i>U. a.</i>	799
Daphne, <i>U. a.</i>	807
Küzdés Erossal. <i>U. a.</i>	864
A megelégedett élet, <i>Gergely Karolytól</i>	475
A mámor. <i>U. a.</i>	489
Óhajtások. <i>U. a.</i>	526
Gondtalanság. <i>U. a.</i>	555
A festőhöz. <i>U. a.</i>	572
<i>Anthológiából, a görögökből: A nyúl. — Biztatás. — A dalnok. —</i> A szerenese. — A spártai nő. — A vén dajkának. — Leonidás sirja. <i>Pécsi Istvántól</i>	49
Anthologia Pal. XI. 226, <i>P. Thewreuk Emiltől</i>	342
— — XI. 391. <i>U. a.</i>	352
— — V. 32. <i>U. a.</i>	597
— — VI, 707. <i>U. a.</i>	836
— — XI, 307. <i>U. a.</i>	874
— — latina Riese, 734 és 706. <i>U. a.</i>	352
— — V. 81. és 873. R. <i>U. a.</i>	603
— — XI. 68. <i>U. a.</i>	630
— — Theognis. <i>U. a.</i>	874
— — Hipponax sírverse, Theodectes rejtvénye. <i>U. a.</i>	895
— — Tanaquil Faber, Moschos 8. <i>U. a.</i>	895
— — Archilochus 6. Anth. Pal. XI, 421. <i>U. a.</i>	896
Ausonius epigr. 23. <i>P. Thewreuk Emiltől</i>	633
Catullus, 86, <i>U. a.</i>	179
— — 72. és 83. <i>U. a.</i>	452
Görög népdal: Az Arta hidja, <i>Erődi Belától</i>	474
Julianus császár a serről, <i>P. Thewreuk Emiltől</i>	680
Khristopoulos A., Ellhatározás, <i>Erődi Belától</i>	441
Leopardi, Itáliához, <i>Rado Antaltól</i>	470
Lukán Phárxáliájából, <i>Marki Józseftől</i>	272
Manzoni, Május ötödike, <i>Rado Antaltól</i>	358
Martialis VII, 12, <i>P. Thewreuk Emiltől</i>	397
— — IX, 94. <i>U. a.</i>	423

	Lap
Martialis III, 14 <i>U. a.</i>	597
Ovidius, Sappho Phaonhoz, <i>Latkóczy Mihálytól</i>	353
— — Hero Leanderhez, <i>U. a.</i>	696
Ovidius, Leander Heróhoz, <i>U. a.</i>	820
Pindaros, A 15. olympiai óda, <i>Hegedüs Istvántól</i>	178
Theokritos, A keeskepásztor, <i>György Lajostól</i>	602
Tibullus, Csalódlás, <i>Csengeri Jánostól</i>	176

VI. Vegyesek.

Könyvészet, <i>Hellebrant Árpádtól</i> 99, 284, 367, 479, 703, 832,	897
A philologiai társaság tagjai 1881-ben	100
Sallustius Crispus szobra	184
A philolog. társaság tagdíjbefizetései 184, 284, 367, 479, 702,	830
A philologiai társaság ülései 283, 367, 479, 702	280
Előfizetési felhívás (Bázel class. philologia története)	282
Péchy István, Adakozások számára	284
A Philologiai Közlöny első két évfolyama leszállítva	361
Kazinczy Klopstocknál Hamburgban?	367
Szegedi Sándor †	477
Classicusok fordításai a szebeni tanároktól	606
A Pantheonról, a Timesből	608
A tanulók bevezetése a képzőművészetbe	681
A történeti czélfázások Sophoklesnél	702
Veress Ign. Latin-magyar kézikönyvtára	880
Philologiai programmértekezések 1881/82	896
Figyelmeztetés a tagdíjfizetések ügyében	900
A philologiai társaság alapszabályai	906
A philolog. társaság tisztviselői 1882-ben	907
A philolog. társaság tagjai 1882 végén	287
<i>Nyílt tér.</i> Csengeri J., és Kont I. ellenbírálatai	

RÖVID PÁRHUZAM PLÁTÓN ÉS ARISTOTELES KÖZÖTT. ¹⁾

Bátran állíthatjuk, hogy *Plátón* és nagy tanítványa *Aristoteles* jelzik összegét, fény- és tetőpontját a görög philosophiának. Hogy e két bölcselelő, ez a szó legnemesebb értelmében vett «*par nobile fratrum*» a görög bölcsezszer terén, a philosophia mai álláspontjáról tekintve is magas helyet foglal el, ezt legjobban bizonyítja az a tény, hogy egyebet mellözve *Aristoteles formális logikája* még mai napság is alapvető munkának tekinthető, s hogy oly jeles és tudós kutatók, mint *Trendelenburg*, *Ueberweg* és mások az *Aristoteles megvetette alapon* építették fel új philosophiai rendszerüket, *Fouillée Alfréd*²⁾ jeles francia bölcsezszer pedig, valamint *Uphues Károly*³⁾ a philosophia új épületét a *plátóni rendszer* alapján kívánják felépíteni.

Hogy *Aristoteles* sokat, igen sokat köszönhetett *Plátón* tanításának és íratainak, azt *Aristoteles* saját munkáiból és *Plátónra* vonatkozó ítéleteiből világosan meglátjuk: *Aristoteles* épügy felhasználta *Plátónt*, mint összes előzőit és belőle az *anyagra, tartalomra* és a gondolat alakjára nézve kétségkívül több hasznot merített, mint bármely más előbbi philosophusból. Nyilván gáncsolni való volna, ha ezt nem teszi, mivel philosophiai spekulációja a philosophia egész birodalmát felölelte és *nem céllozott kevesebbre, mint minden már rendelkezésére álló anyag segítségével az összes emberi tudásnak lehető legteljesebb architektóni-*

---

¹⁾ Felolvastatott a budapesti philologiai társaság 1879. október 12-én tartott közgyűlésén. Ez értekezés különben csak egy fejezet szerzőnek „*Plátón élete és művei*“ című nagyobb munkájából.

²⁾ „*La philosophie de Platon*“ (2 kötet, Páris 1869) című művében.

³⁾ „*Das Wesen des Denkens nach Plato*“ (Landsberg a. W. 1881) című értekezésében.

káját, rendszerét megállapítani. De e mellett mégis annyi nagy és *sajátságos* érdem jut a stagirai bölcsnek osztályrésztül, mint, Plátónt kivéve, egy ókori bölcsnek sem. Legyen szabad e két nagy szellem egybehasonlítására nézve néhány eszmét kockáztatnom, még pedig olyan sorrendben, a mint ezek bennem felötlöttek, a nélkül, hogy ez által tárgyamat csak távolról is kimerítettnek gondolnám. Az összehasonlítás mindenesetre legalkalmasabb arra, hogy a két gondolkozó egész valója feltáruljon előttünk.

I. Ha azt kérjük, vajon Plátón vagy Aristoteles *teremtett-e* több új gondolatot, *több* új philosophiai nézetet: akkor nem merem elhatározni, hogy melyiknek jut az elsőség a két nagy gondolkozó közül. Annyit bátran állíthatunk, hogy mindketten, Plátón és Aristoteles együttesen, sokkal inkább öregbítették az emberi tudás kincsét, mint az összes ókori bölcselők, kik őket megelőzték vagy követték.

De ha *II. az egész philosophiai rendszer beosztását, elrendezését, tüzetes feldolgozását és kiépítését* vizsgáljuk (nem értem itt pusztán a műveikben jelenkező beosztást, mert e szempontból Plátónéi kevésbé rendszeresek, hanem értem igen is azt, hogy hogyan kellett e rendszernek meglennie az ő agyukban, a mennyiben t. i. ezt hátramaradt írataikból még sejtethjük), ha a *fogalmak szabadoságára, összefüggésök és összeköttetésök szilárdságára* tekintünk; ha továbbá a *levont következtetések láncolatát, velős tömörségét és a bizonyítékok szigorúságát és alaposságát* kutatjuk: úgy Aristoteles mint *systematikus gondolkodó* jóval meghaladja és felülmúlja Plátónt, bár azt sem tagadhatni, hogy Plátónnak is nagy érdemei vannak a *philosophiának rendszeresítése, a systematika megállapítása* körül.

III. Bármennyi érdeme van is Plátónnak a *philosophiai nyelv és terminologia* körül, a *végleges megállapítás* dicsősége tagadhatatlanul Aristotelest illeti meg.

IV. Ha továbbá a Plátón és Aristoteles írtaiban található *philosophiai igazságok és ismeretek* összegét nézzük: úgy Aristoteles szellemi kincse kétségkívül nagyobb és *ez oldalról* Aristoteles műveinek becse is jóval felülmúlja Plátón írtaikat. De ezen nem is kell csodálkoznunk, mert *először* már a *gondolattartalom mennyiségére* is döntő befolyással volt a két bölcselkedőnek különböző *módszere és tárgyalási módja.* Az egyik *analytice*, a másik *synthetice* kutat; amaz a *párbeszédes*, emez a *rendszeresen tárgyaló, érte-*

kező, szigorúan *systematicus* előadást használja. S e két módszer és forma közül nyilván az *utóbbi* az, mely nagyobb *gondolatbeli gazdagságot* ölelhet fel, legalább a *terjedelem* szempontjából. E különbséget, mely a választott tárgyalás módjában és természetében rejlik, még feltűnőbbé teszik a plátóni és aristotelesi előadásmódnak a sajátosságai: az *utóbbi* gyakran ritkítja párját a *szófukar rövidségben*, az előbbinek előadása pedig sokszor *szónokias áradozássá* („*copia et amplitudo dicendi*»-vé) válik. *Másodszor* már azért is nagyobbnek kell lennie az Aristoteles irataiban található ismeretek és igazságok összegének, mert ő a *physikát*, *mathematikát*, sőt a természet leírását és a természetrajzot is felvette *philosophiájának* körébe. Neki az volt a terve, hogy *kora összes tudományos ismereteinek rendszeres encyclopaediáját* megalkossa. *Harmadszor* Aristoteles volt az első ókori philosophus, kinek *tekintélyes magánkönyvtára* volt; ő volt tehát az *első nagy tudományos líterator*, kinek alkalma volt, korának nemcsak összes *philosophiai* munkáit, hanem általában valamennyi írott emlékeit olvashatni. Az által, hogy a megelőző bölcselők eszméit *rendszeresen* tárgyalta, továbbá hogy óriási *természetrajzi, statistikai és egyéb adathalmaznak* jutott birtokába (a mit kedvező életkörülményei nagy mértékben előmozdítottak), műveinek *sajátságos történelmi* értéket is adhatott, mely a plátóni iratokban ily mértékben épen nem volt, de nem is lehetett meg.

V. Ha ellenben a két philosophus művei értékének meghatározásánál azt nézzük, hogy az azokban alkalmazott *vizsgálati módszer* az olvasónak mily szellemi erejéhez és tehetségéhez, mily szellemi korához van mérve: úgy kétségkívül a plátóni iratokban követett módszer az, mely a *fiatal* olvasónak még teljesen ki nem fejlett gondolkodó és ítélő képességét könnyebben kifejti, hamarabb megérleli. *Először* Plátón irataiban az író az olvasó *mellé* áll, az olvasóval együtt gondolkodik s korántsem beszél vele valami mélységes bölcseségnek komoly arczkifejezésével az elérendő cél biztos tudatában, hanem kezén fogva alig észrevehetőleg vezeti az olvasót az elérendő cél felé. *Másodszor* e módszer a kutatás tárgyát sokkal *több* oldalról és sokkal *alaposabban* világítja meg, sokkal inkább kedvelteti meg az olvasóval; „*az igazságot*“, Bacon szép szavai szerint, „*úgy oltja be az olvasó lelkébe, mint a hogy az az író saját lelkében megvolt; nem csak a kívágott, élettelen fatörzset nyújtja neki, hanem az egész növényt*

gyökereztől, a *kerés* rátapadt földdel együtt, úgy hogy az olvasó, ha gondosan érzi és ápolja e növényt, tőle az ismeretek legszebb gyümölcsét várhatja“. — Harmadszor ez a plátóni módszer bennünk a kutatás vágyát ébreszti fel; nem csak *gondolatokat, eszméket* közöl velünk, hanem meg is tanít, *hogyan gondolkozzunk*; nem csak *ezt vagy azt az igazságot* ismerteti meg velünk, hanem arra is képesít, hogy az igazságot *másutt* is megtalálhassuk a magunk erejéből.

Másrésztől az az út, melyen Aristoteles vezet minket, nem olyan, mint a plátóni, mely kellemesen kigyózdó s csak lassan emelkedő kanyarulatokon visz felfelé, hanem rövidebb, de természetesen meredekebb is és fáradtságosabb úton juttat egyenesen a tudomány templomához. Aristotelesnek dísz nélkül szükölködő írásmódja ritkán fordul a szenvedélyekhez és képzelethez, sőt inkább oly határozott és tömött rövidséggel öleli fel az egészet, hogy minden kifejtett gondolatnál azt hiszszük, hogy *egy egész oldalt, egy egész fejezetet* olvastunk el. Ez a *methodus*, ez az írásmód, hogy úgy mondjuk, *érettebb férfiak* számára talán még vonzóbb mint a plátóni és még nagyobb mértékben alkalmas arra, hogy a *gondolkozó* képességet gyakoroltassa.

Aristoteles syllogismusa igenis hasznos akkor, ha a már *felfedezett igazságot* minden oldalról be kell bizonyítani és meg kell világítani; *Plátón analysise és induktiója* ellenben inkább alkalmas arra, hogy minket, biztos úton haladva, valamely ismeretlen igazság felfedezésére elvezessen. Aristoteles *mély gondolkozású, higgadt és rideg* felfogású fő, Plátón ellenben nem *kerésbbé pontos, szabatos*, de e mellett egyszersmind *vidámbb, elevenebb, élénkebb*.¹⁾ Plátón *compositiói*nak legnagyobb részében bizonyos

¹⁾ Aristoteles mindig a legfőbb *logikai világosságra* törekszik; Plátón szintén sok helyütt törekszik arra, de nagyon is gyakran megelégszik az *aesthetikai világossággal*, mivelhogy gyakran legmélyebb eszméit egy nagy-szerűen festett *képbe, allegóriába* vagy egy mesterileg kiszótt *mythos*ba burkolja. Ezen a Plátón által sok esetben elért *aesthetikai világosságra* már szellemi erőinek ereleti vegyülete és proportiója, észbeli tehetségének sajátserű szervezete is vezethette őt. E mellett a philosophiai használatra még nem igen képes nyelv is gyakran *önkéntelenül* gátolhatta őt szabad mozgásában. S végül *nemzete fejlettségi fokának* böles megismerése is irányadó lehetett Plátónra nézve. Mert valjon Plátón kora, mely eddig a hasznosat mindig a kellemesnek leple alatt szokta volt elfogadni az ékes s elbájoló *költészet* kezéből, vagy testvérétől a rábeszélő s elragadó *szónok-*

méltóság és erő uralkodik, mely az olvasót leköti és önkénytelenül magával ragadja; de ez a fönnség egész természetesen folyik abból a dologból, a mit Plátón épen tárgyal, és *egyszerűen s könnyedén* halad; nincs beszédében, tárgyalásában semmi dagály, áradozás vagy phrasis. A legtöbb írónál, kik műveikben a *fönnségest* akarják érvényesíteni, csakhamar látjuk, mily fáradtságukba és munkájukba kerül ez. *Mendelssohn Mózes*, Plátón kongeniális szellemi rokona és a németek között Plátón legszerencsésebb utánczója, egy *Abbt*hoz intézett levelében a következő szép szavakkal fejezi ki ugyanezt a gondolatot: «Plátón Shaftesbury stílusának minden szépségét *utánozhatatlan kifejezésbeli könnyűséggel* egyesíti. Prózája még ott is, a hol költőivé válik, oly gyengéden, oly csendes fönnséggel folyik tovább, hogy a dologhoz nem értő ember azt hihetné, hogy a kifejezés semmi fáradtságba sem került neki. Valahányszor csak Plátónt olvastam, *mindannyiszor restsétem, hogy a tollat kezembe vettem*; annyit legalább is írtam már életemben, hogy mostanság a természet fátyolán keresztül felismerhessem a *művészet* munkás kezét. Érzem, mennyi munkájába kerülhetett Plátónnak, hogy nemes és magas röptű gondolatainak megadja azt a *gyengéd finomságot, azt a kerekedséget*, mely egy magában híres íróvá tevő Fontenellet. Mi hanyag emberek úgy teszünk, mint a gyermekágyas asszonyok («Sechswöchnerinnen»). Ezek meglegészenek azzal, hogy szülésök sikerült; aztán behunyják szemüket s nem törődnek az újonnan szült gyermek *tisztogatásával*. Mi kiczirkalmazuk és kikerekítjük a körmondatot, de nem értünk ama titokhoz, hogy kelljen az utolsó *mesteri rouással* letörölni *arczáról a művészet verejtékét*.”

V. Plátón tehát nem szigorú értelemben vett *philosophiai értekezéseket*, hanem *drámai formába öltöztetett bölcsészeti tartalmú darabokat* akart írni. E sajátyszerű kutatómóddhoz csatlakozik az *eleven, zamatos előadás* jeles tulajdonsága, mely egy felette szerencsés phantasiától és mind azon tehetségektől függ, melyek a nagy költőt alkotják. E tekintetben Aristoteles ismét jóval elmarad Plátón mögött, ki e tekintetben egyedül áll minden idő-

---

lattól, valjon az ilyen természetű és irányú kor — mondjuk — nem vette volna-e meg az írásban nyújtott bölcsészeti oktatást, hogy ha a rajongó képzelet ékessége nem diszíti, hogy ha a fennkölt ihlettség lendülete azt néha ama két kedvelt művészet régióiba nem emeli?

ben, mivel benne oly energiával és oly bensőleg egyesültek és szerencsésen vegyültek a *bölcselőknek és költőknek* tehetségei, mint senki másban.

VII. A plátóni philosophiának és gondolkozásmódnak különösen jellemző oldala az *ideálisra törekvő irány*. Ez az oka, hogy Plátón sokkal inkább emeli a lelket a magasabb régiókba, sokkal hathatósabban utalja legmagasabb céljaira, mint bármely más ókori vagy újkori bölcsészeti rendszer. A valódi tiszta kedély nem az új platonikusokat jellemző ábrándozásokkal, extasissal telik el Plátón olvasásánál, hanem igenis eltelik az igazságért, az erkölcsi jóért való jótévő lelkesedéssel, — az alakban, harmóniában, szóban és tettekben nyilatkozó igazi szép iránt való szeretettel; eltelik továbbá legmélyebb hódolattal a legtökéletesebb lény iránt, végre eltelik a halhatatlanság és a legtökéletesebb jó utáni folytonos törekvés forró vágyával, — mely mindannyi felsorolt vágy és érzelem együttesen *Plátón szerint* a tiszta ember kedélyében a legnagyobb boldogsággal párosult legfőbb erkölcsösöséget szüli.

Aristoteles nem volt ily mértékben mint Plátón *ideális természetű*; hidegebb, jobban fontolgató *ítélő tehetsége* volt, melyet kelleténél merész phantasia soha sem vezetett tévútra. Ő szellemének egész szervezete folytán nem is bírta mesterének a szép és jóért *lángoló ihlettségét*; ő inkább úgy áll előttünk, mint a hogy őt Raphael festi «Athéni iskolájá»-ban, a hol *Aristoteles* éles, mindent átható, mindenben uralkodó és mindent felölelő tekintetét a *földre* szegzi, jeléül annak, hogy az ember és az egész természet összes földi viszonyaival együtt lábainál fekszik, míg Plátón bölcs ihlettségében és egetverő lelkesedésében az *éy* felé irányozza tekintetét, vagy a hogy *Goethe*¹⁾ Raphael képére célozva mindkettőnek lényegét oly *szépen és helyesen* fejezte ki, midőn azt mondta: «Plátón olyféle viszonyban áll a világhoz, mint egy üdvözült lélek, kinek öröme szolgál, ha egy ideig köztünk lakozhatik; de e mellett nem annyira az a szándéka, hogy a világot megismerje, mert hisz azt úgy is ismeri már és feltételezi, hanem inkább, hogy azt, a mit magával hozott s mire *a világnak* szüksége van, az emberekkel barátságosan közölje;

¹⁾ Goethe: „*Geschichte der Farbenlehre*“ 2. rész: „*Ueberliefertes*“, 39. kötet, 65. lap.

Plátón a mélyre hat, de inkább azért, hogy azt az ő lényével betöltse, sem hogy annak titkait kifürkészsze. Ő magasra emelkedik, mert visszavágyik eredete helyére. Minden a mit mond, egy örök egészre, szépre, jóra és igazra vonatkozik, mely után a vágyat minden kebelben felkölteni s felserkenteni igyekszik. A mit e földi tudásból egyenként sajátjává tett, az elolvad, elpárolog módszerében, előadásában.» Goethének *Aristotelesre* vonatkozó különben kevésbé vonzó ítélete következőleg hangzik: «Aristoteles oly állást foglal el a világgal szemben akár egy építőmester. Minthogy ezen a földön él, működnie és teremtenie is itt kell. Kérdezősködik a talaj felől, de csak addig, míg *alapot* talál. A mi ez alatt van a föld középpontjáig, az iránt ő teljesen közönyös. Roppant nagy alapkört rak épülete számára; mindenünnen anyagot hord össze, rendezgeti, egymásra rakja, s ily szabályos alakban pyramis módjára emelkedik a magasba, míg Plátón obeliszkhöz, sőt karsú tűzoszlophoz hasonlóan tör az ég felé». S valóban mily nagyszerű, mily jellemző intuitív conceptióval állítja elénk «Athéni iskolá»-jában Plátont és Aristotelest *Raphael!* Plátón, a nemes ősz, jobbával az égre utal, az igazság ama birodalmára, mely a földön túl van, mely itt teljesen el nem érhető. Bal kezében «Timæos»-át tartja, a világalkotásról és természetéről szóló mélyelméjű iratát. Aristoteles ellenben, az erőteljes férfiú, jobbát kinyújtja és ezzel a *valónak talajára* utal, melyben a szilárd ismeretet keresi. Bal kezében az „*Ethika*“ (a mint Raphael a könyvet címezte), amaz irat, mely a legmagasztosabb gondolatokat tartalmazza, melyeket valaha az emberi életről és az emberi erényekről írtak. Plátont és Aristotelest tehát jellemzően és geniális módon ép abban a pillanatban állítja elénk a művész, a mikor *ellenkező világnézetüknek alapgondolatát* egymással szemben megállapítják.

Ha a Plátont és Aristotelest megelőző philosophusok a világnak és emberi életnek csak *egy*es, habár lényeges oldalait fogták fel mint teljes, kimerítő egészet; ha ők a mennyiséget és harmóniát, az alak törvényét, a mindenség mozgásait vagy az emberek életében és öntudatában jelentkező jót tették vizsgálatuk tárgyává: úgy ezekkel szemben azért magaslanak ki oly annyira Plátón és Aristoteles, mert ők az ismeretnek egyes szétszórt elemeit terjedelmes egységgé kötik össze és a gondolatoknak öntudatos, szerves egészét teremtik meg, *egy szóval* bölcsészeti

rendszer alkotnak. Csakhogy különböző értelemben, különböző felfogással alkották meg ezt az egészet (mint ezt Raphael is kifejezi festményében): Plátón *ideálisan*, mintegy a valót *megszellemítve*, Aristoteles *reálisan*, rendszerét szigorúan a *valóhoz kötve és azon felemelve*.

Fejtsük ki most már közelebről *Plátón ideálisusát és Aristoteles reálisusát*. Általánosan elismert és számtalanszor hangoztatott tény az, hogy Plátón világnézetének kiváló jellemvonása: az *ideális*. Plátón volt az első, ki az *idea* szót megteremtette, s mi ezt mai napság is eredeti értelmében használjuk, mikor t. i. arról az ideáról beszélünk, mely a művész szellemében megszülemlik és a megalkotott művet áthatja, és a nézők vagy hallgatók lelkében újra megszületik és sokszorozódik. „*Idea*“ annyi mint *alak*. Plátón tehát a műlékony dolgokban a maradandó szellemi alakot (tartalmat) kereste mint *örökké valót*, mely a műlékonyt megelőzte és miből a műlékony származott. A teremtő végézelja arra irányúl, hogy ezen *örök alakot* létesítse, életre hozza, — mely örök alakot a tárgyak saját irányuk szerint követik is, mely örök alakot elérni is igyekeznek, de még sem érhetnek el teljesen bonyolódott, nehézkes és elválaszthatatlanul hozzájuk tapadó *anyaguk* miatt. Az *ész* — úgymond Plátón — a teremtőnek ezen végézeljáját, az *örökkévalót mint istenit* ismeri fel a tárgyakban, a világban, minthogy az ész egykor maga szemlélte ezen *örök istenit, ezen örök ideát a maga teljes tisztaságában, elválasztva minden anyagi salaktól*. De ily visszaemlékezés csak a *tiszta* léleknek jut osztályrészül, mert csak a tiszta szemléleti a tisztát. Plátón a fogalmakat az alaknak, az ideának szépségébe öltözteti, és ha ő mint agg ember, ki a költő szavai szerint még sírja küszöbén is reményt táplál, vidám tekintettel utal az ég felé: úgy ő a szellemet szoros, elválaszthatlan közösségbe hozza ez örök alakokkal, az isteni ösképpel. Ha *Sokrates* a jót az emberek életében s öntudatában kereste, úgy Plátón ezt *mindenütt* keresi: az emberek életében, a természetben, a világegyetemben egyaránt. Mert a jó annyi, mint az isteni, a legfőbb, örökkévaló alak. Minden többi alak, melynek a tárgyak mulandó képmásai, a jóból származott. Plátón az ő „*Timaeos*“ ában, melyet a művész igen jellemzően kezébe adott, azt írja: «Az, ki a mindenséget elrendezte, jó volt, és a jóhoz semminemű irigység nem fért; s

mivel minden irígység nélkül való volt, úgy azt akarta, hogy a világ a lehető leghasonlóbb legyen hozzá». Ha az istenek a *görögök hite szerint* megbüntették Prometheust, mert tüzet hozott az égből az embereknek és ezáltal őket okosakká tette; — ha még *Herodotos* is, ki *egy életkorral* előzte meg Plátont, nyíltan bevallja, hogy minden isteni lény irigy, a mint ezt például Polykratesről szóló elbeszélésében kifejezi: úgy *Plátón* ahhoz a nagy és szabad gondolathoz emelkedik fel, hogy isten az ő lényét nem tartogatja a maga számára, hanem irígység nélkül közli a világgal és nyilatkoztatja ki abban. Midőn Pál apostol az athéneieknek a keresztyénséget hirdeti, így szól hozzájuk («Apost. cseleked. 17., 27. és köv.): «Az Isten bizony nem messze vagyon mindenikümtől, mert ő általa élünk, mozgunk és vagyunk, *miképen a ti bölcs poétáitok* közül is mondották némelyek: «mert az *Istennek* nemzetei is vagyunk» (mi az ő *neméből* valók vagyunk)». Az utóbbiak nyilván egy görög költőnek szavai. De vajjon honnan merítette ezt ez a későbbi költő, kire Pál apostol kivatkozik? Ki hirdette először az isteni eredetet oly világosan és fennhangon, mely szerint t. i. az isteni ész és az emberi szellem ugyanazon étellel táplálkozik, ugyanazon forrásból él, t. i. az örök idea szemléléséből? Nem más, mint Plátón, ki a magasra utal.

„*Lépjetek be*“, így szólt egy alkalommal Herakleitos a hozzá jövő követekhez, kik a *tűz helyénél* ülve találták őt; «lépjetek be, mert itt is istenek lakoznak». *Aristoteles* ezt a régi mondást: «mert itt is istenek lakoznak» nem csak a *tűz* elemére vonatkoztatja, hanem más alkalmazásban azt követeli, hogy az egész természetet, egyáltalában a dolgok lényegét, kezdetét és végokát kutassuk, és azt véli, hogy a ki bennök az okot és czélt felfedezte, látja bennök az istenit is. Ennek megfelelően (*Raphæl* képén) kinyújtja hatalmas karját és a *valóra*, a *realisra* utal, melyben az ismeret segítségével erősen meg akarja vetni lábát. *Aristoteles* megmérhetlen szellem. Nincs olyan nagy vagy kis dolog, mit ő meg ne figyelt, meg ne állapított volna. Nem is igen akad más szellem, a ki úgy mint ő, nemcsak az *egyeknek megmérhetetlen tömegét*, hanem az e tömeget uralkodó *általános eszmét* folytonos megfigyelése tárgyává tette volna. *Aristoteles* megteremtette a *Logikát* és megírta benne következtető gondolkozásunk örökérvényű törvényeit; — a mozgásban, térben és időben felkereste a természet végső alapokait s meghatározta ezeket *Physikájában*; —

megállapította a *természetrajt*, és mai napság is különös megtiszteltetésnek veszi e tudomány, ha Aristoteles felfedezéseit újból felfedezheti; — kutatta a lélek fogalmát és csodálatra méltó *Psychológiájában* kinyilatkoztatta annak fejlődését; — *Rhetorikájában* és *Poetikájában* még a szónoklatot és költészetet is mélyre ható vizsgálata tárgyává tette és örökbecsű törvényeket alkotott azok számára; — *Ethikájában* mély értelemmel nyomozta az emberi élet végcélját és boldogságát, és erkölcsi physiognomiákban minden időre kiszabta az erények lényegét; — leírta a legkülönbözőbb államformákat és tapasztalatok útján érlelődött tekintettel szerkesztette *Politikáját*, melyben a valót (a valóságban létező görög államformák útvesztőjét) benne lakozó saját eszméje szerint tekinti és itéli meg; — végül belebocsátkozik a végső okoknak, magának az isteni észnek rejtett mélységeibe és nem nyugszik, míg *Metaphysikájában* mindent napfényre nem hoz, a mi az emberi gondolkozás számára hozzáférhető. Ennyit és még többet ölel fel Aristoteles.

A mint Plátón a világot a *művész* szemével vizsgálja, úgy iratainak *külső* alakjában is a *művészi, költői* szellem nyilatkozik, és még a legnehezebb tanokat is a költői mythos szent varázsába és dicsfényébe burkolja. Aristoteles ellenben a *próza* embere, a mint csakis a meztelen valót kutatja. Az alakító művészet kelleme helyett nála erősebb vizsgálódási képességet, élesebb tagolást és nyomozást találunk. Ha Plátón a fennforgó tudományos kérdést élénk *párbeszéd*ek művészi keretébe vonja és Sokratesben egy *élő* philosophust állít elének, kit egész szeretettel és teljes odaadással majd minden párbeszédének központjává tesz: viszont Aristotelesnél a *személyiség* sehol sem lép előtérbe; a kutatás csak magával a tárggyal foglalkozik, és párbeszéd helyett *szerves disciplinákban* nyújtja a tudományt. Míg Plátón a fogalmat a képző szemléletben, az idea szép alakjában lépteti fel, addig Aristoteles a fogalmat csak *gondolja*, csak a *gondolat segítségével* állítja elének; és a hol Plátón a symmetriában és harmóniában nyilatkozó szép arányt dicsóíti, ott Aristoteles egy lépéssel tovább megy, és az életet átalakító és átható *czélban* fedezi fel a *szerveség* nagy eszméjét, melynek még ma sem bírtunk végére járni.

De ha ilyenemű ellentétek mutatkoznak is Plátón és Aristoteles között, a harc még sem élet-halálharcz. Már az ó-korban, de különösen az olasz renaissance korszakában (nevezetesen

Raphael idejében is) nagy buzgalommal törekedtek a tudósok arra, hogy a plátóni és aristotelesi philosophiát egymással kiegyenlítsék és kibékítsék. És valjon csakugyan annyira el vannak egymástól szakadva az ég, hová Plátón tekint, meg a föld, melyre biztos kézzel utal Aristoteles, hogy ezeket nem karolhatná át *egy* eszme, *egy* egész? Tekintsünk Raphæl képére, a két alak nyugodt magatartására, — és úgy hiszszük, hogy az igazság birtokában van közülök mindegyik, hogy *van* egy eszme, *van* egy gondolat, melyben mindketten találkoznak. Plátón *ideája* Aristoteles *világa* nélkül olyan volna, mint az *igazság valóság nélkül*; még olyan maradandó sem volna, mint a mulékony szivárvány, mely elragadó színekkel lebeg a föld felett; mert a valóságot nélkülöző igazság senki szeme előtt nem jelenhetnék meg, nem nyerhetne létet, életet. Ezzel szemben Aristoteles (*realis*) *világa* Plátón *ideája* híjával ismét csak *igazság nélkül szükkölködő valóság* volna, kietlen öröknek elbizakodott játéka, rudis indigestaque moles, melyet az *eszme* nem világít meg, sivár és gondolatban szegény. Azért már Plátón és Aristoteles is úgy haladnak, hogy kiki a maga irányát (emez a realist, amaz az idealist) nem követi *kizárólagosan*. Hiszen Plátónnál a világ az örök ideának *képe*, és Aristotelesnél egy *alkotó fogalom* alapja minden dolognak. Mindketten önmaguktól egy *közös cél* felé haladnak, melyben találkoznak. S nevezetesen Aristoteles, mint Plátón tanítványa, a közöttük fennálló nagy ellentét közepette és annak daczára is, a plátóni szellemnek éppen leglényegesebb, java részét vette *fel magába*.

Felsorolásunk, még egyszer ismételjük, nem akar teljes lenni. Láttuk, hogy minő különbségek tűntethetők fel Plátón és Aristoteles saját szerű egyéniségében. Láttuk, hogy Plátón *drámai, költői* jelleme és viszont Aristotelesnek szigorúan *philosophiai*, csak a *gondolatra* irányzott törekvése; másrészt pedig Plátón *idealis* és Aristoteles *realis* jellege szemben állanak egymással. Ezen jelzett különbségek okai annak, hogy míg *Aristoteles philosophiája* abban az időben, mikor a szép iránt való érzék szunynyadt, *kivált abban az alakban*, a hogy azt a scholasticismus eltörpítette és lenyesegette, *századokon keresztül uralkodott az akadémiái tantermekben, a szerzetesek czelláiban és még később is a tudósok szobáiban*: addig másrészt Plátón mindig, de kiváltkép

a renaissance korában, a művészetek és tudományok újjászületésének idejében is *kedvencz írója volt a költőknek, szellemes nőknek és mindazon férfiaknak, kik gyöngédebb és melegebb érzést, élénkebb képzelő tehetséget kötöttek össze philosophiai hajlammal.* Az első keresztény századok legnevesebb egyházatyái, nevezetesen *Clemens Alexandrinus, Origines* és *Augustinus* philosophiai irányukra nézve *platonikusok.* Értetni akarják azt, a mit hisznek, és ez igyekezetükben segítségükre van Plátón. A középkorban előbb az araboknál, azután a keresztény iskolákban túlsúlyra vergődik Aristoteles. Ama philosophusok, kik az immár befejezett kölni dómot alapították és épülni látták, mint *Nagy Albert, Aquinói Tamás,* kiknek scholastikus rendszereik az egyház mind megannyi oszlopa volt, egész életükben azon buzgólkodtak, hogy a középkor tudományába *Aristoteles világát és értelmét oltásá belé.* A XIII. század óta majdnem egészen más az emberiség ábrázata; a XIX. század szabad szellemben megkezdett és folytatott bölcsészeti munkálatai már nem hasonlítanak távolról sem a XIII. század szigorú scholastikus dolgozataihoz. De Aristoteles és Plátón mégis túléltek a nemzedékeket. *Melanchthon* mint reformátor szemben a katolikus egyház scholastikusaival *Aristoteles szellemében* írta meg bölcsészeti tankönyveit. Plátón és Aristoteles még *mai napság* is nem kis mértékben uralkodnak az eszmék, gondolatok világában. A francia, angol és német tudósok még most is ezen két bölcsész felújításán fáradoznak. A németeknél századunk elején a Plátónért való lelkesedés volt a túlnyomó és Aristotelest majdnem elfeledték volt. *Jacobi* határozottan Plátón pártjára állott. *Schleiermacher* egészen *otthonos* volt Plátónban és finom érzékkel elevenítette fel még mai nap is mintaszerű fordításában és az egyes plátóni párbeszéddekhez való velős bevezetéseiben. Így a francziáknál *Cousin,* az angoloknál *Jowett.* — *Hegel* inkább Aristoteles felé hajlott és Hegel hatása következtében több Aristotelesre vonatkozó munka látott napvilágot. Nálunk *Hunfalvy Pál* az érdem, hogy Plátón némely műveit, *Haberern Jonatháné*¹⁾ pedig, hogy Aristoteles főbb műveit magyarban bírjuk. De valjon hányan műveltjeink közül (de még tudósaink közül is) tanulmányozzák eredetiben vagy olvassák fordításban Plátón és

¹⁾ V. ö. Hunfalvy Pál, Emlékbeszéd *Haberern Jonathán* felett, Budapest 1881.

Aristoteles műveit? S mai napság, a mikor a philosophiai törekvések a legellenségesebb szélsőségekig vannak szélylyel zilálva, a philosophusok Plátónban és Aristotelesben keressék a közös kiindulást és megnyugvást, a mint ezt tényleg keresték az *angoloknál: Grote, Geddes; a francziáknál: Fouillée, Ravaisson; a németeknél: Trendelenburg, Ueberweg, Bonitz, Eucken* és mások.

Aristoteles *kutatási módja, irálya és előadása*, a mint láttuk, nagyban különbözik a Plátónétól. Kiemeltük Plátón *idealis gondolatmenetét és világnézetét*. Ez utóbbi körülmény ép *azokat az éveket teszi alkalmasakká a Plátónnál való tartós foglalkozásra*, melyekben *az ifjú lassanként férfivá érik*, — melyekben az érni kezdő ész számára az a fődolog, hogy *gondolkozni tanuljon*, nem pedig, hogy *gondolatokat teremtsen*, — melyekben nem azt tekintik, hogy *mit és mennyit* tanult és tud valaki, hanem hogy *hogyan* tanulta meg azt, a mit tud, — s mely években végre az *üde és mintegy az élet hajnalát élő érzelem* többé vissza nem térő virágzása korát éli. Ekkor van az, hogy a phantasia még meg nem bénult szárnyain repdes; — ez az a kor, mely az ember életének fénypontja; — ez azon kor, mely legalkalmasabb arra, hogy a tökéletesség, fönnség és szépség ideáit magunkban és minden más nemes lélekben felköltjük és megelevenítsük, hogy *idegen eszményképeken lelkesülve saját ideálokat alkossunk*.

Hasonló haszonnal fogja majd azután a görög szellem tisztelője *kizárólagosan Aristoteles beható tanulmányozására* szentelhetni a *férfias életkor későbbi éveit*, mikor a gondolkozó erő érettebb, mikor *kevésben* követelünk sokat, és a mikor könnyebben nélkülözzük a *beszéd külső díszét*.

De már oly sokáig időztem a saját szerű *psychologiai* előnyök megbeszélésénél, melyeket az ókori bölcsészetnek ezen két hősével való foglalkozás nyújt, hogy csak röviden utalhatok arra, minő előnyös dolog az *egy* szakba tartozó írókat *oly egymásutánban* olvasni, a melyben ők magok írtak. Ha az *ily* olvasásnál minden későbbi író a már olvasott író segítségével érthetőbbé válik: úgy ezt kiválóan Aristotelesnél tapasztalhatjuk, kit műveinek számtalan helyén meg se érthetnénk *tanítója* iratainak alapos ismerete nélkül, melyekre oly gyakran hivatkozik, majd nyíltan, majd meg hallgatagon.

Plátón és Aristoteles személyében nem a *múlt* áll előttünk, hanem a *történelem állandó jelene*. Plátón és Aristoteles két fönn-

séges képviselője mind annak, a *mi tisztán emberi és szellemi*. A görög ókorban a szellem *eredetileg, természetszerűen* fejlődött: látjuk ezt az egész görög irodalom *fokozatos és természetszerű* fejlődéséből. Ebből magyarázható az a *tünemény*, hogy e kor alakjai nem oly tarkák és mesterkéltek, mint a modern életéi, hanem világosak és egyszerűek; nem csiszoltak és változékonyak, nem mozgékonyak, hanem nyugodtak és mintegy *plastikailag* kidomborodók. S ily *éltető* szellem ragad el bennünket, ha Plátón és Aristoteles lábaihoz telepedünk, ha írataikba elmélyedünk, ha tanaikat hallgatjuk.

A *költészetben, szobrászatban és építészetben* örökbecsűek maradnak a *görögök alkotásai*. A mi pedig *philosophiájukat* illeti, *gondolkozásmódunk*, ha elavulttá, szárazzá, elaszottá vált, azt a *görög philosophusokkal, nevezetesen Plátón és Aristotelessel való foglalkozás újra felüdíti, új életre serkenti*. Mert a *görög ókor szá- munkra nem sötét, holt s rideg őskor, hanem szellemünk ifjúsága*.

Dr. BÁSZEL AURÉL.

ANAKREONI DALOK.

(6) Felelet.

Faggatnak a leányok :
 Anakreon, te vén vagy.
 Tekints csak a tükörbe,
 Lám a hajad kihullott,
 S a homlokod kopasz már.
 Én nem tudom valóban,
 Van é hajam, kihullott-é,
 De azt tudom, hogy annál
 Inkább való a vénnek,
 Hogy élje a világát,
 Minél közelb a sírhoz.

ADATOK ERDÉLY NÉHÁNY HELYSÉGNEVÉNEK MAGYARÁZATÁHOZ.

«Es giebt ein lebendigeres Zeugniß über die Völker, als Knochen, Waffen und Gräber und das sind ihre Sprachen.» A régész és történész jól lehet fejét rázva olvassa Grimm Jakabnak, az etymologia nagy mesterének e mondását; de közelebből vizsgálva e szavakat, belátja mindketteje, hogy a nyelv sok esetben valóban biztosabb vezér a történetnél.

A nyelvben él — hogy Mommsen T. szavaival éljünk — az egyes népek története; benne leljük fel a népek technikai és erkölcsi forradalmait, hol mint valami archivumban találja meg a fürkésző szem mindazt, mit egyebütt talán hasztalan keresne. E levéltár képezi korunk egyik gazdag kincstárát, melyet kútforrás gyanánt használni, az új nemzedék nem mulaszthat el; főképp azon korra vonatkozólag nem, melyre nézve minden közvetlen hagyomány megszűnt: mert igaz ugyan, hogy ott, hol az írott történet fonala megszakad, hol a szóhagyomány is hiányzik — a néma kő is megszólalhat, hogy tanúságot tehet a rom is, de hol ezek is megszűnnek, ott csakis az egyes szók és elnevezések lehetnek kalauzaink. Ezek adják kezünkbe Ariadne fonalát, melynek segítségével gyakran járatlan útakon is biztosan haladhatunk.

A történész és etymologus jól ismeri az egyes szók, főleg a helységnevek sorsát; valamint azon nehézséget is, melylyel a vizsgálónak — nevezetesen a bérczes Erdély helységneveinek meghatározásánál — küzdenie kell. Jól tudja, hogy igen sok esetben a leghíresebb onomatologus is tanács nélkül áll: hát még az etymologus? ki korántsem érheti be a jelennel; mert a helységek — eredeti foglalkozásuk, gazdájuk, vagy őslakóik megváltozásával, nem ritkán nevüket is elváltoztatták.

A ki tehát az erdélyi helységnevek meghatározásánál csakis a jelenre támaszkodik, az előre is biztos lehet arról, hogy kutatása hiányos leend.

A helységnevek etymológiájánál tekintettel kell lennünk az összehasonlításon kívül a helység történetére, sőt akárhányszor a szomszéd községek multjára is: nem szabad továbbá számon kívül hagynunk a netaláni régi mondákat, regéket — bármi csekély értékűeknek lássanak is azok, mivel akárhányszor csakis ezek képesek a vezérfonalat kezünkbe adni.

Hogy minő változatosságokon megy keresztül az idők folytán az egyik, másik helység — mutatják a történet lapjai és számos helység: Oroszfulu, Olasztelke stb. története.

Tudjuk, hogy a helységek az új gazdával új népet, igen gyakran új nyelvet és vallást is szoktak cserélni: csodálkozhatni-e tehát, ha e változások folytán a helység neve is megváltozik? Vegyük p. o. a mai Szász-Femest, Szász-Lónát (Kolozsm.) vagy Szász-falut (Háromszékm.). Tiszta magyarság, magyar vallás és ugyanily szokás jellemzi mindnyáját. Hát még a rókaprémes unitárius toroczközi székely?

Vajjon ki merné e vendégszerető és takarékos néptől e tisztos nevet megtagadni? De az ethnographus vizsgáló szemét mi sem kerüli ki; és ő első tekintetre is fölismeri, hogy e nép ősei, ép oly kevésé látták a kopasz Hargitát, s ép oly kevésé ittak a székelyek áldozó poharából, mint a mai Wermeseherék meg Zsakkunok. A történész még ennél is többet mond; midőn azt állítja, hogy e nép «heros eponymos»-sza nemcsak a festői Székelykőn, hanem Flandria, vagy Eisenwürzel¹⁾ virányain is látta az öreg napot kelni. Annyi bizonyos, hogy ha az említett vagy a szász nép ősei közül — kik vendégszerető királyaink hívására a sívár partokat elhagyva — s a «Land voll Gold und Rebensaft» Kanaanjával fölcserélve — valamelyik föltámadna, hogy az csakhamar vissza is kíváncznék az örökbéke hazájába. De mit is keresne az új nemzedék közt, melynek nemcsak vallása, hanem nyelve is más, mint minő az ősöké volt!

Hasonló jelenséggel találkozunk más nemzeteknél is; sőt mondhatunk-e kedvezőbb választ a Hunyadmegyében fekvő Szt.-András, Szántóhalma,²⁾ Cserna-Kereszturról és számos más elöláhasodott községről? Vajjon kiméletesebben bánt-e az idő e derék és jobb sorsa méltó székely néppel, mint a fönnebb említett eredetileg szász községekkel. Nem veszítették-e el ezek is, ép úgy, mint amazok előbb eredeti vallásokat, később legszentebb kincsüket — nyelvüket? A nép ez utóbb említett ereklýjének elvesztésével a régi szép magyar helységnevek is egyre vesztek, vagy elöláhasod-

¹⁾ L. Orbán B. Székelyf. V. k. 200. l.

²⁾ A község kelyhe, mely 1716. évszámot viseli, s melyet az Urvasora osztáskor használt, ma is a dévai ev. ref. ekklezsia birtokában van.

tak, mint: Almoselu, Ciscedagu (Kecske(d)ága), Guraszáda, Gyalumare, Riu de Móra (Malomviz) és mások.

De idején levőnek tartjuk e kis kitérés után tárgyunkra a *Helységnevek történetére*, illetőleg *etymológiájára* áttérni.

A legnagyobb, de egyszersmind legrosszab etymologus — a nép. Ha nyelvének kutjába véletlenül valamely idegen szó kerekedik, úgy az abban addig forgattatik, míg saját mezétől megfosztva — a magy. ném. vagy illető nyelv jellegét föl nem veszi. Sajátságos eljárás; de talán éppen abban nyilatkozik a nép ereje legcsattanóbban, hogy az idegen elemet addig és addig köszörüli, rajta addig és addig változtat, míg azt, saját szülöttjéhez hasonlóvá át nem alakította.

Hogy minő erőszakot követ el a szón a nép ebbeli működésében, s hogy a félig vagy éppen nem is értett szónak miképen törekszik a maga felfogása szerint értelmet kölcsönözni, azt legjobban a tulajdon- vagy oly neveknél észlelhetjük, melyeknek kiejtése a népnek némi nehézséget okoz. Ime néhány példa. Útca nevek: Veselényi útca: Wasserlenigasse; Házsongárd: Hasengarten (Kolozsv.), Varcagásutca: Schwarzgasse (N. Enyeden) stb.

Tulajdonnevek: Báró Czethal, Seethal; Percz Mihály, Bretzenheim; Csákány Juczi, Giacomuci; Vászón Pál, Weichselbaum stb.

A népnek eféle etymológiájával igen sok helynévnél fogunk találkozni — főkép a egyes nemzetiségű megyékben.

Nagy szerepet játszik — miként ezt szintén némely helységnévnél bővebben látni alkalmunk lesz — a nép etymológiájában a gúny is.

Egyelőre csak egy-két példát legyen szabad megemlítenünk. Bik(a) falvát még csak megértjük valahogy; de hogy mit jelentsen a *Szent-Gerlice*, meg a *Szent-Rontás* (az első Udvarhelym. a két utóbbi Maros-Torda megyében), valóban nehezen lehet megérteni; főleg ha tekintetbe vesszük, hogy mind a három község népe tős gyökeres ev. ref. vallású. A kulcsot azonban éppen az utóbbi körülményben leljük meg. Egy alább következő kis széttekintés bővebb felvilágosítást ad e két névről.

De akadunk az erd. helyneveknél oly jelenségre is, hogy a nép a helység eredeti nevét veszni hagyta, s helyébe újat, de nem saját véréből valót, sem a szomszéd nemzettől kölcsönzöttet, ha-

nem egész idegent vett helyébe. Ily módon jut a merőben szász Petele e szép magyar hangzású névhez.

A felsoroltak után igen taláóan hasonlíthatnók össze sok helység nevét a forgalomban levő pénzzel, mely tudva levőleg addig és addig forog közkezen, míg elkopva és tökéletesen ismeretlenné válva már csak muzeumba való, hol eredetére — ép úgy, mint néhány helység ősi nevére csakis a szakértő ismerhet.

Ki ismerne rá — hogy csak néhány példát említsünk, a mai Saragossában az egykori hatalmas Cæsarea Augustára, és ki merné állítani, hogy Dunquerque (Dünkirchen) őseinek ereiben nem gall, hanem Armin vére buzogott? Avagy ki tudná Szász-Város német elnevezését hamarjába defineálni és ki merné állítani, hogy a *Broos* név Szt. Ambrus egyházatya nevével függ össze? ¹⁾

Dolgozatunkban készakarva választottuk ez alkalommal főképp a hajdani «Szász- és Székelyföld» néhány helységét; nevezetesen azokat, melyek nemcsak etymologiai, hanem talán egyéb tekintetből is szolgáltathatnak új, eddig föl nem dolgozott adatokat. Az egyes, talán száraz etym. adatainkat, részint a helyszínén gyűjtött, részint egyéb hiteles kútforrásokból merített mondákkal vagy regékkel kísértük helyen — helyenkint. Tettük ezt annyival inkább, mivel ezen sokszor jelentéktelennek látszó, hogy ne mondjuk mostoha gyermekei a történelemnek — ez esetben igen sok helyütt jó szolgálatot tesznek.

Agyagfalva; Udvarhelym. A székely nemzet történetében nevezetes szerepet játszott több versen. Nevét közhiedelem szerint onnan nyerte volna, hogy agyagos talajon fekszik.²⁾

Al-Doboly; Háromszékm. Nevét következőleg magyarázza a hagyomány. Ha ellenség fenyegette Háromszék virányait, s ha az alulról jött — az aldobolyiak tartoztak a lármadobot verni, s a szomszéd helységeket fegyverre szólítani; ha pedig Csik felől jött, akkor a feldobolyiak dolga volt ezt tenni. Ebbeli szolgálatukért némi kiváltságokban is részesültek.

Apáca; Brassóm. Ném. Geist; rom. Apatia; lat. Monacha.

¹⁾ Az erdő szélén állott a középkorban a Johanniták társháza és temploma, mely St. Ambrosius tiszteletére épült. A templomba menő falusiak rendszeren így szóltak: gehen wir zum heil. Ambrosius — Ambrosi — szász kiejtéssel — Broosi. Innen a mai Broos.

²⁾ A székelyföld leírása I. köt. 35. l.

A magyar lutheranusoktól lakott szép község, Csere J. bölcsészünk születési helye, — már a középkorban hatalmas község gyanánt szerepel. Nevét egy hajdan itt állott apácázárdától nyerte,¹⁾ melynek utolsó romjai alig 20 éve, hogy a mindent megsemmisítő idő viharainak estek áldozatul.

Apátfalva ; N.-Küküllőm. Szász-község, ném. Abtsdorf, szász. Apestörf, rom. Apsdorf. Tulajdonát képezte az 1477-ben megszűnt kerzi cisteri apátságna. Wolff J.²⁾ szerint a cistercitáknak köszöni alapítását. Innen neve is.

Arapatak ; Háromszékm. Magy.-rom. község. Ném. Arendorf, rom. Arpiták. Wolff német eredetűnek vallja, és Honter J. térképére hivatkozik, melyen Armdorfként szerepel.

Balástelke ; A. Fehérm. Ném. Blasendorf, rom. Bleschel. A «telek», «fáya», sőt talán a «szeg» kifejezések is mint «Csató-Vidrát-Genyeszeg» stb. egyenlők Erdélyben a «falú» jelentéssel. Neve világos.

Balázsfalva, A. Fehérm. Ném. Blasendorf, sz. Bluasenderf, rom. Blasch. Rom. városka és székhelye a g. kath. érseknek. Újabb nevét *Herbord* fiának, Blasius Comesnek köszöni, kiről egy 1313-ki okmány tesz legelőször említést. A középkorban «Villa Herbordi» név alatt szerepel; még Zsigmond király — mikép Wolff J. állítja, barothi Cserei Balázsnak nem ajándékozza. «Dominium hoc cum tredecim Pagis Rex Hungariæ Sigismundus Blasio Cserei quod vitam ipsius in proelio Nicodemo declarat» — ír Benkő J.³⁾ ide vonatkozólag. De tartozhatott e helység egy előbbi talán szász eredetű Blasius birtokához is.

Berény ; Hunyadm. Ném. Bürendorf, rom. Beriu. Marienburg Geographiájában majd Birndorf, majd Lammdorfnak nevezi; utóbbi néven található tankönyvekben is. Ez esetben a «bárány» szóval függne össze; Wolff Berino ném. családnévvel hozza összeköttetésbe. Szerinte Jász-Berény környékét is németek lakták. A helység nevének magyarázata meglehetősen nehéz; nézetünk szerint legvalószínűbb a «Bären»-ből való származtatás.

Berve ; A. Fehérm. Ném. Blutroth, rom. Berginu. A középkorban Villa Benvini név alatt fordul elő. Az ófn. m i n «barát»

¹⁾ Benkő J. Milkovia II. köt. 227. l.

²⁾ Wolff J. Deutsche Ortsnamen in Siebenbürgen. Herm. 1879.

³⁾ Transilv. II. k. 235. l.

szó több tulajdon- és helységnévben maradt fenn, u. m. Ervin, Malvin, Heltvin stbben. A község alapítójának neve Bervin lehetett es innen származhatott a magy. Berve is. De sajtáságos az, hogy az idő folytán elveszett régi név helyébe mikép került a németben a «Blutroth» elnevezés.

Besenyő ; B.-Naszódm. Ném. Heidendorf, sz. Heilenderf, rom. Besineu. A középkorbeli okmányaiban *villa paganica*-nak nevezetik. A Besenyő név értelmezését honi és külföldi írók nyomán sokkal jobban ismerhetik e lapok t. olvasói, hogysen egy szóval is megemlíteni e helytt szükséges volna. De nem hagyhatjuk szó nélkül Wolff J. e tárgyra vonatkozó nézetét, ki Teleki József, Hunfalvy Pál és más bűvárok és tudósok nézetével szemben mégis csak «Heide» (kopár, pusztá)-val véli e helység nevét kimagyarázhatni.

Bibarczfalva ; Udrarh. m. Benkő J. Tibárcztól származtatja, kinek itt vára volt volna. Az ő okoskodása szerint Tiburczból ép úgy lehetett «Bibarcz», mint a Szt. Máriából «Szemeria».

Bogács ; K. Küküllőm. Ném. Bugschdorf, sz. Bógeschterf, rom. Bogates és nem Bogatia, mint Kollerffy írja. A jó borairól nevezetes szász község neve a XIII. században is Bogács volt, akkor még magyarok lakták. A szó etymonját tekintve, igen valószínű azonban, hogy az első telepítvényesek szlávok lehettek : erre vall a «bog» szl. tő is.

Bogáth (Maros) ; Maros-Tordm. Nevét megtaláljuk a török nyelvben, hol tudvalevőleg «szorost» jelent, még pedig víz és hegy által képezett szorost. A helység fekvése meg is felel e magyarázatnak.

Bongárd ; Szebenm. Ném. Baumgarten, rom. Bangard. Nem egyéb a német név elferdítésénél. Ehhez hasonló ferdítésekkel lépten-nyomon találkozhatunk. Így válik a Zuckmantelből : Czikmántor ; Waldheidenből : Válhid ; Weingartenből : Vingárd stb. Hasonló módon alakítanak a társnemzetek is. Így lesz a magyar Borberekből, már Honter J. idejében *borpriq* sat.

Bölén ; Háromszék m. A helységnév eredete sokkal világosabb hogysen magyarázatra szorulna. Nem is annyira e végett, hanem inkább azért, — hogy Wolff. J-nak «Blumendorf» alatt mondott nézetét némileg helyre igazítsuk — szabadjon egy-két szót kockáztatnunk. Szerzönk a már többször idézett és nagy kritikai apparatussal dolgozott munkájában következőképen szól e helységről.

«Blumendorf 1532 in Hont. Karte, soll nach Korrespl. 1105 das von den Burzenländer Sachsen genannte Bölön im Miklósvärer Filialstuhl sein». ¹⁾ Igaz ugyan, hogy Honter földabroszán előfordul; de nem szabadott volna W-nak figyelem nélkül hagynia, Fabritius K. e községre vonatkozó szavait. Utóbbi író szerint Blumendorf helysége, Sepsiszékekben merőben ismeretlen.²⁾

Bözödűjfalu Udvarh. m. A székely szombatosok mai fészkrét Lóczfalvának hitták egykor. Mai neve következő mondával áll összeköttetésben. Az említett falú a mainál fönnebb feküdt a völgyben; honnan a természeti és egyéb csapásoktól sokat szenvedett falú lakói alább költöztek a szép, zöld lapályra, melynek látására örömlükben így kiáltottak volna föl «Be zöld, be zöld!» Innen — székelyes kifejezéssel — a mai Bözöd!

Csehédfalva; Udvarh. m. Néveredetét a nyikómentiek következőleg magyarázzák. A Firtes várát lakó fejedelem cselédei a vár aljában laktak, hol teleppé válva később a mai Csehédfalvát alapították.

Cserefalvã; Maros-Tdm. Nevét a jó dohányáról és kiváló szép lányairól nevezetes takaros falú a közelében levő egykori szép csereerdőktől nyerte.

Darlócz (K. Küküllöm. és nem Darlac, mint Kollerffy írja.) Ném. *Darles*; *Hont-nél darlas, rom. Darloc.* Szász-rom. község. Magyar neve hasonlóan keletkezett, mint a Daróc-é.

Daróc; Udvarh. megye. Ném. és sz. Draas; Honternél drausz, rom. Drassu. Az egykori Szászföld határhelysége, vagy mikép Fröhlich nyomán Benkő mondja: «da das teutsche Vater unser ein Ende hat». — Az egykor jus gladiivel bíró jelentékeny és hatalmas város, ma napság egyszerű falúvá degradálódott. Hogy azonban egykor népes lehetett, tanúsítja a maga nemében egyedül álló gyönyörű temploma. Magyar néveredetére sehogy sem akadhatunk, de fölvehetjük, hogy nem egyéb, mint egyszerű elferditése a német Darausznak, melyből a magyar elnevezés a székely szomszédok előtt ismeretes daróc mintájára igen könnyen keletkezhetett. A mit Benkő e falu nevééről ír, azt valónak aligha vehetjük. Igaz hogy Borsod- és más megyében is fekszik ily nevű helység; de ez mitsem gyengíti föltevésünket; főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy

¹⁾ D. Ortsnam. in Siebenbg.

²⁾ Erd. H. J. által készít. térk. 18. l.

már II. András levelében is mint *Terra Darauss* szerepel.¹⁾ Utóbbiból igen könnyen származhatott mai magyar neve is.

Dános; *N. Küküllőm. Ném. Dunnesdorf sz.-terf, rom. Danes.* Honter J. dunersdorfnak nevezi. Egy 1431-ből való okmányban Dansdorf, egy 1508-ben Danysdorf alakban fordul elő. Wolf helyesen jegyzi meg, hogy a Benkő J. idevonatkozó S. Dionysiiféle magyarázata ²⁾ teljesen alaptalan, s hogy a mai elnevezés csakis az ősökkel beköltözött *Danó*-tól származhatik. A magyar és a rom. elnevezés, mint első tekintetre látszik, a németből ered.

Dolmány; *Szeben. m., Ném. Thalheim. H-nél dalmen, rom. Daia.* Szászoktól és románoktól lakott község, melynek magy. neve nem más mint a német Thalheim elferdítése.

Ebesfalva (Erzsébetváros) K. Küküllőm. Ném. Elisabethstadt, sz. Eppesdorf, rom. Ibaşfaleu. Az eredetileg szabad szász falut már a 14. század végén a nemes Apa (Apa — Abafi) család birtokában találjuk. Az Apafiakról a Bethlenek öröklik, kik közül Gábor a községet, a hozzátartozó uradalmakkal együtt az örményeknek adja el örökáron. Az időközben (1790) sz. kir. várossá emelkedett helység nevét többféleképen magyarázzák. — Vannak, kik az «ebes» (ebekben gazdag) szóból származtatják, s azt állítják, hogy a királyok caniferijeit laktak volna itt. Mások tisztán szász elemet látnak benne. Utóbbi talán helyesebb is; főképp ha a várost mindenünnen környező szász községeket tekintjük, s ha rá gondolunk arra, hogy az «Epe» «Eppo» tulajdonnév úgy a szászoknál, mint a németeknél ma sem tartozik a ritkaságok közé.

Enlaka; *Udvarh. m.* E helység neve szintén különböző alakokban fordul elő. Így olvashatni régi okmányokban — mint a pápai regestrumokban — majd Jand — majd Yhan, majd meg Janlakának. Később Jenlaka és Jenölaka alakban találkozunk vele; mely utóbbiból Orbán B. azt következteti, hogy itt a Jenő-ág telepített volna meg legelőször, s hogy ettől nyerte volna a helység is nevét ³⁾.

Etzel és Acél; *N. Küküllőm. Ném. Hezeldorf; Hont. heezel. sz. Hüzeldorf. rom. Ocel.* Névéredete világosan a német Hezelre vall.

Földvár; *Brassóm. Ném. Marienburg. Hont. Mergenbury, rom.*

¹⁾ Benkő J. Trans. I. r. 449. l.

²⁾ Milkov. II. 241. l.

³⁾ Székelyf. I. k. 123. l.

Feldiora. A 13-ik században székhelye volt az ide telepedett német lovagrendnek. Az «Erdenburg»¹⁾ egykor hatalmas vár romjai fölött mai nap az enyészet szántja barázdáit; a lovagok kihaltak, a Boldogasszonynak szentelt Marienkirche-ből luth. templom lett.

Hadrév; Rom. Hiderevu. Aranyos-Tordam. Nevét a népetymologia szerint onnan nyerte volna, mivel a csatába menő ősök itt szálltak át a Maroson.

Hodos; Maros Tm. Az úgynevezett «Szentföld»²⁾ legnevezetesebb községe. Nevét a nép szerint onnan nyerte, hogy régen iszapos hely lévén, ott sok hóda (Stockente) tartózkodott; innen hódás és némi módosítással a mai Hódos.

Hatolyka; Háromszékm. Néveredetét onnan származtatja a nép, hogy oda, hol mai nap a falu fekszik, legelőször pásztorok telepedtek le, kik a bő legelőkön — nyájaik számára hat akajkát (kis színforma épület) építettek. Ebből lett volna a falu neve Hatakojka, összevonva Hatojka.

Hondol; Hunyadm., németesen Hondal. A ma csaknem kizárólag románoktól lakott községet német bányászok alapították. Ezt bizonyítja a helység magy-német-román elnevezése is. Vizsgáljuk egy kissé közelebről. Az alapszó etymonja *dol, dal, tal*; mi nem egyéb, az úfn. Thal-nál. A határozóban is rá ismerünk, — ha nem is oly könnyen, mint az alapszónál — az etymonra — bár dativusi alakkal — a *hochra*: azaz mintha így mondanók, im vagy zum hohen, hochen és contractio folytán — hohn Thal» vagyis népiesen; das Dorf im Hoch-thal (Hondal).

Höltevény; Brassóm. Ném. Helsdorf. Honter-Jánosnál Helezdorf. rom. Heltia. A helységnevek sorsát alig mutatja példa csattanóiban, mint a száz Höltevény. Minő jó magy. hangzású szó, mintha csak az Alföldön született volna. Egy kis széttekintés azonban csak hamar más nézetre terel bennünket. Hogy ném. községgel ném. eredetű telepítővel van dolgunk — kétséget alig szenved, erre mutat a nép nyelve, viselete, szokása — mindene. De honnan származik a mai magy. elnevezése, melynek rokonságát, gyökét hasztalan keressük a mai ném. nyelvben, mert az sehogy sem egyez-

¹⁾ Ez volt a regényesen fekvő község legrégebb neve.

²⁾ Szentföldnek nevezi a marosszéki székely azon községeket, melyek az országtúttól félreesve a Nyárád mentén fekszenek, s hová a reform. nem terjedhetett.

tethető meg a Helsdorffal. Az ősökhöz kell tehát fordulnunk, azokhoz, kik nyelvkincsüket jobban megtudták őrizni, hogy sem a szép hangzású Hildwin-dorf-ját Helsdorffá elferdíteni hagyták volna. A középkorban kell tehát a mai Höltevény elnevezését keresnünk, hol meg is találjuk. Sajátságos, hogy őseink a helység eredeti nevét majdnem minden csonkítás nélkül megőrizték, míg az őslakók és utódaik arról tökéletesen megfeledkeztek. Az ó. és kfn. win alakja az úfn. nyelvből mint önálló főnév teljen kiveszett, s csakis némely tulajdonnevekben — mint Ervin. Bald (u, w) in, Malwin stb. — maradt meg.

Jásfalva ; Udvárhm. Nevét a székely rabonbánok itt lakó kitünő ijjászaitól nyerte.

Kanta ; Háromszékm. Tulajdonképeni nevén Alsó-Volál. Első és ismeretesebb nevét a kantárkészítéstől nyerte. Utóbbi neve idegen, még pedig horvát eredetre mutat és annyit jelent mint: «falu.»¹⁾ Idegen eredetű ősökre mutat a K. Vásárhely közvetlen közelében lévő Oroszfalú, Karathna és más helység is; de bizonyítja főképp Alsó-Volál, melynek új voltát öreg emberek, kik arra is emlékeznek, hogy a mai csinos Kanta helyén, alig 60—70 évvel ezelőtt a minorita barátok kaszáltattak — élő tanu gyanánt is bizonyítottak.

Kimpulnyág ; Hunyadi. Azon helységek egyike, hol az útas erőteljes székely tyussal és ugyanilyen öltözettel bíró néppel találkozik; a nélkül, hogy a faluban az «Isten áldjon» szavakat valaki megértene. Az idők viszontagságai előbb nyelvét, később vallását felejtették el e jobb sorsot érdemelt néppel; elannyira, hogy a mai nemzedék el sem hiszi többé, hogy falujának a neve is csak azon réven jutott az oláh elnevezéshez, mint ő maga: öntudatlanul. A nagy Hunyadiak korában «Nyakmezeu» név alatt említetik előbb mint praedium — később mint önálló falu²⁾. Így vált a Nyakmező-ből a mai Cimpului Neag-féle monstrum, mi a rom. értelmzők szerint Neag mezejét jelentene.

Köpecz ; Háromszékm. Benkő J. *kopasz* szóval hozza összekötetésbe, a nélkül, hogy bővebben indokolná. Valószínűbb, hogy nevét mint sok más község, alapítójától nyerte. Baj van Köpeczen

¹⁾ Nyelvőr III. k. 292. l.

²⁾ Dr. Fekete F. A magyarság és oláh incolatus Hunyában cz. czikk.

erd. közm. vagy teljesen : Baj van Köpeczen és Barothon igazítják. (L. erd. közmondások.)

Ludvég ; Kolozsm. Ném. Ludwigsdorf, rom Lugig. A mai magy. rom. néptől lakott falut hajdanában kizárólag szászok lakták. Innen az elnevezés is.

Lukafalva ; Maros-Tordam. Nevét egy idetelepült szent életű remetétől származtatja, ki Lukács evang. tiszteletére kápolnát emelt, melynek közelében később többen letelepedtek. Így keletkezett Lukács-, később rövidítés következtében a mai Lukafalva.

Mikeszásza ; K. Küküllőm. Ném. Feigendorf. rom. Nyikesasu. Román-magy. község. Hogy a helységet sem magyarok, sem románok, hanem szászok alapították, kitűnik Dr. Teutsch G. szavaiból. ki erre vonatkozólag következőleg szól: «Mit dem letzten sächsisch-evang. Pfarrer gieng 1796 der letzte Sachse aus Feigendorf von dannen.» De kitűnik ez a mai magy. román elnevezésnek alapszavából is, mely szó a középkorban Mykezazó alakban fordul elő. Ha az elnevezést, főképp a határozót, tovább vizsgáljuk, önkénytelenül ráakadunk — miként ezt Wolff J. «Mückendorf» alatt említi, egy régi szász családnak tulajdonnévére, a Mügge, Mückere. E névtől tehát, s nem a «Mike» szótól kell a mai «Mikeszásza» elnevezést származtatnunk.

Mese ; N. Küküllőm. Ném. Moschendorf, sz. Möschenderf ; rom. Moschna. A kerzi apátság feloszlásával a n.-szebeni prépostra szállt. Nevét valószínűleg az «Esche»-től nyerte. Ebből vált prothesis útján a «Mesche», és később a magy. Mese. is.

Morgonda ; N. Küküllőm. Ném. Mergeln, rom. Mergundal. Hont. térképén mergenthal alakban fordul elő. Ebből keletkezett némi elhagyással a mai magy. elnevezés is.

Oláh-Tyúkos. N. Küküllőm. Ném. Walach. Tekes ; rom. Gainár. A mai magyar elnevezés a rom. gaina- (tyúk)-ból ered ; és így azt hinné az ember, hogy rom. eke szántott itt legelőszőr, s hogy az elnevezés talán a helység nagy számu tyúkaitól eredne. Kissé tüzetesebb körültekintés azonban meggyőz bennünket az említett származtatás alaptalanságáról. A helység a középkorban Chonradi villa, egy 1487. évi okmányban pedig magy. Korláthtelke név alatt említettetik.¹⁾ A magy. elnevezés tehát nem egyéb mint a Conrathnak (Conrath) elferdítése. Különös, hogy a szászok a magyaroktól gyár-

¹⁾ Wolf. Deutsche Ortsnamen. II. k. 17. l.

tott elnevezést — bár meglehetősen elferdítve — fogadták el. A Hünnerdorf, melyre némely tankönyvben akadunk, selogy sem kaphatott lábra.

Petele; *M. Tordam. Ném. Birk, rom. Petyela*. A jó magyar hangzásu helységet ma is szászok lakják. Magyar nevét hasztalan iparkodunk nyelvkincsünkben kimagyarázni; de megtaláljuk, ha rá gondolunk a XV. és XVI. sz. latinizálni szerető szokására. Így válik a nyirfaerdeivel büszkélkedő német Birkből a latin betulára való fordítás után a mai Petele, mely név a helység ősnévét hátterbe szorítva, úgy a nyilvános, mint a magánéletben nemcsak a magyaroknál, hanem a szászoknál is általános használatúvá vált.

Rozsonda; *Szebenm. Ném. Roseln*. A magy. etymonjára rá akadunk, ha Honter térképét vizsgáljuk, hol rosental néven fordul elő, miből a nép Rozsondát faragott.

Száldobos; *Udvarhelym. E helységnév eredeténél is számos értelmezésre akadunk. Benkő J. Szent Sebaldustól származtatja: míg Kállay: A nemes székelynemzet eredete című munkájában azt mondja, hogy Száldobosban laktak hajdan azon dobosok, kik vész idején a vidék népét összedobolták. Az említett értelmezésnél helyesebbnek látszik az, melyet Orbán B. ad, midőn idevonatkozólag következőleg ír:» . . . . ., hogy a Fülén felül feküdt Dobó nevű falut a tatárok feldúlván, annak lakói a mai Száldobos helyére szálltak le, s innen a Száldobó név, melyhez könnyen hozzánőhetett a vég s betű.» ¹⁾*

Szászjalu; *Háromszékm. A helységet szászok alapították, kiket Zsigmond király hívat be a Bárczaságról, s kiket a brassói dékán jurisdictiója alá helyez. Az első telepítvényesek azonban nemsokára visszatértek, s így került a helység a székelyek birtokába.*

Szelistye; *Szebenm. Ném. Grabendorf, rom. Seliste*. A jelenleg tisztán románoktól lakott nagy és gazdag község alapítói kétségteljesen szlávok voltak. Miklosich habitativ, teritoriummal magyarazza az ószl. selište szót. Ebből ered a mai neve.

Szemeria; *Háromszékm. Nevét Benkő J. az elrontott Szent-Máriától származtatja. Hogy itt már a XIII. sz-ban jelentékeny község lehetett, kiténik a régi dézsmalajtsromokból is. Ezek egyike szerint, Ladislaus Sacerdos de villa Sanctae-Mariae 6 bannalist*

¹⁾ Székf. I. k. 223. l.

fizet 1332-re. Az 1567-ki regestrumokban már mint Zemerya szerepel. ¹⁾

Szengyel; (*Erdő*) *M. Tordam. rom. Simdeser de Mures.* A Mezőség legnevezetesebb falvainak egyike. Nevét a szent jeltől származtatják — a keresztvitézekkel hozván azt kapcsolatba. Itt állott a hagyomány szerint a mai Kereszthegyen a Kereszteseknek — a szentkereszt tiszteletére emelt pompás temploma; s ez lett volna a *szent jel*, mely a helység nevében maig is fennmaradt.

Szenterzsébet; *Szebenm. Ném. Hammersdorf, rom. Gusteritia.* Nevét egy a szebeni régi várfal közelében 1300 körül épült és Szt. Erzsébetnek szentelt templomtól nyerte. A Nagyszebenből Szt. Erzsébet felé vezető utcát ma is Erzsébetútcának nevezik. A rom. elnevezés gustora: gyík, szláv ősökre vall. Ma napság szászok lakják.

Szent-Gericze (Gerlicze); *M. Tordam.* A jó boráról és dohányról ismert község elnevezésénél akaratlanul is azt kérdi az olvasó: Vajjon mikor és ki kanonizálhatta a kizárólag ev. ref. Gerliczét Szentté? Említettük, hogy a helységnevek elkeresztelésénél akárhányszor nagy szerepe van a nép gúnyának is. Ezt találjuk a Szent-G. elkeresztelésénél is. A község neve a reformatio előtt, «Szent-Lélek» alakban fordul elő. Az új vallás befogadásával azonban megváltozott a Szent-Lélek tiszteletére szentelt templom és vele együtt a község neve is: vagyis a nép a tőszó jelképét a *galambot* Gerliczének kezdette nevezgetni, nem törődve vele, hogy vajjon a logika törvényei ezerint jár-e el, vagy sem.

Szent-Háromság, a népnyelven Szent-Rontás. M. Tordam. E név eredetére következőket találunk Orbán B-nál: A falu az 1567. évi regestrumában már Zent Orontás neven 10 kapuval fordul elő. Ebből keletkezett a reformatio elterjedésével gúnynévként a Szent Rontás, mely magát a legszigorúbb rendeletek daczára is, mint az 1764. kormányisz. volt, e század elejéig is fenntartotta; sőt a nép ma is így nevezi.

Újszékely; *Udvarhelym.* Régi neve Fíztelek volt és főlebb feküdt; de mivel a gyakori áradásoktól sokat kellett szenvednie, lakói beljebb telepedtek, a telepítvényt pedig Újfalunak — Újszékelynek nevezték.

VIZOLY Z.

¹⁾ Székf. III. k. 30. l.

GYMNASIUMI CLASSICUSOK.

VI. Sophocles.

Sophoclesre vonatkozó hazai irodalmunk semmiféle iskolai segédeszközöket nem nyújt (l. Bartal Antal akadémiai székfoglalóját). A fordítások közül csak a *Csiky Gergelyét* említjük föl (Sophocles tragœdiái. Budapest, 1880. Tettey N. Bírálatakat l. e folyóirat negyedik (1880) évfolyamának IV-ik füzetében), mely az előbbieket magasan túlszárnyalja, egyszersmind első teljes fordítása a nagy görög tragikusnak, s általában véve nagy nyereség irodalmunkra nézve.

Az idevágó külföldi, meglehetősen terjedelmes irodalmat Bernhardy nagy görög irodalomtörténete és a Bursián által szerkesztett megbecsülhetlen «Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft» (Berlin, Calvary) ismertetik. A következőkben ismertetni fogjuk röviden a fontosabb szöveg- és jegyzetes kiadásokat, valamint a többi segédkönyvek közül a legfőbbeket.

Szövegkiadások. Az első helyet foglalja el ezek között *Dindorf* munkája: «Poetarum scenicorum Græcorum Aeschyli Sophoclis Euripidis et Aristophanis fabulæ superstites et perditorum fragmenta» (Teubner), mely mind a négy görög scenikus diplomatikus kiadása, prolegomenákkal (vita Aesch. Soph. Eur. Aristoph., de metris poetarum scenicorum) és apparatus kritikussal van ellátva. Az egyes darabok előtt vannak a szokásos hypothesisek (a drámák tartalmának rövid elmondásai). E nagy munkának kivonata: «Sophoclis tragœdiæ superstites et perditorum fragmenta» a Sophoclesre vonatkozó prolegomenák nélkül. Ugyan csak Dindorftól jelent meg «Sophoclis tragœdiæ superstites Græce et Latine» (Teubner), és egy pusztá szövegkiadás «Sophoclis tragœdiæ» (Teubner), mely a *Bergk* által kiadott és Tauchnitznál megjelent «Sophoclis tragœdiæ»-vel együtt (értjük a nyolczadrétes kiadást, mert van még ezen kívül zseb- és díszkiadás is) a legalkalmasabb iskolai szövegkiadások. Végül fölemlítjük *Nauck* munkáját: «Tragicorum Græcorum fragmenta» (Teubner).

Magyarázatos kiadások. Itt mindenek előtt *Schneidewin* nevét kötelességünk fölemlíteni. Ő volt az első, ki Sophocles szövegét a

mai tudományban divó szigorúbb kritikával kezelte. Kiadta magyarul Sophoclesnek mind a hét tragœdiáját, melyeket újabban *Nauck* dolgozott át. Kitünô kiadás, csak az a kár, hogy némileg a reáliák elhanyagolásával fektet fôszûlyt a nyelvi dolgokra és nehezebb helyek megmagyarázására. *Stilusa* nehézkes, jegyzetei igen sok helyt gymnasiumi tanulónál képzetesebb emberhez látszanak szólni, s a görög szöveg többször kritikus skepsissel van romlottnak vagy érthetetlennek föltüntetve: épen azért inkább tanár kezébe valónak tartjuk. A hét tragœdia élén áll egy általános bevezetés, mely Sophocles életéről, drámáiról és drámai művészetéről szól. Aztán van minden egyes darabhoz külön bevezetés, mely a dráma meséjét szolgáltató anyagról, annak földolgozásáról, a dráma tartalmáról, a személyek és a darab jellemzéséről, annak földolgozóiról, előadási idejéről és a szerepeknek a három színész közt való fölosztásáról beszél. Az egyes darabokhoz csatolt függelékekben a codex Laurentianus A-tól való eltérései vannak elôsorolva és egyes helyek megbeszélve. Ezt követi a lyrai részletek metrumának schemája. A Schneidewin-Nauck-féle magyarázatos kiadásnál a reáliák bővebb megbeszélése következtében egyenletesebbek, s általában véve a tanulók ismeretének megfelelőbbek *Wolff* jegyzetes kiadásai, kitől *Bellermann* közreműködésével eddig következő négy dráma jelent meg: Aias, Elektra, Antigone (a 3. kiadás *Bellermann*tól) és Oedipus király (a 2. kiadás *Bellermann*tól). Annál inkább kifogás alá esnek a lyrai metrumra vonatkozó theoriái. Iskolai használatra kétségen kívül legalkalmasabbak *Wecklein* jegyzetes kiadásai: Antigone, Oedipus Tyrannos, Oedipus Coloneus, Elektra és Aias (München, Lindauer). Jóllehet a Schneidewin-Nauck-féle könyveknek majdnem csak felét teszik, mégis a reáliákra, grammatikai dolgokra és a szöveg nehezebb helyeire nézve egyaránt tájékoztatók. A rövid kis bevezetés adja a darab meséjét és jellemzését, a szereplő személyek névjegyzéke alatt föl van említve a szerepek beosztása a három színész között és a színhely, ezt követi a görög hypothesis magyarázó jegyzetekkel. A függelék a kézirati hagyománytól való fontosabb eltérések jegyzékét adja; a versmérték eltérôleg a többi kiadások berendezésétől mindenütt a jegyzetben van tárgyalva. Végül még e két, Teubnernél megjelent jegyzetes kiadásra akarok figyelmeztetni: Sophoclis tragœdiæ, recognovit

et explanavit *E. Wunderus*. 2. voll. König Oedipus. Griechisch und Deutsch mit Commentar von Franz Ritter.

Segédkönyvek. Sophoclesre vonatkozólag két, latin nyelven szerkesztett szótár létezik. Az egyik lexicon Sophocleum *Ellendt*-től való, megjelent 1834—1835-ben (2 voll. Regismonti Pruss. Bornträger frat.), melyet újabban (1872, Berlin, Gebr. Bornträger) *Hermann Genthe* dolgozott át; a másik *Dindorftól* (1871, Teubner), mely a szövegkiadások alatt említett görög scenikusokra vonatkozó diplomatikus kiadásához csatlakozó lexicon Aeschyleum, Sophocleum, Euripideum és Aristophaneum-i sorozat második részét képezi (a lex. Aesch. 1876-ban jelent meg, a másik kettőt még alkalmasint sokáig fogjuk várni). De, fájdalom, e kitűnő tudós sophoclesi szótára miatt az *Ellendt-Genthe-féle* lexicon kiadóival sajtópörbe keveredvén, ügyének elvesztése után munkáját elérverezték, úgy hogy most csakis az *Ellendt-Genthe-féle* szótár kapható. Van különben még egy más jó specialis szótár Sophocleshez *Dr. Heinrich Ebelingtől* (*Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu Sophocles. Kritisches Verzeichniss sämmtlicher Stellen der Tragödien und Fragmente nebst Erklärung der schwierigen Stellen.* Leipzig, Halm, 1869, 373 lap), melynek az az egyedüli hibája, hogy az articulus mellőzésével minden szónál csak azon alakokat adja, melyek Sophoclesnél fordulnak elő, minek következtében a tanuló többször kénytelen más szótárban keresni föl az illető szó nemét s esetleg nominativusi alakját. Hasonlóan jár el ugyan a homerosi *Autenrieth-féle* szótár is, de oda teszi zárjelben a hiányzó nominativusi alakokat, vagy az igéknél a jel. m. jel. e. sz. 3. sz.

A rhythmika és metrika mai, *Roszbach-Westphal*, *Schmidt* és *Christ* által képviselt álláspontjának megfelelő igen kitűnő munka *Brambachnak* Sophocles metrikai magyarázatával foglalkodó könyve «Die Sophocleischen Gesänge für den Schulgebrauch metrisch erklärt» (Teubner. 1870), melyet épen azért jónak látunk kissé bővebben ismertetni. Két részből áll, melyet egy rövid, kilencz lapra terjedő rhythmikai előkészítő előz meg. E kis bevezetés kitűnő, de sokszor a homályossággal határos rövidséggel és absztrakt előadási modorral tárgyalja a legfontosabb rhythmikai és metrikai dolgokat.

Az első rész adja a hét dráma lyrai részleteinek szövegét kritikai jegyzetekkel, a második metrikailag magyarázza azt, előre

bocsátva minden egyes kardalnál a dialogusban kifejtett situatiót, rövid tartalmát adva a kardal egyes részleteinek, megnevezve az egyes verssorokat és a hol lehet megmagyarázva azokat a szöveg tartalmából, végül schemáját adva az illető kardalnak. Brambachnak ezen könyve a következő, szintén Teubnernél megjelent nagyobb munkája alapján készült: «*Metrische Studien zu Sophocles. Mit einer Einleitung über die genetische Entwicklung der antiken Metrik u. Rhythmik*». Még két ide vágó derek munkát akarok fölemlíteni: «*Die chorische Technik des Sophocles von Muff. Halle, Mühlmann, 1876*». «*Der Chor des Sophocles von Otto Hense. Berlin, Weidmann, 1877.*»

Sophocles egyes drámáit tárgyilag magyarázzák, vallási és erkölcsi nézeteit fejtegetik és életével foglalkodnak a következő fontosabb munkák: Sophocles Antigone griechisch mit Anmerkungen nebst einer Entwicklung des Grundgedankens und der Charaktere in der Antigone. Von *Aug. Jakob*. Berlin, Dümmler, 1849. Die thebanischen Tragödien des Sophocles als Einzeldramen ästhetisch gewürdigt. Von *Joh. Müller*. Innsbruck, Wagner, 1871. Die Elektra des Sophocles, für Freunde der classischen Literatur übersetzt und ästhetisch erläutert. Von *Adolf Westermayer*. Erlangen, Deichert, 1872. Die religiösen und sittlichen Vorstellungen des Aeschylus und Sophocles. Von *Dronke*. Teubner 1861. Sophocles. Sein Leben und Wirken. Nach Quellen dargestellt. Von *Adolf Schöll*. Prag, Tempsky, 1870. Sophocles und seine Tragödien. Vortrag, gehalten von *Otto Ribbeck*. Berlin, Lüderitz, 1874.

Még csak *Sommerbrodt* «Das altgriechische Theater» című könyvecskéjét akarom ismertetni, mely igen jó szolgálatot tehet az iskolának. A 80 lapra terjedő munkácska «Das altgriechische Theater» című bevezetésen kívül, mely a görög dráma viszonyát a lyrához és eposhoz, meg az ókori színpad fontosságát emeli ki, három részből áll, u. m.: 1. Ursprung; 2. Blüthezeit, 3. Verfall des altgriechischen Theaters; hozzájárulnak jegyzetek és egy függelék. Az első rész szól a görög dráma eredetéről, a comœdia és tragœdia neveiről, a négy dionysusi ünnepről, a színésznek első alkalmazójáról, Thespirről, továbbá Pratinas, Choerilus és Phrynichusról, a színház részeiről (θέατρον, ὀρχήστρα, σκηνή), a tragœdiában, comœdiában és satyrdrámában divó háromféle tánczról (ἐμμέλεια, κόροαξ, σίκιννος), az éneket kísérő hangszerek-

ről, a kar beosztásáról és részeiről, a költséget fedező liturgiáról (choregia), és a belépti pénzről (theorikon). A második rész szól az ókori színház virágzási koráról, nevezetesen: a színészek számáról (πρωταγωνιστής, δευτεραγωνιστής, τριταγωνιστής), a trilogiáról, tetralogiáról, satyrdrámáról, a színház tervrajzáról, a különböző gépekről (ἐκκόλλημα, περίακτοι, αἰώρημα, γέρανος, θεολογισίον), egyéb eszközökről (ἡχυσία, προστερνίδιον, προγαστρίδιον, χερσίδες), a színészekről és képeztetésükről. A harmadik rész a színház hanyatlásáról beszél, különösen az éneknek és táncznak a drámától való különválása következtében kifejlődött három új művészetről (dramatikus költészet ének és táncz nélkül, dramatikus hangszer különösen fuvola-] zene karének nélkül, dramatikus táncz, azaz pantomimika) és a görög színházból kifejlődött rómainak. A jegyzetek részletesebb magyarázatokat adnak; a függelék az utolsó ötven év ezen tárgyra vonatkozó irodalmának jegyzékét foglalja magában. Jó könyv.

Az a kérdés merül föl most, melyik drámát olvassuk az iskolában? Aias, Philoctetes és Trachiniae a mai korhoz képest kissé nyers és idegenszerű, a két Oedipus, sőt a kitűnő szerkezetű Electra is könnyen alkalmat adhatna a görög tragœdiára igaz ok nélkül rásütött fatum teoriájának tovább terjesztésére. Antigone az a darab, melynél leginkább be lehet látni e nézet helytelenségét: a két főszemély olyan, hogy *jellemükből kifolyólag* kell bekövetkezni a conflictusnak és tragicumnak. Szerkezete plastikusan domborodik ki, és ha talán lélekemelőbb is a Colonusi Oedipus első, szülőföldét dicsőítő kardala, Antigone kardalai minden esetre magasztosabbak.¹⁾

DR. PECZ VILMOS.

¹⁾ Más szempontok is jönnek tekintetbe. Így a dráma történeti fejlődésére «Oedipus király» volt legnagyobb befolyással, «Aias»-ban a tragikum kitűnő stb. És az «igaz ok nélkül rásütött fatum» talán még sem oly mese, mint t. barátunk hiszi.

S z e r k.

ARGYR A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

— I. Görgei Albert. —

Argyr királyfi szívérdelkő kalandjainak nagyszámú változatain kívül, melyek a magyar nép feltalálásban gazdag képzelmi erejének oly hű tükrözői, még számos, nem kevésbé becses, mindazoktól kialakulásban eredeti változatokat bírnak költői elbeszélés s színmű alakjában. Ezekről kívánok szót tenni amazok előtt; kifejtteni óhajtom, mennyiben voltak íróik által e művek hű tolmácsai korukat lelkesítő eszméknek; rajzolva láthatjuk-e s mennyiben hű színekkel, e művekben koruk irányát, képzelmi világát, író s olvasót lelkesítő elveket, reményeket s álmokat? Körvonalozni iparkodom, hogy e mese történetileg ismert határaitól mikor, mily szellemben, mily szerencsével térnek le az idő egymásutánban következő írók. Miként szélesbítik a mesei korlátot, az újabb kor követelményei, fejlődései által előállott hézagok kielégítésére törekedvén; miként pótolják a természetes szépségeket, hamar hervadó mesterkéeltségekkel. Mielőtt azonban egybevetném a nem csekély számú változatokat, s egybevetés alapján megépíthetném az előző sorokban ígérteteket, nélkülözhetlennek látom magáról a mese kialakulásáról, annak állítólagos őskori eredetéről, kevés szóval annak külső történetéről szólni; mit ezenel okvetlen az első feldolgozásnál kell letárgyalnom.

Argyr királyfi meséjének első ismert feldolgozója Görgei Albert, kinek műve XVI-ik századi költő irodalmunk legbecsebb darabjai egyike; bár négy századon át sugárzott éltető fényt népünk szellemi világára, mégis mindmaig csak néhány sorban is alig talált méltatóra. E mellőztetést tán nem helytelenül annak tulajdoníthatjuk, hogy míg kutatóink s feldolgozóink Görgei Albert kortársainak élete, külviszonyai, szellemi fejlődése, irodalmi munkálkodásáról mind több és újabb adatokat voltak szerencsések napfényre hozni, azalatt Görgeiről épen semmi életrajzi vagy másnemű adat nem került világra. Kortársai fölé magasra emelkedett költő életét, szellemi fejlődése történetét, irodalmi munkásságát, legnagyobb részben még mindig, az öleiben nagybecsű őskincseket rejtő múlt meg nem bolygatott aknáit rejtik.

Régóta tépegetjük a múltakra borult fátyolt, s mind maig nem sikerült Görgei Albert emlékeről lesorvasztani a feledes ködét, kit oly régóta fedez jeltelenül a behorpadt sír, kinek láng-

képzelme által alkotott nagybecsű mű szépsége, nem tudós méltató, de nem kevesebb becsű népies jóérzékben talált méltatóra. Görgei varázsló szépségeivel szemben senki meg nem próbálkozott, mintha — csak mindenki a szerencsésebb jövőre várna, mely tán fel fogja deríteni a költő életét — ezt ismerve, biztosabb kézzel remélvén elemezni, méltatni. Századunkban alig foglalkozott csak érintőleg is Görgei fenmaradt művével néhány író — ezek véleménye sem magasulván irányadóvá — irodalmunk történetének írói rövid, határozatlan, többnyire téves sejtések felsorolásával suhannak át, vagy elhamarkodott fölületességgel találgatáson alapuló véleményt koczkáztatnak róla. Mai nap sokkal inkább feledve van, mint a múltban. A múlt század írói igen gyakran foglalkoznak e mesével, ez időből ered jelvi magyarázata is. Fejtegettek, részletezték, jelvi értelmet magyaráznak ki belőle — de nem irodalomtörténetírók, hanem történészek, történettudósok. Irodalmi becséről nem is sejtve, félre ismerve, álbecset tulajdonítottak e mesének történetbűváraink, kik múlt századi tudós gondosságával részletezik, bonczolják a mesét, a költészet finom erezeit meg nem figyelik, de a rég feledett kor történetéhez vezető erős eret képzelnek feltalálni. E szerelmi elbeszélésnek szelíden olvadó, lágyan omladozó soraiból, két nagy, erős nép élet-halál tusáját olvassák ki, Dácia Róma fegyveresei által történt meghódítását. A kizárólag magyar nép ajkán élő mese, allegoricus fátyola alá rejtett eredeti jelentés néhányak¹⁾ szerint következő :

«Az arany alma minden éjjel való eltünése azon aranyokat jelenti, melyek adózási összegekként a római tartományokból Dáciába vándoroltak. Az aranyalmák szerencsés megőrzése, az adófizetés megszüntetését jelkepezi. A tündérszűz elvesztése Traján eredménytelen hadjáratát; a szűz szerencsés feltalálása s vele egyesülés: Dácia birtokbavételét jelenti.» Izetlen etymológizálással igyekeznek igazolni ez erőszakolt megfejtést. *Akleton* (szerintök dicsőségtől megfosztott) római nemzet. *Medena* (a kizsákmányolt, üressé tett) Italia. *A tündér szűz* (soha meg nem hódított) Dáciát képviseli, mely tartományt *Argyr* (ezüst gyermek) Traján foglal el. A nász alatti (türelem s engedékenység próbájá-

¹⁾ Benkő József: Transsilvania. Pars prior, ed. Kiad. 1778. Tom. I. 16. 17 p. Széchenyi Könyvtár Catalogus: edid. Pest. 1790. I. Tom.; Kövári Erdélyi Régiségek. Pest. 1852. 62. 1.

nak értelmezhető meseies) arculutések nyomait, azon lázadásokban keresik, melyeket a dákok ismétlődő leveretések után is megkíséreltek.¹⁾

Közvetlen a magyar forradalmat követő pár év könnyen-hívósága nagyban hasonlít a múlt századot jellemző hiszékenységhöz. Minden álomszerűen szép, minden mi elvakít vagy mi régi eredetünk, népünk emlékezetében megőrzött ösdolgokról — bárki által is lett elbeszélve — a hívők ezreire talált. Sovárogvá lestük mindazt, mi ősnagyságról szól, a bírálat szigora egy a hazafiatlansággal s így észrevétel nem kíséri a hitető szót. Kővári idézett művében múltból meritett jelvi magyarázat általánosan elfogadtatik. Nem szükséges magából a meséből meritett érvekkel dönteni meg e jóhiszeműleg általánosított értelmezést, mivel e fejtegetés már rég s önmagától összeomlott. *Argyrus oly történet, melyet tényleg kell elfogadni, téves azon vélemény, hogy tényeket jelképez.* Hogy pedig a mesei Feketeváros P. Szatmári Károly²⁾ szerint román eredetű, vagy Kővári³⁾ szerint a mai Károlyfehérvárt jelenti-e, azt vitassák ők. Szerintem a meseországban igen könnyen fellelhető, mivel csaknem minden mesehősünk kalandos útja keresztül vezet Feketeváros gyászfeketével bevont útjain.

Mondának tekinték e mesét, s nem költészetet, de történetet kerestek, nyomoztak meseies kalandokban. Eltekintve attól, hogy a népmonda sohasem szokott politikai eseményeket tartalmazni, s hogy magok a dákok s rómaiak utódai mitsem tudnak e meséről, mely állítólag őseik történetéből oly nevezetesen befolyásoló emlékeket tartta fenn, a fejtegetők szerint; kérjük, hol a történelmi vonás, mely rávezette e merész lépésre őket, s igazolja vakmerő mint alaptalan fejtegetésüket? Hol itt a mondában szokásos történet? Hiába bonczoljuk e mesét, költészetet igen, de történetet nem lelünk benne. Senkinek nem jutott eszébe e mese jelvi magyarázói közül, hogy miként örököltük e mesét úgy, hogy azon nép, melynek történetét foglalja magában, nyom nélkül elfelejti. Saját őseink mondáit sem tartotta fenn mai napig a népemlékezet, sőt már Mátyás korában kénytelen a történetirő, hogy

¹⁾ Benkő és Kővári i. h.

²⁾ P. Szatmári Károly: Magyar Regevilág. 50. l. Pest.

³⁾ Kővári i. h.

nemzeti mondát is adhasson, ilyet faragni képtelen mesékből. Mivel indokolják tehát e rendkívüli figyelmet a minket nem érdeklő dák-római monda iránt?

Nem a nép füzte személy, hely s időhöz e mesét, de tudósaink. A mesében fejlődő történet «Tündérországhban» kezdődik, e név vezette rá a történetvizsgálókat, a cselekvény színhelyül Erdélyt tekinteni. A néphit századok óta vallotta s nevezte Erdélyt tündérországnak. Ezen alapon vakmerő kezek erőszakosan fűzték egybe a mesei s a nép által nevezett tündérországi szépségű Erdélyt. Ennyi volt a kiindulási alap, a többi hamar fejlődött utána. S ez újdonságok bizonyítékául az etymologia szolgált. Mily erős vár az, melynek alapköve ily etymologia: láttuk. Nem foglalkozik bár korunk annyit e mesével, mint a múlt század, mégis helyesebben osztályozza. Mi nem tekintjük mondának, történeti vagy jelvi mesének, hanem kisebbités nélkül, népmeseink közé soroljuk. Örömmel látjuk a múltban már Otrokócsi hasonló véleményét, ki nemcsak saját, de a XVII-ik század véleményét tolmácsolva, mulattató (nugæ) meseies elbeszélésként említi. ¹⁾

Mesélétét bizonyítja azon sok episod, mely mintegy alkotja. A mesei három testvér közül a legifjabb sikerült próbája. A kedves ifjúval való találkozhatás végett ültetett fa; a szerelmes tündérhölgy hattvú vagy más madáralakban szerető látogatása; az ifjúval alvó tündérkirálynő hajának lemetszése irigy kezek által, s ennek következtében a szerető nő kényszerített elválása, távol, ismeretlen vidékre történt elszakadása, megsiratása, megboszulása ez elválásnak; szeretőjére várakozó ifjú vagy leány elaltatása, ördögfiak örökséget képező bocskor, ostor, repülő köpeny, láthatlanná tevő sapka ravasz elorzása királyszülettől által; türelem s engedelmességet próbára tevő arczulusapás mint episod, majd mesei góczpont különböző időkben, különböző nemzeteknél megtalálható: régi, *európai közbirtokot képező mesei ismerőseink.*

A középkor költői nem nyúlnak merész kézzel az élet zivataros jelenébe, hogy onnan tépjenek ki tárgyat, nem figyelik meg az élet bonyolulatait, de néptől néphez átszarmazott mesekincset dolgoznak fel. E közössé vált mesekincsből meritett beszélek lényegökben rendszerint azonosak s meglepően hason-

¹⁾ Otrokócsi For. Fer. Origines Hungaric. edid. Tranquerae 1693. 2-ik kötet.

lók. Két boldogtalan szerelmes elválása — ritkán önvétküik, rendszerint apai, fejedelmi zsarnokság vagy vetélytársi irigy kezek által — képezi a mese előrészét. E szerelmesek egyike erős kitarító szerelmi vágy által hevítve, ezeryi ellenséges akadályt legyőzve keresi s vívja ki kedvesét, kit rendszerint valamely ellenséges indulatú lény, vagy varázserő köt le, valamely ismeretlen, sziklák köze rejtett vár üregeiben, vagy megközelíthetetlen ország szűk határai közt. Nem ritkán újra elveszti a kivívottat, nagy lelki s testi fáradsággal kiérdemeltet a hős — s a küzdelem újra megindul... Az elválasztott boldogtalan, képzeletében rajongó szerelmes szépitése, bírása után érzett égető óhaj, epesztő vágy, élenk festése epedő lelke ömlengésinek; nem kicsinyes földi boldogság s öröm a kedves hölgy elnyerésekor, nem egy nép képzeletének szüleménye, ezzel érdekesebb egész Európa mesealakjait. Oly közös ez, mint a mesealakok belső s külső rajza. Alig találhatni költőt, ki szebb képben tudná megörökíteni eszméje hasonmását, mint egy isten vagy istennő emberiesen kecses alakjában. Ennek oka az, hogy költőink az emberiség első napjaiig visszanyúló, ősi jellemükből többé kevésbé kiforgatott ősmythosok, az emberi nem szépeibe szerető istennőkről szállongó modernizált elbeszéléseket mintaként nemcsak őrizték s figyelték, de másolták is. Ez istennők idővel tündérkirálynökként szerepelnek, majd fejedelmi szűz, tündérszép nemes kisasszonynyá törpülnek — de csak hatalmi — kör fokozatban fogyatkozva, s nem szépség és bájokban is. Középkori költő nem mulaszthatja el összehasonlítani valamely, nem ritkán több istennő szépségeivel hősnojét, istenek férfias bájával hősét; így Görgei is közszokásnak hódol:

49. Junó, Pallas, Venus, Didó és Minerva
 Ezzel nem ér vala nimfáknak soksága,
 Sem a szép Sybillák, sem éneklő Musák
 Ékes tekinteti, mert mind felülmúlják.¹⁾

Eddig a letaposott úton jár, több szerencsével folytatja azonban, midőn önképzeletét reminiscenciák által nem hagyja korlátolni:

50, 51. Aranyszínű haja földig terjed vala,
 Éjszaki ugyanis ugyan fénylik vala,

¹⁾ Görgei Albert «História Egy Argyr nevű Királyról És Egy Tündérszűz Leányról». Budán, Bagó Mártonféle kiadás 1763.

Nyoszolája részét árnyékával tartja,
Fénylik gyenge testén testszínű ruhája.
Termete szép karcsú, zengedező szava,
Fehér az ő teste, mint hattyúnak tolla
Gyenge, ékes, lassú, zengedező szava
Istenasszony módra termett ábrázattya.

A bájos alak leírását a renaissance befolyása színezi, mely örömet vette hasonlatait a görög-római mythosból. Különösen kiemeli a költő a tündérszűznek hosszú aranszínű haját, mely a nyoszolyát egészen betakarja, elárnyékolja. A néphit szerint a tündéréknek egyik nevezetesebb ékességük a hosszú haj, melynek elvesztésével érzi magát bélyegzettnek a tündérszűz.

Szerelmi vallomáskor szépen s *kiváló szerencsével helyeztetik ellentétbe a szüzi szemérem s keblet hevítő kéjes indulat. Népmeséies szavakkal van ecsetelve vallomása, melyben a természetes, az elbájoló naivitás oly varázsszerű, hogy szebbet még a bibliai hasonlatoknál sem lelünk.* Tűzzel mint gyermek játszik a szűz — s öntudatlanul elesztgeti, míg önmagát meg nem semmisíti az. A költő pedig nem süllyed ismétlés örvényébe; — a hősnő ismételt megjelenésekor neki új képei vannak, elevenen fest új helyzet által előtűnt szépségeket, jól sikerült képben örökíti meg a harmatos kert pázsitján tovasuhanó üde arczú szűzet.

140. Testén ingadozik testszínű ruhája
Lengedező fátyol borul a hajára
Gyenge zöld pázsitot ő azzal csapdossa
Gyenge piros színe, mintha mosolyogna.
141. Fejér gyenge lába mint hattyúnak tolla
Sarú az ő lábán akkoron nem vala
Csak a lába feje mint ló látszik vala
Zöld harmatos pázsit nedvesíti vala.

Ez isteni szép tündernő gyűjtja szerelemre Argyr szívét, ez, fia Akleton királynak, ki tündérországi fényes kővárban uralkodik. Az ifjú királyfi csakugyan méltó egy tündérkirályi hölgy szerelmére, mivel:

37. Szép egyenes teste az ifjúnak vala,
Idejének szintén virágjában vala,
Úrfimódra termett vitézi járása
Minden dolgaiban tökéletes vala.
38. Nem fölötte karcsú, közép ember vala,
És kiterjedt feje, szép síma homloka,
Két fekete szeme és piros orcája,
Feküvén ágyában úgy könyörög vala.

27. Tekintetes ifjú az Argyrus vala,
 Nagy ékes beszédű, szép természetű vala,
 Szép ékes erkölcsessel felruházva vala,
 Miért az országban neki híre vala.

E szép ifjú alaphangulata bizonyos határozatlan nyugtalan-ság; Fülárenus jóslata s önálma által felébresztett határozatlan czél után törő vágy tölti be keblét. Fivérei nem képesek megőrizni az almafa arany gyümölcsét s ő, bár nagy s hosszú szenvedés van számára jósolva, daczára e jóslatnak, elmegy megőrizni a gyümölcsöt. Erről nem tudja lebeszélni atyja előrelátása. Szépen egyengeti anyja kéréseivel engedékenységre az apát s szelidíti, mentegeti fia tántoríthatlan, változhatlan elhatározását . . . A tündérszüz megpillantásakor keblében egy megnevezni nem tudott érzelem kel, növekszik s hatalmasul szerelemmé, érzékies, délvidékiesen fékezhetlen szerelmi szenvedélylyé. Az öntudatlan ártatlanság ez, a gyönyört nyújtó erkéki szerelem ölébe sodorja. A néhány pillanat előtt szüziiesen megremegő ifjú indulatos erkéki szerelem rabjává süllyed. Szerelméből egészen váratlanul kiragadja egy véletlen eset, mely megfosztja őt, s elválasztja kedvesétől. Erős hevületű lelke, boldogsága megtépőjének halála által sem csillapúl; s a «vén kofa» indulatos jellemre valló hatalmaskodás áldozatául esik. Atyja, s szellő fúvásától is féltékenyen őrző anyja hiába esengnek előtte, hasztalan marasztják «mint egy dühödt ember kiált» kikérven örökségét, megindul. Nem is veszi észre, hogy:

98. Ékes ábrázatját sok nem felejthette,
 Éjjel nappal sok szüz az ifjún keserge.

Úttalan, sziklás vidéken feltartóztatlanul bolyong, keresve szerelmesét, kinek megígérte, hogy felkeresi vagy utána hal. Mint az út borzalmas fáradoimai, úgy szerelme s lelki gyötrelmei fokozása bámulatra méltó ügyességgel élénkül . . . Emberi halandónak rajzolt, bár tündérkirályfinak nevezett Argyr, ki embertársaival szemben gögös, hatalmaskodó; kalandjaiban más; de a változás okát felleljük abban, hogy többé nem emberekkel, de csodás szörnyek, nevezetesen az «egyszemű» s «ördögfiakkal» van dolga s találkozása. Nem róható fel férfiasága hátrányára, hogy ily magasabb hatalmi körrel bíró lényekkel szemben megremeg; midőn azonban rövid perczek múltán lelki ereje visszatér, a megletetés első pillanatai után csakhamar általán, következetesen

önuralmat tanusító: gyors találekonyosság, bizalomgerjesztő fellépés, ügyesség, határtalanul merész ravaszság, majd újra heves fellobbanás jellemzi tetteit. Argyr soha nem gyáva, ha azt nem veszjtük szem elől, hogy ő varázshatalmú, tündéries erővel bíró lényekkel áll szemben. Tudjuk, miként emberi erőnél hatalmasabbakkal kényszeríti vágya teljesülése érintkezni. Őt emésztő bú, szünetlen keservben nyilatkozó érzelgőssége, sűrűn hulló könnyei mai népünk felfogása semmit nem von le férfiaságából. Midőn lelkéből a jobb idők reménye már-már kihal, csak nagy s kitartó küzdelem után foglalhatja el a férfiaság s remény helyét a kimerültség s csüggedés. Meghiúsult reményből még öldöklőbb, kétségbeejtőbb reménytelenségbe süljed, midőn «sok próbán forgás után» sem nem mentheti meg kedvesét, nem változtathatja meg közös sorsukat: a változó helyen, hol sorsváltozás történik, rendszerint meséinkben . . . Viharpróbálta fecskéhez hasonlít, mely akkor jut közel boldogsága fészket rejtő partokhoz, midőn már azt elérni minden reménye elsorvadt; s az újra éledőt, midőn már alig néhány percz múlva elérni véli kedves párját, egy ellenkező szélroham viasszorja; s kétszerezve érzi fájdalmait. Argyr felismerve a változó helyről elbolyongván a keserű valót, nem reméli többé sorsa jobbulását, megsemmisíteni óhajtja életét öngyilkosság által, mely menthetlenül oly keserítő viszonyok közé bonyolult. Öngyilkossá lenni nem engedi felesillámló hite, (mi igen érdekes a költő s kora életnézletének jellemzéséhez); az élet küzdelmeibe elfáradott boldogsága mulandóságáról keseregve emlékei, anyja feledhetlen gyöngéd szeretete visszavarázsolásából merít erőt. Békés öbölből vihar korbácsolta tengerre szakadt sajka ő, ki elvégre is hosszú hányatás után a boldogság révéhez eljut. . .

Argyr bőbeszédű öröm, s kellemes érzet vagy szerelmi csatlódás fájdalom által hozatva bár indulatba, beszéde mindenkor jellemzőleg tükrözi lelke állapotát s érzéseit. Határozott vonásokban van megörökítve s szinezve beszéde s tetteiben lelke kepe, így a röviden s mégis kimerítően ecsetelt tájleírások, melyeket az író mesehősének lelke háttérül állit. Szikár, erős kővárat a hatalmas fejedelem fiának, illatos kertet a szerelmes ifjúnak, elhagyott pusztaság bolyongása tere a reményekből kisorvadónak, meredek, sötét tekintetű sziklák, kopár hegyszakadék jól ellentétbe helyezett képei az öngyilkosság eszméjével tépelődnek, végre a bol-

dogságba visszazármazottnak légiiesen szép tündéries palota — stb. a kísérő háttér.

Argyr hatalmi köre, gondolkozása, vallási elvei által egyszerű halandó, keresztény lovag; kit személyérdekesítés végett eredezhet csak tündérországból a költő. Ez első tündérországon kívül van egy második ép így, csak címzetes tündérország, határa kezdődik az «egyszemű» birodalmánál; tulajdonképp csak a harmadik előforduló tündérország olyan, mely tündériesen szép, hol e tündérszűz, Argyr szerelmese uralkodik. Argyrt a költő csak nevezi, de nem alakítja, nem képesíti tündérnek; a magyar nép nem is tekinti őt ennek, mivel nem bír azon varázserővel, mely által alakját változtathatná, állat vagy más alakban megjelenni, ily alakban beszélni, eltűnni, rövid pillanat tartama alatt mérhetlen távotl átrepülni képtelen; mivel nem rendelkezik tündéri erővel.

Szeret mint halandó s búsong, gyótródik mint minden lovagkori elbeszélés hőse. Délvidékiesen heves szerelmi szenvedély lángol kebleben, ez elnyomja övéi emlékét is; egyedül szerelmében él, múltjáról csak nagy elhagyatottsága közben, zordon fenyesek, kietlen hegyszakadékok öln, lelkileg s testileg kimerülten lerogyva emlékezik. Emberiesen merit szerelmi mámorában könnyelműen feledett emlékiből erőt, újabb küzdelemre . . . Szerelme tárgyát feltalálva, könnyen feledi az átélt nyomort, s középkorias durvasággal veti próbára kedvese türelmét.

Ki ismeri, bárcsak felületesen is a magyar meseország hőseit, az fölöslegesnek vallja a bizonyítást arra nézve, hogy Argyr nem magyaros mesehős. De kérdés, nem viseli-e valjon magán egy kevésbbé szembeötlő árnyát valamely nemzet mesehőseit jellemző vonásoknak, melyek alapján őt mégis valamely nemzet mesekincsében után nyomozhatnánk? Oly vonásokat nem találván, mely elűt a közös európaítól, lássuk a környezetet. A vidék, hol Argyr bujdosik, délvidéki növényzettel díszes:

132. *Zöldelő borostyán* kertet környülfogta,
Ciprussal, puspánggal a kert teljes vala,
Viruló narancsfák a kertben plántálva,
Lilium virágok nevelkednek vala.
133. Kertnek közepiben *sok füvek* valának,
Szagos balzsamofák szépen illatoznak
 Szép kiterjedésű nagy *magos cédrusfák*
 Napnak *fénye* ellen árnyékot tartának.

134. Egy szép tiszta forrás fáknak árnyékában,
Szépen hömbölyögvén, földből kibugyogván,
Szép lassú folyással kertben szélylyel folyva
Gyenge szép pázsitot mindenütt áztatja.

Argyr, Akleton, Medena, Fülarenus név olasz eredetre vallanak; Argyr heves, fékezhetlen, erőszakos szerelme; a vén kofa, inasa s az álnok özvegy ellen viharként zúduló boszúja olasz-délvidéki. Mindehhez a költő műve kezdő soraiban mondja:

1. A tündérországról bőséggel olvastam,
Olasz krónikákból kit megfordítottam.

Hogy a költő hol s mely körülmények közt olvashatott «bőséggel» olasz szerelmi krónikákat, tünderies szerelmi regéket — alább reakerülünk —; annyit azonban előlegezhetek, hogy ily alak, szerkezetben, ily név- s szerepcsoportosítást a nagyszámú olasz beszélygyűjteményekben nem találhatni, azonosára sehol nem akadunk. Lépten-nyomon előfordúl szétszórtan Görgei Albert beszélyének minden epizódja, ez teszi valószínűvé, hogy «bőséggel olvasott olasz krónikák» előtte kedves alkotó részeiből, lelkét inkább megihlető személyekből, általán reminiscentiákból válogatá össze beszélye alkotó részeit. Idegennek nem mondható teljesen ez időben ránk nézve Európának közös tulajdona: a meseanyag. Sőt már valószínűen nálunk is ismert volt legnagyobb része «szép história», «crónika» íróink által mindazon mesei epizód, mit ihletett költői lélek nagybecsű emlékként reánk hagyott. *Európával közös a meseanyag, ily alakban való állandósítása azonban kizárólag magyar eredetű.* Az egymásután következő s némi tökéletlen forrasztást sejtető három tündérország is nem gyenge érv a mellett, hogy nem mint egész vétetett valamely nép ajkáról. A nép ugyanis egybeolvasztja ezeket — elsimitván a forradást, mi a költő figyelmét elkerülte. Az összeszerkesztésről mondottak erősítésére szabad legyen az össze nem forrt három határt felemlítenem.

Hogy nem a magyar nép ajkáról vette a költő e mesét, bizonyítják a vidékleírás, nevek, *főleg Argyr jelleme* s a költő kétségbevonhatlan szava. Tizenhatodik században élt s csak némi tehetséggel bíró költőink bárhonnan meritnek is tárgyat, azon rend szerint változtatnak, újítanak. Az időben nem a tárgy, de főleg az előadás újsága érdekelte a hallgatóságot. Görgei Albert-

ről, ki oly határozott költői tehetség, el sem képzelhető, hogy csak versekbe foglalta volna azt, mit a nép tanyáin hallott mesélgetés közben, vagy mit idegen nyelvezetű műben olvasott. Ép azon tény, hogy a népmesélte mese, eltekintve némi lényegtelen változásoktól, minden ízében azonos Görgei Albertnél megtalálható mesével, ép ezen azonosság a cselekvény folyamatában mutatja, hogy a nép szerette meg s vette át változatlanul s nem viszont. Görgei Albert, ha a honi nép meséjét dolgozta volna fel, úgy bizonyára elleste volna a magyar mesehős szerepléseinek módorát, s ezt a nép elbeszélésétől azon kor szokása szerint lényegesen változtatva, de a hőst magyar meseileg szerepeltetve, dolgozta volna ki. Ellenben a nép ritkán, s csakis lényegtelen részekben szokott változtatni, mint meg is esiszolta, kiidomítá néhány jelentéktelen sorát önzésének megfelelőleg. *Oly annyira egészben elfogadta a magyar nép e mesét, hogy mesélve, néha egész verseket mondanak el, akár prózát.* Nem kevesen azt hitték, hogy e prózába oldott költemény népköltészetünk gazdag virányú talajából sarjadosott fel — s valóban semmi nagyobbat nem mondhatunk Görgei Albert dicsőítésére, mint azt, hogy műve népünk kedvencz mesei között meghonosult, s négy századon által volt egyike a legkedveltebb költeményeknek.

Az európai mesekincsekben nyomozva nemcsak a mesehős Argyr, de az összes szereplők nevével igen gyakran találkozhatunk. Főleg az Argyr név igen divatos, akár mint vezeték, vagy keresztnév. Argyr nevet 1372. évben elhunyt szerzetesíró emlékeztében aláljuk először, kinek neve Isaac Argyr.¹⁾ Ez időtől nemcsak mint írók s létezett egyének neve, de számos mesében is előfordul; így a mindenki által ösmert «Pontus és Sidonia» 1492 körül ó francziából német nyelvre fordított népkönyvben.²⁾ Ezen s más mesékben előforduló Argyr nevű személyek szerepköre egészen elütő az általam nyomozottól. Szerepkörük s a cselekvény rokonalansága felment lelhelyük hosszadalmas felsorolásától. Nem kevésbé érdekes azonban a következő mese: «Argyr tündérkirályné csábító szép ifjúba szeret, s felkeresve azt, szerelemre gyullasztja, midőn azonban e tündérkirálynő az ifjútól megválni kényszerül, ez nem tudja feledni az eltűnt szépet; égető

¹⁾ Grässe: Literatur Geschichte 1842. III. 887. 1.

²⁾ Menzel F. Literatur Geschichte. I.

szerelmi vágya utána készti, kétségbeesetten szerelmi kinjai által gyötörve bolyong kedvese után, keserűen könnyezve a szerelmi vágy teljesülése után váratlanul megszakadt boldogságát¹⁾ . . . A mesei rokonkörök megállapításánál csakis a mesei góczpont fonala legördülését szabad megügyvelni. Ha a mellékeselekvényeket, melyek tet-zetős s változatos színt adnak, lefosztjuk, látni fogjuk, miszerint némi hasonlóság van e francia és a magyar mese közt. Nem eredeztetem azonban a francia mesétől a Görgei által adott mesét, mert ez ép oly téves irány lenne, mint e francziából kivonatolt mese eredetijét Apuleius Psychejében nyomozni. Ismétlem egy előbb elmondott mondatomat: a középkori mese-anyag Európának közös tulajdona; közös tulajdona pedig egy régibb korból . . . Vegyük fel az előbb elejtett fonalat, mely rávezet arra, hogy «olasz-crónikákkal» hol ösmerkedhetett meg költőnk, s hol volt oly «bőséggel» olvasni alkalma ilyeneket.

Tizenhatodik századbéli költőink jellemző szokása családi, születés vagy származási helytől kölcsönzött vezeték, néha keresztelés alkalmából kapott neveiket esetleg társadalmi állásuk, lakhelyök nevét is költeményeik első vagy utolsó versfőibe fonní. Ily módon maradt fenn, késő utódokra egyetlen ösmert művében a költő neve. Tisztázatlan maig a kérdés, valjon ő maga kölcsönzé-e a szülő helytetől nevét vagy a 13-ik század óta tős-gyökeres Szepesmegyében élő, a tizenhatodik század vége felé onnan távol megyékbe szétszarmazott Görgei-család ivadéka volt-e.

Benkő idézett munkájában találtam először idői értelemben, nevét a versfők kezdőbetűivel összeállítva; ennek nyomán Toldy Ferencz, a nev alapján kezdé születéshelyét kipuhatólni. Felveti ő a kérdést, valjon szepesi vagy tornai Görgő falu volt e szülőhelye²⁾ Adatokat nélkülözvén, várva a jövőben felfedezendő felvilágosítást, az elbirálástól tartózkodott. Utána mindenki elkerüli, nehogy véleményt kelljen koczkáztatni róla.

Szepesi Görgőtől messze szétszarmazott Görgei-család terjedelmes számú tagjai közt, nem találunk, nemesak a tizenhatodik, de ezt előző s követő századokban sem Albert nevűt.³⁾ Erő-

¹⁾ P. abbé Mique. Enciclop. Theolog. Paris 1855.

²⁾ Toldy Ferencz. Magyar költők élete. I. k. 71.

³⁾ Rezik J. Gymnasiologia. N. Múzeum kézírata 29. Quart. latin.
«Századok» s Nagy Ivánnál közölt családfatoredékek.

sebb érv azonban az, hogy *műve minden verssorát, ízét, jellemző tős-magyarosságot, minden versszakát elömlő, oly kedves népies báj színezi. Annak, ki így bírja a nyelvet, kinek minden sora ígéző népies magyarság, kora gyermekségében kellett megösmernednie a magyar néppel s költészetével. A Görgei (szepesi) család föfészke pedig legrégebb emlékezések szerint kizárólag tót nép által lakott helység. Itt semmi esetre nem születetett, itt nem élheté át lelke legfölegkényebb korát. Mint gyermek szihatta magába ezt, mivel már mint gyermekifjúnak ki kellett szakadnia a család s nép köréből, s forgatni, tanulmányozni kényszerült oly tárgyakat, melyekhez lelke vágya tán nem ritkán tért vissza megpihenni a boldog gyermek halványuló emlékei közé.*

Tornamegyei Görgő, és a 3 nógrádi Gergei helységet lehet tehát csak szóba hozni. Ez utóbbiakról kijelentem, miszerint kutatásom sikertelen volt annak megállapítására, vajjon ez utóbbi három helység létezett-e már akkor, vagy csak újabb telepítvény. Ez azonban nem akadályoz a továbbhaladásban. Kassától félórányira fekvő Görgő falu a legrégebb időtől magyar, népes helység, melynek lakószai mind kizárólag magyarul beszélnek. Jómódú birtokosoknak kellett itt élnie, mivel jó hírű iskolával bír a XVI. század végén. ¹⁾ A lakozó magyar elem kortárs gyermekei közé elvegyülten itt sajátíthatá el a nép sajátos beszédmodorát, erőteljes zamatot kifejezéseit. A félórányira fekvő Kassán a serdülő ifjú végezhetette iskoláit, hol a német nyelven kívül tán az olasz nyelv használatába is begyakorolhatá magát. Ez időben olasz kereskedők gyakorta felkeresik Kassát, melynek ipara ez időben, főleg kocsigyártmányai Olaszországban szerte híresek valának; sőt nem kevés megtelepült olasz kereskedő is lakta e várost. Kétségtelenül e tornai Görgő helység mellett szólnak a következő névleírások. Ezeröttszáztizenötödik évben a bécsi egyetem baccalaureusi közt leljük e nevet: *Georgius Alberti Caschorienis.* ²⁾ Nagy a hitem hozzá, hogy születéshele Görgő mellé, mi egyttal nevéül is szolgál, azért írja Kassát mivel ez sokszorta inkább ösmert annál; bizonyítéka e név egyttal annak, hogy Kassán végezte tanulmányait Bécsbe menetele előtt; továbbá ez előjegyzett «Kassai» pronomennel által meg akarta magát különböztetni a szepesi nagyszámú «Georgius»-tól.

¹⁾ Rezik id. műve szerint.

²⁾ Frankl V. Hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században 216 l.

A baccalaureusi tanfolyamot mai középtanodai intézményünk elődjeül tekintjük, természetesen szűkebb tanulmányi körrel. Rendszerint 15—18 éves ifjak látogatják, mely korosztályt ha irányadóul vesszük fel, megközelítőleg a valót feltehetjük, miszerint Görgei Albert a XV. század utolsó éveiben született. Ugyancsak Bécsben találjuk beírva mint egyetemi hallgatót 1518-ban is: *Georgius Albertus Cassoviensis*,¹⁾ két betűváltozattal. Újabban változva találjuk 1521-évben *Magister Georgius Alberti ex Caschoria* ²⁾ a Magisterek rovatában. Hogy e 1515—1521. évig lefolyt időköz alatt mivel s mily eredménnyel foglalkozott, elmondja a «Magisteri» cím s ezen méltóságot elnyerni óhajtok számára kidolgozott s mindannyiunk által ösmert tanulmányi szabályzat. Bécsben tartózkodása határozott tanúsága annak, hogy szülői vagyonos, nemes birtokosok voltak, kik a tanulmányozással foglalkozót anyagilag támogathaták. Bécsben sajtíthatá el az olasz nyelvet, mi ép oly divatos ez időben, mint az «olasz krónika, olasz história.» Bécs minden tere, minden zig-zúg el van árasztva künn tartózkodása idején olasz krónikák, széphistóriák újabb s újabb sajtó alól kikerült tömegével. Megjegyzendő, hogy nem a nyelv, de az elbeszélések anyaga, előadási modor, kalandesoportositás, a tárgy legördülésének iránya halad az olasz példányok nyomán; ezek után nevezik, a bár német nyelvre átültetett, sőt német költők által szerkeztett széphistóriákat is olasz krónikáknak. El nem hallgatható azonban, hogy ezen útszerte árult népkönyvek legtöbbszörre olaszból fordítottak, vagy dolgoztattak által. Azon évtizedekben egyedül az olasz irodalom dicsekedhetett csak oly termékekkel, melyek Európaszerte általán kedvelt, s mohón olvasott volt, melyek sikerültjebbjeit minden nemzet sietett lefordítás, átdolgozás által magáévá tenni. Itt, tanulmányaitól szabadidejében ösmerkedhete meg, nemes szórakozás után áhítózó bölcsészet — theologiai előadásokat látogató Görgei is ez irodalmi faj kitünőbb jelenségeivel s valószínűleg ezek befolyása alatt vesz lelkesedést s ösztönt munkára lelke. Argyrt megelőzött tündérmeséi elvesztek, nem lehetetlen az, hogy szerencsés felleléskor — valamely mai népünk ajkán élő mese eredetijét ösmerjük fel a megkerültekben. Bécsben vegezve tanulmányait, a magisteri méltóság elnyerése után

¹⁾ Frankl V. id. m. 226 lap.

²⁾ Frankl V. i. m. 214. lap.

lejött-e honába azonnal, s hol telepedett meg, nincs adatunk arról. Argyr valószínűleg hazatérte után készült reminiscentiákból, már a magisteri méltóság elnyerése után, azt engedi sejteni a neve után közvetlen következő verssorkezdő, *M*, tán Magister. A bécsi tanulmány s mindenesetre nem mindennapi tehetség gondos s szerencsés fejlesztésére vall a magas, alapos műveltség, művében nyilatkozó emelkedett szellemi látkör, tisztult világnézet. Műve becsét oly kedvesen értékesítő verselési, nyelvkezelési ügyesség, szerkeztési jártasság, előlegesen szerencsés irodalmi működést engedfeltételezni. Görgői Albert bizonyára nemsokára hazatérte után írta e művét, ifjúi, ábrándos, tán szerelem érzettől áthatva; sokügyű férfi, őszfejú agg, fakult ajkú öreg nem ír tündér-mesét . . .

A kor keresztyén nevelést nyújtott csak fiainak, ez meglát-szik művén; felfogása : vallásos, kidolgozása : népies. Egész művét keresztényies sugalmak által áthatottnak látjuk, sőt még a *tündérek s Ciclops* is tetteik között *ilyen hitnézetek által befolyásol-tatnak*.

Valjon mikor s hányszor jelent meg Argyrus históriája, nem tudom, tán a szerencsésebb jövőnek van fenntartva ennek felderíté-
tése. Valószínű hogy a század melyben iratott szintén oly becsben tartá, mint a következők nemzedékei. A XVI., mint XVII. század kiadásait elnyütte az olvasók nagy száma; a mű elterjedtségéről azonban több tanúság szólaltatható meg. Otrókócsy¹⁾ a XVII. században idézvé néhány verssort Görgői művéből, mint hiteles bizonyosság nyilatkozik általános kedveltségéről. Gyöngyösi két munkájában is említi közmondásszerűleg Argyrt s kedvesét, Tündér Ilonát,²⁾ továbbá Argyr ezivódó ördögeit.³⁾ A XVIII. századból birjuk első s legrégebb ismert kiadását, 1763 évből, Bagó Márton budai nyomdájának kiadása.⁴⁾ E példány nyelvezete egészen magán hordja a XVI. század régies színezetét, valószínű, hogy így egyezik e példány az előbbie-
kel, mint ezzel az erről készített lenyomatok. Nevezetes, hogy a lenyomatok, meg a jelen évben megjelentek is, nemcsak a régies nyelv, de régies betűösszetételeken kívül, még a régi sajtóhibák azonos-

¹⁾ Otrókócsy For. Fer. i. h.

²⁾ Gyöngyösi J. Cuma város IV rész. Pozsony. N. Muzeum. P. o. Hung. 768. e.

³⁾ Gyöngyösi J.: Murányi Venus. Toldy kiadása.

⁴⁾ N. Muzeum. Hung. P. o.

ságában is egyeznek a Bagó M. kiadásával. Igen érdekes, hogy ez új példányok, rendszerint ezen felirattal jelennek meg: iratott ebben az esztendőben. A czimlapon fametszetű kép van, és pedig római személyekből csoportozat áll a trón körül, melyen körülvéve alattvalóitól, ül kart egybefonva egy szép nő, s egy római öltözetű férfiú: emez Argyrt, a nő: Tündérszüzet ábrázolván. Századunkból birunk nehány átdolgozást is, ezekről a népmesék csoportjában fogunk megemlékezni részletesebben, általában a Görgei Albert feldolgozása, gyöngédsége s költőiségével nem versenyezhetnek. Évenként újabb s újabb kiadás jelenik meg, a tizenkét tagú négyes verssorú költeményt hazánk minden magyar ajkú lakósa ösmeri; legújabbán eléggé sikerülten szerb nyelvre egy névtelen fordította által. Hogy mindenütt ösmeretes Argyr és Tündér Ilona a nép körében, tanúsítja annak mindennapias szójárása melyet haragudván, ingerülten hallat „szidván az Argylusát,” vagy „*annyi a bajom, mint Argyrnek*” valamely tökéletes, izlésének megfelelő szépséget dicsérve, úgymond, „*oly szép mint Tündér Ilona*”.

A jelenleg ösmeretes példányok egyike sem nevezi meg a tündérszüzet, kivéve az átdolgozásokat; valószínű, hogy a név valamely népmesei kedvelt hősnőtől eredett — illetőleg ruháztatott Argyr kedvesére. Gyöngyösi «Cuma városa» című művében Ilnának nevezi, nem lehetetlen, hogy ő nevezi el verspótlani.

Egy Gyöngyösi kora előtti példányból bizonyára meg lehetne állapítani, valjon csakugyan névtelen volt-e, tündérszüz s csak Gyöngyösi nevezi-e el, vagy csak a későbbi kiadók fosztják-e meg nevetől, tán feledékenység vagy más okból.

Nem a mese tartalma, de költői tehetség által ily alakban történt állandósítása a magyar eredetű, tehát nem szabad hazai mondánk, meséink, általán gazdag termésű népköltészetünk virágai közé sorozni. Nem kisebbítjük becsét, ha az őt megillető helyre osztjuk be; nem szorul kritikus ajánló méltatására, önszépsége által marad népünk kedvenc olvasmánya. A magyar nemzet négy-százados gyönyöre pedig leszen a költő méltán kiérdemelt jutalma... Görgei Albert magasan kiemelkedik azon tömeg felett, mely gondolatait durvász alakba, döcögő verssorokba töri. Magas szárnyalatú szellemét, könnyüroptú képzeletet, mély érzését, századában páratlan költői tehetséget, művésziesen szép előadási modor,

¹⁾ Toldy F. A M. Nemz. Irod. Története. 1878. 51 lap szerint: «erdélyi népmonda».

népies képek, hasonlatok, népies színezetű nyelv mellett, a beszély érdekessége, alakjainak életében előforduló viszonyokhoz összhangzatosan símuló, lélektanilag következetesen fejlődő jellemei, varázslóan szép képen tükrözik le. *A lelki állapotokat nem terjen-gösen, de néhány jellemző vonással festeni, s az elbeszélés folyamatos-ságát a külső díszszel összhangzatosan párosítani századában csak ő képes. Felülemelkedik kortársai színvonalán, magasan túlszárnyalja azok légkörét, kiknek volt némi érzésük, de nem volt képzeljük, kép-zelőerejük.*

VÁLI BÉLA.

VIRAGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

1. A nyúl.

Hogy a vadászkutyák közül
A fürge nyúl megszabadúl,
A tengeri habok közzé
Ugrott le a vízpartirúl ;
De jaj, gonosz sorsát szegény
Itt is ki nem kerülheté,
Mivel ottan a vízi eb
Harapta őt viszont ketté :
Cseberbül a vödörbe hullt
A nyomorú, mert végzete
Ebek zordon fogaira
Rendelte volt még eleve !

2. Biztatás.

Mostan igyál, örülj, szeress
A míg lehet, Dámokretesz,
Mert fiatal korunk, tudod,
Elhhez óh nem örökre lesz,
Fűzzünk tehát fejünkre most
Jóillatú zöld koszorut,
Mig nem az hű barátaink
Kezeiről porunkra jut.
Jobb, hogy a bort s jóillatot
Csontunk bőven most issza be ;
Holtunk után a vízőzön
Zuhoghat, a tetejibe !

3. A dalnok.

A tengeri rablók, midőn
Hajóbul már kihajíták,
Türrhén vizek hullámiba,
A múzai dalok fiát ;
Hát a zúgó hab árjain,
Előtte ott nagy hirtelen.
A tengerek hű delfine,
Felé úszván, im megjelen ;
És fölvevé hátára őt,
Korinthusig bizton vivé :
Az oktalan állat szive
Sokkal jobb mint az emberé !

4. A szerencse.

Hogy egyszer az ifju halász
Hálót a mély vizekbe vet,
Gazdag leány meglátja őt,
És hirtelen belé szeret.
El is vevé legottan ő
Nejének a gazdag leányt,
És apja dús javaiban
Most boldogok ők egyaránt ;
A Sors pedig büszkén imigy
Szólítja meg szép Kütherét ;
« Űgy-e, hogy ezuttal enyém
Az érdem, és nem a tiéd » ? !

5. A spártai nő.

Csatából fut, szalad, rohan
 Lákon haza, Spárta felé,
 S hogy oda ért volt, törivel
 Az anyja őt általveré.
 Mondván : «ha élsz, örökösen
 Gyalázatot hozandsz reám,
 S beszenyvezed Spártát, az én
 Csak hősokeket nevelt hazám :
 De így, habár gyermektelen
 Leve holtod után, anyád,
 Ám a szabad hazában el
 Felejtí majd mély bánatát !

6. A vén dajkának.

Kedves öreg néném, vajon
 Miért vagy oly boszús reám,
 Mikor a szép leányt közel
 Kísérgetem mindig nyomán ?
 S az úton is, bár merre lép,
 Szünetlenül őt nézdelem ;
 Mivel engem feléje von
 Bűbájival a szerelem.
 Gyönyörű szép arcát vajon
 Tőlem miért irígyeled ?
 Hisz' képüket megengedik
 Nézni, maguk az istenek !

7. Leonidás sirja.

Leonidás, bibormezét
 Xerxes, imé neked adá,
 Tisztelni még a sirban is
 Hős tettidet így akará.
 Nem kell ! Hitvány honárulót
 Magasztaljon így föl, vele,
 Paizon hült tetemein
 Elég díszes szemfödele.
 Mért gyűlölöd meghalva is
 A persafajt bajnok te még ?
 A szabadság örök tüze,
 Még a halál után is ég !

PÉCSI ISTVÁN.

HAZAI IRODALOM.

Xenophon emlékiratai Sokratesről (szemelvények). Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Dr. Kassai (Engelmann) Gusztáv, főgymnasiunumi tanár. Budapest, Franklin-társulat. 1881. A Jeles Iskolai Írók tárának 15. füzeté. 8-r. 158 oldal. Ára 80 kr.

Szerző, ki szakemberek számára írt doctori értekezésében («Mily alapon fejlődött Plátó bölcsesete.» Besztercebánya 1877.) és egy nem rég Platonnak a föld forgása tanáról tartott felolvasásában fényes jeleit adta a görög philosophia terén való jártasságának, jelen iskolai kiadásával úgy a philosophia történetével foglalkozó szakembereket, mint a tanügy barátait nagy hálára kötelezte. Az előbbieket a Xenophonra vonatkozó eddigi kutatásoknak a Bevezetésben olvasható ügyes és tanulságos összefoglalása által, az utóbbiakat azonkívül a görög szöveghez írt jegyzetek által is. A Bevezetés két főrésze oszlik. Az első, melynek czimé nincs, Xenophon életéről és jelleméről, történeti irányáról szól, azután röviden jellemzi Xenophon minden egyes művét, elmondja tárgyát, czélját, keletkezésének idejét, megvitatja azon kérdést is, igazán Xenophontól valók-e a tárgyalt művek vagy azoknak egyes részei, szóval röviden összefoglalja mindazt, a mit a jegyzetekben szorgalmasan idézett régibb és újabb szakirodalomban a tanuló és még inkább a tanár számára tanulságosat találni lehet. A Bevezetés ezen része ugyanis nagyrészt csak a tanároknak van írva, mi nemcsak az idevágó szakirodalom folytonos idézéséből kitűnik, hanem még inkább azon körülményből, hogy a kiadó egynehány helyen nem is tartotta érdemesnek egy pár szó hozzáadása által fejtegetéseit nem csak a képzetesebb tanároknak, hanem a kezdő tanároknak és a tanulóknak is érthetőkké tenni. Nem számítom ide a Bevezetésnek első mondatát, («A görögök harmadik nagy történetírója Xenophon vala»; hát az első meg a második? kérdezi a tanuló) bár nem jó a tanulót mindjárt a könyv elején annak olvasásától elriasztani, de igenis ide számítom a kiadónak azon nyilatkozatát (p. 26), hogy «sem a halikarnassosi Dionysiosra, sem más történeti okokra való hivatkozás által nem bizonyítható be a Hellenika más alakja vagy nagyobb terjedelme.» Ugyan mit fog a tanár felelni, ha azt kérdezik tőle, mit is mondott Dionysios a Hellenikáról? — Vagy p. 10: «Ezek elbeszélését Athenaios avval kezdi meg, hogy a Deipnosophisták szóvivője azt mondja, hogy egy egész nap sem volna elegendő annak elmondására, a mit a Sokratessel társalgók Platonról beszélnek». Egy pár szó hozzáadása által könnyen kimenthetett volna a kiadó több tanárt is abból a kellemetlen helyzetből, hogy kénytelen megvallani, hogy nem tudja, ki volt az az Athenaios és kik voltak azok a Deipno-

sophisták. — P. 8. említi a kiadó, hogy Xenophon számkivetésében Skillusban «Artemis istennőnek az e célra Megabysosnál Artemis papjánál elhelyezett pénzből templomot emelt». Ha már szükségessé tartotta a kiadó Megabysost is felemlíteni, magyarázta volna meg, hogy ki volt; ez annál szükségesebb, mert a tanár is, meg a tanuló is a szótárban azt fogja találni, hogy Megabysos (nem Mecabysos) Xenophonnál nem tulajdonnév, mint azt a kiadó magyarázza, hanem az ephesosi Artemis papjának hivatalos neve. Es mikép került Xenophon az ezen papnál nem tudni ki által elhelyezett pénzhez? — P. 42 nem ártott volna megmondani, mi volt az a theoria ünnepe, melynek tartama alatt minden kivégzés tiltva volt. — Más kategóriába esnek az újabb kutatásnak azon eredményei, melyeket Kassainak elveihez híven fel kellett volna említeni, még ha nem is volt helyességükről egészen meggyőződve. Így pl. Xenophon egyes műveinek megbeszélésénél, melynél sajnosan nélkülöztünk bizonyos meghatározott akár chronologiai, akár másféle szigorúbb sorrendet. felemlithette volna (p. 28), hogy W. Nitzsche szerint a *λόγος εἰς Ἀγγύλων*-nak egy része (cap. 11 és 1, 6—3, 1) interpolálva van, hogy Naumannak Közlönyünkben is ismeretett doktori értekezése szerint Xenophon *Ἀναξοδωροῦν πολιτεία* cz. művét 387. és 385. közt Skillusban írta; az *Ἀθηναίων πολιτεία* cz. munkának keletkezési idejét nem tette volna nagyon is meghatározatlanul Xenophon számkivetése elé, hanem pontosabban vagy Faltin és Schmidt-tel 430—429-be, vagy Kirchhoffal 424-be; a *περὶ ἱππικῆς*-ről felemlítette volna Lehndorf György grófnak nyilatkozatát, mely szerint Xenophonnak ezen lovászati munkája a maga nemében még mai napság is páratlan. Továbbá épen a Memorabiliának tárgyalásánál szerettem volna, ha a tanulót és a tanárt nem hagyta volna oly bizonytalanságban e mű keletkezése iránt, hanem felhozta volna, hogy a Memorabilia ugyan Socrates halála után, de valószínűleg 385. előtt, Kühner szerint 398—394 táján íratott. Kellemetlen tollhiba végre p. 45, hogy a *Σωκράτους ἀπολογία πρὸς τοὺς δικαστὰς* című irat egy a Kr. utáni (olv.: Kr. előtti) II-ik századból való rhetornak műve. Az utóbbitól eltekintve mind oly dolog, mit a bíráló a fővárosban nagyon könnyen megtudhat, de annál nehezebben a szerző a provinciában. Egyébként a bevezetés ezen része nem szorú dicséretre; a ki csak bele tekint, kellemesen meg lesz lepetve a kiadónak tömör és megis világos előadása által, valamint a szakmájába vágó irodalomnak lelkiismeretes és korántsem szolgai felhasználása által, mely utóbbi tekintetben nem mondhatjuk, hogy tankönyveink szerzői elkényeztettek volna a közönséget. A kiadó által mondottakkal különben csak egy-két pontra nézve nem egyezhetek meg; arra nézve, hogy p. 22 Athenaiost, azt a szegény compilatort, kinek oly nagy hálával tartozunk becses adataiért, rágalmasnak és rossz nyelvűnek mondja, és hogy a sophistákat, kiknek az elfogulatlan

kritika a bölcészet történetében kiváló helyet biztosít, érdemeiket egészen elhallgatva minduntalan csaknem személyesnek mondható gyűlölettel üldözi. Jellemző e tekintetben a következő passus (p. 39): «Ugyanazon szerepet, melyet egyidejűleg a politikában a demagogok játszottak — egy Kleon, Hyperbolos, Alkibiades és ezer más, a kik látszólag a népet szolgálva, csak saját érdekek előmozdításáról gondoskodtak — a tudományban a sophisták játszották. Hírszomj, hiúság, birtokvágy, szóval a legmegvetendőbb önzés volt az, a mi a demagogokat ép úgy, mint a sophistákat, a nép elámitására ösztönzé. A féktelen demokratia, mellyel az uralomra, tekintélyre, gazdagságra való önző törekvés a legnagyobb mértékben elharapódzott, tárt karokkal fogadta a szerencse e lovagjait, kik Görögország minden részéből Athenaiba özönlöttek, annak biztos tudatában, hogy ott zsíros koney vár reájok.» Véleményem szerint nem volt helyes a sophistáknak ily túlzott és ferde képet adni csak a végett, hogy Sokrates alakja annál fényesebben kitűnjék e sötét háttérrel szemben. — Végre nem egészen helyes, bár Xenophon világos szavaival látszólag meg egyezik, Sokrates *δαίμονιον*-jának következő magyarázata (p. 41): «egy isteni szózat, mely fontos kérdésekben megmondja neki, mit kell tennie, mit abban hagynia, sőt még a jövőt is előrelátatja vele». Nem említve, hogy ennél többet is lehet a daimonionról mondani, csak Kühner szavait idézem («Xenophontis de Socrate Commentarii. 1858»-ban «De Socratis *δαίμονιον*» p. 22—31), melyekből Kassai magyarázásának téves volta eléggé kiténik: «Hæc divina vox... ab eo semper exaudiebatur, quotiescunque aliquid non recte et bene facturum erat; silentium eius pro signo approbationis accipiebat. Ita hoc dæmonium a Xenophonte dicitur et dehortandi et adhortandi vim habuisse. Non solum in Socratis ipsius rebus, sed etiam in alienis, nec solum in magnis, sed etiam parvis ab eo exaudiebatur nec unquam fallebat, sed semper vera præsignificabat.»

A Bevezetés második része (p. 49—63) «Xenophon stilusáról» szól Sauppe Lexilogusa, Kühner, Rehdantz, Bornemann commentárjai, Boettcher és másoknak kisebb értekezései alapján, miközben el nem mulasztja a kiadó szerzőjének alaktani sajátosságait is felemlíteni. E fejezet az eddigi kutatások mindenüvé szétszórt eredményeit igen szépen foglalja össze és már egymaga is biztosítja Kassai kiadásának az előnyt a külföld hasonnemű kiadásai fölött. Nincs is sok megjegyzésünk hozzá. — P. 52 jó lett volna megmondani, hogy a *ἄρα εἰρημύνα* elnevezéssel a kiadó nem olyan szókat akart megjelölni, melyek a görög irodalomban csak Xenophon idézett helyein fordulnak elő, hanem olyanokat, melyek Xenophonnál csak egyszer, az idézett helyeken, fordulnak elő. És éppen azért fölösleges is volt ezen szókat felsorolni; nincs író, kinél az ilyenféle, többnyire nem is jellemző *ἄρα εἰρημύνα* elő

nem fordulnának. — P. 60—62 a præpositiók használatáról szól Xenophonnál; itt elmulasztotta felemlíteni Tycho Mommsennek azon megfigyelését, hogy a szorosabb értelemben vett attikai próza írói közül csak Xen. használja a $\sigma\upsilon$ præpositiót.

A bevezetés után következik az egész mű tartalomjegyzéke (p. 64—67), mely nagyon alkalmas a tanulót a Memorabilia egész szerkezetével megismertetni, azután szemelvények a görög szövegből (p. 68—106). Ez utóbbit illetőleg azt mondja a kiadó az előszóban, hogy «a szöveg összeállításánál Dindorf Lajos kiadását (Lipsiæ 1874) vettem alapúl, azonban több helyen eltértem tőle. Az eltérések okadatolását, a hol szükségesnek mutatkozik, majd a Magyarázatokban közlöm.» Úgy látszik, Kassai maga belátta, hogy az efféle okadatolás magyar iskolai kiadásba nem való, azért indokolta csak egyetlen egy helyen az ilyen eltérést és ott is úgy, hogy a tanárt, ki nem tudja, hogy lehet Telesnek (ki ez? kérdezi) egy töredékeből Xenophonba egyes szavakat felvenni, a magyarázat még inkább zavarba hozza: «A $\pi\epsilon\iota\upsilon\omega$ » és $\delta\iota\phi\omega$ » szavakat, melyek a kéziratban «kéziratokban?» nincsenek meg, Schenkl Cobet (N. L. 704) tekintélyére támaszkodva vette fel a szövegbe, Telesnek Stobaios Anthologiájának V. 67. található töredékeből». — A mi a Memorabiliából e kiadásba felvett fejezeteket illeti (I 5. 6. 7. II 4. 5. 6. 7. III. 2. 6. 7. 8. 10. 12. IV 1. 2. 3. 5. 8) minden tekintetben helyeselnünk kell a kiadó választását és részemről csak azt szerettem volna még, ha a kiadó az Előszóban vagy másvalahol megmondta volna, tulajdonképen miért választotta épen a kiadásába fölvevett fejezeteket és nem másokat? Legalább a «Tartalomjegyzék» szerint alig van a Memorabiliában fejezet, mely fölött a Kassai által közlöttek egyik vagy másik szempontból határozott előnnyel bírnának.

A könyvnek főrésze, a jegyzetek, melyek a Jeles Iskolai Írók tárának az «Utasításokkal» megegyező legújabb, de annál rosszabb szokása szerint a szöveg után, a könyv végén állanak, nagyjában véve sikerültek és a legjobb kiadások alapján készültek. Helyes használatukra nézve csak annyit kell a tanárnak előre tudni, hogy ha e kiadással és egyáltalában Xenophonnal boldogulni akar, az olvasmány kezelésénél a maga lábán járjon és úgy mint sok más dologban, úgy ebben se kövesse az «Utasításokat». A Tanterv ugyanis nemcsak Xenophon olvasását, hanem a «mondattan főbb pontjai»-nak magyarázását is a hatodik osztályra szorítja meg, és az Utasítások még hozzáadják, hogy a hatodik osztályban az alaktan befejezésére és a görög nyelvtan rendszerének összefüggő áttekintésére hetenkint két óra szentelendő, *mellette* pedig három órában egy Xenophon-fele chrestomathia olvasása alkalmazandó; a miből az következik, hogy az Utasítások szerint a $\mu\iota$ -végű coniugatio fejtegetésével párhuzamosan kell a Memorabiliát olvasatni. Hogy ily tanítás mellett sem Kassai kiadását, sem

bárki másét használni nem lehet, világos. Azért legcélszerűbb megmaradni a régi jó módszer mellett, a hatodik osztály első és második harmadát az alaktan befejezésére és átismétlésére, valamint a gyakorlókönyv megfelelő olvasmányaira fordítani az írásbeli gyakorlatok elkészítése által igénybe nem vett valamennyi órát, és csak az utolsó harmadban a mondatban főbb szabályainak előrebocsátása után hozzáfogni Xenophon olvastatásához, meg pedig úgy, hogy eleinte a Kassai által is commentált syntaktikus finomságok magyarázatába ne bocsátkozzék a tanár. Elég alkalmas lesz erre a hetedik osztályban, melyben, ha a Tanterv és az Utasítások nem is mondják, jó lesz hetenkint egy órát a mondatban tárgyalására fordítani és a tanult elméletet Xenophon Memorabiliáinak olvastatásánál begyakoroltatni.

Áttérhetek ezután egyes kifogásaim felsorolására. — Legfőbb kifogásom megint az, hogy Kassai itt-ott nagyon magas igényekkel lép a tanuló elebe és soha sem utal valamely iskolai syntaxis megfelelő paragrafusaira. Pl. p. 105. «ἐπιπροβέβηται . . . τὴν τάλμιν accusativus az ügynevezett figura etymologica-nak kibővülése». — «τὸς πολέμιος κρατῆσαι . . . κρατεῖν accusativussal összekötve egyenlő értelmű κρατῶν ἔναντι ellenben κρατεῖν genitivussal összekötve egyenlő értelmű κρατῶ εἶναι szóval». Kühner helyesebb állítása szerint = *potiri*-vel! Ez Mi? az ügynevezett constructio πρὸς τὸ σημανόμενον». — P. 108. «μή μόνον . . . ἐπιτίθειν, az infinitivus mellett μή áll, nem pedig ὅ, mert az inf. e helyütt *κακορροῦται* személytelen kifejezésnek az alanyát képezi.» — Nehéz p. 110. a § 4 hez adott magyarázat; u. o. § 5-höz egy «ügynevezett accusativus absolutus»-ról beszél. — Mit jelent p. 116. hogy ἀκόσῳ mellett a «dolog is állhat genitivusban, mint ható obiectum»? Ha legalább példával illusztrálta volna! — Nem találó p. 137.: «τὰ ἐξ ἐκάστου κἀλλίστα: a *praepositio attractiva* e helyett τὰ ἐν ἐκάστῳ κἀλλίστα.» — Továbbá p. 111. § 8-hoz jó lett volna az εἶς πράττειν és εἶς πράττοντες közti szójáték magyarázatára εἶς πράττειν-nek nemcsak tulajdonképeni jelentését («jól végezni a dolgát»), hanem átvitt értelmét is («jól megy a dolga») felemlíteni. — P. 112. szerint «ποτέρως δ' ἔν. Kérdésekben gyakran használtatik ὁς ilyenképen, hogy valamely kiegészítendő gondolatra vonatkozik.» Kár volt Kühnerrel mindjárt meg nem mondani, hogy ποτέρως ὁς előtt λέγεις μὲν ἐμὲ τὰ πολιτικά μή πράττειν-t kell hozzá gondolni. — P. 116. «Ἀντιθένη . . . az accusativus alakját illetőleg v. ö. a Bevezetést». E jegyzet fölösleges, minthogy az Ἀντιθένη alak a szabályos, különben is erre nézve csak azt találja a tanuló a Bevezetésben p. 53, hogy «Σωκράτης és Ἐρμογένης tulajdonnevek egyesszámú accusativusa Xenophonnál τῷ és τῆ-re végződik egyaránt». — P. 118. megjegyzi a kiadó, hogy «az anticipatióval a főmondatba vont fogalomnak mindenkor legjelentékenyebbnek kell lennie a fő- és mellekmondat összeségében». Nem ellen-

kezik-e ezen szabálylyal pl. a Homerosi: ἤδεε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεόν, ὡς ἐπονεῖτο? . . . — P. 120. 121 és 122 többször valamely praesensalak magyarázására csak azt hozza fel a kiadó, hogy «part. imperf.», vagy «inf. imperf.». Hány tanár van, a ki ezt érti? — P. 132 egy §-hoz való jegyzetben kétszer van a δεῖται: összevonatlan alak megmagyarázva. — P. 136. a 4-ik §-hoz kellett volna felemlíteni, hogy ἐν: annyi, mint ἐνεστ., nem pedig csak p. 154. — p. 141. γηροῦσαι: van a jegyzetben, γηροῦσαι: a szövegben, Kühner itt is γηροῦσαι-t ad. — P. 149. «ἄτε ἐνὸρμίζ»: a τε helyzete, melynek tulajdonképen εἰδέναι: mögött kellene állania, a mondat megrovidítésével magyarázható meg». A tanárok kedvéért magyarázatképen ide írom Kühner szavait «expectes ἄ ἐνὸρμίζ» εἰδέναι: καὶ ἄ ἐπιτέδ.» — P. 151. «περὶ ὧν αἰσθανόμεθα = περὶ τούτων ἃ αἰσθανόμεθα»; hasonlóképen Cic. ad Attic. V 11.: Nunc redeo ad qua mihi mandas». Itt jó lett volna arra figyelmeztetni, hogy a Cicero-féle passus nem a visszahozó névmás assimilatiójára, hanem a mutató névmás kibagyására van példa gyanánt fölhozva. Végre nem lesz talán fölösleges felemlíteni, hogy kiadó által a corrigendában felemlített sajtóhibákon kívül, jó lesz még a könyv használata előtt a következőket is kijavítani: P. 23, 20 és 32, 25 Arianos h. Arrhianos; (p. 32, 26 Pollux h. a Polydeukes formát ajánlanám); p. 65, 27 Nikomachides-t; p. 68, 8 és még több más helyen szükséges megjegyezni, hogy a görög szövegben zárjelezett szókat a kiadó interpunctióknak tartja, minek kifejezésére jobb lett volna gömbölyű zárjelek helyett szögleteseket alkalmazni; p. 69, 19 ἄλλον h. ἄλλων; p. 75, 26 τοῖς ἀγαθοῖς h. τοῖς καλοῖς ἀγαθοῖς; p. 77, 12 ὠρομηναί: h. ὠρομηναί; p. 79, 27 περιποιεῖται h. περιποιεῖται; p. 81, 24 δὲ h. δέ; p. 86, 3 πεπεσμένους h. πεπεσμένοι; p. 99 a 7-ik sor mellől hiányzik a 40-ik §. megjelölése; p. 100—101 és 106 hiányzanak valamennyi §-ok számai, miáltal a commentár használata meg van nehezítve; p. 100, 36 τῆς h. τῆς γῆς; p. 121, 4 al. διατίθεσθαι h. διατίθεται; p. 122, 1 συντίθεσθαι h. συντίθεται; — p. 124, 4 al. Krytobulos h. Kritobulos; p. 126, 13 Trasybulos h. Thrasybulos; p. 135, 9 és 17 Aristoppos h. Aristippos; p. 140, 22 ἀντίος h. ἀντίος; p. 150, 15, 16 ὄρθον h. ὄρθρον.

A szokásosnál tovább időztem az előttiünk fekvő kiadás bírásánál; azon meggyőződésben tettem azt, hogy az valóban megérdemli, hogy behatóan foglalkozunk vele. Bizton reméljük, hogy többször lesz még alkalmunk Kassaival a tankönyvirodalom terén találkozni, a Jeles Iskolai Írók Táranak szerkesztőségének pedig szerencsét kívánunk, hogy az ily jeles művel szaporította kiadványainak számát.

DR. ÁBEL JENŐ.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti *Budenz József*. XVI. köt. 1. füz.

Azon újítás vagy jobban mondva programjavítás, mely által a Közlemények jelenlegi szerkesztője szűkebb körre szorítja folyóirata munkásságának előbbi tag körét, már is megtermé gyümölcsseit. Csak egy pillantást kell vetnünk a *Nyelvtudományi Közlemények* tavalyi folyamába, hogy azonnal rá ismerjünk az áltáji nyelvtudományok rendszeres közlőjére. Codex-tanulmányok, régibb írók nyelvének részletes feldolgozása, nyelvtörténeti értekezések, ugor s török-tatár textusok elénkítik e tartalmas kötetet, figyelemmel s olykor megjegyzésekkel kísérve a külföld ide vágó munkálódásait is. Ez irány méltó folytatását udvözölhetjük ez újabb évfolyam első füzetében, mely annyiban még haladást is jelez, hogy az eddig nagy szorgalommal összehordott rokon nyelvi szövegeket grammatikává eleveníti, kiterterjeszti figyelmét az egyes rokon nyelvek kisebb dialektusaira is, kritikailag ismerteti a külföld hasonló dolgozatait, szóval szélesebb alapját igyekszik megvetni a még nem egészen biztos lábbon álló magyar nyelvtudománynak.

A füzet java részét *Halász Ignác Svéd-lapp nyelvtana* tölti be. A *lapp* nyelv négy fő dialektusa: a *finmarki*, *Enare* tó melléki, *orosz- és svéd-lapp* közül *Halász* ez utóbbinak dolgozta fel nyelvtanát s erre a szerzőt egy egyetemi pályadíjat nyert dolgozata ösztönözte már, mely egy néhány lapnyi *svéd lapp* szöveg nyelvtani alakjainak összeállítását foglalta magában. Svéd-lapp szövegeink azóta igen megszorodtak. *Budenz*-nek alkalmá nyílt Pestre vetődött *malå* vidékbeli lappoktól néhány elbeszélést leírni; 1876-ban meg *Donner* adott ki egy kötet *lapp* dalt *Helsingforsban*, melyek közt a legértékesebb épen *svéd-lapp* nyelven van írva. Ezen szövegek alapján dolgozta ki *Halász* tudományos készültséggel grammatikáját s ez annál nagyobb érdem, mert előmunkálata alig volt *Lindahl* és *Öhrling* múlt századbeli sovány vázlatát kivéve, mely a «Lexicum Lapponicum»-ot előzte meg. Az összehasonlító eljárás, az egyszerű és világos magyarázatok növelik a grammatika becsét, mely ugor-nyelvészeti irodalmunkban hézagpótló s a mi a legfőbb, könnyebben hozzá férhetővé tette az utat a *lapp* nyelv tanulmányozására.

Az *Ismertetések és bírálatok* rovatában első helyet *Dr. Szinnyei* cikke tölti be, mely *Lönnoholm*-nak a keleti-finn tájbeszédéről szóló ismertetését foglalja magában. A finn dialektikusokat részletesebben még nem ismerjük s csak újabb időben kezdik a *finnek*, kik erre legilletékesebbek, az egyes vidékek tájnyelvi sajátosságait össze gyűjteni. Ezek közé tartozik *Lönnoholm* „*Jääsken, kircun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien Kielimurteestii*“ (*Jääski, kircun s részben Rautjärvi és Ruokolahti egyházme gyék nyelvéről*) című munkája s e dolgozat alapján ismerteti *Szinnyei* a keleti-finnség nyelvének némely sajátosságait. Nem lesz felesleges e helyen röviden

jellemezni az irodalmi nyelvtől eltérő finn dialektust főbb sajátágaiban.

Hangtani sajátágai közül mindjárt feltűnő, hogy a *d* hang helyett, melyet egyáltalában nem ismer, egy *r*-hez közeledő hangot használ s ez Finnország egyik részében *r*-nek, másikában pedig *l*-nek hangzik pl *en tierä, en tielä* e. h. *en tiedä*. Az *uo, yö, ie, eu* és új *diftongusok* mint ilyenek bármely szótagban előfordulhatnak, pl. *sanuo* az irodalmi *sanva* h.; ezen kívül egész új *diftongusok* is vannak, p. *paoss* menekvésben, *heoss* rakásban, *oamu* reggel stb. Eltérőleg az irodalmi nyelvtől *triftongusok* is vannak pl. *uusi* = *noin* úgy, *juoiss* = *joessa* a folyóban, *moisi* = *maani* földén.

A rövid vokálisok a szóvegről, habár még nem rendszeresen, el szoktak esni, p. *siit* = *siitä* azután, *miest* embert, *kovast* keményből, *kirkolt* templomtól, *jok* már, *pistett* szurt, *rannal* parthoz, *lum* hó, *kovast* keményen.

Szó közepén a *s-e* végüek többes nominativusából kiesik az *e*, p. *herost* lovak és az *u, y* a *-nut, -nyt* nomen verbaléből p. *opint* tanult, *saant* kapott stb. Néha meg hozzá toldanak a szóhoz egy hangot p. *näini* így, *veni* viszek.

A hangzók változásánál megemlíthetők, hogy az *e i*-re változik *a* vagy *ä* előtt, p. *valkia* tűz, *koskia* érint, s az *ie* összevonódik *ii*-vé, p. *miehii* férfiaké, *ruppiin* kezdek. Az *oa* és *ua* *uu*-vá vonódnak össze, p. *kottuu* hazulról, *junora* inni. Nevezetesebb hangzóváltakozások: *i—a*, p. *kikera* keserü, *u—i*, p. *kipuna* szikra, *i—e*, p. *pulli* palaczk, *u—o*, p. *kirjuttua* irni; *a—aa*, p. *mauliskuu* márczius, *u—uu*, p. *suunta* irány, *ä—ää*, p. *käärme* kigyó.

Mássalhangzó szó elején csak egyszerű lehet, de szó közepén találni konsonans csoportokat, pl. *kakra* irod. *kaura* zab, *atra* irod. *aura* eke, *kopra* irod. *koura* marok, ez alakok azért érdekesek, mert eredetibb alakot őriztek meg, Zárt számba megy azon szótag is, melynek végéről egy mássalhangzó elveszett, p. *uko* öregé, *kovemmi* keményebben. A mássalhangzó rövid hangsúlyos vokális előtt megnyúlik p. *rahhaa* pénzt, *makkaa* fekszik. *L. r, s* nem assimilálódik az *n*-nel, p. *pesneet* mostak, s gyengülés folytán előállott *nu* meg rövidül p. *parana* gyógyítok. Mássalhangzók elveszése: *u* p. *teht* irod. *tehnyt*; *l* p. *oon* irod. *olen*; *n* p. *miu* *siu* irod. *minun, sinun*. Szó elején váltakoznak: *h—k*: *hipene*-*kipene*; *p—k*: *pohmelo*-*kohmelo*; szó közepén *l—r*: *kulkku*-*kurkku*; *m—s*: *tylmä*-*tylsä*.

Alaktani sajátágok közül szóképzők *l, nta* p. *juonta*, *2, nki* p. *kulunki*, *3, kki* p. *mänekki*, *4, ookse* p. *vastoos*, *5, liakas* p. *puheliakas*. A superlativust ritkán használják, szokásosabb a comparativus elé tett *kaikkei* erősítő szó. A névragozásban érdekes egy új többesi képző a *loi* p. *taloloi, piilöi*. Névmasok: *mie, sie, häi, myö, työ, hyö*. Igéképzők: *koi* p. *teipakoip*; *-loi* p. *kulkaloip*. A futurumot *tulla* s *olla*-val írják körül; a reflexiv képző *i* és *itu*.

Ime röviden összefoglalva a keleti-finn dialektus jellemzőbb

sajátságai, melyekhez mutatóványul egy kis szöveg is van közölve az illető nyelvjárás kiejtése szerint.

Ezt követi Budenz polemizáló cikke Donner-nek „*Die gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen*“ című műve ellen. Donner e munkájában tudvalevőleg elégtelennek nyilvánítja azon alapot, melyre Budenz az ugor-nyelvek *elágazásáról* szóló teóriáját felállította s egészen új nézettel áll elő. Ez új theoria fő jellemvonása az, hogy a hangalaki egyezéseknél nagyobb súlyt fektet az alaktani s szókincsbeli egyezésekre s eredménye természetesen az, hogy máskép ágaztatja el az ugor nyelveket, mint Budenz. Főbb elterése a következő: Budenz az *osztják* és *vogul* a magyar ellenében egy főnyelvvé foglalja össze, míg Donner külön nyelvnek veszi őket s egyszersmind a *zürjén*, *votják* s *lapp* nyelveket is elválasztja egymástól, az előbbit a *permi*, az utóbbit pedig *nyugoti-finn* részhez sorolván. A *finn* egyes dialektusait Budenztól eltérőleg külön nyelveknek tartja s ide sorozza a *lappot* is, mely szerinte épen olyan finn nyelv, mint akármelyike a finn dialectusoknak,

Főbb elterése az, hogy a nyelvélágazási teória megállapítására elégtelen neki a hangalaki kritérium, hanem sokkal inkább számba veendőnek tartja a grammatikai alakok s a szókincs egyezését. De hogyan alkalmazza ezen hármassal elvét in praxi, erre nézve idézzük Budenz szavait: «Donner a maga hármassal elvét csakhamar szem elől veszi: nem találom pl. sehol sem az ő elég hosszú könyvében, milyen jellemző hangalaki egyezéseknél fogva tartozik a *permi* osztály (zürjén-votják) egybe a volgai-bált osztállyal, költömbözvén a *vogul*-osztjától és a magyartól; sem a szókincsbeli egyezést nem mutatja föl nagyobbnak a zürjén-votják és a finn között, mintsem zürjén-votják és a *vogul*-osztják vagy a magyar közt. Teljes jogunk volna már csak ezért is mondani, hogy theóriája a főágak megállapításában nem levén kellőleg megokolva, ugyan csak az ő elvei szerint nem fogadható el alaposnak. • A mi Donner-nek a dialektusok fő nyelvvé tételét illeti, ennek tarthatatlanságáról meggyőződhetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy úgy Budenz mint Donner feladata nem az ugor nyelvrokonság bebizonyítása, hanem ezek elágazása s ebből bátran kihagyható a dialektusok egybetartozásának kérdése. Sőt itt Donner ellenmondásba is esik, midőn a *lapp* nyelvet az öt finn nyelv egységéhez tartozónak mondja, ugy azonban, hogy ezek egyikével, a *liv*vel, megint külön egységet képez.

Ezek után áttér Budenz a *régibb* ugor nyelv-egység kérdésére, vagyis a külön fő nyelvek egybe tartozására, melyek minden eredeti azonosság mellett igen élesen különböznek egymástól. Egyszerre azonban hét külön irányban nem váltak szét, hanem fel kell venni egy első rendű külön fejlődést, és hogy ilyen *öreg ágba* mely nyelvek lehettek egybe foglalva, ennek kimutatására oly momentumokat kell kimutatni, melyek csakis ez *öreg ágba* kelet-

kezhettek. *Donner* e momentumokat a gramm-alakok kiváló egyezésében találja és teóriáját is csak e nemű egyezésekre építi; de ha meggondoljuk, hogy a gramm alakok útóvégre is csak bizonyos functióval járó szórészek, mért ne csatolhatnánk egyezéseket a fogalomjelentés functióját viselő szók egyezéséhez. Szókincs egyezésre meg *Donner* se mer alapítani, mert a rég külön vált nyelvekben a szókincs egyezése fogyatkozhatott, de meg az egyezés jó része kölcsönvét útján is származhatott. Ugyanez áll a gramm-egyezésekre is, úgy hogy ha csakis a mai alakok egyezését vennők fel, gomba módra teremhetnének a különfele combinatiók. *Donner*-nek pedig azon eljárása, hogy csakis bizonyos combinatió mellett szóló alak-egyezések vesz fel fontosaknak, teljességgel hibáztatható.

Budenz ezen öreg-ágak meghatározására szolgáló jelenségeket a hangalakban, illetőleg eltéréseinek közös vagy nemközös voltában találja. Ha ilyen eltérés két rokon nyelvi azonos szón mutatkozik, történeti momentumot foglal magában, hogy t. i. hangváltozás esett meg. Ugyanezen eltérés más szavakban is megtalálható, ezt a nyelvek fejlődése hozza magával, s az ily eltérések esetei egyes nyelvek jellemvonásaiává lesznek. Így p. a magyar szó kezdő *f* az ugor *p* ellenében, a magyar *s* *zürjén-rotják* nyelvekben a szókezdő kétféle *explosiva* stb. De még itt is megvizsgálandó, hogy az efféle sajátságok kelte nem később eredetű-e, s hogy nem véletlen találkozásá csak a hangváltozásnak.

Budenz tudvalevőleg az ugor nyelvek két öreg ágának meg-alapítására szolgáló hangtani criteriumot abban találta meg, hogy az egyik szókezdő *n* mellett más szóiban *ü*-vel is él, míg a másik résznek csak *n* a szókezdő *dentalis nasalis*. *Donner*-nek e kritérium nem elég, mást keres és használ, de foglal kozik a szókezdő *ü* szereplésével is s eredetéről más magyarázatot ad. Az *ü* — *n*-es hangalaki kritérium bizonyító ereje:

1. Tudjuk hogy magashangu vokálisok előző konsonánsokra jésítőleg hatnak s ha csakis magashangu szóiban élnének bizonyos ugor nyelvek szókezdő *ü*-nel, nem lehetne sokat rá adni. De nincs is az északi ág egybetartozása ily magashangu szókra felvéve, kimutatható sok *ü*-en kezdődő mély hangú szó is, mely csakis konsonansbeli sajátságot tüntethet fel. Az a néhány eset, a mit *Donner* ez ellen felhoz, nem jöhet számba, mert a magashanguságnak mindben oka adható. Az ugor nyelvekben az *ü* kezdetű mélyhangú szók nagy számmal vannak, s bennök az *ü* szóbeli hangalaknak lényeges momentuma s különböznek más *ü* kezdetű szóktól, ha hanzjok azonos is p. *zürj. üöbal-* kaufen, de *nöbal* tragen; lp. *üolo-* lingere, de *nuoele-* solvere; m. *nyíl* és *üüla* apud eum. Ily *ü*-en kezdődő mélyhangú szótól külön-kölon a magyar, *voqul-osztják*, *zürjén-rotják* es *lapp* nyelvekben mintegy 30—40 van, s e sajátság még azon korból való, midőn a mai dialektusok még fő nyelvek voltak.

2. Az *ú*-es mélyhangú szók az illető négy ugor nyelvben *közösek* s jelentésök mind az ugor alapnyelvből maradt meg. Ily szókban az *ú*-esség nyilván csak együttes fejlődésből eredhet s ez csak úgy képzelhető ha az illető nyelvek bizonyos ideig egy nyelvet képeztek vagy az *ú*-es ugor nyelvek ellenében közvetlenül az alapnyelvből váltak ki. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az *ú*-es szók ellenében közös *n*-esek is vannak, még pedig magashanguak is. Donner az *ú*-es szók egyezésének jelentektelenné tételeire a lapp kevés *ú*-es szavait hozza fel, ennek azonban ismert szókincsbeli fogyatkozása az oka.

3. Donner azt állítja, hogy az *ú* és *n*-es szókezdő már az alapnyelvben is megvolt s hogy ezek az északi ugor ágban gyakran váltakoznak. Ez állítás a mint *Budenz* kimutatja, egyszerű tévedés, valótlanosság. Más kérdés, hogy meghatározható-e ez a szókezdő *ú* eredete. De ha meg is volt az *ú* es 'n' már az alapnyelvben, akkor az északi nyelvek közössége abban áll, hogy ez örökölt *ú*-t megtartották; de az is lehet, hogy csak *n* volt az alapnyelvben, s ez esetben meg a déliek őrizték meg a régít. *Budenz* azt a véleményt állítja fel, hogy az *észak-ugor* szókezdő *ú* az illető szók egy részében régebben *ñ* volt (gutturalis nasalis), s ez az *ñ* az északi nyelvekben *ú*, a déliekben meg *n*-né vált. És csakugyan meg is felel e két féle *n*-nek gutturalis explosiva p. *finn kapea* és *nupea*, *fin kova* s *vog. úobis*. Donner tévesen fogta fel, mintha *Budenz* valamennyi *ú*-et *ñ*-ből eredtetni s hogy az *ñ* még eredetibb *k* helyett áll.

Keletkezhetett még ez az északi-ugor *ú* egy eredetibb *j*-ből, a melyet a törökségben a *karagasz* és *kojbal* nyelvek tüntetnek fel a török eredeti *j*-vel szemben, p. kar. *ñon-tör. jon-*, kar. *ñit = jigit*, *kojb. nün = kar. ñon*. A *j*-nek ilyen megsűrűdése lehet a m. *nyuvad-ú*-je, melynek ellenében a *f. juuttu-* az eredeti *j*-t tartotta fen.

*Budenz*nek eme magvas s kritikai hangra nézve példányul szolgálható értekezése után, melynek még folytatása is lesz, a *Kisebb közlések* rovata következik. Ebben a szerkesztő „A főbb testrészek elnevezései az öt altaji nyelvcsoportokban“ cím alatt érdekes összeállítást nyújtja a főbb testrészek szavainak az említett nyelvcsoportokban annak feltüntetésére, hogy az egyes nyelvcsoportok s egy-egy csoport egyes nyelvei közt milyen a rokonság. Ezek egyezése nem szól ugyan a nyelvrokonság lehetősége ellen, de tagadhatatlan, hogy a hol e szavak teljesen egyeznek, ott a rokonságnak szorosabb fokával van dolgunk. Így pl. a szorosabb rokonságu *germán* nyelvek a *kéz*-re mind a *hand* szót használják, míg a *germán*, *szláv*, *latin* s *görög* nyelvekben más-más szót találunk, p. *raka manus*, *γειρ*. Hogy az *altaji* nyelvcsalád tagjai közül az *ugor* nyelvekben van legtöbb *sinonim*-szó alkalmazva, ez azt mutatja, hogy ezen nyelvek esnek legtávolabb egymáshoz. Egyes testrészek azonban még elég tisztán mutatják az egyezést az ugor nyelvek közt. P.

Kéz finn *käte* (kási); mord. *kād, ked*; cser. *ket, kid*; zürj-votj. *ki*; vog. *kāt*, oszt. *kēt*. | oszt. B. *još*.

Szem finn *silmä*; mord. *selmä*; lapp *éalme*; zürj. *sin*, votj. *sín*; oszt. *sēm*, vog. *sām*; cser. *šinza* (e. h. *šim-za*), *šimza*.

Fül vog. *pāl, pel, pal*, oszt. *pel, pal*; zürj-votj. *pel*; lapp *pelje*; mord. *pilü päle*: cser. *pilikš, peleš* | finn *korva*.

Fog vog. *pänk, pank, ponk*; oszt. *penk, pank*; zürj-votj. *piü*; lapp *pane, padne*; mord. *pej, pev*; cser. *pü, püj* | finn. *hammas*.

Szir finn *sydäme*; mord. *sedī, sedej*; cser. *šüm, šim*; zürj. *šölöm*, votj. *šulem*; vog. *šim, šim*, oszt. *sem sam* | lapp *vaimo*.

Vér finn *vere*; mord. *ver*; cser. *vür, vir*; zürj. votj. *vir*; lapp *varra*; vog. *vür, ür*. oszt. *ver, vir vur* | vog. *kelp*, oszt. *kali*.

Ennek függelékekül hasonló módon vannak még összeállítva az altaji nyelvcsaládbeli *alapszámnevek* is, s ezekből kitűnik, hogy az *ugor* csoportban 1—7-ig van teljes egyezés, a *török, mongol* és *tunguz-mandsu* csoportokban pedig 1—10-ig, sőt nagyobbára a szerkesztett *tizek*ben is. Befejezésül *két csuvas mese* van *Reguli* hagyományából közölve a szerkesztőnek szorosan az eredetihez ragaszkodó fordításával, mely mintegy figyelmeztetés akar lenni, hogy közeleg végre az idő az ugor nyelveken kívül az altaji nyelveknek más csoportjához is fordulni.

Kúnos Ignác.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. Scenische und kritische Bemerkungen zu Euripides' *Kyklops*. Von *Friedrich Wieseler*. Göttingen 1881.

Az ókori dráma terén a satyrdráma az, melyről a legkevesebb adat maradt ránk. Eltekintve attól, hogy a sok termék közt csakis egyet bírunk, a magyarázók jegyzetei is oly homályosak, hogy a darabok színréhozataláról és egyéb tulajdonságairól alig tudhatunk valamit. Ennek oka abban rejlik, hogy a tragikusok maguk is már keveset törődtek az ősi dionysusi játék a maradékával s csak a hagyomány és szokás kedvéért fűztek a trilogiához egy satyrdrámát. Ritkán jegyezték őket fel s már az alexandriai korban a legtöbb feledésbe ment. Innen a nagy fogalomzavar a régibb philologusok közt, a kik nem tudták, hogy milyen irodalmi fajhoz sorolják a satyrdrámát. Wieseler, a ki egyáltalán a színi régiségek tudományos megalapítója, volt az, a ki egy Ruvóban talált váza alapján, a mely egy satyrdráma jeleneteit ábrázolja, e játékról az első alapos könyvet írta: *Das Satyrspiel nach Maasgabe eines Vasenbildes dargestellt* 1847. Erre többen magyarázták az egyedüli ránk maradt e fajta darabot: Euripides *Kyklops*-át, a mely tudvalevőleg Odysseus kalandját a *Kyklops*sal tárgyalja. A most megjelent értekezésben három pontra terjeszkedik ki a szerző. Először az időről szól a melyben a cselekvényt történetnek kell képzelni. *Kyklops* 507. s köv. valamint 541. verséből azt következteti, hogy a cselekvényt tavaszkor kell gondolnunk, a mi jól illett ahhoz a körülményhez, hogy a darabot a nagy Dionysia-kon adták. A *ποιηρὰ βοτάνη* (45. v.) és *ἀμπεριπλαεῖς ποιηροὶ νομοὶ* (60. v.) kifejezéseket nem vonatkoztatnám erre, mert az összefüggés kívánja ezeket. A cselekvény Wieseler szerint az esti szürkületkor veszi kezdetét és az egész éjen át egész másnap reggelig tart, míg a nap forrón süt. Erre bővebben leírja a darab színhelyét, mindig magából a darabból revén a bizonyítékokat. A színhely az *Aetna* maga, nem mint Schönborn (*Die Skene der Hellenen* 271. l) mondja, az *Aetna* közelében. A harmadik és legterjedelmesebb rész, mely a cselekvény menetéről szól a darab minden fontosabb mozzanatát fejtegeti; mint vonult be a kar, mily nagy kísérettel lépett fel Odysseus, mint menekült meg, mikép hajóznak el s egyszersmind néhány kritikai javítást is tesz nemcsak a szövegben, hanem a szerepek felosztásában, mert ép itt sok helyen homályos, ki mondotta azokat az apró kérdéseket és felszólításokat.

2. De Euripideorum prologorum arte et interpolatione. Scripsit *Josephus Klinkenberg*. Bonn 1881.

Egy rövid bevezetés után, melyben a szerző az euripidesi prologokról szóló irodalmat érinti, következik az értekezés főrésze, mely

nem mint a czim mutatja a prologusok művészi céljáról és azok méltatásáról szól, hanem az interpolatiókról. E végett mind a 17 darab prologusát fejtegeti, de oly nagy interpolatiókat vesz bennök észre, hogy némelyik annyira összetörpül, hogy alig marad meg benne néhány sor, a többi mind csak a színészek toldaléka volna. Ha igaz is, hogy a prologusok idő multával sok változáson mentek keresztül, s hogy a színészek gyakran kényök-kedvök szerint jártak el velök, oly gyökeres módosításokat aligha engedtek meg nekik. A szerző a kutatás elején kijelenti ugyan, hogy az interpolatiók meghatározásában mindig az illető interpolált hely és a darab közötti összefüggést, az euripidesi stilst az az ókor bizonyítékait vette tekintetbe, de az első kettő oly tág értelem, hogy ezek után indulva, nem határozhatjuk meg biztosan, hogy ezt vagy azt a helyet egy színész toldotta-e be. A szerző erre a kurtított prologosokra nézve a második fejezetben általános elveit állapítja meg. Szerinte minden euripidesi prologus azt tartalmazza, a mi a nézőknak a drámai cselekvény értésére szükséges; a drámának összefüggését magyarázza s a személyek sorsát, a meenyiben a darabhoz tartozik, egész azon időpontig mondja el, a hol a tragédia cselekvénye kezdetét veszi. Ez azonban csak néhány drámára nézve áll és Klinkenberg, hogy ebbeli nézetét minden prologusra kiterjeszhesse oly erőszakos törlésekhez folyamodik, hogy a megkoppasztott prologusokat azután már könnyű egy Prokrustes ágyba szorítani. Euripides szerinte azért írta prologusait, hogy a nézők nem egy vagy két jelenetben lássák mindazt, a mire szükségök van, hanem folytonos beszédben pontosan megtudják és emlékezetökben tartásák. Akkor biz a prologusoknak nem nagy művészi céljok lett volna. Egyet-értünk a szerző azon nézetével, hogy minden euripidesi prologus három részre osztható; az elsőben a bekezdés van, a mely a körülmények szerint változik; a második mintegy az egész drámának alapját képezi, a harmadik pedig magára a személyre vonatkozik, a ki a prologust ejti s elmondja hogy mit cselekszik, mitől fél és mit remél. Csak néhány darabban olvadt össze a második a harmadik részlettel annyira, hogy nem választhatók el egymástól. — A prologust mondó személy (*persona prologizousza*), hogy a hallgató megismerjék, vagy mindjárt a prologus elején vagy a következő sorokban megmondja nevét; ha ezt nem teszi, akkor a költő más módon gondoskodik arról, hogy a közönség azonnal megismerje. A személy megismerése után a költő a helyet, a hol a cselekvény történik, jelöli meg, még pedig a szerző szerint mindig e pronomennel ἔδεν. Ugyanevvel a névmással jelöli meg a költő mindazokat a dolgokat és személyeket, kiket a színpadon látunk, a mi a színpadon nincs jelen, az nem fordul elő ἔδεν névmással.

Ezen szabály folytán bebizonyítja, hogy a Heraklidák nem játszottak Marathonban, mint eddig hitték, hanem Athénben. Négy euripidesi

darab van ugyanis, a melyekben a persona *πρόλογος*-n kívül még mások is a színpadon vannak. Igy a *Heraklidák*-ban Herakles gyermekei, *Hercules furens*-ben szintén ezek és Megara, a *Könyörgő nők*-ben a hét anya és Adrastus, *Orestes*-ben Orestes betegen ágyában fekszik, míg Elektra a prologust mondja. E szabály, ha állna, sok színi változást és kérdést okozna; hypothesisnek szép, de lehetséges az is, hogy a ὄδῃ névmás csak közellevő személyekre és tényekre vonatkozik, melyek nemso-kára meg fognak történni a darabban, s az a tény, hogy e névmást gyakran csak conjectura segítségével hozza be a szerző a szövegbe, nem a legjobb bizonyíték mellette. — A prologus legfontosabb része a középső, a mely a cselekvényre készít elő s a szerző szerint azon időpontig mondja el a történetet, a hol a cselekvény kezdetét veszi, de soha sem mondja el azt, a mit a nézők a darab menetében úgy is látnak. Ez ellen azonban *Hippolytus*, *Ion* és a *Troades* prologusa szól, a melyek a cselekvényből is egy jó részt előre mondanak, sőt az utóbbi darabban még azt is halljuk, hogy mi fog történni a darab után s ennek művészi célja is van, a mint azt e prologusokról szóló értekezésemben kimutattam. A *Troades*-ben foglalt borzasztó kegyetlenségek, melyeket a görögök elkövetnek, rossz benyomást tenne, ha már előre nem látnók, hogy visszatérésökkor ők is bűnhődni fognak. Klinkenberg Wheeler-rel együtt (*De Alcestidis et Hippolyti Euripidearum interpolationibus*, Bonn 1879.) e három darab prologusában mindazt kivetí, a mi a felállított szabály ellen szól. Mindenesetre a legkönnyebb mód a boldogulásra és a szerző azután büszkén mondhatja könyve végén: *Ubinam sunt istae ambages prologorum tam saepe castigatae?* Azok a prologusok, a melyek a darab meséjével szorosan összefüggnek, Euripides korábbi éveiből valók, a hol pedig ez összefüggés lazul, azok egy későbbi korra mutatnak. S mind azok az interpolatiók, melyeket Klinkenberg kimutatott, vagy a grammatikusoktól erednek, a kik magyarázni akartak egyes sorokat, vagy a színészekről, kik ez által vagy a darab menetének változását jelezték vagy nagyobb pathos elérésére használták. — Ezek röviden a szerző végeredményei. Sok az értekezésben az elmés ötlet, a merész hypothesis, de még több az interpolátióknak tartott versek kiküszöbölése, a mely radikális eljárás gyakran túlmegy a határon.

3. Die Urbinatische Sammlung von Spruchversen des Menander, Euripides und Anderer von *Wilhelm Meyer*. München.

A közmondások a népek kincsei, melyek rendszeren a nemzetek ifju korában keletkeznek, hogy az embereket tanítsák és jobb utra vezessék. A régibb irodalomban Hesiodus és Theognis tankölteményeivel találkozunk, s az ezekben valamint Tyrtaeus és Solon buzdító dalaiban található közmondások eléggé bizonyítják, hogy mily nagy volt a hajlam

ebben az időben a didaktikus költészetre. De midőn az irodalom, művészet és tudomány virágzott ez egyszerű bölcse mondásokkal nem igen hathattak volna az athéni népre, a mely gyermekkorát már átélte s mindenben a legnagyobb igényekkel lépett fel. A spekulatio, a mely ezelőtt a tanításra és intésre irányult, most inkább a politikai és társadalmi élet megismerésére és jellemzésére törekedett. A tragikus költők közt Euripides volt az, a ki nagyon szerette philosophikus problémáit az emberiségről és annak különféle szabályairól közmondásokba önteni s minthogy stilusa közel állt a köznapi beszédhez, egyes velős mondatai nagyon elterjedtek és közkeletűekké váltak. De a tragikust a mythikus tárgyak e tekintetben szűk korlátok közé szorították; ez az akadály azonban a közép és új komédia költőinél elesett. Ők darabjaik menetében, a kompositióban és stylusban mindig Euripidest vették mintáépül és vigjátékaik természete szerint, mely e köznapi élet jellemeit és eseményeit ábrázolták a közmondásoknak nagyobb tért nyitottak. Különösen Menander volt híres e tekintetben és nagy életbölcseége leginkább velős mondataiban nyilvánul. Tőle és Euripidestől, valamint Menander költői társaitól való a legtöbb közmondás, melyeket Plutarchus és Stobaeus számunkra fentartottak. De nemcsak e két írónál találhatók e görög közmondások; van sok kézirat, a melyekben ezek összegyűjtve fordulnak elő s az egyik többet a másik kevesebbet tartalmaz. A kritikának itt nehéz feladata van. Az a körülmény, hogy e gyűjteményeket a középkoron át az iskolákban használták, azt okozta, hogy sok változáson mentek keresztül; kis változattal ugyanazon közmondások többször fordulnak elő, s így kétséges, vajon egy költő többféle alakban alkalmazta-e őket, vagy pedig későbbi irók és gyűjtők változtattak e rajtok. Még sokkal nehezebb kérdések merülnek fel itt, mint a hasonczélú és irányú Publilius Syrus-féle sententiáknál, melyekről e folyóirat II. évfolyamában (146. s köv. l.) volt szó. Míg ott egy iró mondásaival van dolgunk, itt több tragikus és komikus közt oszlik meg a gyűjtemény, melynek leghelyesebb czíme ez volna: Görög dramatikuskok, különösen Menander és Euripides sententiái. Csak nagy kutatás jelölheti meg az egyes versek szerzőit, de nagyon soknál ez lehetetlen is. Már 1495-ben adtak ki ily 536 verset, melyeket a jelen században egyes kéziratokból jóval szaporítottak. Schneider 1812-ben *Μεγάλοισι γλώσαι μόνοντιχοι* czím alatt az aepoi mesék függelékeül két bécsi és egy wolfenbütteli kézirat nyomán 502 verset adott ki, melyek közt a legtöbb az első kiadásban nem fordul elő. Meineke 1823-ben Menander és Philemon töredékei kiadásában két más bécsi kéziratból még 62 verset csatolt ezekhez, az 1495-i kiadásból pedig 121-t. Miután Boissonade 1829-ben Anecdota-iban egy párisi kodexből 64 új verset, és egy más kéziratból 11-t adott ki, Dübner Menander és Philemon töredékei kiadásában Mei-

neke 685 versét és Boissonade-ból 67 sort vett fel. Meineke a *Fragmenta Comicorum* nagy kiadásában mindezeket egyes kodexekből még megtoldva adta ki s a versek számát 758-ra hozta. Meineke kiadásából kell tehát kiindulnunk, de minden jelessége és tudományossága mellett azt találjuk, hogy e 758 versben nem kevesebb mint 8 vers egymással szóról-szóra megegyez s több hiba is csúszott be. Továbbá hiányzik nála a diplomati-kus alap; soha sem tudjuk biztosan, hogy mely kéziratban fordul elő az illető vers, s melyikben nem, s mit kell a kéziratról tartanunk. Itt min-denek előtt a tradícióval kell tisztába jönnünk; tudnunk kell, hogy mely kodexben vagy gyűjteményben, mely helyen és mily változásokkal for-dul elő a vers, mit kell tartanunk az egyes gyűjteményekről s melyik az eredeti. Meyer, a ki *Publilius Syrus* kiadásával is nagy érdemeket szer-zett magának, a mennyiben az egyes kodexek és gyűjtemények egymás-hoz való viszonyát kiderítette és még 16 új verset is fedezett fel, (l. i. h. 156. l.), mostani művében is sok világot vet az általa összehasonlított görög sententiák gyűjteményeire. Huszonöt kéziratban nyolcz különféle gyűjteményt talált, körülbelül 850 verssel. Az eredeti gyűjtemény sze-rinte 1300—1500 versre terjedhetett, s minthogy az egyes kéziratok üres lapjaira irattak, úgy valószínűleg még sokat fognak felfedezni. A ha-sonló tartalmu sententiák fejtegetésével foglalkozik az értekezés első része, a másodikban az általa összehasonlított kéziratok legfontosabbi-kát ismerteti. Ezt a *Bibliotheca Urbinas*-ban a Vatikánban őrzik. (Nr. 91. chart. Sæc. XV. 333 fol. in 4°, Fol. 182—183). A gyűjtemény két kolumnában van írva, s egy müncheni kéziratban (495. fol. 39.) rövid kivonatát is találjuk. Az alphabetikus rendben irt gyűjtemény *T* betű-nél végződik és 202 versből áll. Ezekből körülbelül 100 másutt is elő-fordul, 37 *Stobaeus*nál, *Plutarchos*nál és más íróknál; 5 *Gregor Cyprius* közmondásaiban, 24, a *Comparatio Menandri et Philemonis*-ban s még egyesek másutt; de a mi fontos, 53 vers egyik eddig ismert gyűjtemény-ben sem található s így e kézirat nyomán a görög sententiák száma ennyivel szaporodik. A szerző erre ezeket sorra tárgyalja és azt bizo-nyítja, hogy ezek is méltók *Euripides*hez és *Menander*hez. A gyűjtemény címe *Ἰαριανέσις Μενάνδρου*, ugyanaz mint a *Schneider* összehasonlí-totta bécsi és *Boissonade*-i párisi kéziratban; ebből, valamint a közös hi-bákból és a közös versek sorrendjéből Meyer azt következteti, hogy ugyan-azon gyűjteményből származnak. Ez az 53 vers, épúgy mint a többi, 12 szótagból álló jambusok minden feloldás nélkül. — Az egész urbinasi gyűjteményt a teljes *apparatus criticus*sal is közli a szerző, a ki valószí-nűleg nem soká fog késni az összes gyűjtemények felhasználásával e sententiákat kritikai alapra fektetve kiadni, hogy így *Publilius Syrus* ki-adásához a görög közmondásokat lehető legtisztább alakban csatolja.

4. Das Verhältniss der griechischen Vasenbilder zu den Gedichten des epischen Kyklos. Von H. Luckenbach, Leipzig, 1880.

Ismeretes dolog, hogy a festett vázák sok tekintetben kiegészítik hiányos ismereteinket a görög epos- és drámáról. Sok oly munka veszett el, melyekből a görög festők inspirációikat vették s a Kyklikus epos majdnem alapját képezte a vázákon és egyebütt előállított képeknek. De a tragédiának is nagy befolyása volt erre. Aeschylus és Sophokles műveinek tán nem annyira mint Euripidesének, kinek drámáiban a köznapi élet ere pezseg és sok elveszett euripidesi darab menetét határozták már meg ily vázák alapján, melyek vagy a főbb jeleneteket vagy egyes epizodokat ábrázolnak. Welcker, a ki oly művésziösen párosította az antik művészet és irodalom ismeretét és tiszta felfogását, e tekintetben sokat tett. Eltekintve nagy mythológiájától az epikus cyclusról és a görög tragédiákról szóló alapvető munkáiban mindig arra törekedett hogy a művészetet az irodalom segélyével és viszont megvilágosítsa. Csakis ez által vált lehetségessé a görög életet, művészetet és irodalmat teljességében megérteni, mert csak a tényezők összeműködése által vehetünk világot az ókori életre, s Welcker és Müller Otfried érdeme, hogy e tekintetben a klasszikus ókor szellemét fejlesztették. Innen eredt a nagy ellenségeskedés köztük és a nagy kritikus Hermann között, a ki csak a szöveggel metrikával akarta a philologusokat foglalkoztatni, s ebben látta az egyedüli üdvöt. De óriási munkaereje és nagy geniusa daczára sem szoríthatta háttérbe elleneit. A philologia nemcsak szövegkritikából áll!

Luckenbach műve legjobban mutatja, mily szoros kapcsolatban áll a görög irodalom a művészettel, s hogy különösen az epikus cyclus rekonstruálásában nagy segítséget nyújtanak. E cyclusból csak azon részek ismeretesek közelebbről, a melyek a trójai mondakört tárgyalják, tehát a két homerosi eposon kívül a Kypriák, az Aethiopia, a kis Iliás, Iliupersis, Nostoi és Telegonia. A legtöbb festett váza azonban az Iliasra és a Kypriákra vonatkozik. A szerző az ily kutatásoknál legjobb methodust követte, a mennyiben ő a festők eljárásának törvényeit oly képeknél kutatta, melyeknek megfelelő mythologikus szövege a két homerosi eposban még fennmaradt s az ebből nyert eredmény szolgált zsinórmértékül oly képeknél, melyeknek szövege nem maradt ránk. Kutatta továbbá mind e képek eredeti forrását, valamint azt is, hogy mily fokig ragaszkodtak a festők e forrásokhoz, s mennyiben engedtek szabad tért alkotási szellemüknek. Három periodust különböztet meg a vázák festésében: az archaikust, az attikait és az alsó-italiait, mert a többi korszak e tekintetben újat nem nyújt, s e három periodus szerint tárgyalja azokat a vázákat, melyeknek epikus forrása ránk maradt, azokat, melyek más költői műfajokból (tragédia, lyra, alexandriai költészet)

merítettek és végre azokat, melyeknek epikus forrása csak töredékekben maradt fenn, mint a Kypriak, Aithiopsis, Kis Ilias és Iliupersis. Kutatásainak eredménye ezekben foglalható össze: Az epos a vázaképek legfőbb forrása a legrégebb időktől a hanyatlás koráig; az epos mellett áll a tragédia, de ennek befolyását az archaikus korszakban nem vehetjük észre, annál nagyobb azonban az attikai és alsó-itáliai periodusban. Más költői műfajok a képek mythos alkotására nem voltak befolyással; helyi mythusok sehol sem találhatók. *A vázaképek sohasem illusztrációk az epikusok vagy dramatikusok műveihöz, mert e költészet hű visszaadása nem volt a festők célja; innen a nagy eltérések a költészettől s csak ritkán a teljes összevágás az apróbb dolgokban, mert legtöbbször csak a költészet főbb és jellemző vonásait őrizték meg. Az eltérések abban állnak, hogy a személyeket másképp nevezik el, a mi vagy hiányos ismeretből vagy önkényből ered; a jeleneteket néha kibővítik, s oly személyeket fűznek hozzá, akik az illető jelenettel összefüggésben állnak, de az archaikus korszakban olyanokat is, kiknek a jelenethez semmi közük. Az idő szokásait gyakran a hősökre viszik át, kiknek felfegyverkezését és búcsúját a festő mindig szabadon költi. Általános képeket heroikus nevek hozzá fűzése által individuálizálnak s heroikus jelenetekké változtatnak át. Ezért nem helyeselhető több magyarázó abbeli törekvése, hogy a képeken majdnem minden személyt megakarnak nevezni, holott a festők gyakran ábrázoltak személyeket a nélkül, hogy individuális alakokra gondoltak volna. — A költészet és festészet közötti különbség leginkább oly jelenetekben mutatkozik, melyek nem vonatkoznak egy bizonyos időpontra. A vázanéha a költészet csak általános tartalmát adja vissza, úgy hogy nem is vonatkoztathatjuk egy határozott forrásra. Egyes mythusok vonásai néha más költeményből merített képekbe vegyülnek.*

E munkát, mint könnyen beláthatjuk, csak a nagy archæologikus művek segítségével, a hol mindazok a képek, melyekről a szerző szól, híven utánozva vannak, használhatjuk sikeresen.

5. De Hermocopidarum mysteriorumque profanatorum iudicii. *Scriptis J. Hartmann. Leyden és Lipese, 1880.*

Mióta Droysen alapvető értekezésében a hermokopidák peréről (Des Aristophanes Vögel und die Hermokopiden, Rhein. Museum 1834.) a történetet Aristophanes Madarai-ból és viszont magyarázni és kiegészíteni akarta, historikusok úgy mint philologusok sokat foglalkoztak e híres processussal, melylyel egyrészt Aristophanes említett darabja másrészt Thukydides elbeszélése és Andokides περί των μυστηρίων beszéde áll összefüggésben. Vajmi nehéz mindezeket egymás közt megegyeztetni. Müller Strübing Aristophanes und die historische Kritik 1873-ban megje-

lent műve óta a komikusokat kevésbbé vonják be a történeti kutatásba, mert nagy tudományossággal és éles kritikával kimutatta, hogy mily kevésbé megbízhatók ők e tekintetben. A mi szerzőnk is az ő iskolájába járt. Liber aureus-nak nevezi Müller-Strübing ezen művét s mint a nagy mester úgy ő is arra iparkodik, Thukydidest a komikusok és szónokok rovására érvényre juttatni. Értekezésében azt mutatja ki, hogy Thukydides azon helye, a mely a hermokopidák peréről szól, nem szorúl Andokides beszédének kiegészítésére, hogy azok a tudósok, akik Thukydidest Andokidessel össze akarják egyeztetni, mind tévedtek, azon egyszerű okból, mert Andokides, a ki maga is e perben keveredve volt, a tényeket meghamisította. Roscher, (Leben, Werk und Zeitalter des Thukydides), Groote (History of Greece) és Gilbert (Beiträge zur inneren Geschichte Athens im Zeitalter des peloponnesischen Krieges) valamint Droysen említett értekezése ellen polemizál, s azt mondja, hogy Andokides e beszéde, melynek eredetiségét Naber ellen védi, tele van hazugságokkal és a tények ellenkeznek azokkal, melyeket biztos forrásból meríthetünk. A szónok átlátta, hogy az igazság csak az ő kárára volna, s azért elhallgatja, ép úgy mint a komikusok tettek, a kik jól tudták, hogy a közönség úgys ismeri a színrehozott személyek jó tulajdonságait, tehát csak sértegettek, s ha kellett alaptalan vádokkal is léptek fel, vagy pedig a valóban történeti tényeket annyira elferdítették, hogy történeti forrásul semmikép sem használhatók. Így van ez sok más görög szónoknál is s a szerző megígéri, hogy történeti kutatásai ezentul is ezen a terezen fognak mozogni s reméli, hogy az attikai történetet sok tévedléstől és hamisítástól tisztázni fogja.

Az értekezés címének olvasásakor azt hittük, hogy az ari-tophanesi darabra is fog reflektálni az író, de e komediáról nem is emlékszik meg, hanem csakis Thukydidessel foglalkozik; a komikusra nézve teljesen egyet ért Müller-Strübinggel.

Dr. Kont Igná cz.

Georg Voigt, Die Wiederbelebung des classischen Alterthums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. In zwei Bänden. Zweiter Band. Zweite umgearbeitete Auflage. Berlin. Druck und Verlag von G. Reimer. 1881. 547 oldal. Ára 8 márka.

Voigtnek a humanismus első századát tárgyaló ismeretes munkájáról nem azért emlékezünk meg e helyen, hogy minden egyes részéről beható ítéletet mondjunk, hanem hogy olvasóink figyelmét a magyar humanismus kezdeteinek azon érdekes rajzára irányozzuk, mely Voigt könyvének 318—330. lapjain olvasható. Összehasonlítva e rajzot Voigt első kiadásának megfelelő lapjaival, örömmel tapasztaljuk, mennyire gyarapodott az nemcsak külső terjedelmére, hanem belértékére nézve is. A legtöbb új adatot Voigt természetesen «Adalékok a humanismus tör-

ténetéhez Magyarországbán» című adatgyűjteményemből merítette, melyet egyébként felhasznált régibb állításainak helyreigazítására és bővítésére is. Így pl. az Ascoli-beli Hénoc által állítólag 'felfedezett' régi «Orestes» tragédiára (p. 203), Pietro Vergerio utolsó életéveire (p. 276), csernahorai Protasius morva humanistára (p. 296), Battista Guarino költeményeire (p. 403) vonatkozó adatait említett munkámból merítette. Felhasználta azonkívül egyes magánértesítéseimet is, pl. Vespasiano Bisticcinek Mátyás királyhoz való viszonyát illetőleg p. 329, és a Guarinusnak Catullus emendációjáról szóló első hiteles adatot p. 389. Értékesítette továbbá a «Literarische Berichte aus Ungarn» ban (1878. II) «Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus» cím alatt és az «Ungarische Revue» idei évfolyamában Galeotto Marzió-ról megjelent czikkeimet, valamint az angoloknak Guarinus Veronensis iskolájához való viszonyát illetőleg Bapt. Guarinusnak azon levelét, melyet Apponyi Lajos gróf úrnak egy codexéből Közlönyünk tavalyi évfolyamában tettem közzé. Ugyanazon levélből Voigt művének első kötetében Guarinus Veronensis haláláról és temetéséről közlött adatait jelentékenyen módosíthatta és bővíthette volna. Látjuk tehát, hogy a magyar humanismus történetének megírásánál Voigt a szakmájába vágó magyar irodalmat nagyjában gondosan felhasználta; csak azt sajnáljuk, Voigttal együtt, hogy Fraknóinak Vitézről írt és új adatokban gazdag munkáját, mint a melyből német kivonat sehol sem jelent meg, művének kidolgozásánál nem használhatta; a Vergerio végrendeletére vonatkozó egyetlen adat is, melyet Voigt p. 277 belőle idéz, levelezésünk által jutott tudomására. A nagyobb okmányok, melyekre Fraknói az idézett műben fejtegetéseit alapítja, mind meg vannak ugyan Adalékaimban is, de használt Fraknói azonkívül számos oly kisebb terjedelmű beces adatot is, melyeknek épen csekély terjedelmüknél fogva Adalékaimban helyet nem engedhettem, és melyek ennek következtében Voigt figyelmét kikerülték. Így pl. ha Voigt Fraknói művét ismerte volna, nem merte volna oly biztosan állítani, hogy Vitéz Olaszországban végezte tanulmányait; felemlítette volna, hogy Vitéz 1444-ben tanulmányok céljából Olaszországba akart utazni, és 1451-ben a pápától engedélyt kért, hogy «tudományos ismereteinek gyarapítása, különösen pedig a görög és latin irodalom tanulmányozása végett» úgy a nyugoti mint keleti országokat bejárhassa; és felhasznált volna számos más érdekes adatot, melyeket Fraknói művének Vitéz culturali hatásáról szóló két fejezetében közzé tett. De vannak Voigt művében egyéb tévedések is, melyek közül egynehányat akár úgy is könnyen kikerülhetett volna, ha a Teleky-féle Janus Pannoniushoz mellékelte «verworrene und nutzlose [??] Biographie»-t felhasználta volna. Arról nem szólok, hogy a magyaroknak jóval Aeneas Sylvius fellépte előtt olasz humanistákkal és művészekkel való összeköttetéseiről mit

sem tud, és hogy György kalocsai érsekről, Garázda Péterről és egyéb kisebb magyar humanistákról szót sem mond, valamint Bolognának humanistikus tanárai között fel sem említi a nevezetes Galeotto Marziót: csak egynehány kisebb tévedésére akarok figyelmeztetni. Tévesen állítja Voigt, hogy Vitéz 1447-ben (1445 helyett) neveztetett ki nagyváradi püspökké, 1464-ben (1465. febr. helyett) esztergomi érsekké, 1471-ben pedig bíbornoknak [?], továbbá hogy Janus Pannonius egyes költeményei 1518-ban jelentek meg először (1512, 1513, 1514 helyett). Teleky Janus Pannonius kiadásának és Adalékaimnak felemlítése után azt mondja Janus Pannoniusról, hogy «bei dessen Fruchtbarkeit wäre es nicht auffallend, wenn sich hier und da noch Neues fände. So ist das in den Tabulae codd. ms. bibl. Vindob. vol. VI. p. 122 verzeichnete Gedicht *Eranemus* wenigstens unter diesem Namen bisher nicht bekannt geworden». Pedig a Sambucus-féle, a debreczeni és Teleky-féle kiadásokban (I. p. 251—271) ugyanazon codexből ugyanazon cím alatt van közölve a kérdéses költemény. Sajátságos Voigt azon megjegyzése is (p. 328), hogy az egyetem, melynek felállítását II. Pál pápa Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniusához intézett bullájában megengedte, «noch während Matthias' ganzer Regierung nicht zur Ausführung gedieh». Lehetséges-e, hogy Voigtnek a pozsonyi egyetem létezéséről nem volt tudomása? — A «Codex des Grafen Apponyi zu Budapest» (p. 389), melyből közöltem Voigttal a Guarinus Catullusemendátióiról szóló adatot (v. ö. Adalékaimat, p. 214), gróf Apponyi Lajos birtokában van és Nagy-Apponyban őriztetik. Nem kevésbé feltűnő végre, hogy Voigt (p. 403) nekem tulajdonítja az érdemet, hogy Baptista Guarino költeményei közül egyet-mást Adalékaimban mint első közzé tettem; úgy látszik kikerülte Voigt figyelmét Guarino költeményeinek azon 1496-iki modenai kiadása, melyre idézett munkámban több helyen (pl. p. 146 és 161) hivatkoztam.

Látni való tehát, hogy Voigtnek a magyarországi humanizmusról adott rajza, bár az eddigieknél sokkal jobb, nemcsak hogy távolról sem eléggé beható és terjedelmes, hanem még csak nem is eléggé correct; középkori humanistáink törekvései a Voigt munkájának megjelenése után is még mindig várnak historiographusokra.

DR. ÁBEL JENŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 18⁸⁰ 81.

A következőkben adjuk szemlének első felét; befejezését e «Köz-löny» februári füzete fogja hozni. Dolgozótársaink e bírálatokkal sem kellemes, sem háladatos munkát nem végeztek; de igenis hasznosat, mely azért, reményeljük, siker nélkül nem fog maradni. Programm-értekezéseink terén máris mutatkozik haladás, tartalomban és alakban javulás; de még mindig van gyenge, szégyenletes dolgozat is, melynek megjelenését sem helyeselni sem indokolni nem lehet. E rövid ismertetésekben a legnagyobb tárgyilagosságra törekedtünk, s kiki csak a reá bízott értekezésre szorítkozott. Ha szemlének teljesen megjelent, összefoglaljuk az eredményeket; akkor egyszersmind a programm-értekezés feladatáról és köréről is elmondjuk nézetünket.

1. Böhm Dávid: Beiträge, welche C. J. Cæsar in seinen Commentarien De Bello Gallico zur Ethnologie der Germanen liefert. (A szászregéczi al-reálgymnasium értesítője.)

Nagy szorgalommal és szakismerettel írt dolgozat. A szerző a bevezetésben az ethnologia fontosságát és annak szerepét az egyes tudományágak közt fejtegeti s e czélból a Bellum gallicum mindazon helyeinek méltatásába bocsátkozik, melyek a germánok ethnológiájára vonatkoznak, de egyszersmind Tacitus és Plutarchus erre vonatkozó adatait is felhasználta, valamint az e téren tett legújabb kutatásokat. Kifejti, hogy mennyiben megbízhatók a régi források, különösen Cæsar, e kérdések eldöntésében. Erre a germán nép szép rajzát adja e források alapján; kiindúl a földrajzi fekvésből, mire a germánokat mint nemzetet írja le; testalkotásuk, életmódjuk hon és a csatatéren, gondolkodásmódjuk és cselekedeteik, vallási nézeteik és szabadságszeretetök röviden ugyan, de mindig csakis a források alapján vázoltatnak. Nem követhetjük itt a szerzőt pontról pontra, csak annyit jegyzünk meg, hogy a csekély adatok nyomán mégis sikerült neki az ős germán nép érdekes képét adni; a mely míg egyrészt kiegészítheti a Tacitus Germániáját, másrészt a különböző felfogást is mutatja, a mely Cæsar leírásában és Tacitus művében nyilvánul, ámbár a főbb pontokban egyeznek és inkább kiegészítik egymást, mintsem ellenkezésben vannak. Cæsar leírása, minthogy autopsian alapul, bizonyára fontosabb, mint a másodrendű forrásokból merített tacitusi; csak az kár, hogy sok dologra nézve nagyon csekély felvilágosítást ad. — Böhm dolgozatában a német álláspont előtérbe lép ugyan ott, a hol az adatok felett elmélkedik, de egészben véve elég higgadtan adja elő észrevételeit.

2. Quaestiones perpetuae és a bűnügyi perrendtartás. Irta *Burány Gergely*. (A szombathelyi kir. katolikus főgymnas. Értesítővényé.)

Örömmel konstatálhatjuk, hogy ez egyszer lelkiismeretes tanulmány alapján gondosan írt program-értekezéssel van dolgunk, mely, ha nem is hoz új adatokat napvilágra, — hisz a szóban forgó kérdésben nehéz is volna az, — legalább a meglevő eredményeket hiteles források alapján ismerteti és ezzel gymnasiumi tanügyünknek nem csekély szolgálatot tesz.

Ugyanis mindenki tapasztalhatta, ki a gymnasiumban Cicero beszédeit tárgyalja, mily nehéz a tanulókat a római iurisdictio apróságaival megismertetni, pedig az ilyen ismertetésre lépten-nyomon rászorulunk, ha csak nem akarjuk Cicero beszédeinek számos helyeit, melyeken törvényszéki kifejezéseket használ, törvényszéki formalitásokra utal stb., egészen magyarázatlanul hagyni. Így pl. mellőzve az úgynevezett politikai beszédeket, minők pl. a *Catilina* elleniek, sőt mellőzve még az olyanokat is, minők az ameriai *Sertus Roscius*ról szóló, hogyan fogja valaki a *Verrina*-kat, ama fölötte gyönyörű és tanulságos beszédeket a tanulókkal megértetni, ha csak a római bűnügyi per minden phasisát és részletét elő nem adja? Nem marad tehát más hátra, mint Cicero beszéljeinek német jegyzetes kiadásaihoz folyamodni, melyeknek bevezetéseiben az igaz elegendő felvilágosítást talál az olvasó, azonban szinte agyonfojtva a sok tudományos idézet, polemia, sőt gyakran szörszállhasogató tudakosság által. Egy-két magyar kiadásunk, nézetem szerint korántsem olyan, hogy abból kimerítő felvilágosítást vehetnénk, a «Reális Encyclopædia» pedig — «késik az éji homályban».

Ilyen körülmények között csak helyeselhetjük Burány úr választását, mely őt a „*quaestiones perpetuae es a római bűnügyi perrendtartás*“ tárgyalására vezette. A dolgozata elején álló szavakat: «Cicero bűnügyi remek beszédeinek figyelmes olvasása alkalmával még kimerítő jegyzetek használata mellett is igen gyakran érezzük szükségességét azon intézmény összefüggő ismeretének, mely míg a római nép műveltségi állapotáról nyújt kétségbe vonhatlan tanubizonyosságot, addig azt is kimutatja, hogy nyilvános és szóbeli tárgyalásai által az a szónokok gyakorló iskolája és a szónoki művészetnek hatalmas rugója volt azon tökélyre való emelkedésében, a melyre Cicero által jutott. A nagy szónok neve elválaszthatlan a quaestiones perpetuae történetétől, nemcsak azért, mert szervezeteiket, illetve eljárásaikat szemlélhető világitásba helyezí ragyogó ékesszólásával és azokhoz a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatja örökbecsű műveiben, hanem ezen intézmény virágzásának kora is összeesik Cicero ügyvédi szereplésével, kinek halála után annak hauyatlása is nemsokára bekövetkezett» — készségesen aláírjuk, mert

helyesen meltányolják a római régiségek ezen fejezetének fontosságát. Ezután következik (3—15. l.) a római bűnügyi törvénykezés története, elkezdve a királyok mythikus korszakától egészen a császárok koráig. Bár szerző mindenütt kiemeli a lényeges dolgokat és világos ábrázatot ad a *questiones perpetuae* keletkezéséről, berendezéséről, a bírákról, vádlókról sat., mégsem nyomhatjuk el azon megjegyzést, hogy nem ártott volna olykor-olykor, különösen vitás pontokban a római történet nagyevű újjáalkotójára, *Mommseure*, reflectálni, ki mint annyi dologban, úgy ebben a pontban is számos megfejthetlennék látszó problémára élénk világosságot árasztott. A következő (15—41.) lapokon szerző a *perrendtartásról* szól, röviden, világosan, amaz áradozó phrasishalmaz nélkül, mely — fájdalom — még annyi programm-dissertationkat élvezhetlenné teszi.

Ismertetésünket avval fejezzük be, hogy minden érdeklődőnek, különösen pedig Cicero beszédjeinek iskolai tárgyalásával foglalkozó tagtársainknak Burány értekezésének elolvasását melegen ajánljuk.

3. Burián János: Néhány nagyobb anachronismus Vergilius Aeneisében. (A losonczy főgymnasium értesítője.)

Az *Aeneis*, melynek egész szerkezete egy nagy anachronismus, egyes részletekben is igen gazdag anachronismusokban, a melyek részint a mythológiára és történetre, részint a kor felfogásra és a régiségtani tárgyakra vonatkoznak. Aeneas és Dido egyidejű története, a mely a költemény első négy énekén keresztül húzódik, még megbocsátható anachronismus, mert mythoszi korban játszik s nélküle a költő nem építhette volna fel az eposzt. De Vergilius saját korának szokásait és intézményeit is bevitte e mythikus korba, s ezen helyek összeállítása Burián értekezésének főérdeme. Rendre veszi először a városokat, melyek az *Aeneis*ben mint már létezők említettnek és mindegyiknél kimutatja, mennyivel későbbben alapítottak. Így Antandros, azután e sicíliai városok: Megara, Thapsus, Syracusæ, Camarina, Gela, Agrigentum, Selinus, Lilybaeum, Drepanum, Carinae és Nomentum. De mindezek nem annyira anachronismusok, mint a minőkül Burián felsorolja; mert ha a monda Aeneast Siciliába viszi, akkor a költő okvetlenül csak azokat a városokat említheti, a melyeket ő és olvasói ismer, hisz az egyes helyeket valahogy csak meg kell nevezni; nem mondhatja hogy a városból, a mely itt meg itt fekszik, abba a kikötőbe jutott, a mely ott meg ott fekszik. Ez korántsem hiba; mert Vergilius is tán tudta, hogy ezek a városok akkoriban még nem épültek. — A dolgozat második része a vallási, állami és magán régiségekre, valamint az archæológiára vonatkozó anachronismusokat állítja össze. Itt a szerző nagyon emelte volna szorgalmas dolgozatának értékét, ha az anachro-

nismusoknak okát is fejtegeti, mely a költemény céljában és irányában s keletkezése idejében rejlik. Hogy Vergilius nem tehetette az utolsó simító kezét művére, nem elegendő ok ezeknek az anachronismusoknak csak részletes mentségére is; mert ha Vergilius ezt meg is tehetné volna, úgy bizonyára mind megmaradt volna, a mint most van, ha csak a költő egész más alapra nem akarta volna fektetni époszát. Az a cél, a melyet Vergilius magának kitűzött és a kiinduló pont is csakis ezt eredményezhették s bizonyára Burián sem fogja ezt a költőnek szemére vetni, mert hisz ő úgy adta elő a mythust, a mint azt a hagyományban találta. Ezen változtatni, az anachronismusokat kikerülni, nem is jutott eszébe. — Külömben a szerző összeállítása elég pontos, habár részben darabos. Egyes naiv kitételek az értekezés végén, hogy «Vergilius Homeroszt el nem érte, mert ez határozott előnyben részesült Vergilius fölött, mivel a trójai háború akkor a nép száján élt és Homeros hősei ezáltal már kifejlődött jellemekké idomultak, az Aeneas harczeitől szóló mondákat pedig csak kizárólag a tudós régiségkutatók ismerték», jobb lett volna elhallgatni.

4. Dr. Csengeri János: Nauzikaa. Homérosz Odisszeájának VI. éneke. (A besztercebányai főgymnasium értesítője.)

Csengeri a műfordítás terén, főleg Catullusával, szép sikert mutathat fel. Igaz ugyan, hogy sok catullusi verse inkább a magyar népdalt, mint a római szerelmi verset juttatja eszünkbe, de mégis ott, hol a rövid rímes verseket használja, nagyon szépen és csinosan hangzanak fordításai E homerosi ének fordításában és egyáltalán ott, a hol a hosszú verssorokat használja, a hatás nem oly nagy. Ehhez járul a sok poetica licentia a mássalhangzók kihagyásánál némely ragokban és a sok gyenge rím. A homerosi epikus nyelvezetet az ő nyugodt méltóságával csak egy nagy költő adhatná vissza ily sorokban. Külömben is alig lehet az antik metrumot mindenütt a magyar rímes versekkel fordítani. Hogy nyelvünk e tekintetben nem ellenkezik az antik metrummal azt az oly nehéz aristophanesi parabasisok mértékes visszaadása Aranynál bizonyíthatja. Külömben a fordítás elég nagy hűséggel készült; de csak nézük mindjárt az első két sort:

Ott nyugovék Odisszeusz, a kitünő bajnok,
Elesigázva, elbágyadva, hogy álomra hajlott,

s hasonlítjuk össze az eredetivel:

Ὡς ὁ μὲν ἐνθα καθεύδα πολύτλας ὄϊος Ὀδυσσεύς
ὑπνῷ καὶ καμάτῳ ἀρημένος ἀτὰρ Ἀθήνῃ,

s azt látjuk a rossz rímen kívül, hogy Odysseus jellemző epithetonja hiányzik, hogy az által, hogy a fordító egyes mondattagokat más sorba visz át, sok szó egészen elesik, mert az ő sora sokkal rövidebb a hexa-

meternél. Továbbá az ilyen rímek: leszel te — országszerte; érte — méne; kimósnám — biz osztán; nászról — rászólt; jó — bőven — szökcent (az első száz sorban); valamint az, hogy néha egy sor magában áll rím nélkül; hogy verseket kihagy (123—124): mindez arra mutat, hogy a fordítónak ez újításnál sok nehézséggel kell még küzdenie és jó sokat fordítania, míg teljesen sikerült olvasmányt nyújthat Homeros eposzaiból. Sokkal jobban sikerül neki a könnyed lyrai dal, mint az epikus vers.

5. Czuprák Elek. A nevelés és oktatás az ó görögöknél. (A kaposvári államgymnasium értesítője.)

Ezen értekezés mindenekelőtt jellemzi az ó görögöket általában, azután szól az ós görögök nevelési és oktatási módjáról, és a rendezett államú görögök nevelési és oktatási rendszeréről. Ez utóbbi két részben a spartaiak és athéneiek nevelését tárgyalja, különösen az oktatás három ágát, a nyelvtant, zenét és testgyakorlatot.

A munka jól van írva, de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy szerző a roppant gazdag irodalomból egyetlen egy szakmunkát sem használt.

6. Dávid István: Cæsar munkái a gymnasiumban. — Krajnyák Ede. A diáetatak. (A pozsonyi kath. főgymnasium értesítője.)

David négy oldalra terjedő elmélkedésében tulajdonképp csak a fölött panaszkodik, hogy az új gymnasiumi tanterv Cæsart a gymnasiumból kiküszöbölte. Röviden felsorolja, mi mindenfelét tanulhat a fiú Cæsar műveiből; az ókori népek csatározási és hadművelleti módját, Róma hódító politikáját, az ós gallok életét. Cæsar mint író is nagy ezt az ókor is bizonyítja s így nagyon kár «a latin írók gyöngyfüzéréből épen a legszebb gyöngyöt eltávolítani». Európa minden államában olvasák Cæsart az iskolákban, csak Olaszországban nem; mert — Nemo in patria sua propheta; s ha — ugymond David — mi magyarok e tekintetben az olaszt akarjuk követni, akkor Europa műveltjei között megszégyenítő kisebbségben maradunk. — Eddig a szerző. Kétséget sem szenved, hogy mind az igaz, a mit Cæsar műveiről mond, de lehetséges-e a IV. osztályú fiut mind arra tanítani, a mit David ur mond; hol van a történeti összefüggés, ha Róma első korszakának történe után, azonnal a köztársaság végső éveibe viszzük; ott pedig a hol a tanuló megérténé Cæsart, már más olvasmányt kell neki nyújtani. Hisz a fiu odahaza elolvashatja, ha figyelmeztetik rá; mert hogy a IV. osztályban Cæsarból oly sokat lehetne olvasni, hogy mindarról, a mi Cæsarban érdekes, tiszta képet alkothasson magának, abban David is kételkedik s azért mondja, hogy nem kell Cæsarnál grammatizálni, hanem csak jó sokat olvasni. Tehát nem az az ok volt döntő, melyet a szerző említ, hogy «a tanuló

nagyon sok háborut olvas! kevés a változatosság,» a miért Cæsart a tantervbe nem vették fel, hanem részint a történeti egymásután, melyet e tanterv a klasszikus és a többi nyelvek és irodalmi emlékek olvasásában követ, részint más okok is szólnak ez ellen. Cæsar ugyanis e szerint csak Sallustius után Ciceróval együtt volna olvasható, de ekkor már költőket is kell olvasni és négy klasszikust nem lehet egy évre előírni. Másrészt már Rollin (a múlt század elején) az ő *Traité des études*-jében és utána mindazok, a kik az olvasmányt nem pusztá gyakorlatul vették, azt állítják, hogy Cæsar nem való 13—15 éves fiúnak. Az ő taktikáját ezek nem érthetik; ez katonai akadémiákba való, s Cæsart mint embert a történetből kell megismerniök. Az ethnographiai adatok is csak azon országokat érdeklik, melyekről szó van, de legkevésbé minket az iskolában. Tehát nem önkényes kiküszöbölés ez, hanem csak okszerű tekintetbe vétele a helyes nézeteknek. Külömben a kérdés inkább pædagogiai s nem is tartozik tulajdonképp ide.

A *diæteták*-ról szóló értekezés az athéni nyilvános élet egy oly hivatalát akarja fejtegetni, a melyről tán a legkevesebbet tudjuk. Kérdezzük csak Krajnyák urat, hogy e bonyolult kérdésben tudott-e csak valamit mondani, a mit Schömann, Bergk, Maier és Böckh műveiben nem találunk? Bizonyára be fogja vallani, hogy nem. Szükséges-e, hogy a tanuló e kérdéssel megismerkedjék? Nem! mert nem is olvassa a görög szónokokat az iskolában, s ha olvasná is, kell-e neki ennyi magyarázat? Tán a szerző hallott valamit a diætetákról a gymnasiumban? Nem hiszszük. Az értekezésről mint olyanról csak annyit mondhatunk hogy elég világosan mondja el azt, a mit mások kutatásai nyomán tudhatunk. A tárgy természete szerint két részre oszlik: a magán és a nyilvános diæteták. Az eredmény ez: Az intézménynek kettős célja volt. Mint-hogy a hatóságoknak lehetetlen volt minden perügyet megvizsgálniök és ítélethezásra előkészíteniök, ezt az intézményt léptették életbe; mert a nyilvános diætetá elött tárgyalat perügyet, még ha a heliaszták elé került is, újból megvizsgálni nem kellett. Másrészt az intézmény módot nyújtott a polgároknak, hogy jogaikhoz könnyebb szerrel juthassanak, az államot pedig megkímélte mind azon költségektől, melyekbe a heliaszták elött tárgyalat perek kerültek. S így a legtöbb magánpörben idővel első bíróságnak tekintették.

7. Füredi L. Kisfaludy Károly kora s hatása különösen a magyar színmű-irodalomra. (Mezőtúri ref. gymn.)

Toldi irodalomtörténete alapján készült fellengős magasztalásokban áradózó compiláció. Újat nem mond, csak azt combinálja össze igen ügyetlen módon, a mit máshol talált. Mit szóljunk Kazinczynak ilyen vak magasztalásáról, mint a minőt Füredi az 5. lapon elmond:

«Az ő művészi keze alatt a legmagasabb költői műfajok is, mint a tragédia s az eposz, méltóságot, jellemzetességet, a lyra pedig dallamoságot, változatosságot, sőt fellengő nyelvet kapott annyira, hogy midőn nagy alkotásán végig tekintett, magas lelkesedésében égi örömmel így kiáltott fel: «Isteni bája a szép Hellasznak, római nagyság, franczia csín s német erő» stb. Hogy Kisfaludy Károlyt nem lehet, mint azt szerző teszi, Kazinczy leghívebb tanítványai közé számítani, azt Kisfaludy Sándornak Kazinczyról írt levele is mutatja (Bp. Szemle 1878. 35. sz. 151). A hunok fogékonyasága a «a gondolat és a szép iránt», melyet szerző felfedez (12. lap), épenséggel nem emeli művének becsét.

8. Heffler Konrád. Kisfaludy Sándor költészete. (Rozsnyói főgymnásium.)

Igen értelmes, a legjobb források felhasználásával készült értekezés. Újat ugyan nem mond, de jól összegez. Csak a 14. lapon felsorolt «izléstelen kifejezések» ellen volna kifogásunk, mert azok nagy része nem érdemli meg a szerző rosszalását.

9. Jámbor Pál: Cicero. (A szabadkai főgymnásium értesítője.)

Jobban mondva Cicero első catalinariájának fordítása. Ehhez bevezetésül írta a szerző a hat lapra terjedő hymnust Cicerora, a melyben egyik frazis a másikat követi. Egyes vonások a nagy szónok életéből kikapkodva, a melyek azt bizonyítsák, hogy «Cicero, bármit mondjon Mommsen Julius Cæsarról, egy fejjel nagyobb Cæsarnál». Mindent elhisszünk, ha annak okát adják. Ha Jámbor Mommsen és mindazok nézetét, a kik Cicero kevésebe veszik, pontonként vagy legalább csak nagyjában czáfolni igyekezett volna, ha megmutatta volna, hogy nem csak Cicero szobrát látta a Louvrebán, hanem azt a kérdést, a melyet vitatni akar, át meg át tanulmányozta: akkor tán hihetnénk az ő dicséreteinek de üres frázisok ma már nem bizonyítanak. Cicero beszédeit a legnagyobb férfiak tanulmányozhatták; de ez még nem bizonyít semmit politikai működése és nagy geniusa mellett. S mennyi a botlás még ezen a néhány lapon is. «Cicero igazi tanítványa nem is veszthet pórt, mivel rossz ügyet nem védelmez. El lehet mondani, hogy a fiatal római ügyvéd az igazság paizsa volt.» Úgy látszik, a szerző mit sem tud azokról az eredményekről, melyeket Cicero leveleinek kutatása napfényre hozott. Mily egészen különböző a szónok a levélírótól. Hányszor volt meggyőződve kliensének bünéről és mégis védelmezte. Hisz Milórol ő maga bevallja ezt. — «Midőn a pártviszályok sötét szellemei vérittasan kiálták a polgároknak: «öljétek!» ő tógájába burkolva, felelt: «nyujtsatok kezet egymásnak». Gyönyörű frazis. Azért figyelmeztette Brutusában Cæsar gyilkosát, hogy emlékezzék meg az ő nagy óséról, arról a Bru-

tusról, ki a királyságot megszüntette. Ez volt a baráti kéz nyújtás. — «Látta ama sivatag utat, melyen Ovid járt később. Látta az üszköket háza tetején. mint nem rég Thiers.» Valóban gyönyörű hasonlatok: Cicero, Ovidius és Thiers.

Az első vádbeszéd Catalina ellen csinos fordításban adja e remek szónoklatot, s mindenesetre többet ér, mint a bevezetés hozzá.

10. Dr. Karsa István. A római birtok keletkezése. A dolgok birtokának fogalma. (A dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának értesítője.)

Ezen dolgozat — mint azt az első csillag alatt olvassuk — szerzőnek «A birtok és védelme a római jog szerint, tekintettel a magyar magánjogra, az osztrák, szász, zürichi és francia polgári törvénykönyveknek ide vonatkozó határozataira s a porosz Landrechtre» című monographiájából van átvéve, mely legközelebb sajtó alá fog kerülni.

Az értekezés, mely az imént említett munkának első fejezetét képezi, először is a római birtok keletkezéséről szól röviden, kifejtve, hogy kezdetben a római nép jogérzete bizonyos állapotokhoz jogi következményeket köt, majd e joghatásokat a praetor is védelme alá veszi, végre pedig a római jus a feladat, a különböző jelenséget a bennük lévő alapelvekre visszavezetni s a feltalált egységes elv alapján a birtok tanát kifejteni. Ezek után áttér a dolgok birtoka fogalmának meghatározására, mely szerinte «egy személynek valamely dologra vonatkozó viszonya, melynek tényleges fentartását a jog megengedi és pártolja». A római birtoknak két eleme van, u. m. animus és corpus. A corpus a valakinek birtokát képező dologi, az animus a birtokos megvalósított tulajdoni szándéka. Az egészet több német és francia munkákra vonatkozó jegyzetek kísérik. Az értekezés szakismerettel és értelmesen van írva.

11. Kotunovics Sándor: Az imák és áldozatok a görögöknél. (A nagyváradai kath. főgymnasium értesítője.)

A szerzőnek nem volt más célja, mint az imára és áldozatokra való tudnivalókat az ifjuság számára összeállítani. Az haszonnal is fogja olvasni. De nem hagyhatom szó nélkül «rövid bevezetést, mely oly állításokat tartalmaz, melyeken minden művelt ember megbotránkozik. Vajon használjuk-e az ifjúságnak, ha azt a kort, a melynek nagyszerű termékeivel az iskolában foglalkozik, s melyekből a szép örök eszméit merítenie kell, az «üres felvilágosultság» idejének mondjuk, azt nem hisszük. Szabad-e az oly korokat, melyekben tudomány, költészet és művészet eddig utol nem ért felvirágzást ért, azért mert egy babonás vallás ingadozni kezdett, oly megvetőleg jellemezni? Az

ilyféle ítéletek pedig: «Ezt pedig (t. i. a népvallás szentségtelenítését) előidéztek a sophisták, kik hamis okoskodásaikkal a legnyilvánosabb igazságot tagadva, vitatkozásaik által a hazugságot mint igazságot és az igazságot mint nem valót, elferdítve adták elő», azt mutatják, hogy azok írója nem fogja fel azt a nagy szerepet, melyet ép e sophisták a görög ész kiművelésében játszottak, s nem tudja, hogy Athén nekik köszönheti philozophiáját, történetírását és szónoklatát. Valóban csodálnunk kell, ha látjuk, hogy a fátyol, mely oly soká borította a tudós világ szemét e férfiak szereplését illetőleg, most sem esett le némely tudós (!) férfiak szeme előtt, s ők ép oly hályoggal nézik a dolgokat, mint évtizedekkel ezelőtt látták. Hiába bizonyították be ezeknek, hogy e férfiakat nem szabad Plato vádiratai szerint megítélni, hogy a tények természetes összefüggését kell tekintenünk s úgy itélnünk. De hisz némelyeknek mindig kell egy bűnbak, ha az idők szellemében rejlő rohamos haladást és a babonának evvel karöltve járó süllyedését magyarázni akarják. Tehát itt a szegény sophistákra rakják a terhet; ma tán a természetbúvárokat okoznák.

Még két apróság. Zeusnak sohasem áldostak sást, mert ez a neki szentelt madár volt; honnan is vették volna azt a sok sást, ha meg is lett volna engedve? — Miért idézi a szerző kétszer is Hesiodust latin nyelven? Nem akarjuk hinni, hogy latin írónak tartja.

12. Markusovszky Sámuel: Horatius Ars poëtikája czéljáról és szerkezetéről. (A pozsonyi evang. főiskola értesítője.)

A sokat vitatott kérdés egész terjedelmében áll itt előttünk, de azért a czélról még sem hallunk semmit, s így az értekezés csak a cím második részének felel meg. A szerző ugyanis arra a végeredményre jut, hogy Horatius ezen epistolájában bizonyos alaptételeket és szabályokat akart adni, melyek úgy a Pisóknak, mint általában a fiatal költőknek jövődöbéli működésükben zsinórmértékül szolgáljanak. Más helyen ismét azt mondja, hogy az Ars poëtica czélja a római írók és műbírálok utba igazítása főleg a drámai költészetben. A Pisok talán drámaírók voltak? E sovány eredmény kihozatalán fáradozik a szerző az értekezés első tiz lapján, de a hol inkább a római költészet első korával foglalkozik, mint a szóban forgó kérdéssel. Igaza volt Wielandnak, a ki e műről azt mondotta, hogy előbb új művet kellene az Ars poëtikából alkotni s még csak azután lehetne benne összefüggést keresni, s mi sem bizonyítja jobban ily kutatás eredménytelenségét, mint a Goethe szava: Dieses problematische Werk wird dem einen anders vorkommen, als dem andern, und jedem alle zehn Jahre auch wieder anders. Ha még annyira fejtegetjük a költői epistola lényegét, erre az epistolára nem fogunk találni egy Prokrustes-ágyat. De hát amúgy nem élvezhetjük?

A szerkezetet részletesen tárgyalja szerzőnk; az első rész (1—152) a szerző szerint általánosan szól a költészetről. Szabályokat és észrevételeket közöl, melyek a költészet minden fajára illenek és mindazoknak, kik költészettel foglalkoznak, elkerülhetlenül szükségesek. A második rész (153—294) különösen a drámai költészetet fejtegeti és főleg ennek magasztosabb fajtát, a tragédiát, melyet a római színház teljesen elhanyagolt. Itt Markusovszky kiemelhetne volna, hogy Horatius a görög dráma eredetéről több ferde nézetet közöl, hogy a komédia eredetét a tragédiáéval felcseréli, hogy a római tragédia elhanyagolásának okai is voltak. A harmadik rész (295—476) tárgyalja azon kellékeket, melyeket Horatius kora költőinek figyelmébe ajánl. Ez fejtegeti azon okokat, melyek a költői tehetség fejlődését akadályozzák vagy rossz irányba terelik és kijelöli azon eszközöket, melyek a tökély legmagasabb fokára visznek. — Még két kis megjegyzés. Azon férfiak közé, «kik a római költők koszorujához az első virágokat kötötték» tartozik ugyan Ennius és Pacuvius, de Statius nem. Tűn sajtóhiba. De az átkozott satyra csak nem lehet az, mert következtessen így van írva, pedig a szerző az értekezésben a satyrdramáról is szól és csak észrevehette, hogy a kettőnek nem egy a törzse.

13. Matskássy J. A francia nyelv és orthographia a XVI. században. (Szegei főreáltanoda.)

A szerző értekezésében röviden ismerteti a francia nyelv és orthographia állapotát a XVI. században s különösen azon kor oly annyira érdekes linguistának működését. Birunk ugyan már a XIV-ik századból is a nyelvvel foglalkozó tractatumokkal, de ezek idegenek számára lévén írva, első sorban csak a francia *társalgási* nyelvet tárgyalják; ilyen pl. a XIV. sz. végéből a Brit. Muz. kéziratában ránk maradt «Maniere de langage» (kiadta Paul Meyer, 1873) stb. A francia nyelv csak a XV. század második felében kezdi a latint mint *hivatalos* nyelvet kiszorítani s a francia tudományos és költői *próza* is csak most fejlődhetik ki nagyobb mérvben, miután a hazafias mozgalmat elősegíti azon körülmény, hogy a királyi hatalom erősbulésével, különösen I. Ferencz óta Páris nyelve domináló állásra tesz szert s a középkor dialektusai helyét mindinkább az újkor irodalmi nyelve foglalja el. Az egyöntetű irodalmi nyelv utáni törekvésben a XV. és XVI. század nyelve tulajdonképen egyívé tartozik s átmenetet képez az ófranciától a XVII. század klasszikus nyelvéhez; e tekintetben talán e két század nyelvét «közép francia» név alatt összefoglalhatjuk. A középnyemettel már azért is összehasonlítható, mert, mint emez, főtörekvését nem éri el s az egyes írók provinciális jellege a közös nyelvformák daczára is elég világosan mutatkozik.

A XVI. században a nyelvet grammatikai vagy stylistikai tekintetben tárgyaló művek, értekezések stb. száma tetemesen gyarapodik. A linguisták egy része megalégszik a tények megállapításával, így különösen *Palsgrave* (1530), a ki angol honfiai számára irván, velök a francia nyelv akkori állapotát törekszik megismertetni, miért is műve, minden benne található confusió daczára is fölötte beces. Persze, nem kellene szem elől téveszteni, hogy példáiban inkább a XV. század íróira hivatkozik, a költők közt pedig kivált *Alain Chartier*-ra, s így talán a közép-franziának egy régibb phasisát képviseli; az ilyen körülmény oly nyelvkorszakban, a melyben a formák folytonos változásnak vannak alávetve, nagyon is tekintetbe veendő. Az akkori nyelvészek legnagyobb része azonban műveikben bizonyos tendenciát követnek. Mindenekelőtt hazafias szempontból azok ellen kellett fellépniök, a kik a francia nyelvet mindenkép gáncsolták s azt magasabb eszmék kifejezésére, tudományos s irodalmi művekre alkalmatlannak tekintették. Ezen tiszteet legjobban teljesítette *Du Bellay* (1549), a kinek műve a „*Plejadé*“ név alatt ismeretes költői csoportnak s a francia költészet feléledésének programmjává lett. Egyesek kivált a purismust, a nyelvnek az olasz és spanyol formáktól való megszabadítását tekintették főczéljuknak, mások ismét a szókiincs szükségessé vált gyarapítását törekedtek előmozdítani, leginkább a latinból és a görögből merítvén az új szokat, de nem ritkán egészen szeszélyesen is járván el a szóképzésben, a mint egyáltalán e kor nyelvészeinél mindig megvan a túlzás; csak kevesen utaltak az ó-franziára és a dialektusok kiucseire. Végre pedig mindnyájok közös feladata volt a nyelvtani szabályoknak megállapítása és ebben sokan a szabályosság utáni törekvésben s a latin nyelvtannak utánzásában a kellőnél tovább mentek; különösen *Sylvius* (Dubois), a ki pl. a *j'ame, tu ames*-féle igealakokat csak azért ajánlja, mert inkább hasonlitanának az *ami, amour* stb. szókhoz. Az orthographia tökéletesítésén fáradozó lingisták két csoportját a szerző helyesen jellemzi. Az egyik az etymológiát tartja különösen szem előtt; a másik ellenben a helyesírást egészen a kiejtésre akarná fektetni. Mindkettő álláspontját túlzottan képviseli s az első csoport túlbuzgóságának nem egy nyoma napjainkig is fenmaradt (pl. *doigt*).

Matskássyt, ha netalán a XVI. század nyelvét tüzetesebben tárgyaló munkára készülne, arra figyelmeztetjük, hogy hangtani tünetmények megvizsgálásában nagyobb figyelemmel s finomsággal járjon el; a román nyelvek phonetikájában ma göröcsövel kell dolgoznunk; a makroszkopikus eljárásnak már többé nincs helye. Így pl. az *alter*: *autre*-féle tünetényt nem magyarázza úgy, hogy a latin *l* a franziában *u*-ra változott, ha eszébe jutott volna a rheto-román *aullt*, mely francia *haut* nak felel meg; itt t. i. egyszerűen furtiv *u*-val van dolgunk, mely

l előtt gyakori, a mint ezt a román nyelvek számos esetben bizonyítják ; a latin *factum*-ból sem lett fr. *fait* oly drastikus módon, mint a hogyan azt M. előtünteti, stb.

Végül utalunk Ch. *Thurot* «De la prononciation française depuis le commencement du XVI. siècle d'après les témoignages des Grammaticiens» című legújabb művének nem régen megjelent első kötetére, a melyben a grammatikusok által felemlített nyelvtani tények páratlan szorgalommal vannak összegyűjtve. A legközelebbi feladat volna, az egyes nyelvészek authenticitásának megvizsgálása után, a számos ellenmondást és tendenciosusan hamis állítást kiküszöbölni s az így megállapított tényeket a nyelvemlékekből nyertekkel összehasonlítani ; így nyernők a kor nyelvének teljes és helyes képét. A XVI. századnak a mienktől oly annyira elűtő *monltattanának* tüzetes tárgyalására még fölötte kevés előmunkálatokkal bírunk. Érdekes volna továbbá kimutatni, hogy miképen függnek össze a nyelvészek értekezései a kor politikai és irodalmi irányjaival.

14. Mészáros Alajos. Mikor kezdte írni és mily sorrendben írta Horatius leveleit ? (A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-károlyi rom. kath. nagygymnasium értesítővénye és külön lenyomatban «Horatius epistoláinak idő- és sorrendje» cím alatt.)

Horatius életének és költői pályájának rövid előalása után a szerző Frauke, Streuber, Kirchner, Lemaire és Campa dolgozatainak alapján iparkodik Horatius egyes epistoláinak keletkezési idejét megállapítani. Kutatásainak eredménye a következő : 727-ből a. u. C. való Epist. I 2 ; 728-ból Ep. I 4 ; 731-ből Ep. I 7 és 15 ; 732-ből Ep. I 9 és 14 ; 733-ból Ep. I 5, 11 és 20 ; 734-ből Ep. I 3, 8, 12 és 18 ; 735-ből Ep. I 17 ; 736-ból Ep. I 13 ; 737-ből Ep. I 10 ; 738-ból Ep. I 6 és 16 ; 739-ből Ep. I 1 és 19 ; 743-ból Ep. II 2 ; 744-ből Ep. II 1. Az *Ars poetica*-t Mészáros 745-be vagy 746-ba a. u. C. helyezi.

Az egész értekezés dicséretre méltó szorgalomról tanuskodik, bár egyes tévedésektől nem ment ; így pl. p. 7. Mészáros Horatius atyjának görög, magas műveltséget tulajdonít, p. 8. Octavianust Cæsar unokájának mondja és egy Bologna közelében fekvő Rajna folyót említ ; p. 10. elmulasztotta megmondani, hogy az a Quirinus, ki Horatiust a görög verseléstől eltöltötte, nem valami római polgár, hanem Romulus félisten volt. Kellemetlenül érinti továbbá az olvasót egy gyakori sajtóhiba : *epos epulos* helyett és Bentley nevének Bentley-re való következetes elferdítése ; de azért nincs okunk a szerzőtől megtagadni elismerésünket a felett, hogy iparkodott a tárgyra vonatkozó újabb szakirodalmat is lehetőleg teljesen felhasználni, és hogy több helyen, különösen az előszóban, a philologiai munkásság tudományosabb, modernebb irányáról a legnagyobb tisztelettel nyilatkozik.

15. Németh Kálmán: Nagy Sándor mint ember és király. (A nagybányai főgymnasium értesítője.)

Épen beválnék középszerű pensumnak. «Elmefuttatás a történelemből» legyen ez a «Cantu Cæsar, Rottek, Weber és Bumüller nyomán» irt értekezés. Néhány anekdota N. Sándor életéből, az iskolai tankönyvekben is felsorolt hadi műveletek: ebből áll az egész. De hisz a szerző maga azt mondja, hogy sokszor néhány meggondolatlanul (!) ejtett kevés szóból, egy önkénytelen tetteből, jobban meg lehet ismerni valakit, mint a poros philosophiák és phreneologiák halom számra való forgatásából. Meg is látszik értekezésén, hogy igen szokta őket forgatni. Sajnálja Nagy Sándort, hogy oly nagy vágyai és céljai voltak, mert hisz «Csak a szerénynek nem hoz vágya kint»; nem is érdemelte ám meg a Nagy melléknevet, melyet az ingatag világitélet, melytől a «nagy» nevet egy Herodes is ki tudta vívni, neki adott. Mik az ő tettei az oly ember nyugodt életéhez képest a ki csak annyit mond sajátjának, a mennyit a szív felfoghat, mint minden jámbor minorita. S ez a stílus és írásmód; csupa parenthesis. Csak egy példa, hogy végezhezzünk. »Atyja halála után — ki már készülődésében előcsatárjait Ázsia felé indította — kit azonban Pausanias orgyilkos megölt, — miben Sándornak is legalább elnéző szerepet tulajdonítanak sokan; — a még alig husz éves ifju — kit szép termete és harcban kitüntetett bátorsága és vitézségeért a katonák szerettek — átvette a trónt erős kézzel, nagy erélyvel, minek is egyedül köszönhető megtartását.» Mit mondanak a tanulók tanáruk ezen sitlusához?

16. Pintér Ede: Az attikai eskü, kapcsolatban a demokrácia főbb intézményeivel. (A lugosi főgymnasium értesítője.)

Tizenegy oldalon előadva! ezt még a címhez kellene csatolni, s azonnal tudhatná az olvasó, mily nemű értekezéssel van dolga. Az egész dolgozatban csak Schömann régiségtana és Télyf Corpus iuris-a van idézve. Ezekből az esküre vonatkozó rész egyszerűen ki van véve és néhány pont alá foglalva. Először az eskünek általános jellemzését adja — egy lapon; görög auctorok nyomán, kiknek műveit sohasem látta. Azután szól az új állampolgári, az «öt százak, a heliasták és a törvénytörési esküről, s ráadásul még az ampyktionok és symmachiák esküjét is idézi. A szerző sajátja csak ezen eskük fordítása; de ha nem csalódunk, Schenkl olvasókönyvében ezen eskük mint fordítási gyakorlatok is előfordulnak.

17. Schulz Vendel. Róma kormányzata különösen a köztársaság alatt. (A pápai kis-gymnasium értesítője.)

Szerző ez értekezésénél helyes álláspontból indul ki. A gymnasiumi tantervhez kiadott utasítások szerint: A klasszikus nyelvek és első

sorban a latin nyelv tanításánál arra kell súlyt fektetni, hogy az olvasást kísérő tárgyi magyarázat lassan-lassan bővülve, kiegészülve, a római nép életének és gondolkodása módjának felfogására és méltatására képesítsen. A szerző tehát az alsóbb négy osztály számára előírt anyagot Liviusból, a város alapításától a decemviratus bukásáig oly magyarázattal kíséri, a mely a római állam kormányzatát ez időszakban összefüggőleg feltünteti. A tanuló ezt nem haszon nélkül fogja olvasni s az olvasmány ezáltal tisztábban fog elötte állni. Feladatát ügyesen végezte. Róma kormányzatának fejlődését fokról fokra kíséri, minden hivatal keletkezését és feladatát röviden előadja, s így a tanuló a gyakorlókönyvben olvasott történet mellett e magyarázatot folyton használhatja.

18. Szijjártó Izidor: Augustus uralkodásának befolyása a tudományok későbbi hanyatlására és az erkölcsök súlyedésére. (A kézdívasárhely-kantai minorita al-gymnasium értesítője.)

Hosszu cím, rövid értekezés. Ez még nem tenne semmit, ha legalább volna benne valami. Ha az eredményt közöljük, azonnal láthatjuk az értekezés célját: «Augustusra nézve az egész emberiség csak komédia volt és az ember semmi más, mint színész. Valóban egész életében inkább kereste a látszatot, mint a valóságot. Minden jellemzősége nélkül a körülményekhez alkalmazkodván, közönyös volt az erény és bűn iránt.» Ily merész állítások bebizonyítására azonban okokat is fel kell hozni, mint történész azt a kort jól kell ismerni, melynek fejedelméről irni akarnak, egy kis világtörténeti áttekintéssel is kell rendelkezni; a nép belső életét és a sok baj okait, melyek a népet «az enyészet tarpeji sziklájára» sodorták, át kell érteni, hogy egy ily nagyhangzású címnek a dolgozat megfeleljen. A szerző hevesen kikel a rómaiak ellen, mert a nőket nem tisztelték s néhány Augustus korabeli íróról emlékszik meg, s ez tüntesse fel a súlyedés okát. S mily ferde ítéletek vannak még e néhány lapon is! Ovidiust, mivel nem szegődött Augustus bérencz hízelgőinek — a szerző szerint pl. Horatius, Vergilius — táborához, száműzték és sem dalai, sem kérelme, sem a római népnek könyörgése nem lágyították meg Augustus szívét. Bizony kár volt, hogy a tudósok annyira kutatták e költő száműzetésének okát, mikor itt oly egyszerűen és határozottan megtalálhatják. — De szerző egy *Seneca*-féle horatiusi életrajzot is ismer. (7. lap. Senec. in V. Horatii.) Tán sajtóhiba Suetonius helyett; de az csak nem sajtóhiba, ha ezt: «an vereris, me apud posteros tibi infame sit, quod videaris familiaris nobis esse» így fordítja: Azt hiszed, azért tiszteltetek meg barátságommal, hogy az utókor előtt engem megbecsteleníts? Zusammen, ihr Schulknaben, um ihn auszusprechen! mondaná Lessing.

19. Dr. Tóth Sándor. Nonnus Panopolis Metaphrasisa. (A nagy-szebeni állami főgymnasium értesítővénye P. 3—12.)

Sajátságos egy értekezés, mely mindenfeléről szól, legkevesebbet arról az íróról, kinek egyik művének ismertetését akarja adni. Szerzőnek célja ugyanis «aesthetikai szempontból hozzá szólani Nonnus töredékéhez, meg aztán technikáját vita tárgyává tenni, a nélkül hogy akár a költő ethikájára, akár egyéb nyelv- és mondattani sajátosságaira reflectálna.» Elmondja tehát p. 2 hogy Nonnus kora valószínűleg az V. századba esik Kr. u., p. 3 és 4 jellemzi, illetőleg magasztalja János evangéliánját, melyet Nonnos «metaphradeált,» p. 4 és 5 kifejti, hogy Nonnos mily lelkesülten végezte ezen munkáját, p. 6 és 7 magyarázza, mi a kölömbőség a periphraisis, paraphrasis és metaphrasis között és csak azután tér át Nonnos technikai ügyességének, mely «mindennél fontosabb» feltüntetésére, illetőleg tér szűke miatt e kérdés legfontosabb pontjának, a rhythmusnak és vele kapcsolatban a caesurának tárgyalására. A helyett azonban, hogy ezen ígérletét teljesítené, beéri avval, hogy constatalja, miszerint Nonnos «mind a caesurát mind a rhythmust félremagyarázza s azt hiszi, hogy összefüggés nincs köztük, és hogy «hatosverseinek nagy része elárulja, mennyire nem bír a régiek finom érzékével s elégségesnek tart némi jóhangzást, ömletgegséget, dallamot stb.», azután p. 7—12 terjedelmesen előadja a klasszikus világ rhythmusának és caesurájának általa fölfödözött titkait: Az előbbi az, hogy «egymással ellenkező scansio egy sorban vagy szakban helyet nem foglalhat,» az utóbbiét nem sikerült zavaros előadásából kitalálnom. Ezen új elvei szerint fejtegeti aztán Tóth az alcausi verssort, mire «e töredékes nézetek» véget érnek. Eleendőnek tartottam Tóth értekezésének tartalmát adni: ebből is eléggé kiténik, hogy az értekezésnek irodalomtörténeti része — metrikus részét nem tudom érdemesnek fogja-e valaki tartani megbírálni — teljesen értéktelen. Sokkal jobban járt volna el a szerző, ha egy két irodalomtörténetből kiírta volna a «Metabole» irodalomtörténeti ismertetését, Ludwich, Tiedke, Scheindler s mások metrikai tanulmányainak alapján összeállította volna Nonnus verselési technikájának főbb sajátosságait és a Metabolé verselésének a Dionysiakétól való eltéréseit. Akkor tanítványai is tanultak volna valamit, és talán maga Tóth is megtudta volna, hogy Nonnos Aegyptomnak Panopolis nevű városából való volt és így «Nonnus Panopolitanus»-t nem szabad magyarul «Nonnos Panopolis»-nak elkeresztelni.

20. Zsoldos Benő. Mutatványok Thucydides magyar fordításából. (A sárospataki ref. főiskola [akademia és gymnasium] jelentése.)

Zsoldos úr Thucydides fordításából, mely nála kéziratban készen áll, két mutatványt ad. Az egyik: «A mytileneiek ügyében tartott második athéni népgyűlés s ennek eredménye», a másik «Ambracia szerencsétlensége»; mind a kettő a harmadik könyvből. Nem vettünk észre feltünőbb hibát e mutatványokban, de valami különösen dicséretre méltót sem. Tekintetbe véve azt, hogy Thucydides még nincs nyelvünkre lefordítva, s hogy Zsoldos úr fordítása a mutatványokból itélve tisztességesnek ígérkezik, örvendénénk, ha munkája megjelenhetnék.

VEGYESEK.

— A latin nyelv kiejtése iskoláinkban. Több évek során át volt alkalmam, mint a proseminarum latin gyakorlatai vezetőjének az itteni egyetemen, a gymnasiumainkban való latin oktatás egyik leggyöngébb pontjáról meggyőződnöm. Azt is láttam, valahányszor egy gymnasiumi latin órán vagy latin érettségi vizsgálaton jelen voltam, mennyire elharapódzott a baj, mily keveset használ azzal szemben értelmes tanárok fáradozása, mily nagyon sok esetben magának a bajnak ismerete is elnyészettnek látszik. Értem a latinnak nem pontos, sok tekintetben bárbar kiejtését. Az élénk mozgalom, mely néhány év óta Németországban észlelhető és lassanként a theoretikusok körén kívül a tanügy férfait is megragadja, bizonyíthatja és, a ki ily hangulat iránt fogékony, azt vizsgálhatja is, hogy a baj nem az osztrák sajátosságok közé tartozik, hanem epidemikus.

Két tapasztalt tanférfiu, *Dr. Rudolf Boutrwek* és *Dr. August Tegge* urak nyilatkozatai szerint, kiknek nem rég megjelent érdemes munkájukat „*Die altsprachliche Orthoepie und die Praxis*“ mindjárt részletesebben meg fogjuk beszélni, még úgy látszik Németországban is úgy állanak a dolgok mint 1819-ben, mert *Conr. Leop. Schneider* terjedelmes latin nyelvtanában így panaszolkodik: «A mai kiejtésben a legdurvább hibákat követik el annak quantitása ellen, még ott is, hol igen könnyen lehetne helyesen beszélni. Mert majdnem csak a végelőtti szótagoknál igyekeznek a rövid hangzókat röviden, a hosszukat hosszán kiejteni, és még ez esetben is csak a több mint két szótagu szavaknál, mint péld. *aridus, invitus*, míg olyan két szótagu szavakat mint pl. *mōdus, tōtus* stb. úgy ejtik ki mint *mōdus, tōtus*, mely hiba az acutus és a hangzó hosszúsága összetévesztésének következménye.¹⁾ A végszótagoknál úgyelnek

¹ Hogy a két szótagú latin szavak első, rövid szótagát mi is megnyújtjuk hangsúlyozás közben, azt mestereinktől, a németektől tanultuk, kik anyanyelvükben uralkodó azon törvény alapján, hogy az egyszerű mássalhangzó előtt álló hangsúlyozott hangzó hosszú, kettőzött előtt rövid, különösen két szótagú szavaknál követik el rendszeren ezt a hibát. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy ez nem németektől eltanult hibás kiejtés, mert már az első latin órákban tapasztalhatja a tanár magyar ajkú tanulóknál is a két szótagu szavak illetén hibás kiejtését. Mi azt feleljük rá, hogy nincsen tanuló, ki még mielőtt az első gymnasiumba jutott, ne hallott volna legalább egy pár ilyen szót, természetesen a maga helytelen kiejtésével: elég ez a pár szó, akár hány új két szótagu szót hall azután, habár helyes kiejtéssel is a tanártól, mindeniknél ugyan azt a hibát követi el az *analogia* útján. Mert hogy a magyar nyelv szelleme nem vezeti őt rá erre a hibára, arról meg-

ugyan némileg a hangzó hosszúságára, ha a szó ez utóbbival végződik, pl. *oro, fratri* stb., de már *mensā*-t nem különböztetik meg kellőképp *mensā*-tól, és különösen ha egy mássalhangzó zárja be a végszótagot, akkor úgy látszik egészen szabályszerűnek tartják, hogy ezen szótag hangzójának rövidnek kell lenni, e szerint mondják *mensās, dominūs, passerēs, laudās, audīs, mūs, rēr, nūs, quūs, sic, nūn* stb. e helyett *mensās — nūn*, s alig ejtik ki *hīc*-et (itt) és *hīc* ot (ablativus) különbözöleg *hīc*-tól (ez) és *hīc*-tól (nom. és acc.)», stb.

A több szótagú szavak végelőtti és végharmadik szótaga quantitásának részleges figyelemmel tartását a latin nyelv egyetlen, némileg még ismert hangsúlyozási szabályának köszönjük, hogy t. i. a hang a végelőttin nyugszik, ha az hosszú, a végharmadikon ha a pænultima rövid.¹⁾ E tekintetben az utolsó időkben a nyelvtanok és gyakorlókönyvek is a helyes olvasás segítségére vannak a quantitas jelek fölhasználása által. Mily kevés eredménynyel, bizonyítja a mindennapi tapasztalás. Kevés azon abiturientiensek száma, kik ezeket: *praedīco* és *praedīco*, *absēdi* és *absēdi*, *Bacchūs* és *Bacchūs*, *decōri* és *decōri*, *invītas* és *invītas*, *invīto* és *invīto*, *possīdes* és *possīdes* s több ilyféléket biztosan meg tudnak különböztetni a kiejtés által. Sőt több már túl van a trienniumon s tán épen doctor, a nélkül hogy biztosan tudná, vajjon *doctor philosophiae* vagy *philosophiae*-vé avatták-e föl. Különösen a görög tulajdonneveket, melyek tudvalevőleg nem görög, hanem latin hangsúlyozási szabályok szerint accentuálandók, ferdítik el rendkívül, és ily alaktalanságok mint *Miltiades, Alcibiades, Hypérides, Hellánicus, Alexandria, Dárius, Démeter, comoedia, Meleager* a legközönségesebbek közé tartoznak.

De ha mindjárt nem is sérténé fülünket ily rossz hangzás, mily kevés lenne nyerve. Az antik nyelvekben minden szótagnak megvan a maga quantitása; ebben lüktet annak igen sajátos életereje, többnyire ebben mutatkoznak a nyelvfejlődési törvények a legvilágosabban, nélküle minden szó eltorzított holttesthez hasonlít, melyet lehet ugyan mechanikusan össze-vissza analysálni, de melyet mint organikus képződményt épen nem érthetünk meg, vagy nem tökéletesen. Kaczagunk a magyaron vagy a szlávon, ki a német nyelvet szabályellenes kiejtéssel vagy hangsúlyozással kezeli. Sokkal kuszáltabb a kép, mely a latinnak szokásos iskolai kiejtésében elünkbe tűnik, a mennyire t. i. az accentus és a quantitas tekintetbe vétetnek.

De ezzel nincsenek kimerítve kiejtésünk hiányai. Tisztességes

---

győződhetünk, ha végig nézünk azon sok két szótagu magyar szón, melyeknek első szótaga minden hangsúly daczára rövid.

¹⁾ Nálunk sokszor e hangsúlyozási törvényre sem ügyelnek, mert magyarosan a szó első szótagát hangsúlyozzák.

mintalajstromát adja élénk ennek *A. Spengel* a müncheni academia phil. és hist. osztálya gyűlési jelentésében (1874. II. kötet 234—253. ll.) megjelent előadásában „*Deutsche Unarten in der Aussprache des Lateinischen.*“ Mi a *c*-t *e* és *i* előtt *c*-nek ejtjük, míg *a*, *o* és *u* előtt a *k* hangot megtartjuk. Hogy ez nem volt a régi rómaiak kiejtése sem abban a korszakban melybe egy Plautus és Terentius művei tartoznak, sem a classikus korszaké, azt a történeti nyelvtan kétségen kívül helyezte. Csak a hetedik században Kr. u. körülbelül kezdődik a *c* assibilizálódása. Előttünk ama igen késő kornak barbár kiejtése oly szokásossá lett, hogy azt hisszük, hogy pl. nem is mondhatjuk másképen mint *Cicero*: csak ha a szó görög köntösben áll előttünk *Κιζέρων*, alkalmazkodunk nem minden vonatkozás nélkül a *k* hanghoz.

Nem jobban állanak a dolgok a *ti* kiejtésével (hangzók előtt = *ci*) melyet a Kr. u. ötödik századbéli latin grammatikusok vittek be a nyelv dialektusából az iskolába. Mi ezen grammatikusokat követjük s azt mondjuk *Horacius*, *Terencius*, a helyett, hogy a *t*-t tisztán tartanók, de következetesség nélkül, a mennyiben még sem mondjuk *meia* hanem helyesen *media*.

Tán kevesebbet hibáznak nálunk a latin kettőshangzók kimondásánál, a mennyiben az *ei*-t és *eu*-t nem mint a *bei Heu* német szavaknál, hanem az *e-i*, *e-u* alkatrészek többé-kevésbé világos elkülönítésével ejtik ki. E tekintetben a görögnek pontosabb kiejtése, miben gymnasiumaiuk, mint az el van ismerve a németeké fölött elsőséggel bírnak (v. ö. Curtius Erl. 22. l.), jó befolyásnak mutatkozik.

E kis ráutalás is eléggé mutatja, mily mértékben szükséges a latin oktatástalajában okvetlenül reformálni. Okvetlenül, mondom, mert nem képzelhetem el, hogy oly tévedések, melyek a mostani gyakorlat alapját képezik, daczára annak, hogy több mint ezer év óta fennállnak, miután már egyszer fölismerettek és a helyes dolog tökéletes biztossággal ki van kutatva, még továbbra is érvényben lehetnének. Különböztetve a philologia nagyon is mögötte állana a többi gymnasiumban tanított disciplináknak, ha képviselői legjobb esetben a tudományos kutatás által fölismerett dolgok theoretikus ismeretével megelégednének, de az igazság elterjedésével szemben közönyösek maradnának. Nem egy könnyen fog egy történész, egy természetrajztanár, egy physikus öntudatosan közölni tanítványaival hamis tényeket vagy hibás hypothesiseket, hanem mielőst egyszer föl van fedezve az, a mi helyes, föl fogja azt karolni s terjeszteni az igazságot. Philologiai téren hiányzik ez az élénk kölcsönhatás a theoria és praxis, kutatás és iskola közt, vagy legalább rendkívül lassan megy végbe és soha se makacs akadályok nélkül. Már pl. mióta ismeretes, hogy a *j* nem latin betű, és mégis sok helyt sértetlenül tartja magát a latin iskolai orthographiában. Kevés kezeli abiturieniseink

közül biztosan a megtisztított orthographiát, jóllehet annak újabb nyomtatványok, grammatikai tankönyvek és kényelmesen berendezett utánnézésre való könyvek által közkincessé kellett volna válni.

Igazágtalanság volna azonban tekintetbe nem venni az aránytalanul nagyobb nehézségeket, melyek a nyelvi oktatásban még kicsinyes változtatások elé is gördülnek. Mert a siker előfeltétele minden tanár egyöntetű működése. Különben könnyen lerombolja egy azt, mit mind a többiek fáradtságosan fölépítettek. Továbbá oly hibák és szokásokkal van dolgunk, melyek a tanítás különböző fokai szerint különböző mértékben fészkeltek be magukat, melyek ellen megfelelőleg különböző módon és különböző eszközökkel kell működni. A mi azonban a tárgyat illeti, melyet én itt szóba hoztam, hát nem egyes és kicsinyes pontokkal hanem a dolgok állásához képest beható reformmal van dolgunk. Ezen nehézségek tekintetbe vételével szabadjon kifejtetni azt, a mit a mostani viszonyok között különösebb eszközök fölhasználása nélkül elérhetőnek tartok, és megkísérteni egy némely nehézségeket, melyek a javításnak útját állják, a mennyire az e helyt lehetséges, elenyészteni. Ha képesek lesznek e sorok tapasztalt tanférfiak érdekeltségét megnyerni, és őket a tárgy további meggondolására és praktikus javaslatokra bírni, igen gazdagon megjutalmazva éreznék magokat.

Azt hiszem, hogy egyelőre egy közelebbi célt kell kitűzni, mert a latinnak kiejtése nem hozható egyszerre mindenütt összhangzásba a tudományos kutatás álláspontjával. De a legfőbb pontra nézve, értem az *accentuatiót* és *quantitást*, lehetséges, és oly világos előnyöket és könnyítéseket nyújt az oktatásnak, hogy még azok jóakarátának megnyerése is remélhető, kiknek különben nem lesz könnyű megrögzött szokásokkal fölhagyni. Csak ne reméljük, hogy a régi vak szokást (schlendriánt) egy csapásra kiirthatjuk, vagy hogy — feltéve a tanárok teljes intelligentiáját és kézségét — minden tanulót, legyen az az oktatás bármelyik fokán, még megmenthetünk. Száz egyes dolognak prosodiai utánnézésre való könyvekből vagy grammatikák függelékeiből való betanulásával majdnem semmit se nyeriünk. Minden szó accentusának és quantitásának oly elenyészhetlen, szilárd képből kell a tanuló szelleme előtt lebegni, hogy ép oly helytelennek és lehetetlennek tünjék föl előtte *habeo. infidus. hēri*-t mondani *habeo, infūlus, hēri* helyett, mint pl. *hobeo-t, infithus t, herri-t*. E végből finom érzésre kell szoktatni az ifju fület, melyet különben senki sem nélkülözhet, ki az antik műalak varázsát érezni és élvezni akarja. Ebből az következik, hogy a correct kiejtést az első latin órákban kell kezdeni. Ez volt *Ritschl* véleménye is, ki *Perthes*-hez szóló érdekes levelében „*unsere heutige Aussprache des Latein*“ (Rhein. Mus. f. Philol. XXXI. (1876.) 481—492. l. = *Opuscula phil.* IV. 776-tól 779-ig) a dologról így nyilatkozik: „A megtisztított kiejtést, hogy úgy

mondjam, az anya tejével kell beszívni, a latin elemi oktatás legelső fokán elsajátítani, minden tényleges dolgot «ex usu» (a régi iskolai terminus szerint) megtanulni. Ha a fiu kezdettől fogva soha sem hallott mást mint *māgnus, lēctus, trīstis, ōrdo iūstus*-t, akkor a helyesnek el nem enyésző birtokában van és nem is juthat abba a kísértetbe, hogy csak valaha egy mai, előtte hallatlan *māgnus, ōrdo* stbre vetődjék.

Ezt az eljárást követte egy oly tapasztalt tanfőru mint *Perthes* az ő *Grammatisch-Etymologisches Vocabularium*ában, és én több tanárt ismerek, kik ily módon kezelik a dolgot, és merek hinni biztosító állításuknak, hogy nem mutatkoznak semmiféle nehézségek, hogy meglepő eredmény érhető el. De ha mindjárt a legnagyobb nehézséggel is járna ez a módszer, mégis — egészen eltekintve attól, hogy ezt a tárgy menthetlenül megköveteli — ama nagy haszon miatt, melyet az ily módon tanított latin nyelv magával hoz, le kellene azt küzödni. Ezek közül ketőre szeretnék itten figyelmeztetni.

Azt hiszem, hogy ezer osztrák gymnasiumi tanuló közt — Németországban alkalmasint nem állnak sokkal máskép a dolgok — alig jutott, buzdított vagy éppen vezetett egy iskolaéveiben oda, hogy latin verseket csináljon. Hogy ezt a latin oktatás mai módjánál nem próbálják meg, csak helyeselhető; hogy meg nem próbálhatják, sajnos; nem mintha a gymnasiumnak célja volna latin versfaragókat teremteni, hanem mivel ilyen kísérletek nélkül az antik költészet bonyolódott és gazdag alaktaua, de sőt meg annak legegyszerűbb alakjai sem tételhetnek élénken szemlélhetővé. A ki csak egy pár tuczat latin hexametert tákolt össze meglehetősen szabatosággal, legyen annak tartalma a leg-tisztább próza, jobban fogja tudni ezen versforma törvényeit, mint a ki az erre vonatkozó szabályok tizszeresét fáradságosan elméjébe véste. S csak is ily módon lehet az antik rhythmus különös, s a modern költészettől alapjában különböző principiumának megértéséhez némileg közelebb jutni. A tanuló hallja ugyan, hogy az antik metrika quantitáló a modern accentuáló. Neki természetesen hinni kell; lehetetlenség, hogy a mód, melylyel ő a verseket lekerepelni hallja, őt meggyőzze s világossá tegye a különbséget. Így egy gazdag és biztos eszköz, melylyel izlését képezheti és az alak iránt való érzését finomíthatja, a sok éven át tartó és fáradságos nyelvtanítás daczára végképen el van zárva előle. Prosodially helyes kiejtés alapján könnyűség az ilyen verselési gyakorlat.¹⁾

¹⁾ Nekiünk — hál istennek — nincs szükségünk latinul verselni, hogy megértsük a latin, quantitáson alapuló rhythmust, mely már rég óta be van fogadva költészetünkbe, sőt elmélete befejezettebb a magyar metrikában mint a hangsúlyos verselésé. De igen is van szükségünk arra, hogy az antik formákban való magyar verselésre megnél nagyobb súlyt fektessenek iskoláinkban.

Egy másik előny tán sokak előtt világosabb lehetne. Mindig határozottabban követelik a gymnasiumtól, hogy ne közölje a latin szavakat és alakokat mint valami pusztán kész dolgot, hanem, mint már az régóta és sikeresen történik a göröggel, hogy vessen egy pillantást a nyelv organismusába is, értesse meg az alakok keletkezését a fölsimert hangtani törvények alapján, mutassa ki a tarka-barka kivételek között egy magasabb törvény uralkodását. Minél nagyobb tért nyer a latinból fejlődött modern nyelvek tudományos művelése, annál visszautasíthatlanabbul és jogosabban fog ama követelmény érvényesülni. Most ugyan, ha fontolóra veszem a latin nyelv sajtósága, a legkülönfélébb körülményektől függő és megzavart fejlődési menetét, és annak részben még ugyan csak tökéletlen ismeretét, kétségesnek tartom, vajjon nem sokára vagy csak valaha is emancipálni fogjuk-e magunkat a traditionális grammatika alól, és, mint az a göröggel sikerült, be fogjuk-e úgy oszthatni a latin grammatikát az első oktatás számára is, hogy t. i. az alakképzés processusa legegyszerűbb föltételeire vezettessék vissza, és a declinatio és conjugatio alakjainak sokfélesége a fő kihangzásának különbségéből és a végződészek egységéből magyaráztassék meg. Nincs is itt oly kényszerűség a praxis tekintetében, mint a görögben, hol több, évszázadok által elválasztott korszakok és egymástól igen eltérő dialektusok nyelvi alakjait kell ismerni és összefüggésüket fölfogni, mert csak ez által lesz a tudás biztossá és gyümölcsözővé. De az didaktikai és tudományos követelmény, hogy a latinnak tanára is, a hol s a mihelyt csak az alakismeret és alakokban való biztosság tulajdonképeni célját nem károsítja, a hangtan és tudományos analysis biztos eredményeit közölje. Hasznos alkalom fog nyílani ilyen szemlélődésekre, ha a tanuló, eléggé megismerkedve a görög alakokkal, bizonyos mennyiségű anyagot nyert az összehasonlításra és az alaktan egyes fejezeteinek kellő helyen — pl. a költők olvasása kezdetén, hol szokás szerint a prosodiát veszik át — eszközölt ismétlése a grammatikai ismeret szélesbitésére és mélyítésére természetes alkalmat ad.

Ilyen eljárás sikeres keresztülvitelének elkerülhetlen föltétele a hangzók természetszerű quantitásának biztos tudása, álljanak azok akár egy akár két mássalhangzó előtt. Ezen tudás nélkül minden, még a legegyszerűbb etymologiai analysis is csak félig meddíg és haszon nélkül való; mert nem szoktatja a tanulót a gondolkodás szigorú pontosságához és figyelemre még a csekélységeknel is. Mit használ annak, kinek fejében a *iürgo*, *pürgo*-ban előforduló *ü*-nak, vagy a *uärrö*-ban előforduló *ä*-nak hibás quantitása van, megtudni, hogy ezeket az igéket *iüs iüris pürus* (*iürgio pürgio*) *gnarus ignarus* (*gnarigare*)-tól kell leszármaztatni? Az azonban, kit hozzá szoktattam pontosan megkülönböztetni ezeket: *iücundus* és *iücare*, *mömentum* és *möcere*, *üdem* és *üdem*, *tibicen*

és *tubicen* stb., magától gondolkodásra készítette, keresni fogja ezen kvantitásbeli különbségek okait és nem fog nehezen a hosszúságot megmagyarázó alapalakokra: *iūvicandus, mōrimentum, īsdem, tibīcen* akadni. A ki megtanulta a hangzók hosszúsága által egymástól különböző végződéseket *amās, docēs, audīs, legīs* nem hagyni figyelmen kívül tompa érzéssel, könnyen beláthatja innen az igék keletkezését és képződését, és az igetövek és alakok két nagy kategóriáját. Ezen és száz más hasonló tényekből világossá lesz előtte a latin és görög rokonsági összefüggése és érthetővé lesz ez által az antik nyelvek organismusának nagy része.

Eddig azon sok előnyök közül, melyeket a latinnak pontos kiejtése maga után von, csak egynehányat emeltem ki. Már ezek is elégségesek, hogy a kiszabott követelmény szükségéről meggyőzzenek, és azon tekintetben is alig szükséges valami ellentmondástól tartani, hogy t. i. a helyes kiejtés elsajátítását az első oktatásnál kell kezdeni. Természetesen okvetlenül szükséges, hogy a tanár maga tökéletesen biztos legyen a dologban és hogy pontos kiejtésre ne csak egynehány kiválóbb szótagoknál törekedjék, mint a végszótagnál és pænultimánál. Ez által a föladat, mint az ügyek most állanak, meglehetősen nehézvé válik, mert a grammatikák, szövegkiadások és szótárak csak részben nyújtanak segítséget. Ezek csak annyiban jelölik a tö és származási szótagok kvantitását, a mennyiben az a költők prozódiajából fölismerhető. De van igen sok szótag, hol ezen ismeretforrás cserben hagy bennünket, ott t. i., hol egy magánhangzóra két vagy több mássallhangzó következik, mi által az a versben *positione* hosszú. Hogy *sapiēns*-t (σῶπινς), de *sapiēntes*-t (σῶπινςενς) kell mondani, arra nem tanít bennünket semmi vers, mely előtt *ens* és *ent* egyaránt hosszúak. A tudományos grammatikának azonban elég segédeszköze van ily szótagok kvantitását is kikutatni. De eredményei még nem lettek annyira közkinccsé, hogy ne látszanék hasznosnak egynehány tudományos munkára, melyek ezen kérdéssel foglalkoznak, és praktikus kísérletü népszerű előadásokra itt összefüggőleg figyelmeztetni.

Ritschl főntebb említett dolgozatában (*Opusc. phil.* IV. 769. s. köv.) a segédeszközök hatféle kategóriáját különbözteti meg, hogy azon hangzók kvantitását, melyekre nézve a költészeti prosodia nem ad fölvilágosítást, meghatározhassuk.

Kevésbé adja a nyert eredmények áttekinthető összeállítását *Corssen* ismeretes munkája „*Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache*“, a mennyiben a kvantitásra vonatkozó dolgok a legkülönbözőbb szempotokból szétszórtan vannak tárgyalva, és egy prosodiai index az összeállítást nem könnyíti. Mindazonáltal *Corssen* munkái az ide vonatkozó adatok gazdag tárházat képezik. De *Corssen*

előtt, és első sorban említendők meg Wilhelm Schmitznek most már kényelmesen egy kötetű egyesített kutatásai.

Beiträge zur lateinischen Sprach- und Literaturkunde von Dr. Willh. Schmitz, Lipsze, Teubner 1877., 330. l. X., melyek közül különösen az 1—95. ll. veendők tekintetbe.

Ezen, nagy tudományosság és pontosság által egyaránt kitünő munka ajánlására azon dicséret és elismerés után, melylyel azt *Ritschl* kíséri, még valamit fölemlíteni fölösleges volna. A tudományos kutatásnak ezen az alapon kell tovább építeni; az orthoepikus tények ismeretére nézve e munka mai nap nélkülözhetlen utánnézésre való könyv.

Hasonlókéj: *Ritschl* köréből származik a latinnak kiejtésére és hangsúlyozására nézve nem kevésbé fontos és eredményekben gazdag könyv.

Fr. Schöll. De accentu lingua latinae veterum grammaticorum testimonia (= *Acta societatis philologiae Lipsiensis tom. VI.*), 1876. Teubnernél, 231. l.

Schöll munkája igen köszönetre méltó, a mennyiben mostan már nem csak az összes hagyományt (*Ueberlieferung*) könnyen áttekinthetővé teszi, és a ránk maradt tanokban levő ellentmondásokat és tarthatatlanságokat biztosabban fölismereti, de mert a bevezető nagy világossággal eszközölt kutatások a hangsúlyozás tanának alapkérdéseit sok tekintetben megfejtik, és számos praktikus használható szabályokat állítanak föl. Nem csak a latin de a görög accentusra vonatkozó minden jövendő tárgyalásnak is első sorban ezekkel a kutatásokkal kell számolni. A praxisra vonatkozólag érdekes különösen az utolsó fejezet. A *que* particula enclisisére vonatkozó tant, hogy *que* a megelőző szótag hangsúlyozását eszközli, kivéve a trochæusi végződéseket, tehát hogy *liminâque omnîaque*, de *mûsâque plêraque* kell ékezni, ne mellözze egy iskolai grammatika se.

Azon intések és utasítások, melyeket *Ritschl* főntebb említett dolgozatában mint utolsó akaratát hagyta hátra az iskolának, időközben gyümölcsözőkké tétettek *Hermann Perthes* által *Grammatisch-etymologisches Vocabularium für quinta* és *Lateinische Formenlehre* (1876, Berlin, Weidmann) című műveiben, a mennyiben ezen kitünő tankönyvekben *Ritschl*nek egyik tanítványa *Dr. Gust. Löwe* minden hosszú hangzót megjelölt. A tudományos okadatolást, melyet *Löwe* megígért, még várjuk. A megjelölés azon módja, hogy csak a hosszú hangzók jelöltetnek vonással, igen egyszerű, s nem lehet jobban mint *Ritschl* szavaival iskolakönyveink szerzőinek ajánlani: «A helyett, hogy az egyes szótagok fölött lévő fölösleges hosszúsági és rövidségi jelek tarka-barkasága által az érzéseket és elmét megzavarnók, ép oly egyszerű mint kielégítő módszernek látszik az, hogy csak minden hosszú hangzót lássunk el hosszúsági jellel, minden rövidet azonban épen azáltal jelölni nem hossz-

szűnnek, hogy egészen *jel nélkül* maradjanak. Félreértés és bizonytalanság ily módon nem is keletkezhetik.»¹⁾

Az orthoepikus kutatások eredményeinek szélesebb körökbe való átültetését két könyv tette föladatává, melyeket szabadjon záradékul röviden megbeszélni. Az elsőnek czíme :

Orthographiae et prosodiae latinae summarium in usum sodalium instituti historici philologici Petropolitani conscripsit Lucianus Mueller, Petropoli (Lipsiae vendit Teubner) 1878. 66. l.

és így első sorban szűkebb körnek van szánva, de előadásának világossága és rövidsége által azon kívül is el fog terjedni, jóllehet első nagyobb, *de orthographia* szülő részének (1—24. l.) más segédeszközökkel, mint Brambach könyvecskéjével szemben kissé bajos állása lesz.

További céljai vannak a második munkának :

Die altsprachliche Orthoepie und die Praxis von Dr. Rudolf Bouterwek und Dr. August Tegge, Berlin, Weidmannál, 202 l. VIII.

Mint már a czíme is mutatja, benne a *latin és görög* szokásos *kiejtésének* reformjáról van szó. A könyv nem a kiejtés és hangsúlyozás szigorúan rendezett systematikus tanát tartalmazza ; hanem, szavuknál fogva a szerzőket (v. ö. a VIII. l.), hajlandók vagyunk azt egy «Handbuch der lateinischen Aussprache» prodomusának tekinteni. A szerzőknek szabad volt tehát bizonyos bőszavusággal kiterjeszkedni, mit egy tankönyv nem tűrne meg ; mert a tények közlésén kívül majdnem inkább az volt föladatuk, hogy első sorban az eddigi gyakorlatnak és képviselőinek *vis inertiae*-jét megtörjék és hogy a praxisnak a tudományos kutatással összhangzásba való hozzásának mulhatlan szükségéről és nagy didaktikai és pædagogiai hasznáról meggyőzzék. A mennyiben ők emellett gazdag iskolai tapasztalatokból indulnak ki és a kiejtés leggyakoribb rossz szokásaira és helytelenségeire figyelmeztetnek, és azt, a mi helyes, nemcsak hogy közlik, hanem a mennyire lehetséges, okokkal is támogatják, azt hiszem tökéletesen elérték céljukat, s csak azt kívánom, hogy mindenki e könyvvel kezében lelkiismeretét megvizsgálja és jó szándékaiban magát megerősítse. A könyv egyszersmind annyi praktikus utasításokat és segédeszközöket ad, hogy a tanár sikerrel fogja használhatni a grammatikák hiányosságainak pótlására.²⁾

¹⁾ Ez az eljárás természetesen a leghelyesebb. Adjunk előbb a tanulóknak anyagot, azaz szoktassuk ezen esetben a főntebb említett legkönnyebb módon őket a helyes kiejtésre s csak azután bocsátkozzunk a kiejtés okainak fejtegetésébe (a 4. vagy 5. osztályban a prosodiánál). Sőt merjük állítani, hogy egyedül ezen Ritschl által ajánlott módszer — melyet nálunk a főntebb említett Perthes-féle könyvek magyar fordításain kívül (Kosztka Vietortól, Kassán 1877), még csak egy könyv követ (Bartal és Malmosi latin olvasókönyve Livius és Ovidiusból) képes az uralkodó *vis inertiae*-t megtörni.

²⁾ Hartel Vilmos bécsi egyetemi tanár cikke, melyet folyóiratunk számára dr. Pecz Vilmos átdolgozott. Közöljük, mert a tárgyalt nemcsak osztrák, hanem magyar baj is.

— Még egy pár szó három hazai munkáról. Az Egyetemes Phil. Közl. ez idei évfolyamának VIII—IX. füzetében a többek között *Gerevics Gusztár Plautus Trinummusának* magyarázó kiadásáról, *Krausz Jakab „Sophokles élete“* című doctori dissertációjáról és Dr. *Keleti Vinczenek az olympiai ásatásokról* szóló program-írtekezéséről is volt szó. Részünkről a következő megjegyzésekkel szeretnénk a munkák megbeszéléséhez járulni:

Gerevics könyvéről eddig hárman szólottak, t. i. dr. Ábel Jenő és dr. Simon Sándor e lapnak hasábjain; Putnoky Miklós a tanáregyleti közlönyben. Ábel és Putnoky dicsérik a munkát, Simon kedvezőtlenül nyilatkozik róla, sok hibát sorolva föl, melyek, mint maga is mondja, a gyors munka eredményei. Azt elismeri Simon, hogy Gerevics teljes apparatussal és szakhoz való értelemmel dolgozott. Bizonyos tekintetben igaza van mindenik bírálónak: t. i. hogy munkaismerettel és értelemmel, de sietséggel van dolgozva, minek természetes következményei azok a hibák, melyeket Simon felsorol, s melyekhez részünkről a következőket csatoljuk hozzá: Mindenekelőtt a stílus pongyolaságát látjuk a bevezetés XVII. lapjának eme szavaiban: «Cicero a maga ítéletét (t. i. azt, hogy Pacuvius versei a szababosság miutáni, de a vigjátékírók hatos iambusai igen pongyolák) tettel is bizonyítja, mert a görög tragikusoknak egyes mondásait szívesen szokta latinra fordítani, úgy mint azt Plautus és L. Accius tették, de Menandernek vagy más görög komikusnak helyeit nem szokta úgy lefordítani, mivel azon törvényeket, melyek a római komikusoknak verseik alakításánál alapul szolgáltak, már nem ismerte». Rendkívül zavaros mondat. Cicero nem bizonyíthatta Pacuviusról és a latin komikusokról szóló ítéletét azzal, hogy a görög tragikusokból fordított, de a görög komikusokból nem; nem is azért nem fordított Menanderből, mert nem ismerte a római komikusok verselési törvényeit. Tudunkkal Plautus nem fordított görög tragoediákat. A XVI-ik lapon egy fejezet élén ez áll: «Plautus *Trinummusának* metrikája», pedig az illető fejezet általában véve szól Plautus metrikájáról. A XVIII. lap 2-ik pontjában tárgyalt muta-liquida-féle hangsoportra nézve megjegyzendő, hogy az a beszédben nem képezett positiót, tehát a prózában sem, azaz nem tette a szótagot hosszúvá, még az aranykorban sem: csak az aranykori költők használták positio gyanánt. — Plautus metrikája nincs rhythmikai alapon tárgyalva, pedig azt hisszük, hogy csakis így van értelme a verstaunak. Azt sem tudjuk fölfogni, hogyan használhatta szerző úr Munknak 1834-ben megjelent metrikáját. — A XXVI-ik lapon az áll, hogy a hatos iambus három méretűnek (trimeternek) is neveztetik, s ennek alapján dipodiákra van osztva. Ez a fölfogás helytelen. A hatos iambus a rómaiaknál mindig hatméretű (senarius), azaz hat $\frac{3}{8}$ -os taktusból áll; a görögöknél mindig

háromméretű (trimeter) azaz három ⁶/₈-os taktusra (dipodiára) oszlik. — Ugyancsak a XXVI-ik lapon nem jelöli meg a schemában a caesura semiseptenariát. — Végül még a szövegben előforduló értelemzavaró sajtóhibákat akarjuk felsorolni. Első feladata lesz minden tanárnak e sajtóhibákat az iskolában kijavíttatni. A 141, 274, 324, 660, 686, 715, 718, 848, 946, 1142, 1143 és 1147-ik sorok végén mindenütt pont áll, holott semmiféle jel se jön oda; a 334, 559, 619, 724, 787, 823 és 1158 ik sorok végén semmi jel nincs, holott mindenüvé pont való; a 333-ik sor végére kettős pont jön, nem pont; a 370-ik végére pont, nem vessző; a 474-ikbe *ille*, nem *illi*; a 492-ik végére vessző, nem pont; a 282-ikben *nec ullum* két szó, nem egy; a 624-ben *uterque* áll, nem *uterqua*; a 628-ban *quod* nem *quo*; a 634-ben *facis*, nem *facio*; a 753 és 754-ik sorok végein *comederit* és *exaudiat*, és nem *comederiat* és *exaudit*; a 681-ben *facies* nem *acies*; a 947-ben *ad* után nem jön semmiféle jel, valamint az 1145-ik sor végére sem. Mindezen hiányok dacára a könyvet főntebb említett jó tulajdonságainál fogva használhatónak találjuk.

Krausz dissertációjában nemcsak Sophocles életéről szól, hanem már a huszadik laptól kezdve egészen a munka végeig költészetét is jellemzi. Igaza van e munka ismertetőjének abban, hogy újat nem tartalmaz és így tulajdonképen nem is felelne meg a doctori dissertatio követelményeinek. Megjegyezzük azonban, hogy a hiba nem a kidolgozásban, hanem a tárgy megválasztásában rejlik, mert Sophocles élete olyas valami, a miről újat mondani nem lehet, tehát nem is képezhetné egy doctori dissertatio témáját. Szívesen elismerjük azonban, hogy a munka kellő szakismerettel, gondnal és jól van írva. A részletekre nézve ezeket jegyezzük meg: A N. Sándor halálozási évét megnevező clausula (8. lap) fellebb, t. i. az ötödik sorba való «sc. Alexandri Magni» után. — Sophocles ama háladatlan fia (11. lap), ki atyját bevádolta, Jophon volt. — Sajtóhibák a görög szövegben a következő helyeken vannak: τών e h. τῶν, κρίνομένης e h. κρίνομένης (16. l., 5. és 8 3.), Τραχίνας e h. Τραχίνας (18. l., 20, 3.), ποιήσῃ e h. ποιήσῃ (19. l., utolsó sor), ὑπέκρινετο e h. ὑπέκρινετο (20. l. l. s.), Διονυσίος e h. Διονυσίος (24. l., 19. s.), μέλιττα e h. μέλιττα (29. l., jegyzet).

Dr. Keleti értekezése, mint azt előbbi ismertetője is igen helyesen jegyzi meg, az illető irodalom teljes ismeretével, értelmesen és szépen van megírva. Mi élvezettel olvastuk e tanulságos és érdekes kis munkát, és bátran ajánlhatjuk mindenkinek, ki a tárgy iránt csak némileg is érdeklődik. Észrevételünk csak arra a helyre van, hol az olympiai Zeus-templom keleti és nyugoti homlokzatáról szól (12—13. lap). A keleti homlokzat közepén álló alak Zeus, nem Apollo. Hogy Oenomaus és Sterope Zeustól jobbra, Pelops és Hippodameia balra állottak, az csak valószínű, azóta t. i., mióta megtalálták Hippodameia jobbra fordult

fejét. Alpheios egy clóre hajló leánynyal (vizinymphával) a homlokzat bal sarkán, Kladeos egy guggoló gyermekkel annak jobb sarkán foglalt helyet. A nyugoti homlokzat két sarkában egy-egy nymphea hever, mindenik előtt egy-egy idegen származású öreg rabnő fekszik a földön. (Lásd erre vonatkozólag a következő munkát: Die Abgüsse der in Olympia ausgegrabenen Bildwerke. Ein Leitfaden für die Ausstellung in der Dombaustätte. Berlin, 1880. G. Vogt.)

Dr. PECZ VILMOS.

K Ö N Y V É S Z E T .

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

- Bartal-Malmosi.** Szótár a —féle latin olvasókönyvhöz (Livius- és Ovidiusból) középiskolák III. és IV. osztálya számára Budapest, 1881. Eggenberger. (N. 8-r. II., 38 l.) 20 kr.
- Curtius** görög nyelvtana. I. rész Alaktan. Kiss Lajos fordításának felhasználásával a 14-ik eredeti kiadás javításaival és bővítéseivel kiegészítette Habercer Jonathan. 7-ik jav. kiadás. Budapest, 1882. Kilián. (8-r. VIII., 264 l.) 1 frt 20 kr.
- Dávid J.** Görög elemi olvasókönyv II. rész. Pozsony, 1881. Steiner Zs. (8-r. 183 l.) 1 frt 20 kr.
- Felsmann J.** Deutsche Grammatik für Mittelschulen. 2-te verm. u. verb. Aufl. Budapest, 1881. Lauffer. (8-r. 146 l.) 70 kr.
- **Deutsches Lesebuch für Mittelschule mit deutschen und ungarischen Anmerkungen.** II. Theil 5-te durchges. Aufl. Budapest 1881. Lampel, (8-r. 184 l.) 80 kr.
- Heinrich G.** Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. I. Bd. Mit einem Grundriss der Stilistik und erkl. Anmerkungen 3-te wesentl. verm. und verb. Aufl. Budapest, 1881. Lampel. (N. 8-r. IV., 313, III. l.) 1 frt 40 kr.
- **Ugyanaz.** II. Bd. Mit einem Grundriss der Poetik und erkl. Anmerkungen. 5-te, verm. u. verb. Aufl. Budapest, 1881. Lampel. (N. 8-r. VIII., 323 l.) 1 frt 40 kr.
- **Ugyanaz.** III. Bd. Mit einem Grundriss der deutschen Literaturgeschichte. 2-te sehr verm. Aufl. Budapest, 1882. Lampel. (N. 8-r. IV., 406, VI. l.) 1 frt 80 kr.
- Hellén remekírók** magyar fordításban. 15. kötet. Herodot. Görögblő ford. dr. Télyfy Iván. 1. füzet. 1. könyv. 1—114. fejezet. Budapest, 1881. Lampel R. (16 r. 96 l.) 40 kr.
- Homeros Iliása.** I—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta Dr. Ábel J. Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 175 l.) 80 kr.
- Ihász G.** Magyar nyelvtana. 21. kiadás. Átdolgozta Majer A. Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. 208 l.) 1 frt.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1881-BEN.

I. TISZTELETBELI TAGOK:

Dr. BUDENZ JÓZSEF, Budapest.
 Dr. HUNFALVY PÁL, Budapest.
 Dr. SCHOTT VILMOS, Berlin.
 Dr. TÉLFY IVÁN, Budapest.

II. ALAPÍTÓ TAGOK:

Borsodi és katymári LATINOVICS GÉZA, Katymár.
 ODESCALCHI ARTHUR hg., Skiczó.

III. RENDES TAGOK:*

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. ÁBEL JENŐ	Budapest	5	+
	ALTMANN IMRE	Selmeczbánya	—	+
	AMBRUS MÓR	Losonc	—	+
	ANDRÁSSY JENŐ	Pozsony	—	—
5.	Dr. ANGYAL DÁVID	Budapest	5	—
	Dr. BABICS KÁLMÁN	Budapest	—	+
	Dr. BALLAGI MÓR	Budapest	—	—
	BARÁTH FERENCZ	Budapest	5	—
	Dr. BARNA IGNÁC	Budapest	5	+
10.	BARTAL ANTAL	Budapest	5	—
	Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF	Budapest	—	—
	Dr. BÁSZEL AUREL	Budapest	5	+
	BEKSITS IGNÁC	Budapest	5	—
	Dr. BELICZAY JÓNÁS	Kecskemét	5	—
15.	Dr. BEÖTHY ZSOLT	Budapest	5	+
	BERMÜLLER FERENC	Budapest	5	+
	Dr. BOROS GÁBOR	N.-Enyed	5	2

* Azon tagok, kiknél a tagsági vagy oklevél díj kitéve nincs, eddig még nem fizettek; + azt jelenti, hogy az illető tagtárs úr az oklevél díját már a társaság újjászervezése előtt megfizette. A csillaggal jelöltek 1882-re is fizettek.

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. BRASSAI SÁMUEL	Kolozsvár	—	—
	BUDAVÁRY JÓZSEF	Nyitra	5	+
20.	BURÁNY GERGELY	Szombathely	5	2
	Dr. CSENGERI JÁNOS	Besztercebánya	5	+
	CSERNÁK SAMU	Budapest	5	—
	CSEMÉR ISTVÁN	Munkács	6	+
	DÓCZI IMRE	N.-Kőrös	5	+
25.	DRAJKÓ BÉLA	M.-Óvár	5	+
	ELISCHER JÓZSEF	Budapest	5	+
	Dr. ERÖDI BÉLA	Budapest	—	+
	FALUDI MIKSA	Sz.-Fehérvár	—	—
	FARKAS JÓZSEF	Kecskemét	5	+
30.	FÁBIÁN IMRE	Kassa	5	—
	FERENC VALDEMÁR	Budapest	—	—
	Dr. FINÁCZY ERNŐ	Pancsova	5	+
	Dr. FRAKNÓI VILMOS	Budapest	5	+
	Dr. FRÖHLICH RÓBERT	Budapest	—	+
35.	GARAMI RIKÁRD	Budapest	5	+
	GEREVICS GUSZTÁV	Lőcse	5	+
	GERÉB MÁRTON	Kolozsvár	5	—
	GERGELY KÁROLA	Krassó	—	+
	GÉRESI KÁLMÁN	Debreczen	—	+
40.	GÓDOR GYULA	Aranyos-Maróth	—	+
	GOLDIS JÁNOS	Arad	—	2
	Dr. GOLDZIHER IGNÁCZ	Budapest	—	+
	Dr. GREGUSS ÁGOST	Budapest	—	—
	GYÖRGY LAJOS	Szatmár	5	2
45.	Dr. GYULAI PÁL	Budapest	5	—
	GYULAY RUDOLF	Komárom	5	2
	HAHN ADOLF	Budapest	—	—
	*HALÁSZ IGNÁCZ	Sz.-Fehérvár	5	—
	HARASZTI GYULA	Budapest	—	—
50.	HASLINGER FERENCZ	Arad	5	+
	Dr. HATALA PÉTER	Budapest	—	+
	HEGEDŰS BÉLA	Budapest	5	—
	HEGEDŰS ISTVÁN	Kolozsvár	5	+
	HEHELEIN KÁROLY	Szatmár	5	+
55.	Dr. HEINRICH ALAJOS	Budapest	5	—

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. HEINRICH GUSZTÁV	Budapest	5	+
	Dr. HEINRICH KÁROLY	Budapest	5	—
	HELLEBRANT ÁRPÁD	Budapest	—	—
	Dr. HERZL MÓR	Budapest	—	—
60.	HOFER KÁROLY	Budapest	5	+
	Dr. HÓMANN OTTÓ	Kolozsvár	5	+
	JESZENÁK RÁFAEL	Losonc	—	+
	JURKOVICS EMIL	Budapest	5	2
	KÁPOSZTÁSSY JUSZTINIÁN	Eger	5	—
65.	Dr. KASSAI GUSZTÁV	Budapest	5	—
	KATINSZKY JÓZSEF	Kassa	5	—
	Dr. KELETI VINCZE	Budapest	5	2
	KEMÉNY HUGO	Kőszeg	5	—
	KIRÁLY PÁL	Budapest	5	+
70.	KOLONICS LIPÓT	Sz.-Fehérvár	5	—
	Dr. KONT IGNÁCZ	Budapest	5	+
	KÖSZTKA GYÖZŐ	Kassa	5	+
	KOTUNOVICS SÁNDOR	N.-Várad	5	+
	KÖPESDI SÁNDOR	Budapest	5	+
75.	Dr. KRAUSZ JAKAB	Ó-Buda	5	—
	KUUN GÉZA gróf	Maros-Németi	—	+
	LATINOVICS GÉZA	Katymár	6	—
	LINTNER LAJOS	Budapest	5	+
	Dr. LIPP VILMOS	Keszthely	5	—
80.	LISZY LAJOS	Sz.-Fehérvár	5	+
	LORENTZ JÓZSEF	Fehértemplom	—	+
	LUGOSSY JÓZSEF	Debreczen	5	+
	MADARÁSZ GUSZTÁV	N.-Kálló	5	+
	MALATINSZKY JÁNOS	Zsolna	5	+
85.	MALMOSI KÁROLY	Budapest	—	+
	MANDOLA JÓZSEF	Budapest	—	—
	Dr. MARGALITS EDE	Zombor	—	+
	MARKUSOVSKY SÁMUEL	Pozsony	—	—
	*MATSKÁSSY JÓZSEF	Szeged	5	+
90.	Dr. MAYR AURÉL	Budapest	—	+
	MAYWALD JÓZSEF	Budapest	5	+
	Dr. MÁRKI JÓZSEF	Budapest	5	+
	MORAVCSIK GÉZA	Szarvas	5	2

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdíj	Oklevél díja	
95.	MOSER JÓZSEF	Sopron	—	+	
	NAGY KÁROLY	Fogarás	5	—	
	Dr. NAUMANN ERNŐ	Berlin	—	—	
	NÁTAFALUSSY KORNÉL	Rozsnyó	5	+	
	ODESCALCHI ARTHUR hg.	Skiczó	—	—	
100.	Dr. ORTVAY TIVADAR	Pozsony	5	—	
	Dr. PECZ VILMOS	Budapest	—	+	
	PETROVICH FERENCZ	N.-Várad	5	—	
105.	*PFEIFFER ANTAL	Trencsén	5	+	
	PIRCHALA IMRE	Budapest	5	+	
	PONGRÁCZ EMIL gróf	Vágújhely	6	2	
	Dr. POZDER KÁROLY	Losoncz	5	—	
	REITMANN FERENCZ	Zenta	5	+	
	REMSEY ISTVÁN	Trencsén	5	+	
	RÉVY FERENCZ	Budapest	5	+	
110.	Dr. RIEDL FRIGYES	Budapest	5	—	
	Dr. RING MIHÁLY	Pozsony	5	—	
	Dr. ROMÁN SÁNDOR	Budapest	5	—	
	SALAMIN LEO	Sopron	5	+	
	SCHLOTT GYULA	Besztercebánya	—	+	
115.	Dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR	Zombor	—	+	
	Dr. SIMONYI ZSIGMOND	Budapest	—	+	
	*SZABÓ SZILVESZTER	Győr	5	—	
	SZALAY GYULA	N.-Kőrös	5	2	
	Dr. SZAMO-I JÁNOS	Kolozsvár	5	—	
120.	*SZEGEDI SÁNDOR	Debreczen	5	+	
	SZERENCSE MENYHÉRT	Eger	előfiz.	+	
	SZÉKELY FERENCZ	N.-Enyed	5	2	
	SZÉKELY SALAMON	Sz.-Fehérvár	5	2	
	SZIGETHY ISTVÁN	Sümegh	5	—	
	SZILÁGYI ISTVÁN	M.-Sziget	5	+	
	125.	SZILASI MÓRICZ	Budapest	—	—
		SZINVEI ENDRE	Sárcspatak	5	+
*Dr. SZOMBATHY IGNÁCZ		Győr	5	+	
SZOMBATHY ISTVÁN		Kecskemét	—	+	
*SZŐKE ADOLF		Losoncz	5	+	
130.	SZUNTER NÁNDOR	Arad	—	+	
	TÁRKÁNYI BÉLA	Budapest	—	+	

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	1881. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. P. THEWREWK EMIL	Budapest	5	+
	TIBER ÁGOST	Budapest	5	+
	*Dr. TORMA KÁROLY	Budapest	5	—
135.	Dr. TÖRÖK AURÉL	Budapest	5	+
	UHRIN PÁL	Szkała	5	+
	UNGER ROMÁN	Sz.-Fehérvár	5	+
	VAJDAFY GÉZA	Ungvár	5	+
	VARGA EMIL	Szonok	—	+
140.	VASS SÁMUEL	N.-Köös	5	—
	VÁMBÉRY ÁRMIN	Budapest	5	—
	VÁRKONYI ENDRE	Tata	5	2
	VERESS IGNÁCZ	N.-Szeben	5	—
	VÉGH ENDRE	Kaposvár	—	—
145.	VIRKLER ENDRE	Budapest	5	+
	VIZOLY ZAKARIÁS	Pancsova	5	+
	VOLF GYÖRGY	Budapest	—	+
	*VOZÁRI GYULA	Sz.-Németi	5	+
	Dr. WAGNER LAJOS	Pozsony	5	+
150.	WIGAND JÁNOS	Pancsova	—	—
	Dr. WLISLOCKI HENRIK	Kolozsvár	—	—
	ZICHY ANTAL	Budapest	5	+

SAPPHO ÉS PHAON.

Számtalanok a vonatkozások az ó-kor íróinál arra a romantikus szerelmi viszonyra, mely állítólag Sapphó és Pháon között fenállott volna. Ki akarom mutatni, hogy Pháon mythologiai alak s hogy a róla és Sapphóról elmondott történetkéek csak úgy a görögök élénk phantasiájának szüleményei, mint más a nő-költő elete rajzában található adatok.

Maga Sapphó fenmaradt töredékeiben nem említi Pháont. Ép oly kevéssé találjuk e nevet Suidasnál s. v. Σαπφώ. Ugyancsak Suidas egy másik Sapphóról (l. alább) ezt mondja: Σαπφώ, Λεσβία ἐκ Μιτυλήνης, ψάλτρια· αὕτη δι' ἔρωτα Φάωνος τοῦ Μιτυληναίου ἐκ τοῦ Λευκάτου κατεπόντωσεν ἑαυτήν· τινὲς δὲ καὶ ταύτης εἶναι λυρικὴν ἀνέγγραψαν ποιήσιν; azaz: «Sapphó, Lesbos Mitylene nevű városából, — nő-zenész. Ő a mitylenei Pháon iránt táplált szerelme miatt a Leukas szirtjéről belevetette magát a tengerbe. Némelyek ennek a Sapphónak is lyrai költeményeket tulajdonítanak.» Látjuk tehát, hogy Suidas a Pháon-féle mesét nem a nő-költőnek, hanem egy másik Sapphónak rovására említi. Ugyanily módon nyilatkozik Suidas másutt s. v. Φάων: φασὶν ἐπὶ τῶν ἑρασμίων καὶ ὑπερηράων τοῦ γὰρ Φάωνος ἑρασθῆναι φασὶ σὺν πολλοῖς καὶ Σαπφῶ, οὐ τὴν ποιήτριαν, ἀλλὰ Λεσβίαν· καὶ ἀποτυγχάνουσαν ῥίψαι ἑαυτήν ἀπὸ τῆς Λευκάδος πέτρας; azaz: Pháon névvel illetik a szerelmeseket és kevély embereket. Azt mondják ugyanis, hogy Pháonba *többek közt* beleszeretett Sapphó is, de nem a nő-költő, hanem a lesbosi. Ez volt, aki belevetette magát a tengerbe a leukasi szirtől.» (Ugyanígy Apostol. 20, 15). Mindebből kiviláglik, hogy már a kezdetlegesen bíráló Suidas se merte a nő-költőnek tulajdonítani e mesét.

De kísérjük visszafelé ez érdekes monda szálait.

Aelianusnál és Athenaeusnál, (kik körülbelül egy időben éltek) szintén találunk tárgyunkra vonatkozó adatokat. Amaz (Var. Hist. XII, 18) azt mondja, hogy Pháon mesés szépségű volt — ami közmondássá is vált (v. ö. Luk. Imag. 2) — és hogy ezért sze-

rették őt annyira az összes mitylenei asszonyok. Τάχα μὴν τελευτάτα ἀπεσφάγη, μοιγεύων ἄλοός, így végzi Aelianus, azaz: «végre is házasságtörésen rajtakapták és megölték.» Athenæusnál (XIII, 596) Pháon Sapphó kedveseként szerepel.

A Kr. u. első századba esik Plinius maior és Martialis működése. Mindkettőnél Sapphó szerelme Pháon iránt elfogadott tény. Plin N. H. XXII, 9 az ‚erynge‘ nevű növényről szól, s említi, hogy szerelmi varázserő van benne. «Ob hoc et Phaonem Lesbium dilectum a Sappho.» Martialis pedig (X, 35.) így szólítja meg a nőköltőt:

Hac¹⁾ condiscipula vel hac magistra
Esses doctior et pudica, Sappho.
Sed tecum pariter simulque visam
Durus Sulpiciam Phaon amaret.

Azaz: Ha Pháon meglátja Sulpiciát, elfeledi Sapphót s amazt választja kedvesének.

Következnek az Ovidiusnak tulajdonított XV. számú Heroída. Több, mint valószínű, hogy e levél nem Ovidiustól való, hanem hogy későbbi gyártmány. Minő időbe tehető, azt még hozzávetőleg is nehéz volna megítélni. De tekintve azon körülményt, hogy ez egész levél már azon suppositióból, indul ki, hogy az olvasó teljesen ismeri a Sapphóra és Pháonra vonatkozó mondát, már ezen szempontból is legalább a Kr. utáni harmadik századba tehető keletkezési ideje. Itt már azt olvassuk, hogy Sapphó emlekezteti Pháont szerelmök elmúlt perceire:

Tunc te plus solito lascivia nostra iuabat,
Crebraque mobilitas aptaque verba ioco,
Et quod, ubi amborum fuerat confusa voluptas,
Plurimus in lasso corpore languor erat. (47—50 vss.)

Megtudjuk, hogy Pháon elhagyta Sapphót és Siciliába ment.

11. vs: Arva Phaon celebrat diversa Typhoidos Aetnae.

50 sk. v. Nunc tibi Sicelides veniunt nova praeda puellae.
Quid mihi cum Lesbo? Sicelis esse volo.

Figyelmezteti Sicilia szépeit, ne higyjenek Pháon szavaiknak; mert 56. vs:

Quae dicit vobis, dixerat ante mihi.

¹⁾ T. i. Sulpicia, kiről szól az epigramma.

Az elhagyott Sapphó erdőt, mezőt bejár, hogy a természet szépségeivel feledtesse szerelmi bűját. De mind hasztalan. Minden hely, minden tárgy Pháont juttatja eszébe. Végre egy Naiada azt a tanácsot adja neki :

pete protinus altam
Leucada, nec saxo desiluisse time. (171—2).

Sapphó, mielőtt a végletekig menne, még egy kísérletet tesz Pháon megnyerésére s e levélben újlag visszahívja.

A Naiada szereplése és Pháon sicíliai útja más írónál nem fordulnak elő.¹⁾ A mythos, amint látjuk, mindig jobban és jobban kezd feltűnni. De menjünk még néhány századdal vissza, és látni fogjuk, hogy a mythosi elem még ennél is sokkal gazdagabb.

Palæphatus, alexandriai tudós grammatikus, ki Saxe (Onomast. Vol. I. 88) szerint 322-ben Kr. e. virágzott (de incred.²⁾ 49) azt mondja, hogy Pháon révész volt, kit mindenki szeretett, mert csak azoktól fogadott el átszállítási díjt, akiknek volt miből fizetniök. Aphroditét egyszer vén asszony alakjában is átszállította, s ezért az istennő az öreg Pháont szépséggel és ifjúsággal ajándékozta meg: οὔτος ὁ Φάων ἐστίν, ἐφ' ᾧ τὸν ἔρωτα ἀντῆς ἡ Σαπφῶ πολλὰκις ἄσμα ἐποίησεν azaz : «Ez ama Pháon, aki iránt való szerelmét Sapphó gyakran megénekelte költeményeiben». Evvel összevethetjük, amit Servius mond ad Verg. Aen. III. 279 : Menander et Turpilius comici a Phaone id templum conditum dicunt : qui cum esset navi-
cularius, solitus a Lesbo in continentem proximos quosque mercede transvehere, Venerem mutatum in anus formam gratis transvexit ; quapropter ab ea donatus ungenti alabastro, cum se in dies inde ungeret, feminas in sui amorem trahebat.

Ime tehát Pháon is kedvenceze vala Aphroditének, mint Adonis és más mondákban előforduló naphősök. (Φάων és √φα, v. ö. Φαέθων; Hesiod Theog. 987 kk. L. Eckermannnt. Lehrb. d. Religionsgeschichte und Mythologie 1845. I. k. 114. 1). Utszéli mondának veszi a ké-

¹⁾ Előfordúl azonban másféle alakban egy más régi emléken, a Marm. Par.-ban Ep. 36: ἀφ' οὗ σαπφῶ ἐγ' μιτωλήνης εἰς σικελίαν ἐπλευσε φογούσα (v. ö. Welcker, Sappho von einem herrschenden Vorurtheile befreit, Kleine Schriften, II. p. 82, 2. j.) E szerint Sappho menekült Siciliába, s a mende-monda e tényrt rögtön kapcsolatba hozta Pháonnal.

²⁾ E munka valószínűleg azonos avval, melyet Suidas Ἀύσεις τῶν μουσικῶν ἐργαμένων czímen említi.

sőbbi Lukianos Dial. Mort. IX, 2: Μῶν καὶ τὸ τινα ὄππερ ὁ Φάων τὴν Ἀφροδίτην ἐκ Χίου διαπόρθησας; vagyis «Te is [átszállítottal valakit, miként Pháon Chiosból Aphroditét.» — De hogy Pháon Aphrodité kedvese volt, e vonás már régibb Palaephatusnál. Cratinus, az ó-attikai komédia-író (élt kb. 520-tól 423-ig) is ezeloz már (Athenæusnál, II. 69. d.) Aphrodité és Pháon szerelmére, és azt mondja, hogy az istennő kedvencét egy saláta-bokorba rejtette.

Különösen a későbbi vígjátékírók lehettek azok, kik Sapphó és Pháon meséjét annyira variálták, hogy a később mutatkozó terjedelmet öltötte. Így Antiphanes, (v. ö. Bernh. Gr. L.³ IIr. 2, 599 l. [683]), nemkülönben Ehippos (Bernh. u. o. 601 l. [686]) és Timokles (u. o. 602. [678]) közép-attikai vígjátékírókról azt olvasuk Athenæusnál (X. 450. e; XIII. 572. c. és VIII. 339. c.) hogy Sapphó című darabokat írtak. Ugyancsak Athenæus (XI, 487. a. és XIII. 599. c.) Diphilos új-attikai vígjáték-írónak is Sapphó című darabot tulajdonít. Végül a Bekkerféle Anecd. Graeca I. 89. lapján olvassuk, hogy ugyancsak Sapphó című vígjátékot írt Amphis közép-attikai vígjátékíró is.

Valamennyi adatainkból kettő látszik legvalóbbszinűnek. Az egyik Aelianus azon állítása, hogy élt Mitylene városában egy Pháon nevezetű ember, aki olyan szép volt, hogy valamennyi asszony belészeretett. A másik adat Palaephatusé, hogy Pháon Aphrodité kedvence s hogy ez a Pháon azonos azzal, akit Sapphó költeményeiben megénekelt. Sapphó a mythosi Pháont magasztalta s emlegette.¹⁾ A jövő nemzedek aztán a mythosi Pháonról elmondott dolgokat a mitylenei Pháonra értette. S minthogy Sapphó feltűnő egyénisége amúgy is sokat foglalkoztatta a görögöket, lassanként e két alak összeolvasztása és a mondai elem folytonos bővülése következtében odáig érett meg a dolog, hogy a Pseudo-Ovidius-fele Heroidában már a valót és költöttet nehéz felismerni.

Láttuk tehát, hogy Pháon Aphrodité kedvence, s hogy Sapphó őt megénekelte. Ha ehhez hozzávetjük még Anthol. Gr. VII. 407-et, hol a Sapphó feldolgozta tárgyakról van szó, s ha nevezetesen az említett epigramma 7. és k. sorait szemmel tartjuk,

¹⁾ Hogy Pháon neve elő ne fordult volna Sapphó költeményeiben az hát nem oly bizonyos, mint Müller-Donaldson (Gör. ir. f. Récsy I. 202.) hiszi. A másik Sapphó említésének pedig az én nézetem daczára van jogsultsága.

ἦ Κινύρω νεόν ἔργος ὀδυρομένη, Ἀφροδίτη
 συνάρησις, μακάρων ἱερὸν ἄλυσον ὄρησι.

az egész bonyolódott kérdésre mindjárt nagyobb világosság fog derülni. Fenn Palæphatus adataiból azt láttuk, hogy Sapphó Pháont, Aphrodité kedvenczét énekelte meg, itt pedig azt, hogy Kinyras fiatal sarjadékát, azaz Adonist.¹⁾ Ám a kultus azonosságából és a két mythologiai alak azonos functióiból joggal következtethetjük, hogy Pháon és Adonis egy és ugyanaz a személy.²⁾

De már Suidas, amint fennebb említök, nem merte a Pháon-féle mythost a nő-költő rovására felemlíteni. Ő azt egy másik, általa ψάλτρια melléknévvel felruházott, Sapphóval hozza kapcsolatba (l. fennebb). De valószínű, hogy az a Sapphó nem is létezett, hanem hogy a későbbi írók a nő-költő beszennyezett hírnevének megmentésére találták fel. A későbbi Suidason kívül ismét Athenæusnál és Aelianusnál találjuk ezen másik Sapphó nyomát. Az előbbi XIII, 695, e. azt mondja: Καὶ ἡ ἐξ Ἐρέσου δὲ τῆς ἑτέρας * * [ὀμῶνυμος, Casaub. Σαπφῶ τοῦ καλοῦ Φάωνος ἑρασιθεῖσα περιβόητος ἦν, ὡς φησι. Νύμφις ἐν Περὶ πλοῦ Ἀσίας — azaz: «Volt egy Eresosból való Sapphó, a mássikkal hasonnevű, akiről híre járt, hogy a szép Phaonba szerelmes vala, amint mondja Nymphis ázsiai kör-utjában.» Az utóbbi Var. Hist. XII, 19 pedig így nyilatkozik: Πυθαγόρῃσι δὲ ὅτι καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Λέσβῳ ἐγένετο Σαπφῶ, ἑτάρισα, οὐ ποιήτρια; vagyis: «Azt hiszem, hogy Lesbosban volt egy másik Sapphó is, a hetæra, nem a nő-költő.»

Végül még a leukasi szirtről³⁾ való ugrást kell vizsgálat alá vennünk. A görög lyrai költészet meglevő töredékeinek egynéme-lyikéből látjuk, hogy ez szokásos költői kép volt a szerelem hevének kifejezésére. Így Stesichoros Kalyka nevű elbeszéléséből idézi

¹⁾ V. ö. Frgm. 62 (B.): Κατάνηται, Κισσέρη, ἄβρος Ἄδωνις, τί κε θείμεν; κατώπτεσθε κόρα καὶ κατρεΐσθε χίτωνας, és Frgm. 63: Ὡ τὸν Ἄδωνιν, és Frgm. 107. 108.

²⁾ Az Adonis ünnep némely szertartása is erre látszik utalni. Az «Adonis-féle kertek» salátával telt kosarak voltak: a saláta (σπίδαξ bokor) pedig volt Pháon buvóhelye. — V. ö. még Müller. Don. Gör. I. I. 202. l.; Müller, Dorier, I. 231. l.; — vegyük továbbá ehhez az Etym. Magn. (p. 578. s. v. μέλος) egy adatát: «Μυρσίλος δὲ τὰς ἐν Λέσβῳ γενομένης παρθένους Μούσας ἐπὶ τὰ πένθη φοιτᾶν καὶ θρηγεῖν.» Ez a hely Welcker szerint (Kl. Schr. II. 98) a lesbosi Adonis ünnepélyre vonatkozik.

³⁾ Acarnánia partvidékén fekvő szigeten.

Athenæus (XIV, 619. d.), hogy Kalyka szerelmes volt egy Euathlios nevű fiatal emberbe s kérte Aphroditét, hogy a maga rendje szerint egyesülhessen vele. Midőn az ifju rá sem hederített, Kalyka a leukasi szirtről leugrott. Anacreon (frgm. 19.) pedig így szól: Ἄρθεις δηῖτ' ἀπὸ Λευκάδος | πέτρης ἐς πολὺν κόμα κολυμβῶ μεθύων ἔρωτι: azaz: «Felszállva a Leukas szirtjére, leugrom onnan a szürke habokba, szerelemtől ittasan.» Sőt magáról Aphroditéről is azt mondja a rege, hogy Adonis miatt a Leukas-féle szirtről a tengerbe ugrott. — Servius (ad Verg. Aen. III. 279.) azt mondja, hogy Leukates nevű szép fiú innen vetette be magát a habokba, mert a szerelmes Apolló üldözöbe vette. Ugyanő másutt (ad VIII. Ecl. 59) azt regéli, hogy innen ugrottak le azok, kik szülőiket elvesztették, vagy akik viszonszerelmben nem részesültek. Ugyanez okból tette meg azt Ovid Her. (XV. 167 kk.) szerint Deucalion, mikor megbizonyosodott efelől, hogy Pyrrha viszont nem szereti.

Nagyon valószínű, hogy itt is olyan esettel van dolgunk, mint fennebb Pháon egyéniségének tárgyalásánál. Sapphó valamelyik költeményében szerelmének határtalan hevét, azt az őrjöngéssel határos szenvedélyt akarva kifejezni, mely a nő-költőt annyira áthatotta, a Leukas-féle szirtről való ugrás költői képéhez folyamodott, úgy amint fennebb Anacreon. Későbbi magyarázók azután, meglevén már a Pháon-féle mythos szálai, kaptak az ilyeseken és ezt a vonást is beleszőttek a regébe.

Legvalóbbszínű, hogy itt is a vigjátékírók mesterkedtek (v. ö. Schlegel: Ueber dram. Kunst u. Literat. Ir. 376 l.). A görög vonatkozásokkal teli Plautus is már készen találhatta a mondat, mert Mil. glor. 4, 6, 36, azt olvassuk:

Nam nulli mortali scio obtigisse hoc, nisi duobus,
tibi et Phaoni Lesbio, tam misere ut amarentur.

De már fennebb láttuk, hogy Suidas se merte Sapphó nő-költőnek tulajdonítani azt, hogy a leukasi szirtről leugrott. Ugyane kétely nyilatkozik Photiusnál (s. v. Λευκάτης): τὸ πελὸς τῆς Ἠπείρου, ἀπ' οὗ ῥίπτουσιν αὐτοὺς εἰς τὸ πέλαγος οἱ ἐρασταί. Σαπφῶ δὲ πρῶτην ἐπὶ Φάωνι τοῦτο ποιῆσαι τὴν ποιήσασαν, οἱ δὲ τὴν ἑταίρην ἐγένηστο γὰρ ἄλλη Λεσβία ἑταίρα; azaz: «Leukates] Epirus egy szirtje, melyről tengerbe vetik magokat a szerelmesek. Azt mondják, hogy először Sapphó, a nő-költő tette meg ezt Pháon miatt; de mások szerint a hetæra Sapphó. Mert volt egy másik

lesbosi Sapphó is, hetæra.» — Még érdekesebb e részben Servius nyilatkozata, ki az id. helyen (ad. Aen. III. 279) folytatólag azt mondja: ‚Feminas in sui amorem trahebat, in queis fuit *una* (nem meri megnevezni), quæ de monte Leucate, cum potiri eius nequireret abiecisse *se dicitur*.‘ Végül az az Anthol. Pal. (VII. 14) szerzőjének bizonyára alapos tudomása volt róla, hogy Sapphó *aeol* földön halt meg, (míg Leukas lakossága Korinthosból jött gyarmatosokból, tehát nagyjában dórokból állott). Az említett epigramma t. i. többek közt azt mondja:

Σαπφῶ τοι κούσεις, γῶν Αἰολί, τὴν μετὰ Μούσαις
ἀσανάταις θνατὴν Μοῦσαν ἀειδομένην.¹⁾

Páncsova, 1881. október 7.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

ANAKREONI DALOK.

8. Kedv a dühöngésre.

Az istenekre kérlek,
Hagyj inni egy huzamban:
Kiváncozom dühöngni.
Dühöngte Alkmeón is,
S Orestes a sarútlan,
Kik anyjukat megölték.
De én nem öldökölv
Csak vígan iddogálva
Kiváncozom dühöngni.
Dühöngte Héraklész is
Csörtetve szörnyü tegzét
És Íphitosznak íjját.
Dühöngte egykor Ájász
Megrázogatva pajzsát,
S a Hektor-adta kardct.
De én kupát ragadva,
S füzérrrel a hajamban,
S nem karddal és nem íjjal
Kiváncozom dühöngni.

P. THEWREWK E.

¹⁾ A philolog. társaság 1881. deczember 7-iki üléséből.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

Euripides küléletére vonatkozólag ép oly keveset tudunk, mint Aeschylos, Sophokles és a legtöbb hellén költő életpályájáról. Ingó talajon mozog még az irodalomtörténet is, midőn ama költők szellemi működését, akár független álláspontból, akár azon szempontból kiindulva, hol törekvéseik kölcsönösen érintkeztek, a napjainkbeli olvasó tudományszomjas szemei előtt akarja festeni. Mert a történetíró csak annak romjai között jár, mit teremtő hatalmuk gazdagsága épített egykoron; hiányzik neki a művek chronológiája ép úgy, mint azok teljes átnézete, hogy ez uton határozott ítéletet hozhatna. Az idők mindent elpusztító vihara a három nagy attikai tragikus műveiből is elsodort mindent, s napjainkra csak bensőleg hatalmas bár, de küljelentkezéseikben parányi romok maradtak. A classicus és tudományos korszakok emberei nem igen foglalkoztak a kiváló férfiak személyi tulajdonaival, ők beérték azzal, ha azok szellemi jellemvonásait ismerték, melyek talán gondolkodásuk módjára, a hatásra, vagy épen irataikra vetettek derültebb fényt. De forrásaink is nemcsak csekélyek, hanem jóval későbbi eredetűek és adataikat oly különböző csatornákon át nyerték, melyeknek megbízhatóságáról nem mindig szerezhetünk meggyőződést. Jelesen az attikai komédia azon forrás, melyből a legkétesebb jellegű elbeszélések folynak; a komikusok, főleg a közép komédia képviselői, a költészet színeivel szerették tarkázni a valóságot; kedvöket lelték abban, hogy híres személyeket nevetségeské tegyenek, e végre sok dolgot költöttek, a mi azután a scholiasták jegyzeteibe jutott, s onnan idővel a történeti tények közé került. Euripides ellen is, mint az akkori irodalom legérdekesebb és legszembeötlőbb alakja ellen, kitartó polemiát folytattak, mintegy föladatukká tették, hogy lénye és családja legpikánsabb vonásait vegyék tolluk hegyére és a legtorzabb alakokban gúnyolják ki; személyes ítéleteiket tehát vigyázva szabad csak elfogadnunk.¹⁾

¹⁾ Bővebben erről: *Lehrs, Wahrheit und Dichtung in der griech. Literaturgeschichte*; v. ö. ugyanattól: *Populäre Aufsätze aus dem Alterthume*, 207. l.; *Merklin, Die Citiermethode und Quellenbenutzung des A. Gellius*. (Ann. philol. voll. suppl. op. add. III. 639. s köv. lap.) *W. Vischer, Ueber die Benutzung der alten Komödie als historische Quelle*. Basel, 1840.

I.

Euripides született a 75. Ol. 1-ső évében, Kr. e. 480-ban, Kallias archonsága alatt, Salamison, midőn ott a görög fővezér, Themistokles, az örökre nevezetes tengeri diadalt nyerte a perzsákon. Költőnk szülei ugyanis sok más athéni emberrel, kik ezen időben a perzsa had közeledésének hírére a várost elhagyták, menekültek és e szigeten kerestek menedéket. Ennélfogva 45-évvél volt fiatalabb Aeschylosnál, s csak 15-évvél fiatalább Sophoklesnél.

A salamisi győzelem tehát, ezen egész Görögországra nézve legnagyobb és legfontosabb esemény, érdekesen hozta össze a görög tragédia három legnagyobb képviselőjét: a férfi Aeschylos a harcosok sorában küzdött, a tizenöt éves Sophokles pedig vezetője volt azon karnak, mely a győzelmi paeant énekelte és a diadaljel körül tánczolt. ¹⁾

Euripides nevét, mint Suidas Philochoros nyomán írja, Euripostól, a Boeotia és Euboea közti tengerszorostól nyerte, melynek vizeiben a salamisi ütközet történt. ²⁾

Atyja, Mnesarchos vagy Mnesarchides ³⁾ Attikának Phlyia

¹⁾ Költőnk életíróinak idevágó adataival v. ö. Paus. I. 36; Plut. Arist. 19; Athen. I, 20. Timaeus ap. Plut. Qu. Symp. VIII, 1. p. 717C: οἷον τὸ περὶ τῆς Εὐριπίδου γενέσεως καὶ τελευτῆς; γενομένου μὲν ἡμέρα κατ' ἦν οἱ "Ἐλληνας ἐναυμάχουν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τὸν Μῆδον κτλ.

Diog. Laert. II. 45: καὶ Εὐριπίδης, ὃς καὶ τῶ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐβδόμηκστῆς Ὀλυμπιάδος ἐγενήθη ἐπὶ Καλλιάρχου. Hesychius (Müller fr. hist. gr. IV, p. 163, 23): Εὐριπίδης κατὰ τὴν ἡμέραν ἣν ἐνίκων Ἕλληνας Πέρσας ἐν τῇ κατὰ Ξερόζου ναυμαχίᾳ γεννᾶται εὐτυχίαν προσσημαίνων Ἀθηναίσις.

A salamisi csatának napját l. Klinton: Fast. Hell. vol. 2. pag. 30. ed. Krüger.

Ezen adatoktól csak a párosi krónika tér el, mely Eurip. születési évét a 74. Ol. 1-ső évére teszi; talán fölcseréli Achäossal, ki Suidas szerint a 74. Ol. született, vagy talán az idősebb Euripidessal, kitől Suidas 12 drámát és két győzelmet említ. V. ö. Brüll: De fontibus vitae Euripidis. (Monast. 1877.) 60. s köv. lap. — Otrf. Müller (Gesch. d. gr. Literatur II. 143. l.) alapos ok nélkül mesének tartja, hogy költőnk a salamisi győzelem napján született.

²⁾ V. ö. Priscianus, II, 6. p. 79: «Inveniuntur quaedam nomina formae patronymicorum significatione denominativa, ut Euripides proprium Euripi filius; sed ab Euripo sic nominatus dicitur Euripides, quia illo die natus est, quo Atheniensis cum Persis in Euripo bellum commiserat.

³⁾ Suidas: Εὐριπίδης, Μνησάρχου ἢ Μνησαρχίδου. Corp. Inscr. 6051: Εὐρι-

nevű helységéből való volt; athéni születésű anyja, Klito, jó módu családból származott. ¹⁾

Költőnk életirói szerint (Elmsley, O. D. Bloch, Thom. Mag.) atyja korcsmáros („κάπηλος”) volt, anyja pedig a komikusok szerint, főzelekárusnő (λαχανόπωλις). ²⁾

Más adatokat nyújt Stobaeos, Philochoros Suidasnál és Moschopoulos; Stobaeos ugyan azt meséli, hogy Euripides apja boeotiai volt és hogy adósságok miatt hagyta el hazáját. Philochoros ellenben, hogy anyjã előkelő családból származott. Hogy mi igaz e különböző és egymással ellenkező értesítésekből, azt most annál kevésbé ítélhetjük meg, mert Euripides szülei felől semmi nemü érvényes avagy határozott adatunk nincsen és a komikusok gúnyja, melynek a költő ki volt téve, könnyen érthette annak szüleit és elődeit is és őket illetőleg rossz és kétértelmű híreknek adhatott létet. Hisz Valerius Maximus (III, 4.) maga mondja: quam matrem habuerit Euripides, ipsius saeculo ignotum fuit.

Arról is beszélnek, hogy szülei menekültek vagy száműzettek Boeotiába; a család talán ez alkalommal veszté el vagyonát úgy, hogy Boeotiában szegénységben és nélkülözések között kellett élnie. ³⁾ Egyébiránt az utókor szemeiben a szülők által üzött foglalkozás alacsony volta csak a fiu dicsőségét fokozhatja.

πίδης Μνησάρχου Ἀθηναῖος. Corp. Inser. 6052: Εὐριπίδης Μνησάρχιδου Σπλαμείνης τραγικός ποιητής. V. ö. Euseb. pr. ev. V. p. 227. ; E. Nauck, in Aristoph. Byz. p. 2. ; Fleckeisen, Philol. vol. 4. p. 327. ; Dindorf, poet. scen. prolog. p. 13. adn. (ed. V.)

¹⁾ L. Harpocr. és Suid. s. v. φλίξ; v. ö. Etym. M. 795, 39.

²⁾ Aristoph. Ran. 840. (Aeschylus gúnyolja Euripidest): ὃ παῖ τῆς ἀρουρείας θεοῦ. Thesm. 456: ἄγρια γὰρ ἤμας, ὃ γυναικες, ὄρα, κακὰ (Εὐριπίδης) ἄτ' ἐν ἀγρίοισι τοῖς λαχάνοις αὐτὸς τραφεῖς. V. ö. Equit. 19. Ran. 865. Thesm. 387. Piers. in Moer. p. 7. Hesychius (v. ö. Phot. Lex. p. 516. 4. és Suid.): σκάνδιξ· λάχανον ἄγριον. παρ' ὃ καὶ σκανδικοπώλην τὸν Εὐριπίδην λέγουσιν, ἐπεὶ λαχανοπωλητρίας ὡς αὐτὸν εἶναι φασί. Theopompus ap. Gell. N. A. XV. 20. 1: Euripidi poetae matrem Theopompus agrestia olera vendentem victum quaesisse dicit. Plinius H. N. XII. 38: Aristophanes Euripidi poetae obicit ioculariter matrem eius ne olus quidem legitimum venditasse, sed scandicem. V. ö. Valer. Max. III. 4.

³⁾ Nicolaus Damascenus ap. Stob. Flor. 44. 41. vol. 2. p. 187. 17. ed.² Meineke: Βοιωτῶν ἐνιοὶ τοὺς τὸ γρέας οὐκ ἀποδιδόντας εἰς ἀγορὰν ἄγοντες καθίσει κελεύουσιν, εἶτα κόφινον ἐπιβάλλουσιν αὐτοῖς. θς δ' ἂν κοφινωθῆ ἄτιμος γίνεται. δοκεῖ δὲ τοῦτο πεπονθέναι· καὶ ὁ Εὐριπίδου πατὴρ Βοιωτὸς ὢν τὸ γένος.

Philochoros (ap. Suid. s. v. Εὐριπίδης): Οὐκ ἀλλ' ἐξὸς δὲ, ὡς λαχανόπωλις

Hogy azonban Euripides atyja legalább Athénben nem volt egészen vagyontalan, következtetni lehet azon gondos és finom nevelésből — a mi nem épen olcsó fényűzés volt Athénben — melyben fia részesült.

Egy jóslat szerint — öt egykor mindenki fogja tisztelni, nagy dicsősége leend, s szent koszorúk övezendik — azért öt atyja athletának szentelte, s egy izben a Panathenaeák alkalmával tartott testgyakorlati versenyen derék bajvivónak mutatta be magát, ki társain győzedelmeskedett; nemsokára azonban elhagyta ezt, s a költői pályára lépett. ¹⁾ Egy alkalommal a Thargeliák ünnepén azon ifjak közé tartozott, kik az ünnepi tánczosoknak a bort nyújtották át, a mi oly tisztelet, melyben csak nemes és benszülött családok sarjai részesültek. ²⁾ Költőnk egyik életirója szerint Apollo Zoster templomában a *πυρφόρος* tisztjét viselte, ki az áldozati tüzet

ἦν ἡ μήτιρ αὐτοῦ· καὶ γὰρ τῶν σφύδρα εὐγενῶν ἐπύργαυεν οὖσα, ὡς Φιλύχορος ἀποδείκνυσιν. V. ö. Etym. M. (p. 795. 40.) és Harpocratio: Φλυαία δῆμος τῆς Κερκροπιδῆς· ἐκ τούτου δὲ τοῦ δήμου ἦν Εὐριπίδης ὁ τῆς τραγηδείας ποιητής.

¹⁾ A jóslat így hangzik:

ἔσται σοὶ κοῦρος, Μνησαρχίδη, ὅντινα πάντες
ἀνθρώποι τίσουσι, καὶ ἐς κλέος ἐσθλὸν ἄρουσαι
καὶ στεφάνων ἱερῶν γλυκερὴν χάριν ἀμφιβαλέεται.

E jóslatot közli Eusebius (pr. ev. V. p. 227. C.), ki azt Oenomaos γοργῶν φορὰ ezimű munkájából merítette. V. ö. Bayle, s. v. Eurip. — Vita Eurip.: ἤσκησε δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν παγκράτιον ἢ πυγμὴν, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρησμὸν λαβόντος ὅτι στεφανηφόρους ἀγῶνας νικήσει· καὶ πασὶν αὐτὸν Ἀθήνησι νικήσαι.

Gellius N. A. XV. 20. 2: patri autem eius nato illo responsum est Chaldaeis eum puerum, cum adolevisset, victorem in certaminibus fore, id ei puero fatum esse pater interpretatus atletam debere esse, roborato exercitatioque filii sui corpore, Olympiam certaturum eum inter atletas pueros deduxit, ac primo quidem in certamen per ambiguum aetatem receptus non est, post Eleusino et Theseo certamine pugnavit et coronatus est. Welcker (Die gr. Trag. mit Rücks. auf den ep. Cyklus. 458. l.) tréfának magyarázza az egészet, melylyel a komikusok Euripides eristikájára és a törvényszéki beszédeiben előforduló antilogiáira czéloznak.

²⁾ L. Theophrast és a rhodusi Hieronym. Athen. X. 424. C.: καὶ Εὐριπίδης ὁ ποιητής ἐν παισὶν ὀνομάσθη. Θεόφραστος γοῦν ἐν τῷ περὶ μέθης φησὶ· πυνθάνομαι δ' ἔγωγε καὶ Εὐριπίδην τὸν ποιητὴν οἰνογεῖν Ἀθήνησι τῶς ἀρχησταῖς καλουμένοις. ὠργούνοτο δ' οὗτοι περὶ τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος νεῶν τοῦ Δηλίου τῶν πρώτων ὄντες Ἀθηναίων καὶ ἐνεδύοντο ἱμάτια τῶν Θηραϊκῶν. ὁ δὲ Ἀπόλλων οὐτός ἐστιν ᾧ τὰ Θραγγίλια ἄγουσι. καὶ διασώζεται· Φλυαῖσιν ἐν τῷ δαφνηφορείῳ γραφῆ περὶ τούτων.

örizte,¹⁾ nagy kitüntetés volt rá nézve az is, hogy a Prytaneumban közköltésen tartatott el.²⁾ Tizenhat éves korában a festészet is megkísérlé és Megarában mutattak egy tőle készített képet.³⁾

Kiképzésében lényeges részt vettek Protagoras és Prodikos sophisták, kiktől a művein feltűnő sophista-szónoki modort örökölte; buzgó tanítványa volt Anaxagorasnak, e hatalmas gondolkodónak, a ki a legkülönbélebb szellemekre oly rendkívüli hatással bírt, s a valódi világbölesnek az a nagyszerű festése, a kiben a kortársak Anaxagorasra ismertek, bizonyítja, hogy mily mélységesen átértette a philosophia feladatát. Társalkodott Socratessel, buzgó részt vett a sophisták sokoldalú törekvéseiben, az ő házában olvasta föl Protagoras azon írásait (περὶ θεῶν), melyekért mint istentagadó üldöztetett vala. Azonkívül összegyűjtögette Euripides a régi philosophusok iratait, kik közül Heraklitos kiváltképen mély benyomást tett reá.⁴⁾ E bölesészekkel való társalgása és azon buzgalom, melylyel tanaikat hallgatta, igazolja, hogy Euripides már ifju ko-

¹⁾ Thom. Mag.-féle életrajz: γενέσσαι δὲ αὐτὸν καὶ παρέρχον τοῦ Ζωστυρίου Ἀπόλλωνος.

²⁾ Euseb. pr. ev. V. c. 12.

³⁾ Elmsley-féle vita, 16. v.: φασι δὲ αὐτὸν καὶ ζωγράφον γενέσσαι καὶ δείκνυσθαι αὐτοῦ πινάκια ἐν Μεγάροις. Suidas: γέγονε δὲ τὰ πρῶτα ζωγράφος.

⁴⁾ L. Cod. Mediol. coll. Ambr.: ἀναγνούς δὲ ἐπὶ τραγηδίαν ἐστράφη καὶ πολλοὺς προσεξέφερε λόγους, φασικολογίας, βίτορειάς, ἀναγνωρισμοὺς, ὡς δὲ ἀκουστῆς γενόμενος Ἀναξάγρου καὶ Ἡρωταγόρου, καὶ Σωκράτους ἐτάχρος. — Thom. Mag.: Ἐπειτα εἰς λόγους ὁρμητικῶς ἐποίησε παρὰ Ἀναξάγρου καὶ Ἡροδίου καὶ τισιν ἄλλοις. Cic. Tusc. IV. 14: fuerat enim auditor Anaxagorae etc. Vitruv. praef. lib. VIII: Euripides, auditor Anaxagorae, quem philosophum Atheniensis scenicum appellaverunt. Gellius N. A. XV. 20. 4: mox a corporis cura ad excolendi animi studium transgressus auditor fuit physici Anaxagorae et Prodicii rhetoris, in morali autem philosophia Socratis. — Lásd még: Schol. Apoll. Rhod. IV. 269. Schol. Pind. Ol. I. 97. Diog. Laert. II. 10. 45. Dionys. Halic. Rhet. p. 85. 21. Strabo XIV. p. 444. Athen. IV. p. 158. E. és XIII. p. 561. A. Sext. Empir. p. 666. 1. Clem. Alex. Strom. V. p. 688. Cic. Tusc. III. 14. Diod. Sic. I. p. 46. Origines c. Cels. 4. 77. p. 215. Euseb. pr. ev. X. p. 504. C. V. ö. Valek. Diatr. 25. s. köv. lap. — Tatiannál (Orat. ad Gr. c. 3.) olvassuk, hogy költőnk többször ment Diana istennő ephesusi templomába, s ott Heraklitus munkáját könyv nélkül tanulta. V. ö. Diog. Laert. II. 22. — Hogy költőnk különféle tanulmányt tett, kitűnik ezen epigrammából is, melyet némelyek Thukydides történetírónak, mások ismét Timotheus zenésznek tulajdonítanak. (Anthol. Pal. VII. 45.):

. . . . πλείστα δὲ Μούσας
τέρφεται, ἐκ πολλῶν καὶ τὸν ἔπαινον ἔχει.

rában határozott hajlammal viselkedett az ethika és physika új tanai irányában, melyeket az akkori bölcészek, különösen pedig Anaxagoras Athénben terjesztett. És ezen irány folytán, melyre Euripides ifjúságában — Anaxagoras által indítatva — rátért, későbbi éveiben is fogékony maradt a sophistika rhetorikus művésze iránt, melyet tragédiái irásánál fölhasznált és alkalmazott. Azon befolyás által, melyet e férfiak reá gyakoroltak, a szellemi térre lön utalva és gondolkodóvá képezve, s így lelke teljes erejével a szinköltészetre adta magát, melyre izgatag kedélye, rendkívül eleven képzelő tehetsége, a feltalálásnak és előadásnak ragyogó adományja különösen képesítették.

Hogy Euripidesnek tragédiái készítésénél Sokrates segített volna, minden esetre csak kohlomány, melynek okát hihetőleg az euripidesi darabokban oly gyakran előforduló erkölcs-mondások képezik. Kohlomány azon hír is, mely Kephisophon színészről elterjedt, hogy t. i. ez is segített volna költőnknek drámái kidolgozásánál; ¹⁾ így Iophon vagy argosi Timokrates darabjának lyrai részét készítették volna.²⁾

Euripides először 25 éves korában lépett versenyre egy tetralogiával, melynek tárgya «A Peliadok» volt; azonban csak 43 éves korában nyerte először az első díjat, melyet életében csak négyszer nyert és egyszer halála után.³⁾ Azon kevés diadal,

---

Azon elbeszélést, mely szerint Euripides Platót Aegyptomba kísérte, és ott a papoktól sok dolgot eltanult volna, üres kohlománynak tarthatjuk: Diog. Laert. III. 6: ἔθεν τε εἰς Αἴγυπτον παρὰ τοὺς προφῆτας· οὗ πασι καὶ Εὐριπίδην αὐτῷ ἀκολουθεῖσαι· καὶ αὐτῶν νοσήσαντα πρὸς τῶν ἱερέων ἀπολυθῆναι τῆ διαδραματικῆς θεραπείᾳ· ὅθεν καὶ εἰπεῖν (Iph. T. 1193.) «ἐλάσσω κλύζει· πάντα τῶνθρώπων κακία».

¹⁾ Aristoph. Ran. 1388:

«Palamédes ucse, ez jó! bölcse egy eszme.

Magad lelted ki, vagy Kephisophon?» (Arany János ford.)

²⁾ L. Athen. IV. 134. C; Diog. Laert. II. 18; és ez Elmsley-féle életrajzot.

³⁾ Elmsley-féle életrajz: ἤρξατο δὲ διδάσκειν ἐπὶ Καλλιῶ ἀρχοντος κατὰ Ὀλυμπιάδα ὀγδοικοστὴν πρώτην, πρώτον δὲ ἐδίδαξε τὰς Πελοπόννησος ἔτι· πρώτῳ, ὅτε καὶ τρίτος ἐγένετο. Thom. Mag. ἤρξατο δὲ τοῦ περὶ ταῦτα ἀγῶνος ἐτῶν κέ γεγονώς. Gellius N. A. XV. 20. 4: tragoediam scribere natus annos duodeviginti adorsus est. Párosi krónika (C. I. 2374. 75.): Εὐριπίδης ἐτῶν ὄν ΔΔΔΙΙΙ τραγωδίᾳ πρώτον ἐνέκησεν. V. ö. Clinton, id. m. 49. l. Brüll, i. m. 88. l.

A győzelmek számát illetőleg: Gellius, N. A. XVII. 4. 3.: Euripidem quoque M. Varro ait, cum quinque et septuaginta tragoedias scripserit, in

melyet Euripides a tragikus versenyek alkalmával aratott, ránk nézve nem lehet irányadó; mert valamely író értéke avagy értéklensége felett hozott határozata az utókornak kell, hogy az egykoru elfogult műbírálok nézetétől független és önálló legyen. Hisz tudjuk, hogy még Sophokles egyik darabja is — melynek compositióját mindenkoron és joggal a drámai művészet mintaképének nevezték — az első díjban nem részesült; hasonlóan a «Madarak» című vígjáték is, mely kétség kívül Aristophanes költészetének színe-virága, csak a második díjt nyerte el. ¹⁾ — Első föllépte idejétől kezdve, Euripides az akkor élt tragikusokkal, Sophokles-, Aristarchus-, Ion-, Achaeus- Xenoklessel és másokkal együttesen, tevékenységét szüntelenül az athéni színpadnak szentelte. A színirodalom akkoriban Sophokles alatt állt tetőpontján; ennek közkedveltsége és a csak imént elhunyt Aeschylus ünnepelt emléke ellen, valamint más versenytársai már kipróbált művészete ellen síkra szállani, kétség kívül nehezére vált ezek ifju utódának, ki még azonfelül egészen más irányra tért. Aeschylostól kezdve, a midőn a művészet ébredését ünnepelte, a fiatal költők közt lábra kapott verseny, a színiköltészet haladása terén, jelentékeny és üdvös szerepet játszott; de a kölcsönös küzdelem már akkor is elfajult és szülőjévé lett az ádáz irigységnek, mely meggondolatlan módon a művészet virágait saját kezeivel fertőzteti és mérgezi meg idő előtt. Euripides mindamellett költő-társai között diadalt aratott, sajátos egyediségét megtöretlenül őrizte és drámai termékeinek kitünősége által oly kiváló tiszteletet ért el, hogy őt okvetetlenül a legnagyobb mesterekhez kellett sorozni. Művei részint elődeinek legjobb termékeivel jutottak egy sorozatba, részint az első díjat nyerték el, a többit pedig tetszéssel adták, buzgón olvasták és másolták. Daczára azon zavaroknak, melyeket a peloponnesosi háború okozott, dicsősége Görögország minden tája felé a legnagyobb gyorsasággal terjedt. Habár Aristophanes «Békái»-ban még

---

quinque solis vicisse, cum etum saepe vincerent aliquot poetae ignavissimi. Suidas: νίκας δὲ εἶλατο, καὶ τὰς μὲν τέσσαρας περιών, τὴν δὲ μίαν μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδειξαμένους τὸ ὄραμα τοῦ ἀδελφεοῦ αὐτοῦ Εὐριπίδου. V. ö. Bergk, in Meineke. Com. vol. 2. p. 904.

¹⁾ L. Dikaearchos jegyz. Ὁδῆν. τῶν. előtt; v. ö. Otrf. Müller, id. m. II. 245. l. Athen. VIII. p. 347. F. Schöll. Sophokl. Leben und Wirken 163. l. Bergk. in Aristoph. Fragm. p. 16. 17.

a tragikus halála után is folytatta metsző gúnyját, Euripides költészetének tekintélye mégis emelkedett, s a későbbi korban is gyakori előadatás, utánzás és másolás által fontartotta magát.

Költőnk számos művet hagyott hátra és nem csupán tragédiákat. Suidas, Moschopulus és Varro 92 darabot emlitenek; az alexandriai kritikuskok még 78 darab birtokában voltak. Valckenaer (Diatr. p. 12.) 55 elveszett, de kétségtelenül Euripidestől származott drámát betűrendben sorol fel. A kritikuskok általában 75 darabot ismertek el valódinak; köztük 8 satyrjáték; ¹⁾ ránk 17 teljes tragédia maradt, ezek: Hecabe (Ἑκάβη), Orestes (Ὀρέστης), A phoeniciai nők (Φοίνισσαι), Medea (Μήδεια), Hippolytus (Ἱππόλυτος), Alcestis (Ἀλκείστis), Esdeklők (Ἰκέτιδες), Andromache (Ἀνδρομάχη), Iphigenia Aulisban (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὔλιδι), Iphigenia Taurisban (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις), A trójai nők (Τροιάδες), Bacchansnők (Βάκχαι), Heraclidák (Ἡρακλειδαί), Helena (Ἑλένη), Ion (Ἴων), Őrjögő Hercules (Ἡρακλῆς μαινώμενος) és Electra (Ἠλέκτρα). ²⁾ Későbbi átdolgozásra mutat Rhesus (Ῥῆσος), melynek tárgya: Odysseusnak és Diomedesnek éjféli támadása Rhesus, thráciai király sátraira Trójában. ³⁾ A nyolcz satyrjáték ezek: Ἀπόλλωνος, Βούρσιος,

¹⁾ Gellius N. A. XVII. 4. 3: Euripidem quoque M. Varro ait, cum quinque et septuaginta tragoedias scripserit etc. Suidas s. v. Εὐριπίδης: δράματα δὲ αὐτοῦ κατὰ μὲν τινὰς, ὡς, κατὰ δὲ ἄλλους ἐνεγέγοντα δύο, σώζονται δὲ ὡς. Elmsley-féle vita: τὰ πάντα δ' ἦν αὐτῷ δράματα, ὡς, σώζεται δὲ αὐτοῦ δράματα ἴσ' καὶ γ' πρὸς τούτοις τὰ ἀντιλεγόμενα σατυρικά δὲ ἡ. ἀντιλέγεται δὲ καὶ τούτω τὸ ἡ.

²⁾ V. ö. Welcker, id. m. 443. s köv. lap; Valck. Diatr. c. 2.

³⁾ Már az alexandriai tudósok, nevezetesen Aristarchus nem tartotta valódinak. Krates grammatikus, Aristarchus ellenfele, költőnk fiatalkori termékei közé sorozza (Schol. Vat. ad Rhes. 524. Hardion (Sur la trag. de Rhes. és Mém. de l'acad. des inscr. T. 10. p. 323—337.) az ifjabb Euripidesnek tulajdonítja, Gruppe (*Ariadne* cz. munkájában) Sophoklesnek. Valck. (Diatr. p. 19.): «Rhesum scribi potuisse a tragicis fratris filio. Certe non Sophoclis tantum, sed et indignum Euripidis esse persona.» Schlegel (Dram. Kunst. I. 263. l.): «wenn das Stück dem Euripides abgesprochen werden soll, würde ich auf einen eklektischen Nachahmer rathen, aber eher aus der Schule des Sophokles, als des Euripides und zwar wenig später als beide.» Morstadt (Beitrag zur Kritik des dem Euripides zugeschrieb. Rhes. Heidelb. 1827.) és Hermann (Opusc. III. p. 262) véleménye szerint Rhesus az alexandriai korszakban látott volna napvilágot. Most általában azt hiszik, hogy a legkésőbbi attikai kornak valamelyik alsó rendű költőjétől származik. V. ö.

Ἑὐροσθεύς, Κύκλωψ, Σίσυφος, Σκίρων, Σολεύς és Θερισται. Egész terjedelmében csak Kyklops című satyrdrámáját ismerjük, az egyedüli, mely a görög classica irodalomból reánk maradt; tárgya Homeros Odysseájából (IX, 105—542.) van véve. Az elveszett drámáknak csak egy kis része bírt az ókorban csekély hírral; legkevésbé magas fenségű tragédiái sikerülhettek (mint Philoktetes, Electra, Antigone), melyekkel Euripides kiválólag Sophoklessel versenyzett és melyekben a mythosnak elődei által követett irányát a legszembetűnőbben elhagyta; legsikeresebben Neophron megelőző munkáját használta föl Medeajához. A műveltség minden fokán ép úgy mint a színpadokon bizton föntartotta magát; és több mint 20 elveszett drámája — különösen a tervezet tisztasága, a gondolatok és érzelmek finomsága miatt — nagy tetszésben részesült. Ezek közül néhányra vonatkozólag — különösen azoknak reánk maradt hosszabb töredékeiből és a római tragikusok utánzataiból — nyerhetünk átnézetet és a tervezetet legalább körvonalalaiban helyreállíthatjuk. Közelebről ismeretes *Antiope*, egyike a legünnepeltebb és legragyogóbb irányu daraboknak, melyet különösen az tett híressé, hogy a gyakorlati élettel szemben a műveltséget kiválólag magasztalja. *Aeolus* a benne előforduló érzeki szenvedély sophisticationja miatt kifogásolható. *Andromeda* a régiek előtt az érzékenység és regényes festés miatt paradox és a mellett vonzó lehetett. *Bellerophon*tes égbé törő és embergyűlölő kételkedő képét nyújtja. *Phaethon* könnyű alapból indul és modern elemekkel erősen tarkáztott.¹⁾ Welckernek id. m.-ban találjuk az elveszett drámák címét és meséjét a mondakörök szerint rendezve, melyekből költünk tárgyát merítette.²⁾

Habler, Über die tragischen Stoffe des Aeschylus und Euripides. (Progr. d. Gymn. z. Dresd. 1859. 23. l.)

¹⁾ Goethe (Kunst. u. Alterth. IV. 26. kk.; VI. 146. kk.) és utána Hartung (Rhein. Mus. [1837] 573—590. l.) a megmaradt töredékeket dramatikus egészszé kísérlettek alakítani. A legbámulatosabb tervezett átalakítása, Calderon El Hijo de Sol Faeton drámája (Com. [Fleischer] 414—449. l.). Itt a nap-szekérről való leesés — mit Calderon szintén a színpadra hoz — végindokát Thetisnek a nap-szekérről való hirtelen megpillantása képezi; e miatt a lovak elhagyják kijelölt utjakat és lezuhanás és világgégés fejezik be a tragédiát.

²⁾ Hogy költünk milyen darabjai tartoztak össze, vagyis a tetralogiát illetőleg, lásd: Schöll, Über die Tetralogie des attischen Theaters (1859); v. ö. Krausz J. Sophokles élete, 24. s. köv. lap.

A megmaradt darabok chronologiai rendje költőnk művészetének és világnézleteinek fokozatos fejlődésére fontos lenne, de ezt csak igen ritkán határozhatjuk meg didascalikiák, vagy történelmi adatokból; többnyire combinatiókra, a versek alkatára, politikai czélzásokra és a régi komikusok parodiáira vagyunk utalva. A megmaradt darabok közül a legrégebb Alcestis, a legfiatalabb Bacchae és vele talán Iphigenia Aulisban. ¹⁾ Ezeken kívül elegiákat és lyrai költeményeket is irt, melyeknek töredékeit Bergk munkájában (Lyr. ed. alt. p. 471 sqq.) találjuk.

Epistolákat is tulajdonítottak Euripidesnek, melyek azonban nem tőle származnak, a mint ezt Bentley ki is mutatta.²⁾

Kétszer — még pedig mindkétszer — szerencsétlenül nősült. Első felesége, kitől három fiút nemzett, megszegte női hűségét és bűnös viszonyt kötött Kephisophon színészszzel, Euripides házi barátjával; második felesége, Melitto, szintén tiltott szerelmi viszonyban élt másokkal; mind a két köteletségfelejtett nőt elhaj-

¹⁾ A mit erre vonatkozólag tudunk, ennyi:

1. 81. Ol. 1. színre kerültek Kallias archonsága alatt «A Peliadok».
2. 85. Ol. 2. Glaukis arch. al. Cressae, Alcmaeon Psophisban, Te-lephus, Alcestis.
3. 87. Ol. 1. Pythodoros arch. al. Medea, Philoctetes, Dictys és Θερισται (Messores).
4. 87. Ol. 4. Epaminon. arch. al. Hippolytus (az első).
5. 91. Ol. 1. Arimnest. arch. al. Alexander, Palamedes, A trójai nők, Sisyphus.
6. 91. Ol. 4. Cleocritos arch. al. Andromeda és Helena.
7. 92. Ol. 4. Diocl. arch. al. Orestes.
8. 93. Ol. Iphigenia Aulisban, Alcmaeon Korinthban, Bacchae.

L. Zimdorfer, De chronologia fabularum Euripidearum. Marb. 1839. V. ö. Bergk, Aristoph. Fragm. 904. l.

²⁾ Abhandlungen über die Briefe des Phalaris, 557—574 l. Ribbeck-féle kiadás; v. ö. Dindorf, poet. scen. III. 375 s. köv. lap. — Az »audiatur et altera pars« kedvéért hadd álljanak itt Barnes szavai: «nescio, quis adeo sit perfricatae frontis aut iudicii imminuti, qui illas vel Euripide hoc nostro indignas pronunciet, vel ab alio Euripide scriptas, vel ab ullo alio aetatis minus purae auctore confictas suspicetur.»

Vita Arati ed. West. p. 55 sq.: τὰς δ' Ἀράτου ἐπιστολάς — μόνος Ἀπολ-λωνίδης ὁ Νικαεὺς ἐν τῷ ,η' περὶ κατεψευσμένης ἱστορίας οὐκ εἶναι αὐτὰς Ἀράτου φησίν, ἀλλὰ Σαβηρίου Ἡλλώωνος. τοῦ δ' αὐτοῦ τούτου φησίν εἶναι ἐπιγεγραμμένης Εὐριπίδου ἐπιστολάς. — Σαβηρίου helyett Bentley Σαβιδίου-t, Bergk Ἀσινίου-t, Westermann Σαβινίου vagy Γαβινίου vagy Παβηρίου-t ajánl.

totta magától. Legidősebb fia, Mnesarchides, a kereskedői pályát választotta; Mnesilochos színész volt, költőnk hasonnevű, legifjabb fia pedig tragikus, ki apja halála után ennek darabjai közül néhányat színre hozott. ¹⁾

Igaz, hogy költőnket serkentőleg buzdíthatta a nagy közönység ama tetszészvihara, mely őt Sophokles mellett is elismerte; Sokrates érdeklődése is kárpótolhatta, kiről irva van, hogy színházba csak akkor ment, midőn euripidesi darabok kerültek színre. És bizonyára volt az üldözöttnek számos oly nemes és nagy műveltségű barátja, kik ama kor ochlokratiájához ép oly kevéssé tartoztak, mint Sokrates; úgy, hogy épen nem szenvedett hiányt a különféle buzdításban, arra nézve, hogy költői termékeit fáradhatatlanul továbbra is szaporítsa, a mint ez meg is történt. De hogy ellenei szenvedélyes támadásai lelke egét elhomályosították, azt bizton föltehetjük; nem kételkedhetünk továbbá abban sem, hogy hazája politikai állása, mely évtizedről-évtizedre roszbabra fordult, aggódo gondolatokat szült azon férfiu keblében is, kitől a kedélyt, éleslátást és szellemi nagyságot eltagadni nem lehet. A mennyire tudjuk, igaz ugyan, hogy csendes visszavonultságban egyesegyedül bölcsészeti és költői tanulmányainak élt, de legnagyobb elzárkózottsága daczára is, az általános romlottság fenyegető jelei ép úgy elrémíthették, mint a többi hazafit; és hogy világismerő tekintetével a külső környezettől nem fordult el, azt hatalmas tragédiái, különösen azon szerepek tanusítják, melyekből a jelenkorra való célzás felreismerhetetlen. Hazafias bánatához végre még szerencsétlen házasság élete is járult, a mely magánya nyugalmát megzavarta. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy oly adatok is léteznek; melyek Euripidest komoly, mogorva, rideg, zárkózott, nő- és házassággyűlölő embernek tüntetik fel ²⁾ és hogy e tragikus soha sem

¹⁾ Elmsley-féle életr. 26. v.: γυναίκα δὲ γῆμαι πρώτῃν Μελιτώ, δευτέραν Λοιρίνην. Suidas: μισογῶνης ἐδοξάσθη, ἔγημε δὲ ὅμως πρώτῃν μὲν Λοιρίνην συγχεύουσα Μνησίλοχου, ἔξ ἧς ἔσχε Μνησίλοχον καὶ Μνησαρχίδην καὶ Εὐριπίδην. ἀποσάμενος δὲ ταύτην ἔσχε καὶ δευτέραν, καὶ ταύτης ὁμοίως ἀκολάστου πειραθείς. Elmsley-féle vita 27. v.: υἱὸς κατέλιπε τρεῖς, Μνησαρχίδην μὲν πρώτον ἔμπορον, δεύτερον μὲν Μνησίλοχον ὑποκρίτην, νεώτατον δὲ Εὐριπίδην, ὃς ἐδίδαξε τοῦ πατρὸς ἔνια δράματα. V. ö. Schol. Ar. φ. toph. Ran. 67: αἱ διδασκαλίαι φέρουσι τελευτήσαντος Εὐριπίδου τὸν υἱὸν αὐτοῦ δεδιδῶ ἀγένας ὁμώνυμον ἐν ἄσται Ἰσιγένειαν τὴν ἐν Αὔλιδι, Ἀλμαίωνα, Βάχχας.

²⁾ μ' ὀφθαλμοῖς vagy Suidas szerint: σκυθρωπὸς δὲ ἦν τὸ ἦθος καὶ ἀμείδης καὶ οὐδὲν τὰς συνουσίαις. Gellius, N. A. XV. 20. 6: mulieres fere omnes in maio-

ismerte Sophokles ama kedélyét, mely ez utóbbinak még agg korát is fölmelegíté és megvilágítá.

Testtel, lélekkel a kor uralkodó áramlatának engedve át magát, a hellén világtól, a mozgalom és társadalomtól különválva élt. Salamison mutatták a barlangot, melyben költőnk tragédiáit írta; ¹⁾ elődeitől, Aeschylos és Sophoklestől eltérőleg a közügyekben nem vett részt. Euripides volt az első költő, ki művészetét mint szobaköltő, magántudós és irodalmár, modern értelemben gyakorolta, elmerülve tanulmányaiba és könyvgyűjteményébe, mely a legrégebb és legdúsabb volt, melyet Pisistratus óta attikai polgár bírt. ²⁾ Mindamellett tragédiáit az állam szónokai, még

---

rem modum exosus fuisse dicitur, sive quod natura abhorruit a mulierum coetu, sive quod duas simul uxores habuerat, cum id decreto Atheniensibus facto ius esset, quarum matrimonii pertaedeat. V. ö. Fritzsche, Aristoph. Thesm. p. 111: «*tota res vel uno redarguitur comici silentio, qui mulierum osori duas simul uxores certe non remisisset.*» Hogy költőnk nem élhetett digamiában, kimutatta Iuzac, de digamia Socratis, I, p. 12. — Hieronymus Rhodius (ap. Athen. XIII. p. 604. F.) említi egy állítólag Sophoklestől készített epigrammát, mely így hangzik:

Ἥλιος ἦν, οὐ παῖς, Εὐριπίδῃ, ὅς με χλιαίνων
 γυμνὸν ἐποίησεν· σὸς δὲ φιλοῦνός' ἐτέραν
 βορρᾶς ἠμίλησε· σὺ δ' οὐ σοφός, ὅς τὸν Ἔρωτα,
 ἄλλοτριαν σπείρων, λωποδύτην ἀπάγεις;

«*quam frigidam et inficetam poesim ipsius esse Hieronymi suspicor*» mondja erre Nauck, Eurip. kiadásának XIX. lap. Lásd még: az Elmsley-féle életr. Athen. XIII. p. 557. E.; és XIII. p. 603. E.; Serenus ap. Stob. Flor. VI. 36. Azon kívül az életírók költőnk külsejét mogorva, nagy szakállúnak és szep-lősnek mondják, száját pedig rosz szagúnak. L. Anonym. Vita. Aristoph. Thesm. 190; Elmsley, 86. v.; Aristot. Polit. 5. 10. p. 1311, b. 30; Stob. Flor. 41. 6; Aristoph. Thesm. 159:

ἄλλως τ' ἄμουσον ἐστὶ ποιητὴν ἰδεῖν
 ἀγρεῖον ὄντα καὶ δασύν.

E versre Fritzsche az id. helyen ezt jegyzi meg: «*His verbis manifesto Agathon Euripidem petit collegam, quem rusticum dicit ob matrem scandicis olerumque venditricem, hirsutum vero, quod barbam aleret promissam.*»

¹⁾ Elmsley: φασὶ δὲ αὐτὸν ἐν Σαλαμῖνι σπήλαιον κατασκευάσαντα ἀναπνοῆν ἔχον εἰς τὴν θάλασσαν ἐκεῖσε διημερεῦειν φεύγοντα τὸν ὄχλον. V. ö. Gellius, N. A. XV. 20. 5: Philochorus refert in insula Salamine speluncam esse taetram et horridam, in qua scriptitarit.

²⁾ Költőnk maga is mintegy dicsőekedve említi ezt egyes darabjaiban, pl. Alc. 978:

Demosthenes és Cicero is mintaképül és a műveltség iskolájául tekintették. ¹⁾

Muzsájának folytonos lealacsonyítása, a közügyek és házi körülmények nyomasztó terhe lassanként megoldák azon köteleket, mely őt hazájához fűzte. Orestes darabjának színre hozatala után elhagyta Athént, s előbb Magnesiában tartózkodott, később, már éltes korában (93. Ol. 1; 408.) elfogadta Archelaus, költészet és művészetet kedvelő király, meghívását, s Makedoniába ment, a hova az ott fejlődő új hellén cultura vonzotta. ²⁾ Ő volt egyike az elsőknek, a kik Athén drámai műzsáját nemgörögök közé vitték; sejtelmével birt annak, hogy a hellén művészet virága mindazon népek közkinésévé van hivatva lenni, a kik magasabb polgárosultság felé törnek. Archelaus pellaí udvarában — hol Agathon költő, Timotheus zenész és Zeuxis festő is tartózkodott — Euripides nagy tisztelet és kitüntetésekben részesült; ott írta *Bacchae* dramáját és a király tiszteletére *Archelaos* című darabját. ³⁾ De igen rövid ideig tartott ama zavartalanabb boldog-

Ἔγω καὶ διὰ Μούσας
καὶ μετάσσω ἤξει, καὶ
πλείστον ἀψάμενος λόγων
κρείσσον οὐδὲν ἀνάγκας εὔρον κτλ.

Herc. Fur. 661: οὐ πάύσομαι τὰς χάριτας

Μούσας συγκαταμιγνύς,
ἰδίσταν συζυγίαν
μὲ ζῶην μετ' ἀμουσίας.

Hippolyt. 378: ἦδη ποτ' ἄλλως νυκτὸς ἐν μακρῷ χρόνῳ

ἄνητῶν ἐφρόντισ' ἢ διέφρατα: βίος. V. 6. Arist. *Ran.* 931.

Iphig. A. 798: εἴτ' ἐν δέλτοις Πιερίσιν μῦθοι τάδ' ἐς

ἄνθρώπους ἦνεγκα. In *Ale.* 962. *Hippolyt.* 954.

¹⁾ L. *Plut. Dem.* 7; *Cic. Ep. ad Fam.* 16, 8.

²⁾ *Philodem. de vitiiis* X. p. 20. ed. Saupp.: διὸ καὶ φατὴν ἀγρόμενον αὐτὸν ἐπὶ τῷ σχεδῶν πάντας ἐπιχάρειν πρὸς Ἀρχέλαον ἀπελθεῖν. *Suidas*: ἀπάρας δὲ ἀπ' Ἀθηνῶν ἦλθε πρὸς Ἀρχέλαον τὸν βασιλεῖα τῶν Μακεδόνων, παρ' ᾧ διήγε τῆς ἄκρας ἀπολαύων τιμῆς. *Elmsley-féle vita*: μετέστη δὲ ἐν Μαγνησίᾳ καὶ προξενία ἐπιμήδη καὶ ἀπελεία. ἐκέλευεν δὲ εἰς Μακεδονίαν περὶ Ἀρχέλαον γενόμενος διέτριβε καὶ χαρισόμενος αὐτῷ ὄραμα ὁμωνύμως ἔγραψε καὶ μάλα [εὔ] ἐπραττε παρ' αὐτῷ, ὅτε καὶ ἐπὶ τῶν διοικήσεων ἐγένετο. *Syncellus* p. 500. 7: μετὰ γὰρ Ηερδῶικαν Ἀρχέλαος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη 30 πρὸς ὃν καὶ Εὐριπίδης τραγωδοποιὸς παραγενθείς πάντα τὸν χρόνον διήγε, τιμώμενος παρ' αὐτῷ. V. 6. *Solin. Polyh.* c. 9. 15. p. 73. 4. *Lucian. de paras.* c. 35.

³⁾ *Archelaus Socratest* is hitta meg udvarába: *Seneca de benef.* V. 5: «Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur

ság, melyben az aggnak még része volt; két esztendei Pellában tartózkodása után, 75 éves korában, fejezte be e sokat rágalmazott, túlságig magasztalt, megvetett és bámult, s minden időkre harmadik nagyság gyanánt szereplő tragikus dicsteljes és tövises élet-pályáját.

Halálát, ép úgy mint a másik két nagy tragikusét, képleti-leg adják elő; némelyek szerint irigyeitől reá uszított vadász-kutyák harapásai következtében halt volna meg; mások szerint nők tépték volna szét, boszúból, azon gyakori keserű kifakadások miatt, melyeket a költő műveiben nemök ellen tett. ¹⁾ Archelaus király

nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, cum reddere illi paria non posset. V. ö. Diog. Laert. II. 9. 25. Aelian V. H. XVI. 17. — Platón barátságos viszonyban élt a király: L. Speusippus ap. Athen. XI. 15. p. 506. Thukyd. II. 100. Plato Ale. min. 7; v. ö. Hartung, Eurip. restit. II. 507. l.

Euripides a király udvarában vele együtt élt művészek közül különösen Agathont szerette és vele igen barátságos viszonyban élt; Aelian. V. H. 13, 4: 'Αρχέλαος ὁ βασιλεὺς ἐστίαςιν παρεσκεύασε πολυτελεῖ τοῖς ἐταίροις. προϊόντος δὲ τοῦ πότου ζωρότερον πιῶν Εὐριπίδης ὑπήχθη πως κατ' ὀλίγον εἰς μέθη. εἶτα συγκλιθέντα αὐτῷ Ἀγάθωνα τὸν τῆς τραγωδίας ποιητὴν περιλαβὼν κατεφαίλει τεσσαράκοντα ἔτων που γεγονότα. τοῦ δὲ Ἀρχέλαου πωθομένου, εἰ καὶ νῦν ἐτι ἐρώμενος αὐτῷ δοκεῖ εἶναι ἀπεκρίνατο· ναὶ μὰ Δία· οὐ γὰρ μόνον τὸ ἔαρ τῶν καλῶν καλὸν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τὸ μετόπωρον. V. ö. Plut. Mor. p. 770. C. Mást beszél Plut. Mor. p. 531. D: 'Αρχέλαος μὲν γὰρ ὁ τῶν Μακεδόνων βασιλεὺς παρὰ δέπνον αἰτηθεὶς ἔκπωμα χρυσῶν ὑπ' ἀνθρώπου μηδὲν ἡγουμένου καλὸν ἤ τὸ λαμβάνειν, ἐκέλευσεν Εὐριπίδῃ τὸν παῖδα δοῦναι, καὶ πρὸς ἄνθρωπον ἐκείνον ἀποβλέψας, σὺ μὲν' εἶπεν, καίτεῖν ἐπιτήδειος εἶ καὶ μὴ λαμβάνειν· οὗτος δὲ λαμβάνειν καὶ μὴ αἰτῶν.' — Hermesianax ap. Athen. XIII. p. 598. D.:

σημί δὲ κάκεινον τὸν αἰεὶ πεφυλαγμένον ἄνδρα
καὶ σπανίων μῖσος κτώμενον ἐκ συνόδων
πάσας ἀμφὶ γυναικας, ὃ πὸ σχολίων τυπέντα
τόξου, νεκτερινὰς οὐκ ἀποδέσθ' ὀδύνας·
ἀλλὰ Μακεδονίης πάσας κατενίστατο λαύρας;
Αἰγείων (?) μέθεπεν δ' Ἀρχέλειω ταμίην,
εἰσόκε τοι δαίμων, Εὐριπίδη, εὖρετ' ὄλεθρον
'Αμφίβιου στιγγῶν ἀντίσταντε κυνῶν.

Nauck e sorokat nem igen tartja hiteleseknek «ancipitis sunt fidei». (Id. m. XXI. l.)

¹⁾ Diod. Sic. 13. 103: τινὲς δὲ λέγουσι παρ' Ἀρχελάῳ τῷ βασιλεῖ Μακεδόνων κατὰ τὴν χώραν ἐξελθόντα κυτ' περιπεσεῖν καὶ διασπασθῆναι μικρῷ πρόσθεν τούτων τῶν χρόνων. Gellius, N. A. XV. 20. 9: is eum in Macedonia apud Archelaum regem est utereturque eo rex familiariter, rediens noctu ab eius cena canibus a quodam aemulo immissis dilaceratus est, et ex his vulneribus mors

Makedoniában, egy Arethusa melletti pompás vidéken temettette el és hozzá méltó síremléket állított e fölirattal:

«Euripides a te emlékezeted soha sem fog elenyészni.» ¹⁾

Hiába esdekelték az athéniiek a költő hamvaiért, s így emléktét ércszoborral tartották fenn a Piraeusba vezető uton; az elhúnyt költő iránti szeretet és tiszteletöknek a szobron olvasható e szavakban adtak kifejezést:

secuta est. Valer. Max. IX. 12. ext. 4: atrocius aliquanto Euripides finitus est, ab Archelai enim regis cena in Macedonia domum hospitem repens canum morsibus laniatus obiit. Ovid. Ib. 595: utque cothurnatum vatem tutela Dianae, dilaniet vigillum te quoque turba canum. Elmsley-féle életr.: εις Μακεδόνια ἀπῆρε πρὸς Ἀρχελαόν τὸν βασιλέα, κληθεὶς ὑπὸ ἀναλόων ὑπὸ βασιλικῶν ἐσθάρη κυνῶν. Cod. Mediol.: αἱ δὲ γυναῖκες ἐβουλήθησαν αὐτὸν κτείνειν, εἰσελθούσαι εἰς τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ γράφων διατέλει. Suidas s. v. Εὐριπίδης: ἐτελεύτησε δὲ ὑπὸ ἐπιβουλῆς Ἀρριδαίου τοῦ Μακεδόνος καὶ κρατεῖα τοῦ Θεταλοῦ ποιητῶν ὄντων καὶ φθονησάντων αὐτῷ πεισάντων τε τὸν βασιλέως οἰκείην τοῦνομα Λυσίμαχον δέκα μῶν ἀγορασθέντα τοῦς βασιλέως οὗς αὐτὸς ἔτραφε κύνες ἐπαρέιναι. Suidasnál még ezt is olvassuk: οἱ δὲ ἰσθόρησαν οὐχ ὑπὸ κυνῶν ἀλλ' ὑπὸ γυναικῶν νύκτωρ διασπασθῆναι παρεῦμενον ἄωρὶ πρὸς κρατερόν τὸν ἐρώμενον Ἀρχελαίου καὶ γὰρ σχεῖν αὐτὸν καὶ περὶ τοῦς τοιοῦτους ἔρωτας: οἱ δὲ πρὸς τὴν γαμητὴν Νικοδίκου τοῦ Ἀρεθουσίου. Adesp. Anthol. Pal. VII. 44: εἰ καὶ θαυροῦσι, Εὐριπίδῃ, εἶλε σὲ πότμος καὶ σὲ λυκορραίσται δειπνὸν ἔθεντο κύνες κτλ. Addaeus Anth. Pal. VII. 51: οὐ σε κυνῶν γένος εἶλ', Εὐριπίδῃ, οὐδὲ γυναικῶς οἴστρος τὸν σκοτιῆς Κύπριδος ἀλλότριον, ἀλλ' Αἰδῆς καὶ γῆρας. Pausanias, I. 2. 2: τέθαπται δὲ Εὐριπίδῃς ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς τὸν βασιλέα ἑλθὼν Ἀρχελαόν ὃ δὲ οἱ τοῦ θανάτου τρόπον, πολλοῖς γὰρ ἔστιν ἐπιρημένους, ἐχέτω καθὰ λέγουσιν. V. ö. Hygin. Fab. 247, Stephanus Byz. p. 176. 1. Sotades ap. Stob. Flor. 98. 9. Diogenianus VII, 52. (L. Lehrs, Populäre Aufs. 208. 1.)

¹⁾ Οὐ σὸν γε μνήμ', Εὐριπίδης, ὀλοῖτό ποῦ. L. Pausanias, I, 2, 2; Elmsley-féle életr.; Bion Anth. Pal. VII. 49; Plut. Lykurg. 31; Ammianus Marc. XXVII. 7. 8; Addaeus Anth. Pal. VII. 51; Plinius N. H. XXXI. 19; Vitruvius VIII, 3; Suidas s. v. Εὐριπίδης (v. ö. Wesseling. Itiner. p. 605.) Gellius N. A. XV. 20. 10; v. ö. Nauck, id. m. XXIII. 1. — Sirját utóbb a villám rombolta szét; Plut. Lykurg. 31: λέγεται δὲ καὶ τῶν λειψάνων αὐτοῦ κομισθέντων οἰκαδὲ κεραυτὸν εἰς τὸν τάφον κατασκήλαι' τοῦτο δὲ ὡς βραδύως ἑτέρῃ τινὶ τῶν ἐπιφανῶν πλὴν Εὐριπίδῃ συμπεσεῖν ὕστερον τελευτήσαντι. Bion Anth. Pal. VII, 49: τρεῖς γὰρ ἐπαστράψας, Εὐριπίδῃ, ἐκ Διὸς αἰθέρ' ἠἴρησε τὰν θνατῶν σήματος ἱστορίαν. (V. ö. Thom. Mag. vit. Fridr. Osann. in diur. schol. a. 1828. P. II. n. 15. 1829. P. II. n. 43.) Elmsley-féle vita: φασὶ δὲ καὶ κεραυνωθῆναι ἀμφοτέρω μνημείω. Ugyanezt bizonyítja e következő epigramma is:

Σάρκες δ' αἰθαλάσαι πυρὸς βίβησι τρυφήλαι
 λησθεῖσαι πύτην ὅσαν ἐπαϊσόμενα,
 μῦθα δ' ἔνεστι τάφῳ πολυδακρύτῳ ὅστέα κοινά,
 καὶ πόνος εἰνοδοῖς τῆδε παρεργόμενος. —

«Euripidesnek egész Hellas szolgálat emlékül, Makedonia földje csak tetemeit földi.» ¹⁾

Dr. KRAUSZ JAKAB.

ANAKREONI DALOK.

43. Gondtalan élet.

Mihelyt iszunk, a gondok
 Azonnal elnyugosznak.
 Mit bánom én a bút a bajt?
 Mit bánom én a gondot?
 Hisz így is úgy is halni kell,
 Mit rontsam én az éltém'?
 Igyunk, hogy' iddogáljunk
 Vig istenünk borából.
 Mihelyt iszunk, a gondok
 Azonnal elnyugosznak.

P. THEWREWK E.

¹⁾ Gellius, N. A. XV. 20. 10: cum legati ad eos (Macedones) ab Atheniensibus missi petissent, ut ossa Athenas illius patriam permitterent transferri, maximo consensu Macedones in ea re deneganda perstiterunt. Thom. Mag.: φασί δὲ ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς Εὐριπίδου τελευτῆς τοὺς μὲν Ἀθηναίους πάντας πενήθσαι, Σοφοκλέα δὲ αὐτὸν μὲν καὶ φαῖον ἐνδεθῶσαι χιτῶνα, τοὺς δὲ ὑποκρίτας αὐτοῦ ἀστεφανώτους τῷ τότε εἰσαγαγεῖν πρὸς τὸν ἀγῶνα. Elmsley-féle vita: κενωτάριον δὲ αὐτοῦ ἐν Ἀθήνησιν ἐγένετο. Pausanias, I. 2. 2: ἀνιόντων δὲ ἐκ Πειραιῶς ἐρείπια τῶν τειχῶν ἔστιν, ἃ Κόνων ὕστερον τῆς πρὸς Ἰνιδῶ ναυμαχίας ἀνέστησεν — εἰσὶ δὲ τάφοι κατὰ τὴν ὁδὸν γνωριμώτατοι Μενάνδρου τοῦ Διοπίδου καὶ μνημα Εὐριπίδου κενόν. V. ö. Didymi Chalcenteri opuscula. Auctori suo restituta ad cod. antiquos recognita annotatione illustrata ed. Franc. Ritter, Colon. 1845. 117. s. köv. lap. [aestimatio vitae Euripidis]. — A sírfömlirat, melyet állítólag Thukydides történetíró vagy Timotheus zenész készített, így hangzik:

Μνημα μὲν Ἑλλάς ἅπασ' Εὐριπίδου, ὅστέα δ' ἴσχει
 γῆ Μακεδῶν, ἧ γὰρ δέξαστο τέρμα βίου.
 πατρὶς δ' Ἑλλάδος Ἑλλάς Ἀθήναι' πλεῖστα δὲ Μούσας
 τέρψας, ἐκ πολλῶν καὶ τὸν ἔπαινον ἔχει.

Az Ion-, vagy Iophonnak tulajdonított epigramma ez:

Ναῖρε μελαμπέπλοις, Εὐριπίδη, ἐν γυάλοις
 Πιερίας, τὸν αἰὲ Νυκτὸς ἔχων σάλαμον'
 ἴσσι δ', ὅπου χροῦς ὤν, ὅτι σοι κλέος ἀφειτον ἔσται,
 ἴσον Ὀμηρεῖαις αἰεταῖς χάρισιν.

FÖLIRATAINK OLVASÁSÁHOZ.

A magyar Nemzeti Muzeum Római Feliratos Emlekei-ben 184—184-bis alatt közölt okmány szerint Domiczián császár a szokásos megszorítással és illetve kedvezménynyel czivitást és konnubiumot ad:

- 5 IIS · QVI · MILITAVERVNT · EQVITES · ET · PEDITES · IN · ALIS
SEX · ET · COHORTIBVS · DECEM · ET QVINQVE QVAE · AP
PELLANTVR · I · CIVIVM · ROMANORVM · ET · I · ET · II
ARVACORVM · ET · FRONTONIANA · ET · PRAETORIA ·
ET · SILJANA · ET · I · ET · I · MONTANORVM · ET · I · NORICO
10 RVM · ET · I · BRITANNICA · MILLIARIA · ET · I · BRITTO
NYM · MILLIARIA · ET · I · ET · I · ALPINORVM · ET · I · LV
SITANORVM · ET · II · ASTVRVM · ET · GALLAECORVM
ET · II · HISPANORVM · ET · V · CALLAICORVM · LVCENSI
VM · ET · V · GALLORVM · ET · VI · THRACVM · ET · VII · BREVCO
15 RVM · ET · VIII · RAETORVM · ET · SVNT · IN · PANNONIA
SVB · L · FVNISVLANO · VETTONIANO · QVINIS · ET
VICENIS · PLVRIBVS VE · STIPENDIIS · EMERITIS
DIMISSIS · HONESTA · MISSION · E stb.

Igy az első küllap s a lényegesben egyezően a bellap, melyeknek fakszimiléje a XL-ik és XLI-ik táblán látható; (utóbbin III·BREVCORVM áll). A jegyzetek közt a következő észrevételt olvasom: «Nehézséget csinál az első küllap 9. sorában a I^a és I^a Montanorum, valamint a 11. sorban a I^a et I^a Alpinorum; e nehézség annál nagyobb, mivel azon különös szövegezést nem lehet a vésőnek hibául fölróni, minthogy ezen bellap 9. és 11-ik sorraiban egészen hasonlólag fordul elő.»

A szövegezés nem tartható hibásnak s a kérdéses két helyeként lesz értelmezendő: cohors I Montanorum equitata, cohors I Alpinorum peditata, cohors I Alpinorum equitata, cohors I Alpinorum peditata.

Ugyancsak a M.N.M.R.F.E.-ben a 61 sz. a. (fakszimiléje a X-ik táblán) közölt fölirat ekként hangzik:

FORTVNAE

SALVTARI

COHors I ALPinorum EQuitata Publius

CLODIus SEVERVS

5 PRAEFectus DVOBVVS

AVGGustis DDominis NNostris CONSSulibus (a fakszimilén: COSS, a szövegben: COS áll)

a miből a *cohors prima Alpinorum equitata* létele kétségtelen; a másik ugyanezen cohorsról említést tevő fölirat ugyanott 139. sz. alatt (fakszimiléje a XXII-ik táblán) van s így hangzik:

SIRMio domo OPTIO
 COHortis T · ALPinorum EQuitatae centuria MA
 XIMI · ANnorum XLVI
 STIPendiorum XXVI Hic Situs Est
 5 TITVLVM · Publius FLavius RVFI
 NVS · EQues BVCCinator COHortis E
 IVSDEm Heres EX · Testamento T (fecit)

Itt a második sorban a véső a szokásos vonásos I (Ī) helyett s a hetedikben F(ecit) helyett T betüt vésett; (a fakszimilén a betű is, a szám is jól van feltüntetve: Ī és F áll).

Cohors II. Alpinorum equitata említettik ugyanott az 57. sz. a. közölt föliratban (fakszimiléje a VIII-ik táblán van):

VOLCANO AVGusto
 SACRum COHors II
 ALPinorum Equitata CVI P
 RAEEST Aulus PLAV
 5 TIVS · FABia tribu BAS
 SIANVS · ROMA
 PRAEF ectus

A *cohors prima Alpinorum peditata* említettik ugyanott a 28^a szám alatti föliratban (fakszimiléje az V-ik táblán van, de az olvasásnál hasznavehetetlen):

IOVI DVLCHENO Publius AELius
 LVCILIVS centurio COHortis LALpinorum PEDitatae.

Nem hivatkozhatom hasonló bizonyítékra a Ī·ET·Ī·MONTA-NORVM nevű két cohorsnál, de az előbbienekre támaszkodva, a hasonrszerűség elvének megfelelő eljárást eléggé indokoltnak tartom, főleg azért, mert a bevezetésben említett hat ala és tizenöt cohors csak ekként állítható össze. A hat ala ugyanis:

1. az ala I civium Romanorum
2. az ala I Arvacorum
3. az ala II Arvacorum
4. az ala Frontoniana
5. az ala praetoriana és
6. az ala Siliana; a tizenöt cohors pedig:
  1. a cohors I Montanorum equitata

2. a cohors I Montanorum peditata
3. a cohors I Noricorum
4. a cohors I Britannica milliaria
5. a cohors I Brittonum milliaria
6. a cohors I Alpinorum equitata
7. a cohors I Alpinorum peditata
8. a cohors I Lusitanorum
9. a cohors II Asturum et Gallæcorum
10. a cohors II Hispanorum
11. a cohors V Callæcorum Lucensium
12. a cohors V Gallorum
13. a cohors VI (a francia kiadásban hibásan: VII) Thracum
14. a cohors VII (vagy III) Breucorum és
15. a cohors VIII. Raetorum.

Azon aggály eloszlatása végett, hogy miért nincs kitéve az *equitata* és *peditata*, a feleletet abban vélem találni, mert nem szükséges.

A Fortuna salutarisnak állított emléknél szükséges volt kitenni, nehogy kétely maradjon arra nézve, hogy a cohors I. Alpinorum *equitata*, vagy *peditata* állította-e az emléket; ugyanígy a névtelen optiónál kiteendő volt, hogy az *equitata* vagy *peditata* cohorsban szolgál-e? valamint a Jupiter Dolichenusnak szentelt emléken is, hogy tudva legyen, mily cohorsban szolgált a kérdésben forgó centurio. Minderre azonban a *honesta* missióban nem volt szükség, mert a császár úgy az illető *equitata*, mint *peditata* cohorsban szolgált katonák javára intézkedett s a I·ET·I·MONTANORVM és I·ET·I·ALPINORVM cohortesnél, csak az *equitata* és *peditata* s illetőleg mindkét cohorsra lehetett és kellett gondolni.

A muzeumi közleményen az első küllap hetedik sorában hibásan áll QVE QVAE helyett, a melyet a faksimile is feltüntet; továbbá hibásan áll a második bellapon a huszonötödik sorban Q·ABVRIO·BASSO e helyett: D·ABVRIO·BASSO, mint azt ismét a faksimile tanúsítja. QVAE áll a vonatkozó helyen a bellapon s D a küllapon s azért ezek elnézésből eredt sajtóhibáknak tartandók; a cohors II Asturum et Gallæcorumnál a faksimile alapján — az eredetieket nem láttam — hajlandóbb vagyok G betűt, mint C betűt olvasni.

A föliiratban említett L. Funisulanus Vettonianust illető s a M.N.M.R.F.E.-ben a kérdésben forgó *honesta* missiónál a jegyzetek

közt is kitett lukavecki fölratot Katancsich az eszéki mértföldköről irt művében Kerchelich Notitiáiból csak töredékesen közli; saját másolatából a «Specimen philologicum et geographicum Pannoniæ» czímű művében — először teljesen, pag. 140. Töredékesen közölte Blaskovich is Dissertatióiban, és hihetőleg megvan Katancsich kéziratai közt a muzeumban.

Kecksemét.

BELICZAY JÓNÁS.

RÁSKAI „VITÉZ FRANCISCO”-JÁHOZ.

Tizenhatodik századi irodalmunk ez érdekes, de költői érték tekintetében nem épen nagybecsű terméke, tudvalevőleg három kiadásban maradt reánk: Debreczen 1574, Kolozsvár 1579 és u. o. 1601. A költő neve az első kiadás szerint *Vasfay Gáspár*, a többiekben *Ráskai Gáspár*. A mű az utolsó versszak szerint iratott 1552-ben, az első kiadásban: *az első időben*, a többiekben: *az első Lindvában*. Sajtóhibáktól minden kiadás, de különösen az editio princeps feltűnően hemzseg.

A költeménynyel eddig hárman foglalkoztak: 1. Toldy Ferencz,¹⁾ ki megjegyzi, hogy a költő élte körülményeiről semmit sem tudunk, hogy a «Decamerone» egy beszélve (II. 9) hasonló eszméjű, de váltig különböző kivitellel, s hogy a költő forrása valószínűen egy hézagos néprege volt; — 2. Szabó Károly,²⁾ ki a Vasfai nevet azért tartja helytelennek, mert Vasfa nevű helység hazánkban nem létezik; — 3. e sorok írója, «Vitéz Francisco meséje» czímű értekezésben,³⁾ melyben kimutatni iparkodtam, hogy a költemény forrása, bár nem közvetlenül, Boccaccio idézett novellája.

Ennyit tudtunk eddigelé e műről és annak szerzőjéről, mindössze elég keveset. A következőkben talán sikerül ismereteinket néhány adattal öregbítenem.

Eddig ugyanis még senki sem vette észre, hogy a *versfők* e költeményben is, mint sok más régi emlékünknél, értelmet adnak. E versfők a következők:

¹⁾ A magyar költészet története, 2. kiad., Pest, 1867, 110. l.

²⁾ Régi magyar könyvtár, Budapest, 1879, 56. l., a 108. sz. alatt.

³⁾ Egyetemes Philologiai Közlöny, III. (1879), 100—108. l.

*e l i e n | b a n f i | i s t i a n | e s | a l s o | l i n d a -
b a r | k a z a | t a r s a v a l | o r s a g | m a g d a l n a a a l |
m a e g i s t e v a k a j a | a s | r | k i s | f i a r a l | i o | b n f i |
m i k l o s a l | e e s | b a n f i | a n n a v a l | i v e n d a t
k i t e a r n a a | a s | n a g i | i s t e n | a g o | a z | r | i o
v a l t a b m l | v a s i u m a i a g e .*

E versfökből a dölt betűkkel szedettek sikerült kibetüz-
nöm, a többiek egy-két helyének értelmét sejttem. Az összefüggés
a következő: *Éljen Bánfi István és Alsóhindavai háza társával Or-
szág Magdolnával* (ha egy isten akarja?), *az ő kis fiával, jó Bánfi
Miklóssal és Bánfi Annával* (jövendőt kitárná?) *az nagyisten adjon
az ő jóvoltából . . .*

A meg nem fejtett betűk és betűcsoportok nem lényegesek,
az ajánlás maga teljesen érthető és megfejthető, — talán a költe-
mény szerzőjére is enged következtetnünk.

Lássuk a versfökbén említett egyéniségeket.

Alsóhindvai Bánfi István (V.), Zalamegye főispánja és Fer-
dinand király főasztalnoka, utóbb országbíró, szül. 1522. február
9., elhunyt Cserneczen 1568. január 22., élte 46. évében.

Neje *Gúti Ország Magdolna*, meghalt Alsóhindván, 1584.
február 5.

Gyermekei: 1. *Anna*, szül. 1544., — 2. *Miklós*, szül. 1547.,
— 3. *Gáspár*, szül. 1551. december 21., — 4. *Magdolna*, szül.
1557., — 5. *Katalin*, szül. 1559.

L. ez adatokról az *Alsóhindvai Bánfi nemzetség naplóját* a
«Tudománytár» 1841-iki IX. kötetében.

Feltűnő, hogy Bánfi Gáspárt a mi költőnk nem említi, pedig
a nemzetség Naplója szerint 1551. december 21. született, Rás-
kai pedig 1552-ben írta költeményét. Az id. Napló szerint ugyanis
«XXI. Decemb. Gaspar Banffy filius Magnifici domini Stephani
Bánffy de Alsolyndwa Comitis Zaladiensis ex Illustri et Magnifica
domina Magdalena Orzaagh de Guuth est natus circa horam quar-
tam pomeridianam 1551.» E feljegyzést maga Bánffy István írta;
azért még sem lehetetlen, hogy írási hiba lappang benne ¹⁾ (talán
1554. vagy 1561 hely.).

¹⁾ Így pl. Bánfi Katalin születését is 1569-re teszi a Napló (decz. 3.,
323. l.). De ez lehetetlen, mert atyja 1568. január 22. hunyt el, s így ő a
következő év decemberében nem születhetett, — és febr. 17. (255. l.) maga

Ráskai, ki 1552-ben írta művét, a gyermekek közül csak Miklóst és Annát ismerhette, kik 1547-ben, illetve 1544-ben születtek; s valóban csak ezeket említi. A többi három gyermek 1552. után (1554-?), 1557. és 1559-ben) születtek; ezekről a költő még nem tudhatott s így fel sem említi őket. Ha Gáspár 1551-ben született volna, a költő őt 1552-ben írt művében semmiképen nem mellőzhette volna hallgatással.

És most keressük a szerzőt.

Két Ráskai Gáspárról tudunk a XVI. századból.

(I.) *Ráskai Gáspár*, Ráskay Balázs tárnokmester († 1517.) fia, II. Lajos király alatt főkamrás, tárnokmester és temesi főispán volt. Megmenekülvén a mohácsi ütközetből, 1526-ban Szapolyai híve lett és 1540-ben Nógrádmegye főispánja.¹⁾ Halála évét nem találhattam. Mag nélkül halt meg.

Ezen Ráskay Gáspár nőtestvére, *Ilona*, lindvai²⁾ Bánffy Ferencznek († 1583.) volt neje.³⁾ Fiok, (IV.) Bánffy László, a század második felében mint főajtónálló és főlovászmester szerepel.

A második Ráskay Gáspár volt Ráskay Mihálynak (a XVI. század utolsó tizedében zemplini követnek) fia; de erről épen semmit sem tudunk. Valószínűen későbbben élt, semhogy költeményünk szerzőjének tekinthetnők.⁴⁾

Ha már most tekintetbe vesszük a következő adatokat: 1. Költeményünk 1552-ben iratott; — 2. szerzője a fennmaradt három kiadás közül kettő szerint Ráskay Gáspár volt; — 3. írta e költe-

a Napló ezt mondja: «Catherina Bánffy . . . hoc die, circiter annum aetatis suae duodecimum obdormivit in Domino, Anno salutis 1572» — tehát 1569 írási hiba e h. 1559. L. Kerékgyártó Árpád, Magyarok életrajzai, Pest, 1858, I. 263. l. is.

¹⁾ Nagy Iván, Magyarország családai, Pest, 1862, IX., 637. lap, — és Jászay P., A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, Pest, 1846, I., 241, 534. l.

²⁾ Ez a *Bolondóczy* ághoz tartozik ugyan, de a család a XVI. század közepe felé felhagy e praedicatummal, s a törvényekben úgy mint egyebütt az *Alsólendvai* birtoknévvel említettik. L. Kerékgyártó Á. id. m., 263. l.

³⁾ Car. Wagner, Collectanea genealogico-historica ill. Hung. Familiarum, Pozsony, Pest és Lipcse, 1802, I. p. 20.

⁴⁾ Atyja Mihály a XVII. század legelején halhatott meg. Róla l. Szirmay, Notit. Histor. Com. Zempléniensis ed. M. G. Kovachich, Buda, 1804, p. 94, 95 ad a. 1595 és 1596.

ményét, szintén két kiadás szerint, Alsó-Lindvában, Zalavárme-
gyében, a Bánffyak fészkeben; — 4. ajánlja művét Alsóindvai
Bánfi Istvánnak s családjának; — — és ez adatokkal összevetjük
azon történeti adatokat, hogy az 1526-ban Mohács csataterén és
1540-ben mint Nógrádmegye főispánja szereplő Ráskai Gáspár
rokonsági (sógorsági) viszonyban van azon Bánffy-házzal, melynek
«Vitéz Francisco» költője e művét ajánlotta, — alig fogunk na-
gyon tévedni, ha e költemény szerzőjét ama történeti Ráskai
Gáspárban véljük felismerhetni.

«Vitéz Francisco» szerzője érdekes párképen lép «Volter és
Grizeldis» szerzője mellé; mind a kettő hazánk történetében kivá-
lóbb helyen fontosabb szerepeket vitt egyéniségek, kiknek jelentő-
sége nem az irodalmi, hanem a politikai történet körébe esik.
De két lényeges pontban különböznek egymástól. Istváni Pál két-
ségtelenül nagyobb, hivatottabb költői tehetség volt, mint Ráskai
Gáspár, mit nemcsak költeményeik stílje, hangulata, kompozíciója,
hanem már a tárgy megválasztása maga is bizonyít. Azután Ist-
váni Pál nagyobb politikai szereplése *előtt* írta 1539-ben költemé-
nyét Volter és Grizeldiszról, — Ráskai Gáspár pedig élte alkonyán,
midőn a politikai élettől visszavonulva rokonai körében élt, fordult
a Muzsához. Nem csoda, hogy ez az aggastyán iránt kevésbé ke-
gyes volt, mint ifjabb és épen családi életének legboldogabb nap-
jait élvező kortársa iránt.

HEINRICH GUSZTÁV.

ANAKREONI DALOK.

37. Fiatal öreg.

Szeretem a vént ha vídám,
Szeretem a táncos ifjut.
De ósz-öreg ha táncol,
Hajára nézve vén csak,
Szivére nézve ifju.

P. THEWBWK E.

HOGY HÍTTÁK AZ ÁRGÍRUS SZERZŐJÉT?

Ismeretes dolog, hogy e csodaszép népkönyvünk az első 14 versfőben megmondja szerzője nevét. Ismeretes az is, hogy Toldy Ferencz előtt e nevet mindenki *Gergei*-nek olvasta. A sok tanú közül csak Benköt említem, a kinek erre vonatkozó szavaiból, melyeket Toldy (A magy. költészet kézikönyve. I. köt. Pest. 1855. 130—131. l.) egész terjedelmükben idéz, elég ezt az egy mondatot ideiktatnom: «Subiugatae a Romanis Daciae historiam non insulsa expressam legimus fabula in opusculo poetico, ex ita-
lorum chroni-
cis hungarica lingua, per Albertum *Gergei* pridem elaborato» (Transilvania. Pars prior, tom. I. Vindob. 1778. pag. 16.). Csak Toldy csinált (id. h.) *Gergei*-ből *Görgei*-t, mivel az előbbi írásmódot az «akkori» vagyis XVI. századbéli «kiejtésnek» tulajdonította. Ez a megokolás mindenkép gyöngé.¹⁾ Először is az *ö*-vel fölcsereált *e*-t a 10. versfőben levő «Ezen» szó első betűje szolgáltatja; az pedig olyan *e*, mely nem váltakozik *ö*-vel. Ez tehát legalább is nem tanácsolja a fölcsereélést. Hozzájárul azonban másodsor, hogy nincs is rá semmi kényszerítő ok; mert elfogadva a kérdéses vezetéknevnek helynévből való származását, korántsem szükséges akár a szepesség, akár a tornamegyei *Görgö*-re gondolni, minthogy bizonyára még a beregi *Gergely* helység is előbbre való, melyből szintén lehet az *ly*-nek *j*-re változásával és eltűnésével *Gergelyi*, *Gergeji* helyett *Gergei*, annál inkább a nógrádi *Gerge* (Kis-Gerge, Gerge-Lipta, Gerge-Mihály), mely ellen semmi kifogást sem lehet tenni. A *Görgei*-re való változtatás tehát minden esetre erőszakos, és különösen azért sem helyeselhető, mivel az Árgírus szerzőjének az első 8 versfő tanúsága szerint *Albert* a keresztnéve, a milyen *Görgei*-nek semmi nyoma sincs az egész múltban. Annélkül pedig mi oka vagy mi haszna az elcsavarásnak?

Nem tartok tőle, hogy valaki állításomat azzal az 1515 és 1521 közt a bécsi egyetemen tanuló kassai magyar ifjúval akarja megdönteni, a kit Váli Béla a múlt füzet 45—46. lapján *Georgius Alberti Caschoviensis*, *Georgius Albertus Cassoviensis* és *Magister Ge-*

¹⁾ Beöthy Zsolt sem tartja valószínűnek a *Görgei* nevet. (Szinészek és szinműírók. 1882. Vörösmarty Csongor és Tündéje.)

orgius Alberti ex Caschovia változatokkal említ. Hogy valamely *Görgei* írta-e magát latinosan *Georgius*-nak, azt nem tudom s minthogy szükségem nincs rá, nem is kutatom. Annélkül is bizonyos, hogy az a kétszer *Alberti*-nek és egyszer *Albertus*-nak írt *Georgius* nem *Görgei*, mivel különben mint vezetéknev a latin nyelvben divó szokás szerint nem az *Alberti* vagy *Albertus* név előtt állana, hanem csak utána következnek. Az a *Georgius* tehát csak keresztnév, csak *György* lehet és ezt még inkább megerősíti az, hogy a másik nevet meg épen ellenkezőleg nem csak helyzete, hanem kétszeri *Alberti* alakja is, mely *Georgius* mellett szükségképen nominativusban álló keresztnév teljességgel nem lehet, vezetéknevének bizonyítja. Ennélfogva az idézett bécsi egyetemi tanuló semmi esetre sem *kassai Görgei Albert*, hanem egyszerűen *kassai Alberti György*. Tehát bátran ismételhetem, hogy olyan *Görgei*-nek, a ki keresztnévén *Albert* lett volna, s így olyannak, a kinek kedvéért talán *Gergei*-t érdemes lett volna *Görgei*-re változtatni, mind ez ideig semmi nyoma.

De engem nem csak az igazolhatatlan *Görgei*, hanem még az igazolható *Gergei* sem elégít ki. Valamint Toldy és követői, úgy előzői sem vettek észre, hogy a második *e* helyett csakis *a* illik a szövegbe és hogy némely kiadásokban *e* helyett csakugyan *a* van. Ez egy kis fejtegetést követel. Argirus királyfi atyja, Akléton király egyszer kertjében járván, meglátott «egy szép virágos fát», melyet «ő azelőtt még nem látott vala». E fának «virága mint ezüst olyan színű vala, a közepi pedig szép gyöngyszemmel rakva, melynek a termését» Akléton «alig várja vala». Ez a szép virágos fa almafa volt. A folytatást hadd mondja el maga a vers:

9. Gyönyörűségesen nappal az almafa
Ezüst virágával úgy tündöklök vala,
Éjtszaka nagy szépen megéri almája,
De reggelre fáján egy sem marad vala.
10. Ezen az Akléton igen búsul vala.
Másodszor is a fa megvirágozik vala,
Gyöngyös virágjában sokat behordata,
Éjtszakán őrzöket a kertbe bocsáta.
11. Reggelt alig várja, a király felkele,
Palota ablakán a kert felé néze,
A szép gyümölcsfának hát nincsen termése;
Ő maga őrzökhöz a kertbe beméne.

12. Gyorsasággal siet a király hozzájok,
Tehát a fa alatt mind elaluttanak;
A király felkölté, kérdé: mit láttanak?
Azok a királynak imígyen szólának:

Itt azután a kiadások két pártra szakadnak, melyeknek egyike így felelteti az őrzőket:

Ez arany almákat fán szépeket láttunk,
másika pedig ezt mondatja velük:

Az arany almákat fán szépeket láttunk.

Az egész különbség «Ez» és «Az»; de azért jóval fontosabb mint a milyennek első tekintetre látszik. Ítéletem szerint nem «Ez», hanem «Az» a helyes.

Hogy az erőszakos bizonyításnak még a színét is kerüljem, megemlítem azt is, a mi véleményemnek nem kedvez. A budapesti könyvtárakban csak hat különböző kiadást találtam. Ezek közül a legrégebb, melyet Váli a múlt füzet 37. és 47. lapján hibásan Bagó Márton-félének mond, Landerer Ferencz Leopoldnál jelent meg Budán 1763-ban. Ez úgy látszik egyáltalában a legrégebb kiadás, melyet birunk; mert Sándor István Magy. könyvesházában is ez az első és Szabó Károly Régi magy. könyvtára, mely 1711-ig terjed, egyet sem ismer. A következő két legrégebb kiadás, melyet láttam, ugyancsak Budán Landerernél 1770-ben és 1789-ben jelent meg; a többi 1831-ből, 1853-ból és 1857-ből való Bagó Márton-féle szintén budai kiadás. Itt nekem nem kedvez, hogy «Az» csak a három legfiatalabb kiadásban van és hogy megfordítva «Ez» a három legrégebb kiadásra támaszkodik. Ez azonban nem elég erős ellenvetés, mivel a Landerer-féle kiadások minden régiségük mellett is újabb és rosszabb typuson alapúlhatnak, mint a sokkal fiatalabb Bagó-félék. Lachmann pl. a Nibelungenlied legrégebb szerkezetét a legfiatalabb kéziratban ismerte fel. Lehetséges tehát, hogy az újabb kiadások nagyobb hitelt érdemelnek mint a régiebbek. Egyelőre megelégszem ennyivel is; csak még azt jegyzem meg, hogy Toldy (id. h.) nem csak budai, hanem váci, komáromi, győri és pozsonyi kiadásokat is említ és hogy ezek meglehet mind mellettem szólnak.

Hogy igazságosan ítélhessünk, meg kell vizsgálnunk a szöveget s meg kell állapítanunk az összefüggést. A 13. versszak első szava, minthogy abban a mondatban több főnév nincs és a mel-

léknevek közül az egyik maga is jelző, a másik pedig akár *ez*-zel, akár *az*-zal összekötve az igét *láttuk* alakban követelné, a mi ellen azután a rím tiltakoznék, csak vagy az «almákat» vagy a «fán» névre vonatkozhatik. Az utóbbi nagyon merész, talán példátlan inversiót tesz föl s így nem igen valószínű. De azért csak vonatkozzék az a szó a «fán» névre. Akkor az *ez* csak abban az esetben volna helyén, ha az őrzők azt hihetnék, hogy a király nem tudja, mi fáról van szó. De meg a király azt kérdezi, hogy «mit láttanak» és így különben sem ad nekik okot, hogy a fára rámutassanak. A helyes szó itt ennél fogva csakis *az* lehet. A verssor tehát vagy így: «Az fán arany almákat szépeket láttunk», vagy pedig így: «Arany almákat az fán szépeket láttunk». vagy végre így alakúlna: «Az arany almákat fán szépeket láttunk», mint a hogy a Bagó-féle kiadásokban van. Első esetben középmetasztet nélkül, másodikban középmetasztettel, harmadikban inversióval és középmetasztettel állana. Látni való, hogy a középmetasztet kedvéért valamint azért, hogy a versfőbe *a*-t kapjon, nem kellett volna a verselőnek okvetetlenül inversióhoz folyamadnia. Szépen egyeztethette volna a kettőt, ha úgy alkotja a sort, hogy «Arany almákat az fán szépeket láttunk». Azért nem is hiszem, hogy az a bizonyos szó a «fán» névre vonatkozik; de nem akartam a dolog könnyebb végét fogni. A másik lehetőség, s ez a valószínű, hogy az a bizonyos szó az «almákat» névre vonatkozik. Ezzel nagyon hamar végezhetünk. Az almából «reggelre fáján egy sem marad vala» s így nincs is az őrzőknek mire rámutatni. Azután meg a király sem kérdezi, hogy látták-e az «arany almákat», hanem csak azt, hogy «mit láttanak»; tehát még csak a király beszédéből sem ránthatják elő. A helyes szó ennél fogva itt is csak *az* lehet s így a verssor inversió nélkül is csak «Az arany almákat fán szépeket láttunk». Ime a Landerer-féle régibb kiadások ellenében csakugyan mindenkép a Bagó-féle fiatalabb kiadásoknak van igazuk.

Már most legyen szabad az utóbbiak nyomán ideiktatnom azt, a mi a név kiegészítésére még szükséges.

13. Az arany almákat fán szépeket láttunk,
Egy kis szelet fűjni éjtszakán hallottunk,
Mely miatt mindnyájan el kellett alumnunk,
Mintegy fél megholtak földre nyomattattunk.»
14. Igen hamar király házába beméne,
Nagy bánatnak magát mindjárt eseszté.

Igy nem csak hogy *Görgei*, hanem *Gergei* sem állhat meg. Észrevette azt már tíz évvel ezelőtt Szarvas Gábor és az Argírus szerzőjét *Gergai*-nak nevezte (Magy. igeidők Pest. 1872. 225. l.). De még ez az olvasás sem tökéletes, habár a valótól már csak egy hajszál választja el. A szók, melyeknek első betűje a név összeállításához veendő, a következők: Gyönyörűségesen (9.), Ezen (10.), Reggelt (11.), Gyorsasággal (12.), Az (13.), Igen (14. versfő). A ki ezekre épen csak rápillant is, észreveheti, hogy előzőimnek mind a 9. mind a 12. versfőben olyan szó szolgáltatta a *g*-t, mely *g*-vel csak a szemnek kezdődik; de még ennek sem ha a «Gyönyörűségesen» és «Gyorsasággal» szókat egymás mellett látja. A világos ismétlés kétségtelenül mutatja, hogy ez a dolog nem véletlenségből, hanem czélzatosan van így; azért mind a két szóban a *g* mellett észre és figyelembe kell vennünk az *y*-t is, a mi annyit tesz, hogy a kettőből ne *g*-t, hanem *gy*-t kölcsönözzünk a szerző nevének fölépítéséhez. De vajjon nem művelünk-e akkor szokatlan dolgot? Határozottan mondhatom, hogy nem; mert ott van bizonyágomúl Tinódi, a ki Kapitán György bajviadalában (Szilády Áron, Régi m. költők tára. III. köt. Budapest 1881. 311—312. l.) a «Györgynek» szót György, Elvégezve, Viadalt, Rajta, Gyorsan, Nagyhamar, Ezt, Ketten szavakból vagyis Gy, E, V, R, Gy, N, E, K betűkből állítja össze. Ezek már csak elég világos *gy*-k. Már most ezt vizsgálódásunk tárgyára alkalmazva, a fentebbi hat szóból Gy, E, R, Gy, A, I betűk tűnnek ki. Az Argírus szerzőjét tehát nem *Görgei*, nem *Gergei*, nem *Gergai*, hanem **Gyergyai Albert**-nek hítták.

Szabad-e arra is hivatkoznom, hogy e név támogatására megvan Erdélyben ős idők óta mind a *Gyergyó* helynév, mind pedig az ebből származó családnév? Azt hiszem, hogy szabad; mert hiszen én nem abból indultam ki, hogy van Gyergyó, meg hogy vannak Gyergyaiak, tehát mégkisérttem, nem lehetne-e az Árgírus szerzőjéből is Gyergyait csinálni. Az erőszakos bizonyítás bünetül egészen tisztának érzem magamat. Én ugyan szentül meg vagvok győződve, hogy a 13. versszak elején csak «Az» a helyes, de azért a versfőkbe rejtett nevet soha sem mertem volna *Gyergyai*-nak olvasni, ha a kiadások mind «Ez» mellett tanúskodnának. Ez esetben az Argírus szerzőjét egyszerűen *Gyergyai*-nek mondanám s ha nagyon elragadna a merészség, eredetét *Györgye* helységben keresném. *Gyergyai*-ra elfogúlatlan elmével és részrehajlatlan ítélet

alapján jutottam; annál jobb tehát, hogy Erdélyben nem csak *Gyergyó* helység, hanem *Gyergyai* család is van.

De vajjon a mi *Gyergyai Albert*ünk-nek maradt-e még egyéb nyoma is? Erre a kérdésre ma nem válaszolhatok. Még csak Nagy Ivánban kerestem; de ott a sok Gyergyai közt egy Albertet sem találtam. Annyi valószínű, hogy erdélyi levéltárakban kell kutatni. Legalább ide utal a *Gyergyai* név, sőt talán az is, hogy erdélyi történetírók (pl. Benkő id. h.) Árgirus meséjében Dácia római meghódításának allegoriáját látják. Nagyobb nehézség, hogy azt sem lehet biztosan tudni, mely korban élhetett. Váli a múlt füzet 47. lapján két adatot említ. Az egyik az, hogy Gyöngyösi a Murányi Vénusban, mely először 1664-ben jelent meg, egy helyen (Toldy kiad. 89. l.) így szól:

Nagy szívek-szakadva hogy váraoznának,
Sok öszvegyült medvét felettek látának;
Hallatlan bömbölést azok csinálának,
Mintha az Árgirus ördögi volnának.

E szerint az Árgirus készültét 1664 elé kellene tennünk. De Gyöngyösi szavai nem szükségképen *Gyergyai Albert* Árgirusára vonatkoznak, mivel «az Árgirus ördögöt» szóbeli elbeszélésből is vehette. A másik adat sokkal fontosabb. Otrokoci Foris Ferencz 1693-ban megjelent híres művében (*Origines Hungaricæ. Pars II. Franequeræ 1693. pag. 66—67.*) sok egyéb közt a *tündér* szót is etymologizálván, így szól: «Dicitur etiam apud nos *Tündér-Ország* quasi dicam, *Tyndareum Regnum*; per quod etsi *Vulgus nostrum*, inepte *Transylvaniam* intelligit, quasi *Tündér* esset *Erdély* (*Transylvania*); attamen si me non fallat memoria, ex initio saltem *Historiæ* cujusdam trivialis *Rhythmicæ* lecto, cujus initium est: *A Tündér Országrol bőséggel olvastam; Olasz Chronicabul kit meg fordítottam. &c.*». Ez *Gyergyai Albert* Árgirusának két első sora s így az egésznek okvetetlenül 1693 előtt kellett készülnie. Ennyi a biztos. A mű sajátosságai ugyan egészen a XVI. század bélyegét mutatják, de azért a XVII. századnak legalább első felére is szabad gondolni. De hátha a Gyergyaiak közt ép oly kevésé akad Albert, mint a Görgeiek közt? Az úgyhiszem, minthogy semmit el nem csavartam, semmit másra mint magára a műre nem építettem, olvasásomat semmiképp meg nem dönti és így akár lesz a történeti kutatásnak e részben eredménye akár nem lesz, az Árgirus szerzője mégis *Gyergyai Albert* marad.

VOLF GYÖRGY.

AQUINCUM TÖRTÉNETÉHEZ.

«És Sidonius Apollinaris egyszersmind az utolsó író, ki városunkat említi. Többé századokig nincs róla szó sem valódi, sem költött római néven, sem akármi más név alatt.»

E szavakkal fejezi be Aquincum érdemdús történetírója e városról szóló utolsó értekezését.¹⁾

Aquincum története főleg reánk nézve, de egyetemes történeti szempontból is oly érdekes, hogy nem tartom feleslegesnek, néhány adatra figyelmeztetni, melyek nézetem szerint Aquincum felemlítettését legalább a VII., de talán a VIII. századra nézve is bebizonyítják.

Olvaszuk pedig e város nevét két földrajzi tankönyben; az elsőnek czíme: *Julii Honorii oratoris excerpta, quae ad Cosmographiam pertinent* és található Pomponius Mela Gronovius-féle kiadásában 691. köv. ll., a másik pedig: *Cosmographia, antehac temere Aethico adscripta*, ugyancsak Gronovius által kiadva Mela függelékében 702. köv. ll. Julius Honorius idézi (694. l.) Aquincum nevét azon városok nevei között, melyek az *oceanus occidentalis*hoz tartoznak, és a *Cosmographia* (713. l.) szintén a nyugati oceanus városai között említi, de egyszersmind mint oly várost, mely a Dráva és Duna között levő Pannoniában található (715. l.): *Fluvius Danubius nascitur ex Alpibus; procedens geminatur, et effecti duo. Danubius et Draus, includunt intra se Pannoniarum plurimas civitates, id est Acintum stb.*

Ha ezen művek szerzőire nézve biztos adataink volnának, akkor az idézett szavak folytán Aquincumnak az ő korokban való fennállása legalább némi valószínűséggel feltehető volna: de a dolog úgy áll, hogy először az említett művek szerzői és azoknak keletkezése ideje és módja iránt tisztába kell jönnünk és csak akkor, ha legalább körülbelül meg van állapítva, hogy mikor irattak ezen geographiai művek, lehet biztos következtetést vonnunk Aquicumra nézve. Pedig nem könnyű dolog a biztos eredmény e vitás kérdésben, már azért sem, mert, mint tudva van, ugyancsak *Aethicus Ister* neve alatt létezik egy másik geographiai mű is ezen cím alatt: *Cosmographia Aethici Istrici ab Hieronymo ex Graeco in latinum breviarium redacta*, melyet először d'Avezac (Paris 1852) és ezután Wuttke Henrik adott ki (Lipscse 1833). Ezen műre vonatkozik a feljebb említett czímben e kitétel: „*antehac temere Aethico adscripta*“, úgy hogy a Wuttke által kiadott *Cosmographia* az eredeti autentikus műnek tartható, a Gronovius-féle pedig pseudepigraph volna, mely *Aethicus* (azaz *Ethicus*) neve alatt látott napvilágot.

¹⁾ Salamon F. Századok XV, 9, 676. l.

Ezen körülmény által a dolog még sokkal jobban összebonyolódik. Tekintetbe kell most már vennünk nemcsak a Gronovius által kiadott két mű egymáshoz való viszonyát, hanem azt is, hogy e két Aethicus-féle munka mennyiben áll összefüggésben egymással. Csakis a régibb, igazinak tartott Aethicus keletkezése idejének megállapítása után leszünk képesek a pseudepigraph irat idejét meghatározni.

Természetes, hogy e helyen csak igen röviden szólhatunk e kérdésekhez, melyeket különben fontosaknak nem tartunk, mivel a Gronovius-féle két iratra nézve nehéz elhatározni, melyik a kettő közül a haszontalanabbik.

Az igazinak tartott Aethicusnak kiadója, Wuttke, egy felette hosszú bevezető értekezésben és még egy külön műben (Lipcse 1854.) is azt törekszik bebizonyítani, hogy ezen Aethicus csakugyan az, a kinek látszani akar, t. i. egy istriai származású görög-skytha, ki a Kr. u. harmadik század végén utazgatott és még a negyedik század elején is élt, de — Istria, az Aethicus hazája, azt hiszi W. «a Duna torkolatánál» volt! Görögül írt Cosmographiáját Hieronymus fordította latinra és így nem volna kétség az iránt, hogy egy *negyedik* századbéli művel van dolgunk! Valóban csodálatos, hogy tudományos ember hogyan tud egy ily mese bebizonyításának 200 lapot szentelni; mert hogy ezen Aethicus műve soha görög nyelven nem volt írva, hogy azt Hieronymus nem fordította, ennek bebizonyítására nem kell egyéb, mint Eusebius Chroniconjának Hieronymus által készített fordítását olvasni és ezen Aethicussal összehasonlítani; ekkor azonnal kiderül, hogy ez a két fordítás nem származhatik egy kéztől. Nem csoda, ha kritikusabb tudósok¹ tagadják, hogy ezen fércmű valaha Hieronymus keze alatt lett volna, és ha azt állítják (még pedig nagyon helyesen), hogy az legfeljebb a VII. század terméke lehet.

Mindazonáltal a középkorban nagyon el volt terjedve, mint kéziratának igen nagy száma mutatja, és ezen elterjedtségből magyarázható az, hogy ezen akkoron híres mű szerzőjének neve alatt egy másik Cosmographia is jelent meg, melyet azonban már az első kiadók egyike, Gronovius, nem akart Aethicus művének elismerni. Ha az első Aethicus műve a VII. században iratott, akkor a második is legkorábban ezen század végén, de valószínűleg a VIII. század elején keletkezett.

Nehézséget okoz azonban még Julius Honorius kivonatának és a második Aethicusnak egymáshoz való viszonya. Mindkettő bizonyos összefüggésben van egymással keletkezésére nézve, és pedig akként, hogy

¹) Teuffel, Röm. Lit. Gesch. 1134. l., Wölfflein E., a Pauly-féle Encyclopaediában I. 478. l. és Bunbury, Hist. of Anc. Geogr. II. 705. l.

vagy az *Excerpta* csakugyan megérdemli nevét, t. i. rövidítő kivonat a második Aethicusból vagy megfordítva, az Aethicus nem egyéb, mint egy bővített és talán javított Honorius. Eddig a tudósok az első lehetőség mellett kardoskodtak, különösen azért, mert Julius Honorius úgy is ismeretes név és műve is földrajzi volt; idézi őt Cassiodorus¹⁾ és ez idézetből kétség kívül az tűnik ki, hogy Julius Honorius egy cosmographiát írt, de hogy ezen cosmographia, illetőleg *Excerpta* csakugyan Julius H. műve, azt nem hiszem. Sokkal okosabb ember volt ez a Cassiodorus, hogysen valakinek ezen haszontalan kivonatot ajánlotta volna azon czélből, hogy abból a cosmographiával megismerkedjék, mert az ugyan ezen rövid kivonat alapján teljességgel lehetetlen. Igen helyesnek tartom azért Bunburry véleményét, ki ezen *Excerptát* a VI. vagy VII. századba valónak mondja. Ha már rokonságot fel kell tételeznünk a szóban forgó két mű között, inkább az lehetséges, hogy az *Excerpta* csakugyan kivonat, de nem Julius Honorius művéből, hanem a második Aethicusból, mert ez sokkal terjedelmesebb mint amaz, ugyanaz a tárgya, ugyanaz a beosztása is. De nem szabad felejtenünk, hogy a hasonlatosság és rokonság magyarázására még azt is feltételezhetjük, hogy mindkettő egy közös harmadik forrásból eredt. Ezt tartom én valószínűnek, ez alkalommal azonban nem lehet róla értekezniem.

De hát honnan vette mindkét mű anyagát? E kérdésre felelni könnyű, mert mindkettő elején történik hivatkozás térképre, és különösen az Aethicus a Cæsar és Augusztus idejében történt mérésekre reflectál. Nincs okunk ezen hivatkozást alaptalannak tartani, sőt inkább, látszik, különösen az Aethicusból, hogy írója csakugyan egy térkép után indult, és pedig oly ügyetlenül, hogy a rajta lévő neveket ugyan el tudta valahogyan olvasni, de sokszor nem volt képes különbséget tenni köztük, és ennek következtében pl. a városok között előfordul *Commagena*, *Celtiberia*, *Olympos* és *Acrocerania*, *Ilium* és *Troja* mellett *Troas* is, a hegyek között *Germania minor* stb. Ugyanezen vagy ehhez hasonló térképet használhatott az *Excerpta* szerzője is és így érthetjük, hogy honnan van az egyezés és eltérés a kettő között. Az is valószínű, hogy a két hasonló mű, vagy jobban mondva két hasonló iskolakönyv, hasonló körülmények közt keletkezett és hasonló szükség hozta őket létre.

De mit bizonyítanak a fentebbi idézetek Aquincumra nézve? Ha csupán azon kétségbe vonhatlan tényt vesszük tekintetbe, hogy az említett *Excerpta* és második Aethicus a VII., sőt talán a VIII. században keletkeztek, akkor azt kellene állítanunk, hogy Aquincum neve a VII.

¹⁾ Divin. lect. 25. Teuffelnél R. I.g. 822. 1.

vagy VIII. században előfordulván, ez időben a város maga is fennállt még, mert akár mily haszontalan mű legyen is mind a kettő, annyit csak tudhattak szerzői, hogy az általok említett városok fennállnak-e még vagy sem. Én azért egyelőre nagyon hajlandó vagyok feltenni, hogy városunk még az avarok korában is fennállott. Nem tagadhatni azonban, hogy miután a tárgyalt művek térképet és talán ugyanazon térképet használtak, az sem lehetetlen, hogy az Excerpta és Aethicus tartalma *régebbi* időre vonatkozik. A felemlítést, azt hiszem, mindenestre megérdemlik e források.

FRÖHLICH RÓBERT.

ANAKREONI DALOK.

1. Anakreon koszorúja.

Álmodtam a teószí,
 Költő Anakreonról:
 Meglát s magáho' szólít
 S én elszaladva hozzá
 Csókoltam és öleltem.
 Ősz volt ugyan, de szép még,
 Szép és gyönyörre vágyó.
 Ajkán borillat érzett.
 Már reszketett azonban
 S kezén Erósz vezette.
 Fejérül a füzérét
 Levette s nékem adta.
 Anakreonszagú volt.
 Én balga elfogadtam
 És homlokomra tűztem,
 Azóta folytonossan
 Merő szerelmet érzek.

P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

A francia versidomról. A magyar hangsúlyos verselés alapján és Arany János, d'Olivet abbé, Ch. Marty-Laveux, L. Quicherat, P. Larousse, Th. H. Barrau és A. Brachet után írta *Vajda Viktor*, 1070. Nagyvárad, Berger, 1881.

Örömmel üdvözlünk minden új jelenséget a nálunk még oly gyéren kultivált francia philologia köréből, kivált ha, mint az előttünk levő mű, érezhető hiányt akar kipótolni. Annál inkább sajnáljuk, hogy Vajda könyvéről nem mondhatunk sok jót, még akkor sem, ha tekintetbe veszszük a kezdet nehézségeit s azon elszigeteltséget, melyre szerzőt saját állítása szerint, jelen életmódja kényszeríti. E két körülmény *captatio benevolentiae*nek megjárja ugyan, és szívesen elhiszszük, hogy a szükséges anyag gyűjtése szerzőnek nagy fáradságába került volna, de végre valakire talán már megjött azon jobb kor, melyben szigorúan követelhetjük, hogy tudományos munkáink a kellő anyagot a kellő módon feldolgozzák.

Vajda könyvének nincsen előszava, de a nagyon is hosszú epilógusból azt látjuk, hogy művét nem csak tanulóknak, hanem, mint a verstannak pædagogiai fontosságára vonatkozó nem épen sikerült passus mutatja, a francia nyelv tanárainak és egyáltalában a francia irodalommal tüzetesebben foglalkozóknak is szánta. Nem tudjuk ugyan egyelőre, hogy mily helyet foglal el a verstan a francia nyelv oktatásában, ha ez utóbbi középtanodáinkban végleg meg fog honosúlni; de hogy ifjaink a francia klasszikusokat haszonnal olvashassák, arra okvetlenül szükséges, hogy műveik formai szépségeit is fölfogják, hiszen az alak tökélye jellemzi leginkább a «grand siècle» irodalmát. Tehát, ha másképen nem, legalább vázlatosan kell a tanulókkal megismertetni a francia verselés elméletet, tüzetesebben legalább is az Alexandrinust, a klasszikus kor és egyáltalán a francia költészet főversét. Tanárainktól természetesen többet követelhetünk s nekik a szerző határozottan keveset ad, míg más részről a tanulók számára az adottat ügyesebb formában kívánók. Szerző nagyon szereti a definitiókat s még a drastikusaktól sem riad vissza (pld. 34. o.: «A *hiatus* egy neme azon állapotnak, midőn az ember *ásit.*» stb.), de, mint lesz alkalmunk látni, nem igen szerencsés azokban; továbbá gyakran nem különbözteti meg a fontos szabályt a mellékeztől és ott is, a hol megvan minden szín a palettáján, nem tud határozott *contourt* húzni, úgy hogy rajza egészen elmosódik.

Vajda könyvében, a függelékben felszámolt néhány sajátos francia versalakon kívül, egészben véve nem ad *többet*, mint a mennyit *Quicherat* «*Petit traité*»-jében találunk. Úgy látszik, hogy szerző a

Quicherat óta megjelent verstanokat pl. *Gramont*, *Bellanjer* és *Beq de Fouquières* idevágó műveit nem ismeri. A német *Weigand*, *Lubarsch*, *Foth* és *Tobler* könyveit szerző már azért sem veszi tekintetbe, mert, mint mondja, elvből nem akart *némettől francia* metrikát tanulni. Pedig bizony legalább is *Tobler*től sokat tanulhatott volna, kivált a versfajok történelmi fejlődését illetőleg. Szerzőnek azon kívánalmában, hogy szabaduljunk meg a német befolyás és gyámkodás alól, mi is osztozunk; ez azonban még nem jogosítja fel a szerzőt arra, hogy egy kitünő művet, mely francia részről is egyhangú dicséretben részesült, csak azért mellőzzön, mert azt német ember írta. A francia philológiával foglalkozónak soha sem szabad elfelednie, mennyit köszön tudománya a német romanistáknak. Vajda úr, úgy látszik, még a francziáknál is francziább akar lenni; hiszen a francia romanisták, élükön *Gaston Paris* és *Paul Meyer*, a «Romania» jeles szerkesztői, büszkén a nagy Diez tanítványainak vallják magukat. Hogy mily nagy hasznát vehette volna Vajda az említett német műveknek, azt tán azon bírálatból is megítélheti, melyek róluk folyóiratunkban (1881. jan. füzet) megjelentek.

Hogy Vajda maga nagyon bele mélyedt volna a francia költők tanulmányozásába, azt művén nem igen tapasztaljuk; a könyvében felemlített példák legnagyobb része, a klasszikus drámákból idézettek kivül, Quicherat, Nisard s más közkezen forgó könyvekből vannak véve s pl. azon nagy változást, melyen új alexandrinus felfogása és kezelése a romantikusok fellépte óta átment, egyetlen egy szóval sem említi meg. A szerző egészen Quicherat álláspontját foglalja el, a ki a klasszikus kor alexandrinusát canonként állítja fel, melytől eltérni szentségtörés volna. Ily módon nem csoda, ha a francia verselés technikáját bevégzett ténynek tekinti. Persze a francia költészet olynemű «kiszélesítése», mint a milyen az *Amiel*-féle 16 szótagú sor (Vajda 97. o.), legfeljebb csodaszörnyképen említendő fel, de ha figyelemmel kísérjük a költészet fejlődését *André Chénier*, a romantikus irány megelőzője, óta, úgy el kell ismernünk, hogy a klasszikus kor által alkotott kereten belül is nagy változások történtek. Vegyük pl. az *alexandrinust*, mely domináló helyzetét mindeddig büszkén megtartotta. A klasszikus Sándor versnek egyik főjellemonása, hogy a hatodik szótag után beálló főmeteszet első sorban *mondattani* jelentőséggel bír s utána *értelemszünet* áll be; így látjuk ezt túlnyomólag a költőknél s így fogták fel a caesurát a theoretikusok is, pl. *Malherbe* és *Boileau*. A modern alexandrinusban ellenkezőleg a vers két hemisticheje oly szoros syntaktikus viszonyban áll egymáshoz, hogy a főmeteszet utáni értelemszünet elesik, a caesura előtti hangsúly elveszti előbbi erejét s ezentúl csak «*accent mobile*» erejével bír. Tehát a modern Sándor-versben a főmeteszet gyengítésére

irányuló tendenciát találunk. Míg a klasszikus alexandrinusnak legtipikusabb alakjainak ütemek szerinti képlete: 3-3-3-3 vagy 2-4-3-3, addig a modern verset a következő két alak jellemzi legjobban: 4-4-4 és 3-5-4, melyek a 4-2-2-4 és 3-3-2-4 klasszikus formákból úgy származnak, hogy a sormetszeti szünet elmaradása folytán a két hemistich közelebb viszonyba jó egymáshoz. Különben már Racinenál, sőt az ó-francia költészetben is találunk nem egy verset, mely egészen beillenék modern alexandrinusnak. A romanticizmus első korszakában nem oly gyakran találkozunk a Sándorvers modern alakjával, mint a romantikusok második generációjánál, *Gautiernál*, *Baudelaire*, *Bauville* s *Leconte de Lisle*nél. Ép oly gyakori a „*parnassiens*“-eknél (*Mallarmé*, *Silvestre*, *Coppée*) s a *naturalistáknál* (*Yüchepin*), *Sully-Prudhomme*nál stb., tehát oly költőknél, a kik különben a romantikus iskolával ellentétben állanak. A modern alexandrinusnak egy másik jellemvonása abban rejlik, hogy az *enjambement*-t, a vers értelmének a következő verssorba való átcapását, melyet a classikus canon csak bizonyos feltétel alatt tűrt meg, minden további megszorítás nélkül megengedi; a hiatus, az elizió stb. szigorú szabályai alól is mindinkább megszabadulni törekszik. Másrészt azonban ezen szabadság fejében sokkal *gazdagabban* rímel, mint a klasszikus kor s az *inverziót*, mely a régi Sándorvers készítését oly annyira megkönnyítette, a mennyire csak lehet, kerüli. De hogy még ezek után is mennyire reformálható a francia alexandrinus s a francia vers egyáltalában, azt legjobban látjuk két francia költőnek (*Gramontnak* és *Bauvillenek*) a vers elméletével foglalkozó műveiből, a melyekben mintegy a jövő versének programját tárják fel előttünk.

Mindaz meggyőzhetett bennünket arról, hogy mennyire helytelen Quicheratnak Vajda úr által is pártolt nézete, mely szerint a francia verselés technikája bevezetett tény volna. A mi pedig a verselés elméletét illeti, a theoretikusok még a legfontosabb pontokban is divergálnak, így pl. az *ütem* fogalmát illetőleg sem jutottak mindeedig egységre. De nem akarván francia verstant írni, ez alkalommal a vitás pontok megbeszélésébe nem bocsátkozhatunk.

Vajda könyve kis terjedelme daczára is szerzőjének fölötté csekély nyelv- és irodalomtörténelmi ismereteiről tanuskodik, pedig az utóbiakkal nagyon szeret tündökölni. Nyelvtörténelmi tudománya szerénységéről úgy látszik maga meg van győződve s a verstani jelenségeket még akkor sem magyarázza a nyelv fejlődése történetéből, mikor azt feltétlenül tennie kellene.

A *troubadourokat* többször említi, de alig ismeri; forrása alighanem csupán *Nisard* francia irodalomtörténete vagy hasonló compentens könyv volt, hiszen *Diez* két, a provenzál irodalomtörténelemben korszakotalkotó mesterművét már elvből sem vehette tekintetbe! Így

hát nem csoda, hogy a *troubadourokat* egyrészt a *troucre*-ekkel, másrészt pedig a *jongleur*-okkal téveszti össze (90. o.) s ugyanott költészeteket is egészen hamisan jellemzi, mert bizony volt abban elég rajongás s volt, kivált ha pl. *Arnaut Daniehe* gondolunk, a kellesténél több dagály is. A *troubadourok* nem is írtak soha „*fabliau*“-t (a mi különben = elbeszélés, nem pedig «mese»), hanem igenis Éjszak-Franciaország *jongleurjei*; a *tenson* pedig nem «szerelmi dal» (A 84. o. helyesen nevezi a *tenson* *versenydalnak*) stb. stb. S ha már a szerző szükségesnek találta példaképen *Bertran de Born* egyik dalának első szakát felemlíteni (60. o.), jó lett volna megmondani, hogy annak *modern francia* fordítását közli; különben a negyedik sorban előforduló inverzió, melynek szépségére V. úr utal, az *eredetiben* nincs is meg. (V. ö. *Stimming* B. de Born p. 226: *Bem plai lo gais temps de pascor* stb.) Ha már a *troubadourokat* oly gyakran emlegeti *francia* verstanában, jó lett volna talán meg is mondani, hogy ők tulajdonképen nem is *francia*úl, hanem *prorenczál* nyelven költöttek.

Különben szerző a XVII. század költészetét sem igen tanulmányozhatta közelebről s pl. oly rímeket, a melyek azon korban tökéletesen jók voltak, csak azért nevezi *szem-rímek*nek, mert azokat a mai kiejtés után itéli meg (v. ö. 27. o.). Pedig épenséggel megfordítva áll a dolog: a francia verselés nem egy szabálya, melynek ma semmi értelme sincs, traditióként maradt fenn oly korból, a midőn teljesen jogosult volt: ilyen például azon orthographicus szabály, a mely szerint az azonos magánhangzók nem rímelnek egymással, ha az utánok következő, bár *néma* mássallhangzó nem azonos. E szabálynak a XVII. században, midőn legalább a pathetikus beszédben a végmássallhangzókat még tisztán ejtették ki, volt értelme, ma tulajdonképen már csak «zopfos» rendszabály. Ha pedig kivételesen a *néma s, r, z*-vel, — *d* vagy *t*-vel, — *c* vagy *g*-vel végződő szótagok rímelnek egymással, úgy e kivétel is a XVII. század kiejtéséből magyarázható meg.

Miután ifjaink első sorban a klasszikus drámák olvasására vannak utalva, jó volna az olyan rímeket is megérteni, melyek a francia nyelv mostani kiejtése szerint már csak *szem-rímek*nek tűnnek fel. Ilyenek az úgynevezett „*rimes normandes*“, mint pl. *connoi: toi, lois: francois* stb., melyekkel Corneillenél, Racinenél és Molièrenél stb. gyakran találkozunk, s melyek szintén az akkori kor kiejtésében lelik magyarázatukat; ilyenek továbbá a *cher: arracher*-féle rímek, melyek még *Voltairenél* is előfordulnak, de melyeket ma szintén csak *szem-rímek*nek tekinthetünk.

Olaszóink láthatják tehát, hogy mennyire hiányos Vajda könyve s nem lehet itt czélunk a számos rossz definitiót, rosszul formulázott szabályt, elégtelenül magyarázott jelenségeket sorra megemlíteni, úgy is

volt alkalmuk olvasóinknak a francia vers elméletével *Hófer K.* fentemléített cikkéből megismerkedni.

De legyen szabad még egynehány észrevételt tenniünk, melyekkel azoknak szándékozunk szolgálni, a kik «faute de mieux» mégis a szóban forgó könyvhez fognak fordulni. Ha már könyvét tanároknak is szánta, mért nem kísérlette meg a kettős hangzók feltagolásáról szóló fejezetet a történelmi nyelvtanból kiindulva tárgyalni! Így még a latinul nem tudó tanuló is legalább azon benyomást nyerte volna, hogy van némi következetesség a dologban, míg az egytagú és kéttagú kettős-hangzók száraz felsorolása a verstan pusztá szeszélyeit látszik feltüntetni. Az *-ier* kettőshangzónál (9. o.) ki van felejtve: *hier*, mely *Cornellienel* még helyesen egyszótagú (ie = lat ě), Racinenál már s azóta rendesen kétszótagú, míg ellenben *avant-hier*-ben régi értékéhez hű maradt.

21. o.: *J'ai+enrie* már azért sem férhet meg egymás mellett, mert a két magánhangzó hiatust okozna.

24. o.: Rím gyanánt egy betű nagyon gyakori, kivált ha az egyik rím egy szótagból álló szó (v. ö. *Tobler* p. 102); a *heritier*: *priser*-féle oly gyakori és érdekes rímekről V. úr mitsem tud. Egyáltalában a rímről szóló fejezet hiányossága által még e könyvben is kirí.

34. o.: Az alliteratio ép úgy, mint az assonáncz nagy szerepet játszik, már a klasszikusoknál is (v. ö. *Bécq de Fouquières* p. 217 sqq.).

37. o.: Az *elizionál* nincsenek megemlítve: *onze, onzième, oui* stb., úgy szintén *la* és *si* kötszó, a mely utóbbi *il* és *ils* előtt elizióképes.

38. o.: *Grand' mere* nem ide tartozik. A apostrophe csak hamis analogia folytán lett szokásossá; *grand* eredetileg mind a két nemre csak egy alakkal birt, tehát itt helyesen áll; a *grande* későbbi, másodlagos képzés. *Diez!*

40. o.: Ha szerző a „*marot*“ stílről szól, jó lett volna azt kellően meg is magyarázni. A mit a függelékben róla mond, nem elég.

43. o.: A kihagyás (*ellipse*) talán még sem *nyelvtani* szabadság.

50. o.: Hibás az oly inversió is, a mely kétértelműséget okoz. Pl.: *La vertu d'un coeur noble est la marque certaine.* (Boil.)

52. o.: Az alexandrinus ugyancsak több mint hat változatban jelenkezhetik. Így pl. az *Athalie* első 24 verse közül csak három: a 13., 18. és a 22. egészen egyenlő szerkezetű (v. ö. *Foth.* p. 34).

55. o.: *D'Olivet* abbé ügyetlen kísérletei helyett érdekesebb lett volna a *Baif*-féle hexametereket megemlíteni.

65. o.: 13 és 14 tagú verset találunk *Scarronnál* és *Bérangernél* (v. ö. *Tobler* p. 80).

ib.: A tiztagú vers nem a *legrégibb* francia vers, miután az *Eulalia*-dal, a *Passió*, a *Leodegar*-dal stb. nyolcztagú versekben vannak írva s a

Róland-ének ép úgy nem a *legrégebb* francia költemény. A *Rólandból* citált versszakban helytelen volt a főmetszet előtti súlytalan szótagokat az elizió jelével ellátni, miután az ó-francia költészet az ilyen szótagokat ép úgy eltűrte, mint a mai verselés a női rímeket nem veszi számba, úgy hogy a 10 tagú vers tulajdonképen 10, 11 vagy épen 12 szótagból s az Alexandrinus 12—14 szótagból állhatott. Az újabb rendszer a XVI. század kezdete óta részesült általánosabb elfogadásba.

81. o.: A *tercetnél* négy szoros szak van például hozva: — $a:b:b:a$, mi mellett az első sor hosszabb a többi háromnál.

85. o.: V. Hugo „*Les Ijinnak*“ című verse rossz összefüggésben van felemlítve.

89. o.: A *villanelle* definitiója hiányos. A mai villanelle, a mint azt *Banvilennél*, de különösen *Boulmiernél*, ki e versformát nagyon kultiválja, egész szerkezetében *Passeratnak* († 1602) szép pásztori dalát (*J'ay perdu ma tourherelle*) utánozza; képlete a következő: $aba' + aba + aba' + aba... + aba + a'$, — a és a' refrainsorok s a másodk refrain-sor a költemény végén a *Dante*-féle tercín-cycclusok végső sorára emlékeztet.

A szerző az utolsó fejezetben előadott pædagogiai nézeteiben szintén nem osztozkodunk. A szótagolásból, úgy előadva, mint könyvünkben, a tanuló bizony semmit sem tanulhat s nyelvtani ismereteit sem fogja gyarapítani. A francia szórend tanulmányozására pedig sokkal inkább a jó prózáirók olvasására utalnók őket, mert szerzőnek a gyerekkertből a közép-tanodába áthelyezett módszerétől nem várunk semmi eredményt sem.

A könyvhöz függelékül 6^{1/2} oldalon „*irodalmi nertár*“ van csatolva, «mely a verstanban idézett írókról rövid adatokat tartalmaz». Az ily rövid jegyzeteknek, a hol boldog boldogtalan betűrendben van egymás mellé helyezve, hasznát nem látjuk át; már az irodalomtörténet perspektívája ellen is vétenek, ha pl. a nagy *Corneillere* 5 sor, *Méryre* pedig 13 jut. De még e rövid jegyzetekben is elég a hiba. *Bertran de Born* még itt sem *provençal* költő; *Turol*d még mindig a «*Roland*» költője stb. stb. Legjobban veszi ki magát a száraz felsorolás között az olyan *epitheton* mint «10-ik múzsa» (Mađ. Deshonlières), a «jó» Rollin, az «ellentétek költője» (V. Hugo) stb.

Vajda könyvében csak szerző fordításait dicsérhetjük feltétlenül, a melyek mind híven és ügyesen készültek, csak az kár, hogy nincs még több példa felemlítve; a *Jánbor*-féle döcögős alexandrinust (18. o.) bátran kihagyhatta volna. Hogy a francia verselést, a hol csak lehet, a magyar hangsúlyos verseléssel hasonlította össze, igen helyes s különösen az iskolában a francia verstan oktatását nagyban elősegítheti. — Dicséretet érdemel még a könyv csinos kiállítás s a francia szöveg

correct nyomtatása, kivált ha a legelőkelőbb napilapjaink párizsi tárcazáiban előforduló számtalan sajtóhibákra gondolunk.

Végül legjobb akaratunk daczára csak fentebbi ítéletünket ismételtethetjük, ha az olyan *francia* verstant, melyben az ütem, az «*accent mobile*», a mondati hangsúly, a főmetszet, az átugrás, a gazdag rim stb. fogalmai és törvényei nincsenek helyesen formulázva, legalább is *felületes* munkának tartjuk. Ezen ítéletre referensi kötelességünk kényszerít. Reméljük, hogy a szerző egy netaláni második könyvéről jobbat mondhatunk.

Dr. HERZL MÓR.

Homeros Odysseája, I.—III. ének. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta dr. *Ábel Jenő*. Budapest, Franklin-társulat, 1881. 206 l. Ára 1 frt.

Ábel Odysseakiadásáról — Iliaskiadásáról majd talán később lesz alkalmunk szólni — e Közlöny szeptemberi füzete Veress Ignác tollából hozott ugyan már terjedelmes ismertetést, mindazonáltal nem tartom fölöslegesnek a kiadásra újból visszatérni, még pedig azért nem, mert Veress úr a könyvnek sem jó tulajdonságait, sem egyes fogyatkozásait nem tüntette fel eléggé, másrészt pedig bírálata telve van alaptalan kifogásokkal és félszeg állításokkal. Mindenek előtt méltán megütközik az olvasó azon, hogy V. úr dr. Kontnak a «*Pesti Napló*»-ban Ábel kiadásáról megjelent cikkkét Ábelnek tulajdonítja, és iparkodik kimutatni, mennyire nem felel meg a kiadás azon dicséretnek, melylyel a *Napló* cikkírója, már mint Ábel, azt elhalmozza. De különben sem hiányoznak V. úr bírálatában hasonló állítások. Megrójjá Ábelt azért, hogy az Ilias és Odyssea keletkezésének idejét nem határozta meg, hanem csak azt mondja, hogy az II. és Od. a Kr. előtti nyolczadik században már nagyjában olyan alakban volt meg, mint a hogy most bírjuk. Úgy látszik, elfelejtette Veress úr, hogy Ábel p. 1. Homerost a Kr. előtti kilenczedik század közepébe teszi, és ez talán csak az Ilias és Odyssea keletkezésének idejét illetőleg is eléggé pontos meghatározás! — Annak bebizonyítására, hogy Ábelnek 120 oldalnyi bevezetése túlságosan nagy terjedelmű, azt hozza fel V. úr, hogy Homerost gymnasiumainkban csak egy esztendőn át szokás olvasatni, és hogy a bevezetés áttanulmányozása után a homerosi eposzok huszonnégy-huszonnégy énekének olvasására vajmi kevés idő marad. Pedig tudtommal Tantervünk két évet szán Homeros olvasására és nem követeli, hogy az egész Iliast és Odysseát olvassuk.

Azon körülményt, hogy Á. nem volt képes a homerosi nyelvjárásnak valamennyi sajátját a rokon nyelvek összehasonlítása által indokolni, V. úr annak tulajdonítja, hogy Á. a «*nyelvhasonlításnak*» nem teljesen ura; csak hogy helyesebben cselekedett volna V. úr, ha ezen szemrehányást Curtiusnak, Meyer Gusztávnak és az indogermán összehasonlító nyelvtan többi coryphæusainak tette

volna, mert bizony a kérdéses sajtáságokat mindeddig ők sem voltak képesek megmagyarázni. A felett persze, hogy van-e V. úrnak egyáltalában joga az ilyen szemrehányással ellőállani, méltán kételkedhetik az, ki olvassa a mit p. 702 V. úr a digammáról és a jodról mond; legalább az, hogy *οὐ, οἶ, ἔ*-nek régibb alakja *αυου, αυου* *αυου* volt, már rég nem igaz, és arról Á. szintén nem tehet, hogy V. úr nem ismervén Meyer Gusztávnak a *ως* szóról való legújabb fejtegetéseit az elavúlt Curtiusféle hypothesis mellett karodskodik.

Megütközödik V. úr (p. 703) azon is, hogy Á. eleinte (p. 19) a poetica licentiát visszautasította, később pedig mégis csak avval magyarázza némely rövid végszótagnak az arsisban való megnyújtását. Igaz; csakhogy Á. p. 19 a poetica licentiát nem a metrikai szabálytalanságok indokolásánál, hanem csak a homerosi dialectusnak az attikaitól való eltéréseinek magyarázásánál nem tartja alkalmazhatónak. — Ugyanott naiv V. úrnak következő kérdése is: hogy ha már Á. a rövid végszótagok megnyújtását a legtöbbször ezen szótagoknak eredeti (Homeros előtti) hosszúságával magyarázta, ezt az elvet miért ejtette el a 127 hátra levő rövidségénél? Hát csak azért, mert ezen 127 rövidségről az összehasonlító nyelvtan segítségével világosan ki lehet mutatni, hogy Homeros előtt is mindig rövidség volt! — V. úrnak többi kifogásaival is csak a legritkább esetekben érthetnek egyet. Részemről csak helyeselhetem, hogy Á. az érthetetlen és rosszul képezett magyar terminus technikusok helyett többnyire a latinokat alkalmazta, és hogy az egész Odysseának tartalmát is elmondja a Bevezetésben. V. úr szerint az ilyen tartalmi elbeszélésnek «csak rosz hatása lehet a szorgalmas tanulóra, ha neki előre megmondjuk, a mit annak kellett volna, hogy egy bizonyos darab elolvasása után teljesítsen.» De ugyan hány tanuló fogja végig olvasni az egész Iliást vagy Odysseát és így hány tanuló fogja nélkülözhetni a tartalmi elbeszélést? Több helyes megjegyzést találunk Veressnek az Ábel commentárjának egyes helyeihez irt észrevételeiben, bár itt is nagyon sok van, miben Ábelrel kell hogy tartsunk. Így pl. mind az, a mit V. úr az Ábel által is interpoláltaknak mondott versek igazolására felhoz, meglepően fölületes és a legkisebb meggyőző erővel sem bír. Egy pillantás az Ameis-féle Anhangba és az Odyssea első énekeinek figyelmesebb olvasása V. urat is, hiszem, meg fogja győzni Á. nézeteinek helyes voltáról. — V. úrnak egyéb megjegyzése közül csak egyre akarok még reflectálni. Ábel a 320 az *αυουαυου* szót helyesen a *magasa* jelentésűnek mondja; V. úr szerint pedig a tartalomban «madár alakjában»-nal fordította. V. úr itt is tévedett; a tartalomnak V. úr által idézett helye a harmadik éneknek egy helyét magyarázza, nem pedig az első énekben előforduló *αυουαυου* szót. — V. úr többi észrevételei ellen is volna itt-ott kifogásunk, de minthogy ezen észrevételei csekélyebb jelentőségűek, áttérhetünk Ábel kiadásának rövid ismertetésére.

Mindenek előtt azt kell kiemelnünk, hogy nem ismerünk akár hazai, akár külföldi kiadást, melyben a Homeros megértésére szükséges anyag oly teljességben volna meg, mint Á. kiadásában. A Faesi-féle kiadásokban és Veress Odysseájában a Homerosi grammatika és verstan, La Roche és Veress Iliáskiadásaiiban az irodalomtörténeti rész és a tartalom elbeszélése hiányzik, Ameis kiadása még épen csak a szöveget adja a magyarázatokkal együtt, minden bevezetés nélkül. Hozzá tehetjük még, hogy Ábel Bevezetésének minden egyes része jobb is, mint az idézett kiadások bármelyikének bevezetése. A «Homeros és a homerosi eposzok története» című első fejezet (p. 3—17) a Faesi és Düntzer-féle fejtegetéséknél rövidebben, de helyesebben foglalkozik a homerosi költemények keletkezésének nehéz kérdésével, kimutatja, hogy a Homeros személyisége és eposainak egysége ellen felhozott érvek nem elegendők, de azért nem tagadja, hogy az Ilias és Odysseában mindenféle ellenmondás és egyenetlenség fordul elő, hanem részben Nitzsch után a tárgyi ellenmondásokat, valamint a dialectologiai és metrikai eltéréseket azon körülményből magyarázza, hogy Homeros a régibb aeol epikus népkölteményekből egyes részleteket eposaiba meg-előző gyökeres átdomítás nélkül vett át. Felemlíti azután még Homeros költeményeinek sorsát az ó-korban, a homeridákat és rhapsodokat, Peisistratos recensióját, az alexandriai grammatikusokat és Eustathioszt, mindezt csak röviden, a mint iskolai kiadásba illik, de jellemző vonásokban.

Legbecsesebb Ábel kiadásában a második (p. 17—86) és harmadik (p. 87—103) fejezet, a homerosi nyelv- és verstan, milyent még a külföldi philologiai irodalomban is hiába keresnénk. A nagyobb nyelvtanokon kívül Bamberg-nek «Homerische Formen» (1874) és Drogannak «Paradigmen zum Homerischen Dialekt» (1866) című füzetkei, Ahrens «Griechische Formenlehre»-jének első része. (1869), Ribbeck Woldemárnak «Homerische Formenlehre»-je (1880. 2. kiad.), Düntzer és La Roche-nak bevezetései mindaz a mit a tanulóknak az eddigi tankönyvirodalom a homerosi nyelv- és verstan sajtóságainak megismerésére nyújtott, és hogy mennyire meg nem felelnek ezen munkák a tudomány követeléseinek, tudja mindenki, a ki csak futó pillantásra méltatta is a grammatikai irodalom ezen ágát. A nyelvtani anyagot aránylag legteljesebben Ribbeck és La Roche műveiben találjuk összegyűjtve, de hogy ezen aránylag legjobb munkák is mily hiányosak, kitűnik már pl. azon körülményből, hogy a homerosi hangtan, melynek eltéréseinek magyarázására Á. a digammától eltekintve 16 oldalt szentelt, Ribbecknél hat, La Rochenál két oldalnyi tért foglal el és mindkettőnél nem a homerosi formák, hanem az attikaiak vannak régibbeknek, eredetibbeknek föltüntetve. — De különben is sokkal bővebb és alaposabb Ábel előadása. A mint a szakavatott olvasó mindjárt észreveszi, a digamma és a homerosi verstan egyes

sajátságainak fejtegetésében Knösz alapvető detailkutatásai, a homerosi ige tárgyalásánál Curtius kétkötetes «Verbum»-ja, az egész nyelvtanon végig Meyer Gusztávnak a legújabb kutatásokat felkaroló görög nyelvtana, a verstanban azonkívül még Christ ismeretes metrikája voltak számos specialis dolgozaton kívül azon művek, melyek alapján a homerosi grammatika és metrika tudományos alapra fektetett ezen első összefüggő rendszere készült, az első Homeroskiadás, melyben a homerosi nyelvjárásnak az attikaitól való eltérései nem a versmérték kényelméből összevonás, széjjelrántás, a költő kényetől függő megnyújtások és megerősítések útján magyaráztnak, hanem az összehasonlító nyelvtudomány elvei alapján vannak megfejtve, még pedig úgy, hogy a tanuló fáradság nélkül megértheti. Á. kiadásának ezen részében mindössze következő téves adatokat találtunk: P. 30 nincs felemlítve, hogy egy mássalhangzóra végződő rövid szótagok a thesisben nemcsak *οι, ες* előtt, hanem olykor más szók, pl. *οινοσ* előtt is megnyújtatnak. — P. 45. hibás azon állítás, hogy *θυών, θύων* és *Τρώων* az attikai dialektusban nem másodéles, p. 20 az *ἀλάληται, ἀλάλησαι, ἀλάληται, ἀλάλησαι* és *ἀλάλησαι* alakok mint olyanok vannak felhozva, melyek az attikai nyelvjárás ékezési szabályai szerint nem volnának harmadélesek; p. 45, úgy látszik csak tollhiba azon állítás, hogy az *εστ*-végű többesszámú dativusok (nem a *στ*: végűek) Homerosnál alig négy-öt tónél fordulnak elő. — Felreértésre szolgáltathat okot a következő jegyzetek stilisálása: P. 25 szerint *α* illetőleg *ο* helyett *α*-t találunk a *Κλυταμνήστρη* szóban is; minthogy azonban ezen szó az attikai dialektusban is. *Κλυταμνήστρη*-nak hangzik, jó lett volna megmondani, hogy *Κλυταμν. Κλυτομνήστρη* helyett áll. — P. 28 szerint *ἀσιδεν*-ben és más szavakban a szó elején diaeresissel találkozunk, helyesebb lett volna itt a diaeresis helyett az attikai dialektusban összevont szótagoknak eredeti alakjukban való megőrzését említeni. — P. 73 szerint az *ἔδομαι, πίομαι* és *εἶμι*: praesensalakok Homerosnál és gyakran attikai íróknál is futurum jelentésében is előfordulnak; ezen adat a mennyiben *ἔδομαι*-ra vonatkozik, helytelen, minthogy *ἔδομαι*: az attikai prózában csakis a futurum jelentésével bír. — Vegre p. 66 jó lett volna megmondani, hogy a *μῆγμαι, μῆγεσθαι* és hasonló infinitivusi alakokban az *η* nem a raghoz, hanem a tőhöz tartozik. — Ennyit a Bevezetésről, melynek utolsó fejezetéről, az Odyssea tartalmának elbeszéléseről és aethetika méltatásáról már fentebb megemlékeztünk. — Az Odyssea szöveget La Roche, Dindorf és Ameis kiadásai alapján állította össze Ábel, mindegyikéből azon olvasásokat vévén fel kiadásába, melyeket méltán legjobbaknak tarthatott; azt, hogy nem indokolta Á., miért adott egyes helyeken előnyt La Roche olvasásának, más helyeken Ameisének, az iskolai kiadások czéljait tekintve, csak helyeselnünk kell, valamint Ábel azon szokását is, hogy a jegyzetekben röviden felsorolja azon

okokat, melyek őt arra bírták, hogy egyes verseket mint interpoláltakat zárjelek közé helyezett, a mi által egyrészt a tanulók jogos tudás vágyának tesz eleget, másrészt pedig elméjük kritikai tehetségeit fejleszti.

De azért első sorban nem e tulajdonságok azok, melyek Á. kiadásának kiváló helyet biztosítanak a tankönyvirodalomban, hanem azon pædagogiai tapintat, melylyel a jegyzetek minden sorában találkozunk. Nehezebb helyek hosszadalmas magyarázása helyett azoknak szabad fordítását adja majnem mindig kifogástalan magyarságban, de oly módon, hogy e fordítás által a tanulót vajmi ritkán menti fel az önmunkásságtól és az egyes szók kikeresésétől. Így pl. a tanuló be nem érheti avval, hogy *ὄχι τὸ ἄπυρτος* *ἄπυρτος*-t (α 242) a jegyzetben úgy találja fordítva, hogy *se híre se hamva*; ha alaposan készült, tudnia kell *ἄπυρτος* és *ἄπυρτος* tulajdonképeni jelentését. — Nem kevésbé üdvös, hogy Á. a görög kifejezéseket a hol csak lehet, összehasonlítja a megfelelő latin constructiókkal, miben a párhuzamos helyeket igen czélszerűen többnyire Vergiliusból veszi; pl. *πέλαγος μέγα μετρήσαντες* γ 179: *aquor metiri* Georg. IV, 389; *ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο* α 150: *postquam exempta fames et amor compressus edendi* Aen. VIII. 184; *ἐλαφρότεροι ἢ ἀφνειότεροι*-val v. ö. *triumphus dictatoris clarior quam grator fuit* Liv. V. 23; *περιπλομένων ἐναυτῶν* α 16: *volventibus anis* Aen. I. 254 stb. stb. Nem egészen megfelelő magyarázatot a kiadás ezen részében is csak keveset találtunk: α 12-höz a *περυσσότης* perfectum az *ἐρυσσῶν* aoristossal szemben nem a cselekvény tartósságát jelöli, mint azt Á. mondja, hanem a cselekvény bejeleztségét tekintettel az eredményre («háború és tenger veszélyeit kikerülvén most biztonságban vannak»). — Tekintettel a *ποῖόν σε ἔπος φόγην ἔρως ὀδόντων* kifejezésre az egésznek és a résznek accusativusát nem γ 230-hoz, hanem α 64-hez kellett volna megmagyarázni; úgy szintén az *ἀρχεῖσπόντης*, és *πύλα ποιητοῖο* kifejezések (az első énekben) sincsenek azon helyen megmagyarázva, melyen először előfordulnak. — Helytelenül van *θεῶν ἐν γούνασι κείτα* úgy fordítva hogy: «ezt csak az istenek tudják»; helyesebb volna: «ez az istenek kezében van». — Kissé naiv végre a következő jegyzet (α 73-hoz): «A tengeri rablás a homerosi ókorban nem volt valami ritka dolog, bár nem nagy tiszteletben állott *kivált azoknál, kik általa megkárosultak*». Máskülönb a jegyzetek, melyek a legjobb kommentárok alapján készültek, teljes elismerésünket érdemlik; és különösen kellemesen érinti az olvasót azon körülmény is, hogy a kiadót abban is tekintettel volt hazai tanügyi viszonyainkra, hogy a német kiadások használatát annyira nehezítő tudományos fejtegetéseket, a tanulók előtt ismeretlen írókból való parallel helyek idézgetését, végre a homerosi syntaxisnak a tanuló által alig ismert attikai syntaxistól való eltéréseinek fölösleges magyarázását kiadásában mellőzte.

Hogy könyvünk egész terjedelmében nagy szorgalommal van készítve, azt a tisztelt olvasók már Veress úr ismertetéséből tudják; mindezeknél fogva ezen minden tekintetben jeles tankönyvet collegáink figyelmébe melegen ajánljuk.

Beszterczebánya.

FERENC VALDEMÁR.

Német olvasókönyv a középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. Összeállítá *Andrássy Jenő*, főgymnásiumi tanár. Budapest és Pozsony, 1882. Heckenast G. utóda.

Ez olvasókönyv előszó nélkül lép a világba s így a könyvből magából kell a szerző céljára következtetnünk.

A könyv, úgy látszik, a tanterv, illetve az utasítások igényeinek meg akar felelni, de oly külsőlegesen teszi ezt, hogy nincs benne köszönet. A kötet legnagyobb részét prózai olvasmányok teszik (1—283 l.); a kisebbik fele (284—384. l.) költeményekből áll; 16 lapra terjedő alphabetikus jegyzetek zárják be a kötetet.

Mindenek előtt feltűnő, hogy az olvasmányokhoz semmiféle magyarázatok nem járulnak, annál feltűnőbb, mert az Utasítások *világosan követelnek* ily magyarázatokat és mivel az olvasmányok legnagyobb része *oly roppant nehéz* — stíle és tartalom tekintetében egyaránt —, hogy németországi iskolákban is alig értenék a tanulók.

Hozzájárul, hogy a szerző az Utasítások értelmében leginkább Herder, Lessing, Goethe, Schiller és Jean Paul műveiből veszi az olvasmányokat. Ez magában véve helyes; de a magyarázatok hiánya itt annál nagyobb baj, mert azon nézetek, melyek a felvett czikkek tartalmát teszik, kisebb nagyobb részben ma már elavultak s így a tankönyvszerzőnek kötelessége lett volna, pontosan kiemelni, hogy a tudomány miben és mennyiben haladta túl az olvasmányban foglalt nézeteket. Hiszen ez különben sem *irodalomtörténeti*, hanem *aesthetikai* oktatás anyaga; itt tehát nem az a fő, hogy Lessing mit tanított a meséről, Herder a lyráról, Goethe Shakespeareról stb., hanem hogy *mi* mit értsünk a mese és a lyra alatt, hogyan fogjuk fel Shakespearet. Ilyen könyvnek tehát magyarázatos jegyzetek nélkül kettős igen hátrányos következménye lehet: 1. nem valószínű, hogy a tanárok és tanulók helyesen megértik; 2. hamisat tanulnak belőle; megtanulják, hogy pl. Lessing hogyan magyarázta Aristotelest, de nem azt, hogy a mai tudomány hogyan érti helyesen a görög philosophust; átvésznek sok mindenféle állítást és itéletet, melyeket az utolsó század kutatásai régen alaptalannoknak vagy helyteleneknek mutattak ki. És szerzőnk még bibliographiai utalásokat sem ad, melyekből a tanár és a buzgóbb tanuló láthatná, hol találhat bővebb felvilágosítást a csak félig vagy éppen nem értett fejtegetésekről, a töredékes vagy hiányos anyag alapján ferdén tárgyalt problémákról.

A szerző különben a képzelhető legkényelmesebb módon állította össze könyvét, a mennyiben az Utasításokban *például* említett dolgokat egyszerűen lenyomatta. A hol ezeken kívül másokat is vett, szerencsétlenül választott. Így pl. felvette Herder cikkét a népregéről és regényekről, a mely annyira elavult, hogy ma jó formán egy mondata sem igaz többé. Hogy is lehetett ez értekezést felvenni, midőn a népregék gyűjtése, magyarázata s helyes megértése épen úgy, mint a regény virágzása és tudományos tárgyalása a mi századunkba esik? Szerencsétlenül vannak választva Harmsból és Kantból a philosophiai olvasmányok is, valamint Helmholtz értekezése «Die Tonalität der homophonen Musik» és Credneré «Das organische Leben als geologisches Agens». A német nyelv mely tanára érti ezeket a dolgokat? Hogy a szerző miképen fejtegeti, arra lehetséges lesz alább, a jegyzetek ismertetésénél, következtetéseket vonnunk.

Igen furcsák a költői olvasmányok is. Ezek a következők: Theokrit két idyllje, Tasso eposzából az «Olynth és Sophronia» epizódja, egy egész rakás népdal a világ minden részéből és Pindar négy hymnusa. Mi vezethette szerzőt ezen megfoghatatlan összeállításra?

Hogy mennyire helyesebb megfontolás és mélyebb megdondolás nélkül állította össze szerző könyvét, épen a kötet ezen része mutatja.

A Theokrit és Tasso darabjait az Utasítások *például* említik, még pedig ekképen: «Az ilyenmű (aesthetikai) prózai olvasmányval kapcsolatban közölhetők jeles fordításokban egyes mutatványok az ó- és újkori irodalom oly műveiből» stb. De hol Andrássy könyvében ez a kapcsolat? Theokrit még kapcsolatba hozható Herder és Schiller értekezéseivel, de a töredék Tassóból? Ha szerző a Hamburgi Dramaturgiából a Cronégk tragédiájának («Olynth és Sophronia») tárgyalását közölte volna, érthetőnk a Tasso közlését, de így ez teljesen indokolatlan. Ugyan ez áll Pindarról, kinek *négy* hymnusát (nem is tekintve azt, hogy e fordításban alig érthető) semmi sem indokolja, valamint azt a rengeteg népdalt sem, melyet az Utasítások világosan és félre nem érthetőleg szintén csak mint *példákat* említenek. Ellenben kívánatosnak tartják az Utasítások Goethe és Schiller úgynevezett philosophiai költeményeinek olvasását; de ezekből szerző semmit sem vett fel.

Így tehát el kell ismernünk a szerző azon jó szándékát, hogy a tanterv és az Utasítások intentióit keresztülvigye, de épen nem mondhatjuk, hogy az irányadó figyelmeztetéseket helyesen megértette volna. Ha hozzáveszszük még a fent a magyarázatok hiányáról mondottakat, nem fogunk a naivul «összeállított» könyvről kedvező ítéletet mondhatni.

De teljesen lehetetlenné teszi ezt a kedvező vagy elnéző ítéletet a *Jegyzeteknek* csak futólagos áttekintése. Ezekben oly tájékozatlanság és

műveletlenség mutatkozik, szerző annyira nem tudja a legegyszerűbb dolgokat is érthetően megmagyarázni, annyira tele vannak magyartalanságokkal és tárgyi hibákkal, hogy az ember valóban elszomorodik. A szerző főforrása, úgy látszik, Meyer Konversationslexicon volt, — de mily óriási távolságra maradt el ezen sajtósági «forrása» mögött!

Ime, néhány mutatvány, — de megjegyezzük, hogy majdnem minden egyes magyarázat ilyen:

Aeschylus. «A dionyszi (!) ünnepek alkalmával szokásos kardalokat, melyek egy színész különválása által drámai jeleneteknek nevezhetők (?), egy második színésszel szaporította.» Tragœdiái «tárgyát rendszeren Homérosból kölcsönözte». Az első mondat élvezhetetlen koutúzió, az utóbbi valótlanságot állít.

Alkmenes «athæni (!) szobrász.»

Allg. deutsche Bibliothek. Erről azt mondja szerző, hogy «midőn az Aufklärungsparteinak lett organuma s Nikolai benne egész Németország irodalmát Berlinnek gyámsága alá akarta helyezni», elveszté tekintélyét. De ki értheti meg ez indokolásból a való tényállást! Mi az a német Aufklärungspartei — az Aufklärung századában? Szerző nem tudja, hogy miről van szó.

Apelles. «Festményei közül kortársai a kosi Asklepios templomban (a német összetett szókat mindig így adja vissza) függött Anadyomenet magasztalják leginkább.» Mily stílus!

Architektur, «a képzőművészetek tökéletlenebb ága». Ez is magyarázat.

Aristoteles. «Mint philosophust peripatetikusnak nevezik (a lykeiont környező árnyas folyosótól, melyben a legszivesebben tanított).» Munkái közül épen a költészettant nem említi, mely a könyvben egyedül előfordul.

Artemisia «a leukadi (!) szikláról» ugrott le, mert «egy abydeni (!) ifju» nem szerette.

Arthur. «Montsalvage (mons silvaticus!).»

Azteken «Mejiko lakóinak neve, azon időben, mikor az európaiak először lépték át (!!) Amerika partjait.» Hát a mi egyszer aztek volt, később nem az többé?

Batteur «a francia művészeti (!) philosophiának alapítója». Persze, hogy nem igaz. Fő munkája «Bevezetés az irodalomba.» Nem igaz, hanem címe: Cours de belles-lettres ou principes de la littérature.

Breitinger, «híres német költő (ó !!) és æsthetikus.»

Calderon. Az élet álom és Az állhatatos fejedelem «a legismertebbek s a sajtósági, minden más nemzet színműveitől eltérő modort legszivesebben tüntetik fel.» Mily modort?

Cervantes. Nagy regénye, «melyben szellem és anyag, eszmény s valóság, költészet és próza mint ellentétek a leggeniálisabb módon *canak feldolgozva*».

Corneille, nagy ember, «de a félre értett drámai egységet is neki kell felrónunk.» Mily stílus!

Daktyliothek. «Legnagyobb a florentini» (!)

Dialektik, tulajdonképp a beszélgetés művészete. Az ókori philosophiában egyenlő a logikával (?), később a sophisták alatt a logikus lát-

szat (?) művészetét (?) jelentette, azon képességet, mely a logikus formák hibás alkalmazásával akarta (!) az ellenfélt meggyőzni.» A többi philosophiai terminus magyarázata szintén ilyen forma, sőt részben még iszonyúbb.

Durante «a neopolitani (!) iskola alapítója».

«*Dynamisch*, benső erő által működő.» Tehát pl. *dynamische Kraft*!

Eloise és Abälard. «*Szerelmi viszonyuk* «Abälard és Heloise» címmel, számtalan feldolgozásban, közkezen forog».

Euphranor szobrász. «Különösen testek festésével és vésével foglalkozott.» Nagyon jellemző.

Fringalshöhle. «A hebridák mondáinak (?) állítása (!) szerint» stb.

Gellert értekezése «A levélírás ízléséről». Ki értheti ezt a címet?

Gerstenberg. «A «Gedichte eines Skalden» című költeménygyűjteményével a magokat «bardok»-nak nevező . . . költők sorába lépett.» Valósággal csak egy költeményről van szó: «Gedicht eines Skalden» és ezzel nem lépett a bardok sorába, hanem megindította, mint első, a bardok irányát.

Glöm «az anakreontikus (?) iskola alapítója.»

Goethe Wertherje «a mult századbeli regényirodalomnak egy negyedszázadon át *akaratlan mintája* lett.» Szegény; de különben nem is igaz.

Gottsched szerint «a csodálatos csak kíváncsiság ingerlő eszköz» Mily stílus!

Gryphius vígjátéka Peter Squenz. Ennek «tárgya a Shakespeare Szentivánéji álmával azonos.» Persze, hogy nem igaz. Csak a Sh. darabjának bohózatos epizódjával.

Günther «szerelmi és élvezet dalai». Vajjon mik ezek?

Haller. «Die Alpen, a világ legtudósabb és legtokéletesebb leíró költeménye.» Mily ítélet!

Helmholz »munkái a természettudomány majdnem minden ágára kiterjeszkednek». Mit tanul ebből a tanuló, még ha igaz volna is?

Herder «a német költészettani irodalom (!) legtehetségesebb tagja». Mily észjárás, mily kifejezések! A többi meg nem igaz, mit Herder-ről mond.

*Humboldt*nak *Aesthetische Versuche* «a legszebb æsthetikai bírálat az egész világirodalomban». Nem is bírálat, azután: ismeri a szerző «az egész világirodalom» hasonló dolgozatait, hogy így mer itélni?

Jean Paul tudományos munkái, «tudományos becsük mellett (!) sem jutottak elismerésre J. Paul sajtósága irálya miatt». Határozottan nem igaz, mert e dolgozatoknál «sajtósága irályról» nem is szólhatni.

Kant «a legnagyobb keresztény philosophus.» Szent Isten! A kritikus bölcsélet abban áll, «hogy az összes emberi ismeretlenséget (!) szétbontjuk». «A transzcendentális logika azon részét, mely a tiszta ismeret azon elemeit és elveit adja elő, melyek nélkül mindenütt tárgyat képzelni nem lehet,» stb. — Az egész pont, valamint a többi philosophiai czikkek ijesztő járatlanságot és tájékozatlanságot árulnak el, hogy az ember elijed azon gondolattól, hogy a szerző saját könyvének philosophiai olvasmányait fejtegesse és magyarázza.

Kleist, «korának egyik legobjectivebb költője.» Egy lyrikus, — mily hóbort!

Kleopatra. «A római történetben, különösen Antonius alatt (!) szerepet játszik.» Ily magyarázat a VII—VIII. osztályban!

Klopstock. Így idézi Lessing epigrammját: «Wer wird denn (!!) nicht den (?!) Klopstock loben.» Szegény Lessing!

«*Koischer Flor*, Kos sporád (!) szigetéről, mely város (micsoda város?) átlátszó ruhán kívül még jeles boráról és kenőcséről volt híres.»

Lessing. Drámát egy szóval sem említi.

«*Materialismus*, azon metaphysikai realismus, mely az egész világ utolsó alapjának az anyagot vallja.»

«*Metaphysik* annak tudománya, a mi a természet megett van» !!!

Milton. Eposa sátánnak s az első ember párnak bukását «mint közelfekró cselekvényt adja elő». Értse, a ki tudja.

Myron «a Heraklesidea megtestesítője. Főműve az Orchomenok Dionysosa.» Meyer Konversationslexiconában: «Der Schöpfer des Heraklesideales. . . Sein Dionysos, welchen Sulla den Orchomeniern raubte.» Ez aztán átdolgozás!

«*Onthologie* (!!) léttan a philosophiának azon része, mely a jelenségek alapját képező dolgok (?) fogalmi fejlődésével foglalkozik.»

Opitz «az első schlesiai (!!) iskolának feje».

«*Osiris* aegyptomi istenség, kit Isissel legnagyobb tiszteletben tartottak. Öccse Typhon veszté el, azáltal, hogy egy kis ládába zárva a Nilusba dobta, Isis neje ezen ládát a holttesttel együtt megtalálta s elrejtette. De Typhon is értesült a láda megtalálásáról, azt elrabolta s a tetemet tizennégy darabra vágván, azokat különböző helyeken szórta el. Isis minden egyes részt eltemetett.» Ez az utolsó stilpróba, melyet kiírok.

Phaedrus. Lessing azt mondta róla, hogy «feltalálása hiányos». Mit is akart feltalálni?

Phidias. Szobrai közül hármat «világ csodáknak» tartottak.

Pindar, írt «olympi» ódákat, — . . . a 77. «olympádon» győzött, — egy domb alján tartották az «olympi» játékokat. «Amyklá város Lakoniában, melyet a Heraklidák elfoglaltak, midőn a Pindosról (?) elvándoroltak. Ezért (?) szomszédai (kiéi?) Kastor és Polydeukes Pindaridáknak, kik Spártában születtek.» Ilyet még nem olvastam. — «Jason ezen . . . kapta Aphroditétől, hogy Medeat szerelem varázsha ejtse.» — «Dionysi ünnepélyekre» stb.

Plato. «Munkái legnagyobbbrészt a mimen (!!) alakban írvák. A philosophiát az eszmék, tehát a valóban létező tudományának értelmezi.»

«*Politik* a görögöknél az államról szóló tudomány. Ma különbséget tesznek az államjog és a politika közt; míg amaz az államot történeti alapjában adja elő, ez arról szól, milyennek kellene lennie.»

Pope. Legismertebb költeménye a «Fürtrablás (!!).» Csokonai «Dorottyájának tárgyát ezen költeményből kölcsönözte». Persze, hogy így nem igaz.

«*Propädeutik*, mindazon ismeretek és szellemi gyakorlatok összesege» stb.

Protopogenes. «Leghíresebb képe a Commodus alatt elégett béke-templomhan (!) felakasztott Jalysos volt.»

«*Psalmen* a görög psalterből (dalok, énekek). A 150 vallásos dalból összeállított gyűjtemény az ó-testamentomi kanonból van véve.»

Ramler. «Lyrai költeményei közül különösen ódái érdemlik meg a *meltő felemlítést.*»

Raphael. «Világhírű képei közül legismertebb a két madonnája.»
Bámulatos jártasság a művészet történelmében!

«Roland a karolingi (!!) mondakörhöz tartozó hős.» . . . «Roland Nagy-Károlynak *unokája, nagybátyjának* spanyolországi hadjárata alkalmával esel által (!!) esik el.»

«Rousseau Voltairerrel a XVII. (!) és XVIII. század szabadságra törő francia irodalomnak legnevezetesebb képviselője.» A mit róla mond, mind ferde vagy helytelen.

«Scholastiker tanulással és tanítással foglalkozó; rendszeren a középkori bölcsezséket, kik csak (!) az egyházi theológiával foglalkoztak (akkor hogy bölcsezsékek?) nevezik így.»

Sophokles. «Oedipus Kolonoson (!!), a trachini (??) nők.» . . . «Alakjai, habár elődei (?) alakjainak nagyszerűségével bírnak, mégis (!) tisztán emberiek.»

«Spiritualismus azon metaphysikai lélektani rendszer, mely az emberi lelket tisztán szellemi, határozottan testet nélkülöző lénynek vallja.»

«Tafelrunde, nézd Graal.» De ez nincsen !!

Theokritos. Érdemes elolvasni a két idyll magyarázatát.

Thomson. «Leghíresebb műve The castle of indolence.» Nem igaz. Leghíresebb és a legnagyobb befolyású egész Európára: «Az évszakok», s ezt meg sem említi.

«Transcendental oly ismeret, mely az öntudat tapasztalati sphaeráján túlmenve, a benne levő eredetire tér vissza, mely azért nem annyira a tárgyakkal, mint azok ismeretének a priori adott nemével foglalkozik.» Az ember, ha németre fordítja, sem érti meg.

«Utopien. Thomas Morus óta a német Schlaraffenland.» Meglepő.

«Voltaire a leghíresebb francia író.»

«Wieland (Christian (!!) Martin) stb. stb. Ide tartozik a Dr. Faust mint *mythosz* is.

Bocsánat, hogy a vége felé csak innen-onnan vettem valamit; de belefáradtam, testileg és lelkileg. És e jegyzetekről még azt mondja a szerző: «Ezen iskolai használatra készült jegyzetek nem tartanak igényt semminemű önállóságra.» Pedig olyan önálló!

Nem ok nélkül közlöm e mutatóványokat. Adhatunk-e tehát ily német olvasókönyvet kellő szakszerű magyarázatok nélkül a tanárok és az ifjuság kezébe, midőn egy főgymnasiumi vizsgált, az ország egyik legelső intézetében működő tanár ily bámulatos tájékozatlanságot és műveletlenséget árul el oly könyvben, mely a nyilvánosság elé való, melyről tudja, hogy a bírálatot ki nem kerüli, sőt melyet azon világos tudattal ír, hogy bírálatra felterjeszti? Milyenek lehetnek ezek az urak hálóköntösben? Az ember alig mer erről gondolkodni.

Az *Utatisások* szerzői valóban nem sejtették, hogy intentióikat valaki *igy* megértse vagy realizálja. A mi ott *például* van felhozva, példa és nem egyéb. Kellett példákat említeni, hogy a tanárvilág könnyebben

megérthesse az elméleti megjegyzéseket; de e példák sem nem kötelezők, sem nincsenek úgy megválasztva, hogy már *magukban egy egészet, egy összefüggő munkát alkossanak*. S ime, jön egy kényelmes szerző, kivágja az itt felsorolt olvasmányokat a legelterjedtebb olvasó könyvekből, egy betűvel nem magyarázza az anyagot — mert a fent jellemzett jegyzetek csak néhány idegen szót és egy pár tulajdonnevet «magyaráznak» — s azt hiszi, hogy alkotott oly művet, melyre hazánkban a VII. és VIII. osztály német (aesthetikai s philosophiai) oktatását építeni, alapítani lehessen. Én részemről merő képtelenségnek tartom azt, hogy a mi tanáraink e könyvvel bár milyen szerény célét elérni képesek legyenek; — s határozottan rosszalom e kötetet, mely a tankönyvírás oly irányát és módját képviseli, melyen jobb iskolai könyveink szerzői (az anyag önálló megválasztásával és szorgalmas interpretációjával) régen túlmentek. Ily munka van különben Németországban elég; sőt nagy részek sokkal ügyesebben van szerkesztve, gazdagabb tartalmú, magyarázatokban sem szűkölködő. *Ilyen* könyv «összeállítására» azért legkevesebb szükség sem volt. A VII. és VIII. osztály számára szükséges, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelő, hazai viszonyainkat figyelembe vevő német kézikönyv szerkesztése a legnagyobb és legnehezebb feladatok egyike, melynek megoldásához kitűnő szakképzettség, széles körű műveltség és nem közönséges irói tehetség nélkülözhetetlenek. Az olló egy-maga nem vezethet célhoz.

Budapest, 1882. január 2.*)

Horatius Ódái és Epodosai. Ford. és magy. *David István*. Pozsony. 1882. Kiadja Stampfel Károly. I. füzet.

Mint hogy a görög és latin classicusok műveiket stílus tekintetében valódi művészettel írták, ezen classicusok gymnasiumban való tanításának a tanuló ifjúságra egyebek mellett azon hatással is kell lennie, hogy a tanuló ifjúság tőlök stílust tanuljon, azaz igyekezzék gondolatait saját anyanyelvén oly kerekdeden és szabatosan fejezni ki, a mily kerekdeden és szabatosan azok a classicusok gondolataikat saját nyelvökön kifejezték.

Az iskolai classicusok nyomtatásban kiadott fordításainak az volna a célja, hogy a tanuló ifjúságnak az illető munka helyes és szabatos fordítására útmutatóul és gyámolítóul szolgáljanak. De mivel a magyar nyelv szelleme és természete a görög és latin nyelvtől különbözik, ezen fordításoknak mondatszerkezet, szófűzés és szórendezés tekintetében neu-

*) Az *Országos Közoktatási Tanács* egyik bírálata.

szabad a görög és latin nyelvéhez szolgálilag ragaszkodva össze-vissza hányva lenniök, hanem legyenek a magyar nyelv szellemével és természetével megegyezők.

Ha az iskolai classicusok eddig megjelent fordításainak nagy részét olvassuk, úgy tetszik, mintha az a szegény magyar nyelv életre kelve, kinjában feljajdulna azon borzasztó tortura alatt, melynek alá van vetve. Az ilyen fordítás a mellett, hogy az író eredeti gondolatait össze-vissza kúszálja és helyes értelmükből kiforgatja, a magyar nyelvet is kinzó padra vonja. Az ilyen fordítás nem felelhet meg annak a célznak, melyre szánva van.

Ha valaki, a ki a görög és latin classicusok munkáit eredetiben olvasni nem tudja, ezen írók stilusának mintaszerüségét dicséretetni hallaná, s aztán azoknak műveit ilyen alakban olvasná, könnyen csodálkozhatnék, hogyan lehet azon írók stilusának szépségét dicsérni, holott olyan, legalább is fürcsa stilusban írnak.

A classicusokat így nyeggetni nem szabad. Egészen más, ha a tanár tanítványaival az eredeti szövegen érzékelteti, hogy az illető író egyik-másik gondolatát a maga nyelvének szellemében hogyan fejezi ki; egészen más, ha a tanár a végett, hogy tanítványai az illető író gondolatait és a gondolatokat kifejező fő- és mellékmondatokat minden viszonyukban és vonatkozásaikban megértsék, és így az egészet teljesen felfogják, próbáltatja először — mennyire lehet, mert nem mindig lehet — szószerinti fordítást adatni, s azután figyelmeztetve tanítványait, hogy ez magyarul mily fura módon hangzik, s a magyar nyelvnek mennyire nyakát szegi, végre az ilyen elemzés útján teljesen megértett és felfogott gondolatot helyes és szabatos fordításban igyekszik vissza adatni. Ez a methodus a szóbeli fordításnál helyes, de az írásbeli fordításnál nem alkalmazható; a processust legfennebb jegyzetekben lehetne jelezni, de maga az írásban fixirozott fordítás a processusnak csak végső eredményét, a helyes és szabatos fordítást adhatja, és kell, hogy adja.

Mindazoknak, kik hivatva érzik magokat arra, hogy a tanuló ifjúság számára görög és latin classicusokat fordítsanak, nem lehet eléggé lelkökre kötni, hogy szorgalmasan tanulmányozzák, de ne csak tanulmányozzák, hanem megis tanulják és kövessék azon elveket és utasításokat, melyeket Szarras Gábor „*Latin fordításaink és a Latinosságok*“ cím alatt a «Nyelvtudományi Közlemények» 10. kötetének 1. füzetében kiadott.

Az iskolai classicusok fordításának kiadásában a *Lampel*-czégnek versenytársa akadott a pozsonyi *Stampfel*-czégben. Ez a kiadó a *Dávid István* szerkesztése alatt „*Tanulók könyvtára. Latin és görög classicusok fordítása és magyarázata,*“ című vállalatban megkezdette több classicus író egyes munkáinak fordítását kiadni.

A vállalat feladatának gyors teljesítésében maga *Dávid Istrán* gőzerővel dolgozik. Egy maga egyszerre több írónak fordítását kezdette meg, mintha csak *præoccupálni* akarná őket, mintha csak több író egyes munkáinak megkezdésével a maga részére akarná őket lefoglalni. De épen ezen lázas sietség miatt a *Horatius ars poeticája* 261—262. verseiben kimondott ítéletnek ha nem is a szigorubbik, de a szelidebbik része mindenestre alkalmazható reá az illető *subjectum* és *objectum* alkalomszerű helyettesítésével.

A vállalat 5. füzete a *Horatius* Ódáinak I. könyvéből adja a 34. első óda közül 19-nek a fordítását, gondosan kihagyatván mind azon ódák, melyekben akár leplezetlen, akár kifejezetlen «szerelem» fordulhat elő. És *Dávid* ebben a tekintetben annyira *scrupulosus*, hogy még a 32. ódát is kihagyta, melyben *Horatius* a lantjával szerelmeskedik.

A füzet úgy van berendezve, hogy először a költemény szövegét adja magyar prózában, ezt követik a magyarázó jegyzetek és végre a költemény megértésére szükséges bevezetés.

A bevezetést képező ezen *epilogusok*ban jelezve van a költemény tartalma, olykor keletkezési ideje is, a költemény megírására alkalmul szolgált körülmény, sőt némelyikben (pl. 31.) az egész költemény részletesen van taglalva és fejtegetve, és ez a körülmény ezeket az *epilogusok*at becsesekké és hasznosokká teszi. De nem mindenik sikerült. Így pl. az 1-ben azt mondja, hogy *Horatius* «a legnagyobb nyugalommal széttekint s vizsgálja, miben találják mások boldogságukat. S itt az egyes törekvések felsorolásánál bizonyára nem volt szándéka a legnagyobból a legkisebbre leszállani, sem megfordítva a kisebbről a nagyobbra átmenni, hanem átmegy egyik foglalatosságról a másikra minden előre megfontolt terv nélkül, a mint épen eszébe jut. Figyelme tehát természetesen azokra irányul először, a kik a régi kor fölfogása szerint a legfőbb tisztségeket keresték, s ezek a görögöknél az olympiai győztesek voltak, Rómában pedig a legfőbb állami tisztségek jelöltjei.» Azután a költőt árkon bokron keresztül vezetve kimulatni igyekszik, hogy mintegy per *associationem idearum*, hogyan költi fel agyában egyik gondolat a másikat.

No már 1. miért volna «természetszerű» először is a legtávolabira és nem a legközelebbire gondolni? 2. Hogyan lehet azt mondani *Horatius*ról, hogy eszméit minden megfontolt terv nélkül rendezte, a mint épen eszébe jutottak, arról a *Horatius*ról, a kinek minden költeménye a reá fordított fáradságos mûgondról teszen tanubizonyosságot, s a ki saját magáról azt mondja, hogy «*ego apis Matinæ more modoque... operosa carmina fingo*» (Ód. IV. 2. 27—32). 3. Az olympiai játékokon győző versenyzők mint a görögök «*Amtsbewerber*»-jei! Ezek a győzők polgártársaiknak büszkeségét képezték, azok részéről sokféle kitüntetés-

ben és jutalomban részesültek (L. *Xenophanes* ellenők való irigykedését *Buchholz*, Anthologie stb. B. I. p. 33.), de mint ilyenek nem voltak «*εἰσὶν*» «tisztségeket keresők».

Igenis, ezen költeményben az eszünk «természetszerűen», de nem ötletszerűleg vannak rendezve; hiszen éppen abban áll a művészet, hogy az eszmék látszólag oly könnyeden legyenek rendezve, a képek oly természetesen csoportosítva, «ut sibi quivis speret idem, sudet multum frustra laeoret ausus idem» (Hor. ars p. v. 240—43). Nem akarok kiterjeszkedni arra, hogy a tudós philologusok és aestheticusok hogyan igyekeztek ezen költemény eszméit és képeit csoportosítani; a kinek tetszik olvashat néhány kísérletet a *Campe* értekezésében (Neue Jahrb. f. Phil. u. Pæd. B. 101. p. 125. s. k.), melynek több találó adatát és megjegyzését magam is felhasználtam éppen ezen ismertetésben.

A magyarázó jegyzetek úgy látszik a *Freund* «Schüler-Bibliothek»-jében megjelent Horatius jegyzeteinek felhasználásával készültek. Ezt csak onnan mondom, hogy a jegyzetek a *Freund* modorában vannak készítve, de hogy éppen onnan volnának véve, ezt határozottan nem állítom, mert a *Freund*-féle vállalat illető füzete nem lévén kezemnél, az összehasonlítás nincs módomban.

Az 1. ódánál maradva, legezélszerűbbnek tartom először a jegyzeteket venni vizsgálat alá és így egyengetni az utat a fordítás szövegének megbeszélésére, és ezt annyival inkább, mert a *Dávid* jegyzetei nem mindenütt találnak a fordítással, annyira nem, mintha fordítás és jegyzetek nem is ugyanazon kézből kerültek volna ki.

1. «*regibus*, ez *atavis*-nak értelmezvénye». És ez helyesen van mondva, mert *Hor.* nem azt mondja, hogy *Maec.* oly királyoktól származott, kik ősrégi időkben éltek, hanem, hogy olyan ősoktól, a kik királyok voltak. S *Dávid* a szövegben mégis így fordítja: «őskirályok». A jegyzet értelmében helyesebb lett volna: «királyi ősök», vagy «királyősök». (V. ö. «királyasszony néném». Arany.)

«*curriculo*, itt annyi, mint: *curru*, kocsival, versenykocsival.» Az utóbbi jelentés a helyes, mert itt a *pornak* nem bármely, hanem éppen «versenykocsival» felveréséről van szó, s *Dávid* mégis az elsőt választotta.

4. «*collegisse*. Az inf. perf., mely ezen használatban leginkább költői, azt fejezi ki, hogy az indulatra (itt öröme) nézve az infinitivus cselekvését befejezettnek kell tekinteni.» Nem, a cselekvést nem *befejezettnek*, hanem *bedállottnak* kell tekinteni; tehát nem a perf. logicummal, hanem a görög aoristosnak megfelelő perf. historicummal van dolgunk. Nem az teszi ezt a versenyzőt boldoggá, hogy a port fölverte s azzal punctum, hanem az, hogy a porfölverést megkezdette és folytatja. Éppen maga a versenyben való részvétel okoz neki örömet,

nem pedig az, hogy a versenyben részt vett, vagy mint *Campe* mondja, «das staub erregt haben kann keine freude mehr machen, sowenig als das getanzt haben».

«*metaque fervidis evitata rotis*, a forró kerekektől kikerült pályacél.» A *meta evitata* prægnaans kifejezés, mely a „*palma*“-val együtt jelzi a diadal megnyerését. A versenyzőnek már maga a versenyzés (*curriculo* stb.) örömet okoz, de a pályadíj elnyerése által épen egekbe érzi magát ragadottnak. Épen azért *Dávidnak* az az állítása, hogy «*evēhit ad deos*, a legfőbb fölmagasztalásra vonatkozó kifejezés», téves, mert itt nem külső kitüntetésről van szó, hanem az illető nyertes egyéni érzelmeiről; nem arról, hogy miféle külső «felmagasztalás»-ban részesül, hanem arról, hogy a diadal megnyerésének hatása alatt mit érez. Az *evitata meta* és *palma* közötti kapcsolat *Dávidnál* is megvan, de szörnyű furcsán. Ő ugyanis az *evitata participiumot* feloldja feltételező mondattal, de aztán a helyett, hogy az ilyen alakban már csak a megelőző hasonló mondathoz csatlakozható mondatot ahhoz kapcsolná, a benső kapocs kedvéért neki dönti a következő mondatnak. A *meta evitata* magyarázásánál a következő mondat kanyarodik ki a tolla alól: «A versenyzők főügyessége abban állott, hogy a körülkocsizásnál, melynél minél közelebb kellett a cél mellett elhaladniok, úgy hogy magát a célt ne érintsék». Ez csak arra mutat, hogy *Dávid* siettében nem ér rá még egyszer átnézni azt, a mit egyszer leírt.

8. «*tergeminis* válogatott kifejezés *triplez* helyett.» Ezen jegyzetből ennyit telát megtanultam volna, de nem tanultam meg azt, a mit tudni szeretnék. Mert ugyanis — szégyen, nem szégyen — őszintén megvallom, hogy azzal a „*tergeminis tollere honoribus*“-szal nem tudom mit csináljak. Hogy a *Dávid* adta ezen fordítás: „*a hármaz tisztségekre emelni*“ magyarul éppen semmit sem tesz, annyi bizonyos. A commentatorok okoskodásai szerint és után az is bizonyosnak látszik, hogy a *tergemini honores* alatt ha nem is a «hármaz», de a három főhivatalt, curulisi ædilisséget, prætorságot és consulságot kell érteni, ezeket pedig csak a polgártársak bizalmából lehetett elnyerni. De mint a hogy a magyar nóta a lányról mondja, hogy «szeretete nem állandó, mint az idő változandó a lány is», úgy a hivatalt adó polgárok is «változandók», szeszélyesek. Itt tehát bizonyosan olyan emberről van szó, a ki boldogságát abban találja, ha a szeszélyes polgárok (*mobiliium Quiritium*) tolongó csoportja (*turba*) hévvel versenyez (*certat*), hogy fölemelje (*tollere*) őt a főméltóságokra (*honoribus*). De hát a *tergemini*? Erre a három főméltóságra csak nem lehetett valakit egyszerre és egy időben fölemelni, hanem csak bizonyos időközökben egymásután. E szerint még bizonyosabbnak látszanék, hogy itt olyan emberről van szó, a ki boldogságának súlypontját abba helyezi, hogy polgártársainak bizalmát

állandóan megtartsa, hogy így egyik főhivatalt a másik után elnyerje. Igen, de már ezt a sok dolgot kifejező rövid latin kifejezést hogyan tegyem én ki magyarul ép oly röviden és szabatosan? Mert ha így teszem ki: «... versenyez, hogy őt fölemelje egymás után mind a három főtisztásra», a gondolat vissza van ugyan adva, de a kifejezés teljesen el van laposítva; ha pedig így mondom: «fölemelje őt a főhivatalokra», akkor a «tergemini» el van ejtve; ha meg így akarom visszaadni: «a három főtisztásra», olyant állítok, a minek megtörténte egy időben nem lehetséges.

10. «*quidquid de Libycis verritur areis*, a mit a libyai szérükön összesöpörnek (összgyűjtenek)», a szövegben: «mind azt, a mit libyai szériün összegyűjtött». Hiszen ha a maga szériün ő maga gyűjtötte össze, nincs benne semmi különös, ha a «saját csürébe rejtette», ez a gondos gazdára vall, de azt hiszem, ezzel nincs elég élesen kifejezve a költő gondolata. Az én felfogásom szerint itt oly emberről van szó, kinek szenvedélye a gazdaság, de ezzel egyúttal némi telhetetlenség is párosul, vágya mind többre-többre terjed, lassanként «fölfalná a világot». Erre mutat a latinban az összegyűjtés fogalmát általánosságban kifejező «*verritur*» passiva forma szemben a «*proprio*»-val. Ezért azt hiszem, hogy az eredeti gondolat kifejezését inkább megközelítjük, ha a *verritur*-t a magyarban is személytelenül fejezzük ki: «összesöpörnek».

11. «*findere sarculo*, hasítani, széttörni a gyomláló kapával», a szövegben ellaposítva: «műveli ekevassal», holott itt olyan emberről van szó, a kinek még ekéje, azaz igavonó marhája sincs, hanem nagy fáradtsággal saját kezével töri fel csekély terjedelmű földjét, de ennek daczára is — mint szokás mondani — «a világ kincséért» sem állana be matrónának.

12. «*Attalidis conditionibus*, (a szövegben): «Attalusi kincsekkel». Magyarul nem mondjuk «Dariusi kincs», hanem «Darius kincse», különben is «kincs» nomen collectivum lévén, szükségtelen többes számban lenni.

13. «*nunquam dimoveas*, «nem távolítanád el», «nem mozdítanád el», azaz: «rá nem bírnod». Sem egyik, sem másik, sem harmadik, hanem: «nem bírhatod rá» (coniunct. potent.).

«*trabe Cypria*, «cyprusi gerendával», azaz: «hajóval», a szövegben helytelenül: «hajón».

16. «*metuens*, (a szövegben): „félén“. Dávid a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* képzőjű határozó igeneveket nagyon bizonytalanul használja, a mint épen a tollára jön, pedig az első folyó, a második bevezgett cselekvést fejez ki, pl.:

Éltünk rögös határain
 Két génius vezet,
 S felleg borúlván útain
 Nyujt mindenik kezét;
 De bár tekint biztatva rád,
 Vigasztalást egyik sem ad:
 Remény s Emlékezet. (Kölcsey.)

Simonyi szerint («Rendszeres Magyar Nyelvtan» 52. l.) a -ván, -vén képzőjű határozó igenév «folyó cselekvésre csak olyankor vonatkozik, ha magában foglalja az állítmány cselekvésének okát». De itt a *metuens* az állítmány cselekvésének nem okát, hanem idejét fejezi ki, még pedig a *laudat*-tal szemben egyidejűséget. A kalmár a félelem tartama alatt zengedezi városának és vidékének nyugalmát, mint a hogy a pallón átmenő cigány csak addig gondolt Szűz Máriának tett fogadalmára, míg a túlsó partra jutott.

19. *pocula Massici*, (a szövegben): «a régi massicusi borral töltött poharakat (ürítgetni)». De hát «*vendidi decem modios tritici*» azt teszi-e, hogy «eladtam búzával töltött tíz vékakat», nem pedig azt, hogy «eladtam tíz véka búzát»?

23. *lituo tubae permixtus sonitus*, (a szövegben): «a harezi sípnek tárogatókkal vegyült hangja». Már hogy a harezi síp *hangja* hogyan vegyül össze a *tárogatóval*, én azt nem tudom. A puspák ropogása és az ágyúk dörgése összevegyülhet, de sem a puskák *ropogása* az *ágyúkkal*, sem az ágyúk *dörgése* a *puskákkal* össze nem vegyül. Igaz ugyan, hogy a latinban a kifejezésnek ez a rövidsége megvan, de a mi a latinban néha lehetséges, az a magyarban nem mindig szabad.

26. «*tenerae*, majdnem a. m. juvenis», s a szövegben mégis «gyöngéd».

27. *cerca*, Dávid: «szarvastehenet»; hátha hímet láttak meg az ebek, akkor nem marad «veszteg» a vadász?

28. «*doctorum frontium*, doctus mint a görög σοφός általában azt jelenti, a ki az irodalomban vagy művészetben jártas, s így gyakran a költőkről, — *hederae*, a röpkény Bacchus istennek vont szentelve, ezért a Bacchustól lelkesült költők is röpkénnyel koszorúzták homlokukat.» Ezen jegyzet daczára is a szövegben «tudós főkről» beszél, holott a jegyzet szerint is itt költők fejről van szó. Ugyancsak ezen jegyzet szerint a *praemia* alatt nem *jutalmat* kell érteni, hanem általán véve *diszt*, oly koszorút, melylyel a költők magukat diszitették. Mert hiszen Horatius itt nem mutatja be magát úgy, mint koszorúért versenyző, vagy megkoszorúzott költőt, mint ezt *Campe* említett értekezésében megjegyzi, melyben több idézettel is támogatja azon állításit, hogy *praemia* itt nem vehető *jutalom* jelentésben.

34. „*Quodsi*, «hogya tovább», tehát folytatató értelmű.“ He-

lyes, mert csakugyan első tekintetre látható, hogy a *quod si*-nek itt nem lehet «mert ha» jelentése, és a következő gondolatot nem okadólág kapcsolja a megelőzőhöz, hanem folytatva és fokozva, s így jelentése ha nem is épen «hogya tovább», hanem «ha pedig», «hát még ha» (így epod. 2. 39. *quod si pudica mulier* hát még ha szende feleség stb.), „*hát-ha*“. És *Dávid* István a szövegben a *quodsi* t mégis egyszerű «hogya»-val fordította, mi által a költemény, a helyett, hogy emelkedetten, csattanósan végződne, egészen elhalványul. A «hogya» és «hátha» közötti különbség szembeötlő. Hosszas fejtegetés helyett álljon itt két példa :

<i>Hogyha</i> titkolt könyeimből	és	<i>Hátha</i> könyeinnek árja,
Néha-néha gyöngy is válna,		Uram bocsá ! borrá válna :
Az a kis lány porszem helyett		Akkor még —
Szemen szedett gyöngyön járna.		Hejh, akkor többet sirnék.
Tóth Kálmán.		Petőfi.

Horatiusnál a két gondolat közötti viszony tökéletesen az, melyet itt Petőfinél látunk. A Petőfi «Szomjas ember»-ének már magára hitvese emlékére is köny gördül a szeméből, de «hátha» könyeinnek árja . . . Épen így Horatius a megelőzőkben azt fejezi ki, hogy őt már maga a költészettel való foglalkozás is nagyobb régiókba emeli, de «hátha» ehhez még a *Mæcenas* elismerése is járul, akkor boldogságából igazán mi sem fog hiányzani, vagyis hyperbolikus kifejezéssel : feje tetejével a csillagokat fogja verdesni. Ez megadja a költeménynek az emelkedett, csattanós befejezést.

És már most áttérek a fordítás megbeszélésére. Mint mondtam, a szöveg prózában van fordítva, és ezt tanulóknak szánt fordításnál helyesnek is tartom, de másfelől szükségesnek, hogy a fordításban — próza létére is — a magyarosság és a költő gondolatainak hű kifejezése mellett, legyen egy kis emelkedettség, egy kis lendület, és ne legyen a közönséges prózában is pongyolább valami.

Sajnos, a *Dávid* István fordításában ezek a tulajdonok «*rari nantes in gurgite vasto*». A fordítás sok helytt erőltetett, sok helytt magyarul s majd mindenütt lapos.

Azonban, minthogy a fordítás egyes kifejezéseivel már a jegyzetknél is foglalkoztam, a fordítás lehető hiányainak részletes kimutatása helyett czélszerűbbnek tartom, ha a jegyzetknél tett észrevételeim és megjegyzéseim alapján megkísértem a *Dávid István* fordítását egyfelől a *Dávid István* jegyzeteivel öszhangzásba hozni, másfelől az én észrevételeim értelmében kiigazítani, mert így az olvasó is könnyebben meggyőződhetik, ha vajjon kimondott ítéletem helyes-e vagy nem ; és maga *Dávid* István is megítélheti, ha vajjon fordításán javítottam-e vagy rontottam. E végre egymás mellé állítom a két szöveget, az első

a Dávid István eredeti fordítása, a második az általam módosított fordítás.

Mæcenas, öskirályok ivadéka. Óh én gyámolom és kedves dicsőségem!

Vannak, kiknek öröme telik benne, ha kocsijukkal fölverték az olympiai port, s ha a sebes kerekkel ügyesen kikerülték a pályakövet és a kitüntető palma az istenekhez, a föld uraihoz emeli föl őket.

Ez itt örül, ha a változékony polgárok csoportja versenyezve emeli őt a hármastisztségekre; amaz pedig, ha saját csürébe rejtette mind azt, a mit libyai szériün összegyűjtött.

A ki szívesen műveli ekevassal atyai földjét, azt Attaluszi kincsekkel sem bírná rá, hogy cyprusi hajón mint félénk hajós szedelje a myrtusi tengert.

Az Ikarusi habokkal küzdő délnyugati széltől félven a kereskedő dicséri nyugalmát s városának mezőföldjeit; de nem sokára helyre állítja roncsolt hajóját, nem tudván túrni inséget.

Van olyan is, a ki nem veti meg a régi massicuszi borral töltött poharakat (üritgetni), sem a munkára szánt napból egy részt föláldozni, leterülven majd a zöld fa alá, majd a szent patak csendes forrásához.

Soknak öröme a tábor és a harci sípnek tárogatókkal vegyült hangja, s az anyáktól elátkozott háboru. Veszteg marad a vadász a hideg ég alatt, megfeledkezvén gyöngéd nejeről, akár szarvassteheket láttak a hű ebek, akár marsusi vadkan szaggatta szét a sodrott hálót.

Engem a tudós fők jutalma, a röpkény, a fonséges istenekhez csa-

Királyi ösöktől származott Mæcenas, óh én gyámolom és kedves dicsőségem!

Némelyeknek gyönyört az ád, ha fölverik versenyszekerökkel Olympia porát, s a gyors kerekkel kikerült pályacél és a nemes palma a föld uraihoz, a nagy istenekhez emeli föl őket.

Emennek az, ha a szeszélyes polgárok tolongó csoportja hévvel versenyez, hogy fölemelje őt a főhivatalokra¹⁾; amannak, ha saját csürébe takarta mind azt, mit Lybya szériün söpörnek.

A ki annak örül, hogy apai földjét kapával szaggassa, Attalusz kincsével sem birhatod rá, hogy mint félénk hajós cyprusi hajóval szedelje a tengert.

A kalmár az alatt, míg az ikarusi hullámokkal küzdő délnyugati széltől fél, dicséri ugyan saját városának nyugalmát s mezőit; de majd kijavítja megrongált hajóját, nem tudva megszokni szegénységet túrni.

Olyan is van, a ki nem vet meg egy pohár régi massicusit, sem az egész nap egy részét nem átallja dőzsölésre szánni, leterülve majd a zöld fa árnyékába, majd meg a szent csermely csendes kutfejéhez.

Sokakat a tábor gyönyörködtet és a trombiták és kürtök összevegyült hangja; meg az anyák által átkozott háboruk; künn marad a vadász a hideg ég alatt, egészen feledve ifju feleségét, akár szarvas tünt fel hű ku.yái előtt, akár marsusi kan szaggatta szerte a sodrott vadászhálót.

Engemet a költők homlokának dísze, a röpkény, a felsőbb iste-

¹⁾ Vagy: a három főtisztséget (?).

tol, engem a hűs berek és a nymphák s satyrok lebegő karai elküldönitnek a néptől, ha sem Euterpe nem tagadja meg tőlem a sipot, sem Polyhymnia nem vonakodik fölhangolni a lesbosi lantot.

Hogyha engem a lantos költők közé sorolsz, akkor magasztos főmmel a csillagokhoz érek.

nekhez emel, engemet a hűvös liget és a nymphák satyrokkal lejtett lebegő körtáncza elválaszt a néptől, ha sem Euterpe meg nem vonja sipját, sem Polyhymnia nem fog vonakodni nekem fölhangolni a lesbosi lantot.

Hátha te engem a lantos költők közé fogsz sorolni; akkor emelt fejemmel a csillagokat verem.

Azonban úgy látom, hogy ismertetésem máris hosszabbra nyúlt, mint hogy akár a tisztelt szerkesztő urak megköszönnék, hogy becses folyóiratuknak oly sok helyét foglalom el, akár az olvasónak türelme volna ismertetésemet végig olvasni. Azért lemondok azon szándékomról, hogy a többi költemények fordítását, ha mindjárt rövidebben is, ismertessem. Az egésznek felületesebb ismertetése helyett czélszerűbbnek tartottam egy költeménynyel tüzetesebben és behatóbban foglalkozni, mert az itt elmondottakból következtetést lehet vonni a többiekre is. És azt hiszem, hogy *Dávid Istvánra* nézve is tanulságosabb munkát végeztem így, mintha fordítását néhány általános, semmit mondó phrasisban gáncsoltam vagy megdicsértem volna. Mert ha úgy találja, hogy helyes a mit mondtam, okulhat belőle; ha pedig úgy találja, hogy nem helyes, meglesz az a megnyugtató öntudata, hogy jól végezte dolgát.

Dávid István tehetséges, szakjában képzett, szorgalmas és nagy munkásságot kifejtő ember, de a simításra, úgy látszik, nem fordít elég gondot. Czélom az volt, hogy figyelmét felhívjam arra, hogy még kiadandó Horatius-fordításait igyekezzék jobban csinálni, mert bizonyosan telik tőle jobb is.

Nagy-Enyeden.

SZÉKELY FERENCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Fünf Bücher Epigramme von Conrad Celtis. Herausgegeben von Dr. Karl Hartfelder. Berlin. Verlag von S. Calvary & Comp. 8 r. 125 l. Ára 4 márka.

Celtis epigrammjait, melyeket szerzőjük eredetileg nyolcz könyvre tervezett, sokáig a feledékenység homálya fedte; Trithemius (1494 táján) ugyan említette, de Velocianus (1513) sikamlós voltuk miatt nem merte kiadni, Klüpfel (e század elején) pedig mielőtt kiadhatta volna, meghalt; ez idén akadt legelőször kiadójuk Hartfelderben, ki e kiadásának elkészítésénél nemcsak az eredeti nürnbergi kéziratot, hanem annak Klüpfel-féle, részben hibátlanabb másolatát is felhasználta. A kiadásról magáról nem akarok bővebben szólni, ámbár volna alkalmam elég megjegyzésre; így pl. III 41, 11 a kéziratbeli cepit-et nem incepit-re, hanem coepit-re kellett volna változtatni, IV 7 helyesebb alakban II 40 szám alatt is előfordúl; IV 44 ki van már adva Aschbachnál V 29 Saligernél; IV 48 és 49-ben a görög szöveg telve van másolási hibákkal; az V 31—33 foglalt astronomiai leírásokat kár volt kihagyni stb. stb. De az ilyen hibáknak e helyen való felderítése oly kevés haszonnal jár, és a kiadó különben Celtis epigrammjairól oly nagy érdemeket szerzett, hogy jobbnak tartom hibáit mellőzni és röviden annak felsorolására szorítkozni, a mi ezen epigrammokban Magyarországra vonatkozó nevezetesebb adat található. I 18 (De curia regis Mathiæ) érdekesen illusztrálja Mátyás király udvarának elolaszodását:

Pannonius regi conquestus saepe senator,
Nulla quod a ducibus tuta puella foret,
Sed maius toto scelus execrabile mundo,
Pene quod Italico mas neque tutus erat.

I 35 egy előttem érthetetlen epigramm: De genethliaco Polono Ungariam pollicente:

Sarmata Pannonio furenter captus amore,
Terque redit vacuis in sua regna viris.
Dic mihi, venturo quæ scribant tempora fato
Sidera, si poteris, caece genethliace.

II 1-ben megszólítja a költő könyvét, hogy járja be az egész földkerekséget: Olasz- és Németországon kívül «Danubius lustrandus erit Savusque Dravusque»; III 1-ben pedig fölemlíti, hogy Szűz Mária segítségével bejárta Német- és Franciaországot és hogy «Te duce per Bemos et Pannonas ausus utrosque Vertere iter, timidus qua fluit Ister aquis». Érdekes az «Epitaphium Ventimontani» című epigramm

(III 2), melyből megtudjuk, hogy Windsberger Eberhard (Ventimontanus, Aeolides) az ingolstadti egyetemen az orvostan tanára (v. ö. Prandl Gesch. d. Ludw.-Maxim. Univers. I. 76), szónok és költő, egy ideig a magyar király udvaránál tartzkodott és Magyarországon halt meg :

Rhetor et orator fueram doctusque poeta,
 Et medicus tribui saepe salutis opem.
 Astrorum leges servavi pectore docto,
 Pendulus et terrae cognitus orbis erat.
 Nemo mihi melius succos cognovit et herbas,
 Radices gemmas dura metalla simul.
Pannonio regi placuit mea candida virtus,
Germanis ducibus praesulibusque simul.
 Me plorat Rhenus peregrina quiescere terra:
Inter Pannonios stant mea busta viros.

III. 67-ben (De mulieribus Pannoniae inferioris) Celtes egy magyar nőt énekel meg, ki házasságtörő férjét megölte, azután V 10-ben (Vitezio et Balbo) Vitéz János püspököt és Balbus Jeromost (1498 táján ?) vacsorára hívja meg rövid négy soros distichonban, mely azonban Vitéznek és Balbusnak egymáshoz és Celteshez való jó viszonyát szépen illusztrálja. — Engem személyesen leginkább érdekelt azonban az »Ad Michaelem Styrium Transilvanum» című 10 soros költemény (V 24), melynek eleje következőképen hangzik :

Nemo per Austriacam fuerat mihi cognitus urbem,
 Musarum tantus quem tenuisset amor,
 Quam tu, cui nitidus spirat sub pectore Phoebus,
 Ex Transsilvanis Michael orte viris.

Celtesnek Codex Epistolarisében ugyanis van három levél (1492-ből, 1498-ból és 1500-ból) egy bizonyos »Styrus Michael aus Judenburg (Emporiandus Transilvanus)»-tól, mint Endlicher írja; Denis szerint: dictus cognomine Transsylvanus, a Codex Epistolaris egy helyén pedig (fol. 91) »Michael Styrus de Burgo Judeorum patrio (?) cognomine Transsilvanus emporiandus Viennensis»-nek nevezi magát. »Magyarországi humanisták és »a dunai tudós társaság» című értekezésem függelékébe (v. ö. f. 123) leveleit nem vettem fel, minthogy Michael Styrus erdélyi származása akkor még kétesnek látszott nékem (az ismeretes földrajzi író Maximilianus Transsilvanus is belga származású volt); de most Celtes főntebb közlött szavai után hajlandóbb vagyok feltenni, hogy Michael Styrus vagy maga Erdélyben született, vagy legalább erdélyi családból származott; és még az utóbbi esetben is megérdemli, hogy a magyarországi humanismus történetében szerény helyet reserváljunk számára.

Karten von Attika. Auf Veranlassung des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts und mit Unterstützung des Königlich Preussischen Ministeriums der Geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten aufgenommen durch Offiziere und Beamte des Königlich Preussischen grossen Generalstabes, mit erläuterndem Text herausgegeben von *E. Curtius* und *G. A. Kaupert*. Heft I. Athen und Peiraius. Berlin, 1881. Dietrich Reimer. — Ara 12 márka.

Folytatása ez azon vállalatnak, melynek első eredményét a fentebbi két szerző által kiadott «Atlas von Athen» képezi, melyet e folyóirat 1881-ki évfolyamának februáriusi füzetében ismertettünk. Ugyanott bővebben szólottunk a vállalat tervéről, azért ez alkalommal rövidebbre fogjuk ismertetésünket.

Szántsándékkal idéztük a hosszú címet, mert jellemzi a munkát: látjuk t. i., mily nagyszerű segédeszközök állottak a szerzők rendelkezésére, melyek segítségével a maga nemében valóban epochalis munkát megalkothatták, úgy hogy most minden eddig megjelent ezen tárggyal foglalkodó könyv bátran ad acta tehető, kivéve a legrégebbeket, s ezek között talán csak a *Schaubert* építését, ki 1832-ben a mai Athen-nek tervét minden antik maradvány pontos tekintetbevételével készítette el, mely antik maradványok közül több ma már a város gyors fejlődése következtében elenyészett.

Az előttünk fekvő első füzet négy térképet tartalmaz. Az első (I) a mai Athen nek tervét adja, a régi emlékek vörös színnel való kimutatásával; a második (I a) az írásbeli adatok és építési maradványok segítségével reconstruált régi várost az új város (első térképen levő) tervének halvány előnyomásával, mely a pontosság és hitelesség netovábbjának tudtunkkal első példája: egy ilyen térkép nem csak a régi Athene tervét adja, hanem azt is tisztán láthatjuk rajta, hogy mi volt régen a mai Athen egyes helyein, és mi áll ma a régi városnak minden egyes helyén. E két lap már az «Atlas von Athen» című munkában is megvan, s nem egyéb, mint annak javított kiadása. A változtatások között csak kettő fontosabb. Az egyik a régi város észak-nyugati oldalán előforduló Dipylon pontosabb ábrázolása, a második déli oldalon levő itoni kapu phaleroni út és fal tervrajzának helyreigazítása. A régiebb tervben t. i. a phaleroni út és fal egymást metszik, míg az újabban az itoni kapu igazi helyének fölfedezése következtében (mert ezen a kapun lépett ki a phaleroni út a város körfalából) a phaleroni út a hasonló névű falon belül esik abba a térbe, melyet az a hosszú falak felé bezár.

A harmadik és negyedik térkép (II, II a) a mai és régi Peiraiusnak az első kettőhöz hasonló módon készített tervrajzát adja.

A 72 lapra terjedő magyarázó szöveg külön füzetben foglaltatik. A két első térképhez Curtius adja a magyarázatot; a két peiraiusai tér-

kép technikai részéről *Alten* hadnagy, a topographiai és archaeologiairól dr. *Milchhöfer* adnak számot, kiknek e két utolsó térkép első sorban köszönhető.

Dr. PE CZ VILMOS.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK 1880/81.

21. **Farkas József.** Nehány jellemvonás a jogtudós Scævolaokról. (A magyarországi kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának tudósítványa az 1880/81-iki tanévről.)

Szerző ezen szorgalommal írt értekezésében különösen a Cicero által híressé vált három Scævola (P. Mucius Scævola, Q. Mucius Scævola Augur, és Q. Mucius Scævola Pontifex) életével és jellemzésével foglalkodik, kik, különösen az Augur és a Pontifex, a Kr. előtti második században a római jogtudománynak megalapítói voltak. Az értekezés egy rövid bevezetésből és három részből áll. Egy pár német munka (különösen Bähr és Bernhardy római irodalomtörténetei), de különösen Cicero művei alapján készült.

22. **R. Perusek** De scholiorum Bernensium origine et auctoribus, argumento et indole. (Jahres-Bericht des k. k. Realgymnasium in Serrajevo am Schlusse des zweiten Schuljahres 1880/81. P. 1—32.)

Igen alapos értekezés, mely tárgyát minden oldalról fényes világitásban tünteti fel. Szerző először is a leginkább berni codexekben ránk maradt és a Georgica és Eclogára vonatkozó Scholia Bernensia kiadásait, a rájuk vonatkozó irodalmat és kiválóbb kéziratait ismerteti. Azután áttér e scholionok szerzőire. Hagen és más újabb kritikusok ellen kimutatja, hogy Gallus és Gaudentius többnyire Serviusból merítették tudományukat, míg Servius Junilius Filagriustól, vagy helyesebben Junius Philargyriustól, kinek a scholia Bernensia legnagyobb részét kell hogy tulajdonítsuk, teljesen függetlenül dolgozott. Ezen megfigyelés alapján könnyű volt azután Peruseknek a Scholia Bernensia egyes részeit, melyeknél a szerző neve a kéziratokban nincsen kitéve, bizonyos szerzőnek tulajdonítani. Összehasonlította ugyanis a Berni scholionokat a más kéziratokban ránk maradt Servius-féle commentárral, és a hol azt találta, hogy az előbbieket Servius-sal megegyeznek, Gallusnak vagy Gaudentiusnak, illetőleg a Georgicon első könyvétől kezdve, hol a Gallusból való kivonatok megszűnnek, csak Gaudentiusnak tulajdonította, azokat pedig, melyek Servius-tól eltérnek, Philargyriusnak, kivéve, hogyha egy-ügyesgük által későbbi eredetüket el árulták. A magvas értekezést, melynek tanulmányozását mindenkinek ajánljuk, kinek a classicus auctorokhoz írt scholionok kiadásával kell bajlódnia, a Scholia Bernensia szerzőinek kritikai működésének jellemzése rekeszti be.

F O R D Í T Á S O K.

Csalódás.

Tibullus elégiája.

Színebb bort! friss búmat borba hadd temetem :
 A feledés álma szálljon meg szememen.
 S ne költsön fel senki mámoromból engem,
 Pihenjen egy kissé búrakta szerelmem.
 Hajh ! mert zord órség áll lyánykám kapujába,
 Lakat és keresztbe nagy gerenda zárja.
 Kegyetlen egy kapu ! csapjon a fergeteg,
 Juppiter hatalmas villámi verjenek.
 Kapu ! hozzád esdek, ki csak nekem nyiljál,
 S lopva ha fordítlak, ne nyikorogj mingyár'.
 Balgán hogyha zok-szót szoltam is ellened :
 Bocsáss meg, érje az mind saját fejemet.
 Tudod, feléd mennyi könyörgésem szálla,
 Hány virágfüzér hullt a kapufélfádra.
 Délia ! őseid' rászedni ne átalld,
 Ne félj, maga Vénus segíti a bátrát ;
 Ifjut, ki uj küszöb vivásába fárad,
 Lyánykát, tolvaj kulcsesal ha nyitogat zárat.
 Tanít puha ágyból lopva kisuhanni
 Nesztelen a padlón el-végig osonni.
 Tanít a férj előtt néma beszéd-módra
 Titkos jelbe burkolt édeskedő szókra.
 Nem tanít mindenkit : csak a serényt — persze,
 Sötét éjjel kelni a kinek van mersze.
 Én bolygom a város homályos utcáit,
 Veszélyt a szerelem fejmrül elhárít.
 Ő megvéd, senki rám fegyverrel nem támad,
 Rabló nem huzza le rólam a ruhámat.
 Mehet a szerelmes, bár merre akarja,
 Törbe nem lép : védi istennek a karja.
 Nem ártanak nékem éji hidegek,
 Nem nekem a zúgva özönlő fergeteg.
 Sebaj ! csak Déliám az ajtót kinyissa
 És halk kopogással adja a jelt vissza.
 Rám ne nézz, ki szemközt jössz : férfi vagy asszony,
 Vénus csele kell, hogy titok maradhasson.

Léptiddel ne ijeszsz, ne kutasd ki-létem,
 Ne emeld a fáklyád világát elébem.
 Ki véletlen' meglát, ki ne mondjon mit se':
 Nem látott, nem hallott, hittel erősítse.
 Jaj a fecsegőnek, az megemlegesse
 Mi vérből, mily habból kelt ki Vénus teste.
 S úgy se' hinné férjed: megjósolta nékem
 Azt egy javas asszony nagy-igazán régen.
 Láttam, hogy lecsalta csillagit az égnek,
 Szavára gyors folyók más irányba tértek.
 Dala repeszt földet, holtat idéz sirbul,
 Porló csont a máglyán szavára megindúl.
 Árnyak sergét bűvös igéje leszegzi,
 Előbb tejjel hinti, s tovább úgy ereszti.
 Néki borús égről fellegek elszállnak,
 Néki havak esnek derekán a nyárnak.
 Egyedül az övé Médea varázsa,
 Hekate kutyáit csak ő zabolázza.
 E szerzett dalt nekem, csalnod könnyü véle :
 Dalold el háromszor s köpjél hármat végre.
 S nem hihet el semmit felőlünk az árva,
 Nem hinne szemének, ölembe ha látna.
 De mástól őrizkedj' : meglát más egyebet,
 Egyedül én vagyok, kit észre nem vehet.
 Hiszek e jóslatban : hiszen azt is mondta,
 Szerelmem, ha tetszik, elbűvöli nyomba'.
 Fáklyával tisztított s bűbáj éjszakáján
 Varázló istennek hullt fekete bárány.
 Nem gyógyulást esdék : viszonzást az égtül ;
 Ne tudjak el-lenni soha nálad nélkül.
 Kőszivü az, ki bár birhatott vón' téged,
 Harczba rohant dórén hitvány zsákmány végezt.
 Terelje a foglyok csoportját, nem bánom ;
 Űssön hadi tábort letiport határon ;
 Terhelje arany hím mind tetőtől — talpig,
 Bámulják, valahol gyors ménen iramlík :
 Én veled Déliám lehessen örökkön,
 Legeltetek bérczen, szántok egy pár ökrön.
 És hahogy ölellek szerető karommal,
 Göröngyön édesen szunnyadok bizonynyal.
 Szerelmi üdv nekül biborba' mi hasznod,
 Sűrű könnyhullással éjed ha virrasztod ?

A sokszinü szőnyeg, meg dagadó párna,
 Csermely csevegése szemed le nem zárja.
 De vajh téged, Vénus, szám még nem-e-sérte,
 Hogy haragod verné bűnös nyelvem' érte?
 Mondják-e, szent helyre tisztátalan léptem,
 Isten oltáráról koszorut letéptem.
 Ha hibáztam, rögtön leborulok térdre
 Csók-hintve a templom szentelt küszöbére.
 Vezekelve térden be a földet kúszom,
 Fejemet a templom oszlopán szétzúzom.
 De vigyázz, gúnyosan ki bajom nevedet,
 Istenek haragja szabad még te veled.
 Soknak vala gúnytárgy már ifjak szerelme,
 S vénségére Ámor igáját czipelte.
 Nyílt reszketeg ajka mézes-mázos szókra
 Ősz haját ujjával fürtökbe sodorta.
 Kapunyilást leste s a piacon látva
 Kedvese cselédjét elfogta utába'.
 Ifju- és gyerekhad tolong körülötte,
 S e rossz jel láttára köpnek gelebökbe.
 Kimélj engem Vénus! lelkem a te rabod:
 Tenvetésed úgy-e, elégni nem hagyod?!

Dr. CSENGERI JÁNOS.¹⁾

A 14-ik olymipiai óda (*lyd hangnem*).

— Pindaros. —

1. V E R S S Z A K.

Kafizos lány kebelén
 Tűz-méneket nevelő völgy gazdag ölen lakó
 Kellemek, ti a fényes Orkhomenosnak
 Öröknevü istennői, őrei még az ős Minüeknek:
 Kérlek esengve, figyeljetek rám! Hisz örömet ti
 Adtok a halandónak, hogy ha az
 Böles eszü, ha deli és ha harcuba' kitűnő.
 Sőt lakomát nem ülnek az istenek sem,

¹⁾ Mutatvány szerző magyar Tibullusából. — A Philologiai társaság
 1881. decz. 7-diki üléséből.

Tánczra se' kelnek a Kellemek kara nélkül.
 Az égbe' minden az ő kezök műve, űk az
 Arany-tegzű Apolló mellett
 Buzgó imát rebegeve mondnak, olympi Zeűsz tenéked.

2. VERSSZAK.

Oh szent Aglaia,
 Mosolygó Eűfrozina, és te, ki dalnak örűlsz,
 Thalia, lányai nagy hatalmu Zeűsznek,
 Nézzétek kegyesen, mint járja vidáman a tánczot
 Itten a kar lebegő lejtéssel, mert lydi dalra kelve
 Jöttem, Azópikhosz, elédbe most,
 Hogy ma te általad érte dics Orkhomenost is.
 Szállj le, o Hir viszhangja, sötét lakába
 Perzefonének, ott ha élélang Kleűdamos árnya :
 Mondj hirt az atyának, hogy szép Piza ölében
 Koszorűzva beárnyalta fejét fia szép olajággal.

HEGEDűS ISTVÁN.

Catullus 86.

Soknak Quintia szép : nékem nagy, karcsu, fehér nő.
 Így külön egyet-mást bátran elismerek én.
 Azt, hogy egészben szép, tagadom ; mert kelleme nincsen,
 Hosszu személyének semmi parányi sava.
 Bezzeg Lesbia szép, szépség az teljes egészben.
 Benne az összes bájnt mint egyesítve leled.

P. THEWREWK E.

VÉGYESEK.

Egy Augier-fordításunk.

(Nemes és Polgár — Le Gendre de M. Poirier — fordította Feleki Miklós, Pfeiffer: Nemzeti Színház könyvtára 43. füzet.)

Hevenyészett, kontár munkával árthatnak legtöbbet a fordítók az irodalomnak. A mihez úgy fognak, az rendesen el van temetve s idő kell, míg valaki ismét feltámasztja, fáradságára méltatja és — a mi fő — kiadót foghat magának.

E sorok írója legjobb igyekezete szerint ültette át Augiernek *Le Gendre de M. Poirier* című comédie-jét, s midőn munkájával nyilvánosság elé kíván lépni, kötelessége bebizonyítani, hogy nem végzett hiábavaló dolgot. Más szóval, hogy az illető mű jelenlegi fordítása elég sokat hagy fent arra, hogy valaki újra hozzá fogni, azt a munkát még egyszer elvégezni okadatoltnak tarthassa.

Ám szóljanak a tények: egy kis táblázatos kimutatással szolgálunk.

Kihagyások. I. felv. 4. jel. *tiz taqû* párbeszéd maradt ki, Poirier és Verdelet közt.

II. felv. 2. jel. az uzsorásokról folyó párbeszéd erősen meghúzogotva.

III. felv. 2. jel. Poirier s Gaston párbeszédének eleje meghúzogotva.

“ “ 3. jel. “ “ “ “ vége szintén.

IV. felv. 5. jel. Poirier közbeszólásai kihagyva.

Rövidítések lépten-nyomon. Az I. felv. 2. jel. Gaston, Pontgrimaudra vonatkozó szavai Augier hosszú tirádájának elejéről s végéről csippentvék egybe. A párbeszéddek egyáltalán toldvák-foldvák; kihagyvák a leglényegesebb mondatok, mitől az egésznek értelme függ; a hol egy kis nehézség fordul elő, pl. szójáték, ott akár hosszabb kihagyások árán és könnyű szerrel teszi túl magát a fordító.

Szóval: nem fordítás ez, mintsem regisseuri önkényen meghúzogotott sűgökönyv; s itt-ott oly hatással van is az emberre, akár az improvizáló színész. — Mily kevésbé érdemli meg fordító, hogy idézetekkel támogassuk állításainkat, — bár anyagunkat gondosan egybehalmozva mellőzük, legsattanósabban bizonyíthatják a

Félreértések. Ezek száma légio. Bármily mulatságosok is, csak válogatva adunk belőlük.

I. 2. *Gaston*: Farsangon csak nem fogsz mindig e hősi öltönyben járni?

Ah ça! *quoique* en carnaval, tu ne comptes pas rester déguisé en héros?

I. 3. *Verdelet*: Kétszínű.

I. 4. *Verdelet*: Hisz magunkra vagyunk:

I. 4. *Verd.*: Az ördögbe, te még vöd erényeid fognád rám!

Poirier: Három hónap óta él itt mint kappan a pástétomban (*coq à la pate*).

Verd.: Értem, ki akartad *hizlalni* a sípót, mielőtt füttyülnél rajta.

Az utóbbiak nem félreértések érthetők.

U. o. *Poirier*, lányához: Ha egy este szépen körülvennéd (férjed) *hajadat hátra bomólva*:

U. o. u. az: *Ez gyávaság*:

Antoinette: Azon gyülölete, melyet a *rosszak, gyárák és szemtelek* iránt érez

I. 6. *Poirier*: Hagyd el csak, — az nevet legjobban, ki utoljára nevet.

II. 1. *Gaston*: *Tán történetből engem akar kitiltani?*

Poirier: Nem találja, hogy a tétlenség nagyon *unalmas* a fiatal házaséletben?

Antoinette: *Az unalom megjöli önt?*

Természetesen, így aztán nem igen érthető a férj udvarias replikája.

II. 2. *Poirier*: Így hát erényeink nevet változtatnak, mihelyt használni akarjuk azokat.

U. o. *Gaston*: Ön igen eszélyesen teszi, ha *megbecsüli* e banditákat . . .

Impertinent.

Nous sommes *solidaires*, [a fordító tán *solitaires*-t olvasott s azt vélte úgy fordíthatónak].

Diantre! tu te *rettrape sur moi* des familiarités de ton genre. [azaz: vejed kedélyeskedéseieért engem lakoltatsz.]

Je comprends! tu as voulu graisser la girouette avant de souffler là-dessus.

ugyan, de egyenesen még kevésbbé

tout en *déroutant* les cheveux.

Cet *imbécile!*

son *dédain des mesquineries de la vie.*

Il faut être coulant en affaires.

Voudriez-vous me faire interdire (gyámság alá helyezettetni) par *hasard?*

Augier *funeste*-et mond.

Ne craignes-vous que l'ennuie ne vous gagne?

Ainsi nos vertus changent de nom quand vous (t. i. *nemesek*) voulez bien les pratiquer?

Ah vous serez bien fin, si vous faites *lacher prise* à ces bandits.

Poirier : Majd egy kis komédiát játszatok velük.

III. 3. *Gaston* : Szegény *Poirier* ! sajnálom, minden jó kedvét elrontja, hogy adósságaimat fizetni kell.

III. 5. j. *Antoinette* : Én is ellene szóltam :

U. o. u. az : Pedig ha tudná, minő tiszteletreméltó indokból tettem ezt !

Gaston : (Hektorról különöz ízlésű (s ezzel S. nejének bököl !!!))

Gaston : A pásztori vers tökéletes.

II. 5. *Cogne* : Ugy látszik e szegény ember kissé becsipett (! !)

Salamon : «Ugy kell, ez megtanítja őt», mondá ő.

II. 6. *Antoinette* : Hová repült most e sóhaj ?

III. 2. *Poirier* : Nem fog engem elménczkedései czéltáblájául használni. Én arra már kissé koros vagyok.

Poirier : Én nem követelem, hogy nemes embernek tartsanak. Istennek hála, nem tettem érte semmit.

Gaston : Nem tett érte semmit ?

U. az u. o. : De az ördögbe ön nem tartozik az adófizetők első osztályába, a kik . . . [nincstöbb !]

Poirier : Nekem három millióm van a banknál, csak egy szó Öntől, rögtön földbirtokba fektetem.

Poirier : Ah megint csúfolódik :

III. 5. *Ant.* : Hát ki ellenében kell férjemet védelmezni ?

U. az u. o. : E nő egyet ért férjemmel.

Je vois leur jouer une petite comédie.

Pauvre M. P., j'en suis fâché pour lui . . . cette révélation lui gâte tout le plaisir qu'il se faisait de payer mes dettes.

Je vous ai froissé.

Croyez bien que si j'avais su à quel sentiment respectable je me heurtais . . .

Hector est difficile.

Le madrigal (értsd : ötlet) est joli.

Oui, oui, il paraît que vous lui en faites voir de grises à ce pauvre homme.

C'est bien fait, ça lui apprendra.

A quoi pensez-vous en souriant ?

. . . Je suis les de vous servir de plastron.

Je n'ai aucune prétention à la gentilhommerie. Dieu merci, je n'en fais pas assez de cas pour cela.

Gaston : Vous n'en faites pas de cas ?

Mais voilà le diable ! vous ne faites partie d'aucune catégorie . . . vous n'êtes pas encore de l'Institut.

J'ai à la banque 3 millions qui n'attendent qu'un mot de vous pour s'abattre sur de bonnes terres.

Je suis joué [= Megfogott !]

Contre qui donc ai-je à me défendre ?

Elle se sera croisée avec *Gaston* (t. i. a levél, melyet G-nak barátja elvinni készül).

U. az u. o. : O engem csak egy órája ismer s így haragját nem éreztetni velem !

IV. 1. *Poirier* : (Verdeletről) Neki nincs más vágyad mint e szegény gyermeket kényeztetni, szeretni.

3. *Gaston* : *A harc kedvesni szokott a merészeknek.*

IV. 5. *Antonia* : Az övé (t. i. anyád szíve) az enyém, Gaston.

Gaston (heveskedés) *Melynek következményeit megérdemelhetted volna.*

Gaston. *A partir d'aujourd'hui :*

Il ne me connaît que depuis une heure ! *Ce n'est pas à moi qu'il a senti le besoin de raconter sa colère* t. i. hanem kedveséhez ment).

... *son bonhomme de père* (tehát P. saját maga) qui n'aura plus d'autre ambition que de l'aimer el de la dorloter.

La guerre a d'heureux hasards (t. i. «Kegyedre asszonyom, ki alkalmasint megözevgyül», mondja a hadseregbe távozó töredelmes férj. Tehát a magyar fordítás itt is gallimathias).

Celui (le cœur) de la mienne (mère), monsieur !

(Un moment de vivacité) *Oui, de ma part.*

A helyett, hogy elutaznám.

E példák után a kritikus bátran leteheti a tollát ; amazok beszélnek helyette.

H. Gy.

— *Philologische Wochenschrift* cím alatt 1881. október elsejétől kezdve Berlinben a Calvary czég kiadásában Hirschfelder Vilmos szerkesztése alatt új classica-philologiai heti folyóirat jelen meg, melynek ép úgy mint az általunk már ismertetett «*Philologische Rundschau*»-nak célja a szakközönséget a philologiai kutatás eredményeivel lehető leggyorsabban megismertetni. A *Wochenschrift*nek a *Rundschau* fölött azonban az a nagy előnye van, hogy nemcsak könyvbírálatokat és ismertetéseket tartalmaz, hanem jelentéseket is tudós társaságok üléseiről, személyi híreket, leveleket újabb fölfedezésekről stb. Azonkívül formatumja is nagyobb, és előfizetési ára mindössze csak négy márkával több (24 márka évenként). Bennünket magyarokat kivált azért érdekel, mert az egyedüli külföldi folyóirat, mely a magyar philologiai jelenségeket behatóan ismerteti. Dr. Ábel Jenő tollából, ki a Bursian-féle *Jahresberichte*ben is referense idevágói rodalmunknak, már is Bászeli Thukydideséről, egyetemi könyvtárunk kéziratainak jegyzékéről, Kont Lessingjéről, Mészárosnak «*Horatius epistoláinak idő és sorrendje*» című értekezéséről és a Fraknoi által kiadott olasz követjelentésekről hozott ismertetéseket, közlőnyünk tavali évfolyamának classica philologiai tartalmú czikkeiből pedig hasábokra terjedő magvas kivonatokat. Ajánljuk

a *Wochenschrift*-et mindazok figyelmébe, kik a külföldi szakirodalom iránt érdeklődnek.

— Sallustius Crispusnak szobrot akarnak emelni szülővárosában, Amiternumban, a mostani Aquila degli Abruzzi-ben. Az ügyet egy bizottság vette kezébe, melynek elnöke Vannucci senator, kiválóbb tagjai: Bonghi, Crispi és De Sanctis volt olasz miniszterek, Brunn, de Gubernatis, Gregorovius, Victor Hugo, Mignet, Max Müller, Overbeck, Jules Simon, Heinrich von Sybel, Vallauri, Pauler Gyula stb. A mint e bizottságnak lelkes felszólításában olvassuk, nem csak pénzbeli adományokat, hanem Sallustiusra vonatkozó munkákat, monographiákat, érmekeket stb. is szívesen elfogadnak. Az adományok vagy *Dr. Pauler Gyulá-hoz* (Budapest I. Országos levéltár) vagy egyenesen a *Comitato Esecutivo per il Monumento a Cajo Crispo Sallustio*-hez (Aquila degli Abruzzi) küldendők. Meg vagyunk győződve, hogy a *Catilina* és *Jugurtha* halhatatlan történetirójának nevében nem hiában appellált a bizottság a modern nemzedéknek a classicus ókor nagy alakjai iránt való lelkesedéséhez. — E «Közlöny» szerkesztői is szívesen fogadnak el adományokat, melyeket nyilvánosan nyugtázni s rendeltetésök helyére juttatni fognak.

— **Budapesti Philologiai Társaság.** A mult füzetünkben közzétett névsor kinyomatása óta, beküldték tagdíjakat:

1881-re: Dr. Ballagi Mór, Budapest. — Dr. Brassai Sámuel, Kolozsvár. — Géresi Kálmán, Debreczen. — Hellebrant Árpád, Budapest. — Jeszenák Ráfael, Losoncz. — Dr. Margalits Ede, Zombor. — Markusovszky Sámuel, Pozsony. — Dr. Pecz Vilmos, Budapest. — Dr. Simon József S., Zombor. — Szombathy István, Kecskemét. — Szunter Nándor, Arad. — Dr. Tárkányi Béla, Budapest. — Varga Emil, Szolnok.

1882-re: Balási Ferencz, Nagy-Szeben. — Dr. Boross Gábor, Nagy-Enyed. — Budaváry József, Nyitra. — Gyomlay Gyula, Budapest. — Hehelein Károly, Szatmár. — Káposztássy Jusztinián, Eger. — Petrovich Ferencz, Nagyvárad. — Dr. Pozder Károly, Losoncz. — Reitmann Ferencz, Budapest. — Román Sándor, Budapest. — Székely Ferencz, Nagy-Enyed. — Sterba János, Sopron. — Dr. Szamosi János, Kolozsvár. — Várkonyi Endre, Vác. — Veress Ignác, Nagy-Szeben.

Az oklevél díját megfizették: dr. Szamosi János, Kolozsvár (tévedésből kimaradt). — Gyomlay Gyula, Budapest.

DE TACITO PHILOSOPHO.

Antequam quod suscepi aggrediar, nihil mihi prius faciendum esse duco, quam ut pauca quædam dicam de Taciti studio philosophiæ, atque id quidem eo magis, quod eam rem cum quæstione proposita aliqua ratione implicatam esse atque cohærere, nemo est, quin perspiciat.

Adhuc igitur viri docti inter se discrepant, utrum Tacitus certam quandam philosophorum sectam secutus sit, an, posthabitis philosophorum præceptis, ipse contemplando atque considerando res humanas, in sententias cum philosophia coniunctas, quas libris eius insertas invenimus, venerit. Quorum opiniones cum sint tam variæ tamque inter se discrepantes, alterum fieri potest, ut nulla earum, alterum profecto non potest, ut plus una vera sit. Qua in causa, quoniam maior graviorque est, quam ut leviter pertractanda esse videatur, paulo diutius commorari volumus.

Sunt enim, qui Tacitum et Stoicos et Epicureos secutum esse dicant, alii, qui eum neutri sectæ deditum fuisse adfirment. Hæc dissensio ni diiudicatur, in summo errore nos versari necesse est. At hercule Hoffmeisterus in tantis tenebris erroris nobis clarissimum lumen prætulit, ita ut, quæ adhuc crassis occultata et circumfusa tenebris latebant, ea nobis hoc lumine clarissime illustrata viderentur. ¹⁾ Ille enim statuit, Tacitum sententias suas, ad philosophiam pertinentes, non ex philosophorum præceptis petivisse, sed ipsum contemplando res humanas ad eas pervenisse. ²⁾ Cuius viri iudicium in eo potissimum, quod inusitatam

---

¹⁾ K. Hoffmeister, Die Weltanschauung des Tacitus. Essen, 1831.

²⁾ Cf. Hoffm. p. 13. et 14.

viam reliquit et tritam ingressus est, difficile factu est non probare.

Neque vero potuit Tacitus aliter agere. Nam aliud est officium philosophi, aliud scriptoris rerum. Cum enim philosophus omnes sententias de re aliqua animo conceptas ad certam quandam philosophiæ formulam, quam sibi composuit, quamque in omnium rerum explicatione comparationeque sequitur, revocare et ad eam accommodare studeat: scriptor rerum, præsentium et præteritorum temporum habita ratione eorumque inter se facta comparatione, iudicium facit, id unum agens, ut, quæ narret, ad veritatem proxime accedant et historiæ fide comprobentur. Quæ cum ita sint, non nisi laudandus est Tacitus in eo, quod, servato scriptoris rerum officio spretisque philosophorum præceptis, in considerata diiudicandaque rerum natura suam ipsius mentem animumque ducem secutus est. Nam nulla philosophia tantum habuit virium, ut tantum dolorem, ob depravatos mores Romanorum illius ætatis animo penitus susceptum, potuisset sustinere. Sed ingenuus fortisque erat dolor ille, nec recte iudicat Tieckius,¹⁾ qui ex quovis versu librorum Taciti fractum eius animum adparere dicit, nisi forte hæc verba ita accipias, ut de dissimilitudine, quæ inter rei speciem et veritatem intercesserit, cogites. Sin autem Tacitum molli animo hominem fuisse putes, vereor, ut recte iudices. Inest profecto nonnullis locis nescio cuius mœroris significatio, sed noli credere, iam ex his locis de Taciti molli animo existimari posse, ut Tieckius fecit. Nec, si quæ sententiæ inveniuntur, quæ Stoicorum vel Epicureorum præcepta redoleant, ex eo efficitur, ut Tacitum uni alterive sectæ deditum fuisse credamus.

Iam Tacitum, ut virum omni elegantis doctrinæ genere excultum decet, præcepta Stoicorum et Epicureorum, qui id temporis, quo ipse vivebat, maxime viguerunt, cognita habuisse Platonemque studiose lectitasse, ex libris eius perspicui potest. Alterum adparet ex Hist. IV, 5, Ann. VI, 22, Agric. c. 46, alterum ex Ann. V, 11, cf. Plat. Gorg. § 170, p. 524 sq. Omnino autem, quamquam philosophorum præcepta cognoverat, tamen in philosophia colenda certos fines terminosque sibi constituit, intra quos omnes fere Romani sese continere solebant, quorum ne

¹⁾ Cf. Haas. præf. p. 26, adnot. 110.

fortissimos quidem magnam curam operamque in philosophia cognoscenda posuisse eiusque admiratores exstitisse constat, cum ob eam tantum causam ad studium philosophiæ se conferrent, ut animum moresque conformarent et vitæ communi meliores atque utiliores essent. Cuius rei causam in eo positam esse dicunt, quod ne Græcos quidem philosophia a morum corruptela incolumes reddere potuerit. Quapropter dicit Marius apud Sallustium in Iugurtha 85, 31, se sine litteris Græcis virtutem, quæ in usu posita esset, sibi paravisse.¹⁾ Romani igitur animi morumque conformandorum causa philosophiæ cognoscendæ operam dederunt maximeque eorum præceptorum studiosi fuerunt, quæ ad institutionem vitæ communis spectarent, nullo modo censentes, summam eruditionem in philosophia sitam esse.

Nec vero Tacitus ab hac sententia abhorrebat. Narrat enim, Agricolam (c. 4) admodum iuvenem maiore studio philosophiam amplexum esse, quam Romano et senatori concessum esset. Sed matrem incensum flagrantemque eius animum cœcuisse. Postea autem ratione et ætate mitigatum ex sapientia modum retinuisse, quod difficillimum esset. Itaque Tacitus in Agricola laudat, quod ex sapientia modum retinuit, id quod ipsi difficillimum videbatur. In eos autem, qui modum non retinuerunt, Stoicos retulit, illos acerrimos libertatis defensores, qui, cæco adversandi studio abrepti, rationem suam contra ætatem imperatoriam tuebantur. Tacitum ab hoc adversandi studio prorsus abhorruisse, inde perspici potest, quod Agricolam, socerum suum, magni viri exemplum esse statuit. Quare reprehendit eos, qui eiusmodi adversandi ratione bene vivendi potestatem sibi eripiant. Contra laudat probatque Stoicos, si qui eorum disciplinis eruditi in vita fortes viros se præstant. Sic Helvidium Priscum laudat, quod non ut plerique, nomine magnifico segne otium velaverit, sed firmus adversus fortuita rem publicam capessiverit Hist. III, 5. Similiterque laudat Senecam, quod præceptis sapientiæ imbutus atque eruditus æquissimo animo mortem oppetiverit. Nam cum a centurione ultima necessitas ei denunciaretur, summa constantia intrepidoque animo more Socratis percussori necandum se tradidit, cf. Ann. XV, 61, 62, 63. Neque vero ommittit graviter exagitare eos, quos philosophia a vita communi alienos reddi,

¹⁾ Cf. Plut. Mar. 2; Cic. de orat. II, 37, 56.

cf. Hist. III, 81, Ann. XIV, 12. Multo autem gravius vehementiusque invehitur in eos, qui philosophia pro artificio utuntur, ut turpia facta tegant. Quem in numerum adscribendus est Egnatius, qui auctoritatem Stoicæ sectæ præferens, amicos suos prodidit, cf. Ann. VI, 31. Præterea reprehendit eos, qui intempestivam sapientiam iis temporibus promunt, ubi neque quidquam adferunt utilitatis et iis, qui audiunt, tædium movent. Ex quo genere est Musonius Rufus, quem Tacitus non dubitasse narrat permixtum manipulis philosophari, de bonis pacis et belli discriminibus disserentem, cf. Hist. III, 81. Ceterum Tacitus omisit certam quandam philosophiæ formam sibi vindicare, qua in re cum Plinio, amico suo, consentit. Cf. Plin. Epist. I, 22, 6, 10, 10, III, 11, 6. Erat Tacitus, ut omnes fere Romani, vir Eclecticus, quem vocant.

Atque his quidem ita expositis, iam ad id, quod nobis propositum est, accedamus. Ut autem Taciti philosophi imaginem effingere atque exprimere possimus, in duas potissimum res inquiramus necesse est, primum quid senserit Tacitus de providentia deorum et rerum administratione, deinde quo modo vocabulis: *casus*, *fors*, *fortuna*, *fatum*, usus sit.

Ac primum quidem Taciti de providentia deorum et rerum administratione sententiæ arctissime coherent cum eius de philosophia iudicio, quod iam cognitum habemus. Quo ipso fit, ut in diiudicanda fide, quam quis habet rebus divinis hoc tenendum sit, Tacitum cogitationum sensorumque sanctitatem morum conditione inferiorem putare. Hoc si tenemus, non mirabimur, quid sit, quod Tacitus a Iudæis tam alienum habuerit animum deque eorum institutis ac deorum cultu tam graviter iudicaverit, quamquam eum ratione a Iudæorum sententiis non prorsus abhorruisse ex eo intelligi potest, quod cum laude commemorat Germanorum sententias opinionesque, quas de diis habent, easque Græcis et Romanis longe præferendas esse dicit. Verba, quæ ad illustranda ea, quæ modo de Iudæis diximus, pertinent, leguntur Hist. V, 5: «Iudæi mente sola unumque numen intellegunt: profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et æternum neque imitabile neque interiturum.¹⁾ Alter locus, qui in comparationem vocandus est,

¹⁾ Cf. Sen. quaestt. nat. VII, 30, 3: deus effugit oculos, cogitatione visendus est.

invenitur in libro de Germania c. IX, ubi de Germanis in hunc modum loquitur: «Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem adsimulare ex magnitudine cælestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud quod sola reverentia vident».

Quos locos inter se si comparaveris, invenies, eos sententiis simillimos esse. Sed tamen Tacitus, morum conditionis habita ratione, Iudæorum acerrimum se præbuit iudicem, sordidam proiectamque gentem eos appellans, quippe qui, tantum sui ipsorum amoris dediti, alios homines contemnerent eorumque consuetudinem vitarent. Pari modo vituperat pravitatem institutorum et deorum cultus Hist. V, c. 5 et 8. A tali igitur vitæ degendæ ratione, utpote pernicioſa et hominum societati et uniuscuiusque ingenii animique cultui, Tacitus prorsus abhorrebat. De diis autem, quos vulgus colebat, Eumeri philosophi sententiam secutus esse videtur, qui illos olim heroas fuisse et post mortem propter benefacta et merita deorum honore adfectos immortalitatemque consecutos esse docuit. Hoc adparet ex Hist. V, 5, ubi Bacchum tamquam aliquem legumlatorem festos lætosque ritus posuisse narrat.

Quæ omnia si considerantur, nullo negotio intelligitur, Tacitum deos esse negasse. Sed quamquam deos esse negavit, tamen divinum aliquid esse credidit, quod cogitatione tantum fingeretur et morum conditione contineretur. Hanc sententiam Tacitus non ex philosophorum præceptis, quibus se numquam totum dederat, sed ex diligenti rerum humanarum contemplatione petivit. Cum enim in vita nihil altum, nihil magnificum ac divinum videret, quo delectaretur, sed tantum scelera et facinora, quæ nulla deorum ultio sequeretur; cumque deos omnino nullam habere rerum humanarum procurationem sibi persuaderet: in hanc sententiam deductus est, ut deos esse negaret, a quibus mundus regeretur. Itaque queritur, quod dii eorum, quæ accidunt, nulla cura moventur, quippe qui Neronem, tot sceleribus perpetratis atque etiam ipsa matre interfecta, diu regnare et scelera continuare permiserint, cf. Ann. XIV, 12. Ann. XVI, 33 autem queritur, quod dii in omnia æquitate utuntur. Postquam enim Casii Asclepiadoti, hominis optimis moribus, mentionem fecit eumque summis laudibus extulit, pergat narrare, eum omnibus fortunis privatum et in exsilium actum esse æquitate deum erga bona

malaque documenta. Hæc verba postrema Hoffmeisterus perperam intellexit (p. 100). Interpretatur enim sic: Nach der Gerechtigkeit der Götter gegen gute und böse Handlungen, qua interpretatione vix quidquam potest esse ineptius. Recte Gutmannus: So schauen die Götter mit Gleichmuth auf gute und schlechte Handlungen. Nam sensus hic est: Dii honesta et turpia facta æqualiter admittunt, cum turpia uleisci, honesta comprobare debuerint. Iam porro Hist. IV, 26 commemorat id, quod in pace fors seu natura appelletur, in rebus adversis ab imperitis fatum et iram dei vocari. Hinc adparet, exagitari eos, qui, iudicii perversitate et opinionis errore adducti, ea, quæ naturalia vel fortuita sint, fato et irae deorum tribuant, si in rebus adversis versentur. In iis enim, quæ antecedunt, narravit, ipsam aquarum penuriam ab imperitis pro prodigio habitam esse.

Quæ omnia cum collegeris, mirum tibi videri non poterit, Taciter miraculis, ostentis omnibusque nullam fidem habere. Quapropter, si quæ commemorat, hoc ita facit, ut semper adiciat, *tamquam, quasi, velut*, vel aperte significet, hanc vulgi esse opinionem, ne quis hoc sibi quoque miraculum videri arbitretur, cf. Ann. II, 54, IV, 64, XIII, 41, XIV, 5 et 22, XV, 47. Interdum autem ea simpliciter commemorat sine ullo additamento, cf. Ann. II, 17, XV, 7 et 47, Hist. I, 62. Atque Hist. II, 50 fatetur, quamquam nolit legentium animos fabulosis fictisqua rebus oblectare, tamen sibi id animi non esse, ut iis, quæ in vulgi opinione versentur, fidem abroget. Verba hæc sunt: «ut conquirere fabulosa et fictis oblectare legentium animos procul gravitate cæpti operis crediderim, ita volgatis traditisque demere fidem non ausim». Quare commemorat illa miracula, quæ de Vespasiano ferebantur Alexandriae agente Hist. IV, 81. Præter hos, quos commemoravimus locos, multi alii inveniuntur, unde clarissime adpareat, Tacitum miraculis nihil fidei tribuisse. Etenim quoniam id, quod præter naturam existit, unde oriatur, cognosci posse negat, causa in promptu est, cur, si quæ præter naturam accidunt, ea ab hominibus imperitis et timidis pro miraculis haberi dicat, propterea quod causam, cur fiant, adferre non possunt, cf. Hist. I. 86. Postquam, quæ acciderunt prodigia, narravit, addit: «et plura alia rudibus seculis etiam in pace observata, quæ nunc tantum in metu audiuntur». Solent enim homines imperiti et timidi ex veritate pauca ex opinione multa æstimare. Quare nec mathematicis

nec iis, qui artem divinandi callebant, ullam fidem tribuit. Sic Ann. IV, 58 ridet eos, qui ex motu posituque stellarum dicere se posse putant, quæ futura sint, additis his verbis: «mox patuit breve confinium artis et falsi veraque quam obscuris tegerentur». (Qua de re suo loco plura dicam.¹⁾)

Neque vero desunt loci, ubi dii ita commemorantur, quasi vim aliquam in vitam hominum habeant. Namque Hist. IV, 7 narrat non sine ope divina mutatis repente animis terga victores vertisse. Et quamquam hanc repentinam animorum mutationem victorumque fugam vi divina factam esse significat, tamen nec ex hoc, nec ex multis aliis locis effici potest, deos etiam in res humanas vim aliquam habere. Plerumque autem *quasi* additum invenitur Ann. XIV, 5, : «Noctem sideribus illustrem et placido mari quietam quasi convincendum ad scelus dii præbuere». Ann. XIII, 41, «adicitur miraculum velut numine oblatum». Additis vocabulis: *quasi*, *velut* aperte significat, non esse hanc sui animi sententiam. Atque Ann. VII, 43 narrat, magna deum benignitate et modestia hiemis rebus extremit subventum esse. Hinc adparet, clarissime, eum deorum benignitatem modestiam hiemis intelligi velle.

Jam vero si Tacitus de ira et ultione deorum loquitur, hoc non ita est intelligendum, ut Hoffmeistero videtur, qui hanc deorum iram imaginem poeticam quandam esse arbitratur, sed longe aliter. Cum enim ex Taciti sententia divinum illud in animis hominum sit, necesse est depravatis moribus divinum illud ira accendi hominibusque perniciem adferre. Hæc perniciēs animis corrupendis continetur. Itaque depravatis moribus efficitur, ut animi corrumpantur. Calamitates autem et incommoda, quæ hominibus accidunt, causam in eo habent, quod se a divino illo avertunt. Quæ quo clarius perspiciantur, operæ pretium duco locum ex Hist. l. III, c. 72. petitum adscribere, unde adparebit, non falsa esse, quæ disputavimus: «sic Capitolium clausis foribus indefensum et indireptum conflagravit. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum fœdissimumque rei publicæ populi Romani accidit nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros liceret, deis, sedem Jovis Optimi Maximi auspiciato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Porsenna dedita urbe neque Galli

¹⁾ Cf. Hoffm. p. 104 et 105.

capta temerare potuissent, furore principum excindi». Quæ verba tam clara sunt, ut nulla egeant explicatione. Quod si Tacitus de ira deorum verba facit, hoc noli ita intelligere, ut putes, eum singulos homines innocentes esse posse negare, sed dicere, nonnullos, quamquam sint bonis incorruptisque moribus, tamen pravitati vitisque reliquorum resistere non posse. Cui rei exemplo esse potest Seianus, a quo Tiberium variis artibus adeo devinctum esse Tacitus narrat (Ann. IV, 1), ut obscurum adversus alios sibi incautum intectumque efficeret non tam sollertia (quippe iisdem artibus victus est), quam deum ira in rem Romanam, cuius pari exitio viguit ceciditque. Itaque pravitas morum illius temporis tanta erat, ut Seianus, homo audacissimus, non tam sollertia, quam deorum ira, qua incensi erant in Romanos ab mores depravatos, Tiberium sibi devinciret summamque potentiam adipisceretur. Similiterque Hist. II, 38 narrat, Othonem et Vitellium eandem deum iram, eandem hominum rabiem, easdem scelerum causas in discordiam egisse. Præterea Hist. I, 3 de ætate, qua vixit quamque descripsit, dicit, nec unquam atrocioribus populi Romani cladibus magisve iustis indiciis approbatum esse, non esse curæ diis securitatem nostram, esse ultionem. Quibus in verbis acerbissimi doloris et iræ significationem inesse, vel primo ad aspectu adparet. Numquid mirum est, talem cogitationem Taciti animum subiisse? Profecto non, si consideramus, quot quantisque calamitatibus ætas illa obnoxia fuerit quantumque dolorem animo ceperit ille homo vere Romanus, cui patria sua vix quidquam esset carius. Quare, cum tantarum calamitatum causam sola morum pravitate contineri videret, cum dolore exclamavit: «Si per nostros mores liceret, dii nobis propitii essent».

Taciti igitur sententia de providentia deorum et rerum administratione nihil habet consolationis. Cum enim deos esse neget, quorum mente et ratione mundus administraretur et regatur; cumque non persuasum habeat, suum cuique genti munus datum esse, cuius muneris colendi efficiendique causa nata et in lucem edita sit eamque, hoc munere expleto, perire et aliam gentem succedere: sententia eius eo elevatur, quod in cunctis rebus orbem quendam inesse statuit, cf. Ann. III, 55: «nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur». Itaque Tacitus arbitratur, mala et tristia tempora consecutionem bonorum lætorumque esse allatura. Vide-

tur enim ei vis illa divina, quæ causas gignendi, augendi minuendi habet, occulta fuisse. Sed hercle aliter accidit: Romani perierunt et in locum eorum Germani successerunt. Atque hæc quidem hactenus: sequitur, ut de usu vocabulorum: *casus, fors, fortuna, fatum* Taciteo dicendum esse videatur.

Atque ex Taciti sententia ordo temporum morum conditione continetur. Quæ morum conditiones non ex solo hominum arbitrio pendent. Nam persæpe sapientissima consilia irrita fieri possunt. Itaque libero hominum arbitrio vis aliqua opposita est, quæ extra hominem versatur et omnia eius studia ac consilia prohibet. Hanc vim Tacitus *casum et fortunam* appellat. Quapropter dicit Ann. III, 18, postquam narravit, Claudium, quamquam adeo despectus esset, ut ne Messalinus quidem eum nominare vellet, cum totam imperatoris familiam recensisset, tamen imperium adeptum esse, sibi quanto plura recentium seu veterum revolvat, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis observari, quippe fama, spe, veneratione potius omnes destinari imperio, quam quem futurum principem fortuna in occulto tenuerit. Præterea Hist. IV, 47 *fortunam* appellat instabilem, quæ summa imaque misceat: «funus censorium Flavio Sabino ductum, magna documenta instabilis fortunæ summaque et ima miscentis». Etenim instabilitas fortunæ in eo cernebatur, quod Flavio Sabino, qui post cædem miserabilem in Gemonias tractus erat, publicum atque honorificentissimum munus ducebatur. Quoniam igitur, quæ casu fiunt, tantum ludibria sunt omnique vera causa carent, Tacitus postulat, ut scriptor rerum res gestas non solum ex eventu, verum etiam ex ratione causisque metiatur. Nam eventus fortuna continetur, fortuna autem omni vera causa caret, cf. Hist. I, 4: «ut non modo casus eventusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causæque noscantur». Quam ob rem dicit, multis hominibus sæpius fortunam, quam rationem adfuisse, cf. Hist. III, 59: «sed fœda hieme per transitum Appennini conflictatus exercitus; et vix quieto agmine nives eluctantibus patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro fortuna vertisset, quæ Flavianis ducibus non minus sæpe quam ratio adfuit». Itemque Ann. XVI, 1 fortuna, quæ Neronem modo nimium adiuverat, debinc ei illusisse dicitur.

Sæpe etiam fortuna pro virtutibus est, cf. Hist. II, 82. Postquam enim narravit, a Vespasiano multos præfecturis et procura-

tionibus, plerosque senatorii ordinis honore percultos esse, egregios viros et mox summa adeptos, addit, quo clarius perspiciatur, quantopere fortuna quibusdam hominibus faveat, cum nonnumquam etiam ii, qui nulla virtute præditi sint, summo honore adficiantur, quosdam fuisse, quibus fortuna pro virtutibus esset. Similiterque Hist. I, 16 dicitur fortuna principibus pro virtutibus esse, quia illi persæpe imperium, quod obtinent, non virtutibus suis, sed fortunæ debent, utpote generati et nati a principibus. Nam patre mortuo ad filium imperium transibat, nulla habita ratione, utrum is dignus esset, qui imperium adipisceretur, necne. Verba enim Galbæ, quæ huc pertinent, hæc sunt: «sub Tiberio et Gaio et Claudio unius familiæ quasi hereditas fuimus; loco libertatis erit quod eligi cœpimus; et finita Iuliorum Claudiorumque domo optimum quemque adoptio inveniet. Nam generari et nasci a principibus fortuitum nec ultra æstimatur: adoptandi iudicium integrum.» Ut hoc loco, sic etiam Ann. XV, 18 dona fortunæ virtutibus ingenii opponuntur. Ibi enim (sermo est de C. Pisone) procerum corpus, decora facies fortuita appellantur. Scilicet opponitur proceritas corporis, et decor faciei facundiæ, liberalitati comitatusque sermonis, qua Piso etiam in homines sibi ignotos utebatur.

Iam Ann. XV, 38 fors libero hominum arbitrio opponitur. Sermo est enim de incendio urbis Nerone regnante: «Sequitur clades, forte an dolo principis incertum.» Pari modo ut hoc loco fors dolo, ita Ann. XVI, 6 fortuita ira cogitatæ opponitur: «Post finem ludicri Poppæa mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravida ictu calcis afflicta est». Iam porro Ann. IV, 64 fortuita opponuntur libero hominum arbitrio. Ibi enim dicitur vulgus ea, quæ forte fiunt, sibi culpæ vertere. Verba hæc sunt: «Nondum ea clades exoleverat, cum ignis violentia urbem ultra solitum adfecit deusto monte Cælio; feralemque annum ferebant, et ominibus adversis susceptum principi consilium absentia, qui mos vulgo; fortuita ad culpam trahentes». Similiter Ann. XII, 53. Alibi autem fors fato opponitur, quia ea, quæ forte fiunt, omni vera causa carent, cf. Ann. VI, 28: «sed mihi hæc ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volvantur». Hist. IV, 26 vero fors et natura inter se coniunguntur: «apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam nos amnes quoque et vetera imperii munimenta

deserent: quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur». Quoniam igitur aquarum penuria non nisi a natura causam habere potest, recte naturæ tribuitur. Quod autem etiam forti tribuitur, nihil habet admirationis, si consideres, solere ea, quæ præter expectationem eveniant, forti adscribi. Quod quia imperiti homines non intellexerunt, hanc aquarum penuriam pro prodigio acceperunt. «Similiterque Hist. I, 86: «utque primum vacuus a periculo animus fuit, id ipsum quod paranti expeditionem Othoni campus Martius et ira Flaminia iter belli esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminenti-um cladium vertebatur». Omnino autem ea, quæ præter expectationem accidunt, nec, unde oriantur, intelligi potest, forti tribuuntur, cf. Ann. I, 28: «Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit». Ann. I, 49: «clamor, vulnera, sanguis palam, causa in occulto; cetera fors regit». Ann. IV, 27: «eadem æstate mota per Italiam cævilis belli semina fors oppressit». Ann. III, 5: «sed tanto plura decora mox tribui par fuisse, quanto prima fors negavisset». Ann. XIV, 5: «quæ fors obtulerat (tela)». Hist. II, 70: «varia fors rerum». Hist. IV, 1: «ut quemque fors obtulerat».

Qui loci omnes si considerantur, in usu vocabulorum: *casus*, *fors*, *fortuna* difficile dictu est, utrum Tacitus certum aliquod discrimen statuerit, an tantum variis vocabulis ad unam eandemque rem significandam usus sit. Mihi quidem videtur hæc vocabula promiscue usurpavisse. Nam quid discriminis intercedat inter *casum*, *fortem*, *fortunam*, si locorum, quos iam tractavimus, habemus rationem, fateor, invenire non possum. Neque vero Tacitum in his vocabulis adhibendis ita sibi constituisse, ut unam eandemque rem aut semper aut nunquam *casui* tribueret, nemo est, qui nesciat. Quæ cum ita sint, num quis dubitabit, quin his omnibus locis, quos paulo ante adtuleram, pro vocabulo *fors* etiam *casus* ponere potuerit? Profecto nemo. Hoc unum autem verum est, vocabulum *casus* apud Tacitum latius patere, cum sæpe idem significet, quod *calamitas*, *discrimen*, *occasio*, cf. Böttich. Lexic. Tac. p. 82. Et hæc fortasse erat causa, cur Tacitus, evitato nonnullis locis vocabulo *casus*, peculiare prætulisset. Ac de vocabulis quidem *casus*, *fors*, *fortuna* satis dictum est: reliquum est, ut de *fato* quid senserit Tacitus, paucis exponam.

Atque *fatum* dicit esse Tacitus nexum naturalium causarum, quæ mente humana comprehendere non possint. Cui rei demon-

strandæ locus aptissimus legitur Ann. VI, 28, quem locum, quia ad cognoscendam Taciti de *fato* sententiam plurimum valet, totum transcribam. Ibi enim et Stoicorum et Epicureorum sententiæ commemorantur, sed ita, ut non adpareat, utram sectam secutus esse videatur. Verba hæc sunt: «Sed mihi hæc ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volvantur; quippe sapientissimos veterum, quique sectam eorum æmulantur, diversos reperias, ac multis insitam opinionem non initia nostri, non finem, non denique homines dis curæ; ideo creberrime tristia in bonos, læta apud deteriores esse; contra alii fatum quidem congruere rebus putant, sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum; ac tamen electionem vitæ nobis relinquunt, quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem». Hinc etsi explorari non potest, utri horum philosophorum adsentiat, tamen videtur cum Stoicis consensisse. Iam vero *fatum* arcana quadam et occulta lege contineri, adparet ex Hist. I, 10: «occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque eius imperium post fortunam credidimus.» Quoniam igitur, quæ *fato* fiunt, ex illa causarum cohærentium serie proficiscuntur ideoque a natura causam habeant necesse est, adparet, *fatum* longe diversum esse a *casu* et *forte*, quia *casus* et *fors* omni vera causa et ratione carent. Quod ita esse, intelligi potest ex loco, quem paulo ante commemoravimus, ubi *fatum forti* opponitur. *Fatum* autem cum nexu naturalium causarum contineatur, ideoque vim necessitatis adferat immutabilis et inevitabilis, cui omnes res subiectæ sunt, perspicuum est, si quæ *fato* maneant, ea evitari non posse, quamvis ante significantur. Quare dicit Hist. I, 18 Galbam non fulgure, tonitru, imbribus deterritum esse, quominus in castra pergeret, contemptorem talium ut fortuitorum seu quia, quæ *fato* maneant, quamvis significata non vitentur, cum antiqui, talia prodigii loco accipientes, a comitiis habendis desistere soliti sint (quia, ut in commentariis scriptum invenitur, Iove tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas est). Quoniam igitur tonitrua et fulgura præter expectationem acciderunt, fortuita dicuntur ipseque Galba laudatur, quod talia, utpote in naturalibus causis posita, contempsit.

Cum vero, quidquid accidit in natura rerum, id omne ex illa serie cohærentium causarum proficiscatur necesse sit, adparet, cur Tacitus miraculis, prodigiis, portentis nihil fidei tribuat, quippe

quæ ad nexum illum causarum naturalium referri non possint. Quod si retinemus, mirum nobis non videbitur, quid sit, quod in mathematicos aliosque, qui divinandi facultate se præditos esse arbitrantur, tam graviter invehatur, qui tantum homines mendaciis onerent suoque commodo serviant, cf. Hist. I, 22: «Non erat Othonis mollis et corpori similis animus; et intimi libertorum servorumque, corruptius quam in privata domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia ceterasque regnorum libidines avido talium, si auderet, ut sua ostentantes, quiescenti ut aliena exprobrabant urgentibus etiam mathematicis, dum novos motus et clarum Othoni annum observatione siderum adfirmant, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Multos secreta Poppææ mathematicos, pessimum principalis matrimonii instrumentum, habuerant, e quibus Ptolemæus, Othoni in Hispania comes, cum superfuturum eum Neroni promisisset, postquam ex eventu fides, coniectura iam et rumore senium Galbæ et iuventam Othonis computantium persuaserat, fore ut in imperium ascisceretur. Sed Otho tamquam peritiam et monitu fatorum prædicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentius obscura credendi.» Simulque adparet ex hoc loco, *fata* opponi iis, quæ a mathematicis prædicta sunt. Ann. VI, 28: «ceterum plurimis mortalium non eximitur quin primo cuiusque ortu ventura destinentur; sed quædam secus, quam dicta sint, cadere, fallacis ignara dicentium; ita corrumpi fidem artis, cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit». Quare sæpe veteri lege edictoque hæc sentina rei publicæ exhauriebatur, cf. Ann. II, 32: «Facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatus consulta; quorum e numero L. Pituanus saxo deiectus est; in P. Marcium consules extra portam Esquilinam, cum classicum canere iussissent, more prisco advertere». Quo ex loco etiam illud intelligitur, gravissimum supplicium de mathematicis sumptum esse, cf. etiam Hist. II, 62, et Ann. XII, 52.

Si quæ autem accidunt, quorum ratio explicari potest, velut tonitrua, fulgura, aquæ penuria aliaque id genus, ea Tacitus contemnit, utpote in naturalibus causis posita, et tantum ab hominibus imperitis in prodigiis numerari dicit, cf. Hist. I, 18, imprimis autem Hist. I, 86 et Hist. IV, 26.

Atque ex Tacito ipso perspicuum est, ut iam supra attigimus, ea, quæ fato maneant, cum naturalibus causis et fatali quadam

necessitate immutabili et inevitabili contineantur, evitari non posse. Quod cum ita sit, mors recte *fatum* appellatur, quia nec evitari potest et naturalem causam habet. Inde fit, ut pro *mortem obire* dicatur *fato fungi* velut Ann. XI, 2: «ipsa ad perniciem Pop-pææ festinat, subditis qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent, adeo ignaro Cæsare ut paucos post dies epulantem apud se maritum eius Scipionem percontaretur, cur sine uxore discubisset, atque ille functam fato responderet». Ann. XIV, 12: «nam Silana fato functa erat; vel *fato obire* ibidem cap. 62: «tum in Sardiniam pellitur, ubi non inops exilium toleravit et fato obiit». Illud autem tenendum est, intelligi his locis mortem naturalem, non arcessitam vel ab alio homine per vim illatam. Nam qui ab alio homine interfectus est, is *fato functus esse* dici non potest, propterea quod mors eius non a natura profecta est. Opponitur enim *fatum liberæ hominum voluntati*, quæ de re infra copiosius dicturi sumus.

Iam *fatum* quia necessitate immutabili continetur, etiam in vitam hominum vim aliquam habet, quasi in eo vis divina versari videatur. Sic fata bellum internum et externum movent Hist. II, 69: «Batavorum cohortes, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissæ, principium interno simul externoque bello parantibus fatis.» Hist. I, 50. (Otho et Vitellius velut ad perdendum imperium fataliter electi sunt): «tum duos omnium mortalium in pudicitia, ignavia, luxuria deterrimos velut ad perdendum imperium fataliter electos esse non senatus modo et eques, quis aliqua pars et cura rei publicæ, sed volgus quoque palam mærere.» Ann. I, 65: «inrumpere Germanos, clamitans, en Varus est eodemque iterum fato vinctæ legiones!» Hist. II, 82 autem significat *fatis* nihil arduum esse, quippe quæ Vespasianum adeo adiuverint, ut imperium nancisceretur. Verba hæc sunt: «sufficere videbantur adversus Vitellium pars copiarum et dux Mucianus et Vespasiani nomen ac nihil arduum fatis». Atque Hist. IV, 26 *fatum* et *ira* inter se coniunguntur, quasi idem significant: «quod in pace fors seu natura, tunc fatum et ira dei vocabatur.» Alibi autem *fatum* ita adhibetur, ut culpæ minuendæ inserviat eorum hominum, qui quasi *fato* instigati aliquid peccarunt, cf. Ann. I, 39: «tum fatalem increpans rabiem, neque militum sed deum ira resurgere, cur venerint legati aperit». Hist. IV, 72: «donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans, quæ militum ducumque discordia vel fraude hostium evenissent.»

Multis præterea locis ea *fato* tribuuntur, quæ humanæ intelligentiæ vim et notionem fugiunt, quia nec cur fiant, ratio adferri, nec quorsum referenda sint, intelligi potest. Cf. Ann. XIII, 12: «ignara matre, dein frustra obnitente, penitus inrepserat per luxum et ambigua secreta, ne senioribus quidem principis amicis adversantibus, muliercula nulla cuiusquam iniuria cupidines principis explente, quando uxore ab Octavia, nobili quidem et probitatis spectatæ, fato quodam an quia prævalent illicita, abhorrebat». Ann. XV, 61. «tradit Fabius Rusticus non eo quo venerat itinere reditum sed flexisse ad Fænum præfectum, et expositis Cæsaris iussis an obtemperaret interrogavisse, monitumque ab eo ut exequeretur, fatali omnium ignavia». Cum iam nesciat, quorsum referat hanc omnium ignaviam, eam *fato* tribuit, quasi *fati* quædam necessitas omnibus esset indita. Ann. XI, 26: «Iam Messalina facilitate adulteriorum in fastidium versa, ad incognitas libidines profluebat, cum abrumpi dissimulationem etiam Silius, sive fatali vecordia, an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat». Ann. V, 4: «Iunius Rusticus fatali quodam motu — neque enim ante specimen constantæ dederat — seu prava sollertia, dum imminentium oblitus incerta pavet, inserere se dubitantibus ac monere consules ne relationem inciperent».

Contraque aliis locis *fatum* opponitur *libero hominum arbitrio* velut Ann. I, 3: «ut Agrippa vita concessit, L. Cæsarem euntem ad Hispaniensem exercitum Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors *fato* propera vel novercæ Liviæ dolus abstulit». Ann. I, 55 autem *fatum* et *liberum hominis arbitrium* inter se coniunguntur: «sed Varus *fato* et vi Arminii cecidit». Hæc accedit, quod Ann. IV, 20 Tacitus deliberat, qui fiat, ut principes in alios amore, in alios odio ardeant; sintne amor et odium principum *fato* subiecta, ut cetera, an etiam in nostrâ potestate aliquid situm sit, ita ut, sine ambitione et periculis mediocritatem tenere possimus, quæ est inter abruptam contumaciam et deforme obsequium. Quibus verbis consideratis, est quod statuamus, Tacitum liberam hominum voluntatem illa *fati* necessitate teneri credidisse? Sed audiamus Tacitum ipsum: «hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior: nam pleraque ab sævis adulationibus aliorum in melius flexit, neque tamen temperamenti egebat, cum æquabili auctoritate et gratia apud Tiberium vigerit: unde dubitare cogor, *fato* et sorte nascendi, ut

cetera, ita principum inclinatio in hos, offensio in illos, an sit aliquid in nostris consiliis, liceatque inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione ac periculis vacuum».

Lepido igitur non fuit necesse sibi temperare, sed potuit sua consilia sequi, cum apud Tiberium auctoritate et gratia vigeret. Quare dubitat Tacitus, utrum etiam principum amorem et odium ex *fati* necessitate pendere, an aliquid in libero hominum arbitrio situm esse dicat. Quod quia diiudicare non potuit, dubium reliquit. Ex quo tamen non efficitur, Tacitum quoque in eo numero esse, qui introducentes causarum naturalium seriem sempiternam, mentem hominis libera voluntate spoliata *fati* necessitate devinciant. Nam ubi *fatum* vel *fatalia* commemorat, ita ut primo adspectu suspicari liceat, hominis liberam voluntatem illa *fati* necessitate funditus tolli, cave credas, hoc ex eius animi sententia fieri. Cf. Hist. I, 71. Est enim ibi sermo de Celso, qui velut *fataliter* (quasi hoc contra eius voluntatem factum esset) etiam contra Othonem fidem servavit, quæ integra quidem, sed eadem infelix erat. Non iudicasse Tacitum de certa animi persuasione, ex illo adiecto *velut* adparet. Itemque huc pertinet Ann. XII, 64: «sed in præcipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens, agere et celerare statuit».

Ceterum nec de *fato* ita sibi persuasisse Tacitum, ut, quidquid accidisset in vita hominum, id omne ex illo ordine ac serie æternarum causarum fluxisse certo sciret, perspicuum fit ex Ann. VI, 28, cuius loci iam supra facta est a nobis mentio, ubi Tacitus dubitat, utrum res humanæ *fato* et necessitate immutabili, an *forte* regantur. Omnino autem in toto Taciti deliberandi genere illud videre licet, eum persæpe illam Socraticam de omnibus rebus dubitantem consuetudinem disserendi secutum esse, nulla adhibita adfirmatione aut negatione. Sed hæc hactenus. Iam habes Tacitum philosophum, qualem ex libris eius effingere potuimus. Cuius imago etsi non est satis solida atque expressa, quandoquidem rem non ex omnibus partibus, sed ex his duabus tantum consideravimus, nihilo minus tamen hæ primæ quasi lineæ imaginis, quam adumbravimus, sufficiant ad intelligendum, in Tacito, singulari hoc viro, cum summa rerum humanarum prudentia coniunctam esse etiam magnam sapientiam.

AZ IGEMŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

Bevezetés.

Midőn jelen értekezésemre szántam magamat, haboztam egy darabig, kételkedve, vajjon a Tekintetes Akadémia bölcs színe elé való-e egy oly értekezés, mely a tudományt előre nem viszi. De e kételyemet eloszlatta az a meggyőződés, hogy *egy tudományos akadémia ép úgy fogja számba venni a haladás lépéseit, valamint elhárítani fogja a tudomány ösvényéből a hátráltató akadályokat.* ¹⁾

A magyar nyelv terén különös akadályul merül fel a *nyelvtani műszók bizonytalansága*. Az újabb időben keletkezett és az iskolának szánt magyar nyelvtanok száma e tárgy iránti érdeklődésről bár örvendetesen tanuskodik, azért még sem lehet helyes, hogy a hány magyar nyelvtan, annyiféle műneveket használnak. A mily igénytelen alakban és terjedelemben jelennek meg ezek az u. n. tankönyvek, oly fontos szerepet játszanak magyar nyelv-mívelődésünkben, ha meggondoljuk, hogy a gyermek- és ifjkorban szerzett ismereteink a legmaradandóbbak. Bármilyen kezdetlegesek voltak régi tanszereink és bármily gyarlók voltak akkori mestereink meg tanáraink, az ezek segítségével szerzett ismereteket nehezen vagy éppen nem adjuk oda cserébe később észlelt jobb nézetekért sem. Quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu.

A baj tehát már ott gyökerezik az elemi oktatásban, s csak folytatásának kell tekinteni, ha a középtanodákban a tanár a különböző műszavak miatt tanítványaival nem tud tisztába jönni egy és ugyanazon nyelvtani alak iránt. A tanulók előléptetésével szükségyszerűen összekötött tankönyvváltoztatás akárhányszor ellenkezésbe hozza a tanárt az ő társaival, midőn a tanítványok ugyan azt a nyelvtani alakot más meg más, az eddigőtől eltérő nevek alatt kell hogy tanulják.

Gátot vet aztán az ilyen nehézség ugyanazon tanintézetnél tárgyalt más nyelvek tanításának is. Mert a feladat pl. a gymnasiumon a latin és görög nyelvtanításnál, a nyelvtani szócsoporto-

---

¹⁾ A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottsága ez értekezést az *Egyetemes Philologiai Közlöny* szerkesztőségének adta át kinyomatás végett. Szerk.

kat (categoriae) épen a műszók azonossága segítségével viszonyítani anyanyelvünkéihez. Csak az olyan oktatás képesítheti a felsőbb osztálybeli tanulókat az ó remekék anyanyelvi fordítására, a mely megértetheti velök, hogy az idegen szóalak az anyanyelvbeli alakok melyikének felel meg. Csak az olyan oktatás lehet formális befolyású, mely a fogékony ifjakkal gyorsan és kellően feltaláltatja anyanyelvükben az idegen szóra illő értelmet.

De a mikor az egyik tanár a másikkal össze nem hangzó műszókat használ, sőt egyenesen tagadja az egyik műszónak jogosságát egy másikkal szemben: ott sem a magyar, sem más nyelvi oktatás nem haladhat; ott szerződészerű egyezségekre kell lépnie az értekezőnek olvasóival a műszók kölcsönös elfogadása végett. Különben megesik, hogy pl. a mikor en «határozatlanról» beszélnek, ők nem az alanyi ragozást értik, hanem az «infinitivust». *Egyöntetű műszók hiánya tehát nem csak az idegen nyelv oktatásának czélját hiúsítja meg, hanem az anyanyelvét is akadályozza vagy legálább lassítja.*

A baj, a melyet ez az önkényes használat okoz, még türehető és egyszeri hatósági rendelet útján volna elhárítható; de mikor az tapasztalható, hogy a különféle tanintézeteken használt más meg más tankönyvekkel ez országszerte terjed, elérkezett ideje gyors elhárításának.

Belátta ezt a bajt az országos tanáregylet s ezért az egyöntetű műszók alakítására határozta magát. De a kitűzött feladat, hogy a középtanodai tantárgyakban a műszókat mind átmagyarítsa, oly nagy volt, hogy ennek mostanig képtelen volt megfelelni. S a nézetek az egyleti tagok közt oly eltérők, hogy egyezés köztök létre nem jöhet. ¹⁾ Ezen a bajon már nem segíthetnek sem egyesek sem egyletek; csak egy oly tudományos hatóság szabhatja a műneveket általános kötelező erővel, mely az egyletek felett ép oly magasán áll, mint az egylet az egyesek felett.

Jellemző e sokféle, bizonytalan műszók használatára, hogy jelesebb nyelvtudásaink műveikben, melyet a Magyar Tudom. Akadémia helyeselt vagy legalább tudomásul vett, hogy, mondom, mintaszerű nyelvtudásaink az eddig is általánosabbakká vált magyar műszókat épen nem s a latinokat csak elvéve használják.

---

¹⁾ L. Tanáregyleti Közlöny, 1880, 204. lapon.

S hogy sem az egyikkel, sem a másikkal meg ne botránkoztassák saját füleiket, eme — mondhatnám — semleges elnevezésekhez nyúlnak: «*ira és irt, vagy láta és látott stb. alakok.*»

Mind ezt a bajt ma nem a *műszók* hiánya, hanem *sokasága* okozza. Bővelkedünk a *műszókban* s kiki azt választja közülök, a mi tetszését megnyeri; szabály egynek az elfogadására nem köti.

Hogy a sok közül melyik bírjon kötelező erővel, azt nyelvünk törvénye és a történeti jog döntse el.

A *törvények* a szók alkotásáról majd minden jóra való magyar nyelvtanban benne foglaltatnak. Az 1875-diki év pedig egész irodalmat szolgáltatott az új szók alkotásáról, mely a szabályokat bőven fejti, vitatja az akadémián kívül és belül. Ez utóbbiak közül említem ezeket: *Toldy*, Az új magyar orthologia; *Fogarasi*, Az új szókról; *Szarvas*, A nyelvújításról; *Brassai*, A neo- és palæologia ügyében; *Ballagi*, Brassai és a nyelvújítás; *Imre S.*, Nyelvtörténeti tanulságok a nyelvújításra nézve; *Barna F.*, Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Ezek után tehát az akadémiának csak az volna eldönteni valója, hogy a sok közül melyik *műszó* van a *törvények* értelmében alkotva s melyik helyesebb képzésű a másiknál.

A *műszók* megválasztására döntő befolyással bír másodsor a jogosság, a hagyomány, a *műszók története* is. A nyelvtanírónak, ha tanait meg akarja értetni másokkal, a meglevő *műszókkal* kell élnie. Szabad ugyan új *műszavakat* is alkotnia, melyek e czélra könnyebben juttathatják mint a már meglevők. De mellőznie nem szabad a használatban voltakat: előbb meg kell figyelnie, vajjon eddigi *műszavaink* elegendők-e; ha nem, bizonyítsa be rossz voltukat, mielőtt jobbakat ajánl. De figyelmen kívül hagynia a *műszók* történetét semmi áron sem szabad.¹⁾

Mielőtt azonban e *műszók* történetere, úgy szólva irodalmára, áttérek, mellékesen még azt a kérdést kell megpendítenem, van-e

¹⁾ A *műszavak* története mily fontos tényezője azok megválasztásának, kellően jegyezte meg dr. Jancsó B. a Figyelő 1879. VII. kt. 294. lapján: «A 17. század emberei sokkal helyesebben fogták fel mind a neologia mind az orthologia ügyét, mint későbbi nyelvújítóink, de egyszersmind kitűnik, hogy mily *káros volt mindkét részről, hogy nem vettek tudomást az előzők ebbeli működéséről, hogy egyik fél sem igyekezett történelmi jogot igazolni* s tényekkel nyomósan világossá tenni.»

általában *magyar* műszókra szükség; s ha ilyenek hiányzanak, szükséges-e újakat csinálni.

Említettem, hogy a zavart nem a magyar műszók hiánya, hanem túlbősége (embarras de richesse) okozza. Ma csak választani kell a sokból. Túlestünk már azon a korszakon, midőn egy Mikolai Hegedős I. (L. Toldy, A régi nyelvészek 1866, 700. l.) a hiányzó «Logicus terminusok avagy az okosság Mesterségének¹⁾ szavai» miatt fennakad. Az sem czélom, fölfejtteni nyelvtaníróink körében e szók megteremtése körül régi nyelvészeink óta a mai napig tartó erőlködést. Csak Apáczai Cseri János, Barczafalvi Szabó Dávid, Kazinczy, Dugonics és Versegly neveire emlékeztetek, hogy a műszók magyarításában kifejtett dicséretes törekvésekből azt a tanulságot vonjam, hogy 1. *magyar műszókat használnunk kell*, 2. hogy *ha ilyenek nem volnának újakat kellene teremtenünk*. Ismerték ugyanis a magyar nyelv bőségét szótörzsekben és elemekben, a melyekből minden szükségre alkothatnak.²⁾ És föltétlen szükségesnek s a nemzeti művelődés érdekében fekvőnek tartották a műszók magyarítását.³⁾ «Mert a mely nyelven azoknak tudása vagy jó kifejezése nintsen — így szól Mikolai Hegedős I. (L. Toldy, i. h.) — ott azok (t. i. a nem magyar kifejezések) mind a külső, mind a belső jó dolgokban valóba nagy akadályok; nagy segítség ellenben azoknak tudása.» De mit is csinálnánk magyar műszók nélkül? Élnünk kellene azokkal az említett *ira* és *irt*-féle elnevezésekkel,⁴⁾ vagy kölcsön vennünk a *latin* és — ennek a révén — a *görög* nyelvből azokat. Ezt pedig tiltja a latin eredeti szó *hangsúlya*, melyből mi, a mint átveszszük a szót a mi nyelvünkbe, azonnal kivetkőztetjük és eltorzítjuk. És kénytelenek vagyunk rá erőszakolni a latin szóra, kivált a magyar raggal ellátottra,⁵⁾ a magyar

¹⁾ A műszókat a Dr. Gr. is még «Mesterségyszók»-nak (233) és «Mester-szók»-nak (XXVII.) nevezi.

²⁾ L. Imre S., Geleji Katona I. mint nyelvész 1870, 87. és 88. ll.

³⁾ Ha kérdené a tanár, melyik időben áll az *ira*? azt kellene a tanulóknak felelnie, hogy az «*ira* időben».

⁴⁾ L. dr. Jánosó B., Figyelő 1879, VII. 294. l.

⁵⁾ A rag (vagy képző) viszonyát a ragozott (vagy képzett) szóhoz l. Riehl nyelvtan 65. A mit ő ott a rag önállóságának elvesztéről mondott Hunfalvy után, ugyan azt lehet a latin szó hangsúlyáról és önállóságáról mondani a rag befolyása következtében. Mert lévén a magyar szónak a

hangsúlyozást és pl. így ejteni: *philosophia*, nem *philosophia* (latinosan), sem *philosophia* (görögösen), a *praepositió*kkal, az *indicativus*ban; mert különben erőszakot vesz az idegen szó a magyar nyelven, mint pl. erőszakot akar venni a nemi különböztetés, midőn így mondjuk, hogy: ez a nő *katholika*, ez a férfi *lutheranus*, a *reformatum* templom, *klaszikus* író, a *klaszika* és a modern nyelvészet, *klaszikai* idomok (*formæ*), *logikus* és *logikai* következtetés stb.

Tiltotta továbbá régi nyelvészeinket az idegen műszók használatától azon idegenszerűség, a mely a latin és magyar szótörzsek közt létezik, ¹⁾ s ha a latin műszókat mégis eltűrték, ez csak addig történt, a míg kellő magyar műszókkal rendelkeztek.

A magyar műszók szükségét azonban nem mindenki érzi, vagy ha érzi, a mellett szivesebben eltűri az idegen (latin) szót mint a magyar hangzatút. Ma ennek az elzárkozásnak a magyar műszók elől nincs értelme. Hiszem, hogy nincs mindegyik kifogástalanul képezve; de hogy magyar hangzásuk mellett rosszabbak volnának a latin hangzásúaknál, azt nem foghatni fel. A latin műszók iránti türelmesség legalább is a kellő latin nyelvérzék hiányzására mutat. A kik azt hiszik, hogy «*philosophia*» jobb mint «*bölcsészet*», «*philologia*» jobb mint «*nyelvészet*», «*objectum*», «*subjectum*» jobb mint «*tárgy*, *alany*», azokat csodálom, hogy nem használnak inkább «*aurum*»-ot mint «*aranyat*», «*marmor*»-t mint «*márványt*», «*reliquiæ*»-t mint «*ereklyét*», «*Zapf*»-ot, «*Pfaff*»-ot mint «*csapot*, *papot*», «*sluhát*» mint «*szolgát*», «*zavorát*» mint «*zárt*». Megengedem, hogy pl. «*éreny*» rossz képzés, de hogy ennél jobban bele illenék a magyar szók sorába, a magyar mondatba, a «*platina*» szó, «*medallion*» jobban mint «*érem*», «*telegram*» jobban mint «*távirat*», azt magyar nyelvérzékemmel össze nem egyeztettem.

Imre S. (Idegen és hibás szólások bírálata, 1873, 189. l.) azt hiszi, hogy «a tudományok nem közkeletű szavainak magyarosítása nem első szükség.»²⁾ *P. Theurewk E.* (A helyes magyarság elvei

hangsulya mindig az első tagon, a ragozás a latin szót a magyar nyelv törvénye alá veti s így eredetiségéből kivetközteti.

¹⁾ V. ö. Medgyesy Pál Előszavát, Toldy, i. h. 708. l.

²⁾ Mennyire elűt ez a nézet a Geleji Katona Istvánétól, a ki türethetetlennek találta, hogy «nyelvünket idegen szók tarkázzák» l. *Imre S.*, Geleji K. I. 90. és 91. ll.

97. l.) Vörösmarty következő mondatát vallja: «Hagyjuk meg az idegen szót, míg alkalmas, legalább jó hangú szót nem találunk rá.» Leghatározottabb ellene a műszómagyarításnak az újabb időben Szarvas G. Ő a tudományban nem csak hogy szükségesnek nem, de sőt némi tekintetben károsnak tartja a nemzeti szókat, s azután így folytatja (Nyr. III, 1874, 463. l.): «mert ha helyesek, érthetők: majd tág majd szűk voltuknál fogva *zavarólag hatnak a tudományban szükséges szabatoságra*; míg az idegen szó érthetetlen-ségénél fogva magában egyesíti a tanuló vagy hallgató előtt a jelölt fogalomnak minden jegyét, s *többet mond*, világosabban magyaráz mint a hazai nyelvben a legterjedelmesebb körülírás.» Tehát «*philosophia, philologia, physica*» szó világosabban magyaráz mint «*bölcészet, nyelvészet, természettan*»; «*indicativus, coniunctivus, perfectum, futurum*» jobb mint «*jelentő, kötő (mód), múlt, jövő*»; s mind ez azért volna jobb, mert érthetlenebb a tanuló vagy hallgató előtt. Szarvasnak e túlzott nyilatkozata csak abból a merev ellentétállásból magyarázható, melyet a Nyelvőr kezdő korszakában minden újítással szemben fejtett ki. Sokkal szelidebb hangulat nyilvánul hasonló esetekben a Nyelvőr legutolsó évfolyamaiban. Így írhatta pl. VII. kötetében (1878) a 117. lapon Alexander Bernát; «Minden közönséges (magyar) szó, a mely némileg velős kapcsolatban áll a kifejezendő gondolattal, műszónak való.» S nem sokára ezután a Nyelvőr egyik legkiválóbb munkása vállalkozott a magyarított műszók megválasztására és ajánlatára.¹⁾

Utalnak a magyar műszók ellenei a német (francia, angol) türelmesség példájára s azt mondják, hogy a hogy ő betudja érni a latin szókkal, úgy érhetnök be azokkal mi is. Igen ám, de felelik, hogy pl. a német nem követ el erőszakot az idegen (latin) szón, midőn azt átveszi es magába olvasztja; ő meghagyja a szó eredeti hangsúlyát s azt mondja: «*der Genetiv, des Particip, die Participia* (v. *Participien*), *die Imperfecta.*» Jogositja továbbá a németet erre a kölcsönre a nyelvrokonság tudata.

Mikolai Hegedüs J. csak azon föltétellel engedi meg a latin műszók használatát, ha «*azok már átmentek a nép vérébe, gondolkodásába, ha már eltöltöttek egy bizonyos időt s magukat már*

¹⁾ Simonyi Zsigmond, kinek javaslatára (Nyelvőr 1878, VII. 260—269. l.) alább még visszatérünk.

annyira hozzászabták a nyelv természetéhez, hogy honosultaknak bátran tekinthetők s polgárjoguk megnyerésében semmi sem áll gátlólag.»¹⁾ De lehet-e remélni, hogy a befurakodott latin műszó nyelvünkben valaha úgy elmagyarosodnék, mint «aurum» arany-nyá, «paganus» pogánynyá, «claustrum» kolostorra, «registrum» lajstrommá, «christianus» kereszténynyé, «lectio» leczkévé, «sors» sorssá? Ezek t. i. nem csak gyökbeli átidomulást szenvedtek (clau = kol, regi = laj, christ = kereszt), hanem végükben is magyar képzők módjára alakultak át, pl. ilyen szók mintájára: bokor, halom, nőstény, túske, bors.

Volt egy idő, mikor még széltiben mondták *prókátor, szekretarius, notarius, protokollum, dictzionarium, grammatika, religio* (v. *religyo*); mikor ezen idegen szók megtartását még a műszók magyarításában is merészen haladó Debreczeni Grammatika (Előlj. beszéd XVI. l.) szükségesnek tartotta. Ma már ezeket az *ügyvéd, titkár, jegyző, jegyzőkönyv, szótár, nyelvtan, hitvallás* szók váltották fel, s mondhatjuk, hogy jól esik, hogy amazoktól végre valahára menekültünk.²⁾

A nyelvtan kellő tanítására, kivált a magyar nyelvére, lehet is *kell* is magyar műszókat használni. S ha nem volnának mindenkinek az innyére képzett műszavaink, olyanokkal kellene élnünk, a minőink vannak. «A tudomány új termékeit addig is esmernünk s emlegetnünk kell, sőt sajátunk gyanánt használni, míg hazánk földében megteremne s éghajlatunkhoz idomulna.»³⁾ Aggódva kérdi Imre Sándor (Gel. Kat. I. 88. l.), hogy mit csinálnánk, ha «egy népünk lelkétől idegen kör vagy épen tudós szócsinosítók» képeznének számunkra hibás szókat. A felelet részemről erre az, hogy nem fogadnám el, vagy ha magyar szinezetűek, de rossz képzetűek volnának, csak addig tartanám meg, míg jobb képzetűekkel felváltanám. A *lajstrommal* pl. addig élünk, a mig felváltja a „*névsor*“. «A szó valamint a pénz, az jó, mely elkél.» S nincs mit félni, hogy «üzleti forgalomra *csinált* valami» lenne (96. l.); mert akkor úgy járna mint a hamis pénz: nem fogadják el vagy csak

¹⁾ Dr. Jancsó B., Figyelő 1879, VII. 294. l.

²⁾ Több ily példát említ nyelvünk újulásából Fogarasi. Az új szók-ról 1875, 10. lapon.

³⁾ Imre S., Geleji Kat. I. 88. l.

addig forog köz kézen, míg illetékes valaki elkobozza s jobbal váltja fel.¹⁾

A mai műszavak nagyobb része a latin nyelvtaniak mintájára képeztettek, és csak a legújabb időben képzetteknel észlelhető a német befolyás is. A latin nyelvre való támaszkodás onnan magyarázható, hogy első magyar nyelvtanaink (Erdősy, Sz. Molnár, K. Csipkés, Pereszlenyi, Kövesdi) latin nyelven irattak, és szerzőik szabályul állították fel, hogy a latin műszókat úgy pótolják, ha azokat lefordítják.²⁾ Követelte ezt az eljárást irodalmunk is, melynek első termékei, a régi biblia-fordítások, imák és hitregék latin (és görög) eredetiek után készültek, a melyekben a magyar időalakok a latinokra úgy voltak választva, a mint fordítóik nyelvézéke azt akkor kívánta. Az ekképen egyenlősített műszók elfogadása is meg volt könnyítve, ha ezek, a latinból származtatva, mint valami ismeretesek tűntek fel a szakemberek előtt.

De bárminő lesz a szó, melyet a nyelvtanró münévvé akar alakítani, szükséges, hogy annak a kellő értelmezést is megadja. A viszonyt *név és értelmezés* (definitio) közt ügyesen fejtette meg Alexander Bernát a Nylvr 1878, VII. kötete 116. lapján, midőn e kérdésre felelt, hogy mi különbség van műszó és közönséges szó közt. «A közönséges nyelvben a szónak *sok* jelentése van, ... a tudományban határozottan *egy* fogalmat s csakis ezt fejezi ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik, műszó. A műszó egyetlen egy kelléke, nem hogy a szó kifejezze a gondolatot, hanem hogy *az illető tudományban egy meghatározott gondolatra lefoglaljuk.*» S miután erre egy közönséges szó is szolgálhat, értelmezése mondja meg, mit kelljen rajta mint műszón érteni. «Műszónak értelmezés nélkül nincsen semmi értéke. Az értelmezés adja meg neki a tartalmat, határozza meg, minek jeleül fog ezentúl szolgálni.»

Hogy melyik a *jó* műszó, e kérdésre helyesen felelt Fogarasi (Az új szókról 19): «Az a műszó jó, a mit a köz szokás megragad,» v. ö. 21. l. Igen sokat követel Brassai (A neo- és palæologia 26), midőn azt mondja, hogy «a melyik új szót a tárgyalt dologgal

¹⁾ E tekintetben a Debr. Grammatika szerzőivel tartok, a kik a gerundiumra új nevet csinálva így nyilatkoztak (103. l.): «Légyen a Neve: *Tüszelő*, míg más alkalmasabbat talál.»

²⁾ V. ö. Imre S., Geleji Kat. I. 88. l.

nagyjában ismeretes halló vagy olvasó legott magyarázat nélkül meg nem ért, rossz.» Mert a műszó, bármily érthető, csak értelmezés segítségével lesz azzá.

Az eddiekben felsoroltam,

1. hogy a műszók sokfelesége zavarja vagy legalább lassítja a magyar nyelvoktatást,

2. hogy ennek oka a műszók bőségében és a Tudom. Akadémia elnéző magatartásában rejlik,

3. hogy a latin műszók elejtésével magyart kell használni,

4. hogy a sok közül a választás olyanra kell hogy essék, a mely *a)* helyesen van alkotva, *b)* mely történetileg jogosult.

Mielőtt ez utóbbira térek, az *igetan* határai közé szorítom a kérdést, mivel az összes nyelvtani műszók tárgyalása a kitűzött feladatomon túl esik.

Az igetani műszókat pedig azért választottam a többiek előtt, mert az igéket a nyelvtani szócsoportok közt a legfontosabbnak tartom.¹⁾ Az ige a mondatnak azon része, mely legnehezebben párvonalozható más nyelvek hason alakjával, míg a név mint alany, tárgy, jelző, határozó a magyarban úgy mint más nyelvekben egymást fedi.

Ellenben az igeidők, ha értelmöket jól fel nem fogtuk, könnyen kisiklanak kezünk alól, gyorsan eltűnnek szemlélődésünk elől és nehezen találjuk meg más nyelvben a megfelelőt, vagy ha gondolatban (elméletileg) megtaláltuk, nyelvérzékünk tiltakozhatik alkalmazása ellen.

Tervemben volt, hogy csak az egyes igealakok neveinek történetét tárgyaljam, a mennyire a rendelkezésemre álló nyelvtanokból kitelik. De lehetetlen volt, az igeidőktől elkülöníteni a módokat és ezektől az igeragozást. Ennélfogva tárgyalni fogom először az *igeragozást*, másodsor az *igemódokat* és harmadszor az egyes *időalakokat*.

Tehát mindenek előtt alaktant tárgyalok s az igeidők mondattanára csak annyiban leszek tekintettel, a mennyiben egyszerűen bizonyítani fogom a tárgyalat igealakokról, vajjon élnek-e

¹⁾ «Az időtan minden nyelv mondattanának legbonyolultabb, legnehezebb részét teszi.» Szarvas G. A m. igeidők 121. l. — «Az igeidők használata mint más nyelvekben úgy a magyarban is a legnagyobb fontoságú.» Fogarasi, Ny. Klk. 1862, 352. l.

még a mai (írói vagy élő) nyelvben vagy sem. Hogy ezeknek az időknek a használata minő szabályokhoz van ma kötve, az tisztán mondattani kérdés. Az írók közül, kik ezen időalakok fennállását bizonyítsák, *Petőfit* szemeltem ki olyannak, kinek költeményeiben található időalakok tanuskodhatnak a mai nap is élő használatról. Mert «a hol veszi a szokás az időalakokat, ott és csak is ott kell vennie a velök való helyes élést is». (Hunfalvy, Ny. közl. 1862, 24. l.).

Rendelkezésemre a következő nyelvtani munkák álltak:

1. *Toldy F.*, A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig, Pest, 1866. — Az ebből idézett nyelvtanírók Erdősi, Sz. Molnár, Geleji Katona, Kom. Csipkés, Pereszlényi, Kövesdi és Tsétsi, s a mellékelt számok a Toldy-kiadás lapjait illetik.

2. Magyar Grammatika, melyet készített *Debreczenbenn* egy magyar társaság. Bétsbenn 1795. — Rövidítve az idézetekben Dr. Gr.

3. *Elaboratio Grammatica Hungarica*. J. N. *Révai*. Pestini 1806. 2 vl.

4. Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány, (*Verseghy Ferencz*). Budán 1818.

5. A. V. *Fogarasi J.*, Művelt Magyar Nyelvtan e. r. Pesten 1843.

6. A magy. nyelv *rendszere*. A Tud. Társaság, Budán 1847. — Rövidítve: MRé.

7. A magy. helyesírás és szóragozás. A m. tud. társ. Pesten 1853. — Rövidítve: Trsg.

8. A magy. helyesírás és szóragozás szabályai. *Nádaskay L.* Pest 1855.

9. A magy. nyelv sajátosságairól. *Gyergyai F.* Kolozsvártt 1856.

10. *Magyarische Grammatik*. M. *Riedl*. Wien 1858.

11. Magyar nyelvtan, *Riedl Sz.* Pest 1864. — Rövidítve: Riedl nylyvt.

12. *Szarvas G.*, A magy. igeidők 1872.

13. *Imre S.*, A magy. nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, 1873. — Rövidítve: Imre I. H.

14. Az igék részesülői nyelvünkben, *Magyarházi*, Budapest 1873.

15. *Bodnár Zs.*, Magy. nyelvtan, 3. jav. kiad. Pest 1874.

16. *Torkos L.*, Magy. nyelvtan, 3. jav. kiad. Budapest 1874.

17. *Szvorényi J.*, Kis magy. nyelvtan, I. r. Szótan, Budapest 1875.

18. *Imre S.*, Magy. mondattan, 4. jav. kiad. 1875.

19. *Simonyi Zs.*, Rendszeres magy. nyelvtan, Budapest 1879.

20. *Ihász G.*, Magy. nyelvtan, 20. kiadás, Budapest 1880.

Finály H., A magyar ige időformáiról 1861-ben megjelent érte-

zését könyváruusi úton nem kaphatván, csak kéziratban (a szerző személyes szívességéből) használhattam. Ezért laponként nem is idézhettem.

I. Igeragozás.

Latin neve *conjugatio*, Erdösi 54, Sz. Molnár 178, K. Csapkes 375. Pereszlényi 458, Kövesdi 564.

Német neve *Konjugazion*, Riedl 174.

A német *Biegung* vagy *Beugung* mintájára található a *hajtogatás*, Dr. Gr. 76, Vörösmarty (Gyulai) Mm. XI, 127 (1834), Fogarasi 205; és *hajlítás*, Vörösmarty u. o. XI, 12 (1828), Fogarasi u. o. Versegthy (228) szól első *igeragozástról* (v. ö. Jancsó, Figyelő 1879, VI, 191), valamint a latinul írt nyelvtaníróink *suffixum*-a és *affixum*-a nála már «ragaszték». Vörösmarty (i. h. XI, 174) szól 1837-ben első *igeragozásról*, melyet a MRe (196) fel is vett. A MRe ettől megkülönbözteti az *igeviszonyítást* (193), mely az igének személy, szám, mód, idő és *alak* szerinti módosítása, míg az igeragozás az igének személyragok általi változtatása.¹⁾ A MRe óta az «igeragozás» mai napig megtartotta nevét nyelvtanainkban.

Az igeragozás értelmezését a különféle nyelvtanírók szerint lajstromozni kevésbé szükséges, mint ennek neveit, *alakjait* (Forma, Dr. Gr. 120), vagy *idomait*²⁾ (Gyergyai 89) felsorolni, melyek különböző időben más meg más nevekkel bővítették a nyelvtani műnevek számát.

Végig tekintve nyelvtaníróink során, a névalkotások különfeleségéből igeragozásunknak állandó jellemvonásaként ismerhetjük fel azon osztályozásmódot, mely későbbben e három nevet tünteti fel: *alanyi*, *tárgyi*, *ikes*. És e három osztályt felleljük Erdősitől Simonyiig, hol egyedül, hol másokkal vegyítve, hol egymásba olvasztva. Negyedikként szerepel a *rendhagyók* osztálya, az idők folytán ez is hol az ikésekbe olvasztva, hol több más nevekre (*személytelen* és *hiányos*) szakasztva. Ez a rendhagyók osztálya az, mely csiráját rejti azon terjedékenységnak, a mely igeragozási rendszerünket úgy elburjánozta, hogy a másik három főosztály bajjal tűnik ki az egészből.

¹⁾ Bodnárnál (56) az igeviszonyítás «az igék viszonyíttatása.»

²⁾ Ettől különböző a *minta*, paradigma.

Ezen általános megjegyzés után áttérek az egyes nyelvtan-írókra és feltüntetem sajátságait az általános felosztással szemben.

Erdősi az igeragozás osztályozásánál így elmélkedik (59): az átható ige 1. tárgyra nem szorul, magára tökéletes (absolutum: *szeretek*); 2. tárgyra szorul, s ilyent képez a második személy (*szeretlek*), vagy 3. tárgyat képezi a harmadik személy (*szeretem*). E szerint következő osztályokra (ordines) jut (60): 1. alanvi igék (verba transitiva absolutæ formæ), 2. személytárgyiak (64 verba transitiva cum affixis pronomibus secundæ personæ), 3. dologtárgyiak (65 verba transitiva cum affixis pronomibus tertiæ personæ), 4. külszenvedők (67. v. passiva), 5. rendhagyók (69. v. defectiva): *vagyok, leszek*.

Az alanyi, tárgyi és ikes felosztást tehát már Erdősinél megtaláljuk, még pedig a tárgyat dolog- és személytárgyra felbontva; a rendhagyók közt még csak két (legfontosabb) ige szerepel.

Erdősi felosztásában, a mint én adtam, Toldy hibát talált. Ő t. i. az eredeti szövegben a 64. lapon «verborum transitivæ formæ cum affixis» felirat felett az «ordo secundus»-t *primus*-ra változtatta, s csillag alatt azt jegyezte meg, hogy «az eredeti kiadásban hibásan áll *secundus*.» De nem vette észre, hogy ezt a címet már egy «ordo» megelőzte e felirattal (60): «paradigma verborum activorum *absolutæ* formæ», sem azt, hogy a közvetlenül ezt megelőző sorokban ez áll: «Primus (ordo) est: *absolutorum*, secundus: *transitivorum* satt.» Hasonlóan hibásnak vagy jobban mondva csonkának tartom Toldy kiadásában a 64. lapon említett feliratot: «verborum transitivæ formæ cum affixis». Ennek, az 59. lapon talált magyarázat szerint kiegészítve, így kell hangzania: «Ordo secundus verborum transitivæ formæ cum affixis *pronomibus secundæ personæ*.» Toldy tévedésének alkalmat a következő megint «ordo secundus» cím alatt idézett (szerintem hasonlóan csonka) felirat (65) adott: «verborum transitivorum cum affixis pronomibus». Ennek is, kiegészítve megint az 59. lapból, így kell hangzania: «Ordo secundus transitivorum cum affixis pronomibus *tertiæ personæ*». Hogy mind e két javított «ordo» a «secundus» címet viselte, azon Erdősi úgy segíthetett, hogy a feliratokat így különböztethette meg: «Ordo secundus 1. verborum... *secundæ personæ*» és «2. verborum... *tertiæ personæ*». A rendelkezesemre nem álló eredetinek közelebbi megtekintése

bővebb felvilágosítást adhatna Toldy e tévedéséről és Erdösi szövegének hibás voltáról.

Erdösi a latinságnak ép oly barátja volt mint a héberségnek, s a magyarrá is kész volt (55) a (latin és) héber coniugatio mintáit alkalmazni. «*Possumus et nos illas (coniugationes) commodissime dividere hebræorum more in nostra lingua*», s alább «*paradigmata primæ coniugationis possunt sumi ex his et similibus verbis*». Ebből azonban azt következtetni, mit Jancsó (Figy. 1879, VII. 308. l.), hogy e négy igeragozást állítja fel: *mondá, monda, teremté, teremte*, félreértés. Ez a felosztás egészen az ő (felsorolt) osztályozása keretébe illik (alanyi és tárgyi), csakhogy itt az al- és felhangúságot kívánta feltüntetni.

A mit Erdösi csak mellékesen jegyez meg az al- és felhangúságra czélzólág, azt *Sz. Molnár* Albert élére állítja az igeragozási osztályoknak. Az *első* csoportba tartoznak szerinte az alhangúak (coniugatio in *nak*), 183—209. lapig; a másodikba a felhangúak (coniugatio in *nek*), 209—234. lapig. E csoportok mindegyikét három ragozásra (coniugatio) osztja: *alanyi* (verbum indirectum), *tárgyi* (v. directum), *szenvedőre* (v. passivum), és egy negyedikre, a *rendhagyókra* (*van, iszik, leszén, meggyen, eszen, hiszen, viszen; jö, jő, nő, sző, lö, nyő*). Ezen kívül két-két alosztályt (classis) képez minden ragozásban, a melyek elsejébe sorolja a képezetlen (*lát*) és a tehető (*láthat*) igét, másodikába a mivelletőt (*láttat*) és mivellető-tehetőt (*láttathat*). Ismeri a hangugratást (elisio) is, de az ebbeli igéket csak jegyzetben érinti (235); a szenvedőn kívül az ikes képzéseket is csak jegyzetekben említi (237—238).

E sokféle osztályozás bár nem szolgál az igeragozási rendszer átlátszóságára, egy jó mégis van benne, az, hogy az alanyi, tárgyi és ikes osztályozás keretébe vetette a többi osztályozásokat s így a *tat* és *hat*-féle osztályok azokhoz képest mellekeseknek tűnnek fel.

Erdösinek személytárgyi ragozását Molnár csekélyebb fontosságúnak tartotta, semhogy azt tőle átvette volna.

K. *Csipkés* az al- és felhangú osztályozást Molnártól átvette, bővítette az ikes igékkel és a személytárgyiakkal. Ő következő 8 igeragozást vesz (376—377): 1. *alhangú tárgyias* (verba in *o* et secundam singularem per suffixum *d* formantia), 2. *alhangú ikes* (verba in *o* et secundam singularem per suffixum *l* formantia),

3. felhangú tárgyias (verba *e* vel *ö* in ultima habentia et secundam singularem per suffixum *ed* formantia), 4. felhangú ikés (verba *e* vel *ö* in ultima habentia et secundam singularem per suffixum *el* formantia), 5. felhangú személytárgyi (verba in *lek*), 6. alhangú személytárgyi (verba in *lak*), 7. alhangú alanyi (verba in *ok*), 8. felhangú alanyi (verba in *ek*). E nyolczat, azt mondja, lehet e négyre visszavezetni: 1. tanulom, gondolkodom, 2. szeretem, eszem, 3. kérlek, várlak, 4. járok, kérek. *Rendhagyónak* csak *ragyok*-ot ismeri (377).

Pereszlényi négy igeragozást vesz, melyek mindegyike al- és felhangúakra oszlik: 1. *alanyi* (verba activa indeterminata, 459—473), melyhez járul a személytárgyi (473—474), 2. a (dolog) *tárgyi* (v. activa determinata, 474—483), 3. *külszenvedők* (v. passiva, 483—491), 4. *belszenvedők* (zikes és dikes igék, 497—498). A többi igékről (*hi, szí, fű*) jegyzetben (498) és szabálytalan igék (499) czíme alatt emlékszik meg, s ezek közé tartoznak a *szikes* és *likes* igék, továbbá *ran, lesz, tesz, vesz, visz, jö, szó, fő, megy, hisz* (499—505).

Kövesdi (564) csak két igeragozást vesz, a felhangúakét (prima) és alhangúakét (secunda), de megkülönbözteti az *alanyt* (verba indirecta) a *tárgytól* (v. directa), ható képzésütől és (kül) *szenvedőtől*. Ismeri a többi ikéseket és a személytárgyi ragozást (568) is, de osztályozás tárgyát ezek nem képezik. Ezekhez csatolja *rendhagyókul* (anomala) a *megyek* és *ragyok* igéket (572—574).

A *Debreczeni Grammatika* erre a kérdésre, hogy hányféle az igeragozás, kitérőleg felel. Előbb (81) azt állítja, hogy «Némely Írók igen sok Hajtogatást vesznek, ki tizenkét, ki huszonnégy, ki ennél sokkal több Hajtogatást is számlálván, felettebb elragadtatván Nyelvünknek más Napkeletiekkel való egybehasonlításától». Továbbá azt mondja: «A ki azt állítaná, hogy a Magyar Nyelvben csak egygy a Hajtogatás, éppen nem hibázna ahhoz képpent, a ki tizet vagy harminzat is képzel magának. Mert ha más Nyelvekben a Tselekvő és Szenvedő Formának változtatása csak egy Hajtogatásnak tartódik: több Hajtogatást egynél Nyelvünkben tartani nem is lehet, mivel a ki egygy Igét tud Nyelvünkben mind a Tselekvő mind a Szenvedő Formában hajtogatni, a szerint bánhatik az attól származott vagy akárminely más Igével is, a mint annak tulajdonsága hozza magával (82).» S csak

alább (84) mondja ki, hogy «Rendes vagy Regulás Hajtogatás Nyelvünkben csak egy vagyon, egynek révén t. i. a Tselekvő és Szenvedő Formát.» További tárgyalásából azonban kiderül, hogy az alanyi ragozás e név alatt szerepel: *Segítékes* (Forma), azért, mert az igető «a Segítő Igék (*vagyok, leszek*) Végezetjeit veszi-fel a Hajtogatásban (86);» a tárgyi e név alatt: *Ragasztékos*, mert «a Ragasztékokat mindenben a szerint töldjük a Gyökérhez az Egyesben mint a Nevekhez (87).» Ettől a dologtárgytól különbözik a személytárgyi, mely e nevet kapja *Csonka*, és ezt onnét, mert «az Időknek csak az Egyesében és a két első személyében fordul elő (*foglal, foglal; foglalak, fogál; fogtalak, fogtál; fogjalak, fogjál; fognálak, fognál* satt), a harmadikban pedig és a Többsében azt mindenütt a Segítékessel szoktuk pótolni (87).» Mind a három «Forma» a «Tselekvő Ige Hajtogatását» képezi (105), melytől különbözik a «Szenvedő Forma», a mely alatt találjuk a tikes és dikes igéket (110—118). Ismeri a hangugratókat (109), szikéseket (110) és zikéseket (120), de ezek is «csak a Szenvedő Forma szerint hajtogatódnak (120)».

Külön említésben részesülnek a személytelen igék (120): *nintsen, szabad, szükség* (tulajdonkép «mássalérthetők», mellénevek), továbbá: *kell, fáj, illik, érzik, hallik, látszik*. E három utóbbi ige mind szenvedő értelmű s «éppen nem személytelen»; mert olyan ige, a melyet «mind a három Személyben rendesen ne lehetne hajtogatni, egy sins a Magyar Nyelvben (120)».

Egy utolsó csoportot képeznek a «Rendetlen Hajtogatású Igék (121)», melyek közt ezek állanak: *vagyok, leszek*; továbbá *vesz* vagy *reszen, visz* v. *riszen, eszik, eszen, iszik* s a többi szikések (itt másodszer) és *megy* v. *megyen* (121—123).

Révai (552) az igeragozást rendesre (coniugatio regularis), rendhagyóra (irregularis) és szabálytalanra (anomala) osztja. — E mellett van (568) 1. egy alanyi (conj. indeterminata prima), 2. tárgyi (conj. determinata) és 3. egy ikes ragozás (conj. indeterminata secunda).

A *primát* és *secundát* még az is jellemzi, hogy az egyiknek jltő jelen egyes 3. személye a gyököt tisztán (radice nuda) tünteti elő, a másik pedig iikkel öregítve (radice aucta).

A minták felállításában tekintettel volt az al- és felhangúságra is; de ez a tünet csak annyi tekintetben részesült, a mennyi az igeragozásnál megilleti.

Másképen járt el *Versegghy*; ő megint élére állítja az al- és felhangúságot s csak azután halad az igeragozás további felosztásában, mely szerinte a következő: 1. *törzsökös* (=alanyi), 2. *mutató* (=tárgyi) és 3. *harmadik* forma (=belszenvedő ikés, 236). További megkülönböztetés: a *kurtító* igeragasztás (=hangugratók, 255), az *ikések*, és pedig a *szik*, *lik*, *zik*, *dik* végzésűek (290), a *rendhagyók*: *hisz*, *tesz*, *vesz*, *visz*, *lesz* (296); *sz* és *l* végzésűek (298); *hangzón* végződők (304): *hí*, *ó*, *rí*, *dí*, *nyi*, *sí*, *szí*, *rí*, *fú*, *ró* és *büik*, *jő*, *fő*, *lő*, *sző*, *nyő* és *sző*; végül (307) *megy* és *veszt*.

Fogarasinál az igeragozásnak három alakja van: Első (vagy *alanyi* vagy önnöni hajtogatás (206), Második (vagy *tárgyi* vagy ményi) hajtogatás (208) és *Harmadik* (vagy *alanytárgyi* vagy önnöntárgyi) hajtogatás (210), értvén ez utóbbi alatt az ikéseket (kül- és belszenvedőket). E mellett szerepel (225) a *belső* vagy egyszerű hajlítás (pl. *látok*, *láték*, *láttam*, *látandok*) és a *külső* vagy összetett (pl. *látok vala*, *láttam vala* v. *volt*, *látni fogok* stb.).

A személytárgyi *Fogarasinál* külön nem szerepel, csak le van írva és jegyzetben (207) e kérdéssel megtoldva: «Vajjon e formát nem lehetne-e többesben is használni így: *kérjünk*, *kértelünk*, *kérjélünk*, *kérnélünk* satt. ? vagy a «laklek» csak a héber nyelvből kölcsönzött forma volna?»

A fennebbiektől elkülönítve szerepel még egyszer az alanyi és tárgyi ragozás «határozott és határozatlan forma» alatt (201).

A *Fogarasi* szabta «határozatlan (A) és határozott (B) Forma» vagy *alanyi* és *tárgyi* ragozás a *Magyar Nyelv Rendszerében* az «iktelen igeragozási minták (198)» czíme alatt szerepel. Harmadik (C) alakként áll az *ikes* vagy középragozási minta (belső és külszenvedők, 215—221). E háromtól külön vannak tárgyalva 1. a *hangugratók* (231), és pedig (A) az iktelenek: *sodrok*, *szerzek*, (B) az ikések: *omlik*, *vérzik*; 2. a *rendhagyók* (240), és pedig (A) a *gy* enyészttők: *ragyok*, *megyek*, (B) az *sz* enyészttők, s ezek megint hol iktelenek (241): *lesz*, *tesz*, *vesz*, *visz*, *hisz*, hol ikések (244): *eszik*, *iszik*; de ez utóbbiaktól külön válnak a) a *v*-re változók (*alszik*, *fekszik*), b) a két tövűek (*menekszik*, *dicsekszik*), c) három tövűek (*alkuszik*, *esküszik* 245), d) az ingadozó tövűek (246: *alapszik*, *alapodik*, *betegszik*, *betegedik*). Vannak ezen kívül *személytelen* igék (247): *nincs* (*sincs*), *jer*, *ne*; továbbá: *szabad*, *fáj*, *kell*, *illik*, *hallik* stb.

Riedl bár nem ér fel Révai eredetiségével, azért mégis ő lett

az ujabbkori iskola mintája. Szerinte is (mint Révainál) három igeragozás van: *alanyi* (einfache oder unbestimmte Konjugation, nyelvtana 172. szerint: egyszerű), *tárgyi* (objektive oder bestimmte) és *ikes* (reflexive oder passive, nyelvtana 179. szerint: magáraható). Ő ezeket az igeragozás alakjainak (176: Formen) nevezi. Ezen alakok szerint állítja fel a mintákat, a minők 1. a változatlan tövűek (204: deren Stamm keinem Lautwechsel unterliegt), 2. hangugratók (die vor vokalischen Suffixen den Vokal ihrer Endsilbe ausstossen 212), 3. szikések (216), 4. hosszú hangzón végződők (*hi, búvik, szó* 220), 5. rövid hangzójúak (*tesz, eszik* 222). Rendhagyókkal vagy személytelenekkel nem törődik.

Szvorényi igeragozásnak nevez, a mit Riedl alaknak és megfordítva, szerinte három igeragozási alak (forma) van: határozott (= *tárgyi: várom*), határozatlan (= *alanyi: várok*) és *ikes* (88: *alszik, igazgattatik*). Ettől különbözik az igeragozás, mely rendes (92), rendhagyó (119), személytelen (140) és hiányos (142). Ezek mindegyike *ikes* és *iketlen* igéket foglal magában. Ezen kívül találhatók hol egyik, hol másik fő- vagy al- vagy aljabb osztályban még e nevek: hangugratók (110), hatók (113), miveltetők (115), *gy* enyésztk (119), *sz* enyésztk (123), ez utóbbiak közt egy, két, három tőalkatúak (126—135) és ékvesztők (136: *ró, fő, szó, jő, lö, hí, fű* stb.).

Bodnár szerint az igeragozás (I.) *alanyi*, (II.) *tárgyi* (56), és ezek megint *ikesek* (belsőszedők) vagy *iketlenség*; (III.) *külszenvedők* és *miveltetők* (67), (IV.) *kivételes névtők* (71), (V.) *személytelenek* (90) és *hiányosak*. A kivételesek közt szerepelnek a hangugratók és ismétlődnek a Szvorényi-féle *gy* enyésztk (84), egy, két, három tőalakúak (86—90), a *v* közbeszúratosak (80: *bú, fő, fű, jő, lö, ri* stb.) és az *en*-esek (84: *leszen, viszen* stb.).

Torkosnál az *iketlenség* és *ikes* ragozás hol főosztályt képez (42. 57) hol alosztályt (68). Egyéb nevek a *szendő* és *közép* (58), a *magánhangzóval bővített* (= hangugrató, 68), *v-n* végződő (78: *hi, lö*), a *gy-t, sz-t* és *d-t* betoldó igék (86—96). Végül állanak a *személytelenek*.

Simonyi szakít ez utóbbiak ragozási sokféleségével és visszavert a Révai-Riedl-fele egyszerűsége, e három osztályra: *alanyi* (104), *tárgyas* (106) és *ikes* (105) ragozásra. A rendhagyóság egyes esetei nincsenek egybegyűjtve, hanem a szóképzések alkalmával külön-külön tárgyalva. Egy lényeges felosztást teremtett

Simonyi az ikeseknél: az *állandó* és *változó* ikesekét. Ennek az osztályozásnak az eredetiségéből csak annyi vonható le, hogy már a MRe (és utána a többi) sorol fel számos oly igét (189. 190), melynek ikés ragozása ingadozó. Simonyi ezekből az állandó ikésekkel egyenértékű osztályt alakított és az ingadozást nyelvtanilag törvényesítette. Innen csak egy lépés vezet oda, hogy idővel az ikések számát, mely az irónak ma ép úgy kezd terhére válni mint a nyelvtudósnak, oly kicsinyre apaszszuk, hogy rendes ragozásként többé nem is szerepelnek.

Az ujjabkori nyelvtanírók sorát *Ihász* (1880, 20-dik kiadásban) zárja be. Ő is szól igeragozásról (92); osztályozási címek gyanánt nála a következők találhatók: két tőjű igék (93), alanyi ragozás (98), tárgyias (101), *v-n* végződő (108), személytelen (113) és ikés (114) igék, de mind ezek oly egymásutánban, hogy belőle rendszerre nem következethetni.

Nézetem szerint azon változások, a melyek az igeragozás osztályozásának megállapításául szolgálhatnak, vagy a töben vagy a ragokban szemlélhetők. A *töben* szemlélhető változások adják az igeragozás *minőségét* vagy alakjait, a *ragozásban* észlelhetők ennek *mennyiségét*. E kétféle változás táblázatba igtatva, egymást keresztezi (L. a 219. l.).

A táblázatban használt műnevekre nézve következő megjegyzéseim vannak.

A *személytárgyi* ragozás külön megemlítésének van helye az igeragozásban, mint azt régibb nyelvtaniróink tettek is. De mivel szorosán véve csak az egyes számú első személyben fordul elő, legfeljebb ennek másod alakjául szerepelhet. Ezért tehát felesleges ezt külön ragozásként tüntetni fel, mint Erdősi óta Csipkés meg Pereszlényi tettek. A «személytárgyi» és «dologtárgyi» megkülönböztetést az ujjab időben Barna F. (Az ikés igékről 1875, 30) emelte névre. Azonban oly terjedelmet adni e ragozásnak, a minőt a Dr. Gr. adott, joggal erőszakolás volt.

Egyik főcsoportosítását képezi az igeragozás nemeinek az *al- és felhangúság*. Ez azonban, bár szintén jellemzi az igeragozási nemeket, mint minden magyar szónak közös tulajdona, az igéknek különös ismertetőjeül nem szolgál. Ennélfogva ez az osztályozási alap, melyet Sz. Molnár, K. Csipkés, Pereszlényi és Kövesdi javában használ és a mely némileg Erdősinnél is fellelhető, a Dr. Gr. szerzőjénél abban maradt, és csak Verseghynél merül

		B) Személyragozási változás.							
A) Többeli változás.	1. Alanyi,		2. Tárgyi,		3. Ikes ragozás.				
	város, vár.	kérek, kér.	város, várja.	kérem, kéri.	a) dolog-, b) személy-, a) tisztá, (v. külszenvedő).	b) tükös, c) díkes,	d) zikes, e) szikes, f) likes,		
I. Alhangu tő	város, vár.	kérek, kér.	város, várja.	kérem, kéri.	lak-ik.	vára-tik.	uta-zik.	al szik.	bot-lik.
II. Felhangu tő	város, vár.	kérek, kér.	város, várja.	kérem, kéri.	es-ik.	kére-tik.	tengő-dik.	éhe-zik.	fej-lik.
a) Hangugrató tő	végzek, végez.	végzek, végez.	végzem, végzi.	végzem, végzi.	ugr-ik.	végezte-tik.	—	vér-zik.	om-lik.
b) Hosszú tő	fúvok, fú.	fúvok, fú.	fúvok, fúja.	fúvok, fúja.	buv-ik.	fuva-tik.	—	—	—
c) Rövid tő	veszek, vesz.	veszek, vesz.	veszem, veszi.	veszem, veszi.	—	véte-tik.	—	—	—

ujra fel. Azóta e különbség csak a mintaszóknál szerepel. — Mint műszónak elsőbbséget adok az *al-* és *felhangúságnak* a «mély» és «magas» hangúság előtt, kivált hogy az *al-* és *fel* tagok úgy szólnak festik azokat a betűket, a melyeket jelölni akarnak, és emlékeztetnek reájok, míg a «mély» és «magas» hangok az ellenkezőt teszik.

Egy másik főcsoportosítását képezi igeragozásunk nemeinek a «határozott» és határozatlan» név, melyet összehasonlító nyelv-taníróink «tárgyas» és «tárgyatlan»-nal cseréltek fel. Némelyek-nél a «tárgyast» a *tárgyi*-val találjuk felváltva, és ha e kettő közt kell választanom, a *tárgyi*-nak adok elsőbbséget, azért, mert 1. a *tárgyi* hason végzetű az *alanyi*-val, 2. mert a *tárgy-as* képzésénél fogva a tárgygyal való ellátást fejezi ki,¹⁾ a tárgygyal való ellátás pedig az alanyi igeragozásnál is előfordul (pl. *látok embert*), míg az *i* képzés csak vonatkozást jelent a tárgyra. — A «tárgyatlan» már tagadó alakjánál fogva alkalmatlan lévén műszónak, azt az *alanyi* szorítja ki, mint ez Simonyi R. M. Nyelvtanában (329. 422) talált kifejezést és magyarázatot. Barna (i. h. 17) az «alanyi» és «tárgyi» ragozásnál bár jobbnak találja a «határozott és határozatlan mondatot», alább (26) a személy- és dologtárgyi mellett még is «alanyira» szorul.

Az *ikes* igék felosztását az enyémnél avatottabb tollak tárgyalták. Én csak elnevezésüket illetőleg óhajtanám, hogy az «ikes» elnevezés mellett tágabb tért foglaljanak a *tikes* (= külszenvedők), *dikes*, *likes*, *szikés* és *zikes* (= belszenvedők) szók. E jellemző neveket használta már Verseghy (290: «a *lik*, *dik*, *szik* és *zik* végzésű igék»), Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 23: «a *dik* és *szik* végzetűek») s elebb Geleji Katona (301: «az *zokban* vagy *zekben* határozandó verbumok»). — E szerint az *ikes* igék volnának 1. *tiszta* *ikesek*: *bánik*, *bujdosik*, *bukik*, *buvik*, *érik*, *esik*, *jelenik*, *készik*, *kopik* stb.; 2. *tikesek*, és ide valók a *tehetők*: *alhatik*, *bízhatik*, *bucsuzhatik*, *chetik*, *eshetik*, *esküdhetik*, *fekhetik* stb.; 3. *dikesek*: *aggódik*, *álmodik*, *csalódik*, *ereszkedik*, *gondolkodik*, *gyötrődik* stb.; 4. *likesek*, *botlik*, *csillámlik*, *fejlík*, *hajlik* stb.; 5. *szikések*: *alszik*, *cselekszik*, *dicsekszik*, *emlékszik*, *enyészik* stb.; 6. *zikesek*: *ázik*, *bízik* stb.

A mint a különféle igeragozási rendszereket láthattuk, azt tapasztalhattuk, hogy a különbséget alak és mennyiség közt nem tette meg minden nyelv-tanító, és hogy ez utóbbiak az alakokat is

¹⁾ V. ö. P. Thewrewk Emil, Nyelvőr. 1879, VIII, 348. l.

a mennyiséghez csatolták. Ebből támadt az igeragozási nemek sokfélesége; de támadt másodszer a rendhagyók osztályából és tovább fejlesztéséből is.

A *rendhagyóságok* esetei is vagy többeli változásokat tüntetnek fel vagy személybeli hiányosságot. És így ezek is a táblázatunkban felsorolt rovatok valamelyikébe bátran illeszthetők. Rendhagyóságukat nem is igeragozási eltérésük szülte, hanem többeli oly tünetek, melyek magyarázatukat az igetanon kívül a szóképzéstanban lelik. Pl. *vagyok* e töket tünteti fel: *vagy, van, val, vol; eszem: esz, egy, ev, et; megyek: megy, men*. Ha e különféle tök összefüggése a maguk helyén fel lett fejtve, elesik a rendhagyóság szükségessége. Jól teszik tehát a nyelvhasznítókat, hogy a rendhagyóságot el nem ismerik, de végkép kifejezteni sem lehet az igeragozásból. A különböző tövűek igeragozási függetlenül legalább egy lajstromot igényelnek a nyelvtanokban, a honnan a szóképzés egyes szabályaira mindegyiknél visszautalás történjék.

Végre szólnom kell még a *személytelen* igékről a Dr. Gr. vagy inkább a MRe óta mindegyik megemlékezik. Csak a nyelvhasznítókat bánnak el velök mostoha szülő módjára. Pedig a nyelvben léteznek és számba vételüket követelik. Az igaz, hogy sajátosságos, mondhatnám, amphibicus természetük van: hol név, hol igetermészetűek. De ilyenmű szóknek nem egyedül a magyar nyelv a birtokosa.

Ige és név közt a rokonság más nyelvekben is megvan. A latin ige határozatlanul mindig pótolhat főnevet alany- és tárgy esetben, a «gerundium» sajátítót, tulajdonítót, tárgyesetet és határozót. Ugyan ez áll más nyelvek határozatlanáról és a magyaréről. Főnévként áll továbbá a magyar igének jelentő jelen egyes harmadik személye: *fog, les, nyom, fagy, zár* (v. ö. Riedl 125). Mért ne legyen egyszer megfordítva, ha a magyar nyelv szelleme ezt megengedte? Minden magyar név, ha akarom, állítmány (és ige) gyanánt áll: «az ember *jó* (= *est bonus*), az emberek *jók* (= *sunt boni*); ille *aegrotat*, ő *beteg*; humus ossibus *albet*, a talaj *fehér* a csontoktól». A magyar melléknév igeszzerű természete tehát általános, de csak a 3-dik személyben és csak a jelentő jelenben.

Egyesek, mint *fáj, szabad*, idő- és módbelileg is szerepelnek. És ezt így magyarázom meg magamnak: E szó *fáj*, es thut *wéh*,¹⁾

¹⁾ V. ö. Cz. F. Sztrában «fáj» alatt, a hol egyéb nyelvbéli hasonlításokhoz még a rumun «váj» szót tenném.

ép oly melléknév lehetett mint pl. *szükséges*, es thut *noth*. *Szabad*, *licet*, es ist *erlaubt*, nyílt melléknév. És egyszer csak eszébe jut a magyar nyelv tündérének, hogy e szókat *fáj* és *szabad* móddal és személylyel is felruházza. A kényszer megvolt kívülről, a szomszéd nyelvek részéről. Ennek engedve megteremtettük ezeket: *fáj*, *fájnak*, *fájt*, *fájjon*, *fájna*; *szabad*, *szabadott*, *szabadjon*, *szabadna*.

A Dr. Gr. e szókat: *nints*, *szabad*, *szükség* csak mellékneveknek ismeri el (120) s a többi igéket (*kell*, *fáj*, *illik*, *érzik*, *hallik*) sem tekinti személyteleneknek (121).

A MRe (247) ezeket ilyeneknek nemcsak elismeri, hanem bővíti is ezekkel: *jer* (-ünk, -tek), *ne* (-sze, -sztek), *nekem van*, *lehet*, *hallik*, *villámlik*, *estellik* és még egy csomó más igével.

Tőle Szvorényi (140) veszi át a személyteleneket, ujjakkal bővíti és elkülöníti tőlök *nincs* (*sincs*), *jer*, *ne* szókat *hiányos* cím alatt. Hasonlót tesz Bodnár.

Véleményem szerint a személytelen igéket teljesen félre nem tehetjük, de ily tág teret sem nyithatunk nekik, mint a hogy a MRe óta az újabb időbeliek tették. «*Esik*, es *regnet*», csak az említett külbefolyás következtében lett személytelenné, különben szélitiben személyesnek ismerjük. Ezek az igék: itt *esteledem*, *eléjeledünk*, Egek *harmatozzatok*, ha akarom, személyesek, ha akarom, személytelenek. Hasonlót mondhatunk ezekről: *kell*, *lehet*, *van*, *illik*, *látszik* stb.

Egynehányat azonban «személytelen» vagy «hiányos» cím alatt meg kell tartanunk; ezek: *fáj*, *szabad* és *nincs* (*sincs*). De ezek sem egyneműek, hanem az előbb említett névtermészetüket többre-kevésbé árulják el. Ugyanis mindegyiknek közös tulajdona, hogy csak 3. személye van, de *fáj* szónak van *több* ideje, módja és száma, *szabad* szónak *több* ideje, módja es *egy* száma, *nincs* (*sincs*) szónak *egy* ideje, *egy* módja és *több* száma.

Névbeli természetéhez legközelebb áll *nincs*, attól legtávolabb áll *fáj*. *Nincs* ige természetét csak *nincs-en* végtagja árulja el, mely nélkül a többesben fel sem léphet; *fáj* pedig melléknévnek csak a jelentő jelen egyes 3. személyében tekinthető.

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

RÓMAI FA-UTAK.

Arab közmondás szerint ott, a hová török teszi a lábát, fű nem nő, ¹⁾ s bár mennyire rokonszenvezzem is egyébként valaki e nemzettel, viselt dolgait tekintve be kell vallania, hogy akár mennyire értett legyen a hódításhoz, meg kell buknia, mert képtelen civilizálódni és civilizálni.

A hódításban jóval nagyobb s tán túlzás nélkül mondhatom, eddigelé senki által utól nem ért nép volt a római, a melynek óriási birodalma darabokra zúzódott ugyan, de a melynek alkotó képessége, hogy ne mondjam teremtő ereje, civilizációja, elhat korunkig, befolyást gyakorolva közéletünkre épúgy, mint magán életünkre. De a kit e tárgy érdekel, forduljon Montesquieu vagy Gibbonhoz, Mommsen vagy Boissier-hez, s azokhoz, kik erről kevésbé részletesen ugyan, de egyes kérdésekre többé-kevésbé kimerítően megfelelve irtak.

Köztudomású, hogy a mely tartományt a rómaiak meghódítottak, abban civilizációjukat is iparkodtak meghonosítani. A megszállásnál első gondjuk volt a területnek részint alkalmas erődök építése, részint a haderő mozgósítását lehetővé tevő utak készítése által való biztossá tétele. A hová a római a lábát tette, ott csaknem mindenütt található: castrum vagy via militaris.

A Titeltől a Duna felé vonuló római sáncz, melyet a mappára először Marsigli rajzolt, a pestmegyei Haraszi táján a Duna bal partján található romok, szemmel látható művei a rómaiaknak; Contra- vagy Trans-Aquincum létezésére nem tudok elegendően megnyugtató adatot — az ott talált két-három emlékkő Aquincumról is kerülhetett oda — de tán ide lesz sorolandó a Csörsz-árka ²⁾ s illetőleg annak azon része, mely a Tiszán túl fek-

¹⁾ A magyar protestáns egyháztörténelmi monografiákban Szilágyi Sándor «Bethlen Gábor és a kassai pap» cikkében közli Bethlenek 1624 június 6-án Váradon kell levelét (pag. 17), melynek egyik mondata így kezdődik: «Az oroszán környöl lábon az törököt conjectálhatni» — a mi talán az arab közmondásnak magyar változata.

²⁾ Nem állítom, de ahhoz értőktől szeretném eldöntetni, nem-e származik a Csörsz név a Caesar névtől? a mely a szerb és orosz «czár» proto-

szik s minden valószínűség szerint hadműveleti alapvonal s egy-uttal védsáncz Dácziából s illetőleg ennek a jazygek s területük ellen. ¹⁾ S azért helyesen mondja Pius nyomán jóindulatú Thúróczykn (chron. Hung. cap. VIII): ismeretlen volna előttünk a föld legnagyobb része, ha a rómaiak felsőbbsege és Nagy Sándor hatalma a föld kerekességét föl nem tárta volna előttünk.

Nem újság az sem, hogy a valamikor római fenhatóság alatt állott tartományokban, még mai napság is vannak utak, melyeket a rómaiak építettek, sőt hogy ilyenek még maig is használtak, mint például a via Appia Olaszországban. A dél-európai országutak részben ma is azon irányban haladnak, melyet a rómaiak követtek s itt-ott jelentékeny részeik római alapokon nyugszanak, így Horvátországban s a Balkán-félszigeten, sőt Nagy-Britanniában is. A Balkán-félszigeten Marsigli a Duna mentében sziklákba vájt római utakat földözött föl, a melyeknek irányát és menetét a Dunáról írt művéhez csatolt mappákon megjelölve s rajzolva szemlélhetjük. Mennyi munkával és fáradsággal járt ez oly időben, melyben a löpor, dynamit s más robbantó szer még ismeretlen volt, a laikus is elképzelteti. A Semmeringre emlékeztető mű a Hadrián császár idejében Korinthus és Megara közt épített út, melyet Curtius a Peloponnesusról írt művében ír le a még általa szemlélt romok alapján. Kevesebb fáradsággal járt az építkezés ott, a hol elegendő kő állott rendelkezésre, de annál többel ott, a hol ily kedvező helyzetben nem voltak; a hol pedig kőre nem tehettek szert, ott fát használtak, mint a Rajna és Weser közötti területen.

Tacitus évkönyveiben (I, 63) Cæcina legatus visszavonulásáról szólva azt írja. «Cæcina, a ki saját seregét vezette, ámbár ismert utakon vonult vissza, utasított, hogy a hosszú hidakon (azaz: pallókon) minél előbb vonuljon keresztül (pontos longos quam maturime superare). Ez terjedelmes mocsárok közt fekvő gyalogút, melyet valamikor L. Domitius (Ahenobarbus) készítette-

---

typje is lehet. A németek a Caesart még azon időben vették át nyelvükbe, mikor a c betűvel jelölt hang k-nak ejtetett (Kaiser), mi, mikor a cz vagy cs-nek, császár. A teutonok még javabeli rómaiakat találtak, mikor Európa értek, mi már csak byzantinusokkal s olaszokkal ismerkedhettünk meg. De lehet, hogy a császár szót a szlávok czár-jából magyarosítottuk.

¹⁾ Marsigli mappáin ez is látható, de más térképen — még Spruner atlaszában sem — még nem láttam.

tett; a többi hely iszapos, szivós ragadó sárral van borítva, vagy vizei miatt megbízhatatlan; köröskörül kissé emelkedő erdőség terült el, melyet akkor Ármin embereivel megtöltött, rövidebb utakon és gyors menetben megelőzve a málhával és fegyverrel megterhelt (római) sereget. Cæcina nem tudván miként állíthatná helyre az idő miatt megromlott hidakat s üzhetné vissza egyuttal az ellenséget, legjobbnak vélte ugyanott táborcát ütni, hogy ő a kijavítást, mások a csatározást megkezdjék.»

Történt pedig ez a Krisztus utáni 14-ik vagy 15-ik évben, midőn Germanicus a Varus legióinak csontjait a teutoburgi erdőben eltakarítatván, az Ems mentében a tenger felé véve útját visszavonult.

A mi már most a Tacitus által említett «pontes longi»-t illeti, azokra nézve Nipperdey azt írja: «nemcsak valóságos hidak, hanem főleg süppedékes talajra helyezett fatörzsek, mint fennebb c. 61 *pontesque et aggeres*. Hirtius b. G. VIII. 14. *pontibus palude constrata*. Valószínűen a burtangi lápon voltak, a hol ily fából való zombéktöltések maradványai (Reste solcher Moordämme aus Holz, helyesen fából és zombékból való töltések) Terhar és Valter közt találtattak. Mert Cæcina az utat az idő által megromlottnak (ruptos vetustate pontes) találván, nem azon az úton tért vissza, a melyen megy vala (*per Bructeros* c. 60), hanem minden esetre inkább éjszakknak fekvő helyeken, hogy az ellenséges tartomány középpontjától távolabb legyen.»

Roth Károly Lajos, Tacitus fordítója pedig ekként ír: «A hosszú hidak, a melyeken keresztül egyedül és kizárólagosan vehette útját Cæcina, a burtangi lápon még 1818-ban is fedeztetek föl, két egész három lábnyi mélységben a zombék alatt, fából való töltés alakjában. A burtangi zombék azon része, a melyen a padozat találtatott, már feltakarás előtt római útnak neveztetett. A zombék közt homokbuczkák emelkednek ki, a melyek azelőtt beigazolhatóan erdővel voltak borítva, a mit a táj neve «Westerwald» is bizonyít. A vidéket sűrűen borító fák törzsei még most is láthatók» (1862-ben).

A klasszikus írók szavai, egybevetve azzal, a mit a tapasztalat tanúsít, kétségtelenné teszik, hogy a rómaiak legióiknak ingoványos helyeken ép úgy tudtak közlekedésre alkalmas utat készíteni, mint sziklásokon. S ha természetszerűen temérdek hypothezis fűződött a történetírók előadásához, e talány megfejté-

sét az emberi szellem azon nyughatatlan vágyában kell keresnünk, mely mindent meg akar érteni, vagy legalább magyarázni.

A gyakorlati térre lépett s azért eredményre tudott jutni e tekintetben Alten Frigyes báró, az oldenburgi éjszaki germán muzeum főnöke, buzgó és szakavatott régész, a mit azért emlitek föl, mert neve irodalmunkban eddigelé ismeretlen. Hat esztendei tapasztalat alapján sajtó alá adta: «Die Bohlwege im Herzogthum Oldenburg» című művét. ¹⁾ Curtius szavait: Korunk az ó-kor fölfedezésének kora, — véve jelmondatul, a 24 lapra terjedő füzetben előadja a római fa-utak vagy pallók fölfedezésének történetét, saját kutatásának eredményét úgy az utak fekvését, mint azok készítését tekintve, figyelembe véve egyuttal az elszórtan napfényre jutott egyéb római régiségeket.

Alten előadása szerint a fa-utakra először Nieberding oldenburgi mérnök akadt, 1816-ben fölfedezvén a lohnei lápon levő fa-utat, melyet a pontes longi-val azonosított. De nagyobb figyelmet csak a Valte és Ter Haar közötti fa-út keltett, mely 1818-ban a burtangi lápon fedezettett föl s ösztönt adott további kutatásra.

Nagyon messzire vezetne annak előadása, a mit e tárgyban pro és contra írtak; sokan és sokféleképen nyilatkoztak, leghatározottabban azok, a kik e fa-utakat a harcziás münszteri püspöknek Galen Bernátnak tulajdonították, a ki azokat 1665-ben rakatta volna. Mindazonáltal tekintélyes egyének ezen utak római eredetét vitatták, ha mindjárt nem is akarták a Germanicus hadjáratánál említett pontes longi-val való azonosságukat határozottan állítani. Maga Alten báró az utak római eredete mellett három okból nyilatkozik: mert az utak szerkezete azt tanúsítja, hogy nyugatról kelet felé rakattak, az ezen utakon s közelben talált leletek római eredetűek s az építési mód nagyjában mindenütt azonos elveken alapul. Jelesül: a gerendák hasítottak, baltával vannak simítva; némely helyen több ily réteg fekszik egymason, itt-ott keresztbe fektetve, de mindig azonos elv szerint; a hasábok leczövelése, a hol az szükségesnek mutatkozott, mindenütt egyenlő módon van eszközölve; a hosszában fekvő talpfák és az oldalt bevert czövekek egyforma munkát tanúsítanak; a hasábok rendszere szerint mindenütt közvetlenül a zombékra vannak fektetve, csak

¹⁾ Megjelent Oldenburgban, 1879-ben, Stalling Gerónél, 4-rét, mappával s ábrákkal.

egyes nehezebben járhatóvá tehető részekben használtattak gallyak vagy rőzsekötegek; szélességük mindenütt egyenlő, mintegy 3 méter; majdnem mindenütt egyenlő mélységben található, 2 méternyire a zombék alatt; a hol kevésbé mélyen található, ott ez ásás, lecsapolás, égetés következménye; úgy a pallók alatt, mint fölött kemény föld vagy homok látható, a melyen ismét zombék nőtt.¹⁾

Mindez azt tanúsítja, hogy a fa-utak körülbelül egy és ugyanazon időtájt készültek, az építésben jártas néptől erednek s ilyeneknek a kérdésben forgó vidéken csak a rómaiak tarthatók. Mily kiterjedt mértékben tudták a rómaiak a hadi technikát alkalmazni — írja Alten báró — egyebek közt az is tanúsítja, hogy Drusus a Rajna balpartján két év alatt 50 erődöt építtetett, azonfelül a híres rajnai csatornát ásatta, Germanicus pedig a 15-ik évben 1000 hajót készíttetett, hogy a Rajnából az Emsbe hajózázzék.

Nemleges bizonyítékként felhozza, hogy a középkorból való fa-utak hiányos szerkezetűek s kevésbé tökéletes rendszer szerint építvék; ezek a templomoknak a községekkel való összeköttetése, vagy a mocsarak járhatóvá tétele végett rakattak s rakatnak. Van ilyen Kroge mellett, mely Hollebe vezet, egy, mely Ipwegeről a lábba visz és Zwischenahnnál egy, mely hihetőleg Edeweicht-et és Wiefelsted-et kötötte össze s a legrégibb oldenburgi templomhoz vezetett.

A római, nagyjából tekintve nyugatról keletre fekvő fa-utak két főiránya az eddigi fölfedezések szerint az Emstől kiindulva a Jümmetől éjszakelet felé a Jadenek, s ettől 6 mértföldnyire délen Lathentől ismét az Ems mellől délkelet felé a Lohne és Brägelnek vonul.

Az ezen irányban lelt római régiségek közül említésre méltó egy most már csak híre szerint ismert római sír, Vördennel, melyben bronzból való Merkúr szobor, hamvvedrek és érmeek találtak (Möser).

Alten báró a következő útmaradványokat sorolja föl:

---

¹⁾ Az Európai főbb városokban alkalmazott faburkolat egészen más rendszerű s arról, hogy a rómaiak ismerték, nincs tudomásom. Az alföldi községeinkben használt pallók, kemény fából való vastag deszkák, melyek hosszában fektetettek, sáros, de nem ingoványos helyeken. Más szerkezetű volt az eszéki török hid.

I. A lengeni lápon Moorburg és a Bullen tó közt, a hol a turfa-ásók a még erős hasábokkal nem tudtak könnyen elbánni, meghagyták a töltés részét; a leásott széleken vizirányosan fektetett hasábok s gerendák, alattuk rözsekeőtegek láthatók. A hosszgerendák és oldalczövekek hiányzottak ugyan, de a turfa-ásás következtében veszték el. Ugyanennek közelében egészen épen maradt útrészlet találtatott. A hasábok helyezését illetőleg azt tapasztalta, hogy a kelet felé fekvő hasáb éle a nyugat felé fekvő hasábra van fektetve, a miből az következik, hogy a hasábokat nyugatról kelet felé rakták, vagyis az utat kelet felé építették. Fúrás és részben való feltárás útján meg lehetett állapítani, hogy ezen út éjszak-nyugat-nyugat felől éjszak-kelet-kelet felé húzódott; az út szélessége átlag $2\frac{1}{2}$ —3 méter s 1 — $1\frac{1}{2}$ méternyire fekszik a zombék alatt, ahhoz képest a mint gyakrabban, vagy ritkábban égették le.

II. Az Engellands zombékon a hannoverai határ közelében feltárt faút különösen az út építését illetőleg adott felvilágosítást. A rendkívül süppedékes talajon az út kétszer oly széles, mint másutt, a hasábok belső szélei tompa szögben keresztezik egymást s ekként hordképességük jelentékeny mértékben fokoztatott. Az első réteg alatt másik volt, a mely ellenkező irányban volt fektetve; a tompa szög csúcspontja a felső rétegnél nyugatnak nézett, az alsónál keletnek. Őt ily réteg fekiűt egymáson, itt-ott rözsére helyezve. Az egyenetlen részek zombékkal töltettek ki. Különös gondot látszottak a hosszgerendákra fordítani, a melyekhez a hasábokat kötötték. Anyagul mindenütt a zombékokon még most is található különféle lágy fát használták, keményet seholsem. 400 lépésnyi távolságban ezen úszó hídtól hasonlóképen akadtak útmaradványokra. Az előbb leírt helyen évekkal ezelőtt állítólag rövid bronz-kardot találtak s fából való ívő-edényt.

III. Az Ane és Vehne közében Edeweht és Klampbusch közt Alten hasonló pallókat talált.

IV. A Remelstól a Jadenek vezető út részletének s illetőleg ágának tartja Alten báró a Connefordenél két helyen dél-délnyugatról éjszak-éjszak-keletnek fekvő palló-maradványt s V. a Buppel-Jethausennél találtat. Az út szélessége itt is $2\frac{1}{2}$ —3 méternyi, a használt fa gyengébb s azért csak egyszer van hasítva s homokkal van borítva; a padozat alatt 5 centiméternyi homokréteg van. A hosszgerendák egyike az út közepén, a két szélső

ettől mintegy meternyire fekszik. A hosszgerendák alatt még átló irányában fekvő keresztgerendák voltak alkalmazva s több réteg csak a vizenyösebb helyeken volt található. A nép ezen már többször megvizsgált utat *Römerstrate*-nek nevezi.

A Wapel nevű patak régi medrében sajátyszerű szerkezetű hid maradványaira akadt Alten báró; de minthogy csak a soronként hármásával levert támfákat találta meg a zombék alatt s keresztgerendát csak egyet — a fedő fát, mint könnyebben eltávolíthatót innen is elhordták — a mű eredete fölött dönteni nem akar.

A Büppel és Jethausen közt fekvő palló, mely a jethauseni lápot hidalta át, 250 méternyi hosszúság után homokra érve, egyszerre megszakad. Az itt használt hasábok 40 centiméternyi szélességűek s ékalakúak; a hosszgerendák részben a hasábok széle alatt fekszenek. A talaj szilárdítására rőzsét, gallyat s gyengébb ágakat használtak. Említést érdemlő lelet e tájról bronzból való dárduc (67 gramm), mely a szamnumiakhoz hasonló; Menkenbuschnál találtatott, a hol valamikor hasonló út volt. 1850-ben pedig Jevernél mintegy 5000 darab a Krisztus utáni 69—81. évből való római érem találtatott. Mindezen útmaradványok a felső úthálózat részleteinek tartandók.

Az említettektől délnek fekvő útmaradványok, melyek Német-Alföld Drenthe nevű tartományából vezető úthálózat részleteinek tartandók, a következők:

I. Valtenél a 3¹/₂ mértföldnyi hosszúságú romainische Brug, mely Terhaarnál végződik. Az ezen s a már említett utaknál használt, a zombék alatt épen megmaradt fa jelentékeny részét, a lakosok részint tüzelőül, részint egyéb célra használták fel. A Valtenél kezdődő út eleinte éjszak-keleti irányban halad, kétszer hidalja át a Mussel nevű patakot s könyököt kepezve keleti irányban folytatódik. A több száz darabból álló éremleletek a második egész negyedik századig terjedő időközből való érmekből állanak. Burtangenál 1815-ben négy érem közt Galba-érem is találtatott.

Az e tájon Rolde és Nordbarge mellett talált sírok azt tanúsítják, hogy a rómaiak itt állandóbb természetű telepekkel bírtak.

Még régibb, az 54—180 közti időből való, érmekeket találtak 1842-ben Lintlohnál.

A legérdekesebb leletek közé tartozik egy 10 hüvelyknyi magasságú Pán szobrocska syrinx-xel, mely jelenleg a münsteri muzeumban van s Fullennél találtatott.

II. Az Emsen túl a Dose nevű mocsáron Hengstbergnél talált palló-részlet a jethausenitől abban különbözik, hogy nincsenek oldalczövekei s általában kevésbé gondos szerkezetű, habár célirányos s eléggé szilárd. Ezt Bucholz latheni előljáró 1860-ban fedezte föl. E tájon is akadtak különféle római eredetű régiségekre, egyebek közt Meppentől keletre Bokelohnál a Haase mellett castellumra (Weckenburg).

Találtak még Märschendorfnál ezüstérmét, melynek előlapján Sabina, Hadrian császár (117—138) nejének arcképe látható s a következő körirat olvasható :

Sabina Augusta Hadriani Aug. Hátlapján ülő Vesta jobbában palládiumot, baljában lándzsát tart. Körirata: Vesta. Felemlitem ezt, mert Cohen művében ily feliratú érmet nem találtam.

Más e tájon talált érdekes régiség kovácsolt bronzból való üst, mely különféle kevésbé jelentékeny apróságot tartalmazott. Az üst magassága a talapzattal együtt 21 centiméternyi, legnagyobb átmérője 22 centiméternyi.

III. Vannak még a leirtakhoz hasonló palló-maradványok a brägeli zombékon; irányukat tekintve keletnek összehajlók, szerkezetükben pedig megegyeznek a fennebbiekkal; a czövekek, a hol több réteg fekszik egymáson, nagyobbára rézsút vannak leverve. A délről fekvő út mentében találtak bronzból való lándzsacsúcsot és 1818-ban aranszínűre festett borostyándarabot, melynek közepébe lyuk van fúrva. A lyuk fölött Müller A. alamóczy tudor véleménye szerint fönicziai betűkkel írt következő szavak olvashatók: «Jachta fürta.... Tyrus.» Ismertette s báró Alten szivességéből rajzát is közölte az ismert bécsi régész Much a «Mittheilung der Anthropol. Gesellschaft in Wien» VII. köt. 9. számában (ábrával) pag. 239. sqq.

IV. A most említett fa-úttól délnek fekszik a Römbeck-nél kezdődő éjszaknyugatnak futó padlózat, mely a Linteloh nevű buczkáig ér. Fölfedezte 1829-ben Nieherding. A használt hasáb nagyobbára fenyőfából való, 2,70—2,80 méternyi hosszú s 15—30 centiméternyi széles; végein lyuk van vágva, melybe 60—70 centiméternyi hosszúságú czövek veretett, mely alul meg van hegyezve, hogy könnyebben lehessen beverni. Hosszgerendákul kerges hasábokat használtak, melyek másfél méternyi távolságban vannak egymástól s mint másutt az oldalczövekekkel együtt az elcsúszást akadályozták meg.

Ezek azon palló részletek, melyeket Alten báró idézett művében tüzetesebben említett fel és ír le. Könnyíti a tájékozást a művéhez csatolt térkép, melyen a kellő helyeken úgy az útrészletek, mint az, hogy régiségek lelhelyei, meg vannak jelölve. Más táblán a jethauseni palló rajzát, átmetszetét stb. ábrázolja. S habár Pannoniában és Dáciaiban s azon Duna és Tisza közti területen, melyen a rómaiak megfordultak, hasonló utakra kutatóink még nem akadtak s valószínűen ezentúl sem fognak akadni, mégis illik tudomást vennünk arról, a mit noha saját tapasztalatunk alapján sem meg nem dönthetünk, sem meg nem állapíthatunk, egy letűnt hatalmas népről alkotható képünkhöz kiegészítő részletecskéül bizvást emlékezetünkbe véshetünk, annál is inkább, mert az Al-Duna mentén a víz fölött a sziklapartba erősített gerendákra helyezett függő római útra vonatkozó sejtelmek, melynek lehetősége egyébként Curtius leírása után többé kizárva nincsen, ekként jóval realisabb alapot nyernek.

Nem szükséges, hogy a báró Alten által leirt és ismertetett pallókat azonosaknak tartsuk azon pontes longi-val, a melyeken Cæcina visszavonult, mert ez még függő kérdés s Presuhn Emil, főleg Knapp és Lederbur műveire támaszkodva, a Tacitus által említett pontes longi-t a Lippe jobb partján, tehát jóval lejjebb, mint az Alten báró által fölfedezettnek fekszenek, Koesfeld és Münster közt a Baumberg-en (Cæsia silva) nevű vidéken véli keresendőknék, a hol még most is vannak efféle pallók, s a hova azokat a Spruner-féle Atlas antiquus 22-ik táblája is helyezi; Presuhn szerint ugyanis Cæcina a teutoburgi erdőből a Lippe mellett Vetera castranak (a Lippenek a Rajnába ömlésénél) vonult volna vissza, a hol őt Germanicus neje, Agrippina kitüntetéssel fogadta (Tac. Ann. 1, 69); ellenben Germanicus az Ems mentében a tenger felé vonult volna; — nem szükséges már azért sem, mert az azonosságot maga báró Alten sem állítja határozottan; de a valót megközelítő véleményünk tőlünk távol fekvő ügyben csak úgy lehet, ha lehetőleg sok illetékes szemtanút hallgatunk meg s e tekintetben alig tévedünk, ha ezeknek azon nézetét, hogy az említett padlók római eredetűek, — elfogadjuk.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTESZETE.

II.

A görög dráma Athén nemzeti életében gyökerezett. Habár az egész egyesült Görögország állott a perzsákkal szemben, mégis az első és legfontosabb győzelmek, a tengeri csata intézése által, az athénieknek jutott a szabadságharcz nagy drámájában a vezérszerep. Attika és Lakedæmon, melyek a perzsa háborúk tartama alatt és után szüntelenül a hegemonia, vezérszerep, és az összes hellének fölötti hatalomra törekedtek, az egész hellén fejlődésnek két irányát képviselték; a körülmények lánczolata által Attika vagyis inkább ennek fővárosa Athén lépett Görögország politikai és szellemi életének élére. Ezen korban Athén lévén a görög élet középpontja a dráma valamint itt sarjadzott ki, úgy itt is érte el virágzásának tetőpontját; habár a csíra, melytől létrejöhetése függött, máshol is megvolt, a dráma mégis Athén jogos tulajdonának mondható. Mert valamint az epos a hellének ősi előkorának tükre; valamint az epos elhaltával a lantos költészet három századon át a nép állami és vallásügyi forradalmának kísérelője: úgy a dráma azon költészetnem, mely fejlődni akkor kezdett, midőn Athén a hellén történet középpontjává lett. Jelentéktelen kezdetből, Solon idejében vette eredetét, növekedett és izmosodott a város nagyságával és a város történeti fejlődése minden fokán át párhuzamosan kísérte. Theseus, Solon, Klisthenes, Perikles ép annyi fejlődési fokozatát tüntetik föl az athéni népszabadságnak, mint haladási mozzanatát az attikai drámának, a kardithyrambustól kezdve a tragédia és komédia legvégső tökélyeig. Mert valamint az attikai drámának emelkedése, úgy romlása is csak a népszabadságnak néphatalommá, a demokrátiának demagogia és ochlokratiává való elfajulásának visszfénye, melyeknek önkényét és törvényellenességét a drámai művészet híven tükrözi vissza.

Aeschylus költészete hű képe korának: ő átélte hazájának legfényesebb napjait, Marathon és Salamisnál harczott és művészete e magasztos kornak, a hellén öntudatnak és mély vallásérzetének volt tükre. Költészetét a marathoni hősök szelleme, erőteljes, férfias gondolkozás lengi át a *Perzsák* című darabjában, melyről Gorgias sophista azt mondá, hogy azt inkább Mars, mintsem Bacchus, a tragédia-költők védő istene sugallta, ügyesen szemelte ki az ország hősi mozzanatát; e tragédiában az egyéni méltóság érzetét és a közszellemet, az egyetlen ember szeszélye iránt hódoló néptömeg vak engedelmességének állítja ellenébe, kinek nagysága embertársai lealacsonyításában áll. A *Heten Théba ellen* czíniű tragédiában az idegen

Capaneus által megtámadott köztársaság és vallás eszméje a túlnyomó; még Oedipusban is nem magán emberek balsorsát állítja szem elé, hanem a várost fenyegető veszélyt és az istenek segélyét; s egy az ellenséges betöréstől megszabadított nép öröm-dalával végzi. A *Könnyörgők*-ben a népek és vallások közti szent kötelékeket világosítja föl; az *Eumenidák*-ban látjuk élte végén táplált politikai meggyőződését: megtisztelti Theseust, a régi athéni demokratia hőst, de egyúttal óvja az új demokrátiát, hogy a conservatív areopagust, a város testőrségét meg ne gyöngítse, s ne törekedjék őt régi jogától, erkölcsbírói tisztétől megfosztani. A *Choephorok*-ban az igaz diadalmaskodik a gazságon, a törvényszerűség a bitorlásban, az isteni akarat az emberi vakmerőségen. A *Prometheus*-ában bemutatott emberi nem, mely harcban, szükségben kitűnő, öntudatában büszke, találmányosságában fáradhatlan, de e mellett meg gondolatlanságra és képzelgő ön-túlbecsülésre hajlandó, az akkori nyugtalanul előretörekvő nemzedék képe.

Agamemnon-ban a góg következéseit mutogatja a diadalittas népnek s a kar Aegisthos fenyegetéseinek ellentállással felel. Aeschylus tehát — hogy rövid szóval éljek — ifjú szellemtől áthatott és előre törő korszakában eltalálta a kellő kifejezést, de föltalálta hallgatóit is, kik lelke főséges szárnyalása iránt fogékonyak voltak.

Sophokles költészetében az új perikleszi korszak lelte kifejezését; Perikles kora, de különösen a 445—431-ig tartó béke évei Athénnek és az egész hellén életnek fénypontját képezik. Perikles Athén életének oly vezérirányt, művészetének oly fényt, tudományosságának oly szellemi fölényt tudott adni, hogy kormányzása alatt Athén a hatalom és virágzás tetőpontjára emelkedett; s így méltán mondhatta: «Mindent összefoglalva azt merem állítani, hogy egész városunk Hellas műveltségének iskoláját képezi». ¹⁾ Sophokles költészete támogatta Perikles életfeladatát, Athént a görög szellemi élet fővárosává emelni. *Elektra* cselekvénye céljául a törvénytelen hatalom megdöntését és a szabadság visszaállítását tűzi ki; az *Oedipus*-mondának attikai földön, Kolonosban ad engesztelő befejezést; *Triptolemos*-a Attikát, mint a magasabb műveltség hazáját, mely messze országokra diadalmasan kiterjeszkedik, ünnepli. Tragédiáival Athen külső uralmának és dicsőségének belső, szellemi jelentőséget nyújtott; művésze a legnemesebb koriránynak volt tükre, s a perikleszi Athén átszellemült kifejezője. ²⁾

¹⁾ Thukyd. II. 41: *ἔυνελών τε λέγω τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδεύειν εἶναι.*

²⁾ Teljes joggal mondatja Thukydides (II. 40.) Periklissel: «Szeretjük a szépet tetszvágy nélkül, a bölcseséget pedig a nélkül, hogy léhakká lennénk»: *φιλοκαλοῦμεν γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας.*

Egészen más azon állás, melyet *Euripides* korával szemben elfoglalt; habár nem is teljes két évtizeddel fiatalabb volt mint *Sophokles* és körülbelül egy fél évvel előtte halt meg, mindamellett egész más nemzedékhez tartozottnak látszik, melyben a *Sophokles*ben még egyesítve volt és a legnemesebb szépérvéktől uralt irányok kien-gesztelhetetlen ellenmondásba kerültek egymással. Férfias tevékeny-sége napjaiban a jelek mindinkább arra mutattak, hogy az attikai állam boldogságának oszlopai inogni kezdettek. Egy másik görög nem-zedék nőtt fel, más szemekkel tekintett az új költő maga körül és saját keblében, szellemében egészen más — két elődjétől elütő — világnézet keletkezett.

A peloponnesosi háború korában, melybe *Euripides* költői mű-ködésének legnagyobb része esik, szomorú sülyedés állt be a hellén nép erkölceiben. A vallás elvesztette hatását, a régi istenekben való hit mindinkább tünedezni kezdett és helyét a hagyománynyal ellenkező, az ősök együgyűségén való merész fölülelmedés, önzés, kétség és gúnyoló kedv foglalta el. Azonkívül a háborús évek alatt elszilajodtak a ke-délyek, s a régi bevett szokások elvesztették hatalmokat. Nagy ritkaság volt már, ha még valami asylumot tiszteletben tartottak, s valamely ellenséget kiméltek, a ki templomba menekült. Így *Agésilaoznak* a z *Athena Itonia* templomába menekültek kimélése különös érdemül tulaj-doníttatik (*Xenoph. Hell. IV. 3. 20.*). *Homért* és *Hesiodot* mibe sem vették; a kétely fölösztató ereje tekintélyt nem ismert. Az elfogulatlan hit, az istenek őszinte tisztelete, az ember és természet közti össz-hangzat oda volt. Az állam szerencsétlensége is előmozdította a val-lásos tudat megrendülését. Mert hisz a hellén vallás nem volt érzék-fölötti, téren és időn tülelmedő, hanem a meglevő állapotokkal szorosán össze volt szöve-fonva. Jámbor hittel szemlélték a görögök szabadságharczaikban az isteneket és hősoket, mint szövetségeseiket részt venni. A marathoni harcosok látták *Theseust* az alvilágból kikelni és *Marathon* meg *Echetlos* hősokkal együtt soraikban küzdeni; *Salamisnál* pedig az eleusisi istenségek és az *Aeakidák* segélyét tapasztalták. Az istenek amaz államokkal, a hol nyilvános tisztelettel bírtak, oly annyira egybe voltak forrva, hogy a közjóért felelőssé tették őket, s enrélfogva elvesztették bennök a bizodalmat, ha az oltalmokba helyezett közjót hanyatlóban látták. Így a siciliai hadjárat után a jóslás megve-tése kapott lábra, mert úgy hitték, hogy az istenek nyilatkozataiban és jeleiben csalatkoztak és *Nikias* vakon hívó isteni félelmében a had és hajósereg teljes tönkremenetének egyik okát ismerték föl. Ehhez járult, hogy hasbeszélők csőditették magokhoz a bámész népet, elhitetvén, hogy valami *dæmon* lakik bennök s jósol belőlök. Egy *Eurykles* nevű ilyfajta ember már a peloponnesosi háború első felében híres személy

volt Athénben, s ízetlen bűbajoskodása ott oly sikert aratott, hogy egy egész rendje a hasbeszélő jóvendőmondóknak róla nevezte el magát. Minthogy külső szokásokkal és bűbájossággal igyekeztek a lelkiismeretet megnyugtanni, bizvást hajtottak a haszonlesés szavára, s lassan-lassan még annak az érzését is elvesztették, hogy valamely állam csak polgári igazságossága által állhat fenn. A nyilvános élet a demokratia ferde kinövésői következtében mindinkább vesztett méltóságából; a pártoknak mindvégig növekedő feszültsége, melyekben nemcsak a különböző rendek, hanem egy család tagjai is ellenségesen álltak egymással szemközt, győzelem és vereség, elbizakodás és kétségbeesés sűrű váltakozása, a véres háború pusztítása a polgároknak, az ősi házak kiholtja, új emberek beözönlése, kik sem születésre, sem nevelésre nem voltak athéniek, végtére egész sora a háború végén összehozott rendkívüli eseményeknek: mindez hozzájárult ahhoz, hogy a polgárságnak erős tartását megrázkódtassa. A közérdek iránt gyógyíthatatlan közömbösség mutatkozott; a polgárok legnagyobb része tétlenül nézte a haza hanyatlását; szentelen sykophantok gyanúsították a legönzetlenebb hazafiúi érdemeket, s tették nevetségessé a legkitünőbb férfiak törekvéseit; a honszeretet, törvénytisztélet, polgári egyszerűség s egyéb ősi erények helyébe önzés, pártoskodás, dobzódás, önkény és erőszakoskodás léptek. A hellén nép vagyonosabb polgárai már ekkor iszonyodtak a háború fáradalmaitól és zsoldosok által védettek a hazát, kik a honszeretet érzelme nélkül annak adták bérbe karjukat, ki azt jobban meg tudta fizetni.

E korban hasztalan keressük azon athéni népet, mely Marathón és Salamisnál Görögönt megmentette; a közerkölcsök megromlása mélyen aláásta az államot. Az államkincstár jövedelmeit botránys módon pazarolták; a népet fizetni kellett, hogy a gyűlésekben megjelenjen, pénzen vásároltak híveket, hogy magokat föntarthassák. E zsoldos szellem lábra kapott a politika-, szónoklat- és bölcsészetben egyaránt. Görögországban, hol az élet szabad és nyilvános volt, mindig divatozott a szónoklat; a peloponnesosi háborúig az államférfiak voltak egyszersmind az államszónokok is, kik a népet szóval és tettel vezették; a perzsa háborúk azonban kényszeríték a görögöket, hogy szellemi és testi erejüket mindnyájan megfeszítsék, hogy a nemzetet lelkesítő szavaikkal vitéz tettekre buzdítsák: pártokat alakítottak tehát, de nem azért, hogy egyik a másikat megbuktatván azon uralkodjék, hanem hogy vetélkedjenek abban, ki használ többet az államnak; ily módon állott szemben Themistokles és Aristides, ily férfiak voltak Kimon, Myronides és Tolmides s legkitünőbb Perikles, kik hatályos szónoklataik által mily sokat vittek ki, azt a politikai történet világosan mutatja. Euripides költői tevékenységének idejében

— minthogy már Perikles rendszere a népet korlátlan hatalmúvá tette — a népnek hódoltak, annak kegye és hajlamaért esedeztek a gazdagok, mert ki a népet megnyerte, azt önző czéljainak kivitelére fölhasználhatta; nem születés, képzettség, kitünő tulajdonok vagy érdem adának már tekintélyt és hatalmat; azok irigység- és gyűlöletre keltették a gyanakodó tömeget, melyet *édes beszéddel* az eszéyes férfiú az ujsa körül forgathatott. A nép ezen gyöngéit Perikles utódai hírszomjuk és nyereségvágyuk kielégítésére használva föl, előidézői voltak Athén szerencsétlen jövőjének; így tüzes rábeszélése által *Kleon* a nép-nél minden erőszakos intézményét keresztül vitte, s a kitünő szépségű *Alkibiades*, kinek, ha ő beszélt, senki sem állhatott ellen, élénk szónoklatával a népet a szerencsétlen sicíliai hadjáratra bírta. Más részről száználmas mosolyt gerjesztenek azon gyermekies tréfák, melyeknek *Alkibiades* népszerűségét köszönhette. E férfiú, kiről *Nepos* találóan mondja, hogy «ő rajta kísérté meg a természet, mire legyen képes», lángeszű, mívelt és tudós, csábítólag szép, társaságban kedves, harcban jeles, de egyszersmind könnyelmű, hiú, nagyravágyó és buja természetű volt, egyaránt alkalmas egy egész országot boldoggá vagy boldogtalanná tenni. Egy napon a népgyűlésen komoly és fontos dolgok kerülvén szóba, *Alkibiades* egy magánál rejtetett madarat bocsátott ki köpenyegé alól: az egész gyülekezet kaczajra fakadt; s az ő véleménye győzött. Neje, *Hyparete* által hűtlenséggel vádoltatván, őt karon fogva vezeti ki a törvényteremből: a bírák mosolyognak és ő megnyerte ügyét. Mindez szomorú világot vet az akkori kor erkölcsi állapotára; s feltűnő módon mutatja, mennyire elfajult már akkor az athéni nép és hogy mennyit tehetett egy hatalmas férfiú oly demokratiában, mint a milyén az athéni volt.

Ez időszakban Görögországban számos férfiú lépett föl, kik a tudományt is iparágának használták és pénzkeresetre fordították. Nevök: *sophisták*; ők voltak az elsők, kik oktatásukért pénzt fogadtak el; színlag a népnek szolgálva, saját jóllétük után törekedtek; hiúság, becs- és kincsvágy ösztönzé őket a nép megcsalására; mik az államügyekben a demagogok, azok voltak a tudomány terén a *sophisták*, kik tartalomsilány díszes beszédmóddal igyekeztek a füleknek hízlelgni; az eszmék és érzelmek szegénységét kellemes hangzású kerek mondatok, felületes és ragyogó ellentétek és merész képletek által iparkodtak pótolni. Az igazat nem magáért az igazságért keresték, hanem elveiket a gyakorlati élet követelményeinek alárendelték; a dialektikát vagyis gyakorlati gondolkodást arra használták fel, hogy tanítványaikat képessé tegyék bármily ügyet, lett legyen az igazságos vagy nem, sikerrel védelmezni. Ez által a főnebb érintett kétely konkluzát hintették el, mely a jó és rossz, való és valótlan közt válasz-

tani nem képes, vagy mind a kettőt egykedvűen fogadja. Közös jellemvonásuk az ő subjectiv irányuk vala, mely leghűbb kifejezést talált e mondatban: «Az ember mindennek mértéke» (ἄνθρωπος μέτρον ἀπάντων). Elvetvén mind az éddigi bölcsészet eredményeit, mind az örökölt néphitét, megingatták az igazság és erkölcsbe helyezett bizalmat és a görög szellemi élet elfajulására sajnosan befolytak.

A sophistikával elterjedt Athénben Demokritos tana is, ki a nép isteneinek csak mint dæmonoknak kevésbé tisztos létet engedett, s a hagyományos vallásideákat úgy magyarázta, hogy azok rettentő természeti események hatásaiból születtek. E tan is nem egy különben hívő lelket megtántorított. Legismeretesebb példa volt erre a melosi Diagoras, lyrai költő, komoly gondolkozású férfiú, s megbizott embere a mantineabeli törvényhozó Nikodorosnak akkoriban, mikor Mantinea városa Spárta fenhatósága alól megszabadult, s önálló belkormányzást alkotott. Diagoras utóbb Athénbe ment, s az azelőtt jámbor dalnokon hatalmat vett a kételkedés; Demokritosnak, úgy mondják, személyes befolyása alatt hetyke szabad szellemmé lett, gúnyolta az isteneket, kiket dicsőített vala, s tűzbe dobta a fa-Heraklest, hadd állja ki a tizenharmadik erőpróbáját. De kivált azzal sértette az athéniék érzését, hogy mysteriumaikat megvetvén, belőlük nyilvánosan csúfot úzött. (L. Diog. Laert. XIX. 41; Sext. Emp. IX. 19; v. ö. Zeller, *Gesch. der griech. Philos.* I. 643.)

Míg a perzsa háborúk ideje a jámbor vallásosság és gyermekies hit képét nyújtotta, addig a peloponnesosi háború emberei nagyúri mosolylyal gúnyolák azok együgyűségét, kik megnyugvást a régi hitben kerestek, melynek belső ellenmondásait kimutatni nem volt mesterség ugyan, de az igazat fürkészni kevesen serénykedének. Minek is? Ha Heraklitusként tartós és határozott lét nem gondolható, akkor mindenki azt tarthatja valónak, a mit érzékeivel olyannak elismer, holott erről senkivel sem vitázhat. Ekként nevelte a bölcsészet az általános fölvilágosultságot, mely gyakorlati szempontból fog fel mindent és von vizsgálata körébe.¹⁾

¹⁾ E korrajzra vonatkozólag lásd: Xenoph. *Hellenika* II; Diodor XIII. XIV; Lysias adv. Eratosth.; Isokrates, *Areopagitic.* (Bekker-féle kiadás); Plut. *Lys.* XVIII; Corn. *Nep. Lys.* I; v. ö. Bode, Schöll, Müller és Bernhardt görög irodalomtörténeteinek e tárgyra vonatkozó cikkein kívül — Curtius, *Gör. tört.* III. 3. fej. 300. l.; Niebuhr, *Vorles. über alte Gesch.* II. köt.; Gilbert G. *Beiträge zur Geschichte Athens im Zeitalter d. pelop. Krieger* 1877; Hellwald *Culturgeschichte*, 292—303. l.; Kleir, *Gesch. d. Dram.* I. 128. s köv. lap; Zeller, *Gesch. d. griech. Philosophie* I. 643. l.; ugyanattól: *Die Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen* (Vor-

E korszellem tökéletes kifejezését találta Euripides költészetében.

Sophokles életének legnagyobb része Görögország legjobb korszakába, virágzásának teljkorába esett; ő megelégedett a békés, éltető nappal, mely Athén kék egén ragyogott és igen keveset törődött az időnkint tornyosuló vészfellegekkel, melyek a haza hatalma és nagyságának jövőjét látszának veszélyeztetni. Euripides, úgy látszik, nemzetének politikai láthatárán, melyről az üde hajnalpir már rég letűnt, csak komor ködpárát vett észre, mely lelkesedését is lehűtötte; ha megállhat e föltétel, akkor abból költészetének iránya is kifejthető; jogosultan hihette, hogy ily körülmények között az eszményi világnak előtérbe hozatala nem hathat elég mélyen a kedélyekre. Elfordult tehát elődei eszményeitől és hozzáfogott a *való* festéséhez. De helytelen és a költőhöz épen nem méltó állítás lenne, ha a magasztos és szép iránti érzékét megtagadnánk: szembetűnőleg czáfolják ezt meg azon darabok, melyek átszállottak a jelenkorra és teljesen megítélhetők. Ép oly kevéssé mondhatjuk Bernhardyval is csak amúgy felületesen, hogy ő az ochlokratia szószólója és erkölcsfestője, az uralomra vágyó polgári elemnek költője volt, mely azon merész tervvel foglalkozott, hogy a legfőbb hatalmat szótöbbség által gyakorolja és az állam sorsát úgy intézze, a mint azt a pillanat követelni látszott. Ily föltevés egyrészt lealacsonyítja a költőt, másrészt pedig oly becsvágyat tulajdonít neki, melylyel épenséggel nem bírt. Hatni mindenesetre akart, és pedig hasznos módon, midőn költői termékeit színpadra hozta; de közönségévé az uralomra vágyó polgári elemet nem költői becsvágyból, de azért választotta, mert e közönség akkoriban oly polezra jutott, hogy az arra való behatás már magában véve is érdemek látszott. A nézők hatalmát tehát azon fegyverrel támadja meg, melylyel azt legsikeresebben lehetett: az őt környező jelent akarta festeni és a görög népet úgy rajzolni, a milyen valóban, és nem úgy, a milyennek kellett volna lennie; egyszóval kortársai elé saját képmásukat állította. Veszedelmes volt e pálya és sok balfogást követhetett el, melyekért a különben túlszigorú bírálót ugyancsak megróttá. Tárgyait jobbára, ép úgy mint Aeschylus és Sophokles, a hős korszakból választotta és a mythos hőseit mintegy a jelenben élő alakokká varázsolta, melyek ép oly módon viselkedtek, mint akkoriban az attikai polgárok. A hősök gigantikus személyiségét emberi alakba öltöztette, közelebb hozta őket közönségéhez és a hősi tragédiákat jobbára oly darabokká változtatta át,

---

träge und Abhandlungen, 2. kiad. 1876.) Steinhart K., Des Euripides Charakteristik und Motivirung im Zusammenhang mit der Kulturentwicklung des Alterthums (Gosche-féle Archiv f. Literaturg: I. 1. s köv. lap.)

melyek jelenleg társalgási darabok neve alatt szerepelnek. Hősei és hősnői, ép úgy mint korának élő alakjai, szenvedélyekkel és gyengéikkel együttesen jelennek meg; így hősokból, mint Bellerophon- és Ixionból költőnk fősvényeket teremtett; hasonló önkénnyel a Théba ellen küzdött hét hőből, a magánéletben szerepelni szokott mindenféle érdekes, de a köznapiságon felül nem emelkedő személyeket alakított. Ő a mythikus hagyományokhoz más viszonyban állott, mint Aeschylus, ki ezekben az isteni hatalom magasztos intézkedését ismerte föl, és Sophokles, kinek az emberi létezés felől a legmélyebbre ható fölvilágosítást nyújtották; költészetének tárgyaival szemben Euripides különös állást foglalt el, melyből kiindulva ezek reá nézve ép oly undorító, mint vonzó hatással bírtak. Ő a mythosok tartalmát az istenségről táplált philosophiai meggyőződéseivel ép oly kevésbé tudta összeegyeztetni, mint a hogy nem mellőzhette hallgatag annak ellenmondó részeit. Majd elveti magától az oly elbeszéléseket, melyek az istenségről szóló tiszta nézetek tekintetében egymásnak ellent mondanak, midőn azokat nem igazaknak tartja, majd ismét igazaknak tartja az elbeszéléseket, de azok jellemeit és cselekvényeit, melyek nagy és nemes módon vannak föltüntetve, a lehető legroszabb és legközönségebb oldalról festi. Helenát, kit Homer, minden gyöngesége daczára, annyi méltósággal és kellemmel tudott fölruházni, közönséges kéjhölgynek tünteti föl; Menelaust pedig nagy bolondnak; Orestes tettét, melyet Aeschylus rettenetesnek, de elkerülhetetlennek mond, ő bűnnek tartja, melyre Agamemnon fiát a jósdá buzdította.

Nagy befolyást gyakorolt rá Anaxagoras, a ki az tanítá, hogy az ész (νοῦς) a legfelsőbb principium, melytől az anyag nyeri a rendet. Euripides néha hajlandó Zeust evvel az «Észszel» azonosítani; máskor a pantheismushoz fordul és Zeust «a végtelen æther»-nek nevezi, mely szerető karjaiban tartja a földet». ¹⁾ Számos helyen nem tudni, vajjon a sophistika tanát ismeri e el, vagy pedig e tant saját tételei által akarja-e megczáfolni; ²⁾ ha az isten eszméje — mondja költőnk

¹⁾ L. Tro. 884. Suppl. 1140. fr. 488. 491. 757. 836. 890. 935. 961. 1007. Bővebben erről Zeller, az id. helyeken; Bouterweck, de philosophia Euripidea, sive de philosophandi generis, quo Euripides in tragoediis suis exornandis usus est, fontibus ac ratione (1817). Commentt. Soc. scient. Gotting. recent. vol. IV. 3—34; Sueither, de Euripide philosopho, Groening. 1828; Hasse, Comment. de Euripide poeta specimen, Halle, 1833; Polich, de tragicorum Graecorum philosophia et fontibus, ex quibus eam hausisse videntur. (Gymn. Progr. 4. Clausthal. 1858).

²⁾ Bernhardy (Grundr. d. gr. Lit. II. 2. p. 367): «Euripides besass weder Methode d. h. consequentes Denken in Ethik und Philosophie der

maga (Hipp. 1100.) — keblembé száll, bűm nagyobbodik, de ha mélyebben fontolóra veszem az ügyeket, akkor tétovázom és kételkedem az emberek tetteiben és sorsában, mert mindig változik; az emberek léte csak balga, tele hibával s mindig változó. — Ő át volt hatva a sofistikától, a nélkül, hogy benne kielégítést talált volna; felhasználta, hogy művészetének új érdeket adhasson, képviselője volt minden egyes abbéli jogának, hogy minden isteniről és emberiről fűrkészve vizsgálódhassék, de átlátta ez iránynak veszedelmeit is, ki is mondta nyíltan, óvott is tőle, meg-megróttá, s utoljára egy egész tragédiát költött («Bacchæ» címűt), melynek tartalma egy oly boldogtalan ember végét adja elő, a ki az istenek világával a maga esztét teszi szembe, s nem akarja azokat isteneknek ismerni el, a kik az ő képzelete szerint az isteni valóságról isteneknek nem tarthatók. Pentheus király áldozatjává lesz az emberi vakmerőségnek, a mely az isteni hatalomnak, a mint ez Dionysusban nyilatkozik, még tagadhatatlan tettei előtt sem akar meghajolni, s ez az egész tragédia, a költő legkésőbbi s egyszersmind legnagyobb szerű darabjainak egyike, tele van az emberi észnek isteni dolgokban való felfuvalkodására intézett támadásokkal, s az olyanak dicsérésével, a ki a hagyomány tanításához és a nép hitéhez hűségesen ragaszkodik. Aristophanes igazságtalanul mondotta róla, hogy «rávezette az embereket arra, hogy neü istenek»;¹⁾ egyik versét, például, szüntelenül hangoztatták ellenében: «Nyelvem esküt tőn, de lelkemet e fogadás nem köti» (ἡ γλῶσσαι δμῶμοχ', ἡ δὲ φρήν ἀνώμοτος Hipp. 612.). Ha megnézzük a Hippolytus szövegét, meg fogjuk találni, hogy mit akart a költő e sorokkal kifejezni; azt, hogy az ember erkölcsileg nincs kötelezve egy ígérlet által, melyet hamis ürügyek alapján csikartak ki tőle. Azon irányok, melyek Athén erkölcsi romlásával összefüggnek, költőnkre teljes erőt nem vettek, s őt elődei magasabb céljaitól nem térítették el. Ő nemcsak élete módjában tisztán állott, s távol volt az ősi erkölcsök könnyelmű fitymálásától, hanem eleven vallásos érzéssel is bírt, meleg szeretettel volt isteni és emberi dolgok csöndes szemlélése iránt, mint az műveinek számos helyéből világosan kitűnik.²⁾

Religion, noch einen positiven Grund und Rückhalt auf diesen Gebieten (gleich Socrates).

¹⁾ Thesm. 451. v.: τοὺς ἀνδρας ἀναπέπεικ.ν οὐκ εἶναι θεούς. Kialtó bizonyossága az ellenkezőnek: οὐδένα γὰρ ὄλιξι δαίμονων εἶναι κακόν (Iph. Taur. 391. v.).

²⁾ Med. 662. 902. 962; Orest. 480. 505; Hipp. 1100; Hec. 484. 782; Troad. 1271. 1279; Androm. 987; Heracl. 388. 906. L. Nägelsbach, Nachhomerische Theologie, 438. s. köv. lap; v. ö. dr. Kont I. «Euripides vallási szempontból» (Egyet. philol. közl. 1881. II. füz.); Fuchs, über die Mythen-

Ha nem volnánk arról meggyőződve, hogy Euripides mint fölvilágosodott bölcsész örömet talált abban, hogy az athéniak előtt számos szentnek tartott és elhitt hagyományt nevetségessé tegye, akkor valóban csodálkozunk kellene a felett, hogy miért ragaszkodott mindenkép a mythosz elbeszéléseihez és nem igyekezett azok helyére eredeti tárgyakat létesíteni, a mint azt kortársa Agathon «a virág» (ἄνθος) című darabjában tette. «Legjobb lett volna» — mondja Curtius — «ha Euripides a régi mondákon, melyeket úgy sem igen kedvelt, egészen túlad. Hisz évről-évre nehezebbé vált valami újat állítani elő; a tárgyakat már mind újra meg újra feldolgozták, a viszonyok mind adva, a személyek mind ismeretesek voltak.» A reflexio- és általános igazságokra való uralkodó hajlandósága mellett mégis csak a mythoszi tárgyak mutatkoztak legalkalmasabbaknak, mert itt talált többé-kevésbé illő helyeken legtöbb alkalmat arra, hogy istenről, a világról, családi viszonyokról és a különféle államformák értékéről kifejttesse nézeteit. A mythologikus hagyományokat ő csak substratumnak, alapkönek tekinti, melyre erkölcsi képeit a lehető legnagyobb szabadsággal és önkénnyel építi föl; »ő a mythoszokat arra használja fel, hogy azokból helyzeteket vonjon ki, melyekben kora embereit szellemi izgatottságuk és szenvedélyes tevékenységök közben tüntethesse föl». (Otr. Müller.)

Euripides tevékenységének csak két út állt nyitva: vagy a classicus mintáktól való tökéletes függés, vagy pedig a kor izlésének hódoló újításokkal tenni kísérletet. A sophoklesi költészetnek magas stílje nem volt további tökéletesítésre képes; ő az antik drámai művészet eszményi szépségét a tökély tetőpontjára emelte; Euripides versenytársai, Morsimos, Sthenelos, Meletos és Karkinos az ő költői czimboraságával együtt csak azokon a morzsákon tengődnek, melyeket Aeschylos és Sophokles dús asztalánál szedegetnek össze; Athén e másodrangú költői kisebb-nagyobb szerencsével utánzógtatták a régi mestereket. Hasonlólag mondja Aristophanes egy ifjabb költőről, hogy «úgy nyalogatja Sophokles ajkait, a mint valami hordócskát, a melyből méz csordul ki». Ha tehát Euripides e pusztá utánzók közül ki akart válni, a szellemek új mozgalmát szükségképen kellett színre vinnie, a napi philosophiát kellett a dráma számára értékesíteni

---

behandlung des Euripides (St. Gallen. 1859.); E. Müller, Euripides deorum popularium contemptor (Vratisl. 1826.); Lübker, Beiträge zur Theologie und Ethik des Euripides (Progr. Parchim. 1863. 4.); Chr. Jessen, Über den religiösen Standpunkt des Euripides (2 Flens. Progr. 1843. 1849; és Nachtrag a Zeitschr. f. östr. Gymn. VI. köt.).

és a szónoklatot a költészettel a kor izléséhez alkalmazkodólag egyesítenie. Ez tehát kísérlet volt a dráma továbbfejlesztésére; nem csupán utánkölteni akart ő; érezte, hogy a drámai költészetnek nem szabad holmi stereotyp formákban vesztve maradnia, ha hatni kíván a jelenben. — Mint említők, ily úton sok botlás nélkül nem lehetett haladni; már kortársai, jelesen Aristophanes, megbüntették érte.¹⁾

Aristophanest heves harcban találjuk az államélet visszaélései s a demagogia garázdálkodása ellen; az uralkodó újításvágnak teljes buzgalommal ellene szegült; «ő» — Bernhardyként — «realistikus természet, menten minden eszményiségtől, sokkal jobb és ósdiasabban gondolkodó athéni volt, mintsem hogy a közelében forrongó elemek értékét és összefüggését sokra becsülte volna; nem volt benne hivatás arra, hogy reflexiókba bocsátkozzék, s minthogy őt kizárólag a tények tüneményei kötötték le, nem igen gondolkodott az újabb műveltség idegenszerű hatalmai és az ezek által a korra gyakorolt elkerülhetetlen befolyás felől». Aristophanes a derült, meg nem fontoló felfogás egy nemével szított Athén régi hagyományaihoz; szenvedélyesen gyűlölte a demagogusokat, philosophusokat és rhetorokat.

Abból az álláspontból, mely a régi iskola hívői, különösen Aristophanesé volt, azt követelték, hogy a költő a rosztat hallgassa el; mert azért megy az ember színházba a Dionysus-ünnepeken, hogy feledje az élet nyomorúságát és alávalóságát, s egy oly világba emelkedjék, a hova nem hat fel semmi aljas. Még a gonosztevőknek és bűncsőknek is emberfölötti nagyságuk legyen. Ez mindenesetre szűk és egyoldalú álláspont, de neki köszönhette az antik tragédia az ő

¹⁾ Így erkölcsi szempontból joggal támadja meg Aristophanes költönket. midőn mondja (Békák, 1078. s köv. v.):

«És hány galibát okozott már ez!
Nem színre hozott kerítő nőket,
S kik az oltárnál betegesznek le,
S kik a bátyjukkal közösülnek, vagy
Ezt mondják: «élni nem élet»?
Aztán e miatt tele a város
Jogi firkászok s oltári-bohóc
Népmajmok renyhe hadával
Kik a népet szüntelen ámitják; stb.

(Itt és alább Arany J. ford.) V. ö. Ach. 412. Nub. 1371. Pac. 147. Thesm.⁴ 547. Ran. 1043. 1063. — Euripides Hippolytosában t. i. Phaedra dajkája kerit; Aeolos-ban Makareus nőül veszi saját nővérét, Kanake-t; Auge című darabjában pedig Auge Athene templomában szül és még gúnyolólag védelmezi magát az istennő haragja ellen.

sajátságos tökélyét, ideális méltóságát és erkölcsi jelentőségét, s Euripides nézetök szerint nem volt képes azt, a mit ezen költői világon elrombolt, más úton-módon kipótolni vagy jóvá tenni. Így fejt ki Aristophanes *Békái*-ban themáját, bírálatát vagy halálos ítéletét Euripides tragédiái felől, kit ő Aeschylus, az antik költészet elismerése mellett, teljesen megsemmisít. Nem kímélte gúnyait, hogy költőnként mint istentagadót, népelrontót, erkölcstelenség-hirdetőt, élezeket hajhászó embert és rossz művészt ostromozza. «Aristophanes», mondja Jean Paul, «lässt wie ein Moses seinen Froschregen auf den Euripides nur zur Strafe seiner schlaffen und erschlaffenden Sittlichkeit fallen, weniger bestochen, als Sokrates von dessen Sittensprüchen bei vorwaltender Unsittlichkeit im Ganzen». Ennek a harszónak bizonyára megvolt az a hatása, hogy a valódi művészet iránti érzéket táplálta, s a régi mestereket tiszteletben tartotta; s bár Aristophanes s a vele egy értelműen levők az új nemnek gyarlóságait jól felismerték, még sem tudtak a dráma továbbfejlesztésére más utakat jelölni ki, nem hogy oly költőkre mutathattak volna, a kik talán helyesebb irányban indultak; a jelen hézagját nem bírták kitölteni. Aristophanes a maga részéről nyíltan kimondja és pedig joggal, hogy a bűn ellenében az erényhez szegődött. Mindamellett személyes ítéleteit vigyázva szabad csak elfogadnunk; noha bámulatos mint kritikus, Euripides iránt még sem volt méltányos, vele szemben gyakran túlzott álláspontot foglalt el, sőt satirája sok helyütt személyes egész a lelkiismeretlenségig.¹⁾

Euripides kétség kívül egyike azon költőknek, kik bő okot adnak az ócsárlásra, ha egyes dolgokat és nem összes eszme-világát tartjuk szem előtt, ha antik mérték szerint, tőle a művészet és tartalom közti harmoniát, vagy műterméket követelünk. Aristophanesnek mindannyiszor igaza van, valahányszor a tiszta ízlés és organikus költészet

¹⁾ V. ö. Stallbaum, progr. de persona Bacchi in Ranis Aristoph. Lipese, 1839; Rudloff, de Aristophane Euripidis irrisore, Berl. diss. 1865; C. Kock, Aristophanes und die Götter des Volksglaubens (Jahrb. f. Philol. 1857. Supplembd. 3.); Bernhardy, Id. m. II. 395. s. köv. lap. Nálunk: dr. Kont I. Aristophanes mint műbíráló a Békákban (Egyet. philol. közl. 1880. III. füz.); ugyanattól: Aristophanes, 33. 86. 92. s. köv. lap.

Nagy ócsárlója Euripidesnek Klein: «Uns gilt Euripides als eines der wirksamsten Zersetzungs-elemente des griechischen Staatslebens» etc. (Geschichte d. Dram. I. 407. 1.) Klein, ki mások hibáit oly elmés, metsző gúnynyal kipiszegi és velők elfogultságuk és túlzásaik miatt satirájának fulánkját és kíméletlen kritikájának viharorbácsait érezteti, Klein munkájának sok helyén, nevezetesen Euripides bírálatában is ugyanazon hibákba esik: egyoldalú, túloz és elfogultan ítél.

követelményeivel lép föl Euripides eretnekségei ellen; és költőnk drámai művészete ellen tett kifogásai csakugyan Aristotelesével gyakran egyeznek. De más részt jól megfontolandó, hogy az Euripides költészetében előforduló hibák és gyöngék nagy részét *a kor megváltozott szellemének kell betudnunk*: «Das Jahrhundert» — mondja Goethe — «reisst sowohl den Willigen als Unwilligen mit sich fort, bestimmt und bildet ihn, dergestalt, dass man wohl sagen kann, ein jeder, nur zehn Jahre früher oder später geboren, dürfte, was seine eigene Bildung und die Wirkung nach aussen betrifft, ein ganz anderer geworden sein». ¹⁾ S e körülmény a költőnkéről mondott sújtó ítéletet és művészi fogyatkozásai ellen emelt súlyos vádat jelentékenyen csökkenti. ²⁾ Euripides kora a tiszta és feddhetetlen igazság iránti érzékét és egy nehéz költő megértésére szükséges szellemi erejét sokkal inkább elvesztette, mintsem hogy egy euripidesi szellem a régi úton haladhatótt volna. Ennek tulajdonítható, hogy az euripidesi tragédiákban a költő, mint a köznapiság embere, nem a közönség fölött, hanem azzal egy fokon áll. Ő úgy szólván csak «unus ex multis» s így hódol többé-kevésbé minden darabjában kora uralkodó irányának; ő kora philosophikus-rhetorikai irányának dramatikai tolmácsa; mint «a sophista és sokratesi felvilágosodottság gyermeke» jártas volt emez új rhetorikai és logikai tanulmányokban, melyeket a régi iskola hívói gyűlöltek. Törvényszéki jelenetekkel, melyeket a nép ez életben soha meg nem únt, az iskola igényelte szabályok szerinti művészi szónoklatokkal, mondásokkal és

¹⁾ Wahrheit und Dichtung előszavában.

²⁾ «Sein Object» — mondja Bernhardy — «war die Ochlokratie und das Spiel ihrer Leidenschaften; das Gewirr ihrer krankhaften Zustände sammt den flüchtigen Erscheinungen der geselligen Welt forderten ihn zur ersten Reflexion auf. Wenn man also an Euripides eine Menge von Eigenschaft rügte, die ihn von der Strenge des antiken Dramas entfernten und den Eindruck einer zerfahrenen Poesie machten, namentlich Mangel an Ebenmass, Hang zu Betrachtungen und Maximen, Missbrauch der Beredsamkeit als einer Sache des Luxus, Anhäufung des tragischen Stoffes und der leidenschaftlichen Situationen oder Seichtigkeit der Charaktere: so hat man nicht genug bedacht, dass er hierin, wie in den meisten Uebertreibungen, mit grosser Treue das Maass seiner Zeit bewahrt und keinen Augenblick den Standpunkt derselben verlässt. Die Tragödie des Euripides ist an und für sich eine Phaenomenologie der Leidenschaften und Conflicte in der damaligen attischen Gesellschaft und ihr Pathos, ihre Sophistik und schwelgerische Reflexion, welche zwar stets als wesentliche Züge aufhielen, aber doch gewöhnlich für Willkür und krankhafte Laune gelten, haben ihre innerlichste Wurzel und Nothwendigkeit in den gleichzeitigen Zuständen».

közhelyekkel, minőket az akkori bölcsek szüntelen ajkaikon hordtak, előszeretettel foglalkozik; ¹⁾ az iskola és forum szokásait a színpadra viszi! ²⁾ *Hecuba* című darabjában, egy a trójai királyi családon ejtett súlyos igazságtalanságot arra használja fel, hogy az athéniektől annyira kedvelt törvényszéki jeleneteket és beszédeket színpadra vigye. E mellett Odysseus valódi athéni sykophant gyanánt szerepel, ki a szavak értelmének elferdítését és a sophisticát alaposan érti. Orestes valóságos perfolyam, minden formáival; még tanúkihallgatás is fordul elő és a fel- és alperesnek hosszú beszédeit a hallgatónak politikai elmélkedések által teszi érdekessé; hasonlóan a phœniciai nőkben is törvényszéki jelenetek vannak fölvéve. ³⁾

Euripides *Hippolytosában* (486. s. köv. v.) hevesen kel ki a tartalomsilány, díszes csupán a füleknek hízélgő szónoklatok ellen, és ezeknek a hallgatókra való kártékony befolyását élénk színekkel ecseteli; költőnk azonban nem ritkán maga is vétett ez ellen: Bernhardy (id. m. II. 374. l.): «Allerdings fesselt seine Beredsamkeit durch Scharfsinn und drastische Kraft, nicht selten aber verliert sie die Haltung und verseicht, so dass sie charakterlos und erschlaft, in

¹⁾ Friedr. Blass («Die Attische Beredsamkeit von Gorgias bis zu Lysias» 41. l.): «Die Redekämpfe, welche Euripides . . . veranstaltet, . . . zeigen einen Fluss der Rede und eine Gewandtheit der Argumentation, die einem wirklichen Redner alle Ehre machen würde».

²⁾ Gustav Freytag («Die Technik des Dramas» 124. l.): «In anderer Weise wurde die Führung der Scenen bestimmt durch die grosse Angelegenheit des attischen Marktes, die Gerichtsverhandlungen. Den Reden der Ankläger und Vertheidiger zu lauschen war Leidenschaft des Volkes. Die höchst kunstvolle Ausbildung der griechischen Gerichtsreden, aber auch das Raffinement, mit welchem man Wirkungen hervorzubringen suchte, die feine sophistische Dialektik drang in die attische Bühne ein und bestimmte die Form der Dialogscenen». — Goethe, *Velenczében* egy színházi előadás alkalmával, egyik ismerőséhez így nyilatkozott: «Jetzt verstehe ich besser die langen Reden und das viele Hin- und Her-Dissertiren im griechischen Trauerspiele. Die Athenienser hörten noch lieber reden und verstanden sich noch besser darauf, als die Italiener; vor den Gerichtsstellen, wo sie den ganzen Tag lagen, lernten sie schon etwas».

³⁾ Viehoff (Beitrag zur dramaturg.-ästhet. Erläuterung der *Iphig.* in *Taur.* 38. l.): «Die Rede des Pylades und die Widerlegung des Orest tragen, obwohl von prägnanter Kürze, doch sehr bestimmt den dem griechischen Publikum so beliebten Charakter der gerichtlichen Streitreden». V. ö. *Med.* 465—608; *Androm.* 147—273; *Phœniss.* 469—225; *Heracl.* 134—231; *Hec.* 1132—1251; *Iphig. Taur.* 1053. s. köv. v. L. Lechner: *De Euripide rhetoricum discipulo.* Progr. Gymn. Onold. 1874.

Wortfülle, rhetorischen Figuren und witzigen Contrasten,¹⁾ auf den ungemässigten Wassern des Raisonnements verschwimmt».

Ide vág Aristophanes is (Békák, 89. v.):

«Hát nincsen ott még más tragoedia-
Csináló ifju, több mint tízezer,
Euripidesnél csacskább egy határral?»

u. o. 1018. v. «Aztán meg az ifjúságot üres fecsegésen kapni tanítád.»²⁾

Az is meglátszik Euripides tragédiáin, hogy a korszellem hovatovább jobban uralkodott rajta s ragálta magával. Mert míg korábbi darabjaiban, pl. Medea, Hekabe, Hippolytos, Andromache és Alkestiben szigorúbban meg vannak tartva bizonyos elvek, az újabbakban növekedő hanyagságot veszünk észre; a versek elsietettebbekké s gondatlanabbakká, a jambusi hosszú szótagok feloldásai sűrűbbekké lesznek. A dialogus s az egymásnak megfelelő hosszabb beszédek rendezésében is a symmetriának bizonyos művészetét mutatják a régebbi tragédiák, a mi az újabb művekben nincs meg. Körülbelül bizonyos, hogy az az idő, melyben a költő a szerkezet és versalkat szigorúbb stíljét elhagyta, a 89. Ol. tájára esik. Tehát akkortájbau volt ez, midőn

¹⁾ Az ellentétekre vonatkozólag pl. Phoen. 1478:

πόλει δ' ἀγῶνες οἱ μὲν εὐτυχεστάτοι
τῆδ' ἐξέβησαν, οἱ δὲ δυστυχεστάτοι.

Köchly, Iph. Taur. 504: «Dergleichen pointirte Gegensätze sind dem Euripides besonders geläufig». L. Or. 390. 454. Hipp. 501. 612. Hel. 601 Hec. 252. 311. Herc. Fur. 165. 588. 634. Med. 884.

Prodicus tól tanulta költőnk a hasonértelmű szók pontos megkülönböztetését:

Med. 758. πράξαι' ἔ μέλλω καὶ τυχοῦσ' ἔ βούλομαι.

Hel. 286. τοῖς πράγμασιν τέθνηκα, τοῖς δ' ἔργοισιν οὐ.

Ion. 1374. τὰ τοῦ θεοῦ μὲν χρηστά, τοῦ δὲ δαίμονος βάρια.

V. ö. Androm. 384. Med. 469. 471. 1228. Spengel. Συναγ. τεχνῶν p. 46 sqq: Prodicus Ceus, quantum scimus de industria et magna dedita opera primus verborum potestates discriminans proprium sensum usu antiquatum et oblitteratum investigare et denuo hominibus tradere studuit... De hac verbum doctrina, quam ut primum omnibus commendaverat, privatissimas dedit lectiones quinquaginta drachmis ab eo aestimatas, ut Socrates dicit in Cratylo p. 4. V. ö. J. Chr. Hummel. Quaest. de Prodicis sophista 57. s köv. lap; Blass. Id. m. 29. l.; Stallbaum, in Plat. Protag. p. 337. N. Wecklein adnot. ad Med. 1229 sq.

²⁾ V. ö. Aristid. III. p. 221: ὅρῳ δὲ Αἰσχύλον μὲν αἰτίαν οὐ σθέντα, ὡς εἰσπαγγοὶ λαλιάν, οὐδὲ τὸν ἥδιστον Σοφοκλέα, ὅτι τῆς τεμνότητος ὡς οἶόν τε μάλιστα ἀντιέγοντο καὶ κρείττον ἢ κατὰ τοὺς πολλοὺς τὰ ἕθνη παρτίγοντο. Εὐριπίδην δὲ λαλεῖν αὐτοῦς εἶσιτι κατακταθέντα, ἀρελεῖν τι δόξαντα τοῦ βάρους.

a Nikias-béke után Alkibiades lépett az állam élére, s ezt az ő vakmerő politikájának bizonytalan útjaira térítette. ¹⁾

Euripides, a mennyire tudjuk, a hellén világtól távol, minden társadalom és érintkezéstől elkülönítve élt; ő elődeitől, Aeschylos és Sophoklestől eltérőleg nem vett részt a közügyekben; Euripides — mondja Bernhardy — volt az *első classikus költő*, ki a világtól elválva működött. Mindamellett téves lenne a föltevés, hogy kora fontosabb eseményeit közönynyel nézte; a közélet zajló hullámai közepette élen érezte Athén balsorsát, Argossal szövetséget ajánl, a Spárta ellen táplált ellenséges érzületét nem titkolja el, mindenek előtt azonban békére int. A mint tehát megragadja az alkalmat, hogy a nép szenvedélyét, az igazságnak és hitnek gonosz felforgatását, a népuralomnak lelkiismeretlen vezéreit, a demagogusokat, kik a népet beszédeikkel vakítják el és merészségök áltak vészbe sodorják, keményen megrójn, ép úgy a legmelegebb érdeklődéssel vesz részt szülővárosa más ügyeiben és politikai vállalataiban; ²⁾ ő az athéni honszeretetnek nemcsak egy emléket állított. Jacobs (Nachtr. V. 409): «Ueberhaupt aber hat wohl nicht leicht ein tragischer Dichter das subjective Interesse seines Vaterlandes und des Nationalstolzes so oft und so offenbar dem objectiven Interesse der Kunst beigefügt und demselben bald in der Wahl des Stoffes, bald in der Einrichtung der Handlung, bald in einzelnen gelegentlichen Abschweifungen und Tiraden gehuldigt. Die *Flehenden*, der *Ion* und die *Herakliden* sind einzig und allein diesem Zwecke gewidmet». Az *Esdeklők*-ben Athén, mint a humanitas előharczosa szerepel, Creon, thébai király ellen, ki a sánczai előtt elhullott argiv harcosoktól megtagadta a végtiszteletet. Költőnknek athéni dicsőségért való heves érzéséről fényes bizonytságot tesz *Ion* című darabja is, melynek cselekvényéből az fejlik ki, hogy Ion, a jón törzseknek és az attikai nemzetségeknek alapítója, valóságban Apollónak Creusától, Erechtheus leányától való fia volt. A *Heraklidák*-ban ugyancsak Athén menhelyül szolgál Herakles gyermekeinek, kik Eurystheus-tól, boldogult atyjok egykori gazdájától üldözöbe vétettek; hasonlókép az *Erechtheus* töredékei a honi népmondának mély és meleg felfogásáról tanúskodnak. E mellett színi tárgyait úgy igyekezett megválasztani s

²⁾ A metrum és compositió stíljének epochái: G. Hermann, *El. d. Metr.* 123. l.; H. Hirzel, *de Eurip. in comp. div. arte* 92. l.

¹⁾ L. Orest. 902. Aeol. fr. 2. Eurysth. fr. 6. Plithen. fr. 2. Crespont. fr. 15. Heracl. 310. Suppl. 244. fr. 628. Dio Chrysostomus *δρμὸς καὶ πολιτικός*-nak nevezi Euripidest. A Spárta elleni antipathiáját illetőleg: Androm. 445. 724. Suppl. 187; v. ö. Valck. in *Herod.* IX. 54; G. Hermann praef. Andr. p. XI.

elrendezni, hogy azok jelen viszonyokra való vonatkoztatással az újdonság báját öltötték fel. Így az említett Esdeklőkben ez az Argos iránt szerzett érdem a végett van kiemelve, hogy, a mint az utolján egyenesen ki is mondatik, ez az állam az athéniakkal szoros szövetségre indíttassék; a Thébával vitt régi harcok pedig a deliumi csata után, — mely után a thébaiak az elhullott ellenfelek eltakarítását szintén megtagadták — indirect érdekekkel bírtak. A Heraklidákban azért szolgál Athén menhelyül Herakles gyermekeinek, hogy ez által Spárta hálátlansága kitűnjék, s az attikai párt Peloponnesosban erősödjék, egészen az Alkibiades-féle politika értelmében, melyet a költő szemlátomást követett.¹⁾ Talán egy tragikus sem czéltott annyit a korviszonyokra és a symbolikus jellemekre; Lykurgos szónok méltán mondhatta róla, hogy máskülönb is derék költő volt, de kiváló dicséretet érdemel azért, hogy a hazai őskorból vett mintaképek által igyekezett polgártársai hazafias érzelmeit kellő lánggra gyujtani.²⁾

Dr. KRAUSZ JAKAB.

ANAKREONI DALOK.

22. Europa képe.

Füi, ha nem csalódom,
Zeust látok e bikában.
Hátán szidóni nőt visz,
S hullám-hasítva úszik
A tengeren keresztül.
Más bika át nem úszsza
Nyájátul elszakadva
Az óriási tengert,
Csupán csak az tehette.

P. THEWREWK E.

¹⁾ V. ö. Le Beau, Mém. de l'Acad. des Inscr. T. 35; Süvern, über einige historische und politische Anspielungen in der alten Tragödie (Abhandl. d. preuss. Akad. 1824.); C. Schenkl, Die politischen Anschauungen des Euripides (Zeitschr. f. östr. Gymn. 1862. 357—379; és 485—508. l.).

²⁾ Lykurg. c. Leocr. p. 160. § 100: διὸ καὶ δικαίως ἂν τις Εὐρωπαϊκὴν ἐπαινήσειεν, ὅτι τὰ τε ἄλλα ὄν ἀγαθὸς ποιητὴς καὶ τοῦτον τὸν μῦθον προεἶλετο ποιῆσαι. ἡγοούμενος κἀλλιστον ἂν γενέσθαι τοῖς πολίταις παράδειγμα τὰς ἐκείνων πράξεις, πρὸς τὰς ἀποβλέποντας καὶ θεωροῦντας συνεδίξασθαι ταῖς ψυχαῖς τὸ τὴν πατρίδα φιλεῖν. — Athént szentnek mondja: ὕσις Electra, 1320; ζῆσος Ion 184; — boldognak: εὐδαίμων Elect. 1289. Tro. 207. ἄλσιος Alk. 452. λιπαρὸς Iph. Taur. 1130. Tro. 803. Alk. 452; — híresnek: κλεινός Antiop. fr. 225. Ion 30. 262. Tro. 207. Hipp. 1459.

HAZAI IRODALOM.

1. P. Cornelii Taciti Annalium ab excessu divi Augusti Libri I—VI. Bevezetéssel és tárgymutató kivonatokkal ellátta *Petrovich Ferencz*. Budapest. 1881. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, Hoffmann és Molnár, 1881. 8-ad rétv, XXVIII. és 200 l. Ára 90 kr.

Hogy Tacitus művei újabb magyar jegyzetes kiadására nagyon rászorultunk, mindenki tudja, ki ezen classicust középtanodáinkban előadta, vagy tudomással bír arról, hogy vannak hazánkban oly művelt laikusok is, kik anélkül, hogy a philológiával szakszerint foglalkoznának, olvassák Tacitusukat és szívesen vesznek minden oly művet, mely kedvelt írójuk megértését elősegíti és megkönnyíti. Petrovich könyve mindkét rendbeli olvasót ki akar elégíteni; mennyiben fog ez neki a jövőben sikerülni, meg nem mondhatjuk — bár Bevezetéséről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk, — nem mondhatjuk meg pedig azért, mert művének főrésze, a jegyzetek, az Eggenberger-féle czég kiadványai majd fele részének szokásához híven késik megjelenni és talán mindaddig fog késni, míg a mű első részének, a méregdrága szövegnek egy egész kiadását a kevésbbé fontos bevezetéssel együtt a középiskolai tanárok tanulóikkal el nem fogyasztatták azon reményben, hogy a jegyzetek lehető gyorsan, azaz a kellő időben fognak megjelenni.

Az előttünk fekvő kiadásból is csak az első kötet jelent meg, mely az irodalomtörténeti és nyelvtani bevezetést, valamint az Annales első hat könyvének szövegét tartalmazza a tárgymutatókkal együtt. Az utóbbiakról örömmel constatálhatjuk, hogy czéljuknak minden tekintetben megfelelnek és a tanulót készülése közben sikeresen megóvják «legalább a fő dolgok félreértésétől». Csak itt-ott hisszük, hogy kelletnél rövidebb és általánosabb értelmű a tárgymutató, pl. cap. 1 «Római történetírás»; cap. 14 és 15 «a néptribunusok egy indítványának bukása» (a bukás itt csak mellékes körülményre vonatkozik, az indítvány főrésze elfogadtatott); cap. 75 «Tiberius mint az igazságszolgáltatás ellenőre és *garallér*.» — Félreértésre szolgálhat alkalmat a cap. 8—10-hez való tartalommutató: «a császári hulla elégetésénél őrtálló katonaság érzelmei»; a szövegben: «die funeris milites velut praesidio stetera, multum irridentibus qui ipsi viderant stb.» áll, hol az «irridentibus» abl. abs.-nak alanya csak nem lehet a főmondat alanya, milites, hanem a közönség azon része, «qui ipsi viderant» stb.

A «Bevezetés» szintén kevés alkalmat ad helyreigazító megjegyzésekre, de annál többet elismerésünk nyilvánítására. Szól Tacitus életéről, elsorolja egyes munkáit, megvitatja authenticitásukat és keletkezésük idejét; azután megbeszéli Tac. történeti műveinek forrásait, jellemzi

stílusát és az arany latinságtól eltérő nyelvszokását, végre ismerteti politikai, társadalmi és vallási nézeteit és találon kifejti, mennyiben tartozunk hitelt adni Tiberius császár Tacitus adta jellemfestésének. Mindezen részletek az újabb szakirodalom gondos fölhasználásával és Petrovichnek ismeretes élénk stílusán vannak megírva, és úgy a tanulóknak mint a művelt laikusoknak hasznos és élvezetes olvasmányt adnak. Csak azt nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy némelykor a szerző nagyon is belemélyed vitás kérdések tárgyalásába. és hogy előadása itt-ott kellelénél tudományosabb. Egyes kifogásaink közül a következőket hozzuk fel: p. II. Nem Spira Vendelnek, hanem Vendelinus de Spira-nak, Spirai (Speyeri) Vendelnek hitták a *Historiæ* editor princepsét. — P. III. kimaradt Tacitus jelesebb kiadói névsorából Bekker, és nem egészen pontosan mondatik az ifjabb Plinius életéről, hogy «62-ben született és 108-ban még élt», holott 113-ban halt meg. — P. XIII. A «*Dialogus*»-t nemcsak a «legrégibb» kézirat mondja Tacitus művének, hanem valamennyi codexünk archetypusa. — P. XIV. Petr. az *Annales* közzétételének évéül a 116-ik évet veszi fel; hogy miért, nem mondja meg, ámbár nem lett volna talán fölösleges az általa commentált mű keletkezésének idejével valamivel behatóbban foglalkozni. Teuffel 115 és 117 közé teszi az *Annales* kiadását. — A Bevezetés legfontosabb tévedése talán az, hogy a címkérdés dolgában a Bevezetés, mely úgy látszik e Közlönyben közzétett cikkem megjelenése előtt imprimáltatott, ugyanazon nézetet vallja, mint a melyet Petrovich a Tanáregylet Közlönyében és külön lenyomatban is megjelent értekezésében fejtegetett: de még ezen aránylag legfontosabb tévedés sem bir különös jelentőséggel. — Ha Petrovich «*Jegyzetei*» — mint hisszük — ugyanazon niveaun fognak állani, mint e «Bevezetés», Tacitus-kiadását méltán legjobb iskolai kiadásaink közé fogjuk számíthatni.

2. *Latin verstan és prosodia, gymnasiumok számára és magánhasználatra irta Dr. Pecz Vilmos, gymn. tanár. Budapest, Franklin-társulat. 1881. 8-ad rétt, 96 oldal. Ára 70 kr.*

A latin prosodiát és metrikát tárgyaló közleményekben irodalmunk nem mondható szegénynek. Thewrewk Emilnek rhythmikai dolgozataitól eltekintve különféle Alvárykon és Versus memorialesen kívül birunk e szakba vágó önállóan megjelent tankönyveket Holub Mátyástól (1862), Füssy Tamástól (1863), Horváth Zsigmondtól (1867) és Garami Rikárdtól (1874). Azonkívül a Bartal Malmosi-ék nagyobb mondattanának függelékében és gyakorlókönyvében. Szepesinek és Szénássy-Elischernek mondattanaiban és alakтанаiban is föl vannak sorolva a latin prosodia és verstannak főbb szabályai; de mindezen művek nem tették fölöslegessé az olyan verstan és prosodia megjelenését, mely mint

a Peczé, egyrészt nem a régi elavult állásponton áll, másrészt pedig nem elégszik meg avval, hogy az algyrnasium igényeit kielégítse, hanem a már érettebb hetedik és nyolczadik osztálybeli tanulókat fel akarja menteni a metrikus schemáknak bemagolásától, és be akarja vezetni a rhythmus és metrum lényegébe. Örömmel üdvözljük tehát többek közt szerzőnek azon szokását, hogy az egyes verssorokban megjelöli azon szótagokat, melyeken a főictus, és azokat, melyeken a melléictus van, továbbá a diaeresist és a caesurát: mind oly dolog, mely az első pillanatra ugyan talán zavarólag hat a hozzá nem szokott szemre, de rövid begyakorlás után nagy mértékben elősegíti a verssorok megértését és így helyes skandalását is. — Minthogy Pecz művének beosztását Közlönyünk olvasói a szerzőnek önismertetéséből már eléggé ismerik, czélszerűbbnek tartom minden dicséret helyett, melyre a könyv nem szorult, röviden azon helyeket felsorolni, melyeket nézetem szerint a biztosan remélhető második kiadásnál meg fog kelleni változtatni.

§. 17-ben jó lett volna említeni, hogy (Brücke és mások szerint) a szótagok quantitása a modern nyelvek metrikájában sem közömbös dolog; ugyanott talán fel kellett volna hozni, hogy vannak a magyarban is időmértékes versek. — §. 18-ban a saturnusi vers említésénél utalni kell §. 139-re, hol a tanuló megtalálja, mi az a saturnusi vers. — §. 31. szerint hiatus fordul elő némelykor az arsisban, «ha a magánhangzóval végződő szó után *görög* szó következik, pl. . . . Nubibus esse solet aut purpureae Aurorae.» De hiszen *Aurora* nem görög szó! — §. 40. nincs megmondva, kik azon régibb költők, kik az us és is végzetek s-jét is kivetették következő mássalhangzó előtt. — §. 45. fölösleges volt a poetica licentiákhoz számítani a prózában is nem ritka olyan összevonást, mint nil (= nihil). — §. 55. az *a* megnyújtását a graviā acc. plur. neutrius generis-ben talán eredeti hosszúságból lehetett volna magyarázni. — § 69 és 71-ben szerző Christ metrikájának megfelelő helyeire utal, mi legalább is fölösleges. — §§. 90. és 91-ben nincsen példa felhozva a caesura semitrinaria- és semiquinaria-ra, §§. 123., 149., 155. stb.-ben pedig egyes verssorokra. — §. 128. nincsen kitéve az idézet szerzőjének neve. — A prosodiában a képzők mennyiségéről szóló paragraphusokban megmaradt javítani való. A magánhangzós névképzőket kár volt *a*, *o* és *u* tövűekre felosztani; ennek ugyanis az a következménye, hogy számos melléknévképző (pl. icus, imus, imus, orus, osus, sivus stb. stb.) mindaz *a*-tövűek, mind az *o*-tövűek közt föl van hozva. — §. 36. acrimonia eleseg-nek, matrona asszonyosság-nak van fordítva, §. 53-ban *iter* temetés-nek; kétértelmű *subula*-nak (*ár*) és *aestuarius*-nak (öböl) fordítása. — §. 49-ben *nix*-nek töve *nix*, §. 52-ben *niv*; §. 61-ben *fluo* töve *fluc*, *lique-scere*-é *lic*, *traho*-é *trag*, *veho*-é *veg*, de ugyanazon *paragraphus* más helyén ugyanazon szók töveit *flug*, *liqu*, *trah* és *veh* van fölemlítve.

Ezek azon egytől egyig apró hiányok, melyeket Pecz ezen újabb munkájában találtunk, és az olvasó első pillanatra láthatja, hogy a könyvnek iskolai használatát a legkisebb mértékben sem nehezítik. Végül még csak azon meggyőződésemnek akarok felmerülni kételyekkel szemben kifejezést adni, hogy Pecz könyvét egyes, részben a nyomás által is indikált kihagyásokkal, a gymnasiumnak alsóbb osztályaiban is, hol ugyis alig lehet a prosodiánál többet tárgyalni, sikerrel lehet használni. A latin grammatika terén Szénássy és Bartal-Malmosi tankönyvei már meghonosították nálunk az új irányt, kívánatos volna tehát, hogy Pecz ezen műve a latin verstan és prosodia terén is meghonosítsa középiskoláinkban az újabb, helyesebb teoriákat.

Dr. ÁBEL JENŐ.

A német helyesírás szabályai gyakorlatokkal és helyesírási szótárral ellátva. A felső nép-, polgári- és középiskolák használatára összeállították *Dr. Schwicker J. H. és Tiber Ágost* budapesti tanárok. Budapest, 1881, Nagel B., 100 l. Ara 60 kr.

A szerzők e könyvvel német nyelvi oktatásunkat akarják megkönnyíteni és egy rég érzett bajon kívánnak segíteni, «a mennyiben a német helyesírásban eddig uralkodott ingadozást, ziláltságot és rendszertelenséget akarják megszüntetni nálunk is, még pedig első sorban iskoláinkban». E célra lefordították az osztrák kormánynak 1879. augusztus 22-én kiadott helyesírási szabályzatát, melyet példákkal és gyakorlatokkal bővítettek; azután felvették «a synonym, azaz ¹⁾ hason hangzással, de különböző értelemmel bíró szók» lajstromát, — melyről csak azt felejtették el bevallani, hogy Schiller Károly német nyelvtanából ²⁾ származik; — végre kapcsolak hozzá egy szótárt, mely az előszó szerint 11,108 szót tartalmaz, mely azonban nem kimerítő, csak helyesírási szótár akar lenni, «következésképen azon szók, melyeknek írása egyáltalában nem nyújt nehézséget vagy kétséget, mellőztettek».

Eddig szerzők célja és munkájok tartalma.

A kérdés, melyről szó van, épen nem sürgős természetű; de

¹⁾ Csak mellesleg érintem, hogy a tudomány *synonymok* alatt épen a megfordítottját érti annak, mit a szerzők állítanak, t. i. rokon értelmű, de különböző hangzású (gyökű) szókat. Hogy pl. *Aal* (angolna), *alle* (mind), *Ahle* (árr) és *Allee* (fasor) — ez a szerzők első példája — synonymok volnának, azt még senki sem állította; de igenis synonymok, pl. *befehlen*, *gebieten*, *heissen*, *ordnen*, *bestellen* stb., mert mind «parancsolást» jelentenek. De ez elemi nyelvtanba való.

²⁾ *Deutsche Grammatik für Mittelschulen von Karl Schiller*, Wien 6. kiadás, 18—25. l.

tény, hogy elintézetlen, s én részemről érdemül rovom fel e könyv szerzőinek, hogy napi rendre tűzték,¹⁾ ha az általuk javasolt eljárást nem helyeselhetem is.

A német helyesírás ugyanis Németországban magában némi megállapodásra²⁾ jutott, legalább az iskolában, sőt Poroszországban jó részben már az iskolán kívül is. Ausztria, Bajorország, Poroszország és Württemberg³⁾ 1879-ben és 1880-ban hivatalos helyesírási szabályzatokat adtak ki, melyek az illető államok iskoláiban és iskolai könyveiben érvényben vannak. Így tehát négyféle német orthographia⁴⁾ volna, s első pillanatra nehéz feladatnak tetszhetnék, ezek közül hazai iskoláink számára a legcélszerűbbet kiválasztani, — mert hogy a meglevőkből kell választanunk és nem szabad egészen újat gyártanunk, arra nézve alig fognak eltérni a vélemények.

E feladat azonban annyiban nem nagyon nehéz, mert ez orthographiák mind Raumer Rudolf azon főelvéből indulnak ki, hogy az orthographia rendezésénél a hagyományos, jelenleg is szokásban levő, csak egyes kérdésekben ingadozó írásmódot kell alapul venni. Úgy nem feltűnő, hogy a hivatalos négy helyesírás lényeges pontokban egyezzen; ez főleg a németországiakról áll, melyek csak mellékes dolgokban térnek el egymástól.

A következőkben röviden összefoglalom az egyező és eltérő határozatokat. A németországi helyesírásokat, a hol egyeznek, egynek veszem (N.), a bajort (B.) külön és a poroszt (P.) külön csak ott említem, a hol eltérnek egymástól. Ezekkel rendszeresen csak az ausztriai (A.) helyesírást állítom szembe. A württembergi (W.) nem bír fontossággal.⁵⁾

A hivatalos orthographiák megegyeznek a következő pontokban:

1. *Ä, Ö, Ü* írandó, nem *Ae, Oe, Ue*; tehát *Äpfel, Öfen, Übel*, nem *Aepfel, Oefen, Uebel*.

¹⁾ L. Tiber Agostnak a *Tanáregyleti Közlöny*-ben (1876 és 1881) megjelent két cikkét is.

²⁾ L. főleg *W. Wilmanns* kitűnő könyvét: *Kommentar zur preussischen Schulorthographie*, Berlin, 1880, 218 lap.

³⁾ A württembergi szabályzat jóval régiebb keletű, mint a többiek; azért berendezése és szabályzatainak fogalmazása részben igen eltérő.

⁴⁾ Van természetesen több hivatalos és nem-hivatalos szabályzat is, de ezek lényegtelenek, ha oly roppant zajjal lépnek is fel, mint például a Sanders Dánielé.

⁵⁾ Az egyezések és eltérések pontos összeállítását lásd a bécsi *Zeitschrift für das Realschulwesen* 1880-diki ötödik füzetében, Tiber Ágost múlt évi cikkében és minden egyes kérdésre vonatkozólag *Wilmanns* id. művében.

2. Az *ieren*-re végződő igékben *ie* írandó; tehát *regieren, studieren.* nem *regiren, studiren.* Ez *ie* természetesen megmarad ez igék származékaiban is: *Regierung.* (W. szerint csak azon igékben írandó *ie*, melyekből *ier* végzetű főnév van: *Barbier, Quartier* stb., különben *ieren*-t kell írni.)

3. A *nis* képző egyszerű zár *s*-sel (s) írandó; ez az *s* megkettőztetik (ff), ha utána hangzóval kezdődő rag következik; pl. *Ἐπεισνῆς, Ἐπεισνῆffe.* (W. szerint *niß* írandó.)

4. A hangzónyújtást, mint eddig, háromféleképen jelölik: 1. az *a, e* és *o* megkettőzésével, pl. *Aal, Beere, Boot*; — 2. az *i*-nél *ie*-vel, pl. *viel, lieb*; — 3. *h*-val folyékony mássalhangzók előtt, pl. *iehlen, lehren, nehmen.*

5. A *th* megtartandó a tulajdon- és idegen nevekben, pl. *Bertha, Günther, Kathedrale, Panther.*

6. A szóvégi *h* a *heit* képző előtt elmarad, pl. *Roheit, Hoheit* (= *Roh-heit, Hoh-heit*).

Megegyezés van — sok aprólékos szabályon kívül — még a kezdőbetűkről, a kötő- és hiányjelről szóló szabályokban is.

Az eltérések — t. i. az elviek, az egyes szók írására vonatkozók nem lényegesek — a következő pontokban foglalhatók össze:

1. A *th* írása. E *th* a következő vagy előző szótag hangzójának hosszát jelölte, pl. *Theil* vagy *Noth.* N. szerint a *th* mind a két esetben elejtendő *s* helyette egyszerű *t* írandó; csak a következő szótkban marad meg a *th*: *Thal, Thon* (agyag), *Thor* (kapu és bolond), *Thran, Thräne, Thron, thun, That, Unterthan, Thüre.* — Ausztria szerint ellenben a következő szótag hosszát jelölő *th* mindenütt, az első szótag hosszát jelölő *th* pedig kevés kivétellel mindig írandó, tehát *Theil, Thier* — *Noth, Rath* stb. Németország e pontban a hagyományos orthographia egyik legkiválóbb félszégét szüntette meg.

2. A *s*-hangok írása. N. megtartja az eddigi írást: *ff* rövid hangzó után, ha a sziszegőket ugyanazon szóban újra rövid hangzó követi: *haſſe, laſſe, eſſe*; — *ß* pedig a szó végén vagy mássalhangzó előtt és összetételekben: *haſſt, ſaß, häßlich.* A. szerint a rövid hangzó után *ff*, ill. a szó végén *ſs*, hosszú hangzó után *ß* áll: *haſſe, ſaß, ſtuß, fließen.* Latin írásban ez *ß* N. szerint */s*, A. szerint *z*. — A német kötőszó N. szerint *daß* (hogy), A. szerint *daß*. — N. *t* előtt *t*-t, A. *s*-t ír, pl. *lieft* *ließt, löfte, löste.* — Ausztria tehát az *s*-hangok írását még zavartabbá teszi és két új írásjegyet (*ſs, z*) hoz be.

3. Három egyenlő mássalhangzó összekerülése alkalmával *B.* és *A.* egyet töröl, P. megtartja mind a hármat, pl. *BA.*: *Stilleben, Bettuch,* P.: *Stilleben, Bettuch.*

4. Az összetett mássalhangzókat — milyenek is: *ft, fp, pf, dt, ts*, — N. mind elválasztja, A. együtt hagyja, tehát N.: *faſt-en, liſt-pen, hüpf-en,*

ne-fen, troz-zen; *A.* : fa-fen, li-ípefn, hü-pfen, ne-fen, tro-zen. *AP.* szerint ng elválasztandó : Un-gar, Fin-ger, *B.* szerint az első szótaghoz csatolandó : Ung-ar, Fin-g-er.

5. Az igékkel képezett összetett kifejezéseket *P.* külön, *AB.* egy szóba írja; tehát *P.* : in acht nehmen, zu hande kommen, haus halten stb., *AB.* : inachtnehmen, zuhandekommen, hausshalten.

6. Végre az idegen szók írásában az összes helyesírások Raumer Rudolf álláspontját fogadták el (mely szerint az idegen írás megtartandó), csak a C betűre vonatkozólag van lényeges eltérés, mert e helyett (a legtöbb esetben) *N.* a kiejtés szerint *K* és *Z* betűket használ, tehát pl. Akademie, Kanal, Kapital, Kolonie, — Dezember, Konzil, Medizin, Prozeß stb., míg *A.* ez esetekben is a *C* mellett marad : Academie, December és a többi.

Ez eltéréseket röviden úgy foglalhatni össze, hogy *Németország igen lényeges pontokban egyszerűsítette, józanította, megkönnyítette a német helyesírást, míg Ausztria legnagyobb részét conservatív maradt s a hol újított, többnyire csak növelte a régi zavart.* Ezt ma már az osztrákok magok is belátják, és semmi kétség, hogy az osztrák helyesírás nem fog sokáig érvényben maradhatni, hiszen semmi sem indokolja existenciáját, s ha Poroszország jobban sietett volna szabályzatával, Ausztriáé bizonyára létre sem jön.

Hogy nekünk magyaroknak, ha a német helyesírást iskoláinkban rendezni akarjuk, ily körülmények közt mit kelljen tennünk, arra nézve alig fognak eltérhetni a vélemények : *el kell fogadnunk a német, a porosz helyesírási szabályzatot,* melynek némely határozatát bátran még egyszerűsíthetjük is; a *th* pl. még a porosz orthographiában kivételesen meghagyott szókban is egyszerű *t*-vel helyettesítendő. El kell fogadnunk a porosz szabályzatot, mert

1. az összes helyesírási szabályzatok közt ez a legjózanabbik és a német orthographiai reform, további fejlődésében kétségtelenül Németország döntő vezérállamának helyesírásából fog kiindulni;

2. mert nekünk *német irodalmi és nyelvi* dolgokban nem Ausztria az irányó, hanem Németország, különben Goethe és Schiller helyébe is Castellit és Nestroyt kellene tennünk; végre mert

3. a porosz orthographia az egyedüli, mely *az irodalomban él,* mely tudományos munkákban alkalmaztatik, melyet a sajtó igen tekintélyes része már elfogadott. Az osztrák orthographiát magában Ausztriában sem használja senki; tisztán és kizárólag csak az iskolában és a tankönyvekben tengődik. Minek tanuljanak meg tanítványaink oly helyesírást, melylyel sem az irodalomban, sem az életben sehol nem találkozunk?

Ezek után az előttünk fekvő könyv szerzőinek már *elvi* állás-

pontját nem helyesellhetjük. De a könyvet különben sem mondhatjuk jónak.

A szerzők *helyesírási szabályzatát* nemcsak a tanulók, de még a tanárok sem fogják megérteni. Szolgai fordítása ez a német eredetinek, mely természetesen olyanok számára készült, kiknek a német az anyanyelvük, úgy hogy a magyar tanuló és tanár nem boldogúlhatnak vele. A szerzők egyetlen magyarázó szót sem kockáztatnak, még az eredetinek bevezetését is (mely a német helyesírás elvéről szól) elhagyták. A fiúk még azt sem tanulják meg e szabályzatból, hogy mely szóttagok hosszúak és melyek rövidek, mily szerepe van a hangsulynak, mily viszonyban állnak hangsúly és mennyiség egymáshoz stb. Pedig az elvi dolgok helyes megértése nélkül az egész helyesírás önkényes határozatok s épen oly önkényes kivételek halmazának tűnik föl. Megvallom, én részemről általában nem tudom felfogni, hogy juthat valaki arra a gondolatra, hogy ily helyesírási szabályzatot *lefordítson*, holott a laikus is könnyen beláthatja, hogy a magyar tanulónak egészen más szempontból kell az előtte idegen nyelv orthographiáját előadni.

A *szótár* szerencsés gondolat, de kivitele nem jó. A legszükségesebb szók hiányzanak belőle, a felvetteknél is sehol a szók grammatikai szerepére (hogyan conjugáltatnak, declináltatnak, fokoztatnak stb.) legkisebb figyelem nincsen. E nélkülözhetetlen kellékek helyett kap a tanuló egy sereg idegen szót, melyekkel alig találkozik valamikor az irodalomban. Így pl. egy hasámban (37. l.): *Compliment, Complot, complotieren (?), Compositeur, Compot, compress, Compromiss, compromittieren, Comptoir, concav, concentriren, Concession, Concil, concipièren, Conclave, Concordat. concret, Concurrent, Concurs, Condition, Conditor, Condolenz, Condor, Conduct, Conducteur, Conduite, Confect, Conférenz.*

Pedig az ily szótárra, meggyőződésem szerint, roppant szükségünk volna. Német nyelvi oktatásunk egyik főbaja kétség kívül abban rejlik, hogy az *alsóbb osztályú tanulóknak nincsen szótáruk*. A nyelvtanok és olvasókönyvek szerzői e bajon jegyzetekkel, magyarázatokkal, szógyűjteményekkel iparkodnak segíteni. Az illető könyvek ez által drágábbak lesznek, sok lomot hordanak fel minden egyes kötetben, és végre is *nem* segítenek a bajon, mert az ifjúságnak *teljes szótárra* van szüksége, még pedig oly szótárra, *mely neki a grammatikában is pontos és alapos felvilágosítást nyújtson*. Még az sem elég, ha egy főnévről vagy igéről megjegyezzük, hogy «gyenge» vagy «erős», mert e «felvilágosítással» sem a főnevet nem declinálhatja, sem az igét nem conjugalhatja a tanuló. A felfogásunk szerint készült szótárra való kellő figyelemmel szerkeszthetnék azután tanfériaink olvasókönyveiket is, melyekben csak azt kellene magyarázniok, a mi a szótárban megmagyarázva niucs.

Összefoglalom a mondottak alapján nézetemet :

1. Rendezzük a német helyesírást iskoláinkban, még pedig a porosz orthographiai szabályzat alapján.

2. E szabályzat, tekintettel arra, hogy a német nyelv nálunk idegen és nem anyanyelv, ügyesen átdolgozandó s egyes tételei (első sorban a tanár számára) röviden, de világosan indokolandók.

3. E szabályzathoz szótár csatolandó, mely a német nyelvnek leglényegesebb szókincsét magában foglalja, főtekintettel a középiskolai oktatásra. A szók grammatikai használatáról e szótár mindenütt pontos felvilágosítást nyújtson.

Meggyőződésem szerint ily munka kiadása a kormányt illeti, mert e könyvnek főkéllékei: *teljesség* (tehát meglehetősen terjedelem, vagy húsz-huszonöt ív) és *olcsóság* (legfeljebb 50 kr.). A helyesírás rendezése és szabályozása különben is a kormány dolga.

HEINRICH GUSZTÁV.

Olvasmányok a Poetikához, szerkesztette *Névy László*. Budapest, 1881. Eggenberger. 234 lap. Ára 1 frt 40 kr.

«Ezen olvasmányok a Poetika kiegészítéseül szolgálnak. Legnagyobbbrészt azon költemények, melyekre az elméletben hivatkozás történik... A kiválasztásban nemcsak a művek classikus értékét és a műfajra nézve jellemzetes voltát, hanem azt is szem előtt tartottam, hogy az olvasmányok közt legkiválóbb költőink képviselve legyenek.» Így nyilatkozik maga a szerző az előszóban könyvének czéljáról.

Névy *Poetika*-ja ügyesebb tankönyveink egyike; gazdag anyagot ölel fel, mégis könnyen érthető és áttekinthető; sem felfogásában, sem előadásában nem áll feltűnően a középiskola színe fölött, de azért laposnak vagy üresnek sem mondható; nem önálló vagy eredeti (a mi tankönyvben többnyire nem érdem), de nem is szolgál mása valamely idegen munkának. Greguss *Költészettana* minden tekintetben ellentéte a Névyének; rövidebb, tömörebb, magasabb és önállóbb felfogású, szélesebb látkörű, tudományosabb irányú, elvontabb stílű, — de mind e jelességei (hazai viszonyaink közt) jó részben nehézségekké s akadályokká válnak, főleg gyengébb vagy kényelmesebb tanár kezében. Azután niucsen hozzá olvasókönyv. Névy könyve, melynek felosztására s definitióira nézve sok esetben eltérhetnek a vélemények, megérdemli, hogy iskoláinkban elterjedjen, — most még inkább, minthogy az előttiink fekvő kötetben adott mutatóványok az elmélet megértését kiválóan előmozdítják.

Ez «Olvasmányok» általában kellő szakismerettel, irodalmi jártassággal és pädagogiai tapintattal szerkesztett tankönyv, s kétség kívül hasznavehető alapja lesz a költészettani oktatásnak. Sőt egyik oldala különös dicséretet érdemel. Szerző ugyanis három nagy epikus

művet: a Zrínyiászt, Zalán futását és Csokonai Dorottyáját teljes, részben prózai, részben szó szerinti *kivonatban* közöl. Ez eljárásával azt akarta elérni, hogy az ily művek is egész terjedelmökben tárgyalhatók legyenek az *iskolában*. Mind a felfogás, mind az eljárás helyes, s a képzelhető legjobb eredményt várhatni tőle: a kivonatosan ismertetett munkák *teljes* elolvasására fogja a tanulókat serkenteni.

Az «Olvasmányok» tehát hasznavehető könyv s mint ilyen engedélyezhető. Mégis bátor vagyok a következőkben néhány megjegyzést kockáztatni, melyek, nézetem szerint, figyelmet érdemelnek s talán reá bírnak a szerzőt arra, hogy művét a valószínűleg nem sokára bekövetkező új kiadás alkalmával ezek értelmében módosítsa és tökéletesítse.

1. A szerző nem vett fel drámai olvasmányt, mert, mint az előszóban mondja, «ha valamely műfajnál, akkor a drámánál szükséges az *egésznek* feldolgozása». Ez tökéletesen helyes, és az új tantervnek nem legkisebb érdeme, hogy e helyes felfogást érvényre emelte. De a szerző következtetése még sem áll. A *drámáról* magáról, a dráma szerkezetéről és törvényeiről csak *egész* mű olvasása alapján nyerhet a tanuló teljes és megfelelő képet. Ily egész művet kell vele olvastatni, tragédiát és komédiát egyaránt. De a *Poetiká*-ban ezen kívül még sok mindenféléről van szó, mit bizony nagyon czélszerű volna, hacsak töredékes példában is, a tanulónak bemutatni. Így pl. egy összefüggő jelenet valamely görög tragédiából, Aristophanesnek legalább egy parabasisa, Plautusból, Calderonból, Corneilleből egy-egy jelenet a különböző korok és nemzetek drámai stíljét tanulságosan szemléllhetővé tennék. A szöveghez csatolt rövid magyarázatok, jegyzetek, bevezetések stb. alkalmas módon előmozdítanák a közlött részletek teljes megértését. Ez az eljárás még más szempontból is igen ajánlatos, hogy t. i. a tanulókat a remekművek *teljes* elolvasására buzdítaná. Pedig végre is e serkentés, e buzdítás egyik legfontosabb feladata a tanításnak.

2. Az olvasmányok általában jól vannak kiszemelve; bár némely darabot (ilyenek pl. «Szöcs Marcsa», egy-két óda s epigramm, néhány régebbi írónknak némely sem költői, sem történeti szempontból nem értékes darabja) könnyen helyettesíthetni értékeessel és részben az iskolába jobban illővel. De fontosabbnak tartom a *prózai* olvasmányok szaporítását. Az egész kötetben (243 lapból!) nincs *három* lapra terjedő prózai olvasmány. Ez, nézetem szerint, az oktatás szempontjából nagy baj, pedig a szerző könnyen tehet róla, ha ott, a hol lehetséges, így a mondánál, a regénél (*Krisztus és a madarak*, 16. l., nem rege, hanem legenda), a legendánál (legjobb legenda-költőink, Arany és Tompa, nincsenek képviselve), a satiránál, mesénél, allegoriánál stb., — mennél több prózai darabot is fölvesz. Persze legjobb volna (ezen kívül),

ha a *regényt és novellát* is ezen kötetben vette volna föl. Elég furesza is, hogy poetikai olvasókönyvben ezeknek nyoma sincs, annál furesább, mert a szerző e költői fajokat *Poetiká*-jában (63—74. ll.) — természetesen! — kellő terjedelemben tárgyalta. Talán a *Rhetoriká*-hoz ígért prózai olvasókönyvébe akarja a regényt és novellát fölvenni? vagy egyáltalában nem szándékozik ezekből mutatóványokat adni, mert nem akar töredékeket közölni olvasókönyveiben? Mind a két szempont helytelen; a regény és novella költői fajok (nem is tekintve azt, hogy van verses regény és verses novella, ha némely æsthetikus másképp nevezi is), és mint ilyenek a poetikába, illetőleg a poetikai olvasókönyvbe valók; töredékes bemutatásuk pedig nem képezhet akadályt, mert a regény is úgy tárgyalható, illetőleg tárgyalandó, mint a hogy Névy igen helyesen a felvett eposzokat tárgyalta.

3. Legnagyobb kifogásom a könyv ellen a jegyzetek csekély száma, sőt, mondhatni, teljes hiánya. Nem ismételtél elégyszer, mire az «Utasítások» is többször felhívják a figyelmet, hogy lehetővé kell tennünk a tanuló házi készülését és meg kell könnyítenünk, rövidebbre szabnunk az iskolai oktatást. A mi száraz tárgyi magyarázatra szükség van, azt a tankönyvben lehet, sőt kell is közölni. Egyes olvasmányoknál meg, pl. Horatius költészettanánál, épen megfoghatatlan a magyarázatok teljes hiánya. De másutt is számos helyen elért volna egy kis jegyzet. Hogy csak egy-két példát említsek, a 204. lapon *Az örök istenáldta Gaea*, a 164. lapon a *sybarita* és a 215. lapon a *szibarita ráz* nagyon megkívánják a magyarázatot, nem is szólva az elbeszélő költeményekről, melyek legnagyobbrészt s itt-ott jó sok magyarázatra rászorúlnak. A *Fóti dal*-nál a következő jegyzet olvasható: «Készült Fóton, az 1842. okt. 5. szüret alkalmával. Innen címé». Ez adatot rég megczáfolták (Vörösmarty M. M. ed. Gyulai Pál, II. 292. l.). Jobb lett volna, ha a szerző pl. a második versszak következő sorait magyarázza:

Hol van a hal, mely dicső volt
És remek?

Tudom, hogy némelyek szerint e magyarázatok a tanárra bizon-
dók, — de a tapasztalás mindenkit meggyőzhetett már arról, hogy így
nem érünk célzt, hogy tanáraink közt még mindig nagy számmal
vannak olyanok, kik vagy nem tudnak vagy nem akarnak fáradozni.
De figyelembe veendő az is — és erre kívánok legnagyobb súlyt fektet-
etni — hogy kár az ország összes tanárait egyes adatok, nevek, cél-
zások kutatásával fáradoztatni, mikor a tankönyv szerzője ezt a fővá-
rosban, hol minden tudományos eszköz és a legkülönbözőbb szaktudó-
sok rendelkezésére állanak, nagy fáradság nélkül elvégezheti. A vidéki
tanár sokszor, tudományos eszközökkel, könyvtárral stb. nem rendel-
kezőn, legjobb akarata, legnagyobb buzgósága mellett sem érheti el

azt, mit a fővárosi tankönyvszerző csekély utánjárással elvégezhet. Ne csináljunk folyton fél munkát, még pedig oly fél munkát, melynek másik, *nehézebb* felét másokra hárítjuk.

4. Még egy kis megjegyzést. A csodaszarvasról szóló regénél (ez is mennyi magyarázatra szorúl!), a Zrínyiásznál, Zalánál s Kemény Simonnál (Vörösmartytól) a szerző bevezetésül — igen helyesen — adja a *történeti alapot*, de csak az elsónél magából a *forrásból* (Kézai-ból), a többieknél Horváth Mihályból. Ez utóbbi eljárás annál kevésbé helyeselhető, mert a szóban forgó költemények szerzői Horváth Mihály könyveit nem ismerték, s így nem is használhatták, nem belőle merítették a feldolgozott tárgyat. Helyesebb volna, vagy mindig a forrást, vagyis az illető esemény *első* feljegyzését vagy legalább oly feljegyzést közölni, mely valószínűen az illető költői műnek forrása volt, vagy végre, a hol sem az egyik, sem a másik nem lehetséges, e történeti alapot sokkal rövidebbre fogni. — Eňyingeri Török Bálint levelénél (154. l.) szintén nem ártott volna a «történeti alap» rövid összefoglalása.

Ezek volnának azon általánosb irányú megjegyzéseim, melyeket hazai szakférfiainknak s különösen az előttem fekvő könyv szorgalmas s folyton előre törekvő szerzőjének figyelmébe ajánlani akartam. Névy poetikai olvasókönyve mostani alakjában is hasznos könyv, — különben is egyetlen poetikai olvasókönyvünk; de ha az említettem kívánságokat teljesítené, nézetem szerint nemcsak jeles tankönyv lenne, hanem az iskola falain kívül is számíthatna érdeklődő és hálás közönségre.

Budapest, 1882. február hó 18. ¹⁾

ANAKREONI DALOK.

9. Az elfogott fecske.

Hogyan fenyítselek meg,
Te csacsaszájú fecske?»
Mefogjam és lenyírjam
A fürge-röptü szárnyad' ?
Avagy kövessem inkább
Téreusz királyt s tövestül
A nyelvedet kivágjam ?
Mit rablod el Bathyllust
Olyan korán csipogva
Szépséges álmaimból ?

P. THEWREWK E.

¹⁾ A Magyar Országos Közoktatási Tanács bírálata.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Goethe et Diderot par *J. Barbey d'Aurevilly*. Páris, 1880. E. Dentu, éditeur. XXIII, 290 l. Ára 3 frk. 50 cent.

Si l'on n'imprimait que l'utile,
il y aurait cent fois moins de livres. *Voltaire*.

Vannak emberek, kik vagy elbizakodott önzésből, vagy cinikus félszagségből mindig ellenkező véleményben szeretnek lenni másokkal, még pedig annál inkább, mennél fontosabb a vélekedés alapjául szolgáló tárgy.

Minden jel oda mutat, hogy a címben megnevezett munka szerzője az ilyen külöнкödő embereknek is a legszélsősкödőbb fajtájához tartozik. Nagy maga-fitogtatásával előáll, hogy ő bírálatos «tanulmányt» (étude) ír; mentegetődzik, hogy őt semmi külön érdek és szempont nem irányozza; kérkedik, hogy ő csak az igazat akarja, de bátran kimondani, s a nagyzó vállalkozás mégis oda lyukad ki, hogy az egymás mellé illesztett két testes «tanulmány» voltaképen gyalázó pamphlet; a nagy pártatlanság valóságos nemzeti és felekezeties epéskedés, a bátor szokimondás pedig a legközönségesebb fajtájú dühöngő szidalmazás.

Nem tekinthetjük föladatunknak, hogy Göthét, különösen pedig Diderot-t e munka gáncsolásai ellen védelmezzük. Különbem sem szorúl egyikök sem a mi paizsunkra. Mi a mérgeskedő munkát csak mint irodalmi curiosumot, mint olyan szenvedélyes seperatum votumot kívánjuk bemutatni, mely embert és művet egyiránt a gyűlölet szemüvegén nézve vizsgál és ítél meg.

Kellemetlen s egyszersmind nevetséges látvány egy ilyen béka-pöffeszkedés, egy ilyen tudós-oktalankodás, egy ilyen chauvinismussal vegyes ultramontán türelmetlenkedés, de nem minden tanulság nélküli, a mennyiben minden méltatlankodás a méltányosság iránti becsülést, minden igazságtalanság az igazság iránti tiszteletet s minden elfogultság az elfogulatlanság iránti hajlandóságot éleszti és fokozza.

D'Aurevilly könyvében a két famosus «tanulmányt» egy hosszú bevezetés (introduction) előzi meg, mely kijelenti egy részről, hogy a két bírálat eredetlieg nem egy terv szerint készült, de utólagosan összeillőnek mutatkozott, a mennyiben Göthe Diderot-nak a tanítványa, kiegészítője; kijelenti más részről, hogy e könyv föl akarja végre szabadítani Franciaországot a Németország nyomása alól, mely utóbbi az előbbi «bölesészetileg és irodalmilag occupálta s a francia észjárást és képzelődést leigázta» annyira, hogy Göthe dicsőségét is

Franciaország, «a csábító Franciaország tette *európaivá*». A mint aztán e *szerencsétlenség* miatt jól kijajgatja magát s számtalan változatban hirdeti, hogy Göthe igazában mennyire semmi és senki, áttér voltaképi tárgyaira.

D'Aurevilly ur Göthe munkáit *természetesen* nem eredetiben, hanem fordításban, Porchat fordításában olvassa és bírálja. Mellesleg jól kifizeti szegény Porchat-t, meg Göthének valamennyi francia fordítóját, s nem annyira azért, hogy ez «irodalmi kontár» munkáit lefordították, hanem hogy a lefordításra érdemeseknek találták.

Göthét és munkáit nyolcz fejezetben tárgyalja, melyek közül az első az általános méltatást, a második Göthe *színműveit*, a harmadik *költeményeit*, a negyedik a *philosophiáját*, az ötödik a *regényeit*, a hatodik az *utazásait*, a hetedik Göthét mint tudóst mutatja be, s végül a nyolczadik a tanulmány *eredményeit* foglalja össze.

Mindjárt bevezetésül kimondja, hogy Göthe őt *úntatta*, már pedig igazi lángész nem lehet úntató. De hát Göthét csak a félkegyelműek tartják lángésznek, s hogy ily szerencsétlenek vannak, az mindenekelőtt Franciaországnak, különösen pedig Staëlnének a vétké. A francziák híresztelése nélkül Göthe csak a németek közt ütött volna zajt. Sokkal inkább tanult, mintsem alkotó szellem levén, egész életén át soh'sem csinált egyebet, mint «fordított és átdolgozott». Különbön pedig tetőtől talpig *együgyű* (badaud) volt. De azért belekontárkodott mindenbe. Volt miniszter, színházigazgató s írt annyi mindenfélét, hogy kísérleteinek se vége, se hossza. És egyebek közt Lewes mégis talál rajta magasztalni valót. No, de «Lewes sem nem tudós, sem nem kritikus, sem nem bölcsész, hanem egészen egyszerűen életíró», ki «nem pirúl» Göthét ennek saját önéletrajza alapján dicsőíteni.

Göthében nemcsak maga Göthe, hanem a világ is a drámáirót bámulta leginkább. Drámai művei közül legnagyobb mértékben elragadta Németországot (noha nem annyira irodalmi, mint inkább nemzeti tekintetből) *Faust*. Pedig hát Faust nem a Göthe agyából származott, hanem kívülről jutott be az agyába, mert már régóta többszörösen készen volt; elkészítette azt főleg a Marlowe hatalmas keze, mely után Göthének nem volt egyéb teendője, mint az *átdolgozás*. Aztán Göthe *Faust*-ja különben is inkább opera, mint dráma, s az is összeférezelve többé-kevésbé élő képekből, melyek laza egymásutánban követik egymást s középkori tudáskosság képviselői. De a *Faust* mindenesetre jobb, mint a *Götz von Berlichingen*, mely, igaz, nem fordítás, de shakespearei utánzat. Faustban egyetlen egy személyt vallhat Göthe a magáénak, t. i. *Margarétát*, ki igaz és élő, de annyira fajképpé átalánosítva, hogy minden társadalomba és civilizációba beillik, s hogy Göthének valamennyi más nőalakja is mind ennek az egynek a változata.

Mephistopheles nem a Götheé, hanem a legendáé. Egy-két vonást leszámítva *Mephistopheles* nem igazi, hanem csak «német ördög».

Visszatérve Götz von Berlichingenhez, úgy vélekedik, hogy Götz pusztán egy «feudalis Don Quichotte», ki szereplő társaival együtt úgy tesz-vesz, mintha madzagon rángatnák. Jobbnak tartja ennél *Egmont*-ot, noha ez sem egyéb bizonyos személyek és ismeretes események jelenetezett *elleptetésénél* (défilade), egyetlen Göthei alakkal, *Claire*-vel, ki azonban nem más, mint a Faustbeli Margaréta. De ez természetes, mert hiszen a Göthe tehetsége semmiben sem meddőbb, mint a nőalakok teremtésében. Különben e tragédiában minden Beaumarchaistól való, de Beaumarchais szelleme nélkül. S ez annyival kevésbé csodálható, mert Göthe csak toldott-foldott, sokat olvasott, de képzelő tehetsége egy csöpp sem volt. *Torquato Tasso*-jában Rousseaura ismerhetni s *Iphigenia in Tauris*-a nem egyéb, mint görög utánzat, de csak annyira hasonlítva a görög drámához «mint egy hőember egy márványszoborhoz». Egyetlen egy darabban látszik megdobbanni az az ízom, melyet Göthe szívének lehet nevezni, t. i. *Stella*-ban, csak hogy ez meg *Werther*-ből van «lopva», mert Göthe még önmagát is csak át szokta dolgozni. *Clavijo* is csak «összeollózott» tragédia.

Maradt Göthétől közel egy kötetnyi vígjáték is; de azok mind csupa haszontalanságok. «Nincs Párisban olyan kis színház, melynek repertoirejában nem szellemesebbek, jellemzetesebbek s comicusabbak volnának nemcsak a comédiák, hanem a vaudevillek is», mint a Göthe vígjátékai, melyekben sokkal több az alacsonyosság, mint a szellem. Már pedig, a mi alacsony, az megszűnik szellemes lenni.

A Göthe *költeményeinek* megbírálásánál a fordításhoz mellékelt arckép elemzéséből indul ki. Keresi e nyalka (coquet) arcképen a költői kifejezést, a «Jupiter-Göthe» fenköltiséget, a Beethoveni, Byroni, Miltoni szem-kifejezést, de hiába; s kimondja *merészen* (hardiment), hogy hiszen «Göthe legkevesébbé sem költői egyéniség». Ismervén saját ürességét, inkább a tárgyias költészettel foglalkozott, mint olyan ember, a ki csupa szem volt, de szív és agyvelő nélkül. Hanem tárgyias költőnek is milyen! *Római elegiái* nem is elegiák, hanem leírások. *Wahrheit und Dichtung* című versei sem nem költemények, sem nem igazságok. Még legjobb a *Divan*-ja, de az is a Hammer fordította Hafiz hatása alatt készült, *Bakis jóslatai* egyszerűen érthetetlen badarságok. *Distichonai* annyira közönséges sentenciák és közmondások, melyeket még egy Göthének sem volt érdemes versbe foglalnia. Szóval ezen egész úgynevezett költészeten az a germán kód ömlik el, mely a németeket a legrégebb időktől mind e mai napig jellemzi.

Hát még philosophusnak milyen philosophus ez a Göthe? Valóságos fakir philosophus a fakirnak mysticismusa nélkül. Az volt a

hite, hogy «a természet istenben és isten a természetben van, a mi épen úgy hindu, mint német pantheismus». Olvasta ugyan Spinozát, de nagy tisztességre emelnők, ha spinozistának neveznök. Hindu volt ő egészen, valóságos pangloss, de e mellett sokban hasonlított Talleyrandhoz is, noha ennek természeti adományaival nem dicsekedhetett. Göthe sem nem tisztán költő, sem nem tisztán tudós, hanem e kettőnek ritka példájú keveréke, oly keverék, melynek főtulajdonsága a látszat.

Regényt is írt hármat e címek alatt: *Werther*, *Wilhelm Meister*, *Wahlverwandtschaften*, mely utóbbit d'Aurevilly «Concubinage»-nak kereszteli, hozzá tevén, hogy «a derék, becsületes németek csak azért találták föl a metaphysikát, hogy legyen képmutatásukat mivel leplezniök». *Werther* egy affektált, érzelgős, gyermekes suhancz-munka, melyben Göthének egyetlen leleménye a pisztolylövés; mindazáltal ez a három közt a legjobb s még ma is elolvasható. Ellenben a másik kettő még csak rossz könyvnek sem mondható, hanem megnevezhetetlen, kimondhatatlan s olvashatatlan izé, minden bírálaton alul álló compositióval. «Becsületemre (így kiált föl), hihetetlennek tartom, hogy azok, kik Göthéről a lángészt megillető tisztelettel beszélnek, olvasták, még pedig végig olvasták volna a *Wilhelm Meistert* és a *Wahlverwandtschaftent*». E két munka az ostobaság tüneményei. Idő- és önértékpazarlás lenne ezekkel bővebben foglalkozni. Csupán annyi legyen mondva az utolsóról, hogy az a mormonok concubinatusa s heidelbergi hordószámra méri az úntatást, ezt az egyedüli alkotását Göthének.

Ezt követőleg örömmel jegyzi meg d'Aurevilly, hogy az eddigi fejezetek ellen, noha azok a *Constitutionelben* s részenként jelentek meg, egyetlen tiltakozó hang sem emelkedik, bár ő valóságos skandalumokra volt készen. Csúfolván Göthét, hogy az «ördöngös Voltairet» akarta, de tehetség nélkül játszani, sorra veszi *Útazásait*. Először is olaszországi útazásáról szólván, szemére veti, hogy «nem szerette sem a régieket, sem a történelmet, mert a *történelem nem látható valami*», már pedig Göthe egyetlen egy organumnak, a *szemnek* a rabszolgája. Különböző útazónak is olyan volt, mint egyébrek. Középszerű tehetsége csupán gyermekes, vagy öreges kíváncsiságban nyilvánul. Leírásai, elbeszélései unalmasok, együgyűek mindenütt, mert hiszen szeme úgy volt alkotva, hogy mindenütt és mindenben csak a kisszerűt látta meg. «Figyelmes közellátó és paránykutató, ki a tárgyat, ha csak orrát bele nem ütötte, észre sem vette volna.» Egyébiránt «minden megvetése mellett is» fölemlíti, hogy Göthe néha mégis tülemelkedett «eredeti középszerűségén és saját értelmi színvonalán». Így pl. Rómában észreveszi a művészetet. Maga mondja, hogy ott újjászületik az ember; de ő nem

született annyira újjá, hogy «a catholicismus római költészetét megértette volna». De protestáns létére hogy is értette volna! Azt azonban nem tagadja, hogy a Göthe műbírálataiban, ha nagy fény nincs is, egy-egy szikra itt-ott mégis föl-fölvillan. (A művészetéről szólóban d'Aurevilly úr megteszi Dürer Albertet «nagy cseh»-nek [magnifique bohème]).

Göthe *Emlékirataiban*, melyek szerinte sokkal gyarlóbbak útazásainál, mindössze két kifejezést talál a nagy kritikus valamire valónak, nevezetesen: «mint balzsamos gőzkör» és (egy fiatal hölgyre czélozva) «úgy látszék, hogy magával vitte páholyába azt a fényes éthert, melyben mondhatni, úszni szokott». (!!!) Ezeknél sem szebb, sem okosabb kifejezés az egészben nincs több.

A mi a tudományosságát illeti, az is középszerű, mint mindene; de annyit megenged, hogy figyelő ember és «e figyelmessége révén el is jut a relativ eszességnek bizonyos fokáig»; az állattanban, botanica- és anatómiában érdemet is szerzett; de ezzel aztán vége is a tudományának. Egyebek közt Newtonra vonatkozó bírálata, melyet pedig még Faustjánál is többre becsült, valóságos megvetés tárgya lett. «S ez volt egyetlen bánata ennek a szerencse-gyerekeknek, ennek a Nabuchodonozornak, ki két lábon maradt s nem étetett az isten vele füvet, a mihez pedig annyi joga volt»...¹⁾

De ki győzné türelemmel, hogy ezt a «komoly tanulmányt» még bővebben idézgesse? Legyen elég tehát még csupán annyit megemlítenünk, hogy, miután Göthét fajankónak, bolondnak, erkölcsi mumiónak nevezgette s életét mint a legbotrányosabbat mutatta be, végül oda lyukad ki, hogy «egyetlen példa az irodalomtörténetben, mely pedig annyi bitangolást, annyi ál-érdemet takargat», hogy egy Göthe, ez a nagy semmi, oly hosszú időn át oly nagy méltánylás tárgya lehetett. Íme most már illő mértékre van leszállítva ez «irodalmi cameleon», s azért ilyen modorban, hogy a büszke szellemeket (!) elriaszsa a göthei dicsőség megkedvelésétől.

Egy csőppel sem kiméletesebb a másik, hasonló terjedelmű tanulmány sem; annyiban azonban mégis kegyelmesebb, hogy Diderot-t többnek tartja Göthénél. S hogysis ne, mikor Göthe csak Diderot után lett azzá, a mivé. D'Aurevilly Diderot-t először is mint

¹⁾ Nem lesz talán érdektelen itt megemlítenünk, hogy, míg d'Aurevilly így a sárgaföldig letapossa Göthét, addig az oktatásügyi miniszterium a tanár- és tanítójelöltek számára egy «mozgó könyvtárt» rendeztetvén be, a «nagy írók» című rovatban ilyesmit is ajánl: «60. Goethe: Herrmann et Dorothée». — «61. Goethe: Goetz de Berlichingen». K. P.

philosophust bírálja; majd sorra veszi az *elbeszéléseit* s *regényeit*, a *színműveit*, a *kritikáját*, a *levelezését* s végül még egyszer egymás mellé állítja a két hirhedt «charlatan»-t, megtoldván a szép parallelát azzal az ismételt mentegetődzéssel, hogy Göthe ellen nem a sédani napok emlékének hatása alatt szállt síkra.

Diderot, «e roppant fecsegő», sokat írt. A mai kritika magasabb polczra helyezte, mint saját százada. Különösen nagyra becsülték a németek, kikkel egyébiránt nem egy tekintetben szellemi rokonságban áll. A francia kritikuskok közül kiváltképen Janin, Sainte Beuve és Joubert rajongtak érte, «szegények», de Joubertnek mégis volt annyi ízlése, hogy csak a neki tetsző lapokat vágta ki és tette könyvtárába Diderot munkáiból, melyeknek többi részeit «inquisitor-módon» elégette.

A Diderot könyveiben az, a mi legérdekesebb, nem tőle, hanem leányától, Vandenuétől való, s ez Diderot életrajza. Ez jól van írva, de elfogúltan. Láttva volna csak az apját a Procope-kávéházban, meg egyebütt, majd másképen beszélne róla. Bármily ügyesen forgolódott is Diderot a társaságokban, azért csak nyalka mendikáns maradt ő mindenkor. Parasztos nyárspolgári sajátságait sem a honi jó társaságokban, sem II. Katalin udvarában nem tudta levetkőzni. Diderot-t németek Voltaire mellé állítják; pedig ép oly kevésbé hasonlított Voltairehoz, mint Rousseau, ha csak abban nem, hogy mind a hárman gyűlölték a catholicismust. S épen ez Diderotnak az első vétke; a másik pedig az, hogy a német szellemet ő honosította meg s ezzel a francia szellemet nemzetietlenné tette. Őt bizonyos tekintetben a Göthe apjának lehet nevezni; de, mint az e korbeli apák, többet ér a fiánál. Diderot is, mint Göthe, sok mindenbe belekanalazott, de kevésbbé bárgyú dilettantismussal, mint Göthe. Még legvakabb volt az egyházzal szemben, állítván, hogy «egyedül a józan ész (raison) teremt hívőket»; már pedig — d'Aurevilly szerint — «La raison ne fait que des raisonnants ou des raisonneurs!»

Diderot «úgy nevezett» *philosophiája* nem egyéb, mint a Bacon experimentalismusának szüleménye és terjesztője, túlhajtvá ezt egészen a materialismusig, melyet munkái oly «büszke szemérmertlenséggel» tükröznek vissza. A «hirhedt» *Encyclopaediának* ő nem feje, hanem részvényese volt. A ködös abstractiókat szerette, míg az igazi philosophus az igazság után tör. Ha az igazi philosophusokat, az igazi vallásos embereket kérdezzük, azok majd meg fogják mondani, hogy Hegel pantheismusa, Littré positivismusa és Darwin naturalismusa után mi értéke van a Diderot «nyomorult materialismusának», melynek még csak az az érdeme sincs meg, hogy legalább világos volna. A bíráló mindössze a «Rêve de d'Alembert»-nek ismeri el némi viszony-

lagos értékét. Abban legalább van szellem; de «absolut cynismusa» abban is egészen a kutyaságig megyen. Hanem hiszen úgy is halt meg, «mint egy kutya».

Elbeszélései és regényei szintén csak arra az emberre vallanak, mint a filozófiája. A regény, mint többi «istentelen» XVIII. századbeli írótságánál, ő nála is csak szokott eszméi hordozója volt. Egyébiránt nemcsak kora akadályozta őt abban, hogy nagy regényíró legyen, hanem a tehetség hiánya is. Diderot fecsegő természeténél fogva predikátornak lett volna jó; de «az ördög korán hatalmába ejtette s így megmentette tőle az istent». Nagyon értett a paradoxonokhoz, mely tehetségével ügyes elbeszélő képességet párosított, de alakot nem volt képes teremteni egyet sem.

Hát *színművei* milyenek voltak? Megbuktak; pedig ugyancsak kardoskodtak mellettök a czéhbbeliek. Mindössze a *Pere de famille* tartotta fenn magát 1835-ig, hogy aztán örökre letűnjék az is. Csupán a németek tapsolták meg Diderot polgári tragédiáit. Még Lessing is felült neki, holott legalább is egy fejjel volt nagyobb Diderotnál, ki különben is absolute az ellenkezője annak, a minék egy drámaírónak lennie kell, s a dráma terén is csak XVIII. századi materialista s istentagadó philosophus. Nincs benne semmi igaz, s a mennyiben hatott, hatása általában csak ártalmas volt. Szegény Beaumarchais-t is ő rontotta el.

S ennek a boldogtalannak, ki mindenben kételkedett, az a szemérmetlen önhiúsága is megvolt, hogy ő költő. S valóban csinált is verseket, melyek közül azonban csupán a következő gyönyörűséges négy sor vésődött be az emberek emlékezetébe :

«A természet nem szült se' szolgát, sem urat.
Törvényt nem akarok sem adni, se kapni,
S ha már nincs kötél, hogy királyokat fojtsak,
Paphurkát szeretnék karra motóllálni».

(La nature n'a fait ni serviteurs, ni maîtres.
Je ne veux ni donner, ni recevoir des lois,
Et mes mains ourdiraient les entrailles du prêtre
A défaut du cordon pour étrangler les rois.)

A kiadók azonban nem akarták, hogy Diderotnak a több versei feledésbe merüljenek. Teljes Diderot-t akartak adni. Isten neki. Legalább láthatjuk, hogy többi versei nem mind a fentebbi négy sor nyelven beszélnek.

Mint *kritikus*, valóban félelmetessé lehetett volna, ha akarta volna. De, hogy valaki erős kritikus lehessen, helyes kritikai érzékkel kell bírnia, a mi pedig ő nála hiányzott. A kritikusai képzettségéből csak az volt meg benne, a mi «becstelen és becstelenítő». M_{aga} mondja,

hogy a kritizálás «ostoba foglalkozás». Ez bizony elég szomorú, kivált ha olyan «lángész» mondja, a milyenül őt ünnepelték. Pedig meg kell vallani, hogy ritka kritikusi adománya volt. Megvolt benne a föltaláló képesség. Meg tudta mondani, hogy mit hogyan kellett volna csinálni. S mégis rendesen megelégedett azzal, hogy bírátaiban csak az apró-cseprő hatásokról számolt be. Egyszer mégis megtette, hogy képmásának, Thómasnak egy, a nőkről írott rossz declamációját áldolgozta, hogy megmutassa, milyennek kellett volna annak igazában lennie; és ez lett a legjobb munkája; ez az a dolgozat, melyet d'Aurevilly a «föltaláló kritika szerencsés mintájának» nevez. De aztán csakis a kritikában volt föltaláló.

Levelezései általában csak munkáiban elszórt eszméinek, nézeteinek bizalmas alakú ismétlései; miért is sem Diderot, sem az irodalom nem vesztett volna semmit, ha e levelek homályban maradnak. Mindössze csak botrányos élete tárul föl e levelekben nyiltabban, különösen azokban, melyeket „*barátnőjéhez*“ intézett. Ez utóbbi levelekről a műés erkölcsbíró d'Aurevilly olyan kifejezésekkel referál, melyekhez hasonlók talán a külvárosi korcsmákban sem hallhatók, s melyeket itt igazán röstelne az ember bemutatni.

Végül még egyszer egymás mellé állítja Göthét és Diderot-t, részint, hogy amannak kisebb voltát annál hatásosabban kimutassa, részint pedig, hogy még egyszer hangsúlyozhassa, hogy e bírálatok nem faji és felekezeti gyűlöletből, hanem egyedül az *író* és *híró* meggyőződéséből származtak s így is csak azért, hogy az ál-érdemek illeték-telen dicsősége valahára már kellő világításban legyen feltüntetve.

Ime a famosus munka, melylyel nyilvánosan talán nem foglalkoztunk volna, ha híret nem veszszük, hogy bizonyos körökben nagy tetszéssel és elismeréssel fogadták. Every man has his own pleasures!

KIRÁLY PÁL.

Pindars Siegeslieder. Erkl. v. *Friedrich Mezger*. Lipcse, 1880. 484 l. Ara 8 márka.

Dissen Pindaros-commentára óta nagyobb szabású magyarázatos Pindaros-kiadás nem látott napvilágot. Pedig 1847 óta, — midőn Dissen magyarázatait Schneidewin másodszor adta ki — számos, Pindaros magyarázatának az eddigiéknél tárgyilagosabb alapot szolgáló kutatás történt. Ideje tehát már, hogy valaki ezen újabb vizsgálódások szempontjából, megmaradva a Boeckh álláspontján ott, ahol lehet, — Pindaros ódáit újból commentálja. Egyrészt e feladatnak akar megfelelni Mezger jelen magyarázatával. A másik czélt maga a szerző így mondja ki az előszóban: «Der Zweck der Ausgabe ist Studirenden und solchen, die den Dichter lediglich um seiner selbst lesen wollen, das Verständniss zu erleichtern.»

E kettős czélt Mezger általában véve nem érte el.

Az elsőre nézt nagyon is szűk keretben mozog a commentár. A ki a Pindaros-irodalom terjedelmes voltát ismeri, tudni fogja, hogy ilyfajta összefoglaló commentárt írni nem könnyű dolog. Mindent belevonni lehetetlenség, de nem is felel meg a czélnak; épen csak arra szorítkozni, a miben a tudomány teljes megállapodásra jutott, szintén nem czélirányos. Mert hány vitás pont van a pindarosi exegesis tág mezején, hol az ítélet ma még csakis subjectiv, de a hol a legnevezetesebb és talán valamikor megoldásra vezető ezen subjectiv ítéleteket elmellőzni nem lehet. A helyes mérték és finom tapintat e feladat megoldásának egyik főkelléke. Mezger ugyan az irodalmat teljesen ismeri, és alig van oly Pindarosra vonatkozó kis közlemény, melyet fel ne használt, vagy a melylyel számot ne vetett volna, — ámde ily nagy apparatussal csak ott dolgozik, hol a költemények alapgondolatait szándékszik a környező elemekből kivonni, vagy ha általános æsthetikai fejtegetésekbe bocsátkozik. A részletekkel néha oly röviden bánik el, mint valami közönséges jegyzetes kiadás. Itt tehát még mindig a Boeckh commentára az első tekintély.

Ugyancsak túlságos szó-fukarság vádja alá esik Mezger, ha könyvét a másik czél alapján bíráljuk. Mert ugyan melyik kezdő birkózik meg commentár nélkül e legnehezebb görög költőnek számos oly helyével, melyekről M. egy szót sem szól. Néha 5—6 sort magyarázat nélkül hágy; máskor meg angol kiadásokból vett fordításokkal (melyek nem mindig helyesek) igyekszik világosságot hozni az illető helyre.

A bírálóra az egész commentár oly benyomást tett, mintha minden szava egy bizonyos tendenciának hódolna, mely azonban szintén nem kifogástalan. Van egy Mezgertől kiemelt szempont, mely Westphal egy nevezetes felfedezésének következetes keresztülvitele akar lenni, s melyben sok a fáradság, de kevés a köszönet.

Mintthogy e dologról eddigelé nálunk nem igen szóltak, legyen szabad ez ismertetés keretét felhasználnom és a dolog velejét pár szóval felemlítenem.

Westphal a «Prolegomena zu Aeschylus Tragoedien» czimű művében azt állítja, hogy Aeschylus a maga kardalainak és Pindaros a maga ódáinak szerkezetében a Terpander-féle nomost követték. Ő ez állítását Ol. 5., Nem. 11., Ol. 4. 10. 12. 14 és Pyth. 7 és Nem. 2 kivételével valamennyi pindarosi ódára alkalmazhatónak vélte. Kétségtelenné tette azt, hogy a Terpander-féle nomos 3 főrésze, t. i. az ἀρχή, az ἐμπελαλός és a τετραγίς 86 ódában határozottan kidomborodik. Ezenkívül ráutalt ama részekre is, melyek ezen 3 főrészt áthidalják, illetve kiegészítik, noha e mellékrészek létezésének bebizonyítását maga már el nem végezte.

Mezger a Westphal bizonyító eljárását ki akarja egészíteni. Ő t. i. azon fölfedezésre vélt jutni, hogy Pindaros, kinek hallgatóira nézve a mnemotechnika egy bizonyos neme, itt a Terpander-féle nomos, valószínűség égető szükség volt, — nem elégedett meg ezen szigorú és a hallgatók nagyobb része előtt ismeretes felosztási módozattal, hanem az emlékezetet ezenkívül elősegítette az által is, hogy ugyanazon, rendesen tartalmas szót a szükség szerint a strophá, antistrophá vagy epodós ugyanazon versében, sőt ugyanazon tactusában ismételte.

Mezger már most azt keresi, hogy ugyanazon költeményben hol fordulnak elő ugyanazok a szók, — s ezen tisztán esetleges játékokban akarja feltalálni a pindarosi magyarázat tárgyilagos alapját. Sajnos, hogy az olvasó, bármily jóakarattal igyekezzék is a Mezger teoriájának bizonyítékokat szerezni, — csakhamar el fog állni igyekezetétől, ha rendre veszi a szerző okoskodásait.

Vegyük sorjában az első 5 költeményt, Pyth. II., Pyth. III., Pyth. I., Olymp. I. és Nem. I.

Pyth. II. 25: *σάφές* és 57: *σάφρα* közt parallelismust vél Mezger találni. Nem tekintve azt, hogy e szó Pindarosnál, meg egyebütt is, nagyon közönséges, maga a mythos nem a 25, hanem már a 20 verssel kezdődik. — 52. és 75. *βροτῶν* ismét oly közönséges szók, melyeknek ugyanoly helyen való visszatérése a véletlen rovására eshetik.

Pyth. III. 77: ἀλλ' ἐπεῦξασθαι μὲν ἐγὼν ἐθέλω (Antistr. 1.)

1—2: ἤθελον γείρωνά κε Ψιλυρίδαν,
εἰ χρέων τοῦσ' ἀμετέρως ἀπὸ γλώσσης κοινὸν εὔξασθαι
Stroph. 1—2.)

A vonatkozás azért nem lehet szándékos, mert hisz az ἤθελον (1 v.) egész más értelmű, mint 77: ἐθέλω, s mert emez antistrophe 1. amaz pedig a strophá 1. sorában fordul elő. — 62: *μυχανάν* az epod. 2., 109. ugyanaz a szó az epodus 3 sorában fordul elő. — 6. v. *τέκτονα νοδονίας*, a strophá 6., 113: *τέκτονος οἶα σοφοί* az epod. 7 sorában fordulnak elő, nem tekintve azt, hogy a vonatkozás constatálása különben is légből kapott. A 6. sor *γυιαρχέως*-át összeveti M. az 52. sor *γυίως*-jával.

Pyth. I. 81: «indem er τίς (69)., durch welches Ζεῦ 67. v. wieder aufgenommen wird, an die gleiche Stelle der Antistrophe setzte, in der v. 29. Ζεῦ stand». (sic!). — *ὁ πᾶς χρόνος* 46 v. — *τὸν προσέριποντα χρόνον* (57 v.), az egyik a strophá 6. sorában, a másik az ep. 5. sorában, — tehát nem ugyanazon a helyen. — *αἰεῖ* (64) és (67.): *αἰεῖ*, és (90): *αἰεῖ*. Isnét a legközönségesebb szók! — S ezen szók bizonyára csak véletlen ismétlése legyen az egész óda magyarázatára nézve irányadó!

Ol. I. (96 l.): τῶμβον ἀμφίπολον ἔχων — 17: φίλαν ἀμφὶ τράπεζαν (beidomal steht ἀμφὶ im gleichen Vers und Fuss der Strophe [Antistrophe]). Ez még a Mezger szempontjából se szolgáltatja a legceskélyebb bizonyítékot sem; — 15 v.: ἀγλαΐζεται: és 94: ἀγλαιαῖσι összevetetnek, pedig 1. nem is ugyanazok a szók, 2. amaz az Antistr. 3. emez a Stropha 4. sorában áll. — Ugyanott p. 96: «Denn wie Pelops λαγέτας ἐξ ἀρεταῖσι μεμαότας υἱός (92) erzeugte, so heisst es auch von Hieron v. 13 (im gleichen Vers der Antistrophe δρέπων κορυφὰς ἀρετῶν ἀπὸ πατρῶν)» Ἄρετῆ ismét a leggyakrabban előforduló szók közé tartozik.

Nem. I. 55. v. ἔστα és 19. ἔσταν. — 61 vs.: ὁ δὲ οἱ φράζει κ. τ. λ. és 14 vs.; κατένευσεν τὲ οἱ γαίτας egymás mellé állíttatnak, mert mindkét helyen ígéret, illetve jóslás van. — Ritkítja párját az, amit M. a 111. lapon mond: «Dass aber der Dichter diese so wortreich gepriesene ewige, selige Ruhe im Causalzusammenhange mit der Bewährung der angeborenen Tüchtigkeit in Mühe und Noth gesetzt wissen will, dürfte daraus hervorgehen, dass er an den betreffenden Punkten 34 v. és 70 v. μέγας *z w e i m a l an die gleiche Stelle der Epode gesetzt hat.*»

Megjegyzem, hogy ez öt költeményben Mezger az ő kedvencz theoriájának bebizonyítására csakis ezen parallelismusokkal rendelkezik, melyek, mint láttuk, nagyobbára téves föltevésből indultak ki.

Ugyanezt ki lehet mutatni M. egész állítólagos theoriájáról. Való csak annyi lesz a dologban, hogy itt is, mint más antik remekművekben a trichotomicus szerkezet feltalálható. Mert hogy a Terpander-féle nomos pindarosi alkalmazása sok helyütt sántít, azt maga Mezger is bevallja. Sok ódában hiányzik a προσίμιον, másokban az ἐξόδιον; némelyikben az áthidaló rész nincs meg; sőt van olyan is (Nem. I.), hol a mythos nincs is meg az ὀμφαλός-ban, hanem a σφραγίς-ban.

Hogy mindennek daczára az egyes ódák főgondolatát nagyjában helyesen határozza meg M., az nem a Terpander-féle nomos e túlhajtásán múlik, hanem azon nézetem szerint egyedül helyes elv következetes keresztülvitelén, mely szerint a főgondolat mindig és minden esetben a mythos és a győző közt feunálló belső kapcsolatban rejlik. És ezt a szempontot még Boeckh sem alkalmazta mindenütt, de még kevésbé Dissen, a ki nagyon is hajlandó a költőnek tisztán ethikai czélokot imputálni, tekintet nélkül a történeti igazságra.

Ha tehát Mezger commentárját mindamellet jónak mondjuk, azt csakis az utóbb említett szempontból tehetjük.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

LUKÁN FÁRZÁLIÁJÁBÓL.¹⁾

V. Ének, 1—236. v.

Tartalom. Pompéjus (Magnusz) vezérré választatik. 1—64. v. —
Appiusz tanácsot kér a jósdától. 64—236. v.

- Ekkép a harcok sebeit fölváltva tapasztalt
Hadfőket, jót és rosztat összekeverve, egyenlőn
Tartá a sors főn maczedók földére. Havával
A tél már Hémoszt béhinté s zúzos Olimpót
⁵ A lehungó Csirkés²⁾; s a nap közelíte, mely adja
Évkönyveknek az új neveket s mely nyújtja legelső
Tiszteletét Jánusz korfőnek. Miglen azonban
Tart szolgált tisztük végrésze, csatának ügyében
Kik szétvoltanak, a honatyákat Epirbe hivatja
Mind a két konzul. Látzok főrende szegényes
¹⁰ És idegen hajlékba jutott s kormányzati dolgok
Rejtélyit hallá külföldi tetőknek alatta
Vendégként a rendi gyűlés. Hadi székek elannyi
Joggal emelt pálczát ugyanis ki nevezne s szekercét?
Megtanítá a tisztos rend a népeket, hogy nem
Pompéjnak van pártja, hanem hogy Pompejus áll a
¹⁵ Városatyák pártján. Mihelyest esend álla be a bús
Ülésben, méltósággal szól Lentulusz ekkép
Fennhelyről: » Ha latin erkölcs, ha az őskori vérhez
Méltó lélekerő rejtőzik kebleitekben:
Úzve minő földtájra vagyunk, ne tekintsetek arra.
S mily távul esik a megszállt várostól ülésünk
²⁰ A titeket kísérőknek kell néznetek arczát;
S kik mindent rendelték, atyák, döntsétek el elsőbb.
A mit az országok tudnak, meg népeik, hogy mi
Róma tanácsa vagyunk. Mert bár túlészaki Gönczöl
Jég szekérének alá bennünket vessen is a sors,
Vagy hol forró ég és hőnek zára alatti
²⁵ Földöv egyenlőtlen nappalt s éjt lenni nem enged, —
Kísérő társunk leszen a polgári s vezéri
Főhatalom. Gall lángoktól tarpéi lakásunk

¹⁾ Hősköltemény tíz énekben. Fordította Márki József tdr. Javított fordítmány.

²⁾ Máskép: Hetevény (Plejades, Vergiliae), melynek lehúnytakor veszi kezdetét a tél. Népies neve: Fias tyúk.

A mikor elhamvadt és Véjibe tette Kamillusz
 Át székét, ottan vala Róma. Jogátul ez a rend
 30 El nem esett soha is, megválva előbbi helyétől.
 Czézáré a bús födelek s hajlékok ürülten,
 A némult törvény s az igazság háza bezárva
 Gyász jogszűnettel. Csak olyant lát ottan atyául
 A ház, a kit ez a teljes városbul elűzött.
 A ki ezen fő rendből nincs számvetve ki, itt van.
 35 Mit sem tudván a bűnökről s béke ölében
 Hosszan nyúgodván, a harczy düh öket először
 Szétszórá ; minden tag megtér ujra helyére.
 Ím a földnek egész erejével pótlani fogják
 Esthont isteneink : illír hullámba temetve
 Fekszik az ellenség ; kiaszott líb síkokon hullott
 40 Kúrio el, fontos taga a czézári tanácsnak.
 Fogjatok, oh ! hadfők, zászlót ; a végzetek utját
 Szorgalmazzatok ; kiki vesse reményit az égben,
 S öntsön olyan bátorságot szívünkbe szerencsénk,
 Mint az ügy önte, midőn szaladánk ellenek előle.
 Esztendőnk lemerültével végére jut a mi
 45 Tisztségünk. Tínétek, atyák, a kiknek hatalma
 Véget nem látand, forduljon közre tanácstok,
 És rendeljétek Magnuszt hadfőnek». Örömszaj
 Üdvözlötte ezen nevet a gyűlési tagoknak
 Részéről s haza s ön sorsuk Magnuszba helyezték.
 Erre az érdemeket szerzett fejedelmi személyek
 50 És népek lőnek tüntetve ki tiszteletekkel.
 Vízen hatalmas Féb-Ródosznak ajándokok adva
 S jég Tajgétusz nyers ifjúságának ; az ősi
 Hírű Áthénét dicsérik s Massziliája
 Kedvéért Fócizis lőn fölszabadítva ajándék.
 Majd Szadalét s bátor Kótót s a fegyvere által
 55 Hű Dejotárt és Raszkúpolt, fagyos égali ország
 Fejdelmét, megdicsérik ; s hódolni, tanácsi
 Végzésből, Libiát jogaros Júbának alája
 Rendelik. Ah ! gyász sors, neked is, Ptoloméé, hitetlen
 Nép méltó ura, égbeliek büntette ¹⁾, szerencse
 60 Szégyene²⁾, fürteidet pell ékkel nyomva övezni

¹⁾ ²⁾ Kik megengedték, hogy Ptolomé Dienes (Dionysius Ptolomaeus),
 kiről itt szó van, pell (pellai) nagy Sándor koronáját elnyerje, melyet fején
 az atyák Pompej közbenjárásával erősítettek meg, kit később épen az meg-
 öletett.

Engedték ; mint gyermek kapsz népekre kegyetlen
 Szablyát — és bár a népekre ! — ; ajándokul adták
 Lág fejedelmi lakát : követé Pompéjusz ölése ;
 A nőtestvértől ¹⁾ el lón birodalma rabolva,
 És iptól ²⁾ a szörnyű tett ³⁾ . . . Gyűlésnek osztoltán
 65 Már fegyverre kel a sokaság ; mire — kétes esettel
 S vak sorssal szemben — mikoron mindenki, vezérek
 És népek készülnének, maga Appiusz a harc
 Ingadozó fordúlatait nem merte követni ;
 S égieket sürget, miszerént sikerére tanítnák
 A dolgoknak meg ; s jós Fébusz hosszú időig
 70 Bézárt delfi lakát fölnyitja . . . Nyugotra, keletre
 Egy távolságú Parnassz⁴⁾, szentelve Apollo
 És Bakknak, kettős halmával emelkedik égbe ;
 Kiknek, egy istenkép nézetvén, harmadik évben
 Mindenkor megújították a thébai papnők
 75 Delfi borünnepöket. Midőn a víz árja borítá
 A földet, csak ezen csúcs álla ki s téve különbség
 Általa lön ég s tenger közt. Bérczednek aliglan
 Legtetejét emeléd csak föl te is, állva ki vízből,
 S rejtőzél egyik ormoddal, Parnassze. Imitten
 Anyjának, ki midőn terhelné magzata méhét
 Számüzetett, Péán megbosszulója, nyilával
 80 Pítont mint kezdő leterité, akkor hogy ország
 És háromlábú — Themiszé vala. Szörnyü nyílása
 A földnek, látván Péán, hogy mennyei szókat
 Sógalmaz s lehel értelmes hangzásu fuvalmat
 A talaj, — elrejté a szent barlangba személyét
 85 S a nyílásra feküdt ⁵⁾, ott jóssá léve, Apollo.
 Mennybeliek közül itt ki van elrejtőzve ? Mely isten
 Tartja ezen vak odút, égből kirekesztve, lakásra
 Méltónak, bészárkoztan ? Melyik égbeli tűr meg
 Földet, örök rendnek titkát mind bírva s világnak
 90 Tudva jövendőjét, és a népeknek előtte
 Fölleplezni magát kész lévén s emberek által

¹⁾ Kleopatrától, ki a koronához egyenlő joggal bírt.

²⁾ Cézártól.

³⁾ Pompéj, a vő meggyilkolása.

⁴⁾ Strabo írja (IX. könyv): Jupiter két sasa, egyik nyugat, másik keletről egyszerre bocsátva Parnassznál jött össze.

⁵⁾ Hogy a szelet — ihletést — fölfogja s jövendőljön.

- Érintést megszenvedvén, s nagyságos, hatalmas,
 Zengje akár a sorsot, akár, mit zengve parancsol
 Az sors lesz ? Tán a föld kormányzása okáért,
 Abba egész egyetem nagy szellemi része, mely a lég-
 Űrben egyensúlyozott gömböt fenntartja, beléje
- 95 Oltva levén, kifolyását a czirréi üregben
 Kapja s az ég Dörgőjével siet összevegyülni.
 Béhatván ezen istenség a szűzi kebelbe,
 Sujtva halandónak lelkét, fölhangozik, és a
 Jós ajkít megnyitja, miként szicil Étna tüzétől
- 100 Háborgattatván, hullámszik csúcsa, vagy a mint
 Tífon agyarkodván, tömegétől fedve örökre
 Ínarimé hegynek, kámpán sziklákat okádik.
 Mégis ez istenség, melyhez járulhat akárki,
 És mely nincs ki előtt sem zárva, az emberi dűhnek
 Tisztán tartja magát szennyétől. Hasztalan ottan
- 105 Kérni gonoszt halkán suttogva ; mivelhogy az, a mit
 Zeng, eldöntve levén s azt megmásítani senki
 Nem bírván, tilt vágyakkal föllépni halandót.
 És lakhelyt igazaknak adott kegytelve gyakorta,
 Kik váltottak egész várost, mint tírusziaknak ;
 Elhárítani segélyt nyújtott harcz véseit, a mint
 A szalamín oceánu példája mutatja ; haragját
- 110 A terméketlen földnek, kijelelve az útát,
 Megszüntette ; ragályt elűzött a légből. Időink
 Nem szükölködnek tetemesb jó nélkül az egynél,
 Hogy megnémult a delfek jósdája ; jövőtől
 A miután a zsarnokság rettegeve, beszélni
 Eltiltá az eget. Nem is esnek buba miatta
- 115 A czirréi papok, hogy szólni nem engedik őket
 S hogy templomszünet áll nálók. Mert hogyha mely isten
 Szállt keblökbe : az így bévett hatalomra legottan
 Történő kimulás vagy díj vagy bünhödet aztán.
 Minthogy az őrzöngés ösztönzete s árama folytán
 Emberi testalkat megdől s készítése az égnek
- 120 Megtöri a gyarlók lelkét. Mely hosszú időben
 Ekkép nem mozdult, a háromlábót, az őrzás
 Bérc csendességét nyugtából, fölveri Appjusz,
 Estország¹⁾ sorsát mindvégig tudni kívánván.
 A főpap vévén, szentélyt fölnyitni parancsot,

¹⁾ Heszperia, Olaszország (Italia).

- S a remegő jósnőt békülden isten elébe, —
- 125 A kásztál forrásoknál s erdői magányon
Gond nélkül bolygó Femnóét fogva kezénél
Megragadá s a szent ajtón készítette bemenni.
A szörnyű küszöböt félt a paplányka keresztül
Lépni s azért a hadvezetőt hiu csellel akarja
Elrettenteni a vágytól, ismerni jövendőt.
- 130 « Mért vonz téged, mond, az igaz túlmérvü reménye,
« Római? Parnasszus, miután szót veszte nyílása,
« Elnémult, és béfojtá kebelébe az istent;
« E hegytorkot akár a szellem hagyta el, utját
« A mindenségben vévén más tájra; akár a
« Barbár lángoktól Pító midön ége¹⁾, hamúja
- 135 « A megmérhetlen repedékbe lejutva, Apollo
« Ösvényét elzárta; akár tetszése szerént az
« Istenségeknem szól a czirrai jóshely,
« És elegendő, hogy veletek közlötte jövendő
« Végzetetek titkát a hosszú éltü Szibilla
« Verse; akár Péán, miután eltiltani szokta
- 140 « A bűnöst hajlékától, ajkakra, melyekkel
« Nyilvánítsa magát, nem képes lelni korunkban.»
A szüzi csel nyilván állott s félelme hitette
El maga a tagadott istenségeknem erőjét.
Majdan előfürtit szalagok béfonva szoritják;
S mely hátára omolt, hajzatját hószinü párta²⁾
Fóczy borostyánnal foglalják össze. Kit, állót
- 145 S kételgőt, a pap tolván beeröltet az ajtón.
Az, rettegvén a tova szentély jósi üretől,
Ujra megáll a tornácban s színelve beteltét
Istemi lélekkel, nyugodván keble, kigondolt
Szókat mond, zavaros hangok morgásai által
- 150 Mit se tanúsítván, hogy az ég dühe szálla beléje;
A hadfőt áljóslatival nem oly annyira sértve,
Mint Fébusz hitelét s a háromlábót. Igéit,
Nem szakítá remegő hang meg, s szava tágas odúját
A barlangnak elég nem volt bétölteni, sem haj-
Borzadozás közben le babért nem ráza magáról;
- 155 A templom mozdulatlan küszöbével, az erő
Biztos volta jelül szolgált, hogy féle együlhi

¹⁾ A trákok ugyanis a delfi templomot fölégették.

²⁾ Infula.

- Fébuszszal. Hiányzását veszi Appiusz észre
 A jós istennek s dühösen : «Mind nékem, imígyen
 «Szól, mind a színlett égnek fogsz, csalfa, lakolni
 «Méltóan, hacsak a barlang közepére be nem mész,
 160 «S a rémült föld oly zavaráról kérdeve, beszélni
 «Meg nem szűnendel magad.» A szűz végre ijedten
 A háromlábhoz szalad és a szörnyü üreghez
 Terve megáll s elszokva levő mellébe az istent
 Béveszi, mint azt a bércznek már annyi időig
 165 Nem használt lehe a jósnőbe beönti. Hatalmat
 Nyervén végre Apoll istenség czirrai keblen, —
 Papnőnek tagait Péán nem szállta tókélyesb
 Mértékben soha meg ; s kiüzé az előbbeni érzést
 S összes lényében meghódította az embert.
- 170 Esztelenül őrzöng, idegen főt ¹⁾ hordva keresztül
 Barlangon, s szalagát istennek s fébuszi fűzért,
 Züllve merev fűrtin, forgat templomnak ürében,
 Hányva nyakát, s bolygása között az elébe kerülő
 Jösszékét feldönti s erős tűz lángja hevíti,
 Téged hordozván, haragodban, Fébe. Ütéssel,
 175 Szúrással be sem éred csak : belit égeted össze.
 Még zabolát is kap ; sem mondani nem szabad annyit
 A jósnak mint tudni. Vegyült valamennyi kor egybe ;
 És mellét oly sok század sulya nyomja szegénynek ;
 Oly hosszú sora terjed el a dolgoknak előtte ;
- 180 A mi jövő, mindaz napnak fényére törekszik ;
 S küzdenek a sorsok szavakat követelve ; sem első,
 Sem végső nap, sem tenger mértéke s fővenynek
 Száma — titok nem volt. Valamint eubéi magányban
 Kúmának jósnője, vevén szívére, hogy annyi
 185 Nemzetnek szolgál dübe, a nagy sorsi tömegeből
 Csak Rómáéit szedegette ki büszke kezekkel :
 Fémonoé szintugy gyötrődik, telve Apollo
 Szellemivel, mikoron téged, ki tanácsot ohajtasz
 Káosztál földbe bezárt istentől, Appiusz oly nagy
 Sorsok közt rejlt, hajhászva sokáig alig lel.
- 190 A dühödő szájon tajtékozó méreg először
 Csak most jó, s nyögelem s lihegéssel hangzatos hörégés ;
 A szomorú tululás a barlang tágas ürében

¹⁾ Idegen szellemet.

Most hangzik s végül, a szűz történek utána
 Már, e szók: » Harcznak kikerülöd szörnyü veszélyit,
 195 «Római, oly válságban részt nem véve; s nyugalmat¹⁾
 «Csak te találsz roppant völgyén eubéai partnak.»
 Elfojtott egyebet s bészará ajkit Apollo.
 Sorsörző jóshely s mindenség titkai, és te,
 Péan, igaztúdó, s ki elől nem vont a ég el
 200 Semmi jövő napját: a dőlő bírodalomnak
 Végdolgát s hadfők s fejedelmek vesztit, elannyi
 Nemzetet, a kik heszperiek vérebe sülyedtek,
 Mért rettegsz fölfedni? Talán nem rende a menny
 Ennyi gonoszt még el? S mert a csillagzatok egyre
 205 Kétkednek, Magnot feje vesztésére itélni, —
 Tiltatik oly sok balsorsnak napfényre jutása?
 Avvagy azért hallgatsz, miszerént a végzetek a kard
 Üldö munkáját s a düh bündíja rovását
 S a boszuló Brútoknak ujan kormányra kerülét
 Teljesítsék? . . . Eztán a jós mellével az ajtó
 210 Szárnyainak rontván, azokat föltárta s kiugrék
 Űzetvén a templomból; dühe tart a — beszédét
 Sem végezvén mind; mi ki nem jött, benne az isten
 Még forgatja vadul szemeit s nézése az égen
 Szerte bolyong, ábrázata hol fenyegetve mogorván,
 Hol remegést tüntetve elő; nincs nyugta az arcznak;
 215 Lángpir futja el a kékellő ajkakat és szájt;
 Halványsága se mint féllő, ámde ijesztő;
 Szívének fáradtan sincs nyugodalma, de mint a
 Duzzadozó oceán, éjszakvidéki fuvalmak
 Szüntével, tompán mormog: könnyíti azonkép
 A jósnót a sok sóhaj. S a mennyei fényről,
 Melyben látá a sorsot, midőn ujra világi
 220 Súgórokra jutott, közléti homályba borúla.
 Sírhoni elfeledést küldött lelkére Apollo,
 A mely az égbeliek titkát kitörülje. Elillant
 Tüstént kebléből az igaz, s valamennyi jövendő
 Fébusz székéhez ment ismét vissza; s aliglan
 225 Nyerve erőt lerogyik²⁾. Nem rémít tégedet, Appi,
 Végednek közeledte se, kit rejtélyivel a sors

¹⁾ Halált.

²⁾ Meghal. (V. 116—118. v.).

Rászedé : sőt bár még a föld joga egyre habozna¹⁾,
 Kalcisz uralma után akarál, eubéi szigetben,
 Lesni, ragadtatván hiúságos csalfa reménytől.
 Hajh! eszelős, hogy mit sem tudj a harczi robajról,
 Hogy kímélve maradj oly számos földi nyomortól, —
 230 Mely mennybéli vihet ki, halálon kívül, ilyesmit ?
 Bírni fogod csendes partját eubéi szigetnek,
 Fedve jeles sírral, hol bőszikláju Karisztoz
 A tenger szorosát szűkebbé teszi s kevélyek
 Bosszúló istenségét hol Ramnusz imádja ;
 Hol sebesen hánykódik az ár, vize összeszorulván,
 235 És Eurip, változtatván hulláma futását,
 Kalcisz gályáit véstelt Auliszba ragadja.

MÁRKI JÓZSEF.

ANAKREONI DALOK.

22. Óhajok.

Kövé a phrygi parton`
 Lett Tantalos leánya,
 S Pandioné a légbe
 Mint fecske szálla egykor.
 Bár én tükör lehetnék,
 Hogy rám örökre néznél,
 Válnám csak én ruhává
 Hogy hordanál örökké.
 Víz lenni mint szeretnék,
 Hogy én füröszténélek,
 Válnám csak én kenetté
 Hogy illatom borítna.
 Kebled körül a fűző,
 Nyakad körül a gyöngysor,
 Vagy csak sarúd ha volnék,
 Hogy engemet tipornál.

P. THEWBREW E.

---

¹⁾ Pompéj és Cézár között.

VEGYESEK.

— Előfizetési felhívás a következő mű első kötetére: *A classika philologia jelesebb munkásai életrajzokban*. I. kötet: A 16., 17. század és a 18. század első felének jelesebb philologusai.

A philologia történetének legáltalánosabb, de tárgyilag véve legfontosabb része az, mely a *kultur-történetre* vonatkozik. Az újkor a maga szellemi szükségleteinek kielégítésében *exotikus*, azaz: e szükségleteket javarészt a legtávolabbi időkből és a legkülömbözőbb népektől kell átvennie. Az ókor, nevezetesen a *görög ókor autochthon* vala, azaz: a nevezett szükségleteket saját földjén találta meg. A régiek *vallása és joja* a haza földjén termett. Persze volt sok, a mit ők sajátjoknak vallottak, noha máshonnan eredt: mindamellett volt öntudatokban olyas valami is, a mit ősi időktől fogva görög vagy római birtoknak tekintettek. Így volt ez a görög *irodalommal és művészettel*, noha nem tagadható, hogy az utóbbinak keletkezésére szolgáló ösztön Egyiptomból származik. A rómaiak meg vannak róla győződve, hogy a nevezett két téren teljesen a görögöktől függenek. Ámde e két nép rokonsága igen közeli vala, és az antik életviszonyok azonossága könnyüvé és egyszerűvé tette az átvételt. Nem így áll a dolog az újkor vezér-népeinél: az újkor népei *vallásukat a Jordántól, a jog elveit a Tiberistől, az irodalmat az Ilissos vizetől* kapták. A *közvetítés* szerepe a *classika philológiának* jut. Akkor, mikor a tudomány még nem ébredt új életre, akkor a *biblia* zárt könyv vala nemkülönben a *Corpus juris* is. Innen eredt a sok tévedés és hiba. Mielőtt pedig az *irodalmat* áthatotta volna a görög és római szellem lehellete és illata, a *próza* sovány, a *költészet* pedig humán universalitás nélkül szükölködő vala. A *középkori* költészet mindenütt többé-kevésbé a *partikularismus* jellegét viseli magán.

A philologia történetének *philologiai* megítélése *egyéni és specialis*. Van *személyi és tárgyi* része. Hogy a philologia érdemeit s vívmányait épügy mint tévedéseit helyesen megítélhessük, s hogy az előbbi századok tudományosságával való szoros kapcsolatát fenntarthassuk, ismernünk kell a philológiának az idők folyamával fellépő *szereplőit* és azok *sorsát*. A *tárgyi* rész átvizsgálása által a *philologiai módszer változásával* ismerkedünk meg (így p. ha az etymológiát, a mythológiát, a régiségeket stb. veszszük figyelembe), továbbá a *philologia egyes disciplináinak keletkezésével és fejlődésével*. Így alakul meg szemünk előtt a *classika philologia genetikai encyclopaediája*.

Ily szellemben szándékozom a cl. philologia történetét feldolgozni, és pedig úgy, hogy először a megbeszélendő philologus *életrajzi*

adatait és jellemzését előre bocsátom, s azután műveit behatóan tárgyalom.

Ezen két, esetleg három kötetre tervezett műnek első, kéziratban berégzett kötete a következő philologusok működését tárgyalja: Valla, Erasmus, Melancthon, Camerarius, Stephanus H., Ducauge, Sylburg, Vossius, Turnebus, Lambinus, Scaliger, Casaubonus, Lipsius, Heinsius D., Grotius, Salmasius, Petavius, Gronovius, Cujacius, Gothofredus, Bentley, Dawes, Markland, Toup, Porson, Tyrwhitt, Elmsley, Dobree, Hemsterhuis, Valckenaer, Pierson, Koen, Luzac, Wesseling, Ruhnken, Schrade, Fabricius, Ernesti, Reiske, Reiz tudományos vívmányai lesznek itt sorra megbeszélve. Nagy jelentőségükhöz képest e kötet különösen Stephanus Henriket, Scaligert, Bentleyt, Hemsterhuisot, Valckenaert tárgyalja behatóan.

A II. esetleg III. kötet (mely kellő pártolás esetére 2—3 év múlva fog megjelenni) a 18. század végétől kezdve fogja a nagy philologusokat tárgyalni, tehát többek között: Wolf Friyges Ágostont, Hermann Gottfriedet, Boeckh Ágostont, Ritschl Friygest és iskoláikat. Behatóan lesznek itt egyuttal tárgyalva a jelen század angol, francia és magyar philologusai.

Az I. kötet (14 nagy 8-adrét iv) árát legolcsóbb számítással 1 forint 20 kr.-ra szabtam, mely összeg csak a mű átvételekor postai utánvétel mellett lesz lerovandó. A mű bolti ára jóval magasabb leend.

Az aláírásokat kérem czimem alatt *Museum-körút 29. sz.*, legkésőbb 1882. januárhó 31-ig beküldeni. Mihelyest 180—200 előfizető jelentkezik, már a jövő év február havában sajtó alá fogom bocsátani művemet, úgy hogy előfizetőim azt április elején már bizonyosan megkapják.

Jelen felhívás aláírásával az előfizető csakis az 1. kötetre kötelezi magát.

Tíz előfizetés után egy tiszteletpéldány jár.

Azt hiszem, hogy különösen philologusaink részéről annál több pártolásra számíthatok, minthogy s cl. philologia összefoglaló s némi-kép kimerítő története eddig még külföldön sem jelent meg. Budapest, 1881. november havában. Dr. Bászél Aurél, egyetemi magántauár. (Museumkörút 29. sz.)

— Bartal-Malmosi latin alaktana és gyakorlókönyve, mint már e folyóirat egyik utolsó számában említettük, németre lefordítván a külföldön is ismeretessé lett. Azt is említettük, hogy Németországnak egy derék tanfőia, G. Stier, a zerbsti Francisceum igazgatója, azt a tanácsot adta a szerzőknek, hogy adják ki könyveiket az Ausztriában és Németországban elfogadott orthographiák szerint.

Azóta Stier Teubner kiadóhoz fordult azzal a kérdéssel, vajjon nem lenne-e hajlandó az illető munkák kiadására. Teubner, tekintettel

a németországi tankönyvek nagy számára, tagadólag válaszolt. De úgy látszik, hogy e tagadó válasznak különösen az az oka, hogy a szóban forgó könyvek magyarországiak. Teubnernek erre vonatkozó szavai így hangzanak: «Wir haben aber in Deutschland so wenig Mangel an Lehr- und Übungsbüchern für den lateinischen Unterricht, dass es mir nicht nöthig scheint, ein ungarisches Buch auf deutschen Boden zu verpflanzen.» De Stier azt hiszi, hogy ezzel még nincs a dolog végképen elodázva, s a szerzőkhöz irt levelében folytatólag ezt mondja: «Ich kann daher nur rathen, den Gedanken *augenblicklich ruhen zu lassen*, vielleicht findet sich ungesucht Gelegenheit, und kann ich Ihnen ferner in dieser Sache nützlich sein, so bin ich es mit Vergnügen.»

— Péchy István, elaggott író társunk, ki jelenleg tiszavesenyi szőlős kertjében pusztai gunyhójában tengeti nyomorult életét, a szőlőkapalás szüneteit arra használja, hogy a legmagasztosabb görög klassikusokat magyarra fordítsa. Valamikor az «Új Magyar Múzeumnak» dolgozott s Toldy Ferencztől igen szép biztatást nyert. 1874-ben kiadta Anakreon dalai fordítását. Most, élete alkonyán, az egész Pindarust fordította s fordításából mutatóványokat is küldött a philologiai társaságnak. Lehetetlen meg nem indúlnunk ezen őszöreg író remete sorsán, mikor azt halljuk, hogy oly nyomorban van, hogy még tollat, ténát is csak a falusi lelkész vagy mások kegyelméből kap. Ez indította a philologiai társaságot arra, hogy kebelében gyűjtést rendezzen Péchy István számára. Eddig adakoztak: Ábel Jenő 5 frt, Bartal Antal 3 frt, Bászél Aurél 3 frt, Heinrich Gusztáv 5 frt, Keleti Vincze 1 frt, Kont Ignác 1 frt, Pecz Vilmos 3 frt, Salamon Ferencz 2 frt, Simonyi Zsigmond 1 frt, Télfy Iván 5 frt, P. Thewrewk Emil 5 frt, Torma Károly 3 frt, — összesen 37 frt, mely összeget Péchy Istvánnak már megküldtünk. További adományokat örömmel veszünk.

— Holub Mátyás latin-magyar szótára második kiadásának megjelenésére akarjuk figyelmeztetni t. olvasóinkat. E kiadást, mely alig egy pár évvel az elsőnek közzététele után lát napvilágot, *Köpesdy Sándor* igazgató rendezte sajtó alá; az ő fáradozásainak köszönhető, hogy az elismert jelességű segédkönyv mostani alakjában még inkább megfelel a tudomány és az iskola igényeinek; az új kiadás öt ívvel nagyobb is a réginél; ára 2 frt 50 kr.

— Történelmi és régészeti Értesítő. (A délmagyarországi tört. és régészeti társulat közlönye.) E folyóirat ez idei 3. füzetében *Milleker Bodog* az eddig még senkitől nem méltatott *vessezi római vízvezetékéről* szól. Ezen, ma Flórazetéknek nevezett vízmű maradványai «Majdán»

vidékén, Kis-Szredistye előtt, aztán Topolovo tájékán és egyebütt találhatók. A vezeték csövei Mill. szerint égetett agyagból valók s 38 % hosszúságú és belül 98 $\frac{m}{m}$ —127 $\frac{m}{m}$ szélességű tagokból állanak. A vezeték kőragasz burkolattal van kibéelve. A maradványok kiásása alkalmával érmekeket is találtak Antoninus (138—161), Constantinus (324—337) és G. Jul. Verus Maximinus (235—238) korából. Az egész vezeték czélja az volt, hogy a római Verseczet vízzel ellássa. Sajnos, hogy a csöveken bélyeg nyomai nincsenek; mert ez esetben meghatározhatnók a legiót, melynek a vízmű keletkezését köszöni.

A budapesti philologiai társaság 1882 február 1-én *felolvasó ülést* tartott következő napirenddel:

1. Dr. Heinrich Gusztáv, Ráskai Vitéz Franciscójához.
2. Volf György, Hogy hitták az «Árgirus király» szerzőjét?
3. Dr. Somogyi Ignác, Strabo életéről és műveiről.
4. Király Pál, Gøthe és Diderot.

A felolvasó ülés után a *választmány tartott ülést*. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Dr. Keleti Vincze. Jelen voltak: Dr. Ábel Jenő, Dr. Bászél Aurél, Dr. Heinrich Gusztáv, Dr. Kassai Gusztáv, Malmosi Károly, Pirchala Imre, Volf György.

1. Elnök bemutatja a nagymélt. vall. és közokt. m. k. miniszter úr 1881. évi 35903. sz. a kelt válaszát az encyclopædia ügyében beadott folyamodványra, melyben értesíti a társaságot, hogy kellő fedezet hiányában a vállalatnak csak erkölcsi támogatását ígérheti. A választmány ezt tudomásul veszi és tájékoztatás végett fel fog szólítani valamely kiadót a költségirányzat elkészítésére.

2. A Szamosi János által beküldött *Görög olvasókönyv* (I. rész) megőrzés végett a másodtitkárnak átadatik.

3. Az Aquila-ban felállítandó *Sallustius-emlékre* a választmány 10 frtot szavaz meg.

4. Ezután a pénztárvizsgáló bizottság (a két titkár és Dr. Pecz Vilmos) előterjesztette a pénztár állapotáról szóló jelentését, valamint a folyó évre szóló költségelőirányzatot, melyet a választmány némely csekély módosítással magáévá tett. A mult évre, valamint az előbbi évekre a pénztárnokoknak a felmentvény megadatott.

5. A pénztárnok ajánlatára rendes tagoknak megválasztottak: *Barbarits L. Róbert*, Szombathely; *Dr. Balázs Ferencz*, Nagy-Szeben; *Cserép József*, Szeged; *Geréb József*, Budapest; *Gyomlay Gyula*, Budapest; *Hajnal Imre*, Szeged; *Dr. Horváth Cyrill*, Budapest; *Kempf József*, Budapest; *Lehr Albert*, Budapest; *G. Miháltz Ötön*, Zilah; *Olejovits János*, Nagy-Károly; *Simon Mihály*, Kis-Zombor; *Sterba János*, Lakocsa (Sopron m.).

Tagdíjukat megfizették (a II. füzetben közzétettek után február 25-ig):

1881-re: Ambrus Mór, Losonez. — Gergely Károly, Krassó. — Moser József, Újvidék. — Schlott Gyula, Besztercebánya. — Végh Endre, Kaposvár (és 1882-re 1 frtot). — Wigand János, Pancsova.

1882-re: Burány Gergely, Szombathely. — Farkas József, Kecskemét. — G. Miháltz Ödön, Zilah. — Hajnal Imre, Szeged. — Olejovits János, Nagy Károly. — Schill Salamon, Budapest.

— Az oklevél díját beküldték: Hajnal Imre, Szeged. — Káposztássy Jusztinián, Eger. — Olejovits János, Nagy-Károly.

— Sallustius szobrára küldött Burány Gergely Szombathelyről 2 frtot.

Az „Egyetemes Philologiai Közlöny” első és második évfolyama leszállított áron,

egy évfolyam 2 frt 50 kr.

mind a kettő 4 frton

a philologiai társulat pénztárnokánál megrendelhető.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

HAZAI IRODALOM.

Latin és görög classikusok fordítása és magyarázata. Pozsony, 1881.

Stampfel. (16-r.) egy-egy füzet 30 kr.

I. füz. Livius XXI. Ford. és magy. Dávid. I. I. füzet. (64. l.)

II. füz. Sallustius. Jugurtha. Ford. és magy. Krajnyák E. 1. füzet. (64. l.)

Mendlik A. Lectures françaises à l'usage des écoles publiques. I. partie.

Budapest, 1881. Lauffer V. (8-r. IV., 76 és 33 l.) 60 kr.

Ottó E. Francia nyelvten. Javítva fordította Rayé L. I. rész. 5-ik jav. kiadás. Budapest, 1882. Kilián. (8-r. IV., 200 l.) Kötve 1 frt. 20 kr.

- G. C. Taciti annalium ab excessu divi Augusti libri I—VI. Bevezetéssel és tárgymutató kivonatokkal ellátta Petrovich F. Budapest, 1881. Eggenberger (Görög és római remekírók iskolai könyvtára. K. 8-r. XXX., 200 l.) 90 kr.
- Theisz Gy. Francia nyelvkönyv. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. A legujabb tanterv értelmében a reáliskolák 2. osztálya számára. Budapest, 1881. Franklin-társ. (N. 8-r. 15 és 221 l.) 1 frt 40 kr.
- Tomor F. és Váradi A. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1881. Lampel. (8-r. IV., 200 l.) 90 kr.
- Ugyanaz, a II. osztály számára. Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. 200 l.) 1 frt.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

- Dorer E. Goethe und Calderon. Gedenkblätter zur Calderonfeier. Leipzig. 1881. Fridrich. (8-r. IV, 43 l.) M. 1, 20.
- Fischer K. G. E. Lessing als Reformator der deutschen Litteratur. 2 Thle. Stuttgart 1881. Cotta (8-r.). Tartalom: I. Lessings reformatorische Bedeutung. Minna v. Barnhelm. Faust. Emilia Galotti (VI, 2 61 l.) 4 M. 50. — II. Th. Nathan der Weise. (VI, 193 l.) 3 M. 50.
- Fragmenta philosophorum graecorum. Collegit, recensuit etc. *Mullachius*. vol. III. Platonicos et peripateticos continens. Paris, Didot, (n. 4-r.) M. 12.
- Fulda, K. Chamisso und seine Zeit. Mit dem Portrait Adelbert's v. Chamisso in Lichtdr. Leipzig, 1881 Reissner. (8-r. X, 284 l.) M. 5.
- Fürst, Lessing's Nathan der Weise. Historisch u. philosophisch erläutert. Leipzig, 1881. Fridrich, (8-r.) M. 1.
- Goethe-Jahrbuch. Herausgegeben von *Geiger*. 2. Bd. Frankfurt a. M. Lit. Anstalt, 1881. (8-r.) M. 11.
- Goldziher. I. Le culte des saints chez les Musulmans. Paris, 1881. Leroux. (N. 8-r. 95 l.)
- Hartmann, De aoristo secundo. Berlin, 1881. Weidmann, (8-r.) M. 1. 20.
- Heerdegen, Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie. 3. Heft. Ein lexikalisches Beispiel. Erlangen, 1881, Deichert. (N. 8-r.) Mk. 2.
- Hirschfeld, Ophelia von Shakespeare zum ersten Male im Lichte ärztlicher Wissenschaft, zugleich als Beitrag zur ästhetischen Kritik der Tragödie Hamlet. Danzig, 1881, Gruilm. (16-r. 61 l.)
- Hoffman, Das Orakelwesen im Alterthum. Basel, Krüfi, 1880. (VII, 275 l. 8-r.)
- Ickelsamer's teutsche Grammatica. Herausg. v. Kohler. 2. Aufl. Freiburg i/Br. 1881. Mohr. (8-r.) M. 1.
- Jarnik. Zur albanischen Sprachkunde. Leipzig, 1881. Brockhaus. 8-r. 51 l.)
- Lücken. Die Götterlehre der Griechen u. Römer oder das classische Heidenthum vom religionsvergleichenden Standpunkte aus bearbeitet. Paderborn, 1881, Schöningh, (8-r.) M. 3.
- Mahaffy, über den Ursprung der homerischen Gedichte, u. *Sayce*, über die Sprache der homerischen Gedichte. Autorisirte Uebersetzung von *Imelmann*. Hannover 1881. Helwing. (8-r.) M. 1.50.
- Mettingh. Erzählungen aus der römischen Geschichte nach der Dar-

- stellung des Titus Livius etc. Wolfenbüttel, 1880. Zwissler, (Kl. 8.) Mk. 2, 40.
- Morris, C. Auman classal ofical literature. Chicago, 1881. (8-r. 418 l.) M. 10. 80.
- Müller, M. Selected Essays on language, mythology and religion. 2 vols. London, 1881, (8 r. 1310 l.) M. 19.
- Nicolai, Geschichte der römischen Literatur. Magdeburg, 1881. Heinrichshofen. (8-r. XVIII, 913 l.)
- Papst, Vorlesungen über G. E. Lessing's Nathan. Herausg. v. Edinger. Bern, 1881. Haller. (8-r.) M. 5.
- Pawel, Die literarischen Reformen des 18. Jahrhunderts in Wien. — Wien, 1881, Konegen, (8 r. 44 l.)
- Peilzner, Geschichte der römischen Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus, Leipzig, 1381. Teubner. (8-r.) M. 6, 40.
- Plautus. Miles Gloriosus. A revised text with notes by R. Y. Tyrrel. London, 1881. (12 r. 270 l.) M. 6.
- Platon's Staat. Griechisch und deutsch mit kritischen und erklärenden Anmerkungen. 1. 2. Bd. Leipzig 1881. Engelmann, XXV, 391 és 427 l.) M. 5.
- Pozzetti E, Storia della letteratura greca narrata agli alunni liceali. Napoli, 1881. (12° X, 257 l.) M. 3. 60.
- Ribbeck, O. Friedrich Wilhelm Ritschl, Ein Beitrag zur Geschichte der Philologie. II. Bd. Mit einem Lichtdruck-Bildniss Ritschls. Leipzig, 1881. Teubner. (8-r. X, 591 l.) 12 M.
- Rundschau philologische. Herausgegeben von *Vagner u. Ludwig*. 1881. 1. Quartalheft. Bremen, Heinsius. (N. 8-r.) M. 5.
- Schiekopp, litauische Elementargrammatik. Theil 1. 2. Tilsit. 1881. Psot. (72, 40. IV. l. 4-r.)
- Schliemann H. Orchomenos. Bericht über meine Ausgrabungen im Bööthischen Orchomenos. Mit 9 Abbildungen und 4 Tafeln. Leipzig, 1881. Brockhaus. (8-r. VI, 58 l.) M. 3.
- Schulze, E. Skizzen hellenischer Dichtkunst. Gotha, 1881. Perthes. (8-r. V, 132 l.) M. 2. 40.
- Szántó. Untersuchungen über das attische Bürgerrecht. Wien, 1881, Konegen. (8 r.) M.1. 60.
- Trollope, A, Life of Cicero. 2 vols. London, 1881. (8-r.) 18. M.
- Wölfflin, die allitterirenden Verbindungen der lateinischen Sprache. München, 1881. Franz. (8-r. 94 l.)

NYILT TÉR.¹⁾

Egy kis helyreigazítás a „Nauzikaa“ bírálatára.

Nem pro domo akarok apológiát írni, polemizálni sem szándékom, mégis van egy pár szavam az igazság érdekében.

1. A bírálat igen kegyesen dicséri Catullusomat, «u hol a rövid rimes verseket használja.» (sic!) „*E homerosi enek fordításában — folytatja — és egyáltalán ott, a hol a hosszú verssorokat használja, a hatás nem oly nagy.*»

Hogy az olvasó átlássa, mily tudományos rhythmikus distinctióval van itt dolgunk, hadd iktassak ide egy oly «rövid» catullusi verset.

«Mondja! — de mit kedvesének
Süg-búg a leányka,
Ird azt csak a forgó szélbe
S rohanó vízárba.»

Látható, hogy ez a négy rövid sor ketté szakított két ép oly hosszú sor, mint a Nauzikaa-beliek. Rhythmikailag tehát tökéletesen egyformák. Vagy bírálónk a szemével hall?

2. „*Ehhez járul a sok poetica licentia a mássalhangzók kihagyásánál némely ragokban.*“ Miféle kihagyások? Hát ilyenek: eszébe', mer' (mert), mindjár', nagyba', vadonba' stb. Hát nem idézhetünk ilyeneket legjobb költőinkből quantum satis? Hát nincsenek meg mindezek az élő nyelvben? Vagy a görög nép költését nem szabad magyar népköltésbeli alakokkal fordítani? Hisz ez a nyelv licentiája, melylyel egy a poetica l. Legalább a Greguss költészettanából ezt tanuljuk.

3. „*Különbön is alig lehet az antik metrumot mindenütt a magyar rimes versekkel fordítani.*“ («Metrumot — fordítani» = metonymia.) Erre ráférne a bizonyítás. Az nem bizonyíték, hogy Arany Aristophanest az eredeti mértékben fordította, mert hiszen egy horatiusi sapphói-verset meg magyar rhythmusban fordított. S miért szabad az angoloknak meg francziáknak az antik mértéket modern formákkal pótolniok? Nekünk talán a német czopf tiltja meg?²⁾ Arany már 1856-ban kimondta: «Remélem, nincs messze az idő, hogy a nemzeti rhythmus magasabb költéssel is megfér.» (Próz. dolg. 54.) Igen is, nekünk ér annyit az a rigmusos nóta, mint a mennyit a görögöknek ért a maguk rhythmusa.

4. Kifogásolja e rímeket: bajnok—hajlott leszel te,—országszerte, érte—méne, kimosnám—biz' osztán, nászról—rászólt, bőven—szókkent.

¹⁾ E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

²⁾ A németek is modern formákba öltöztetik már az ókor költői termékeit.

Szerk.

Én sem mondom, hogy ezek jó rímek, de azt állítom, hogy nem rossz *asszonánczok* (az utolsó kivételével). Azt pedig mindenki tudja nálunk az Arany értekezése óta, hogy az asszonáncz verselésünkben ép oly jogsúlt, mint a rím.

5. Szememre hányja, hogy verseket kihagyok (123—124): tehát két egész sort! Hogy miért hagyom ki, vajjon csak a saját szakállamra, vagy talán valamely objektív indító okból — miért járt volna utána! ? Halljuk tehát, mit mond Ameis az inkriminált két versről: «Dieser und der folgende Vers sind aus 1. 8. 9. 58. übertragen, und hier *ungehörig* . . . auch ist die Verbindung mit dem vorgelenden *hart und ungeschickt* » V. ö. még e helyhez az Auhangot I, 96, mely szerint Bekker, Nitzsch, Düntzer és Hentze is Ameis mellett bizonyítanak.

Fehértemplom 1882. jan. 17.

DR. CSENGERI JÁNOS.

Válasz a helyreigazításra.

Csengeri «pár szavára» nem is szándékoztam felelni, s e folyóirat t. szerkesztőségére, amely oly kegyes, minden lamcntatiót meghallgatni, biztam az ügy elintézését; de mégis hódolnom kell e rossz szokásnak, ámbár legegyszerűbb volna, az olvasót magára a műfordításra utalni, hogy meggyőződhessek, mennyire sikerült ez a «Nauzikaa.» Ime válaszom:

Az első pontban Csengeri négy sort idéz Catullusából. Mintha én azt mondtam volna, hogy az *egész* Catullus oly sikerült, hogy bárhonnan ragadjunk ki egyes sorokat, azok minden kelléknek megfelelnek. De még ez a négy sor is szebben hangzik, mint a Nauzikaa versei, akármit mond a fordító. Vannak a Catullus-fordításban dalszerű formák, melyekről bizonyára senki sem tagadhatja, még az sem, a ki «szemével hall», hogy jobban sikerültek, mint a sok helyen döcözgős Nauzikaa-versek.

A második pont a licentiákról szól. A licentiák száma rendszeren megfordított arányban áll a fordító tehetségével és a fordítás jelességével.

Hogy az antik metrumot modernnel lehet visszaadni, azt nem tagadja senki, de ahhoz sok helyen több ügyesség kell. Ezt bírálatomban magam is kiemeltém s a fordítónak nem kellett volna Aranyt idéznie.

A negyedik pont az asszonánczról szól; én rímeket s nem asszonánczokat róttam meg.

Az ötödik pontra megjegyzem, hogy ha Ameis és mások a két sort törlik, úgy még nem következik, hogy mindenkinek e véleményét el kell fogadnia.

DR. KONT IGNÁCZ.

AZ ÁLLÍTÓLAGOS RÁKÓCZI-CODEX.¹⁾

I. Gróf Kemény József, egyike irodalmunk legtiszteletreméltóbb férfiainak, a többek között egy nagybecsű kútő-gyűjteményt hagyott maga után, melyet ma, mint a Toldy Ferencz által kiadott *Magyar Történelmi és Irodalmi Berek* második kötetét, *Történelmi és Irodalmi kalászatok* néven ismer bibliographiánk.

Az e gyűjteményben foglalt részletek XXXIII. száma Medgyesi Pálnak, az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem udvari papjának, *Szent Atyák Öröme* című, 1640-ben megjelent, munkájából közöl egy pár nevezetes töredéket.

Az *első* töredék Dobó István, Ferencz, Lorántfi Mihály és Zsuzsánna emlékezetöket idézi fel az «Ajánló levelből»; a *második* magából a tulajdonképeni «mű»-ből, annak 2. és 3. lapjáról hoz elő egy cikket, melyben az van elbeszélve, hogy mi adott okot Medgyesinek a könyv írására.

E második cikk s az erre alapított irodalomtörténeti állítás az, a melyről szólani akarok.

A cikk maga, melyet mondandóim alapjául szükségképen előre kell bocsátanom, így szól:

«Az elmúlt 1639. esztendőnek szintén a végén, decemberben, terminusnak idején, Kolozsváratt kegyelmes Asszonyunk monostori házához ugyan felesed magával kimenvén, tetszék ő Nagyságának, hogy én is (t. i. Medgyesi, az író) ő Nagyságával együtt kimennék. Az holott ebédleni akarván Ő Nagysága, parancsola kegyelmesen, hogy az ott lakó régi Páter Dániel Vásárhelyi uramat is az ebédre felhivnák. Asztalhoz ülven ő Nagysága sok főrenden levő hiveivel, mi is Vásárhelyi urammal leültettetének

---

¹⁾ Felolvasatott a M. T. Akadémiának 1874. febr. 3. tartott ülésében.

szintén egymás mellé. És mikor immár alkalmasint ettünk volna, Asszonyunk ő Nagysága szólítá a Páttert becsületesen és igen szép s szükséges mennyei dolognak (ez levén ő Nagyságoknak asztal felett leggyönyörűsegesb szokásos multságok) akarván végére menni, kíváná ő Nagysága a Páttertől, hogy a mint egy kis tenyérni könyvecskében Pázmány a czégerét kitötte (azt vélvén ő Nagysága, hogy Vásárhelyi uram írása volna), mutatná meg, hogy azokban, a miket mi hiszünk, semmi a Szentírásban nincsen. A Páter felállván, megköveté ő Nagyságát s azt felelé, hogy nem ő kegyelme írása volna az. Nem hagyá asszonyunk Ő Nagysága arra a dolgot, és mind ő Nagyságától s mind kiváltképen Haller István uramtól sugásból való izengetések által erőltettetvén ő kegyelme a Pater, rá kezdé a feleletre magát venni, de soha egyenesen a dologhoz nem szóla. Én még eddig semmi igyemet a dologhoz nem átottam.»

«Hogy azért sokáig időt ne töltene a Páter: maga Ő Nagysága asszonyunk hoza elő egy hitágazatot, tudnia illik az urvacso-rájának mind két nemmel, az az, kenyérrel és borral osztogatását. Kéré ő Nagysága, mutassa meg, hogy nincsen az a Szent-írásban, holott Sz. Pál I. Cor. II. v. 23. nyilván említi és kiadja mind kettőt. Monda a Páter: Tagadom, kegyelmes Asszonyom, hogy Sz. Pál ott mind a két szint adta volna.»

„*Hozatá elő Asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi Bibliáját mely 176 esztendő, s adák én kezembe*“ stb.

II. Ennyi az, a mit Kemény közöl, s hogy ezt a töredéket is nem egyéb, mint *erkölcs-történeti szempontból közlötte*, elég bizonyíték arra egyrészt az a *jegyzet*, melyet közleményéhez függeszt, s a melyben az van, hogy *ez vala asztali multságá erdélyi fejedelem idősb Apafi Mihálynak is*, a miről Szilágyi Márton (Biga Pastoralis. Debrecini. 1684) emlékezik, s hogy így vetélkedtek 1514-ben *Macedoniai László esperes és Cybeleus Bálint kanonok Pécssett ebéd felett*; másrészt magának Keménynek a közlemény végire a cikk csonkán hagyottságát jelentő „*stb.*“ után vetett e szavai: *Az ezen vetélkedésről többet tudni kívánót utasítom a fenn említett könyvnek végig való olvasására.*

Toldy Ferencz, irodalmunk érdemdús történetírója, több és nagyobb fontosságot hitt tulajdoníthatni a közleménynek, mint, véleményem szerint, Kemény tulajdonított, s a töredék utolsó szavaira támaszkodva, egy 1639-ben már 176 éves *magyar nyelvű biblia-*

fordításnak emlékezetét vélte a Medgyesi előadásában fölfedezhetni. Sőt hogy az meggyőződése volt: világosan kitűnik onnan, mert ez adatot a „*Magyar Nemzeti Irodalom Történeté*“-nek harmadik javított kiadásában (I. k. 171. lap) ekkép használja fel:

66. §. *A legrégebbs biblia-fordítások codexei . . . . .* A jelen (II.) időszakra nézve már bizonyos történeti tudomásunk van, hogy az eretnek-vizsgáló pápai küldöncz elől Zsigmond alatt a Szerémségből Moldvába kivonult magyar hussziták két papja, Tamás és Bálint, az ó- és újtestamentomot magyarra fordították; sőt vannak codexeink is, melyek részint a XV. század első felében irattak, részint kevéssel utóbb ugyan, de nyelvek jellemét tekintve, ősrégi-séget árulnak el s kétségtelenül a második időszak elejére tartoznak. Ilyenek... stb.

3. Ilyen volt a *Rákóczi-codex* 1463-ból, melyet Medgyesi Pál 1639-ben forgatott Lorántfi Zsuzsánna erdélyi fejedelemnőnél, s úgy látszik, a *teljes szentírást* tartalmazta, írván róla: «Hozatá elő asszonyunk az Urunk ő Nagysága régi bibliáját, mely 176 esztendő és adák kezembe.» (Lásd Magyar Tört. és Irodalmi Berek II. köt. 196. l.) Az évszám könnyen azon gyanításra vezethet, hogy e codex a husszita Tamás és Bálint papok által átdolgozva leirt régi bibliát foglalta magában.»

Hogy e meggyőződésének még erősb alapot is vessen: előadásához a következő *jegyzetet* csatolja Toldy:

«Bizonyosan nem valamely kézzel írt *deák vulgata* codex volt az, melyben a protestans fejedelemnő magának sz. Pál azon helyeit mutattatá meg Péter Vásárhelyi Dániellel, melyekben az az urvaesorájának két szín alatt osztogatásáról szól.»

III. A hol annyi pusztítás ment keresztül, mint Magyarországon; a hol annyi emlékeit tette semmivé a művelődésnek néha gondatlanság, többször rombolás, mint nemzetünknel: ott természetes, sőt kötelesség fölkeresni, felhasználni minden nyomot, minden legkisebb adatot, melyből egykori jobb állapotainkra lehet következtetni; s mentül kevesebb az, a mi megmaradt: annál nagyobb gonddal kell egybegyűjteni s megőrzeni a többieknek legalább *emlékezetét*, az oly tényekét t. i., a melyek egy oly múltból tesznek tanúbizonyságot, mely jelességekben vetelkedik az ugyanazon korok többi nemzetekéivel.

E tiszteletre méltó buzgalom indította bizonyosan Toldy Ferenczet arra, hogy Kemény József töredék-közleménye alapján

középkori magyar codexeink számát egygyel, a fentebb említett *Rákóczi-codexzel*, szaporítsa, beiktatván azt, legalább emlékeztetleg, a többi, részint fenmaradtak, részint egykor létezettek sorába.

Azonban bármennyire jogosultnak, sőt általában senki által kifogás alá nem vonhatónak tartsam is az elvet: a jelen esetre vonatkozólag ki kell jelentenem, hogy Toldyt a közlemény tévedésbe vitte, mert, a miről *most* szó van, a *szentírásnak középkori magyar Rákóczi-codexe egyáltalában nem létezett, s az a 176 esztendő régi biblia, a melyről Medgyesi Pál emlékezik, nem magyar nyelvű szentírás volt.*

A tévedés kútfeje ott van, hogy Toldy megelégedvén annyival, a mennyi a Kemény közleményében foglaltatik, vagy talán mert azt hitte, hogy *e tárgyra* vonatkozó adat több Medgyesinél nincsen, nem tartá szükségesnek azokat, a mik még azután következnek, megolvasni; pedig a fenforgó tárgyban épen ezek szolgáltatják a döntő felvilágosításokat.

Nekem néhány hónappal ezelőtt jött birtokomba Medgyesi fönne említett könyve, még pedig annak az a példánya, mely egykor épen a *monostori jezsuitaház* tulajdona volt, a mit azért említek meg, mert ez a körülmény is szolgáltat egy nevezetes adatot a kérdés tisztázásához.

Figyelmessé tétetvén már rá a Kemény közleménye által, de különben is épen, mint ő, érdeklél szokván vizsgálni régi könyveink tartalmát: elolvastam az egész vetélkedést kezdettől végig, s az olvasottak nyujtották a felvilágosító adatokat fentebb kimondott ítéletemre a Rákóczi-codex iránt. Ezeket illetőleg leghelyesebbnek tartom, ha azokból, a miket Kemény elhagyott, folytatva, az író szavaival elmondom azon részleteket, a melyek *szorosán a tárgyra* tartoznak.

A vetélkedésnek *hat* külön tárgya volt, de ezek közt kettő van csak olyan, a melyeknél az említett felvilágosító pontok vannak; azért a többieket mellőzvé, csak ezekre szorítkozom.

Az *első* adat a második tárgynál van, mely Melchisédekről szól. Erre nézve Medgyesi így beszél:

«Itt (t. i. az urvacsora két szín alatt osztogatásának ügyében, mely volt az első, s a melynél van emlékezet először a *régi bibliáról*) nem nyervén Vásárhelyi uram a dolgot: kezdé Melchisédeket emlegetni. Az is, úgymond, kenyérral áldozott. Tagadom

én, mondék, hogy áldozott volna akkor Melchisédek, mikor kenyere-
ret és bort vitt elő Ábrahámnak; sőt nincs is ott OBTVLIT, ha-
nem PROTVLIT. Nem akarja vala hinni ő kegyelme. *Megkeresék*
a 176 esztendőös Bibliát: s hát abban is PROFERENS¹⁾ vagyon
(7. lap).»

A második adat a hatodik tárgynál jön elő, midőn a vetelke-
dés az angyalokra tért át. Medgyesi ezt a tételt állítá fel: «A mely
angyal felől az Isten mondotta, hogy midőn az izráeliták mellé
vezérül és Canahánba bevivőül adja, meglássák, hogy *meg ne ke-*
serétsék azt, az az angyal volt, a kit megkésértettenek a zsidók»,
hivatkozván kútfőül Mózsésre. Erre is azt felelé, írja Medgyesi,
Vásárhelyi, hogy *negatur*. «Melyet egy, vallásán levő, nagy ember
hallván, ezt mondá: Pater, non sufficit negare solum; quæ ratio
negationis? Azután azt mondá Páter uram, hogy nincs az ott,
Exod. 23. v. 20. 21. *meg ne keserétsed őtet* (Oldaljegyzet kézirattal:
Bene dixit). De hogy reá keresék az *Textusban*: meglátá, hogy
ott vagyon (Oldaljegyzet kézirattal: *Mentiris, quia in VULGATA*
non invenitur). (11. 19. lap.) E kézirati bejegyzések azok, a
melyekre fentebb czéloztam, midőn emlitém, hogy e példány egy-
kor a monostori házé volt, s a melyek bizonyosan annak vala-
melyik jésuita olvasójától, talán éppen magától Vásárhelyitől,
származnak.

Adjuk ezekhez még azt a körülményt, mely szerint Vásár-
helyi részéről nem volt föltehető, hogy ő *magyar szövegű* biblia
alapján vitázzon sarkalatos dogma felett, miután rá nézve *egyedül*
jogosult és *hiteles* szöveg csupán a *Vulgata* lehetett. Épen azért
nem tett kifogást ellene Medgyesi, hogy, mint gondolá, saját fegy-
verével verje meg a páttert, s nem obrudalta sem Károli Gáspár,
sem Káldi fordításait, hogy azokból döntessék el a per. Sőt több
az, hogy ő maga is a *latin nyelvű* Tremelliust használta, így nyi-
latkozván, midőn Vásárhelyi a „*megkeserítés*“-ről azt mondá, hogy
az sem a *Vulgatában*, sem Tremelliusnál, sem Pagninusban nem
találattik; «Bár megcsalattassam, ha a *Tremelliuséban* nincsen,
mert az volt a zsebemben, a minthogy azt szoktam nálam hordozni,
azt vonám ki s abból mutatám meg (370. lap).»

---

¹⁾ I. Mos. XIV. 18. At vero Melchisedec rex Salem *proferens* panem
et vinum (erat enim sacerdos Dei altissimi) benedixit ei, et ait stb.

Ez elmondottak, azt tartom, teljesen tisztába hozták, hogy a szentírásnak 1463-diki magyar nyelvű Rákóczi-codexe egyáltalában nem létezett, s a kérdés alatti 176 esztendő régi biblia a *Vulgata* volt, ellenmondhatatlanul igazolván azt úgy a *reá* történt hivatkozások, mint a belőle felhozott *idézetek*.

IV. Ezek szerint a kérdés tulajdonképeni csomója meg lévén oldva, be is rekeszthetném előadásomat, ha nem volna még *egy homály*, mely szintén megérdemli, hogy földeríttessék. Az e tárgyban szereplő *számadatok* egybevetéséből t. i. csakugyan az jövéni ki, a mit Toldy is kihozott, hogy itt egy 1463-beli bibliával van ügyünk; miután a *Vulgata* bibliographiája *ez évből nyomott* *Vulgatát nem ismer*, legalább eddigelé az irodalomtörténet ilyenről nem emlékezik: kérdés, mi itt a való, s hogyan lehet e kételyt eloszlatni?

Föltettem a kérdést, mert ily ellenvetést csakugyan lehet támasztani.

A megoldás kulcsát nem kell messze keresnünk; ott találatik az hasonlóan magában Medgyesi könyvében, annak azon szakaszaiban, a melyeket Kemény szintén nem vett föl közleményébe.

E szakaszokban, melyek az *ajánló levélnek* teszik részeit, a könyv készítésének chronológiáját beszéli el az író. Összeszedvén az erre vonatkozó részleteket, következő idősorozatot fogunk nyerni:

Kél az ajánló levél Fejérváratt január 5-ikén, 1640.

Elkészült a munka *november* közepére, miután hozzáfogott *junius* közepe tájban, akkor érkező haza a fejedelemmel tett útjából Fejérvárra, hogy a pünköstöt otthon tölthesse. Hogy ezek 1639. évben estek, bár kiírva nincsenek, onnan bizonyos, mert a vita tárgyaira vonatkozó levelét a fejedelemnének Fogarásban 1639. márczius 12-dikén vette; ugyanazon évi február 28-kán Vásárhelyinek azt a művét, a melynek megrostálása tárgya a *Szent Atyák Öröme*-nek. Vásárhelyi az említett művet még *januárban* küldte a fejedelemnének egy kísérő levél mellett, mely 1639. január 29-én kelt.

Mindezekre pedig az a *disputatio* szolgáltatott alkalmat, mely az 1639. januárt megelőző *decemberben tartatott*. Ez pedig nem történhetett más évben, mint 1638-ban.

És csakugyan *ez az év* olvasható az ajánló levél 2-dik lapján

(Midőn nagy hirre az *elmúlt 1638-dik esztendőnek végezetiben* ez nagy Salamonnak bölcsesége hallgatni elmentünk volna); ez a 334. lapon (Jusson eszébe csak az *elmúlt 1638. esztendőbeli* disputációnkban ama szava felől, hogy a mit Mózsés *Melchisédekről* kenyer-kivitelnek mondana, azt Sz. Pál áldozatnak magyarázná).

Nyomatási hiba tehát a főmunka 2. lapján az *1639* esztendő; ily hibásam közölte azt Kemény, a nélkül, hogy észrevette volna, s erre a hibára alapította Toldy a maga combinatióját, s innen lett, hogy a 176 esztendő biblia 1463-dikinek határozottatott.

Volt pedig az, a most felhozott adatok szerint (1638—176), *1462-diki*.

És itt már az irodalomtörténet is mellettünk áll, a mennyiben *Faust*-nak híres *mainz-i* bibliája *ez évben* jelent meg, a mely egyike a *legritkább* könyveknek, s csak az európai leghíresebb könyvtárak közül dicsekedhetik vele egy-kettő. Hogy a Rákóczi-példány megvan-e még valahol? nem tudom; s azon csapások után, melyeken Erdély keresztül ment, kevés a remény, hogy valaha feltaláltsék. Azon könyvtáraktól legalább, a hol tudakozásokat tettem felőle, mind tagadó választ kaptam.

V. Ennyi felvilágosító adat után, azt tartom, nem szükség azon *jegyzet*-ben foglaltakra szólnom, a melyet, mint Toldy műve 66 §-ának toldalékját, idéztem volt, s a melyben ő abból is vesz súlkt a codex fenn-volta mellett, hogy *protestáns* fejedelemnö *deák vulgátából* nem mutattatta volna magának *Vásárhelyivel* sz. Pál helyeit az urvacsoráról; mert, miután az alap összeomlott, önként elesk maga a *jegyzet* is.

Irodalomtörténetünk derék bajnoka Toldy Ferencz a *görög székegy krónika* ügyében egykor elmondott állításait később, jobban lett értesülése után, e szavakkal vonta vissza: *A Horn által látott örög székegy krónika* tehát *álom!*

ln is azzal fejezem be előadásomat, hogy a *szentírásnak középkori magyar Rákóczi-codexe álom*. Kevesebbünk van ugyan egy illúzióval: de épen az illúziók elenyészte vagy legalább kevesbedése erősíti az igazságot. Nekünk pedig erre van szükségünk.

Szret, november hó 20. 1873.

SZILÁGYI ISTVÁN.

SCHLIEMANN KUTATÁSAIROL. ¹⁾

Schliemann kutatásai a philológiára is nagy visszahatást gyakorolnak. Daczára annak nálunk Homer magyarázatánál Schliemann szavának még alig engednek helyet. Tudósunk további kutatásai, melyeket e napokban kezdett meg a trójai síkságban, kétségkívül új érdekes eredményekre fognak vezetni. Egyelőre kutatásainak eddigi eredményeit s az azokra vonatkozó nézeteket fogjuk röviden összefoglalva közölni.

I.

Ismeretes, hogy mily idealismussal ragaszkodott Schliemann életének gyakran igen sanyaru viszonyai közt azon gyermekkori gondolatához, hogy Trója romjainak még létezniök kell. Nem kisebb naiv lelkesedése, melylyel az isteni dalnok minden szaván csügg, Homer elnevezéseit alkalmazva föllelt tárgyaira. Lelkesültsége, melyet kutatásainak csodás eredménye hatalmasan élesztett sokszor túlságosan messze ragadta Schliemannt; a kritika útjáról való térése annál inkább érdemli meg elismerésünket.

Schliemann már 1858-ban, tehát 24 év előtt, akarta Ithakát meglátogatni, miután beutazta Svécziát, Dániát, Németországot, Olaszországot, Egyptust, Nubiát, Syriát s a Kykládokat, de egy pétervári pöre visszatérésre kényszerítette. Nagyszerű üzleti vállalatok után 1866-ban bejárta Tunist s Egyptust, majd Ceylonba s Indiába ment. Chinán, Japánon, San-Franciscón s Mexikón át ért vissza Európába, hogy Párisban megtelepedjék, 1868-ban vgre Olaszországon át Ithaka szigetére utazott. Útközben megállapdott Corfun, a hajdani Kerkyrán. Jellemző vonása Schliemann-nak, hogy rögtön meghatározta, hogy hol állott Alkinoos király palotja, s hogy merre feküdt Nausikaa játszóhelye. Ithakán nagy örmeire meggyőződött arról, hogy a sziget minden lakosa bír az Odüsseus monda némi ismeretével. Majd egy számárhajtó meséli el neki a ravasz király történetét, majd egy majoros biztosítja a fell, hogy minden elődének föl egészen Telemachos őseig négy kutya volt. A hír, miszerint Schliemann régi csodaszép énekekből e tudja

¹⁾ A rajzok az egész cikkhez tartoznak, melynek hátrévvő részét jövőre közöljük.

1. szám.

☞ ☞ Siremlék. Fölfedezte Schliemann a mykenai akropolison 4 méternyi mélységben. Eredetije 6 láb magas, alján 3 láb s 10 hüvelyk, felül 3 láb s 7 hüvelyk széles, tehát a rajznál tizenkétszerre nagyobb.

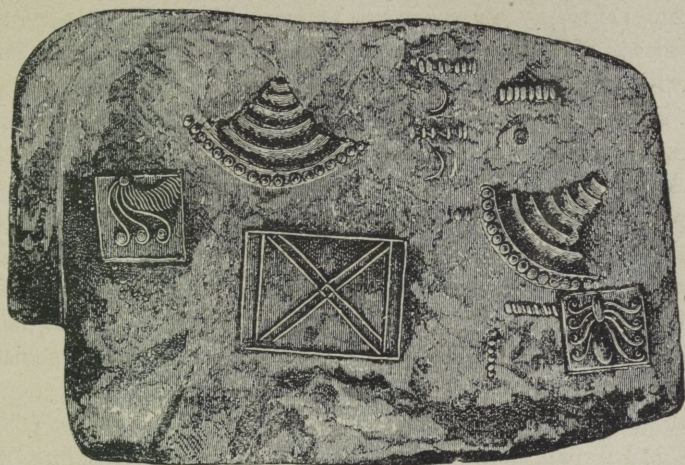
fordítani Odysseus király meséjét, az egész szigeten elterjedt. A falvakból kivonult elejébe a nép, élén a pap, ki fölkérte, hogy mondja el újra történeteit. Platán-fák árnyékában asztalra állítják s letelepedve körülötte könnyező szemmel hallgatják, mint ismerte meg a hű Penelope férjét.

Miután a «dicső», «feddhetetlen», «Istenhez hasonló», «Istentől kedvelt», «Istentől származó», «tapasztalt», «leleményes», «furfangos», «szerencsétlen» Odysseus «tengertől körülvelt», «messziről látható», «rögös», «hegyes», «sziklás», «jól művelt» szigetét átkutatta, s az Aëtos hegy csúcsán ásási kísérletet tett, átment a Peloponnesosba, szemügyre vette Mykenæ romjait, s meglátogatta a trójai sikságot.

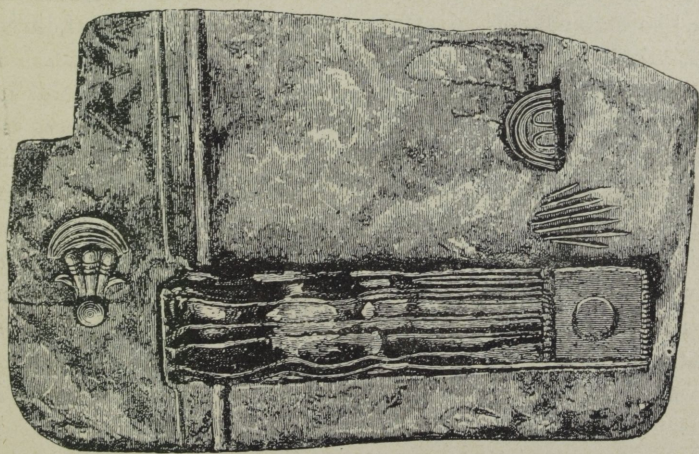
Első régészi műve : «Ithaka, a Peloponnesos s Trója»¹⁾ 1869 elején jelent meg. Három igen érdekes hypothesis-t tartalmaz. Az első az, hogy Ithaka Homer Ithakája, a második : hogy a mykenæi királyi sírboltok a mykenæi akropolison feküdtek, a harmadik : hogy a homerikus Troja = Ilios = Ilion nem állott a mai Bunarbasi nevű falu helyén, a mint általánosan hitték, hanem Hissarlik dombjának helyén. Első állítását topographikus adatokkal igazolja,²⁾ a másodikkal bizonyosságául felhossa Pausaniast, ki (II. 16, 6) ekkép szól : Λείπεται δὲ ὅμως ἔτι καὶ ἄλλα τοῦ περιβόλου καὶ ἡ πόλις· λέοντες δὲ ἐφειστήκασιν αὐτῇ· Κυκλώπων δὲ καὶ ταῦτα ἔργα εἶναι λέγουσιν, οἱ Προίτη τὸ τεῖχος ἐποίησαν ἐν Τίρυνθι. Μυκηθῶν δὲ ἐν τοῖς ἐρείπιοις κρήνη τέ ἐστι καλουμένη Περσεΐα, καὶ Ἀτρέως καὶ τῶν παίδων ὑπόγαια οἰκοδομήματα, ἐνθα οἱ Θηραυροὶ σφισσι τῶν χρημάτων ἦσαν. Τάφος δὲ ἐστὶ μὲν Ἀτρέως· εἰσὶ δὲ καὶ ὄσους σὸν Ἀγαμέμνονι ἐπανάγοντας ἐξ Ἰλίου δειπνίσας κατεφόνευσεν Αἴγισθος. Τοῦ μὲν δὴ Κασσάνδρας μνήματος ἀμφισβητοῦσι Λακεδαιμονίων οἱ περὶ Ἀμύκλας οἰκοῦντες· ἕτερον δὲ ἐστὶν Ἀγαμέμνονος, τὸ δὲ Εὐρυμέδοντος τοῦ γυνιόχου καὶ Τελεδάμου τὸ αὐτὸ καὶ Πέλοπος, τοῦτους γὰρ τεκεῖν διδόμενος Κασσάνδραν φασί, νηπίους δὲ ἔτι ὄντας ἐπικατέσφαξε τοῖς γονεῦσιν Αἴγισθος, καὶ

¹⁾ *Ithaka, der Peloponnes und Troja*. Archäologische Forschungen. Mit 4. Lithographien und 2 Karten. 8. Leipzig. Giesecke und Devrient. Geh. 4. M. Legelső művét a tengeren írta, Japán s San-Francisco között, ötven nap alatt. Czíme: *La Chine et le Japon*. Paris, 1866. Librairie centrale.

²⁾ Érdekes, hogy a minapában fölfedezett athoshegyi K. e. 308-ból való Ilias-kézirat szerint Homer ithakai származású s születésű volt.

2. a szám.

2. b. szám.

Egy mintakő két oldala, valószínűleg ékszerek verésénél használtatott (repoussé munkáknál). Fölfedezte Schliemann a mykenaei akropolison 4 méternyi mélységben. Természetes nagyság.

Ἡλέκτρας· Ἡλιάδῃ γὰρ συνώκησεν Ὀρέστου δόντος· Ἕλληνας δὲ καὶ τὰδε ἔγραψε Μέδοντα καὶ Στροφιῶν γενέσθαι· Ἡλιάδῃ παῖδας ἐξ Ἡλέκτρας· Κλυταιμνήστρα δὲ ἐτάφη καὶ Ἀγισθὸς ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ ταίχους, ἐντὸς δὲ ἀπιξίωθησαν, ἔνθα Ἀγαμέμνων τε αὐτὸς ἔκειτο καὶ οἱ σὺν ἐκείνῳ φρονεθέντες. (Hasonlókép fennáll még más is a körfalból és a kapu is: oroslánok állanak rajta: mondják, hogy ezek is [fal s kapu] a kyklópok művei, kik Proitosnak építették a falat Tirynsben. Mykenæ romjai közt Perseia nevű forrás van, s Atreusnek s fiainak földalatti építményei; ott voltak kincseik. S Atreus sírja [is ott] van: s [azoké], kiket Agamemnonnal Ilionból visszatérteket ebédközben meggyilkolt Aigisthos. Cassandra sírjáról [sírjának azonosságáról] kétkednek az Amyklai körül lakó Lakedaimoniak: de ott van Agamemnon sírja és Eurymedoné a kocsisé és Teledamosé és Pelopsé: mondják, hogy ezeket mint ikreket szülte Cassandra: még csecsemő korukban szüleikkel megölte őket is Aigisthos, s ott van Elektra sírja is, ki Pyladessel élt, miután Orestes hozzá adta; Hellanikos ¹⁾ azt is írja, hogy Medont s Strophioszt, mint Elektrától való gyermekeket nemzette Pylades. Klytaimnestra s Aigisthos kissé távolabb a falaktól temették el, belül [eltemettetni] becseleneknek tartattak, ott Agamemnon maga feküdt és azok, kik ő vele meggyilkoltattak)

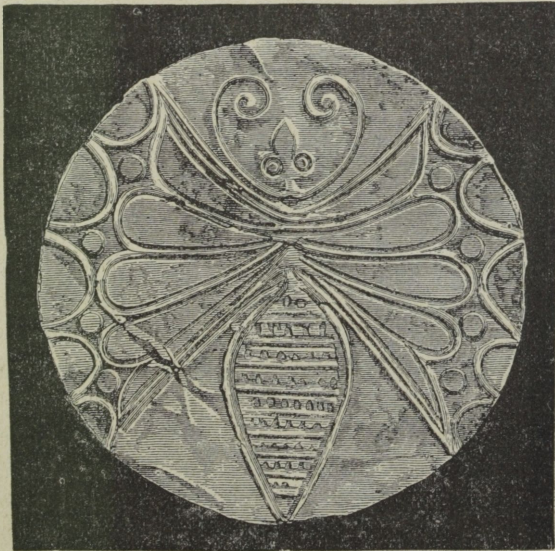
Schliemann ellentétben Leake, Dodwell, Prokesch, Curtius s mások felfogásával az említett *falakat* nem a város, hanem az akropolis falainak veszi s a sírokat az akropolison keresi. Amazok a sírokat az alsó városba helyezik el (Klytæmnestra és Aegisthus sírját pedig a városon kívül képzelik). Schliemann az ő föltevése mellett felhossa Pausanias első idézett mondatát, melyből kitűnik, hogy az oroslános kapu ama vitás falban volt, ámde az oroslános kapu az *akropolis* falában van. Igaz ugyan, hogy Pausanias a következő mondatban Mykenæ romjairól, a Perseia forrásról s az Atridák kincses házáról szól, s hogy ez utóbbiak az *alsó-városban* fekszenek, de mindjárt újra megemlíti a *falakat*, a melyek alatt Schliemann szerint csak az akropolis kyklopsi falait lehet érteni. «Azonkívül», úgymond, «Pausanias csak oly falakról szólhatott, a melyeket látott, nem pedig olyanokról, melyeket *nem* látott. Ő az akropolis hatalmas falát látta, mert az az ő idejében épen olyan volt, a minőnek most látjuk, de az alsó város falát nem láthatta,

¹⁾ Élt 495—411.

3. szám.

Tömör, öntött s polirozott aranyból készült oroszlány a mykenaei akropolisból. Vastag aranydróton van megerősítve. Dupla nagyság.

4. szám.

Pillangó. Repoussé munka, gyakori típus. A mykenaei akropolisban találta Schliemann.

mert az elejétől fogva csak igen vékony volt s 638 évvel előtte el lett pusztítva; Pausanias nem is volt régész, kiről fel lehetne tenni, hogy nyomait kereste vagy talán ásatotott miattuk».

«Mykenæ földe Pausanias idejében ugyanazon köves legelők által képezett kopár vadon volt, felváltva hegylejtőktől, meredek sziklacsúcsoktól, a milyen most; ott nem állhatott be változás és az alsó városi fal maradványai az ő idejében bizonyára ép oly csekélyek voltak. Oly csekélyek, hogy eddig csak a hegyháton vették észre az utasok a falszárny nyomait, és hogy úgy látszik, miszerint előttem senki sem látta a völgyben a folyó medrének partján végig vonult másik falszárnyak romjait.»¹⁾

Schliemann fölfogása nincs ellentétben Diodorus Siculus leírásával, ki Julius Cæsar s Augustus Octavianus kortársa volt, s ki Mykenæ elpusztulásáról szólva, ezeket mondja (XI, 65): «Ez a város, mely egykor gazdag s hatalmas volt, mely oly nagy férfiakat hozott létre s oly nagy tetteket vitt véghez, ily módon el lett pusztítva s lakatlan maradt le egészen napjainkig.» Strabo (50 K. e. — 20 K. u.) pedig még azt is mondja (VIII, 372), hogy «most Mykenæ városának még nyoma sem találtatik». S Schliemann talált is 8 évvel később, mint első könyve megjelent, az Agorán belül öt sírt összesen tizenhét hullával.

Schliemann könyvének harmadik hypothesisét, mely szerint a homeri Troja Hissarlik dombja alatt feküdt, Homerból vett adatokkal bizonyítja.

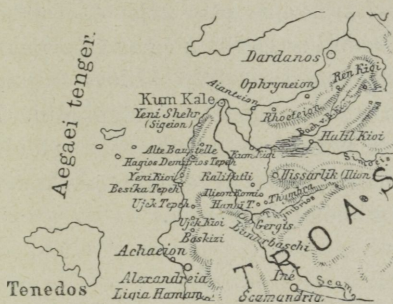
Két utóbbi bizonylatáról még bővebben fogunk szólni majd, a midőn eddigi legnagyobb művere (Ilios, Stadt und Land der Trojaner) fogunk áttérni.

Ezen három föltevést foglalja magában Schliemann 1869-iki műve.²⁾ Miután majdnem egy évig Amerikában időzött, 1870 ápril havában Hissarlik dombját kezdte átásni. Ottani munkálatai 1874-ig tartottak, a mely év elején jelent meg második régészeti műve: «Trojanische Alterthümer»,³⁾ mely németül, angolul s fran-

¹⁾ *Mykenae*. Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenae und Tiryns. Mit einer Vorrede von W. E. Gladstone. Nebst zahlreichen Abbildungen, Plänen und Farbendrucktafeln, mehr als 700 Gegenstände darstellend. Leipzig. Brockhaus, 1878. Geh. 18 Gulden.

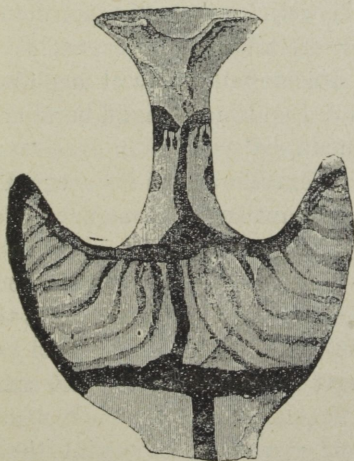
²⁾ Könyvének egy példányát egy ó-görög nyelven írt levéllel megküldötte a rostocki egyetemnek, mely kevéssel rá doctorrá promoveálta.

³⁾ Bericht über meine Ausgrabungen in Troja. 1874. Brockhaus. Geh.

5. szám:

A Troas észak-nyugati része.

6. szám.

Terracotta-edény, melyet Schliemann a mykenaei akropolisban hat méternyi mélységben talált.

cziaúl lett kiadva. 1878-ig Mykenæben s Ithakán ásatott, kiadva időközben három nyelvben «Mykenæ» czímű művét. 1878 végén visszatért Hissarlikra, átkutatta nejével, Virchowval s Burnouf Emillel a troasi tumulusokat s az egész trójai sikságot. 1880 végén jelent meg német s angol nyelven «Ilios» czímű munkája, mely francia nyelven ez év végén fog megjelenni. Trójai kutatásait most folytatja. E napokban hagyta el nagy előkészületek után athéni márványpalotáját, hogy áthajózzék Troasba, hol, a mint írja, «rengeteg munkálatok» várják.

II.

Homer hatalmas commentatora, a mint említettük, 1878-ban kutatta át Ithakát, melyről nagy lelkesedéssel szól. «Homer minden barátjának», úgymond, «ajánlom, hogy látogassa meg Ithakát, mert bizonyára sehol sem él a görög világban oly tisztán a hősi kor emlékezete, mint ott. Ott minden kis tengeröböl, minden forrás, minden szikla, minden domb, minden olivaberek az isteni dalnokra s halhatatlan Odyssejára emlékeztet, s egyetlen egy ugrással száz nemzedéken át a görög lovagkor s a görög költészet legszebb korában képzeljük magunkat. Ajánlom Ithaka meglátogatását mindazoknak is, kik ó-görög typust s nagy női szépséget akarnak látni. Az utas ne mulasztja el meglátogatni Ithaka székhelyében, Vathyban, Dendrinos Aristid barátomat. — — Dendrinos úr a legjobb módú ember Ithakán és szívesen segíti tanácsával az utast. Van egy Telemachos nevű fia s egy Penelope nevű leánya. Ezen nevek, úgymint az Odysseus neve, a legközönségesebbek Ithakában.»¹⁾ — A sziget nevét illetőleg fölemlíti, hogy az mint Uticáé phönik szó s gyarmatot jelent. «Poseidon», úgymond, «Homer szerint Laërtes nagyapja volt, s e szerint Gladstone föltevése («Mykenæ», Előszó), miszerint a Poseidontól való származás mindig annyit tesz, mint a phöniciziaiktól való származás, helyesnek látszik.»

Az általánosan elterjedt nézet szerint Ithakának Homer korabeli fővárosa a sziget északi felében a Polis nevű völgyben feküdt. Schliemann szépen kifejti ezen theoriát s tarthatatlanságának

6 M. Ehhez: *Atlas trojanischer Alterthümer*. 218 photographische Abbildungen. 51. Mark.

¹⁾ *Ilios*, p. 60.

okait. Mellette szól a völgy neve: Polis, kitünő kikötője, melytől két angol mérföldnyire a mai Mathitarió szigetke (586 láb hosszú s 108—176 láb széles) fekszik. Ez az egyedüli az Ithaka s Kephallónia közti úton, ennél fogva a homerosi Asterissel¹⁾ szokták azonosítani. A kikötő északi oldalán egy igen meredek 400 láb magas szikla emelkedik fel. Csúcsán fellegvárt vél látni a szem. — Schliemann megmászta a sziklahegyet s azt találta, hogy a «fellegvár» puszta, igen szabálytalan alkotású mészkösziklákból áll, melyek soha sem képezhettek erődítményt. Ezen alulról akropolisnak látszó szikladomb neve ma is *Kastron*. Schliemann azt következtette, hogy ez, nem pedig valami hőskori város adta nevét a völgynek, a *polis* szó régi jelentése *akropolis* lévén. Azonkívül a «Polis» nevű völgy Ithaka legtermékenyebb része, Görögországban pedig nem volt szokás termékeny földre várost építeni; legkevésbé tették volna ezt a rögös Ithakán. Tehát a legjobb esetben csak a körüllevő sziklaormokon állhatott volna város, ha azok nem lennének oly meredek, szabálytalanok, hegyes csúcsúak! A kikötő déli oldalán látható és Leake által fölemlített rom, egy középkori keresztény templom maradványa. Az állítólagos Asteris szigetke is nagyon kicsi, de ez nem bizonyít semmit, mert hisz Homer nem történész. A Polis nevű völgyben történt ásások is csak csekély K. e. a hatodik vagy hetedik századból való tárgyakat hoztak napfényre. Tehát épenséggel be nem bizonyítható, hogy Ithaka homerikus székhelye a Polis nevű völgyben feküdt. Schliemann a sziget északi részében másutt sem lelt régi építmények nyomára, azon egy hely kivételével, melyet *Homer iskolájának* szokás nevezni. Az ottani régi «kyklopsi» építménymaradványokat részben egy kis templom falaiul használták fel. Az abban való ásást a pap meg nem engedte, úgy hogy nem kutathattak cserepeket, a melyekből a falak s a hajdani telep korát meg lehetett volna határozni. A templom környékén fekvő s sziklába épített romok néhol majdnem három láb, másutt tizenkét hüvelyk mélyek. Schliemann nem kételkedik abban, hogy a classicus korban e helyen város állott,

¹⁾ Od. IV, 844—847:

ἔστι δὲ τις νῆσος μέσσα ἀλλ' πετρῆεσσα,
 μεσσαγῆς Ἰθάκης τε Σάμοιο τε παιπαλοέσσης,
 Ἄστερις, οὗ μεγάλη λιμένας δ' ἔνι ναύλογοι αὐτῆ
 ἀμφίδρομοι τῆ τόν γε μένον λοχῶντες Ἀχαιοί.

még pedig nézete szerint az, a melyről Skylax (Per. 34) s Ptolemaios (III. 14, 13) szólnak.

A sziget északi s déli részét összekötő alig egy angol mérföldnyi széles földszoroson a hatszáz láb magas *Aëtos* hegye terül el. Schliemann a hegy északi részében ásott, s néhány fekete görög cserépdarabra és egy tíz lábnyi mélységből felemelkedő hét láb magas falra akadt, a mely óriási polygonális kövekből áll. A hegynek durván, de mesterségesen háromszögletűre egyenesített csúcsán két nagy s egy kis cisternát s «kyklopsi» építményromokat talált, a mely utóbbiak hat vagy hét különállott házikónak vagy pedig egy nagy építménynek maradványai. Schliemann nézete szerint ezen fensík alatt a hegy lejtőjén köröskörül a hegy csúcsának magasságáig hajdan fal emelkedett. A köz kövekkel s földdel lett volna kitöltve, olyformán, hogy a hegy felső része valaha négyszögletű lett volna. A csúcs tájékáról négy fal halad le a lejtőn. Ezek alantabb egy körfalban egyesülnek. Evvel párhuzamosan, körülbelül ötven lábnyira egy még jó karban levő fal futott körül. Ezen kívül a hegy alja húsz lábnyi magasságra le van mintegy vágva. A falak három bejárattal bírtak s esetleg kétezer háznak is adhattak az erődítményen belül helyet. Schliemann százkilenczven ház romjait lelte fel, melyek 21—63 láb hosszúak, 15—20 láb szélesek és öt láb hosszú, négy vagy öt láb széles s két láb vastag kövekből állanak! A parasztok s az utasok, kik a hegyet megmászták, nem keresték ezen alulról köhalmazoknak látszó romok közt házak alaprajzait. A munkálatok a hegy csúcsán tizen-négy napig s harmincz munkással folytak, agyag- és cserépmaradványokat hoztak napvilágra, továbbá sajátos tégladarabokat, beléjük nyomott rajzokkal, a melyeket azonban Schliemann nem tart valami nagyon régieknek. — Tudósunk nézete szerint Ithaka legrégebb fővárosa e kopár s a nap teljes hevének kitett hegyen feküdt.

Schliemann még a kis *Dexia* nevű kikötő mellett fekvő stalaktit-barlangot is átkutatta. A kikötőt azon kikötővel szokás azonosítani, a melynél a phaiakok Odysseust partra szállították, a barlangot pedig azon homerosi nymphás barlanggal, a melybe Odysseus Athéné segítségével elrejtette kincseit. A barlang igen tágas, kutatásokra igen alkalmatlan és tényleg is, mint Homer leírása mondja, két bejárattal bír:

δύω δέ τέ οί θύραι εἰσίν,
 αἱ μὲν πρὸς Βορέαο καταβραταὶ ἀνθρώποισιν
 αἱ δ' αὖ πρὸς Νότου εἰσὶ θεώτεραι· οὐδέ τι κείνη
 ἄνδρες ἐσέρχονται, ἀλλ' ἀθανάτων ὁδὸς ἐστίν. (Od. XIII, 109—112.)

Az is igaz, hogy az «istenek bejáratán», — mely a barlang déli oldalán volt, míg az «emberek bejárása» északi részén feküdt, — ember be nem járhat, lévén amaz «ajtó», a barlang felső boltozatának egy nyílása, mely tudásunk szerint az áldozatok füstjének elvezetésére szolgált. Eme lyuktól a barlang talapjáig 56 lábnyi távolság van, úgy, hogy arra ember be nem juthatott. «De», úgymond Schliemann, «úgy látszik, századok óta a körülfekvő föld tulajdonosai arra használták fel az isteni ajtót, hogy a számtalan, szerte szét fekvő kövektől megszabaduljanak; mert a barlang 5—6 láb magasra kis kövekkel van tele.» Egy kis oltár is van ezen barlangban, a melynek felső boltozatáról stalaktit-cseppkövek ereszkednek le: Homer köből való urnáinak, amphoráinak s szövőszékeinek motívumai. ¹⁾

Schliemann a sziget déli részét is pontosan átkutatta. A mostani s az azelőtti főváros helyén nem állott hajdanta város. A sziget délkeleti csúcsának táján istálló forma romok vannak; hosszuk átlag 25 láb, szélességük 10. A «kyklopsi» falak módjára épültek. Tőlük keletre mezei gazdaság állott, mert a föld ezrevel rejti magában a cserepeket. A romok adták, tudásunk nézete szerint, Homernak a tizenkét disznó-ól képét:

ἔντοσθεν δ' αὐτῆς σφραγὸς δυοκκίδεκα ποίει
 π λ η σ τ ὶ ο ν ἀ λ λ ῆ λ ω ν, ἐνὰς σιστίν. (Od. XIV. 13, 14.)

Eumaios háza egy pár lépéssel odébb, keletre feküdhett, a mely nézet valószínűsége mellett szól az a körülmény is, hogy még tovább keletre, nem messze a tengertől, egy fehér szikla mered egnek. Neve Korax: hollószikla; száz láb magas meredek fallal bír. Ezt is felismeri Schliemann Homerben, a midőn az Eumaios

¹⁾ Od. XIII, 102—108:

ἀγγύθι δ' αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον ἥεροειδές,
 ἶρον νυμφάων, αἱ νηϊάδες καλέονται.
 ἐν δὲ κρητῆρες τε καὶ ἀμφιφορῆες ἔασι
 λαίνοι· ἐνθα δ' ἔπειτα τιναίβωσσοῦσι μέλισσαι
 ἐν δ' ἴστοι λίθσοι περιμήκεες, ἐνθα τε νύμφαι
 φάρε' ὑφαίνουσιν ἀλιπόρφυρα, σαῦμα ἰδέσθαι.

házában levő Odysseus azt mondja a derék kanásznak, hogy hazudott, dobassa le a nagy szikláról:

εἰ δέ κε μὴ ἔλθῃσιν ἄναξ τεός, ὡς ἀγορεύω,
 ὁ μῶαυς ἐπισσεύαυς βάλειν με γάληυς κατὰ πέτρῃς,
 ὄφρα καὶ ἄλλοις πτωχῶς ἀλεύεται ἡπεροπεύειν. (Od. XIV, 398—400.)

«A Korax alatt gazdag, tiszta víz folyik, melyet a hagyomány a homeri Arethusa forrással azonosít, a melyben (Od. XIII. 407—410) Eumaios disznait itatták.» Az «istállók» kövekkel voltak tele; a lakóház helyén egy láb mélyében akadtak sziklákra. Igen régi, színtelen s egynehány vörös csikos edénydarab, úgymint újabb korú törött téglák kerültek elé.

Itkaka átkutatásánál megleljük Homer Ithakát illető leírásainak reális elemeit, még pedig minden erőszakos belemagyarázás nélkül.

Hogy mennyi positiv topographiai adatot nyújt az Ilias Trója helyének meghatározására, hogy mikép használta fel azokat Schliemann, s hogy minő eredményekre jutott, arról egy jövő közleményben fogunk szólni.

SCHWIEDLAND JENŐ.

ANAKREONI DALOK.

44. A tavasz.

Ime hogy feslik a rózsa
 Tavasz évszak kellemétől!
 Ime hogy simúl a tenger
 Hulláma szép derűben!
 Im' a récze hogy bukdácsol,
 S a darú hogy útra indul!
 Ragyogó nap süt az égen,
 Tovaszáll a fölleg árnya,
 A vetések díszlegnek,
 Az olajfa-ág bogyózik,
 S venyigének lombja közzül
 Kitekint a zsenge szőlő.

P. THEWREWK E.

EURIPIDES ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

III. (Vége.)

Euripides mint költő nagy festő is volt. Nagyobb jeleneteket festői csoportozatokká alakít, egyes alakokat pedig oly epithetokkal lát el, melyek a költő kitünő színérzékéről tanuskodnak; az első osztályhoz tartoznak például a Baccháiban előforduló pompás rajzok; ¹⁾ e darabban Euripides romantikus drámát alkotott, melyben oly ragyogó képzeletet találunk, mint Aristophanes kivételével egyetlen görög költőben sem; a másikhoz a külső jelenségek éles megjelölése adjectivák által. ²⁾ Helenájában (215. kk.) Zeus mint hófehér hattyú, a kék levegőn át lő; Ionban a kar fehér lábát emeli, hogy az isten szentélyébe lépjen: ³⁾ hasonlóan remekel a tájfestésben és természetleírásokban is; ⁴⁾ ő kísérlette meg először a természetet az emberek erkölcsi életével összehasonlítani. ⁵⁾

Őt gyakran a nők ellenségének tartották, valószínűleg a miatt, hogy a női nem gyengéiről adott véleményének akárhány-szor kifejezést. ⁶⁾ Pedig ő épen nem idegenkedett e nemtől; és műveiben nem is hiányzanak oly részek, melyekben a magasztos nőiesség festése, a női erkölcsök nemesebb bájai iránti fogékonysága félreismerhetetlen. Meleg érzelemmel magasztalja a házas élet fényoldalait és a természetnek egyetlen élvezetét sem becüli annyira, mint a gyermekáldást. (Med. 1090. Alc. 880. Dan. fr. 23.)

Orestessel mondatja :

---

¹⁾ 695. kk.; 862. kk.; azután pl. Herc. Fur. 573. : Δίρκης τε νῆμα λευκὸν αἰμαχρήσειται.

²⁾ λευκός, πάλλευκος; μελάνθετος, μελαμπέπλος, χρύσεος etc.; v. ö. ποικιλόνοτος, Herc. Fur. 375. ποικιλόβριξ Alk. 584. stb.

³⁾ 221.; v. ö. 95. kk. : τὰς κισσαλίαις ἀργυροειδέϊς βίνετε δίναι.

⁴⁾ Természetleírások: A tavaszi reggel: Phaeth. fr. 775. 22. kk.; Hipp. 72. kk.; Ion 82. kk.; az attikai levegő tisztasága: Med. 828. Bacch. 631.; tájfestések: a Peloponnesos és az aegei tenger leírása: Fr. 1068. Hek. 444. kk.; Hel. 1451. kk.; Orest. 989. kk.; bővebben erről: Wörmann, Ueber den landschaftlichen Natursinn der Griechen und Römer (Münc. 1871.) 42. sk. lap.

⁵⁾ Hypsip. Fr. 757, 5. kk.; v. ö. Bernhardt Id. m. II. 369. l.

⁶⁾ L. Ino Fr. 8. Oedip. Fr. 5. Alope Fr. 7.; különösen pedig Hippolytos, Aeolos, Bellerophontes és Medeát.

«Üdv közt él a férfiú, kinek a házasság élet
Boldogsága jutott! Ha itt sem találná fel,
Akkor otthona sincs, sorsa sem nyújt majd vigaszt.»

Dramái voltak azok, melyek első ízben dicsőítették a tiszta, erkölcsi szerelem hatalmát. ezek által elragadó leírásokban alapítá meg azon gyakran fejtegetett indoknak természeti igazságát, mely szerint a szerelem hatalmasabb, mint az akaraterő és a józan ész. ¹⁾

Euripides különböző női jellemalakjaiban különösen a szerelem beteges kinövéseit domborította ki. De az érzéki szenvedélyek mellett nem feledkezik meg az erkölcsi ösztönről sem, s az ifjúságot, ha azt meggondolva teszik, arra buzdítja, hogy az erotikus élvezektől ne fordúljon el (Dictys fr. 8. Oed. fr. 3). — A hitvesek, testvérek, a gyermeki szeretet érzelmeit ő fejtette ki legelőször tiszta, erkölcsi alapból és hatásos jelenetekben festette ép oly kedélyvel, mint lélektani következetességgel. Az anyai szeretet fensőségét szerencsésen tette Kresphontese középpontjává, mely érzelem ha nem is oly finomul, de ép oly erőteljes hatással nyilatkozik Ionban is. — Nála akadunk legelőször arra, hogy a tragikus végzetet házasság oldja meg, még pedig oly módon, hogy e házasság jobbára az égben köttetik; mert többnyire istenek azok, kik az egymásnak szántakat összevezetik: így Elektrában a Dioskurok adják össze Elektrát és Pyladest; sőt Orestesben Apollo kettős házasságot létesít: Orestes és Hermione, továbbá Pylades és Elektra között; Andromache című darabjában Thetis Andromachet Helenossal fűzi össze; és Euripides Antigone-ja is azzal végződik, hogy Antigone Hæmon-nal kél egybe. — Euripides volt az első, ki a női szenvedélyeket megszabadítá féküktől, ki megteremtett oly alakokat, melyek hozzánk annál is közelebb állanak, mert teljes öntudattal értjük és érezzük, hogy ez alakok igazak, valódiak és hogy a költő a szív rejtélyeit fölülmúlhatatlanul ismerte. Itt minden hangulat képviselve van: a szenvedélyes féltékenység, ép úgy mint a bosszúvágó (Medea); a megindító odaadás, ép úgy mint a hitvesi szeretet (Alkestis); a bűnös szenvedély (Kanake és

¹⁾ ἡριον τὸ μαίνεσθαι δ' ἄρ' ἦν ἔρωσ βροτοῖς Fr. 161.; vagy Antig. Fr. 7. Dictys Fr. 7. καὶ γὰρ οὐκ ἀδελφίκεται βροτοῖς ἔρωτες ἀδ' ἐκουσία νόσος. V. ö. Auge Fr. 3. Androm. Fr. 11.

Stheneboea); a regényes, szűzies szerelem (Andromeda, Antigone és Iphigenia); nem kevésbé a ravaszság (Helena) és női túlesapongás (Agave).

Schiller ama jellemző ítélete, mely szerint az antik tragédia jellemei ideális álarczok (ideale Masken) csak Aeschylusra, s részben Sophoklesre vonatkozhatnak, de nem Euripidesre. — *Aeschylus* dramáit Homer lakomája morzsáinak nevezte; s valóban ő ama heroicus kor dramaírója, melyben az összes görögök hagyományai találkoztak. Hősei, miként az Iliasban, a közönséges emberek fölött álltak; tragédiáiban ideális, nagy, heroicus alakokat mutat nekünk, melyek magasztos, természetfölötti hatalmaktól kiszabott törvényeknek engedelmességek. A jámbor tisztelet, melylyel a költő a tragédia személyei iránt viselkedett, nem engedte, hogy isteni és herosi alakjait megemberítse; így tehát emberfölötti nagyságban járnak, s Aeschylus minden egyes alakján látható, hogy a lényeknek felsőbb rendjéhez tartozik.

Sophokles nyugalmas lelkében visszaturkózódtek a hajdanok nagy alakjai, s ő átengedte magát nekik, az istenekről és herosokról való hagyományos képzeteket bővítvén és mélyebbítvén, s a kor ideáival összehangoztatván, a mint Phidias tette a maga terén. *Sophokles* abban tűnik ki, hogy természetünk nagy és eredeti felindulásait tudja festeni; *Antigone* önfeláldozása a fiatalkori nemeslelkűség diadalma a fiatalkori nagyravágyás felett *Neoptolemos*ban, a vesztett becsület keserű érzete *Aias*ban, s *Oedipus* rémülete egy váratlan és lesújtó fordulat következtében, mindezek az emberi lélek kitünő tanulmányai és a mellett bizonyítanak, hogy *Sophokles* a monda alakjait közelebb tudta hozni a kedélyhez, s benső lelki életet tudott bennök ábrázolni; de az ő személyei nem mint egyes individuumok lépnek elénk, hanem úgy szólván symbolikus előképek, melyek emberi személyiségeknek egész fajait és csoportjait ölelik át; emberi gyarlóságok daczára is ideális jellemek maradnak.

Euripides volt az első, ki valódi embereket hozott színre; ő kihozta az alakokat az előkor kódéből s a jelennek teljes világába állította őket; ő nem érte be azzal, hogy a herosokat nagy körvonalokban ábrázolja, hanem bánatjokat s örömeiket a legelevenebb érzés váltakozó fokain keresztül a legpontosabban kifejegette. A szülék és gyermekek, a hitvesek és testvérek viszonyai melegebben, igazabban és emberiebben tűnnek elő; az ő jellemei *egyéniek*,

azaz nem elvont eszmék jelképei, hanem valóságos hus és vér, öntudatos, önmagokért létező, saját céljaik után küzdve törekvő egyedek. Phædra Hippolytos-ban, a kiben egy bűnös hajlam, a mostoha fia iránti szerelem, lassankinti fejlődésében leküzdésének hiába való próbájától kezdve a megvallásáig, s aztán a visszautasításon támadt düh kitörésétől a bűnének önkéntes halállal való vezekléseig bámulatos művészséggel van ábrázolva.

Euripidesnek egyik legjelesebb tulajdona a *megindítás*; az ő élénken érző szíve, az ő ragyogó tehetsége, mely szerint minden hangulatnak megtalálta a való kifejezését, pontos ismerete mindannak, a mi kora embereit izgatta. Különösen szerencsés a helyzetek alakításában, a szenvedélyek élénk és hű ecsetelésében ¹⁾, a szenvedések az emberi nyomorok megható rajzaiban; mi által a közönségben rokonérzelmet kelt, s annak szemeit könnybe lábasztja; az érzelmek felkeltésében tanusított emez ügyessége a legtragikusabb költő nevét szerezte neki²⁾. Euripides kitűnt továbbá a pathos hatalmában, a nők bánatának vagy gyengédségének remek kifejezésében; ő, elődeitől eltérőleg, kik a félelem dæmona által akartak hatni a népre, a szenvedélyek felizgatását s így a könyörület érzetének ébresztését tűzte ki célul; azért látjuk nála oly gyakran a jellemet a szenvedélynek alárendelve, azért halljuk oly gyakran az istenek és hősök ajkain köznapi szenvedélyek hangjait, azért oly gyakoriak darabjaiban a rongyokba burkolt vagy mankókra támaszkodó királyok és hősök, az élet legnagyobb nyomorába taszított alakok, könnybe lábadt, elcsenevészedett hősök és hősnők, mint Menelaos a Helenában, Andromache, Elektra mint szegény parasztasszony, a beteg és tönkre ment Telephos; azért oly gyakoriak nála a hosszúra nyúló jajveszékélések és a panaszos vagy érzelgős dallamok, az úgy nevezett monódiák; szóval mestere volt a hatásos jeleneteknek, melyek nála rendszeren érzéken érzelgős színezetűek, s az érzékeket gyakran még

¹⁾ Longinus, de sublim. c. 15. 3.: ἔστι μὲν οὖν φιλοπονώτατος ὁ Εὐριπίδης, δύο ταυτὶ πάσῃ, μανίας τε καὶ ἔρωτας, ἐκτραγωδεῖσαι κἀν τούτοις ὡς οὐκ οἶδ' εἶ τις ἕτερος ἐπιτυγέστατος.

²⁾ Aristot. Poet. c. 13. p. 1453. a. 29; v. ö. Dio Chrysost. 18, 7: ἢ τε Εὐριπίδου προσήθεια καὶ πιθανότης, τοῦ μὲν τραγικοῦ ἀπαυσαδῆματος καὶ ἀξιώματος τυγὼν οὐκ ἂν τελείως ἐφικνοῖτο, πολιτικῶ δὲ ἀνδρὶ πάντο ὠφέλιμος ἔτι δὲ ἤσθη καὶ πάσῃ δεῖνός πληρῶσαι καὶ γνώμας; πρὸς ἅπαντα ὠφελίμους καταμύγνυσι τοῖς ποιήμασιν ἅτε φιλοσοφίας οὐκ ἄπειρος ὢν.

valamely rendkívüli fűszer, mint például a szerelmi anyagok gyilkossággal vagy vérfertőztetéssel való vegyítése által ingerlik. Az önkéntes meghaló Polyxena, a titkos szerelmi bánatban elhaló Phædra, s mindenek fölött a mystikus elragadtatásban lévő Bacchæ-k pompás ábrázolása a maga nemében a lehető legszebb. — Épen azért, mert költőnknek főczélja az volt, hogy az embereket szenvedélyes föllángolásuk közepette tüntesse föl, a *prologus* készítésére szüksége volt; azon körülményeket, melyek őket szenvedélyekre gyúlasztották, röviden összefoglalva kellett nézői előtt feltüntetnie, hogy azután a tulajdonképeni darabban e szenvedélyeket teljes erejökben festhesse; más részről a helyzetek is, melyekbe személyeit bele sodorja, hogy a negélyezés és szenvedélynek tarka játékát fejthesse ki belőlök, helyenkint oly zavarosak, hogy azokat a nézők csakis körülményes elbeszélés útján érthették meg teljesen: különösen a midőn Euripides a mythosok feldolgozásában gyakorolt önkénye mellett az eseményeket egészen máskép szövi össze, mint a hogy ahhoz az athéniek az eddigi mondák és költészetből szokva voltak. ¹⁾

A mi a *Deus ex machina*-t illeti, ez az euripidesi drámák befejezésénél játsza ugyanazon szerepet, mint ama prologusok a kezdetben. A midőn a költő a prologus által föltárta a helyzetet, melyből a szenvedélyes hatás a főszemélyeknél előtör és ellentétes irányban fejlődik: egyszersmind mindenféle bonyodalmakat teremt, melyek által e küzdelem mind hevesebbé, a szenvedélyek játéka mind zavartabbá lesz, és ha valamely tárgy nem futotta ki, több cselekvényt összefűzött, melyeknek egységét csak bajjal lehetett átlátni, mint pl. a Hekabé-ban. Mivel a hagyománynak szokásos menetét nem követi, megesik rajta, hogy a saját leleményű bonyodalmat nem tudja természetes úton végére hajtani. Ilyenkor ahhoz a módhoz folyamodott, hogy a darab vége felé egy isten

¹⁾ L. Ofr. Müller, *Gesch. d. gr. Lit.* II. 150. l.; v. ö. Hermann (*Praef. Soph. El. g. X.*): «Hinc illa necessitas prologos scribendi: quibus antiquior tragoedia facile carebat, cum quid visuri essent spectatores notum iis esset; recentior autem carere non potuit, quia exhaustis tractandi cuiusque argumenti modis nova quaedam et a communi traditione recedentia comminiscenda erant, quae nisi ante indicata spectatoribus fuissent, non modo deceptam expectationem suam vidisset, sed saepe ne intelligere quidem, quid sibi vellent actores, potuissent.» L. még Ellendt. *de prologis trag. Gr.* (Regim. 1819).

jelenik meg a levegőben, a ki a sors akaratját kijelenti a tanácstalan hősöknek, s felsőbb tekintélyével a cselekvényt kielégítő módon berekeszti.

A prologus ép úgy mint a Deus ex machina kétség kívül symptoma, hogy a drámai cselekvény a természetes fejlődés elvét elvesztette, és hogy nem képes többé saját magából kezdetet, bonyodalmat és véget létesíteni: mindamellet magának a költészetnek szépségéből nem vonnak le semmit; mert a prologus itt csak külső dolog, nem szerepel mint motivum a dramában, idegenszerű, józan toldalék volt, mely a tragédia drámai organismusán kívül áll, s annak egységét nem zavarja; ép úgy a Deus ex machina is csak külsőséges műeszköz volt arra, hogy a megrekedt cselekvényt végére juttassa.¹⁾ Hogy végre a karnak lyrai elemét háttérbe tolta, az által a tragédia lyrai alkotó részéből nem vesztett semmit; a lyra az ő eredeti helyén, az orchestrában elvesztette ugyan jelentőségét, de annál követelőbben lépett föl a színen. Mert mennél inkább törekedett a költő a kora jelleméhez és saját egyéniségéhez képest az egyes személyeknek kedély-életét rajzolni es érvényre juttatni, annál közelebb járt ahhoz, hogy színpadi hőseinek hangulatait lyrailag is kifejeztesse; s költőnk ezt legfőbb mértékben meg is tette. Erről az ujtásról, ép úgy mint az előbbiekről, azt tartják, hogy a költészetnek épenséggel nem vált nyereségére; mert az által, hogy a tragédia lyrai eleme a színészek kezébe került, azok bravourénekesekké lettek, a recitatio dithyrambusi ekstasissá fajult, a rythmusok szabálytalanul hullámoztak össze-vissza, minélfogva aztán a gondolatmenet világossága is lehetetlenné vált.

Engedjük meg összes politikai, vallási, erkölcsi és művészi fogatkozásait: mondjuk, hogy politikai érzelme néha nem emel-

¹⁾ V. ö. Lessing (Hamb. Dramaturg. 272. l. Cotta-féle kiadás): «denn es ist klar, dass alle die Stücke, deren Prologe ihnen so viel Aergerniss machen, auch ohne diese Prologe ganz und vollkommen verständlich sind. Streicht z. B. vor dem Ion den Prolog des Merkurs, vor der Hecuba den Prolog des Polydors weg . . . sind darum beide im geringsten verstümmelt?» — E véleménynyel ellenkezik Schlegel-é (Vorl. üb. dram. Kunst und Lit. I. 215.). V. ö. Firnhaber C. G.: Prolog der griech. Tragoedie, insonderheit der euripideischen (Jahn-féle Archiv, XVII. évf. 1851. 545—593. lap). — Aristophanes kritikája a prologusról, Békák, 1200; monódiákról u. o. 944; parodiája 1330.

kedett a létező pártok fölé s így a valódi költőhez méltó állást nem foglalta el mindig, hogy nem ritkán kora nézeteit és szellemét a múltba helyezvén, hódolt kora hibái és gyengéinek, hogy Athén előrehaladt műveltségét, demokratikus eszméit és életkedvét annak elfajulása nélkül nem tudta mindig föltüntetni; hogy az ő korabeli bálványoknak áldozva néha oly mondatokkal rakta meg műveit, melyek erkölcstelen tartalmuknál fogva a legkárhózasabb hatással lehettek a népre¹⁾; hogy a szenvedély felizgatása céljából nem mindig a legnemesebb eszközökhöz folyamodott, hogy a való után törekedve gyakran aljasságba esik; hogy személyein igen gyakran vallási ledérség vehető észre: hősei vagy félistenei sophista-módra az istenek létezéséről kételkednek, vagy azok tetteit a sokratesi erkölcstörvény szerint bírálgatják; hogy az istenek és hősök gyakran emberi gyengeségekkel és szenvedélyekkel fölruházva fordulnak elő s így a népvallás gyakori megtámadást tapasztal; hogy kisebb gondot fordított darabjainak összhangzatos egészére, hanem inkább egyes jelenetekre vagy helyzetekre fektette a fősúlyt; hogy két előde valódi érzelmét néha érzékenység és megható jelenetek által, teremtő erejüket pedig betanult műszabályok által iparkodik pótolni; hogy prologusai, az által, hogy néha ismeretes dolgokat mondtak el egymás után, a trivialis elbeszélés egyhangú s kelepelő modorába süllyedtek s így nagyban elősegítették azt, hogy a tragédiák nagyságukból és méltóságukból kivetkőzzenek; hogy darabjainak kifejelete nem mindig

¹⁾ Ilyen az Orestesben (408. v.) előforduló: «Szolgáljuk az isteneket, bárminők legyenek is azok». Vagy: «Ha már meg kell szegni a törvényt, szegd meg úgy, hogy uralkodjál; egyébkint tartsd meg azt». (Iul Caesar kedvelt mondása). Ezekhez hasonló értelműek: Melanipp. fr. 1. Herc. Fur. 1234. Cycl. 354. 89. Belleroph. fr. 21. Tro. 878. fr. inc. 127. Dan. fr. 13. Hipp. 612.

Dan. fr. 13-ban az aranyat a kegyelet és hazaszeretet rovására dicsóíti; Seneca, Ep. 115: «Cum hi novissimi versus in tragoedia Euripidis pronuntiatu essent, totus populus ad eiiciendum et actorem et carmen consurrexit uno impetu, donec Euripides in medium ipse prosiluit petens ut expectarent viderentque, quem admirator auri exitum faceret». V. ö. Aristoteles Rhet. III. 15. 8. Plut. de aud. poett. p. 19. E. Ide vág Lessing is (Hamb. Dram. I. p. 16.): «Es ist nur ein Athen gewesen, es wird nur ein Athen bleiben, wo auch bei dem Pöbel das sittliche Gefühl so fein, so zärtlich war, dass einer unlautern Moral wegen Schauspieler und Dichter Gefahr liefen von dem Theater herabgestürzt zu werden».

kielégítő, a sorsváltozást nem maga a cselekvény folyama, hanem gyakran valamely Deus ex machina idézi elő; hogy a karra vonatkozó újítása a régi rendnek felforgatásán s a költői előadás különféle szigorúan megkülönböztetett fajainak egybezavarásán alapúlt; s hogy végre tragédiáiban néha kritikai oldalpillantásokat vetett elődjekre, a valószínűség ellen elkövetett hibáikat rovogatta, s így egészen idegenszerű vonatkozásokat vegyített költészetébe. ¹⁾

Mindezen szemrehányások alaposak lehetnek, de teljes elismerésünket érdemli, hogy költőnk kortársai között buzdítólag is munkálkodott, a mennyiben az Anaxagoras iskolája-, s a Sokrattal való társalgásból merített elmés, philosophikus gondolatokat a társadalmi élet javára, ép oly tanulságos mint érthető módon szellemesen terjesztette ²⁾. S ha tragédiáiban minden alkalmon kap, hogy honát dicsőítse, s ha az istenek áldását, mely Attikán nyugszik, Athénnek szellemi javait, törvényeit, jogait és nagy embereit teljes szíve szerint magasztalja, akkor bizonyára megragadta a kedélyeket, fölgerjesztette a hazaszeretetet, s polgártársait nemes példák utánzására felgyújtotta. Ő minden időkre kitünő marad az érzelmek felkeltésében, a helyzetek mesteri bonyolításában és eredeti jellemcsoportozatokban; művészién kezeli a dialogust, remekül ecseteli a nők lelki küzdelmeit, az emberek bűjät-baját a legelevenebben érezte, a balesemények rajzában igen gyakran a valódi erkölcsi szépségig emelkedik; az emberi szív felismerésében és a szenvedélyek sokoldalu felfogásában ő benne is átvillan az ókor hatalmas szelleme. Legfőbb érdeme azonban Euripidesnek, hogy egy a költői termelésnek éppen nem kedvező korban, ennek szellemében s ennek erőivel munkálkodván, fenn tudta tartani az athéniek közt a drámai művészetet, s a mi több, oly sikerrel, hogy Sophokles mellett megállotta a helyét s tőle a művészet mesterének ismertetett el. —

¹⁾ Sophocles Ant. 563: οὐδ' ὅς ἂν βλάστη μένει νοῦς τοῖς κακῶς πράσσουσιν, ἀλλ' ἐξίσταται; e sententiát támadja meg Euripides fr. 165 οὐ γὰρ οἱ κακῶς πεπραγότες σὺν ταῖς τύχαισι τοῦς λόγους ἀπόλεσαν. Aeschylusra czéloz Euripides Suppl. 846: ἐν δ' οὐκ ἐρήτομαί σε, μὴ γέλωτ' ὄφλω, ὅτεο ξυνέστη τῶν δ' ἕκαστος ἐν μάχῃ. Aeschyl. Cho. 229: σκέψαι κόμη προσθεῖσα βόστρογγον τριγῶς; ezt megrója Eurip. El. 530: πολλοὶς δ' ἂν εὖροις βροστρώγους ὑμοπτερούς καὶ μὴ γεγῶσιν κίματος ταῦτοῦ, γέρον.

²⁾ V. ö. Antiop. fr. 44. 87. Aeol. fr. 2. fr. inc. 235. Beller. fr. 124. Erechth. fr. 9. fr. inc. 120. Oenom. fr. 3; és számos más helyen.

Euripides a tragédiát a tárgyilagos természet és eszményi kedélyvilágból az *okoskodó értelem* és *alanyi érzélgés* ¹⁾ körébe tette át; ő a modern pathosnak és regénynek hatalmas elemeit rejtegeti. Drámái a modern æsthetika szabályait az által közelítik meg, hogy bennök a szerelem motivuma is szerepel, a mi eddig ismeretlen volt, továbbá, hogy az egyént, hőseinek alanyiságát jellemzőbben ecsetelte, hogy nyelvezte kora attikai társalgási nyelvének hű másolata, s hogy végre kardalai már sokkal kevesebb összefüggésben állnak a cselekvénnyel, mint azok, melyeket Aeschylosnál vagy Sophoklesnél találunk. Ezen sajátosságok, melyek a műbíróknak nem voltak inyökre, tetszettek a népnek, mely műveiből sok helyet tudott könyv nélkül és hordott ajkain.

Mennél jobban ritkúlt a termékeny költők száma, annál több tetszést és befolyást nyert, s a háború vége táján ő volt a népnek tulajdonképeni drámairója. ²⁾ Gyönyörködtek abban a merészségben és önállóságban, melylyel a régi mondákkal bánt, s őket oly elevenen tudta előadni, mintha a mythosi események csak a jelen előzményei lettek volna. Míg Aeschylos és Sophoklesnél bizonyos aristokratiai szellem hatott a tömegre, s azt tiszteletteljes távolban tartotta, addig Euripides valódi demokratikus költő (*δημοκρατικὸν ἔθρον* Aristoph. Ran. 952.), a néphez ereszkedik le, annak érzelme és kifejezése szerint szól; míg Aeschylost és Sophoklest a nagy közönség bámulta, addig Euripidesben szíve mélyéből gyönyörködött. A közönséges ember ráunt a régi tragédia homályos pathosára, s kedvtelve hajlott ahhoz a költőhöz, a ki neki mindent úgy szólván szájába rágott, a ki az ő nyelvén szólt, s oly hősoket állított elébe, a kiket magaféléknek nézhetett. Versei könnyen az emlékezetébe vésődtek; mondásai kelendő pénz

¹⁾ Schiller : « Diese Veränderung in der Empfindungsweise ist schon äusserst auffallend im Euripides, wenn man diesen mit seinen Vorgängern, besonders dem Aeschylus, vergleicht, und doch war jener Dichter der Günstling seiner Zeit. Die nämliche Revolution lässt sich auch unter den alten Historikern nachweisen. Horaz, der Dichter eines kultivirten und verdorbenen Weltalters, preist die ruhige Glückseligkeit in seinem Tibur und ihn könnte man also den wahren Stifter dieser sentimentalischen Dichtungsart nennen (?), so wie er auch in derselben ein noch nicht übertroffenes Muster ist. Auch in Properz, Virgil u. A. findet man Spuren dieser Empfindungsweise.»

²⁾ L. Plut. Nic. 29. Diod. XIII. 97.

gyanánt kézről-kézre jártak; darabjait gyönyörűséggel hallgatták, s mohón olvasták¹⁾. Olvasmány dolgában nem igen függött az athéni a színpad hagyományától és elfogulatlanabbúl engedte át magát a meglegedés érzelmének, melyet az a költő nyújtott neki, a kiből maga magát és korát feltalálta. De megtudta költőnk ragadni kortársai legjelesebbjeit is, mint pl. Sokratest, a ki csak akkor ment színházba, ha euripidesi darabok kerültek színre, s ki nem győzi Euripidest magasztalni *δὲ τὴν σοφίαν αὐτοῦ*²⁾. Sophokles pedig költőnk halálakor gyászba öltözködött, sőt színészeit is koszorú nélkül léptette színpadra (Plut. Pomp. 78).

Jól megjegyzendő, hogy a művészetnek a nemzeti földtől való emez elidegenedése, a mit hellén szempontból csak elfajulásnak lehetett tekinteni, volt az a pont, melyhez Euripidesnek culturtörténeti jelentősége kapcsolódik. Euripides az által, hogy a régiebb művészet szigorú stíljén túladdott, s a tisztán emberi motívumokat, melyek mindenütt viszhangra találnak, juttatta érvényre, azt nyújtja, mit a színműtől az emberek mindenütt és minden korban megkívánnak; feszültségben tart és mulattat, rémit és megindít. E körülmény teszi őt kosmopolitikus költővé; e miatt képezte az átmenetet a klasszikus korról a későbbire, s a jelenen messze túlterjedező irodalmi fontosságra emelkedett. Költészetében végbe ment emez újításainak köszönheti világtörténeti jelentőségét

¹⁾ L. Plato Apol. 26. Pollux IX. 47. Böckh Staatsh. I. 26. 2. Meineke Fr. Com. Gr. II. 550. Schöne, Jahrb. f. Philol. 1870. 802. 1. Euripides mint úti olvasmány: Békák 52.

²⁾ Aelian. II. 13: Σωκράτης σπάνιον μὲν ἐπεροίτα τοῖς θεάτροις· εἴ ποτε δὲ Εὐριπίδης ὁ τῆς τραγωδίας ποιητῆς ἠγωνίζετο καινῶς τραγωδίαις, τότε γε ἀρικνεῖτο. καὶ Πειραιῶς δὲ ἀγωνιζομένου τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἐκεῖ κατήει. ἔχαιρε γὰρ τῷ ἀνδρὶ θηλονότι διὰ τὴν σοφίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐν τοῖς μέτροις ἀρετήν. — Cic. Tusc. IV. 29. 63: cum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tres versus revocasse dicitur Socrates.

Vitruv. praef. lib. VIII: Euripides auditor Anaxagorae, quem philosophum Athenienses scenicum appellaverunt. V. ö. Clem. Alex. Strom. V. p. 581. C. Sext. Emp. adv. gramm. I. 12. p. 279. Origin. c. Cels. IV. p. 214. Ide járul ezen jóslat

Σοφός Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης
ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος.

V. ö. Schol. Aristoph. Nub. 145. Cic. Sen. c. 21; σοφός (Euseb. pr. ev. 10. p. 296.); ὁ ἐπὶ σκηνῆς φιλόσοφος (Aesch. c. Tim. 151.) σκηνικός φιλόσοφος (Spanh. in Arist. Ran. 789. Fabric. in Sext. adv. Math. I. 288).

Mert a költészet történeti hatása — Mommsenként ¹⁾ — nem absolut becstől, hanem attól függ, mennyire képes korának szellemét előérezni, s e tekintetben Euripidest senki sem múlta felül. Azért töltötte be dicsőségével holtá után is a világot, s talált számos követőt ama költők közt, kik a görög mondákat fölhasználván, általános emberivel törekednek drámai hatásra. Így az attikai színi nyelv is, a hogy ő művelte ki, mértékadóvá lett a drámára nézve, úgy hogy maga Aristophanes kénytelen volt megvallani, hogy e tekintetben Euripides befolyása alatt áll ²⁾. Ennek tulajdonítható az is, hogy darabjaiból aránylag a legtöbb maradt fenn; hogy határozólag folyt be úgy a későbbi görög, mint a görög római korszak szellemi mozgalmaira; hogy a görögségre a külföldön, Aegyptomban úgy mint Rómában közvetve vagy közvetlenül Euripides gyakorolt döntő befolyást; hogy az attikai vígjáték mindössze Euripidest vitte át a komikum mezejére — ³⁾, hogy Attikának újabb költő és képző művészete úgy szólván belőle keletkezett, megmutatván nekik az utat, melyen Phidias kora után nagyot és jeleset hozhatnak létre — innen történt, hogy a festők azon iskolája, melylyel a későbbi vázák rajzaiban találkozunk, tárgyait nem többé a régi éposokból, hanem az euripidesi tragédiákból merítette ⁴⁾, s hogy végre a modern színjáték Európában is részben

¹⁾ Röm. Gesch. I. 907. s köv. lap.

²⁾ Com. 2. p. 1142: χρῶμα γὰρ αὐτοῦ τῷ στόματι τῷ στοιγγύλῳ τοῦ νοῦ; δ' ἀγοραίου ἦσαν ἢ ἐκείνου ποιῶ. V. ö. Dionys. Hal. vet. scr. cens. 2. 11. p. 423; de comp. verb. c. 23. p. 173. Aristot. Rhet. 3. 2. p. 1404. b. 25. Longinus de subl. c. 40. Diog. Laert. IV. 26. Archimedes Anth. Pal. 7. 50.

³⁾ Strattis vígjátékíró Atalante, Medea, Phoenissae, Philoctetes, Chrysispos czimű darabokat írt; (v. ö. Athen. XI. p. 467. E. és IV. p. 160. B. Pollux. IX. 124).

Eubulus komikus, Andromache, Iphigenia Aul., Orestes, Auge czimű komédiákat írt; (v. ö. Athen II. p. 63. D. és XIII, p. 569, A. és III. p. 108. B. és XIV. p. 622. Meineke, spec. III. p. 17; v. ö. Schol. ad Eurip. Med. 473).

Ancylion, a közép komédia egyik képviselője, ily czimű darabokat írt: Antiope, Auge, Bellerophon, Glaucus, Phoenix, Ixion, Daedalus. Meineke p. 19.; v. ö. Antioch. Alex. περὶ τῶν ἐν τῇ μέσῃ κωμῳδίᾳ κωμῳδοῦμένων ποιητῶν: Athen. XI. p. 482. C.

⁴⁾ Erről bővebben: Brun, Gesch. der gr. Künstler; Hartung, Eurip. Restit. Hamb. 1843—44; Jahn, Telephos und Troilos (Kiel 1841); ugyanattól: Archäologische Beiträge (Berlin 1847); ugyanattól: Vasensammlung König Ludwigs (München 1854); Overbeck, Gallerie heroischer Bildwerke I.

belőle keletkezett és fejlődött ¹). — Plato (Rep. VIII. p. 568.) költőnk tragédiáiról dicsérőleg nyilatkozik, a bennök előforduló böles mondások miatt; — Phrynichus Arabicus (Σοφιστικῆς Πρακτικῆς cz. munkájában) πέντονος-nak nevezi. Aristotelesnek Poet. XIII. 6 kk; Rhet. 11. 5) ő a τραγωδίατος; Diphilosnak pedig «a meg-aranyozott» ὁ κατὰ χρυσὸν Ἐδριπίδης (Athen. X. 422. B); — Quintilian (Inst. Or. X. c. 1. 66 kk.): «az indulatgerjesztésben általában csodálatra méltó, ott meg, a hol szánalomra kell indítani, kétség kívül ő az első.»

(Braunsch. 1853); Böttiger, De Medea Euripidea cum priscae artis operibus comparata, prolusiones tres (Vimar. 1802); Schlie, Die Darstellungen des troischen Sagenkreises auf etruskischen Aschenkisten (Stuttg. 1868); Welcker, Die griech. Tragödien etc. II. (Bonn 1839); ugyanattól: Alte Denkmäler erklärt (Gött. 1849 kk.); Dr. Gottfried Kinkel, Euripides und die bildende Kunst (Berlin 1872); Heyne, Ueber die Künstler des farnesischen Stieres, welche die Antiope vor Augen hatten. (Antiquar. Aufs. II. 206. s köv. lap). — A többi között egy emlék birtokában vagyunk, mely kétség kívül «Phoenissae» és «Antigone»-ből merített jeleneteket ábrázol, t. i. a Róma melletti Panfili villának Sarkophagreliefje (R. Rochette Mon. Inéd. p. 67. A, 2. — Overb. Heroengall. Tab. VI. 9.). Ennek teljes magyarázata Eugen Petersen-nek köszönhető Hamburgban (Arch. Ztg. 1861. 195. s köv. lap). Ezen halfelől a két ellenséges testvér összejövetelét látjuk az Eteokles előtt térdeplő Iokaste. Antigone. Kreon és annak kísérője Eteokles jelenlétében (e momentum Phoen. 623-ból van véve), erre következik a közepén a létrára fölmenő Kapaneus és a halottaktól földött (Phoen. 1195) esatatór (1172 kk.), továbbá Amphiaraos leutazása és jobbfelől a kölcsönös gyilkolás (1413 kk.); — az Antigone-ből pedig Polynikes eltemettetése Antigone és Argeia által. — Hogy Iokaste térden állva van ábrázolva, nem változtat az egészen semmit; Petersen, Id. m. 197. l.: «Freilich sagt Euripides nicht, dass sie auf die Knie gefallen ist, aber nachdem sie dies gesagt, und gleich darauf noch ar. den Fluch des Vaters erinnert hat, schweigt sie, in welchem Schweigen sie aber auf der Bühne unmöglich ruhig stehen bleiben kann».

²) Az athéniek Lyeurgus rhetor indítványára az ő műveit is Aeschylus és Sophoklesével együtt tették le a közlevéltárakba; v. ö. Korn O. De publico Aeschyli, Sophoclis, Euripidis fabularum exemplari Lyeurgis auctore confecto (Bonn. 1863). Sommerbrodt I.; das Staatsexemplar der Tragödien des Aeschylus, Sophocles und Euripides (Rhein. Mus. 19. köt. 1864 130 s köv. lap). — Ugyancsak Lyeurgus indítványára a három nagy tragikus tiszteletére a Lyeurgus által befejezett színházban szobrok lettek fölállítva, hol Pausanias (I, 21) még látta azokat. Költőnknek a párisi Louvreből lévő szobrát Bernhardy a Lyeurgus által emelt Euripides-szobor másolatának tartja.

Philemonról keringett egy epigramma, melyben azt mondja, hogy ha biztos volna abban, miszerint az ember halála után is ép érzékű marad — mint némelyek hirdetik — felakasztaná magát, csakhogy Euripidest láthassa ¹⁾).

Nagy Sándor Euripidest még szorgalmasabban olvasta mint Homert, kivonatokat készített magának tragédiáiból és betéve tudta azok aranymondásait (Plut. Alex. 8, 51); több helyet tudott könyv nélkül és hordott ajkain Julius Cæsar is.

Plutarchos szorgalmasan tanulmányozta költönket, s annak darabjaiban rendkívüli jártassága volt. — Ugyancsak Plutarch beszéli, hogy az Alkibiades indítványozta sicíliai hadjárat után a hadi foglyokul ejtett athéni katonák euripidesi versek eléneklése által oly annyira bájolták el a sicíliaiakat, hogy tőlök ajándékokat kaptak, szabadságot nyertek, és visszatérhettek hazájokba (Nic. 29). — Az Abderitákról mesélik, hogy őket Lysimachos idejében Euripides Andromache-ja, mely darabot nekik Archelaos színész adott elő, oly enthusiasmusba helyezte, hogy mindnyájan poetikus forró lázba estek, melyben egyes euripidesi helyeket recitáltak és énekeltek. — Midőn egy szép nyári estén, Carrhae ázsiai harcztéren (53. Kr. e.) a római Crassus véres fejét hozták a parthus hadvezér sátrába, ama verseket énekeltek, melyekben Euripides Agave-ja dicsekszik förtelmes diadalmi jelvényével. — Theodoros színész Euripides Hekuba-jával Sándor, pheræi zsarnokot könynyekre fakasztotta (Plut. v. Pelop. Ael. V. H. XIV. c. 40). — Idősebb Dionysius, Syracusæ zsarnoka, Euripides örökösaitől annak lantját és íróeszközeit egy talentomon vette és a múzsák syracusi templomában ereklye gyanánt őriztette (Hermipp. ap. Bloch. Vit. Eurip. 397). — Menander bálványozta költönket ¹⁾ Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Attius, Seneca viharos csodálkozással megasztalták és utánozták; — Hegelochos és Callippides színészek Euripides Orestes-ét *δράμα θεσιώτατον*-nak mondták (V. ö. Schol. Orest. 269. Meinek. quæst. scen. spec. II. p. 67). — Crantor, Chrysispos, Menedemos böceselők, nem különben Lyeurgus és Isokrates szónokok bámulva olvasták költönket; és hogy

¹⁾ εἰ τὰς ἀληθείαισιν οἱ τεινυκότες
αἰσθησὶν εἶχον ἄνδρες, ὡς φασὶν τινες
ἀπηγγέλασθαι ἂν ὄσσε' ἰδεῖν Εὐριπίδην.

¹⁾ L. Cic. ap. Hieronym, ep. 52. n. 8; Meinek. p. XXXIV.

mennyit köszönhetnek neki, azt legjobban saját irataik mutatják (V. ö. Diog. Lært. II. 26. 134 ; VII. 180). — Dio Chrysostomus, Lucian, Clemens Alexandrinus, Orion, Stobæus, Maximus, Johannes Damascenus a rajongásig voltak elragadtatva Euripides költészetétől; — egy Racine-t riadó lelkesedésre ragadta, Lessing örömmelvezettel olvasgatta; — jeles tulajdonai miatt nyerte meg Goethe ¹⁾, Schiller és egyéb ünnepest elmék kedvét és tetszését.

E kettős momentumban tehát, mely egyrészt kora teljes megértésében, másrészt pedig az útókorra tett rendkívüli hatásban nyilvánul, rejlik Euripides valódi érdeke és értéke, s mint főnebb jeleztük, világtörténelmi jelentősége.

Dr. KRAUSZ JAKAB.

ANAKREONI DALOK.

11. Más-más dühöngés.

Mondják, hogyan dühöngött
A férfiatlan Attis
Kiáltva szép Kybétét
A béreceken bolyongva.
Dühöngnek és kiálnak
Akik Klaros vidékén
Babérhozó Apollon
Ihló vizébül isznak.
De én a Bacchus-élvtől
És illatos kenettől
És kedvesem kecsétől
Kiváncokozom dühöngni.

P. T. E.

¹⁾ «Alle» — úgy mond Goethe — «die dem Euripides das Erhabene abgesprochen haben, waren arme Häringe und einer solchen Erhebung nicht fähig: oder sie waren unverschämte Charlatane, die durch Anmasslichkeit in den Augen einer schwachen Welt mehr aus sich machen wollten und auch wirklich aus sich machten, als sie waren.»

AZ IGENŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

II. Az igemódok.

Legrégibb nyelvtaniróink (Erdösi 53, K. Csipkés 371, Pereszlenyi 458, és ezek után Verseggy 229) öt módot állapítottak meg, a melyek — a Dr. Gr. neveivel élve — a *jelentő*, *parancsoló*, *óhajtó*, *foglaló* és a *határozatlan*. A részesülőt inkább melléknévnek tekintették s ide sem sorolták.

Egyedül áll a régiek közt Sz. Molnár Albert, a ki csak időket ismer s a módok közül egyet-egyét (Subjunctivus, Imperativus) egybevetés kedvéért említ.

A Dr. Gr. (75—104) az említett módok sorából az *óhajtót* kitörölte, de megtoldotta *részesülő*, *viselő* (gerundium) és *hanyatlóval* (supinum).

Másképen járt el Révai; ő Erdösi öt módjából a *határozatlant* törölte s nyilvánította névnek mint Erdösi a *részesülőt* (549). «Quatuor sunt itaque modi: indicativus, imperativus, optativus et coniunctivus». Hasonlót vall Riedl (nyltn. 17); csatlakozott e számhoz az újabbak közül még Imre (51) és Simonyi a Nyr. VIII (1879), 265. lapján, jöllehet R. Nytnában (108) a *parancsolóval* is felhagyott és csak három módot tartott meg.

A negyvenes években állandóan ez az öt lett elfogadva: 1. *jelentő*, 2. *foglaló* (vagy *parancsoló*), 3. *óhajtó* (vagy *feltételes*), 4. *határozatlan* és 5. *részesülő*. Így tette ezt Fogarasi (204—205), a MRe (194—227), s később Gyergyai (90—94). Finály (A m. időformák) ezektől eltér, a mennyiben nála hatodik módnak a tehetős képzőju *vágyat jelölő ehetném, járhatnám* van közbe toldva, melyről alább «Láthatnék» alatt.

Legtovább az *állapotjegyzőtől* tagadták meg a «mód» elnevezését nyelvtudósaink. Révai után Verseggy is csak óvatosan sorolja fél az Erdösi-féle öt mód után a *részesülő* «nevet» és állapotjegyzőt, míg az ötvenes években csak jött a magyar Trsg (53) által divatba e két utóbbit is határozatlan módoknak nyilvánítani. Követte ezt Nádaskay (45), később Riedl (184), Torkos (40), Szvorennyi (84) és Bodnár (53), azzal a csekély különbséggel, hogy a *parancsoló* hol egybeolvadt a foglalóba, hol különvált belőle.

A módok számát illetőleg véleményem az, hogy az egyszerű-

sítést és apasztást tovább is lehet vinni: meg lehet állapítani a módok számát *két határozottban* és *egy határozatlanban*. A hajlam az egybeolvasztásra, mint láttuk, eddig is megvolt; tagadhatatlan továbbá a jelentőbeli személyragok rokonsága a többi módbeliekkel (*látok lássak, láték látnék, láttam volt láttam volna*). Ha egy (*jelentő*) mód alá lehet sorolni öt-hat s mások szerint kétszer, háromszor hat időt is, mért ne lehessen azt tenni a megfelelő többi időképzéssel is? mi okszerűség van abban, hogy ez utóbbiak közül majd mindegyik számára egy-egy új módot teremtsenek? ¹⁾ Az időalakok értelme, melynek befolyása alatt alkothatták az *óhajtót*, *jelszólitót* és *feltételest*, a mondatbanba való.

Felfogásom szerint az egyszerűsítés akképen menne véghez, hogy 1. két mód alá, pl. *jelentő* és *foglaló* alá, soroljuk a határozott időalakokat mind, 2. hogy a hol a jelentőbelinek párját találjuk a foglalóban, azoknak neveit is a két módban egyenlősítjük, mint ez pl. a latinban is megvan. A többi (határozatlan) igeeképzések „igenév“ alatt szerepelhetnek, melyekről alább szólok. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a *részesülőt* és *határozatlant* azért, mert fő- és melléknévi tulajdonsága is van, igeragozásból kivetköztetni és az igeragozásból kirekeszteni nem lehet.

És ezzel áttérek az egyes igemódokra.

1. Indicativus.

A magyar «indicativus» neve németül is csak «Indikativ», Riedl 184. Legrégibb magyar neve *mutató* (Erdösi 53), mely még egyszer olvasható Fogarasinál (204), v. ö. Nyelvt. Közl. 1862, 317. és 329. De ez a név vele csakhamar kihalt, mint e nevei is: *létezési* (204), *létező* (206), és *valósági* mód (Ny. Közl. i. h.). Ez utóbbira emlekeztet még Ihász (54) *valósító* módja. Szerencsésebb volt a Dr. Gr. 75: «Ennek a Neve lehet *Jelentő Mód*». És e nevet Verseghy (229) óta használta Vörösmarty (Gyulai Mm. XI, 7, 1826), a MRe (194) és az ötvenes évektől kezdve az újabbak mind. Kivételt csak Finály *állító* módja tesz. (Am. i. f.).

¹⁾ Révai (549) is ez okból lett barátja az egyszerűsítésnek: «Quia imperativus et optativus pauciora habent tempora, eaque cum coniunctivi temporibus congruentia: duos praeterea hos modos, imperativum et optativum, compendii causa coniunctivo insertos exhibeo.»

A jelentő mód *ideit* tekintve mennyiségileg úgy mint minőségileg a legnagyobb változatosságot találjuk.

Egyenlően jelentő módunak tekintették ezeket: *látok*, *láték* és *láttam* egyszerűségüknél fogva. Mihelyt az idő kifejezése körülírásra szorult, gyanú fert eredetiségéhez. Ezért nem általános ezen idők elismerése: *látok vala*, *láttam vala* vagy *volt* és *láték vala* (V. ö. Imre, IH 133). Ezeknél egy darabig azért is ingadoztak nyelvtaniróink, vajjon «látok vala» vagy «látok volt», vajjon «láttam vala» vagy «láttam volt» alakját fogadják-e el, s míg az elsőbből csak «látok vala» lett maradandó, az utóbbiból «láttam vala» vagy «volt» közt mai napig megmaradt az ingadozás. Legkényesebb e képzések elfogadása iránt K. Csipkés; azért van nála a jelentőnek legkevesebb ideje (5). Erdősínél is egy észrevételt kell kockáztatnom: az ő mintájában t. i. hiányzik a *láttam* ideje, de megvan «vagyok» alatt *voltam*, s így történt, hogy az egyik mintában *látok vala* van illetve az «imperfectum» nevével és *láték* a «perfectum»-éval, míg a másik mintában *valék* az «imperfectum», *voltam* a «perfectum». Hogy *láttam* hiányzásának mi sem lehet egyéb az oka tollhibánál, azt elmondom alább «Láttam» alatt.

Legtöbb gondot adott nyelvtaniróinknak a *jövő* hiányzása. K. Csipkés (374) a pusztá jelent nyilvánítja egyszersmind *jövőnek* a jelentőben (foglalóban, óhajtóban és határozatlanban). Hasonlót tesz Révai (568) és az újabbak közt Imre (51). Kinek e czélra az egyszerű jelen nem volt elegendő, az a körülíráshoz nyúlt. Erre legalkalmasabbnak kínálkozott «jövendőre» vagy «jövendőbenn», Erdösi 60, Dr. Gr. 80; szolgáltak e pótjövő körülírására még ezek az igehatározók is: *azután*, *ezután*, *osztán*, *valaha*, *még* (Sz. Molnár A. 178, Pereszlényi 458, Dr. Gr. 105) és igekötők: *meg*, *el* (Pereszlényi u. o., Kövesdi 569) a jelentőben úgy mint a foglalóban és óhajtóban. Újabb korban e körülírás barátjai lettek Gyergyai (79), Finály és Simonyi (138). Pereszlényi és Kövesdi csak a tárgyi ragozásban engedik meg az igekötős körülírást. Egy másik neme a *jövő* körülírásának *látandó* *vagyok* (Sz. Molnár A. 180 és újabban Simonyi 111), melyről alább. Tetszősebb volt mind ezeknél «fog» és «kezd» (Sz. Mol-

¹⁾ Dr. Gr. (80): «Nyelvünkben egy igének sints Jövendője», (95) csak a parancsolónak.

nár A. 179), melyből állandó a «fog»-féle lett. Ez utóbbit mintába először a Dr. Gr. tette s utána a többi mai napig.

Volt volna egy egyszerű jövő idő is: *látandok*; de mivel ezt a latin «futurum exactum» fordítására használták, nem igen mérték jelentő módúnak tekinteni, csak Geleji Katona (321). Utána Fogarasi sorolta ezt legelőször mintájában a jelentő mód alá, a minek ellene mondtak Hunfalvy, Riedl, Imre és Simonyi, miről bővebben «látandok» alatt. A jövőből képzett és Fogarasinál a mintába felvett többi időalakokat utóbb (Ny. Közl. 1862, 329) ő sem ismerte el mind; leghosszabb életű volt ezek közt *látui fogtam* (MRe. 224 és Imre 51) és *látui fogék* (Simonyi 138).

A többi idők minőségéről alább lesz a szó. Mennyiségét az ide mellékelt táblázat tüntesse elő, melyből kiderül, hogy 1. a nyelvtanokba befogadott jelentőbeli idők száma 5 és 11 közt váltakozik, csak Fogarasinál rúgott 16-ra; 2. hogy a Petőfinél előforduló jelentő módu idők száma nagyobb bátorságra jogosít a használatban mintsem legújabb nyelvtaníróink azt megengedik.

Bővebben hozzá szólni ezen időalakok használatához más alkalommal fogok, midőn azoknak mondattani kérdéséről lesz szabad értekezni.

2. Coniunctivus.

E mód ezt a nevet már a latin nyelvtaníróknál viseli felváltva e névvel: *subjunctivus*. Sz. Molnár (179) csak ez utóbbit mondja, K. Csipkés (373) pedig hol az egyiket, hol a másikat.

Német neve «Konjunktiv», Riedl 184.

Legelső magyar neve *egybefoglaló* (Erdösi 53), mert — a Dr. Gr. (75) magyarázata szerint — «e módbeli időkhöz sokszor Egybefoglalók (coniunctiones) járulnak». Értelme szerint — így folytatja az említett nyelvtan — lehetne «ezt a Módot nevezni *Ohajtó*, *Függesztő* (conditionalis), *Foglaló* Módnak. Vegyük-bé az utolsót». És Erdösi elnevezését megrövidítvén, csinálta a Dr. Gr. az «Egybefoglaló»-ból a *foglalót*, melyet elfogadott Fogarasi (204), a MRe (213), Gyergyai (90) és Imre (IH. 60). Fogarasinál (u. o.) a zárjelezett «szükségi mód» talán inkább magyarázat semmint név, és követőkre sem talált. Ennél elfogadhatóbb volt a *kapcsoló* mód (Verseghy 230, Vörösmarty, Gyul. Mm. XI 8. 14, Imre 52. 80), és ez Verseghy szerint azért *kapcsoló*, «mert többnyire az *egybekapcsolt* mondásoknál szolgál (233)», Torkos szerint pedig (10),

Jelentő módú itölulakok	Erdsi	Sz. M. A.	Gspkés	Prinyi	Kövesdi	Dr. Gr.	Héval	Verségby	Fogarasi	M. He.	Trsg.	Ndkay	Gyefgyai	Hiedl	Szarvas	Szornyi	Bodnár	Torkos	Imre	Simonyi	Ihász	Petőfy	
<i>I. Jelentfélék:</i>																							
1. Látok --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>II. Multifélék:</i>																							
2. Látok vala (v. volt) --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Láték --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Láték vala --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5. Láttam --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6. Láttam vala (v. volt) --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>III. Jövőfélék:</i>																							
7. Látni fogok --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8. Látni fogok vala --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
9. Látni fogék --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
10. Látni fogék vala --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
11. Látni fogtam --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
12. Látandok --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
13. Látandok vala --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
14. Látandék --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
15. Látandék vala --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
16. Látandóttam --- --- ---	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Összesen --- --- ---	7	8	5	7	7	8	7	6	16	11	6	6	5	10	7	8	7	7	10	7	7	9	9

mert «a cselekvést, szenvedést vagy állapotot mint másféle cselekvés, szenvedés vagy állapottal *kapcsolatban levőt* tünteti fel». — Egy másik szintén hosszú életet ígérő név volt a *kötmód* (Riedl nyelvtan 171, Szvorényi 98, Bodnár 53), mely rövidségénél fogva tetszősebb volt volna a «kapcsolónál», ha rossz képzése miatt meg nem támadja vala Simonyi, ki helyébe a *kötő* módot ajánlotta (Nyr. 1879, VIII, 265), de ezt is csak más nyelvek számára, mert «kötő» mód a magyarban nincs. Nem is lehet, mert a mit mások e mód alatt sorolnak fel, azt nála a «fölszólító» és «föltétes» módok foglalták le.

Az említett nevek közül elsőbbséget adok a *foglalónak* mint legrégebbernek, s ha már nem szabad használni *kötmódot*, amazt a *kötő módnál* is jobbnak tartom, mivel «foglaló» bár hosszabb a «kötőnél», de kínálkozóbb a «mód» nélküli használatra mint «kötő», minthogy ezt a «kötő» (*szó*) (coniunctio) számára is használhatják.

A jelentő mód alatt említettem, hogy «látandok» kétes természetűe miatt e mód *ideinek* számát határozottan megmondani nem lehetett. Még nehezebbé válik e kérdés a foglaló módnál, melynek ideit a parancsoló vagy fölszólító és óhajtó vagy föltétes módok teszik kétesekké. Nem is kísértem meg e szám megállapítását, míg ez utóbbi módoknak is végére nem jártam.

Általában foglaló módúnak vallják *lássak* alakját Erdősitől Ihászig mind; foglaló és óhajtó módúnak Erdösi (61), Pereszlényi (467) és Fogarasi (231), foglaló és parancsolónak egy része azzal a fentartással, hogy első személye ez utóbbinak hiányzik (K. Csipkés 378, Pereszlényi 466, Kövesdi 565, Riedl 184, Bodnár 61); mert «minthogy magának senki nem parantsolhat — mondja a Dr. Gr. 95 — nem lehet egy igének is első személye a Parantsoló Módban». A többi része a nyelvtaníróknak e fentartás nélkül is azonosítja a parancsoló jelenjét a foglalóéval. És nem csalódom, ha azt hiszem, hogy Simonyi, ki foglalót sem parancsolót nem ismer hanem csak «fölszólítót (108)», ezzel hasonlóan e két mód egyesítését kívánta kimondatni.

Minthogy e módbeli időkből sem telt ki a szükséglet, itt is a körülíráshoz folyamodtak. Az e célra használt segédszók 1. *vala*, és pedig *lássak*, *látnék*, *látandjak*, *látni fogjak*, *látandnék* mellett; 2. *legyen* v. *légyen*, és pedig *láltam* *látandottam* és *látni fogtam* mellett; 3. *volna*, és pedig *láltam*, *láltam volt* (K. Csipkés),

látandottam és *látni fogtam* mellett; 4. e szók: *jövendőre* (Erdösi 61) és *meg* (Pereszslényi 466) a jelen «lássak» mellett jövő gyanánt, mint a jelentő alatt; a legújabb időben *majd* (Simonyi 111. és 138). Az elől használt *mikor* (Erdösi, Pereszslényi), *hogy* (Pereszslényi, MRe Szvorényi), *hadd* (Fogarasi) és *vajha* (Erdösi, Pereszslényi) nem az idők képzésére, hanem a foglaló, parancsoló és óhajtó módok jelölésére szolgálnak, ép úgy mint a minő kötök (*cum, ut, utinam*) után szokták azt a módot a latinban is leginkább használni. *Lássak vala* először Fogarasiban talált helyet s azután a MRében és Riedlben; *látnék* és *láttam volna* Erdösi óta mindvégig óhajtó mód alatt szerepelnek, foglaló alatt is Erdösinél és Pereszslényinél, csak óhajtó alatt Csipkésnél és csak foglaló alatt Kövesdinél s a Dr. Grkában. Ez az ingadozás csak addig tartott, míg Révai szabályszerűen megállapította, hogy *j* (későbbi *i*) a foglaló mód jelen betűje, *n* (*a, e*) az óhajtóé.

3. Imperativus.

Magyar neve már Eraösinéi (53) *parancsoló*. Azóta valamennyi nyelvtaníróink, kik e módot a foglalótól külön kezelik, megtartották. Simonyi *fölszólító* módját már fennebb említettem.

A parancsolónak csak egy *ideje* van, a *jelen* (Versegly 320). A Dr. Gr. (95) pedig azt tanítja, hogy «nintsen a Parantsoló Módnak Ideje is több egynél, mely a *jövendő*; mivel ha valami már megvolna, nem parantsolódnék». Hasonlóan Simonyi (137): «a mire fölszólítunk valakit, az úgy is rendesen csak beálló cselekvés».

Bőkezűbbek voltak a régiek közt Erdösi és Pereszslényi, kik az ő segédszavaikkal (*jövendőre, meg*) a jelen mellett a parancsolónak jövőt is alkottak.¹⁾ Ez utóbbinak Pereszslényi latinul is külön nevet adott: *modus mandativus*.

4. Optativus.

Ez volt latin neve a módnak Erdösitől Révaiig; régi magyar neve *kivánó* (Erdösi 53, Versegly 230). Simonyi is ezt választja (Nyr. VIII, 265), de csak a nem-magyar nyelvekre. *Óhajtó* módnak nevezi a Dr. Gr. 75, Riedl nyelvtan 171, Szvorényi 84, Imre 52, Vörösmarty Mm. XI, 14. 16, Trsg 32, Nádaskay

¹⁾ Így járt el újabb korban Finály (A m. i. f.).

48. Egy másik latin neve a módnak a *conditionalis*, v. ö. Dr. Gr., Simonyi u. o., magyarul *függesztő*, Dr. Gr. u. o., *föltétes* Simonyi 108, Ihász 55, vagy *feltételes* Gyergyai 92, Finály. Mind a kettő egyesítve is: Optativ und Kondizional, Riedl 184, óhajtó és (vagy) föltételes, MRe 194, Torkos 61, Imre IH. 138, óhajtó vagy *lehetségi* mód, csak Fogarasi 204.

Ideit e módnak is Fogarasi (231) szabta legtöbbre, nyolczra, s utána Riedl (208) hétre. Legállandóbb volt e mód alatt Csipkés (373) óta e két alak: *látnék* és *láttam volna*. Követői voltak Verseggy 230, Révai 578, MRe s utána a legújabbak mind. Simonyi csak annyiban tér el tőlök, a mennyiben ezekhez egy körülírott jövőt is told: *majd látnék* (111. és 138.).

Ha az utóbbi három mód alatt említett ni szokott időket egy táblázatban áttekintjük, kiderül, hogy a középszám 3 és 6 közt ingadozik; ennél többet számít a MRe és Riedl (10), legtöbbet (17) megint Fogarasi.

5. Infinitivus.

Legnehezebben lehetett e módra találni nevet. *Fégyezés nélkül való* Erdősiné (53) igen hosszú volt és tagadós, s ezért nem is talált követőre. Bár nem sokkal sikerültebb alkotású, de hosszabb életű volt a *határozatlan* mód (Dr. Gr. 76, Nádaskay 50) és *határtalan* mód (MRe 194, Trsg 35, Gyergyai 92, P. Thewrewk E. A hely. magy. olv. 69), kevésbé a *határatlan* mód (Verseggy 230), a *határtalan* vagy *miségi* mód (Fogarasi, Ny. Közl. 1862, 330), *közvetőleges* vagy *határozatlan* mód (Fogarasi 236). — Ezzel párhuzamosan haladt egy másik elnevezés, az *igenév*. Már Sz. Molnár A. sorolja e módot a főnévképzésekhez; Révai (550) e módbeli képzéseket hasonlóan «substantiva verba» név alá foglalja össze, valamint Riedl is e módot a részesülővel együtt a névképzés alatt tárgyalja (85—87), és Nyelvtanában (77) az igenévszó alakjai alatt a *határozatlan* (vagy 78: *határtalan*) igenévet (infinitivus) és részesülőket. Szvorényi (és utána Bodnár) csak távulról kaczerkodik e névvel, midőn (80) «az ige határozatlan» czímezésben a «mód» elnevezését kitörli. Ennél határozottabb, bár az elsőbire még emlékeztető, Torkos (40. és 56.) e czímezése: «az ige határozatlan névalakja». Legelhatározottabb volt Simonyi (50): a *főnévi igenév*, utána Ihász (77): *tárgynévi igenév*.

Foglaló módú idők	Erdősi	Sz. M. A.	Csikés	Prinyi	Kövesdi	Dr. Gr.	Révai	Vereghy	Fogarasi	M. Re.	Tsg.	Ndkay	Gyertyai	Riedl	Szovényi	Bohnár	Torkos	Imre	Simonfi	Ihász	Petőfy	
<i>I. Jelenfélé:</i>																						
1. Lássak	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>II. Multfélék:</i>																						
2. Lássak vala	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Látnék	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Látnék vala	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5. Láttam legyen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6. Láttam volna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>III. Jövőfélék:</i>																						
7. Látni fogjak	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8. Látni fogjak vala	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
9. Látni fognék	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
10. Látni fogtam legyen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
11. Látni fogtam volna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
12. Láthatjak	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
13. Láthatják vala	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
14. Láthatnék	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
15. Láthatnék vala	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
16. Láthatottam legyen	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
17. Láthatottam volna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
(Összesen	4	4	3	4	4	4	4	3	17	10	4	3	3	10	4	3	4	5	6	4	4	5

E mód *ideiről* Csipkés (373) azt tanítja, hogy ez «*praesens solum habet*». És így tesz Kövesdi (565), Révai (550), Versegly (230), Szvorényi (80) és az újabbak mind. Ebből képez a Dr. Gr. (101) «jövendőbenn» segítségével *jövöt*, ámbár az egyszerű *jövöt* is ismeri: *látandani*, melyet Sz. Molnár (189) példájára Fogarasi (237) és a MRe (225) is felvettek mintájokba. Legkényesebb volt a *mult* képzés *láltani* (Fogarasi 236), melyet maga Fogarasi is egyedülének nyilvánít. Ettől különbet képezett Erdösi (71): *lött lenni* és Pereszlényi (490): *láltatottnak lenni*. Bár a mai magyar nyelv tündére egyiket sem sajátított el, hiányát mégis érezhették nyelvtaníróink; e hiány érzetéből teremthette egyik újabkori nyelvtenírónk, Szvorényi, eme kísérletét: *látni vala*. V. ö. Imre IH. 139.

6. Participium.

Magyar nevével: *félrészvevő* Erdösi (73) megint nem volt szerencsés. Kelendőbb volt a *részesülő*, Dr. Gr. 101, Vörösmarty (Gyul.) Mm. XI, 173, Fogarasi 237, Riedl nyelvtan 78, Szvorényi 81, Torkos 56, Bodnár 65, Imre 52, Trsg 36, Ndkay 50, Gyergyai 94, Magyarházi 6. A MRe (227) ezt «*részesülő* vagy *igeneknek*» címmel illeti, s még elébb Versegly (230) «*részesülő* névvel». Ennek is a története a *részesülő* ige- és névbeli kettős természetében rejlik, mi miatt már Sz. Molnár (234) «*nomen participiale*» névvel illette, valamint a határozatlan «*nomen verbale*» névvel. Ebben az értelemben mondja Kövesdi (570): «*participium potius est nomen quam verbum*». E szerint nevezi Fogarasi (237) ezt az igealakot *melléknévi* *részesülő*nek, a MRe (227) *részesülő* vagy *igenév*nek, Imre (IH. 60) *melléknévi* *igenév*nek, hasonlóan Simonyi (50) és Ihász (79).

Részesülő ideinek *látó*, *látott* és *látandó* jelen, múlt és jövő alakokat fogadják el Sz. Molnár Alberttől mai napig a legáltalánosabban. E hármat egy negyedikkel *látandott* szaporítja Fogarasi (237). Másféle szaporítások a Révai- és a MRe-fele *látva* és *látván* vagy a *látólag*, *fáradtan* alakok, melyekről többet alább.

7. Gerundium.

Ezt a nevet viselték *látva* és *látván* igealakok a legrégebb nyelvteníróknál, Sz. Molnár 190, Csipkés 386, Kövesdi 565. Erről a Dr. Gr. (103) azt mondja, hogy «*légyen a Neve: Viselő*, míg

más alkalmasabbat talál». Szerzője is érezhette, hogy e név állandóságra nem számíthat, ámbár rövidségénél fogva megérdemelte volna. Ennél szerencsésebb volt az *állapotjegyző* (Verseghy 230), mely noha tagosabb, mégis tetszősebb volt (Trsg 36, Nádaszkay 50, Szvorényi 82, Bodnár 65, Imre 52). Révai (586) a Geleji (312) és Pereszlényi (483) mintájára *részesülőnek* (participium) nevezi, a MRe (227) *részesülőnek* vagy *igenévnek*, Simonyi (52) és Ihász (82) *határozó* igenévnek, Imre (73) *igehatározói* igenévnek és Magyarházi (6) *részesülői határozónak* (*látva*) meg *részesülői igeszónak* (*látván*).

A «határozó» jelzőnek az alapját már Révaiban találjuk, ki a *látván* alakot így nevezi (550): «participium *adverbialiter* expressum». Riedl (i. h.) pedig a *látva* képzésről így szól: «*vave* bildet aus Verben *Adverbia*, die in den Grammatiken unter dem Namen der Gerundia bekannt ist».

A «gerundium» két alakjában *idői* különbséget (mikor?) talált a Dr. Gr. (107) és a kik ezt *részesülőnek* nevezték (Révai, MRe). Az időtől eltekintettek és egyedül módhatározást (hogyan?) találtak benne Verseghy 157, Szvorényi 103 és Bodnár 65. Csak *látván*-nak tulajdonítottak idői értelmet Torkos 57 és Ihász 83. Kövesdi midőn a *látva* képzést a latin *visum esse* szenvedő múlt *részesülővel* akarja fordíttatni, nem idői értelmét akarja megállapítani, hanem szenvedő alakú fordítására és értelmére figyelmeztetni.

8. Supinum.

Hogy a latin igealakokat mind fedje a magyar nyelv, teremtette a Dr. Gr. (104) a *hanyatlót*. S minthogy a latinnak egy *um* és egy *u* végzetűje van, a magyar hanyatlónak is egy *jelenvalója* vagy inkább *féljelenvalója* (*látóban*, *látófélben*) és egy *egészenmultja* (*látásban*) lett. Azonban ez alakításokra a halálítéletet már Verseghy (258) mondta ki: «Valamint a neveknél, úgy az igéknél is csak az olyan szótagokat lehet valóságos ragasztékoknak ösmerni, melyeket az ember mindenik ígéhez ragaszthat. E vélt supinumok pedig csak egynehány igékből formáltathatnak». S ebből következtethető, hogy *látóban*, *látásban*, *látófélben* nem külön igeképzések, hanem «csak oly ragos szók mint akármely más főnév». Használja e nevet a határozatlanról (*látni*) még Kövesdi (565) így: «Infinitivus et *Supinum* prius», a mivel

Kövesdi csak azt akarta mondani, hogy a magyar *látni* a latin *videre* alakjára ép úgy illik, mint a *visum*-éra.

Eléfordul e három utóbbi mód alakjainál a *személyragozás*, a minő a határozatlan *látnom*, a részesülő *látóm* (Imre), *látottam* (Révai) és az igehatározói *látvám*. E módosított igealakok a szerint, a mint a nyelvtanírók részéről több-kevesebb figyelemben részesültek, a következő jelzőket kapták: *cum affixis*, Sz. Molnár A. 181, Csipkés 379; *cum paragoqe*, Pereszlenyi 482; *absoluté és theticé (látni)*, *respectivé és hypotheticé (látnia)*, Geleji 311; *absolutus és constructus*, Révai 550; *ragasztékkal* Dr. Gr. 100; *személyes és személytelen*, Versegly 256, Fogarasi 237, Trsg 35, Nádaskay 50; *független és viszonyos*, Szvorényi 80, Bodnár 55.

Hasonlóan igenév (verbalia nomina) alatt sorolta fel Sz. Molnár (236) az *ásés, atet, mány, vány, lan, ász* képzéseket. Fogarasi (239) a *látás* képzését *jelen idejű főnévi részesülőnek* és (240) *látandás-ét jövő idejűnek* nevezi.

Mind e tünemények azonban az igitant csak annyiban illetik, a mennyiben névbeli értelmök mellett egyszersmind időbeli értelemmel bírnak. Időbeli különböztetéssel a határozatlan *látni*-n kívül ma már csak ezek szerepelnek nyelvtanainkban: *látó, látott, látva és látván*.

Nézetem szerint az «Infinitivus, Participium» és «Gerundium» czímek alatt felsorolt képzéseket leginkább az *igenév* illeti meg; hogy minő különböztetésekkel, azt jelen értekezésem végén fejtem ki. Mert oly elnevezések, mint «*melléknévi (főnévi) igenév, igehatározói igenév, idő- és módhatározó állapotjegyző, a rave (vávén) végű határozó igenév*» lehetnek az illető képzéseknek leírásai, jellemző alak- vagy mondattani vonásai, de műnevekként magukat sem tagos voltuknál sem a «név» és «ige» ismétlésénél fogva nem ajánlják.

III. Az igeidők.

Általános megjegyzéseimet, a mennyiben azok az egyes módok keretébe tartoztak, elmondottam az előbbieken. Itt csak egyes nyelvtanírók felosztási módját és elvét kívánom érinteni, a mely az idők elnevezésére befolyhatott. Ilyen pl. Sz. Molnár Albert, a ki módokat nem vesz figyelembe, csak időket; minek következtében az egynevéű időket számokkal (1, 2, 3) különbözteti meg.

Sajátságos eljárásának talán a héber nyelv szolgálhatott mintául, melyre ismételten (183 és 190) hivatkozik. — Ő így osztja fel az időket: *Praesens primum* (látok), *secundum* (lássak), *Futurum primum* (látok), *secundum* (osztán látok), *Incompletum primum* (látok vala), *secundum* (látnék), *Perfectum* (t. i. *completum*) *primum* (láték), *secundum* (láttam), *tertium* (láttam légyen), *Plusquamperfectum primum* (láttam vala), *secundum* (láttam volt), *tertium* (láttam volna); *Futurum Subjunctivi*: *látandok*. A körülírt jövő «fog» és «kezd» segédszókkal a mintán kívül van ugyan említve, de szintén ide számítható.

Nem ismerve a (héber) eredetét, csak következtetni lehet Sz. Molnár A. csoportosítási elvére. Nagyjában látszik, hogy jelenek, multak és régmultak a jelentőből és foglalóból (meg óhajtóból) szolgáltatják a csoportosításhoz az elemeket. Mindazáltal feltűnő, hogy *látand*, mely leginkább lett volna érdemes egy *futurum secundum* vagy *tertium* elnevezésére, e csoporton kívül maradt és külön nyelvezetett *futurum Subjunctivi* elnevezése alatt.

Külső jelek után osztja Riedl (185) is az időket *egyszerűekre* (*látok, láték, láttam és lássak*) és *összetettekre* (*látok vala, láték vala, láttam vala* vagy *volt sat.*). Hasonlóan osztotta volt már előtte Fogarasi az összes időket e két külömbiségre, a *külső* és *belső* hajlításra (219 kv.).

Fontosabb mindezeknél Révai felosztása, mely utángondolkodás alapján ment véghez és az újabb időben *Szarvastól* is kellő figyelemre lett méltatva. Révai latin vagy görög nyelvtanírók nyomán *fő* (*tempora absoluta*) és *mellékidőket* (*tempora relativa*) vesz. Egy második szempont, melyet nem mond ugyan, de sejtet, az idők felosztásában volt a cselekvés *tartóssága, végzettsége* és *beállósága*. Tovább fejtegetni, hogy min alapszik az egyik és másik felosztási elv, a mondatbanba vezetne. Itt csak megállapítani akarom, hogy miféle időket nevezett Révai fő és mellékidőknek. Következő volt a felosztás:

Révai (547—8) szerint: *Tempora absoluta*: *látok, láttam, látni fogok*; *Tempora relativa*: *látok vala, láttam vala, látandok*.

Szarvas (289) szerint: *Tempora absoluta*: *látok, látok vala, látni fogok*; *Tempora relativa*: *láttam, láttam vala, látandok*.

Itt is csak megállapítom, hogy *láték* mind a kettőnek a felosztásából kimaradt. Ez pedig Révainál véleményem szerint úgy történhetett, hogy a főeseményekre időalakok után keresve, min-

denek előtt az *egyszerűekre* tekintett; ilyenek *látok, láttam, láték, látandok. Látandok* a futurum exactum (azaz, egy mellékidő) számára lévén lefoglalva, főidőnek csak az összetett jövő maradhatott; a beállóság tehát így el volt látva. A tartósságra csak *látok* és *látok vala* kínálkozott. Maradt még a végzettségre *láték; láttam* és *láttam vala*, melyek közt *láttam vala* pompásan beillett mellékidőnek. Hátra volt a főidő betöltése, s itt kettő közt volt a választás: *láttam* és *láték* közt. Révai habozás nélkül a gyakoribbat választotta, s így *láték* egyszerűen kiesett a felosztásból. Szarvas is ezt hagyta ki az övéből, de felesérelte *láttam* és *látok vala* helyeit; vajjon helyesen-e, azt a mondatban fejtse meg. A mi az idők elnevezési módját illeti (*præsens imperfectum* és *perfectum*, *præteritum imperfectum* és *perfectum* sat.), már Révai előtt létezhettek; legalább ugyanezek találhatók a cselekvési mozzanatokkal együtt Heysénál is (Ausführl. Lehrb. d. deutsch. Sprache, Hannover 1814, II, 683 kv.).

Hogy a cselekvési mozzanatok (kezdet, folyamat, végzettség) az idők mondattani tárgyalásánál kellő tekintetbe veendők, az igen természetes; de hogy azok az idő fogalmával felcserélhetők legyenek, vagy mint igeidők nevei szerepeljenek, azt sem Heyse sem más nem merte tenni.¹⁾ A magyar nyelv terére ilyképen átültetett időviszonyokat Simonyi tovább fejtette (v. ö. a két táblázatot Heysénál i. h. 683 és Simonyinál 111 és 138) és kijelentette, hogy az egyszerű *látok* és *láttam* a jelen, múlt és jövő időt csak *most, majd* vagy *vala* segítségével fejezheti ki, mire «Látok» alatt még visszatérek. *Láték* alakját ő is a táblázatokon kívül hagyta.²⁾ Finály sajátos rendszere, melynél fogva a *meg* igekötős alakok az egyszerűekkel párhuzamosan külön «bevégzett» időket is képeznének, utánczókra nem talált.

¹⁾ Heyse (686) csak az igenevektől (*Participium*, *Infinitivus*) vitázza el az idő fogalmát.

²⁾ Megemlíteni való még Simonyinak sok tekintetben jeles nyelvtanára, hogy ő a nevezett cselekvési mozzanatoknak az idő fogalmával való felesérelése miatt hol *időt* (111, 138) mond, hol *cselekvést* (109, 110, 138), hol *módokat* (50, 136).

A) HATÁROZOTT MÓDÚ IGEIDŐK.

1. Látok.

Neve latinul: *Præsens*, Erdösi 60, Csipkés 373, Pereszlényi 464, Kövesdi 565, Révai 568, Riedl 185; *Præsens primum*, Sz. Molnár 178; *Præsens imperfectum*, Szarvas 288, Simonyi Nyr. VIII, 265. — Magyar neve: *jelenvaló*, Dr. Gr. 88, Verseghy 236. Vörösmarthy (Gy.) Mm. XI. 7; *jelenlevő*, Vörösmarty i. h. 14; *jelen*, Fogarasi 206, MRe 198, Trsg 29, Nádaskay 45, Riedl nylt 178, Imre 48, Szvorényi 92, Torkos, 43, Bodnár 56; *tartós jelen*, Riedl nylt 170; *folyamatos jelen*, Szarvas 290, Ihász 60; *folyó cselekvés a jelenben*, Simonyi 109.

Értelme: *video*, Erdösi 60, Sz. Molnár 183, Csipkés 373, Pereszlényi, Kövesdi 464, Révai 568; *ich seh*, Fogarasi 206, Riedl 204.

Használata ez időnek jövő gyanánt különös figyelmet érdemel. Csipkés erről így szól (374): «*Præsens Indicativi pro præsentis et futuro Indicativi (Toldy szövegében hibásan Imperativi) ponendum est*»; és Révai (568): «*Indicativi præsens idem et futurum primum.*» Ily értelemben viseli e neveket is: *futurum*, Erdösi 60; *futurum primum*, Sz. Molnár 178; *első jövődő*, Dr. Gr. 105; *egyszerű* vagy *jelen-jövő*, Imre 51; csak *jövő*, Imre IH. 60. — De, mint a módoknál említettem, nem mindenki érte be jövő gyanánt az egyszerű jellel. «*Ut sciatur esse futurum, adduntur illi aliæ particulæ*», v. g. *meg, osztán, azután, jövődőben*, Pereszlényi 458; továbbá: *még, ezután, valaha*, Sz. Molnár 178, Kövesdi 569, Dr. Gr. 105. Ehez képest értelme is megváltozott és lett *videbo*, Erdösi 60, Csipkés 374. Egy másik megszorítása az egyszerű jövőnek volt a tárgyi ragozás, Pereszlényi 478; Kövesdi a jelenről (569): «*loco futuri Indicativi utuntur (Hungari) addita particula meg ad directum verbum (meg-látom)*»; de később (573) így is: *elmegyek*.

E toldásoknak az újabb időben is vannak barátjai. Gyergyai (79) a jelennek jövő értelmű kifejezésére igehatározók hozzá járulását engedi meg, a minők *majd, akkor, azután, később, jövődőben, ha*, a nélkül, hogy e megtoldásokat kötelezőkké tegye. Másképen áll a dolog Simonyi felfogása szerint. Ő, ha *látok* jelen értelmű, így követeli: *most látok*; ha jövő értelmű, *majd látok*, (109. III). Mert (138) «*a jelen és jövő időt csak igazi időhatározókkal szoktuk kifejezni*».

E tan, megvallom, a «szoktuk» szereplésének daczára is előttem szokatlannak, hogy ne mondjam, idegenszerűnek tünt fel. Igaz ugyan, hogy Heyse (í h. 683) azt állítja: «Die 3 Tempora der beginnenden Handlung (*er ist im Begriffe zu schreiben, er war im Begriffe zu schreiben, er wird im Begriffe sein zu schreiben*) müssen durch zu weitläufige Umschreibungen ausgedrückt werden». És tovább: «Diese 3 Tempora werden in keiner der bekannteren Sprachen durch einfache Formen ausgedrückt. Die lateinische Sprache bedient sich für dieselben der Umschreibungen: *scripturus sum, eram, ero*; die Griechische des Hülfswortes $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$; die französische des Verbuns *aller* (z. B. je vais écrire).» Riedl (nyltn 169) Heysét másolta, midőn az időket *alanyiakra* és *tárgyiakra* osztva fel azt állítja (170), hogy a (Heyseféle) 9 idő közt «az igeragozásnál csak 6 fordul elő, miután a kezdő cselekvés három idejét hosszabb körülírások által szoktuk kifejezni». Továbbá Szarvas is azt mondja (288): «a beálló cselekvés kifejezésére valamint az európai nyelvek, a görögnek kivételével, ugy a magyar sem fejtett ki külön igealakot, hanem vagy miként a szláv nyelvek praefixumok segítségével módosítja a cselekvést beállóvá... , vagy a modálitási segédigéket alkalmazza... , vagy körülírással fejezi ki». Simonyi (111) mind ezeknél tovább megy és azt mondja: «A jelen, múlt, jövő idő kifejezésére *nincsenek külön egyszerű igealakok*, hanem ha már éppen meg akarjuk különböztetni, segédszókat teszünk az ige mellé, még pedig a *multa* a *vala* segédigét, a jelenre a *most*, a jövőre a *majd* időhatározókat, pl. *most ír, ír vala, majd ír*». Ezzel Simonyi egyszerűen elvitázza lehetőségét az *ír* szónak jelen és jövő értelemben *most* és *majd* nélkül.

Hogy a Heyseféle állításra visszatérjek, az ő elmélete szerint abban a perczen, mikor pl. nyelvtana megírásához fogott, e kérdésre: *was machst Du?* ő nem mondhatta: *ich schreibe*, hanem csak ezt: *ich bin im Begriffe zu schreiben*. Heysének ebben csak annyi igaza van, a mennyi a számfejtőnek, a ki azt állítja, hogy a mennyiségtani pontot meg vonalat nem lehet lerajzolni, s a valóságban még is akárhány pontot és vonalat rajzol. Heyse az ő 9 idejű elméletével csak eszményítette az idő fogalmát, de számba nem vette minden időalaknak kétféle (pillanatnyi és tartós) értékét. Heysének csak az elméletben, a valóságon túl, van igaza; az életben, a valóságban pusztá jelent használunk a cselekvés kezdetén ép úgy mint a végén. Heyse szerint a jelen, ha sem a kezdetét

sem a végét a cselekvésnek szabatosan ki nem fejezi, csak a folyamatát fejezi ki. Szerintem akár meg is lehetne fordítani a Heyse-féle elméletet és azt mondani, hogy «a jelen idejű ige pusztán kifejezve (*ich schreibe*) a cselekvésnek csak az elejét és végét fejezi ki; ha azonban szabatosan akarom a folyamatát kifejezni, hozzá kell hogy tegyem a jelenhez e szókat: *mindig, folytonosan, szünetlenül*». A nélkül, hogy elvitázzam elméletben Heysétől a cselekvési és időbeli három-három mozzanatot, tagadom, hogy a valóságban a magyar ne használná a pusztá jelent a cselekvés bármelyik mozzanatában. Be kell hogy érjem itt a pusztá tagadással; bebizonyítása az ellenkező nézetnek és általában a magyar igeidők valódi használatának felfejtése az alaktanon kívül álló tárgy.

2. Látok vala.

Latin neve: *praeteritum imperfectum*, Erdösi 60, Pereszlényi 464, Kövesdi 569, Révai 570; *zusammengesetztes praeteritum imperfectum*, Riedl 204; *incompletum primum*, Sz. Molnár 184.¹⁾ — Magyar neve: *aligmult*, Dr. Gr. 91, Imre 49; *összetett félmult*, Fogarasi 214; *félmult körülírva*, MRe. 201; *körülírt félmult*, Szvorényi 94; *feltételes (módú) mult*, Finály (Am. i. f.); *ugy nevezett félmult*, Riedl nylt 170; *összetett vagy körülírt mult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 38); *tartós mult*, Fogarasi (u. o. 105. és 348), Imre 80; *folyó mult*, Arany J. (próz. munk. 414); *folyamatos mult*, Szarvas 290, Bodnár 57, Ihász 65; *végzetlen mult*, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38), Torkos 44, Imre 49; *összetett végzetlen mult*, Riedl nylt 195; *jelen mult*, Imre 80; *mult jelen*, Imre IH. 133; *folyó cselekvés a multban*, Simonyi 111.

Értelme: *videbam*, Erdösi 60, Sz. Molnár 184, Pereszlényi 464, Tsétsi 682, Révai 570, Szarvas 288; *viderem*,²⁾ Sz. Molnár 211; *ich sah*, Riedl 204, Szarvas 288; Fogarasi (215) azt állítja, hogy németül nem lehet kifejezni.

Használatáról Verseggy (243) azt mondja, hogy «a régi magyar Poetáknál található; a régi Grammatikusoknál félmult, de

¹⁾ *Látok vala* alakja Sz. Molnárnál ingadozik; e helyett áll: *látok vala és volt* 211; *látok vala vagy volt* 215, 219, 222, 225. *Látok volt* egykori létét külön bizonyítja Fogarasi (Ny. Közl. i. h. 188. és 330.) V. ö MRe. 201. CzFg. szótára (Mult i. alatt).

²⁾ Alkalmasint hiba *videbam* helyett.

ez csak nyelvpipere». Hasonlóan nyilatkozik elébb (16): «a sok haszontalan *volt, vala, volna, legyen* segítő igékkel» csinált időalakok azon igyekezetből származtak, hogy «a deák könyveket, a mennyire csak lehetett, szórúl szóra fordítsák». Arany J. (Pr munk. 409) is e körülírásról úgy nyilatkozott, hogy róla «az élő nyelv ugyan édes keveset tud»; v. ö. 379. Budenz (Magy. Nyelv. V, 357) ellenben azt állította, hogy a «székelyek közt előfordúl».

3. Látok lesz.

Használta Jókai 1871-ben, mondja Imre (IH. 140); de követésre nem ajánlja. Nyelvtanokban nem található, csak talán a székelyek ajkán (Imre u. o.). Ennélfogva neve nincs. Értelme «talán látok».

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

ANAKREONI DALOK.

25. Eros fészke.

Kedves picinke fecske!
 Te minden évben eljössz,
 A nyárra fészket alkotsz
 De télre újra eltűnsz
 Memphisbe mégy s a Nílhez.
 Eros azonban egyre
 Szivembe rakja fészkrét.
 Már pólyhős egyik apró,
 Másik tojásba van még,
 Más már kibujt feléig.
 S a pislének csipognak
 Szájtátva mind szünetlen.
 A már nagyobb Erosfi
 Táplálja a picibbet
 S a fölnöveltek ismét
 Mást költenek ki tüstént.
 Hogyan segíteni rajtam?
 Nem bírom a tömérdék
 Erosokat kiűzni!

P. T. E.

MARTIALIS spect. 1.

A barbár Memphis hallgasson a gúla-csodákról,
 És Babylon ne legyen büszke a műveire:
 Artemis egyházát ne magasztalják az iónok,
 És az agancs-oltárt rejtse a délosi nép.
 A magasan lebegő mausolosi síremléket
 Fennen a csillagokig, Caria, föl ne dicsérd.
 Túltesz a föld valamennyi művén a caesari színekör:
 Mind valamennyi helyett szóljon ez egyrül a hír.

Rend szerint hét világesodát emlegetnek, különböző íróknál más-más csodák vannak felsorolva, s így történt, a mint Stark Eos I. 384 kimutatta, hogy huszonkét emléket neveztek annak. Ezek a következők:

A) Ókeleti művek:

1. a memphisi gúlák, 2. Thebæ Aegyptiæ vagy Memnonion (a labyrinthus és az obeliszkek Pliniustól csodaműveeknek vannak nevezve, de nincsenek határozottan a hét csoda közé számítva), 3. Semiramis függő kertjei Babylonban, 4. a babyloni bástya (az euphratesi hidat is csodának vették), 5. Semiramis obeliszkje Babylonban, 6. Kyros palotája Ekbatanában.

B) Görög művek:

7. az olympusi Zeus Phidiastól (olympiai Zeus-templom, Zeus Olympios Kyros szigetén, Zeus Olympios Athenben), 8. Athene szobra Phidiastól Athenben, 9. Asklepios szobra Epidaurusban, Thrasymedestől (nem Phidiastól), 10. Apollo agancs-oltára Delosban, 11. a parionii oltár (pergamoni oltár), 12. az ephesosi Artemis-templom, 13. a hali-karnassosi Mausoleion, 14. a rhodusi Helios-kolossus, 15. az alexandriai pharos, 16. a kyzikosi templom, 17. a myrai színház, 18. a herakleai színház, 19. a Thermæ, melyeket a tyanaí Apollonius egyszerre mindenkorra fűtött, 20. Bellerophonnak delejes, lebegő vas-szobra (lebegő Arsinoe az alexandriai Arsinoeionban, lebegő ércz-szobor az argyrosi Herakles-templomban).

C) Római művek:

21. A római Colosseum,
22. A római Capitolium.

A római colosseumot Martialis sorozza a világ csodái közé, de úgy hogy szerinte az minden egyéb csodát fölülmúl. Ezek közül megemlíti a memphisi gúlákat (l. Brugsch Philol. Wochenschr. I. 1. és 2. sz. a gúla szóról Egyet. phil. Közl. I. 76. pyramis nem πύργοςból, hanem ægyptusi név: pir-am-us, azaz: «széles alapról emelkedő»), említi

továbbá a bástyáiról, Semiramis függő kertjeiről és obeliszkjéről nevezetes Babilont, az ephesosi Artemis-templomot, a delosi agancs-oltárt, melyet a rege szerint Apollo az Artemis-lőtte összes őzbakok szarvaiból alkotott és végre a Mausoleumot, melyről Stark Eos I. 345—400. értekezik s melynek restaurációját Falkener Classical Museum p. 178 szerint Guhl és Koner is közli «Das Leben der Griechen und Römer» 104. lap. A Colosseum romos állapotában számtalanszor van ábrázolva és leírva, de restaurációját, mely Caninától való, csak kevés helyütt látni; azért iskoláink kedvéért idézzük Bendert, a ki «Rom und das römische Leben» című munkájában ezt a restauratiót is közzé teszi.
Budapesten 1882. jan. 24.

P. THEWREWK E.

ANAKREONI DALOK.

23. Szerelmi lant.

Kadmost s az Atridákat
Akartam énekelni;
De a koboz kezemben
Csupán Erost dalolta
Más hűrt vevék a múltkor,
Sőt kobzot is cseréltem,
És Herakles tusáit
Kezdém; de lantom újra
Csupán Erost dalolta.
Isten veled vitéz nem!
Mert a koboz kezemben
Csupán Erost dalolja.

P. THEWREWK E.

Ammianus.

(Anthol. Pal. XI. 226.)

Könnyen földjön a föld, szánandó sorsu Nearchos!
Könnyen húzhasson hantod alól ki az eb.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Toldi. Költői elbeszélés. Irta Arany János. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Budapest, Franklin-Társulat. 1882. Ára 3 frt 60 kr.

Két évvel ezelőtt Lehr Albert Arany költeményét kiadta a *Jeleni írók iskolai tárában* a középiskolák IV. osztálya számára írt magyarázatokkal. A most megjelent kiadás a nagy közönségnek szól, melynek kedvéért a magyarázatok megnövekedtek. Némely bírálók szerint a kellettén túl bővültek, de mi, kik szerényebb készültséggel fogtunk a mű olvasásához, úgy vettük észre, hogy nincs benne semmi fölösleges. Avagy nevezhetjük-e így a tárgyi magyarázatokat? Ezek a történelem és a népelet köréből vannak véve, hiszen e két viszony rajza szövődik át Arany elbeszélésén. Bár akadhatnak szerencsés olvasók, kik ép oly járatosak a történelmi forrásokban, mint a mily jól ismerik a nép szokásait és foglalkozását, még sem lehet nekik untató emlékeztetőül olvasni Lehrnek tájékozottsággal és izléssel írt fölvilágosításait, melyeket mások a tanulság végett forgatnak. Nem kevésbé tanulságos az is, mint világítja meg Lehr a költő nyelvét a nép nyelvéből vett párhuzamos helyekkel. «A nép, melynek a Toldi nyelvét köszönöm,» mondja Arany valamely prózai munkájában. S valóban köszönhet-e más magyar költő annyit a nép nyelvének, mióta a Kazinczytól megújított költői nyelvet Vörösmarty kiragadta egyoldalú irányából? Igaz, hogy Aranyt Petőfi kezdeménye bátorította, de mivel a lyrai költő tárgyaiban nem volt oly sokoldalú, mivel ösztönét a tanulmány nem támogatta, nyelve nem is oly felette gazdag töről metszett fordulatokban, mint az Aranyé. Nem végzett hát Lehr fölösleges munkát, midőn párhuzamos helyei által szemünk elé tünteti az átvételek sokaságát és részben azok módját is. Általában Lehr szeret párhuzamos helyeket idézni. Ritka jártassága a magyar költészetben képessé teszi, hogy a *Toldi* egyes képeire és leírásaira példákat hozzon fel a legkülönbözőbb költőkből. Így mikor Toldi hajléktalan elhagyatottságát festi a költő, Lehr felsorolja, mikép rajzolnak hasonló helyzeteket a népdal, Petőfi, Csokonai, Tompa és Gyulai. Mi ebben a fölösleges? Vagy nem érdekes-e inkább a magyar phantasia sajátosságainak ez átnézete, mely néha egyes elterjedt képek történetéről is fölvilágosít?

De a könyvnek legbecsesebb részét ama nyelvészeti fejtegetések teszik, melyekkel a szerző commentárját tele szötte. A hatvanas évek elején Arany így nyilatkozott nyelvészeinkről: «sajnálattal veszszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelv-

nek is, szelleme volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható». Hogy e vád mai napság csak némi megszorítással igaz, abban Lehrnek van a fő érdeme. Majdnem kizárólag azt kutatja, mit Arany a szavak szellemének nevez és pedig sok szerencsével kutatja, mivel megfigyelés és bő olvasottság támogatják finom érzékét. Szétválasztja a tudatban gyakran összefolyó árnyalatokat, kivált ama szerep kijelölése által, melyet a hangsúly játszik a jelentés különbségeinek létrehozásában. Különösen stylisták haszonnal forgathatják fejtegetéseit, miről hogy meggyőződjenek, könyvből kiemelni iparkodunk néhány ily tárgyú kitérésnek eredményét.

A *szintén* és *szinte* között széltében azt a különbséget teszik, hogy a *szintén* = is, hasonlókép; a *szinte* = mintegy, majdnem. Lehr kimutatja, hogy nem ez a különbség köztök. A *szintén* is használatos a mintegy értelmében, a *szinte* is használatos az is értelmében. A különbséget a hangsúly hordozza. Ha hangsúly van a két szón, akkor *is*, *hasonlókép* a jelentésük. Ha nincs rajtuk hangsúly, akkor *mintegy*, *majdnem* a jelentésük. Megjegyezzük, hogy Lehrrel megegyez Simonyi Zsigmond is legújabb munkájában, ¹⁾ midőn kiemeli, hogy a *szintént* gyakran használják a *majdnem* értelmében, de ilyenkor nincsen rajta hangsúly. Azonban nem látszik helyesnek azon állítása, hogy a népnyelv a *szintént* csak kapcsolásra használja, nem pedig «majdnem» értelmében. Nem is említve oly költöket, kiket méltán nézhetünk a népnyelv tolmácsainak, a *Vadrózsákból* és a *Népköltési gyűjteményből* idéz Lehr egy-egy példát, melyekben a *szintén* világosan *majdnem* értelmű. Másrészt igaz, hogy a *szintén*nek ilyen jelentését halványítja a tudatban nemcsak a *szintenek*, hanem a *szintűgymak* s több efélének felülkerekedése. Egyébiránt Lehr csupán megállapítja a különbséget, szabályt nem akar teremteni. Valóban itt oly különbséggel van dolgunk, melynek mikénti használatát jobb az írónak helyes érzékére bízni.

Nem kiment belőle, beenszorúlt a pára. Így mondja Arany. Talán költői licentiával van dolgunk? Nem kell-e a tagadó mondatban az igekötőnek elválnia igéjétől? Ez az általános szabály, de mint Lehr kifejti, az igekötő ilyenkor is többször együttmaradhat igéjével. El kell válniok, ha a mondatok egymásnak igazi ellentétei, ha tartalmilag megsemmisítik egymást. Például «nem ette *mei* a húst, hanem eltette vacsorára». De nem kell elválniok, ha a mondatok egymásnak csak rész szerint ellentétei. Ilyenkor három eset adja elő magát. 1. Az igekötők ugyanazok, csak az igék különböznek, de úgy, hogy az egyik mondat cselekvése

¹⁾ A magyar kötőszók, egyttal az összetett mondat elmélete. Irta Simonyi Zsigmond. Budapest, 1881. 91. l.

nem ellentétet, csak fokozatot mutat a másik mondat cselekvésével szemben. Pl. *Becsapta* az ajtót Klárcsi, nem *betette* (Arany). 2. Az igék ugyanazok, csak az igekötők különböznek. Itt sincs valódi ellentét, csak a két cselekvés iránya különbözik. Nem lerándultunk, hanem felrándultunk. 3. Se az igék, se az igekötők nem egyeznek. Azonban a két mondatnak rokon lehet a tartalma. Ide tartozik az Aranyból idézett mondat. Igaz, hogy a pára bennszorulása és kimenetele közt lényegesnek látszik az ellentét, de a két cselekvés eredménye ugyanegy: az állat kimúlt.

És pedig, még pedig. Sokféle különbséget kerestek a kettő között. A *még pedig* — így mondogatták — gyéribb használatú, vagy germanizmus, vagy szorosán együvé tartozik, míg társa szétválasztható. Az utóbbi különbségtétel nem helytelen, de a fő különbség az, hogy a «*még pedig*» többnyire csak olyat csatol az előbbi mondathoz, a mi annak kiegészítő része s nem egyéb, mint nyomatékosítás kedvéért különvált határozó, jelző, tárgy. Tehát így mondom: Láttam lovat, *még pedig* szépet. Csak erőltetve mondhatnám így: és pedig szépet. Az *és pedig* jobbra új állítmányos mondatot csatol az előbbihez, *még pedig* sokkal önállóbbat, a mit mutat az is, hogy pont után is állhat. Továbbá az «*és pedig*»-es mondat mindig valami fontos megjegyezni valót told fokozatosan a már mondotthoz, úgy hogy körülbelül = «mi több», «megjegyzendő», «az is igaz», «tudni való».

Nem folytatjuk tovább. Többet is, érdekesebbet is hozhatnánk fel az idevágó kitérésekből, még csak azt említjük, hogy a szerző némely æsthetikai fejtegetése közül az egyik kiválóan méltó a figyelemre. Midőn Toldi a csehen győzedelmet nyervén fölfedi arcát a király előtt, térdre borúl s így szól:

Én meg idejöttem feladni tettemet,
S vární vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.

E sorokat Kemény hibáztatta. Szerinte így nem beszélhet az őszinte és ravaszság nélküli Toldi, hisz a véletlen bűn nem tett nagy hatást lelkiismeretére s mi tudjuk, hogy nem ily célból indult Budára. Lehr alaposan kimutatja, hogy ha nem is a kegyelemkeresés volt Toldi fő célja, mikor elbujdosott, mégis háborgatta az lelkét Budára utjában s így természetes, hogy elérvén fő célját, ezt a terhet is le akarta gördíteni szívére. Látni való, mily változatos e munka tartalma. Tanulságosabb kommentárt még nem irtak magyar költőről.

Mikes Kelemen válogatott törökországi levelei. Magyarázta *dr. Erődi Béla*. Budapest, Franklin-Társulat, 1882.

Örömmel üdvözöljük e könyvet, mint a mely arra van hivatva, hogy egyik legjelesebb prózairónkat az iskolával megismertesse. Nem rég múlt, hogy megújult a régi panasz, hogy tanuló ifjuságunk hosszú nyolcz évi vesződség után még helyes és szabatos magyar styre sem képes szert tenni. Mások sok mindenféleben keresték e sajnós jelenségnek az okát, és egyben-másban igazuk is lehet, de hogy a főbaj részben az olvasmányok helytelen megválogatásában leledzik, az úgy hiszem kétségtelen. Iskoláinkban ugyanis, a mellett hogy általában keveset olvasatnak, majdnem kizárólag költői olvasmányokat tárgyalnak. Ez régi bajunk, és ez az oka, hogy tanulóink nem tanulnak meg becsületesen prózát írni, henem a helyett inkább rossz verseket faragnak, és talán oka annak is, hogy még irodalmilag sincs olyan prózánk, a mely a költői nyelvtől határozottan eltérő sajátságokat tudna felmutatni.

Volt ugyan már egyszer, de, fájdalom, feledésbe merült. Csak hogy a XVI. századbeli nagy írók, mint *Pázmány, Szenczi Molnár Albert, Matkó* stb. művei tárgyuknál fogva nem alkalmasak iskolai olvasmánynak, noha a nyelv kezelését illetőleg belőlük lehetne legtöbbet tanulni. De nem kevésbbé tanulságos és mintaszerű a XVII. század két nagy prózairója *Mikes Kelemen* és *Faludi Ferencz*. Mind a kettő művei kiválóan alkalmasak iskolai olvasmánynak, nemcsak tősgyökeres magyarságuk miatt, hanem a tárgy érdekességénél fogva is, a melyet feldolgoznak. Különösen Mikes! Levelei lángoló hazaszeretetre, hűségre és béketűrésre tanítanak. Megedzenek az élet küzdelmeire, mert istenhez vezérelnek, és megnyugvásra buzdítanak az ő bölcs akaratába. És minő rendkívüli érdeklődéssel fűződünk, ha e leveleket olvassuk, maga az író személyéhez. Hogy megszeretjük ezt az örökké mosolygó bölcsét, de hogy bánkódunk viszont szomorú sorsán, mert a mosolygó arc sem földheti el előlünk a szív búbánatos melancholiáját. És a nagy Rákóczi, fején a hazaszeretet és dicsőség glóriájával, mennyire a lelkünkhöz nő, mennyire a szívünkhöz tapad. Mennyire bámuljuk a nagy férfit, a ki méltón nagyságához, türelmesen viseli sorsa átkát, de mindamellert nem feledkezik meg hivatásáról, és küzd, harczol érette idegen földön még a számkivetésben is!

Szóval derék szolgálatot tett Erődi úr az iskolának, és mi köszönettel tartozunk neki szerencsés gondolatáért. Kiadása ellen sem tehetünk jelentékenyebb kifogásokat. A jegyzetek alkalmoszerűek, röviden írvák és mindamellert pontosak és helyesek.

A bevezetésben Mikes jellemzése rövid ugyan, de meleg hangon van írva. De szerettük volna, ha Erődi úr bővebben megemlékezik Rákócziról is, és elmondja még röviden bujdosása előzményeit. Kivána-

tos lett volna továbbá Mikes stíljének és prózájának rövid általános jellemzése is.

A levelek jól ki vannak válogatva. Mindamellett egy megjegyzést nem lehet elhallgatnom. Erődi úr azt véli, hogy Mikes naplót írt levél formában; ezzel szemben én e folyóiratban (IV. 1880, 64—79. l.) már egyszer kifejtettem volt a magam véleményét, a mely szerint ezek valószínűleg missilis levelek. Nem akarom a rég elfelejtett vitát fölleveníteni, távol legyen az tőlem. Csak azt tartom sajtáságosnak, hogy Erődi úr azokat a leveleket, a melyek az ő felfogása ellen bizonyíthatnak, majdnem mind kihagyja. Ilyenek, hogy néhány példát említsek, a XX., XXI., XXIII., XXIV., XXXIV., LIII., LVI. . . . . (Toldy kiad.), a melyek kihagyására, legalább a mennyire én látom, alig foroghat fenn más egyéb ok.

Ezt természetesen nem megrováskép mondom, mert a sok jó közül kiki azt válogatja ki, a mi neki jobban tetszik. De viszont az is magától értetődik, hogy e levelek mind belekerülnek, ha esetleg én rendeztem volna a kiadást. Sajnálom azonban, hogy nem vette be a LXIII. levelet, a melyből kiténik, hogy Bólyai révén innen ered Kisfaludy Károly Iréne című tragédiájának a tárgya, a mint azt ugyanezen folyóiratban ¹⁾ szintén kimutattam. Helyette azt hiszem, bátran ki lehetett volna hagyni a LXII. (33.) levelet, a mely, minthogy pedagógiai dolgokról szól, nem az iskolába való.

SZILASI MÓRICZ.

A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzése. Irta *Simonyi Zsigmond*.
(A *Nyelvtudományi Közlemények* ez idei folyamából.)

A magyar szóképzéstan nyelvtudományunk legérdekesebb kérdéseinek egyike. Ez az a fejezete nyelvünknek, mely gazdagnál gazdagabb és leleményesnél leleményesebb változatosságaival határozottan túl tesz összes rokonainak nyelvén. És mégis aránylag kevés történt e téren, ha tekintetbe vesszük azt a gazdag nyelvtörténeti és néprajzi anyagot, mely a szóképzéstanak lehető legbecsesebb kincses bányája. Ez anyag feldolgozásából várható, hogy a különféle képzőknek úgy alakokban, mint színekben gazdag változatait kellőleg fel tudhassuk tüntetni, s ilyen munkát végzett Simonyi, midőn a szóképzés gazdag köréből a frequentatív és momentán igeképzést, nyelvünk legelevenebb és leggyakoribb képzőit, egymás közt való kapcsolataikkal együtt számos példákban összeállította. A példák csoportosításában úgy látszik több

¹⁾ Negyedik kötet, 1880, 174. l. — L. Heinrich Gusztáv cikkét: *Kisfaludy K. Irénéjének tárgya* (Budapesti Szemle, 58. sz.) is.

tekintettel volt a népnyelv közleményeire, mint a régiségre s hogy mindamellettt oly számos s érdekes osztályokat tudott felállítani, az csak nyelvünk, illetőleg szóképzésünk gazdagsága mellett bizonyít.

A szóképzés tanáról eddig sem hiányoztak előmunkálatok. Budenz *összehasonlító alaktani jegyzeteiben* alapvető rendszerét állította fel úgy a névszó mint az igeképzésnek és «Néhány magyar igeképzőről (*aszt, ad; it, ül; t, l; tat*)» Nyelvtud. Közl. IV., továbbá «A magyar *l* és *z* denominatív igeképzők» Ny. Közl. X. című értekezéseiben az illető képzők funkcióit is megállapítja. Becses adalékokat nyújtott még a magyar szóképzés tanához Halász, kinek a Nyelvőrben megjelent „*Ritkább és homályosabb képzők*» cikksorozata nem egy adatot világosított meg. E dolgozatok azonban inkább csak a képzők eredetének kimutatásával s a megfelelő ugor képzőkkel való egybevetésével foglalkoznak, míg Simonyi az ugor nyelvek közös birtokául már megállapított képzőkre s ezek legtarkább vegyületére állít fel csoportokat. Az előbbiek a többi ugor nyelveket is tekintetbe veszik, az utóbbi a magyarságon belül marad; az előbbiek eljárása inkább összehasonlító, az utóbbié leíró.

Már az ugor alapnyelvben megvolt az ige és névszó közti különbség s így külön képzése is volt az igének is, meg a névszónak is. Az igeképzés ismét vagy *igeféle* (deverbale), vagy *névszóféle* (denominale) alapszótól származhatik, hasonlóan a névszóképzés is. Ez utóbbihoz tartoznak a különféle *nomen verbálék, kicsinyítő, fokképző* s más névszó képzések; az előbbiekhez pedig a *causativ, reflexiv, passiv* s a szóban forgó *frequentativ* és *momentán* ige képzők. Az ugor alapnyelvben Budenz e két utóbbi képzőnek tizenegy egyszerű alakját mutatta ki, melyek többé-kevésbé minden ugor nyelvben megvannak, de többnyire más képzőkkel kapcsolatban. Ezek közül a gyakorító képzőkre a következők hat jut: 1. *-l*; 2. *-nd*; 3. *-sk*; 4. *-j*; 5. *-ng* s 6. *r*; a momentán képzőkre pedig öt: 7. *-m*; 8. *-t*; 9. *-p*; 10. *-k* és 11. *-l*. Van még ezen kívül egy 12. *-ks, -s* képző, de ennek a magyarban semmi nyoma.

E tizenegy képzőnek alakjaival, kapcsolataival s elterjedésének vizsgálásaival foglalkozott Simonyi s kimutatta az egyes képzőknek egymás közt s mindakét képzőnek egymással való kapcsolatait. Az egyes csoportok tárgyalásánál egyes alosztályokat állított fel a szerint, a mint a képzők a) *elő* és b) *elavult* vagyis csak szófejtés útján megtalált alapszók után járulnak; továbbá hogy egyszerű vagy pedig tovább képzett alakokban található meg. Nem lesz felesleges, ha az egyes képzőkből, Simonyi szorosabb rendjéhez nem alkalmazkodva, az áttekintés kedvéért egy-két példát idézünk.

1.) Gyakorító képzők.

1. -*l*. Ma már többnyire csak más képzőkkel található, s mindössze is kevés példánk van, melyekben az alapszót csak is az *l* követi; pl. *kérel, döföl, hatol, sujtol, vesztegel, nagyoll, sárgállik*. Ellenben más képzőkkel kapcsolatban gyakrabban fordul elő, pl. *lövöldöz, kosztat, morgolódik, fáztódik, mozdokodik*. Ezekon kívül elavult alapszók után is gyakran található e képző, mint pl. *hűl, sűl, száll, romlik, felesel, tébolyog, szorgal* stb.

2. -*nd*. Egy-két példa kivételével a magyarban rendszeren *d* felel meg neki s más képző hozzá kapcsolása nélkül is még elég gyakran fordul elő, pl. *csiped, leped, rakod, süldő, állapotdik, telepedik* s általában az *odik, ödik*-féle képzős igék. Nem élő alapszók után is gyakran található, pl. *toldoz, hord, old, sindik, csődül*. Valószínűleg csak a *d* változott el a következőkben: *pirossogyik, örvengyek*. Tovább képzett alakban, mint -*nd* pl. *csapondár, -ld* pl. *lövöldöz* és -*dol*, pl. *bukdol* fordul elő.

3. -*sk*. Ebből a magyarban különféle alakok fejlődtek. Így *sz, pl. mász, hallszik, eszik* és a *fekszik, hidekszik* stb. igékben; ezeknél csak is a folyó cselekvésben marad meg az *sz*. Azután *z*, pl. *kötöz, érez, kérdez* és a -*doz* féle kombinált képzők, pl. *hasadoz, szakadoz*. Továbbá: *mulatoz, pattoz* és a reflexiv jelentésű -*z-s* igék, pl. *tartozik, zárkózik, földöz*. Másik alak az -*s*, pl. *futos, keres, felesel*. Előfordul még e képző a következő alakokban: -*cs, -szol, -czol, -sol, -zsol, -csol*; továbbá más képzőkkel kapcsolatban: -*doz* s -*dos*, pl. *lépcső, hirczol, tapsol, dörzsöl, szökécsel, fejledez* s *pökös*.

4. -*ny*. A magyarban rendszeren *y* a megfelelője, de az eredeti -*ny* is megmaradt még sok példában, pl. *hullong, lappang, szorong, lézzeny* stb. Élő alapszó után kevés esetekben található, pl. *tátog, düllög, szédeleg, gőzölög, csavarog, ólály*. Elavult alapszó után sokkal gyakrabban járul a *y* s ilyenkor rendszeren -*n* momentán s -*dul* inchoativ képzős igék használatosak mellette, pl. *forog: fordul, potyog: pottyán, libeg: libben, permeg: permetez* stb. Más képzőkkel együtt következő kapcsolatokban fordul még elő: -*ny, -log, -dog, -czog, -czony, -csong, -gol, -ngol*, pl. *szállong, szédeleg, haldyogol, kunczog, marczog, ácsong, rongol, csatangol*.

5. -*j*. Más képzőkkel kapcsolatban, még pedig az előtte levő magánhangzóval hosszú magánhangzóvá olvadva egyike a legelterjedtebb gyakorító képzőknek. Azon képző csoportzatok, melyekben e *j* megtalálható, a következők: < *ál él, < al el, lál -lél, -lal -lel, -dál -del, -dal -del, -dácsol -dácsel, -szál, -czál, -zsál -zsel, -csál -csél, -csel, -sel, -gál -gél, -gal -gel, -dogál -degél, -dögél -digál, dogal -degel, -dögel, -szigál -czigál, <ánd end, < and end, < ad ed, < ész ás, < asz esz, <áz éz, -dász, <ácsol. <écsol, <écsel, <ángol, <áy*. Lássunk mindegyikre egy-egy példát:

járád, metél, tapasztal, lehel, táplál, kérlel, foglal, szurdál, vagdal, lépdel, bukdácsol, nyiszál, kőréczál, körümszél, faragcsál, döngécsél, szökéssel, visel, rongál, nézgel, nyargal, üldöggél, fúdogál, énekeldegel, ráncziágál, csiklándoz, lelkendez, örvend, portad, csügged, enyész, kaparász, meneszt, hullaszt, lógáz, intéz, kajdász, rikácsol, döngécsel, mulányol, kodág, kodácsol.

Ide sorozza Simonyi a minden igéből képezhető $\langle$ *and end* végű igealakot, mely régen $\langle$ *ánd énd*-re végződött. Most már a latin futurum exactumnak felel meg, de a mint a régiség példái bizonyítják, eredetileg a beálló cselekvést jelölte, sőt a közszokásbeli *elegendő, illendő, kelendő, rárandós* egyenesen *tartós, folytonos* cselekvést jelentenek. E kielégítő magyarázat mellett Simonyi a HB-beli *emdul (émdül)* alakra támaszkodva, még egy másik magyarázatot is nyújt, mely szerint az $\langle$ *and* $\langle$ *ánd*-nak elemezve egyenértékű volna a momentán frequentatív képzős $\langle$ *ámód*-dal, pl. *villámodik, futamodik*. E vélemény azonban nem áll elég biztos lábon, valószínűbbnek tartható az az egyszerű eset, hogy a HB-beli *emdul*-ban az *m n*-ből változott át. Sokat nyom a latba az a körülmény is, hogy a régi nyelvben nyomát se találjuk egy átmeneti alaknak, melyre a fentebbi vélemény támaszkodhatnék.

6. -*r*. E képző eredetibb alakja tulajdonképen *l*, mely aztán az egyes ugor nyelvekben külön-külön *r*-ré változott. A magyarban még számos *r*-es szónak kimutatható eredeti *l*-es alakja, pl. *fur, furdal, fulánk, kotor-kotúl, kóborog kóbol, fanyarog-fanyalog* stb. Élő alapszótól csak más képzőkkel kapcsolatban fordul elő e képzés, pl. *bojtorodik, hunyorít, toporzékol, töpörödik*. Nem élő alapszók után az ugor alapnyelvben is megtalálható az *r*, pl. *jár, kórász, tár* s tovább képezve: *ingerel, ricsorog, sanyarog*. E képző még a következő kapcsolatokban fordul elő: -*rol rel röl, -roz, -rog rey rög, -dorog dörrög, -szorog csorog csorog, < ár ér, < ároz, érez, -rál rél, -rász rész*, pl. *kóborol, pazarol, hanczuroz, nyomorog, didereg, döbörög, bóborog, ránczorog, áncsorog, szivárkodik, lógároz, kunyorál, füttyörész, motorász*.

B) Mozzanatos képzők.

Számra nézve kevesebbek a gyakorítóknál s élénken érezhető jelentésűek csak az $\langle$ *an en, < int, < it* s $\langle$ *all ell* képzők. Legtöbbnyire gyakorító képzőkkel kapcsolatban fordulnak elő.

7. -*m*. Egyszerű alakjában egypár példát kivéve alig maradt fen. Leggyakoribb elváltozásai és tovább képzett alakjai a következők: -*m, -n, -r. < ám, < án, < am em, < an en, < aml(ik) eml(ik), < amod(ik) emel(ik), -mol mel möl, -mál mël s -mad med*, pl. *nyom, köszön, onlik, ont, r-re* változott alakban: *hervad, sorvad*; a -*rány rény* névképző eredete még kérdés alá eshetik, hogy vajon ugyanazonosak-e. Továbbá: *csillámk, kírán* s tovább képezve *siránkozik; jutam, folyam, uszam(ik); fogan,*

hullan, s elavult alapszók után: *csattan*, *rohan*, *illan*. A megnyujtott mássalhangzók után járuló < *an en* előtt valamely deverb. képző lap-panghat, pl. *roggyan*, *lökken*, *dörren* stb. Továbbá: *villámlik*, *nyílamlík*: *retemedik*, *nyílamodik*: *törmöl*, *káromol*: *kuszmál*, *böcsmérel*, *kegymél*: *támad*, *förmed*.

8. -t. Különösen más képzőkkel kapcsolatban egyike legelterjedtebb képzőinknek. Elő alapszók után: *félt*, *írt*, *kiált*, *árt* továbbá *lát*, *fest* s csak is tovább képzéssel: *ültő*, *álltó* s az < *al el* képző előtt: *étel*, *ital* stb. Képző csoportokban a következők igen elterjedtek: < *at et* az < *át* rövidítéséből, pl. *sírat*, *szeret* s tovább képezve: *hivatkozik*, *unatkozik*; *-lat let*, pl. *koslat*, *vízslat*: *-gat get*, pl. *ugat*, *böget*, *ereget*, *ivogat*, *kéregget*, *kapargat*, *mutogat*, *feszegget*, *teginget* s még számos más példa. < *it* (régbben *-jt*), pl. *taszít*, *fenyít*. Továbbá: *merít*, *hajít*, *emelit*, *csavarít* s elavult alapszóval: *hunyorít*, *lombít*, *támit* stb. *-nt*, pl. *köszönt*, *kacszont*; < *ánt ént*, *teként*, *kurjánt* s megrövidülve *bosszant*, *horkant*, *durrant*. Élénken érezhető funkciója van az < *int* képzőnek, mely részint a régi < *ont* elváltozása, pl. *kacsont*, *osont*, részint az *ént* megfelelője: *teként*, *érent*, részint a mom. *ít*-tel való összehavarása, pl. *taszint*, *kavarint*, *búszint*. Előfordul még e képző *-tol* és *-tél* alakban, pl. *zakatol*, *börbitél*.

9. -p, -b. Világos alapszó után: *hagyap*, *üleped* s homályos alapszóból: *harap*, *teleped*, *szörpöl* stb. A *-p*-nek *-b* alakjához rendszeren a frequ. *-l* szokott járulni, pl. *löcsből*, *zürből*, *rombol*, *dorombol*. Továbbá *-bál*, pl. *nyirbál*, *kiabál*, *himbál*.

10. -k. Tisztán csak kevés példában maradt meg: *buk*, *szitok* s más mom. képzőkkel: *rikkan*, *reszket*, *pirkad*. Leggyakrabban frequ. képzőkkel szokott társulni. E csoportok a következők: *-dok dök dek*: *esdek*, *öldök*, *érdekni*: s ugyane képzőnek *l*-lel való folytatott alakja; *esdekel*, *halidokol*, *öldököl*. Továbbá: *kol köl*: *tuszkol*, *dömösköl*, *szunyákol* s tovább képezve: *hánykolódik*, *sütkérez*, *hajkurász*. *-kál kél* legelevenebb gyakorító képzőnk, pl. *bujkál*, *uszkál*, *áskál*, *kandikál*, *czirókál*, *faracskál* s tovább képezve: *sikárol*, *sütkérez* továbbá: *csaphod*, *veszekedik*. Előfordul még ezeken kívül: *-kos*, *koz*, *-kász kész* s *kotál* csoportokban, pl. *futkos*, *átkoz*, *fürkész*, *járkotál*.

11. -l. Előfordul erősítve, pl. *fuvall*, *rivall*, *lövell*, *sugall* s mom. *-t*-vel kapcsolatban, pl. *kiált*, *rikolt*, *üvölt*.

Íme nagyjában felsorolva a gyakorító és mozzanatos igeképzőknek részint önálló, részint egymással való kapcsolatos előfordulása. Pedig ez összeállításnak szókincsünk csak egy része szolgált alapul s így kimerítőnek nem is mondható. Hány meg hány példával fogja még bizonyíthatni a csak részben felkutatott anyag képzőink alaki változatoságát. Hozzá járul még az is, hogy sok képzős szót csak hozzávetőleg lehet elemezni az előtte levő homályos alapszóból s így könnyen

megeshetett, hogy a mit ma képzői résznek tartunk, az idővel az alapszóhoz tartozónak fog bizonyulni és megfordítva. A *versel* igét például Simonyi *cer+sel*-nek elemzi a *cer* igéből, pedig ha a *verset fut* kifejezést tekintetbe vesszük, aligha megállható e feltevés. Az összehasonlító nyelvészet feladata lesz e homályos kérdéseket megoldani, az alapszótól elválasztani a képzőt s e célból mi sem lehet hasznosabb, mintha összehordjuk az erre szükséges anyagot a régiség s a nép nyelvéből.

Kúnos Ignác.

Lucillius.

(Anthol. Pal. XI. 391.)

A fősvény Asklepiades egeret lel a házban
 S kérdezi : Házamnál, kedves egér, mit akarsz ?
 Jó ízűt nevet és így szól az egérke : ne reszkess !
 Itt soha ennivalót, csak maradást keresünk.

Ford. P. T. E.

Terentius.

Anth. Lat. 734. R.

A karthagoiak nagy városába' születtem
 S Róma vezéreinek hadbeli foglya levék.
 Emberi erkölcsöt festettem, az ifju- s a vénét,
 S a rabszolga legény hogy szedi rá az urát,
 Mily cseles a kéjhölgy s a kerítő, s milyen a fősvény.
 Mind a ki olvasod azt, úgy hiszem óva leszel.

P. T. E.

A latin Anthológiából.

(Riese 706.)

Hólabdát hajított az imént rám Júlia. Hittem,
 Nincs tűz a hóban, s tűz vala mégis a hó.
 Mi hidegebb hónál ? S lám, Júlia, mégis a hógömb,
 Mellyet rám hajtál, szívemet égeti meg.
 Hol lehetek biztos szerelemnek a csalfa cselétől,
 Hogy ha keményre fagyott vízben is annyi a tűz ?
 Júlia, csak te bírod szívemnek eloltani lángját :
 Nem hóval s jéggel ; tűzzel a tűzre, csak úgy.

Ford. P. T. E.

F O R D Í T Á S O K.

Ovidius: Sapphó Phaonhoz.

Ha szorgos jobbam remegő vonásit
 Kedves szemeddel föl sem ismeréd,
 Tán eltalálnád a szív sejtelmével
 A vers alatt hű Sapphódnak nevét.
 5 S tán kérdezed, miért e bús dal árja,
 Holott a vig lant hangja volt enyém ?
 Hisz bús szívem, s a lantnak hurja mellé
 Nem illik tört szív, megcsúfolt remény.
 Úgy égek én, mint hogyha vad viharban
 10 Villám üszkétől ég a búzaföld,
 És minden szélfuvástól újra lángol
 S a fergegben lángja szárnyat ölt.
 És hogyne ? Phaon ott jár messze-messze,
 Hol Aetna lángja száll az égre fel,
 15 Pedig hiába : Aetnánál erősebb,
 Hevesb tüzeztől lángol a kebel.
 Nem lelkesít dal, nem a lantnak hangja ;
 Mert azt csak a szabad szív érti meg,
 Engem pedig hozzád a szerelemnek
 20 Megtő hetlen bilincsi fűztenek ;
 Methymna lánya, Pyrrha ifjúsága
 Már elhullatta régi bájait
 S Lesbosnak eltűnt csábja, régi kéje,
 A mely élvezni, ábrándozni vitt.
 25 Száz szív hervad mellőzve, elfeledve,
 Mely birta egykor lelkem zálogát,
 Száz szem tekint utánnad irigykedve,
 Hisz kincsököt szórtam pazalva rád ;
 Mí sok kebelnek volt emléke folyton,
 30 S a kék, mit ajkam lopva osztá szét :
 Mindaz együtt félénken és remegve
 Tartózkodó szégyenben a tiéd.
 Mert szép vagy, óh szép arczod hajnalában
 A gyermek, s férfikor fognak kezét,
 35 És nem tudom, de nékem rád csak nézni
 Már lelki kék és égi élvezet.
 Ragadjál ijjat és Apolló lész te,
 Szóllót szorits és Bacchus elpirül,

- Feléd esengve nyújtja Daphne karját,
 40 Feléd, hisz bájad szóra nem szorúl.
 És én igaz szép nem vagyok, de lelkem
 Ott jár a szépség csillagi között ;
 Én lantommal vagyok szép és nevemmel,
 A mely örök hírnévbe öltözött.
 45 Hogy barna lettem, hiba-é előttd,
 Hisz Androméda egykor barna volt,
 Szerelmesen bűg mindenféle gerle
 Akár fehér, akár más párja volt
 És esküszöm, hogy más a tied nem lesz,
 50 Csak hogy ha oly szép mint hogy lenni kell.....

Hogy dalaim olvastad, lelkem akkor
 Te is szépnek, nagynak ismerted el.
 Emlékszem óh : daloltam egykor régen
 S magad csodálva hallgatád a dalt,
 55 S egyszerre megszakadt a dal, az ének
 És minden érzésem csókodba halt
 S midőn a kék feloldta a szemérmert
 Feledve lón az élet, a világ,
 Hogyan dicsérted ölelésem', csókom'
 60 S édes hízegző szavaim' kivált,
 Aztán ha eltűnt öntudatból minden
 És karba' kar lihegve ott pihent,
 Miként feledtem a jövőt, a multat,
 S miként áldoztam néked a jelent.

*

- 65 Sziciliában jár a hűtlen immár :
 Óh nők, kiket szépsége elragadt
 Ne higgyetek, nekem mondotta egykor,
 Mit csábos ajka *nektek* mondogat !
 Te is segíts, kit Eryx hegynek ormin
 70 A szent szerelmek serge fent ural,
 Engedd, hogy a sors derüljön felettem
 S a gond ne bántson sötét szárnyival !
 Hisz oly sokat szenvedtem már a létben :
 Atyám sirján tanultam szólni csak,
 75 S bátyámul egy szerelmében csalódott
 Bosszús, korán ért férfiú maradt.
 Hajózva jár a tenger bőlesejében

És vesztett kincset vesztire keres
 Engem pedig, a mért szeretve óvtam
 80 Gyülöl, szívem megértve ott se' lesz.
 És mintha a sors mégsem szabna végít
 Borult az ég a végzet útain :
 Utánad ég szívemnek lázas vére,
 Utánad üznek titkolt lángjaim !
 85 Lám rendetlen kibomló már a fürtöm
 S a szép gyűrű elhagyta ujjamat
 Ruhám darócz, hajamba' ékszer sincsen,
 Hisz nincs, kinek szépségem gondot ad.
 Pedig szívembe lángokkal van írva,
 90 Hogy énnekem folyvást szeretni kell ;
 Talán a lant húrjától rezg a szív úgy,
 Avagy a sors is úgy végezte el.
 Vagy csak a forrón pezsgő szív ragad meg
 S az tette, hogy forrón szerettelek,
 95 Téged, kinek alakján karra kelnek
 Fiúi hűmpor s férfi kelleme.
 Jöjj vissza, óh jöjj dagadó kebleure,
 Hadd türjem a bút, a gondot veled,
 Ha nem szeretsz, szemed' lehúnyva csókolj,
 100 Ha nem szeretsz, engedd szeresselek.

*

Mig irok, rászáll könnyem az írásra
 S bucsútlan elmenésed' siratom ;
 Hogy elmentél némán, búcsút se véve,
 Vígasztalan: ez fáj, ez fáj nagyon,
 105 Hiába félsz, nem adtam vón' emlékül
 Bűvös erővel eltelt zálogot
 Csak egyet kellett volna búcsúkor fogadnod,
 Hogy Sapphódat feledni nem fogod.
 Midőn kimondták «kedvesed elindult»
 110 Szégyen és bú nyugózték lelkemet,
 S vértett szívem, mint szerető anyáé,
 Midőn ujonszült magzatot tetem.
 Mégis tiéd a szívem, álmom álma,
 Kinél verőfény lesz borús napom,
 115 A kit az álom elhoz messze földről
 És földeríti elhagyott lakom'.
 Abbau enyém vagy és öledbe tartasz

S én rajt' öllelek forró keblemen
 Csókjaidtól fölpezsdül a vérem,
 120 Ajkamról lágy sohaj száll hirtelen.
 S aztán? Folytatni tiltja a szemérem
 De nem szerelmes, ki nem sejtí azt.

*

Igy jár az éj,'a míg csak bánatomra
 A bús való új létre nem riaszt.
 125 Kegyetlen napfény bántja meg pillámat,
 Melyen még éjem titkolt kéje reng,
 S utat tör megújuló panaszomnak,
 Hogy mért a vágy valót sohsem teremt?

*

Akkor bejárom erdőim', a berket
 130 És feledés helyett — emlékezem ;
 Hisz ott valék egykor boldog tevéled,
 S hogy csak *valék*, kettősen érzem
 Bár megtaláltam árnyas, kedves erdőd
 A melynek lombja fődte álmaid,
 135 De messze van, ki ennek gyöngye volt csak
 S ki nélkül mindez búsulni tanít.
 Ott a moha az öreg fáknak aljár,
 Hol titkos kékünk nyughelyet talált ;
 És itt csókommal újra, s újra érzem
 140 Tiprott virágon lábadnak nyomát.
 Ott áll a hely, az őszi szél a lombot
 — Üdvöm tanúját — halkán rázza le,
 És néma csöndes az a hely, mely egykor
 Száz csalogány dalával volt tele.
 145 Csak a patak maradt meg úgy, mint régen
 S a forrás, melynek régi dísze zöld,
 Hol zöld lótusz fehér virági közt most
 Lány álmokat a viz tündére tölt.
 A viz tündére, mely borús szívemnek
 150 Tanácsló ajkkal mutatá magát
 S azt mondta : «Menj, hol Deucalion egykor
 Szerelmi búban enyhülést talált.
 Menj és ugorj szent Leukas szirttokán le,
 Hogy elringassanak a szent habok,
 155 Akkor vagy meghül szíved ott örökre,
 Vagy őt epedve, vágyva láthatod!»

*

És én megyek, keresni azt a szirtet
 A hol a szív enyhületet talál ;
 Megyek : a félelmet elnyomja szívem
 160 És jelszavam : «Phaon vagy a halál!»
 De mégis ; mért nem jössz magad kegyetlen
 Hideg haboknál jobb forró szived,
 Az újra ébredő dal lesz jutalmad,
 Ha megveted szerelmes szívemet.
 165 Oh jöjj : a révben Vénus vár hajóján
 Vitorlát Ámor feszíti fel.
 Szerelmek raja űzi habról habra
 S a vágyó sohaj rá szelet lehell!

*

S én várlak csendben : óh milyen türelmes,
 170 Boldog reményben árva szerelem,
 Várlak, hogyan váltasz meg csókjaiddal,
 S hogyan temetsz karodba hirtelen.
 Vagy meghalok és az a hab mely ringat,
 A távol partra hozzád elsiet,
 175 És lelkemnek fuvalmitól megzendül
 Hűtlen fejed fölött a hús liget.
 A habra száll szünetlen ölelésem,
 Szerelmes csókkal mossa lábodat,
 S hogy emlékezzél megcsalt kedvesedre
 180 Ujult erővel majd meglátogat.
 Szerelmes szívedtől megittasulva
 Kigyulnak parton a biboresigák,
 Szeretni fog minden attól a habtól,
 A melyben Sappho enyhülést talált :
 185 Szeretni fogsz te is, de késő lánggal
 A melyben már késő búbánat ég ;
 Ám a kit élve elvetél magadtól
 Halálban sem lesz többé a tiéd !

L. M.

UJABB OLASZ CLASSIKUSOKBOL.¹⁾

Május ötödike.

(Manzoni ódája Napoleon halálára.)

Csak volt. A milyen mozdulatlan
Feküdt a test, végsőt lehelve,
Midőn, melyet már elfelejtett
Fölszállott óriási lelke:
Igy áll a föld, nagy rémületbe',
Hogy im a hír hozzá jutott.

Az Alpokig a piramistól,
A Rajnától a Manzanárig
Villám tüze utól nem érte
E bárdnak villogó csapását.
Egy óceántól szállt a másig,
Scyllától Tanaishoz ért.

S némán a végzet emberének
Gondol utolsó nappalára,
S nem tudja még, más századokban
Ilyen nyomot halandó lába
Hagy-é megint a föld porába,
A melyet vér boríta el?

Igaz dicsőség volt e része?
Más nemzedék feleljen arra.
Mi földre hajtjuk homlokunkat
Az Ūr előtt, ki azt akarta,
Hogy benne légyen nagy hatalma
És szelleme legtöbb nyoma.

Őt látta szellemem, a trónon
Mint tündökölt, s nem nyílt meg aj-
Én váltakozva földre bukni, [kam;
Fölkelni s újra bukni hagytam —
De akkor százezernyi hangban
Az enyimet nem hallhaták.

Öröm, mely reszket s fölviharzik
Nagy szándokoknak ébredtére,
Aggódás, mely a szívbe forrong,
Mikor egy trón tűnik eléje,
Melyet csak őrülés remélne,
S mit méltó díjaként elér:

Szüzen a szolgál-bámulattól,
S gunytól, mely sebze vakmerően,
Midőn a fény sugar im eltünt,
Most kél e hang a levegőben!
Sírni fakad a dal belőlem,
Mely tán örökre élni fog.

Érezte mind; volt része sokszor
Dicsfény - növesztő harcveszély-
Menekülésben, diadalban. [ben,
Számúzték s ült királyi széken,
Kétszer feküdt a porba mélyen,
Oltárra kétszer helyezték.

¹⁾ Felolvastatott a Philologiai Társaságnak márcz. 1-én tartott ülésén.

Nevét nevezte, és két század,
A melyek egymással csatáztak,
Mint hogyha végzetük beszélne
Várták, mi lesz a nagy határozat.
Ő csöndet intett és középre
Leült mint választott bíró.

Előtte állott könnyű sátra,
És látta, mint tört annyi sánczra,
És látta árját tűzlovaknak,
Előtte állt had csillogása,
És látta: forrtak birodalmak, —
S mi gyorsan csöndesült le mind!

Eltűnt. S a napok és az éjek,
Hal-börtönébe mik leteltek,
Mind hirdetői kegyeletnek,
Határtalan irigykedésnek,
Kiolthatatlan gyűlöletnek
És örök szeretetnek is.

Ah! súlya ennyi fájdalomnak
Megtörte rég pihegő keblét.
Kétségbesett. De jöttek égből
Kezek, a melyek fölemelték
Oly légbbe, mit ma is lehel még —
Könnyebben mint a föld legét.

Amint rásúlyosúl a hullám
Szegény hajótörött fejére —
A hullám, melyről széttekintett,
De melyről nem tűnnek szemébe
A messze, messze part szegélye
Bármily soká fürkészte is:

És elvívék a szép remények
Virágozó ösvényin által,
Örök mezőkre, mik' jutalma
Birokra kel akármi vágygyal,
A hol sötétbe', csöndbe' szárnyal
A dicsőséggel a földi hír.

Szivére rája nehezedve
A mult idők emlékei voltak!
Hányszor kívánta elbeszélni
Küzdelseit az utó-kornak!
S fáradtan ejté el a tollat
A tudós könyv elé ha ült.

Te Hit, szép, jó és halhatatlan,
Erőd győz mindig, hogyha támad,
Tábládra most örömmel írd fel:
«Még soha le nem bomláznak
Szíve előtt a Golgotának
Ily büszke nagyság térdei!»

[pal,
S hogy' csöndesen meghalt a nap-
Ó hányszor állt ott, leszegezve
Villámtekintetét a sárba!
És fonva karjait keresztbe,
Megszállta őt emlékezetje
Oly napnak, amely rég letűnt.

Üzd onnan el a gúnyolókat,
Hol hamvái nyugtot lelének.
Az a ki kint s vigasztalást ad,
Az isten, a ki temet, életet,
Szalmáján pusztá fekhelyének
Pihenni ő melléje tért.

VEGYESEK.

— A komáromi magyar színészet története címmel id. Szinnyei József igen érdekes cikkeket írt a *Komáromi Lapok*ba, melyek most különnyomatban is megjelennek. Eddig két füzet (128 lap) fekszik előttünk. E dolgozat sokkal többet tartalmaz, mint a mennyit a címe ígér; nemcsak a komáromi színi előadásokról, hanem evvel kapcsolatban az összes magyar színészet történetéről, a magyar előadások repertoirjáról, az előadott darabok eredetéről és elterjedéséről, a szereplő színészek életéről és munkásságáról is szól a szerző, ki nagy szorgalommal, nemcsak korabeli folyóiratokból, hanem kéziratok feljegyzésekből is merítette anyagát, sőt, a hol lehetett, a kornak még élő embereinél is keresett és talált felvilágosítást. A szerző fáradhatatlan ügybuzgalmának sikerült is oly gazdag és értékes anyagot összegyűjtenie s tanulságosan feldolgoznia, hogy könyve a magyar színészet még ezentúl megírandó történetének egyik legfontosabb alpműve lesz. Ha a munka elkészül, természetesen újra s bővebben térünk vissza reá; most alkalmilag néhány helyreigazítással és pótlással egészítjük ki Szinnyei kutatásait.

11. l. Simai, Igazházi, 1790. Eredetije «Der Bürgermeister, Lustspiel in 5 Akten von Alois Friedrich Graf von Brühl, Dresden, 1786». A szerző, a hirheft szász miniszter fia, szül. 1739 és megh. 1793. L. a 97. laphoz.

25. l. «Addig viszik a korsót a kúthoz míg eltörik.» Nem Benke eredeti darabja, hanem átdolgozás: «Der Krug gelht so lange zu Wasser, bis er bricht, Lustspiel in 3 Akten von J. F. Jünger, Regensburg, 1802.»

58. l. König Károly Csengery Antalné nagybátyja, nem atyja; ez utóbbit Ferencznek hívták.

64. l. Dugonics A. Bátori Máriaja nem eredeti dráma, hanem «Ines de Castro» átdolgozása.

65. l. Katona József «István»-ja nem Kotzebue után készült, mint Karacs Teréz állítja. Hiszen Kotzebue darabja csak egyfelvonásos alkalmi költemény, míg Katonáé «vitézi nézőjáték négy felvonásban». Kotzebue darabjáról l. «Beethoven magyar operája» című cikkemet a «Fővárosi Lapok» 1881. április 17-iki számában.

68. l. Bohó Misi de Hájos. Eredetije «Don Ranudo de Colibrados» Kotzebuétól, Holberg után.

69. l. Holteitől «Zsák meglelte foltját», 1807. Ez lehetetlen, mert Holtei 1797-ben született s így 1807-ben csak tíz éves volt. Első műve 1815-ben jelent meg. Talán Holbein?

70. l. Victor, «Kalais János vagy a nemes szívű hajósok». Ki ez a Victor? Alkalmasint: «Jean Calais von Christian Felix Weisse, 1780», Voltaire után.

71. l. «Hívség győzedelme», forrása ismeretlen. Talán : «Triumph der Treue, Schauspiel, Leipzig, 1754».

72. l. «Tulokmányi Máté». Eredetije : «Rochus Pumpernikel, ein musikalisches Quodlibet in 3 Akten von Mathias Stegmayer, Wien, 1811». Van e darabnak egy második része is : «Die Familie Pumpernikel, ein musik. Quodlibet in 3 Akten, u. o.» Stegmayer Mátyás a bécsi opera igazgatója volt, szül. 1771, megh. 1820.

97. l. «Talált gyermek». Eredetije : «Das Findelkind, Lustspiel von Graf A. F. Brühl, Dresden, 1785.» L. a 11. laphoz.

101. l. Láng Ádám eredeti és fordított műveinek sorozata pontos vizsgálatot igényelne. Ez alkalommal csak egy-két megjegyzésre szorítkozom :

«Tolvaj-kulcs Vogeltól». Eredetije : Der Nachschlüssel, Schauspiel in 3 Akten nach Frédéric und Laquerie von Willh. Vogel (1772—1843). — «Amerikai Töpfertől.» Pedig ez is Vogeltól való : Der Amerikaner, Lustsp. in 5 Akten. Berlinben 1798-ban adták először.

108. l. «Borzasztó éj a sziklavölgyben.» Eredetije : Die Schauer- nacht im Felsenthale, Zauberspiel in 3 Akten von Jos. Alois Gleich (1772—1841).

111. l. «Thoringer Gáspár.» Eredetije : Kaspar der Thorringer, Schauspiel in 6 A. von Graf Töring von Seefeld. E tárgyat különben sokszor dolgozták fel Németországban.

Stb. Nagy érdekléssel várjuk Szinyei értékes dolgozatának folytatását.
H. G.

— Kazinczy Klopstocknál Hamburgban? Richter H. M. bécsi tanár e napokban *Aus der Messias- und Werther-Zeit* czímmel igen érdekes könyvet adott ki (Wien, 1882), melyben Klopstock viszonyát Bécshez és Ausztriához, és Goethe Wertherjének hatását a bécsi közönségre tárgyalja. Tanulmányainak célja kimutatni, hogy Ausztria a múlt században az irodalmi productió terén ugyan nagyon elmaradt volt, de hogy a német irodalom termékei Bécsben és Ausztria többi városaiban is nagy érdeklődést keltettek és tekintélyes olvasó közönségre számíthattak. Richter ezen tanulmányai alaposan helyreigazítják a német irodalomtörténetnek azon hagyományos meséjét, mintha Bécsben a múlt században irodalmi élet egyáltalában nem lett volna és a jó bécsiek talán könyveket nem is olvastak volna. E tanulmányok saját irodalmunk szempontjából is érdekesekek, mert ismeretes dolog, hogy a német irodalom termékei jó részben Bécsen át jutottak hazánkba.

E könyvének 37. lapján megemlékszik Richter Kazinczy Messiasfordításáról is és azt állítja, hogy Kazinczy 1790-ben hivatalát elvesztvén, Németországba ment és 1791 júniusban Klopstocknál is tartózkodott

Hamburgban. Tudjuk, hogy ez tévedés, mert Kazinczy sohasem járt Németországban. Szerzőnk ez állításának forrása Klopstock levelezése, melynek néhány sorát félreértette. Klopstock 1791. június 18. írja Cramernek: „*da kam des Nachmittags der Baron Hompesch, der Deutsche, und der Ungar (Sie kennen ihm vermuthlich von Emkendorf aus) zu mir*“ és ugyane levél végén: „*Auch den Brief des Ungars, der den Messias übersetzt, finde ich nicht.*“ E levélhez megjegyzi Lappenberg, a Klopstock levelezésének kiadója (*Briefe von und an Klopstock, Braunschweig, 1867, 525. l.*): „Der Ungar Franz von Kazinczy, kgl. Oberaufseher der Nationalschulen des Kaschauer Bezirkes, liess 1790 zu Kaschau eine ungarische Uebersetzung des Messias erscheinen.“ E megjegyzés helyes, Richter azonban tévesen következteti belőle és Klopstocknak fentidézett szavaiból, hogy Kazinczy Hamburgban járt. Kazinczy valószínűen a magyar Messiás megjelent részét küldte valamely Németországban utazó hazánkfiával egy levél kíséretében Klopstocknak, ki idézett levelében e hazánkfiáról és Kazinczy leveléről megemlékszik. A levél átadója valószínűen Kis János volt, ki 1791-ben és 1792-ben Németországban járt. Kazinczy levele alig maradt fenn, Klopstock levelezésében legalább nincsen meg.

H. G.

— Hősi eposzok meséi. Középtanodai segédkönyv. Írta dr. Margalits Ede, zombori áll. gymn. tanár. Budapest, 1881. Aigner, 72 lap. — „A gymnasium 4., 5. és 7. osztályában a magyar nyelvi oktatás egyik főbb tárgya az elbeszélő költészet, különösen az eposz tárgyi és szerkezeti kellékeinek inductiv ismertetése; e cél elérését megkönnyítendő, összeállítottam a nevezetesebb eposzok tervrajzait; művem nevezetesebb eposzokat, számszerint nyolczat ölel fel (Ilias, Odyssea, Aeneis, Nibelungen, Gerasalemme liberata, Lusiados, Zrinyiász és Zalán futása); — bár e böngészetnek csekély irodalmi értéke leend, mert az irány itt-ott szükségképen nehézkes, ha egy-egy mondatba vagy száz verssor tartalma szorúl; de az összehasonlító gyakorlati tanítás terén, mint segédkönyv, élénken érzett hiányt fog az pótolni.“ Szerző e bevezető sorokban helyesen indokolja füzetének célját és tartalmát. Ilyen segédkönyv csakugyan jó szolgálatot tehet a poetikai oktatásnál és egyes epikus töredékek olvasásánál s magyarázatánál. E szempontból ajánljuk is a gymnasiumi és reáliskolai összes philologusok figyelmébe.

De azért két megjegyzést mégis koczáztatunk; talán reábirhatjuk ezekkel a szerzőt dolgozatának bővített átdolgozására, — mert ez egyedüli célunk.

Margalits azt mondja, hogy hősi eposzok *tervrajzait* adja. Ez nem egészen találó kifejezés és nagy kár, hogy nem találó. Szerző ugyanis a felvett nyolcz eposznak énekről énekre lehető rövidre vont kivonati tar-

talmát adja. E kivonatok még nem tervrajzok. Ez eljárásnál a főcselekvény és az epizódok nem válnak kellően ki; az olvasó nem nyer igazi képet az illető eposzok szerkezetéről. Legjobban kitérünk ez, ha az epizódokra figyelünk, melyek Margalits elbeszélésében többnyire egészen elvesznek. Glaukos és Diomedes az *Ilias*-ban, Nisus és Euryalus az *Aeneis*-ben, Ines de Castro a *Lusiadok*-ban stb., alig hogy megtaláljuk őket. A fődolog volna, az eposzok tartalmát, akár énekek szerint is, de úgy előadni, hogy a cselekvény különböző szálai, a fő- és a mellék-cselekvények pontosan és első pillanatra észrevehetően különváljanak. Nem volna baj, ha az előadás ennek következtében egy kissé terjedelmesebb, kevésbé szófukar s itt-ott reflektáló is volna. Kellemetlen hatású Margalits elbeszéléseiben az is, hogy majd múlt, majd jelen idővel mesél. Úgy hiszszük, ily kivonatoknál csak ez utóbbi a helyes.

Másik megjegyzésem az előadás pontosságára vonatkozik, mely az előttünk fekvő dolgozat mostani alakjában sok helyütt kifogásos, a mi persze a számos sajtóhiba rovására is eshetik. Így, hogy csak egy tervrajzból (Nibelungen) idézzek néhány példát: Gunther, Gernot és Gizelher nem «uralkodtak», mert csak Gunther volt az uralkodó; Krimhilda nem fogolyról, hanem sólyomról álmódott; Brunhilda nem «izlandi amazon»; «Siegfried a legdúsabb fejedelem nejével boldogul él» (34. l.), nem értem; 35. l. »Krimhilda oly súlyos vádat emel Brunhilda ellen, hogy ez sírva fakadt», — a vádat mégis csak meg kell mondani, ha lehetően elleplezve is stb. stb. Legnagyobb baj a tulajdon nevek pontatlan és következtelen írása. Így: Zsigmond de Siegfried, miért nem Zsigfried? Siegelinde, de Silbung, miért nem Sziiegelinde vagy Schilbung? Sindol, Hunol e h. Sindolt, Hunolt; Schilbung testvére Nibelung, nem Nibelungen; Brunehilda rossz alak, vagy Brunhild vagy Prünhild; a nibelungok kincsét vagy «nibelungen kincsei»- vagy «nibelungen kincsek»- vagy «nibelung kincs»-nek nevezi, mind a három esetben nem helyesen; Gernot csak egyszer fordul elő ezen helyes alakban, különben mindig Gerenot; Etzelt Etelének nevezi, de testvérét Blödelnek, akkor mért nem Budának? Etzelburgot Etelvárnak, de Dietrichet nem Detrének; találkozik egy (a 47.) lapon Wolfart és Volfart is stb. stb. A tulajdonnevekre nézve ily dolgozatban csak egy eljárás a helyes és ajánlatos: pontosan meg kell azokat tartani, a mint a tárgyalat költeményben megtaláljuk, különben következtelenségekbe esünk és félreértésekre adunk alkalmat.

E megjegyzéseink célja, mint már említettük, a szerzőt rábírni arra, hogy munkáscskáját átdolgozza és bővítse, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy evvel igen jó szolgálatot tenne középiskoláinknak. Különben is ideje már, hogy a vég nélkül folytatott haszontalan tan-könyv gyártást végre valahára abba hagyjuk s inkább a roppant szüksé-

ges s eddigelé irodalmunkban majdnem teljesen hiányzó középiskolai segédkönyvek kidolgozásához fogjunk. Újabb átdolgozásban talán a francia *Rolanddal*, és nagy irodalomtörténeti hatásánál fogva, Voltaire *Henriad*-ja is megérdemelnék, hogy a szerző felvegye.

Margalits füzete különben, ismételjük, mai alakjában is megérdemli, hogy philologusaink figyelembe vegyék. H. G.

— **Arany János Toldija**, gyakorlatilag fejtegette *Végh Endre*, kaposvári államgymnasiumi tanár. Kaposvár, 1880. — Az új tanterv a középiskola kötelező olvasmányai közé vette fel Arany J. *Toldi*-ját; azért oly segédkönyvre, mely e remekművet æsthetikai s irodalomtörténeti szempontból tárgyalja, annál nagyobb szükség van, mert *Lehr Albert* kitűnő kiadása majdnem kizárólag a nyelvi magyarázatra szorítkozik. E czélnek akart megfelelni az előttünk fekvő könyv szerzője, s tagadhatatlan, hogy műve sok helyeset tartalmaz s a fejtegetett munka sok oly oldalára figyelmeztet, melyek az iskolában bővebb magyarázatot igényelnek.

Végh 54 lapra terjedő füzete szól egy rövid, de nem igen áttekinthető bevezetésben a magyar epikus költészet történeti fejlődéséről, azután adja a *Toldi* egyes énekeinek tartalmát általános tárgyi magyarázatokkal. A további fejezetek czímei: Az egész mű tartalma, a költemény műfaja, műkellékek (egység, valószínűség, teljesség), szerkezet, jellemek, előadás és nyelvezet, külalak, Toldalék (Ilosvai megfelelő része).

A füzet tartalmának ez egyszerű felsorolásából kitűnik, hogy alig van a *Toldi*-nak — a mondán kívül, melynek eredetéről csak röviden emlékszik meg, — æsthetikai vagy irodalomtörténeti oldala, melyről *Végh*, legalább röviden, ne szólna. Ennyiben füzete ajánlásra méltó segédkönyv, melynek a modern philologusok a remek költemény olvasásánál és magyarázatánál jó hasznát fogják vehetni. De nem állíthatni, hogy *Végh* úttörő kísérletében már bírnók a *Toldi*-nak azon kommentárját, melyre irodalmunknak, első sorban oktatásunknak annyira szüksége van. Sok kérdést *Végh* csak érint, másokat alig hogy érint. A monda eredete (a reá vonatkozó különböző nézetekkel) bővebb fejtegetést igényelne; a költemény szerkezete szintén behatóbban tárgyalandó. De még azon pontokra vonatkozóan is, melyeket szerzőnk terjedelmesebben tárgyal, csak elvétve hatol be mélyebben a tárgyba; többnyire csak a legközelebb fekvő dolgok elmondására szorítkozik. Annyt azonban bizonyít e füzet, hogy *Végh* gondolkodó és művelt tanár, ki behatóbban foglalkozva tárgyával, derék dolgozatot tudna írni Arany J. remek költeményéről.

Az ilyen dolgozatnak főleg a következő fejezeteket kellene behatóbban tárgyalnia: 1. A monda; eredete és feldolgozása Arany előtt

és után; főleg Ilosvai volna terjedelmesebben tárgyalandó, s a szerzőnek pontosan kellene kimutatnia, hogy Arany miben és miért tért el tőle. — 2. A költemény szerkezete és műfaja. — 3. A jellemek; a jellemzés módja és eszközei. — 4. Stíl, verselés és nyelvezet. — Az ily munka értéke jó részben terjedelmétől is függ; mert egyes találó és felvilágosító megjegyzéseket találni Kemény Zsigmondnál, Toldynál és szerzőknél is; de ezek mind töredékesek és számos kérdésre nem adják meg a szükséges felvilágosítást. Akár *Végh*, akár más szakférfiú vállalkozzék ily munka kidolgozására, az előttünk fekvő füzet minden esetre megkönnyíti neki a munkát. Öröndetes volna, ha ily beható Toldi-kommentár mielőbb létrejönne; addig *Végh* füzetét mint hasznos segédkönyvet¹⁾ ajánljuk magyar nyelvtanáraink figyelmébe. H. G.

— A zuhatar. Jókai a „*Fekete Gyémántok*”-ban ezt írta: «Két rém lakik a kőszénbányák üregeiben, az egyik a *zuhatar*, a másik a viheder. Nem örömet csinállok új szókat. Ezúttal kénytelen vagyok vele. Olyan két hatalmast kell megneveznem, a kiket még nem ismert Páriz Pápai és Márton. Németül *das schlagende Wetter* és *das böse Wetter*. Amahhoz a zuhan és a zivatarból készítettem a nevet; emehhez egy régi tájszót kértem kölcsön.» E sorok fölháborították a Nyelvőrt, mely múlt évi folyamában humora özönével elárasztotta Jókait. A Nyelvőr ezúttal mellőzte tudományát, hogy humorát annál szabadabban szárnyaltassa, a mesebeli hollóként kiejtven a sajtot szájából, hogy énekével elbájoljon. Azért csúfolta Jókait Barczafalvi atyafiának, azért nem jegyezte meg, hogy a költő tévesen elmélkedett, de nem rosszul cselekedett, lévén a zuhatar régi szó, melyet nem Jókai csinált. Csak hitte, hogy csinálta, hisz sokszor jön tollunkra szó, melyet hogy honnan vetünk, nem tudjuk megmondani. A „*Vasárnapi Ujság*” azonban nem méltányolván a nyelvőri humor sajátosságait, ama gyanúra ébredt, mintha nyelvünk törvényhozói nem tudnák, hogy a zuhatar régi szó, pedig úgy mond, példával szolgálhatunk. Tanultunk tőled jó ujság, válaszolt erre a Nyelvőr, de mást mond az általad fölfedezett szó s mást jelent az, melyet Jókai csinált. Amaz a zivatarnak régibb mása, emez Jókai lelkiismeretét terheli, tehát nekünk van igazunk. A Nyelvőrnek mindig igaza van. De vajon a *schlagende Wetter* fogalma távol áll-e a zivatartól? S midőn e bányászati fogalomra Jókai nem talált szót az élő

¹⁾ Furcsa a 10. lapon a következő mondat: «Általa (az első ének utolsó versszaká által) lesz bevezetetté nemcsak a külalak rajza, de a *lelketani ecset is*, mely Miklós roppant erejének s elborult kedélyének oly megkapó színekben *ad kifejezést*.” — Nagyon sok a sajtóhiba. — Egyéb lényegesebb tévedésre vagy helytelenségre nem akadtunk.

nyelvben, nem volt-e joga föleleveníteni egy rokon értelmű régi szót? Talán hibásan indokolta eljárását. Am rövjuk meg az indokolást, de vitassuk legalább az eljárás helyességét, vagy helytelenségét. Így azt hihetné valaki, hogy a régi szók használata is tilos. Hagyján mindez. Hát csakugyan jól gyanított a *Fasárnapi Ujság*? Csakugyan újság volt a Nyelvőrnek a zuhatar régisége? Pedig meg van a szó Ballagi szótárában, megtaláltuk Beniczky Gáspár 1708-ban írt naplójában is, melynek egy helye így hangzik: «Érsekujvári határban érkezvén, olyan *zuhatar*-ral való jégeső vert, hogy az egész Hadaknak meg kellett állani.» (Rákóczi Tár, közli Thaly Kálmán, I. köt. 143. l.)

A. D.

A. D.

— Nyelvtörténeti adatok. Mivel már az idézéshez fogtunk, ide írunk néhány érdekesebb szót és szólásmódot, melyeket a *Rákóczi Tár*-ból kijegyeztünk olvasás közben. Talán a nyelvtörténeti szótár írója, vagy mások föltudják használni a következőket:

Az kik hazájoknak szükségét szívekhez közölyebb eresztették (I. k. 10. l.).

Vay Mihály penig egynéhány napoktól fogvást kornyadozván, (I. k. 21. l.).

Idein korán . . . felkelvén (u. o. 27. l.), sok derék Leveleket . . . hozván magával (u. o. 30. l.), jégeső miatt *körülbelül* való szőlőhegyek elvesztek (u. o. 34. l.), *tova déltájban* visszajött (u. o. 36.), a tűz mellett egy *kevések* . . . mulatván (u. o. 46. l.), egy *kevesék* sétálni kiment, az *honnant* (u. o. 56. l.), és osztanak . . . (azután értelmében) . . . leült (58. l.), napedden-napestig (u. o. 65. l.), az Udvarhoz jött felesed-magával (u. o. 105. l.), tova három óra tájban (u. o. 111. l.), sótt alig-hogy némely lovakat el is nem dőjtött (u. o. 143. l.), oldalaslag járt (u. o. 144. l.), osztanag (azután értelmében, u. o. 91. l.), test *rodhatatlanul* (u. o. 93. l.), Seregek Isteninek . . . haragjának elengesztelését . . . implorálta (u. o. 200. l.), Sok olly *állapotokat* követett el, a ki . . . oktan állapotban . . . csudálatos volt (u. o. 214.).

Ezek mind Beniczky Gáspár Naplójából valók (1707—1710); a Lakosa csak csupádon-csupa Sidóság (u. o. 236. l.), nem kicsiny fárad-ságokkal és fázékonyságokkal . . . voltunk (l. azaz fáztunk sokat, u. o. 257. l.), minden uteza-szögőben esatornák vannak (u. o. 250. l.), kapuzáratkorig (u. o. 257. l.), fattyú-ágyból, azaz szeretőjétül való Leánya (u. o. 360. l.), rosszúl volt . . . valami daganatság miatt (u. o. 380. l.), az földre hanyattast lefeküvén (u. o. 372. l.), Váraska mellett, kit is balog-kézre hagyván (u. o. 394. l.).

Ezek Szathmári Király Ádám Napló-Könyvéből (1711—1717), valók.

A. D.

(Folytatjuk).

— **Szegedi Sándor** †. A philologiai társaságnak halottja van. *Szegedi Sándor*, a debreczeni főgymnasium tanára, a tiszántúli ref. középiskolai tanár-egyesület elnöke, zsinati képviselő, a debreczeni ref. egyház presbytere, társaságunknak ujjá alakítása óta tagja, f. é. márczius 17., öt heti súlyos szenvedés után, életének 57-dik, tanári hivatalának 29. évében meghalt. Kitünő képzettségű, lelkes és hivatott munkást vesztett benne a hazai s első sorban a protestáns oktatásügy. Béke hamvaira!

— **A budapesti philologiai társaság márczius 1-én felolvasó ülést tartott**, következő tárgysorozattal:

1. *Dr. Erődi Béla*, Az albán és újjörög népköltészetéről, tekintettel saját népies költészetünkre.

2. *Dr. Kont Ignác*, Euripides Rhesosa.

3. *Radó Antal*, Az újabbkori olasz lyráról.

A felolvasó ülés után *a választmány ülést tartott*. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Dr. Keleti Vincze. Jelen voltak: Dr. Ábel Jenő, Dr. Bászel Aurél, Bermüller Ferencz, Dr. Heinrich Gusztáv, Pirchala Imre, Dr. Simonyi Zsigmond, Dr. Pecz Vilmos.

Az ülésben következő rendes tagok választattak meg: *Dr. Hoffmann Frigyes* (Pozsony) és *Schill Salamon* (Budapest), ajánlja Dr. Heinrich G.; *Kispál Mihály* (Budapest) ajánlja Ponori Thewrewk Emil.

Végül még pénztárnok jelenti, hogy *Burány Gergely*, Szombat-helyről Sallustius emlékére két forintot adományozott.

— **Tagdíjakat a márcziusi füzet kinyomatása óta megfizették:**

1881-re: Faludi Miksa, Székesfehérvár. — Goldis János, Arad.

— Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest.

1882-re: Goldis János, Arad. — Gyulai Rudolf, Komárom, 4 forintot. — Dr. Heinrich Gusztáv, Budapest. — Kempf József, Budapest. — Nátafalussy Kornél, Rozsnyó. — P. Thewrewk Emil, Budapest.

— Az oklevél díját megküldték: Kispál Mihály, Budapest. — G. Miháltz Ödön, Zilah.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád**.

Badics Ferencz dr., Gaal József élete és munkái. Budapest, 1881. Aigner L. (K. 8-r. II, 192, III l.) 1 frt.

Ballagi M. Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

- (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 5. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 15 l.) 10 kr.
- Csaplár B.** Révai Miklós élete. I. kötet. Révai arczképével. Budapest, 1881. Aigner. (N. 8-r. II, 357 l.) 3 frt.
- Hartmann von Aue.** Der arme Heinrich. XIII. századi német költői elbeszélés. Bevezetéssel, jegyzetekkel és szótárral kiadta Heinrich Gusztáv. Budapest, 1882. Franklin. (K. 8-r. 155 l.) 1 frt.
- Heinrich G.** Boccaccio élete és művei. A legújabb kutatások alapján. Budapest, 1882. Franklin-társ. (K. 8-r. 248 l.) 1 frt 50 kr.
- Heinrich G.** Etzelburg és a magyar hunmonda. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 2. sz.) Budapest, 1881. Akademia. (N. 8-r. 39 l.) 20 kr.
- Hellen remekírók magyar fordításában.** I. kötet. Xenophon Anabasisa. (Cyrus hadjárata.) Görögből fordította Tély Iván. 1. füz. 3. kiad. Budapest, 1881. Lampel R. 16-r. XVI, 112 l.) 40 kr.
- Holub M. és Köpesdi S.** Latin-magyar kézi szótár. 2. jav. és bőv. kiadás. Budapest, 1882. Lauffer. (8-r. 605 l.) 2 frt 40 kr.
- Hunfalvy P.** A magyar tudományos akadémia és a szuomi irodalmi társaság. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 3. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 37 l.) 20 kr.
- Joannovics Gy.** Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében). (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 4. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (N. 8-r. 45 l.) 30 kr.
- Zágoni Mikes Kelemen** válogatott törökországi levelei. Összeállította és jegyzetekkel kísérte dr. Erődi Béla. (Jeles írók iskolai tára XVII.) Budapest 1882. Franklin-társ. (8-r. 158 l.) 80 kr.
- Könyvszemle, Magyar.** VI. évf. 4—5. füz. 1881. július—október. Budapest, 1881.
- Tartalma: A jövő évi könyvkiállításról. — *Fraknoi V.* Bibliographiai apróságok. — *Csontos J.* Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban. 5. közl. — *Dietz S.* A budapesti m. tud. egyetem növénytan intézetének könyvtára. — *Reizner J.* III. Ferdinánd király rendelete magyar könyvek elkobzásáról. — *Hosly K.* Pótló adatok a magyarhoni Jézus-társaság könyvészetéhez 1711-ig. — *Majláth B., Kudora K., Hellebrant A., és Magyary Sz. és Florian J.* Adalékok Szabó K. Régi Magyar könyvtárához. — *Csontos J.* A sárospataki ref. collegium könyvtárának kéziratjai. — Könyvészeti adalékok Kiss Áron egyháztörténelmi munkájából. — *Majláth B.* Jelentés a M. N. muzeum könyvtárának állapotáról 1880—1-ben. — Deák Ferencz beszéde Horváth István muzeumi könyvtárnok érdeimeiről. — Vegyes közlemények. — Iskolai értesítők. — Magyar irodalom. — Hazai nem-magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.
- Kosztka V.** Latin mondattan, kiegészítésül a Kosztka-Perthes-féle latin alaktanhoz. 3-ik átdolg. kiadás. Kassa, 1881. Maurer. (8-r. IV, 79 l.) 80 kr.

A KYROS-MONDA.

Érdekes egy-egy mondat legelső feltűntétől egész addig követni, a mikor valamely költő rátette kezét és mintegy classicus alakjában állandósította. Nehéz azonban e feladat, ha a monda fejlődésének két egymástól oly távol eső pontját akarjuk összeegyeztetni, a milyen a Kyros-mondában Hérodotos meg az utána következő görög s latin történetírók elbeszélése, és az újabb perzsa népmonda, melyet Firdüszí Sahnámeh (királyok könyve) című eposában felhasználott. A történelmi Kyrosról ugyanis már 500 évvel Kr. e. támadhattak mondák, melyek őt a Zoroaster vallásának legendáiban előforduló hősök tulajdonságaival felruházták, sőt talán születése, élete és működése több körülményét e hősök némelyikének történetével azonosították. Az ilyen félig való, félig költött elbeszélés szájról szájra járt, változott; egyik-másik szereplő személye kivált és magában alkotta a monda középpontját, míg végre Firdüszí sok ilyen apróbb mondat nagy eposába olvasztott. Ez Kr. u. 1000 esztendővel történt; 1500 év pedig elég hosszú idő arra, hogy monda oly nagy változáson átmenjen. Lássuk tehát a monda régi és új alakját.

Hérodotos ¹⁾ elbeszélése ismeretes. Szerinte Astyagés méd király leánya, Mandané, perzsa emberhez, Kambyseshez ment nőül. Ennek fiát, kit csak később hittak Kyrosnak, Astyagés, mert egykor azt magyarázták ki valamely álmából, hogy unokája megfosztja a tróntól, Harpagosnak adta át, hogy ez megölje. Harpagos ezt nem meri tenni, hanem mégis átadja elvesztés végett egy Mitradatés nevű pászornak, kinek neje Spakó halva született fia helyett felneveli; Kyros felnő, játék közben megveri Artembarés fiát, ennek

¹⁾ Herod. 1, 107—129, de kivált 110.

panaszára a király elé idéztetik és ott nemes viseletével feltűnik; Astyagés kérdezősködik és megtudja a valót. Harpagost úgy bünteti meg, hogy fiát megöleti és eléje tálatlatja. Kyros férfivá nővén fel a boszút forraló Harpagos biztatására fellázad és öregatyját csakugyan megfosztja a tróntól.

Ezt a mondát a Sáhnámeh-ban két részre szakítva találom. *Az elsőt*, a mely Astyagésnek álmáról, Harpagoson elkövetett kegyetlenségéről meg arról szól, hogy állat szoptatta Kyrost, a *Peridün-mondában* található; a *másodikat*, a melyben Kyros szüleiről, Astyagésszel való rokonságáról és pásztornál való nevelkedéséről van szó, a *Kei Choszrú mondájában* ismerhetni fel. Nézzük e mondák rövid tartalmát, összehasonlítva a görög s latin írónál található megfelelő vonásokkal.

A Sáhnámeh-ban ¹⁾ *Zohhák* a sivatagban élő lándsás lovasok, azaz arabok nemzetéből való; pehlevi nyelven *Bivereszp* a mellékneve, mely annyi mint «a tizezer lovú». Ez a melléknév Vaniček ²⁾ szerint a görögbe is átment, Βατρακκος alakjában, a mely tisztán mutatja az óbaktirai alakot: βατρακκα, a tizezer lovú. ³⁾ Csak az a baj, hogy Pape és Benseler szótárában sincs nyoma, hogy hol fordul elő ez a görög alakú név. Örmény írónál van *Biüraszp Azdahag*. Zohhák maga az egyetlen név ez egész mondában, mely a classicus írók elbeszélésétől fogva egész a Sáhnámeh mondájának megalakulásaig ugyanaz maradt. *Dohhák* vagy *Zohhák* ugyanis az újperzsa *dehák*, *eszdehá* arabos alakja, ez pedig az óbaktirai *azsi daháka*, azaz: a veszedelmes vagy harapós kigyó. ⁴⁾ Ez az óbaktirai szó pedig határozottan egy a görög Ἄσπιδος névvel. A méd király nevét ugyanis ősrégi népetymologia azonosította amaz óbaktirai szóval. A többi név a classicus írók és az újperzsa monda elbeszélésében épen nem hasonló, azért nem is erőködöm magyarázatással valahogy összeegyeztetni. Ezt a Zohhákot az ördög Irán trónjára segíti, jutalmul azt kérve, hogy vállal meg-

¹⁾ Vullers, Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname, I. köt. 27. l. a 86. versétől a 62. l. 542. verséig; Le livre des rois traduit et commenté par J. Mohl, publié par Mme Mohl, I. köt. 39—84. l. Szász K. A világirodalom nagy époszai I. köt. 258—9. l.

²⁾ Fremdwörter im Griechischen und Lateinischen 6. l.

³⁾ Justi, Handbuch der Zendsprache 37. és 207. l.

⁴⁾ Justi id. m. 14. és 150. l.

csókolhassa; csókja helyén azonban Zohhák vállán egy-egy kígyó támad, melyet megint az ördög tanácsára emberek agyvelejével kell táplálni. Így temérdek ember esik Zohhák kegyetlenségének áldozatul. Egyszer aztán Zohhák azt álmodta, hogy a királyok törzséből három dali nőtt; a középső *Feridün* volt, a ki őt bikafejű buzogányával fejbe ütötte, pányvájával megkötötte, nyakára kalodát tett és Demävend hegyére hurczolta. A műbedek, azaz mágusok, papok, egyike, *Zirek*, megfejti ezt az álmot, úgy magyarázva, mint Hérodotosnál az álomfejtő Astyagés álmát. Zohhák mindenfelé keresteti *Feridünt*, de csak atyját, *Abtint* találja meg, és ezt ki is végezteti; anyja, *Firânek*, elmenekül és fiát egy ember őrizetére bizza, kinek kertjében a *Bermâjeh* nevű csudálatos tehén van. Ennek tejével táplálkozik *Feridün* három évig. Zohhák kígyói miatt roppant sok embert öletett meg, a többi közt *Kâveh* nevű kovács tizenhét (vagy tizenhat) fiát. Mikor utolsó fiát is elhurczolták, a kovács a király elé ront, fiát kiszabadítja és börtönét nézve dárdára tűzven e zászló alá, mely később a *kâvejâni dîrejs* (Kâveh-i zászló) néven történelmi nevezetességüvé lett, sok embert gyűjtve felkeresi *Feridünt* és azzal együtt a sereg élére állva a fiatal hősnek alkalmat ad, hogy Zohhákot megbuktassa. E kovács legifjabb fia, *Kâren*, később az irániak kiváló hőse lesz.¹⁾

Tekintsük most, miben hasonló a classicus Kyros-monda ehhez. Zohhák nem perzsa, Astyagés sem; a két név, mint már említettem, tökéletesen ugyanaz. Zohhák kegyetlen, sok embert áldoz fel a gonosz szellemnek, a ki őt a trónra juttatta; Astyagés is kényúr²⁾. Zohhákknak is van ijesztő álma, Astyagésnek is; csupán az álom külseje különböző, iránya, hogy úgy mondjam, a monda költői igazsága, ugyanaz, t. i. a kényúr bűnei tudatában megretten álmán, hogy az ő hatalma is véges a végzet hatalmával szemben, de mindamellett kísérletet tesz, hogy újabb bűn árán ellenségétől megszabaduljon. Zohhák megtudván álma jelentését el akarja veszteni *Feridünt*, Astyagés pedig ugyanazon okból *Kyrost*. Zohhák megöleti *Feridün* atyját; *Atradatés*, a ki *Nicolaus Damascenus*³⁾ szerint *Kyros* atyja, szintén *Astyagés* ellen harczolva hal

¹⁾ Vullers I, 96. l. 638. v. és Mohl, I. 128. l.

²⁾ Duncker, Az ókor története, fordította Jónás J. IV. köt. 339. l. E mű 335—380. lapján van a Kyrosról szóló görög s latin irodalom ismeretve és kitünően bírálva.

³⁾ Nicol. Damasc. fragm. 66.

meg ennek szeme láttára. Feridünt idegen ember neveli fel tehén tejével, Kyrost is az idegen pásztor és neje Spakó, kinek neve annyi mint kutya.¹⁾ Trogus Pompeius meg épen azt írja, hogy a pásztor, a kire bízták, hogy Kyrost megölje, és a ki csakugyan kitette a hegyek közt, haza menvén elmondta a dolgot feleségének, aztán annak biztatására visszament a gyermekért és akkor nőstény kutyát talált mellette, mely szoptatta és a vadállatok ellen megvédte²⁾. Zohhak ellen először Káveh üt pártot Feridún mellett, mivel a király fiait megölette; Astyagés ellen is azért lázítja Harpagos Kyrost, hogy fia halálát megboszúlja.

A monda második része feltalálható a Kēi Choszrū mondájának egyes mozzanataiban. Ime rövid tartalmok³⁾. *Kei Káušz* iráni király fia, *Szijávus* vagy *Szijávechs*, Túrâmba, tehát elleneséges földre kénytelen menekülni és az oda való királynak, *Efrászijáb*-nak leányát, *Ferengisz*-t veszi nőül. Előbb azonban már jóakarójának, a túráni fővezérnek (szipehbud, szipehdâr), *Pirân*-nak *Dseríreh* nevű leányával kelt egybe. A túráni király egy tartomány kormányzójává is teszi vejét. Azonban *Gerszivez* meggyűlölteti a királynál és annyira viszi a dolgot, hogy Efrászijáb veje ellen hadat indít, annak ezer iráni harcospát levágja és őt magát sebesülten elfogja. Ferengisz hiába esd férje életeért, a király ezt megöleti; Ferengiszt is csak Pirân bírja megmenteni. Ez rövid idő múlva Pirân házában fiút szül, kinek neve *Kei Choszrū* lett. Pirân ünnepélyes ígéretet tesz, hogy e fiút nem engedi bántatni; a király azonban megemlékezve arról, hogy a bölcsek neki előre megmondták, hogy Iran és Túrân királyi házaiból oly király fog származni, kinek kegyét majd az egész világ keresi és kinek egész Iran és Túrân hódol, meghagyja, hogy a gyermeket a hegyek közé vigyék pásztorokhoz, hogy semmit sem hallva atyja haláláról és gyilkosairól általában teljes tudatlanságban nőjön fel. Pirân átadja a gyermeket *Kelü*-vagy *Kelâ*-hegyi pásztoroknak, kik közt Kei Choszrū szép fiúvá fejlődik és már tíz éves korában vad-

¹⁾ Az óbaktériai *cpa* kutya és *ka* képző, mely nyilván kicsinyítő képző is volt; az újperzsában *szeg*, az afghániban *szpai*, *szpu*, a tálisi nyelv-járásban *szipa*. Just. id. m. 303. és 375. l. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie (4. kiad.) 158. l.

²⁾ Justin. 1, 4—7. V. ö. 44, 4.

³⁾ Vullers II, 596. l. 1352. versétől a 678. l. 2735. verséig; Mohl II, 247—342. l. és Szász K. I, 278—280.

kanokat és farkasokat vadász. Nevelőatyja egyszer panaszkodik, hogy már nem bír vele, mire Pirán felkeresi a hegyek közt. «Mikor Pirán meglátta azt a méltóságteljes voltát és szép arczat, orczája megtelt könnyel és szíve szeretettel». ¹⁾ Aztán beavatja a fiút származása titkába és magánál tartja. Efrászijáb egyszer álmatlan éjszakájában magához hivatja Piránt és a fiú felől kérdezősködik. Pirán azt feleli, hogy a fiú él, de a király nem tarthat tőle, mert tudatlan pásztorok nevelték és azon felül még olyan mint a hülye. A király megesküszik, hogy nem bántja, és mikor eleje vezetik, elámul «ama királyi fején és hatalmas kezén, ama járásán, méltóságán és értelmességén» ²⁾; aztán kérdegeti, hogy próbára tegye, vajjon csakugyan hülye-e. A fiu a király öt kérdésére látszólag egészen visszás feleletet ad, melyet azonban nem lehetetlen, különösen a keleten megszokott képies, mystikus módon, a helyzethez találóan megfejtteni. Kei Choszrút később Iránba viszik, a honnan mint király Túránba sereget indít, melyet a túrániak először visszavernek; utóbb azonban az irániak győznek és Kei Choszrú saját kezével üti le Efrászijáb fejét. ³⁾

Most e részeket a classicus Kyros-monda hasonló vonásaival összeállítom. Szijávus perzsa ember létére a túráni király, tehát az ellenség leányát veszi el; Kambysés is perzsa és az idegen elnyomó, a méd Astyagés leányát veszi nőül. Efrászijáb legyőzi és megöleti Szijávust; Astyagés is legyőzi Atradatést, a ki a monda egy változata szerint Kyros atyja és Perzsia kormányzója volt, és az meghal sebeiben. Itt a részek eltérnek egymástól: Atradatés fia érdekében küzd, Szijávus pedig megesküszik, hogy nem védi magát, és akkor hal meg, mikor fia még meg sem született. Firdüsi mondájának e vonásában a *muszlim vallási meggyőződés* hatását, a *fatalismust* látom. Szijávus ugyanis azt mondja híveinek, hogy azért nem védi magát Efrászijáb ellen, mert «Ha engem a forgandó ég (szerencse) ártatlan létemre a gonoszok keze által akar elveszteni, vitézségemnek semmi haszna sincs, mert a világ teremtője ellen nem lehet hadakozni. Mit is mondott az az értelmes és lelkes bölcs? Azt, hogy rossz csillagod ellen vitézséggel se küzdj.» ⁴⁾ A

¹⁾ Vullers II, 674. l. 2665. v. Mohl II, 338. l.

²⁾ Vullers II, 677. l. 2716. v. Mohl II, 341. l.

³⁾ Mohl IV, 16o. l.

⁴⁾ Vullers II, 655. l. 2337—8. v. Mohl II, 316—7. l.

fatalismus második nyilvánulását abban látom, hogy Efrászijáb Kei Choszrüt nem akarja megöletni, jóllehet hallotta, hogy ez lesz veszedelme. Így szól: «Most bekövetkezik, a minek be kellett következnie; a bűnnek, fájdalomnak és gondnak nincs haszna», és «Ha meg van írva, hogy tőle rám baj háramlik, el nem háruul óvatosságom miatt, mert istentől van»¹⁾. Az ember Priamosnak Helenéhez intézett szavára gondol; οὐ τί μοι αἰτία ἐστὶ θεοί νό μοι αἰτία ἐστίν.²⁾ Pirán, a türáni fővezér, megszánja a kis Kei Choszrüt; Harpagos, a méd király rokona, a csecsemő Kyros életét megmenti. Efrászijábnak megjósolták, hogy unokája tönkre fogja tenni; hogy meg nem öleti, azt, mint már említettem, annak tulajdonítom, hogy az újperzsa mondán a muszlim fatalismus módosított; Astyagés megálmodja, hogy milyen veszedelmet hoz rá unokája. Kei Choszrüt pásztor neveli fel, Kyrost is; az előbbinek méltósággal teljes viseletét Pirán és Efrászijáb bámúlja, az utóbbira Astyagés merész és nemes megjelenéséről ismer. Kei Choszrű Irán királya lesz és megfosztja öregatyját a tróntól, életétől; Kyrost a perzsák elismerik vezéröknek és aztán megbuktatják Astyagést.

Ime itt vannak a monda főbb megegyező pontjai. Azt számba sem akarom venni, hogy Kei Choszrű visszas feleleteit, melyeket őt próbára tevő öregatyjának ad, ép úgy lehet magyarázni, mint Nicolaus Damascenusnál a nők dalát vagy Deinónnál Angarését a vadkanról és oroszlánról.³⁾ Tehát Szász Károlynak⁴⁾ nincs igaza, mikor azt mondja, hogy Kyros a Sahnámeh-ban nem szerepel, és mikor Görres eljárását hibáztatja, a ki a classicus Kyros-mondát Kei Choszrű történetével összeegyeztette. Görres művét nem olvastam, de azt hiszem, magamnak is sikerült bebizonyítania, hogy a két monda közt vagy inkább az *egy* monda régibb és újabb alakja közt az indító okokban csak ott van eltérés, a hol valami külső ok hatott a mondára, és hogy a legtöbb rész egészen megegyezik. Ez a Kyros-monda, a hogy a classicusoknál még egy darabban, de már több változatban van, és a hogy Firdüszinál ketté szakadva és módosulva két különböző hősről szól.

Dr. POZDER KÁROLY.

¹⁾ Vullers II, 672. l. 2632. v. és 675. l. 2683. v.; Mohl II. 335. és 339. l.

²⁾ Il. 3, 164.

³⁾ Duncker IV, 349, és 354. l.

⁴⁾ Id. m. I, 245. és 247. l.

GÓT IRODALOM.¹⁾

I. Gót költészet és próza.

4. Gót költészet. A gót költészetnek egyetlen terméke sem maradt az utókorra; de nem kételkedhetni azon, hogy az epikus költészet, mely minden egyes germán népnél virágzott, a gótoknál sem hiányzott, hogy reájok is illik, mit Tacitus a germánokról általában mond (Germ. c. II): *celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, . . . originem gentis conditoresque*. Tudjuk, hogy a gótok az Amalok királyi családjának származását Gaut (Wödan), Haimal (Haimdal) és Rigus istenektől hagyományos mondákban és dalokban dicsőítették¹⁾; — tudjuk, hogy őseik vándorlását a skandináv felszigetről (Jordanis c. IV: *ex hac Scandza insula, quasi officina gentium aut certe velut vagina nationum*) Középeurópába, a vandálok meghódítását, hadjárataikat a scythák országán keresztül egészen a Pontusig «ősrégi történeti dalokban» megénekeltek²⁾; — tudjuk, hogy királyaik hadi tetteit énekekben magasztalták.³⁾ Kétségtelen továbbá, hogy a völsungokról és nibelungokról, hogy a Svanhildnek (Siegfried leányának) meggyilkoltatásáról és halálának megbosszulásáról szóló német dalok legelsőben is a gótoknál hangzottak föl, mit már azon körülmény is bizonyít, hogy az eredeti mythicus Ermanarich helyébe a későbbi mondában a gótoknak hasonló nevű híres királya lépett.⁴⁾ Hiszen Jordanis (a VI. század közepén) még azt is meséli, hogy a keleti gótok egy mythicus királya, Dicineus, írott törvényeket adott népének, mely «törvények» alatt valószínűen gnomikus vagy tanító költeményeket kell értenünk.⁵⁾ Jordains szerint Ablavius, a gót történetirő, népének történeteit sokszor merítette a nép ajkán élő dalokból, sőt Jordanis maga is ismételve hivatkozik, mint forrásokra, azon történeti énekekre, melyekben a gótok híres királyaik emlékét fönntartották.⁶⁾

Ezen közvetlen bizonyítékok mellett vannak még más adataink, melyek közvetve tanúskodnak arról, hogy a gótoknak volt költészetök. Ide tartoznak mindenek előtt azon számos gót szók,

¹⁾ Szerző *Germán kézikönyvének* sajtó alá készülő első (gót) részéből. — Az előző három fejezet a gót népről, nyelvről és írásról szól.

melyek a költészetet, annak egyes ágait, eszközeit és előadása módját jelölik.⁷⁾ De tanuságot tesz ebbeli jártasságukról azon körülmény is, hogy jeles dalmokaik voltak (Cassiodor. II., 41: *citharaedum arte sua doctum, qui ore manibusque consona voce cantando gloriam vestrae potestatis oblectet*), melyet pl. Nagy Theodorich Klódwignak, a frankok királyának, ennek ismételt kéréseire, küldött (Ib. II. 40: *cum rex Franconum convicii nostri fama pellectus a nobis citharaedum magnis precibus expetisset*). Jellemző e szempontból azon ismeretes adat is (Procop., Bell. Vandal. II., 16), hogy Gelimer király, midőn Pharas, a görög sereg vezére, őt Pappuában körülzárta, követet küldött ellenéhez a következő hármassal: küldjön neki kenyeret, mert ilyet nem látott, mióta ezen várba lépett; továbbá szivacsot, hogy sírástól megdagadt szeméit megmoshassa, végre egy hárfát,⁸⁾ mert jeles költő lévén, egy éneket készített mostani szomorú helyzetéről, melyet könyezve elénekelni akar. Ide tartoznak azon színi tréfák is, melyek II. Theodorichnek, a nyugati gótok királyának udvaránál divatban voltak,⁹⁾ és azon színi előadások, mimusok és játékok is, melyeket Procopius a vandálokról oly sokszor megemlíti.

Más kérdés az, vajon ama történeti és alkalmi dalok fel voltak-e valaha jegyezve. Ez nem igen valószínű, mert 1. Jordanis azokról mindig csak mint a nép ajkán élő, hagyomány útján az ókorból a későbbi nemzedékekre szállott énekekről szól; — és 2. mert a gótok e daloknak feljegyzésére alkalmas írással nem bírtak (Ulfilas írásáról l. a 3. szakaszt). Ezen költemények alakjáról természetesen nem igen beszélhetünk; de alig csalódunk, ha azt hisszük, hogy ezeknek alakja is az *alliteratio*, a szókezdő hangzók azonosságán alapuló betűrím volt, mely az összes germán népeknél egészen a IX. század közepe tájáig a költészet legrégebbi formája.¹⁰⁾

A gót költészet termékei mind elvesztek. Soha nem voltak feljegyezve, és midőn a nép elbukott és eltűnt, vele együtt örökre elhangzott hagyományos költészete is. De nem egészen örökre, — legalább tárgyának egy tetemes részét illetően nem. Mert a *gót monda*, melynek középpontja és főhőse Nagy Theodorich, kit a monda Berni (azaz Veronai) Detrének (Dietrich) nevez, túlélte a hatalmas és a műveltség magas fokára emelkedett népet,¹¹⁾ és fontos, igen népszerű és számtalanszor földolgozott költői anyagként szállott át a német népekre, kiknek első fennmaradt költői

emléke — a *Hildebrand-dal* — ezen monda köréhez tartozik. Egyszersmind érdekes véletlen, hogy ugyanezen mondának — Hildebrand és Hadubrand párviadalának — egy költői feldolgozása a XIV. században, úgy szólván, lezárja és befejezi a német nemzeti mondai költészet történeti fejlődését.¹²⁾

¹⁾ Jordanis (ed. Alfr. Holder, Freiburg, 1882) c. XIV: *Horum ergo heorum, ut ipsi suis in fabulis referunt, primus fuit Gaut, qui genuit Haindal, Haindal vero genuit Rigis, at Rigis genuit eum, qui dictus est Amal, a quo et origo Amalorum decurrit.* — A gót királyok családfáját, kétségtelenül dalok és mondák alapján, Cassiodorus (Jordanis forrása) állította össze, kiről Athalarich (Cassiod. Var. IX, 25) azt mondja: *iste Amalos cum generis sui claritate restituit: evidenter ostendens in decimam septimam progeniem stirpem nos habere regalem.*

²⁾ Jordan. c. IV: *quemadmodum et in priscis eorum carminibus paene historico ritu in commune recolitur,* és Amm. Marc. XXXI, 7 *barbari (gótokról van szó) maiorum laudes clamoribus stridebant inconditis.*

³⁾ Jordan. c. V: *antiquo etiam cantu maiorum facta modulationibus citharisque canebant, Respamarae, Hanalae, Fidiigerni, Vidigoiae et aliorum, quorum in hac gente magna opinio est, quales vix heroas fuisse miranda iactat antiquitas.* És alább c. XLI: *Cumque diutius exploratum (t. i. királyukat), cantibus honoratum inimicis spectantibus abstulerunt. Videres Gothorum globos dissonis vocibus confragosos adhuc inter bella furentia funeri reddidisse culturam; — továbbá c. XLIX. stb. És Gensemundus, toto orbe cantabilis-ról azt mondja Cassiodorus: quam diu nomen superest Gothorum, fertur eius cunctorum attestatione praeconium.* V. ö. Ad. Holtzmann, *Untersuchungen über das Nibelungenlied.* Stuttgart, 1854, p. 166.

⁴⁾ Jordan. c. XXIV: *Nam Hermanaricus, rex Gothorum, licet, ut superius retulimus, multarum gentium exstiterit triumphator, de Humorum tamen adventu dum cogitat, Rosomonorum gens infida, quae tunc inter alias illi famulatum exhibebat, tali eum nanciscitur occasione decipere. Dum enim quandam mulierem, Suanihildam nomine, a gente memorata pro mariti fraudulentulo discessu rex furore commotus equis ferocibus illigatam incitatisque cursibus per diversa divelli praecepisset, fratres eius, Sarus et Ammius, germanae obitum vindicantes, Hermanarici latus ferro petierunt: quo vulnere saucius, aegram vitam corporis imbecillitate contraxit . . . Hermanaricus tam vulneris dolorem, quam etiam excursions Humorum non ferens, grandaeus et plenus dierum, centesimo decimo anno vitae suae defunctus est.* Ammianus Marcellinus (c. XXXI, 3) csak a király agg koráról s a húnok részéről fenyegető veszély nagyságáról tud: *Qui (Ermenrichus) vi subitae procellae percussus, quamvis manere fundatus et stabilis diu conatus*

est, impendentium tamen diritatem augente vulgatus fama, magnorum discriminum metum voluntaria morte sedavit. Swanhilde története, melyet Jordanis a történeti eseményekkel kapcsolatba hoz, monda, mely a forrásokban különböző alakban található. A Vilkina-saga szerint Ermenrek király erőszakot követ el meghitt emberének, Sifkának (a német költeményekben Sibiche, Sibich) feleségén, mire a megcsalt férj, a királynak továbbra is hűséget színelve, Ermenreket és egész családját megsemmisíti. A Völsunga-sagában és az Eddában már majd azon alakban találjuk a mondát, melyben Jordanis azt közli. Mind a két forrás egyszersemind a Nibelungok mondájához kapcsolja az elbeszélést. Swanhild Sigurd (Siegfried) és Gudrun (Kriemhilde) leánya. Gudrun, Sigurd özvegye, Atli halála után a tengerbe veti magát, de a habok elviszik őt Jonakur országába, ki őt nőül veszi. Tőle három fia lesz: Sörli, Hamdir és Erp. Ezekkel nő fel mostoha nővérek, Swanhild. A hatalmas Jörmunrek nőül kívánja a szép leányt és fiát, Randvert, küldi érte. Ezt azonban társa, Bicci, rábeszéli, hogy Swanhildét a maga számára kérje és tartsa meg, s azután elárulja tettét a királynak. Jörmunrek felakasztatja fiát és lovakkal tapostatja agyon Swanhildét, mire ennek mostoha testvérei, halálát megbosszulandók (miután útközben Erpet megölték), a királyt halálosan megsebesítik. — Hogy Jordanis ezen mondát használta fel, bizonyítják a nevek: Jörmunrek rendes skandináv alakja a német Hermanarichnak; Sarius- és Ammiusban pedig felismerhető a mondai Sörli és Hamdir. De Jordanis nem tud még arról, hogy Swanhild Sigurd leánya, — azaz: a mondának összekapcsolása a nibelung-mondával későbbben (551 után) történt. A *Chronicon Quedlinburgense* (X. század végén) is meséli Ermenrich meggyilkoltatását a testvérek által, de nem tud még arról, hogy Swanhild Sigurd leánya. L. W. Grimm, *Deutsche Heldensage*, Berlin, 1867, 2. kiad., 8. és 32. l. A *Rosomonorum gens*ről l. Aug. Rasmann, *Die deutsche Heldensage und ihre Heimat*, Hamburg, 1862, I. 275.

⁵⁾ Jordan. c. XI: *Dicineus eos propriis legibus vivere fecit, quas usque nunc conscriptas belagines nuncupant.* Ezen *belagines* szóban egy gót *bilageins* szót ismertek fel, melynek többes száma *bilageineis* volna. Ezen szó *bilagjan* (*lagjan*, fektetni, adni, kiszolgáltatni, ma *legen*) igéből származtatva (mint *analageins* ebből *analagjan*, vagy *faurlageins* ebből *faurlagjan*) annyit jelentene mint «rendeletek» (*Satzungen*). Grimm Jakob (*Geschichte der deutschen Sprache*, I³, 317) azt hiszi, hogy Jordanis itt Eurich nyugati gót királynak (466—484) az ötödik században eszközölt híres törvénygyűjteményére céloz, melyről Isidorus Hispalensis is megemlékszik: *sub hoc rege Goti legum instituta scriptis habere coeperunt, antea tantum moribus et consuetudine tenebantur.* De Jordanis nem saját koráról vagy a közvetlen múlttól, hanem az ősidőkről szól és

nem a nyugati, hanem a keleti gótokról beszél; azért helyesebb *Gabelentz és Loebe* felfogása, kik ezen *belagines* alatt gnomákat, ethikus és politikus irányú didactikai verseket értenek, melyeneket pl. a legrégebb időkben a görögöknél is, de különösen az Eddában és általában az északi irodalomban igen korán és nagy számmal találunk. V. ö. *Fr. W. Horn, Geschichte der Literatur des skandinavischen Nordens*, Leipzig, 1880.

A mit Jordanis különben az id. h. ezen *Dicineus* királyról beszél, az épen nem tarthat igényt történeti hitelességre: *Dicineus cernens, eorum* (Getarum sive Gotorum) *animos sibi in omnibus obedire et naturale eos habere ingenium, omnem paene philosophiam eos instruxit: erat namque huius rei magister peritus. Nam ethicam eos erudiens, barbaricos mores compescuit; physicam tradens, naturaliter propriis legibus vivere fecit, quas usque nunc conscriptas belagines nuncupant; logicam instruens, rationis eos supra ceteras gentes fecit expertos; practicem ostendens, in bonis actibus conversari suasit; theoreticem demonstrans, signorum duodecim et per ea planetarum cursus omnemque astronomiam contemplari edocuit, et quomodo lunaris orbis augmentum sustinet aut patitur detrimentum, edixit, solisque globum igneum quantum terreno orbe in mensura excedat, aut quibus nominibus vel quibus signis in coeli polo vergente aut revergente trecenta quadraginta sex stellae ab ortu in occasum praecipites ruant, exposuit. . . . Elegit ex eis tunc nobilissimos prudentioresque viros, quos theologiam instruens, numina quaedam et sacella venerari suasit.* Jordanist *Dicineus*ra vonatkozóan, úgy látszik, a gótok és géták összezavarása és a gétákról szóló túlzott meséknek saját népére alkalmazása teljesen tévútra vezette. De azért a *belagines*, mely szóban kétségtelenül gót szó és gót fogalom rejlik, nem nélkülözi a történeti alapot, annál kevésbbé, mert Jordanis határozottan és világosan mondja, hogy az e fajta régi szabályokat még most is, saját korában, így nevezi a gót nép.

⁶⁾ Jordan. c. IV: *Ablavius, descriptor Gothorum gentis egegius*, a második jegyzetben közölt helyhez. — Id. c. V: *nos enim potius lectioni credimus, quam fabulis anilibus consentimus.* — Id. c. XIV: *ut ipsi suis in fabulis referunt.*

⁷⁾ Ulfilas a görög ἄδων és ᾠδὴ szókat *siggran* (olv. singvan) és *siggs* (olv. singvs) szókkal adja vissza; a dal gótúl *liuth*, a dalmok *liuthareis* (ófn. *liudari* bardus, carminum conditor), az éneklés *liuthôn*: — *frisahs* kép, példa és rejtvény, miből Wackernagel (*Literaturgeschichte* I², 8. l.) a német rejtvényes költészetnek, mely később oly dúsgazdag volt, régiségeire következtet.

⁸⁾ A gótok hangszerei a hárfa (a középkori latin írónál *cithara*), a szarú és a flóta voltak. Gót. *haurn* szarú, *haurnja* kürtös, *haurnjan* kürtölni, *thuthaurn* trombita, *thuthaurnjan* trombitálni; — *klismo* cymbal; — *sviglja* flóta, *svigljon* flótázni; — Jord. c. V: *cantu maiorum*

facta modulationibus citharisque canebant. Később *citharoedus*: harpfære. A hárfa német neve először Venantius Fortunatusnál fordul elő (præf.): *sola sæpe bombicans barbaros leudos harpa relidebat,* és VII, 8: *plaudet tibi barbarus harpa.*

⁹⁾ Sidon. Apollinaris Epist. I, 2: *sane intromittuntur, quanquam raro inter coenandum mimici sales, ita ut nullus conviva mordacis lingue felle feriatur, sic tamen, quod illic nec organa hydraulica sonant nec sub phonasco vocalium concentus mediatum acroma simul intonat. Nullus ibi lyristes, choraules, mesochorus, tympanistria, psalteria canit, rege solum illis fidibus delinitio, quibus non minus mulcet victus animum quam cantus auditum.* — A vandálokról, kik a római műveltség minden kinövését átvették, Procop. Bell. Vandal. II, 6. — A régi germánok csak a fegyvertánczot ismerték, Tac. Germ. c. XXIV: *genus spectaculorum unum atque in omni coetu idem* és Tac. Histor. II, 22. V. ö. Müllenhoff, *Ueber den Schwerttanz* (Festgabe für G. Homeyer), Berlin, 1871.

¹⁰⁾ Az alliteratio a régi mondákban és mythuszokban mindenütt felismerhető. Az első embernek dalokban dicsőített fiai: *Ingo, Isco, Irmíno*; az északi mythikus dalok szerint a főistenek: *Vodan, Vili, Ve*; az első emberpár: *Ask* és *Embla*. A német hősmonda főszereplőinek nevei legnagyobbbrészt alliterálnak (pl. *Gibich Gunther Gernot Giselher, Hettel Hervig Hilde, Wieland Wittich Wittigeisen, Heribrand Hildebrand Hadubrand, Lüdeger és Lüdegast, Hengist és Horsa* stb.), a mi bizonyítja, hogy e mondák a legrégebb időkben alliteráló alaku költeményekben voltak feldolgozva.

¹¹⁾ A gót mondának, mely Hermanrichot (megh. 375), Attilát, (megh. 453) és Theodorichet (megh. 526) kortársakká és egy nagy eslekvény főszereplőivé teszi, nem jutott az a szerencse, hogy első rangú költő egységes nagy epikus műben feldolgozta volna. A VIII. századtól a XV. század végéig számos kisebb-nagyobb terjedelmű, kevesebb-több költői értékű költeményben maradtak fenn a monda egyes részei és epizódjai, melyeket csak a jelen században próbált egy tehetséges epikus költő, Simrock Károly, egymással összefüggésbe hozni és kerek egészszé feldolgozni (*Das Amelungenlied*), általában nem nagy sikerrel, mert túlságosan ragaszkodott a fennmaradt művek tartalmához. — A gót monda keretje különben igen egyszerű: Hermanrich, Róma császára és Berni Detre nagybátyja, erőszakot követ el főtanácsosának, Sibichnek feleségén. Sibich úgy bosszúlja meg neje gyalázatát, hogy határtalan hűséget és ragaszkodást színlelve, a császárt egész családjának vesztére ingerli. Ráveszi Hermanrichot, hogy saját egyetlen fiát és unokaöccseit megölje és Detrét is haddal megtámadja. Detre a hatalmas császár elől a húnok királyához, Etselhez menekül. Legjobb vitézei, köztök Hildebrand, elkísérik szeretett urokat a számkivetésbe.

A hún király utóbb sereget ad neki, hogy országát visszahódítsa, de siker nem koronázza kísérletét; Raben (Ravenna) mellett Hermanrich csellel megnyeri a csatát s Detre újra visszatér Etzel udvarába. Itt részt vesz a nibelungok harcaiban, melyekben összes vitézeit, az ősz Hildebrand kivételével, elveszti. Végre harmincz év múltán visszanyeri országát, melynek bitorlója, Hermanrich, meghalt. Sibich borzasztóan lakol gázságaiért. Midőn országába visszatér, találkozik Hildebrand harmincz éve nem látott fiával, Hadubranddal, ki őt nem akarja apjának elismerni s párviadalra kényszeríti az ősz hőst, ki saját fiát megölni kénytelen. — A monda legszebb, népszerű prózai feldolgozása: *Karl Heinr. Keck, Dietrich von Bern und seine Gesellen. Nach der echten Uebersetzung erzählt. Leipzig, 1881.*

¹²⁾ A *Hildebranddal* a VIII—IX. század feljegyzésében maradt ránk; két egykorú szerzetes írta egy fuldai (ma casseli) kézirat első és utolsó lapjára. Első kiadása 1729-ben jelent meg. (Eccard, *Commentarii de rebus Franciae orientalis*, I, 864, mint egy alnémet prózaregény töredéke); a Grimm testvérek felismerték (1812) benne az alliteratiót és kimutatták, hogy a munka epikus költemény; legjobb kiadásait Lachmann Károly (1834) és Müllenhoff-Scherer (1873) eszközölték. A költemény töredék; közbe is hiányzanak egyes részletek, a befejezés sem maradt ránk. A párhaj kimenetele azonban alig kétséges: Hildebrand megöli fiát, kiről a mondában többé említés nem történik. A középkor végén Kaspar von der Roen utoljára feldolgozza, költőietlen rímelésben, a német hősmonda egyes részeit *Heldenbuch* (hősök könyve) cz. műveben, 1432-ben. A feldolgozott tárgyak közt van Hildebrand és Hadubrand párhaja is, mely itt a hősmonda és a rokon mondák ellenére kedvezően, a harczolók kibékülésével, végződik.

5. Gót próza-irodalom. Gót nyelven prózai irodalom épen oly kevésbé maradt az utókorra, mint költészet; a mit „gót próza” alatt érthetünk, az részben mások által említett, de elveszett írókra és munkákra, részben pedig gót szerzőktől latin nyelven írott művekre vonatkozik, részben végre görögöknek vagy rómaiaknak a gótok történetét tárgyaló műveit foglalja magában, mely utóbbiak voltaképen nem tartoznak ide, de még sem mellőzhetők teljesen, ha a gót világ lehető teljes képét nyerni akarjuk. A gótok egész történetét, államukat és embereiket, a gót és német, a keresztyén és pogány elemek sajátságos vegyülete jellemzi. Nagy Theoderich egész politikája ez ellentétes elemek kiegyenlítésére volt irányozva; az ő udvara legfényesebb képviselője a gótok e világtörténelmi szerepének két korszak, két műveltség és két

nemzet mesgyéjén. Udvaránál még elénekelték a régi gót nemzeti hősdalokat, de itt gyűltek össze az ókori műveltség legkiválóbb korabeli képviselői is. A gótok ez állását a következő írók megítélésénél sem szabad szem elől téveszteni.

A *Cosmographus Ravennas* (a VII. századból, ed. Peiper et Partey, Berlin, 1869) három gót *philosophusról* tesz említést — ezek: Athanarit, Hildebald és Markomir, — kikről semmit sem tudunk. *Möhmssen* (Ueber die Ravennatische Kosmographie, Sitzungsber. d. sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften, 1851) tagadja, hogy valaha éltek; *Pallmann* (Geschichte der Völkerwanderung, I, 9—12. l., II, 139. l.) Theoderich kortársainak tekinti. Munkáságukról semmit sem tudunk.

A többi gót írók (vagy gótokról író rómaiak), kikről megemlékezünk kell, mind *történetírók*.

A legrégibb név a gót történetírók közül az *Ablavius*-é, kit Jordanis ismételve mint egyik főforrását idézi. Így c. IV: *Ablavius, descriptor Gothorum gentis egregius*; — c. XIV: *Ablavius enim historicus refert*; — c. XXIII: *Ablavio historico referente*. Munkáiból semmi sem maradt fenn; alakja maga homályos és bizonytalan. *Sybel* (De fontibus Jordanis, Berlin, 1838) szerint Ablavius dolgozta föl először a régi gót dalokat és mondákat történeti elbeszéléssé; *Wattenbach* (Deutschlands Geschichtsquellen, I³, 56) szerint talán nem is gót író, hanem tudós byzantinus volt.

A gót történelem egyik legfontosabb forrása *Cassiodorius*, kit szintén Nagy Theoderich szelleme lelkesített. A római és gót elem teljes összeforrása volt az ő ideálja is; ennek megvalósítására írta történeti munkáit, melyek annál fontosabbak, mivel Jordanis tudósításai is ezeken alapszanak.

Magnus Aurelius Cassiodorius Senator, Boethius mellett Nagy Theoderich századának legnagyobb férfija, egy előkelő és gazdag család ivadéka, Scyllaciumból (ma Squillace) Bruttiumban származott, s 480—575 közt élt. Theoderich alatt consul, a gót király titkos tanácsosa, ügyeinek fő vezetője volt. Munkái közül a fontosabbak: 1. *Világtörténete*, mely Ádámtól Kr. utáni 519-ig terjed; a régibb részletek csak compilatiót adnak, 496 óta saját élményeire támaszkodik, de mindenütt kis körű, igen udvari szellemű, általában megbízhatatlan munka, mely első sorban Theoderichnek és vejének Eutharichnak dicsőítését célozza. A jó forrásból származó anyagot is elferdítette a gótok érdekében.¹⁾ — 2. *Gót krónikája*,

XII könyvben, mely azonban elveszett és csak Jordanis barbár feldolgozásában maradt fenn. Erről Jordanisnál szólunk. — 3. *Variarum libri XII*, hivatalos okmányok, rendeletek, jelentések stb. gyűjteménye. Ez iratok mind roppant szógazdagok, sokszor túlterheltek és dagályosak, a kor izlése szerint; mert, mondja C. maga az előszóban, *loqui nobis communiter datum est: solus ornatus est qui discernit indoctos*, a stilus ékessége különbözteti meg a műveltet a műveletlentől. Ő azért némely kevésbé «ékes» régi művét, mielőtt e gyűjteménybe felvette, egészen átdolgozta. Legérdekesebb ez okmányok közül Athalarich király levele, melyben 534-ben a római tanácsesal tudatja, hogy Cassiodoriust praefectus praetorio-vá nevezte ki. E levélből, melyet természetesen Cassiodorius maga írt, legjobban megismerjük egész munkásságának irányát és szellemét.²⁾ A «barbár» gótok és a történetükre s műveltségükre büszke rómaiak összevegyülését akarta elősegíteni. Azért felhasználja — hogy amazok is régi és imposans történettel dicsekedhessenek — a gótoknak már akkor is divatos összekeverését a gétákkal, sőt a scythákkal, s gót nőkké teszi még az amazonokat is. Az amalok most Zamolkis utódjainak tűntek föl, s a rómaiak vigasztalást találhattak szolgaságuk közepette uraik nemességében és hatalmas múltjában. (L. különösen *R. Köpke*, *Deutsche Forschungen*, Berlin, 1859). — 4. *Historia tripartita* (egyháztörténelme). Cassiodorius élete végén, midőn tervei meghiúsultak s a gót birodalom bukásnak indult, valószínűleg Vitiges halála után, 540-ben Vivarium kolostorába (Scyllacium mellett), melyet maga alapított, vonult vissza, hol theologiai és encyclopædiai munkákat írt, így pl. még 93 éves korában *Orthographiát*³⁾ szerzetesei számára, kiknek a kéziratok másolatát kötelességökké tette. Ő tette a tudományos munkát először határozottan és rendszeresen a kolostorok feladatává, mi által igen jótékony hatást gyakorolt és az utókornak kitünő szolgálatot tett.⁴⁾

Az ókori műveltség azon képviselői közé, kiket Theoderich udvarához kapcsolt, tartozik *Jordanis*⁵⁾ is, az egyedüli gót író, kinek művei fennmaradtak. Maga is gótnak nevezi magát a műve végén (*Ne me quis in favorem gentis praedictae [t. i. Gothorum], quasi ex ipsa trahentem originem, aliqua addidisse credat*); az Amalok rokona, tehát előkelő származású volt. Nagyatyja notarius vagy kancellárja volt Candac alán fejedelemnek Moesiában. Jordanis nem végzett tudományos tanulmányokat; maga *agram-*

*matus*nak nevezi magát. Mégis előbb jogász volt (c. 50: *ego item, quamvis agrammatus, ante conversionem meam* [mielőtt pappá lettem] *notarius fui*), utóbb krotóni püspök.⁶) Mint ilyen 550-ben Chalcedonba kísérte Vigilius pápát (538—555), midőn ez Rómából menekült, s meglehet, hogy reánk maradt gót krónikáját itt írta. Vigilius 553-ig maradt Chalcedonban. Midőn a pápa Konstantinápolyba utazott, hol 547—554 ig tanácskozások folytak a császár és a pápa közt, Jordanis ide is elkísérte Vigiliust, ki e tanácskozásoktól visszautaztában, 555. június 7. meghalt. Vigiliusnak egy 551-iki levele szerint *Jordanis Crotoniensis* ez évben Konstantinápolyban volt, *Geticaját* is ekkor írta a keletrómai birodalom fővárosában.

Jordanis *Breviatio chronicorum* cz. krónikáján dolgozott, midőn egy Castalius vagy Castulus nevű ismerőse felszólította, hogy Cassiodorius *Historia Gothorum* cz. művét kivonatolja. Ekkor írta 60 fejezetben *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis* cz. könyvét, melyet Castaliusnak (mint az előbit Vigiliusnak) ajánlott. Mind a két művét 551—552 telében fejezte be. Cassiodorius akkor Bruttiumban élt, Jordanis tehát a szomszédos Krotónban könnyen kaphatta volna meg a kivonandó munkát. De mégis, maga mondja, hogy művének kidolgozásánál nem használhatta Cassiodorius munkáját (mivel saját művét Konstantinápolyban írta), melyet csak azelőtt olvasott volt, midőn Cassiodorius házfelügyelője neki azt három napra kölcsönözte volt.⁷) Jordanis valószínűleg már régebben csinált magának kivonatokat és jegyzeteket a könyvből, melyeket most csak összeállított és feldolgozott. Innen pl. az a feltűnő körülmény, hogy oly sokat ír Attiláról s majd semmit Theoderichről; az erre vonatkozó dolgokat maga is tudta és látta, amazokat pedig forrásaiból kijegyezte volt. A könyv egészen Athalarich haláláig (az 59. fejezetben) kivonat Cassiodorból. E fejezet és a 60-dik (utolsó) fejezet Jordanis műve. A munka első három fejezete geographia.⁸) Meglehet, hogy Jordanis egy önálló *cosmographiát* is írt; a *Cosmographus Ravennas* legalább hatszor idézi őt mint *cosmographust* (I, 112. IV, 1. 6. 15. 20. V, 30.). Ez idézetei mind a *Geticaban* találhatók, úgy hogy Jordanis e helyeket saját régiebb művéből vette volna át. Jordanis egészen önállóan írónak mutatkozik. Még az előszót is Rufinusnak *In explanationem Origenis super ep. Pauli ad Romanos* cz. művéhez csatolt előszavából írta ki. Cassiodorius mellett főleg

Marcellinus Comest írja ki (elég ügyetlenül), ki a 379—534-diki évekről krónikát ír, melyet később 547-ig, azután 558-ig, végre 566-ig folytattak. Jordanis az első folytatással (547-ig) használta e művet.

Jordanis római gondolkodású volt; nem a gót népet akarta, saját szavai szerint, dicsőíteni, hanem a győztest (c. 60 vége: *nec sic tamen cuncta, quae de ipsis [a gótokról] scribuntur aut referuntur, complexus sum, nec tantum ad eorum laudem, quantum ad eius laudem, qui vicit, exponens*). A gótok utolsó döntő harczaiban nem pártolta saját népét; Totiláról nem emlékszik meg egy szóval sem. Germanus, az Amalok utolsó sarja, volt az ő reménye; ettől várta egy hatalmas gót állam megalapítását, mely a római birodalom hű szövetségese legyen. Mert az ő főeszménye a gót nép békés beleolvadása a római államba. Ezért volt ellene Totilának és Tejának, kik a rómaiak ellen küzdöttek, — az arianusok a katolikusok (Jordanis hitsorsai) ellen. Ez volt általában a római, azaz a korabeli műveltségű germánok fölfogása, míg a frankok később mint az imperium örökösei fölléptek. Amazok megbuktak és eltűntek, ezek megalapították a régi kor romjain új, életerős államaikat.

Jordanis harmadik műve, *De regnorum successione* vagy jobban: *De breviatione chronicorum* (mely 522-ig terjed) jelentéktelen és ügyetlen compilatio, nagyrészt Florusból, kinek szövegét Jahn és Halm Jordanis kivonatából javíthatták. Ezen kívül még Eutropiust, Orosiust és Marcellinus Comest is használta. A szerző álláspontja e munkában is teljesen a római; a gótok harczeit a rómaiak ellen könnyen észlelhető ellenszenvvel tárgyalja; a világtörténet nála teljesen azonos a római történettel, melyet lazán fűz az ó-testamentom nemzetségi fájához.

A nyugati gótok épen oly könnyen váltak rómaiakká, mint a keletiek, épen oly önfeláldozóan vették fel a római műveltséget, mint ezek. Tudományos munkásságot azonban nem fejtettek ki, legalább nem maradt semmi az utókorra. Történetíróik mind rómaiak, illetőleg nem-gótok. Az első, *Orosius*, a spanyol presbyter, Augustinusnak *De civitate Dei* cz. híres műve mellé írta «a világ nyomorúságának történetét», Ádám-tól 417-ig Kr. u., *Historiarum libri septem adversus paganos* cím alatt. Alapeszméje: nyomor és baj mindig volt a világon, nemcsak a jelenkorban; a mostani nyomor és baj azért nem a kereszténység művei, mint a

pogányok állítják.⁹⁾ Orosius sok, azóta elveszett művet (pl. Livius) is használt, de kritikátlan, felületes és azért megbízhatatlan író. Azonkívül, műve utolsó részében, teljesen azon papos udvari pártnak szószólója, mely Stilicót megbuktatta. De Spanyolország-
nak és a nyugati gótoknak történetére vonatkozólag mégis önálló értéke van.

Orosius mellett Spanyolországban több annalistikus foljegyzések keletkeztek, melyek rendesen Hieronymus krónikájához csatolkoznak, száraz adatoknak szófukar, száraz, de fontos gyűjteményei. Ily annalisták: Aquitaniai *Prosper*, ki előbb Hieronymust kivonatosítja s azután folytatja a történeteket 379—455-ig; — a spanyol *Idacius* szintén Hieronymus folytatója (379—469), ki a nyugati gótokról és a suevekről becses adatokat közöl; — *Victor*, tunnunai püspök (Afrikában), *Prosper* folytatója (444—566); — a gót *Johannes de Biclavo*, ki azonban Konstantinápolyban nyerte műveltségét, *Victor* folytatója (590-ig); — *Marius de Avenches* (Lausanne) Burgundiában, *Prosper* folytatója (455—581). Ez annalisták főképp azért is fontosak, mert a későbbi krónika-írók a IV. és V. század nyugati történeteit leginkább ezekből merítik.¹⁰⁾

A keleti gót birodalom Cassiodoriusának megfelel nyugaton *Isidorus Hispalensis*, a középkori műveltség egyik legfontosabb forrása, ki a későbbi századoknak az ókori irodalom egy tetemes részét pótolta. Isidor, Severian fia, Karthagena vidékéről, sevillai püspök volt és meghalt 636-ban. Főműve az *Originum sive Etymologiarum libri XX*, az ókor összes ismereteinek, a mennyiben a szerzőnek tudomására jutottak, kivonata, mely a középkor egyik legelterjedtebb és legolvasottabb könyve volt.¹¹⁾ Az ókornak nem egy eredeti műve ment feledésbe és vészett el teljesen, mivel Isidornak e kivonata rövidebb és könnyebben hozzáférhető volt. Megvan azért e munkának az az érdeme, hogy az ókori műveltség egy tetemes anyagát a középkori népeknek hozzáférhetővé tette; de jó részben ezen műnek és a hasonló könyveknek tulajdonítandó azon kár is, melyet az emberiség sok görög és latin munkának elvesztésével szenvedett.

Isidor e nagy compilációjában van egy krónika is, mely az egytetemes történetet a világ hat kora szerint elbeszéli; az utolsó (hatodik) kort Krisztus születésével és Augustus császárságával kezdi Isidor, s e felfogás uralkodóvá lett az egész középkorban. Isidor elég terjedelmesen és igen rokonszenvesen tárgyalja a nyu-

gati gótoknak, rövidebben a vandaloznak és sueveknek történetét. A nyugati gótok kegyes uralkodását, Spanyolország virágzását az ő szelid uralkodásuk alatt ismételve kiemeli. Midőn Róma ostromát (Alarich által) elbeszéli, hangsúlyozza a győztesek kegyességét, és hozzáteszi: «Azért szeretik annyira egészen mai napig a rómaiak, kik a gótok országaiban élnek, ezeknek uralmát, hogy szívesebben élnek a gótokkal szegénységben, mint a rómaiak alatt hatalomban, de az adók nehéz súlya által lenyűgözve.»¹²⁾

¹⁾ Die Chronik des Cassiodorus Senator vom Jahr 519. Nach den Handschriften herausgegeben von *Th. Mommsen*, (Abhandlungen der sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften, VIII.) 1861. Mommsen kíméletlen kritikával mutatja ki e könyv gyarlóságát és hasznavehetetlenségét.

²⁾ «Nem elégedett meg avval, mondja a király Cassiodorusról, hogy az élő fejedelmeket dicsérte; hanem nemzetünk múltjába is hatolt be és megtudta a forrásokból, a mit még őseink emlékezete is alig megtartott. Ő a gótok királyait, kiket hosszú feledés borított, az őskor rejtekeiből kiemelte. Ő az amalokat, származásuk teljes dicsőségével, újra ismertekké tette, és világosan bebizonyította, hogy mi egészen a tizenhetedik nemzedékig királyi vérből származunk (*evidenter ostendens, in decimam septimam progeniem stirpem nos habere regalem*). Ő a gótok eredetét római történetté tette (*originem Gothicam historiam fecit esse Romanam*) és a virágesírákat, melyek eddigelé a könyvek virányain úgy szólva elszórva voltak, koszorúvá gyűjtötte össze. Vegyének figyelembe, mennyire kimutatta a mi dicséretünkben irántotok való szeretetét, midőn bebizonyította, hogy uralkodótok nemzetsége, legelső kezdetétől fogva csodálatos (*mirabilen*) volt, úgy hogy, a mint magatok őseitektől fogva mindig nemes származásuak voltatok, most régi királyi család is gyakorolja a hatalmat fölöttetek.» Azért is dicséri Cassiodoriust a király, hogy uralkodását nemcsak könyveivel, hanem fegyveres kézzel is védte és emelte. — E hely Cassiodorius dagályos stílusára is jellemző. A mit a koszorúról mond, az különben emlékeztet Justinus előszavára.

³⁾ *Grammatici latini* ed. *Keil*, Lipsiæ, VI. 1869. — Ezenkívül: *De arte grammatica, ad Donati mentem*, — és: *De artibus ac disciplinis liberalium artium*, a hét iskolai tudománynak a középkorban igen elterjedt és nagy befolyású tankönyve.

⁴⁾ L. erről különösen *Franz Adolf* monographiáját: C. Senator, Ein Beitrag zur Geschichte der theologischen Literatur, Boroszló, 1872. — Cassiodoriusról általában: *Papencordt*, Geschichte der vandalischen Herrschaft in Africa, 1837, p. 383—388. — *A. Thorbecke*, C. Se-

nator, Heidelberg, 1867. — *W. Wattenbach*, D.'s Geschichtsquellen, I. §. 4. — Cassiodori opera, ed. Garet, Rothomaci 1679 fol.

⁵⁾ Így írják nevét a legjobb kéziratok. A név szokásosabb alakja *Jornandes*, mely az író művének első kiadása által (ed. *Conr. Peutinger*, Ágosta 1515) lett ismertté és elterjedté. A név ez utóbbi alakját pártolja *Grimm Jakob*. Szerinte *Jornandes* e h. van *Iburnanths*, *Jurnanths*, ezekből: gót. *iburs, *ibrs, ófn. *ēpar*, úfn. *Eber* (vaddisznó), agsz. *eofo*, skand. *iöfur* (ez a. m. férfi, hős), — és gót *nanths*, bátor, merész. *Iburnanths* tehát a. m. *Eberküln*, ófn. okmányokban: *Eparnand*. Grimm lehetónek gondolja, hogy a gót író, midőn keresztzynné lett és a papi pályára lépett, bibliásította (a Jordán folyó szerint) nevét *Jordanisra*. — Nevének első része egy városnévben is fordul elő: *Eboracum*. agsz. *Fofovic*, kfn. *Eberwic*, később *Jorvik*, ma *York*.

⁶⁾ Ezt bizonyítják *Vigilius* szavai: *Dacio atque Jordane Crotoniensi fratribus et episcopis*, és *Jordanis* maga, ki a kronikon előszavában *fraternek* czímezi a pápát.

⁷⁾ Az előszóban: *ut non mentiar, ad triduanam lectionem dispensatoris eius (Cassiodorusé) beneficio libros ipsos antehac relegi. Quorum quamvis verba non recolo, sensus tamen et res actas crelo me integre retinere. Ad quos et ex nonnullis historiis Graecis ac Latinis addidi convenientia, initium finemque et plura in medio mea dictione permiscens.*

⁸⁾ E három fejezetet kiadta és magyarázta *Stahlberg*, Hagen, 1859. — A mű 31—33 és 41—43. fejezeteit tárgyalja *Kaufmann*, a «Forschungen zur deutschen Geschichte» VI. és VIII. kötetében. — *Jordanis* gót történetének legújabb kiadásait *C. A. Closs* (Stuttgart, 1861) és *Alfr. Holder* (Freiburg, 1882) eszközölték, mind a kettő (főleg az első) kifogásos munkák, de könnyen hozzáférhetők. — *Jordanis*ról l. különösen *Bessell* kitünő cikkét *Gothen* (Ersch- és Gruber-féle encyclopaedia, I, 75. köt. 104—114. l.); azután: *Sybel*, De fontibus libri Jordanis, Berl. 1838; — *Jordan Ján.*, Jordanes Leben und Schriften, Ansbach, 1843; — *J. Grimm*, Ueber Jornandes und die Geten, 1846 (Kleine Schriften, III.); — *Stahlberg*, Ueber Jornandes, Mühlheim, 1854; — *C. Schirren*, De ratione, quae inter Jordanem et Cassiodorum intercedat, Dorpat, 1858 és ennek kitünő bírálatát *Gutschmidt*től a «Jahrbücher für class. Philologie» 1862-iki kötetében; — *I. Köpke*, Deutsche Forschungen, Berlin, 1859; — és *Wattenbach* i. h. I.³ §. 4. és 5.

⁹⁾ Előszavában: *Praeceptis tuis parvi, beatissime pater Augustine; praeceperas mihi, ut scriberem adversus vaniloquam pravitatem eorum, qui pagani vocentur, et qui praesentia tantum tempora veluti malis extra solitum infestissima ob hoc solum, quod creditur Christus et colitur deus, idola autem minus coluntur, infamant.* — *Orosius*ról l. *Pallmann*, Geschichte der Völkerwanderung, II, 236—245; — *Büdingen* a *Sybel*féle folyóirat VII.

kötetében; — különösen, valamint a nyugati gótok többi történetirőiről is *Wattenbach*, Deutschlands Geschichtsquellen, I, §. 6.

¹⁰⁾ Ez annalistákat még nem adták ki újabban. Legteljesebben található *Roncalli* gyűjteményében (1787) és, de csak 455-ig, *Röslernek Chronica mediæ ævi* cz. művében (1798). Az egyes munkákra vonatkozó irodalmat összeállítja *Wattenbach*, id. h. I. §. 6. és *Bähr* római irodalom-történet IV-dik kötetében, 2. kiad. 1872.

¹¹⁾ Isidori Hispalensis opera ed. *Arevalo*, 1790—1803, 7 kötet. A VII. kötet tartalmazza a történeti munkákat. L. *Bähr*, IV,² 221.

¹²⁾ Kevéssel Jordanis után írta *Procopius* a gótok történetére vonatkozó nagy fontosságú műveit. Procopius 490 táján született Cæsareában, Palæstinában, mint előkelő jó módú család ivadéka. Hazáját (Palæstinát, főleg Antiochiát és Jeruzsálemet) sokszor járhatta be, mert igen jól ismeri. Fiatal koráról csak annyit tudunk, hogy jogot tanult; további életéből pedig a következőket: 527-ben Justinus császár őt Belisar mellé jogtanácsosnak nevezi ki. Belisar akkor a perzsa határon viselt haborút. Ezóta húsz éven keresztül volt e nagy vezér kísérője és megbízottja Európában, Ázsiában és Afrikában; — 531-ben visszatér Byzantiumba, hol Belisar 532-ben a kékek és zöldek lázadását, melyet Procopius igen szépen elbeszél, leveri; — 533-ban Belisarral Áfrikába megy; — 535—540-ig Belisar mellett Olaszországban tartózkodik; — 541—542 ig Belisart Perzsába kíséri; — 542-ben a nagy dögvész alatt Konstantinápolyban volt; — 542—558-ig nem tudunk róla semmit, de bizonyos, hogy Narses környezetéhez nem tartozott; 558-ben Konstantinápolyban volt; — 582-ben Procopius nem élhetett többé. — Procopiusnak három nagy jelentőségű műve maradt fenn: 1. *Historiarum libri VIII.*, ebből két könyv Belisar hadjáratait a perzsák ellen, két könyv a vandál haborút, három az olaszországi gótok ellen viselt haborúkat tárgyalja; a nyolczadik könyvben befejezi Procopius e nagy munkáját, 553-ig beszélve el az eseményeket. E munkában Procopius saját korának általános történetét írta meg. Az első két könyvet 549-ben, a következő ötöt 550. és 551-ben, az utolsót 555-ben írta. — 2. *Justinianus építkezéseiről* (Ktismata), e császár dicsőítése fényes épületeinek leírásában. Procopius 558-ban írta. — 2. *Anecdota* vagy *Historia arcana*, melyet 558—559-ben írt. Három császár uralkodásának korát tárgyalja (ezek Justinianus, + 565; — ennek unokaöccse II. Justinianus, 565—578, és ez utóbbinak barátja és társa II. Tiberius, ki 582-ben meghalt, azaz túlélte Procopiust). L. *Felix Dahn* kitünő munkáját *Procopius von Caesarea und seine Zeit*, Berlin, 1865.

HEINRICH GUSZTÁV.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT KÖLTESZETE.

A Molnár előtti vallásos költészet áttekintése. — Molnár reformja; zsolttárai készítése. — A héber poésisről. — Molnár feladatának megoldása.

Ha nyomot hagyott Molnár tudományos munkássága nemzeteink műveltségének történetében: költői hatása még fontosabb volt a költői stíl és technika reformjának szerencsés megoldása miatt.

A középkor scholastica theológiája nem csak a szabad gondolkodást, hanem az emberi érzés nyilatkozását is megbénította s a vallásos költészetben is éreztette zsarnoki hatalmát.

Az emberi kebel mélyén fekvő s a költői termékek el nem avulását biztosító jellemvonások kifejezése helyett¹⁾ saját dogmatikai irányát érvényesíté. Gyarló tartalom szolgált még gyarlóbb formában az ember legfőbb szellemi szükségletének kielégítésére, miről eléggé meggyőznek bennünket a *Patris sapientia*, Krisztus kínszenvedéséről és haláláról, A szentlélekről című és ezekhez hasonló darabok.

Mind egyikben bibliai s száraz dogmatikai okoskodások állják útját a kedély szabad ömledésének, s kivételt csakis azon énekek képeznek, melyekben népies irányuknál fogva a puszta okoskodások helyét nemzetiségi vagy hazafiui motivumok foglalják el, mikből majd az egész nemzetre, majd az emberiségre vonatkozó s a kedély mélyében gyökerező állandó jellemvonások sarjadzanak élő nemzeties formában.

Ilyenek a nemzetnek nagy királyairól, a szent László- és Mátyásról szóló énekek, melyekben az igazi érzés több helyen nyer költői kifejezést s melyek egyszersmind a népköltészet gyöngyeinek értékét is feltüntetik az attól eltérő silány okoskodásokkal szemben.

Ugyancsak ily költői lélekből fakadt érzések kifejezéseire akadunk a szüz Máriáról, mint hazánk védőasszonyáról nagy számmal fenmaradt énekekben is.

Amint a renaissance felszabadítá a szabad vizsgálódást, az érzés is visszanyerte szárnyainak szabadságát s azután inkább

¹⁾ Taine: *Eszmény a művészetben.*

a kedély légkörében élvezte azt. Majd az országra nehezede csapások idézik vissza a nemzet emlékébe annak boldogabb korszakát, s közös nemzeti elegiába olvad az egyesek kebléből kitörő sóhaj. Példája ennek a «Boldog asszony anyánk» kezdetű s a Szent Istvánról szóló ének, melyekben az országnak patronájához s sz. királyához fordul a közös szerencsétlenségben menedéket kereső zaklatott lélek s bajainak elzokogása elavúlhatlan költői alakban nyilvánul.

A 16. században a reformatio terjesztői nálunk is hathatós eszközül választák céljuk kivitelére a költészetet, főleg a lyrait. A vallásos buzgalom ébren tartása végett, Luther példáját követve, régibb keresztyén énekeket, latin hymnus-fordításokat használtak s világias népkölteményeket alkalmaztak egyházi célra, mire Erdélyi népköltészeti gyűjteményének nem egy darabja emlékeztet.

A reformatio vezérférfiai: Dévai Biró Mátyás, Székely István, Sztárai Mihály a híres éneklő, Huszár Gál sat. mindnyájan foglalkoztak egyházi énekköltéssel. Mint a nép fiai, alig teheték túl magukat a népköltészet vadvirágainak reájok való hatásán, melyek az egyesek kisebb-nagyobb műizlésétől beoltva lassankint nemesített virágokat hajtottak.

A tőlük kikerült első költeményeken a reformatio nem érvényesíthette még átalakító hatását; innen van, hogy ezen átmenetieknek nevezhető termékeket az egyhangú és még mindig darabos külalak mellett szilárd vallásos meggyőződés jellemzi.

Balassa lantján már szelidebb hangok nyerne kifejezést; táglul az eszmekör, s mindez az eddigiektől egészen elütő formát ölt magára. Az átalakulás ezen állapotára kétségkívül nagy befolyással voltak az akkoriban annyira kárhóztatott s nem rég napfényre került virágénekek, a népköltészeti termékek üdítő forrásaként hatván a szó akkori érteimében vett műköltészetre.

Ez előzmények mutatják, hogy Molnár Albert nem volt tulajdonkép úttörő e téren; de mint a következőkből kitűnik, mégis leginkább őt illeti meg a reform dicsősége.

De halljuk őt magát, mint adja elő zsoltsárai előszavában a költői technika reformjára vonatkozó eljárását: «A régi magyar énekekben», úgymond, «avagy semmi egyenlő terminatiók nem voltak, avagy tíz vers is egymásután mind egy igében ment ki, a honnan a históriás versekben számtalan a sok vala, vala, vala, kinn az idegen nemzetek, kik ezt látják, nem győznek eleget rajta

nevetni. De hála Istennek! ez egynéhány esztendőnkben a mi embe-
reink is ékeőbb verseket szoktak írni. Példának okáért egy vers
nemének megjobbított módját írom le. Az első és közmód ez:

Láss hozzám Uristen kegyelmes szemeidet,
Nyomoruságimban vigasztalj szentlelkeddel,
Sok boszuságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel

Második azon nótára ím ez:

Csoda állhatatlan
Lám ez világ dolgában,
Mint kerék forogván
Inkább minden órában
Változik, különböz,
Szántalan sok bűt hoz
Minden szempillantásban.

Harmadik azon nótára legszebb:

Bocsásd meg Istenem ifjúságomnak vétkét,
Sok hitelenségeit, undok förtelmességét,
Töröld el és rütságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbíts lelkem terhét.¹⁾

A francia rythmusok pedig sokkal különb formán foglaltat-
nak össze és a verseknek sokféle nemei vannak. Néhol a három
első rythmus egy módon megyen ki; de a negyedik rythmus
végének a következő vers rythmusi felelnek meg; ilyen a 22.
zsoltár. Összességgel a zsoltárok száz harmincz különböző nótákra
vannak, és majd megannyi a versek nemei. Annakokáért meggon-
dolhatja minden, minemű nagy munkával kellett énnekem e hosszú
magyar igéket a francia apró igékből álló versekre formálnom.
holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem a sensustól
nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt a fundamen-
tombeli igaz értelemnek fordítására, hogy nem a verseknek ékes-
getésére.»

Molnár 1606. évi szept. 23-án fejezte be zsoltárait. A kiadás
eszközölhetése végett megvált nevelői állásától s előbb Heidel-
bergbe, majd Frankfurtba ment, hol a szükséges javításokat
végezte.

¹⁾ Balassa költeményeinek egy-egy strophája. Lásd Balassa költem.
Szilády Áron kiadásában.

A frankfurti kiadóval, Paltheniussal, meg nem egyezhetvén, Herbornba megy és Hollós Kristóf személyében kiadóra talál. Ez miután Strassburgban a hangjegyeket megrendelte, ápril 22-én hozzáfogott a nyomtatáshoz s május 12-én befejezte a munkát (1607).¹⁾

Molnár IV. Frigyes rajnai palotagróf-, választó-fejedelems bajor hercegnek és Móríc hesseni tartománygrófnak ajánlta munkáját, mire a protestantismus ügyében véghezvitt jeles szolgálatuk s Molnárnak több körülmény szülte háladatossága adott okot.²⁾

A mű megjelenésének egyéb körülményeit illetőleg tudni kell, hogy Dávid királynak 150 zsoltára közül ötvenet Maróth Kelemen, százat pedig Béza Tódor fordított először francia nyelvre.

Fordításuknak megjelenése a zsoltárköltészet virágzását vonta maga után Németországban, valamint a többi európai államban is.

Németországban Melissus már 1572-ben követte Maróth Kelement, nem csak fordításban, hanem versalkat- és dallamokban is, a következő évben pedig Lobwasser Ambrus még nagyobb sikerrel dolgozta át zsoltárait szintén Maróth és Béza után. Lobwassert utánzata miatt calvinismussal vádolták s tán ez birta rá Molnárt, hogy őt kövesse.

A zsoltároknak magyarra fordítása több körülménynél fogva szükségessé vált Molnárra nézve.

Külföldi tartózkodása alatti inségében s haza nem térhetése miatti bánatában Dávid zsoltáraival vigasztalta magát, mivel az azokban foglalt érzés leginkább megegyezett kedélyhangulatával.

Midőn pedig 1601-ben Frankfurtban tartózkodott, egészen meg lőn hatva Maróth és Béza zsoltárai éneklésének hallása által az ottani francia templomban.

Mіндеzen okok, valamint az is, hogy magyar nyelvre nem voltak még lefordítva az oly nagy elterjedtségnek örvendő zsoltárok, — arra birták Molnárt, hogy a testvérhaza keresztyén egyházának fejeit és hívőit megörvendeztesse fordításával.

¹⁾ Sz. Molnár A. Naplója a K. Papp Miklós szerkesztette Történeti Lapokban.

²⁾ Maga említi a Zsoltárokhoz írt ajánlatban.

A zsoltárok dallamait Bourgeois Lajos és Goudimel Kolos készítettek s azoknak népszerűségét Németországra nézve is sikerült kivívniok a rhythmusnak bennök rejlő változatossága által.

Most azonban, mielőtt Molnár feladatának megoldását tennők figyelmünk tárgyává, vessünk egy pillantást a héber nép zsoltárköltészetére.

E zsoltárok a világirodalom elavúlhatlan termékei; még pedig a kedély mélyén rejlő azon egyetemes jellemvonás kifejezése miatt, mely minden időben és minden népnél feltalálható. Ez okozta azoknak elterjedését oly nagy körben s ez szülte a hatást, mit a művelt népek költészetére különböző időkben gyakoroltak.

Ezt ugyan más ókori nép költészetéről is elmondhatjuk s tán még nagyobb mértékben; de a különböző jellemvonás szemelmeitartása mellett. Míg a régi classicus nép költésze az emberi érzések változatos színében pompázik, addig a héber költészen egy uralkodó érzés vonul keresztül, melynek a többi mind árnyalatát képezi. S ez nem más, mint Istennek, a legfőbb lénynek a gyarló emberhez való viszonyából keletkezett érzés, mely olykor valóságos indulattá fejlődik.

A classicus népek költészetében is megvan az ember és Isten viszonyából származó érzés kifejezése, csak hogy a népnek isteneihez való emberi viszonya ez érzésre is az emberiség bélyegét nyomta.

A héber nép theokratikus alkotmánya legszebb s legmaradandóbb nyomot hagyott annak zsoltárköltészetében. Ez olvasztotta az egyéni érzést egy sajátságos nemzetibe, melynek nyilvánulása előtt megsemmisül a barátság, szerelem s a zsoltárköltészetben kifejezett függési viszony érzetének árnyalatát képezi.

Ez okozta azoknak a keresztyénség ifjú korában a keresztyén énekek alapjául történt elfogadását, midőn a legfőbb isteni hatalom érzete előtt minden emberi nagyságé elhalványult.

A héber zsoltárok a népnek állami felfogásán kívül magukon viselik annak foglalkozása, naiv hajlama, szóval egész életmódja és földrajzi helyzetének bélyegét. Keleti színben látjuk a nép különböző körülményeiből merített hasonlatok és egyéb költői diszitmények szépségét, melyek a népnek ártatlan foglalkozása: a földművelés és baromtenyésztés iránt nyerik meg rokonszenünket.

Dávid, mint a zsoltároknak szerzője (?), a népnek fia, annak

foglalkozása iránt sem idegen. Minden sorában a legtermészetesebb és bájosabb kifejezését találjuk ennek, hol egyszersmind a természeti képek és hasonlatok figyelmeztetnek bennünket, hogy a népek gyermekkora épúgy, mint az egyénéké, érzéki fogalomkörben mozog s abból szövi merész kezekkel a költészetnek biborhajnalát.

Jellemző sajáttsága végre a héber költészetnek a gondolat rhythmusa, mely ismétlő tulajdonságával fokozza az előrész okozta hatást.

Dávidnak Urias ellen elkövetett gonosztette a lelkiismeret furiáit támasztá keblében, melyek öt éjjel-nappal gyötörve visszakivántatták vele előbbi ártatlan s Istennek tetsző állapotát.

Innen van azon elegikus hang ez időszakbeli zsoltárain, mi a bűnös öszintén érzett bánatáról tanúskodik s keblünkben is hasonló hurokat penget :

Oh ha szárnyaim lehetnének,
Mint a galamb ha repülhetnék,
Én elrepülnék messze földre,
Elmennék e népek közül,
Pusztát keresnék ezentől,
A hol nyugalommal lehetne. (55. zsolt.)

Mily szemlélhetőleg van kifejezve Dávid lelki szenvedése a következőkben :

Az én lelkem oroszlánok közt ül,
Kik széles lánggal vettenek környül,
Foguk oly hegyesek, mint nyíl és dárda,
Naponként nyelvök úgy megélesül,
Mint a jól megköszörült éles szablya.

Ilyen és ezekhez hasonló az ő ellenségei : Saul és saját fia Absolon által neki okozott keserv egyéb nyilatkozata is, melyekben szabadulni óhajt egy kies vidékre, hol a béke olajága zöldell s hol Isten fogja pártját, ótalmának erős várába fogadván a testi- és lelkileg üldözött szerencsétlent.

A zsoltároknak ezen tulajdonsága s az egyszerű vallásos szertartáshoz leginkább illő egyszerű énekelhetési modora kitünő eszköz volt arra nézve, hogy azokat a keresztyénség puritán egyszerűségű, főleg pedig annak üldözést szenvedő korszakaiban a rokon érzések nyilatkozatául válaszszzák. Ily korszak volt többek közt a reformatió s a vele járó sok háború által okozott csapások és szenvedések korszaka, mely tény a zsoltároknak Európa

nyugati népei előtt való népszerűségét kézzel foghatólag megmagyarázza.

Ezen általános áradat vonzotta Molnárt is e terre, kinek egyéni körülményeiből származott hangulata a zsoldároknak nem egy helyével találkozott s tette lehetőbbé feladata megoldásának sikerét.

Ez vívta ki Molárnak fordító létére a költői hirnevet, mit valóban meg is érdemelt.

Mind láttuk, Molárnak elődei a dogmatizáló tartalomnak silány alakban adtak kifejezést, mely iránytól Balassának s került az első és nevezetes fordulatot tevő lépést tennie. S hogy Balassának nem sikerült a költői stíl és technika reformját véghezvinni, annak tulajdonítandó, hogy az ő vallásos költészetének geniusa nem járt oly magasan, mint a zsoldárköltészeté s így nem is kellett a költői kifejezések előteremtésében annyira fáradnia, mint Molárnak, kinek erőteljes anyag állott ugyan a nyelvben rendelkezésére; de életet neki kellett beléje lehelni, hogy költőivé varázsolja.¹⁾

Nagy érzések- és szenvedélyektől szült gondolatok számára kellvén alakot teremtenie, gyakran küzd a költői kifejezés megalkotásában s a technika korlátai közt sem jár mindig elég biztossággal.

Mindazáltal többször igen szabatosan fejezi ki gondolatait, melyek a rhytmus szabályos menetével kellemes harmoniát keltenek az olvasó lelkében.

Mily erőteljes kifejezés, a mellett szelíd érzés nyilatkozik zsoldárfordításának főnnebb közölt töredékeiben is! De ezenkívül mily nagy számmal gyűjthetni fenséges gondolatokban és költői kifejezésekben gazdag helyeket, mint megannyi tanút Molnár költői tehetségének!

Ilyen pl. a XVIII. zsoldár, melyben Dávid hálát ad a megszabadulásért. Egyike ez továbbá azon zsoldároknak, melyekben az úr hatalma a természeti erők nyilvánulásában van bemutatva a szebbnél szebb természeti képek világában.

A rhytmusnak nem egészen egyenletes volta Molárnak az ária által való korlátozottságára mutat.

Lehet-e szebb kifejezése az Isten rendeletében való meg-

¹⁾ Jancsó Benedek: Sz. Molnár Albert.

nyugvásnak, mint a XXIII. zsoltár, Dávidnak hálaadása a gondviselésért?

Ugyanezen eszmét fejezi ki Berzsenyi is «Fohászkodás» című ódájában, csak hogy a rokon eszme amott szerényebb külsőben, bár szép epithetonokkal ékesítve jelenik meg, míg itt a classicismus mezében pompázik.

Igen szép a :

Mint a szép lüvös patakra
Az szarvas kínálkozik —

kezdetű 42. zsoltár is; de kevés van, mi a 45-iket, a «Jövendölés Krisztusról» címűt felülmúlná.

És így folytathatók ezt tovább, ha még inkább meg akaránk győződni Molnár költői nagyságáról, mely őt kora költői fölé emeli.

Öntudatosan kezeli a nyelvet; bár távol az édes haza földjétől. Idegen légkörben sarjadzanak költészete legszebb virágai; de a talaj, melyből fakadnak, magyar, — szíve egész életén át honáé.

S hona viszonzásúl nem adhatott mást sok nélkülözést és szenvedést kiállott fáradhatlan fiának, mint azt, hogy nevét a zsoltárok fordításában önmagának felállított emlékből máig híven fönntartotta.

Szűcs LAJOS.

Martialis VII. 12.

«Mennyi mi kell? Engem nem szükség kérni,» naponként

Kétszer s háromszor, Baccara, mondogatod.

Sürgeti a fizetést szigorún a mogorva Secundus : *

Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.

Hangosan és nyilván kérik te előtted a házbért ;

Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.

Elpanaszolgom én, hogy könnyű s avét a kabátom :

Hallod s még se tudod, Baccara, mennyi mi kell.

Az kell csak, hogy a némító guta üssön a szádba,

Hogy kérdezni ne bírd, Baccara, mennyi mi kell.

Ford. P. T. E.

AZ I GEMŰSZAVAK A MAGYAR NYELVBEN.

III. (Vége.)

4. Láték.

Neve: *Praeteritum perfectum*, Erdösi 60¹⁾; *perfectum primum*, Sz. Molnár 179, Révai 570; *præt. perf. secundum*, Pereszlényi 466; *præt. perf. historicum*, Pereszlényi 458, Riedl 188, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38); *præt. imperfectum*, Csipkés 373, Kövesdi 564, 565; *vulgo imperfectum secundum*, Révai 570. — Magyar neve is e szerint változó: *aligmult*, Vörösmarty (Gy. Mm. XI. 7, 14, 19), Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 106), Imre IH 59; *második aligmult*, Dr. Gr. 91; *ugy nevezett aligmult*, Arany J. (Pr. munk. 410); *félmult*,²⁾ Verseghy 243, MRe 200, Trsg 30, Nádas-kay 46, Gyergyai 83, Szvorényi 93; *aligmult (félmult)*, Imre I H 59; *egyszerű félmult*, Fogarasi 211; az *ira-alak*, Szarvas 20; *hangzós mult*, Sonnenfeld M. (Nyvör III, 511), Imre IH 134; *önhangzós mult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 49); *magánhangzós mult*, Imre IH 133; *jüggő mult*, Fogarasi (i. h. 106); *viszonyos mult* vagy *multban jelen*, Fogarasi (u. o. 346); *elbeszélő mult*, Szarvas 289, Torkos 45; *elbeszélési mult*, Imre 48; *történeti mult*, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 38), Riedl nyln 195, Szarvas 294, Simonyi Nyr III 464, Nylvtna 111, Bodnár 58; *történeti vagy elbeszélő mult*, Szarvas 289, Ihász 63; *elbeszélő történeti mult*, Imre 50.

Értelme: *vidi*, Erdösi 60, Sz. Molnár 179, 199, 203, 212, 216, 220, 222, Révai 570; *vidi tandem*, Sz. Molnár 185; *vidi tum* Sz. Molnár 192; *videbam*, Sz. Molnár 179, 212, 216, 220, 222, 226, Csipkés 373; ³⁾ *ich sah*, Fogarasi 211, Riedl 204.

Használatáról így nyilatkozik Pereszlényi (458): «est ornate in narrationibus;» Czuczor (Ny. Közl. 1862, 18): «Zalában el még»; Hunfalvy (u. o. 17): «csak erdélyi alak, melyet nálunk (t. i. Magyarországon, nem Erdélyben) soha sem hallottam még»; Imre (Magy. Nyelv. IV. 338): «pusztulófélben van; van vidék,»

¹⁾ L. «Láttam» alatt is.

²⁾ Szarvas (6) szerint «gallinathiasz.»

³⁾ Jancsó (Figyelő 1879, 357): «soha videbam.»

hol az idősbek esmerik, a legöregebbek használják csupán.» Arany J. (Pr. munk. 410 köt. azt mondja, hogy hallani még, de óvakodásra int használatában. Hogy egészen el ne rémüljenek használatától ezen időalak barátjai, Petőfinél költeményeiben történt számítás alapján állithatom, hogy *láték* alakja 1694-szer található, *láltam*-é 6984-szer.

5. Láték vala.

Nevei *harmadik aligmult*, Dr. Gr. 92; *összetett mult*, Fogarasi 219, Riedl 204, nytn 192; *kísérő* vagy *együttes mult*, Cz Fg. Szótár (Mult idő alatt); *régenmult* (régmult), *előbb mult*, plusquamperfectum, Imre 49, vö. IH. 59.

Értelme: *ich habe gesehen*, Riedl 204; Fogarasi (219) azt állítja, hogy németül nem lehet kifejezni.

Használatáról Verseyhy (243) ugyan azt mondja, a mit *látok vala* alakjáról, hogy t. i. ezt nyelvpipere gyanánt csinálták a poeták. Imre (IH 59) *láték volt* körülírását is említi.

6. Láltam.

Mielőtt ez idő neveinek sorát megkezdem, előbb Erdősivel kell hogy végezzek. Már említettem a jelentő mód idei alatt, hogy ez az idő látszólag hiányzik nála. Hogy ő ezt az időalakat kellett hogy ismerte legyen, azt következtethetjük *láltam vala* v. *volt* és *láltam volna* összetett alakjaiból. Csak tévedésből hagyhatta ő az egyszerű *láltam*-ot ki, mint Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 336) is észrevette, s akkor ezt az alakot nevezte volna ő perfectum-nak, mint *vagyok* alatt *voltat* nevezte annak. S valamint *valék* (69) «imperfectum» nevével van illetve, úgy illetve volna Erdősi *láték* alakját is az imperfectum-éval, ha a *láltam* az idők sorából ki nem esik vala. S ha *vagyok* alatt egy *vagyok vala* szerepelt volna, a mi megfelelné a *látok vala* alakjának, az bizonyára imperfectum primum nevet visel vala és *láték* (meg *valék*) imperfectum nevet (vö. Révai 580). Kellott hogy a *láltam* alak nem csak *vagyok* alatt hanem a szenvedő mintájában is állott legyen, s ezért hibának tartom, midőn (67) ezt olvassuk a Präteritum Perfectum alatt: «*amatus sum* etc. *szerettetém, tél, teték* vel *szerettettem volt, tél volt, tett volt.*» Itt ez a «*volt*» felesleges. «*Szerettettem volt*» a következő bekezdésben Präteritum Plusquamperfectum neve alatt fordul elő jogosan. A Præt. perfectum alatt azonban véleményem

szerint a «volt» törlendő volna, s akkor e név alatt kapnók a *láltam* alakját is. — Máskülömben ez az idő *praeteritum perfectum* nevet visel, Csipkés 373; *praeteritum perfectum primum*, Pereszlényi 466, Kövesdi 564; *perfectum secundum*, Sz. Molnár 179,¹⁾ Révai 572; *egészen mult*, Dr. Gr. 92; *elmult*, Versegby 244; *mult*, Vörösmarty (Gy. Mm. XI. 36). MRe. 201, Trsg 30, Nádaskay 47, Gyergyai, Imre IH 59; Szvorényi 94; *úgynevezett mult*, Riedl nyln 170; *egyszerű mult*, Fogarasi 215; *határozatlan mult*, Finály (A m. i. f.) egyszerű vagy *beállott mult*, Fogarasi (Ny Közl. 1862, 173); *irt* alak, Szarvas 50; *t* ragos *perfectum*, Arany J. (Pr. munk. 411); *mássalhangzós mult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 49), Imre IH 133; *független mult* vagy *fömult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 104), független mult Torkos 46; *általános mult*, *jöelbeszélési idő*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 338, 339); *valódi vagy berégzett mult*, Imre 48; *Praesens Perfectum*, Riedl 190; *végzett jelen*, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 39), Riedl nyln 196, Szarvas 289; *tudósító mult*, Szarvas 289; *értésítő mult*, Szarvas 290; *értésítő mult* vagy *végzett jelen*, Bodnár 58; *végzett jelen*, (általános, értesítő) mult, Ihász 65; *befejezett cselekvés a jelenben (most irt)*, a *jövőben (majd irt)*, Simonyi 111.

Értelme: *vidi*, Sz. Molnár 179, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Révai 572, Szarvas 289; *ich habe gesehn*, Fogarasi 215, Riedl 206, Szarvas 289.

Használata általános; Pereszlényi (458): *est commune*. Simonyi «most irt» alakja (111) még található, kevésbé «majd irt»; különben ezekről is áll a «Látok» alatt kifejtett véleményem. — Melléknévi használatát l. alább «Látott» alatt.

Hogy a Riedl óta felkapott elnevezésre visszatérjek, erről azt mondja Heyse (i. h. 683): «Fälschlich hält man diese Zeitform für ein Tempus der Vergangenheit.» (Ő t. i. azt kívánja, hogy az eseményeket tekintse és nevezze az ember a *mindenkor jelenre* (subjektive Gegenwart) való vonatkozással. S ezért volnának helytelenek e nevek: *praeteritum perfectum* és *plusquamperfectum*, melyek helyett e neveket javasolja: *praesens perfectum* és *praeteritum perfectum*. Nem tartozik a jelen feladatához a Heyseféle elmélet

¹⁾ A 206. lapon Sz. Molnár *vagyok* mintája alatt *voltam* idejét, ép oly tévedésből mint Erdösi, *Perfectum I.* névvel illeti és *valék* idejét *Incompletum I.* névvel.

helyes vagy helytelen voltát kutatni, csak kijelenteni kívánom, hogy, a mint Heyse is megengedi, egy más szempont is van, a melyből az idők mivoltát és neveit tekinteni lehet, a *tárgyilagos* jelen, a melyből tekintve nézetem szerint az idők használatának mondattani magyarázata könnyebben esik mint az alanyi szempontból.

7. Láttam vala, volt.

Kötöt nem teszek a két segédszó közé, sem *és-t* sem *vagy-ot*. Erdösi (67) is egymás mellé teszi kötő nélkül azokat. És noha Pereszlényi (458) e kettőt névleg megkülönbözteti *primum (vala)* és *secundum (volt)* toldással, hozzá teszi ez utóbbihoz, hogy «non est cur ulterius tractetur, cum sit idem cum priore, nisi quod verba auxiliaria sint alia.» Ma a kettő közé szoritott «vagy» szől szokásszerűen egyenlő nevükről. Kivételt csak a Cz. Fg. Szótár tesz.

Legrégibb neve tehát: *Praeteritum Plusquamperfectum*, Erdösi 60, Pereszlényi 466, Csipkés 373, Kövesdi; *vala* segédszóval: *praeteritum plusquamperfectum primum*, Sz. Molnár 186, Pereszlényi 478; *viszonyos előbbi mult*, Cz. Fg. Szótár (Mult idő alatt); *volt* segédszóval: *plusquamperfectum secundum*, Sz. Molnár 179, Pereszlényi 458; *régmult*, Cz. Fg. Szótár (i. h.); különbség nélkül, *vala* vagy *volt* segédszókkal: *plusquamperfectum primum*, Sz. Molnár 212; *praeter. plusquamperfectum auxiliatum*, Révai 574; *régenmult*, Dr. Gr. 94, Verseghy 246, Finály (A m. i. f.), Fogarasi 219, Imre 49; *ugy nevezett régenmult*, Riedl nyltna 170; *régmult*, MRe 203, Trsg 32, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 39), Arany J. (proz. munk. 410), Szvorényi 95, Imre 49, Torkos 48; ¹⁾ *előbb mult*, Imre 49; *viszonyos elébbi mult*, *előző mult*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 189, 351); *zusammengesetztes Praeteritum Perfectum*, Riedl 200, 206; *végzett mult*, Riedl nyltn 193, Szarvas 289, Ihász 68, Bodnár 60; *befejezett cselekvés a multban*, Simonyi (Nyr III 464, nyltn 111).

Értelme *videram*, Erdösi 60, Sz. Molnár 169, Csipkés 373,

¹⁾ Simonyi (Nyr. VIII, 265) szerint «régmult» (*plusquamperfectum*) nincs. Heyse (i. h.) is ferde elnevezésnek mondja a *Plusquamperfectum-ot*, mellyel semmire sem mehetni, s helyébe *praeteritum perfectum-ot* tesz. Riedl ezt a nevet elfogadja s hozzá teszi (200): «Diese Zeit ist gewöhnlich unter dem Namen des *Plusquamperfectum Indicativi* bekannt.»

Pereszlényi 466, Révai 574, Szarvas 289; *videram tum*, Sz. Molnár 187; *videbam dudum*, Sz. Molnár 193; *vidi*, Sz. Molnár 220¹⁾; *ich hatte gesehn*, Fogarasi 219, Riedl 206, Szarvas 289.

Használatáról ha beszélünk, újra vissza kell térnünk a *vala* és *volt* különbségére, tekintettel a mai használatra. A Dr. Gr. (94) jobbnak tartja *láttam volt* alakját, Verseggy (246) és Finály (A m. i. f.) csak ezt említik. Imre is ezt jobb hangzatúnak és népiesebbnek tartja (80). Simonyi (138) így írja: *irt vala* (irt volt), tehát a *valás* alaknak ad elsőbbségét. Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) sajnálja, hogy e különbséggel felhagytunk; «mert különben lehetne a francziák módjára a *valás* alakot használni oly mult cselekvésről, mely még tart egy másik mult időben (relatif antérieur), a *voltos* alakot pedig olyanról, mely különös vonatkozás nélkül sőt teljes bevégzettséggel előz meg egy másik multat (antérieur défini).»

8. Láttam lesz.

Sem helyet sem nevet nem talált a nyelvtanokban; pedig él a nép nyelvén. Utoljára észlelte a székelység közt Szarvas (Nyr III 51). Magyar megyékben is említik. Jókai az irodalmi nyelvben is élt vele (Imre IH. 140).

Értelme a lehetőség, valószínűség (Szarvas i. h.) és bizonytalanság. A Dr. Gr. (81) erre egy más jövő alakot említ: *fogtam látni*.

Használatban Jókain kívül magyar írónál nem tudom (l. Imre i. h.); de aligha csalódom, ha azt mondom, hogy *láttam lesz* úgy mint *fogtam látni* hasonmása a szomszéd németnél is található: *er wird gesehn haben*. Máskülömben *láttam lesz*-nek édes testvére a foglaló *láttam legyen*, s az a sajtáságos benne, hogy ez utóbbi meghonosodhatott az irodalmi nyelvben, noha nem hallható a nép szájából.

9. Látni fogok.

Neve latinul: *Futurum*, Erdösi 58, Pereszlényi 459, Kövesdi 569; *futurum secundum* (vulgo indicativi futurum), Sz. Molnár 179; *futurum secundum auxiliatum*, Révai 574; *zusammengesetztes*

¹⁾ E két utóbbi értelmezés alighanem lesz sajtóhiba.

Futurum, Riedl 206; Indicativusnak futura, Geleji Kat. 321; *jövendő*. Dr. Gr. 106, Verseghy 247, Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 12); *jövő*, Trsg 29, Gyergyai 92, Imre IH. 60, Szvorényi 96, Torkos 49, Bodnár 60, *tiszta jövő külső hajlítással* (v. összetett formában), Fogarasi 221; *összetett jövő*, MRe 204, Riedl nyltna 193, Imre 51; *tartós jövő*, Riedl nyltna 170; *folyamatos jövő*, Szarvas 290, Ihász 70; *folyó cselekvés a jövőben*, Simonyi (Nyr VIII 265); *beálló*¹⁾ *cselekvés a jelenben (most irni fog)*, a *jövőben (majd irni fog)*, Simonyi 111.

Értelme: *videbo*, Erdösi 58, Sz. Molnár 179, Pereszlényi, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 574, Szarvas 288; *ich werde sein*, Fogarasi 221, Riedl 206, Szarvas 288.

Használata szabályozva lett már Erdősitől (i. h.). Sz. Molnár (179) erről így nyilatkozik: «Futura, ubi necessitas postulat, formantur per verba *fog* (*capit*), *kezd* (*incipit*), *addita infinitivis*.» A «necessitas» szót talán Gyergyai (79) szavai magyarázzák: «ha a mondatban nincs időhatározó *majd*, *azután*, *később*, *ha*;» mert különben a régiek is már a jelent használták jövőnek. Verseghy (247) a *fogos* jövőről azt állítja, hogy «a Német szerint formáltt.»

10. Látni fogok vala.

Csak Fogarasinál (225) e név alatt: *vegyes összetett jövő félmult*. Egyebet sem értelméről, sem használatáról nem tudni.

11. Látni fogék.

Neve *vegyes* (összetett) *jövő félmult*, Fogarasi 223; *jövő félmult*, MRe 224.

Ma már nincs használatban, mondja Simonyi (138).

12. Látni fogék vala.

Neve csak Fogarasinál 224: *összetett jövőmult*.

13. Látni fogtam.

Neve *összetett jövőmult*, Fogarasi 224; *zusammengesetztes Perfectum Futuri*, Riedl 206; (*összetett*) *jövőben mult*, Riedl nyltna

¹⁾ A *beálló*-t használta már Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 109) és Szarvas 287.

197; *jövő mult*, MRe 224, Gyergyai 92; *mult jövő*, Finály (A m. i. f.); *egyszerű multjövő*, Imre 51; *végzett jövő*, Riedl nyln 170.

Értelme: *ich werde gesehn haben*, Riedl 201.

Használatára egy 1638-diki okmányt idéz Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351); Imre is használtabbnak tartja mint *látandot-tam-at*. A Dr. Gr. (81) a bizonytalanság kifejezésére ajánlja, v. ö. «Láttam lesz» alatt.

14. Látandok.

Neveinek felsorolása előtt meg kell említenem, hogy jelentő és foglaló módú természetéről már volt szó. E kétes tulajdonának oka a latin futurum exactum vagy secundum (*videro*) felfogásában kereshető; kik a latin időt jelentő módúnak tekintették, *látandok* alakját is olyannak nyilvánították, s a kik foglaló módúnak, azok a magyart is. «Jövő» természetében senki sem kételkedett. Latin nyelvtaniróink ma a foglalónak már nem tulajdonítanak egyszerű jövőt, csak körülírtat. És Szarvas (272) bátran kérdezhetette, hogy «hát ez nem indicativusi jövő?» De hadd szóljanak nyelvtaniróink a nevekről!

Conjunctivi futurum, Erdősi 62; Csipkés 373, Pereszlényi 468, Kövesdi 565, Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 43); *Subjunctivi futurum*, Sz. Molnár 179, Csipkés 379; *conj. futurum exactum*, Révai 582; *Optativ und Kondicionalis Futurum*, Riedl 198, 210; foglaló mód *jövendője*, Dr. Gr. 100; föltétező *jövő*, Szvorényi 99; feltételes *jövő*, Riedl nyln 191, Imre IH. 60. 137. Ellenben *Indicativi futurum*, Geleji Kat. 321; jelentő mód *jövendője*, Verseghy 247; *jövő*, Trsg 29, Nádaskay 44; *egyszerű jövő*, Fogarasi 220, MRe 203; *jövömult*²⁾, Torkos 50; *végzett jövő*, Szarvas 289, Bodnár 62, Ihász 71; *beálló cselekvés*, Simonyi 110, 136.

Alakilag még megjegyzendő a közép á nyújtása: *látandok* (kereséndek), Geleji Kat. 321, Csipkés 379 és Dr. Gr. 100. Nádaskay (50) tiltakozik ellene: «nem *ándó éndő*.»

Értelme *videro*, Erdősi 62, Sz. Molnár 179, Pereszlényi 468, Révai 582, Szarvas 289; *videbo*, Sz. Molnár 179; *videbo* vel *videro*,

²⁾ «Jövő múlt nincs», Simonyi (Nyr. VIII, 265); «fából vaskarika», Szarvas 6.

Sz. Molnár 204; *contingere poterit ut videam*, Sz. Molnár 179; *ich werde sehn*, Fogarasi 220; *ich würde sehn in Zukunft*, Riedl 210; *ich werde gesehn haben*, Szarvas 289.

Használatát feltételes értelméhez köti a MRe 221, Imre IH 61, Bodnár 63, Ihász 72. Leghatározottabban mondja Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 43): «mindenkor föltételes jövődöt, mihez a latin futurum conjunctivi hasonlítható, fejez ki, soha de soha sem teszen futurum indicativit.» Hasonlóan ragaszkodik foglalo módú minőségéhez Imre (IH 126, 143). Jelentő módúnak nyilvánítja Geleji Kat. 321: «A verbumban az Indicativusnak futurumi két képpen mondathatnak Magyarul ki: *adándok* vagy *adni fogok*.» Úgy látszik, Geleji a mai latin nyelvtanírókkal tart s egy jövőt sem tulajdonít a latin foglalonak. Imre más nézetű, midőn Gelejit azzal vádolja, hogy a «XIX. század nyelvrontóinak kezére dolgozott» volna¹⁾. Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) határozottan nyilvánítja, hogy egyszerű (jelentő módú) jövő gyanánt is áll. Egyébiránt azt mondja Sz. Molnár 179: «Hujus futuri usus etsi frequentius occurrat in scripturis, in sermone tamen quotidiano rarior est;» hasonlóan Pereszlényi (459): «eius usus in communi sermone rarus est, in historiis, maxime sacris, frequens.» Hunfalvy (Ny. Közl. 1862, 18) szerint ez az igealak «teljesen kiveszett az élő magyar nyelvből.» «De fentartja magát az irodalomban egyszerűségénél fogva», Imre IH. 125. Gyergyai végképen elítéli (79): «A magyar nem *andendez*,» s már Verseggy (247) így ítelt: «Valaha a Magyarinak jövő üdeje hihetőképen nem volt. A Deákbul kölcsönözöttet azután az *andend* képzőjű; de ez már most csak szemenkint kerül elő nyelvünkben.»

Az elből származtatott időképzésekről Nádaskay (45) így szól: «minden többi időn és módon végig változtathatni» Imre (IH 61) rólok általában nem igen biztatólag nyilatkozik; a MRe (222) pedig így: «nincs ugyan szükség e formákra, de ezek tanuskodnak nyelvünk hajlékonyságáról.» Alább még visszatérek ezekre.

15. Látandok vala.

Neve csak Fogarasinál (223): *összetett vegyes jövő félmult*.

¹⁾ Geleji Katona István mint nyelvész, 79. l.

16. Látandék.

Neve *jövő félmult*, Fogarasi 223, MRe 222. Értelme: *visurus eram*, Imre IH 61.

Képzése Imre (83) szerint törvénytelen, használata szükségtelen (Imre IH 138).

17. Látandék vala.

Neve csak Fogarasinál (224): *összetett jövőmult*.

18. Látandottam.

Neve *egyszerű jövő mult*, Fogarasi 224, MRe 222; *egyszerű mult jövő*, Imre 51; Perfectum futuri, Riedl 212; *feltétező jövőmult*, Szvorényi 100.

Értelme *visurus fui*, Imre IH 61; *ich werde gesehn haben*, Fogarasi 224; *ich würde gesehn haben in der Zukunft*, Riedl 212.

Képzése Imre (83) szerint ennek is törvénytelen; használata helytelen (Gyergyai 81). Helyébe Imre (51) ezt ajánlja: *látni fogtam*, Gyergyai (i. h.): *láttam volna*.

19. Látandottam vala v. volt.

Név nélkül említi Bodnár (63) azzal a megjegyzéssel, hogy feltalálták; de ki, azt nem mondta meg.

20. Lássak.

Neve: *Praesens*, Erdösi 61, Pereszlényi 468, Csipkés 373, Kövesdi 565, Révai 576, Riedl 208; *praesens secundum*, Sz. Molnár 178; *jelenvaló*, Dr. Gr. 98, Verseggy 249; *jelen*, Fogarasi 225, MRe 206, s a többi mind, csak Simonyi (112): *folyó cselekvés*.

Értelme: *videam*, Erdösi 61, Pereszlényi 468, Sz. Molnár 183, Csipkés 371, Révai 576; *vide*, Erdösi 61, Sz. Molnár 183, Pereszlényi 466, Csipkés 374, Révai 576: *videto*, Sz. Molnár 183, Csipkés 374; (*dasz*) *ich sehe*, Fogarasi 225; *ich soll sehn*, Riedl 208; *lasz mich sehn*, Fogarasi 228.

Használatáról már említettem a módoknál, hogy ezt az időképzést hol foglaló, hol parancsoló, hol óhajtó, hol mind a kettő vagy mind a három mód alá helyezik.

Megjegyzendő továbbá, hogy jövőnek körülírva s körülíratlanul ép úgy szolgált mint a jelentő módú hason képzés: *látok*.

Egy sajtósági jegyzetet toldott Sz. Molnár (184) a foglaló

mód jövő ideje helyébe. A jegyzet így hangzik: «Futurum primum *Ramo*, vulgo Præsens modi Indicativi (? talán Imperativi) nihil differt a præsenti II. vel Subjunctivo præsenti, si omittatur prima persona numeri singularis». A jegyzet azt akarja mondani, hogy a parancsoló személyei azonosak a jelen idejű foglalóéival, kivéve hogy annak első személye nincs.

Ha «*Ramo*» nem héber nyelvtani műszó, [rövidítése lehetne ennek: Imperativi modi. Egy másik sajátságot Pereszlényi megjegyzése tüntet fel (466): «Futurum Imperativi (sive Modum Mandativum) . . . vix audies nisi cum his accusativis: *engemet, tégedet, minket, titeket*.» Tehát más tárgyesetet nem türt a parancsoló jövője, csak az első és második személyét.

Végül sajátságos Simonyinál (111) a fölszólító módban «majd» segédszó hozzátoldása: *majd lásson*, melyről óvatosan megjegyzi, hogy «ritkán» teszik hozzá.

21. Lássak vala.

Neve *jélmult*, Fogarasi 228, MRe 206; zusammengesetztes Præteritum Imperfectum, Riedl 208; *összetett végzetlen mult*, Riedl nyltn 197.

Értelme: *ich sollte sehn*, Riedl 201.

Képzését Imre (83) törvénytelennek mondja.

22. Látnék.

Neve: *praesens*, Csipkés 378, Riedl 196; præteritum *imperfectum*, Erdösi 62, Kövesdi 565, Pereszlényi 468, Révai 578; *praesens et præteritum imperfectum*, Erdösi 61, Pereszlényi 466; *incompletum secundum*, Sz. Molnár 178; *második aligmult*, Dr. Gr. 99; *aligmult*, Vörösmarty (Gy. Mm. XI, 14), Imre IH 60; *jelenvaló*, Verseggy 248; *jelen*, Fogarasi 231, MRe 206 és az újabbak mind, csak Simonyi (111): *jölyó cselekvés*.

Értelme: *viderem*, Erdösi 61, Sz. Molnár 178, Csipkés 374, Pereszlényi 466, Révai 578; *vel viderem*, Sz. Molnár 196, 199, 202; *videam*, Csipkés 374; *ich möchte sehn*, Fogarasi 231; *ich würde sehn*, Riedl 208.

Hajdan az óhajtóban jelennek és jövőnek tekintették, Csipkés 374 és Pereszlényi 468. Használata általános volt mai napig.

Láthatnék, melyet Pereszlényi (466) külön említ, a hatósan képzett igének ide való alakja. Ehez nincs semmi köze a hatós

igék egy sajtászerű nemének, melyről Barna F. (Az ikes igékről 31) azt panaszolja, hogy nyelvtaniróink figyelemre nem méltatják: *fárhatnám, sírhatnám*. Pedig előtte (tizenhárom esztendővel) *vágyat jelölő* nem igen sikerült elnevezés alatt különítette el ezeket a többi módoktól Finály (A m. i. f.), melynek két időt is szabott, egy jelent: *járhatnám*, és egy multat: *járhatnám volt*.

Voltak továbbá ezen időalak néhány személyképzéseinek mellékalakjai, melyek ma kivesztek. Ezek Révai (578) szerint a következők: *látnája*, ma *látná*; *látnójok*, ma *látnök*; *látnájak*, ma *látják*; *láttnák*; *láttnájek*, ma *láttnék*; vö. Csipkés 389, MRe 220, Imre IH 60.

23. Látnék vala.

Neve: *félmult*, Fogarasi 233; *aligmult*, Imre IH 60; zusammengesetztes Præteritum Imperfectum, Riedl 210; *összetett végzetlen mult*, Riedl 194.

Értelme: *ich würde gesehn haben*, Riedl 210.

Imre (83) szerint törvénytelenül képezetett.

24. Látnék lesz.

Ennek se neve se helye a nyelvtanokban. Értelme Imre (IH 141) szerint: bizonytalanság, v. ö. «Láttam lesz» alatt. Helyét ma *fognék látni* tölti be.

25. Láttam legyen.

Neve *praeteritum imperfectum*, Erdösi 61, *præter. perfectum*, Pereszlényi 468, Geleji Kat. 321, Kövesdi 569; *præter. perfect. auxiliatum*, Révai 580; zusammengesetztes Præter. Perf. Riedl 208; *perfectum tertium*, Sz. Molnár 179; *egészenmult*, Dr. Gr. 100; *mult*, Fogarasi 229 MRe 206, Trsg 32, Szvorényi 99, Imre 82, Torkos 55, Ihász 77; *összetett végzett mult*, Riedl nyltu 193; *befejezett cselekvés*, Simonyi 110, 112.

Értelme: *viderim*, Erdösi 61, Sz. Molnár 179, Pereszlényi 468, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 580; *ich habe gesehn*, Fogarasi 229; *ich soll gesehn haben*, Riedl 208.

Használatát illetőleg Csipkés nem tartja valódi időnek (373): «Sunt et alia, si ita dici debeant, tempora, quæ per *legyen (fit)*, *lett legyen*, exprimuntur; sed illa dicuntur tantum». Verseghy (255) is gyanusnak tartja: «Az idegen nyelvek majmzói a kap-

csoló mód elmúlt üdejének nevezik, melyre a Magyarnak semmi szüksége sincs.» Bodnár talán azért fel sem vette mintáiba, noha az újabbaknál mindegyiknél található.

26. Láttam volna.

Neve: *praeteritum plusquamperfectum*, Erdösi 61, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Kövesdi 569; *praeter. plusquamperfectum auxiliatum*, Révai 582; *plusquamperfectum tertium*, Sz. Molnár 179, 187, 193, 197, 204; *plusqu. secundum*,¹⁾ Sz. Molnár 213, 217, 220, 223, 226; *zusammengesetztes Präteritum Perfectum*, Riedl 210; *régenmult*, Dr. Gr. 100, Imre IH 60; *elmult*, Versegly 248: *mult*, Fogarasi 233, MRe 207, Trsg 32, Nádaskay 49, Gyergyai 92, Finály (A m. i. f.), Szvorényi 101, Imre IH 60, Torkos 52, Ihász 74; *végzett mult*, Riedl 194, Bodnár 64; *befejezett cselekvés*, Simonyi 110, 112.

Értelme: *vidissem*, Erdösi 61, Sz. Molnár 179, Csipkés 373, Pereszlényi 466, Kövesdi 569, Tsétsi 682, Révai 582; *ich hätte gesehn*, Fogarasi 233, Riedl 210.

Használata hajdan és most kétségen felül áll. De feljegyzésre méltó egyik mellék alakja, mely egyedül Csipkésnél, (373) áll *láttam volt volna, vidissem*; és egy másik *láttam lenne*, melyet Imre (IH 60) a székelyeknél tapasztalt.

27. Látni fogjak.

Neve *összetett jövő*, Fogarasi 230, MRe 224, Riedl nyln 194; *beálló cselekvés*, Simonyi 111.

Értelme: *ich soll warten in Zukunft*, Riedl 208.

Versegly (255) ezt a képzést «képtelenségnek» tartja; más-különben «az idegen nyelvek majmozói ezt a kapcsoló mód jövődjének nevezik.»

28. Látni fogjak vala.

Csak Fogarasinál (230) e név alatt: *jövömult*.

29. Látni fognék.

Neve: *övendő*, Versegly 249; *jövő*, Fogarasi 235, MRe 225;

¹⁾ Talán elvértve «tertium» helyett.

zusammengesetztes Futurum, Riedl 210; *összetett jövő*, Riedl nyltm 194; *beálló cselekvés*, Simonyi 111.

Értelme: *ich würde sehn in Zukunft*, Riedl 210.

Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 351) egy 1572-iki okmányban találta. Versegly (249) ezt is idegen majmozásnak tartja.

30. Látni fognék vala.

Csak Fogarasinál (235) található *jövő félmult* néven.

31. Látni fogtam legyen.

Neve: *jövő mult*, Fogarasi 231; Perfectum Futuri, Riedl 201.

32. Látni fogtam volna.

Neve: *jövő mult*, Fogarasi 235, MBe 225; zusammengesetztes Perfectum Futuri, Riedl 212; *összetett jövőben mult*, Riedl 194.

Értelme: *ich würde gesehn haben in Zukunft*, Riedl 202.

Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 352) egy 1660-iki okmányban találta.

33. Látandjak.

Neve: *tiszta jövő egyszerű alakban*, Fogarasi 229; *jövő*, MRe 222.

Értelme; *visurus sum*, Imre IH 61, Versegly (255) képtelenségnek és idegen majmozásnak tekinti; különben *jövendőnek* nevezi.

34. Látandjak vala.

Csak Fogarasinál (230) *jövő mult* néven.

35. Látandnék.

Neve: *egyszerű jövő*, Fogarasi 234, MRe 222. Értelme: *visurus cssem*, Imre IH 61.

Versegly (249) képtelen képzésnek tekinti; Bodnár (63) is tagadja jogosultságát.

36. Látandnék vala.

Neve csak Fogarasinál (235): *jövő félmult*.

37. Látandottam légyen.

Neve csak Fogarasinál (231): *jövő mult*.

38. Látandottam volna.

Neve csak Fogarasinál (235): *jövömult*. Imre (IH 138) róla azt állítja, hogy elvéteve található.

Visszapillantás a határozott időalakokra.

Hogy az eddig felsorolt időalakok neveit kellőleg megállapíthassam, egy visszapillantásra van szükségem, mely alkalommal tekintetbe veszem az időalakok és időnevek minőségét.

Mielőtt azonban ezen osztályzáshoz hozzáfogok, meg kell állapítanom, vajjon valamennyi felsorolt időalakot akarok-e lajstromozni, osztályozni és elnevezni. Valamennyit. Ezzel a rövid felelettel koránt sem akarom a jóváhagyást valamennyire kimondatni. De a szónak — és az igeszónak is — a léte alaktanilag már *jogosult*, mihelyt irodalmi használatba került, annál inkább, ha nyelvtaniróink műveiben szerepel. Megállapítani aztán, hogy ez a használat minő volt és mily terjedelmű, az a mondattan feladata.

E jogosultság továbbá azon is alapszik, hogy a kevésbé használt vagy használatba épen nem jött időalakok is a használtabbak mintájára (ad analogiam) képezzék, úgy hogy az írói nyelv-érzék ellenök kifogást nem tehet. És én szerény véleményem szerint nyelvtanirói kötelességet teljesítettem, midőn minden egyes időalakot érdeme és volta szerint említettem.

Itt egy másik kérdés előtt állunk, hogy, ha helyesen képezzék, mért nem jöttek azok is használatba; és e kérdés a felsoroltak jó nagy részét illeti. Erre én két tapasztalással felelhetek: *először*, mert íróink a szomszéd nyelvekkel (fordítás, átdolgozás, tanulmányozás alkalmával) nem találtak rá alkalmat, hogy mindegyiknek lendületet adjanak. Pedig az idő használatának más nyelvekben annyi árnyalata van nálunk a mi időalakjainknak oly mennyisége, hogy ezekből bőven kitelt volna mindegyikre. De hiányzott és hiányzik még Szarvas (A magyar igeidők) után is egy kimerítő mondattanunk, mely íróinkat ilyen érintkezések alkalmával biztos kalauzként vezetné.¹⁾ Azt ne mondja nekem senki, hogy számos időalakjaink azért nem jöttek közforgalomba, mert pl. *látok vala* vagy *láttam legyen* jobb és eredetibb képzés volna mint akár *látni*

¹⁾ Arany J. (Pr. munk. 414) is ezt panaszolta 1861-ben.

fogok vala vagy *látandottam légyen*. Nem, hanem egyenesen azt mondom, hogy az előbbi kettőt íróink szükség beálltával az említett alkalmakkor megragadták s nyelvtaníróink e használatot jóváhagyták, az utóbbi kettőre pedig Fogarasi a nyelvtani jóváhagyást elébb adta meg, semhogy azok közkeletűekké váltak volna. Attól, hogy olvasója a kezdetben szokatlan és ismeretlen időalakot nem fogja a szándékolt értelemben fogadni, eredetiség után kapkodó, merész íróink épen nem félték. Ilyen esetekben az ő szabályuk akármilyen új szóra: «az összefüggés adja meg az értelemet» és «hadd szokják hozzá az olvasó.»

Hogy azonban időképzéseink nagyobb része parlagon hever, annak oka *másodszor* az igehatározók szertelen használata¹⁾; egy *most*, egy *majd*, *jövőben*, *ezután*, *később*, *tegnap*, *taval*, *régen* elébb kínálkozott toldalékul az egyszerű igeidőhöz mint magának az időalagnak személy, szám és mód szerinti idomítása. Ez sokkal nagyobb szellemi munkálkodást követel az írótól és olvasótól mint a már meglevő igehatározók segítségével végrehajtott időviszonyítás. Az egyszerű időalakok már megvoltak, és azok a széltiben ismeretes igehatározókkal együtt bőven ellátták az íróta legkülönbözőbb időviszonyokban. Nehezebb volt volna igehatározók nélkül pusztán az időalakot módosítani szükségükhöz; mert a fenn említett szám, személy és mód szerinti idomítás nehézségéhez még az is járult, hogy a segédszókkal képezendő időalakoknál nem volt mindig könnyű eldönteni, vajjon az összetétel melyik eleme vegye át az idő, szám, személy és mód jellemét.

A felsorolt időalakokat t. i. két szempontból tekinthettem, (idő) értékére és alakítására nézve. Időértékét az időalakoknak az általánosan elfogadott osztályozási mód szerint itéljük meg: jelen, múlt, jövő. S hogy e nevekben a beálló és folyamatos cselekvés barátjai se ütközzenek meg, módosítsuk e három nevet jelenfélékre, múltfélékre és jövőfélékre.

A *jelenféle* (I.) időalakok csak *egyszerűek*: *látok*, *lássak*, ha csak összetettnek nem tekintjük a Simonyiféle *most látok*-ot. II. A *múltfélék* 1. *egyszerűek*: *láték*, *láltam*, *látnék*; 2. *összetettek*: 2) *látok*

¹⁾ V. ö. Arany J. Próz. munk. 409. Finály (A m. i. f.).

²⁾ Az időalakokról az «egyszerű» és «összetett» szókat Riedl (nyltn 178 és 192) is használja. Finály (A m. i. f.) az «összetett»-et elveti és helyébe a «körülírt»-at ajánlja.

vala, láték vala, volt ; láttam vala, volt, lesz ; lássak vala, látnék vala, láttam legyen, láttam volna. III. A jövőfélék 1. egyszerűek : látandok, látandék, látandottam, látandjak, látandnék ; 2. összetettek : látok lesz, látni fogok, látni fogok vala, látni fogék, látni fogék vala ; látni fogtam ; látni fogjak, látni fogjak vala, látni fognék, látni fognék vala, látni fogtam legyen, látni fogtam volna ; látandok vala, látandék vala, látandottam vala, volt ; látandjak vala, látandnék vala, látandottam legyen, látandottam volna.

A segédszók, a melyek az összetett idők alakítására szolgálnak, a cselekvést következőleg módosítják : 1. mult *egyidejűség* kifejezésére szolgál a jelentőben úgy mint a foglalóban : *vala*, 2. az elődejűségére a jelentőben : *volt*, a foglalóban : *volna*, 3. a *beállóságára* a jelentőben : *lesz*, a foglalóban : *legyen*. Csak szükség kényszerített, hogy a foglaló multnak egy egyszerű időalak hiányában a *láttam*-nak megfelelően a jövő *láttam legyen*-t tekintsük. A *valás* és *voltas* multnak név szerinti megkülönböztetése még feltalálható Sz. Molnárnál ; de Pereszlényi különbséget már nem érzett. A Dr. Gr. elsőbbséget ad a *voltas* alaknak, és ezzel akaratlanul emlékeztet még ama különbségre. Az újabb időben pedig különbséget csak a Cz. Fg. Szótára tesz (Mult idő alatt).

Ezektől a segédigés összetételektől elüt *láttni fogok* ; ez ép úgy, mint vetélytársa *látandok*, két önálló ige. Nem csoda, hogy mind a kettőnek annyi időalakja lett mint akármelyik más ige-*nek*. És ezzel igazolva legyen Fogarasi eljárása az ezekből alakított időképzései kö-ül. Alaki különbség a kettő közt az, hogy az egyik összetett, azaz, önállóságra vergődik az ige név segítségével s kiegészítésül egy igenevet követel, mint pl. *akarok látni* ; a másik pedig egy képzett ige. Ezek a pótjövők ép úgy viszonylanak jelenjükhöz mint pl. *lesz* és *van*, a görög *ἔδομαι* (*enni fogok*) és *ἔσθιω* (*eszem*), a francia *je vais écrire* és *j'écris*.

A «német szerint formáltt» *láttni fogok* a többi segédigés összetételektől is lényegesen eltér abban, hogy nem a törzsigé viseli a szám, személy és mód jellegét, hanem a segédszó *fogok*. Hajdan t. i. Révai (580) szerint úgy volt, hogy a törzsigé és a segédige is egyaránt lettek terhelve a személyragozással, így : *láttam voltam, láttál (v. láttad) voltál sat., láttam legyek, láttál légy, látott legyen sat.* De már rég el kezdtek szokni ettől a kettős igeragozástól, s Pereszlényi már semmit sem tud róla (458 : «verba auxiliaria non variantur in personis et numeris»). A Dr. Gr.

különösnek tartja ugyan, hogy «a Segítő Igével mindenkor csak a harmadik Egygyes Személyben élünk (95).» Nem lehet eltagadni a szabályellenességet a két különböző (első és harmadik, második és harmadik) személyű és (egyes és többes) számú összetételben. De a nyelv tündére megelelve a kétszeres személyragozást, ezzel csak az ige törzsét ruházta fel. És épen ez a különbség az, a mely idegenszerűbbnek tünteti fel a *fogos* jövőt az *andend* képzőjünél és a többi segédigéseknél.

A *vala, volt, lesz* szók a személyragozás elvesztével igetermészetüket elvesztették és alakszókká törpültek. De épen ezzel nyert a főszó, melyet mint az ige értelmének magvát egyedül illet a személyragozás.

A *segédszó* kelléke tehát, hogy *menten a személyragozás terhétől a'akszóként határozza a törzsigét*. A többi igejárulékok, mint *még, osztán, azután, ezután, ha, valaha, majd, most, akkor, később*, hasonlóan mentek a személyragozástól, de többé-kevésbé határozott idő fogalmával bírnak.

Minősíteni kívántam az eddigiekben összes időalakításainkat; a következőkben áttekintem a felsorolt *neveket* és megkísértem azt az elnevezést állapítani meg, mely az egyes időalakokat történetileg és rendszeresen illetné meg.

Az egyszerű *jelenféle* időnév: *jelen*; összetettek: *jelenlevő, jelenvaló*; jelzősek: *folyó* cselekvés a jelenben, *folyamatos, tartós jelen*.

Egyszerű *multféle*: *mult*; összetettek: *aligmult, egészenmult, elmult, előbbmult, félmult, főmult, multjelen, régenmult, régmult*; jelzősek: *általános idő, beállott mult, befejezett* cselekvés a jelenben, jövőben, multban, *bevégzett mult, egyszerű mult, félmult, elbeszélő, elbeszélési, elbeszélő történeti, elébbi, előző, értesítő, mult, fölbeszélési idő, folyamatos, folyó mult, folyó* cselekvés a multban, *független idő, függő, hangzós mult, harmadik aligmult, az ira, az irt alak, körülirt, magánhangzós, nássalhangzós mult, második aligmult, multban jelen, önhangzós, összetett, összetett jelzőtlen, összetett régzett, összetett régzetlen mult, félmult, t ragos, tartós, történeti, tudósító, úgy nevezett mult, aligmult, régmult, valás alak, valódi mult, régzett jelen, mult, régzetlen mult, viszonyos mult, voltas alak.*

Egyszerű *jövőféle*lek: *jövő és jövendő*; összetett: *jövömult, multjövő, jelenlevő*; jelzős: *beálló* cselekvés a jelenben, a jövőben, *egyszerű jövő, jövőmult, multjövő, egyszerű tiszta jövő* az egyszerű

alakban, *első jövő, folyamatos jövő, folyó cselekvés a jövőben, feltételes, feltételező jövő, jövőmult, jövő félmult, összetett jövő, jövőmult, jövőben mult, összetett vegyes jövő félmult, tartós, tiszta, végzett jövő, vegyes összetett jövő félmult.*

Nem ismétlem, hogy az imitt felsorolt, nyelvtanainkban eddigelé dívott egy és ugyanazon név két vagy több időalakra szolgál, sem hogy egy és ugyan azon időalak két vagy több nevet visel. Csak felsorolni akartam újra az eddig használt neveket, hogy a kellő választás jövőre könnyebben essék.

A Szarvas- és Simonyi-féle elnevezések bár mennyire találóak Heyse értelmében, de nem gyakorlatiak. S ha találós voltuknál fogva el is fogadná az ember a jelentőbeliekre, a foglalóbeliekre még azt sem lehet mondani.

Szerintem meg kell tartani a hagyományos «jelen, mult, jövő» szókat. A többiek közül a «fél-» és «régmult» sem volna megvetendő. Gyakorlati nyelvtudósok tollaiból eredt mind a két név, és további használatukra czélszerű rövidségükön kívül történeti multjok jogosít.

Szarvas (6) a «félmult» nevet gallimathiasznak nevezi, pedig nincs mért. A név «fél = félig» segítségével van képezve, és alaki helyességét illetőleg több mint 80 fő- és melléknévképzésre támaszkodhatik. A «félig mult» is jelenthet cselekvést, mely a *multban* még le *nem* folyt, azaz, «folyamatos.» De ha nem is jelentené azt, ily jelentésűvé válhatik Alexander Bernátként, ha a «félmult»-nak *ezt* a nyelvtani értelmezést adjuk.

Én azonban a félmultnál is tovább mennék és felhasználnám a «fél» szót mind azon időnevek alakítására, melyek hasonló ragúak. Így nevezném pl. a *látni fogék* képzést *féljövő*-nek. Arra, hogy minek erőltetni az elnevezést, mikor ez az igeképzés úgy sem igen található az irodalomban, azt felelném, hogy azt a «féljövő»-t is csak akkor venném elő, a mikor *látni fogék* előfordulna. Ha elenyészik az időalak, hadd enyészszék vele együtt a neve is.

A kétféle jövőnket megkülönböztetném «jövő» és «jövendő» szókkal, mely utóbbi szintén történeti alapon áll. S ha a *vala, volt (volna)* és *lesz (legyen)* segédszókkal képzett időalakokat azt mondom, hogy *valás, voltas* és *jövös* jelzőkkel illetném, akkor elmondtam az egész elnevezési rendszeremet. Lesz tehát *valás, voltas jelen, valás, voltas mult, valás, voltas jövő* meg *jövendő*.

A névalakulások szemléltetésére szolgáljon a következő táblázat:

Jelen	Jövő	Jövendő	-ok -ek.
Fél-	/	/	-ék.
	/	/	-tam -tem.
Mult			

melyben a vonalak a következő névösszetételek lehetőségére utalnak: *félmult (láték)*, *féljövő (látni fogék)*, *féljövendő (látandék)*; *multjövő (látni fogtam)*, *multjövendő (látandottam.)* Ezen kívül áll a négy egyszerű: *jelen (látok)*, *mult (láttam)*, *jövő (látni fogok)*, *jövendő (látandok)*, és a már említett jelzős összetételek. A «rég-mult» időt, mely szerintem *valás* vagy *voltas mult* lehetne, közel száz éves történeti jogosultságától nem fosztanám meg.

A foglalo mult, mint említettem, hiányzik; helyét pótolja a jövős mult, mely ennél fogva egyszerűen «(foglalo) mult» nevet viselhet.

A nyelvtanilag jóvá nem hagyott vagy csak Fogarasinál található időalakokat neveikkel együtt zárjelekbe tettem.

Feltéve tehát és megengedve, hogy csak két (határozott) módot veszünk, jelentőt és foglalt, az egyes idők elnevezése e két módban párhuzamosan felsorolva a következő volna:

Idő neve.	Jelentő mód.	Foglalo mód.
<i>Jelen.</i>	<i>Látok.</i>	<i>Lássak.</i>
Valás jelen.	<i>Látok vala.</i>	<i>Lassak vala.</i>
(Voltas jelen.)	<i>(Látok volt.)</i>	— —
(Jövő jelen.)	<i>(Látok lesz.)</i>	— —
<i>Félmult.</i>	<i>Láték.</i>	<i>Látnék.</i>
Valás félmult.	<i>Láték vala.</i>	<i>Látnék vala.</i>
(Voltas félmult.)	<i>(Láték volt.)</i>	— —
(Jövös félmult.)	— —	<i>(Látnék lesz.)</i>
<i>Mult.</i>	<i>Láttam.</i>	— —
(Jövös) mult.	<i>(Láttam lesz.)</i>	<i>Láttam legyen.</i>
(Valás v. voltas mult, vagy)		
Régmult.	<i>Láttam vala v. volt.</i>	<i>Láttam volna.</i>
<i>Jövő.</i>	<i>Látni fogok.</i>	<i>Látni fogjak.</i>
(Valás jövő.)	<i>(Látni fogok vala.)</i>	<i>(Látni fogjak vala.)</i>
<i>Féljövö.</i>	<i>Látni fogék.</i>	<i>Látni fognék.</i>
(Valás féljövö.)	<i>(Látni fogék vala.)</i>	<i>(Látni fognék vala.)</i>

Idő neve.	Jelentő mód.	Foglaló mód.
<i>Multjövő.</i>	<i>Látni fogtam.</i>	— — —
(Jövős) multjövő.	— —	<i>Látni fogtam legyen.</i>
Voltas multjövő.	— —	<i>Látni fogtam volna.</i>
<i>Jövendő.</i>	<i>Látandok.</i>	<i>Látandjak.</i>
(Valás jövendő.)	<i>(Látandok vala.)</i>	<i>Látandjak vala.</i>
<i>Féljövendő.</i>	<i>Látandék.</i>	<i>Látandnék.</i>
(Valás féljövendő.)	<i>(Látandék vala.)</i>	<i>(Látandnék vala.)</i>
<i>Multjövendő.</i>	<i>Látandottam.</i>	— —
(Jövős multjövendő.)	— —	<i>(Látandottam legyen.)</i>
Valás v. voltas multjövendő.)	<i>(Látandottam vala v. volt.)</i>	<i>(Látandottam volna.)</i>

B) Határozatlan módú igeidők.

1. Látni.

Ennek és a következő igealakoknak a neveiről a módok alatt említettek után itt csak az idő jelentésüket említem. Ilyen erről: *praesens et imperfectum*, Erdösi 62, Pereszlényi 470; csak *praesens*, Sz. Molnár 188, Csipkés 379; *jelenvaló*, Dr. Gr. 100, Versegly 230; *jelen*, Fogarasi 236, MRe 225, Szvorényi 102, Trsg 35.

Értelme *videre*, Erdösi 62, Sz. Molnár 188, Csipkés 371, Pereszlényi 470, Révai 584; *sehen*, Fogarasi 237.

Csipkés a jelentő jövő jelentésűnek is tekinti (374); a Dr. Gr. (101) csak körülírva *látni ezután v. jövendőbenn*. Finály (A m. i. f.) és Imre (IH 61) időértékét általában tagadják.

Alakilag eltér Kövesdi (565): *látnyi*.

Személyragos alakjáról már szoltam az igemódok alatt. Itt még a személytárgyi ragút említem, mely ma már kiveszett, de melyről Geleji Kat. (321) azt mondja, hogy «kiváltképpen való szép szollás a mi nyelvünkben: meg kell nékem tégedet *vernelek*, tanitanolak, ruházanolak.» Vörösmarty ezt a ragozást korabeli újításnak tekintve kárhoztatja (Gy. Mms. XI, 175).

2. Láttani.

Neve csak Fogarasinál (236): *mult*.

Értelme: *vidisse*, u. ő.

Versegly (256) azt tanítja, hogy e módnak «elmúlt üdeje nincsen;» Fogarasi (i. h.) pedig, hogy «még nem kapott lábra», és Imre (IH, 63) ép ezért dicséri a nyelvújítókat, noha egy mult időnek a szükségérzete létezik, v. ő. Vörösmarty (Gy. Mm. XI,

174). Említésre méltó még Szvorényi javaslata: *látni vala* (l. Imre i. h.), továbbá két régebbi kísérlet, *lett lenni*, *fuisse*, Erdősinél (71) *präteritum perf.* és *plusquamperfectum* névvel, és hason név alatt: *láttatottnak lenni*, Pereszlényinél (490). Szvorényi és Erdősi képzése nyomtalanul eltűnt, míg a Pereszlényié megegyező a mai nyelv szellemével is.

3. Látandani.

Neve: *futurum*, Pereszlényi 470; *infinitum* Sz. Molnár 189; *jövendő*, Dr. Gr. 101; ¹⁾ *jövő* Fogarasi 236, MRe 225.

Értelme: *videre*, Sz. Molnár 189; *visurum esse*, Sz. Molnár 214.

Használata Sz. Molnár (194) idejében közönséges lehetett, és csak *tat* és *hat* képzéséről (*láttatandanom* és *láttatandhatnom*) mondja ő, hogy «*rara sunt et vix usurpanda.*» v. ö. 227. Verseghy (256) végkép elveti: «A Deákos Magyaroknál ez határatlan *jövendő*, azonban a Deáktalan Magyar e nélkül ellehet.» Fogarasi (i. h.) erről is azt mondja, hogy «még nem kapott lábra»; vö. Ny. Közl. 1862, 330. Ma ha szükségünk volna a *jövő* igenévre, beérnők *látni fogni* képzésével is.

Főnévi részesülő czíme alatt említi Fogarasi (237) *jövő* idejűnek *látandás* alakját és jelen idejűnek *látás-ét*; de Imre (JH 62) a *jövőt* nem tartja jónak.

4. Látó.

Neve *participium praesens*, Sz. Molnár 234, Pereszlényi 470, Révai 550, Riedl 85; *part. praesens et futurum*, Csipkés 374; részesülő *jelenvalója*, Dr. Gr. 101; *jelenvaló* részesülő Verseghy 257; részesülő *jelen*, Trsg 37, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl nyitn 78, Szvorényi 103, Torkos 56, Bodnár 65, Imre 71; *tartós*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *első* részesülő, Magyarházi 6; *melléknévi* részesülő jelen ideje, Fogarasi 237; részesülő v. igenév jelenje, MRe 227; *melléknévi* igenév, jelen, Imre IH 60, Ilhász 79; *folyó cselekvés* igeneve, Simonyi 50.

Értelme: *videns*, Erdősi 73, Sz. Molnár 234, Révai 586; *schend*, Fogarasi 237.

¹⁾ A mintában csak a körülírott van említve.

Használata különféle: 1. körülírásnak, Pereszlényi (470): «*potest etiam dici látó lészek*; Riedl (nyltn 194): *látó vagyok, valék voltam sat.*; jövő részesülőként: *ezután* v. *jövendőbenn*, Dr. Gr. 79; — 2. személyragosan: *látóm*, Dr. Gr. 102, Imre IH. 60. — 3. határozólag ragozva: *látólag*, Révai 550 (participium adverbialiter expressum); *látóan*, jelen idejű részesülő határozólag képezve, MRe 227; *látóban*, *látófélben*, hanyatló (supinum) jelenvalója, Dr. Gr. 104.

5. Látott.

Neve: participium *perfecti*, Riedl 85; *praeteritum tempus significans*, Sz. Molnár 235; *egészenmult*, Dr. Gr. 104; *elnult*, Verseggy 237; *mult*, Fogarasi 238, MRe 227, Trsg 36, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl 79, Szvorényi 103, Imre 71, Torkos 56, Bod-65, Ihász 79; *végzett*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *második részesülő*, Magyarházi 6; *befejezett cselekvés* igeneve, Simonyi 50.

Értelme: *visus*, Sz. Molnár 179; *der gesehn hat*, Fogarasi 238.

Használata, személyragozva, 1) melléknévi; Révai (588): «*Est etiam participium praeteriti perfecti secundi adiectivi valore, per omnes personas: láttam, láttad, láttá, láttuk, láttátok, látták, qui vidi ego, qui vidisti tu etc.* V. ö. Dr. Gr. 102, Imre IH. 59; Sz. Molnár (235): *látta, visus a quopiam*; — 2) főnévi; Révai (u. o.): *partic. praeteriti perfecti secundi substantivi valore: láttom, láttod, látottja, láttunk, láttotok, láttok*, v. ö. Dr. Gr. 102, Fogarasi 240; *láttomban*, hanyatló egészenmultja, Dr. Gr. 103, 104. Emettől különböző, a melyet Révai (590) így nevez: *participium praeter. perf. secundi constructum indeclinabile (látottam, ttad, tta ttunk ttatok ttok)*, olim usitatum ad reddenda Latinorum compendia in participiis; használták régi iratokban, Fogarasi 238, MRe. 229. — Egyéb ragokkal: *látottan*, Révai (592): *partic. praeter. perf. adverbialiter expressum*; Fogarasi (241): *függő határozói részesülő multja*; MRe. (227): *részesülő multja határozóilag*; *láttatlan*, részesülő fosztó szó, Magyarházi 6. — *Láttatott*, melyet Pereszlényi (470) külön említ, csak a míveltető (v. szenvedő) képzésnek ide való alakja.

6. Látandó.

Neve: *futurum*, Sz. Molnár 234, Pereszlényi 470, Csipkés 374, Riedl 85; *futurum adiectivorum valore*, Révai 550. 592; *jövendő*,

Dr. Gr. 103, Verseggy 257; *jövő*, Fogarasi 239, MRe. 228, Trsg 36, Nádaskay 50, Gyergyai 94, Riedl nytn 79, Szvorényi 103, Torkos 57, Bodnár 65, Imre IH 60, Ihász 79; *kezdő*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *harmadik* részesülő Magyarházi 6; *beálló cselek* és *igeneve*, Simonyi 50.

Értelme: *visurus*, Sz. Molnár 236, Csipkés 374, Révai 592; *videndus*, Sz. Molnár 236; *der sehen wird*, Fogarasi 239.

Használata, körülírásra, így: *látandó vagyok*, *visurus sum*, Sz. Molnár 180; *látandó vagyok*, *valék*, *leszek*, *volnék* sat. Simonyi 111 Szarvas 288; Simonyi (112) e körülírás mellé *látand* alakját zárjelbe teszi, mintha a körülírásnak nagyobb terjedelmet tulajdonítana mint az egyszerű *látand*-nak, vö. 136 és 138. Imre (IH. 140) csak melléknévi értelemben engedi meg ennek használatát (*mulandó*, *halandó*, *veszendő*); körülírását (*látandó vagyok*, *leszek* sat.) pedig csak a régi nyelvmélekekben találta, soha sem élő szóban.

Határozói képzését (*látandóan*) említi MRe. 227.

Az *ándóéndő* képzést a Dr. Gr. (103) egyenlő használatúnak mondja *ándóéndővel*, míg Nádaskay (50) és Gyergyai (94) amazt elvetik. V. ö. még «Látandok» alatt.

«Lattatandó», melyet Csipkés (374) és Pereszlényi (470. 501) külön említenek, csak a műveltetően (vagy szenvedően) képzett igének szintén ide való alakja, v. ö. «Látott» alatt.

7. Látandott.

Ezt a képzést csak Fogarasi (239) említi mint melléknévi részesülő *jövő multat*.

8. Látva.

Neve: *praeteritum perfectum passivum*, Geleji K. 312, Pereszlényi 483; *praeter. perfectum primum*, vulgo *imperfectum*, quod aoristum dici potest, *absolutum*, Révai 586; *jelenvaló*, Dr. Gr. 103 107; *szenvedő*, Verseggy 257; *függő*, Fogarasi 241, Bodnár 65; *félmult*, MRe. 227, Gyergyai 94; *tartós*, Fogarasi (Ny. Közl. 1862, 330); *módhatározó*, Torkos 57, Ihász 82.

Értelme: *videndo*, Csipkés 386; *videndo v. visum esse*, Sz. Molnár 190; *videndi, do, dum*, Kövesdi 565; *videns v. qui vidit*, Révai 586; *sehend*, Fogarasi 241. — Kövesdi 581: *participialia in va et ve desinentia plerumque per passivum perfectum Latine redduntur*.

Használatáról Révai (550. 586) így szól: *Participium praeteriti perfecti primi temporis constructum: Látvám, ád, ája, ánk, átok, ájok*; Fogarasi (241) ugyan erről: „*Látvák*, mind régi mind újabb iratokban; sőt az első és második (*látvánk, látvátok*) személyben is kezdik újabban használni. Szép példákat találunk ezekre régebbi iratainkban.» — A MRe. (230) *személyragozott félmultnak* nevezi a Révai-féle alakokat, alább pedig *névragozottaknak* ezeket: *látvának, látvák, látvát*. Ezekből (IH. 61) ezt említi: *látváik* és (nyltn 73) *látvákat*.

9. Látván.

Neve: *praesens* Pereszlényi 470, Geleji K. 312; *praeteritum tempus adverbialiter expressum*, Révai 588; *egészenmult*, Dr. Gr. 103. 107; *művelő*, Versegby 257; *önálló*, Fogarasi 240, Bodnár 65; *félmult*, Gyergyai 94; *félmult határozóilag* képezve, MRe. 230; *időhatározó*, Ihász 82; *idő- és okhatározó*, Torkos 57.

Értelme: *videndo*, Csipkés 386; *vidnedo* és *videns*, Sz. Molnár 182; *videndi, do, dum*, Kövesdi; *qui vidit*, Révai 588; *indem ich sehe oder gesehn habe*, Fogarasi 240.

Használata általános.

Révai (801) és a MRe (230) szerint a *látván* képzés az *n* raggal ellátott *látva* alakjából lett volna.

Látván vala felesleges körülírási kísérlete volt Fogarasinak (241).

Visszapillantás a határozatlan módú időalakokra.

Alapul véve az újabb nyelvtanirók által is használt elnevezést, a «határozatlan módra, reszesülőre és állapotjegyzőre» nézve a következő osztályozást és elnevezést ajánlanám:

Igenév, 1. főnévi, jelen: *látni*,

(múlt: *láltani*),

(jövő: *látandani*);

2. (mellléknévi) *névjelző*, a) *jelen*: *látó*,

b) *mult*: *látott*,

c) *jövő*: *látandó*,

d) *multjövő*: (*látandott*);

3. (határozói) *igejelző*, a) *jelen*: *látva*,

b) *mult*: *látván*,

c) *jövő*: (*látni fogván*).

Megjegyzendő, hogy a nyelvtani használatban erre: *látni* csak ezzel élénk: *igenév*; erre: *látó* (*látott, látandó*) ezzel: *jelen* (*,mult, jövő*) *névjelző*, és erre: *látva* (*látván*) ezzel: *jelen* (*,mult*) *igejelző*. E javasolt nevek igazolása szorosán összefügg mondattani alkalmazásukkal; itt az alaktanban csak annyit jegyzek meg, hogy «igejelző» már névleg emlékeztet arra a viszonyra, melyben a mondat igeállományához áll. A «jelen» és «mult» jelzők értelme «igejelző» mellett hasonlóan kiviláglik a mondattanból, ha meggondoljuk, hogy *látva* a viszonylagos jelent jelöli a határozott módú igeidőhöz, és *látván* a viszonylagos multat ugyan ahhoz.

Zárszó.

Átmentem az igeragozás, igemódok és igeidők osztályain. Értekezésem elején bebizonyítottam, hogy a magyar igitani műszavak csak magyarok lehetnek; és a mi műszó illeti az igeragozást, a szám és személy kétségbe nem vonható nevein kívül talán mind felsoroltam; egyszerűsítettem továbbá az igemódok számát, a mennyiben bebizonyítottam hogy két móddal teljesen beérjük; felsoroltam az egyes időalakokat s mindegyikhez hozzá csatoltam irodalmát, melyből használhatási mértéke könnyen kiderül. Végül ezekhez egyegy névlajstromot csatoltam, mely ha nem is rejti a legtökéletesebb alkotású neveket, de bizonyosan a legjogosultabbakat és szerény véleményem szerint a legcélszerűbbeket nyújtja.

Előttem az időalakok lajstroma még egy tanulságot rejt, melyet tollamban száradni nem hagyhatok. Mi nagyon gazdagok vagyunk időalakokban s velünk európai (élő vagy holt) nemzet ebben alig versenyezhetik. De másfelől képesek vagyunk egy időalakkal (*látok*) mind a három időviszonyt (jelen, mult, jövő) kifejezni, s ha még hozzá vesszük a multat (*láttam*), az elkerülhetetlen igehatározókkal együtt minden időbeli szükségünket fedezhetjük. Ekképen sikerül számos időalaknak a megtakarítása, vagy, a maga nevéen mondva, hasznavehetetlenítése. Így gazdálkodva s haladva nem állunk messze attól az időtől, midőn az igehatározók úgy el fogják burjánozni irodalmunkat, hogy az egy *látok* jelenjén kívül más határozott módú időalakra sem lesz szükségünk.

Hogy még egyszer és utoljára számot adjunk időalakjainkról,

összevissza felsoroltam 47-et, melyek közt ma általános használatnak örvend e 9: *látok, láttam; lássak, látnék; látni, látó, látott, látva, látván*. A többi 38 enyésző félben van, mert használatuk Szarvasnak jeles munkája daczára szabályozva nincs. Egyes időalakok (a jelentő régmúlt, a két jövő és származékai) csak az írók kegyelméből tengnek, mások (*látok vala, láték, láttam lesz*) csak a nép száján, az ú. n. nyelvérzékre támaszkodva, élnek; és a mit innen át is ültetnek a költők az irodalomba, nyelvtanilag tudatosá nincs téve. Végkép elenyészett az élő nyelvből a múlt igejelző személyragozása: *látvám, vád, vája*; a foglaló félmultéiból: *látnája, látnójok*; az igenévből *látzolak*, és a *valás* meg *voltas* múlt közti különbség.

A mi a nyelvből egyszer kihalt, azt életre egykönnyen nem támasztjuk. De megóvhatjuk jövőre nyelvünket hasonló veszteségektől. Ezeknek pedig elejét csak úgy vehetjük, ha *ujabb remekeink műveiből szerzett adatgyűjtemények alapján a különféle idők használatát megállapítjuk*.

Mert nem a «szavak teste» körül kifejtett nyomozás óvja meg nyelvünk valódi szellemét, hanem «mind azon árnyalatok összegyűjtése, melyeket az élő nyelv a szavakhoz kapcsol.»

Nagy-Szeben.

VERESS IGNÁCZ.

Martialis IX, 94.

Sardoni vesszöböl vett gyógyszerzt küld vala nékem,
 Tölem meg méhsert kér vala Hippocrates.
 Úgy hiszem én, Glaucus, te se voltál annyira döre,
 Rézadományt kapván adva helyébe aranyt.
 Hogy kérhet keserü adományért édeset ember?
 Kapja, de azt kikötöm, helleborussal igya!

Ford. P. T. E.

S A P P H O.

A költőnő, kiről szólanı akarok, a görög népnek ama törzshöz tartozott, mely a lantos költészet egyik ágát, a *dalköltészetet* elöször karolta fel, s művelte a tökély magas pontjáig. E törzs az *aiolok* törzse.

Az aiolok, — mint Koechly mondja — itálok a hellének között. Általában azt lehet mondani, hogy az aiol nép középhelyet foglal el az ósdi dór és túlmozgékony ion között. Nem ragaszkodik megátalkodott csökönösséggel a régihez, a hagyományozotthoz sem erkölcsben, sem szokásban, mint a dór, és nem újít okvetetlenül, minduntalan, mint az ion. A költészet terén meg — Munk szerint — a *dór* költészet: egy mozdulatlan, sötét vizü tó, az *ion* egy folyton mozgásban levő tiszta folyam, melyben a szép külvilág visszatükröződik; és ha szabad a hasonlatot tovább folytatnom — az *aiol* egy nagy tenger, melyet a szél, a vihar ritkábban korbácsol fel, de ilyenkor aztán óriási hullámokat vet.

A Kr. előtti 7-ik évszázad végétől a következı közepéig tart az aiol költészet életideje, tehát egy rövid félszázad az egész, és az eredmény mégis oly nagy, olyan szép! A melos-költészet (dalköltészet) az, mely által az aiolok halhatatlanokká tevék magukat, a melos, mely felölelte a társadalom minden rétegét, az egyedeknek egész életét. Új, addig ismeretlen húrokat érintett az érzelm körében, figyelme kiterjedt a lélek, a szív minden változataira. A jelenben élt már e költészet, nem a múltban, tág tért nyitva az alanyinak, szélesbítve a reflexio körét a belső, a szellemi élet ábrázolása által. A szív óhajainak, vágyainak költészete volt ez, a szerelem és gyűlöleté, az öröm és fájdalomé.

Kezdeményező, és szóvivő is egyszersmind: *Lesbos*, a gyönyörű sziget, manap *Metallino* névvel, Kisázsia Aiolis tartományától nyugotra, az *adramytteni* öbölben, derült ég alatt, mérsékelt, egészséges égaljjal, elragadó tájakkal, bővölködve a természet minden áldásával; gabna, olaj, füge, bor nagy mennyiségben, s kitünő minőségben termett a szigeten. A szőlő, mint Stoll mondja,¹⁾ nem fán termett, mint egyebütt hanem mint a borostyán, végig terült a

¹⁾ Die Meister der gr. Lit 831.

földön, úgy hogy miként az ókor beszéli, a kis gyermek a pólyából csak kezezkéit kellett hogy kinyújtsa, s legott részesült Dionysos emez adományában. Termékeny volt e sziget a nélkül, hogy buja; s gazdag, a nélkül, hogy elpuhult volna. Politikailag szintén nevezetes szerepet játszott a sziget népe, mely oly erőre tett szert, hogy a királyság eltűnte után a nemesekre bízott hatalmat ezektől elvette, s kényurakra bízta. De sokan visszaéltek e hatalommal, míg nem a nép a fölemelkedő kényurakat egymás után leverve, végre beléfáradva a pártküzdelmekbe, Pittakosra bízta a hatalmat, ki teljesen újjá szervezte a szigetet, úgy politikai, mint társadalmi tekintetben. S Pittakos egyrészt legalább az által, hogy a szigetet új, szabad és finomabb műveléssel ismertette meg, nem csekély befolyással volt a költészet, és illetve a dalköltészet felvirágozására is.

Lesbos, tovább menőleg, a zenében is hangadó volt évszázadokon keresztül. Forrón, hevesen keringett a vér a lesbosiak ereiben, s az érzelem legmagasabb kitöréseit, az érzelmenek lázas hullámát tekintve, egyedül, páratlanul áll a görög néptörzsek között. Rendkívül finom érzékkel volt megáldva a lelki s testi szépség iránt egyformán, szerette a fényt, a pompát, törekedett a rögös földi életet lehetőleg kellemessé tenni. Egy oly nép pedig, mely az érzelmeket ily erősen hangsúlyozta, természetesen kitünő előszeretettel viseltetik az ének s zene iránt, mely tény már az ókorban elismerték, s következő monda által szentesíték: — Mikor a thrák mainádok, Bakkhosnak, a bor istenének kísérői Orpheust, az isteni dalnokot széttépték, ennek feje lantjával együtt a Hebros folyamba esett, s ez aztán mindkettőt a tengerbe vitte. A tenger hullámai dalolásra késztek a főt, a szél pedig megérintve a lant húrjait, kíséretet zengett a dalhoz. Így jutott a fő és a lant Lesbos szigetéhez, hol fölvtették mindkettőt, s az elsőt egy későbbi Bakkhos templom helyén Antissában eltemették, a lantot meg Apollon szentélyében őrizték.

Lesbosból indult ki a zene gyökeres átalakulása. *Terpandros* (680—640) megkezdte a hangjegyírást, a homerosi hymnosokat dallammal látta el, és az addig csupán 4 húros lantot 7 húrúvá tette. Utána a két *Olympos*, *Klonas*, *Thaletas* működése folytán, a fuvola és lant együtt alkalmazása által egészen új zenealakok kezdtek vala divatba jöni. E már elért eredményeket az aiolok kitünő tapintattal, ügyességgel használván fel, csakhamar felvirág-

zott az aiol zene, melynek élénksége, tüze, a dór komolyságtól határozottan elütő természete valóban az aiol nép jellemére vall. E zene se nem komoly, egyhangú, mint a dór, se nem túllágy, könnyed, mint az ion, hanem a kettő között áll, és dallamosságra törekszik.

Ám ne feledjük továbbá azt sem, hogy a zenének eme tökélyig fejlődésére nézve különösen hatott az a körülmény, hogy az aiolok a zenét legfőbb nevelési eszköznek tekintették.

Hogy mily nagy fontosságot tulajdonítottak a zenének, erre nézve elég ama jellemző adatra hivatkoznom, hogy a mityleneiek, Lesbos fővárosának lakói, tengeri uralmuk korában, a pártoskodó szövetségeseket ¹⁾, hogy megtagadták tőlök a zenében való oktatást, a ki meg a zeneművészetben járatlan volt, arra lenézéssel, megvetéssel tekintettek.

A már vázolt, előkészített pályán fejlődött ki a görög lantos költészet aiol iskolája, melynek egyik fő képviselője *Alkaios*, ²⁾ — a másik pedig az, kiről jelenleg akarok szólni: *Sappho*.

Ugyanazon kornak — mint *Alkaios* — gyermeke, az *Alkaios*nál még sokkal kitünőbb költői tehetségű *Sappho*, az ókor egyhangú ítélete szerint Göröghon legkitünőbb költőnöje. Egy epigramm szerint mint *Homeros* a férfiak közt, úgy áll *Sappho* a nők közt egyedül elérhetetlenül örök időkre. *Alkaiossal* kapcsolatban mint az aiol lyrikus költészet betetőzőjét tiszteli az utókor.

Sappho szintén Lesbosban és pedig e sziget nyugoti partján egy kis városkában, *Eresosban*, született tekintélyes családból, s élete körülbelül 620 körül esik Kr. e. Első kiképeztetését épen az aiol műveltség középpontjában, *Mitylenében* nyerte, hol úgy a magán, mint a társadalmi élet jóval túlhaladta a többi aiol helyekét.

Sappho valódi nő, a szó legnemesebb értelmében, ki sohase lépte át a nőiség határát. Dalaiban a háborúról, tengeri utazásról stb., melyek *Alkaios*nál oly megszokott themák, említést se találunk; sőt politikáról se szól egyetlen fenmaradt töredékében sem, habár ő is átélte hazája szenvedéseit. S ezt nem azért teszi, mintha a küzdelmekben — a menyinyire körülményei, állása, nőisége

¹⁾ *Aelian Var. Hist. II. 359.*

²⁾ Kiről „*Alkaios*“ cz. művem felolvastatott a Phil. Társ. márczius 5-ki gyűlésén.

engedék — teljességgel részt nem vett volna ; hanem kétségtelesen ama helyes természetes érzékénél fogva : hogy mind az nem a nő körébe tartozik. Ámde aztán mindazt, a mi korából érdeklí és érdekelheti, kristálytisztá lélekkel, üde kedélylyel, igazsággal, őszinteséggel éneklí meg, egy bizonyos öntudattal, nyílt ártatlansággal érintve minden egyes tárgyat.

De mi hát a nőket megillető kör a költői működésben ?

Szűk korlátok közé szorúl biz az. Mindenek előtt e szűk körbe esnek a természet szépségei, melyek a költőnő keblét hullámzásba szokták hozni, s hozták Sapphoét is. Már Alkaiosnál megtaláljuk nyomát a természet szemléletének, de Sapphonál eme legártatlanabb vonzalom sokkal mélyebb és sokkal magasabb fokig emelkedik. S ez a görög lyrának általános jellemvonása. A görög lyra, habár csak töredékekben maradt ránk, számtalanszor mutat a természet vonzereje iránt nyilatkozatokat. Így Sappho is a természetet és az emberi lélek sorsát úgy tekinti mindenha, mint a költői izgalom legyőzhetetlen, elnémíthatatlan forrásait. Örömmel mélyed el a csillagos ég szemléletébe, bámulatába :

A csillagok ragyogó arczukat
Elrejtik a szép Selene megett,
Mikor ez a kék egen megjelen
S világitva fénylik a föld felett.

Mily öröm hogy az éj sötétéből a hajnali pir kiszáll, mikor
Épen jön Eos arany sruival, —

csaknem olyan ez, mint mikor a tél zivatara után a tavasz közeleg s azt mintegy bevezetve

Te fülmile, kikeletnek édes hangú hirnöke.

Mily remegő szívvel, mily kizárólagos női gyöngédséggel írhatta a következő sorokat, egy madárkáról, melyet a vadász elejtett :

Megmerevült gyöngé szive, s könnyű szárnyai lankadtan hulltak alá a földre.

Mily édes merengéssel hangzanak füleinkbe e szavak :

A hűvös nedv megsusogatja az almafa ágait, s a lombok mozgásánál szender száll alá.

Örömsugárzó szemekkel tekint egyik barátnőjére, kinek

Gyöngé nyakát illatos koszorú köríti.

Hadd említsem meg most itt, a mi szintén Sappho költői működéséhez fűződik, ő teremtette meg az úgynevezett *sapphói* versszakot, melyet a rómaiaknál Horatius, nálunk magyaroknál Berzsenyi használt különösen, de mások is használtak, mint pl. Kölcsey a «Szabadsághoz» cz. költeményében.

Említettem már, hogy az aiolok legfőbb szellemi élvezetnek tarták a zenét. E művészeti ág fejlesztésére kiválóan bő anyagot s elég számtalan alkalmat nyújtottak az istenek ünnepei, melyeken úgy egyesek mint karok bizonyos tekintetben nemes versenyre keltek egymással. Dallamaik kifejezték a vágy és szenvedély, erő és bátorság által sokszorosan át meg áthatott kedélyt, s már az erre alapított költészet, mely a társadalmi élet érdekeivel, s az alanyi érzelem legkülönbözőbb nemeivel foglalkozott, méltán volt «par excellence» *dalköltészetnek* nevezhető.

Szóltam az istenek ünnepeiről, melyek énekkel, zenével és tánczczal voltak egybekötve. Ily fejlődött álláspontnak megfelelőleg az igények is magasra voltak csigázva; a nyilvános fellépések már nem lehettek a pusztá véletlenre bízva, a rögtönzés már nem elégítette ki a hallgatókat, a gyakorlatlanságot nem tűrhette a finomult műérzék. S a mi még döntőbb bizonyíték: a karok betanítása a rendszeres, szabályos, és szabatos előadásra, okvetlenül feltételezi a karvezetőt. Az pedig természetes, hogy a kar betanítását — kivált ha zenész is volt — maga a szerző, a szövegköltő vállalta el, mert hiszen ő tudhatta legjobban, hogy minő előadás illik és kell az illető műhöz. Ez által meg egészen természetsszerűleg fejlett ki bizonyos közelebbi, szorosabb viszony a kar és a költő, illetőleg egyszersmind karvezető között, úgy hogy a kettő úgy szólván egy egészet, mondhatnám: egyesületet alkotott. A legrégebbről bizonyos tudomásunk van — ha szabad modern kifejezést használnom — az a *Sappho-társulat*, így neveztetve ez megalkotójáról és fejről: Sapphoról.

Oly élénk természetnél, mint az aioloké, nem csoda ha a társadalmi élet Lesbosban sokkal szabadabb körben mozgott, mint Görögthonban bárhol. Ennél fogva a nők helyzete is egészen más volt, mint egyebütt. A nő ott részt vett a társadalomban, nemcsak létezett, de élt is családja körében, míg másfelől megjelenhetett nyilvános alkalmaknál is, mint minők az istenek ünnepei, vagy a nemzeti játékok, versenyek voltak. És ha a már — untig fölösen — érintett rajongó természethez vesszük még a kiváló költői erőt

úgy nagyon természetesnek kell találnunk, hogy Sapphonak a zene meg a költészet iránti vérmes ragaszkodása már nagyon korán nemcsak abban nyilvánkozott, hogy ő maga foglalkozott azokkal, hanem hogy barátnőit, kikben a költészet lángjából egy szikrát látott — maga köré gyűjtötte, s a csakhamar nagy számban összegyűlt hajadonokat oktatta, nevelte. Ő volt feje a társulatnak, melyet „*Múzsák házána*k“ nevezett, s célul tűzte ki barátnőivel együtt kedvet, hivatást ébreszteni a nagy közönségben a zene és költészet iránt, s ha már volt, tovább fejleszteni azokat. Voltak művészársnői is, kikkel együttesen tanította a többieket. Úgy kell ezt képzelnünk, hogy a költőnő társai közül kiválasztva a tehetségesebbeket, illetve képzetebbeket, aztán ezekkel közösen vezette a kezdőket. A társulat élén állott — mint már említém — maga Sappho, mint tanítója mindannak, a mi szép és nemes, mindannak, a mi jó és igaz, mint művésznő a múzsai művészetekben.

Sappho műveit az ókori tudósok kilencz könyvre osztották, ránk azonban, pár nagyobb ódán kívül, csupán töredékek maradtak, s így Sappho működéséről fölvetett tárgyunkat illetőleg is teljes képet nem igen alkothatunk, elég ha fogalmat szerzünk róla.

Mindenek felett biztosan jelezhető az, hogy mily odaadással, komolysággal, és mélységes kedélylyel fogta fel hivatását; jelezhető a fenmaradt töredékekben itt-ott elszórt intelmek nyomán, mint pl.:

Ha elterjedt szívedben a harag, vigyázz a csacska nyelvre, —
és ezekből, ilyenekből kell elvonnunk Sappho világ- s életnézetét,
ezek alapján kitűnik a cél is, melyet maga elé tűzött a „*Múzsák házára*“ nézve.

Kellem és vidámság, erény és gazdagság, — röviden kifejezve, — ezekből áll véleménye szerint az igazi boldogság. És a görög felfogás e tekintetben alig ró ki más író műveiből oly tisztán, gyermekdeden, élénken és híven, mint Sappho költeményei, helyesebben ma már csak töredékeiből, minők:

Szeretem a boldogságot, és én részesültem a fényben s a szépben, —
vagy: A fájdalomakat s gondokat vigye innen messze a szél. —

Hanem Sappho távol van attól, hogy az élet örömeit s javait túlbecsülje; ellenkezőleg kinyilatkoztatja, hogy

A gazdagság erény nélkül oly lakó,
Mely a kártól, veszteségtől meg nem ó.

Az erényről, s lelki méltóságról, emelkedettségről félreismertetetlen önérzéssel szól, az erkölcsi szépséget kiválóan, s erőteljesen hangsúlyozza, az élet legdrágább kincseiül állítva azokat. Kiténik ez csak emez egyetlen töredékéből is :

A ki szép, csak a szemre nézve az,
De a ki jó, már ez által szép is.

S míg egyfelől óva int attól, hogy az élet esetleges, mulékony javaira büszkék, féltékenyek legyünk, addig másfelől számos töredékéből meglátszik, hogy nő volt, nőiségét ő se tagadhatta meg. Erre vallanak oly töredékei, melyekben öltözködésről, piperéről, a nők magaviseletéről stb. beszél, pl.

Esztelen, ne kérkedj ékszereddel oly nagyon !

vagy : Lábaid borítsd be a tarka szíjjal, a lyd műremekkel, —
s valószínűleg ide sorozandó e három szóból álló töredék :

Tarka színekkel vegyítve — — —

Egyik töredékében beszél arról az eszközzel, melylyel a haját sárgára szokták festeni; egy másikban meg biborszínű kendőről; majd meg egyik növendék lány öltözetét támadja meg, ki bizonynyal másra, nem ő reá hallgatott, azért áll rajta oly ízlés-telenül a ruha.

Hadd mutassak itt rá vidor kedélyére is. Sappho mindenben szívesen vesz részt, a mi csak vidámsággal van összekötve. Gyönyörrel nézi a leányok bájos lejtéseit a szabadban, s elragadtatva kiált fel :

Ily művészileg táncoltak egykor a krétai lányok az oltár lépesői körül, a puha gyöp virágait taposva.

Egy társas lakomán hívja Aphroditét, hogy részt vevén az általános derűtségben, nektárral lássa el a társaságot :

Jer oh Kypris, örömek anyja, tölts a vidám lakomára dísz-aranyserlegünkbe nektárt.

Ő maga állandóan víg, s a vidámságot óhajtja másnál is, sőt bizonyos mértékben meg is kívánja :

Arzod is szép, magad is gyöngéd vagy,
De a földön nincs nálad komorabb.

Még mikor ő meghal, még akkor is vidámak legyenek mindnyájan, mert

Nem szabad e házban, mely a múzsákat szolgálja, halotti daloknak hangzani, ez nem illő hozzánk.

Vessük most már egybe az eddig mondottakat, s szinte előttünk áll a kedves társaság, vidáman, egyszerű boldogságban, midőn a költőnő szól: «Isteni lantom, zendülj meg!» oktattva, útasítva egymást, s köztük mint tünemény... Sappho.

Minő viszony volt hát a költőnő s társnői közt? ez most a kérdés.

Találóa hozta párhuzamba már Maximus Tyrius (VIII. 94), egy nyelvész a Kr. utáni 2-dik évszázadból, Sapphonak tanítványaihoz való viszonyát a Sokratesével az athenai ifjakhoz. Ez író következőket mondja: «A lesbosi hölgy vonzalma — ha szabad a régít az újjal hasonlítani egybe — mi egyéb, mint a Sokrates vonzalma? hiszen mindkettő a barátságot, amaz a nőket, ez a férfiakét ápolja. Önmaguk mondják, hogy szerettek sokakat, és sok szép elragadta őket. Mert a mi Sokratesnek Alkibiades, Kharmidas és Phaidros, az volt a lesbosinak Gylinna, Atthis, és Anaktoria; s a mik Sokratesnek Prodikos, Gorgias, Thrasymakhos és Protagoras a versenytársak, az Sapphonak Gorgo és Andromeda.

Ugyancsak említett író adja jellemzésül következőket (XXIV. 9): «Légy üdvözölve Ion», mondja Sokrates, — «légy ezerszer üdvözölve általam Polyanaktidas lánya!» mondja Sappho. Sokrates kinyilatkoztatja, hogy Alkibiadest ugyan már régóta szereti, de nem akar közeledni hozzá addig, míg nem látja, hogy az teljesen meg bírja érteni beszédét; — «Te még akkor kis, kellemetlen lánynak tűntél föl előttem» — mondja Sappho. Amaz így szól: «Eros nem fia, hanem kísérője és szolgálja Aphroditének,» — emez: «És te Eros, te szép szolgálja.»

Részint eme, részint más idézetekből, s a költőnő saját szavaiból elvonhatjuk a következtetést, hogy: Sappho és Sokrates vonzalma társnőik, versenytársaik és növendékeik iránt jóformán ugyanaz; mint Plato nagyon szépen mondja: az égi szeretet, mely arra indítja az embert, hogy a szellemvilágnak vele született eszményét egy másik lélekbe is átültesse, tovább fejtsse, s a tökély fokáig emelje.

S valamint Sappho lelkesültsége művészetére iránt, épp úgy kitűnik töredékeiből ragaszkodása, szeretete társnői, növendékei irányában is. A Múzsák, Kharisok segélyét kéri, hogy minél többet tehessen övéért, így:

Ide hát bájos Kharisok, szép fürtű Múzsák!
 vagy: Rózsapiros karu Kharisok, Zeus lányai, jertek hozzám!
 vagy: Ide Múzsák, elhagyva az arany házat!

Majd meg dicsőíti a Múzsákat, mint istennőket, kiknek köszönheti a költői erőt, s azt, hogy oktatni tud:

Kit megtiszteltek az által, hogy művészetükkel megajándékoztak.

És boldognak érzi magát, ha övéi közt lehet, a legnagyobb örömmel kiált fel:

Hangozzék hát a dal édes bájosan barátnőim örömére!

Barátnői örömére, kiknek kellemét, szép szemeit, bájos hangjait hizelgően meg-megdicséri, kiktől elválni nem bírna soha, azért mondja:

Vonzalmam irántatok, ti szépek, örökre megmarad.

Öröme határtalan, ha látja növendékei haladását, s ilyenkor nem is fukarkodik a dicséréssel, pl.

Nincs egyetlen lány is, ki Helios világát látta, a ki oly ügyes volna a művészetben, mint te vagy gyermekem.

Ellenben kevélyen útasítja vissza a tudatlanok kicsinyléseit, megvetéssel sújtja azt, ki a művészetek iránt nem bír lelkesedni. Erre bizonyít egyik töredéke, mely Kölceseink fordításában így hangzik:

Meghalva fogsz feküdni majd,
 S emlékezet nem fog maradni
 Felőled a halál után.
 Nem fűztél rózsalombokat
 Pieriából homlokodra,
 S fény nélkül szállsz a föld alá
 S nem fogsz Olympra fel, magasan
 Röpülni a holtak közül.

Ám önmagáról, s köréről a legtisztább önérzettel, s a legnagyobb öntudattal mondja:

Tudom, hogy rólunk később is megemlékeznek.

Hogy Sapphot növendékei iránt a szeretetnek minő heve lelkesíté, legvilágosabban mutatja egyik nagyobb ódája, melyet egyik növendékéhez, Atthishoz írt, s mely Hegedűs István fordításában így van:

Boldog istenként az a férfi mindig
 Én előttem, ki közelelben ülhet,
 Lesve figyelvén ajakidnak édes
 Lágy csevegését.

S lát mosolyt, mely hő epedésre gyúlaszt
 Arczidon, melytől szívem égve lázban
 Ver, csapong; mert hiszen te előtted a szó
 Ajkamon elhal.

Elakad nyelvem, fölemésztve rajtam
 Tűz fut át, vesztem szemem világát,
 Égbe vész az már, s füleimbe egy hang.
 Cseng süketítve.

Homlokom sűrű veritéket izzad;
 Reszketés tölt el, halavány leszek, mint
 Hervadó fű és vele aszni látszom
 Én is, oh Atthisz!

A felhozott néhány töredék, remélem, elég világosan mutatja, hogy Sapphot nem közönséges, nem mindennapi szellem hatotta át, — nem, — hanem a szív tüzes szenvedélye. Élénken, forrón szerette barátnőit, mintha mindannyi édes testvére lett volna. Ezekből látható, érthető: minő érzelem foglalta el Sappho szívét akkor, mikor amaz ifjú lelkeket az istenek tiszteletére, az igaz, jó és nemes bámulására, valamint követésére vezette, mikor a múzsai művészetekre, azaz az összes szellemi képzésre oktatta.

Lássuk, mit mondhatunk már növendékeiről.

Meghitt barátnői, illetve tanítványai, szóval a Sappho-kör tagjai közül néhánynak tudjuk nevét, s a főlebb felhozottakhoz még következőket kell csatolnunk: Telesippa, Megara, Erinna, Baukis, Damophila, valószínűleg a költőné kartársai, a társulat vezetői; Amagora, Gongyla, Eyneika, Amythone, Mnasidika, Pyrinno, Mnais, Kydno, valószínűleg mint növendékek. Egyébiránt biztosan eldönteni azt, hogy melyik volt ezek közül társnője, melyik tanítványa, az adatok hiánya miatt teljes lehetetlen.

Legtöbbet Atthishoz való viszonyáról tudunk a költőnőnek, kit maga meg is nevez. Úgy látszik e leányt kiválóan szerette. Már mint kis lány, felkölté Sappho figyelmét, de

Akkor még kellem nélküli gyermeknek látszál

mondja hozzá a költőné, mintha utána gondolta volna: én pedig csak azt szeretem, a ki kellemteli.

Hanem mikor felnőtt a kis lány. elbájolta a költőnőt s azért ez Aphroditéhez fordul, hogy tegye őt nagyon kedvessé a hajadon előtt, adja, hogy az szeresse őt:

Oh aranykoszorús, habszülte istennő, add e boldogságot érnem!
s Atthisnak nyíltan bevallja :

Szeretlek Atthis, forrón, régóta már.

Valami ellenállhatatlan, erős vonzalom fűzé e lányhoz mindjárt első pillanattól kezdve. S végre a lány csakugyan tagja lett a Sappho-körnek, ölelő karokkal fogadja őt a költőnő :

Jer, hadd öleljek meg, én szívem gyermeke.

Ámde mind eme jószág daczára is Atthis nem bírta ugyanoly mértékben viszonzni mesternője szeretetét, mert szívét épp akkor egy másik, amannál hevesebb érzelem töltötte be: a szerelem. Sappho korán észrevette, hogy Atthis nem ragaszkodik úgy hozzá, mint ő ohajtá, s e miatt szomorúan fel is sohajt :

Fáj, hogy egy mást inkább szeretsz, mint engemet.

De Atthis inkább lőn hűtelen hozzá, mint ama máshoz. Sappho egész lelkében megrendülve szól :

Te elfeledtél engem, — és

Eros, az édes keserűt adó, ellenállhatatlan szörny kínoz minden erővel; Atthis, te gyűlölsz, nem gondolsz rám, s velem, te Andromedához pártolsz.

Közbevetőleg megjegyzem hogy e sorokból láthatólag az az Andromeda versenytársa volt a költőnőnek; ezért volt oly különösen fájdalmasan érintve Sappho önérzete, s így nem csoda, ha a gyűlölt versenytársnőről lenézőleg nyilatkozik, egy kissé túlságig ragadtatva «pórnőnek» nevezvén azt, «ki izléstelenül öltözködik». Majd meg midőn Andromedát valami nagy szerencsétlenség érthette, elkapottan, kárörömmel kiált föl :

Így hát Andromeda elvette méltó büntetését.

Kínos elkeseredettséggel mondhatta a költőnő, talán Atthis elpártolása alkalmából :

Eros ismét megrendíté szívemet oly erősen mint a szélvész, mely kitéri az erdő fenyűjét, —

és a hálatlanság nagyon leverhette, mikor így szólt :

Kikhez szeretettel fordulok, azok keserítének leginkább.

Hanem azért ő maga mondja, hogy

Nem vagyok olyan, ki hosszasan tud haragudni, kedélyem szelidebb annál.

S bár elpártolt is tőle a hajadon, nem bír nagyon neheztelni rá, rosszul esik ugyan megválnia attól, kihez bizonynyal sok szép reményt kötött, de hiszen szeret az és szeretve van. És midőn az, boldogsága küszöbén állott, hogy ne örült volna?... Láttuk főnebb az ódát, melyet Sappho valószínűleg Atthis eljegyzésekor vagy éppen nászakor költött. Ennyit Atthisről.

A társulat többi tagjairól még ennyit se tudunk. *Erinna* kettő is van említve a görög irodalomban; melyik volt Sappho kor-, vagy éppen kartársa, eldöntve még nincs. A Pindaros görög lantos költő korában élt Erinna nevezetes töredékei is figyelemre méltók, de a Sappho idejében élt Erinnát elhomályosítja a meseternő. Közelebbről mit se tudunk róla. *Baukisiról* csupán annyi bizonyos, hogy telosi volt, s násza előtt kevéssel halt meg, *Damophila* pamphiliai (Kisázsia egyik tartományából) volt, onnan ment a Sappho-társulatba, s nem épen valószínűtlen, hogy a nagy költőnő halála után a társulat vezetője lett. Hymnusokat s szerelmi dalokat költött.

Az első irodalmi kör egyes tagjainak működését illetőleg a legnagyobb bizonytalanságban, mondhatnám ismeretlenségben vagyunk. Az irodalom nem tartotta őket elég érdemeseknek az utókor számára megörökíteni, mert összműködésük bármily eredményes lehetett, önálló működésük elhalványult Sappho kiváló tehetsége s tevékenysége mellett. Az idő elsöpörte műveiket, s mi most legfelebb csak találgatásokra szorítkozhatunk.

Nincs most egyéb hátra, mint elmondanom, összegezmem: mit tett, mire hatott «az első irodalmi kör»?

Mindenek előtt megteremté vagy inkább megszilárdította az alanyi költészet egyik ágát, mely az ókori irodalmon átjött az újabb korba, mint előfutárja a modern lyrának.

A másik szintén fontos eredménye e társulat működésének az, hogy ekkor lett igazán hely biztosítva a görög nőnek a társadalom soraiban; e kör keltett legelébb érdeket a nő lelki élete iránt.

S egy harmadik eredmény az, hogy a nőemancipáció hirdetése által úgyszólván új tért nyitott meg a vonzalom körében. A szabad, az önkénytes, az odaadó szerelmet hangsúlyozta Sappho és köre, azt, a mely a szív őszinteségén alapúl, és azt, a mely szereti mindazt, a mi művészileg szép, költőileg emelkedett, s szellemileg lelkesült. A Sappho-kör befolyásának tulajdonítható,

hogy a görög szerelem elvesztve azt, a mi benne hatalmaskodó, erőszakos, másfelől félnék és alázatos vala, mindinkább fölvevé a gyöngédségnek és csinnak azt a jellegét, mely Görögthonban ily mértékben nem volt meg soha, melyet a rómaiaknak nem sikerült elérhetni, s melyet a középkorban a spanyolok és francziák felújítottak ugyan egy pillanatra, de csak, hogy a 16. és 18. évszáz a valódi megindulás nélküli tettetésbe és szeretkező marquis-k materialismusába fullaszsa.

Sőt végül még egy közvetett hatása is volt e körnek, — az, hogy a férfinemnek szintén törekednie, haladnia kellett szívből, lélekben egyiránt, hahogy a nők tetszését meg akarta nyerni.

Méltó csodálkozással kérdezhetné most már valaki: hol van az a Sappho, kinek életében, sorsában annyi a vonzó báj, annyi az ábrándszerű? és hol a nő, ki meghalt szerelmi bánatában? a költőnő, ki a tenger hullámaiban lelte sírját? A felelet egyszerűen az, hogy az a költőnő, az a nő a tudomány terén nem létezik többé. De hadd érintsem legalább a lehető legrövidebb vázlatban az egész dolgot.

Több ízben szoltam már az aiol nép vérmes természetéről, lángoló érzelméről, melyek Sapphonál, kit a költészet neve is lelkesített, még a hatványozott alakban jelentek meg. Tettem említést arról a forró ragaszkodásról is, melylyel Sappho tanítványai, barátnői iránt viseltetett. Utaltam a nagyszerű költői működésre is, mely dicsfényvel vevé körül a legnagyobb görög költőnőt. Hanem e dicsfény sok ideig el volt homályosítva, Sapphonak eszményi alakja torzképpé törpítve. A 4. évszázban az életnézetek mindinkább prózaiakká váltak, az emberek nem érték a lesbosi hölgy szavát.

A közép és új attikai vigjátékírók (404—260 Kr. e.) kik a multból vett egyes érdekes egyéniségeket s eseményeket is műveikbe vontak — főként az irodalom s mythologia köréből — természetesen tetszésük, céljaik szerint idomították át és el azokat. Ezekon lehetne a méltó vád, ezek volnának hibáztathatók azért, hogy Sappho magasztos alakját a porig ránták le, ha ugyan nem szolgálhatna némi mentségökül vigjátékíróságuk. Bármint van is a dolog, a részben alig menthető, hogy Sappho forró szeretetének, és gyöngédségének nyilatkozatait egyszerűen mint gyarló szenvedélyt ábrázolják. Hat vigjátékról tudjuk, hogy «Sappho» volt címök, de mindezek, fájdalom, elvesztek, s így csak sejtenünk

lehet tartalmukat. Van azonban Menandertől, egy újkori vígjáték-írótól «Leukadia» cz. alatt néhány töredék, melyek a legrégebbről tudósítást teszik Sapphónak az ismeretes Phaon iránti szerencsétlen, viszonzatlan szerelméről, s ebből következett tengerbe ugrásáról. Ama vígjátékíróknak volt egy menthetetlen hibájuk, hogy t. i. a mondákat, regéket készpénz gyanánt vették, s utóbb évszázakon keresztül, mint történelmi adatokat tekintették. Ebez képest különösen két dolgot kell figyelembe vennünk. Ama drámaírók abból indultak ki, hogy nekik cselekvény kell, s ha az épen kéznél nincs, teremteniök kell. Másfelől a félreértés nagyban származhatott onnan, hogy a Sappho után jövő későbbi költők nem voltak szokva az érzelmenek oly heves nyilatkozatait hallani *egy nő ajkáról*, ha csak nem a szerelem mondatja vele. Így ütötte fel hát egyszerre hydrafejét az a vád, hogy Sappho szerelmében női méltóságát áldozta fel, s az a másik, hogy barátnői iránt természetellenes vonzalmat érezett. — Nem lehetetlen, hogy a költőnőtán már akkor az ő idejében gáncsolták, ámde Sappho a magaszatos célzra törekvése mellett minden eshetőleges gyanusítást hálátlanságnak, rosz akaratnak, irigységnek bélyegzett, és egész őszinteséggel leplezetlenül, biztos, zavartalan öntudattal szólt arról, mi szívének erőt, lelkesültséget, életet adott. Az utóbbi vád, szóra is alig méltó. Az elsőről megjegyzem, hogy az ítéset vizsgáló nyomozásai, a tudományos búvárkodás világa a jelen évszázban *egy Weleker, egy Gellert, egy Arnold vagy Kock* fáradozásai folytán eloszlatak a mondának, regének homályát; kiderítették, hogy a dolog egészen másként van; Sappho neve ismét a régi szép fényben ragyog. Nem is emlékezve arról, hogy Sapphonak egyetlen töredékében sincs említve Phaon, mi tán abból is kimagyarázható volna, hogy az idő épen ezeket sodorta el előlünk, — a mi ugyan egy kissé különös, nem eléggé indokolt magyarázat, — fontosabb érv az, hogy Sappho némely adatok szerint boldog családi életet élt, s 60 éves korában halt meg. Ha mindjárt nem is fogadja el valaki, hogy férje s gyermeke volt, már a 60 év oly kor, melyben az ember, ha ugyan egyáltalában lehet szerelmes, aligha ugrik tengerbe egy viszonzatlan szerelem miatt, a mihez tán az élet addig eléggé megszoktathatta. A dolog hihetetlen voltát bizonyítja, valamint azt is, hogy Phaon tulajdonkép csak költői fictio — még az a körülmény is, hogy ugyancsak az új attikai vígjáték-irodalom Sapphonak oly tisztelőit említi, kik már idősorozati szempontból

se lehettek azok, mint pl. *Arkhilokhost*, ki Sappho születése előtt már több évszázattal meghalt, vagy *Anakreont*, *Hipponaxot*, kiket határozottan bölcsőben ha ringattak, mikor Sappho már búcsút mondott az életnek. Vegyünk még ide két dolgot. A vígjátékíró tudvalevőleg nem igen törődik a történelemmel, hanem úgy dolgozza fel tárgyát, a mint céljaira éppen legalkalmasabb, — ez eljárásnak hát Sappho is alá volt vetve. Végül ne feledjük azt, hogy a görög vígjátékírók maguk is annyira zavarban voltak e tárgyat illetőleg, hogy a képtelenségeknek némileg kiegyenlítése végett egy második Sapphot teremtettek. — Mindent összevéve, korunkban már elvitázhatatlan tény az, hogy ama szikláról leugrás valótlanság. Sappho női méltóságát nem tagadta meg soha, a szerelmében végzetes sorsu Sapphot nem ismerjük többé.

De úgy hiszem, leverő ez csak azokra nézve lehet, kik a titokzatost, érdekést, regényszerűt többre becsülik a valószínűnél, többre még a valónál is. Higyük el, Sappho költői dicsfényének sugárai nem homályosulnak el legkevésbé sem. Mindezzel azonban nem akarom azt mondani, mintha Sappho, a déli ég heves szülötte, ment lett volna attól az érzelemtől, a mely «mindent pótol» s melyet «nem pótolhat semmi.» Ellenkezőleg. Sappho bizonynyal egyetlen istenhez se szólt annyiszor mint éppen a szerelem istennőjéhez. Ez a heves természetű és költőileg is oly annyira lelkesült nőnél könnyen érthető. Ámde «Es scheint — jegyzi meg Welcker (Sappho von einem herrschenden Vorurtheil befreit, 85. köv.) — dass feurige südliche Naturen durch die reinsten Regungen so heftig ergriffen werden können, wie nördliche Menschen selten, wenn sich noch keine Begierde in ihre Anwandlungen eingemischt hat. Und doch nehmen bei reizbaren Personen auch unter uns leicht alle Neigungen zuweilen den Charakter der Liebe an, und sollten solche Neigungen mit aller möglichen Freiheit dichterisch dargestellt werden, so würden sie der Liebe nur noch ähnlicher werden,» — és e megjegyzés úgy hiszem elég arra, hogy átlássuk valótlanságát a Sappho ellen intézett ama másik vádnak, mintha növendékei, társnői iránt egyebet érzett volna a tiszta, igaz, de forró rokonszenvnél, barátságánál. Szeretett valódi szerelemmel is, az bizonyos, de nem társnői iránt érezte azt. Barátnőire vonatkozólag utalok ismét ama fölebbi nagy ódára. A mi pedig Sappho szerelmét illeti, álljon itt ismertetőül legnagyobb műve Hegedűs István fordításában :

Afroditéhez.

Fényt sugárzó isteni Afrodité,
Lánya Zeüsznek, törbe csaló istennő,
Esdve kérlek, hogy ne gyötörj, kínozz már
Annvi keservvel.

Jójj ó most is, régen a mint jövéel te,
Hajtva esdeklő szavaimra, hozzám,
Messziről, ott hagyva égi lakát atyádnak
Ide robogván.

Fényt lövellő, szép, aranyos fogattal,
A sötét földnek közelébe hozván
Két veréb, s szárnyuk susogása zúgván
A levegőn át.

Gyorsan jötenek, s mosolyogva kérdéd
Boldog istennő ragyogó szemekkel,
Hogy mi lelt, mi sebze meg, a miért oly
Esdve híválak.

«Mondd, szived lázban ki után sovárog?
Kit gyulaszszak hó szerelemre újból
Te irántad, mond, ki epeszt, gyötör, kinz,
Téged, oh Sappho ?

Ha kerül most, még fut utánad ő majd,
Visszaüz bár mostan ajándokoddal,
Fölkeres még s bárha elüzöd, untig.
Üld szerelemmel.»

Most is, ó jer, gondjaimat te enyhítsd,
Bármí vágy keblem csak epesztí, töltsd bé
És tusáimnak közepette mindig
Légy te segítóm.

Kevés van már hátra, mit ezúttal Sappho rövid ismertetéséhez tenni kívánok. Ő honosította meg a *pektis* vagy *magadis* nevű hangszert, mely két nyolczadot foglalt magában, s melyet két kézzel vertek. Ime hát zenészeti érdeme is volt költőnőnknek.

Nem szabad hallgatással mellőznöm itt végül Sapphonak, s az előtte tárgyalt Alkaiosnak viszonyát egymáshoz. Mindkét lángésznek költészete egyazon talajból meríté életszövedékeit, ugyan-

egy kor gyermeke mindkettő. A két nagy lélek rokonsága, vonzalma egymás iránt szinte természetes.

Alkaios egy ízben ekép szól: «Ibolyafürtű, magasztos, szendén mosolygó Sappho, szeretnék mondani valamit, de nem merem.» Valószínű, hogy itt valami szerelmi vallomás-féle következett vagy talán csak következett volna, ha Sappho nem felel neki vissza szüzies ártatlansággal, haragos szeméremmel: «Ha vágyad nem esre s szépre törni, s nyelved nem czélozna rosra, szemedet nem fátyolozná szégyen, kívánságot egyenesen kifejeznéd.»

Sajnos, e viszony keletkezéséről, fejlődéséről és megszűnéséről semmi tudomásunk sincs, de bizonynyal nem érdektelen tudni, hogy az ugyanez korban élt két nagy tehetség közt érdekes viszony s legalább a költő részéről nem egyszerű barátság létezhetett.

Ha az ítézet merészségeitől nem irtóznánk, talán mindkettőjüknek egyes sorait e tárgyra vonatkoztatva, többet mondhatnánk ama viszonyról: de nem szeretjük a pusztá találgatásokat, hozzávetéseket. Elég, hogy a latin közmondás: «a nagy szellemek találkoznak» — átvitt értelemben ugyan itt betelt.

Sok mindentről lehetett, talán kellett volna is szólanom, egyes részleteket behatóbban tárgyalnom. Így p. o. alig érintém Sappho nászdalait; röviden, csupán a bűvárlat által elért eredményeket hoztam föl Sapphonak Phaonhoz való viszonyát illetőleg, stb. stb. — Azonban részint, mert e cikk úgy is csak egy nagyobb tanulmány rövidre fogott kivonata, részint, mert e vázlat keretébe nem lehetett összefoglalnom mindent — megelégedtem most ennivel, más alkalomra tartva fenn a részletes tárgyalást.

Az újabb kor elismerését említettem már Sappho költői tehetségét illetőleg. Nem hagyhatok figyelmen kívül itt néhány megjegyzést az ő korból.

Platon tizedik Múzsának nevezte őt. *Strabon* (XIII. 2. 617) így ítél róla: «Sappho csodálatos egy jelenség, mert tudomásom szerint, emberemlékezet óta egyetlen nő se volt, ki a költészetre nézve vele összehasonlítható volna.» S *Plutarkhos* (*De Pyth. orac.*) így kiált fel: «Mily elragadó Sappho költeményei, mennyire gyönyörködtetik és elbűvlik az olvasót.» Kortársa *Solon*, a nagy államférfi, a hét böles egyike meg, midőn egy lakoma alkalmával Sappho egy dalát adták elő, legott megtanulta azt, mert, mint mondá, nem szeretne meghalni úgy, hogy ne tudja azt könyv nélkül. Egy regi epigramma szerint, mint Homeros a férfiak között, úgy

áll Sappho a nők között egyedül elérhetetlenül örök időkre. De elég. — Csak annyit említek meg még, hogy a mityleneiek a hála, bámulat, és elismerés jeléül ezüst- és ércpénzeket verettek a költő képével, mit a legnagyobb megtiszteltetésnek tekintettek a polgártársak részéről. A *Silanion* által ércből készített szobrát pedig örök dicsőségül felállították a Prytaneionban, a legtiszteletreméltóbb honfiak, az állam iránt különös érdemeket szerzett férfiak gyűlhelyén.

Ennyi csodálat, ennyi elismerés mellett méltán sohajthat fel az utókor: vajha ne volnánk kénytelenek oly csekély számú töredékek nyomán, oly hézagos fogalmat alkotni Sapphóról!

DR. BOROS GÁBOR.

Elhatározás.

— Khristopulos. ¹⁾ —

Ne éljek, ha szerelmi vágy
Egyszer bár csak perczre elhagy.
S ha meghalok, haljak meg én,
Kedvesemnek puha keblén.

A kit elhagy bájos Vénus,
Élte annak kinos és bus,
És hol Ámor nem mosolyg már:
Ott az élet rideg, kopár.

Oh te Amor s Afrodite,
Te vagy szívem legszebb disze.
Csak veletek együtt éljek,
S ti veletek haljak én meg.

Új-görögből.

DR. ERŐDI BÉLA.

---

¹⁾ Khristopulos Athanáz, kit rendszeren új-görög Anakreonnak neveznek, született 1772-ben Kasztoriában Makedoniában. Tanult Budán és Paduában. Nagytudományú férfiú volt s költeményeken kívül írt nyelvészeti és jogi munkákat is. Meghalt 1847-ben.

„A SZENVEDŐ KRISZTUS.“

Egy görög drámára akarom felhívni e «Közlöny» olvasóinak figyelmét, mely a három nagy tragikus művein kívül az egyedüli görög tragédia, mely az ókorból ránk maradt. Nagy híre van, s mégis kevesen ismerik valóban. Hogy ezt mindjárt drastikusan bizonyítsam, Gottschall cikkére a Krisztus-drámákról (Unsere Zeit 1881. 7. füzet, 44. l.) hivatkozom, a hol ezt találjuk darabunkról: «Ez a dráma a görög tragédia modorában van írva, kitünő mű-dráma sok retorikával: Euripides volt a szerző mintaképe; a későbbi passiojátékokkal csak a vallásos érzületben, a mely szülte, rokon.» Értekezésünk folyamában ki fog tűnni, hogy e négy állítás közt csakis az utolsó igaz, hogy t. i. a mi drámánk a passiojátékokkal csak a vallásos érzületben rokon, de szó sincs róla, hogy az antik tragédia modorában van írva, vagy hogy Euripides volt mintaképe. Különös szerepet játszik ez a dráma a világirodalomban. Költői értéke semmis, de a mű mégis fontos; fontos mint kulturtörténelmi adat, fontos állásánál fogva, melyet az antik és modern dráma közt elfoglal, fontos, mert klasszikus írókból merítette szóról szóra verseinek több mint egy harmad részét. A keresztény egyház tudósai, a kik szerzőjét kutatták, ép oly behatóan foglalkoztak vele, mint a philologusok, kik a mű segélyével Euripides szövegét akarták helyre ütni. Láthatjuk tehát, hogy a dráma több tekintetben érdekes, s hogy a behatóbb tárgyalást megérdemli. Ha a görög tragédia fénykorának termékeit «A szenvedő Krisztus»-sal összehasonlítjuk, csodálnunk kell, mennyire sülyedt a görög genius a századok folyamában. Ha egyes drámák az alexandriai korból ránk maradtak volna, úgy e folytonos sülyedést lépésről lépésre kísérhetnők. Így azonban e híres kor költészeteről csak annyit mondhatunk, hogy a klasszikus ókor alakjait megtartotta ugyan és a mythikus tárgyakon sem változtatott, de ellentétben mintáival csak egyes uralkodó házak tetszését akarta kivívni. Az udvar és a szaktudósok köre volt a közönség, melynek a korbeli tragikusok, a *παισις*, írtak. Midőn azután a keleten a szellemi élet lassankint egészen kihalt és a nemzeti vallást majd a legdurvább babona, majd a materialismus és a sophisták indifferentismusa váltotta fel, a költészet különböző fajai hiú versfargássá fajúlnak, míg a dramatikus költészet teljeseen elvész. De az

alexandriai kánonba felvett dramatikuskok mégis alapját képezték a grammatikus iskolákban tárgyalt anyagnak és különösen alkalmasaknak látszottak a keresztény egyes nézetek és fogalmak terjesztésére. Valamint a keresztény hit első hirdetői felhasználták a görög philosophikus iskolák dialectikáját saját tanaik terjesztésére, úgy a keresztény hitben rejlő költői eszméket az ókor klasszikus alakjába öltöztették, sőt ha lehetséges volt a költők sajátzavaival, hogy így azt a véleményt keltsék, hogy a görögök a szent ige hirdetői voltak, még mielőtt Jézus a földre jött. Ez által kettős célt értek el: először könnyebben megértethették a néppel tanaitkat, a mit el is értek, másrészt megczáfolták az új vallás ellen-seégeinek vádjait, hogy a keresztény hit a művelt és finom izlésnek nem képes kárpótlást nyújtani, s hogy követői sohasem emelkedhetnek oly fokig, mint a pogány ókor költői. Így keletkeztek egyes ó- és újtestamentomi könyvek poetikus körülírásán kívül, az u. n. Homércentok is, melyekben az Ilias és Odyssea vagy harmadfél ezer verséből, anélkül hogy egy betűt is változtattak volna rajtuk, mozaikszerűen Jézus életét állították össze. Drámai alakban pedig e korból a Megváltó szenvedéséről szóló nagy költemény maradt ránk.

Ez a theologikus dráma nincsen mint a Homércentok egészen vagy legnagyobbrészt Euripides műveinek verseiből összerakva, hanem gyakran némileg változtatva adja Euripides sorait, melyekből a költemény fele áll, sőt vannak egyes sikerültebb részei, melyek egészen önállóak. A dráma prologusában ki is jelenti a szerző, hogy *κατ' Εὐριπίδην* dolgozott, tehát nem azért vannak e versek átvéve, mintha saját nyomorúságát kölcsönözött rongyokkal takargatni akarná, hanem csak az idő romlott szokásának hódol, hogy az imént említett célt elérje. Hogy e költeményt keletkezése idejében és sokkal később is nagyra becsülték, azt a kéziratok nagy száma és eleganciája bizonyítja (l. Dübner kiad. präf. VI. 1.). Ezt részint a tárgy szentsége, részint a gyakori olvasás okozta. Hány kiváló klasszikust hanyagoltak el, míg ezt a centot számtalanszor másolták! Ez a körülmény is a mellett szól, hogy e művet századokon át az anatóliai egyház legünnepeltebb költőjének, nazianzi Gregoriusnak tulajdonították, bármily hevesen léptek is fel később e nézet ellen. Sok, sőt a legtöbb kézirat Gregoriust mondja a szerzőnek és egy bécsi kodex, melyet részben összehasonlítottam, a dráma előtt Gregorius életrajzát hozza, a mint azt

Suidasnál találjuk, de művei felsorolásában ezt is olvassuk: τὸ κατ' Ἐὐριπίδην περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ παθῶν (scil. δράμα) a ἕτερος (scil. ἐπιτάφιος) εἰς τὴν ἀδελφὴν Γοργονίαν és a περὶ φιλοπονωχίας cz. munkák közé szúrva, a mi a kodexben még különösen alá is van húzva. Suidas kiadásaiiban azonban e passus hiányzik. A kéziratban még az előforduló személyek is külön fel vannak jegyezve, mit Magnin szerint a többi kéziratok nem tesznek. Gregorius, a ki oly bátran és szívósan védelmezte az orthodox keresztény tant a pogányok és arianusok ellen, a görög keresztény költők közt a legnevezetesebb.¹⁾ Neki tulajdonította az egész középkor a darabot, s valószínűleg tőle is való a legnagyobb rész, míg később ügyetlen kezek interpoláltak egyes jeleneteket, tán ép azokat, melyeknél fogva a kritika tőle megtagadta a művet. Mindezek a bécsi kézirat jellemző kitételét, mely a többi Suidas-kodexben hiányzik, interpolationak tartjuk (Bernhardy Suidas-kiadásában sincs meg), de nem vettük tekintetbe, hogy az egész Suidas-czikk, mely Philostorgius jegyzékéből van átvéve, nem tökéletes, mert Gregorius költeményeiből, melyeknek sorszámja 30,000-re megy, csak néhány van felemlítve. Gregorius életében, melyet ugyancsak Philostorgius metropolita írt, ki csak néhány évvel élt később mint a nazianzi költő, azt találjuk, hogy Gregorius Julianus edictuma következtében, mely a keresztényeknek megtiltotta a görög klasszikusok tanulmányozását és tanítását, saját úgy mint hittársai kárpótlására drámai költeményeket is készített, de névleg nem nevez meg egyet sem. Chedjesu, syriai metropolita, Gregorius műveinek versifikált katalógusát adta ki s ott a «tragédia könyvé»-ről is megemlékszik. Lehet, hogy a mi tragédiánkhoz rokon költeményt gondolt alatta. A dráma legrégebb kiadói és latin fordítói mind Gregorius mellett vannak, csak a XVI. század vége felé lép fel a sok kételkedő, kik részint theologiai okokat hoznak fel, részint aesthetikai szempont-

¹⁾ Gregorius 330 körül Nazianzban, Cappadociában, született, Caesareában és Alexantriában ta ult; Basiliussal a későbbi caesareai érsekkel együtt Athénben is volt; 362-ben pappá lett s nemsokára Sasimában, Cappadocia egy kis városában, püspök lett. Később Nazianzba atyja mellé került mint segédpüspök. Atyja és Basilius halála után Byzantiumba ment, hol Theodosius császár 380-ban Demophilus arianus patriarcha utódjává tette. De az arianusok szüntelen harsza elkeserítette őt, ott hagyta fényes állását és hazájába vonult vissza, hol 390 körül meghalt. L. Ullmann, Gregorius von Nazianz der Theologe, Darmstadt, 1825.

ból tesznek kifogásokat a költemény ellen, úgy az egész kompositiora, mint a metrumra nézve.

Az első, ki a költemény eredetiségében kételkedett, Cæsar Baronius bibornok volt 1588-ban, ki Szűz Mária jellemzésében akadt fenn, mely ellenkezik a szent atyák irataival és a laodiceai Appollinarist tartotta a szerzőnek. De ez a költő, kinek heterodox nézeteit a Megváltó személyéről maga Gregorius czáfolja meg, nem lehet oly költemény szerzője, melyben a Krisztusban levő két természet orthodox dogmája több helyen nyíltan ki van mondva. Ez ép oly bizonyos mint az, hogy egy költeményt, melyet nem tartanak Gregoriushoz méltónak, Apollinarisnak, a kit zsoltárparaphrasisai kitünő költőnek tüntetnek fel, nem tulajdoníthatunk. Némelyek mégis minden meggondolás nélkül Baronius ezen levégőből kapott hypothesisét elfogadták. Possevin is ő rá hivatkozik, Bellarmin pedig ugyanazon oknál fogva tagadja a darab eredetiségét, mint ő. Valamivel régiebbek voltak tán az anglikán theologusok, mint Fulke és Perkins (+ 1602) cambridgei tanárok, kételyei, kik a stilust és a versmértéket támadták meg; ezekre hivatkozik Rivet, a kath. theologusokra pedig Cooke. Justus Lipsiust a metrum tökéletlensége indította De cruce cz. iratában arra a megjegyzésre, hogy a költemény alig Gregoriustól való, míg Casaubonus nyilatkozatában (Exercitationes Anti-Baronianæ) inkább dicséretet mint gáncsolat látunk. Szerényen kételkedik Vossius is (Institutiones poeticæ), és megjegyzéséből, hogy Gregorius a homiliáiban előforduló tragikus dictiót e tragédiában komikus beszélgetéssel cserélte fel, onnan eredhet, mert tán e tragédiának sem szentelt több időt, mint tudós látogatóinak, azaz egy negyed órát. S e nagy ember ítélete a tragédián ragadt, mert akárhány kézirat katalógusát nézzük, mindenütt ott van a *Χριστὸς πάσχω* mellett a Tragicomædia elnevezés, holott egy sor komikumot sem találunk benne. Heinsius, ki Gregorius költészetét igen nagyra becsülte, a *Χρ. II.*-ban a prosodia sok hibájára mutat (de tragœdiæ constitutione) de téved, ha ezekben az átmenetet az úgynevezett politikus versekhez látja, mert ezek lényege abban áll, hogy a quantitást az accentussal ellensúlyozzák. Ilyesmit azonban a javított *Χρ. II.* textusában nem találunk. — Labbeus a tragédia eredetiségét tagadja és Baronius valamint Bellarmin nézetéhez csatlakozik. Baillet ismétli Vossius hibáit, Tillemont du Pin és Buonarruotti is a régiek egyik vagy másik véleményét fogadják el. Ez utóbbi egy újkori szerzőre gondol.

Cave nem találja a darabban a Gregoriust jellemző finomságot és a kifejezés kerekdedségét. Oudin Lambecius nézetét idézi e darabról, ki a bécsi udvari könyvtár kodexeinek katalógusában mérésnek mondja azt az eljárást, hogy valaki a Xρ. II.-t azért tagadja meg Gregoriustól, mert nem felel meg az ő komolyságának; így a valóban eredetieknek tartott költemények közt is nagyon sokat ki kellene vetni; s valóban Krisztus versifikált genealogiája és más költői játékok, az Ἐπιαινος παραδειγμας sok helye és az akrostichonokban írt sententiák ezt bizonyítani látszanak. Fabricius, ki mind e nézeteket összeállítja (Bibl. græca t. VIII. p. 600), nem osztozik a kételyekben, melyeket a Xρ. II. szerzője ellen támasztottak, ép úgy Stolle sem, ki a kodexeknek hitelt ad.

Önállóan fogott e kérdés tisztázásához a kath. egyház nagy irodalombúvára, Dom Rémy Ceillier (+ 1761), a tudós benzés, ki Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques cz. művének VII. kötetében szól e tragédiáról. Aesthetikai szempontból a nyelvezet méltóságának, tisztaságának és a gondolatok nagyszerűségének hiányán kívül feltűnt neki, hogy e darabban nem találunk oly sok hasonlatot mint Gregorius egyéb irataiban, melyeket Ceillier rendtársai nagy kiadásukban össze is állítottak. Továbbá Mária jellemébe ütközik, de Apollinarist nem fogadja el szerzőnek, hanem más valakit keres s ezt feltalálni vélte abban a Gregoriusban, ki 572 körül Antiochiában püspök volt, s kit az egykori Eua-grius mint ügyes költőt említ, de költeményei között egyet sem nevez meg.

Az első, a ki a Xρ. II.-t támadói ellen védette és a tragicomœdia kifejezés ellen tiltakozott, a spanyol Yriarte volt a madridi kodex leírásában, mely szt. Gregoriust mondja a szerzőnek. Ez a XV. századból való ugyan, de fontos azért, mert a tudós Laskaris Konstantin felügyelete és működése mellett készült, ki tehát Gregoriust mint szerzőt ismerte el. Yriarte keresztény szempontból nem talál a drámában semmi kifogást, semmi aljast a kifejezésmódban, sem össze nem illőt a személyekben, szóval semmit, mi e magasztos tárggyal össze nem férne. A keresztényeknek épületes olvasmányul szolgálhatott, sőt még Aristoteles definíciója ellen sem vét. Ép az ellenkező irányt képviselték Triller, Eichstædt és Valckenaer; ez utóbbinak azonban az az érdeme, hogy először utalt a tragédia nagy fontosságára az euripidesi szöveg emendatiójára nézve. Triller, a gottschedi iskola egyik nevezetesebb költője,

Hugo Grotius latin versekben irt Christus patiensét fordította le németre. Hogy költőjének művét, mely az epitethonok használatában szerinte még a homerosi költeményeket is fölülmulja, eldicsérje, a görög tragédiát annyira lerántja, hogy egy sor sem talál kegyelmet előtte. Valódi dühvel rontott e drámának Eichstædt, az idejében híres jenai tanár, ki egy értekezésben (*Drama christianum, quod Χριστός πάσγων* inscribitur, num Gregorio Nazianzeno tribuendum sit. Jenæ 1816.) eleve elfogadja a nagy költő, Triller, véleményét. Eichstædt elvei szerint bármely híres tragikust is így le lehetne gyalázni, mert ily cento tragédiára az aristotelesi Poetikának szabályait alkalmazni s ebből következtetni, hogy a darab nem ér semmit, valódi absurdum. Dübner helyesen jegyzi meg Eichstædt szitkozódásaira: Bizony az isteni Stagirita akarata ellenére alkalmazná bárki az ő szabályait minden költőre; hisz ő maga is az emberi társadalom oly nagy változása után más kánont állított volna fel. E kritikusok szerint a darabban minden személy egyformán beszél; Szűz Mária ép úgy mint szt. János, a hírnök, úgy mint Magdolna; nincs meg benne a csín, a melyet a tragikus dictio egyáltalán követel, s azért sem Gregorius-, sem Apollinaristól nem való a darab, hanem sokkal újabb idők szüleménye; valami tudatlan görög pap költeménye lehet, talán azé a quivis monachus indoctus-é, a kinek a középkori irodalom jó nagy részét, sőt még több klasszikus munkát is tulajdonítottak.

Valckenaer, a nagy kritikus, Euripides «Phœnissæ» bevezetésében Triller nézetét elfogadta és a darab sok metrikai és egyéb hibái miatt szintén szégyennek tartja, hogy addigis Gregorlust mondották a darab szerzőjének. Gregorius egy irata sem mutatja nyomát annyi idegen versnek, mint épen a X. II., ahol még a gyermekies gondolatmenet és írásmodor non plus ultrája is található, ami ép Julian századában nem volt divatban. Porson Euripides kiadásában szintén figyelemmel kísért e tragédiát és a Valckenaer által kijelölt hat euripidesi tragédiához, mint a melyekből a dráma költője merített, a Hekubát is csatolta, mert innen is vett át egyet-mást a szerző, a kiről Porson ép úgy vélekedik, mint Valckenaer. Elmsley különösen a «Bacchæ» számára használta fel. Valckenaer ellen Augusti (*Quæstionum patristicarum* biga 10—17 l. Boroszló 1816) kelt ki s azt mondotta, hogy Gregoriusnak e dráma megírásánál nem volt más czélja, mint a híres tragikusok műveiből meríteni; a homerosi és vergiliusi centokra hivatkozik, a melyek

szerzőikre nem hoztak szégyent. Külömben Gregoriusnak, a ki buzgalmaért a «theologus» melléknevet nyerte, még más czéljai is lehettek; tán ép e centóval akarta megmutatni, hogy a klasszikus írók a *λόγος* nagy dalát (*ᾠσμα τοῦ λόγου*) énekelték akaratum ellenére, Gregorius tehát jó költői hírének csorbitása nélkül írhatta ezt a centót. Schlegel híres centójára hivatkozik, melyet ez Kotzebue persiflálására ép e költő műveiből állított össze. (Kotzebue is írt *Der hyperboreische Esel* cz. alatt egy centót a két Schlegel műveiből a testvérek kigúnyolására.) Hogy Julianus idejében ily gyermekes játékokkal nem foglalkoztak, az nem áll; hisz maga Julianus is sok naiv dolgot írt össze s külömben is a Xp. II.-ban nincs semmi, a mi gyermeki játékra mutatna. Ha Gregorius e költeménye elüt az ő beszédeitől és többi poesisétől, azt nem csodálhatjuk; más az, ha valaki saját nézetét mondja el, és más, ha idegenek szavával akarja megénekelni Krisztus kínszenvedését. Az eredetiséget Augusti is a kodexek adataiban és a már említett tényben látja, hogy Julianus parancsa okozta az ily költemények keletkezését, s hogy más időben nem is keletkezhetett. Augustinak Eichstædt felelt heves kifakadásokban gazdag, de szép stilusban írt dissertatiójában, melynek klasszikus gorombaságai és odavetett ítéletei ellen kár volna polemizálni. *Deformis fetus, monstrosus fetus, futilissimus cento, cento puerilis, omnia sunt putida, ieiuna, absurda, ex Euripide misere consarcinata*: ily kifejezésekkel traktálja e költeményt. Ami Augusti ellen felhozott érveit illeti, úgy óva int mindenkit, hogy azt, a mit más költők a centók irásával tán tréfából tettek, ily magasztos tárgyra ne vonatkoztassák, mert a keresztény centók evvel nem hasonlíthatók össze, még pedig azért, mert rövidebbek és sokkal ismertelenebb szerzőktől valók, s mert Gregorius nem volt oly ostoba, (*adeo hebes et obtusa acie*), hogy a pogányoknak bebizonyítsa, hogy a klasszikus kor költői akaratum ellenére a Logos dalát zengték volna. Gregorius ugyanis költészetének czéljául négy dolgot említ: hogy lelkét a büntől távol tartsa, hogy az ifjuságnak használjon, a mely csak a mulattató költői műveket olvassa, pedig jobb volna, ha inkább vallásos dolgokkal foglalkoznának; hogy megmutassa, hogy e tekintetben sem állnak alantabb a keresztény szellem művelői a pogány népeknél, s végül hogy magának vigasztalást szerezzen lelki és testi bajában. Ha tehát Gregoriusnál még más ok is döntő lett volna, úgy bizonyára ezt is felemlíti: tehát a dráma nem lehet

az ő műve. De Eichstädt elfeledi, hogy komoly tárgyú centokat is írtak Gregorius ideje előtt, még pedig tekintélyes egyházi atyák, a mint azt Tertullian egyik helyéből (de præscriptione hæret. 39.) következtethetjük. De ez a költemény nem is oly cento mint a Homerocentok, mert ezek csupa homerusi versekből állanak, itt pedig az euripidesi versek inkább csak díszítésül a dialogus kezdetén vagy általános elmélkedéseknél toldattak be és jóllehet számuk a legújabb összeállítás szerint a költemény majdnem felé képezi, a legtöbb változtatva van átvéve és csak egy kis rész szó szerint megtartva. Gregorius egyéb költeményeiben is előfordulnak remniscentiák a görög költőkre; ezt Magnin a *Journal des Savants*-ban (1849. 287.) bebizonyította. Ha nem is fogadjuk el Augusti nézetét, hogy Gregorius azt akarta megmutatni, hogy a pogány költők akarata ellenére a Logos dicsőítését írták meg, úgy költeményének czélja az is lehetett, a mit ő maga felemlít, hogy t. i. az ifjúság kezébe áhitatos olvasmányt adjon. De e kérdés eldöntése nem függ össze a darab eredetiségével. Abból, hogy Gregorius életírója azt mondja, hogy a nagy theologus azért írta volna költeményeit, hogy Julianus parancsát kijátszsza, míg Gregoriusnál erről nem hallunk semmit, az következik, hogy az életíró e tekintetben tévedett. Hogy Julianus idejében ilyen gyerekes dolgokat, mint Eichstädt mondja, nem írtak, az nagyon tág kifejezés. Magáról Julianról is tudjuk, hogy mily gyermekies módon viselte a harczot a nazarenusok ellen s e tekintetben nem kell az ő vele ellenséges lábon álló egyházatyákra hivatkozni, hanem Schlosser és Strausz (*Romantiker auf dem Throne der Cæsaren*) ítéletére, a kiket bizonyára nem vádolhatunk antipaganistikus fanatismusról.

De Julian költészete nem is tartozik a mi darabunk megítéléséhez, a mely nezetünk szerint koránt sem oly gyermekies és oly kicsinyes, s ha ezt a mértéket akarjuk alkalmazni, akkor Gregorius-tól több hiteles költeményt is meg kell tagadnunk. S ha a *Xp. II.* nem is üti meg mindenütt azt a mértéket, melyet Gregorius egyéb költeményeinél tapasztalunk, úgy, mint Villemain helyesen megjegyzi (*Journal des Savants* 1845. 395), e differentia a tárgy különféleségében rejlik. A keresztény philosophia poetikus elméletében, a vallásos elegiában, szabadon, önállóan és lelkesülten mozoghatott, míg az antik cothurnus bilincsei közt szorult helyzetben érezhette magát. S mindamellett a költemény méltó Gregorius nevére. Állítólagos metrikai hibái, a szövegnek Dübner által

történt helyreállítása óta, csekélységre olvadtak le. Megemlítendő, hogy a költő a kété s, t, v hangzókat ott is, a hol a szigorúbb prosodiai szabályok szerint vagy csak hosszúak vagy csak rövidek, kétéseknek vette, de ezt a byzantiumi költőknél, eltekintve a politikai versektől, midőn a quantitas helyett az accentust és a szótagok számát vették tekintetbe, is gyakran találjuk, sőt egyes esetekben az ε és o meghosszabbítását és az γ és ω megrövidítését is megengedik maguknak. De azért, mert Gregorius egyéb költeményeiben, melyek tán finomabb kör számára voltak írva, a szigorú szabályok meg vannak tartva, Xρ. II.-ban pedig nem, még nem következik, hogy nem ő a szerzője, cp úgy mint Tzetzes szabályszerű hexameterekben írt Iliaka-i és politikai versekben írt történeti Chiliadjai, melyek metrikai tekintetben a legfeltünőbb eltérést mutatják, egy szerzőtől eredtek. Augusti bizonyítékára a kéziratokat illetőleg, Eichstædt egyszerűen azt mondja, hogy ily kérdésekben nem adhatunk a kodexekre semmit, azután minden logika ellen így folytatja: Ám ha a kodexekre annyit adnak, akkor nézzék Hieronymus, Basilius, Rufinus és Suidas kézirateit, melyekben Gregorius művei fel vannak sorolva, de a Xρ. II. nincs közöttük! Eichstædt csak két jó oldalát ismeri a drámának: hogy az euripidesi kritikának nagy szolgálatokat tehet, mert írójának régibb kéziratok szolgálhattak alapul mint nekünk vannak, s hogy a keresztény dogma történetének egyes adataira forrásul használható. De Valckenaer, Eichstæt és Triller e becsmérő ítéletei egy hajszálnyival sem bizonyították be jobban, hogy a tragédia nem Gregoriustól való, mint elődeik. Caillou is, a ki Gregorius iratai kiadása körül oly nagy érdemeket szerzett, ezek nézetéhez csatlakozik.

A benedekrendűek Párisban 1778-ban adták ki Gregorius műveinek első kötetét, a melynek kiadásához már a XVII. század vége felé láttak és 1708-ban hirdettek. E folio-kötetben Gregorius 45 beszéde bő prolegomenákkal volt meg, melyeket Clémencet adott ki. A nemsokára kitört forradalom következtében, a mely a congregationnak örökre, az egyházatya művei iránti érdeklődésnek pedig sokára véget vetett, a nagy kiadás abban maradt, míg végre 1842-ben Dom Caillounak három párisi kiadó segítségével sikerült a második kötetet, a melyet a benedekiek már teljesen elkészítettek, s melyhez ő neki csak a legújabb kutatások eredményét kellett csatolnia, napvilágra bocsátani, a mely tehát 64 évvel

később jelent meg mint az első kötet. Ez sokkal jobb szövegben és nagyobb rendben mint az előbbi kiadások Gregorius költeményeit és leveleit tartalmazza, kritikus jegyzetekkel és latin metrikus fordítással, mint függelék pedig (1206—1355. l.) a Xρ. II.-t latin prózai és hibás metrikus fordítását közli. A drámanak ezen kiadása különösen kitűnik az Euripidestől átvett helyek, ha nem is teljes, de mégis kimerítő kimutatása és Combefis dominikanus kritikái jegyzetei által, a melyek azt bizonyítják, hogy ez az író a Xρ. II.-t Gregoriusnak tulajdonította, mert szerinte a szerző nem tér el egy helyen sem a dogmától és a decorumtól; a kik az eredetiséget tagadják, azok nem elég kutató szemmel vizsgálták át; valamint ő gondos átolvasás és néhány kézirat segítségével sok hibát eltávolított, mások ezt még inkább fogják tenni; e hibák azonban nem a szerzőnek, hanem az együgyű leíróknak rovandók fel. Ez ellenében Caillou az ő «Monitum»-ában a dráma előtt az előbbi kath. írók érveit ismétli és hármasként nem fogadja el a dráma eredetiségét. Az első érv nála a kéziratokra támaszkodik, s itt azt a nagy lapsust követi el, hogy ép megfordítja a tényeket, a mennyiben szerinte a kéziratok nem nevezik Gregoriust a szerzőnek, csak egy Suidas-kodex, de ez sem régi. A kéziratokban azonban legnagyobb részt a dráma Gregoriusnak van tulajdonítva és a Suidas-kodex alatt nem érthet mást, mint a Suidas Lexikonának Gregoriusról szóló cikkét, a mely a nevezett bécsi kodexben foglaltatik, a hol egyszersmind a Xρ. II. is fel van sorolva Gregorius művei közt. A második érv a theologikus álláspont. Különösen Szűz Mária jellemét fejtegeti, a mely nem egyeztethető össze a többi egyházatyától annyira magasztalt állhatatossággal, míg a mi darabunkban a legnagyobb szomorúság, félelem és eleségedés vesz erőt rajta. Végül a stilus és metrum gyakran említett hibáit és feltűnő eltéréseit, valamint kevés hasonlatát említi és azt mondja: a miből kitetszik, hogy ez a költemény nem neki tulajdonítandó. De azért mégis felvette e «fœtus antiquissimus»-t, mert mégsem vetendő meg teljesen. Gregorius műveinek e kiadását Villemain bírálta a Journal des Savants-ban (1845. 385. l.), a mely alkalommal a Xρ. II.-ről is megemlékszik. Megegyezik vele ugyan a baj, hogy Caillou hamis nézetét, hogy csak egy kézirat említi Gregorius nevét, utána írja, de különben elég méltánylással ítél a drámáról, sőt stilusát Lamartine-ével hasonlítja össze és Gregoriust elismeri szerzőjének. Ezt a négy évvel

később megjelent Tableau de l'éloquence chrétienne au 4me siècle című művében is állítja s a tragédiában a sok kitérés daczára pathetikus vonásokat is talál és azt jegyzi meg, hogy a megható és merész költői inventio, daczára annak, hogy a tárgy adva volt, bámulatot érdemel. Ízlés dolgában ily ítéletre nem adhatunk ugyan sokat, de mindenesetre egy Triller és Eichstædt ellenében Villemain nézete mindig döntőbb lesz.

Dr. KONT IGNÁCZ.

Catullus 72.

Lesbia, egykoron azt mondád, te csak engemet ismersz
 S hogy te Catullusodat Iupiteren sem adod.
 Hej! be szerettelek én, de nem úgy mint pór a babáját;
 Mint atya szokta fiát, szokta szeretni vejét.
 Most már ismerlek: ha erősbén emészt is a lángom,
 Nálam az értéked vajmi kevésre csökkent.
 Hogy lehet az? kérded. Bűnös játékaid által
 Forr szerelemben a vér, hűl szeretetben a szív.

Ford. P. T. E.

Catullus 83.

Lesbia sok rosszat mond én rám férje szemébe,
 S végtelenül örvend annak az ostoba férj.
 Nem veszed észre, számár, hahogy engem szóba se hozna,
 Gyógyult volna; de most, hogy morog és felesel,
 Nemcsak rám gondol, de mi több, rám mérges az asszony,
 Az pedig annyi, hogy ő forr, hevül, ég, csupa tűz.

Ford. P. T. E.

DUGONICS „BÁTORI MÁRIÁ”-JA.

Azon nyílt levelében a «szala-vármegyei nemes urfiakhoz és kisasszonyokhoz», melyben Dugonics András drámáinak ¹⁾ második kötetét e «szép lelkeknek» ajánlotta, *Bátori Máriáról* a szerző maga így nyilatkozott: «Tudom, lesz ebben [a második kötetben] is kedvetek legeltetése, főképen Bátori Máriában, melyet én (valami de Kasztrót talpig megmásolván) úgy alkalmaztattam a Magyar játékszínre, hogy épen eredeti munkának tessen. Tetszett igenis a játéksziube gyűlt érdemes szemlélők előtt, és közönségesen mind Pesten mind Budán előadatván, így ítélték a darab felől: hogy még ennél kellemetesebbet nem igen játszottak a játszó személyek. Holott Láng úr Istvánnak, Rehák ifjúasszony Bátori Máriának személyét egész megleléddel viselték.»

Dugonics *Bátori Máriájának* forrása vagy alapja tehát valamely de Castro-dráma, de eddig még senki — Dugonics életírója sem ²⁾ — tartotta szükségesnek, hogy e Castro-drámát felkutassa és a magyar szerző viszonyát az eredetihez vizsgálat tárgyává tegye.

A következőkben előbb a tárgyat magát, Ines de Castro történetét, fogom — a kétségbe nem vonható történeti tényekre szorítkozva — röviden előadni, azután e tárgy különböző feldolgozásait felsorolni, végre a Dugonics forrását és «Bátori Mária» viszonyát e forráshoz bővebben tárgyalni.

I.

Pedro herceg, IV. Alfonso portugál király (1325—1357) egyetlen fia, ki 1320-ban született, igen tehetséges, kiválóan művelt

¹⁾ *Jeles történetek, melyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató.* Pesten, 1795. Két kötet. A fent közlött ajánlás kelt 1795. márczius 1. A második kötet Bátori Mária arcképével!

²⁾ Endrődi Sándor, *Dugonics András*, 141. l. (a *Bátori Mária* új kiadása után az Abafi Nemzeti Könyvtárának XVIII. kötetében) azt mondja e darabról, hogy «daczára, hogy Inez de Castro után (?) készült, Dugonics minden eddigi játékdarabjánál magyarabb és jobb volt». Azután szól a darab értékéről, színi hatásáról, Dugonics haladásáról stb., de a forrásról egy betűvel nem emlékszik meg. Azon nem kételkedhetni, hogy e forrást nem ismeri, de az már kevésbbé bizonyos, nem tartja-e — a fenti furesán stilizált mondatban — *Inez de Castrot*, mely nevet idéző jelek nélkül közöl, drámaköltőnek.

és szeretetre méltó ifjú volt. Atyja a dynastia érdekében kívánatosnak tartotta, hogy egyetlen örököse mielőbb megnősüljön s már 1328-ban összeadta őt Blancával, XI. Alfonso castiliai király unokájával. De ez igen beteges volt, azért felbontották a házasságot és Don Pedro 1339-ban, élete huszadik évében oltárhoz vezette a hatalmas Villenai hercegnek, Joao Manoelnek leányát, Constanzát, ki e házasságban két fiúnak, Luis- és Fernandonak, lett anyjává. A házasság azonban, mely valószínűen Pedro akarata és kívánsága nélkül megkötöttet, nem volt boldog. A herceg becsülte nejét és szépen bánt vele, de nem szerette.

Midőn Constanza Castiliából Portugalba jött, kíséretében egy épen oly szép, mint erényes és kedves udvarhölgy volt, Ines (Ágnes) de Castro, a királyi házzal rokon, előkelő családnak (talán természetes) ivadéka. E vonzó nőt szerette meg Pedro, ki neje életében megtartotta hűségi esküjét, de Constanzának 1345-ben bekövetkezett halála után szerelmi viszonyba lépett Inessel, sőt, titokban ugyan, de törvényesen, az oltár előtt egybe is kelt vele. Inesnek Pedrótól három fia: Alfonso, Joao és Diniz, és egy leánya, Beatrix, lett.

Alfonso azonban fiának újabb házasságát sürgette, már azért is, mert idősb unokája, Luis, meghalt, és így a portugál trónnak ismét csak egy örököse, Fernando, volt. Pedro vonakodott új frigyet kötni, melylyel, mint atyja előtt kijelentette, megboldogult nejének emlékét sértené meg. Ez indokolás nem talált hitelre, mert Alfonso jól tudta, hogy Pedro nem élt boldogan nejével, sőt azt is tudta, hogy Inessel viszonya van. Azért egyenesen azt kérdezte fiától, neje-e Ines. E meglepő kérdésre nem mert Pedro igennel felelni, s így a király ismételte azon kívánságát, hogy fia újra megnősüljön.

Ines szerencsétlenségére testvérei és egyéb rokonai, kik mind nagyobb számmal átjöttek Castiliából s Portugalba kiváló hivatalokat s nagy befolyást nyertek, támaszkodva Ines viszonyára a leendő királyhoz, kevélyen és kihívólag viselték magukat, és szereplésökkel a portugál udvarnak és nemességnek irigységet és haragját első sorban magukra, de még nagyobb mértékben Inesre vonták. Az ellenséges párt, talán jóhiszeműleg, minden esetre nem egészen alap nélkül, elhitette a gyanakvó Alfonsoval, hogy Pedro a Constanza fiát, Fernandot, a tróntól megfosztani és Ines legidősbik fiát utódjává tenni szándékozik, miből iszonyú zavarok,

véres polgárháború s Portugalra nagy gyalázat származhatik. Ezen veszélynek csak egy módon gondolták elejét vehetni, ha t. i. Inest, a király hozzájárulásával, meggyilkolják. Midőn Pedro anyja, a jószívű és kegyes Beatrix királyné, e véres tervről értesült, a bragai érsekkel megintette fiát, hogy vagy vallja be, hogy Ines törvényes neje, vagy válják meg tőle. De Pedro nem vette ezt az intést komolyan; nem tette fel atyjáról, hogy ily iszonyú tettehez hozzájáruljon, a király beleegyezése nélkül pedig nem tartott az ellenpárt ármányaitól.

Pedro nem jól ismerte sem atyját, sem az udvart. Alfonso 1355 januárjában az Ines-ellenes párt három főemberével (Cello Péterrel, Gonzalez Alvarral és Pacheco Lopezzel) Coimbrába ment s itt meglesték, míg Pedro vadászni indult. Ekkor beléptek a Santa Clara kolostorába, melyben Ines a legnagyobb csendben és visszavonultságban gyermekeivel élt. Cselédjeinek zajára Ines elősietett és, sejtven a fenyegető vést, gyermekeivel a királynak, ki egyedül lépett szobájába, lábaihoz borúlt és kegyelemért könyörgött. A szép nő magatartása és szavai, a kis gyermekek ártatlan fohászzkodása annyira meghatották Alfonsot, hogy szemei könybe lábadtak. A király szótlánul kilépett a szobából. Társai ijedten fogadták; sejtették, hogy tervök, ha nem viszik is keresztül, nem marad titok, és remegtek a trónörökös haragjától. Azért újra ostromolták a királyt, ki végre azt mondta: Tegyetek a mit akartok. Erre azok berontottak Ines szobájába s lemészárolták a védtelen nőt.

Midőn Pedro a történetekről értesült, fájdalom és dühe oly iszonyú volt, hogy rögtön nyílt lázadást támasztott atyja ellen, és midőn egy fél év múlva kibékült vele, csak külsőleg tért vissza a régi benső viszony. Trónralépte után (I. Pedro, 1357—1367) azonnal kivégeztette Cellot és Gonzalezt, kik IV. Alfonso tanácsára Castiliába menekültek volt, de Pedro kezébe kerültek, míg Pachecónak, ki Franciaországba futott volt, utóbb Pedro fia és utódja megkegyelmezett. Azután megesküdött a király s tanúkkal is megerősítette, hogy Ines igazi, törvényes neje volt. Végre a szomorú tragédiát egy jelenettel végezte be, mely páratlan a maga nemében: kiásatta öt évvel előbb meggyilkolt imádott nejét, fényes királyi ruhákba öltöztette, a koronát fejére tétette s trónra ültette a hullát, melynek Portugal nagyjai most hódoltak s kezét csókolták. Ezután ünnepélyesen eltemettette a portugál királyok sírboltjában.

Ennyi az, mi Ines de Castro történetéből kétségbe vonhatatlannak tekinthető.¹⁾ A többi, mit róla és szomorú sorsának egyes részleteiről beszélnek, az alakjához fűződő monda és költészet műve.

II.

Ines de Castro történetét főleg drámaköltők dolgozták fel és tették a különböző nemzeteknél ismertté. A tragikus esemény első költői feldolgozása is drámai alakban történt, — Ferreira szomorújátékában, 1558. Mégis nem ezen műnek köszöni Ines sorsa roppant népszerűségét, első sorban Portugalban, hanem Camoëns *Lusíados* cz. nagy eposzának (1572), melynek legszebb, legmeghatóbb epizódját (III. ének, 118—136. versszak) Pedro herczeg kedvesének szomorú halála teszi. Az érdekes tárgy többi feldolgozásai, a mennyire tudomásomra jutottak, a következők:

1. Portugallok: *Antonio Ferreira* már említett tragédiája, 1558. A költő született 1528-ban Lissabonban és meghalt ugyanott 1569-ben. Ez a mű, az első classikus dráma portugál nyelven, közvetve vagy közvetlenül az összes későbbi Castro-drámák alapja.

Domingos dos Reis Quita szomorújátéka, a XVIII. század második felében.

Bacharel Joaquim José Sabino tragédiája, 1812.

Joao Baptista Gomes, Nova Castro. Lisboa, 1837. — Németül dr. Wittich Sándortól, Lipcse, 1841. — A legjobb portugál Castro-tragédia, mely azonban sok tekintetben Quita darabján alapszik.

2. Spanyolok: *Jeronimo Bermudez* (+ 1589) domonkosrendi szerzetes két drámában dolgozta fel Ines történetét: *Tragedia de Nise* (= *Ines*) *lastimosa* (A szerencsétlen Ines), mely voltaképen csak Ferreira tragédiájának átdolgozása, és *Tragedia de Nise laureada* (A megkoronázott Ines); mind a kettő 1577-ben jelent meg.

Licenciado Mexia de la Cerda, Donna Ines de Castro, XVII. század.

Luis Velez de Guevara (1574—1646), Reina despues de morir (Királyné halála után), XVII. század.²⁾

3. Olaszúl: *Daide Bertoletti*, Ines di Castro, Milano, 1826.

¹⁾ L. különösen *Friedrich von Raumer*, *Historisches Taschenbuch*. Leipzig, 1851.

²⁾ Guevarának kitünő szatirikus regényén *El diablo cojuelo* (1641) alapszik Le Sage híres műve *Le diable boiteux* (1707).

4. Francia nyelven: *Houdart de la Motte*, Inès de Castro, 1723. (Oeuvres choisies de Houdart de la Motte, Páris, 1833, Didot. A bevezetés VIII. lapján: Inès surtout eut un succès prodigieux à la représentation). De la Motte született 1672-ben és meghalt 1731-ben.

5. Németek: *Friedrich Justin Bertuch*,¹⁾ Ines de Castro, ein Trauerspiel aus dem Französischen des de la Motte, Leipzig, 1773.

Julius Graf von Soden, Ignez de Castro, München 1784, Köln 1787, Schauspiele, Berlin, 1791, IV-ik kötet.

F. H. Thelo (azaz: *Heinr. Keller*), Ines del Castro, Trauerspiel in fünf Aufzügen, Zürich 1808.

Murad Ejendi (Franz von Werner, 1836—1881) szomorú-játéka (Dramatische Werke, Leipzig, 1881, III.).

6. Holland nyelven: *Rhijnois Feith* (+ 1834) tragédiája.²⁾

7. Angolul: *Mstr. Bray*, The Talba or the Moor of Portugal. A Romance, London, 1830. Angol regény, melynek főtárgyát a IV. Alfonso és féltestvére Alfonso Sanches közt folyt hosszas háborúk képezik. Ines de Castro története az elbeszélés fő epizódja.

8. Magyarul: *Dugonics András*, Bátori Mária, 1794.

III.

Dugonics forrása *Soden Gyula gróf* tragédiája, mely három kiadásban jelent meg és ismételve nagy tetszéssel került színre Németország különböző színpadjain.

Soden Gyula gróf, a múlt század egyik legtevékenyebb német drámaírója, 1754-ben született Ansbachban, egy időben porosz követ volt Nürnbergben, 1804. a bambergi állandó színházat alapította; meghalt 1831-ben. Írt vagy huszonöt drámát, tragédiákat, vígjátékokat és operetteket, melyek a jelen század elejéig Németország legtöbb színpadján nagy tetszéssel adattak. Darabjai közül többen magyar fordításban vagy átdolgozásban nálunk is ismerettké lettek: így pl. *Aurora* (eredetije 1801), *Boley Anna* (ered.

¹⁾ L. róla *Elfrida* cz. cikkemet a löcsei reáliskola *Albumában*. Ez értekezésemben kimutattam, hogy Dugonics Andrásnak *Kún László* cz. darabja Bertuch *Elfride* cz. drámájának hű átdolgozása. — A németeknél figyelembe veendő, hogy *Ines de Castro* története majdnem azonos az *Agnes Bernauer* számtalanszor feldolgozott történetével.

²⁾ L. erről *Jonkbloet*, Geschichte der niederländischen Literatur, deutsch von Wilhelm Berg, Leipzig, 1872, II. 540.

1794), mind a kettő magyarul Láng Ádámtól; *Ernst Graf von Gleichen* (ered. 1791) és mások.

Soden gróf *Ignez de Castroja* gyenge darab. A jellemzés chablonszerű, a tárgy tragikumuma nem világos; Ines halála igazságtalan, indokolatlan gyilkosság, mely ily alakban és összefüggésben nem is tragikus tárgy. A szerző csak a színpad igényeit tartotta szeme előtt; hatásos jeleneteket, jó alakokat kívánt adni; hatni, megindítani volt főcélja. E célját, a korabeli tudósításokból és a darab három kiadásából ítélve, el is érte. Több érdeme nincsen.

A cselekvény igen egyszerű; a nyelv, a kor izlése szerint, nagyszavú és szakadozott; a felkiáltások, felbeszakított mondatok rövid és csattanós kifejezések száma igen nagy. Az összefüggőbb részek többnyire sentimentálisok, síránkozók, megindítást célzók.

Legzélszerűbb lesz, ha a cselekvényt, mely majdnem teljesen a történeti hagyományt követi, felvonásonként rövid kivonatban közlöm:

1. *Felvonás*: Constanza meghalt, míg Pedro Castiliában volt. Szülei haza várják az ifjút. Pedro megérkezik, a nép örömmel fogadja. Neje halála nem tesz reá hatást; bevallja, hogy Inest szereti, s hogy hozzá akar sietni Coimbrába. Atyja rosszalja e viszonyát s tudatja vele, hogy az ország érdekében újból meg kell nősiülnie. Pedro ez eszmét határozottan visszautasítja. Másnap reggel az államtanács ülést tart, melyben a trónörökösnek jelen kell lennie. Pedro, ki Alvaróval (l. alább a darab személyeit) összetűz s őt megsérti, Diegot Coimbrába küldi s azután utána siet.

2. *Felvonás*: Ines aggódva várja Pedrot. Diego megérkezik s tudatja ura közeledtét. Pedro megjelen s megeskedteti magát kedvesével, ki azon ígéretre kötelezi Pedrot, hogy haláláig nem tudatja senkivel, hogy az oltár előtt egybekeletek. — Az udvar főemberei tanácskoznak Ines vesztére; megtudják, hogy az esketés megtörtént. A király megérkezik és megharagszik, hogy Pedro távol maradt. Ekkor megtudja, hogy Ineshez ment és nőül vette kedvesét, a mi még fokozza haragját. Pedro fellép és összetűz atyjával s tanácsosaival. A királyné közbeveti magát s megbízza Pereirát, hogy Inest lemondásra bírja.

3. *Felvonás*: A király, tanácsosainak rábeszéléseire és sürgetéseire Ines meggyilkoltatásába beleegyezik. Coelho, kinek szerelmét Ines visszautasította, fogja a tettet véghez vinni. — Pereira Inesnél. Ez kész, férjét elhagyni. Pedro fellép és visszatartja

Inest, azután vadászatra indul sógorával. Ines iszonyú sejtelmek közt marad magára.

4. *Felvonás*: A meggyilkoltatás egészen a történet szerint. A király rögtön megbánja a véres tettet. Pereira későn jön a királyné intéseivel.

5. *Felvonás*: Pedro és Fernando a vadászaton. Pedro Ines véres szellemét látja. Pereira megérkezik s elmondja a borzasztó tettet. — Pedro Ines koporsójánál; nagy felindulás után kibékül atyjával, de boszút esküszik a gyilkosoknak.

E darabot dolgozta át Dugonics. *Bátori Máriája* a Soden szomorújátékának itt-ott szabadabb, de általában hű fordítása. Nemcsak jelenetről jelenetre, hanem mondatról mondatra is követi az eredetit. Csakhogy a magyar átdolgozó igen bőbeszédű, terjen-gős és sokszor lapos, mert mindent kimond, míg Soden, Lessing és a Geniek mintájára, lehető lapidáris, szakgatott, gyors dialo-gusra törekszik és a hallgatóra bízza, hogy a sok czélzást és egyes oda vetett szók értelmét és összefüggését megértse.

A főkülönbség a két darab közt az, hogy Dugonics — mint maga mondja ajánló soraiban — a német drámát «úgy alkalmaz-tatta a magyar játékszinre, hogy épen eredeti munkának tessen.» A dráma nemcsak Magyarországon játszik, hanem gazdag hazai dolgokra s viszonyokra való czélzásokban is. E magyarosítás csakugyan nagyon sikerült. Semmiből sem sejtethni, hogy itt ere-detileg egészen más viszonyokról és egészen más alakokról volt szó.

Mint hogy a cselekvény tartalma és menete ugyanaz a német és a magyar darabban, összehasonlításul mindenek előtt a sze-mélyeket állítom itt egymás mellé:

Dugonics :

Bátori Mária.
István, magyar trónörökös.
Kálmán, magyar király.
Buzilla, királyné.
Lajos }
Sarolta } Bátori M. gyermekei.
— — — [viselője.
Szemerédi, a királyi udvar gond-
Arvai (Oravec), tárnokmester.
Szepelik, a király titoknoka.
Gyiloki, tanácsnok.

Soden gróf :

Donna Ignez de Castro.
Don Pedro, Infant von Portugall.
Don Alfonso, König von Portugall.
Donna Beatrix, Königin.
Juan }
Luys } Kinder der Donna Ignez.
Filippo }
Don Gonzalo Pereira }
Alvaro Gonzales } Rätthe
Pero Coelho } des
Diego Lopez Pacheko } Königs.

Bátori Miklós, Mária testvére.	Don Fernando de Castro, edler Castilianer.
Terka, Mária leányzója.	Laura.
Kúti, István hív szolgája.	Diego.
— — —	Ritter, Kammer-Fräulein, Gefolge; ein Vermummter.
<i>A szín Buda (a királyi vár) és Leányvár (Bátori Mária kastélya).</i>	<i>Die Scene ist wechselweise zu Montemor und in dem nahen Coimbra.</i>

Személyek, kikről szó van, de kik a darabban fel nem lépnek :

Judit, Boleszláv lengyel király leánya, István neje.	Constanzie von Castilien, Don Pedro's Gemahlin.
László, István és Judit fia.	Fernando, Pedros u. Constanziens Sohn.

Dugonics csak három pontban tér el lényegesebben a német eredetitől :

1. A IV. felvonás 10. jelenetében Pereira a királyné intéseivel jelen meg (elkésve, már a tett elkövetése után) Alfonsónál. — A magyar darabban Szemerédi szintén a királyné intéseit, de egyszersmind két levelet ad át Kálmánnak. Az elsőben Rogerius, Buzilla atyja, tudatja leányával, hogy Bátori Máriát, testvér-öcsésének Guilelmónak leányát, István herczegnek szánta s most, hogy a herczeg neje meghalt, idején látja, hogy e tervének keresztülvitelét sűrgeesse. A másik levélben Piroška görög császárné, Kálmán búga, tudatja bátyjával, hogy Siciliából ismételve kérdést intéznek hozzá Bátori Mária iránt, ki Budán az udvarnál él, de kiről, valószínűen valamely ármányos cselszövény következtében, soha hírt nem vesznek — Könnyen beláthatni, hogy Dugonics mért tért el e pontban az eredetitől, melyben Ines szintén királyi vér, de (némely források véleménye szerint) törvénytelen gyermek : emelni, nemesíteni, szánandóbbá akarta tenni hősét; de azt is könnyen beláthatni, hogy e bonyodalom nagyon valószínűtlen, annyival valószínűtlenebb, mert a darab előlbi részeiben, egészen ezen jelenetig, semmi sem készíti elő e fordulatot.

2. Egészen Dugonics sajátja a dal, melyet az V. felvonás 7. jelenetében Mária koporsója mellett énekelnek. A német eredetiben ily dal nincsen.

3. A darab utolsó jelenete is Dugonics sajátja : Szemerédi jelenti, hogy a megszökött gyilkosokat elfogták és István indul,

hogy rajtok bosszút álljon. — E befejezés sikerültebb mint a német darabé. A király zárszavai: «Azon gyilkosok magok ohajtották, hogy Máriának vére fejkön száradjon. Ime beteljesítette rajtok a magyarok Istene» — ügyesen vonatkoznak a IV. felvonás 6. jelenetének zárszavaira: «Máriának vére a mi fejkön száradjon» (*Ihr Blut komm' auf unseren Kopf*).

Hogy az olvasó a magyar átdolgozásról képet nyerjen, ide iktatom a darab elejét és Ines (Mária) halálát:

Dugonics:

I. Felv. 1. jel.

Soden gróf:

Beatriz. Er kömmt, sagt Ihr?

Buzilla. Haza jön tehát István fiam? — Hála Istennek — Alig várom, hogy megölelhessem.

Alfonso. So verspricht's sein letzter Brief aus Sevilien, den ein Kurier vor einer Stunde brachte.

Kálmán. Úgy írja utolsó levelében Maros-váráról. Itt is terem ezen napokban.

Beatr. Gott! welch ein trauriger Empfang das werden wird!

Buz. Istenem! Minő szívvel fogja hallani megholt feleségének leggyászosabb hírért!

Alf. Von seiner Seite nicht so traurig, als Ihr denkt. Ich fürchte — und wenn die vorläufige Nachricht nicht trügt, so ist's mehr als Furcht — er hat sein Herz nicht geändert.

Kálm. Megholt felesége miatt ő a fejét falba nem veri. Tudod, királyné, hogy ő mostanában is szereti Bátori Máriát, kit szeretnie épen nem kellene.

Beatr. Lasst uns besseres hoffen. Zerstreuung und Abwesenheit ist doch sonst ein Arzt, der die zweifeltsten Krankheiten heilt.

Buz. Talán megmásolta szívét. Az utazás, a szerető-nem-látás meg szokták gyógyítani aszerelem-betegségeket.

Alf. Oft hemmt er auch nur die Krankheit oder treibt sie ins Innre, dass sie einst mit doppelter Wuth zurückkehrt.

Kálm. Néha pedig csak fojtogatják azokat, hogy annál nagyobb erőt vegyenek és kegyetlenebb módra dühösködjének.

Beatr. Weiss er Constanziens Tod?

Buz. Tudja-e vajon, hogy Juditja meghalálozott?

Alf. Durch uns nicht; denn er reiste indess in ganz Castilien umher, und die Botschaft verfehlte ihn.

Kálm. Tudhatja másoktól, éntölem nehezen. Mert hogy utána küldöttem követemet, Horvátországba lovaglott, hogy atyámnak Lászlónak új örökségét maga szemével meglássa. Őtet a követ fel nem találhatta.

Beatr. Schickt ihm entgegen.
Lasst ihm die Nachricht durch
einen Andern bringen.

Alf. Betrügt euch nicht, Königin.
Wenn die Zeit auch Liebe heilen
kann, so kann sie doch nicht
Gleichgültigkeit in Liebe verwan-
deln. Constanzie war seinem Her-
zen immer fremd; wird er die im
Grabe lieben, die er im Hochzeits-
Bett durch Kaltsinn betrübt?

Beatr. Vielleicht! Der Tod, mein
Gemahl, ist ein wunderbarer Zau-
berer. So wie er in der Natur alle
Schönheit abwischt, so wischt er
in dem Herzen der Hinterlassenen
alle Flecken des Verstorbenen ab
und gibt den Farben seiner guten
Eigenschaften Kraft und Leben.

Alf. Was nützt es jetzt? Constan-
zie ist todt und die heisseste Liebe
könnte sie nicht aus dem Grabe
erwecken u. s. w.

Buz. Hátha eleibe más követet
küldenénk? Ha Juditnak halálát
hirtelen meghallja, meg is árthat
neki.

Kálm. O Buzilla! Be járatlan
vagy a világi dolgokban! István
fiadat pedig, a mint látom, épen
nem ismered. Hogy az idő a szere-
tetet elfelejteti, tapasztalni minde-
nütt. De hogy a megátalkodott
kőszívet szerelemre lágyítsa, azt
se nem hallani, se nem tapasztalni.

Buz. Talán Istvánunkban va-
gyon a valóságos kivétel.

Kálm. Lehetetlenség. Fogja-e ő
azt gyászruhájában a koporsóban
szeretni, kit még mátká-ruhájában
a királyi palotában se szeretett?

Buz. Még talán megadhatja
szívét.

Kálm. Talán meg nem adhatja.

Buz. Uram, a halál rendes par-
téka. Valamint elhervaszt minden
ékességet a testben, úgy eltörül
minden ocsmányságot a lélekben is.
Mert íme csak azt mondatja el
velünk a szegény holt személyek-
ről, a mit valaha szentül csele-
kedtek.

Kálm. Legyen ez úgy. De mi
hasznunk benne? Judit immár
megholt. Őtet fel nem támaszt-
hatja Istvánunk, habár legtüze-
sebb szeretetével forgolódik is hi-
deg tetemei mellett stb.

IV. felvon., 7. jelenet.

Die Mörder dringen herein.

„A gyilkosok, minden bejelentés nél-
kül, szobájába becsüsztek.“

Ignez (die bei dem Geräusch sich
wendet). Barmherziger Gott!

Mária (a zörgésre visszatekint-
vén). O irgalmas Isten!

Coeltho. Ha! (Er zückt den
Dolch; Alvaro hält ihm den Arm).

Szepelík (midőn Máriának hátul-
jára került). Várj, Gyiloki, majd

Ign. Um Gotteswillen, was wollt Ihr?

Alvaro. Du musst sterben, Ignez! Es ist des Königs Befehl.

Ign. Gottes Barmherzigkeit — der König —

Juan | (die sich fürchten und an
Lays | ihre Mutter klammern)
Mutter! Mutter!

Coelho. Umsonst! Der König befahl's.

Ign. Nur einen Augenblick!

Coelho. Stirb! Pacheko (Pacheko stösst sie nieder). Wohl getroffen, grosser Pacheko!

Ign. Gott! Pedro!

Coelho (stösst nach ihr). Nimm das zum Lohn, weil ich kein Königssohn bin! — Ha! siehst du nun dies starre Aug', das Könige beherrschte, und Coelho verächtlich abwies? Siehst du diese Lippe? Die Welt hätt' ich umsonst ihr geboten, sie zu berühren. Nun kann's jeder Wurm ungestraft!

Alvaro. Hinweg, Coelho! Du bist ein Ungeheuer!

Coelho. Lass von einem Weibe dich zurückstossen — und bleib' ein Mensch!¹⁾ — Was machen wir mit diesen Bastarden? (Er zückt den Dolch gegen sie).

kezeit hátraszorítom. (Minek utána erőszakkal ugyancsak hátravonta) Verd belé!

Mária. Jaj Istenem! oda leszek. A király megengedett.

Gyiloki (Máriába vervén a gyilkot). Vessz el, gyalázatos

Mária. (haldokolva). István! — Édes fiaim!

Szepelik. Ugyan jól eltalálád ám, Gyiloki!

Gyiloki. De, lelkem, nem kell annak több.

Szepelik. Látod! Hogy mereszti szemeit, mint a kanmacska. Azokkal megvetettél egykor engemet. Bezzeg reám néznél most, ha lehetne. Úgy köllött a kevély pávának.

Árva. Ugyan, hogy lehettek oly kegyetlenek, hogy a holtat is háborgatjátok?

Szepelik. Talán megesett rajta a szíved? Te is oly asszony-szívű vagy, valamint a király.

Gyiloki (a gyermekekre rohadván). Mit csináljunk ezen porontyokkal? Menjetez ti is anyátok után.

Árva. Egy ujjal se bántsátok őket.

¹⁾ Ezt a mondatot, úgy látszik, meg nem értette a magyar átdolgozó.

Meg kell várni a királyi parancsolatot.

Gyiloki. Hiszen ezek veszedelmesebbek az anyjoknál.

Árvai. Azt te reád nem bízták. Máriának halála törvényesen vala elvégezve; akkor annak fiaitól semmi rendelkezések nem voltak.

Gyiloki. Azon legyünk, hogy ezek is elveszsenek, másként az ország nyugodalomban nem leszen.

Árvai. Erről azután is tanakodhatunk. Hanem látjátok halva feküdni Máriát?

Gyiloki. Pedig elterjedve, mint a döglött macskát. Ezt régen megérdemlette.

Árvai. Szegény Mária! — Oda van — leomlott — el is hervadt — mostani Magyarországunk legszebb rózsája — oda van — —

Alvaro. Krümmt ihnen kein Haar! Nehmt sie weg, bis der König weiter befiehlt. Welch ein fürchterlich lieblicher Anblick! — (Zu Ignez Leiche): Ignez! arme Ignez! Portugals schönste Blume ist verwelkt! — Fort zum König! (Alle ab.)

E mutatványok eléggé fogják feltüntetni Dugonics viszonyát Soden gróf drámájához.

Bátori Mária 1794-ben került először színre Pesten és sokáig maradt a fővárosban és a vidéken a közönség kedves darabja. Régibb színműveink közül ez tartotta fenn magát legtovább a repertoiron.

Az irodalomtörténész kötelessége, kimutatni, hogy a költészet termékei mily elemekből alakulnak. De ítélete csak akkor lesz helyes és méltányos, ha a kor viszonyaiból kiindul. E szempontból Dugonicsunkat sem érheti gáncs azért, hogy keletkező és, kedvezőtlen viszonyok közepette is gyors virágzásnak induló drámánkat ugyanazon módon szolgálta, melyet, nagyjában hasonló körülmények közt, nálánál sokkal nagyobb költői tehetségek, Shakespeare és Molière, is gyakoroltak.

HEINRICH GUSZTÁV.

HAZAI IRODALOM.

A subjectiv elem Molière drámáiban. Irta Chovancsák István, főreáliskolai tanár. Vác. 1881.

E munkára, melyet a föntisztelt egyén nem röstelt könyvárusi kézre is bocsátani, már világra jöttekor kimondatott a megbélyegző ítélet valamely hírlapban. Chovancsák úr sajátja gyanánt adta ki Szász Károly egyetemi felolvasásainak bizonyos részét; ez a megállapított tény, melyhez, kétségtelenül, nem szükség kommentár. Nem tudjuk, mit rapiált a Szász Károly előadásából, mert az egyetemi hallgatók számára készült könyomatú kiadás nincs kezünk ügyében; mi csak azt constatalhattuk, hogy a könyvnek legnagyobb része Greguss Ágost egyetemi előadásainak könyomatú kiadásából van szórul szóra, sőt, mondhatjuk, betűről betűre lenyomatva. Hogy mindenkinek ad ocularis demonstráljuk a dolgot, ide iglattunk egy pár hibásan írt czímet és tulajdonnevet, melyeknek orthographiája mind két helyütt tökéletesen egyező. Minthogy pedig nem méltó ily szennyes ügyet sokáig forgatni olvasóink szeme előtt, ezennel mindenkinek rendelkezésére bocsátjuk az említett könyomatú jegyzeteket; a ki akarja, e Közlöny kiadó hivatalában megtekintheti.

Ime, a szóban forgó egy pár czím és tulajdonnév:

Bandisting gróf, Molière-fordító (*Baudissin*, 22. l.); *Stratforth* (*Stratford*, 28. l.); *Don Gartie* (*Don Garcie*, 35. l.); *Pauli*, Molière-fordító (*Paulay*, 38. l.); *Lucrois* Pál (*Lacroix*, 39. l.); *Chapel* (*Chapelle*, 43. l.); *Euphules* (*Euphues*, 52. l.) stb.

Megemlítjük még azt az adatot, melyben Shakspereről állíttatik, hogy «szülővárosába *Londonba ment*» (27. l.). Ez a tollhiba is, mely szintén a Greguss-féle előadások könyomatú kiadásából való, nem-e világos tanújele az ép oly buta mint szemérmetlen plagiumnak?

Igazán kétségbeesünk a magyar oktatásügy sorsán, ha elgondoljuk, hogy ez az egyén főreáliskolai tanár, s hogy a budapesti egyetem, a jó minap, doctori diplomával tüntette ki, miután a bölcsészeti kar e könyvet, mint önálló kutatás eredményét, — mert a szigorlat szabálya ilyet követel, — a bírálók véleménye alapján elfogadta.

Budapest, 1882. ápril 26.

HÁHN ADOLF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Heinrichs von Veldeke Eneide. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von *Otto Behaghel*. Heilbronn, 1882. CCXXXIII. és 566 lap. Ara 19 márka.

Végre a régi német irodalom ez egyik legfontosabb és eddig igen mostoha bánásban részesített műve is kitünő, a tudomány minden igényének megfelelő kiadásban fekszik előttünk. A «bevezetés» a költőre, a művére és nyelvére vonatkozó minden kérdésben tetemesen öregbíti ismereteinket; a szöveg az összes kézirati anyagnak alapos és módszeres feldolgozásán alapszik. Behaghel kiadása mind a két tekintetben mintaszerű dolgozat.

Ily kiadásra régen volt szükség. Heinrich von Veldeke a középkori műköltészet atyja. Így nevezik a kortársak, ilyennek és mesterüknek tekintik őt a XIII. század nagy epikusai. Ő az új verselés és rímelés megalapítója; a francia ízlést, a lovagi szellemet, a szerelem kiváló szereplését ő vitte be a német költészetbe. Újabban azt állították ugyan, hogy Eilhart von Oberge (az ő *Tristanjával*) mind ezekben megelőzte Veldekét; csakhogy, eddig még kellően fel nem derített okokból, nem gyakorolt hatást a korra, mely a műköltészet terén teljesen és kizárólag Veldeke befolyása alatt állt és haladt. E felfogás helytelen; Behaghel meggyőző okokkal kimutatja, hogy Eilhart is Veldeke utódja és tanítványa. Hogy a kor mily nagyra becsülte az *Eneid* költőjét, arra sok bizonyítékot lehetne felhozni; elég legyen Gottfried von Strassburgra hivatkozni, ki őt a középkori költészet atyjának nevezi, és Rudolf von Emsre, ki a tiszta rím megalapítását neki tulajdonítja. De más XIII. századi epikusok és lyrikusok is hivatkoznak Veldekére mint mesterükre.

Az *Eneid* eddigi kiadásai ¹⁾ már régen nem feleltek meg a tudomány igényeinek; a mit a költő életéről, műveiről, nyelvéről, forrásairól tudtunk, az nagyrészt bizonytalan és igen töredékes volt. Behaghel munkája az előző ismereteket alapos bíráló alá veszi és minden kérdésben tetemesen tovább viszi a tudományt. A következőkben röviden összefoglalom kutatásainak fontosabb eredményeit.

A költő szülőhelye Veldeke falu volt (Mastrichttól nyugatra, a mai belga Limburgban), melyből ma csak egy malom maradt fenn; előkelő nemes családból származott,²⁾ tudományos nevelésben részesült: tudott francziául és latinul, Vergilius Aeneisést és Ovidius *Metamor-*

¹⁾ *Christ. Heint. Myller*. Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Erster Band: Der Nibelungen Lied. Eneid. Got Amur stb. Berlin, 1783. — Heinrich von Veldeke, herausgegeben von *Ludw. Ettmüller*, 1852.

²⁾ A XIII. sz. közepe táján egy *miles Henricus de Veldeke* mint *comes et advocatus Ecclesiae Sancti Trudonis* fordul elő oklevelekben.

phosiseit, a régibb német költészet termékeit is jól ismerte. Nem lehetetlen, hogy a maestrichti egyházzal valami hivatalos viszonyban volt.¹⁾ Külső életéből különben csak annyit tudunk, hogy egy ideig talán a Harz hegység vidékén (Goslarban és Quedlinburgban) tartózkodott, hogy az 1184-diki mainzi fényes birodalmi ünnepélyen (melyen Barbarossa Frigyes lovagokká avatta két fiát) jelen volt és hogy utóbb Thüringiába tette át lakását.

Veldekétől több dalon²⁾ kívül két elbeszélő költemény maradt reánk: «Servatius»-legendája, melyet fiatal korában egy Los Agnes grófnénak (*Agnes comitissa de Los*, a ki 1775-ig oklevelekben előfordúl) megbízásából írt,³⁾ és az «Eneit,» mely 1770—1790 közt keletkezett. Egy «Salamon und die Minne» cz. költeménye, melyről egy kortársa említést tesz, elveszett s azt sem tudjuk, mi lehetett a tárgya.

Az *Eneitet* Veldeke (a 10930. versig) Clevében írta, de csak kilencz év múlva fejezhette be. Midőn ugyanis III. Lajos thüringiai tartománygróf,⁴⁾ ki utóbb 1190-ben Accon előtt meghalt, 1180 körül Clevi Margit grófnét nőül vette, az esküvőre a vőlegénynyel valami Henrik gróf (vagy Schwarzburgi Henrik † 1184, vagy III. Henrik Raspe, a vőlegény öcsce † 1180) is Clevébe érkezett. Ez meglátta az *Eneit*nek képekkel díszített kéziratát, melyet Veldeke a grófnénak «olvasás» és «megtekintés» végett kölcsönzött volt, és az esküvő után magával vitte Thüringiába. A költő csak kilencz év múlva, midőn maga Thüringiába került, kapta vissza művét és befejezte azt, főleg Hermann tartománygróf sürgetésére, Neuenburgban az Unstrut mellett, minden esetre 1190 előtt.

A költő forrása a *Roman d'Enéas*, valószínűen Benoit de Sainte More műve, mely, sajnos, eddigelé még nem jelent meg nyomtatásban. A német és francia költő viszonyát terjedelmesen tárgyalta *Alex. Pöy*, *Essai sur li romans d'Enéas*, Paris 1856 és újra: *Jahrbuch f. roman.* Lit. II, 1860; — Behaghel is behatóan értekezik róla.⁵⁾

¹⁾ Erre szabad egyrészt abból következtetni, hogy ezen egyház ügyeit igen jól ismeri s többször czéloz azokra, másrészt abból, hogy önmagát *meisternek* czímezi. A kortársak természetesen mindig *hernek* (úrnak) czímezik, mint nemes származású lovagot illett.

²⁾ Legjobbán kiadta *O. Behaghel* a Bartsch-féle *Deutsche Liederdichterben*, 2. kiad. Lipse, 1879. — *L. Paul*, *Kritische Beiträge zu den Minnesängern*, Paul-Braune-féle *Beiträge* II. 1875.

³⁾ A *Servatiust* kiadta *J. H. Bormanns*, *Annales de la société historique et archéologique de Maestricht*, II. kötet, 1858. — Némely tudósok (Jonkbloet, Hofman, Weinhold) nem tekintik e költeményt Veldeke művének. Behaghel fejtegetései után ez nem kérdéses többé.

⁴⁾ Ennek öcsce Hermann, ki őt 1190-ben a thüringiai tartománygrófságban követte, az udvari költészet híres és lelkes pártfogója, a wartburgi dalmokverseny eszközlője, akkor szász palotagróf volt. Veldeke *Eneit*-jének befejezése az első mű, mely Hermann pártfogása alatt létrejött.

⁵⁾ *L. még Wilh. Braune*, *Zur Kritik der Eneide*, *Zeitschrift für*

A német költő, korának szokását követve, a cselekvény lefolyásában általában híven követi Vergil eposzán alapuló forrását; de sokszor rövidíti és összevonja a roppant hosszadalmas és mellékes dolgokkal túlterhelt ó-francia szöveget. De azért az *Eneit* nem rövidebb, hanem több mint háromezer verssel hosszabb mint Benoit műve, mert a német költő nyelve és stílusa kevésbé tömött mint a francziáé, és Veldeke sokszor kibővíti az eredetit. Míg ugyanis a mellékes dolgokban rövidít, a főalakoknak (Aeneas, Dido, Lavinia) jellemzésénél és tetteik elbeszélésénél rend szerint behatóbb; az indokolásra, főleg a lélektani indokolásra nagy súlyt fektet; az eredetiben található ellenmondásokat ügyesen javítja; azon van, hogy az előadást változatosabbá, kevésbé egyhangúvá tegye; az összefüggést sokszor jobban hangsúlyozza, itt ott maga is egybe kapcsolja a cselekvény egyes elemeit egymással. Veldeke általában oly ügyesen bánik el forrásával, oly öntudatos műérzékkel változtat az előtte fekvő munkán, hogy a német *Eneit* a francia *Roman* tetemesen javított átdolgozásának tekinthető. Különösen szabadon dolgozta át Veldeke a költemény azon részét, melyet kéziratának visszakérülése után Thüringiában írt. Az *Eneit*, hogy összehasonlításul még ezt is említsem, 13528, az ó-francia *Roman d'Enéas* 10362, Vergil *Aeneise* 9893 versre terjed.

Az *Eneit* hét teljes kéziratban maradt reánk; azonkívül négy kéziratból bírunk egyes töredékeket. E kéziratok (mind hártán, hol más nincs említve) a következők:

B, a berlini képes kézirat, a XII. száz. legvégéről vagy a XIII. sz. legelejéről; 77 lap szöveg és 71 lap rajzok. A kézirat vége hiányzik. A képekről l. *Fr. Kugler*, Die Bilderhandschrift der Eneit. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des XII. Jahrhunderts. Berlin 1834.

E, az eibachi papirkézirat (Eibach Würtembergben van, Geislingen mellett), a XIV. századból. L. róla *Pfeiffer*, Denkschriften der Wiener Akademie, philos.-histor. Classe, XVII. k.

G, a gothai papirkézirat, XV. sz. E kéziratból származik a költemény első kiadása: *Müller*, Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. u. XIV. Jahrhundert, Berlin, 1783, p. 1—102.

H, heidelbergi kézirat, XIV. sz. L. *Wilken*, Geschichte der Heidelberger Büchersammlung, 448. l.

h, heidelbergi papirkézirat, XV. sz. 43 képpel; l. *Wilken* i. h. 468. l.

M, müncheni kézirat, XIII.—XIV. sz. L. Catal. codd. manuscr. Bibliothecæ regiæ Monac., V. p. 7.

W, bécsi papirkézirat, melyet 1474-ben Jorg von Ehrbach írt. A másoló a költemény második felében sokat elhagyott vagy összevont.

---

deutsches Alterthum XV., 1873., — és *E. Wörner*, Virgil und Heinrich von Veldeke. Zeitschrift für deutsche Philologie, III., 18 l.

A töredékek : *Me*, merani töredékek, XII. sz. vége vagy XIII. sz. eleje. L. I. *Zingerle*, Sitzungsberichte der bayr. Akademie, 1869.

P, Pfeiffer töredéke, XIII. sz. eleje. L. F. *Pfeiffer*, Denkschriften der Wiener Akademie, philos.-histor. Classe, XVI.

R, regensburgi töredék, XII. sz., most a müncheni állami könyvtárban.

Wo, wolfenbütteli töredék, XII. sz. Egy levél.

E kéziratok, melyeknek egyike sem származik egyenesen az eredetiből, három csoportra oszlanak: az elsőbe tartoznak *hEH*, a másodikba *G R*, a harmadikba *M Me B w P Wo*; az utóbbi két csoport oly közel áll egymáshoz, hogy egy közös forrásra vezethetők vissza.

Igen behatóan és terjedelmesen (XXXVII—CXLII. l.) tárgyalja Behaghel a költő nyelvét, mely a felnémet és alnémet határán álló és e két nyelv elemeiből alakult maestrichti dialektus volt.¹⁾ Hogy ez mennyire és mennyiben tért el azon középfelnémet nyelvtől, melyet a XIII. századi epikusok és lyrikusok munkáiból ismerünk, legjobban egy mutatványból fog kitünni. Ide igtatom a költemény első tizenöt versét, melyet az eredeti szöveggel szemben tiszta középfelnémetre átirok :

Veldeke :

Ir hát wale vernomen dat,
wie der koninc Menelaus besat
Troie die rike
vele gewedelike,
do he si tefüren wolde
dorch Parises skolde,
de hem sîn wif hade genomen.
niet enwoide er dannen komen,
ê danne er Troie gewan.
menich wif ende man
beleif dâ jâmerlike dôt.
dâ was vele mekel nôt,
doe man die borch sach vallen,
ondern lûden allen,
der vele luttel doe genas.

Középfelnémetül :

Ir habet wol vernomen daz,
wie der küninc Menelaus besaz
Troien die richen
vil gewaldeclichen,
do er sie zefuoren wolde
durch Parises scholde,
der im sîn wip hete genomen.
nicht enwolder dannen komen,
ê danne er Troien gewan.
manec wip unde man
beleip dâ jâmerliche tôt.
dâ was vile michel nôt,
dô man die burc sach fallen,
under den liuten allen,
der vile lutzel dâ genas.

Mind a hangzók, mind a mássalhangzók tehát legnagyobbbrészt az alnémet nyelv állapotát tüntetik fel.

Magának a költeménynek tárgyalását mellőzöm ez alkalommal. Behaghel kiadására újból felhívom azok figyelmét, kik a középkori német irodalom iránt érdeklődnek.

HEINRICH GUSZTÁV.

¹⁾ L. W. *Braune*, Ueber den Dialekt Heinrich's von Veldeke, Zeitschrift für deutsche Philologie, IV, 1873.

F O R D Í T Á S O K.

Itáliához.

Leopardi.

Ó én hazám! látok falat meg ívet,
 Előttem annyi kép meg oszlop,
 És csónka tornyok, ősi szobrok —
 De nincs seholse régi híred!
 Nincs kard s babér, e büszke terhe
 Elődeinknek . . . Ah! lefegyvereztek!
 Most puszta kebled, puszta homlokod!
 Óh hány csapástul vagy leverve!
 Óh hány seb, mennyi vér!
 Mért láttam ezt meg?
 Te legszebb asszony, mondd: miér'?
 Hah, kérlek, szóljatok:
 Te menny, te föld! Nincs ki felelné,
 Hogy őt ki tette hát ilyené?!

Mindkét keze nehéz bilincsben,
 Haja zilált, ruhája sincsen . . .
 Így ül a földön, elfelejtve
 S kétségbe esve.
 Lehajtja térdei közé fejét,
 És sir . . . Ó s'íj hazám, hisz van miért!
 Hisz egyfornán a legnagyobb
 Diadalod és nyomorod!

Forrás ha lenne mind a két szemed,
 Keserved nem lehetne oly nagy,
 Mint vesztéséged, séggyened.
 Úrnó ki voltál, szolgáló vagy!
 Ki szól vagy ír felőled,
 Multadra gondol s kérdi egyre:
 «Nagy volt s nagy nem maradt?»
 Miért? Hol hagytad öseródot
 A hősi lélek és a szablya merre?
 Ki vette hát el kardodat?
 Elárulának?
 Mi esel, mi munka s hatalom
 Vehette el ruhádat,

S arany kötőd', mely itt volt nyakadon ?
 Ó mondd, mikor s hogy eshetél le
 Olyan magasbul olyan szörnyü mélybe ?
 Nem küzde senki érted ?
 A tieid tán meg se védtek ?
 Fegyvert ide ! fegyvert ide !
 Magam megyek a harcز veszélyibe,
 S magamban ott
 Ha meghalok :
 Az eget arr' az egyre kérem :
 Tüzzé legyen olasz szivekbe' vérem !

De merre fiaid ? Hallok kiáltást,
 Hallom zaját fegyvernek, harsonának . . .
 Ah, idegen vidéken
 Csatáznak gyermekid !
 Hadd nézzem . . . óh ! szemem még most se lát mást
 Mint tengerét gyalogok- s paripáknak,
 Port, füstöt s kardokat a légben —
 A felhők mennykövit.
 S nem kelsz-e fel ? Hát reszkető szemed
 Mért nem mered
 E gyászra vetni rája ?
 Mért harczol ott azon a tájon
 Olaszhon ifja ? Fényes istenek ;
 Olasz acél más földért van kirántva . . .
 Boldogtalan, ki elhal oly csatákon,
 Hol nem hazájáért esék el,
 Se nőért s gyermekért —
 De hol vívott más népek ellenével,
 S testébül látva omlani a vért,
 Nem szólhat : «Édes szép honom,
 Mit adtál, éltetemet most vissz'adom !»

Te boldog ősi kor, ó légy megáldva !
 Te szép idő, mikor a népek
 Csupán honuk miatt mentek halálba !
 S ti thessali vidékek,
 Miket dicsőség s hírnév vesz körül,
 Hol gyengébb volt nagy Perzsia s a végzet
 Mint pár vitéz, kik küzdtek hősökül :
 Te rajtad szikla, hab,
 A vándoroknak alig hallhatóan

Csak arrul szólanak,
 Hogyan takarták itt e tájat,
 A kik a győzhetetlen légióban
 Honuknak életükkel áldozának.

A gyáva Xerxes elfutott,
 Vadúl futott a Hellesponton át,
 S gunyolják most a késő unokák . . .
 Antéla halmán, épen ott,
 Hol porba hullt a szent sereg,
 Simonides tűnék fel.
 Nézé a földet és eget
 S áztatta arczait sűrű könyvével.
 Pihegve és remegve
 Pengette lantját :

«Ó boldogok,
 Kik lándzsa elé álltatok,
 Szeretve azt, ki élteteket adta :
 E hon s e föld csodálnak bennetek.
 Fegyverre s annyi harcza
 Nagy érzelem hihatta lelketek,
 Sanyaru végzet szólithatta . . .

Vidáman tünt elétek
 A legutolsó óra,
 Midőn derülten mentetek
 Nehéz utakra, könyet fakasztókra.
 Hogy tánczba jöttök, tán csak azt hívétek
 És nem halálba —
 De ünnepély zajába !
 Pedig már vártak is reátok
 Fagyos habok és szörnyű bárdok.

S tiétek nem voltak ott,
 Midőn a szikla-tájon
 Csókot se kapva és meg sem siratva
 Elhunytatok . . .
 De nem a nélkül, hogy ne fájjon
 S ne szüljön kint a perzsa hadnak
 Bukásotok . .

Miként oroszlán, közepette
 Bószült bivaly csapatnak,

A támadók hátára fekve
 Gerinczük marja nagy fogával,
 Majd czombjaik harapja által:
 Igy vágta szét a perzsa népét
 Görög tűz és görög vitézség.

Ló és lovas a porba dől,
 A vad futás meg összegombolyít
 Győzöttet, sátrát és kocsit . . .
 Maga a zsarnok legelől
 Sápadtan és remegve vágat
 S a hellen hősoket
 Befösti vére barbar katonáknak,
 Kiket legyőztek nagy sebek,
 S a kik halomba rogyva holtra válnak.

S ti éltek — ah, ti boldogok! —
 Mig itt len ember írni s szólni fog!
 Előbb bukik a nap a mélybe,
 Hogy kialudjék tengerek vizébe,
 Mint elmulik majd honszerelmetek
 Eget verő nagy dicsősége!
 Sirotok oltár, melyhez eljövendnek
 Késő időkben jó anyák,
 Mutatni kisdéd gyermekeknek
 A vércseppek dicső nyomát.

S én leborulok im a földre,
 Ti boldogok,
 És minden kőre és göröngyre
 Csókot nyomok . . .
 Legyen dicsőjtve mindegyik
 Örökké — egyik sarktól másikig.

Bár nyugtot testem véletek találna!
 Véremtül is bár lenne lágy e tér!
 De hogyha sorfom nem kívánja,
 Hogy haldokolva bős csatába
 Szemem lezárjam honomér':
 Dalnokotok szegény hire,
 Ha Ég segíti meg,
 Terjedjen olyan messzire,
 Mint hősi híretek!

Az Arta hídja.¹⁾

— Görög népdal. —

Negyve, és öt pallér-mester
Épen hatvan legénynyel
Az artai hid-munkánál
Három évig dolgozott.
A mit nappal építének,
Elsülyedt az éjszaka.
A mesterek panaszkodtak,
Fölsírtak a legények :
Oh jaj, oda annyi munkánk,
Kárba veszett fáradság,
A mit nappal építettünk,
Mind elpusztul éjszaka.
Ekkor a jobb kamarából
Szózat jön a szellemtől :
«Embert ha nem áldoztok fel,
Nem vethettek alapot.
Nem kell nekem árva gyerek,
Sem utazó idegen,
De az első mesternek a
Szép neje csak kell nekem,
Ki későn jó reggelenkint,
Későn szintén ebédkor.»
Hallá ezt az első mester,
S majdnem halva rogyott le.
Üzenetet küld nejének
A fülmile-madárral :
«Öltözködjél későn, édes,
És jöjj későn ebédre.
Későn jere s későn lépd át
Arta hidját, kedvesem.»
A madárka félre érté,
Elrepült s azt mondotta :
«Öltözködjél hamar, siess,
Gyorsan készülj ebédre.

Indulj hamar s lépd át gyorsan
Arta hidját sietve.»
Midőn ott a fehér uton
Feltűnt a nő díszruhában,
És az első mester látta,
Majd a szive megrepedt.
Messziről már üdvözölte
S szólt az asszony hozzájuk :
Üdv reátok, mesterek ti,
«Üdv nektek is, legények.
Mi lelte az első mestert,
Miért olyan szomorú ?»
Ujjáról a gyűrű lehullt,
Leesett a fenékre.
«Ki megyen le megkeresni,
Ki megyen a gyűrűért ?»
«Ne aggódjál, mester, többé,
Megkeresem s felhozom,
Lemegyek én, megkeresem,
S fel is hozom gyűrűdet.»
Nem volt áldás lemenésén,
Nem is talált többé fel.
«Húzd édesem, húzd a lánczot,
Húzd a lánczot sietve.
Összejártam minden helyet,
Nem akadtam semmire.»
Egyik dobott homokot rá,
Másik meszet önte rá,
És az első mester maga
A nagy követ dobta rá.
«Oh jaj, ez a szörnyű végzet,
Oh jaj, az én sorsomnak!
Hárman voltunk nővérekül,
Mind a hárman így jártunk.

¹⁾ V. ö. az Arany L.-Gyulai Pál-féle Népköltési Gyűjteményben (Budapest, 1872) I., 174. l. a *Kőműves Kelemenné* cz. költeményt s hozzá a kiadók jegyzeteit u. o. az 561—63. lapokon.

Egyik épít Duna partján,
 A második Avlonán,
 Én pedig a legutolsó
 Arta hidját építem.
 A mint az én szívem remeg,
 A hid is úgy rezegjen,
 S a mint hullnak hajszálaim,
 Hulljanak az átmenők.»
 «Lányom, vedd e szókat vissza,
 Saját lelked üdveért ;

Egyetlen egy bátyád van, ki
 Itten szintén átmehet.»
 A nő szavát vissza vette,
 Más mondásra fordítá :
 «Szívem kemény, miként a vas,
 Legyen a hid szintén vas.
 Hajszálaim vaskemények,
 S így járjanak itten át ;
 Csak távoli jó bátyámat
 Az én átkom ne érje.»

Dr. ERŐDI BÉLA

A megelégedett élet.

(Anakreon.)

Nem kell nekem Gyges király kincse.
 A gazdagnak bűja, baja nincs-e ?
 Nem irigylem király koronáját
 Sem a zsarnok bíboros ruháját.

Sardes ura boldogabb-e nállam ? ...
 Balzsamártól illatos szakállam ;
 Fürteimben rózsza sorra fűzve
 Kebelemből a bú, gond elűzve. —

Én bizony csak a jelennek élek,
 A jövőtől így se, úgy se félek. —
 Azt se tudja senki : holnap él-e ?
 Jobb azért nem is törődni véle. —

Míg tehát az ifjuság, egészség
 Kedvez : élvezz, mert eljő a vénség,
 Vagy betegség, s akkor, isten ucsese !
 Nem esik jól semmi, még a bor se. —

Ford. GERGELY KÁROLY.

VEGYESEK.

— Eudokia császárnőről, II. Theodosios nejeről (az V-ik század első felében) mint költőről érdekes cikket közölt *Ludwich Arthur* a «*Rheinisches Museum*» legújabb füzetében (p. 206—225). *Mig Gregorovius* «*Athenais, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin*» (1881) című munkájában úgy egész egyéniségéről, mint különösen költői műveiről kelletténél kedvezőbben ítélt, *Ludwich* kimutatja, hogy Eudokia, kora legműveltebb nőinek egyike, nemcsak nagyon közönséges nő, hanem még sokkal nagyobb mértékben gyarló költő is volt. Azon egyetlen költeménye, mely világi tárggyal foglalkozott — *Theodosiosnak* a persák fölött aratott győzelmével —, elveszett ugyan, de a mi fennmaradt költeményei közül, eléggé indokolja ezen ítéletet, a mennyiben vagy nem egyéb, mint ügyetlen centók, vagy talán pedig még a tizenkettedik századból való *Tzetzes* hajmeresztő verselményeinél is gyarlóbb verselmények, melyek legfényesebb világításba helyezik *Nonnos* érdemét, ki a *heroicus metrumot* szigorúbb szabályokba szorította. Ez utóbbiak közül csak a *Szent Kyprianosról* szóló költemény maradt ránk, melyhez *Ludwich* az egyedüli (florenczi) kézirat új collatiója és saját gyanításai nyomán több javítást közöl. A mi az előbbieket illeti, Eudokia *Homércentóiról* *Ludwich Ábelnek* e «*Közlöny*»-ben (III. 584—592) és a «*Zeitschrift für österreichische Gymnasien*»-ben (1881 p. 161—167) közzétett cikke nyomán értekezik és újra lenyomatja *Patrikiosnak*, és *Eudokiának* *Ábel* által először kiadott proemiumját. Az utóbbi költeményben elfogadja *Ábelnek* majd valamennyi coniecturáját és csak annyiban tér el az *Ábel* által megállapított szövegtől, hogy v. 9 ἔγρον ἰδοῦτα helyett alkalmasint helyesen ὡς ἴδον ἔργον-t és v. 38 φήμιγν βροσέη ἐνὶ γέννη helyett φήμιγν ἀβρότοιο γενέθλης-t ír, bár ezen coniecturájánál *Ábel* javítását jobbnak véli. Abban is téved *Ludwich*, hogy a 11. versben ἐπὶ πλέον-t ír, azon véleményben, hogy az *Ábel* szövegében olvasható ἔπη πέλων *Ábel* coniecturája; pedig *Ábelnek* e helyhez való jegyzetében világosan olvashatta, hogy az egyik kéziratban (P-ben) ἔπη πέλων van, a másokban (B-ben) ugyan ἐπὶ πλέον, de ἰ πλέον javításból; és az értelem is ἔπη πέλων-t követel. Végre a *Homércentókra* irányzott kutatások megkönnyítésére lenyomatja az *Ábel* által ismertezett cod. Mutinensisből a *Homércentók* első és utolsó fejezetét, bár nem egészen hibátlanul. Így pl. az első fejezetben v. 34 οὐδέ τ' ἴτασι . . . θάνατον καὶ κήρα μέλαιναν helyett alkalmasint οὐδέ τε ἴτασιν θάνατον κ. κ. μ.-t kell olvasni, 52 σφιν νόος helyett σφιν νόος-t (v. ö. az utolsó fejezet 22-ik versét), 54 ἀναπλήσεις helyett ἀναπλήσης-t; az utolsó fejezetben v. 15 ἴνα σφίσι βουλεύσθαι helyett ἴνα σφ. βουλεύσῃσι-t, v. 16 πάνθ' ὀπακούει helyett πάντ' ἐπακούει-t. Kívánatos volna, hogy az *Ábelnek* és *Ludwichnek*

idézett értekezéseiben közzétett elvek alapján már most meghatározna valaki, a ránk maradt Homérentókból mely rész Eudokia műve, és melyek a többi szerzőkéi, névszerint Pelagios, Patrikios, Optimos és Kosmaséi.

— A *Caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον*-ról a latinban értékes dolgozat jelent meg Walsler Jakabtól az osztrák gymnas. folyóirat f. é. első füzetében. Értekezőt, ki ezen tanulmánya előtt a *caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον*-t a latinban aránylag ritkábban előfordulónak hitte es ebbeli véleményét szorosabb megfigyelés után helyesnek tapasztalta, e kérdés részletes megvitatására Bährensnek azon nyilatkozata (Jahrb. für Phil. und Päd., 1881, III, 406) bírta, hogy a *caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον* csak későbbi grammatikusoknak görög mintákból vett találmánya, és hogy a latinban csak ilyen *caesura*-val bíró vers Catullus ideje óta nem található. Értekező kimutatásai alapján Bährensnek ezen állítása teljesen alaptalannak bizonyul. Számtalan példából kitünik, hogy a *caesura κατὰ τρίτον τροχαῖον* nem csak hogy előfordul, hanem verssor-osztó szereppel is bír, még pedig a következő hat esetben: Első eset: A *caesura trochaica* (az az *caes. κατὰ τρίτον τροχαῖον*) verssor-osztó szerepű a *τρισημιμερής* és *εφσημιμερής* mellett, a *τριθ.* és az ötödik láb hosszú szótaga után álló *caesura* mellett, továbbá a *τριθ.* és a hatodik láb hosszú szótaga után álló *caesura* mellett. Második eset: A *caes. troch.* verssor-osztó szerepű a *εφθ.* mellett. Harmadik eset: A *caes. troch.* verssor-osztó szerepű a *τριθ.* mellett. Negyedik eset: A *caes. troch.* verssor-osztó szerepű az ötödik láb hosszú szótaga után előforduló *caesura* mellett. Ötödik eset: A *caes. troch.* verssor-osztó szerepű a hatodik láb hosszú szótaga után előforduló *caesura* mellett. Hatodik eset: A *caes. troch.* egyedül állva bír verssor-osztó szereppel.

P. V.

— Classicusok fordításai. A nagyszebeni állami főgymnasium philologusai *Veress Ignác* igazgató kezdeményezésére — mint a Középtanodai tanáregylet közlönyének 13-ik számában olvassuk — a classicus irodalomnak magyar nyelven eddig meg nem jelent termékeinek fordítására «Pentas» név alatt egyesültek; Herodotos kilencz könyve már le is van fordítva és a tud. Akadémiánál kiadás végett ajánlatba hozva. Ha a munkának sikere lesz, Thukydides következik. Igen örvendünk, hogy vidéki tanáraink közt akadnak olyanok is, kik nem haszontalan és nevétséges handabandúra, hanem komoly, értékes munkásságra szövetkeznek. Csak arra mernők a nagyszebeni *Pentas* derék tagjait figyelmeztetni, vajon nem volna e helyesebb, ha a lefordítandó classicusokat kiosztának maguk közt, úgy hogy egy-egy író egy-egy fordítót kapna, mint ha (a hogy Herodotosnál tették), az egyes classicust együttesen

lefordítják? Nem kell-e ez utóbbi eljárásnál attól tartani, hogy az eredeti írónak egységes stílusa elvész, — a felfogásban, magyarázatban stb. nyilvánulható eltérésekről és egyenetlenségekről nem is szólva?

— **K. F. Hermann Görög Régiségek** cz. nagy értékű művét Blümner H. zürichi és Dittenberger V. halléi tanárok (Droysen H., Hug Arn., Müller A. és Thalheim T. közreműködésével) új átdolgozásban készülnek közzé tenni (Freiburg u. Tübingen, 1882, négy kötet.) — Midőn a jeles kiadók Hermann e könyvének új kiadására szánták el magukat, céljuk volt, e fontos művet oly alakban újra hozzáférhetővé tenni, hogy a tudomány mai állásának minden tekintetben megfeleljen. Épen azért nem is volt elégséges egyes helyek kijavítása vagy bővebb kifejtése, hanem az egész munkát mélyebbre hatóan kellett változtatni. A jegyzetek a szöveg alá kerültek és minden oldalon külön számozottak; a forrásokból való idézetek a szövegek mai állapota szerint javítottak ki; az e tárgyba vágó tudományos irodalom, különösen a fölratok lelkiismeretesen értékesítették. Arra törekednek ugyan a földolgozók, hogy, a mennyire lehet, Hermann szövegét szószerint megtartsák, de a mellett nem haboznak, azon nemcsak változtatni, hanem azt bővíteni is, mely bővítéseket nem választják el a Hermann szövegétől zárjelekkel, mint a munka előbbi földolgozói, Bähr és Stark. Egészen új részleteit képezik a munkának a hadi és színi régiségek, melyek azelőtt nagyon is mellékesen voltak tárgyalva. — A munka a következő négy kötetre oszlik: I. államrégiségek, II. jogi és hadi régiségek, III. istentiszteleti és színi régiségek, IV. magánrégiségek. Eddig a negyedik kötet első fele jelent meg. P. V.

— Cicero leveleinek megtalálása Petrarca által. E kérdést eldöntöttnek tekintették, a mióta *Orelli és Haupt* után *Hofmann Fr.* (*Der kritische Apparat zu Ciceros Briefen an Atticus.* Berlin, 1863) erre vonatkozólag a következő négy tételt állította föl: 1. hogy Petrarca 1345-ben megtalálta Ciceronak ad Atticum, ad M. Brutum és ad Quintum fratrem címzett leveleit; 2. későbbben (bizonytalan, mikor) az ad familiares irottakat; 3. hogy a régi, még most is meglevő Cod. Med. plut. XLX. n. IX-et, mely az ad fam. címzett leveleket tartalmazza, Petrarca leírta, és ez a másolat megvan a n. VII-ben; mindkét kéziratot ismerte és használta Coluccio; 4. hogy Atticushoz írt leveleket szintén leírta; hogy az archetypus elveszett, és hogy a másolatot, a mai n. XVIII-t, Coluccio bírta. Az utolsó időben azonban *Viertel* (*Die Wiederauffindung von Ciceros Briefen durch Petrarca.* Königsberg, 1879) és *Voigt* (*Über die handschriftliche Überlieferung von Ciceros Briefen.* Verhandl. der sächs. Gesellsch. der Wissensch. Leipzig 1880.) szorga-

lommal és éles észszel írt munkáikban egymástól függetlenül Hofmann három utolsó tételét megdöntötték, kimutatva, hogy Petrarca az ad fam. címzett leveleket 1359-ben nem ismerte, sőt még általában véve alig ismerhette, mert még az 1373-ik év nov. 28-ikán befejezett *de re publica optime administranda* című művében sem említi oly helyen, hol azt okvetlenül tennie kellett volna; hogy a n. VII nem Petrarcától, hanem Pasquinonak egy irnokától való, Pasquino aztán Coluccióhoz küldte azt, kinek aláírását későbbben kitörölték, de mely azért még most is olvasható; hogy a n. XVIII is Pasquinonak egy irnokától való és nem Petrarcától. P.

— A budapesti philologiai társaság f. é. április 19-kén *felolvasó ülést tartott*, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Fináczy Ernő*, Római nőköltők.
2. *Dr. Heinrich Gusztáv*, Elfrida. (A lőcsei főreáliskola *Albumában* fog megjelenni.)

3. *György Lajos*, A kecskepásztor, Theokritosból.

4. *Gergely Károly*, Anakreoni dalok, modern alakban.

5. *Dr. Csengeri János*, A görög rhetorika ókori irodalma.

A felolvasó ülés után *választmányi ülés tartatott*, melyen új tagokul megválasztattak: *Himpfner Béla*, Besztercebánya; *Mihalik Aurél*, Székesfehérvár; *Váli Béla* Budapest (ajánlja Dr. Heinrich Gusztáv).

— **Tagdíjukat megfizették 1882-re:** Dr. Ábel Jenő, Budapest. — Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét. — Cserép József, Szeged. — Fábíán Imre, Kassa. — Gerevics Gusztáv, Eperjes. — Kispál Mihály, Budapest.

— **Az oklevél díját megküldték:** Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét. — Cserép József, Szeged.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád**.

Bánóczy J. Kisfaludy Károly és munkái. Első kötet. Budapest 1882, Franklin-társ. (8-r.)

Bászel A. A classica philologia jelesebb munkásai életrajzokban. I. köt. A 16., 17. és 18. század első felének jelesebb philologusai. Budapest 1882. Kókai L. (8-r. XII, 246 l.) 1 frt. 80 kr.

Chovancsák J. A szubjektív elem Molière drámáiban. Vác, Serédy, (8-r. 132 l.)

Thucydides. A peloponnésusi háború története. Fordította Zsoldos Benő. Első könyv. Sárospatak 1882. (8-r. VIII, 101 l.)

- Nemzeti könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. Budapest. é. n. (1882.) Aigner L. (K. 8-r.) Egy-egy füzet 30 kr.
 108—109. füz. Gaal József művei. 8. 9. füz.
 110. » Balogh Zoltán művei. 4. füz.
 111—112. » Vahot emlékiratai. 5. 6. füz.
 113—114. » Gaal J. művei. 10. 11. füz.
- Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1881. Franklin-társ. (16-r.)
 126. sz. Collins V. Sophocles. Angolból ford. Kont I. (184 l.) 30 kr.
 127. » Daudet E. A férj. Regény. Francziából ford. Luby Gy. (281 l.) 50 kr.
 128. » Spielhagen Fr. Az utolsó órában. Elbeszélés. Németből ford. Halasi A. (162 l.) 30 kr.
 129. » Kisfaludy Sándor összes regéi. I. köt. (423 l.) 70 kr.
 130. » Ugyanaz. II. köt. (351 l.) 50 kr.
 131. » Kochanovszkyné. Szeretett. Beszély. Oroszból fordította Timkó J. (139 l.) 30 kr.
 132. » Poole J. Pry Pál. Vigjáték 5 felvonásban. Angolból ford. Csiky G. (152 l.) 30 kr.
 133. » Andersen J. K. Képeskönyv képek nélkül. Dánból ford. Schambach Gy. (55 l.) 20 kr.
 134. » Gombos J. Az esküvés. Szomorújáték 5 felv. 2-ik kiadás. (XXVII, 171 l.) 40 kr.
 135. » Szentjóni Szabó L. Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma. Nemzeti érzékenyjáték 3 felv. 3-ik kiad. (XXIV, 120 l.) 30 kr.
 136. » Pulszky F. Martinovics és társai. (80 l.) 20 kr.
 137. » Forster A. Fl. Deák Ferencz. Életrajz. Angolból ford. Pulszky Á. (319 l.) 60 kr.
 138. » Bessenyei György. A philosophus. Vígj. 5 felvonásban. 2-ik kiadás. (XXIV, 133 l.) 30 kr.
- Pecz V. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 6. sz.) Budapest. 1882. Akadémia. (N. 8-r. 99 l.) 60 kr.
- T. M. Plauti Captivi. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta Gerevics Gusztáv. (Görög és latin remekírók gyűjteménye. 33.) Budapest, 1882. Lampel R. (8-r. LV, 113 l.) 84 kr.
- Római remekírók magyar fordításban 30. köt. Horatius Flaccus satirái. Ford. dr. Boross Gábor. 1. füz. Budapest, 1882. Lampel R. (16-r. II, 114 l.) 40 kr.
- Schiller Tell Vilmosa. Középiskolai és magánhasználatra magyarázta Vida Aladár. Eperjes, 1882. Floegel A. (24-r. 66 és 104 l.) 35 kr.
- Sime I. A német irodalom története. Angolból fordította Angyal D. (Történeti kézikönyvek. VII.) Budapest, 1882. Athenæum (K. 8-r. IV, 88 l.) 50 kr.

ROMAI NŐKÖLTŐK.

Nagy ritkán emelkedik ki nő-költő a középszerűség színvonalán, s a világirodalom, mely oly számos kiváló férfi-költőt vall magáénak, a nő-költőt a kivételek közt szokta tölemlíteni. E tünetmény kétségtelen a nő társadalmi állásának a következménye. Mert hisz a nő érzelve, ha nem is terjedelemben, de mélységben a férfiéval bizonyára megmérkőzhetik: de míg a férfinak, mint világpolgárnak, joga van érzelmeit a hivatásos költészet mezejére vinni, addig a nő, s helyesen, érzelmeit a család szűk keretén belül, pusztán a család érdekében érvényesíti.

Az egész világirodalomban csak egyetlen nő-költő van, a ki a költészet terén igazán nagyot s egyszersmind a görög nő szerelmére oly annyira jellemzöt teremtett. E nő-költő a görögök Sapphója. Sapphó költészete a megtestesült igaz érzés, a lángoló, féktelen szerelem, a minőnek nyilvánulását csakis az antik nőben kereshetjük. Oly érzelem ez, mely mint a gyújtótűkör góczpontja, valamennyi egyéb képzet, eszme, érzelem sugarait önmagában egyesíti! Oly szerelmi hévet, oly őrzöngéssel határos érzelmet hiába keresünk máskorú nő-költőknél!

S gondoljuk meg, Sapphó görög nő volt! Neki emancipálnia kellett magát ezer és ezer előítélettől, irigykedéstől, gúnyolódástól, melyeknek neme részéről ki volt téve. A rágalom felhasznált minden eszközt, hogy nevét utálttá és piszkossá tegye; feltalálta a legundokabb nemi bűnöket, hogy költészete tisztaságát, a legigazabb értelemből fakadó ragyogását beszennyezze, elhomályosítsa. — Courtisane-nak bélyegezték azt a nőt, kinek egész bűne az volt, hogy szeretett, s hogy e szerelmét hatalmas, nő ajkáról soha nem hangoztatott ígékben szólaltatá meg!

Könnyű elképzelni, hogy a praktikus rómaiaknál nem sokkal másképp állott a dolog.

Mikor Róma még tisztán katona-állam volt, mikor a haza védelme minden erőt, szellemet ép úgy mint testit, igénybe vett s midőn a pártok óriási tusája folyt, nő-költő alig is volt lehetséges. Nem is akadunk forrásainkban annak nyomára, hogy a tulajdonképeni respublica idejében nő-költő élt volna. A Gracchusok anyját emlegetik mint nő-író. Fiaihoz intézett levelei állítólag közkezen forogtak az ó-korban.¹⁾

A Cicerói kor második felében találkozunk egy ránk nézve érdekes névvel. Ez *Cornificia*. Testvére volt Cicero ismert barátjának, Cornificius rhetornak, a ki utóbb mint Cæsar quæstora egy afrikai expedíció alkalmával elesett.²⁾ Csak egyetlen forrás szól róla: «Cornificia, kitől kiváló epigrammák maradtak ránk».³⁾

A mostoha sors úgy akarta, hogy Augustus korából, mely a művészeteknek és tudományoknak oly annyira kedvezett, nő-költőre vonatkozó adatunk alig maradott légyen. Pedig nem hihető, hogy abban a fényben, melyet a parvenu császár új udvara terjesztett, abban az általános mámorban, mely az imperatort a nép szemében oly hatalmasnak tünteté föl, — a nő meg ne szólalt volna. Nem lehetetlen, hogy híre veszett sok szellemes nőnek, kik az akkori irodalmi salonok középpontjai voltak, s a kik bizonyára nem csak másokat ösztönöztek a költészetre, hanem magok is néha-néha felolvastak egy-egy költeményt.

Egy Augustus-korabeli jeles nő-költőről mégis van tudomásunk. Ez a Tibullustól magasztalt *Sulpicia*.

Azon férfiak közt, kik Augustus korában irodalmi téren megadták a jelszót, volt Messala, a híres szónok. Neki is volt irodalmi köre, miként Mæcenasnak; de míg emezében az irodalmi kérdések nem ritkán a nagy állami és politikai vitatkozások elöl háttérbe szorultak, addig a Messala irodalmi salonja teljesen távol állott a politikától. Híres nevekkal találkozunk itt is. Így Ovidius sokáig e körnek volt tagja, Tibullus pedig mindvégig híve maradt. Itt gyűltek össze még Pedius Publicola, Messala fi-testvére, Aemilius Macer, Valgius Rufus, Lygdamus és *Sulpicia* is.

Apját Servius Sulpiciusnak hitták,⁴⁾ s hihetőleg ez az, kit

¹⁾ Cic. Brut. 58, 211; Plut. C. Gr. 13.

²⁾ App. 6. c. N. 36; Dio XLVIII, 17.

³⁾ Chron. Euseb. ad. Ol. 184, 4 = 740.

⁴⁾ Tib. N. 19, 4: Servi filia Sulpicia.

Horatius¹⁾ barátai közt emleget, s kire Ovidius²⁾ ama szavai vonatkoznak: «nem kevesebbé gonoszak a Servius költeményei».

Sulpiciát heves szerelem vonzotta egy bizonyos Cornutus-hoz, kit ő Cerinthus néven megénekelt. E szerelmét saját fennmaradt költeményeiből és Tibullusnak ezek felett írt variatióiból ismerjük meg.

E század elején még a Tibullus IV. könyvének 7—12. elégiáit nem tudták kinek tulajdonítani. Gruppe³⁾ utalt rá először azon körülményre, hogy ugyanazon könyv megelőző 5 elegiája csak költői kiszínezése azon themának, mely a következő 6 elegiában foglaltatik, s hogy ez utóbbiak e szerint magának Sulpiciának a költeményei. Megerősíti e feltevést Lachmann egy híres kézírata, melyben az említett 6 elegiának ez a felirata van: Sulpicia.

Halljuk magát Sulpiciát:

A 7. számú költeményben a nő érzelme hangos üdvkiáltásokban szólal meg. Sokáig rejtegette szíve mélyében lángoló szerelmét, rejtegette mindaddig, míg Venus ígérését be nem váltá, míg Cerinthus szívét meg nem nyerte. Most végre hadd hirdesse a világnak boldogságát és határtalan örömét. Nem bánja, ha verseit Cerinthus előtt más valaki is olvassa — nem akar színlelni és képmutatni, hadd mondják el róla, hogy méltók voltak mindketten egymáshoz!

A következő darabok mind a szenvedélyes, kissé emanczipáltan viselkedő nő-költő szíve óhajait, fájalmát és bánatát tolmácsolják, — erős, néha nagyon erős szavakban s itt-ott érzékies színezettel. Majd azon kesereg, hogy kedvese születése napját falún, Arretiumban kell töltenie, majd ismét örvend, hogy visszatérhet Rómába, majd Cerinthus közönye felett panaszkodik. Mind rövidke, néhány soros alkalmi költemények, melyeknek nyelve és hangulata a Tibullusétól teljesen elütő.

Bár a Sulpicia kora az ó-kori római civilizatiót meglehetősen virágában tünteti fel, s bár a nő Augustus korában aránylag élénkebb részt vőn az általános szellemi mozgalmakban, mint a köztársaság rideg századaiban, — hiába keressük az ő szerelme

¹⁾ Sat. I, 10, 84. kk.

²⁾ Trist. II. 441: nec sunt minus improba Servi carmina.

³⁾ Gruppe, Die römische Elegie, 1838. 47. kk.

nyilatkozataiban azt a mélységet, mely a modern kultúra áramlatában a nő részéről kifejlődött. Mily különböző mindez attól az érzelemtől, melyet mai nap a nőben keresünk! Mily férfias nyilatkozása, lehet mondani, kicsapongása egy sokáig elzárt, eltilkolt érzelemnek! A «peccasse iuvat» mily határt nem ismerő szenvedélyre vall! E szenvedély ép oly távol áll a szerelem mai felfogásától, ép oly messze a nő csendes epedésétől, a női lélek nem egykönnyen nyilatkozó, de annál mélységesebb lényegétől, mint Sapphónak óriási, de legnemesebb szenvedélyétől. Sulpicia szerelme is hatalmas, de mégsem az az orkánszerű érzelem, mely Sappho szívét eltölti, mégsem az a hevesen lüktető érverés, mely a görög nő-költő minden ízét áthatja.

De Sulpicia érzésébe, szenvedélyes szerelmébe sokkal mélyebb bepillantást engednek a megelőző elégiák, melyekben Tibullus művészete összes eszközeivel varázsolja szemünk elé a nő-költő alakját. Így a 2. számú költeményben a márcz. 1-én tartott Sulpicia-ünnepélyről szól. Inti Marsot, ha le találja jönni az égből, vigyázzon, hogy Sulpicia láttára valahogy fegyvereit el ne veszítse. «Mert mikor a kegyetlen Amor szerelmi lángra gyulasztja az isteneket, Sulpicia szemein gyűjtja meg kettős fáklyáját». Bárhova lép, s bármit tegyen is, nyomdokain jár a Báj, s ha valaki, úgy ő érdemes Tyros, Arábia és India kincseit bírhatni.

Zengjetek ünnepi dalt, Múzsák, Sulpicia nevére,
És te dicső Phoebus, verjed arany kobozod'!

A következő költeményben a költő Sulpiciát szólaltatja meg, ki szemére veti Cerinthusának, hogy egész áldott nap egyebet sem tesz, mint erdőt-mezőt bejár, csak vadászatra gondol, s őt már elfeledte. Sulpicia inkább maga akarja vinni a vadászhalót, csak hogy Cerinthusával együtt lehessen, s társaságában élvezhesse a szerelem örömeit.

Hadd üzzön vadat édes apád, ne törődj vele többé,
Jer hozzám nyomban, s rejsd az ölembé fejed!

Sulpicia beteg. Tibullus imádkozik Apollóhoz, hogy segítse fel a szegény Sulpiciát bajából. De egyúttal vigasztalja a kesergő Cerinthus is. «Ne félj, Cerinthus» ugymond «az isten nem bántja a szerelmeseket. Csak te szeress mindig; biztos lehetsz, hogy a lány felgyógyul. Ne sírj! Akkor eredjenek meg könnyeid, ha megvonja tőled szerelmét Sulpicia. De hisz most egészen a tied ő,

veled vannak szízi gondolatai, s hiába teszi neki a hiszékeny tömeg a szépet. Segíts, Phœbus: dicsőség légyen tenéked, mert egy testben két lelket mentesz meg!»

A mely nap téged adott nekem, Cerinthus, az szent leszen előttem mindenha! Így kezdi Tibullus Sulpicia nevében az V. számú elégiát, mely a kölcsönös, igazi szerelem mivoltáról szól. Ha talán másokhoz hajlana néha-napján kedvese, hagyja el végkép a hűtlen oltárokat, legyen egészen az övé. Vagy mindketten szolgálják egyenlőkép Venust, vagy ha nem, inkább oldja fel Venus kötelékeitől! Legyen tartós e szerelem (VI.), legyen maradandó mindörökké!

Kimagasló alakja, összetartó kapcsa lehetett Sulpicia a Messala körének! A műkedvelő Sulpiciusok nemes sarjadéka oda vonzotta a fiatal költők egész raját, kikre a szellemes római nő igaz érzéssel telt művei a legjobb befolyást gyakorolták. Emlékezzünk csak vissza, minő bájos kört varázsolt maga köré a dicső Sapphó, mily erjedést és üdvös actiót keltett az akkori irodalomban Aspásia, emlékezzünk vissza a mult század francia salonjaira, Mme de Staëlra s egyebekre, hogy teljesen méltányolhassuk, minő érdeket, szellemi megújulást kelthet az ilyen körökben egy kiváló női alak! Hisz a férfi gondolköre a női szív soha ki nem apadó forrásából meríti élesztő tápanyagát, a női társalgásban, mely minden abstractiót kizár, s hol a legmagasabb problémákat egyszerű szavakban kell előadnunk, — itt nyernek a férfi nagy eszméi tulajdonkép alakot, itt jön teljes öntudatára annak, a mi eddig csak homályos körvonalokban kezdett fejledezni lelkében.

S hogy Sulpicia is azon nők egyike volt, kiknek befolyása a vele érintkező férfi-lelkeken megismerszik, kik egyéniségök bélyegét rányomják környezetökre, az épen abból látszik meg, hogy az olyan kiváló tehetség, mint Tibullus, oly lelkes szavakban magasztalja őt.

Sokáig időztünk Sulpiciánál, mert hisz ő az egyedüli aranykorú nő-költő, kiről világos képet alkothatunk magunknak.

Domitianus rémkora két nő-költőt szült. Az egyik *Sabina*, a másik ismét az előbbinél nem csekélyebb hírű *Sulpicia*.

Amarról Martialis szól¹⁾ egyik epigrammjában, mely így hangzik:

¹⁾ XII, 52.

Clemenshez :

Clemens! hogyha elébb eugáni vidékre jutottál,
 S hogyha elébb látnád böszüretű mezejét:
 Hozd el a testi Sabínának kiadatlan igéit,
 Ámde dicső dalait drága biborba takard!
 Fris rügyről fakadó rózsán örvend csak a szívünk:
 Új könyvet szeretünk, melyre nem árada szenny.

Ebből az epigrammából azt látjuk, hogy Sabina Venetiának Ateste nevű városából eredt. Költeményei még akkor sem voltak ismereteseek, mikor Martialis e versét megírta. Egyebet nem tudunk róla.

Jobban ismerjük a Domitianus korabeli *Sulpiciát*, kit a közönség a Juvenalissal kiadatni szokott satirából ismer. De itt is elmondhatjuk, hogy a használat szentesíté a szokást; újabb kutatások ugyanis külső és belső okokkal kideríték, hogy a nevezett költemény nem származhatik még Domitianus idejéből sem, hanem egy későbbi gyártmány.¹⁾ Mind a verselés, mind a felfogás erre utal.

Hogy mind a mellett *Sulpiciáról* tudunk egyet-mást, azt más íróknak köszönhetjük. Meglátjuk ezekből, hogy *Sulpicia* nem satirákat, — nő hogy is írhatna satirát! — hanem mint minden nő-költő, eroticus, szerelmi költeményeket írt.

Ismét Martialis az, ki felvilágosítást nyújt. Ugyanis nő-költőnkre vonatkozik a következő epigrammája is:²⁾

Sulpiciáról :

Sulpiciát forgassa mind az a lány,
 Ki tetszeni csak egy ifjúnak óhajt.
 Sulpiciát forgassa mind az a férj,
 Ki tetszeni csak hitvesének óhajt.
 Nincs abba vers a Médea dühéről,
 Se szó lakmáiról a vad Thyestnek;
 Mi gondja rá, kik voltak Scylla, Byblis!
 Hirdet azonban szűz, szelid szerelmet,
 Tréfás vigasságot, játszó enyelgést.
 Ki helyesen itéli verseit meg,
 Azt tartja, nincs hívságosabb azoknál,
 Azt tartja, nincs szentségesebb azoknál.

¹⁾ Nálunk Thewrewk Emil szolt e kérdésről Egyet. Ph. K. I. 8—9.

²⁾ Epigr. X. 35: De Sulpicia.

Így képzelem el Núma és Egéria
 Tréfáit harmatos barlangjok árnyán.
 Ha véle jársz, vagy hozzá iskolába,
 Sappho, tudósabb léssz s jóval szemérmesb.
 Ám őt ha látja meg együtt te véled
 Hideg Pháón, beléje lesz szerelmes.
 Hiába! Mert nem vágyna lenni sem Zeus,
 Sem Bacchus nője, sem Apoll leánya,
 Calenusát ha tőle elragadnák.

(Ford. Wigand János.)

Bármily rövidke legyen is e költemény, elég tiszta fogalmat nyújt a Sulpicia költész etéről.

Calenus Sulpicia férje volt. Nő költőnkből tehát a feleség igazi vonzódása, a feleség szerelme szól. Ritka példája azon nőknek, kik az érzelmet, a boldogságot, a családból kiviszik a nyilvánosság ítélő széke elé. Martialis másutt ¹⁾ azt mondja:

Óh mi szép tizenöt tavaszt, Calenus,
 Töltöttél szeretett Sulpiciáddal;
 Házasságotat Isten áldá mindig!

Sulpicia tehát boldog házasságban élt férjével, s azért elhiszük, ha Martialis a «szűz, szelid szerelem» szószólójának mondja. Mind a mellett a könnyű vér nyomai se hiányzanak: enyelgő játsziság, tréfa s a szerelem dévaj örömei. Hisz verseinél nincs «hivságosabb», nincs «szentségesebb». Költeményeinek ezen könnyed hangjáról mások is szólnak. «Sulpicia dévajságát», «csipdesését» itt-ott idézik az írók.²⁾

S ezzel befejeztük volna vázlatunkat a tulajdonképi római nő-költőkről. Azokat, kiktől ezután szólunk, már csak azért sem szabad szoros értelmű római nő-költők közé sorozni, mert vagy keresztények valának, vagy az igazi római szellemtől távoleső valamelyik provinciában születtek és működtek.

A IV. Kr. utáni században élt *Anicia Proba*. Férjét *Adelphius*nak hitták, s ha *Ammianus Marcellinus* egyik helyén ³⁾ ezt az *Adelphiust* kell ertenünk, akkor *Anicia Proba* igen előkelő nő lehetett. Mert *Adelphius*nak (*Ammianus* nyomán) 351-ben Mag-

¹⁾ X. 38, 1. kk.

²⁾ *Fulgentius*, *Myth.* I. 598: *Sulpiciae procacitas*; *Aurorius*, *cento nupt.* (fin.): *pourire opusculum Sulpiciae, frontem caparare.*

³⁾ XVI. 6, 2.

nentius idejében városnagyt (præfectus urbis) s az udvarnál is nagy tekintélyű ember volt. Ha hozzáveszszük Ammianus további megjegyzését, mely szerint Adelphiust ugyancsak Magnentius idejében valami Dorus azzal vádolta, hogy uralomra vágyik, születését a IV. század második vagy legfőlebb harmadik évtizedébe helyezhetjük. Hogy pedig ennek az Adelphiusnak a neje volt Anicia Proba, kitűnik abból, hogy az utóbbi alább említendő művének a kéziratán Montfaucon szerint¹⁾ ez az aláírás olvasható: «Miután Proba, Olybrius és Alypius anyja,²⁾ Constantiusnak³⁾ Magnentius elleni háborúját elvégezte volt, megírta ezt a könyvet is», és maga Anicia költeménye bevezetésében ezt mondja:

Népfejedelmekről, kik a béke kegyes kötelékét
Eltépték, a királyi ölésekről s fene harcokról
Zengtem elébb, megvallom.

Mint hogy tehát Anicia elébbi munkájáról úgy beszél, mint régen elkészültről, s mint hogy e mű tárgya, Constantius háborúja Magnentius ellen 350-től 353-ig folyt le, körülbelül 360—380-ba tehető Anicia fenmaradt művének a keletkezési ideje.

Anicia Proba ránk maradt műve már nem önálló költői conceptió terméke, hanem az eszmékben szegény hanyatló költészetek jellegével bír. Költeménye Vergilius-féle cento. Címe: «A világ teremtéséről és az evangeliomokról» («De fabrica Mundi et evangelii»). Proba e költeményben Vergilius-féle helyekkel és versekkel összetoldozza-foldozza az ó-testamentombeli teremtést és vízözönt, s ez a költemény első része; a második, sokkal terjedelmesebb részben Krisztus életét és szenvedéseit írja le a születéstől egész a mennybemenetelig. Mint minden ilyfajta gyártmány, költői értékkel nem bír, s legfőlebb az irodalomtörténet mellekesebb fejezeteibe való.

Nevöknél egyebet nem tudunk más két IV. századbéli nő-költőről. Az egyik *Euchrotia*, a másik leánya *Procula*. Mindkettő Priscillianus modorában írt.⁴⁾

¹⁾ Teuff. R. L. G. 436. §. 15.

²⁾ Ez az adat téves. A glossator a mi Próbánkat összezavarja egy másik Anicia Faltonia Próbával, ki Sex. Petroniusnak volt a neje, s kire nézve v. ö. Pauly, Real Enc. s. v. Olybrii, 2.

³⁾ Teuffelben: Constantini, a mi lehetetlen.

⁴⁾ Teuff. 401. §. 8.

Az 5. v. 6. században élt *Eucheria poetria*, elegia-író, a kitől egy nehézkes és keresett nyelven írt költemény maradt ránk. Egyik, hozzá nem méltó, s a költeményben *servus* és *rusticus*-nak nevezett kérőjéhez van intézve. Wernsdorf, ki a költeményt kiadta, ¹⁾ azt hiszi, hogy *Eucheria* aquitáni vagy galliai eredetű, előkelő hölgy volt.

Alig tartozik már ide a 680-ban Kr. u. elhalt *Gandersheimi Hroswitha* apáca, ki Terentius stilusában és modorában hat keresztény vigjátékokat írt.

Valószínű, hogy az említetteken kívül még több nő költő élt Rómában, kikre a feledékenység leple borult. De vajjon ezek oly kiválóak voltak-e, hogy ebbeli tájékozatlanságunknak nagy kárát vallanók, az legalább is kétséges. Mert hisz általában véve még is elmondhatjuk, hogy a mi igazán hatalmas, igazán nagy termett az antik irodalom mezején, az vagy fenmaradt egész a mi korunkig, vagy ha nem, gyenge fogalmat mégis alkothatunk róla azon nyilatkozatok alapján, melyeket más egykorú vagy későbbi írónál találunk.

De ugyanez nem áll a többi római nő költőről. Azokon kívül, kiket fennebb említettünk, még csak hírét sem veszszük egynek sem, jeléül annak, hogy az itt-ott még feltünezett nő-költők csakis mulékony hatást gyakoroltak.

Páncsova.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

A m á m o r.

(Anakreon.)

Hogyha Bacchus jó, ölében gondjaim
Eloszlnak, dalra nyílnak ajkaim.
S hogy szívemben édes érzést kelt dalom,
Krézus kincsét mind enyémnek gondolom. —

Koszorúm ha fürteimre fűzhetem,
Világ gondját, bűjút, baját megvetem.
Fogjon fegyvert hősi bajnok; én bizony
Csak ledőlök pamlagomra, s jót iszom. —

Hozz, fiú, bort, s adj kezembe telt pohárt,
Mit se gondolj azzal, hogy ha tán megárt.
Hisz jobb ittasan feküdnöm ágyamon,
Mint halottan kiterítve gyászpadon. —

Ford. GERGELY KÁROLY.

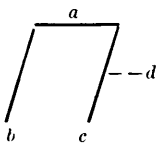
¹⁾ Poett. Latt. Min. praef. 65. kk.

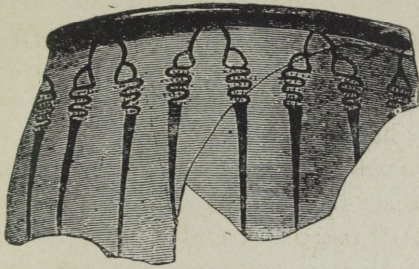
SCHLIEMANN KUTATASAIROL.

III. (Vége.)

Schliemann említett Pausanias-interpretációjának helyességébe vetett föltétlen bizalommal vitte véghez mykenæi ásásait. 1876-iki kutatásait megelőzőleg rövid ideig Tirynsben, Argostól délkeletre ásott s számos kis terracotta-teheneket, egy kis phrygiai sipkás, bronzból készült emberi figurát, kőből való orsógom-bokat, obsidiánból való késeket stb. talált. Ama tehén-alakokat «Kuhidole»-nek mondja s mint Hera-bálványkákat emlegeti, a homeri βοῶπις és γλαυκῶπις mellékneveket *tehénfejű*-nek s *bagolyfejű*-nek fordítván. Az ezen nézet ellen s a mellette felhozható indokokat alantabb fogjuk felemlíteni. Mykenæben az akropolison 1876. augusztus 7-én kezdett ásatni s több síremlékre vagy emléktöredékre akadt (l. az 1. számú ábrát), melyek a személyek utánzásában világosan mutatják az egyiptusi befolyást. Festett cserepek, arany- s ezüstékszerek készítésére szolgáló formakövek (lásd a 2a, 2b című rajzokat), mázas agyag-csecsebecsék, egy kétélű bronzbárd, achat-, onyx-, steatit (lapis ollaris)-, serpentinkövek, részben gyűrűben s archaicus intaglio-állatutánzásokkal, egy gyöngy s más hasonló tárgyak kerültek egymásután napfényre. A kincses ház, oroszlános kapu s az agora kiásása közben mindenféle festett vázát találtak. A mykenæi régi edények festéke általában igen állandó, az alakok ábrázolása (lásd a 7., 8., 9., 10. sz. rajzokat) szövézeti, ha úgy szabad mondanom, vagy hogy Conze kifejezését használjam, textil-empaistikus, feltalálható lévén rajtuk ama jellemző linearis — egyenes és szögletes vonalú — ornamentika, mely a szövézetre s hímzésre megy vissza, s a köralakú, mely az ércművességre utal.

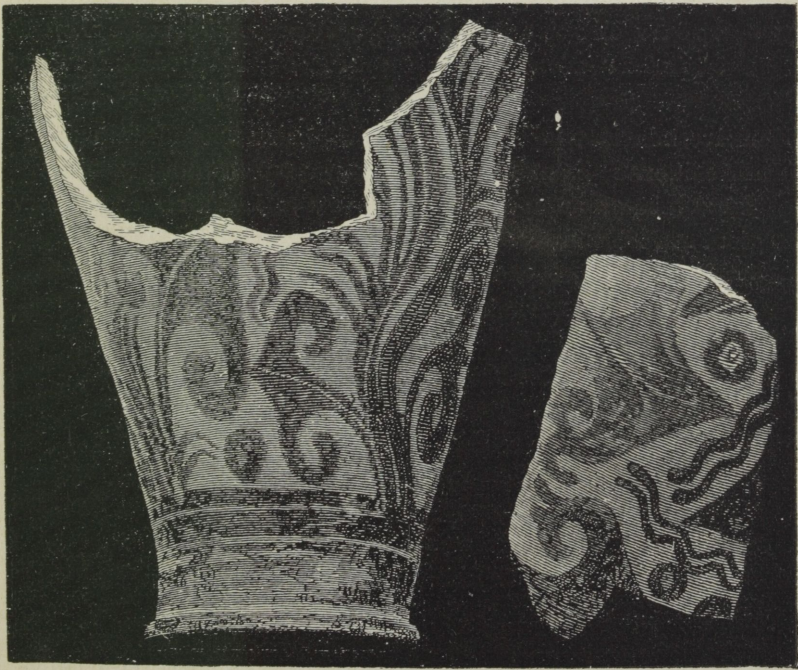
Az agora az akropolis nyugati részében feküdt. Két párhuzamos, ferdén álló kőtáblából való kör keríti be. Ezekre felül egy egy vízszintes tábla (a) volt illesztve, a melyek közül hat *in situ* találtatott. A két ferdén álló tábla közti tér 1 láb és 4 hüvelyknyi magasságban kövekkel van betöltve, a többi köz pedig ott, a hol a fedő, vízszintes, kőtábla megvan, tiszta kagylókkal kevert földdel van betöltve, a hol nincs olyan harmadik tábla, cserepekkel

7. szám.

Festett mykenaei edénydarab, felényi nagyságban.

8. szám.

Régi, korongon készült edénytöredékek a második kiásott sírból. Körülbelül $\frac{1}{3}$ ragyságban.

s mindenféle szeméttel van tele. A kezdetleges ábránkban *b*, *c*-vel jelölt táblák 75°-nyi szög alatt befelé hajlottak. Az általuk alakított körön belül a talaj (*d*) magasabb volt, úgy hogy a vízszintes (*a*) táblákon körben ülők lábai igen kellemes nyugvópontot találtak. Paley F. A. tanár hangsúlyozta először nyilvánosan Newton K. T. s Schliemann azon nézetét, hogy a táblák ülőhelyet képeztek. Nézet szerint a körben járó tánczok, *κύκλιοι χοροί*, és a dithyramboknak vagyis a *κυκλιοῖσι δὶ δ᾿ ἀσκαλοῖσι* műveinek szavalása határozta meg a köralakot. Hogy a régi agora általában oly kerek formájú volt, több mint valószínű, s hogy az összegyűlt nép körben ült, míg a szónok a középen állott, bizonyos. *Ἀνέστη, ἀνιστάμενος μετέφη* mondja Homeros a hősről, a ki az agorán szólani készül. Ha elhallgat, így szól: *ἤτοι ὄγ' ὡς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἔζετο* (Iliad. I. 68)¹⁾. Sőt az Ilias XVIII. énekében a trójaiak gyülekezéséről ekként szól:

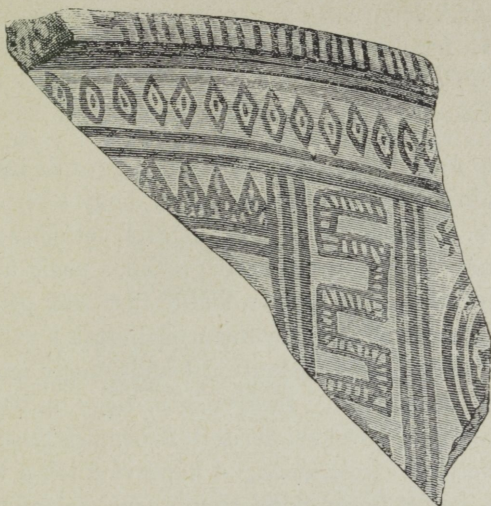
ὄρθῶν δ' ἔστατόων ἀγορῆ γένετ', οὐδέ τις ἔτλη
ἔζεσθαί· πάντας γὰρ ἔχε τρώμος, οὐνεκ' Ἀχιλλεύς ἐξεφάνη,
(v. 246—248.)

kiemelve mintegy, hogy szokatlan volt le nem telepedni az agorán. Achilleus pajzsának domborműveiről szólva pedig ezen nevezetes szavakat mondja (XVIII, 501—508): *λαοὶ δ' εἰν ἀγορῆ ἔσαν ἀθροοὶ . . . . δύο δ' ἄνδρες ἐνεΐκεον . . . .*

ἄμφω δ' ἰέσθην ἐπὶ ἕστορι πείραρ ἐλέσθαι.
λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον, ἀμφὶς ἀρωγοί·
κήρυκες δ' ἄρα λαὸν ἐρήτυον· οἱ δὲ γέροντες
εἶπατ' ἐπὶ ἔεστοῖσι· λίθοις ἰερῶ ἐνὶ κύκλῳ,

¹⁾ Az Ilias II. énekében így szól Homeros (v. 91—99):

ὡς πῶν ἔθνεα πολλὰ νεῶν ἄπο καὶ κλισιάων
ἡΐονος προπάροιθε βαθείης ἐστιγόντων
Ἰλαδὸν εἰς ἀγορῆν μετὰ δὲ σφίσιν Ὀτσα θεδῆε
δοτρύνουσ' ἰέναι, Διὸς ἄγγελος' οἱ δ' ἀγέροντο
τετρήγχε· δ' ἀγορῆ, ἦπὸ δὲ στεναχίζετο γαῖα
λαῶν ἰζόντων, ὄμαδος δ' ἦν· ἐννέα δὲ σφραξ
κήρυκες βοῶντες ἐρήτυον, εἶπον' αὐτῆς
σχοίατ', ἀκούσειαν δὲ διοστρεφέων βασιλῆων.
σπυροθῆ δ' ἔζετο λαός, ἐρήτυθεν δὲ καθ' ἕδρας
παυσάμενοι· κλαγγῆσ' ἀνά δὲ κρείων Ἀγαμέμνων
ἔστη σκῆπτρον ἔχων.

9. szám.

A mykenaei kincses házban (az alsó városban), a Schliemann Sophia asszony által kiásott előteremben (dromos), három méternyi mélységben talált edénydarab. Mértani rajz. Valószínűleg későbbi időből való, mint a «királyi» sírboltok körül talált edénytöredékek.

10. szám.

Edénydarab a mykenaei akropolisból. Hattyúk utánzása. Öt méternyi mélységből.

σκηπτρα δὲ κηρύκων ἐν χερσ' ἔχον ἡεροφώνων
 τοῖσιν ἔπειτ' ἤϊσσον ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαιζον·
 καί το δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δῶν χρυσοῖο τάλαντα,
 τῷ δόμεν ὅς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἴποι.

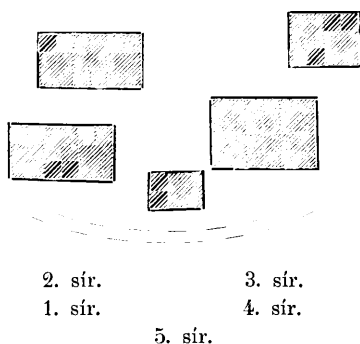
(S a nép a piacon összegyűlve volt; ugyanis két férfi czivakodott . . . mindketten pedig igyekeztek, hogy a bíró előtt eldöntést nyerjenek. A nép mind a kettőt bízta, kétfelől segítő: hírnökök pedig a népet visszatartóztattak; a vének pedig ültek simított köveken, szent körben és a fennen kiállító hírnökök pálczáit kezükben tartották: azokkal aztán gyorsan felállottak s váltakozva ítéltek. S a középben két arany-talentum feküdt, hogy annak adják, a ki legigazságosabban szól.) Íme világos, hogy milyen volt azon ülésre szánt simított kövekkel kerített, Zeusnak s Themisnek szentelt hely, a melyben «ἱερὸς κύκλος»-t képezve ültek a vének. Hogy még csak egy helyet hozzunk fel Homerosból, felemlítjük a phaiakok gyülekezésének leírását (Od. VIII.):

τοῖσιν δ' ἤγεμόνευ' ἱερὸν μένος Ἀλκινόοιο
 Φαιήκων ἀγορήνδ', ἧ σφιν παρὰ νηυσὶ τέτυκτο.
 ἐλθόντες δὲ κα δῖζον ἐπὶ ξέστοισι λιθόισι
 πλησίον (V. 4—7.)
 καρπαλίμως δ' ἔμπληγτο βροτῶν ἀγοραὶ τε καὶ ἔδρα
 ἀγρομένων (V. 16, 17.)

(Őket Alkinoos szent lelke vezette a phaiakok agorájára, mely a hajók mellett volt készítve. S miután [oda] mentek leültek simított kövekre közel [egymáshoz]. — S gyorsan megteltek gyülekező emberektől a gyülekehely s az ülések.)

Sophokles (Oedipus Rex 161) így szól: Ἄρτεμιν ἂ κηρύκωντ' ἀγορᾶς θρόνον ἐν κλέα θάσσει: (Artemist, ki az agora kerek, dicső trónján ül). Ezen trón a szónok állóhelyére, a kerek agora közepére képzelendő. Euripides (Orest. 919) kerek agorát (ἀγορᾶς κύκλον) említ. Paley nézete szerint Euripides a mykenæi akropolis agoráját maga látta s (Elektra, 710) πέτρινα βᾶθρα (kőből való ülőpadok) alatt az azt körülvevő, nagy, kerek, kőből való padokat érti. Schliemann Newton K. T. két citatióját hozza továbbá fel, a melyekben Thukydides a kerkyrai agora κύκλος-át emliti s Pausanias (I, XLIII, 4 s 8) így szól a megaraiakról: βουλευτήριον ἐνταῦθα ὠκαδόμησαν, ἵνα σφίσιν ὁ τάφος τῶν ἡρώων ἐντὸς τοῦ βουλευ-

τηρίων γένηται (tanácskozási helyet építettek ott, hogy nekik a hő-sők sírjai a helyen belül legyenek) — Κοροίβη δέ ἐστὶ τάφος ἐν τῇ Μεγαρέων ἀγορᾷ (Koroibos sírja is a megarabeliek agoráján van). De más eset is van arra, hogy az agorán belül sírok voltak. Úgy volt az Mykenæban is. Schlieman az agora alatt öt pompás sírt talált fel, melyek ekként voltak elhelyezve.

Az agorán kívül, de közel hozzá egy hatodik, holttestet nem rejtő sír került napfényre. Az előbbi öt sírban összesen tizenhét többé-kevésbé elégett holttest lett találva, itt-ott máglyanyomok a földben; a hatodik sírban csak kincsek voltak. Nem szándékom az ásások folyását leírni, hanem csak a meglelt kincseket fogom részben felsorolni. Számos elefántcsontból, terracottából, ezüsből, színes s szintelen üvegből, bronzból, obszidiánból, fából, achatból, sardonyxból, amethystből, kristályból, borostyánkőből stb. készült tárgyakon kívül, aranyból készült edények és ékszerek, — öntött alakban s mint repoussé (vert) munka, — nagy számban kerültek elő. Az aranytárgyak súlya megfelel 50,000 aranyforint súlyának, értéke majdnem megbecsülhetetlen. A holttestek mindenféle aranytárgyakkal dúsan el voltak árasztva. Fejükön diadémák, arcukon maszkok voltak, az elhunytak arezvonásaival. A negyedik kiásott sírban közel az egyik holttest koponyájához egy állat, mondjuk Schliemannal, egy oroszlán-maszk feküdt puha aranyból. A hatodik, már az agorán kívül fekvő sírban talált egyik gyűrű rajzán (lásd a 13. ábrát) hasonló maszkokat lehet némi jó akarat mellett fölfedezni. Deligeorges Leonides úr szerint Kidnos cycladi szigeten az asszonyok mai napság is a nap heve ellen ezen intaglio-utánzaton látható maszkokhoz hasonló álcázatot hordanak

durva szövetből. Hasonló görög álczákról többet nem tudunk s Schliemann sem találta még meg homerikus nevüket.

A hullák ott égtek el, a hol kiásatásukkor feküdtek. Alattuk kavicsréteg, rajtuk s mellettük aranyékszerek, azonkívül felettük 3—4 hüvelyknyi vastagságu fehér agyagföld s azon egy második kavicsréteg feküdt.

Huszonkét aranyváza, kanna, serleg, tizenöt ezüstedény, százötven bronzból való kétélű kard, többnyire töredék, négy öv, számos diadéma, három aranyból való díszes mellvért, körülbelül tizenkétszáz aranylememezke (l. péld. a 4. számú rajzot) s hétszáz különböző (ember-, állat-) alaku kisebb igen szép aranytárgy, aranyból való gyűrűk, fülbevalók, tűk, karpereczek kerültek elő.

Több érdekes tárgyat rajzban adunk. A diszítésekben szembezőkő sok helyütt az ázsiai befolyás. A 11. számú hosszukás pajzsalakú lemez a harmadik sír egyik hullájának fején találtott, a koponya egy része rajta tapadt. Párhuzamos vonásokkal és egy sor kiálló pontokkal van diszítve s a diadéma közepe felé szélesbedő széllel bír. A jobb s a bal oldalszél közti tér egész szélteben ki van töltve hét különböző nagyságú domborodással, melyek körül körben kisebb-nagyobb dombordiszitmények huzódnak. A nagy domborodások közti tér mindenik oldalon egy sor kisebb domborodás által van kitöltve. A diadéma két végén lyuk van, a melyen bizonyosan aranydrót huzódott át, melylyel az ékszert a fejre erősítették.

A 12. rajz egyiket azon számtalan aranyos gomboknak ábrázolja, melyeket Schliemann a negyedik mykenæi sírban lelt. Az ezen sírban feküdt öt holttest körül száztíz, virágot ábrázoló aranylemez, négyszáztíz díszes aranylemezke s száztizennyolcz intaglio diszítésű, kerek fadarabkára erősített, kis, aranyból való lemez került elé. Megemlítettük, hogy a holttestek ott lettek elégetve a hol feküdtek. Schliemann ama negyedik sírban nyolcz nagy, nem gombalakú fára erősített kerek lemezt talált. «Minthogy, úgymond, néha a kardok mellett egész sorait találok az ilyen mindinkább kisebbedő gomboknak, meg vagyok győződve a felől, hogy folytonos sorban a fegyverek hüvelyeire voltak ragasztva, a legnagyobb gomb t. i. oda, a hol a hüvely legszélesebb volt, míg a többi gomb a hüvely szélességéhez mérten kisebbedett. Megjegyzésre méltó azonkívül, hogy mindenütt, a hol az arany gombok megtartották volt a fadarabkát, az utóbbin mindig ott látjuk

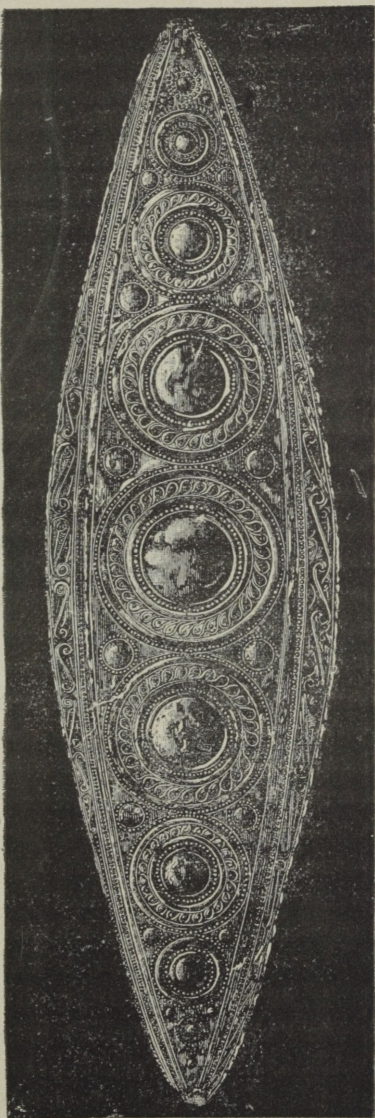
11. szám.

Aranydiadéma, a mykenaei harmadik sír egyik hullájának fején találtatott. Körülbelül $\frac{1}{5}$ nagyság.

12. szám.

Aranylemez. Fadarabkára erősítve gombot képez. A mykenaei negyedik sírból való. Természetes nagyság.

ugyanazon intaglio-diszítést, a melyet az aranyon látunk; ennél fogva kétségtelen, hogy az intaglio-munka akkor lett végezve, a mikor a lemez már a fára volt erősítve és hogy ezen az aranyra tett bemetszések a mester kezének nyomása által reprodukáltattak.»

A 13. számú rajz egy a hatodik sírban talált aranyból való gyűrű kövén levő intaglio-rajzokat adja vissza; leírásuknál Schliemann így szól:

«A nézötől balra egy fa utánzata van, a melynek törzse bizonyára hasonlít a pálmához; tizenöt rövid ága van, a melyeken nem látunk leveleket, hanem nagy kis, gyümölcsökből alakított gerezdeket; mindenik gerezd ananászhoz hasonló; a fa

13. szám.

Aranyból való gyűrű az agorától délre levő sírból, dupla nagyságban.

alatt kis leány áll, kissé hátrahajlik s két karját egyenesen kitarja az alacsony gyümölgerezd alá, mintha leszedni akarná. Tisztelt barátom Orphanidisz T., a növénytan tanára Athénben, azt mondja, hogy görögön valamennyi fája közül ez a fa leginkább fenyőhöz hasonlít, de hogy, a kis leány egy gyümölcsét akarván leszedni, a gyümölcs kétségkívül ehető volt; ő tehát azon véleményen van, hogy a művész itt egy kenyérfát akart ábrázolni, mert India valamennyi fái közt a kenyérfa hasonlít leginkább az előttünk lévő fára. De én nem emlékszem arra, hogy láttam valaha kenyérfát Indiában, csak Közép-Amerikában láttam. — Tisztelt barátom v. Heldreich, a botanika tanára Athénben, ellenben azt hiszi, hogy

a régi mykenæi művész itt egyszerűen egy szőlőgerezdekkal terhelt szőlőtőt akart utánózni s hogy csak ügyetlensége folytán lett a többől vastag fa. Én tökéletesen osztom nézetét. — A kis leány fejéről két hosszú hajfonat lóg le háta mentében; a ruha a derék alatt két párhuzamos vonás által három részre van osztva, valószínűleg, hogy pompájára figyelmeztessen; a karokról két szallag lóg le, melyek a ruha ujját jelképezhetik.»

«A fa másik oldalán, jobb karjával reá támaszkodva, egy nagy, nemes, görög arcvonású nő ül; szemei nagyok, orra egyenesen lehalad homlokától, mint a Parthenon domborművein; a fej csúcsba végződő turbánnal van fedve, a mely alatt hajfonat lóg le hátára; a turbánon épen a hajfonat fölött két diszítést látunk. Különösen figyelmeztetem az olvasót a sajátságos jelre, épen a homlok felett, a mely valószínűleg diadémát akart jelképezni; de ilyforma diadémát nem találtam az öt sír egyikében sem; a ruha felső része feszesen ül a testen, melle mégis kiáll; a ruha alsó része számtalan vízszintes vonással van diszítve és széles nadrágok formájával bír, melyek félholdalakban a bokánál végződnek; míg a jobb kéz ölében nyugszik, az asszony felemelt bal kezében három mákvirágot tart, a melyet, látszólag, egy pompásan öltözött magas asszonynak nyújt, a ki előtte áll s jobb kezét a virágok felé kinyújtja.»

«Ezen nagy álló asszony fején turbánforma tárgy látható, a mely hasonló a most Indiában divatos turbánokhoz, csakhogy csúcsban végződik, a melytől hosszú dísz lóg le a hátára. Másik különbség az, hogy a turbán előrészeről valami álarcz nyúl le, a melyen tisztán megismerjük a két szem és az orr helyét; de itt az álcza föl van tolvá, s alatta az asszony szemeit látjuk. — — Nyaka alatt mellén két párhuzamos vonás van, melyek valószínűleg nyaklánczokat jelentenek. — — A nadrágok alsó vége alatt látható, hogy az asszony alsó nadrágot visel, a mely csattal van megerősítve.»

A második álló, kissé előrehajló asszony feje fölött látható alakot, a pálczával kezében, Schliemann palladiumnak veszi. Ugyanennek részben való utánzását látja Schliemann azon hat levelalakú rajzban, a melyet jobbra a gyűrű szélén látunk. Ez utóbbiak nagyon hasonlítanak a *κράνος κορινθιακόν*-hoz, vagyis Pallas Athéné korinthusi sisakjához, a mint a Kr. e. negyedik századbéli korinthusi érmeiken látható; a sisak fölhúzható álczaforma előrészen látható két szem, orr s száj nyílása. A gyűrű

felső határa alatt két hullámalakú vonal van, a mely hihetőleg a tengert ábrázolja, mint a tarentumi érmeken. A tengerből balra a nap, jobbra a hold sarlója emelkedik fel :

ἐν μὲν γαῖαν ἔτερεξ', ἐν δ' ὀὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν,
ἤελιον τ' ἀλάμαντα, σελήνην τε πλῆθουσσαν, . . .

(s reá a földet csinálta, az eget, a tengert, s a nem fáradó napot s a növekedő holdat.)

Vajon csakugyan az Atrida s az övéinek sírboltjait fedezte fel Schliemann? Ki a megmondhatója?! Ha majd egyszer az egész mykenæi akropolist s az alsó várost is átásták, nagyobb biztossággal szólhatunk hozzá.

IV.

Említettük (Phil. Közl. ápr. füzet, 302. oldal), hogy Schliemann már 1869-ben azon meggyőződésre jutott, hogy a homeri Trója *Hissarlik* dombja alatt feküdt (lásd az 5. számú kis térképet), nem pedig, a mint addig általában hitték, a Troas déli részében fekvő Bunarbasi nevű falu alatt. «Ezen föltevésnél — úgymond Schliemann, — a falu lábánál fekvő forrásokot a Homer által felemlített két forrásnak¹⁾ kellett venni, melyek egyikéből meleg, másikából hideg víz bugyogott ki. Én ezek helyett harmincznégy forrást leltem s valószínű, hogy negyvenen vannak, mert a törökök Kir-Gyöz-nek, «negyven szem»-nek, hívják a helyet; azonkívül minden forrásban egyenlő, 17 C. °-ú, hőt találtam.» (Ilios, p. 23.) Míg Bunarbasi a Hellesponttól egyenes vonalban csaknem tizenhárom kilométernyire fekszik, kitűnik az Iliasból, hogy Iliontól a tengerig alig volt messzebb köz négy kilométernyinél. Azonkívül lehetetlen föltenni, hogy Achilleus Hektort a sikságban Trója falai körül üldözhetne volna, ha Trója csakugyan a bunarbasi magaslaton feküdt volna. Mi több, száz különböző ponton

¹⁾ κρουνώ δ' ἔκανον καλλιπρόω, ἔνθα τε πηγαί
δοιαὶ ἀναίττουσι Σκαμάνδρον δινήεντος·
ἢ μὲν γάρ θ' ὕδατι λατῶ βέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς
γίγνεται ἐξ αὐτῆς ὥσει πυρὸς αἰθόμενοι·
ἢ δ' ἐτέρη θέρει προρέει εἰκνῖα χάλιζη,
ἢ χιόνι ψυχρῆ, ἢ ἐξ ὕδατος κροστάλλω.

(Iliad. XXII. v. 147—152.)

megkísérlett ásások csaknem semmi eredményre sem vezettek. Schliemann kutatásai Bunarbasi környékén is eredménytelenek voltak, míg Strabo *Novum Ilium*ának (τὸ νῦν Ἴλιον sth.) építőhelyére nem jutott. Ez 3 angol mérföldnyire (4,8 kilométer) fekszik a Hellespontustól s különben is minden tekintetben megfelel az Ilias topographiai adatainak. Hissarlik dombja *Novum Ilium* észak-nyugati sarkát képezte s rögtön magára vonta kutatónk figyelmét, ki a város akropolisát, Homer Pergamosát látta benne. A domb a tenger színétől számítva 49.48 méter magas, csúcsától a sziklás talajig 52¹/₂ láb van.

Hissarliknak Trójával való azonossága mellett az angol Maclaren e század első tizedeiben emelt szót. Mások kissé odébb kelet-dél-keletre tették Ilios helyét. Ma a trója-hissarliki és a rója-bunarbasi elméletek mellett írt művek egy kis könyvtárat képeznek. A rendkívül fáradságos s költséges munkálatok lefolyásának történetét elmellőzve, röviden eredményüket sorolom föltnagyjából.

Schliemann valószínűleg hét város romjait találta a dombban. A legfelső réteg a görög Iliion romjait foglalja magában; átlag hat láb mélyre terjednek. Az ezután következő maradványok hat és fél lábnyi mélységig egy második, valószínűleg lydiai, telepítvénytől származnak. Ezek alatt tizenhárom lábnyi mélységig egy præhistorikus város romjai találtattak. A házak valószínűleg fából és agyagból állottak. Korongon készült terracotta-edények, számtalan orsógomb, kevés kőből való s néhány bronzból vagy rézből való tárgy került elő. Az edények s egyes márványdarabok emberformájuk. Schliemann a szemöldököt, orrt és szemeket alkotó vonásokat bagolyszerűeknek látja s emberi testről s bagoly fejről szól. De ezen bagolyhoz való hasonlóság nem mindenik alakon szembeötlő. Egy kevésbé mélyebben talált ilyen, már kevésbé primitív alakú edény rajzát 21. számú ábrán láthatja az olvasó. Csakhogy a többi edényen rendszeren két női-emplő alakú kidudorodás, kétoldalt szárnyhoz hasonlítható fogó és a neha leszögezett *puendum* látható. Tovább ásva, a tizenhárom lábnyi mélységtől huszonhárom lábnyiig található maradványokat Schliemann egy negyedik, præhistorikus, városnak tulajdonítja. A házak gerincei jó állapotban maradtak fenn. Számtalan kőből való fejszék, bárdok, kézi malomkövek, súlyok, fűrészforma kések, bronzból való fegyverek, orsógombok, korongon készült edények, kis tengeri kagylók, czethalból

való gerinczsigolyák ¹⁾ és vadkanfogak stb. nagy számban találtak.

*Az ötödik város,*²⁾ a melynek maradványai huszonhárom lábnyi (hét méternyi) mélységből harminczhárom lábnyi (tiz méternyi) mélységig fekszenek, *volt Schliemann nézete szerint a homeri Trója.* A *Trojanische Alterthümer* című művében lenyomatott naplójegyzetekben egy helyen (1872. jun. 18-án) ekkép szól: «Ha nem volnának azon gyönyörű terracották, miket csupán csak az ősi talajon (Urboden) egészen két méternyi magasságig találok, megesküdnék reá, hogy nyolcz és épen tiz méternyi mélységben (a hegy csúcsától) a homéri Trója romhalmazában vagyok.» S csakugyan ha nem is biztos, mégis valószínű, hogy ama, fönről ötödik, alulról harmadik, romréteg a homéri Trója maradványaiból áll. Homer leírásai sok tekintetben annyira ráillenek arra, a mit Schliemann lelt, hogy az ember nem csodálja a midőn azt olvassa szerző művében, hogy még a Σκαίαι πύλαι, a skaiiai kapu, tolózárait is megtalálta s ha őket lerajzolva is látja («Ilios», p. 42). A skaiiai kapuról még talán egy következő cikkben fogunk szólni, a midőn majd röviden a Troas topographiáját is adjuk. A csúestól harmincz lábnyi mélységben egy tizenhét és egy negyed lábnyi széles útra bukkant kutatónk.

Az út ötödfél — öt láb hosszú és harminczöt hüvelyk — ötödfél láb széles kőtáblákkal van kövezve s délnyugati irányban a síkságra levezet. Oly lejtősen halad, hogy a míg nyugatra, a mennyire ki van ásva, harmincz lábnyira van a hegy csúcsa alatt, addig harminczhárom lábbal odébb harminczhét lábnyi mélységben találjuk. A szépen kövezett út, — csakugyan εὐκατεμένη ἄγρῳ, — végén, a mely a síkságba vezetett, két kaput talált húsz lábnyi távolságban. Az első az által képeztetik, hogy az oldalfalból két $2\frac{1}{2}$ és $2\frac{3}{4}$ lábnyira egymás átellenében kilépő $3\frac{1}{4}$ láb magas, $3\frac{3}{4}$ láb széles kőfal van. A köz e két bejáratot alkotó fal közt $12\frac{1}{4}$ lábnyi. Köztük egy hosszú rézből való durva toló feküdt, mely valószínűleg a két, fából való ajtószárnyat tartotta valaha össze. A második bejárat hasonlókép 2 láb magas, 3 láb széles és körülbelül $2\frac{1}{2}$

¹⁾ Schliemann megjegyzi, hogy a kis-ázsiai tengerekből a czethalak azóta kivesztek.

²⁾ Megjegyezzük, hogy a romhalmazoknak ekkénti rétegekre való fölosztása igen kényes dolog s hogy Schliemann apodiktikus, de néha változó fölosztását épen nem vehetjük absolut igazságnak.

lányaira előhaladó köfalak által képeztek. Ezek közt is hasonló, de kisebb toló feküdt. A város körfallal van kerítve. Ezen belül ama széles út mentében, igen közel a kapuhoz, Schliemann egy jó állapotban fenmaradt házra bukkant, a melyet mindjárt el is nevezett — Priamos házának.

Ezen házban magában s közvetlen közelségében tíz nagyobb s kisebb kincsre bukkantak. Hármat közülök a munkások elloptak és modernizáltattak. Ezeket később a török kormány elkobozta. Öt-hat fontnyi ékszerekből összeforrt, faszénnel vegyes aranytömegből s több aranyékszerből állottak. Virchow a várost az «aranyváros»-nak nevezi és a leletekben, melyekben főleg assyr stylus ismerhető föl, kereskedelmi és zsákmányolt tárgyakat lát. A legnagyobb kincsre maga Schliemann akadt az említett ház mellett, a város körfalán, huszonnyolcz lábnyi mélységben. Egy részének átnézetét az olvasó a 14. számú ábrán látja. (Lásd a hozzá való magyarázatot.)

A város tűzvesz alkalmából pusztult el, a minek számos kézzel fogható és félre nem ismerhető nyomát itt fel nem sorolhatom. A tárgyak olyformán voltak összerakva, hogy biztosnak vehető, hogy faládjába voltak rakva.¹⁾ Lehet, hogy a többi később közelében talált kincsekkel a házból le lett hányva, lehet az is, hogy valaki menekülés közben a körfalig czipelte s aztán ott hagyta. A ledülő romok azután betemették.

A 14. ábra mellett egyenkint fölemlített tárgyakon kívül volt még ezen «nagy kincs»-ben 13 bronzból való lándzsahegy, 14 bronzból való harczi bárd, 7 kétélű bronzból való tör, 8700 kisebb ékszer. A 14. számú ábrán, a második sorban levő (b) tárgyaktól jobbra a hat ezüst *talentum* előtt levő tárgy láncsahegy bronzból, csakhogy egy csatabárdal összeforrt. Felső végén egy kis nyilással bír,

¹⁾ Ἡ, καὶ φωριαμῶν ἐπιθήματα κάλ' ἀνέφην,
 ἔνθεν δῶδεκα μὲν περικαλλέας ἔξελε πέπλους,
 δῶδεκα δ' ἀπλοῖδας γλαίνας, τόσσους δὲ τάπητας,
 τόσσα δὲ φάρσα καλά, τόσσους δ' ἐπὶ τοῖσι χιτῶνας
 χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερον δέκα πάντα τάλαντα,
 ἐκ δὲ δὴ' αἰθῶνας τρίποδας, πίσυρας δὲ λέβητας,
 ἐκ δὲ δέπας περικαλλέας, ὅ οἱ Θρήνης πόρον ἄνδρες
 ἔξεστῆν ἐλθόντι, μέγα κτέρας· οὐδέ νυ τοῦ περ
 φείσας· ἐνὶ μεγάροις ὁ γέρων, περὶ δ' ἔθελε θυμῷ
 λύσασθαι φίλον υἱόν. (II. XXIV. 228—237.)

a

14. szám.

h

a) A kincses láda kulcsa (κλειδίς). b) Az aranyból való diadémák, homlokra való ékszerek, fülbevalók stb. A kulcs alatt levő arany-diadémá (πλεκτή ἀναδέσμη) 20,4 hüvelyk hosszú, 74 kis és 16 hosszú lánczocskából, 16353 ket-

tős gyűrűből és levélkéből áll. Balra tőle másik *πλακτὴ ἀναδέσμη* van, a mīnőt homlokon viseltek. Hogy az előbbit miként viselték, az a 15. számú ábrából kivehető. Jobbra kisebb aranyból való tárgyak és egy fejszatt (*ἄμυσ*) látható. Négy hosszú fülbevaló formájáról megismerhető. *b* és a vele szemben rajzolt tárgyak kis arany-tárgyakból készült nyakékeket ábrázolnak. *c*) Ezüstdarabok (*πάλιντα?*), ezüstből való vázák csőalakú gyűrűkkel oldalukon, olyformán, hogy zsinóron voltak hordhatók. Ezüstserlegek. A 12-ik darab élektromból való, a következő nagy gömbalakú, 403 grammnyi, 20 karátos aranyból való üveg. Homeri fölfordított *δέπαρ ἀμφικύπελλον* (?). (Lásd a 16. és a 17. ábrát.) *d*) Ezüstből való csésze (*ψάλλη*). *e*) Első, második ezüstváza. Utóbbihoz ezüstchloriddal hozzátapadt harmadik ezüstváza töredéke. Rézlemez, melyhez ezüstváza tapadt, stb. *f*) Fegyverek és sisakesúcok. *g*) Rézedény, nagy rézből való üst (*λέβηρ*). *h*) Köldökös pajzs (*ἀσπίς ὀμφαλόεσσα*), kiálló széllel (*ἄνωξ*). Az *ὀμφαλός* körül kis csatorna (*αἰλάξ*). A pajzs átmérője valamivel több mint húsz hüvelyk. Az *ὀμφαλός* 2,4 h. magas, 4,4 h. átmérőjű.

15. szám.

Hogyan hordották valószínűleg a (14. számú *a* alatti) diadémát.

melyet a szeg hagyott vissza, melylyel a lándzsahegy fanyelére volt erősítve. Valamennyi hissarliki, ezen városban talált lándzsa ekkép volt nyeléhez erősítve. A régi leletekben talált lándzsákon a hegy rendszeren egy kis karikával volt nyeléhez illesztve. Sőt Homeros is azt mondja :

ἐγκέφαλος δὲ παρ' αὐτὸν ἀνέδρομεν ἐξ ὠτειλῆς
(s az agyvelő a cső mentén a sebből felszökött)

(II. XVII, 297.)

A rajzban látható rézüstöt Schliemann a homeri λέβητες-szel azonosítja. Átmérője 16.s, magassága 5.6 hüvelyk, alapja síma s 8 hüvelyknyi átmérőjű. A borzasztó tűzvészben két bronzfegyver forrt reá.

«Tiszser említ», úgymond Schliemann, «az *Ilias* λέβητες-eket : rendszeren versenydíjak,¹⁾ néha ajándékok.²⁾ A λέβητες egy marhát ér ;³⁾ csak egyszer látjuk üstnek használna.⁴⁾ Az *Odysseiában* többnyire mosóedénynek használtatik, a melyben lakoma s áldozás előtt a kezeket mosták. Gyakran ezüstből volt s gazdag diszitéményű ;⁵⁾ rézből valók is voltak, melyeket lábfürdőnek használták.⁶⁾ Azon évi adót képező tárgyak közt, miket III. Thutmes, a mint

¹⁾ νηῶν δ' ἔκφερ' ἄεθλα, λέβητας τε τρίποδάς τε,
(a hajóból kivitt versenydíjakul üstököt s három-lábasokat).

II. XXIII, 259. stb.

δεῦρό νυν, ἧ τρίποδος περιδῶμεθον ἧε λέβητος
(nos hát fogadjunk három-lábasba vagy üstbe).

II. XXIII. v. 485.

²⁾ . . . ὁ π ἐ σ γ ε τ ο θ ὠ ρ ' Ἀ γ α μ ἔ μ ν ο ν ,
αἰθωνας δὲ λέβητας ἐείκοσι, δῶδεκα δ' ἵππους.

(Agamemnon ajándokul ígér, — húsz ragyogó üstöt, tizenkét lovat.)
II. IX, 263, 265.

³⁾ κἀδ δὲ λέβητ' ἄπυρον, βουὸς ἄξιον, ἀνθεμόεντα
θῆκ' ἐς ἀγῶνα φέρων

(levett még tüzre nem tett üstöt, marhát érot, virággal diszítettett,
a versenytérre vive.) II. XXIII, 885, 886.

⁴⁾ ὡς δὲ λέβητες ζεῖ ἔνδον, ἐπειγόμενος πυρὶ πολλῷ

II. XXI, 362.

⁵⁾ χέρνιβα δὲ σφ' Ἄργητος ἐν ἀνθεμόεντι λέβητι
ἦλυθεν ἐκ θαλάμοιο φέρων

Od. III, 440, 441.

⁶⁾ ἐν δὲ λέβητι πέσεν κνήμη, κανάχησε δὲ χαλκός

Od. XIX, 469 stb.

feltehető, nyugati Ázsiából húzott (az ország neve az okiratban nem teljes), egy «sárgarézkatlan, kefthui munka» is volt. (Brugsch, «Geschichte Aegyptens» p. 326). A katlannak eme külön fölemlítése mint külföldi munkáé, összehasonlítható ama beccsel, melyet nyilván valóan a trójai üstnek tulajdonítottak, mivel hisz a kincsek közt tartották.»

III. Thutmesnek különben (negyedfél évezred előtt) Cyprus is adózott. Érdekes, hogy Schliemann Mykenæben egy strucztojás töredékeit is találta. Gladstone, a ki azon a nézeten van, hogy a tehénalakú figurák istennői szobrocskák, egyiptusi bevándorlókról is szól Görögországba.

A 14. számú ábrán *a*-nál egy 4,2 hüvelyk hosszú, a «nagy kincs» mellett talált rézből vagy bronzból készült kulcs rajza látható. Fából való fogója lehetett valaha. Penelope bronzból való kulcsának (κλιτήρ) fogója elefántcsont. «De az», úgymond Schliemann, «nem volt a mienkhez hasonló, mert kampóba végződött.¹⁾ Evvel a kulccsal egy likon át, melybe beletolták, az ajtó tolozárát visszatolták²⁾. Másfelől a κλιτήρ az Iliasban csak a tolokát jelenti, mely a két ajtószárnyat összetartja³⁾. Négy ilyen κλιτήρ-t találtam a harmadik, az elégett városban, kettőt a város kapui közt, egy harmadikat, mely bronzból vagy rézből készült, huszonnyolcz lábnyi mélységben. Egyik végük vastagabb, tulsó végük felé vékonyodnak.» A negyedik az, a melyet kisebbítve rajzban adunk.

A 16. s 17. ábrán egy a «nagy kincsben» talált edény rajza látható, melyhez hasonló (bronzból s három lábú) Khinában még libatiókra s ivásra használtatik. A mi csészénk huszonhárom karátos színaranyból készült, hatszáz gramm nehéz. Schliemann δέπας ἀμφικύπελλον-nak nevezi. Valószínű, hogy egyik szájadekából az isteneknek öntöttek, a másikkól ittak, lehet az is, hogy a

¹⁾ εἴλετο δὲ κλιτήρ' εὐκαμπέα χειρὶ παχείῃ,
καλήν χαλκείην· κώπη δ' ἐλέφαντος ἐπίην.

Od. XXI, 6, 7.

²⁾ ἐν δὲ κλιτήρ' ἦκε, θυρέων δ' ἀνέκοπτεν ὀχίρας
ἅντα τιτυσκομένη.

Od. XXI, 47, 48.

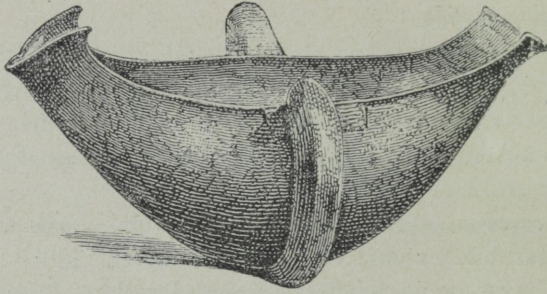
A régi aegyptusi kulcsok hasonló alakúak voltak.

³⁾ . . . . πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπήρσε
κλιθεῖσι κρυπτή· τῆν δ' οὐ θεὸς ἄλλος ἀνώγει.

Il. XIV, 167, 168.

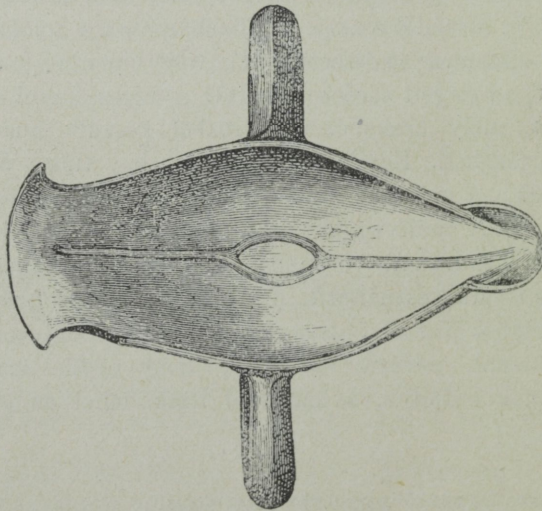
kisebből a házi gazda ivott, a nagyobból vendégbarátja (Kumanudisz J. athéni tanár nézete).

Schliemann azt mondja, hogy a homéri $\delta\acute{\epsilon}\pi\alpha\varsigma \acute{\alpha}\mu\phi\iota\kappa\acute{o}\pi\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ nem lehetett kettős pohár, a milyenek képzelni szokták. Olyant

16. szám.

A nagy kincsből való csésze oldalról nézve.

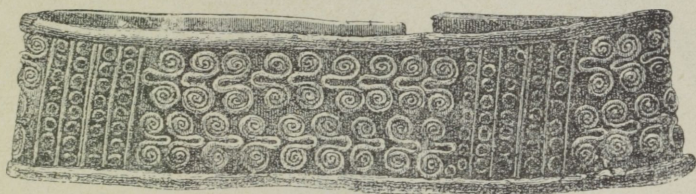

17. szám.

A nagy kincsből való csésze fölülről nézve.

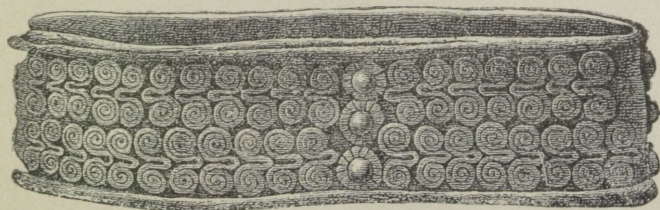
még sehol sem találtak. Aristolelest is hibáztatja, a ki (Hist. animal., IX, 27) méhsejttel hasonlítja össze az amphikypellonokat. Homeros maga Schliemann szerint $\delta\acute{\epsilon}\pi\alpha\varsigma \acute{\alpha}\mu\phi.$ alatt $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota\sigma\omicron\nu \acute{\alpha}\mu\phi\omega\tau\omicron\nu$ -t, kétfülű serleget, mindenik oldalán ($\acute{\alpha}\mu\phi\acute{\iota}$) füllel ellátott poharat ért,

mert az Odysseia harmadik énekében egy helyütt ugyanazon egy serleg kétszer δέπας, egyszer ἄλεισον s egyszer δέπας ἀμφικύπελλον elnevezés alatt fordul elő (v. 40—63). Antinoos, kit Odysseus (Od. XXII.) megöl, épen fölakarja emelni a szép serleget (ἄλεισον), az aranyból valót, kétfülüt (ἀμφωτον), a midőn Odysseus lelövi nyíllal. «Oldalt fordult és a serleg (δέπας!!) kiesett kezéből.» «Ἐκλίνθη δ' ἐτέρωσε, δέπας δὲ οἱ ἔκπεσε χειρὸς» V. 17. — Föltehető tehát hogy, δέπας ἀμφικύπελλον egyértelemű ἄλεισον ἀμφωτον-nal. Nem lehet tehát olyan edénynek képzelni, mely két végén, fönt

18. szám.

Huszonhat lábnyi mélységben talált aranyból való karperecz $\frac{7}{8}$ nagyságban.

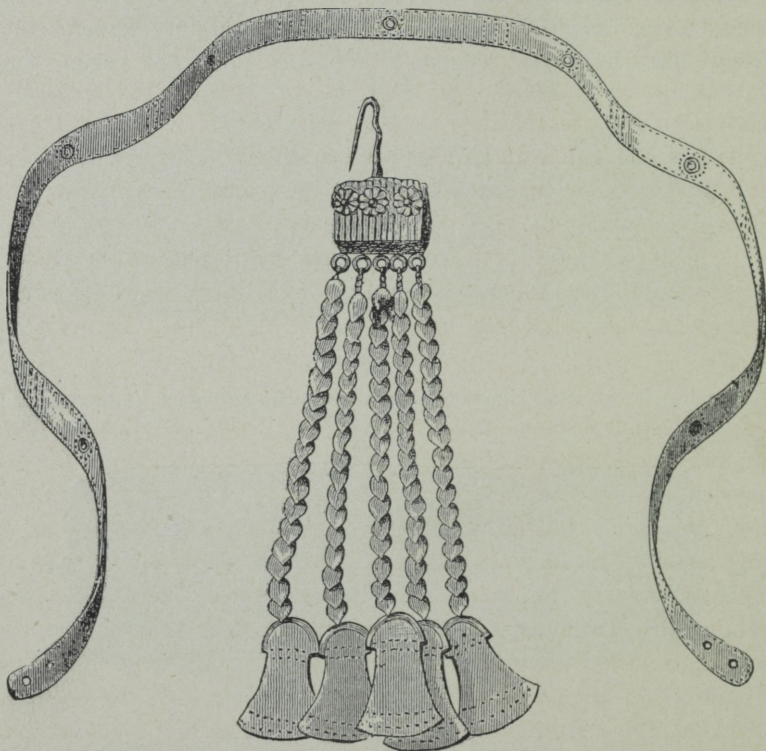
19. szám.

Ugyanott talált másik arany karperecz $\frac{7}{8}$ nagyságban.

is, lent is poharat képezett volna, a minő edényekben London utczáin mai napság mogyorót mérnek egy fél pennyért a gyermekeknek. «Aristoteles» úgymond Schliemann «tárgyát nem δέπας ἀμφ.-nak, hanem csak ἀμφικύπελλον-nak nevezi. Mit jelent azonban κύπελλον? Quintus Smyrnæusnál (VI, 345) tejesedényt; Athenaios (XI, 65) azt mondja, hogy Philetas szerint a syrakusai-beliek a kenyérmorzsákat, mik lakoma után az asztalan maradtak, κύπελλα-nak hívták. Föltehetem tehát, hogy mint ma London utczáin, úgy Aristoteles idejében talán Athén utczáin árultak egy-

két obolusért mogyorót vagy más jó dolgot faedényben, mely méhsejt alakú volt, s melyet ἀμφικύπελλον-nak hívtak.» Még több példát hoz fel Schliemann («Ilios», p. 340, 341), melyek nézete mellett bizonyítanak.

Élektromból való tárgyakat említettünk. Schliemann azt jegyzi meg, hogy az élektrom szó, mely az Odysseiában háromszor,

20. a, b szám.

30—33 lábnyi mélységben talált fejre való aranyzalag és arany fülbevaló.
³/₄ nagyság.

az Iliasban egyszer sem említettik, rokon ἤλεκτρον-ral, mely az Iliasban (VI, 513; XIX, 398) napot jelent. Nézete szerint a költő oly tárgyat akart az ἤλεκτρον szóval kifejezni, a mely fényére nézve a nappal hasonló. Homer egy helyen ekkép említi:

«φράζω, Νεστορίδη, τῷ ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
χαλκοῦ τε στεροπὴν καὶ δῶματα ἡχίηεντα,
χρυσοῦ τ' ἤλεκτρον τε καὶ ἀργύρου ἧδ' ἐλέφαντος.»

(Nézd, Nestor fia, lelkemnek kedves, az ércz csillogását a hangos házban és az aranyét s élektromét s ezüstét s elefántcsontét).

(Od. IV, 71—72.)

Az élektrom itt valószínűleg fali díszitménynek képzelandó. Schliemann az idézett helyből azt következteti, hogy arany s ezüst ötvözése volt. Más helyütt borostyánkőt jelent. Eustathios, három faját említi az élektromnak, azt mondván, hogy legfontosabb «az aranyból s ezüstről való keverék». Schliemann is arany s ezüst ötvényzetet nevez élektromnak.

A 18. és 19. számú rajzokon látható karpereczek a «királyi ház» falán feküdtek. Mindenik csaknem 180 aranyforint súlyával egyenlő s huszonhárom karátos aranyból való. A 18. számú szélén az aranylemez szélén aranydrótra, a 19. számú szélén ezüstsodronyra volt csavarva.

A 20. a. számú rajz valószínűleg egy ἄμυξ-et ábrázol, a 20. b. számú aranyból való fülbevalót, mely közel a «nagy kincs» lehelyéhez feküdt. A felül látható kosáralak gyakran előfordúl.

V.

Itt is azt kérdezhetné az olvasó, hogy hát csakugyan homeri tárgyak fekszenek-e előttünk, hogy a prähistorikus városok alól classica archæologia tárgyai kerültek-e elé? Valószínű, hogy Homér Trójájának helyén kutatott Schliemann, s meglehet az is, hogy az előttünk fekvő rajzok prähistorikus leletet alkotó tárgyak rajzai. Nevezzük Schliemann Iliosát a homéri Trójának. Akkor Schliemann Trójának körfalát ásta ki részben s ezen körfalon belül háromezer embernél több nem lakhatott. Ez nem ellenkezik Homérrel, ki talán Hissarlik dombjának helyén volt, de csak századokkal *Trója* elpusztulása után, egyikében a fölötte következett sokkal nagyobb terjedelmű városokban, mert *Trója* csak a domb egyik oldalát foglalta el. Schliemann joggal mondja, hogy az Iliosból is kitűnik, hogy Homér később volt Hissarlikon, «melyet az egész ókor traditiója Trója építőhelyének ismer». «Troja und seine Ruinen» című kis iratában ¹⁾ ekkép szól (p. 18): «A költő nem tett ásásokat, hogy Trója emlékeit napfényre hozza. Ilion-

¹⁾ *Troja und seine Ruinen*. Vortrag von Dr. Heinrich Schliemann gehalten in der Aula der Universität Rostock, den 17. August 1875. Rostock, Schmidt. Ara 1 Mark 20.

ról szóló leírásai tehát szerfelett felületesek és homályosak. Ő Trója tragikai pusztulásának körülményeit csak a hagyományból ismerte, mert azokat előtte száz rhapsoda megénekelte. Ha egyedül a homéri énekek maradtak fenn számunkra, az csak azon körülménynek tulajdonítható, hogy mindenen közt ők voltak a legszebbek s a legmagasztosabbak. A midőn Homér Trója elpusztulásának borzasztó eseményét megénekli, a világot, az embereket, az isteni tiszteletet, az erkölcsöket és szokásokat, az ipart s termékeit akként írja le, a mint ő látta; mind az embereknek, kiket cselekedve vezet elénkbe, kortársainak kellett lenniök, vagy kevéssel előzték meg». A negyedik városról szólva, Schliemann így szól: «A mint a megelőző oldalokon láttuk, Novum Ilium lakosai egy régi legenda nyomán azt hitték, hogy Trója, Priamos városa, a szövetséges görög sereg által Agamemnon alatt nem lett egészen elpusztítva és hogy a város sohasem volt teljesen lakatlan». Ezt látszik Homér is bizonyítani, a midőn Poseidonnal, mikor Aeneas veszélyben forog, hogy Achilleus megöli, azt mondatja, hogy a sors határozata, hogy Aeneas megmenekül s hogy Dardanos neve s neme sem pusztúl ki örökké, hanem most Aineiás ereje fog a trójaiakon uralkodni és gyermekeinek gyermekei, a kik a jövőben születni fognak.¹⁾ «Ez a legenda kapám s ásóm kritikája által megerősített», úgymond Schliemann, «mert a harmadik, a téglás város délkeleti sarka a tűzvészben el nem pusztult». (Ilios, p. 578.) Azonfelül ezen városban számos oly tárgy találtatott, mely a harmadikban találtakhoz hasonló.

A *Trójában* talált kincsek, *κεφάλαια*, bizonyítják, hogy a város igen gazdag volt. S Hektor is ezt mondja (Iliad. XVIII, 288—289) szülővárosáról:

πρὶν μὲν γὰρ Πριάμοιο πόλιν μέροπερ ἀνθρώποιο
πάντας μὲν ἐσκεύοντο πολύχρυσον, πολύχρυσον.

(ezelőtt Priamos városát a beszélő emberek mind aranyban gazdagnak, sok érczel bírónak mondogatták).

«S mivel a város gazdag volt, hatalmas is volt, s nagy terület felett uralkodott». «S minthogy gazdag s hatalmas volt, minden oldalról kaptak segédesapatokat». (*Trój. Alterth.* 306.) Innen van, hogy a görögöknek, kik a trójaiaknál az Ilias szerint (II,

¹⁾ Iliad. XX, 302—308.

120—134) azoknak segédsapatai nélkül tízszerre számosabbak voltak, kilencz évig bírt ellenállani. Schliemann azt képzelte, hogy Trója legalább 50,000 lakossal bíró város volt, de talán maga Homér sem tulajdonított Trójának akkora terjedelmet mint Schliemann.

21. sz.

Edény síma alappal. Az alaknak bagolyhoz hasonló (?) fején edényalakú szájadék van, nyakán három nyakéket jelentő vonás. Maga előtt kétfülű edényt tart, mely alján összefügg az alakkal. Körülbelül fél nagyság.

15 méternyi mélységben találtatott.

(V. ö. II. II, 120—134 s XVIII, 287: «ἡ οὖτω κεκέρησθε ἐελμένοι ἐνδοθι πύργων;») Homér Trója sorsát valószínűleg csak mondából ismerte, többször mondatja, hogy valamely tárgyról vagy eseményről a jövődő emberek is szólni fognak stb. Azonkívül epikus költő s nem történész, tehát csak epikai, történelmileg fontos

tárgyról szólhatott. A város tűzben pusztult el s véres harcban. Schliemann ugyanis sok emberi csontot s több sisakos csontvázat talált. A vörös fahamuból, mely magasan feküdt a város körfalán, Schliemann létezett mellvédekre következtett.

Pallas Athéné tisztelete Trójában igen nagy volt és ha Schliemannnak hiszünk, ő az elpusztult városban számtalan Athéné-bálványkát talált. Így tehát világos volna az ő Iliosának azonossága Homéréval. Ezen *bálványok* bagolyfejűek volnának s a homéri *γλαυκῶπις* *bagolyfejű*-t jelentene. (Érdekes, hogy mai napság is még számtalan bagoly lakja Schliemann ásásainak falait.) Igen ám, de ha *γλαυκῶπις* *bagolyfejűt*, *βροπις* *tehénfejűt* (később *nagyszeműt*) jelent, mert a talált alakok részben bagolyfejűeknek vehetők, azt kérdezhetnők, hogy a talált kis hal, disznó, szarvas, kutya s más alakok, mely istenségnek fejezhetnék ki attributumait? A bagolyfej sokszor igen kifejezett a rajzokban (kár, hogy nem photographiákkal van dolgunk), de sokszor hasonló alakok tisztán emberfejet mutatnak.

A 21. ábrán egy a negyedik városban talált «bagolyfejű» váza látható. Mi értelme van például ebben Athéne istennő képét látni? A mykenæi tehénalakok, mik másutt is találtattak, miért volnának inkább Héra képmásai mint játékszerek, vagy, mint az aranyból s ezüstből valók, csecsebecsék? Schliemann számos példáját említi fel annak, hogy régente istenek állatfejűeknek utánosztattak. *Lenormant* Frigyes is azt mondja hosszabb fejtegetések végén: «Tehát nem az döbrent meg, hogy Athénét bagolyfejűnek alakították, nem az tartana vissza attól, hogy Schliemann theóriáját elfogadjam, annál inkább, minthogy itt tulajdonképen nem is görög művekről van szó, hanem kis-ázsiaiakról. Én előttem az egész kérdés az: vajon a hissarliki edények s bálványok (idoles) csakugyan bagolyfejűek-e?»¹⁾ S ezen kérdésre mind e mai napig tagadólag válaszol. Virchow pedig azt mondja a bagolyos edényekről, hogy egyikükön sem lát igazi bagolyfejet. «Nur innerhalb der menschlichen Umrisse und Verhältnisse sind die Nase und die Augengegend eulenartig» úgymond («Ilios», Vorrede, pag. IV.). «Das Ohr dagegen ist stets nach menschlicher, nie nach Eulenart angesetzt.» A *bagolyfejűek* nagy részén azonkívül haj és nyakukon nyakláncz utánzata kivehető! Különbén pedig hasonló alakokat

¹⁾ Gazette des Beaux-Arts. 1879, febr. 1. p. 108.

másutt Európában is találtak, csak úgy, mint oly tehénalakok, mikben Schliemann Hera-bálványokat látott. Schliemann azt is hitte, hogy Mykenæ városának (melynek vára Heranak volt szentelve) neve «a bögéstől (μυκῆστου, Homérnál mindég μυκῆν), a tehén nevéből jő». Sayce A. H. tanár más véleményen van. Szerinte a Μυκῆναι név, ha görög, μυκῆς-ből származik, a mire Schliemann azt mondja, hogy az ő véleménye szerint a μυκῆν-bőli származás iránt semmi kétség nem lehet (Perf. μέμυκτα — μεμυκῆναι). «Ezen activ alak» úgymond, «Homérnál kizárólagos s kétségkívül a Homer előtti időben is használatban volt.» Müller Miksa pedig azt írja Schliemannnak: «A Μυκῆναι névről positiv ítéletet hozni nem merek, -γηγη-ben végződő szavak ép úgy erednek névszókából, mint ὄρνός, ψεφγηός, mint igékből, mint τιθήγη. A Μυκῆναι névnek μυκῆω-ból való leszámaztatása philologiailag nem lehetetlen. De városok nevei igen kényes tárgyak etymologusokra nézve. Curtius tanár szerint Lipscebén, Μυκῆναι s Μυκῆλη esetleg μύκτω-ból jöhet. Csakis azt mondhatom, hogy lehetséges az ön etymológiája is μυκῆω-ból, többet nem.»

Schliemann *trójai* s mykenæi leleteinek egykorúsága föl nem tehető. A *trójai* iparczikkék sokkal kezdetlegesebbek a mykenæbelieknél, annyira, hogy a két leletekbe tartozó tárgyak előállításí idejének összeesése nem valószínű. Dumont Albert egy most megjelent művében ¹⁾ szintén azt fejti ki, hogy a hissarliki művészet (K. e. 2000 körül) autochthón, míg a mykenæin (K. e. 1300—1000) a kelet befolyása nyilván látható.

A két «Trója» alatt fekvő városban 30 s 33 lábnyi mélységből 45 lábnyiig nagy kövekből való házakat s falat, kőből, rézből nephritből való tárgyakat, koponyákat stb. talált, a legalsóban pedig (45—52¹/₂ lábnyi mélységben) két emberi hamut tartalmazó urnát is, a melyek egyikében egy hat hónapos embryo csontjai is feküdtek.

SCHWIEDLAND JENŐ.

¹⁾ *Les céramiques de la Grèce-propre.* Paris, Firmin-Didot.

JUPITER DOLICHENUS ÉS AESCULAPIUS NAGY- SZEZENI FÖLIRATÁRÓL.

Orelli fölírat gyűjteményében (I, 1214) Seivertből (pag. 145, 205) a következő nagy-szezeni fölíratot közli:

I . O . M . D

EX PROSCRIPTO (így)

NVM . AESCVLAPII

VETVRIVS . MARCI

5 AN . EX LEG . XIII . G . P . S . S . SVORQ.

Katancsichnál (Istri adcolarum geographia vetus etc. II. p. 256, CCLXXI. sz. a.) S . S . SVORQ. hatodik sorban áll. Seivert az első sorban levő D betűt *Deo*-val oldotta föl; Orelli pedig azt jegyezte meg: *Dedicavit* potius quam *Deo*, Katancsich: malim *Dolicheno*, ut in aliis. Ugyanígy értelmezte a D betűt Seidl a Jupiter Dolichenus tiszteletéről írt művében s ezen értelmezést fogadta el Preller is.¹⁾

Tekintettel arra, hogy Seivert fölöldása szokatlan, Orelli-é pedig eltér a fölíratban szabályaitól, helyesebb, mint azt már Katancsich tevő, az első sor négy betűjét ekként olvasni: Iovi Optimo Maximo Dolicheno. Ugyanígy old föl ugyanily négy betűt Marini is a következő ravennai fölíratban:²⁾

I . O . M . D

L . AVRELIVS . VALERIVS . SACERDOS

Figyelembe vételt érdemel Orelli olvasása, mert a Dolichenus név, mint Jupiter Optimus Maximus mellékneve, előtte nem volt ismeretlen s így elnézés ez esetben alig feltételezhető; jelesül olvasható nála az idézett helyen 1232. szám alatt ádriai fölírat végén:

IOVI OPTIMO MAXIMO DOLICENO,

a mely emlék Alexander Severus üdvére állítatott; ugyanott megjegyzi: Effigiem . I . O . M . D (olicheni) habes apud Marini *Atti* p. 539.;³⁾

¹⁾ Römische Mythologie, pag. 752, nota 2 (első kiadás), a hol a nagy-szezeni fölíratot Seidl művéből s egy más hasonlót Rénier-ből közöl.

²⁾ Gli atti e monumenti de fratelli Arvali etc. II. p. 539 (képpel). A jegyek feloldására nézve l. pag. 538.

³⁾ Más ábrát közöl „A Magyar Nemzeti Múzeum Római Fölíratos

1233 szám alatt római föliraton, melyet egy színész állított leányával:

IOVI OPTIMO | MAXIMO . DOLICHENO;

1234. szám alatt budai föliraton: I . O . M | DVL CENO HELI(O)-POLI | TANOSACRVM | FECIt (talán: Aurelius Secundus, a második Adiutrix legióból való hadastyán); v. ö. A M . N . M . R . F . E. pag. 12, és 1235. szám alatt monmouthshirei föliraton, melyet «Augustorum monitu» állított Rufinus:

IOVI . O . M . DOLICHV (olvasd: DOLICHENO).

A magyar nemzeti muzeumi föliratgyűjteményben szintén előfordul Jupiter Optimus Maximus Dolichenus neve; így 29. szám alatt szalankemeni fehér márvány emléken:

I . O M . D

olvasható; 30. szám alatt sárpentelei fogadalmi emléken (Katanacsichnál l. c. I. pag. 373 n. LIII):

I O [M] | DOLC, a mely *pro salute Augustorum* állítottatott;

341. szám alatt ó-budai fogadalmi oltáron, mely a K. utáni 194-ik évben készült:

[I . O ?] M D,

ha az M D előtt csakugyan két betű állt; és 342. szám alatt fehér márvány szobrocskáról vett föliraton minden kételyt kizárólag, mert a három első betűvel van jelezve:

I . O . M . DOL.

Ugyanilyen kezdetű föliratot talált, ha jól tudom, az óbudai ásások alkalmával az amphitheatrum területén Torma Károly, a mely szerint:

I . O . M . DOL

Jovi Optimo Maximo Dolicheno — L(ucius) Jul(ius) Quirinus Passiniamus praef(ectus) állított emléket.

Ugyancsak Dolichenusnak olvassák I . O . M. után a D betűt a M . N . M . R . F . E.-ben a 12-ik lapon említett laibachi föliraton (I . O . M . D | ET . I . O . M . Heliopolitano, vagy Hammoni) és az ugyanott említett angolországi föliraton I . O . M . D . | H. (Jovi Optimo Maximo Dolicheno Heliopolitano).

Hogy Dácziában, a melynek területén a fennebb közölt föl-

Enlékei» című mű, a muzeumban őrzött eredetiről; harmadikra utal Marini l. c.

irat találtatott, Jupiter Optimus Maximus Dolichenus ismeretes volt, azt a következő zalatnai fölírat teszi kétségtelenné:

I . O . M	Jovi Optimo Maximo
DOLIC	Dolicheno
MODEST	Modestus, 1)

a miért is bizvást ide sorozhatjuk a Marcus Bassus Aquila és Valarius Galanus üdvéért

I . O . M . D

Jovi Optimo Maximo Dolicheno állított osztrovi emléket 2) is.

Mindezeket tekintetbe véve alig lehet kétség az iránt, hogy a kérdésben forgó nagy-szebeni fölíraton: Jovi Optimo Maximo *Dolicheno* s nem az e helyen s ily összeköttetésben szokatlan *Deo*, vagy rendszerint DD vel írni szokott *dedicavit* olvasandó.

A fölírat második sorára nézve Orelli azt jegyzi meg: «*vel potius præscripto. Rarior omnino formula: pro ex iussu, imperio, monitu.*» Az értelmezés kifogástalan s felesleges volna reá több szót vesztegetni, akár a fölírat fogalmazója, akár vésője követte el a helyesírási hibát.

A harmadik sor:

NVMinis AESCVLAPII

a másodikhoz tartozik; a fölírat e szerint Aesculapius isten sugallatára állíttatott.

Bizonytalan, melyik volt azon görög isten, vagy istenség, a mely a rómaiaknál először nyert tiszteletet. Ha a fölíratokat tekintjük, úgy a legrégebbi időből valókon először Apollo nevével találkozzunk, a mi valószínűvé teszi ugyan azt, hogy ő volt a rómaiaknál az első honosságot nyert görög isten, de nem ad még minden tekintetben megnyugtató teljes bizonyosságot. Jobban vagyunk értesülve Aesculapius tiszteletének meghonosultáról. Livius, Velleius Paterculus s mások szerint a város építésének 463-ik évében (K. e. 291-ben) Rómában heves pestis dühöngött s a teendők iránt kétségben levő nép, mint válságos kérdéseknél máskor is, tanácsért Sibylla könyveihez fordult. Ezek azt javasolták, hogy a pestis megszüntetése végett Aesculapiust hozzák el Rómába. A rómaiak tehát Aesculapiusért követséget menesztettek Epidaurusba azon

1) Katancsich, l. c. II. pag. 261. n. CCCVIII.

2) Marsili, Danubius etc. II. pag. 137 és tab. 57. Katancsich l. c. pag. 257 n. CCVI. Seivert CCXI. Gruter XII, 7.

utasítással, hogy az istent onnan magukkal elhozzák. Az emelkedő Róma hatalmát akkoriban még nem terjeszté volt ugyan ki az ádriai tengeren túl, de híre már elhatott volt Görögországba s minthogy ily államok irányában a régi kor diplomáciaja is különös figyelem tanusítását tartá szükségesnek, a követséget illő fogadtatásban részesítve, a kényes kíváncsólól, melyet az epidaurosiai kereken meg nem tagadhattak s feltétlenül meg nem adhattak, akként vélték legelőnyösebb módon menekülni, ha a követségnek egészen tetszésére hagyják megbízatásának mikénti s mily mértékben való teljesítését: megengedték tehát, hogy a követek Aesculapius templomából azt és annyit vigyenek el, a mi nekik tetszik s a mennyit jónak látnak. A követség ezek után körüljárt s körülnézett a templomban s midőn az isten szobrához közeledett, ennek botjáról letekeredett a kígyó, a mit a rómaiak jó omennek véve kimenendők megfordultak s midőn látták, hogy a kígyó önkényt követte volna őket, lemondva minden további választásról, hajójokra visszatértek, melyre a kígyó felkészült s annak orrán rétéssé tekeredve megpihent; a jármű pedig haza-felé vette útját. Útközben Antiumnál, a hol Apollónak Aesculapius állítólagos atyjának szentelt berek volt, a kígyó észrevétlenül kimászott a hajóból s pálmafára csavarodva három napon át mozdulatlanul azon maradt. Ez okból itt Aesculapiusnak szentelt templomot állítottak. Három nap eltelte után a kígyó ismét lekúszott a fáról s visszatért a hajóra, a melynek Rómában való megérkezésekor megint észrevétlenül a tiberisi szigetre csúszott, a hol (a mai szent János-templom közeleiben) Aesculapius tiszteletére templomot építettek s ünnepe napjául január hó elsejét jelölték ki. A második keresztyén században az esemény emlékezetére az egész szigetet kövekkel rakták körül, úgy, hogy a hajó alakjával bírt, de belső berendezése tekintetében a ránk csak hézagosan jutott adatokból biztosat mondani nem lehet. Annyi azonban kétségtelen, hogy közhit szerint a betegeknek és szenvedőknek leginkább álmaikban osztogatta tanácsait és nyilvánítá akaratát.¹⁾ A fennebbi

¹⁾ A forrásokra nézve l. Preller, Röm. Myth. pag. 135 és 606 sq. (az első kiadásban). Macrobius I, 20. 4: Apollodorus in libris quibus titulus est περί Σειῶν scribit, quod Aesculapius divinationibus et auguriis praesit. Nec mirum, siquidem medicinae atque divinationum consociatae sunt disciplinae, — a miből Preller azt hajlandó következtetni, hogy

nagy-szebeni fölíratban ezt jelenti az: ex proscripto numinis Aesculapii. Ugyanígy vagy legalább hasonlóan értelmezi Orelli a következő fölíratot:¹⁾

ESCVLAPIO | DICTVETFACTV | ISOCHRISVS (sic), mondván: quod, ut in somniis v. c. promiserat Isochryso, factum reddiderit, sanitatem ei restituerit,²⁾ — a mi, mint a v. c. tanusítja, nem igényli a kizárólagosságot a maga részére, hanem csak a megengedhető magyarázatok egyikének kíván tekintetni.

Dácia területén a numen Aesculapii-vel más fölíratokban is találkozunk; így bretteyi fölírat szerint: NVMINI | ESCVLAPI állított emléket «ex voto» C. Julius Metrobianus «sacerd(os) dei eiusd(em),» — gyula-fehérvári fölírat szerint: NVMINI AES CVLAPI ET HY | GIAE, urai, a császárok üdvéért emléket állított volt pénztárnokuk Antroclus, — nagyszebeni fölírat szerint: Jupiter Optimus Maximusnak, Junónak, Minervának és Aesculapius Dominus-nak Septimius Asc(on) Hermes: LIBERTVS NVMINIS AESCVLAPIi emléket állított, és más bretteyi fölírat szerint:

NVMINI . AESCVLAPIi
ET . HYGIAE . AELIA
VENVSTA . Votum Solvit³⁾

De mindez csekélység azon sok fölíratot mellett, melyen Aesculapius neve olvasható s a melyek közt a dáciaiakat bizonyára

Aesculapius római temploma mellett álomhozó alvásra (incubatio) alkalmas épület állott, a hol a tanácsot várók lefeküdhettek. A tiberisi sziget ábráját közölte Montfaucon s ebből Schatz Montfaucon nyegyedréti kiadásában. Azon vélemény, mintha e sziget Mesopotamiának nevezetett volna, a régi íróból nem igazolható. Asklepiosnak a florenzi muzeumban őrzött szobrának gipszmásolata látható a nemzeti muzeum régiségtári osztályán. Szobrok és domborművek másolatai Montfauconnál és Bouillonnál.

¹⁾ I, 1573. Rómában őrzött érzelemezről. Mint klasszikus helyre utal Origenes adv. Cels. 3, 24, pag. 461-re, a hol Aesculapiusnak álomban való megjelenései iratnak le. A régi keresztyén írók a pogány vallás természetfelettségét nem tagadták mindenkor kereken, hanem azokat eldöntetlenül hagyva, kitértek megoldásuk elől. Így például Augustinus Aeneas származásánál.

²⁾ A mikéntre nézve lásd Lukianosnál Hippiást, a hol fehér márványból faragott Aesculapius és Hygia szobrocskáról tétetik említés, melyet a gyógyulni vágyók fürdőkbe tettek.

³⁾ Az itt használt fölíratokat Gruter, Seivert, Bongarsi s ezekből Katanacsich is közölte.

kiválóbb hely illeti meg. Legyen szabad néhányat közülük fölmelítenem. Gyula-fehérvári fölirat szerint: Serranus császári adószedő neje Crispinilla egészségének helyreálta fölötti örömében AESCVLAPIO emléket állít; ugyanottani fölirat szerint P. Aelius Syrus apulumi (gyula-fehérvári) augustalis, neje Valeria Severa és leánya Aelia Syra fogadásból AESCVLAPIO . ET | HYGIAE harmincz lábnyi hosszú csarnokot építtetett, a miből, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy már Aesculapius papjával és szabadosáva találkoztunk, valószínűvé válik, hogy Apulumban Aesculapiusnak temploma is volt. Más ugyanottani fölirat szerint Lucius Septimius Nigrinus, valamely apulumi czéh patronusa, a saját és. öveinek üdvéért szintén AESCVLAPIO | ET . HYGIAE állított emléket; egy negyedik szerint Publius Antonius Saturninus a kolonia dekurioja AESCVLA | PIO . ET . HY | GIAE teljesített fogadalmat s egy ötödik szerint Ael(ius) Moscus AESCVLAPIO | ET . HYGIAE | SACRum(ot) állított. De nemcsak a régi Apulumban, melyet a mai Gyula-Fehérvárral azonosítanak s a már nevezett Brettyén, és Nagy-Szebenben, hanem Dácia egyéb helyen is ismerték Aesculapiust és Hygiát, mint azt a következő zalatnai, vagy aranyosi fölirat tanúsítja:

AESCVLAPIO
ET . HYGIAE
Caius POMponius FVSCVS
II . VIR COLoniae APVli Votum
Libenter Solvit

Aesculapiusnak, mint a gyógyászat és jó tanácsok istenének leányával, Hygiával, az egészség istenével való párosítása egészen természetszerűnek látszik; feltűnőbb, ha nevét más istenekével olvassuk, a mire hasonlókép van elegendő példa.

A magasabb, földöntúli lények tisztelete a pogányoknál ugyanazon emberi érzeten alapúl, a melyen a keresztyénnek a mindenható isten s e mellé, vagy alá sorolt lények tisztelete. A mindenható istentől a gyarló emberig oly roppant hézag tátong, hogy annak közvetítő lényekkel való kitöltése a fantázia szükségletének felelt meg; azt lehetne mondani, a forma változott, de a dolog lényege egy és ugyanaz maradt. A napóleoni háborúk idejében a merániak a francia hadseregtől megkíméltettek, a mit ők a főutcájokon fölállított Mária- emlékre írt aranybetűs német fölirat tanúságaként, a Boldogasszony jóságos intézkedésének tulaj-

donítottak, a ki Tirolban, különösen pedig náluk kiválóan tiszteltetik. Sztratég ily fölíratot természetesen nem állíthatna. Mária-Troszton, a Grác melletti gyönyörű fekvésű búcsújáró helyen, melyet jóformán semmi radegundi fürdő-vendég meglátogatni el nem mulaszt, a templomban különféle fogadalmi ajándékok között többet «ex voto» kitétellel mutattak be a hívők. Hazánkban Szent-Endrén a görög nem egyesültek egyik templomában a legkülönfélébb fogadalmi, vagy tán inkább ajándék-tárgyak, köztük érmek is láthatók kis szekrényben felfüggesztve s mind e mai napig megőrizve. Mária Besenyőn, Gödöllő mellett, a búcsújárók viasztárgyakat mutatnak be áldozati ajándéknak, oly szokás, mely másfelé is dívik. A régi korra emlékezve azt lehetne mondani: plus ça change, plus c'est la même chose. A protestáns ember, ha vallásos érzetből tesz is valamit a templom és isteni tisztelet érdekében, istennek csak imával vél kedveskedhetni s ott, hol a katolikus tán templomot építtet, oszlopot állíttat, szobrot faragtat, képet festet, vagy fölíratot véset és más érzékeivel észrevehető emlékekkel áldoz, rendszerint beéri az egyszerű imával.

Így, mikor én mindentől elhagyottan
 — Tavaly nyáron esett, nem költemény,¹⁾ —
 Kergetve önnön lelkemtől futottam,
 És láthatáromon nem volt remény, —
 S kétségbesés örvényeig jutottan
 Kezem égre emelni nem merém:
 Egy — asztagomba feddőleg hajított —
 Villám-üszök imádkozni tanított.²⁾

Hivatkozhatnám még a csaknem minden nagyobb községben látható azon sok szent-háromság s más emlékre, melyet a múlt században a pestis és hasonló járványok megszüntte alkalmából isten iránt érzett hálája szemlélhető jeléül állított a hívők serege. A Bécs városának legszebb diszei közé tartozó Károly-templom a pestis megszüntte alkalmából építtetett s a Kohlmarkton lévő szent-háromság-émlék hasonló, de régibb időből való hála-jel; amazt az uralkodó, emezt, ha jól tudom, a nép állította. De ezen út a végtelenbe visz, mert az emberiség legszebb alkotásai mindenkor a vallásos érzetnek voltak nyilvánulásai s tán ennyi is

¹⁾ 1849-ben augusztus végén.

²⁾ Arany János «Bolond Istók» első részében.

elég azon tisztelet ébresztésére, melyet hitbuzgó vallásos emberek közel két ezer év előtt tanusított áldozatkészsége még ma is igényelhet, hiúság persze itt is játszik szerepet, de: a gyarlóságot és tévedést ezer évi keresztelkedés sem mosta még le rólunk s keresztvényhez mindig illő elv marad: nil humani a me alienum puto. In ultima analysi az ókor embereit még vallásunkban is követjük.

Az említett vallásos indulat terméke a következő gyulafehérvári fölirat:

AESCVLAPIO ET HYGIAE
CAETERISQVE DIIS DEABVSQVE
HVIVSQue LOCI . SALVTARIBus

Caius IVLius FRONTONIANVS VETERanus
5 EXBeneFiciarius ConSularis LEGionis V̄ Macedonicæ
Phalangariae REDDI
TIS SIBI LVMINIBVS . GRATias
AGit EX VISO PRO SE ET CAPSIA
MAXIMA CONIVGe ET IVLIA
FRONTINA FILIA

10 Votum Solvit Libens Meritis ¹⁾

a melyben mint látható, több isten van együvé foglalva s a hála oka szembajtól való szabadulás.

Az isten neve irását illetőleg nem találunk egyöntetűséget. A görög Asklepioson kívül olvasható a latinos Aesculapius AI, AE és egyszerű E-vel. Így valamely belluni föliraton P. Aelius Pollio megintés következtében ASCLEPIO emléket állít; a baracsi pusz-
tán Fehérmegyében talált fölirat szerint Antoninus kürtfűvő ASCLEPIO fogadalmat rótt le; ²⁾ turini fölirat szerint Caius Quintus Abascantus végrendeletileg hagyományt rendelt az orvosoknak: CVLTORibus ASCLEPII ET HYGIAE; ³⁾ nápolyi föliraton: Asclepius, Hygia és Jupiter Eiarius említettik; ⁴⁾ mindezen föliratokon a görögös Asklepios alakkal találkozunk. Római föliraton, már latinosítva: AISCVLAPIO | AVGVSTO SACRVM olvasható.

¹⁾ Orelli I, 1580. Katancsich, Gruter, Seivert.

²⁾ A M. N. M. R. F. E. 351.

³⁾ Orelli I, 1578.

⁴⁾ Orelli I, 1237.

melyet valamely Probus állított.¹⁾ Az egyszerű E-vel való írás példája sem hiányzik.²⁾ Görög föliratok is vannak; így Dácia területén Boldogfalván talált föliratról ezt olvassuk:

ACKAETHΩ KAI
 YTTA ΘEOΣ Φ
 IAXNΘPΩHIOIC
 AΞIOC AIAIANO
 5 C NEΩCEPOC EY
 XAPICTHPION
 IONIOC³⁾

és egy gyula-fehérvári föliratról:

KYPIφ ACKAH
 HHφ KAI TFIH:
 ΘEOIC EHHKOYPIOIC
 MAPXOC MEMMOC AON
 ΓOC BENEΦEXIAPOC EYXHIC
 XAPIN ANEΘHKEN⁴⁾

Változatosságot találunk a név írásánál fontosabb dísznevek-nél (epith. ornantia), a melyek gyakran jellemzők s individuum megkülönböztetése végett alkalmaztatnak, mint Feretrius, Stator Jupiter mellett; Aesculapius dácziai föliratain csak megtisztelést kifejező dísznevekre akadunk. Így a fennebb közölt boldogfalvi föliraton Aesculapius és Hygia θεοί φιλάνθρωποι-nak, emberszerető isteneknek⁵⁾ és a gyulafehérvárin θεοί ἐπιζούριοι-nak, gondviselő isteneknek neveztetnek. Tiburi föliraton, Lucius Aurelius Kalatinus Mithras augurja VOTO SVSCEPTO emléket állított: AESCVLAPIO SANCTO | SERVATORI ET HYGEIAE⁶⁾. Gyulafehérvári fölirat szerint Terentius Pudens Uttedianus a XIII-ik ikerlégio császári legátusa s egyéb tisztségek betöltője AESCVLAPIO AVGVSTO állított emléket.⁷⁾ Augustusként volt említve

¹⁾ Orelli I, 1574.

²⁾ A M. N. M. R. F. E. VII. tábla, 58-ik szám. Orelli I, 1573.

³⁾ Marsilius, Danubius etc. II. tab. 55. Katancsich, Muratori, Kerekes, Benkónél.

⁴⁾ Katancsich l. c. p. 250 n. CCXXXIV Gruterből.

⁵⁾ Lásd: Schwarz Opusc. de Aesculapio et Hygea Diis φιλάνθρωποις.

⁶⁾ Orelli I, 1579.

⁷⁾ Katancsich, l. c. p. 237 n. CXXI. Muratori, Seivert.

főnnebb római föliraton is. Galliában talált fölirat szerint Val-(erius) Symphorus és Protis DEO AESCVLAPIO ajándékokat adott¹⁾. Merobrigei (Franciaország) fölirat szerint C. Attius Januarius orvos végrendeletileg emléket rendelt állítani: AESCV-LAPIO | DEO.²⁾ A két görög föliraton is θεός-nak mondatik. Dominusnak nevezi a fennebb említett nagy-szebeni fölirat, mely Jupiternek, Junónak, Minervának és Aesculapiusnak állítottatott s ζούζος-nak a gyula-fehérvári görög fölirat. Ennélfogva csak természetesnek tarthatjuk azt is, ha olyan hírneves gyógyhelyen, hol még ma is ezrével keres a szenvedő emberiség enyhülést, Mehádián, Marcus Aurelius Veteranus a XIII-ik légio prefektusa: DIIS MAGNIS | ET . BONIS . AESCV | LAPIO ET HYGIAE fogadalmat rótt le.³⁾

Ennyi kifogástalan emlék kétségtelenné teszi, hogy Aesculapiust, talán épen a most említett gyógyhely üdvös hatása következtében, Dácziában különös figyelemben részesítették s mint hogy nevével leggyakrabban gyula-fehérvári föliratokon találkozunk, valószínűvé válik, hogy Apulumban s talán még Mehádián is, temploma volt; hogy ott csarnoka volt, azt kétségtelenné teszi a fennebbi gyula-fehérvári fölirat, melyet már Bongarsi ismert. Ezenfelül, mint említve volt, még Aesculapius papjának és szabadosának emlékét is megőrizték a föliratok, a miből ha templomra még nem, állandó tisztelet gyakorlására minden esetre lehet és szabad következtetést vonnunk.

Az emléket állító Veturius Marcianusról csak azt tudjuk, a mit a föliratról olvashatunk le, hogy t. i. a XIII-ik ikerlegióban szolgált; nemzetségi neve azonban előfordul még egy verespataki viaszos falapon, a mely szerint Veturius Valens, tán Marcianus rokona, Bato fiának Anduejának eladja Alburnum maiusban levő házának felét.⁴⁾

A XIII-ik ikerlegióról, a melyben Veturius Marcianus szol-

¹⁾ Orelli I, 1572.

²⁾ Orelli I, 1575.

³⁾ Orelli I, 1581. Katancsich l. c. pag. 240 n. CLXI végén V. L. M. S — betűkkel, Muratoriból.

⁴⁾ Eredetije Budapesten a M. Nemzeti Múzeumban van. Kiadták hazánkfiái közül: Érdy János monografiában teljes fakszimilével és Römer Flóris a M. N. M. R. F. E.-ben 592. szám alatt részben fakszimilével.

gált, jóval többet kellene mondani, mint azt ez alkalommal tenni ildomos volna s azért legyen szabad erről máskor szólni, mert ha van Pannonia és Dácia területén tartózkodott légió, mely a vele való részletesebb foglalkozást megérdemli, úgy ez bizonyára azok közé tartozik.

A P. S. S. SVORQ = pro salute sua suorumque-vel oldandó föl, mint azt már Orelli tette; téves a P betút a LEG. XIII. G.-hez vonni, mint azt Detlefsen elnézésből tehette,¹⁾ habár a XIII-ik ikerlégió némely föliraton Pia Fidelisnek neveztetik.

Összefoglalva ezek után az eredményt azt látjuk: hogy a XIII-ik ikerlégióban szolgált Veturius Marcianus Aesculapius-tól, akár álmában, akár egyébként ösztönöztetve, a saját és övéinek üdvéért Jupiter Optimus Maximus Dolichenusnak emléket állított. S ha az irályból és annak tartalmából az íróra lehet következtetni, úgy tán azt is mondhatjuk, hogy Veturius Marcianus, az egyszerű legionárius, a saját ideje fogalmához képest vallásos jóra való ember lehetett.

BELICZAY JÓNÁS.

Óhajtások.

(Anakreon.)

Tantalus király leánya
Phrygiában kőszirtté vált,
Pandion Proknéja röpke
Fecske-szárnyat nyerve elszállt. —
Én meg, oh kedves leányka,
Tükröddé szeretnék lenni,
Hogy folyvást nézz, vagy ruháddá,
Hogy légy kénytelen viselni. —

Bár lehetnék tiszta vízzé,
Arczodat hogy mosnád bennem,
S mily jól esnék, hogy hajadra
Kenj, illatszereddé lennem. —
Óh! ha övvé vagy nyakadban
Gyöngysorrrá lehetne válnom
Sőt ha lábodon czipővé
Kell is lennem, azt se bánom.

Ford. GERGELY KÁROLY.

---

¹⁾ Ueber ein neues Fragment einer Römischen Wachsurkunde, a bécsi akad. kiadványai közt (1857) pag. 643, a különlenyomatban pag. 6.

GÓT IRODALOM.

II. Ulfilas és a gót nyelvemlékek.

6. Ulfilas élete. A nagy gót püspök, kinek a világirodalom a szentírás első modern fordítását köszöni, kimagasló, hatalmas alakként áll a nagy népvándorlás óriási hősei és fejedelmei közt. Roppant kár, hogy életéről, neveléséről, tanulmányairól oly keveset tudunk; mert a külső életére vonatkozó pár adatnál, melyeket tisztelői feljegyeztek, kétségtelenül sokkal érdekesebb volna a kitűnő férfiú világnézetét, politikai és erkölcsi gondolkodását ismernünk; hiszen ez buzdította őt első sorban azon nehéz feladat megoldására, mely nevét halhatatlanná tette.

Az Ulfilas életére vonatkozó adatokat két ötödik századi írónak, az arianus Philostorgiusnak, és a nagy püspök tanítványának, Auxentiusnak, köszönjük.¹⁾ Ezek alapján, némely itt-ott elszórt csekély adat felhasználásával, Ulfilas életéről mindössze a következőket tudjuk.

Ulfilas²⁾ 311-ben született a Duna bal partján lakó gótok közt; mint Philostorgius állítja, cappadociai szülőktől, mint Bessell igen valószínűvé tette³⁾, előkelő gót családból származott. A 17 éves ifjú 378-ban (Konstantinus császár uralkodása alatt) mint tűz vagy mint követ került Konstantinápolyba, az ókori műveltségnek akkor központjába, hol alkalmasint a görög és latin nyelvet elsajátította. Kiváló tehetségeit és nagy tekintélyét legjobban bizonyítja azon körülmény, hogy Nicomediai Eusebius őt már 341-ben, tehát alig 30 éves korában, az antiochiai zsinaton a gótok püspökévé fölszentelte. Mint ilyen utódja volt azon Teophilusnak, ki a nicæai zsinat (325) határozatait aláírta (Socrat. Histor. eccl. II. 41). Ulfilas (mint az összes gót népek) követte hitvallásában Ariust, az alexandriai presbytert, ki Krisztus istenségét tagadta.⁴⁾ Az arianismus a IV. században nagyon el volt terjedve; különösen Konstantius keletrómai császár volt lelkes híve és védője. Ulfilas buzgón terjesztette a keresztyén vallást a gótok közt, kik azt örömmel fogadták. De Athanarich, a nyugati gót fejedelmek leghatalmasbika (*ireligiosus et sacrilegus iudex Gothorum* Auxentiusnál), híven és szigorúan ragaszkodott — leginkább politikai okokból — a pogány valláshoz és üldözte keresztyén alattvalóit. Sokan meghaltak hitökert, Ulfilas élete is veszélyben forgott. De

nem ezen veszély, hanem inkább azon belátása, hogy a gót keresztyéneknek bár hős és lelkes halála nem képes az általa egyedül üdvözítőnek elismert vallást megvédeni és föntartani a kegyetlen fejedelem ellen, reá bírta őt arra, hogy híveivel együtt hazáját elhagyja és római földön megtelepedjen. Ez 348-ban, harmincz évvel a húnok betörése és a gótok tömeges kivándorlása előtt történt. Konstantius császár, ki a keresztyéneket, de különösen az arianus keresztyéneket szerette és Ulfilast nagyra becsülte, igen jól fogadta a jövevényeket, kiket Mœsiában, a Hæmus hegy éjszaki alján, Nicopolis körül telepített le. Itt ezen úgyn. *Minores Goti* vagy *Moeso-Goti* még a IV. században is külön államot képeztek. Midőn utóbb, a hún betörés után, a nyugati gótok tömegesen jöttek Mœsiába, Ulfilas gótjai össze nem vegyültek velök és nem vettek részt lázadásukban. Meglehet, hogy az a főpap, ki (Ammianus szerint) az adrianápolyi véres csata előtt Fridigern és Valens közt a béke föntartása érdekében járt, a gótoknál és rómaiaknál egyaránt nagy tiszteletnek és méltó tekintélynek örvendő Ulfilas volt.

Itt, Mœsiában fordította le Ulfilas népe számára a szent írást gót nyelvre. Népének ezen kivezetése, a hatalmas Aldunán át, egy új hazába és nagyszerű biblia-fordítása méltóvá tették őt a «Gótok Mózes» nevére, melylyel már Konstantius császár megtisztelte a kitünő főpapot. — Ulfilas, mint említettük, nemcsak lelkes keresztyén, hanem lelkes arianus is volt. Már 360-ban járt Konstantinápolyban az arianismus érdekében; 380-ban, Theodosius császár meghívására, ugyanezen ügyben másodsor is kereste fel a görög birodalom fővárosát. E második tartózkodása alatt, 381-ben, meghalt a 70 éves aggastyán Konstantinápolyban, hol az összegyűlt püspökök és nagy számmal megjelent keresztyén hívek ünnepélyesen eltemették «a gótok ősz és nagy tiszteletben álló püspökét és primását». ⁵⁾

Ulfilas irodalmi tevékenysége nagy volt. Auxentius említi, hogy Ulfilas görög, latin és gót nyelven prédikált és hogy mind a három nyelven *plures tractatus et multas interpretationes volentibus ad utilitatem et ad aedificationem* írt. Mindezen irataiból semmi sem maradt az utókorra; de megvan leghíresebb és, ha meggondoljuk a kort, melyben, és a fejletlen s az irodalom terén még soha nem használt nyelvet, melyen keletkezett, valóban csodálatra méltó, bámulatos műve: bibliája, a szentírás első fordítása valamely

modern nyelvre. Műve először is saját népe, a nyugati gótok számára készült; de használták és olvasták azt a többi gót népek, főleg a művelt keleti gótok is; hiszen a fönmaradt kéziratok is Italiában, a keleti gótok birodalmában, irattak⁶⁾. Hogy a biblia oly korán fordítottatott gót nyelvre, annak okát leginkább a keleti egyház azon szokásában kell keresnünk, hogy a megtérített népek nyelvét és annak szerepét az isteni tiszteletben soha sem bántotta, — ellentétben a nyugati egyházzal, mely a nemzeti nyelveket mindenütt megvetette és az isteni tiszteletben csak a latint tűrte meg. Így tehát a gótoknál is a nemzeti nyelv volt az isteni tisztelet nyelve; — azért korán érezhették a papság és a nép az isteni tisztelet alapjának, a gót bibliának hiányát és szükséges voltát.

¹⁾ Philostorgius tudósítása nem is maradt eredeti alakjában, hanem csak Photius kivonatában (Epitome, II, 5) reánk. Azért jóval fontosabbak Auxentiusnak, dorostorusi (silistria) püspöknek, Ulfilas tanítványának, feljegyzései, melyeket egy V. századi hártakéziratban (a párisi könyvtárban, Supplem. lat. No. 594.) Waitz György fedezett föl. E kéziratban foglaltatnak (Hilarius és Ambrosius több könyvén kívül) a *Gesta episcoporum Aquileja adversum hereticos Arrianos*, azaz: az Ambrosius elnöklete alatt 381-ben Aquiléjában tartott zsinatnak, mely főleg az arianusokkal foglalkozott és Arius tanát elvetette, jegyzőkönyvei. E jegyzőkönyvek széles margójára írta Maximinus püspök az arianismust védő megjegyzéseit és utánna Auxentius az Ulfilas életére vonatkozó adatokat. Ez adatokat először fölfedezőjük dolgozta föl: *Georg Waitz, Über das Leben und die Lehre des Ulfilas*, Hanover 1849. A Waitz művén és újabb adatokon alapszik *W. Bessell* műve: *Über das Leben des Ulfilas und die Bekehrung der Gothen zum Christenthume*, Göttingen, 1860. E munka tartalmazza a legjobb és legmegbízhatóbb anyagot. Photius tudósítását német fordításban közli *E. Bernhardt* Vulfila-jában, p. VIII—IX; Auxentius előadását latin eredeti szövegben ugyanaz u. o. p. XII—XIX.

²⁾ A püspök nevének eredeti gót alakja kétségtelenül *Vulfila*; így írják *Iordanis* (c. 51) és *Cassiodorius* (*Historia tripartita* VIII, 13), kik maguk is gótok voltak, a nevét. *Ulphilas* a név görögösített alakja, melyet én megtartottam, mivel a legszokottabb és legismertebb. A név különben a különböző forrásokban különböző alakban fordul elő: Auxentiusnál *Ulfila*, Maximinusnál *Hulfila*, Izidorusnál *Gulfilas*, Philostorgiusnál *Urphilas*, Sokrates-, Sozomenos- és Theodoretusnál *Ulphilas*. Hogy a kezdő V-t a latin és görög írók elhagyták, főleg abból magyarázható hogy a gótban a V-nek igen gyenge, hehezetes, az angol W-hoz hasonló

kiejtése volt. L. Fr. Dietrich, *Über die Aussprache des Gotischen*, Marburg, 1862, 77. l. és Ad. Holtzmann, *Deutsche Grammatik*, Leipzig, 1870, I. 40. l.

³⁾ Über das Leben d. Ulfilas, p. 110. Bessell főleg arra fektet súlyt, hogy Philostorgiusnak módjában nem volt, azon adatokról tudomást szereznie, melyeket Ulfilas eredetéről közöl és hogy a nyugati gótok ahatottak valaha, mint Philostorgius állítja, Cappadociáig. Talán arra is volna súly fektetendő, hogy Auxentius és az egyházi írók, kik sokkal többet tudnak Ulfilasról, e cappadociai származásáról mit sem tudnak; továbbá arra, hogy Philostorgius feljegyzései egyáltalában nagyon zavartak; végre arra, hogy Ulfilas neve tisztán gót név. Gót *vulfs* (farkas), kicsinyítővel *vulfila*, a mai délnémet dialektusban *Wölfl* (Déli Németországban igen elterjedt családnév). Bernhardt (Vulfila, p. IX) nem tartja Philostorgius kérdéses adatait teljesen elvetendőeknek.

⁴⁾ Arius, alexandriai presbyter, a IV. században, Antiochiában nyerte műveltségét és tudományánál valamint szent életénél fogva nagy tekintélynek örvendett. Arius tana szerint Isten-atyá és Isten-fió *lényegökben* különböznek egymástól, a mennyiben az utóbbi az «első által» és «időben» teremtetett, míg amaz maga az első és örök időktől van; azért szerinte az Isten-fió tökéletességben *hasonló* ugyan az Isten-atyához, de nem *azonos és egyértékű* vele. — Midőn Arius tana mind több híveket hódított, Alexander alexandriai püspök 321-ben tartományi zsinatot hívott össze, melyen száz egyiptomi és libyai püspök Arius tanát elítélték és őt magát egyházi átokkal sújtották. Arius most barátjához, nikomédiai Eusebiushoz menekült, kinél *Thalia* cz. híres könyvét írta. Nagy Konstantin császár, egyházi és politikai zavaroktól tartva, 325-ben az első általános (oekumenikus) zsinatot hívta egybe Nicæába, melyen két ezernél több keleti pap megjelent; nyugatról Vitus és Vincentius presbyterek jöttek, mint a római püspök küldöttei. Itt, előbb a császárnak, majd Hosius cordubai püspöknek elnöklete alatt, Alexander pártja győzött, melyet főleg Athanasius (ki 326-ban alexandriai püspök lett) támogatott, illetőleg vezetett. De 336-ban egy Tyrusban tanácskozó zsinat elítélte Athanasiuszt és később egy jeruzsálemi zsinat kimondta, hogy Arius újra fölveendő az egyházközségbe. De ekkor Arius rögtön és váratlanul meghalt, s halála után sok zavar és harc után Theodosius császár végre 380-ban az arianismust teljesen elfojtotta. De a germán népek az arianismushoz még tovább is maradtak hívei: a nyugati gótok, a suevek, a vandálok, a keleti gótok és a longobárdok (ezek legtovább, egészen 671-ig) lelkes arianusok voltak. *Krafft* (Kirchengeschichte I. 339) a régi germán népek rokonszenvét az arianismus iránt különösen avval is indokolja, hogy ez közelebb állt a germánok pogány vallási fogalmaihoz és nézeteihez, mint a

katholikus hitvallás. — Európában a frankok döntötték el a katolicizmus diadalát, mert ezek, a mióta a keresztyén vallást elfogadták, kezdettől folyton katolikusok voltak és, főleg politikai okokból, szövetkeztek ezen egyház fejével, a római püspökkel, ki az ő segítségökkel nyerte hatalmas állását a keresztyén egyházban.

5) Közlöm *Auxentius*-ból a legfontosabb életrajzi adatokat: *Ulfila . . . quadraginta annis in episcopatu gloriose florens, apostolica gracia graecam et latinam et goticam linguam sine intermissione in una et sola ecclesia Christi praedicavit . . . Qui et ipsis tribus linguis plures tractatus (értekezéseket) et multas interpretationes (fordításokat) rolentibus ad utilitatem et ad aedificationem sibi ad aeternam memoriam et mercedem post se dereliquit. . . . Hic dei providentia et Christi misericordia propter multorum salutem in gente Gothorum de lectore (talán a római birodalomban letelepedett gótoknál volt lector) triginta annorum episcopus est ordinatus . . . . Ubi et post multorum servorum et ancillarum Christi gloriosum martyrium, imminente vehementer ipsa persecutione, completis septem annis tantummodo in episcopatum, supradictus sanctissimus vir beatus Ulfila cum grandi populo confessorum de barbarico pulsus in solo Romaniae a tunc beate memoriae Constantis principe honorifice est susceptus, ut sicuti deus per Moysen de potentia et violentia Faraonis et Egyptiorum populum suum liberavit et rubrum mare transire fecit et sibi servire providit, ita et persaepe dictum deus confessores sancti filii sui unigeniti de barbarico liberavit et per Danubium transire fecit et in montibus secundum sanctorum imitationem sibi servire decrevit . . . ubi sine illis septem annis treginta et tribus annis veritatem praedicavit . . . Qui cum praecepto imperiali, completis quadraginta annis ad Constantinopolitanam urbem . . . perrexit . . . statim coepit infirmari, qua in infirmitate susceptus est ad similitudine Elisei prophetae.*

6) Ulfilas hitvallása biblia-fordításában is felismerhető. Hogy Pál apostolnak a zsidókhöz írt levele, melyet az ariánusok el nem ismertek, hiányzik az Ulfilas fordításából, alig szolgálhat itt bizonyítékul, mert hiszen a fordításból egyéb darabok sem maradtak fenn. Sokkal fontosabb a fenmaradt fordításban a Philippibeliekhez intézett levél második fejezetének hatodik pontja: *ὅχι ἀρετῶν ἰγύστατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ*: nem állítá ragadománynak lenni az ő Istennel való egyenlőségét. E mondatot Ulfilas így fordítja: *ni vulva rahnida visan sik galeiks gutha.* — **ισος, aequalis*, a gót bibliában mindig *ibus* (agsz. *even*, ófn. *eban*, úfn. *eben*); — *galeiks*, a mely szót Ulfilas e helyen használ, mindig a. m. *ἰσως, similis*. Tehát Ulfilas fordításában «az Istennel való egyenlőség» helyett, az ariánizmus szellemében, «az Istenhez való hasonlóság»-ot találunk. V. ö. *Krafft* id. h. 346. l. Azért nevezi Salvianus presbyter (*De gubern. dei*, V. 2) a barbárok bibliáját (*scripta*), azaz a gót fordítást, *male interpolata et male tradita.* — A *Skeireins* (l. alább) János evangéliomának

magyarázatában erélyesen és határozottan védi az arianismust a katólikus felfogással szemben.

7. **Ulfilas biblia fordítása.** Auxentius csak egész általánosságban mondja, hogy Ulfilas sokat írt és fordított; bibliáját külön nem említi; ő nagyobb súlyt fektet tanárának igaz (arianus) hitvallására, mint irodalmi működésére. De Philostorgius és Socrates (IV, 33) írják, hogy Ulfilas a gót írást felfedezte és a szentírást lefordította, még pedig, Philostorgius szerint, az *egész* bibliát, a királyok könyvei kivételével, «nehogy ezeknek tartalmával népének különben is igen harcziás szellemét még inkább fokozza». Ez indokolás kétségtelenül hamis, mert pl. Jozsua, a Bírák vagy Sámuel könyvei legalább is oly harcziás tartalmúak, mint a királyok könyvei, amazokat pedig lefordította Ulfilas. ¹⁾ De valószínű, hogy a nagy püspök nem fejezte be fordítását és hogy azt, az ő halála után, mások folytatták. Esra és Nehemia fordítása legalább a fordítónak egészen eltérő eljárását mutatja, és Lukács evangéliomának egy része is oly nyelvi sajátosságokat tüntet fel, melyek Ulfilas nyelvezetétől eltérnek. ²⁾

Ulfilas bibliájának kéziratai valószínűleg mind Olaszországban, Theoderich korában, tehát 130—150 évvel a fordítás keletkezése után készültek. Ilyen kézirat van mindössze hat, illetőleg hét. Ezek a következők:

1. *Codex Argenteus*, eredetileg 330, ma még 167 levél. Biborszínű szironyra van ezüst betűkkel írva; a sectiók kezdetei az illető sorok végéig, a címfeliratok és az egész Miatyánk arany írással vannak kitüntetve. A kézirat alsó szélén ívalakú arabeszek közt állnak a parallel helyek. A lapszálon itt-ott (vagy tizenöt helyen) megjegyzések olvashatók. — E pompás kézirat eddig még fel nem derített úton módon került Werden apátságba (a Ruhr folyó mellett, Westpháliában, négy mérföldnyire Köintől), hol a XVI. században fölfedezték. Innen a kézirat még a XVI. század vége előtt Prágába került, II. Rudolf császár birtokába, hol 1648-ban a Hradsin ostroma alkalmával a svéd vezérnek, Königsmark grófnak kezébe került, ki azt Krisztina királynénak ajándékozta. A királyné Vossius Izsáknak, a híres németalföldi philologusnak adta, kinél Vossius nagybátyja, Junius Ferencz (1589—1677) az egész kéziratot leírta, mire 1665-ben kiadta. Vossius-tól Gabriel de la Gardie, az upsalai egyetemi könyvtár alapítója, négy vagy hat-

száz talléron megvette a codexet, ezüstbe köttette és visszaajándékozta királynéjának, ki azt az upsalai könyvtárnak átadta, hol a középkor ez egyik legpompásabb és legbecsesebb kincsét még ma is őrzik. Századunk elején (1821 és 1834 közt) tíz levelet (a Márk evangyéliomának elejét) elloptak belőle, de ezek 1857-ben ismét visszakerültek.

A milanói kéziratok, melyeket 1817-ben Mai Angelo Bobbio-ban (a Trebbia folyó m.) a VII. században alapított és hajdan kéziratokban oly dúsgazdag liguriai kolostorban felfedezett, mind másodiratosak (palimpsestek). Van ilyen négy:

2. *Ambrosianus A*, mely Sz. Pál leveleit és a gót naptár töredékeit tartalmazza, eredetileg 406 levélből állott, ma még 208 levélből áll, de ezek közül 12 üres és 2 teljesen olvashatatlan. A gót írás két leíró kezét mutatja. A lapszámon sok megjegyzés. Fölébe Nagy Gergely homiliáit írták.

3. *Ambrosianus B*, eredetileg 336, ma 156 (köztük két üres) levél, Sz. Pál összes leveleit tartalmazta, de a rómaiakhoz intézett levél teljesen elveszett. Sz. Jeromos egy commentárját írták fölébe.

4. *Ambrosianus C*, mindössze két levél, Máté evangyéliomának egy töredékével. Az evangyéliomok latin fordítása van fölébe írva.

5. *Ambrosianus D*, három levél, Esra és Nehemia töredékeivel. Fölébe a királyok könyveinek egy latin commentárja van írva.

6. *Codex Carolinus*, előbb a weissenburgi (elszászi) kolostorban volt, 1678 óta a wolfenbütteli könyvtárban van. Négy levél, melyek a rómaiakhoz intézett levélből 42 verset tartalmaznak. A gót fordítás mellett áll, sorról sorra megfelelőleg, a latin fordítás.

7. Egy IX. századi *salzburgi kézirat* (jelenleg Bécsben), mindössze néhány gót szó és számjegy, melyek, Grimm Vilmos (Wiener Jahrbücher der Literatur, 43. köt.) szerint, Mózes első könyvének 5-dik fejezetéből valók. ³⁾

Ulfilas kétségtelenül görög szövegből fordította a bibliát. Az ó-szövetség határozottan a Septuagintán alapszik, de nem a codex sinaiticus szövegén, hanem oly görög fordításon, mely szorosabban ragaszkodott a héber eredetihez. Az új szövetségnek Ulfilas által használt szövegére vonatkozólag, eltérnek a vélemények. Ulfilas t. i., mit különösen kifejezései, fordulatai, mondatffüzése stb. bizonyítanak, kétségtelenül ezt is a görögből fordította, de oly görög

szövegből, mely a reánk maradottaktól sok tekintetben eltér. Különösen feltűnő, hogy fordítása, főleg Szt. Pál leveleiben, eltérve a görög szövegektől, sokszor egyezik a latin Vulgátával. *Wackernagel* (Ds. Literaturgeschichte, I², 21.) azt hiszi, hogy *Ulfilas* oly görög szöveggel rendelkezett, mely teljesen elveszett; *Gabelentz* és *Loebe* pedig (*Ulfilas*, I. p. XVIII), hogy fordításának ezen eltérő, illetőleg a Vulgátával egyező helyei, csak későbbben csempésztek a görög szöveggel eredetileg tökéletesen egyező gót fordításba. Legvalóbszínű *Bernhardt* (*Vulfila*, p. XXXVIII) felfogása, hogy *Ulfilas* a görög és a latin szöveget egyaránt használta és majd inkább amazt, majd, főleg nehezebb helyeknél, emezt követte. V. ö. *W. Bangert*, *Der Einfluss lateinischer Quellen auf die got. Bibelübersetzung*. Rudolstadt, 1880, és *C. Marold*, *Kritische Untersuchungen über den Einfluss des Lateinischen auf die got. Bibelübersetzung*. Germania XXVII és XXVIII. — A gót biblia eredetijének megállapítását nagyon megnehezíti azon kétségbe nem vonható tény is, hogy később papok és másolók változtattak a gót fordítás szövegén.⁴⁾ Ez — nem tekintve a nagy számmal előforduló, de könnyen felismerhető írási hibákat — általában hármas irányban történt: 1. A hol *Ulfilas* fordítása nem egyezett teljesen az eredeti szöveggel, de egyezett egy parallel helylyel, ott ez utóbbi szerint megváltoztatták a gót szöveget. 2. A fordítás szelére írott glossákat bele vették a fordításba. 3. Javították, ill. módosították a gót szöveget a latin fordítás szerint. [Mind ezekre utalnak alább a szöveghez csatolt jegyzetek.]

Ulfilas irányáról és a gót mondatban sajátosságairól nehéz biztos ítéletet mondani, mert munkája, bármily szabadon és ügyesen járt is el a lelkes püspök, mégis fordítás, és mint ilyen többé-kevésbé nemcsak tartalomra, hanem alakra nézve is kötve van az idegen szöveghez.⁵⁾ Annyi első pillanatra is kétségtelen, hogy *Ulfilas* nem ragaszkodott szóról szóra az eredetihez, hogy, tekintettel a gót nyelv szellemére és sajátosságos jellemére, híven ugyan, de nem szolgálilag fordította a szentírást. Ezt bizonyítja minden vers, minden mondat, ha összevetjük az eredeti szöveggel. Hogy a gót és a görög biblia általában mégis oly föltűnően egyeznek, még pedig mind az alakok használatában, mind a szó- és mondatkötésben, annak főoka nem abban keresendő, hogy *Ulfilas* talán nyelvét a göröghöz erőszakolta, hanem rejlik az azon körülményben, hogy a gót nyelv az alakok tökéletességét, a szótár gazdagsá-

gát és a mondatban finomságát illetőleg igen közel áll az óclassicus nyelvekhez, különösen a göröghöz. Sajnálhatni, hogy gót eredeti munka, főképen hogy a gót költészet termékeiből semmi sem maradt az utókorra; de azért (vagy jobban: annál is inkább) kétségbe vonhatatlan Ulfilas munkájának nagy fontossága, melyet még fokoz azon körülmény, hogy germán nyelven írt munkára, a gót biblia után, csak vagy egy fél évezred múlva akadunk újra. Ugyanazon időben, melyben Ulfilas, hazafiságtól és valóságosságtól ihletve, népe számára lefordította az új műveltség legfontosabb forrását, a szentírást, — ugyanazon időben nyomultak kelet felől Európába a húnok, kik a germán népeket nyugat és dél felé tolva, megindították azon roppant mozgalmat, mely több századra terjed, s melyet a népek vándorlásának nevez a történelem. Ezen, harcokban és zavarokban dúsgazdag századok, melyek az ezeréves római birodalom bukását és számtalan új államnak meteoriként elvonuló keletkezését és elenyészését látták, nem kedveztek a műsák egyikének sem. E korszakban nem találkozott férfiú, ki valamely német nyelven irodalmilag működött volna; vagy, ha találkozott, számtalan ókori kincsesel együtt az ő munkája is elveszett, mint elveszett ezen zavarokban a germán népek mythológiájának és hősmondájának tetemes része. Így tehát Ulfilas a német nyelv és irodalom történetének szempontjából hatalmas alakként emelkedik ki egy sötét, terméketlen korból, magánosan, előd és utód nélkül. Munkája akaratlanul is Luther hasonló munkájára emlékezteti a történezt. Hasonló e két munka, még pedig nemcsak a tárgy azonosságánál fogva. Mind a kettő roppant fontosságú azon viszonyra nézve, melybe a német népek a keresztyén vallással léptek; mind a kettő nagy fontosságú a német nyelvek történeti fejlődésében; mind a kettő egyszersmind a szó legjobb értelmében népies munka, mely valódi nemzeti kincse lett, amaz a gótoknak, emez a modern németeknek. De hasonló e két nagyszerű munka a fordítás módja és jelleme tekintetében is, és valóban bámulva tapasztalhatjuk számos helyen, hogy Luther ugyanazon szóval (gyökkel), ugyanazon fordulattal, ugyanazon mondatkötéssel fordít, melyet Ulfilas, eltérőleg az eredeti szöveg betűjétől, használt volt. Ezen körülmény bizonyít talán a gót nyelvnek nagy befolyásáról a németre, de bizonyít egyszersmind a két fordítás népies, nemzeti jellege és jelessége mellett is.

¹⁾ Cassiodorius (Histor. tripart. VIII, 13): *tunc etiam Vulphilas Gothorum episcopus litteras Gothicas advenit et scripturas divinas in eam convertit linguam*, és Sokrates IV, 33: Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος γράμματα ἑφεύρε γοτθικὰ καὶ τὰς θείας γραφὰς εἰς τὴν Γότθων μεταβάλων τοὺς βαρβάρους μανθάνειν τὰ θεία λόγια παρεσκευάσεν. E forrásokból származnak a későbbi, hasonló tartalmú feljegyzések Isidorus-, Sozomenos- és másoknál. Jordanis (c. 51) csak a gót írás feltalálójának nevezi Ulfilast (*qui eis [a gótoknak] dicitur et literas instituisse*), bibliafordításáról nem tesz említést.

²⁾ Ez eltéréseket behatóan tárgyalja *Bernhardt*, Kritische Untersuchungen zur gotischen Bibelübersetzung, két rész, I. Meiningen 1864, II. Eberfeld 1868, és Vulfila, bev. §. 36.

³⁾ A gót emlékek némely csekély töredékeinek első kiadását *Bonaventura Vulcanius*nak De Literis et Lingua Getarum sive Gothorum (Leyden, 1597) cz. kis könyvében bírjuk. E könyvnek Vulcanius csak kiadója; szerzője *Arnold Mercator* (+ 1587, a híres geographus fia), ki földrajzi és régészeti kutatásai alkalmával a verdeni kolostorban a codex argenteust felfedezte. A mit a XVI. és XVII. században gót nyelvről és irodalomról Junius Ferencz műveig keveset tudtak, az mind Mercator, ill. Vulcanius e kis könyvéből származik.

A gót nyelven fönmaradt emlékek eddigelé a következő kiadásokban jelentek meg:

a) Quatuor D. N. Jesu Christi evangeliorum versiones perantiquæ duæ, gothica scil. et anglosaxonica, quarum illam ex celeberrimo codice argenteo nunc primum depromsit *Fr. Junius*. Accessit et glossarum gothicum. Dortrechtii 1665. Amstelodami 1684. 2 vol. — *L. Raumer* Geschichte der germanischen Philologie, München, 1870, 121—129 l.

b) D. N. Jesu Christi SS. Evangelia ab Ulfila Gothorum in Mœsia episcopo circa annum a nato Christo CCCLX ex græco gothice translata nuncum parallelis versionibus sueco-gothica, norrœna l. islandica et vulgata latina edita Stockholmiae, 1671. — A kiadó *Stiernhielm György* volt. *L. Raumer*, id. h. 151—152. l.

c) Sacrorum evangeliorum versio Gothica ex Codice Argenteo emendata atque suppleta cum interpretatione latina et adnotationibus *F. Benzeli* edidit, observationes suas adiecit et grammaticam gothicam præmisit *F. Lye*. Oxonii, 1750. — *L. Raumer*, id. h. 202-l.

d) Johannis ab Ihre scripta versionem Ulflanam et linguam mæso-gothicam illustrantia ab ipso doctissimo auctore emendata novisque accessionibus aucta, iam collecta et una cum aliis scriptis similis argumenti edita ab *A. F. Büsching*, Berolini, 1773. — *L. Raumer*, id. h. 200—202. l. és 252. l.

e) Ulfilas gothische Bibelübersetzung nach Ihres Text mit einer grammatisch wörtlichen lateinischen Übersetzung, sammt einer Sprach-

lehre und einem Glossar, ausgearbeitet von *F. K. Fulda*, das Glossar ausgearbeitet von *W. F. H. Reinwald*, herausgegeben von *J. Chr. Zahn*, Weissenfels, 1805. E kiadás tartalmazza a codex Carolinust (a rómaiakhoz intézett levél töredékeit) is, melyet először *F. A. Knittel* adott ki 1762-ben.

f) A Codices Ambrosiani töredékeit *Angelo Mai* és *C. O. Castiglione* adták ki, Mediolani, 1819—39, 4 füzet.

g) Ulphilas, veteris et novi testamenti versionis gothicae fragmenta quae supersunt ediderunt *H. C. de Gabelentz* et *Dr. J. Loebe*, Lipsiae, 1836—46. A latin fordítással, szótárral és nyelvtannal. Nagy tudományú, sok tekintetben még ma is fontos, a maga idejében kitűnő munka.

h) Ulphilas. Die heiligen Schriften alten und neuen Bundes in gothischer Sprache. Mit gegenüberstehendem griechischem und lateinischem Texte, Anmerkungen, Wörterbuch, Sprachlehre und geschichtlicher Einleitung von *H. F. Massmann*, Stuttgart, 1857.

i) Korszakot alkotnak a gót szövegkritika terén *Andreas Uppström* († 1865) kiadásai, melyek mind az eredeti kéziratok legbehatóbb tanulmányán alapszanak. Ezek: 1. Codex Argenteus, Upsaliae, 1854.—2. Decem Codicis Argentei rediviva folia, Ib. 1857. — 3. Fragmenta gothica selecta ad fidem codicum Ambrosianorum Carolini Vaticani, Ib. 1861. és 4. Codices Gotici Ambrosiani, Ib. 1864—68.

k) Vulfila oder die gotische Bibel. Mit dem entsprechenden griechischen Text und mit kritischem und erklärendem Commentar, nebst dem Kalender, der Skeireins und den gotischen Urkunden herausgegeben von *Ernst Bernhardt*, Halle, 1875. A gót nyelvemlékek legjobb kiadása.

l) Kézi kiadásokat adtak ki *Ign. Gangeniegyl* (1848) és *F. W. Stamm* (1858). Ez utóbbit (szótárral, nyelvtannal és jegyzetekkel) az első kiadó halála után, ismételve sajtó alá rendezte *Mor. Heyne* (7-dik kiadás, Paderborn, 1875). Ezekon kívül vannak még könyvek, melyek a gót bibliából csak válogatott darabokat tartalmaznak (így *Hahn K. A.* és *Braune Vilmos*-tól).

⁴⁾ A gótok a biblia kritikai tanulmányozásával is foglalkoztak. Ezt bizonyítja többek közt Hieronymus egy levele (ed. Martianay III, 626), melyben ő két gót papnak (neveik Sunnia és Fretela, azaz Sunja és Frithila), kik ez ügyben hozzá fordultak, a zsolotárok néhány oly helyéről ad felvilágosítást, melyekben a septuaginta és a latin fordítás eltérnek egymástól. L. *Krafft*, Kirchengeschichte I. 406. l. — Az Itala (a latin biblia) VI. századi Brixianus-féle kézírata pedig egy záróban megemlékszik a gót bibliafordításról magáról s helyteleníti a másolók eljárását, kik tetszésök szerint görög és latin források alapján

változtatnak a szövegen és megmásítják a *vulthres*eket. E gót szó, *vulthres*, mely kétségtelenül e gót melléknévből *vulthrs* (fontos, értékes) származik, Haupt szerint a. m. *id quod probum et praestans esse iudicabatur*. V. ö. *Bernhardt*, Zeitschrift für deutsche Philologie, II. 297. l.

⁵⁾ Érdekes Ulfilas bibliájának pontos összehasonlítása az eredeti szöveggel; kiténik ebből, hogy a gót püspök bámulatos tapintattal és nyelvérzékkal járt el. Csak néhány pontot emelek ki, melyekben Ulfilas tudatosan eltér az eredetitől. A *szörendet* illetőleg a tárgy gyakran áll az ige előtt, a birtokos névmás vagy sajátító a nomen után, a tagadás közvetlenül az ige előtt. Az *alaktan* terén Ulfilas a hiányzó futurumot többnyire a jelenel adja vissza, de sokszor körülírja *skulan* (ma *sollen*), *duginnan* (ma *beginnen*), *haban* segítő igékkel vagy az ige elé kapcsolt *gpartikulával*. A névelőt, a dualist, a kötőmódot, megfelelően a gót nyelv szellemének, ritkábban használja, mint a görög szöveg. A praesens historicumot is kerüli, az országneveket pedig rendszeren a népek nevével helyettesíti. A gót mondatkötés nem egyszer helyesebb és találhatóbb, a gót kifejezés néha gazdagabb és tartalmasabb, az egész előadás itt-ott szebb, mint a görögben. Igen sikerült pl. Márk evangéliomának V. fejezetének fordítása. A görögben előforduló szójátékokat és assonánczokat vagy alliterációkat Ulfilas nemcsak rendszeren visszaadja, hanem még szaporítja is. A jegyzetekben figyelmeztettem az ilyenekre, sok példát gyűjtött *Massmann*, Ulfilasában, p. LXXXIX. — Szótára gazdagságát és kifejezései változatosságát sokszor tünteti föl Ulfilas, midőn ugyanazon görög szót vagy fordulatot többféleképen fordítja le gótra. Példákat gyűjtött *Löbe*, Grammatikájában, p. 284, és *Bernhardt*, Kritische Untersuchungen, II, 18. — E jelességek mellett alig jőnek tekintetbe azon csekélyszámú félreértések vagy gyöngye helyek, melyek itt-ott előfordulnak és sokszor a rendelkezésére állott szövegek hibáin alapulhatnak. A jegyzetekben ezekre is utaltam.

Feltűnő, hogy Ulfilas aránylag kevés idegen (héber és görög) szót vett fel nyelvébe; mindössze a következőket: *abba* atya, *aggilus* és *arkaggilus* (ἄγγελος, ἰσχυροῦς) angyal, *aikklesjo* (ἐκκλησία) egyház, *aipiskaupei* (ἐπισκοπή) püspökség, *aipiskaurus* (ἐπίσκοπος) püspök, *aipistaule* (ἐπιστολή) levél, *aivaggeli* v. *aivaggeljo* (εὐαγγέλιον) evangéliom, *aivaggelista* (εὐαγγελιστής) evangélista, *aivaggeljon* (εὐαγγελίζεσθαι) hirdetni, prédikálni, *aivlaugju* (ἐδολγία) önkénytes adomány, *aivcharistia* (εὐχαριστία) köszönet, *alabastraun* (ἀλάβαστρος) alabastrom, *anathaima* (ἀνάθεμα) átok, *apaustaulei* (ἀποστολή) apostoli hivatal, *apaustaulus* (ἀπόστολος) apostol, *aromata* (ἀρώματα) fűszer, *assarjus* (ἀσάριον) fillér, *azymus* (ἄζυμος) kovásztalan kenyér, *barbarus* (βάρβαρος) idegen, *byssus* (βύσσος) finom vászon, *diabaulus* (δίαβολος) ördög, *daimonareis* (δαίμονες) ördöngös, *diakaunus* (δικάκωνος) szerpap, *drakma* (δραχμή) pénznem, *gaiainna*

(γέεννα) pokol, *gazaufilak' aun* (γαζοφιλάκιον) kineztár, *hairaisis* (αἱρεσις) eretnekség, *jota* (ἰώτα) i-betű, *kaurban* (κορβαν) adomány és *kaurbanus* (κορβάν) templom kinese, *maimbrana* (μειμβρανα) hártýalevél, *mammona* gazdagság, *martyr* (μαρτυρ) vértanú, *nardus* (νάρδος), *paintekesté* (πεντεκοστή) pünkösd, *parakletus* (παράκλητος) vígasztaló, *paraskaive* (πρασκαιβή) készüles napja, *paska* (πάσχα) húsvét, *paupura* (πορφύρα) bibor, *pistikeins* (πιστικός) hamisítatlan, *praizbytairei* (πρεσβύτερος) és *praizbytairi* (πρεσβύτεροι) a papság, *praufetus* (προφήτης) és *praufetis* (προφητις) prófeta, *praufetja* (προφητεια) jövendölés, *praufetjan* (προφητεβειν) jövendölni, *psalma* vagy *psalmo* (ψαλμός) zsoltár, *sabbato* vagy *sabbatus* (σάββατον) szombat, *skaurpjo* (σκορπίος) skorpió, *smyrn* (σμήρνα) mirha, *spyraida* (σπυρίς) kosár, *synagoge* (συναγωγή) zsinagóga, *taitrarkes* király, *thymiamu* (θυμίαμα) tömjén. — Tehát körülbelül negyven idegen szó. És megjegyzendő, hogy Ulfilas több fogalomra az idegen szó mellett és ezzel felváltva nemzeti gót szót is ismer és használ, pl. *aikklesjo* mellett *gamainths* (ma *Gemeinde*), *aipistaule* m. *bokos* (ma *Buch*), *gaiainna* m. *halja* (ma *Hölle*), *daimonareis* m. *unhulthons habands* (ma: *Unhold habend*), *diakaunus* m. *andbahts* (ma *Amt*), *praisburytaireis* m. *sinista* (*sinis*, idős, felső foka) stb. V. ö. K. *Weinhold*, *Die gotische Sprache im Dienste des Kristenthums*, Halle, 1870. K. *Börner*, *Über die Declination der Fremdwörter im Gotischen*, Barmen, 1859. *Bernhardt*, *Vulfila*, bev. §. 7.

A német pogány vallás fogalmainak megjelölései közül Ulfilasnál csak *unhultho* (rosz szellem), *unhultha* (ördög), *skohsl* (gonosz szellem) és *hrairadubo* (gerlicze) találhatók. Pogány fogalmakra emlékeztetnek: *alhs* (templom), *blotan* (tisztelni), *hunsl* és *sauths* (áldozat), *ufarskafts* (kezdet), *gudja* (pap), *sinista* (legidős), *midjungards* (föld kerekége), *vaggs* (paradicsom), *manaseths* (emberiség) és *midjasveipains* (vízözön). V. ö. *Krafft*, *Kirchen-geschichte*, I. 267. s kk. ll.

8. A kisebb gót emlékek.¹⁾ Ulfilas biblia-fordításán kívül még a következő öt, illetőleg hat kisebb gót nyelvemlék maradt az utókora:

1. *Egy gót naptár*, az Ambrosianus A-codexben. Először *Mai és Castiglione* (Ulphilae partium ineditarum specimen, Mediolani, 1819) adták ki. A naptár, mely csak töredékesen maradt fenn, közvetlenül a Philemonhoz címzett levél után állott, de első négy levele, mely a január 1. és október 22. közti 295 napot tartalmazta, elveszett. A naptár másolója, úgy látszik, be sem fejezte írását, mert az utolsó lap, melyen decembernek kellene állnia, üres. Az egyes napokon föl vannak jegyezve a vértanúk is, még pedig, Philippus kivételével, csupa gót származású vagy az

Alduna vidékein martyr-halált szenvedett szent férfiak. Ebből méltán következtethetni, hogy e naptár az Alduna vidékein készült.

2. *Skeireins*²⁾ *aivaggeljons thairh Johannen* (János evangyéliomának magyarázata), mindössze nyolcz össze nem függő levél, öt az Ambrosianában Milanóban, három a Vaticanában Rómában; mind másodiratos, az első töredék fölé a chalcedoni consilium tárgyalásai, a másik fölé Fronto van írva. A latin írás a IX. századból való; a kéziratok valószínűleg a bobbioi könyvtárból származnak. Eredetileg száz levél lehetett az egész mű. Első kiadását *Mai és Castiglione* eszközölték (Mediolani, 1819), a másodikat, latin fordítással és szótárral, *Massmann Fer.* (München, 1834). A szöveg kritikai tárgyalásával és magyarázatával foglalkoztak: *Löbe J.* (Beiträge zur Textberichtigung und Erklärung der Skeireins, Altenburg, 1839), *Uppström* (Fragmenta gotica selecta, Upsaliæ, 1861) és kitünő sikerrel *Vollmers A.* (Die Bruchstücke der Skeireins, München, 1862).

A *Skeireins* feladata és tartalma: János evangyéliomának magyarázata. Mondatról mondatra fejtegeti az evangyéliomot, melyet szóról szóra idéz. A *Skeireins* nem fordítás, hanem eredeti munka, mely azonban a görög commentatorok felhasználásával készült. Ezt helyesen kimutatja *Bernhardt* (Vulfila, p. 612). A *Skeireins* szerzője főleg Cyrillusnak, az alexandriai érseknek, és Heracleai Theodorusnak műveit használta. Minthogy Cyrillus 400 körül született, a *Skeireins* legfeljebb az V. század közepéből való. Ulfilas tehát nem lehet e munka szerzője, mint még *Massmann* hitte. Ellenben bizonyos, hogy Ulfilas biblia-fordítása már megvolt, midőn a *Skeireins* létrejött, mert a János evangyéliomának és a többi bibliai idézeteknek szövege, melyet idéz, teljesen egyezik az Ulfilas fordításának szövegével.

A *Skeireins* határozott célja: az arianismus védelme. Sabellius és Marcellus tanát, kik az Isten-apa és Isten-fű egységét és egyértékűségét tanítják, mint helytelent és téveset ismételve, az evangyélista szavainak magyarázata alapján, czáfogatja.

3. *Két latin papyrus-okmány*, melyeket Nápolyban és Arezzóban találtak. Első kiadásuk: *Massmann, Frabauhtabokos*³⁾ oder die gotischen Urkunden von Neapel und Arezzo. Wien, 1838. — Az okmányok a VI. századból származnak, tehát két századdal fiatalabbak, mint Ulfilas fordítása. Nyelvök⁴⁾ és írásuk nem oly tiszta

és szép, mint Ulfilasei, a mi onnan magyarázandó, hogy itt a köznapi szükség és használat eszközei.

a) A *nápolyi okmány* 551-ből való, tehát Totilas uralkodása alatt kelt, közvetlenül Narses fellépése előtt. Tartalma: Szt. Anastasia egyháza (*aclicie gotice sancte anastasiae* vagy *eclesie legis gothorum sancte anastasiae*) Ravennában 120 sillinget (solidi aurei) vett kölcsön valami Petrus Defensortól. Most 180 silling értékű telket adnak át neki s visszakapnak 60 sillinget. Négy gót pap tanuskodik saját keze aláírásával.

b) Az *arezzoi okmány* elveszett; csak (nem épen pontos) facsimiléje és kiadása van meg e műben: *Doni Inscriptiones antiquae ed. Gori, Flórencz, 1731.* Tartalma: Diaconus Gudilub a Caballaria jószág négy uncia terjedelmű telkét 133 sillingen adta el Alamod diaconusnak. Csak Gudilub aláírása van meg.

4. A *salzburgi szírony-kézirat* a IX. századból, most Bécsben, mely gót runabetűket s azonkívül néhány szót és számjegyet a biblia-forlításból (Genesis, c. V.) tartalmaz. L. *W. Grimm*, Wiener Jahrbücher der Literatur, 43. köt.

5. Egy gót *hexameter* az Anthologia latinában. Kiadta és magyarázta *Massmann*, a Haupt-féle folyóirat I. kötetében, p. 379—384. és *J. Grimm*, Gesch. d. ds. Spr., I³, 318. *Massmann* Ulfilasában (p. 662) is olvasható. V. ö. *Aug. Grabow*, Ein gotisches Epigramm (Viro ill. Augusto Stinner ... congratulatur Philomathia Oppoliensis), Oppeln, 1880.

¹⁾ Ezek rendesen bennfoglaltatnak a nagyobb Ulfilas-kiadásokban; legjobban ezek is *Berhardtnál*, ki a szükséges történeti és nyelvi magyarázatokat is adja.

²⁾ *Skeireins* a. m. *ἐπιγραφὴς*, ebből *skeirs*, világos (l. a szótárt). Ez elnevezés *Massmann*-tól származik; az első kiadók, *Mai és Castiglione*, homiliának nevezték volt.

³⁾ Ebből: *buġġan*, praet. *bauhta*, venni; *fra-buġġan* eladni, — és *bōka*, betű, többesben: levél, okmány.

⁴⁾ A legfontosabb nyelvi eltérések, kisebb hanyagságok mellett (pl. *e* és *i* felcserélése), a következők: a) Rövid *o* szerepel, pl. *diakon*, *diakona*; — b) a ragok hangzói és összetételekben az első szó zárhangzója ingadozók; látszik, hogy már kezdik értéküket veszíteni, pl. *gahlaibim* és *gahlaibaim* e h. *gahlaibam*; — c) a nominativus *s*-képzője elveszett, pl. *guderith* e h. *gudareths*, *diakun* v. *diakon* e h. *diakanus*, *alamud* e h. *alamods*. L. ezekről bővebben *Bernhardt* Vulfilaját, 649—650. ll.

HEINRICH GUSZTÁV.

„A SZENVEDŐ KRISZTUS.“

II. (Vége.)

Uj lendületet nyert e darab kritikája és az ahhoz füződő kérdések Dübner jeles kiadása által, a mely a Firmin Didot-féle gyűjteményben jelent meg mint melléklet Wagner Euripides és a későbbi tragikusok töredékeinek kiadásához. Tragédiánkat itt ezen és a későbbi kor egyéb dramatikus termékeivel együtt láthatjuk, milyenek a zsidó Ezechiél Exagoge-ja, Plochirus Dramationja, Theodorus Prodromus Elüzött barátsága és Ignatius versei Ádám bűnbeeséséről. Dübner három párisi kodexet hasonlított össze, melyeket *A*, *B* és *C*-vel jelöl és ezek alapján szolgáltatta a legjobb textust, melyeket eddig felmutathatunk. *C* a XIII. századból való, míg *A* és *B* a XIV.-ből. *C* a Xp. II.-on kívül még egyéb keresztény költeményeket is tartalmaz, de különösen a mi darabunk nagy pontosság és kalligraphikus elegenzia által tűnik ki. Az a körülmény, hogy ebben a kéziratban Gregorius neve mint szerzőe egy későbbi kéztől van oda írva, indította Dübnerre arra, hogy a tragédia eredetiségét tagadja, de abban is kétkedik, hogy valaha sikerülni fog a szerzőt kitalálni. A tragédia epilógusában (2605—10) — ez a bécsi kodexben hiányzik — Tzetzes János kezét látja, a ki Lykophron kommentátora volt, mert erre az íróra minden ok nélkül hivatkozik. Magnin ezáltal arra a gondolatra jött, hogy tán az egész tragédia redactiója Tzethestől való. Dübner nagyon kívánatosnak tartja, hogy a drámának oly kiadását bírjuk, a melyben az euripidesi parallel helyek egész teljességökben foglaltatnának; ő ezt kiadásában typographikus nehézségek miatt nem tehetette. Most miután a szöveg már korrekt alakban fekszik előttünk, még két pontra kell ügyelni. A darabban előforduló dogmákból és a keresztény régiségekből a kort és azt a keresztény sektát kell kikutatni, a melynek kebeléből a költemény származhatott, azután pedig a tragédia belső összefüggésére és oekonomiájára kellene súlyt fektetni, mert ehhez nagy dramaturgiai problémák füződnek és a dráma történetére nézve fontos adatokat szolgáltathatnak: egyáltalán a tragédia inkább a mély kutatást, mint az ócsárlást érdemli meg. Dübner már ekkor Magnin-re utalt, a ki hosszab időn át ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, s így a mellett, hogy az első kezelhető kiadást korrekt alakban nyújtotta, — mert a benczések

nagy foliansaihoz vajmi nehéz jutni — még az az érdeme is van, hogy Magnint arra indította, hogy nézetét e tragédiáról közzé tegye. Ez is a *Journal des Savants*-ban (1849) mint a Dübner-féle kiadás kritikája jelent meg és a legmagvasabb és legtartalmasabb irodalmi értekezés, mely e tragédiáról eddig megjelent, s melynek eredményeihez bátran csatlakozhatunk. Magnin, a ki dramaturgiai kutatásai által már akkor híres volt, négy cikkben bírálta meg Dübner kiadását, s ezek közül kettő (12—26 l. és 275—288. l.) kizárólag a mi darabbunkkal foglalkozik. Ámbár, úgymond, e darab a középkor liturgikus drámai költészetére, az úgynevezett *mysteriumokra*, befolyással nem volt, mert a XVI. század közepéig itt nem is ismerték, s daczára annak, hogy *æsthetikus* értéke csekély, úgy e költemény, a mely tárgyát tekintve keresztény, de részleteiben pogány, nagyban megérdemli figyelmünket. Egy poetikus-theologikus egyveleget lát benne, a melyben a klasszikus tragédia részletei a modern keresztény dráma első alapvonásaival találkoznak. Mindkét fél okait fejtegeti és arra az eredményre jő, hogy az eredetiség kérdésében mindkét félnek igaza van; a költemény részben Gregoriustól való, részben pedig nem. Azok, a kik a Xp. II.-ban Gregorius századának szellemét ismerik fel, ép oly kevésbé tévednek, mind azok, a kik a VI. VII. VIII. század nyomait iparkodnak kimutatni; hogy a verselés hiányát ép oly jogosan vetik a költő szemére, mint sokan a jól alkotott jambusokra hivatkoznak. A sok ismétlődés, ellenmondás és laposság e darabban csak úgy magyarázható meg, ha felveszszük, hogy az előttünk fekvő költemény nem más mint különböző időkben származott *passio*-drámák egyesítése, melyeket egy leirő a X. vagy XI. századból egybeállított. A 2600 sorból álló tragédiában, a mely egy darabnak úgy is túlságos hosszú, Magnin még most is felismeri a három darabot, az az annak a három kisebb tragédiának töredékeit, melyekből a mi darabunk keletkezett. A főbb jelenetek itt ép úgy vannak egymás mellé fűzve, mint a *Chansons de geste* némely kéziratában egy és ugyanazon *cyclus* legnevezetesebb epódjainak többféle feldolgozását egymás mellett találjuk. E darabok legrégebbike, a mely mintegy alapul szolgált. nazianzi Gregorius műve volt, a kinek híres neve fenmaradt és az egész költemény szerzőjéül tekintetett. A többi részlet íróit is könnyen feltalálhatjuk, mert a második dráma Gregoriustól, antiochiai püspöktől a VI. században, származhatik, a kire már Dom Ceillier,

mint az egésznek szerzőjére gondolt, és a harmadik attól a Stephanustól (monachus Sabaita) eredhet, a kit Lilio Gregorio Giraldi egy passio-dráma szerzőjeül említ, de a nélkül, hogy ennek nyomát megtalálta volna. Magnin azt mondja, hogy a két prologus — ő Mária első beszédét is prologusnak veszi — is különböző. — Az első prologus utolsó sora mint szereplő személyeket csak Máriát, *παρθένος μάρτυς*-t, azaz szent Jánost és a nők karát említi, holott a darabban sokkal több személy lép fel. Magnin szerint a darab löveni kiadója, Resch, 1544-ben nyomatta ki először a szereplő személyeket, mert a kéziratokban nincsenek felsorolva. (A bécsi kodexben a darab előtt mind a szereplő személy jegyzéke meg van.) Gregorius darabja volt tán a legegyszerűbb, legesinosabb és legorthodoxabb. Ő ép úgy mint a *régieknek* félig-meddig epikus trágédiáiban szokás volt, csak egy személyt — Máriát — akart felléptetni, a ki a galileai nők kíséretében és Szt. János intései közt a fájdalom és szenvedés minden fokán keresztül ment. A második drámának a címe *Κοσμοσωτήριον παρθος* lehetett, a mely név alatt most az egész tragédia egyes kodexekben előfordul. Ebben a declamatio volt túlsúlyban; hozzá tartozhatott a két prologus, a bőbeszédű hírnökök jelentései, az apokryph legendák, melyek a darabban fel vannak dolgozva, s melyek közt egyesek sokkal fiatalabbak mint Gregorius kora, továbbá az angyal a sírnál, Jézus, a ki a keresztfán beszél és meghal. (Csak a konstantinápolyi concilium 692-ben engedte meg, hogy Jézust a keresztfán ábrázzák.) — A harmadik drámában a dialogus és az actio az elbeszélést túlszárnyalja. Ide tartoznak a jelenetek Józsefnél, Nikodemus és Pilatus háza előtt, a papok és a sírőrök beszédei és az ifjúé a dícsfényvel. Az ifju jelentése az angyal és Mária Magdolna jelentéseiben ismétlődik, de némi változással, a mi azt mutatja, hogy itt két íróra kell gondolnunk. Az egész redactiót valószínűleg Tzetzes vállalta magára, a mióta pedig e különféle, de egy tárgyú darabokat egy kalap alá hozták, az egyeseket már nem irták le, hanem csak az egészet. Magnin télelének bebizonyítására egy feltűnő interpolatióra figyelmeztet, a mely a darab utolsó jelenetében fordul elő, a hol a hírnök jelentése egyszerre megszakad és két jelenet van közbeszúrva, a melyekben az örök, a papok és Pilatus van felléptetve, a kikről tulajdonkép szó van. Nem mondhatjuk, hogy ez a nagyobb effectus elérésére szolgál, hogy a hírnök mintegy háttérbe vonul és drámailag fellépteti azokat, a kikről szólni

akar, mert először ilyesmire példát nem hozhatunk fel, másodszer pedig a két jeleneten meglátszik, hogy egy idegen kézt szúrta őket a jelentés közé. Még oly drámánál is, a mely nem színrehozatalra való, nagyon feltűnő az ily közbeszurás. Magnin hypothesis ellen azt szokták felhozni, hogy bajosan hihető, hogy három egymástól századok által elválasztott költő arra a gondolatra jutott volna, hogy Krisztus kinszenvedését oly módon drámatizálják, hogy mindegyik más részleteket dolgozott fel a négy evangéliumból s ez által egy negyediknek alkalmat adott, hogy e három darabot egyesítse, s hogy mind a három ép Euripides hét darabjából vette volna a legtöbb sort. Erre azt felelhetjük, hogy a tárgy olyan volt, hogy biz találkozhatott három sőt több költő, a ki azt feldolgozta s Magnin nem is azt mondja, hogy mindegyik tragédiában csak is az volt, a mit most a Xp. II.-ban látunk; lehet hogy Tzetzes az egyes darabokból ép az illő részleteket választotta ki és egyesítette őket. S hogy mindhárom csak Euripides hét darabját használta volna fel, azon sincs mit csodálnunk, mert ép e drámák nyújtották a legtöbb alkalmas verset e tárgyhöz; különben tény az, hogy a költők más, ránk nézve elveszett darabokból is merítettek, a mint azt később látni fogjuk. Kétségkívül igaz Magnin azon állítása, hogy a dráma úgy mint most előttünk fekszik, sohasem került színpadra, sem mint mysterium, sem mint tragédia. Az egyes részletek kutatásában, különösen a fődarab elemzésénél, mely szerinte Gregoriusra, vagy legalább annak idejére megy vissza, ezt minde-
 nütt bebizonyítani iparkodik. Kiemeli, hogy Julianus rendelete, a mely a keresztényeknek megtiltotta volna a görög klasszikusokkal való foglalkozást, merő koholmány, s hogy a költemények, melyeket e korban a keresztény egyházatyák irtak, nem erre a rendeletre vezetendők vissza. Kiltották ugyan a keresztény rhetorokat és grammatikusokat az iskolákból, mert mint tanítók a klasszikusok polytheistikus tanait mindig czáfolták s azok iratait becsmérelték, de egy ily «attentatumot a megsértett intelligenciára» aligha követtek el. Magnin is arra hivatkozik, hogy Gregorius ezt az okot bizonyára felhozta volna, de erről nem hallunk nála semmit. Szerinte Gregorius és idejének keresztény költői csak poetikus hajlamaiknak engedtek, a mihez az az ártatlan mulatság járult, hogy a kártékony klasszikusok helyett a keresztény költészetet tegyék kedvelté. Más motivumot a Xp. II. költőjénél sem kell keresnünk. Gregorius költői működése különben sokkal előbbi

korszakba teendő, mint arianzi magányba vonulása, a melytől rendszeren keltezni szokták. Valószínűleg athéni tartózkodásakor írta ezeket, midőn tanulmányai bevégeztével az irodalom és szónoklat tanszékével kínálták meg. Mielőtt pappá szentelték, még több helyen tanított, s minthogy ekkoriban jött a rendelet, hogy Homeroszt, Aeschylost és Euripidest nem választhatja előadásai tárgyául, ő mintegy a törvény kijátszására ezeket előadásába azáltal vitte be, hogy keresztény alakba öltöztette őket. Ez magyarázná meg Magnin szerint azt, hogy miért találunk ép a Xp. II. azon részében, a mely Gregoriusnak tulajdonítandó, oly sok verset e tragikusokból. A Xp. II.-t sem a nyilvános színpadokon nem adták, a hol a nép a gladiátorokat bámulta, sem a templomokban, melyekben a IV. század óta a nagyobb ünnepeken előadták ugyan Krisztus kínszenvedéseit, mert e centok tudományos sőt pedantikus alakja ellenkezik mindavval, a mit e mysteriumok egyszerűségéről hallunk, melyekben majdnem szóról szóra az új testamentumból vették át a szöveget. Tehát csak olvasmányul írta ezt Gregorius, hogy a keresztények kezéből kedves költőiket Aeschylost, Aristophanest és Euripidest, kiktől oly nehezen válhattak meg, végre kiragadja. A tragédia azon részeiről pedig, melyeket Magnin a VI. és VIII. századba tesz, lehetségesnek tartja, hogy a klastromokban adták. — Magnin nézetét a mennyiben Gregoriusra vonatkozik, Lalanne, a ki legutóbb írt a Xp. II.-ről, elfogadja, de ő nem lát a centoban három különféle szerzőt, hanem az egészet Gregoriusnak tulajdonítja. Okoskodása sok helyen valóban naiv. Érvelésének alapja a *beati possidentes* politikai elv. A XVI. század közepeig, ugymond, Gregorius-t tekintették a költemény szerzőjének; ha tehát őt e dicsőségtől meg akarják fosztani, azt kellene bebizonyítani, hogy más valaki volt a szerző, vagy legalább azt, hogy ő nem lehetett szerzője. Valószínűségi okokat ez utóbbi nézetről a priori nem fogad el. Hogy a tragédia valóban oly rossz és elűtő Gregorius többi költeményeitől, az nála nem határoz semmit, mert akkor Voltaire-t Orphelin de la Chine cz. tragédiától kellene megfosztani. Hogy a tragédia nem ér sokat, azt ő maga is belátja, de Gregorius idejének izléséből akarja megmagyarázni a hőbeszédűséget, a mit az akkori költők legkiválóbb tulajdonságának tekintettek. Szerinte Gregorius e darabot csak mint vázlatot írta, a melyre az utolsó simító kezét nem tette, akár mert nem volt ideje, akár mert izlésének már nem felelt meg; későbbi kiadói azután saját belátá-

suk szerint változtattak rajta, úgy hogy mostani alakját nyerte. Lalanne tehát arra törekedett, hogy a darabot a kinövésektől tisztázza s egy antik tragédia alakját hozza ki belőle s ezt iskola könyvül a gymnasiumi ifjuság számára nem ugyan a klasszikusok helyett, hanem azok mellett lelki felépülésre kiadta. A darab czíme akár készakarva, akár nem, hamis, mert így hangzik: *La passion du Christ, tragédie, extraite des oeuvres de Saint-Grégoire de Nazianze; traduite du grec, pour la première fois, en français, et accomodée à l'usage des classes.* (Paris, 1852.) Az *extraite* kifejezés arra enged következtetni, hogy a tragédia Gregorius műveiből ki van véve és teljességében fekszik előttünk, de a 2640 sor helyett itt csak 1039-et találunk, tehát az *accomodatió* methodusa, melyről Lalanne könyvében oly hosszasan értekeznek, a költeményt két ötdőre olvasztotta le. Ez a könyv két kiadásban jelent meg; először csak a görög szöveg bevezetéssel a tanulók számára, azután a görög szöveg átellenében levő francia fordítással s ebben van a *Dissertation sur l'authenticité du poème* (7—43. l.) is. A kath. pap e *dissertatio* minden lapján kikandikál. — A németeknek egész 1855-ig nem volt kiadásuk e tragédiáról, a mi elég nagy szégyennek mondható. Nekik vagy a Dübner-féle Euripides töredékekkel együtt kellett azt megszerezniök, vagy a benedekrendüek folians kötetében utána nézni. 1855-ben Elissen a «*Polyglotte der europäischen Poesie*» szerzője, a mely munka szerencsétlenül levén tervezve az első kötetnél megakadt, Wigandnál kiadta a szöveget Dübner szerint és egy német metrikus fordítást csatolt hozzá. Első kötetét képezi ez a szerzőnek *Analekten der mittel — und neugriechischen Literatur* cz. gyűjteményének, a melyben különösen a byzantiumi költészet egyes nehezen hozzáférhető és ritka kiadásokban megjelent műveit adta ki és fordította le. Az irodalomtörténeti bevezetésben Ellissen nem foglal el határozott álláspontot, hanem abból, a mint az egyes véleményeket bírálja, az tűnik ki, hogy a költemény eredetisége mellett van. A tragédiát különben csak az irodalom és kulturtörténet barátai számára adta ki. Ő a drámát öt részre, vagy ha úgy tetszik felvonásra osztja fel. Az első részt Mária prologusa és a három hírnök jelentése Krisztus elfogatásáról és kinzatasáról tölti be s öt jelenetből áll. Ezt a felvonást ő «*Die Leidensboten*» cím alá foglalja. A színhely szerinte Jeruzsálem kapuja előtt, nem messze a Golgotha felé vezető úttól van. A második rész «*Golgotha*» címmel Krisztus kereszfája alatt

játszik. Ebben Krisztus maga a kereszfáról szól le anyjához s Mária zokogásai és siralmi töltik be a színt. Ez az első jelenet; a másodikban Krisztus meghal a kereszfán; újra lamentatio. A harmadik jelenetben arimathiai József és Nikodemus lép fel és az eltemetés felett tanácskoznak. A harmadik rész a sír mellett mondott beszédek («Reden am Grabe») tartalmazza. Színhely: a sziklasír bejárata arimathiai József kertjében; éjjel. A negyedik rész «Szombat» felirással a másik napon játszik szt. János háza előtt. Egy hírnök azt a jelentést hozza, hogy örség vonul ki Krisztus sírjához, hogy tanítványai holttestét el ne vigyék. Mária Magdolna a sírhoz lopózik, hogy megnézzze mit tesznek az örök. Az ötödik rész a «Feltámadás». Vasárnap van; a szín a sír bejáratánál. Mária és Magdolna fellépnek, s minthogy az öröket nem látják, a sírhoz közelednek s a követ elhengerítve találják: Krisztus nincs a sírban. Magdolna ezt hírül adja az apostoloknak. Ezalatt Máriának megjelen az angyal a sírnál és mindent tudtára ad. Nemsokára maga Krisztus is fellép és vigasztalja anyját, Magdolnának pedig meghagyja, hogy mondja meg tanítványainak, hogy menjenek Galileába, ott majd láthatják őt. A mint a kar fellép, az angyal ismét megjelen a sírnál. Erre a hírnök jön Máriához és elmondja neki mindazt, a mit a városban az öröktől hallott, hogy mily nagy csodák közt szállt Krisztus a mennybe. Itt van közbeszűrva az a feltűnő interpolatio, hogy a hírnök jelentésében az örök, a papok és Pilátus közötti beszéd mint jelenet a jelenetben fordul elő. Az utolsó színben Márkus házában a tizenegy apostolt egyéb tanítványokkal látjuk; Mária és Magdolna is megérkeznek s nemsokára Krisztus is megjelen és tanítványait buzdítja, hogy terjeszszék igéjét az egész földön, mondják el a csodákat, a melyeket láttak s egyszersmind a bűnbocsánat hatalmát is átadja nekik. Evvel végződik a dráma. Az ötödik felvonás, mint látjuk, a legbonyolultabb s a magyarázóknak sok nehézséget okozott. Legfeltűnőbbben mutatja a sok ismétlést és interpolatiót, a későbbi eredetet és az ügyetlen kezét, mely összeállította. Az epilógusban a költő az égkegyét kéri. — Igy osztja fel a darabot Ellissen, a kinek kiadása mostanig az egyedüli, a mely Nemetországban megjelent.

Még két nézetet kell e darabról idéznünk. Grenier (*La vie et les poésies de St.-Grégoire de Nazianze, Clermont-Ferrand. 1858*) nem tartja méltónak Gregorius költészetéhez és annak izetlenségeit nevetségessé teszi, míg Klein (*Gesch. des Dramas III.*

599—634) mint a keresztény drámának előfutárát igen nagyra becsüli. Túlsapongó phantasiájával sok olyat lát a darabban, a mi nincs is benn; Krisztus dicsőítését mint a legtragikusabb hősét, a nagyszerű katharsist; az ellentétet a Demeter és Dionysos mysteriumok és a szűz szeplőtelenége és a Logos titkai közt. Dithyrambusokat zeng egyes megható jelenetek felett s egészben egyes interpolatiókat megengedve — Gregoriust mint szerzőt elismeri. Ezt egyéb költeményei és beszédeiből következteti, a hol az akkori színpadi előadások ellen kel ki s azt hiszi, hogy Gregorius a pogány színházat egy Krisztus drámával akarta helyettesíteni, hogy a mystikus Dionysos helyett a valódi isten embert, a valódi Eleuthereust, a szellem felszabadítóját, az üdv hozóját a kenyér és bor (Demeter—Dionysos) alakjában hozza színre, mint megalapítóját egy új, az ő szellemétől áthatott drámának. A cento alakot sem támadja meg, hanem mindegy symbolumául veszi annak, hogy a valódi keresztény drámának át kell hatva lenni antik klasszikus elemektől, a dramatikus művészet csak akkor lesz teljes, ha a Krisztust személyesítő emberiség ideája evvel az antik elemmel harmoniában lesz. — Ez a legutolsó nézet (1866), a melyet e drámáról hallottunk.

Eddig azonban csak a dráma egyik oldalát tekintettük. A darab ugyanis nem csak mint kulturtörténelmi adat érdekes, nem csak a theologusnak nyújt sok kérdést a megoldásra, nem csak a byzantiumi költészetre vet némi világot; a filologust főleg azért érdekli, mert szerzője Aeschylus és Lykophronból egyes, Euripidesből pedig százakra menő verseket merített, még pedig, a mint most már kiderül, a következő hét darabból: Medea, Bacchæ, Rhesus, Hippolytus, Troades, Orestes, Hecuba. Kirchhoff (Ein Supplement zu Euripides' Bacchen. Philologus VIII. 78. s. k. l.) azt hiszi, hogy a szerzőnek Euripides példánya nem tartalmazott többet, mint e hét darabot s azért csupán ezekre terjeszkedhetett ki; más drámákat nem is ismert. E példányhoz tán Lykophron Kassandrája és Aeschylus Agamemnona és Prometheusa volt kötve, mert csak e két tragédiából találunk egyes verseket. Ez a nézet azonban, mint később látni fogjuk, téves. A Xp. II.-ban oly darabok töredékei is lappangnak, melyeket mi már nem birunk. — Euripides régibb kiadói, Canter és Barnes nem is ügyeltek arra, hogy e centóban több száz meg száz oly vers van, a mely az euripidesi textust több helyen javíthatja. Pierson volt az első, a ki Pseudo-

Vergilius Moeris kiadásában és Verisimilia-iban (1756) Medea Troades, Rhesus és Bacchæ némely helyét a mi tragédiánk segítségével iparkodott javítani. Míg Pierson csak mellesleg emlékezett meg a Xp. II.-ről, addig Valckenaer nagyobb súlyt fektetett rá. Már Hippolytus kiadásában (Leyden 1768) kijelölte a legtöbb helyet, a melyek a Xp. II.-ban is előfordulnak és a szöveg helyreállításában némely helyen szorosán ragaszkodott a tragédiához. Nézetét magáról a darabról már hallottuk. A klasszikus verssorokra nézve ezeket mondja: E centoban mások versei is benn vannak, így Lycophron Alexandrajából, hanem leginkább Euripides *néhány száz* verséből van összetákolva, a melyeket a következő hat tragédiából merített: Hippolytus, Medea, Bacchæ, Rhesus, Troades és Orestes. — Ő tehát csak néhány száz verset vesz fel, míg jelenleg e szám már jóval nagyobbodott. Hippolytus kiadásában és Diatribéjében 197 versről szól, melyek e hat, illetőleg öt tragédiából valók; Hippolytusból 152-t, Troadesből 24-et, Medeából 9-et, Rhesusból 8-at, Bacchæ-ből 4-et, Orestesből egyet sem említ. Valckenaernak azonban a tragédia helyes szövege nem állt rendelkezésére, s azért nem csodálhatjuk, ha emendatioiban, melyek a Xp. II.-ra támaszkodnak, nagyon óvatos volt és csak keveset vett fel a textusba. Valckenaer után Porson vette tekintetbe tragédiánkat. Ő a hat euripidesi darabhoz a Hecubat hozzá adta, a melyből négy verset talált a Xp. II.-ban; Orestesből hetet, Medeából 21-et jegyzett ki. Emendálni azonban ő sem volt hajlandó a cento alapján. Elmsley Medea kiadásában gyakran, de Bacchæben ritkán refleklál a darabra. A benedekrendüek kiadásában az Euripidesből átvett versek száma már 600-ra rúg. Kimutatták, hogy Medeából 205-öt, Rhesusból 113-at, Bacchæből 111-et, Hippolytusból 100-at, Troadesből 42-öt, Orestesből 28-at, Hekubából 7-et vett át a költő, de ha a Valckenaer és Porson kijelölte verseket is tekintetbe vették volna, e számot még nagyobbíthatják. Dübner az ő kiadásában erre nem reflektált, míg Ellissen a darab analysisében minden egyes jelenet után összehasonlítja azokat a verseket, melyek Euripidesből vannak véve s körülbelül 700-at hozott ki, de ő sem vette tekintetbe azokat a verseket, melyeket előtte már kijegyeztek, különben még nagyobb számot mutathatott volna ki, de ezt tán azért nem tette, mert csak azokra a versekre szorítkozott, melyek feltűnően megegyeznek. Kirchhoff az említett érdekes cikkben 209 verset sorol fel csupán a Bacchæből, melyeket a

Xρ. II. szerzője részben szó szerint, részint némi változással átvett. Kirchhoff különben azok közé tartozik, a kik nem várnak semmi jót e cento felhasználásától az euripidesi kritikára nézve. Szerinte írója egy szerzetes volt a XIII. századból, a kinek kézírata ugyanazokat a hibákat mutatja, mint Euripides kodexei közt a Palatinus és Florentinus (2). Tekintetbe veendő még a sok változás, melyet a szerzőnek okvetlenül tennie kellett. E miatt ő Euripides kiadásában egy conjecturát sem kockáztat a cento kedvéért. De fontos szerinte a darab a Bacchæ cz. tragédiára nézve.

Ismeretes ugyanis, hogy a két említett kézirat közt, melyek egyedül őrizték meg ezt az euripidesi darabot, az egyik a Florentinus csak a 754. versig terjed, a másikban pedig a 1328. vers után lacuna van, a melyet már Tyrwhitt észrevett, s a mely azáltal keletkezett, hogy a Palatinus leírója, egy lap hátsó részét átnézte. Minthogy pedig nagyon valószínű, hogy a Xρ. II. szerzője előtt még a teljes tragédia feküdt és másrészt bizonyos, hogy e tragédia minden részéből egyformán merített, tehát a darab azon versei, melyek az euripidesi jelleget mutatják, más euripidesi trágédiában nem fordulnak elő és különben is a hiányzó részhez, melynek tartalmát jól tudjuk, látszanak tartozni, számunkra az egyedüli sorok, melyeket e centoból, ha nem is egész biztonsággal, átvehetünk és a lacuna helyét némileg kitölthetjük, Kirchhoff Agave beszédének végét és Dionysosénak elejét, a mely a mostani textusokban hiányzik, kiegészíti és 38 verset hoz ki a centoból, mindenestre az egyedüli példa egy lacuna mesterséges betöltésére. Egyes verseket már Porson és Hartung, ez utóbbi ép akkor, midőn Kirchhoff e cikkét írta, is felhasználtak és a lacuna helyébe iktatták, de nem oly nagy számmal mint Kirchhoff. Euripides kiadásában azonban nem reflektál a centora, ép oly kevéssé mint Nauck az ő kiadásában, ámbár Euripideische Studien cz. művében több verset vesz bírálat alá és azt jegyzi meg, hogy a Rhesos kritikájára nézve jó szolgálatot tehet. Böven és nézetem szerint szép sikerrel foglalkozott a trágédiával ez irányban Döring. Először is egy programm értekezésben (Jahresbericht über die Realschule und das Progymnasium zu Barmen 1864.) De tragœdia christiana, quæ inscribitur Xρ. II. röviden előadta, hogy az ezen irányban tett kutatások nem kielégítőek. Egy kiadásban sem találta az összes verseket följegyezve, melyeket a Xρ. II.-ban az euripidesi trágédiákból találunk, még a Kirchhoff által közzétett versek, melyek csak a Bacchæből valók,

sincsenek teljes számmal közölve. Kirchhoff egyáltalán azt mondja, hogy a tragédiának körülbelül harmadik része, tehát 800—900 vers található meg a görög trágédiákban. Döring azonban kimutatta, hogy a költemény fele, azaz több mint 1300 vers megy vissza Euripides tragédiáira. A pontos összehasonlítás azonban arra vezetett, hogy Döring oly verseket is felvesz, melyek nagy változásokkal vannak átvéve, több olyant, a melyekben két vagy három szó emlékeztet a görög eredetire, de összeállítás minden esetre jó szolgálatot tesz az euripidesi kritikának. Döring melleleg a költemény szerzőjét is iparkodik kimutatni. Támaszkodva Dübner azon nézetére, hogy a költemény utolsó hat verse¹⁾ Tzettestől való, Döring azt hiszi, hogy a prologus, a mely ugyanazon hangon van tartva és ugyanazon metrikai sajátságokat mutatja, szintén Tzettestől való s így ő a költemény szerzője. Hogy az epilógus Tzetzesre mutat, azt a Lykophron felé szójáték, a melyet az ő Lykophron Kommentárjában szintén találunk, bizonyítja, továbbá az utolsó vers megegyezik a Cassandra első versével. Döring a prologus ἀκούσας εὐτεβῶς ποιημάτων (1. v.) és ποιητικῶς εὐτεβῆ κλύειν θέλεις (2. v.) szavait is összehasonlítja az epikus 3. sorával: ὁ φιλομαθῆς εὐτεβόφρονων λόγων. Mindkét helyen, úgymond, az olvasó mint az irodalom és vallás barátja tüntetik fel. Valamint Lykophron Kassandrájának első verse az epilógusban található, úgy a prologus 10. versének (πότμον δὲ τὴν πρόφασιν ἀρχῆς ἀπ' ἄκρις) egy része szintén a Kassandrában fordul elő, így: ἀρχῆς ἀπ' ἄκρις, ἣν δὲ μηκύνθη λόγος. Ha tehát Tzetzes, így okoskodik Döring, a prologust írta, a melyben maga mondja Τὸ κοσμοσωτήριον ἐξέρω πάθος, úgy az egész dráma csakis tőle eredhet. Feltéve, de meg nem engedve, hogy a prologus Tzettestől való, úgy még sem következtethetjük, hogy ő az egész költeményt írta. Ez ellen szól a kor, szól a dogmatikus felfogás és az, hogy ily költemény Tzetzes idejében nem keletkezhetett. Sokkal valószínűbb ennél Magnin hypothesisise, a ki Tzetzesnek csak az utolsó redaktort tulajdonítja, a mennyiben ő volt

¹⁾ Ἔχεις ἀλιθέα δρᾶμα καὶ πεπλασμένον
Πεφρομένον τε μυθικῶν κήρων κόπρω.
Ὁ φιλομαθῆς εὐτεβόφρονων λόγων.
Εἰ γοῦν θέλεις σὺ, καὶ Λυκόφρονος τρόπῳ
Λυκόφρονος νῦν ὡς θέμις ἐγνωσμένον,
Λέξω τὰ πολλὰ νηστρετικῶς ὧν μ' ἱστορεῖς.

az, a ki a két vagy három Krisztus-tragédiát egyesítette. Döringnek legkevésbé van joga Magnin konjekturájáról azt mondani, hogy «gallica levitate et socordia tota exstructa sit»; sokkal alaptalanabb az ő hypothesise. Döring ezen értekezésének érdeme az átvett helyek teljes összeállítására, melynek eredménye a következő. Lykophron Kassandrájából 9 vers a Xρ. II. 12 versében ismétlődik; Aeschylus Prometheusából hármat, Agamemnonból 16-ot vett át a cento írója. A legnagyobb kizsákmányolás azonban Euripides darabjaiból való. Itt a viszony így áll: Medea 329 versének megfelel 410 a Xρ. II.-ban, Bacchæ-ből 246, 254-nek, Rhesusból 217, 243-nak, Hippolytusból 192, 216-nak, Troadesből 85, 88-nak, Orestesből 49, 52-nek, Hekubából 7, 10-nek; összesen: 1125 euripidesi vers a Xρ. II. 1273 versének. A Rhesusra nézve először az tűnik ki, hogy a Xρ. II. költője a darabot eredetinek tartotta, hogy az ő kodexében a darab már a többi euripidesi tragédiák közé volt felvéve, tehát már a IV. században Kr. u. öt tartották a darab szerzőjének; azután pedig, hogy Nauck jogtalanul támadta meg Hartungot, a ki azt mondotta, hogy a költő Rhesust kiválólag kifosztogatta, mert ha tekintetbe vesszük, hogy Rhesus vagy 500 verssel kisebb a többi tragédiánál, úgy a viszony majdnem ugyanaz, mint a Medeanál. — Lykophron és Aeschylus verseivel együtt tehát összesen 1153 vers fordul elő a Xρ. II. 1304 versében. Az Euripidesből átvett 1273 vers között Döring előtt 924-et már feljegyeztek; ő tehát e számhoz Hecubából 4-et, Orestesből 6-ot, Medeából 138-at, Hippolytusból 46-ot, Troadesből 29-et, Rhesusból 98-at, Bacchæből 28-at csatolt. Hogy azonban a Xρ. II. költője nemcsak e hét darabból merített, hanem hogy részint az emlékezetből más tragédiákból közhelyeket, részint egész passusokat kiírt, azt Döring értekezése végén iparkodik bizonyítani. De nagyon valószínű, hogy e cento költője még más darabokat is ép úgy felhasználta, mint az említett hetet, és hogy Kirchhoff hypothesise, mintha csak e hét darab feküdt volna előtte és hogy csakis ezeket ismerte, nem áll. A költemény 932. versében Szt. János kezdi vigasztalni Máriát és erre saját magára áttérve azt mondja, hogy az úr egy arany üstben megfőzve testét bölcseségének csodája által új életre fogja ébresztetni s a gyászos öregségnek nyomora azonnal eltűnik, mert az úr szeretete ifjává fogja változtatni. E sorok oly ellentétben állnak az összefüggéssel, különösen az arany üst és az öreg megifjúdása, hogy itt nyíltan egy euripidesi tragédiára kell gondolnunk s a mint

Hartung Euripides restitutus-ában (I. 69.) helyesen mondja, itt Euripides Peliades cz. tragédiájának egy töredékével van dolgunk, melyet vagy Pelias leányai vagy maga Medea az ő mesterségének dicsőítésére mondott, mielőtt az öreget összevágta és az üstbe tette, hogy onnan megifjodva kijöjjön. Így még több helyen elveszett tragédiák töredékei lappangnak, és hogy a szüz titokteljes születéséről szóló több hely Euripides Danájéból való, az több mint valószínű. Ez is mutatja, hogy mily érdemes e trágédiával bővebben foglalkozni. — A főkérdés a kritikára nézve az, hogy mily kodexet használt a centoíró. Kirchhoff, mint említettük, az ő kéziratát a rosszabbak osztályába sorolja, a mely kevés hasznot hajt az euripidesi kritikának. Nauck Euripides kiadásának előszavában azt mondja: A Bacchæ, Rhesus, Troades cz. darabokra nézve e cento nem megvetendő segílyt nyújt, de a többire nézve nem ér semmit. Evvel ellentétben Döring két más cikkben: Die Bedeutung der Tragödie Xρ. II. für die Textkritik des Rhesus (Phil. XXIII. 577) és Die Bedeutung der Tragödie Xρ. II. für die Euripideskritik (Phil. XXV. 221.) kimutatta, hogy sok helyen inkább Hartung nézetét fogadja el, a ki a tragédiák kiadásában a centot tekintetbe vette, csak hogy a tiszta szöveg még nem állt rendelkezésére, s így gyakran önkényüleg járt el. Az első értekezésben Döring a Xρ. II. és az euripidesi szöveg eltérő helyeinek összehasonlítása által arra az eredményre jut, hogy már az archetypus, a melyből Rhesus kéziratai folytak, sok helyen az olvashatlanná vált szók helyett önkényes betoldásokat tartalmazott, míg sok helyen ép a Xρ. II. segílyével helyreüthető a szöveg. A második cikkben ép úgy jár el a Medea, Hippolytus, Troades és Bacchæ szövegével, a mely darabokból a Xρ. II. költője a legtöbbet merített. Kirchhoff ép a Medea kiadásában szolt az Euripides-kodexekről és csodálatos, hogy a Medeára nézve a cento olvasási módjai feltünően egyeznek a Kirchhoff által a második osztályba sorolt kéziratokkal s tán ebből következtette azt, hogy a tragédia nem nyújt nagy segílységet az euripidesi textus kijavításában. De Döring magából a Medeából 12 helyet sorol fel, a melyeken a Xρ. II. más olvasási módot nyújt. A Hippolytusra nézve már csak egy hely van a centoban, a mely a rosszabb kodexekkel, míg hat hely a legjobbakkal egyezik meg, viszont 18 helyen úgy látszik egyedül őrizte meg a helyes szót. A Troadesben öt oly hely van, mely a rosszabb kéziratokkal, ellenben négy, mely a jobbakkal megegyezik, míg hét helyen

önálló és jobb lectiot nyujt. Végül a Bacchæ darabból, a melyre nézve a cento fontosságát már Tyrwhitt és utána Kirchhoff (i. h.) kimutatta, a mennyiben a nagy lacuna egyes verseit is tartalmazza, és hogy e tragédiára nézve csakis a rosszabb kéziratok csoportjából való két kodex áll rendelkezésünkre, míg tíz hely csak a Xρ. II.-ban van jól megőrizve. Hecubára és Orestesre nézve a nyeremény csekélyebb.

A Krisztus-tragédia, ha becsét még úgy alászállítjuk, egyrészt mint kulturtörténeti adat, másrészt mint egyedüli példája az euripidesi tragédiák centójának, melyből még a klasszikus szöveget is javíthatjuk, elég fontos, hogy vele mindkét irányban bővebben foglalkozzunk.

Dr. KONT IGNÁCZ.

Gondtalanság.

(Anakreon.)

Ha arannyal, ezüsttel azt tehetnők,
Hogy éltünket azokkal megmenthetnők :
Akkor én a pénzt halomra gyűjteném,
S nappal, éjjel nagy vigyázva őrzeném.

Őrzeném, hogy majd ha eljön a halál
S váltságdíjjul kérni tán nagy árt talál,
Azt mondhassam : végy, a mennyi kell, magad,
S aztán lódulj! többé meg ne lássalak. —

Ámde minthogy semmi kincsesel sem lehet
Halál ellen biztosítnom éltemet ;
Pénzgyűjtéssel mért gyötörném magamat ?
A koporsó így is, úgy is elragad. —

Boldog én csak úgy vagyok, ha életem
Víg pohár közt víg fiúkkal tölthetem,
Pamlagomra dőlve, jó bort ihatom
S ajkaimmal lánykám csókját szívhatom.

Ford. GERGELY KÁROLY.

A BIRTOKOS NÉVMÁSOK A „CHANSON DE ROLAND”-BAN.¹⁾

A latin nyelv 6 esetének egyetlenegygyé való reductiója érdekes jelenséget képez a francia nyelv történetében. Természetesen ezen nagy változás nem történt egyszerre. Az eredeti latin declinatio mindinkább hanyatlásnak indult, úgy hogy a népies latin nyelv már az ötödik század kezdetén csak 2 esetet ismert: a nominativust és accusativust: murus, murum.

Az ó-francia nyelv, mely nem más mint a népies latin nyelv fejlődésének productuma, átvette a kétesetes declinatiót, volt tehát alanyeset: *murs*, tárgyeset: *mur*.

A XIV. században a declinatio újabb átalakuláson ment keresztül; az alany- és tárgyesetnek megkülönböztetése, illetőleg az elsőnek jellemző *s*-es alakja teljesen eltűnt s csakis egyetlen egy eset maradt fenn: az accusativus. *Az alanyesetnek a tárgyesettel való ezen helyettesítése általában az ó és új francia nyelv egyik határvonalát képezi.*

A névmások is követték ezen általános szabályt; az ó nyelvben *meus*-nak megfelelt *mis*, *meun*-nak pedig *mun*, *mon*, *mei* = *mi*, *meos* = *mes* stb.

A XIV. században a *mis*, *mi* alakok eltűntek és helyet engedtek a modern *mon*-nak.

Mint a főnévnél úgy a névmásnál sem történt a nomin. kiszorítása egyszerre, a régi alakok egy ideig az újak mellett fönntartották magukat, míg az új aztán teljesen kiszorította a régít.

Így a Chanson de Roland-ban, mely a birtokos névmások számos és változatos alakjait tünteti föl, már észlelhetjük a mostani egyesetes declinációra való átmenetet, a mennyiben *mon*, *ton*, *son* alakok kivételesen mint nominativusok is vannak alkalmazva.

Or veit Rollanz que mort est *sun* ami (2024).

Ma hanste e fraite e percet *mun* escut (2050).

E l'algalifes *sun* uncle e siz fedeilz (505).

Gefrei d'Aymon e *sun* frere Tierri (2883).

Ezen általános rövid bevezetés után a következő 3 táblázatban összeállítjuk a Ch. de R.-ban előforduló birtokos névmásokat.

¹⁾ Használt források: La Chanson de Roland, Müller T. kiadása, Göttingen 1863. — Diez, Fr. Gramm. der romanischen Sprachen, Bonn 1844. — Programme du collège royal français. Berlin 1873. — A. Brachet, Grammaire historique de la langue française. — V. ö. az E. Phil. Közl. 1881. III. füzetét.

Egy futó pillantás mutatja már, hogy a sok alak közül csak kevés maradt meg a modern francia nyelvben; a többi teljesen kiveszett a használatból.

I. T Á B L Á Z A T.

Egyes szám.

	Hímnem.	Nőnem.
	Rövidült alak.	Teljes alak.
nom.	mi, ti, si (mon, ton, son).	meie, tue, sue
acc.	— — — — —	meie, tue, sue (ma, ta, sa).

Többszám.

nom.	mi, ti, si (mes, tes, ses) ¹⁾	} mindkét nemre nézve.
acc.	— — — — —	
nom. acc.	nostre, vostre, lor, lur, nos, vos a nemre való tekintet nélkül.	

Quant en cest camp vendrat Charles *mi* sire (1928).

Ço dist Rollanz : Ço ert Guenes *mis* parastre (277).

Ço est home ben que jo sui *tis* parastres (308).

Li reis est fiers et *sis* curages pesmes (56).

Ne Oliver por ço qu'il est *si* cumpainz (285).

Dist Oliver : Par ceste *meie* barbe (1719).

La *tue* amurs me seit hoi en present (3107).

La *sue* fist Preciuse apeler (3146).

Cunseilez mei cume *mi* saive hume (26).

Fiers sunt *si* hume, n'unt talent qu'il li faillent (3133).

A Charlemagne repairent *si* barun (3807).

Ço dist li reis : Bataille funt *nostre* hume (1758).

En Sarraguce menez *vostre* oste banie (211).

Tutes *voz* anmes otreit il paréis! (1855).

Perdut avum *noz* seignurs e *noz* pers (2148).

Li *nostre* deu vegez nos de Carlun (1907).

Cuntre un des *noz* en truverat morz XV. (1930).

Carles li reis *nostre* emperere magne (1).

Ferez i, Francs ! *Nostre* est li premiers colps (1211).

Tant bon franceis i perdent *lor* juvente (1401).

Respunt Rollant : Ne pois amer *les voz* (1548).

II. T Á B L Á Z A T.

Egyes-sz.	<i>hímnem.</i>	nom. mes, tes, ses (mon, ton, son)	<i>nőnem</i>	ma, ta, sa
		acc. mon, ton, son, mun, tun, sun		ma, ta, sa
Több-sz.		(mon, ton, son)		
	nom., acc.	mes, tes, ses mindkét nemre nézve.		

¹⁾ A régieknek megfelelő modern francia birtokos névmások ( ) közt vannak.

Tes hom serai par amur e par feid (3893).
 Seres *ses* hom par honur e par ben (39) nom sing.
Sa custume est qu'il parolet à leisir (141).
 De *ma* maisnée ad faite traïsun (1820).
 L'emperes out *sa* raison fenie (193).
 Od *sa* grand ost que il out asemblée (1450).
Sa grant valor ki l'purreit acunter ? (534).
 De meie part *ma* muiller saluez (361) acc.
 Qu'a Marsiliun me portast *mun* message (276).
 Richard li velz e *sun* nevuld Heuri (171).
 Sur *son* ceval que cleimet Veillantif (2032).
 A *tun* plaisir te durrai mun aveir (3894).
 Li empereres tent *ses* mains vers Deu (137).
 A lui lais jo *mes* honurs e *mes* fievs (297.)

III. T Á B L Á Z A T.

Egyes-sz.	hímnemű	nom.	miens, tiens, siens, soens	} (mien, tien, sien)
		acc.	mien, tien, sien, soen	
Több.-sz.		nom.	mien, tien, sien, soen (miens, tiens, siens)	
		acc.	miens, tiens, siens, soens (miens, tiens, siens).	

Par num d'ocire i metrai *un mien* filz (149).
 Pent a sun col un *soen* grant escut let (3149) acc.
 Estramariz i est un *soens* cumrainz (941) nom.
 Que l'emperere nisun des *soens* n'i perdet (806).
 As li devant *un soen* drut Gemalfin
 Males nuvels li aportet e dit (3495) nom.
 Sunet sun gresle pur *les soens* ralier (acc. plur. 1319).

1. *Lur* vagy *lor* (lat. illorumból) a többes-számiban is változatlanul s rag nélkül áll; a *leurs* alak csak a XIV. században lett általános.

Laschent *lor* reisnes, brochent amdui à ait (1381).

Ne reverruent *lor* meres ne *lor* nevolz (2420).

2. A birtokos névmás nőnemének eredeti alakjai: *meie*, *teie* (*tue*), *seie* (*sue*). Az újabb *mienne*, *tienne*, *sienne* csak a XIV. században jött általános használatba.

Mien, *tien*, *sien* régebben *men*, *ten*, *sen* a *mon*, *ton*, *son*-nak gyengült alakjai.¹⁾

La *sue* fist Preciuse apeler (3146).

Dist Baligant: La *meie* gent averse (3295).

Dist Blancandrins: «Par ceste *meie* destre (47).

¹⁾ L. Brachet, Dictionnaire etymologique. *Mon*-ból *men*, úgy mint *jo*-ból *je*; *men*-ból pedig *mien* mint *pedem*-ból *pied*, *tenet*-ból *tient*.

3. Magánhangzón kezdődő főnevek előtt a modern francia nyelvben *ma, ta, sa* helyett *mon, ton, son* használatos. Az ó-francia nyelv nem ismeri a hímnemű alak ezen kivételes alkalmazását, hanem a főnti esetben is a *ma, ta, sa*-t használja s magánhangzóját rendszeren elhagyja.

Ami Rollanz, Deus metet *t'anme* en flors (2898).

Nen avrai ja ki sustienget *m'onur* (2903).

Sur les reliques de s'espée Murgleis (607).

A birtokos névmásnak a francia nyelv ismeretén alapuló ezen helyes alkalmazása a XIV. század vége felé feledésbe ment. Csak néhány kifejezésben maradt meg a régi helyesebb szólásmód: Allez *m'amour*¹⁾ (Molière), *m'amie*, tévesen *ma mie*.

4. Általában a főnévvel való közvetlen kapcsolatban a rövidült alak volt használatos, de gyakran ezen esetben is a birtokos névmás teljes alakja fordul elő: *ez is egyike az ó és új francia nyelv közti lényeges különbségnek*. A teljes alak ily módon való használata egészen a XVI. századig megmaradt. (Diez III. 61.)

A két alak közti különbség csakis külső, a rövidült birtokos névmás használata már kényelmesebb kiejtésénél fogva is általánosabb lett.

5. A modern nyelvben a kapcsolatosan használt birtokos névmás nem állhat határozott névelővel. A Ch. de R. ban, valamint az ó nyelvben egyáltalában a *mis, tis, sis,* és *mes, tes, tes* alakok sem veszik föl a névelőt; a *mien, tien, sien* és *meie, teie (tue) seie (sue), nostre, vostre* alakoknál ellenben használatos.

Még a XVI. században is előfordul az ó nyelv ezen szólásmódja *La nostre victoire* (Rabel). L. Diez III. 61.

Francs s'en irunt en France *la lur tere* (50).

Si recevrat *la nostre lei* plus salve (189).

Ja prist il Noples seinz *le vostre comant* (1775).

La sue mort li vait mult angoissant (2232).

Li mien baron nurrit vos ai lung tens (3374).

La meie honor est tournée en déclin (2890).

La tue amurs me seit hoi en présent (3107).

Por *le soen Den* qu'il ait merci de mei (82).

6. A névelő gyakran hiányzik is az említett birtokos névmásoknál.

Deus! *meie culpe* vers les tues vertuz (2369).

De meie port ma muiller saluez (361).

¹⁾ Nem tartozik ide, mert *amour* Moliérenál, mint *ma is*, az egyes számban hímnemű. A nép nyelvében a névmás még a hímnemű s magánhangzón kezdődő főnév előtt is megrövidül és Molière alkalmilag követte e szokást.

7. A modern francia nyelv határozottan kívánja a névelőt, ha a birtokos névmás être segédigével vagy más hasonló igével állítmányt képez. A Ch. d. R. valamint az ó-francia nyelv ily esetekben következetesen mellőzi a névelő használatát.

Cist camp est vostre, merci Den (e le) mien (2183).
Se lui servez, l'onur del camp ert nostre (922).

8. Az ó-nyelvben a birtokos névmás számnevekkel és névmásokkal kapcsolatban is használatos. A modern nyelv nem ismer ilyen kifejezési módot.

Paiens recleiment un lur den Tervagant (2468).
Par num d'ocire i metrai un mien filz (149).
Que jo n'esclair ceste meie grant ire (322).
Ci vos enveiet un sun noble barun (421).
Guenes respunt: «Rollanz, cist miens fillastre (743).
Cest mien seignur en bataille faillirent (2718).
Cest nostre den sunt en recreantise (2715).

9. Néha a személynévmás genitivusát is találjuk a birtokos névmás helyett. Még a XVI. században is előfordul a személynévmás ilyen alkalmazása.

L'aume de tei seit mise en paréis! (2934).
L'anne de lui as vifs diables dunet (3647).
Le seignur d'els est apelé Oedun (3056).

10. Több főnévnél a birtokos névmás mindegyik előtt ismétlődik.

Il en apelet e ses dux e ses cuntés (14).
E l'algalifes sun uncle e sis fedeilz (505).
Jurfalet ki est ses filz e ses heirz (504).
Puis li tolent son sceptre e sa curune (2585).

11. Sajátos szólásmód a birtokos névmásról a «mun vivant».

Ne finerai en trestut mun vivant (2662).
Ne l'amerai à trestut mun vivant (284).

12. Szörend. A mindkét alakú kapcsolatosan használt birtokos névmás rendszeren a főnév előtt áll, de néha a főnév után is előfordul.

De sun aveir vos voelt asez duner (127).
Cil est uns quens, si est la citet sue (917).

A PÉNZVERÉSI JOG TÖRTÉNETÉHEZ.

Hogy a jog, pénzeket verni s azokat a saját névvel vagy a saját arczképpel elláttatni, őskori egyeduralkodók idejéből származik, ezt már azon adat is mutatja, mely szerint a régi — 20 görög drachmának megfelelő — «dareikos» nevű pénznem, melynek keletkezését rendszeren a görögökkel háborút viselt I. Daryavus perzsa király idejébe szokták helyezni, régibb eredetű volna. Henninges (Theatr. genealog. I. 161) mondja, hogy e pénznem már egy Darius által veretett, ki az Achæmenidák öregebb ágának tagja s a nagy Kurus (Kyros) ösatyja lett volna.

I. Daryavusról († 485 Kr. e.) azt mondja Herodot III. 96, hogy az alattvaló népeinek roppant adója nem váltatott át pénzzé, hanem hogy a király a befolyt nemes érczeket felolvasztatta s hordókba öntette; ha az edény már megtelt, elvette annak agyagborítékát s ha pénzre volt szüksége, annyit tört le belőle, a mennyi neki épen kellett. — Ellenben határozottan említi Herodot IV. 166, hogy e király az országos pénzt a lehetőleg legtisztább aranyból verette. — (Ez a Görögországban is nagyon elterjedt «Dareikos» vala, melynek értéke körülbelül német 7 tallér s 16.9 ezüstgarasnak megfelelt. Bähr.)

Mennyire át volt hatva Daryavus azon meggyőződéstől, hogy a pénzverési s azon jog, hogy a pénzeket saját neve szerint megjelölje s saját arczképpel elláthassa, kizárólag csak az uralkodó felségét illette, azt Herodot szintén példával bizonyítja be. — Ebből tudjuk, hogy Daryavus miként büntetett meg egy erre vonatkozó kihágást. Bizonyos Aryandes t. i., ki még II. Kambuyija, Daryavus előde által Egyiptom helytartójának kineveztetett, Daryavus királyt utánozni akarván, e czélből — hogy állandó emléke maradjon utána Egyiptomban — oly, saját neve szerint megnevezett pénzt veretett, melyről Herodot mondja, hogy «az Aryandes-féle ezüst még most is a legtisztább»; midőn Daryavus ezt megtudta, Aryandest kivégeztette, felhasználván ürügyül, hogy ellene fellázadt volna.

A római «Cornelia» nevű pénzügyi törvény értelmében s egyik Konstantin-féle rendelet alapján a pénzverési jog csak Róma uralkodóit illette. Ebből azon szokás indult ki, hogy a császárok jogában állt, trónralépésük alkalmával az új pénz verésére külön gyárt felállítani, miután ez úgyszólván a törvényes és igazságos úton nyert uralkodásnak jeléül tekintetett.¹⁾

¹⁾ Lampridius (in Diadumeno): Statim apud Antiochiam moneta Antonini Diadumeni nomine percussa est, Macrini usque ad jussum senatus dilata est.

E határozatokat még a byzantinus császárság is vette át. — Miután általánosan elismertették, hogy csak a római császár van jogosítva aranypénzeket verni s hogy nem volt szabad ezekre más jelvényeket mint a Cæsar-éit ráverni, II. Iustinián († 711) annyira ment, hogy az arabokkal kötött frigyét azért oldatta fel, mert — midőn az évi adót hozták — az aranypénzek nem a római fejedelem arczképét, hanem idegenek jelvényeit viselték.¹⁾

I. Komnenos Izsák († 1060/1) szintén rányomatta arczképét a pénzekre; jobb kezében kivont kardot tartott, mit Zonaras oda magyaráz, hogy a császár — elég gonoszúl — azt akarja hangsúlyozni, hogy uralmát nem az Istennek, hanem kardjának köszöni.²⁾

A Daryavusról elbeszélt eset ellenpéldára akad azon féltékenységekben, melylyel Róma császárai a pénzverési jogot megőrizték. Commodus császár pl. Perennis nevű kedvenczét azért ölette meg, mert a katonáknál egynehány e miniszterének arczképével díszített pénzdarabot látott s ezt felségéértésnek s a trón után való vágyódásnak tekintette. (Herodianus.)

Ha mind ennek daczára helylyel közel mégis találjuk, hogy e szabálytól eltértek, akkor ennek oka abban keresendő, hogy oly leereszkedő fejedelmek is léteztek, kik szövetséges vagy hírnevű személyeket ilyformán e kiváló jog által kitűntetni akartak. Így pl. Gelon, Syrakus uralkodója, feleségének, agrigenti Damaretia-nak megengedte, hogy «Damaretius» nevű pénzt verethessen. (Diodorus Siculus). — Konstantin császár azzal tisztelte meg anyját, hogy ez utóbbinak arczképével ellátott pénzeket veretett. (Eusebios. lib. 3. de vita Constant. c. 46). Zonaras és Kedrenos mondják, hogy I. Justinian császár azon czélból, hogy az állam s a császár személye iránt igen érdemtéljes Belizárt kitüntesse s ennek magas érdemeit köztudomásra juttassa s ilykép őt úgyszólván törekvéseinek társa gyanánt bemutatassa, a pénz egyik oldalára maga magát, a másakra pedig a felfegyverezett Belizárt «Belizár, a rómaiak dicsősége» című felirattal ábrázoltatta. (Dadin d'Alteserre.) — Mennyire hitték a császárok, hogy ily eljárás által az illetőket kitüntetik, azt egy Herodián által elbeszélt eset mutatja. Szerinte Septimius Severus († 211) — hogy az előtte ellenségeskedéssel gyanusított

¹⁾ Zonaras: «etiam Arabicum foedus rupit, causam ex eo sumptam, quod annui tributi moneta non Romanorum signum, sed novum Arabicum haberet; neque vero aureo nummo aliam imaginem, nisi Romani Imperatoris, insculpi fas erat» (Dadin d'Alteserre fordítása szerint).

²⁾ Zonaras: «At Comnenus firmato imperio adeptionem ejus non Deo, sed sibi ascripsisse ex eo apparet, quod in nummis suam imaginem stricto ense insculpendam curavit.»

Derimius Clodius Albinust megtsztelés által elkábítsa s ez által a mit sem sejtőt annál könnyebben tönkre tegye — pénzeket veretett ennek arczképével.

Prokopius Cæsariensis (560 körül) történész tudósítása szerint a perzsák s más «barbár népek» királyai arczképüket csak ezüstpénzekre nyomatták, míg ezt aranypénzekre már Róma uralkodói iránti hódolatból és tiszteletből nem tették.¹⁾

Ennek ellenében az Olaszországra leskelődő gótok királyai más elvet követtek. — Hogy Róma uraival egyenrangúknak mutakozzanak, mindennemű pénzekre saját arczképeiket ráverték. Cassiodoros († 570 kör.) szerint Theodorik király következőleg nyilatkozik: (Variarum libri 6. 7.) «Verum hanc liberalitatem nostram alio decoras obsequio, ut figura vultus nostri metallis usualibus imprimatur etc.» és máshelyen (Var. libr. 7. 32.) «Omnino monetæ debet integritas quæri, ubi et vultus noster imprimatur, quidnam erit tutum si in nostra peccetur effigie? Sit mundum quod ad formam nostræ serenitatis adducitur etc.» — A gót királyok tehát nem befolyásoltatták magukat a császári fenhatalom által.

A frankoknak első királyai senkit sem ruháztak fel a pénzverési joggal s annyi súlyt fektettek e koronai jogra, hogy Nagy Károly megtiltotta másutt mint saját királyi várában pénzverdét felállítani. De még midőn a frankok első uralkodói Gallia uralmát átvették, saját arczképükkel ellátott aranypénzeket vertek, mit fennebbi Prokopios következőleg ad elő: «Aureum nummum nativo Galliarum metallo hi cudunt, non Romani Imperatoris, ut ceteri solent imagine, sed suam impressam. (Dadin d'Alteserre ford.)

Nagy Károlynak fennebbi rendelete következőleg hangzik: «volumus ut in nullo alio loco moneta sit, nisi in Palatio nostro, nisi forte iterum a nobis aliter fuerit ordinatum.» — Mások azt hiszik, hogy ezt csak a pénzhamisítás meggátlásának céljából elrendelte volna. — Még Nagy Károly utódai is ezélszerűnek találták, hogy a pénzverdét saját palotájukban vagy legalább megállapított helyeken elhelyezzék²⁾.

¹⁾ «Persarum siquidem rex, etsi argenteum numisma ad arbitrium facit, aureo tamen non illi fas est suam ut imponat effigiem, nec Barbarorum princeps alias quispiam id facere ausit, et si auri dominus». (Prokop. lib. 3. de bell. goth. Dadin d'Alteserre által idéz.)

²⁾ II. Károlynak (kopasz) egy erre vonatkozó nyílt parancsa következőleg hangzik: «Sequentes consuetudinem praedecessorum nostrorum, sicut in illorum capitulis invenitur, constituimus, ut in nullo loco alio in omni regno nostro moneta fiat, nisi in palatio nostro, et in Quentovico, ac Rotomago, quae moneta ad Quentovicum ex antiqua consuetudine pertinet, et

Mennyire tekintetett a pénzverési jog a korona kiszárolagos jogául, még azon körülmény is mutatja, hogy Franciaországban a Károlingok hatalmának hanyatlásával néhány gróf és püspök sietett e jogot részint királyi szabadalmazás útján, részint szokás és elavultságra támaszkodva bitorolni. Így ruházta fel IV. Lajos Artold püspököt s a rheimsi püspökséget állandó pénzverési engedéllyel ¹⁾.

Ily módon talán még más vazallok is szerezhették meg a pénzverési jogot, miután a meauxi, embruni, cahorsi, agdei és magalloni püspökök vele éltek, kik között az utóbbi, Lajos király panaszára, IV. Kelemen pápa által másnemű pénzek verésére kényszerítettetett. ²⁾

Az arelati püspöknek jogában állt, a Beauçaire nevű várban pénzt veretni. E jog a várral együtt Mihály püspök által 1214-ben montforti Simon grófnak adatott el.

Még az első francia dynastia idejében adatott a pénzverési jog a vursimburgi zárdának és apátjának — Speier dioecesisben — Dagobert király, e zárda alapítója által. ³⁾

in Remis et in Senonis et in Parisio et in Aurelianis et in Cavillono et in Metulla et in Narbona».

¹⁾ Flodoardus, lib. 4. hist. Rhem. c. 27 és verb. in Chron. ad ann. 840: «Post haec rex Ludovicus dedit Artoldo Episcopo, ac per eum Ecclesiae Remensi per praeceptionis regiae paginam Remensis urbis monetam jure perpetuo possidendam; sed et omnem Comitatum Remensem eidem contulit Ecclesiae».

²⁾ Dadin d'Alteserre (1643) IV. Kelemen kiadatlan leveleiből ezen érdekes levél bevezetését közli: «Sane de moneta Melgoriensi, quam in tua Dioecesi facis cudi, miramur plurimum cujus hoc agis consilio, non quod injuriam facias Regi Franciae, si in feudis non fabricatur ipsius, sed Regis gloriae, extra cujus dominium nec hoc potes, nec aliud operari: quis enim Catholicus monetam debet cudere, nisi cui vel summi Pontificis, vel principis auctoritate conceditur, quoniam nullus unquam sic effuse concessit, ut omnis generis monetam faceret data auctoritas ad rem certam, quoniam pacto ad aliam extenderetur? Si consuetudinem forsitan allegas in alterano negotio, te et praedecessores tuos accusas potius, quam excuses; cum pervertae consuetudines dici debeant corruptelae. — Quod si consuetudine et jure cessantibus lucro inhias, videre licet quantum dedeceat excellentiae pontificalis honorem, negotiationem hujusmodi exercere, quam in inferioris gradus clericis reprobamus. Certe si venerabilem fratrem nostrum Agathensem Episcopum in hac parte inquireret, audires utique ab eodem, quantum ei hac dissuasimus ad opus simile provocato, cum essemus in statu alio constituti. Hinc est quod fraternitati tuae per Apostolica scripta praecipiendo mandamus, quatenus si in regis feudis haec facias, pareas prohibent; et si alibi, nihilominus omnino desistas etc.»

³⁾ Trithemius Dagobertnek egy erre vonatkozó okmányát idézi: «ad

Azon kívül még Franciaországban számtalan herceg és gróf — kik mindnyájan privilegiumok után vágyódtak — bírt volna állítólag a pénzverési joggal. Dadin d'Alteserre különösen említi a poitou grófkát, honnan a poitou aranypéNZ gyakori használata származnék.¹⁾

János, berry-i herceg, V. Károly francia király engedelmével a legtisztább aranyból vert pénzeket.

Bodin János (+ 1596) szerint a bretagnei herceg is bitorolta volna a pénzverési jogot; mindezen jogokat I. Ferencz egy csapással megszüntette. (Bodin, de republica, lib. 1., cap. 10.)

Freisingeni Ottó a Magyarországon e tekintetben divott szabályokról következőt mond: «hinc est, ut cum praedictum regnum per LXX vel amplius divisum fit Comitatus, de omni justitia ad fiscum regium duae lucri partes cedant, tertia tantum Comiti remaneat, nullusque in tam spaciioso ambitu, Rege excepta, monetam vel telonium habeat.» A pénzverési jog e szerint itt is a király személyéhez volt kötve.

Angolországban, István király gyenge uralkodása alatt sok püspök és gróf fellázadván, táborokat s várakat építettek és magukhoz ragadták a pénzverési jogot; de mindez II. Henrik trónralépésekor annak legelső erélyes parancsára rögtön megszünt.²⁾

haec monetam in se habentem imaginem, et litteras expressamque similitudinem *Nemetensis* monetae eidem loco concedimus».

¹⁾ d'Alteserre következőket idéz Vendome Gottfriednak Angouleme Gerhardhoz intézett leveléből: «Abbat Angeriacensi, ut dicitur, promisistis, quod si trecentos solidos Pictaviensium masculorum nobis daret, Rainaldum Chesnelli deponeretis». — Sirmond Jakab nyomán ennek «gesta Ademari episcopi Engolismensis» című munkájából következőt említi: «Cum Episcopus a Praeposito mille solidos Pictaviensium pro acceptamento exigeret, et ipse reddere non posset, Iterius Episcopo mille dedit.» — Raimundus de Agiles. «histor. Hierosol.» című dolgozatában következőket mond: «Erat moneta nostra haec: Pictavini, Cartenses, Mansei, Lucenses, Valentinenses, Mergoresi et duo Pogesii pro uno istorum». — III. Incze pápa (+ 1216) «epistolae» című irataiban mondja: «ad judicium autem hujus a Romana Ecclesia libertatis perceptae, quinque solidos Pictavensis monetae nobis, nostrisque successoribus omni singuli persolvatis».

Hogy d'Alteserre annyi bizonyítékot hoz fel a poitou aranypéNZ mellett, az eléggé tanúsítja annak jóságát, kedveltségét s elterjedését.

²⁾ «Henricus, dux Normannorum, venit in Angliam cum magno exercitu et reddita sunt ei castella multa et munitiones, quamplures et fecit monetam novam, quam vocabant monetam Ducis, et non tantum ipse sed omnes potentes tam Episcopi, quam Comites et Barones suam faciebant monetam: sed ex quo Dux ille venit, plurimorum monetam castavit». (Howden Roger.)

Olasz- és Németországban sok világi és egyházi úr szintén részint különszabadalmazások alapján, részint szokásos jogból, gyakorolta a pénzverési jogot. — A cambrayi püspök Ottó császárnak következő oklevele által kapta meg a pénzverési s a vámjogát: «*Insuper nostra largitione concedimus præfato Episcopo et successoribus ejus omne teloneum cum moneta civitatis suæ Cameracensis, eo videlicet tenore, ut novem partes Episcopum usibus deputentur; decima vero pars ad usum fratrum ejusdem congregationis perpetualiter in eleemosyna nostra proficiat*» (Cambray-i Balderik).

A császári hatalom hanyatlásával sok püspök és gróf Olaszországban több regale között még a pénzverési jogot is magához ragadta, míg I. Frigyes ezt beszüntette. A Spinola család Genuában s a montferrati örgrófok VII. Henrik császár által kapták meg a pénzverési jogot. (Conrad. Vecerius in vit. Henr. VII.)

A pénzeket nagyobb vagy kisebb alakban verni, csak az ország fejedelmének jogában állt, de még egyházi és világi vazallok is próbálták ezt meg. Midőn pl. a lausanne-i püspök a pénzt hamisította, szemére hányták ezt neki a Canonici, mire a püspök III. Incze pápánál pénzverési jogaira hivatkozott.¹⁾

Az ország fejedelmétől vagy a védúrtól való elszakadás magával hozta, hogy a pénzverési jog bitoroltatott s hogy az eddigi uralkodó arczképe nem nyomatott a pénzekre. Midőn pl. Danzig 1454-ben a többi nyugoti Poroszországgal együtt lengyel ortalom alá helyezte magát, azon jogot kapta, hogy a lengyel király arczképével ellátott saját pénzt verhessen. De midőn 1577-ben az akkori lengyel király, Báthory István — kit a város nem akart lengyel királynak s ilyformán saját védurának sem elismerni — a várost ostromoltatta, oly pénzt vertek melynek mellső oldalán «*defende nos Christe Salvator*» czimű felírás s valamely szentnek képe, hátsó oldalán pedig a város czimere és «*moneta nova civi. Gedenensis*» czimű felírás volt látható.

Szempez, 1882. jan. 30.

Dr. WERTNER MÓR.

---

¹⁾ III. Incze leveleiben következőket mond e felől: «*Cumque præfati Canonici super monetae diminutione et exactione novi pedagii memoratum Episcopum convenirent et peterent, quod ab arbitris præceptum fuerat observari, respondit Episcopus memoratus, quod moneta erat, procul dubio diminuta, nec licuit arbitris super hoc aliquid arbitrari, cum tamquam Domino monetae licitum ei sit eam pro suo beneplacito minuere et agere.*»

A NIBELUNGÉNEK JUBILAEUMA.

Ez évben száz esztendeje, hogy a Nibelungének először nyomtatásban megjelent. Ez irodalomtörténeti esemény előzményei igen érdekesek, de nem eléggé ismertek. Olvasóink azért talán szívesen veszik a következő rövid megjegyzéseket.

A Nibelungének a német középkor egyik legnépszerűbb és legerjedtebb műve volt. Ezt a kortársak számtalan idézeteiből és a reánk maradt kéziratok nagy számából következtethetjük. Egészen a XV. század második feléig ismételve másolták a nagy művet; az utolsó kézirat, mely reánk maradt, I. Miksa császár rendeletéből készült¹⁾. Sőt Miksa, «az utolsó lovag», ki a középkor emlékei iránt élénk rokonszenvvel viseltetett, a költeményt nyomtatásban is akarta kiadni; de ezen szándéka, ismeretlen okokból, megghiúsult. A könyvnyomtatók, úgy látszik, nem bíztak a nagy munka értékében, mert nem vállalkoztak kiadására, — holott Wolfram *Parzivalját* (1477) és a középkor egyéb. részben sokkal gyengébb költeményeit már korán kiadták.

A XVI. században már csak egyes tudós történetbúvárok tudnak a Nibelungénekről, melyet történeti forrásnak tekintenek s főleg Attilára s a húnokra nézve kutatnak és felhasználnak²⁾. Így pl. Lazius Farkas (1514—1565), a kor egyik legnagyobb polyhistora, *De gentium migrationibus* cz. művében (Basel, 1557) egyes versszakokat közöl a költeményből, melyet különben nem épen nagyra becsül, mert szerzője szerinte valami «poetaster Gothicus» volt. Már Lazius előtt tesz Bruschi Gáspár (1518—1559) *De Laureaco* (Basel, 1553) cz. könyvében említést egy Nibelungékéziratról, de nem idéz belőle semmit. Később Hund Wiguleus (+ 1600) és Tschudi Egyed (1505—1572), ki maga is egy kézirat³⁾ birtokában volt, tudnak a Nibelungénekről, de ezek is csak mint történeti forrásról. A költemény igaz jelleméről és értékéről semmi sejtelmök.

A XVII. században senki sem ismeri a Nibelungéneket. Opitz Márton, a század legtekintélyesebb költője, és Schottel György (1612—

¹⁾ Ez az úgynevezett ambrasi kézirat, mely előbb Ambras várában Tirolban (Innsbruck mellett) volt, jelenleg pedig (1805 óta) a bécsi udvari könyvtár birtoka. Tudományos jegye *d.*

²⁾ L. Rud. von Raumer, *Geschichte der germanischen Philologie*, München, 1870, 27., 30. ll.

³⁾ Ez a st.-galleni kézirat (*B*), mely Tschudi hagyatékából a st. galleni kolostor gazdag könyvtárába ment át. Bartsch kiadásai ezen kéziraton alapszanak.

1676), korának legkitűnőbb német grammatikusa, tudnak ugyan róla, de csak Lazius megjegyzései és idézetei alapján.

Végre a XVIII. század közepe táján van ismét szó a nagy eposzról. Bodmer Ján. Jak. (1698—1783), az ismeretes svájci író, ki a régi német nyelv és irodalom iránt érdeklődött, megtudta, hogy Hohenems várában a Nibelungéneknek egy kézírata van,¹⁾ melyet 1756-ban kölcsön kért és tanulmánya tárgyává tett. Bodmer azonban sem a költemény nyelvét nem értette kellően, sem költői értékét nem látta be teljesen. Nem is tartotta az egész művet kiadásra méltónak²⁾. Hozzájárul, hogy e kézirat közepéből hat levél hiányzik, Bodmer azért csak a költemény második felét adta ki teljesen³⁾, az első feléből pedig csak egyes kisebb töredékeket közölt a függelékben. Kiadásának címe: *Chriemhilden Rache, und die Klage: zwei Heldengedichte aus dem schwäbischen Zeitpuncte. Samt Fragmenten aus dem Gedichte von den Nibelungen und aus dem Josaphat. Darzu kömmt ein Glossarium. Zürich, Orell und Comp.* (XVI. l., 286 és 64 hasáb). Hogy Bodmer mennyire nem értette a dolgot, mutatja az, hogy az eposz strófhás alakját sem vette észre. A kézirat ugyanis közvetlenül egymás után (mintha próza volna) közli a verseket, de pontokkal jelöli a verssorokat és vörös kezdőbetűvel a versszakokat. Bodmer azt hívén, hogy a Nibelungének is ugyanazon alakban van írva, mint a *Klage* (az ú. n. rövid rímpárokban), ketté törte a Nibelungverset és stróphai megkülönböztetés nélkül látszólagos rövid rímpárokban nyomatta le az eposz második felét.

¹⁾ Ez az úgynevezett Hohenems-Lassberg-féle kézirat (C), mely az utolsó Hohenems gróf halála után (1759) valami Frickart ügyvédnek és utóbb (1816) Lassberg József birtokába ment át. Lassberg halála óta (1855) Fürstenberg herceg könyvtárában van Donaueschingenben. Ezen kézíraton alapszik Zarneke Fr. kiadása.

²⁾ Az előszóban így nyilatkozik a műről: «Es ist einigen Neugierigen (?) zu gefallen geschehen, dass man etliche merkwürdige Stellen aus dem födern (vorderen) Theile des Gedichtes von den Nibelungen absonderlich ausgezogen hat. Man siehet keinen Anschein (semmi kilátás arra), dass er jemals werde ganz gedruckt werden. Es ist in der That für den Ruhm des schwäbischen Zeitpunctes am besten gesorget, wenn man nicht Alles, was noch im Staube verborgen lieget, an den Tag hervorziehet». (A XVIII. századnak az egész középkor «schwäbischer Zeitpunkt» és minden középkori költő «Minnesinger» volt.) — Hogy a Nibelungének második része mennyire tetszett az öreg Bodmernek, abból is láthatni, hogy később *Die Rache der Schwester* címmel maga is feldolgozta tartalmát, gyarló hexameterekben és minden költői erő nélkül (Calliope von Bodmern. Zweyter Band. Zürich 1767).

³⁾ Lachmann számozása szerint az 1582. versszak 4-dik versétől végig.

De a kornak sem történeti, sem irodalomtörténeti készültsege, sem általános esztetikai műveltsége nem volt olyan, hogy e munka helyes felfogását lehetővé tette volna. A folyóiratok megemlítették Bodmer kiadását, de csak rövid általános, többnyire ferde, néha neveltséges megjegyzéseket csatoltak hozzá. Lessing kétszer tesz magánleveleiben említést róla (Gleimhoz 1758. febr. 6. és Mendelssohnhoz 1758. ápr. 2.); de mind a kétszer csak a kiadásról szól, melyet igen rosznak mond. A többi kiválóbb írók és költők tudomást sem vettek róla.

Két évtized múlva Myller Kristóf Henrik (1740—1807, Zürichben), berlini gymnasiumi tanár, részvénytársulatot tervez és alakít, melynek célja a régi német irodalmi, főleg költői termékek kiadása. 3 louisd'or volt egy részvény ára, 30 részvényessel a vállalat megindulhatott. A gyűjtemény czime volt; *Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert. Erster Band. Welcher Enthaltet: Der Nibelungen Liet. Eneid. Got Amur. Parcival. Der arme Heinrich. Von der Mínnen. Dis ist von der wibe list. Dis ist von dem pfennige. Gedruckt im Anfang des Februar 1784.* A kiadó 1780. december 14. folyamodott Nagy Frigyes királyhoz, hogy a munkát neki ajánlhassa, s már következő nap (december 15.) megkapta a kért engedélyt.

De a vállalat azért lassan lépett életbe és lassan haladt. Utóbb a részvények árát egy tallerra és nyolcz garasra (ennyi volt egy példány ára) szállították le. De még most is csekély volt a részvét. Myller azonban nem csüggedett el, s így közel két évi előkészületek után megjelent gyűjteményének első füzeté a következő czímmel: *Der Nibelungen Liet, ein Rittergedicht aus dem XIII. oder XIV. Jahrhundert. Zum ersten Male aus der Handschrift ganz abgedruckt 1782.* (4°, 4 lev. és 152 l.). A kiadó előszava kelt 1782. októb. 8; a nyomda október 23. szállította az egész kiadást, 500 példányt. A nyomdai költség 189 tallért tett, az előfizető részvényesek száma 158 volt.

A költemény első felének kézírataért Myller természetesen Bodmerhez fordult, ki a legnagyobb készséggel eljárta ez ügyben. Hohenems várában azonban a Bodmer kiadása óta, az utolsó Hohenemsi gróf halála után (1759), nagyon megváltoztak volt a viszonyok. A számos értékes kézirrattal senki sem gondolt; halomra heverték egy teremben és «rothadtak». Végre sok utánjárással megkapta Bodmer a Nibelungéneket, de nem azt a kéziratot (C), melyből ő a második részt kiadta volt s melyet most meg nem találhattak, hanem egy egészen más code-*xet*¹⁾, melyből most a költemény első felét egészen addig, hol saját

¹⁾ Ez az ú. n. Hohenems-müncheni kézirat (A), mely jelenleg a müncheni állami könyvtárban van. E kézíraton alapszanak Lachmann kutatásai és kiadásai.

kiadása kezdődik, Myller számára lemásoltatta. E kéziratban a költemény versek szerint van írva, de a strophák nincsenek elkülönítve egymástól. Myller is a versszakok megkülönböztetése nélkül, de a teljes nibelungversekben nyomatta le az egész eposzt. Bodmer figyelmeztette őt, hogy az előbbi kéziratot meg nem szerezhette s hogy ennek következtében a költemény két különböző kéziratból lesz összetakolva; de Myller e körülményre annyira nem fektetett súlyt, hogy az előszóban még meg sem említette¹⁾, sőt világosan azt állította, hogy a költemény egy kéziratból van véve.

Myller az első példányt 1782. október 19. kelt francia levéllel megküldte Nagy Frigyesnek, ki a levélnek elejébe terjesztett kivonatához e szót írta: *gut*. Ennek értelmében a király titkára, Eichel, igen hízegző francia levelet írt Myllernek, melyben a király megköszöni a neki ajánlott művet s hozzá teszi, hogy örülni fog, ha királyi helyeslése hasznára lesz a Myller vállalatának. *Je serai bien aise, si mon suffrage vous sert d'encouragement a continuer vos recherches littéraires*. E levél határozott ellentétben áll Nagy Frigyes azon ismeretes (jelenleg Zürichben őrzött) levelével, melyben a király egyenesen és gorombán pálezzát tör a kiadott költemények és Myller törekvései fölött.²⁾ Honnan ez ellentmondás? De lássuk előbb a vállalat további sorsát.

Myller már 1783. aprilisben szétküldhette az első kötet második részét, mely a porosz koronaherczegnek, a későbbi II. Frigyes Vilmos királynak, volt ajánlva. Tartalma. *Got Amur* és *Eneidt*. Végre 1784. február 10-kén elkészült az első kötet harmadik része. Tartalma: *Par-cival. Der arme Heinrich. Von der Minnen. Dis ist von der wibe list. Dis ist von dem pfenninge*. Evvel teljes volt a vállalat első kötete, melyet 1785-ben még egy második kötet követett.³⁾

¹⁾ Csak 1807-ben vette Grimm Jakab észre, hogy a Myller kiadása két kéziraton alapszik, csakhogy ő az első részt a st. galleni kéziratból (*B*) vettnek hitte. Von der Hagen végre 1810-ben kiderítette a való tényállást.

²⁾ A levél így hangzik: «Hochgelahrter, lieber getreuer. Ihr urtheilt, viel zu vorthheilhaft, von denen Gedichten, aus dem 12., 13. und 14. Seculo, deren Druck Ihr befördert habet, und zur Bereicherung der Teutschen Sprache, so brauchbahr haltet. Meiner Einsicht nach, sind solche, nicht einen Schuss Pulver, werth; und verdienten nicht aus dem Staube der Vergessenheit, gezogen zu werden. In meiner Bücher-Sammlung wenigstens würde Ich, dergleichen elendes Zeug, nicht dulden; sondern herauschmeissen. Das Mir eingesandte Exemplar mag dahero sein Schicksaal, in der dortigen grossen Bibliothec, abwarten. — Viele Nachfrage verspricht aber solchem nicht, Euer sonst gnädiger König Frch. Potsdam, d. 22. Februar 1784.» — Az egész levél a király saját keze írása.

³⁾ Sőt egy harmadik kötetből is jelent meg egy darab Konrad von

Ezen utolsó, harmadik rész megküldésére felel Nagy Frigyes levele, mely tehát nem vonatkozik — mint minden irodalomtörténetben olvashatni — egyedül és egyenesen a Nibelungénekre; hiszen ennek ajánlását és megküldését a király két évvel előbb igen hízegő (ha nem is maga fogalmazta és írta) levélben köszönte meg. Hogy a nagy királynak 1784. február 22., tehát két évvel a Nibelungének megjelenése és saját hízegő köszönete után kelt levelét hogyan értsük és mire magyarázzuk, — erre nézve semmi tények nem szolgáltatnak útbaigazítást. A király kabinetirodájában e levélnek sehol semmi nyoma; azért sok helyütt hitelre talált azon vélemény, hogy e levél (akár rosszakaró, akár gúnyos vagy legalább tréfás) hamisítvány. De más oldalról oly tekintélyek nyilatkoztak a sokat vitatott levél valódisága mellett, hogy e pontra nézve alig ágazhatnak szét a nézetek. Végre nem marad más hátra, mint Nagy Frigyes igazságtalan és udvariatlan sorait Myller némely elleneinek tulajdonítanunk, kik ismeretlen okokból ellenezték Myller működését és eddig még fel nem derített úton-módon befolyást tudtak gyakorolni a királyra, ki annál könnyebben hajlott tanácsukra, mert ő maga e középkori műveket semmi esetre sem olvasta s a régi német irodalmat barbárnak tekintette. Hogy Myllert a király levele nem riasztotta vissza vállalatát folytatásától, mutatja a *Sammlung*-nak 1785-ben megjelent második kötete; másrészt nem valószínűtlen, hogy Myllernek hatalmas ellenei voltak, kik életét nagyon megkeserítették; mert 1787-ben váratlanul félbenhagyta vállalatának már készülöben volt harmadik kötetét, megvált tanári állomásától és Berlinton magától is, és visszavonult szülővárosába Zürichbe, hol csak két évtized múlva halt meg.

Nagy Frigyes ítélete különben összevágott az egész kor álláspontjával a középkori költői munkákkal szemben. Nem értették, nem tudták sem olvasni, sem élvezni. Goethe bele sem nézett azon példányba, melyet Myller neki megküldött; Herder még 1793-ban mondja, hogy nem képes e «hosszú epikus költeményeket» olvasni; Adelung az összes középkori költeményeket üreseknek, hosszadalmasaknak, silányaknak, költőietleneknek tartotta, — és hasonló szellemben nyilatkoztak a többi kortársak, a mennyiben tudomást vettek a gyűjteményről. És ez így maradt egészen a jénai csatáig, 1806-ig. A nemzeti nyomor, a nemzeti-

---

Würzburg «Trójai háború»-jának első felével. A második kötet tartalma: Gottfried von Strassburg «Tristan»-ja Heinrich von Freiberg folytatásával. Konrad Flecketől «Flore és Blanscheflur», Hartmann von Auetól «Twein» (rosszul olvasva Iwein helyett), Freidank nagy tanító költeménye és lyrikus dalok.

ség veszélyeztetése, a nemzeti öntudat ébredése fogékonyakká tette a németeket múltjok iránt. A Nibelungének legközelebbi kiadása — Von der Hagentól, Berlin, 1810 — már valóságos irodalmi esemény és nemzeti tett volt, melynek jelentőségét egész Németország értette és elismerte.

HEINRICH GUSZTÁV.

A festőhöz.

(Anakreon.)

Kedves festőm! ugyan kérek szépen,
Fesd le az én kedvesemet nékem. —
Nincs ugyan itt, de az az én gondom;
Lefestheted úgy, a hogy én mondom. —

Először is dús hajzatát fesd le,
Ha csak lehet, illatot lehelve,
Selyempuha annak minden szála,
S holló tolla nem feketébb nála. —

Homlokát a bársony fürtök árnyán,
Fesd fehérre, mint a hószín márvány,
Szemöldöke titkon folyjon össze,
De választék mégis legyen közte. —

Sötét pillák alatt szeme párja
Tündökölve égjen, mint tűz lángja,
Legyen kék, mint Pallas Athenéé
És ígéző, mint a Cytheréé. —

Arczát oly ecsettel fesd le, melylyel
Rózsa-szirmot tudsz vegyíteni tejjel,
S fesd, ha van kezednek oly hatalma,
Csábos ajkát, mintha csókra csalna. —

Álla gödrét s hónyakát úgy fesd le,
Mintha minden Charis ott repesne;
Márványkeble halma s gyöngye karja
Csak úgy félig legyen eltakarva. —

Bibor fátyolból legyen ruhája,
Mint ha rózsza-felhő hullna rája . . . . .
Elég! . . . Hagyd el! Hisz látom őt már jól,
Csak annyi még a hijja, hogy nem szól. —

Ford. GERGELY KÁROLY.

SIMONYI KIS NYELVTANA.

Amicus Plato, sed magis amica veritas.

Ha valahol, úgy bizonyára tankönyveknél van helye a szigorú bírálatnak. Míg a többi könyv felnőttek számára készül, kik önkénytelenül is megrostálják olvasmányaikat, csak az elfogadhatót tartják meg, a hamis tételleket mosolyogva átlapozhatják, a tankönyvek a legfogékonyabb és a legkevésbé kritikus kornak vannak szánva, annak a kornak, mely mindent mohón magába szí és melynek impressiói az egész életre kihatnak. Fokozza a tankönyvek fontosságát, hogy nem pusztán elolvasásra, hanem nagyrészt betanulásra valók és hogy rendesen nagyobb számban terjednek el más könyveknél.¹⁾ Külömben is feladata volna a tankönyveknek, hogy világosságuk és előadásuknak logikai menete által gondolkozni és fogalmazni is tanítsák a tanulókat.

Ha ez egyáltalán minden tankönyvről áll, még a rendesen nagyobb fontosságot kell az alsóbb osztályu magyar nyelvi tankönyveknek tulajdonítanunk. Hisz a középiskola alsó osztályaiban ez a legfontosabb tárgy; hetenként 5 illetőleg 6 órán foglalkozunk vele és a magyar nyelvi oktatásra építi az új tanterv az alsó osztályok tanulmányait. Azon tankönyvek közt, melyeket nálunk e célra t. i. a magyar nyelvi oktatásra használnak, mindenekelőtt Simonyi Kis Nyelvtana vonja magára figyelmünket. Már a kis Nyelvtan címlapján is olvasható hogy a közoktatási tanács jónak látta, e könyvet — szemben a többi, csak engedélyezett magyar nyelvtanokkal — különösen ajánlani és hogy a szerző új t. i. mondattani alapon tárgyalja a nyelvtant.²⁾ A közoktatási tanács ajánlatához járul még Simonyi tudományos hírneve, melyet ő a szakemberek által méltan nagyra becsült, ernyedetlen tudományos működésnek köszönhet; úgy látszhatnék tehát, hogy a könyv bővebb bírálata egyáltalán fölösleges.

Ha mindezekkel szemben más eredményre jutottam, ha Simonyi Kis Nyelvtanát nem tartom méltónak sem a tanács ajánlatára, sem a szerző többi tudományos műveihez — eltérő nézetemet bizonyára a könyv előadását nyomról-nyomra követő, beható bírálat által tartozom okadatolni.

¹⁾ Ihász G. Magyar nyelvtana pld. évenként 6000 példányban két el. Lehr Toldi-kiadása pedig 2500—3000 példányban.

²⁾ Kis Magyar Nyelvtan mondattani alapon, írta Simonyi Zsigmond. Negyedik átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás egy kötetben. 1882. A közokt. tanács ajánlása az első kiadás alapján történt.

Megvallom, magam is haboztam egy ideig eme rostálás eredményeit ridegen kimondani. Miután azonban erre vonatkozólag érvelésemet több jeles szakemberrel közöltem és azok lényegben elfogadták, bátrabban vállalkoztam e feladatra mint egy reám váró, ha nem is kellemes kötelesség teljesítésére.

I.

Simonyi könyvének három fősajátsága van, melyek által a nálunk használt hasonló tankönyvektől eltér: az inductiv, a mondatból kiinduló módszer, a határozók új beosztása és az igeidők az eddigetől eltérő felfogása. Vizsgáljuk meg rendre.

Simonyi új grammatikai módszert akar behozni; könyve *inductive* halad, azaz a példákból kiindulva tanítja a szabályt, nem pedig *dogmatic*. A grammatikát tehát valami olvasmány alapján akarja előadni, úgy hogy a szabályokat a tanár tanítványai közreműködésével vonhatja le észszerű következtések útján. Ilyenképp tehát ezen módszer véget vet a lelketlen magolásnak, és azt észfejlesztő inductióval pótolja. E szerint a szabályok is mélyebben vésődnek be a gyermek emlékezetébe, mert a mit magunk találunk, azt jobban tudjuk, mint a mit más mond vagy más tanultat velünk.

A módszer eszméje tehát igen észszerű és hasznos, de keresztülvitelében Simonyi ellentétbe jó saját elveivel. Az inductiv módszer ugyanis azt is követeli, hogy a szabályok levonása összefüggő olvasmány alapján történjék. Simonyi egyes mondatai, melyeket a levont szabályok elé csap, mind igen különböző olvasmányokból vannak kiszakítva és tarka-barka módon egymás mellé állítva, úgy hogy az egyes mondatoknak vonatkozása épenséggel nem világos. A kiadói értesítés ugyan azt állítja, hogy a példamondatok ez új kiadásban jobbára közmondásaink köréből vannak véve, főleg a czélből hogy a Kis nyelvtan bármilyen olvasó könyv mellett is használható legyen: a valóságban azonban a példák nagyobb része hosszabb művekből kirántott, gyakran magukban nem is érthető gondolat- és mondat-forgácsok, melyek néha nem épen stilszerűek egy 9—10 éves gyermeknek szánt tankönyvben mint pld. «Nézz rózsám a szemembe: mit olvasol belőle?» [58. §.]

E mellett Simonyi azon volt, hogy nyelvtanát függetlenné tegye Kármán olvasókönyvétől; azonban ezt se vitte keresztül, mert több ízben egész határozottan oly olvasmányok ismeretét tételezi fel, a melyek Kármán Olvasójában vannak meg, pl. «Keveházá»-ét. A 82. lapon azt mondja: «Csak vissza kell emlékezni erre a kifejezésre: Gim után ők egyre törnek.» Tehát világosan felteszi hogy a fiúk ismerik

Arany «Csodaszarvasát.» A régi kidolgozás nyoma még meglátszik azon példákban, a hol báránykák fordulnak elő. Ezek t. i. Gyulai «Gonosz mostohá»-jából tévedtek ide, mely az előbbeni kiadásokban a könyv példáinak alapul szolgált, most azonban, a megváltozott új kiadásban csak a régi terv rudimentumai. [Lásd a 295. §.]

A példamondatok megválasztására nézve Simonyi különben nem csak módszerével, hanem a miniszteri utasításokkal is ellentétbe jön. Ezek t. i. határozottan az ellenkezőjét szabják elő annak, a mit Simonyi követ: «A tervezet a nyelvtanításban eleitől fogva mellőzni akarja az összefüggés nélküli mondat és gondolatösszetételeket tartalmazó segédkönyveket, melyek pusztán a nyelvvalakok begyakorlására szorítkoznak; helyökbe a gyermeki értelemez mért tartalmas összefüggő olvasmányt kíván.» (A 3. §.)

Ha ilyenénkép kifogásoljuk Simonyi eljárását, azon kérdés merül fel: hogyan kellett volna Simonyinak e részben eljárnia?

Mindenekelőtt egy vagy két [utóbbi esetben egy költői és egy prozai] hosszabb olvasmányt a könyv élén közölni a példákat ezekből venni. A tanár ezeket gondosan áttanulta volna az osztálylással azután bátran áttérhetett volna a példákra, melyek mind egy a tanulók előtt már ismeretes összefüggő olvasmányból vannak véve. Ehez járulhatna még egy módszertani bevezetés, mely előadja hogyan kell ilyen inductiv oktatásra szánt könyvet az iskolában használni. Ez új kiadásban azonban mindakét követelményünk — a könyv nagy kárára — elmaradt.

A Kis Nyelvtan második főszámsága a határozók tanának új alapokra való fektetése és az eddiginél sokkal bővebb tárgyalása.

A könyv nagyobb fele a határozókkal foglalkozik; ez kiterjedésére és újságára nézve egyaránt megérdemli figyelmünket.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy Simonyi a határozók ezen új tanát egyenesen egy középiskolai tankönyvbe vitte át, anélkül, hogy valami szaklapban közölte volna. Mindenesetre helyesebben cselekszik, ha először bő tudományos apparatussal fejtegeti elméletét, hogy az előbb vita és bírálat tárgya legyen a tudósok közt és csak azután alapítja reá Kis nyelvtanát. Bizonyára nem a tankönyv azon hely, hol új tudományos nézeteket közzé teszünk.

Ellentétben az eddigi tannal, Simonyi a következő határozókat különbözteti meg:

1. Hely	2. Idő	3. Mód	4. Állapot
		a) Szűkebb értelemben vett móddh.	a) Szűkebb értelemben vett állapoth.
		b) okh.	b) eredet
		c) czélh.	c) végh.
			α) Résztes hat. (-nak, -nek)

Simonyi maga ugyan sehol nem állítja össze a határozókat ilyen átnézhető-szkémában (a 45. lapon közölt a szempontok és nem a külön elnevezések szerint van felosztva); a fentebbi azonban híven megfelel intencióinak.

Tehát látjuk, a Kis Nyelvtan egy egész új osztályt hozott az eddigi határozók közé: az állapothatározókat.

Hogy mi az az állapothatározó? azt nem könnyű megmondani. Simonyi így határozza meg: «Az állapothatározást *többnyire* ugyanolyan ragokkal fejezzük ki, mint a helyhatározást» (123. §.). Később azonban érzi e definitió bő voltát és így iparkodik azt jobban megszorítani: «Az állapothatározást és a módhatározást többnyire egészen egyenlő alakú szavakkal fejezzük ki és mind a kettőt egyenlően kérdezhetjük: *hogyan?* De az állapothatározó mindig valamely főnévre vonatkozik és valakinek az állapotát, hogyvoltát fejezi ki, a módhatározó pedig magára az igére vonatkozik és a cselekvés módját fejezi ki.» (141. §.) Még később pedig azt állítja, hogy az állapothatározó azt fejezi ki, micsoda állapotban voltak a személyek, kikről szó van (249. §.).

Abból a nagy zűrzavarból, mely az állapot- és módhatározókra vonatkozólag Simonyi könyvében uralkodik, az elsőkre, t. i. az állapothatározókra nézve csak két ismertető jelt lehet kiemelni: egy mondatbelit és értelmet. Az állapothatározó tehát 1. főnévre vonatkozik, 2. állapotot fejez ki.

Itt mindenekelőtt azon kérdés merül fel: hát ha a mondatban (mint többször Simonyi példamondataiban is) *nincs főnév?* Ekkor tehát mi legyen a kriterium? Simonyi alkalmasint egész mást akart mondani, mint a mit négy kiadáson át változatlanul hagyott nyelvtanában: nem főnévre, mint ő mondja, hanem névszóra kellene az állapothatározónak vonatkoznia.

Különben akár hogy magyarázzuk e szabályt, mégis bizonyos összeütközésbe jő Simonyi azon felfogásával, hogy a határozó nem egyéb, mint az állítmánynak helyet, időt, módot, állapotot meghatározó része (37. §.). E szerint állapothatározó is, módhatározó is az állítmány egy része: pedig az első a fentebbi definitió szerint a főnévre, a második az igére vonatkozik. Az állítmány többnyire ige, az állapothatározó szorosán hozzá tartozik, (hiszen az állítmány egy része) és mégis a főnévre vonatkozzék!

Nézzük Simonyi példáit.

«126. §. Az állapothatározói névmások:

b) mutatók: *így, úgy*».

Tehát Simonyi szerint *így, úgy* az alanya, illetőleg főnévre vonatkoznak!

«127. §. Szánakozott *szegénykeken*, megesett a *szíve rajtuk*. Meg-

osztottak a *kenyéren*». Simonyi szerint itt három állapothatározó van : szegénykéken, rajtuk, kenyéren. Ki tudja azonban megmondani, miért és milyen főnévre vonatkozik e kifejezés szegénykéken *kenyéren* stb. és miért fejez ki állapotot ?

129. §. «*Lassan* járj, tovább érsz». E szerint *lassan* állapothatározó volna, pedig világosan az igére vonatkozik és a cselekvés módját fejezi ki. «*Sietve* jött» pedig módhatározó. (149. §.)

127. §. «A halász csudálkozott ezen a *dolgon*. Emlékül adta a könyvet. Hazádnak *rendületlenül*, légy híve, oh magyar!»

Hogy mondhatja Simonyi a *dolgon* kitétel állapothatározónak ? Hisz nem fejez ki állapotot és nem vonatkozik épen a főnévre !

134. §. «Mindent *fontolva* tégy.» «Jobb *szegényül* élni» stb.

Fontolva az igére vonatkozik *szegényül* szinten inkább igére ; és mégis állapothatározó ? 138. §. «*Jótevőd* iránt légy hálás.» Itt Simonyi szerint «jótevőd iránt» véghatározó tehát az állapothatározás egy faja, pedig világosan nem a főnévre vonatkozik. — A *reszteg* szó ellenben, ámbár határozottan állapotot fejez ki, Simonyi szerint (150. §.) módhatározó, a „*félig*“ pedig ezen mondatban «Csak félig hallottam», nem mód-, hanem véghatározó (tehát az állapothatározók egy faja).

Az idéztem példák mind a Nyelvtan azon részéből valók, melyek a fent említett definitiót közvetlen megelőzik vagy követik, úgy hogy a nagy eltérés a szabály és a példák közt különösen feltűnő. Nem akarom a könyv többi részéből a példákat sokszorozni, a fentebbiekből is eléggé kitűnik, hogy Simonyi maga sincs tisztában új elméletével és mindjárt a meghatározásokat illusztráló példánál látható, mennyire nem tudja állapothatározói teoriáját keresztül vinni.

De nem is lehet. Hogy főnévre vagy igére vonatkozik-e a határozó, az nem lehet kriterium a határozók osztályozásánál, mert azt a legtöbb esetben nem lehet világosan eldönteni. Az *-n* ragú állapothatározó főnevek közt egy sem vonatkozik világosan főnévre. Olyas valamit pedig, a mit nem igen lehet észre venni, az nem lehet válaszfal. Láttuk, hogy még azokban a példákban, melyeket maga S. hoz fel tételének illusztrációjára, sem világos a vonatkozás ; hát még ha valami könyvet előveszünk, a melyben nem találunk ilyen külön kiszemelt példákat és elemezni kezdünk, ott már S. distinctiójával semmikép sem boldogulhatunk.

Különben alapjára nézve is egész téves Simonyi felosztása. Minden felosztásnál szükséges egy egységes szempont, egy beosztási elv (principium divisionis), mely szerint az anyagot felosztjuk. A határozók régi felosztásánál, mely a német és latin grammatikákban is általánosan el van fogadva, a határozó tartalma, illetőleg értelme volt döntő : ha a határozó időt fejez ki, akkor idő-, ha helyet, módot vagy okot, akkor hely-, mód-, illetőleg okhatározó. Simonyi ezt a beosztási elvet elfo-

gadja és alkalmazza; de az általa behozott állapothatározói osztálynál [a) állapot, b) eredet, c) végh.] egy új beosztási elvet is alkalmaz: a külalakot. Például ezen mondatban: «Kain *irigységből* megölte Abelt», az általánosan elfogadott elmélet szerint «irigységből» okhatározó, mert értelme causalis, mert okot fejez ki. Simonyi szerint (269. §.) «irigységből» eredethatározó, mert nála minden *-ből* ragos kitétel, mely nem helyet jelent, eredethatározó. Tehát nála az értelem helyett ilyen esetben a külalak dönt; úgy hogy a külalak (a rag) képezi második beosztó szempontját. — Észre vesz. Csurgóra áll a kalapja. Becsületdre építék. Nem hajt szavára. Ezek Simonyi szerint mind véghatározók, ámbár nem fejezik ki a cselekvés irányát, végét, csupán csak azért, mert *-ra*, *-re* a végzetük. Itt is a külalak határozza meg a határozók faját, míg a többinél, sőt a Simonyi feltalálta állapothatározónál is az értelem dönt.

Hogy eredet vagy véghatározó-e egy kitétel, azt a külalaktól, a végzésből tudja meg a Simonyi; hogy állapot vagy módhatározó-e, azt pedig az illető kitétel értelméből és vonatkozásából. E módon tehát beosztása hamis, mert kettős, váltokozva alkalmazott elveken nyugszik.

Mind ez minket még egy más kérdésre is vezet: milyen pædagogiai becse van e felosztásnak, ha már oly csekély tudományos értéke?

A logikai megkülönböztetésen alapuló régi beosztás haszná igen világos: a különböző határozói kitételek értelmének kiderítése által a tanuló esztét és nyelvérzékét fejleszti. A tanuló megvizsgálja a kitétel értelmét s e szerint valamely kategóriába osztja. A Kis Nyelvtan vég- és eredethatározóinál ellenben nem a határozó tartalma, hanem csupán külalakja dönt; e felosztás tehát egy merően mechanikus elvet hoz be, mert a tanuló anélkül, hogy a határozó jelentését és mondat-tani szerepét vizsgálná, minden *ra*, *re*-vel végződő szóra, ha nem helyhatározó, azt mondja, hogy véghatározó, míg minden *ből*, *ből* végű szó eredethatározó. Ekép ezen megkülönböztetéseket nem lehet észfejlesztőnek mondani.

Simonyi tévedéseinek alapja, egy úgy látszik igen szellemes theoria, melyet ő azonban nem tudott megvalósítani s a gyakorlatban keresztül vinni. Ez a függő határozók (tárgyak) osztályozása, melyet már Brassai nagy végletekig menve kísérelt meg. Mint minden nyelvben, úgy a magyarban is vannak kitételek, melyeket az ige vonz; az illető kitétel külalakja tehát az igétől függ, tehát ragja nem jellemző, ép mert az illető ige határozta meg. Az ilyen vonzatok neve: tárgy. Pld. Szeretem a *könyvet*. Az *atyának* tetszett a bizonyítvány. A *korcsmárosnak* adja *pénzét*. Örülök a *szép világnak*. *Koszorukról* álmodtam. Bizom *Istenbe*. *Halálomra* gondolok. *Leánya után* kérdezősködött. Ezek mind az illető ige által vonzott tárgyak. Vannak azonban oly kitételek, melyeket nem az ige, hanem valami melléknév vonz, melléknévi vonzatok vagy

tárgyak: Méltó vagyok *apámra*. Elnéző *gyermekei iránt*. Kész vagyok a *halálra*.

Simonyi célja az volt, hogy ezen vonzatokat, ezen az igétől vagy melléknévtől függő tárgyakat szintén a határozók közé beszorítsa. E végett ő ezen tárgyakat (kivéve a t-raggal ellátottakat) mint egy új osztályt: az állapothatározók osztályát a többi határozók mellé állítja.

Azonban tartalmilag nem lehetett ezen tárgyakat vagy vonzatokat osztályok szerint kategorisálni, Simonyi tehát kénytelen volt, a külalakot, bizonyos ragokat venni fel beosztási elv gyanánt és így megromtotta a régi tartalom, illetőleg értelem szerinti beosztását.¹⁾ Nem merem kimondani, hogy ezen tárgyak beosztása a határozókhoz egyáltalán lehetetlen; Simonyi beosztása persze oly következtelen, alapja oly hamis, példagyűjteménye oly annyira ellentmond tételeinek, hogy elmélete határozottan tarthatatlannak mondható.

Lássuk az ideidők tanát.

Simonyi itt új elméletet hoz be. Szerinte a jelentő módú igének következő alakjai vannak :

Idők	Folyó cselekv.	Befejezett cselekv.	Beálló cselekv.
Jelen	(most) ir	(most) irt	(most) fog irni
Múlt	ir vala, ira	irt vala	—
Jövő	(majd) ir	(majd) irt	(majd) fog irni.

Itt a mint látni, egész új időekkel van dolgunk. Mert ki nézte volna a *majd*, *most* szócskákat ideidő képzőnek? Mikép okadatolja a *Kis Nyelvtan* ezen meglepő újítást?

81. §. . . . «Holtáig siratni fogja. — Az új ágyban fog aludni. — Soha nyugta nem fog lenni.»

Itt «oly cselekvésről van szó, mely csak épen beáll».

Hogyan értse meg a tanuló, hogy e mondatban: «Az új ágyban fog aludni» az alvás *épen* beáll?

85. §. «Ha valaki ír, aztán leteszi a tollat, akkor azt mondhatja: *most irtam*; azt is mondhatja akkor: *most nem írok többé*, s ha mindjárt könyvet vesz kezébe, egyszersmind hozzá teszi: *most olvasni fogok*. Az első cselekvés jelenleg be van fejezve, a második foly, a harmadik beáll. De mind a három cselekvés a jelenre vonatkozik, s ez ki is van fejezve a *most* szócskával, mert mással nem jelöljük meg az *igénél* a *jelen időt*.»

Előbb, a mint láttuk, azt mondta Simonyi, hogy «az új ágyban

¹⁾ Igaz, hogy Simonyi a példák magyarázataiban megkísérli némiképp e határozókat tartalmilag is összekapcsolni. Ezen magyarázatok azonban — mint azt később látni fogjuk — a legszerencsétlenebb magyarázatok közé tartoznak, melyet komoly magyar tudós valaha írt.

fog aludni» mondatban a cselekvés *épen* beáll; utóbb pedig állítja, hogy csak az esetben vonatkozik a jelenre, csak az esetben áll be a cselekvés, ha a *most* szócskát elébe tesszük.

Ha a cselekvés a jövőben történik, és mi ezt ki akarjuk fejezni, akkor a *majd* szócskát használjuk, mondja a Kis Nyelvtan (90. §.).

Hogy a magyar ember a jelent csupán *most*-tal, «mással nem jelöli», semmikép sem állítható. Tegyük fel, hogy *irok* valóban nem fejezi ki a jelent, mint Simonyi állítja, még akkor is az *épen*, *jelenleg*, *ez időben*, *ez alkalommal*, *ezen perczben* kifejezések ép oly értelem-nuançot adnak, mint a *most*, a mely Simonyi szerint a kizárólagos magyar jelenidő-megjelölés. Hasonlóan vagyunk a *majd* kifejezéssel; ezt is (feltéve, hogy Simonyinak igaza van) a *jövőre*, *később*, *nem sokára*, *azután*, *holnap* stb. kifejezésekkel pótolhatjuk. A *majd* és a *most* belevonása az igeidőkhöz tehát egész haszontalan újítás.

Egyáltalán az egész felosztás túlságos kategorisáló hajlamra mutat; Simonyi minden áron oly székákat akar létrehozni, a hol a hármass felosztás megvan; a határozóknál is így volt, azok is a táblázaton (168. §.) mindig három-három alfajba vannak kategorisálva, úgy mint itt az idők.

Az idők és cselekvések oly módú megkülönböztetése, a milyent a Kis Nyelvtan alkalmaz, a magyarban nincs kimutatva; Simonyi is csak tanítja, de nem bizonyította be sehol.

II.

Az alapvető nyelvtani elméletek mellett a fejtegetések módját és az egyes meghatározásokat kell szemügyre venni. Nehéz egyes példák által képét adni annak a zürzavarnak, mely Simonyi könyvében uralkodik és azt a pongyolaságot jellemezni, melylyel könyvét szerkesztette.

Igen gyakoriak a *Kis Nyelvtanban* azon esetek, a hol a szabály vagy tétel nem egyezik a reá felhozott példával, sőt nem ritkán merően ellentmond neki. Ezen szembeszökő ellenmondások egy már négy kiadásban megjelent iskolakönyvre nézve igen graválók. A sok esetből itt egy jó csomót akarok idézni.

«77. §. *Az ablak megrezzen, mintha erős szél süvöltne.* Itt egyenesen ki van jelente, el van beszélve, hogy az ablak *megrezzen*. Ellenben csak föltételesen van állítva, hogy akkor is úgy *megrezzenne* az ablak, ha erős szél süvöltne.»

Ez bizony a fentebbi mondatban nincs állítva; az legfeljebb következtetés belőle.

102. §. «*Az édes nem mindig hasznos.* Ilyenkor mindig hozzáértünk

valami főnevet, melynek a melléknév csak jelzője; pl. az *édes* e helyett: az *édes ital*».

A példamondat értelme általános: az édes dolog nem mindig hasznos. Nem tudom mért gondolja Simonyi az *ital* szót hozzá. Bizonyára senki se fogja így értelmezni.

104. §. «Kihajtom a libám a rétre. Hajunk tépi, üti hátunk. *Szídja, hogy mért mernek szólni.* Sokszor elmaradhat a tárgyrag, különösen ha a tárgyon birtokos van megjelölve, vagy ha a főnévi igenév a mondat tárgya».

A tanuló itt méltán kérdezheti: hol maradt ki a harmadik példában a tárgyrag? Hisz ott a *tárgy*, az egész kifejezés (öt) maradt ki, nem a *rag*.

105. §. «A névmásokhoz is oda tehetjük a tárgyragot. De a személynévmások a tárgyesetben máskép hangzanak mint az alanyesetben: engem(et), téged(et), őt(et)».

Az ő névmás tárgyesete *őt* is; itt pedig a névmás (ő) nem hangzik másképp mint az alanyesetben.

116. §. «A *hol* kérdésre ezek a rendes ragok: *ban, ben, -n, -nál, -nél.* Személyesen: *bennem*». A *bennemre* nem lehet mindig a *hol* szócskával kérdezni. Pl. *bizik bennem*.

124. §. «*A fogságból királyi méltóságra emelték. — Úttól, bajtól mi nem felünk.* A *fogságból* eredt az új király. *Úttól, bajtól* ered a félelem.» A példa ép az ellenkezőjét mondja: *nem* ered úttól, bajtól! Ugyanabban a §-ban: «A sok éljen végre *jajj* lesz. Az ilyen állapothatározók mind véghatározók. A véghatározást mind olyan szavakkal fejezzük ki, a milyenekkel a *hová kérdésre* felelünk». Simonyi szerint tehát a *jajj* szó e kérdésre: *hová* felel.

A véghatározókra a következő példákat adja elő:

138. §. a) «Úgy örvend a báránycáknak. Mátyást királylyá tették. A párák felhővé válnak. — Itt az a) alatti mondatokban helyhatározói ragok jelölik a véghatározást». E szerint *vá-vé* és *nak, nek* par excellence helyrag volna.

A célhatározóknál ezt olvassuk:

156. §. «*Enni is ad, inni is ad, ágyat is vet.* Nagyon gyakran főnévi igenév fejezi ki a czélt». A példa nem jól választott, enni, inni ezen mondatban nemcsak célhatározó, hanem tárgy. (Ételt is, italt is ad.)

A cselekvő igék magyarázatát így kezdi meg:

201. §. «*A kutya elfárad*; itt a kutyának cselekvéséről van szó: *fárad* cselekvő ige». E példa se szerencsés; *elfáradni* ez nem épen cselekvés, legalább nem mint a cselekvést jelentő igére.

Itt a cselekvő igék fejtegetésénél egy feltűnő ellenmondásra is akadunk. A 200. §. ekkép hangzik: «Ha azt mondjuk, hogy valaki *rer*

vagy hogy *veret*, akkor az ige egyszerűen az alannak cselekvését fejezi ki. Tehát *ver* és *veret* cselekvő igék».

A 202. § ban pedig a következő példát hozza fel: *A király csináltat két ágyat*: itt két cselekvő van: egyik az asztalos, a ki csinálja az ágyat, másik a király, a ki dolgoztatja az asztalost».

Veret, előbb egyszerűen az alannak cselekvését fejezte ki. *Csináltat* ellenben már két alany cselekménye: a királyé meg az asztalosé (?).

Egész érthetetlen előttem az a mód, a melylyel Simonyi a névszóképzést igékből akarja megmagyarázni. Erre ő a következő példát és magyarázatot alkalmazza:

216. §. a) «*Kiván*: *kivánni*, *kivánva*, *kivánván*; *kivánás*, *kivánat*, *kivánalom*, *kivánság*. — *Tud*: *tudomány* (*tudás*). — *Kel*: *kelevény*.

b) *Mul-ik*: *muló*, *mult*, *mulandó*, *mulékony*. — *Nyul-ik*: *nyulánk*. — *Ing*: *ingatag*.

Ezek mind igéktől származott névszók, csakhogy az a) pontban levők magát a *cselekvést* jelentik, ellenben a b) pontban levők a *cselekvőt* jelölik meg».

Tudomány és *kelevény* e szerint kat'exochen cselekvés, *mulékony* pedig cselekvő. Lehetne-e még tapintatlanabb példákat választani? És ilyen kevéssé találó példákból akarja a szerző a tanuló gyermekkel a szabályt levonatni?

Aziker-szavakról azt állítja, hogy értelmük is, hangzásuk is hasonló. Például a *lót-fut* szót említi (241. §.). Hol itt az egyforma hangzás?

A részes határozó (részes tárgy: *-nak*, *-nek*) magyarázatát úgy adja, hogy az «többnyire olyan gondolatot fejez ki, hogy valakinek vagy hasznára vagy kárára történik valami» (299 §.).

Mellőzve azt, hogy e definitió nem áll, megrovandó, hogy a példák is ellentmondanak ezen állításnak. Pld. «Apámnak megmondom».

A 336. §-ban két példa van: mindakettő állítólag két-két főmondat összetétele. A valóságban az első mind a két esetben időhatározói mellékmondat: «*Alig lép be a vízbe* (mellékm.), egyszerre lesorvad róla a húsa. *Alig vitte haza a fiú a vékát* (mellékm.), már a jóféle bátya nyomába kullogott» (336. §.).

A 355. §. hasonlító mondatokat akar felsorolni. Ezeket azonban, mint a feloldásuk (ha visszahelyezzük a főmondatba) mutatja, állapot-határozói mellékmondatoknak kellene mondani. Pld. «Fényesebb volt a hajuk, mint az arany» (feloldva: az arannál).

A jelzői mellékmondatokat ezen példával magyarázza a *Kis Nyelvtan*: „*Örülök annak a hírnek, hogy barátom megjön.*“ Ez szerinte értelmező mellékmondat, mert értelmező jelzöt pótol. Visszahelyezve így hangoznék a mondat: «*Örülök barátom megjövele hírének*», a mellékmondat tehát *főnévi jelző* (és nem értelmező j.) kiemeléséből származott.

Ezek az idézetek, a melyekben a Kis Nyelvtan szabályai és példái nem fedik egymást, már következtetést engednek arra a pongyolaságra, melylyel a könyv össze van állítva. Ha nem is mind egyenlő fontosságú, a tankönyvnel megkívánt pontosság és szabatosság ellen mindannyi vét.

Még inkább megingatja e könyvbe való hitünket a defuitiók gyakori fonáksága vagy helytelen kifejezése. A rosszul választott példákból nem ritkán helytelen tartalmú vagy rosszul kifejezett tantételek következnek.

Definitióinak vizsgálásánál mindenekelőtt szembe ötlük, hogy sokat használja a «gyakran» és «többnyire» kifejezéseket. Ez nem elég szabatos; szabályokat és defuitiókat præcis módon kell meghatározni, nem pedig az esetek majoritására hivatkozni.

Vannak meghatározásai, a hol a tétel első fele nem egyezik a második felével, úgy mint a fentebbi példákban a példa megint ellentmond az egész szabálynak. A 322. §. felosztja a mellékmondato-
kat: «A mellékmondat mindig annyit ér, mint a főmondatnak valamelyik része, tehát annyiféle mellékmondat van, a hányféle mondatrész: alanyi, tárgyi, határozó és jelző mondatok.» Előbb azt mondja, hogy a hány mondatrész, annyi mellékmondat (tehát ötféle); azután négyet sorol föl. Vagy ötöt kellett volna felsorolni (az állítmányi mellékmondattal együtt) vagy a meghatározás elejét máskép adni. (Egész hasonlóan mondja el ezt még egyszer a 44. §-ban.) Közvetlen ezután idéz egy *hogy*-os mellékmondatot és szabály gyanánt elmondja: «A *hogy* kötőszóval kezdődő mondat ugyanazon egy alakban mindenféle mondatrésznek megfelelhet; azért főnévi mondatnak nevezhetjük, mert a főnévnek is az a sajátsága van, hogy mindenféle mondatrész lehet.» Ez nem áll; helyhatározó nem lehet.

Főntebb láttuk, hogy Simonyi egyik meghatározásában csak négy mondatrészlől tud, ámbár előbb ötöt említ. Íme egy példa, a hol ismét csak négyről emlékezik meg — csakhogy itt az állítmány megvan és a jelző hiányzik. A jelző magyarázatánál t. i. ezt olvasuk: «Alanynak, állítmánynak, tárgynak, határozónak, *tehát minden mondatrésznek* lehet olyan része, mely erre a kérdésre felel: milyen vagy hány?»

A sok defuitió közül kiragadok vagy húszat, hogy rajtuk demonstráljam, mily hamisan vagy legalább pædagogiaailag hamisan szokott a Kis Nyelvtan definiálni. A *főnév* szerinte az, a mi mindenféle mondatrész lehet. Az olyan névszó, mely a főnévvel együtt egy mondatrészt tesz, *melleknév*. «Az olyan névszó, mely csak határozó szokott lenni (mint benn, együtt, még, ma) határozó szónak neveztetik.» (48. 49. 50. §.) Mellözve a rossz példát (a *ma* szó főnévnek is használható,

pl. mától holnapig), szabad-e tudományos könyvben ily definitiókat adni? Definitió-e az, ha egy tulajdonságot kiemelünk?

Hasonlóan fonák a névmás meghatározása: «Vannak névszók, melyek magukban csak rámutatást fejeznek ki és valami más névszó helyett szolgálhatnak. Ezek a névmások.» (51. §.). Nem lehet átlátni, mért fejez ki pl. e névmás: *némi* valami rámutatást? Simonyi különben még egyszer definiálja a névmást. Ezen második sem helyes, ámbár ellentmond az elsőnek: «101. §. Néha nincs megnevezve az alany, hanem a főnév helyett más szót használunk, mely csak rá vonatkozik arra a személyre vagy tárgyra: az ilyen szót névmásnak nevezik. Előbb tehát *rámutatott* valamire, most pedig személyre vagy tárgyra *vonatkozik* a névmás.

Hibás a főmondat meghatározása is. A mellékmondat tárgyalása után ezt írja: «Az ilyen mondatot mellékmondatnak nevezik, azt pedig, a mely mellé tartozik, *főmondatnak*.» Hisz a mellékmondat nem pusztán fő-, hanem egy más mellékmondat mellé tartozhatik. (Másodrendű mellékmondat.)

Azt se tartom czélszerűnek, hogy a Kis Nyelvtan a mondatrészek elemzésénél kétféle állítmányt különböztet meg: állítmányt és pusztá állítmányt. Pl. ezen mondatban: *A szorgalmas ember sohasem fél a nyomortól*, ezen kifejezés «sohasem fél a nyomortól» állítmány, «fél» pedig a pusztá állítmány. (45. §.).

A rag mivoltát következőkép akarja a Kis Nyelvtan tanulóival megértetni: «55. §. Az ige mindig állítmány, de az alany is ki van fejezve az igében különféle *hangokkal*. Ezeket a *jeleket* ragoknak hívják.» Mily abstraháló tehetséget tételeznek itt föl a 10 éves gyermektől! A hangok jelek, ezek pedig ragok!

Közvetlen ezután adja a kötő hangzó meghatározását. Az szerinte a tő és rag közt való magánhangzó, «melynek semmi jelentése nincs». Hisz a ragnak sincs jelentése, csak functiója!

A 63. §. fölosztja az *alanyi igeragozás* személyragjait; pedig e szó «alanyi igeragozás» eddig elő sem fordult a könyvben.

A 108. §. mutató névmásokat sorol föl, köztük az *itt* névmást is. A következő paragraphus így hangzik: «Ha valamivel közelebből akarjuk meghatározni a helyzetet, akkor a következő határozó szót használjuk: *benn, belül, künn, kívül* stb.» A *benn* vagy *künn* nem határoz közelebből, hanem csak pontosabban mint az *itt*; ez utóbbi nagyon is közel meghatározás.

Egyszer azt mondja, hogy «az állapothatározó kifejezések olyanok, mint a helyhatározók, melyekkel a *hol* kérdésre felelünk», két levéllel tovább pedig azt olvassuk: «Az állapothatározást és módhatározást többnyire egészen egyenlő alakú szavakkal fejezzük ki és mind a kettőt

egyenlően kérdezhetjük: *hogyan?*» Egyáltalán igen nehéz eligazodni a határozók tanában (123—168. §§.); nem magyarázza különbségüket a helyhatározóktól, és mégis helyhatározói kérdéseket (hol, hová, honnan) vett föl; többnyire azt se magyarázza, milyen állapothatározóról szól: szűkebb vagy tágabb értelemben vettekről stb.

«*Betegsége folytán, betegsége következtében, stb. a törvény értelmében.* Itt az okhatározó a módhatározóval van fölcserélve.» (152). Ez érthetetlen. *Folytán, következtében* tehát módhatározó volna? «*Mulandó — a mulás csak beáll: ez a beálló cselekvés igéje.*» *Mulandó* folyamatos értelmű is. Pl. Minden mulandó.

Az értelmező jelzőre következő példát mond: «Éjfél után óra kettő.» *Kettő* azonban itt állítmány és nem jelző.

A 177. §. közvetlenül egymás mellett ezeket találjuk:

a) A főnévi jelzőnek *sokszor* semmi jele sincsen.

b) *Sokszor* a részes határozó jele *-nek* van hozzátéve.» A két „*sokszor*“ kizárja egymást.

A főnévi igenév lehet a Kis Nyelvtan szerint alany, tárgy és célhatározó; (218. §.). Lehet azonban állítmány is: Mi mind meg fogunk halni.

A mondatbanól egyelőre csak egy példát akarok kiemelni, a mely mutatja, hogy egy meghatározásban hányféle hibát lehet elkövetni.

351. §. *Nincsen olyan bánat, hogy idővel meg ne enyhüljön* stb.

«A véghatározói mellékmondat *rendesen* olyasmit foglal magában, a mi a főmondat cselekvésének következménye; azért hijják következményes mellékmondatnak.»

Ezen három sorban három tévedés van.

Először nem is ide valók a consecutiv mellékmondatok; ezek csak néha alfajai a véghatározói mellékmondatoknak. A következményes mellékmondat külön osztályt képez; Simonyi rendszerébe azonban nem illett ez, tehát erőszakosan ide, a véghatározói mellékmondatokhoz sorolta. Példák következményes mellékmondatokra, melyek nem véghatározói mellékmondatok: Oly nagy a hőség, hogy száz forintot adnék egy pohár vízért. Olyat vágott reá, hogy mindjárt össze-rogyott.

Másodszor hibás a *rendesen* szó. Ez nem definitióba való; különben ellent is mond azon példáknak, melyeket Simonyi a véghatározói mondatok illusztrálására fölhozott. E mellett nem is áll: a véghatározói mondatok többnyire nem következményes mondatok.

Harmadszor a fentidézett példában: «Nincsen olyan bánat, hogy idővel meg ne enyhüljön» egyáltalán nincs következményes mondat.

Itt is tehát azt látjuk, a mit az állapothatározók bírálatában

láttunk: a hamis theoria rosszul van kifejezve és hamis, ellentmondó példákkal van illusztrálva.

III.

Ha azonban mind az eddig felsorolt hiányokat és hibákat mellőzzük is; ha elfogadjuk az alapvető elméletet: a határozók és az igeidők új tanát — pedig ez, a mint láttuk nem állhat meg —; ha nem is fektetünk súlyt sem azon pongyolaságra, mely a példák és a szabályok ellentmondásában tűnik ki, sem azon hiányos definitiókra, melyek igen egyszerű, sok helyt már helyesen meghatározott dolgot is hamisan mondanak el: még akkor is akadnak fejtegetések, melyek a könyv hasznavehetőségébe vetett hitünket nagyon is megingatják. A határozók magyarázatát értem.

Simonyi t. i. nem elégszik meg a határozók osztályozásával és példák felsorolásával, hanem az egyes ragok használatát okadatolni is akarja. Tehát felelni akar a kérdésre: mért használunk az egyik esetben *-ba*, *-be*, a másokban pedig *-ra*, *-re*-ragot stb.?

A magyar nyelvstudomány ezt eddig kielégítően nem bírja magyarázni: különben is szükségtelen egy az I. és II-dik osztálynak szánt tankönyvbe ilyet geneticus módon megfejtetni. Simonyi tehát többet adott mint a mennyit kell és mint a mennyit lehet: tehát fölöslegest is, hamisat is.

Ki tudja mért mondjuk a magyarban «várakozom valakire» és nem más raggal pld. *valakit*? Mért «biztosra veszem és nem biztosba»? Ellenben «tekintetbe» vesz és nem «tekintetre»?

Simonyi mindezt «in usum delphini» meg akarja fejteni. Ő rekonstruálni akarja azon eredeti képet, a mely ezen, ma már elhalványult metaphoráknak lételt adott. Ilyen módon előadja mit képzeltek eredetileg és mit kell képzelnünk, ha valamely határozóhoz *-ra* *-re* és mit ha *-ba* *-be* vagy más rag járúl. Csakhogy az ilyen kitételeket nem lehet mindig határozott metaphorára visszavinni — mert nagy része nem is önállóan gondolt metaphora, hanem (hamis) analogia. Az idők folyamában is némely ige megváltoztatta vonzatát: régen *val*, *velt* vonzott, ma *ba*, *be* ragot, nem mert régen másképp képzeltek az ige cselekvését, hanem mert más-más analogia döntött. Hogy a szerző ezt tekintetbe nem véve, mindenütt ki akarja mutatni, mit képzelünk vagy mit képzeltek eredetileg, midőn ilyen vagy amolyan ragok csatoltak a határozóhoz (ámbr nem képzeltek semmit, hanem az analogia után indultak) — az nyelvészetiileg és pädagogiaailag egyaránt nagy hiba volt, mely a könyv egy nagy részét megrontotta.

Magyarázatai e részben oly valószínűtlenek és erőszakoltak, hogy gyakran a Nagy Szótár hírhedt etymológiáira emlékeztetnek.

Példák a határozók fejtegetésében nagy bőségben találhatók; én itt taláalomra kikapok egy jó csomót.

Simonyi az állapothatározók részletes tárgyalását a képes beszéd megmagyarázásával kezdi meg. «*A hány fej, annyi gondolat.* Az ezredes az ezred feje. Itt a fej kétféle jelentéssel van használva: az első mondatban igazi fejről van szó, de a másodikban csak képzeljük, mintha az ezred test volna.»

Már e kiindulás sem szerencsés. Az első mondatban sincs igazi fejről szó, hanem *pars pro toto*, fejről ember helyett.

«Ugyanazt az egy gondolatot — folytatja később a Kis Nyelvtan — különféle képes beszéddel szoktuk kifejezni.» Például *Perseus emlékezett anyjára*, ezt így is mondhatjuk: *Perseus anyjáról megemlékezett*; *Perseus bizott az istenek segítségében*, ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy *az istennek segítségére bízta magát.* (244 §.).

Erre közvetlen ismétli a két első példát és megegyeszer megerősíti: «mind a két mondatban ugyanaz a gondolat van kifejezve.»

Simonyi itt ismét téved: a két-két mondat nem fedi egymást. Az első mind a két esetben hosszabb ideig tartó cselekvést fejez ki, a második pedig egy ízben történt cselekvést.

A bevezetésnek elvei és példái tehát nem igen válnak be: nézzük a magyarázatokat.

246. *Perseus bizott az istenek segítségében.*

Ezt így magyarázza a Kis Nyelvtan: «Perseus mintegy benne volt az istenek kegyében s *segítségében* s *ott*» (t. i. a *segítségben*) «bízott, biztosnak érezte magát.»

247. «*A hunok megosztottak a zsákmányon.*» Ez «úgy van gondolva, hogy a hunok *rajta ültek* vagy álltak a zsákmányon s úgy osztottak meg rajta.»

Vajjon ki gondolja ezt «úgy»?

249. §. «Ha azt mondjuk, hogy Hunor s Magyar nagy hírben állottak, akkor azt a nagy hírt mintegy szép nagy körnek képzeljük, melyben Hunor s Magyar benne álltak.» Bizony nem úgy képzeljük; különben is a *hírben* ilyenkor helyhatározó volna, ha a hírt «szép nagy körnek képzeljük, melyben bent állnak»; hasonlóan mintha azt mondom: nagy hordóban állottak — hisz ez is szép nagy kör.

Ezt a mondatot: Hunor s Magyar népe nyájokban és legelőkben bővelkedett, — következőkép akarja a K. Ny. a tanulókkal megértetni: Hunor s Magyar népe mintegy *benne volt* a sok nyájban és legelőben.

252. §. *A jó barát osztzik barátja bánatában.* Ezt «úgy kell érteni, hogy az ember *benne van* barátja bánatában s *ott* neki is jut egy rész».

254. §. *Az igaz barátok megosztognak örömeiken és bajaikon.* «Itt -n

az állapot ragja, mert az osztozás úgy van képzelve, hogy mintegy az örömon rajta vannak».

255. §. *Gondolkozik sorsán.* E mondatot úgy lehet magyarázni, hogy mintegy sorsa fölött van és úgy gondolkodik». Simonyi itt egy jegyzetében elmondja, hogy a *csodálkozik valamin* helyett tárggyal is mondjuk *csodál valamit, segít rajta, szánakozik, sajnálkozik rajta* helyett *segíti, szánja, sajnálja*. Ebből is láthatta volna, hogy a *valamin* és *rajta* kifejezés nem határozó, hanem tárgy.

Lássuk azonban tovább a határozók magyarázatait.

258. §. *A falnál is fehérebb lett a királyné.* «Itt a *-nál* rag használatát így magyarázhatni: ha a királyné a falnál áll, vagy ha a falnál tekintjük és összehasonlítjuk vele, akkor ő a fehérebbik».

261. §. «*Bendeguz keményen harczolt Detrével. — Bendeguz kibékült Detrével.* Az első mondatban együtt van Bendeguz Detrével, de ellenségesen; a második mondatban már barátságosan vannak együtt». Igaz, hogy ha Pál pofozkodik Péterrel, akkor ők együtt vannak; hanem hogy ez volna a pofozkodás főjellege, az mégis kétséges. Különben azt is mondjuk: ellenkezik valakivel, tehát *val, vel* raggal élünk, ámbár világosan nem együttlétről van szó.

262. §. «*Ki olajjal bánik, hamar piszkosodik. Nem törődik vele.*» stb.

«Ha azt mondjuk meg, hogy mivel bánik vagy foglalkozik valaki, akkor is a *-rel* ragot használjuk, mert ki mivel bánik, avval együtt kell lennie». Tehát úszással foglalkozom, Sohajtással foglalkozom, annyit tesz, hogy együtt vagyok az úszással, a sohajtással?

263. §. «*Danaé meg volt elégedve fiával. Szerencsétlen ember, a ki sorsával elégedetlen, s a ki nem tudja beérni avval, a mije van.*»

Az első mondat azt jelenti, hogy Danaé meg volt elégedve, ha fiával együtt volt. A többit is így *kell* magyarázni.»

Bizony nem kell, sőt az elsőt sem. Danaé nemcsak akkor volt megelégedve fiával, midőn vele együtt volt, hanem akkor is az lehetett a mondat értelme szerint, midőn fia távol volt tőle. Hátha mondom: «Kelet-India meg van elégedve Angliával», ez annyit tesz, hogy India Angliával egy helyen van? Így forgatja ki a Kis Nyelvtan a legegyszerűbb, a legvilágosabb mondatot értelméből; olyan tartalmat tulajdonít neki, a melyre senki se gondol és oly képeket akar velünk elképzeltetni, melyek merő képtelenségek.

265. §. *Keve vezérlete alatt harczoltak a húnok. A húnok kibékültek Detrével, azon föltétel alatt, hogy szövetségesük lesz.*

«*Vezérlete alatt* van az első mondatban, mert mindig úgy képzeljük, hogy a vezér fölötté áll a seregnek». Mi inkább a sereg élén képzeljük a vezért.

A második mondatot úgy kell érteni, hogy a kibékülés

fölött áll a föltétel, mert olyan fontos a föltétel, hogy mintegy uralkodik a kibékülés fölött».

Így nem csak hogy nem kell, hanem nem is lehet ezt érteni.

Perseusból szép ifjú lett és híres vitéz vált belőle. Eris haragjából nagy háború keletkezett.

«Ha azt mondjuk, hogy Perseusból híres vitéz vált, ezt úgy kell érteni, hogy Perseusban mintegy el volt rejtve egy nagy vitéz (azaz nagy vitézség rejtett benne) s ez a vitéz aztán kivált belőle, megjelent, mikor szükség volt reá».

Magyarázzuk Simonyi szerint a második mondatot: *Eris haragjából nagy háború keletkezett*, ezt tehát Simonyi fentebbi mintája szerint úgy kell érteni, hogy a háború Eris haragjában el volt rejtve.

270. §. *Úgy futott, hogy kifogyott a lélekzetből.* «Azt mondjuk, hogy «kifogyott a lélekzetből», mert azelőtt benne volt a lélekzésben, de a futás által mintegy kijött belőle». Tehát az ember van a lélekzetben, és nem a lélekzet az emberben?

271. §. *Perseus az álomról gondolkodott.* «Ha azt mondjuk, hogy az «álomról gondolkodott», akkor úgy képzeljük, hogy a gondolat mintegy az álomról jött Perseushoz, onnan eredett gondolata».

Ezen magyarázat, ha közelebről megvizsgáljuk, szintén oly fordításnak bizonyul, mint az előbbiek első pillantásra bizonyultak: Ha azt mondom «az álomról gondolkodom», akkor ha már valami homályos képet kötök ezzel össze, inkább úgy képelem, hogy a gondolat belőlem kihat a tárgyra, a melyről gondolkozom, és nem megfordítva.

A 273. §-ban ezt olvassuk: «Ha azt mondjuk, hogy *bűntől tiszta*, ezt úgy is lehet magyarázni, hogy a bűntől távol van s azért tiszta».

Tehát, ha megint azt mondom: *bűntől szennyes*, ez a fentebbi magyarázat szerint annyi, hogy a bűntől távol van s azért — *szennyes*?

284. «Ha azt mondjuk hogy valaki *valami mesterségre tanít* bennünket, ez azt jelenti hogy rá állít bennünket arra a mesterségre, hogy aztán értsük és uralkodjunk rajta.»

E szerint *ivásra tanít* = rá állít az ivásra. 285. §. «*Hajlandó a dologra*, azaz rá hajlik, föléje hajlik s ez által mutatja, hogy vonzódik hozzá, nem idegenkedik tőle. — «Ha azt mondjuk valakiről, hogy *munkára való* vagy *munkára termett*, akkor azt fejezzük ki a véghatározóval, hogy rá léphet a munkára és legyőzheti, uralkodhatik rajta. Ha azt mondjuk hogy valaki *tiszteletre méltó*, ezzel azt mondjuk, hogy megérdemli, hogy fölemeljük arra a magas polczra, melyet tiszteletnek nevezünk.»

Hát ha azt mondom *megvetésre méltó*? Melyik itt az a «magas polcz», melyre az alanyt állítólag felemeljük?

289. «A király bűje örömré változik, azaz megváltozik és föl jut az örömré, örömré végződik.»

Hogy magyarázza majd Simonyi e mondatot: «A király öröme bűra változott»? Feljutott a bűra?

«Ha azt mondjuk, *örvend a báránycsók* ez azt jelenti, hogy a báránycsók felé örül, azaz öröme a báránycsók felé irányul.»

«*Valakire rá fognak valami rosszat*, azaz mintegy oda fogják és rá tartják hogy rá ragadjon és rajta száradjon a rossz hír.»

282. §. «Ha azt mondjuk hogy valami *pénzbe kerül*, ez tulajdonképen annyit tesz, hogy bele megy a pénzbe, azaz hogy neki megy a pénznek és megtámadja. Ép így mondjuk valami dologról, hogy *sok időbe kerül* v. *sok időbe telik*.»

E szerint «A Kis Nyelvtan nyolczvan krajczárba kerül», ez annyit tenne, hogy a Nyelvtan neki megy a nyolczvan krajczárnak és megtámadja!

Félbeszakítom idézeteim sorát: a tudós szerző megérdemli, hogy az ilyenfajta magyarázatok elemzését abba hagyjuk.

Még ha a nyelvtudomány ki is mutatta volna, hogy azon illető kitételek, melyeket Simonyi megmagyarázni akar, valóban oly képekből, oly fogalom-associációkból származnak, mint a minőkből a Kis Nyelvtan levezeti: még akkor se volna szabad az I. és II. osztályban az ilyen nyelvtörténeti magyarázatokkal élni, mert ezek nagyon ellentmondanak a mai nyelvérzéknek és rendes gondolatmenetünknek. Simonyi fejtegetései azonban a tudomány színe előtt se állnak meg: azok a nyelven és észjárásunkon erőszakot tevő szórszálhatogatások. Senki sem képzei az illető kitételeket úgy, a mint Simonyi szerint azokat «*képzeln* kell»; a Kis Nyelvtan naiv gyermek-olvasójának gondolkodását meghamisítja és phantáziáját téves útra tereli. Elmondja: ha ezt és ezt mondjuk, akkor ezt így és így kell képzelnünk; a gyermek természetesen nem így képzelte, de mostantól fogva erőlködni fog a Kis Nyelvtan gondolkodni és képzeln, hiszen ezt «*így kell képzelnünk*»!

Simonyi igen fiatal volt, midőn ezen egészen új módszerrel dolgozott és egészen új alapokon nyugvó magyar nyelvtant írta. Tagadhatatlan, hogy ő nem bírt feladatával. Ha azonban Kis Nyelvtanát új elméleteire és új magyarázataira nézve egyaránt sikertelennek tartjuk is, még is őt gondolom annak, a kitől — ha most, szélesebb tudományával, érettebb elmélettel, nagyobb gonddal és pontossággal hozzálát — valóban jó iskolai magyar nyelvtant várhatunk. Csakhogy ennek a jó nyelvtannak egészen új *könyvnek* kellene lennie, mert eddigi alakjában a Kis Nyelvtan iskolákra nézve egyáltalán hasznavehetetlen.

HAZAI IRODALOM.

מַסְכִּיל סִיר יֵדִידוֹת Maszkil sir jedhidhâth. *Örömköltevény-ének, Rudolf és Stefinia* ő fenségeik egybekelése alkalmából és tiszteletökre, írta *Wolf József*, kalocsai rabbi.

Hogy e költeménynek mind külalakját, mind tartalmát a Philologiai Közlöny t. olvasóival megismertethessem s hogy helyeslő vagy a mennyiben szükséges, helylyel-közzel megrovó észrevételeimet tehessem: czélszerűnek tartom azt előbb egész terjedelmében hűen, szabatosan lefordítani.

Örömköltevény-ének. [Czím].

Hymnus-Ima. [Prolog.]

A trónörökös Rudolfnak, Urunk és Királyunk Ferencz József Fiának egybekelése és szívöröme napján.

A virágzó liliommal [(vagy rózsával), szóról szóra: cum germine lilii, mert פֵּרַח (perach) = germen, a. r. פָּרַח (parach) v. ö. arabban فَرِحَ fariḥ A, If. fáraḥ 1. ruhig, und ohne Furcht sein, 2. Junge bekommen, Schösslinge treiben (beschnittener Baum); innen فَرِحון farḥon, f. ṣ = Thierjunges, junge Pflanzen, Keim, Schössling, Baumtrieb, lásd *Wahrmund* Handw. Arabisch-Deutsch II. S. 397], Stefániával, Lipót, belga király leányával, József főherczeg nádornak unokájával.

* * *

[Maga a költemény.]

1. Szívem fenkölt szavakban áradoz (רַחַס, rachas, tulaj-

donképen = ebullivit fons, mint az arabban az V. Form. تَرَحَّشَ = tarāḥḥasa = sich bewegen és a VIII. Form. = bewegt, erschüttert werden, v. ö. *Wahrmund* id. mű I, 747. l.), és én költeményemet (munkámat) Rudolfnak, a jeles férfiúnak, a *Király* fiának szentelem (a héberben אוֹמַר, omer particip. pro præs. = mondom).

2. És felemelem szemeimet ég felé, hogy a *Király* trónutódjára áldást, szerencsét és dicsőséget (רִמַת קֵרֶן = rómath kēren, a fény emelkedését) lekönyörögjem.

3. Milliók közül kiválasztott (avagy fölmagasztalt), az egész ország gyönyörűsége, szép ága a *Király* várkertjének. (בֵּיתָן bitħan tulajdonkép = nagy ház, ettől: בַּיִת = ház).

4. Csak szerencse (טוֹב = tobh, jó, jólét) és kegy kísérjek őt dicső arájával (רַעִיָה = re'ith, tulajd. = társnő) József nádornak, a *Király* nagybátyjának sarjával.

5. Soha meg nem szünő örömmé legyen egybekelésének

napja neki és mindannyiunknak, kik a *Király* jólétét kívánjuk (előmozdítjuk).

6. Istennek képe ragyogjon reá és adjon békét (üdvöt) neki és Atyjának, a mi Atyánknak Ferencz Józsefnek, a *Királynak*.

* * *

7. Az igazság (vagy kegyesség, mert צדקה [czidhkah] mindkettőt jelent) napja, — a kinek szárnyai alatt üdv vagyon — ragyogjon Stefánia, a Sulamit fölött, a ki *Királynővé* van hivatva.

8. Mielőtt imádkoznék (t. i. Stefánia), teljesítse Isten az ő irgalmasságában minden vágyait, azon naptól kezdve, melyen bevezettetik a Király és *Királyné* lakába.

9. A legkésőbb korig (ősz korig) virágozzék mint a rózsa egy királynő alakjával és arcának méltóságával.

10. Dicső s legszilárdabb szegletköve legyen a kormányzásnak egy *Királynő* fényében és dicsőségében.

11. A szeretett házaspár és az ország gyermekei (népei) közötti szeretet koszorúzza meg a dicsőket, a Király fiát és egy királynő (a belga) leányát.

12. Kérlek Jehova, kegyeskedjél megáldani (a héber syntaxis szerint: kegyeskedjél és áldd meg; הוֹאֵל הַיְיָ hoàl, hip. par. ettől אֵלֵּי־יְהוָה jaèl) a dicső királyi ivadékokat, egy Király és *Királynő* minden jeleségeivel.

13. Üdvüket (eszközöld) és minden kívánságukat teljesítsd az ő örömeikre és szülőiknek, a Királynak és *Királynénak* szív-örömére.

14. Add zálogát az egész dicső Habsburg-család boldogságának és ne hiányozzék törzsében soha Király és *Királyné*.

A mint a dolgozat eredeti, héber szövegében szépen feltűntetve látható, a költeménynek — a cím- és a két sorból álló prolog után — kezdő betűi *Rudolf és Stefánia* ő Fenségeik becses *nevét* adják (acrostichon); az egyes verssorok végszavai pedig מֶלֶךְ (mélek, király), illetve מַלְכָּה (málkah, királynő vagy királyné) szókra irányulnak olyképen, hogy az egyes verssorokban foglalt önálló mondatokat mindig a מֶלֶךְ (mélek), illetve מַלְכָּה (málkah) szó fejezi be majd önmagában, majd a névelővel, majd pedig valamely viszonyszóval (anagramma).

Kár, hogy a fordításban az acrostichont épenséggel nem lehetett feltüntetni; az anagramma is, nyelvünknek a hébertől egészen különböző szórendje miatt, csak alig, a németben vagy latinban mégis inkább lenne érezhető.

Észrevételek.

A) A költemény címe מַשְׁכִּיל (*maszkil*) véleményem szerint nem felel meg egészen tartalmának; mert מַשְׁכִּיל (*maszkil*) a. r.

שִׁבְלֵי (*szakhal*) tulajdonképen tankölteményt (carmen didacticum) jelent, miként a zsoltárok között is csak azok czímeztek így, melyek egészben vagy részben didactikus tartalmúak. Mindennek daczára mégsem kifogásolom erősen, hogy Wolf úr e költeményét *maszkil*nek czímezte; minthogy az arabban is شَعْرٌ (*se'ron*) habár tulajdonképen csak tanítást, doctrinát jelent, mégis gyakran bármily költeményről elmondatik. S ha a *maszkil* egészen elvetendő volna is, kipótolja hibáját rabbink az által, hogy mindjárt utána teszi שִׁירֵי (*sir*) = ének, (olyan ének, melyet a יְדִירוּת [jedhídhûth] közelebbről meghatároz).

B) Azonban a יְדִירוּת (jedhídhûth) sem egészen talál; fordítsuk azt a *sir*-rel összekötve akár így: Liebesgesang, akár pedig így: Freudenge-ang. Szerző ugyanis költeményében sem a boldog pár közti szerelmi viszonyt (habár a 7-ik versben Stefaniát Sulamitnak nevezi, v. ö. Énekek Énekében a *Salamon és Sulamit* viszony leírását), sem azon örömet, melyet ez ünnepély alkalmával ő és mi is őszintén érzünk, nem írja le *első sorban és főképen*; hanem, mint az alábbi czím תְּפִלֵּה (tefillah) elárulja, *hymnust* zengedez és hő *imát* rebeg az egybekeltek s az egész dicső Habsburg-család boldogságáért.

C) A mi a dolgozatot mint *költeményt* illeti, alig hiszem, hogy azt e czím tökéletesen megillessen. Nem keresek ugyan e műben rimet vagy metrumot, de igenis keresek *rhythmust, zeugmatiséget*, ezt azonban csak kevés helyütt találok Wolf úr költeményében. Miért is nem hiszem, hogy csalódom, ha az egész dolgozatot az acrostichon és anagramma szép s nehéz keretébe szoritott (mintegy kötött) *szép prózának* nyilvánítom, melyet a válogatott s gyakran szentírási szavak, kifejezések, hasonlatok, a változatos szép költői gondolatok a megkívánt rhythmus és egyéb kellékek hiányában is csaknem a költemény magasára emelnek.

Kimondhatlanul emelkedett volna Wolf úr munkálata, ha legalább a héber költészetben lényeges, úgynevezett *parallelismus membrorum*-ot, a tagok egyenközűsítését el nem hanyagolja vala.

D) Ugyane sorban, a trónörökös kifejezésére יָרֵשׁ עֵצֶר = (jóres éczer)-t használ szerző. Ezért nagyon meg kell őt dicsérnem s a sz. írásban való jártasságát különösen ki kell emelnem; mert jóres 'éczer ἄπαξ λεγόμενον, csak egyszer fordul elő a sz. írásban Birák 18, 7, a mit a Vulgata, meg utána Tárkányi is szabadon fordítottak így: «magnarum opum», illetve «nagy gazdagságban el». Jóres participiuma e tőnek יָרֵשׁ (jarás) = 1. cepit, 2. possedit, 3. hæreditate accepit. עֵצֶר ('éczer) pedig nomen segolatum ettől עֵצָר (áczár) = 1. clausit (eredetileg: circumdedit, circumvallavit, v. ö. a rokonygököket héberben, arabban, syrban, chaldban); 2. cohibuit, detinuit aliquem alicubi, 3. coërcuit imperio, imperavit. Éczér e szerint, különösen az idézett helyen Bir. 18, 7 és e költemény szövegében = imperium, hatalom, uralkodás. Ámbár tehát

ירש (jarás) annyit is jelent, mint *possedit*, mégis éczerral összekötve nem azt jelzi, a ki gazdagsággal, hanem azt, a ki hatalommal bír, qui habet potestatem, imperium, qui imperat, regnat, uralkodik. És ezen értelemben (hatalmas) veendő a jóres éczera a Bir. 18, 17. v.-ben annál is inkább, mert azt a contextus és az egész verssor tartalma is erősen kívánják. S minthogy, mint láttuk, a ירש (jarás) annyit is jelent, mint *hæreditate accepit*, a partic. ירש (jóres) עצר (éczera)-rel összekötve nagyon szépen jelenti a *trónörökös*t, den Thronfolger, a ki elődjét a hatalomban, az uralkodásban követi, annak örököse.

E) Magának a költeménynek első verse rachás stb., szóról szóra a 45. zsolt. 2. versből (Vulg. (44, 2) van kivéve, azon különbséggel, hogy a zsolttárban מעשי (maászai, opera mea) áll, Wolfnál pedig מעשי (maászi, opus meum); s hogy ott «eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi», Wolfnál . . . dico . . . *Rudolfo* van. A hozzászótt אמר המודות (is chamudhóth), a kedves férfiúnak pedig Dániel 9, 23-ban olvasható. (Vulg.: vir desideriorum, rosszúl, inkább vir deliciarum, vir carus). Mindez szerzőnek a héber sz. írásban való jártasságáról tanuskodik.

F) A 3. v.-ben e szót: נוף (nof) ily értelemben veszi szerző: ág, sarj vagy más hasonló értelemben: virág stb., mert ezt kívánja a contextus, a következő képlet מנתה ביתן (migganath bithan), a kastély-kertből. Ámde e szónak: נוף (nof) ily jelentése tudtommal nincs. A birtokomban lévő minden szótárt, mintegy nyolczat megtekintettem: נוף (nof)-nak W. úr által képzelt vagy a költemény szövegébe megkivánt jelentéséről egyik sem emlékezik meg. Megnéztem a héber szentírásban mindazon helyeket, hol נוף (nof) vagy az ugyanazon töből származó נפה (nafah) előfordúl, s sem a contextus, sem a parallel helyek nem türik נוף (nof)-nak jelzett jelentését. Összehasonlítottam a נוף (nuf) töt, melyből נוף (nof) származik a héber rokonygökökkel, megvizsgáltam a többi szémi nyelveket és meggyőződtem, hogy úgy a tönek, mint a deverbal főnévnek egészen más jelentései vannak, mint melyek W. úr költeményébe, e versbe beillenének.

Mivel tehát nincs *nof*-nak olyan jelentése, mely ezzel: מנתה ביתן migganath bithan, a «várkertből» összefüggjön: az egész kitételt hibáztatnom kell.

G) A 7-ik vers homályos és értelmetlen. «Az igazság (v. kegyelem) napja — az ő szárnyai alatt az üdv (gyógyulás) — ragyogjon Stefánia, a Sulam't fölött». Minek vagy kinek szárnyai alatt van az üdv? az igazság napjának? vagy Stefániának? *Grammaticæ* lehetne ugyan e nőnemű suffixummal ellátott szót בכנפיה (bekhanpéha) a שמש (sémés)-re, a napra vonatkoztatni; mert שמש (sémés) gen. comm. lehet hímnemű is, nőnemű is. De akkor a מרפה (vemárpe) helyett אשר מרפה (ásér márpe)-nek kellene állania, vagy a mi szintén szabad אשר (ásér) nélkül, de a syntaxis

szabályai szerint minden esetre a vāv conjunctio elhagyásával. A syntaxis szabályai ellen vétéstől is eltekintve, ha a **בְּכַנְפֵיהָ** (be-*khanpéha*)-t a **שִׁמְשׁ** (sémes)-re vonatkoztatjuk, az értelem homályos marad, — mert a napnak nem lévén (még metaphoricé sem) szárnyai, nem mondhatjuk, hogy «melynek szárnyai alatt üdv vagyon», hacsak a **כַּנָף** (*kānaf*)-nak magának nem adunk átvitt értelmet, pl. ezt: *ótalom*, mint a zsolt. 17, 8-ban, hogy legyen: melynek (t. i. az igazság napjának) ótalmában üdv vagyon. Habár a szófüzési hibák így sem tűnnek el, ez volna mégis leghelyesebb értelmezés, helyesebb s kevesebb hibára valló, mint ha a **בְּכַנְפֵיהָ** (be-*khanpéha*)-t Stefániára vonatkoztatnók; minthogy így a még nagyobb szófüzési hibákon kívül, bármily jelentést adjunk a **כַּנָף** (*khanaf*)-nak, a tárgyi hiba, az érthetlenség s az erőszakos beszövé is jobban sért, jobban szembetűnő. Pedig úgy látszik, hogy szerző a **בְּכַנְפֵיהָ** (be-*khanpéha*) t nem a **שִׁמְשׁ** (sémes)-re, hanem Stefániára vonatkoztatja; mert — habár **שִׁמְשׁ** (sémes), mint már mondók, tetszés szerint hím- és nőneműnek vehető — ő azt itt. mint a hím-nemű praeformativummal bíró **יִזְרַח** (*jizrach*), (nőnemű **תִּזְרַח** = *tizrach*) mutatja, hím-neműnek vette: miért is a nőnemű suffixummal bíró **בְּכַנְפֵיהָ** (be-*khanpéha*)-t, ha csak *köetkezetlennek* nem akar tartatni, nem vonatkoztathatta **שִׁמְשׁ** (sémes)-re.

H) A 10-dik versben a **פַּנְתַּי יְקָרָה** ismét nehézséget okoz, a mennyiben a vocalisatio és pontozás hiányában kétséges, vajjon **יְקָרָה** *ige* gyanánt vétetik-e (II. aurist. Form. Kal. ettől **קָרָה** karáh) vagy pedig *melléknév* gyanánt, hibásan e h. **יְקָרָה** (*jekaráh*) hím-n. **יָקָר** (*jakár*) = *gravis* (a. m. **כַּבֵּד** = *kabhedh*), de csak metaphoricé de moribus: pretiosus, pl. a kövekről: **אֲבֵן יְקָרָה** (*ëben jekaráh*), egyes sz. sensu collectivo = *becses kövek, gyöngyök*, l. 1. Kir. 10, 2 10, 11; továbbá az építkezésnél használatos nevezetesebb kövekről, különösen a négyszögletesekről, pl. 2. Krón. 3, 7, többször **אֲבֵנֵי יְקָרָה** (*ábanim jekaróth*) l. 1. Kir. 5, 31; 7, 9 sk. és más hasonló értelemmel, milyenekkel az alább, a 12-dik versben előforduló **יָקִיר** (*jakír*) is bír.

Ha szerző a **יְקָרָה** *ige* gyanánt veszi, hogy legyen **פַּנְתַּי יְקָרָה** (*pinnath jikrath*) = *szegletkővé* legyen (t. i. Stefánia), három hibát követ el: először is a nőnemű praeformativum helyett hím-neműt használ (**ה** helyett **ת**-t), azután a vég **ה** h helyett **ת** th-t ír, végül pleonasmusba esik, mert mindjárt következik **תִּהְיֶה** (*tiljeh*) = *legyen*.

Valószínűbb tehát, hogy a **יְקָרָה** *melléknévül* vétetik, ez értelemben: erős, szilárd, dicső szegletkő = *ein wohlbewährter Eckstein*: de akkor is a vég **ת** *thav* helyett **ה** *hat* kellett volna írnia, mert e *melléknév* in stato absoluto, mint itt = **יְקָרָה** (*jekaráh*).

Maga a **פַּנְתַּי** *pinnath* is hibás, e h. **פִּנְהַי** *pinnah*; mert hasonlóképen nem áll in st. constr., hanem absol.; azonfölül *pinnah* sem jelent magában szegletkövet, mint szerző értetni kívánja, hanem

csak szegletet, angulus-t v. ö. Példab. 7, 8, 12; 21, 9; a szegletkő, lapis angularis = **סֵבֵן פִּנְנָה** (ëben pinnah).

I) Szerző az első hat versben (Rudolf kezdőbetűi alatt) leginkább Rudolfról emlékezik meg, a 7-dik verstől pedig (Stefánia nevének kezdő betűi alatt) leginkább Stefaniáról; miként azonban fönt a 4-ik verstől a 6-dikig, úgy itt is a 11-dik verstől az utolsóig igen szépen arányosan mindkét fenséget együtt dicsőíti, mindketőre kerí Isten áldását.

K) A 11-ik versben bajos eligazodni e szón: **נִשְׂזִין** (neszûin). A szeretetről van szó, arról, hogy a két jegyes közötti, valamint köztük és az ország népei közti szeretet koszorúzza, koronázza meg azt, a mit **נִשְׂזִין** (neszûin) jelent. Már most vehetjük e szót először *birtok-viszonyban* (in stat. const.) a **בֵּן הַמֶּלֶךְ בַּת מַלְכָּה** (ben-hammélekh) és (bath-málkah), a királyfi és királyleányhoz, hogy legyen az értelem: a szeretet koszorúzza meg a Király fiának és egy Királynő (belga) leányának **נִשְׂזִין** (neszûin)-ját. Vagy vehetjük e szót *in st. absol.*, úgy, hogy a következő ben-hammélekh és bath-hammálkah appositiók legyenek. Az első esetben a **נִשְׂזִין** (neszûin) főnév volna, a másik esetben pedig, vagyis ha neszûin *in st. abs.* áll, lehetne főnév is, participium is, mindig e tőtől **נִשָּׂא** (naszá). Ámde, különösen az első esetben. az egész constructio hibás, az eszmemenet érthetetlen; mert bárhonnan származtassuk is e szót **נִשְׂזִין** (neszûin), akár **נִשָּׂא** (naszá)-tól, vagy **שׂוּזָא** (szû' szavà)-tól (ez utóbbi tő plane nem is jöhet szóba, mert = malus, iniquus fuit), és bárhogyan származtassuk, nem adhatunk neki oly jelentést, mely e birtokviszonyban, tehát ez összefüggésben értelmes volna, mely Rudolfnak és Stefániának képezvén birtokát, a szeretet által megkoszorúztathatnék; azután nem is létezik ily alakú főnév **נִשְׂזִין** (neszûin) sem egyesben, sem többesben, hacsak a fönnebb felhozott **נִשְׂזִינָה** (neszûäh)-t nem tartjuk e szó egyesének; de az először, mint láttuk, mást jelent mint a mit W. úr gondolhatott, másodsor pedig, mivel nőnemű, — habár tudom, hogy vannak főnevek, melyek bár nőneműek, többesben hímnemű ragot vesznek fel, de e szó nincs közöttük — még azon eshetőség sem merülhet föl, hogy tán a neszûin ennek chald- vagy syzr-szerű többese lenne (chaldaismus, syriasmus). A költemény e szavának: neszûin tehát szerény véleményem szerint, mint főnévnek *in st. const.* semmi értelme, semmi létjoga nincs.

Nézzük a másik főforogható esetet, hogy e szó talán mint participium *in st. absol. plurali* áll ugyanazon **נִשָּׂא** (naszá) tőből, úgy, hogy a rákövetkező ben-hammélekh és bath-hammálkah *appositiók* (Beifügung). Így a neszûinnek (de csakis az accusativusban lehetne helyes — ha tán a szerző által nem is szándékolt — értelmet adni így: «a szeretet koszorúzza meg a magasakat (dicsőket t. i. Rudolfort és Stefániát) a Király fiát és egy Királynő leányát.» Itt csak azt kívánnám akkor megjegyezni, hogy szerző-

nek a chaldaismust mindenképen el kellett volna kerülnie s ha az utóbbi (a st. abs.) áll, a neszűnnak *articulust* kellett volna adnia.

Nehogy hosszúra terjedjen kritikám, csak rövid vonásokban s csakis azon megjegyzéseket tettem, melyeket részint, hogy a mű értéke s szerzőnek érdemei feltűnjenek, részint hogy a csekély véleményem szerinti hibák is megismertessenek, okvetlenül megemlítenem kellett. S habár több s különféle hiányokra kelle mutatnom e műben, azok mítsem vonnak le szerző érdemeiből s a mű belértékéből. Mai napság, midőn a héber nyelv nem élő nyelv többé, s midőn már csak nagyon kevesen és csak alig kultiválják azt: ily nehéz formához kötött heber dolgozatban a jelzett hibák csaknem elenyésznek.

Mert nem közönséges dolog az, hogy Isráél egy ivadéka Krisztus után 19 századdal mosesi stýlben, ó-testamentomi frázisokkal és gondolatokkal modern alakú és modern alkalmi költeményt ír, melynek úgy tartalma, a mély s változatos eszmék, mint meglepőleg új s eredeti alakja, az acrostichon és az anagramma, egyaránt oly nagyszerűek, szépek és kedvesek, hogy önkényt elragadják az olvasót s a különben az irodalom és a tudomány terén ismeretlen nevű szerzőnek a héber nyelvben és az ó-szövetségi sz. írásban való jártasságát még szigorú ítesz előtt is előkelő fényben ragyogtatják és fáradságának méltó elismerést szereznek.

Dr. KANYORSZKY GYÖRGY.

Martialis III. 14.

Hispaniából gyomra-korgó Tuccius
Rómába útazik vala.
Útközben éri őt a sportulák hire :
Pons Mulviusnál visszatér.

Ford. P. T. E.

Anthol. Pal. V. 32.

Úgy téssz mint a virágszerető méhecske, Melissa !
Mindenből látom s jól az eszembe veszem.
A mikoron csókolsz, csupa mézet nyujtanak ajkid,
S megszúrsz fülánkkal kérve a végin a díjt.

Ford. P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Jordanis Romana et Getica recensuit Theodorus Mommsen. (Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum tomi V. pars prior.) Berolini apud Weidmannos. MDCCCLXXXII. 4-o. pp. LXXIV és 200. Ára 8 márka.

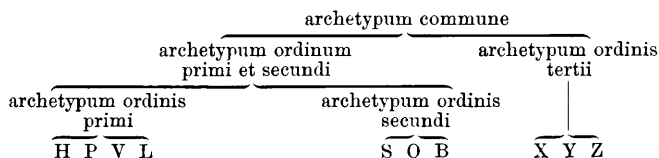
Jordanes két művének ezen új kiadását, melynek megjelenését azon szerencsétlenség késlelte, mely Mommsent nem rég érte (leégett a háza könyvtárának s irományainak egy nagy részével), a tudományos világ már régen várta. *Mit mehr als Ungeduld, mit einer Art von Verzweiflung warten wir seit wenigstens zwanzig Jahren auf die neue Ausgabe des Jordanis*, így nyilatkozott Waitz ezelőtt húsz évvel, midőn Clossnak közkezen forgó kiadása megjelent. A nem rég megjelent Holder-féle kiadás (Tübinga 1882) ép úgy nem felelhetett még a Waitz által kifejezett kívánalmaknak, mint annak idejében a Closs-féle. A nehézség, mely e gót író kiadásával járt, különösen a szöveg minőségéből eredt; mert Jordanes, mint barbár származású ember, nem bírta a latin nyelvet annyira, mint a hogyan csak középszerű íróhoz is illett volna; és épen a Mommsen kiadása mutatja, hogy műveinek szövege, nem a másolók hibája folytán annyira hibás, habár nyilván való dolog, hogy ezek is rontották a szöveget. Épen a legjobb kéziratokat, melyekben mind a *Romana*, mind a *Getica* megvannak, alig vagy épen nem ismerték.

A kritikai apparatus, melyet Mommsen e kiadásnál használt, igen terjedelmes, és ezen felől a leghivatottabb szakférfiú kezeli. Mommsen maga nem lett volna képes mind ezen kéziratokat collationálni, melyek a bevezetés 45—70-ik lapján fel vannak sorolva, kritikailag rendezve és méltatva; csak több más tudósnak, mint *Pertz*, *Nissen*, *Niese*, és különösen *Bethmann* közreműködése tette Mommsennek ama kritikai apparatus összeállítását lehetővé.

A kéziratokat három osztályba foglalja össze. Az első osztályba azok tartoznak, melyekben mind a *Romana* mind a *Getica* szövege megvan; ilyenek a Heidelbergensis (H), a Vaticanus Palatinus 920 (P), a Valenciennensis (V), a Florentinus Laurentianus (L), a Mediolanensis Ambrosianus (A) és sok más kevésbé fontosak. A második osztályba soroztatnak olyan kéziratok, melyekben régen ugyan megvolt a *Romana*, de most már hiányzik belőle; ide tartozik azon kézirat is, melyet Paulus Diaconus a longabardok történetében felhasznált, illetőleg kivonatolt (a mit mások is tettek). E csoport legjelesebb kéziratai a Vaticanus Ottobonianus n. 1346 (O) és a Breslaviensis Rehdigerenus n. 106. (B), mely utóbbihoz hasonlót használt Peutinger is, 1515-ben a *Getica* első kiadásában. A harmadik osztály kéziratai csak is a *Getica* szövegét

tartal'mazzák és az által tűnnek ki, hogy igen hosszadalmas címét adnak e műnek. Az ú. n. Excerpta Duacensián kívül a harmadik osztályba tartozik a codex Atrebatensis (Z), mely ugyan elveszett, de egy collatiója megvan Rosweid kezétől; továbbá a Cantabrigiensis (X) és a Berolinensis Lat. fol. 359 (Y).

Ezen kéziratokat rokonsági viszonyát következőleg tünteti föl Mommsen:

A

Ezen kéziratok között legelső helyen áll a Heidelbergensis (H), melyet Mommsen az orthographia tekintetében is zsinórmértékül vett; de miután ennek eleje és vége csonka (azaz a *Romana* kezdete és a *Getica* vége hiányzik belőle), mellette a Palatinust (P) használta úgy, hogy vagy a szövegben azt adta vagy legalább annak lectióit a jegyzetekben teljesen kinyomatta. Ezen eljárás következtében e kiadás szövege annyira lényegesen eltér a régebbi kiadások szövegétől, hogy, ha erről csak félig-meddig kimerítő képet akarnék adni, igen sok helyet kellene ez ismertetéssel igénybe venni; azért csak néhány példa felemeltetésére szorítkozom.

Így mindjárt a *Getica* bevezetésében Holdernél áll: *de origine actibusque Getarum*, Mommsennél *de origine actusque Getarum*; a 50. fej.-ben eddig *Nedad* volt azon folyó neve, mely mellett Ellac, Attila fia elesett, Mommsennél *Nedaot* olvasunk; ugyanezen fejezet végén *Sacromonticii* és *Fossaticii* azon húnok nevei, kik a rómaiaknak meghódoltak, Mommsennél *Sacromontisii* és *Fossatisii*. Legjobb áttekintést ad e tekintetben a harmadik, *Orthographica* című index, melyből láthatjuk, hogy Jordanes pl. az *ae* és *e*-t igen sokszor egymással felcserélte p. o. *sepulturae* helyett *saepulturae*; hogy *b* és *v* hasonlóan egymást helyettesítik: *explanabimus* h. *explanavimus*, épúgy *d* és *t*: *inquit* h. *inquit*; hogy *h* igen sokszor elmaradt; *distrahit* h. *distrarit*; hogy *spectaculum* h. *expectaculum*, *spoliatam* h. *expoliatam*, *historia* h. *storia* állt. Jordanes nyelvezetének hibásságát különösen ezen index tünteti fel, és ha már az elébbeni kiadások igen rossz stílistának tüntették fel Jordanest, ezen új kiadás még azon kevés becsületet is levonja róla, a mi eddig rajta volt, mert kimutatja, hogy a rengeteg orthographiai és nyelvtani tévedés nem a másolók hibájából, hanem Jordanes kezétől erednek. Ez utóbbiakat, a nyelvtani hibákat is összeállította Mommsen a negyedik Index-

ben *Lexica et Grammatica* cím alatt. Különösen azt az egy pontot akarom ebből kiemelni, hogy Jordanes nem tudott különbséget tenni *accusativus* és *ablativus* között, a mit többek között azon számos eset mutat, a melyben *Ablativi absoluti* helyett *accusativi absoluti* alkalmaz, a mit p. o. a Holderféle kiadás csaknem mindenütt elsimit.

Nem kevésbé fontos a bevezetés azon része, mely az író nevével, személyével és műveivel foglalkozik (p. V—XV). Hogy Mommsen sem *Jornandes*-nek, sem *Jordanis*-nek, hanem *Jordanes*-nek nevezi, csak röviden emlitem; bővebben kell szólnom azon adatokról, melyek Jordanes életére vonatkoznak. Mommsen nem tartja őt azonosnak azon Jordanessel, ki a. 551 mint Kroton püspöke említettetik, sem azon Vigiliust, kinek a *Romanat* ajánlotta, nem tartja azonosnak Vigilius pápával, mert Jordanes, a maga vallomása szerint, csak egyszerű szerzetes volt, és mint ilyen nem nevezhette őt *frater*-nek. E szerint arról sem lehet szó, hogy Jordanes Vigiliust Konstantinápolyba és Chalcedonba elkísérte, sem arról, hogy művét (*Getica*) a keletrómai birodalom fővárosában írta. Ő moesogót volt, és Mommsen, mint hiszem, alaposan kimutatja, hogy Moesiában írta műveit 551-ben; mert Jordanes leginkább ismeri azon tartományokat, melyek Moesiát környékezik; minél távolabban eső vidékről szól, annál kevesebbet említ róla. Mommsen véleménye szerint vagy *Tomiban* vagy *Marcianopolisban* élt.

Igen érdekes mind a *Romana*, mind a *Getica* tartalmának rövid átnézete, melyet pp. XVI—XX olvashatunk, valamint azon chronologiai számítás a XX. és XXI. lapon, melynek célja megmagyarázni, hogy milyen adatok alapján állíthatta Jordanes (*Get.* 60 fej.), hogy a gót birodalom 2030 évig fennállott; Mommsen e kérdés fejtegetésében Gutschmid nyomdokain halad.

A bevezetés igen terjedelmes része foglalkozik azon kimutatással, hogy Jordanes minő forrásokat használt két műve kidolgozásánál. Mommsen először a *Romana* forrásait sorolja fel, és kimutatja hogy J. Florus mellett különösen Rufius Festust és Hieronymust írta ki, és valószínűnek tartja, hogy ez a *plagiator* a látszat kedvéért idézett oly írókat, kiknek műveit nem is látta, mint pl. Jamblichust; további forrásai: Eutropius Victor (epitome), Orosius, egy Chronicon Alexandrinum, egy libellus de origine Romae, Marcellinus Comes és a *Getica*. Nagy érdeme van Mommsennek abban, hogy nem csak fejezetenként és mondatonként kimutatja, mit honnan irt ki Jordanes, hanem hogy a szöveg szélén a *Romanan* végig meg is jegyzi ezt, úgy hogy a ki e szöveget olvassa, minden adatnál rögtön látja, mely író szolgált Jordanisnek kútfőül, s ezt annál pontosabban, mert a szöveg alatt emez íróknak a Jordanesétől eltérő szövege olvasható.

Ép oly gondossággal foglalkozik Mommsen (XXX—XLIV) azon

írókkal, kiket Jordanes a *Geticabau* idéz; ezeknek száma összesen huszonnégy, kik között természetesen Cassiodorius áll első helyen. Ūgy áll a dolog, hogy ama számos író közül, kiknek nevét Jordanes mintegy tudományossága bizonyítékául idézi, alig egy-kettőt ismert igazán, hanem a kiket említ, azokat Cassiodorius nyomán idézi: *«quidquid venit a Prisco, Dione altero utro (t. i. Cassius Dio és Dio Chrysostomus) Strabone, Ptoleameo, mihi est Cassiodorii, id ipsum pervenit ad Ammianum et Ablabium et si qui similes sunt item ad ea quae cum horum excerptis ita coniuncta sunt ut inde divelli nequeant; quibus originibus non solum melior, sed etiam longe maior pars libelli Getici continetur.* E szerint J. Pompeius Trogus eredeti művét, (nem Iustinus kivonatát), Vergilius, Livius, Pomponius Mela, Lucanus, Cornelius Tacitus, Dictys, Solimus, Dexippus és több más írók műveit nem ismerte, sem azon térképet nem látta, melynek nyomát művében találni, Cassiodorius azonban Mommsen véleménye szerint görögül nem tudott és így nem ő idézhette Priskost és Dexippet, hanem ezen idézeteket már egy régebbi, a gótok eredetével foglalkozó műből vette, és pedig Ablabiusból (neve ἄβλαβίος-ból ered), kiről Mommsen így szól (p. XXXVIII.): *«fuit quidam sive Gothus sive Romanus Graecusve Gothice doctus, certe qui pariter atque Amalasintha tres linguas calleret, nomine Ablabius, qui in Gothorum origines et res gestas inquirens tam ipsorum cantus vetustos in usum vocaret quam Graecorum auctorum narrationes.»*

A *Getica* szövegének tárgyi magyarázatára szolgálnak azon idézetek, melyeket Mommsen annak aljához csatolt, ezekben nem csak a más írókból vett parallel helyek foglaltatnak, hanem egyes fontosabb dolgokra vonatkozó felvilágosító adatok is. Mommsen nem akart teljes commentárt adni, hanem a mit magyarázandónak tartott, azt összeállította a két első Indexben, az *Index personarum*-ban és az *Index locorum*-ban. Ebben a két lajstromban azonban a kiadó saját észrevételein kívül még Müllenhoff igen számos és igen becses jegyzetei vannak. Ezen két rendbeli jegyzetekről természetesen általánosságban nem lehet szólni, csak két adatot akarok kiemelni. Az első (p. 159) a *Danaper* folyóra vonatkozik és ebben azt állítja Mommsen: *vocabulo var pro fluvio Hungari adhuc utuntur.* Vajon honnan vehette e tévedést? — A másik hely *Noviodunum* (Novietunum)-ra vonatkozik, melyről M. így szól: *Videtur intellegi Noviodunum Moesiae inferioris prope Isaktschan, ad quod certo pertinet fragmentum Prisci nuper repertum* (L. e töredéket Müllernél Fr. H. Gr. V, 2, 24 l.): *.. Νοβιδοουνον πόλιν πρὸς τῆ ὄχθῃ κείμενον τοῦ ποταμοῦ. verum est ad id parum convenire lacum Mursianum ei postpositum.* Ugyan ezen *Noviodunum* (Novietuna Get. 5. fej.)-ről szólván Hunfalvy (Magyarország Ethnogr. 119. k. l.) azt fejtegeti, hogy ez nem lehet más mint *Norygorod*, miben, nézetem szerint, igaza van.

Ezek után nem kétséges, hogy *Jordanes* e kiadása ezentúl az egyetlen használható és használandó kiadás, mely mellett a többi régibb és újabb editió kivétel nélkül elvetendő.

FRÖHLICH RÓBERT.

F O R D Í T Á S O K.

A kecskepásztor.

(Theokritosból.)

- Én Amaryllishez sietek dalt zengeni néki :
 Míg a hegyen legelő kecskéim Tityros őrzi.
 Édes Tityrosom ! gondozd jól őket, itassad
 Hűsvizü forrásnál, nagyon óvatosan, hogy a mérges
 5 Lybjai gypjas bak szarvával föl ne hasítson.
 Óh Amaryllis ! mért nem hívsz, kitekintve, magadhoz,
 «Kis szeretőcskédet ?» Lám még tán megharagudtál,
 S kecskeszakállasnak pisze orral látszom előtted ?
 Te okozod nyilván, ha kivégzem önönmagam egyszer.
 10 Itt im a szép almák. Onnan szakítottam, a honnan
 Óhajtottad volt. Holnap többet hozok újból.
 Nézd iszonyú kinomat. Bár dongó méhe lehetnék,
 Hogy tul a repkényen s csombós indáju bozóton,
 Mely sűrűen betakar, hús barlangodba röpülnek.
 15 Hej csak most látom milyen ádáz, marczona isten
 A szerelem, kit oroszlán táplált rengeteg erdön,
 És a ki engemet im csontiglan emésztevé eléget.
 Óh te igéző, barna szemöldökü lány ! ha ugyan nem
 Szikla, öleld át hív szeretőd, hadd csókolom ajkad.
 20 Semmit mondó csók is rejt el kis édeses élvet.
 Foszlányokra szedem koszorúm szét, nézd Amaryllis !
 És okozója te léssz, pedig a jó illatu zeller, —
 Bimbók- s repkényből fontam neked, óva felette.
 Cseppet sem hajt rám, pedig ah mint szenvedek érte.
 25 Vesszen a bundám itt s hullámok kapjanak engem,
 A hol a vén Olpis lesi-kémleli a halat egyre.
 Híre halálomnak bizonyost örömdödre találand.
 Haj tudhattam előbb, mikoron kis máklevelcecském,
 — Min tudakoltam volt, ha szeretsz-é szép Amaryllishez ? —
 30 Nem csattant kezemem, de lefonnyadt síma helyében.

Vagy mikor a búzát tarlózó vén javas asszony
Rostavetés közben megjóslá, hogy nem ügyelsz rám,
Rajtad csüggjek bár szívvél-lélekkel egészen.

Drága fejér kecském, mely mindig két fiat ellik,
35 Néked szántam előbb, de adom most Erithakisnek,
Bezzeg kéri ez azt, s nem is oly rátarti leányka.

Viszket a jobb szemem im ! Vajjon meglátom-e ötet ?
Ki fog-e nézni reám, ha ledőlve a vény fenyü alján
Énekelek hozzá ? Csak tán nem kőszívü mégsem.

40 Hippomenes versenyben győzte le szüzi aráját
Almadobálással. S Atalanta, feledve szerepjét,
A hős férfi iránt örült szerelemre gyuladt föl.

Ósi vagyont : nyáját nyeri meg Neleus veje által
Pylosban, hol is a szép mátká Bias kebelén reng,
45 S kedves jó anya lön okos arczú kis gyerekéhez.

Nem őrzöngésig tüzelé-e az ifju Adonis
Aphroditét, mialatt a hegyekbe' legelteti nyáját?
Nem földi hő kebelén szeretőjét holta után is ?

Írigyelem sorsát örökalvó Endymionnak !
50 Ísiont szintén, Demeter ! szent tiszteleteddel,
Mit, avatatlan nép ! tik csak fölfogni se tudtok.

Fáj a fejem, de te rá sem ügyelsz. Nem is énekelek hát.
Itt rogyok össze s legott fenevad marczangol izekre.
Szívd bé kéjjel e hirt, mint ajkad szokta a mézet. —

GYÖRGY LAJOS.

Virágárús lányhoz.

Anth. Pal. V. 81.

Itt a virágárús : rózsával a rózsá-leányka.

Mint a virág eladó, lányka is úgy eladó ?

Ford. P. T. E.

Egy futós lóra.

Anth. Lat. 873. R.

Rozsaszínű négyes-fogatához ohajtana Phœbus ;

Ámde futásodtól megrövidülne a nap.

Ford. P. T. E.

VEGYESEK.

— Egyetemeink a középkorban czímmel dr. *Ábel Jenőtől* értékes könyv jelent meg az akadémia kiadásában. (Budapest, 1881, 96 lap. Ára 50 kr.) Tanügyünk története művelődéstörténetünk legszorgalmasabban művelt tereinek egyike. Vass az Árpádkorszakot, Fraknói a XVI. századot, Molnár a XVIII. századot tette e tekintetben beható kutatás tárgyává; a magyar származású tanulókat és tanárokat, kik a XV. században a bécsi egyetemen tartózkodtak, Fraknói műveiből szintén ismerjük, és a mi e szakmának legérdekesebb részét, középkori egyetemeink történetét illeti, Ábelnek legújabbban megjelent értekezése szintén nagy mértékben hozzájárul művelődéstörténetünk e homályos tényezőjének földerítéséhez. Középkori egyetemeink eddig sem voltak ugyan ismeretlenek, de a mit mostanáig e tárgyról írtak, egypár új adatot nem tekintve, alig volt egyéb, mint Wallaszkynek és Toldynak e tárgyra vonatkozó többnyire fölületes állításainak ismétlése. Így történt, hogy egyetemeink történetének alig van egyetlen pontja, melynek téves voltát Ábel ki nem mutatta, és melynek helyébe neki, az eredeti források beható tanulmányozása, a középkori tanügyi viszonyok gondos összehasonlítása és írónk idevágó számtalan hamis állításainak megczáfolása után, nem sikerült volna helyesebb adatokat tenni.

Így például a *veszprémi* egyetemről iparkodik valószínűvé teüni, hogy III. Béla alatt, nem pedig Sz. István alatt emeltetett egyetem rangjára; kimutatja, hogy nem 1276-ban, hanem már 1246-ban említetik legelőször egyetem Magyarországon; a *veszprémi* egyetemre vonatkozó, részben csonka okmányok helyesebb kiegészítése és új magyarázata által bebizonyítja, hogy nem tizenöt tanár volt az egyetemen alkalmazva, hanem jóval kevesebb, és hogy ezen tanárok nem oly gyakran mentek követségre idegen országba, mint eddig hitték. A *pécsi* egyetemet illetőleg legérdekesebb annak kimutatása, hogy Nagy Lajos eredetileg a theologiai facultás föllállítását is kérte a pápától, de hogy ez a király ezen kívánságának teljesítését megtagadta. Fontos annak bebizonyítása is, hogy a mit írónk a *pécsi* egyetem viszontagságairól a XV. s XVI. századból fölhoztak, mind vagy hibás vagy nem eléggé biztos; különösen, hogy Illicinus Péter soha sem volt a *pécsi* egyetem tanára, hogy a *pécsi* egyetem tanulói nem vettek részt a mohácsi ütközetben stb. Legtöbb polemiaira a Zsigmond király *ó-budai* egyeteméről szóló fejezetben nyílt alkalom. Sok fáradságba került itt kimutatni, hogy az *ó-budai* egyetem nem 1388-ban, sem 1396-ban, sem 1410-ben, hanem 1389-ben alapítottott, hogy az egyetemnek «Sunda» vagy «Sundensis» neve tévedésen alapúl, hogy az egyetem történetéről 1417-en

túl mitsem tudunk, és hogy helytelenül említik föl még 1444-ben mint létezőt. Az egyetemnek a konstanci zsinatra küldött képviselőinek számát, nevét, származását, a zsinaton való működését és egyéb élet-körülményeit illetleg is számos helyreigazítással és új adattal találkozzunk Ábel értekezésében. A *pozsonyi* egyetemről alig hinné az ember, hogy Schier alapos műve után valami újat lehetne mondani. Ábel kutatásai az ellenkezőről győznek meg. A Motkó, Rakovszky, Windisch, Teleki és Fraknoi által fölfedezett gazdag anyag szorgalmas földolgozása által és beható kritika segítségével a pozsonyi egyetemnek oly élénk képét adhatta Ábel, mint többi középkori egyetemeink egyikéről sem. Egészen Ábel érdeme krumpachi Koch Lőrincz tanárkodása közelebbi körülményeinek meghatározása, annak kimutatása, hogy Grueber Mátyás, Brandolini Aurél, Schomberg György, Angelus doctor és Harleiteni Prechtl János nem voltak a pozsonyi egyetem tanárai és hogy az egyetem nem Vitéz halála után, hanem csak Mátyás halála után szűnt meg létezni. A legutolsó egyetem, melyet Ábel előadásának keretébe vont, a *budai*. Ábel az eddig e tárgyról uralkodó nézetekkel szemben kifejti, hogy Mátyás király már 1475 táján foglalkozott új egyetem fölállításának eszméjével; hogy a döméseknél fölállított tanintézet, melynek első igazgatója Niger Péter volt, nem egyetem, hanem felsőbb theologiai tanintézet volt; hogy a mit eddig a budai egyetem történetéről Ulászló és II. Lajos idejéből fölhoztak, egytől egyig mind tévedésen alapúl, szóval, hogy a Mátyás tervezte egyetem soha létre nem jött.

A jelen sorokban csak nagyjában akartuk vázolni Ábel kutatásainak menetét. Művének gazdag tartalmát természetesen ezzel ki nem merítettük. Az értekezés szövegén kívül a terjedelmes jegyzeteknek majd minden oldalán talál az olvasó egyes irodalomtörténeti kérdésekre vonatkozó helyreigazításokat, Illicinus Péterről, Niger Péterről, Grynæus Simonról életrajzi adatokat stb. stb., melyeknek nagy száma sajnálatunkat ébreszti a fölött, hogy a szerző elmulasztotta művét névmutatóval ellátni. Hasonlóképen sajnáljuk, hogy a szerző kellemesebb előadásra és élvezhetőbb stílusra nem törekedett, a mi munkájának tudományos nagy értékét legkevésbé sem csökkentette volna. Végül csak azt óhajtjuk, hogy a magyar irodalomtörténet tanárai ne késsenek, more patrio, Ábel kutatásainak eredményeit elsajátítani, mert a mit középtanodáinkban középkori egyetemeinkről elő szoktak adni, kevés adat kivételével nem tudomány, hanem mythologia.

h.

— Ulfilas, Evangelium Marci, grammatisch erläutert von Dr. R. Müller und Dr. H. Hoeppe, Berlin, 1881. — Két tudatlan embernek

kellott szövetkeznie, hogy ezt a haszontalan füzetet megírják, melynek minden lapja fényes tanúságot tesz a szerzők bámulatos tájékozatlanságáról. Becsületes nyelvtan és szótár helyett az egyes szókat és alakokat magyarázzák és fordítják, a mint az más hasonló számárhidaknál szokás. A mily czélszerűtlen és észszerűtlen ez eljárás, az ember még megbarátkozhatik vele, ha kellő szakértelem kifolyása. De az előttünk fekvő kommentár szerzői roppant tudatlanok. Mindjárt a czímet nem értik: *anastodeith* (incipit) szerintök participium præteriti! *gameljan* a. m. melden, e h. írni! *andhairtan* a. m. entsagen, e h. bevallani! *nimanból* a partic. præt. *nimans*, e h. *numans!* *vaurkeith* sing. præ. 3-ik szem. e h. imper. plur. 2-ik személy! stb. Hozzájárúl a sajtóhibák legiója, melyeknél az ember persze nem tudja, igazán a szedőgyerek-e a hibás? A ki csak néhány hétig foglalkozott a gót nyelvvel, nem lóhet ily borzasztó bakokat, mint a milyenekkel e füzet telve van. Csakis azért szóltunk e férczműről, nehogy valaki «praktikus» taneszköznek nézze és ostobaságokat tanuljon belőle.

H. G.

— A Pantheonról. Caracalla fürdőinek kiásatása és kutatása egy nagyérdékű archæologiai kérdést derített fel. Ötven év előtt az egész tudós világ azt hitte, hogy a Pantheon azon czélből épült, hogy Jupiter és a többi istenség mind e templomban egyesítve legyenek. De már 1834-ben Stefano Piale, egy genialis archæologus és építész, abbeli nézetének adott kifejezést, hogy Valerius Ostiensis a Pantheon-t oly czélből építette, hogy Agrippa fürdőinek *laconicum*-át, azaz a gőzfürdőt, képezze, s hogy csak később alakították át templommá. Evvel meg volt ingatva az a téves hit, hogy a Pantheon mint unicum a római körtemplomok egy harmadik nemét képviseli, a mely a legtökéletesebb ugyan, — de Vitruvius meg sem említi. Már az a berendezés, hogy a tulajdonképi szentélybe nem több lépcső vezet fel, hanem hogy a bemenet oszlop-csarnokához három lépcső vezet ugyan, de azután a cellába vagy 20 hüvelyknyire leszállnak, oly eltérés a többi ismeretes római szent épületektől, hogy Piale nézetét megerősítik. Caracalla fürdőinek ásatásai ezt még határozottabban bizonyítják. Amint ugyanis a *Times* egy Rómában április 6. kell leveléből értesülünk, e fürdők helyén egy roppant nagyságú körcsarnokot ástak ki, a mely a szakértségek összhangzó ítélete szerint a *laconicum*-ot képezte; ez egész körcsarnok pedig a részletekig hű mása a Pantheonnak. Ha a Pantheon egyes fülkéi előtt álló oszlopokat elveszük s a különböző gömbölyű fülkéket eredeti négyszögletes alakjukba hozzuk, úgy a Pantheon eredeti tervezete a Caracalla *laconicum*-áéval teljesen megegyez.

A *Times*-ban graphikailag fel van tüntetve a Pantheon alaptervezete a fölfedezett *laconicum*-éval együtt, s a hasonlóság szembetűnő.

Piale hypothesisa ellen mindig azt hozták fel, hogy lehetetlen lett volna ily roppant nagy épületet oly hőfokig fűteni, hogy laconicumnak megfelelt volna. De ez az ellenvetés is elesik egy felfedezés folytán, a mely nagyon hasonlít Kolumbusz tojásához. Valamint a kiásatások alkalmával az egyes thermákban még megtalálták az óriási nagyságú kályhákat, úgy itt legalább hat ily nagy kályhát kell felvennünk, a melyek tropikus melegséget adhattak. A köralakú terem külső falánál voltak alkalmazva, valamivel mélyebben mint a fülkék; onnan árasztották a melegséget a padolatban és falakban levő agyakesövekbe. A kinek igen melege volt, az tetszése szerint a terem közepe felé mehetett, a hol a legkisebb hőmérséklet volt; azonfölül a melegséget a kupolya nyílásánál a Vitruvius által leírt készülék segítségével mérsékelni lehetett. Még felemlíthető, hogy az imént kiásott thermák berendezése, valamint a Pantheoné is (templommá való átváltoztatása előtt) nagyon szépen felel meg Vitruvius leírásának, míg eddig a régiségtanokban e kérdés általában homályban lappangott.

K.

— Egy Sophokles-monografia fordítása jelent meg nem rég az Olsó könyvtárban (126. szám). Szerzője Collins Vilmos, magyarra fordította Kont Ignác. Egyike az azon népszerűsítő könyveknek, melyeknek egész csoportozata jelenik meg Angliában, hogy a nagy közönséget, a mely a klasszikus írókat eredetiben nem olvashatja, azok életével és működésével megismertesse. S e feladatra nagynevű írók vállalkoznak. Hisz ép a nemesebb értelemben vett popularizálás egyike a legnehezebb feladatoknak. Kerülik itt az aprólékosságot, az irodalmi dolgozatokra való utalást; csak a művek főbb eszméit nyújtják s mindig a modern irodalomból vesznek hasonlatokat, hogy az olvasó annál mélyebben hathasson az író megértésébe. — Az említett kis könyv Sophokles életét és hét darabjának kimerítő analysisét adja. Az életrajzban csak a teljesen megbízható adatokat vette fel a szerző; különösen szépen fejt ki az időviszonyokra való utalással az Aeschylus és Sophokles közti nagy különbséget. Az egyes darabokat egyszerűen, de elég kimerítően vázolja; csak a darabot tekinti, a nélkül, hogy apróbb kérdések fejtegetésébe, minők: eladási év, jutalom, trilogia-kérdés stb., bocsátkoznék. Minden darabnál a kiválóbb modern utánezatok is röviden fel vannak sorolva. — A fordító az eredetinek szövegétől csak ott tért el, a hol a szerző az angol közönséget tartotta szem előtt vagy a hol szükségét látta annak, hogy valami jegyzettel megtoldja. — A csinos kis művet melegen ajánlhatjuk; tanárok úgy mint tanulók jó hasznát vehetik, ha Sophoklissal meg akarnak ismerkedni. Ára a 184 lapra terjedő szépen kiállított kötetnek csak 30 kr.

— A tanulók bevezetése a képzőművészetbe czímmel *Suhrauer* tanár a sziléziai középiskolai tanárok egyesületének 1881-ik évi ápr. 11-én tartott gyűlésén lelkes fölolvastást tartott (közölve a *Zeitschr. f. d. Gymnasial-Wesen* 1882. febr.-márcziusi füzetében). Fölolvasásának rövid tartalma a következő: Hogy szükséges a tanulókat bevezetni a képzőművészetbe, hogy kilépve a középiskolából ne legyenek egészen érzéketlenek annak magasztos alkotásai iránt, azt alig szükséges bizonyítani. Tény az is, hogy eddig úgyszólván semmit sem tettek ebben az irányban, mert egyes ábráknak a classicus írók olvasása alkalmával való mutatása és a rajztanítás alig tehetnek számot e tekintetben. Nem szükséges e czélból külön órákat kiszabni, a mi nagyon megnehezítené a terv kivitelét, mert általános a tanulók megerőltetése miatt emelt panasz; elégséges, ha a bizonyos (egy vagy két heti) időközökben kifüggesztett ábrákat (legjobb, ha photographiák) a classicus nyelvek vagy a történet tanára alkalmilag 15—20 percnyi idő alatt megmagyarázza. Kezdetben legczélszerűbb az antik művészet körén belül maradni, hogy a tanulók fejében világos alapfogalmak helyett zavar ne támadjon. Mélyebb archæologiai kérdésektől természetesen tartózkodni kell; attól sem kell félni, hogy a tárgyalás rövidsége s általában véve az egész dolog mellékes elintézése fölületességre fogja vezetni a tanulókat. Világos, hogy e bevezetésnek csakis a legfelsőbb osztályokban van helye. Legczélszerűbb segédeszköz *R. Menge* «Einführung in die antike Kunst» című munkája (atlassal, Lipcse, 1880, Seemann, bekötve 5 márká 50 fillér), mely a számos másolatokat összefüggő szövegben magyarázza, és, a mi a legbecsesebb, részletes utbaigazítást ad arra nézve, hogy hol, milyen nagyságban, milyen áron stb. kaphatók az egyes műemlékek photographiái, melyek az osztályokban úgynevezett *váltó rámákban*, azaz olyanokban, melyekbe a képeket tetszés szerint be lehet illeszteni, volnának kifüggesztendők. Az egész anyag körülbelül 300 márkába kerül. A waldenburgi és eisenachi gymnasiumokban már használatban vannak ezen váltó rámák. — Ismertettük e fölolvastás tartalmát, mert tanulságosnak tartottuk arra nézve, hogy mily egyszerűen és mily csekély anyagi áldozattal lehetne a czímben jelzett czélt elérni; mert 150—200 forint oly csekély összeg, hogy azt gymnasiumaink nagy része könnyen előkeríthetné.

P. V.

A GÖRÖG RHETORIKA Ó-KORI IRODALMA.

I. A szónoklat, valamint a képfaragás is — a görög szellem két legönállóbb terméke — Görögország fénykorában emelkedett virágzása tetőpontjára és oly tökéletességre, minőt a későbbi korban többé sohasem ért el.¹⁾ A szónoklatnak szembetünő nyomai csak a szabad köztársaságok kezdetekor mutatkoznak; úgy, hogy ez az irodalmi műfaj Athén állami életével a legszorosabb kapcsolatban van.²⁾ A demokratia fejlesztheti legjobban a szónokságot. De kései eredete és fejlődése más tekintetben is egészen természetes és okadatolható. A görög szellem idealismusával a költészet volt legrokonabb, mely a földi élet összes szükségletein felül emelkedve valódi szellemi gyönyörűséget szül.³⁾ Ez fejlődött ki náluk első sorban, ez emelkedett gyorsan bámulatos tökéletességre. Így történt ez különben minden nemzet irodalmában. A művészi törekvés mindenütt megelőzi a tudományost. Az inkább velünk születik, ezt inkább csak eltanuljuk. Mégis sajtáságos a görögöknel, hogy a költészet már dús virágjában volt, mikor a próza alig hogy csirázott. A költészetnek csak némi sülyedésekor kapott mind inkább lábra a próza is, mely eredetileg nem művészet, de azzá válhatik, ép úgy, mint műépítés, ha az anyagi czélon kívül szellemi tartalomra is törekedik szert tenni. Szép beszédben a legrégebb időtől fogva gyönyörködött a görög nép, melyhez királyai, vezérei szívesen szólottak. A legtöbb homérosi hős βρογ ἀγαθός az az jó toroku. A hirdetőknék egyik kiváló tulajdonságuk a harsány, éles szó (λαγύς). Nestorról azt mondja Homeros: «az édes szavu Nestor, a harsány szószóló, kinek ajkáról a méznél is éde-

¹⁾ Fr. *Blass* : Die Attische Beredsamkeit. Lipcse 1868. I, 1 l.

²⁾ *Blair* Hugo: Rhetorikai és aesthetikai levelei f. Kis János által. Buda 1838. I, 366.

³⁾ *Müller-Donaldson* : Görög irod. tört. f. Récsi II, 78. l.

sebben folyt a hang» Il. I, 248.¹⁾ *Adrastos*ról azt mondja Tyrtaios (Bergk. Anth. gr. 12, 8), hogy *mézes beszédű*. *Odysseus* bőbeszédű, *Menelaos* rövid, de velős szavu (Il. III, 214.). Sparta és Argos szegény a szóban, a boiotok pláne buták. Azért mondja Plutarkhos (Alk. 2.) «Tilinkózzanak a thebaiak gyermekei, úgy sem tudnak *beszélni*.» Athén a legékesszólóbb, az övé volt a tonus. Ezért volt Athén Hellasnak Hellasa. (Ἑλλάδος Ἑλλάς Ἀθήναι. — Euripides epitaphiumán.) Cicero is elismeri, hogy «hoc studium (i. e. eloquentiæ) non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum». (Brut. 13, 49.) Athén e sajátságának képviselői Peisistratos, Perikles, Themistokles, Alkibiades, Thukydides.

Ennek a tulajdonságnak, a szónoklás tehetségének köszönheti a próza is, hogy művészetté fejlődött.

II. A virágzó attikai kor irodalma az alak és tartalom egységes szépségére törekedett; természetes, hogy e törekvését a prózában is érvényesíteni óhajtá. Jegyezzük meg, hogy — a geometriát kivéve — az ó-kor egy disciplinájáról sincs oly terjedelmes és összefüggő, a művészet mi-voltját annyira leleplező tudósításunk, mint a retorika teoriájáról.²⁾

S kiktől eredt a prózának e művészi iránya? A sophistáktól, a tudomány akkori képviselőitől. A sophistákról sok jót és sok rosszat el lehet mondani; ha csak az egyiket tennők, egyoldalúságba esnénk.³⁾ A görög szellemi művelődésre a költőkön kívül ők hatottak a legnagyobb mértékben, noha az erkölcsiségre és a komoly tudományra nézve károsan.⁴⁾ Legtöbb érdemük van a gondolatközlés alakjának tökéletesítésében. Ők képezték művészetté a prózát, úgy annyira, hogy az attikai szónoklat története Gorgiasszal kezdődik. A sophisták kezdtek magával az emberrel foglalkozni s ily módon a sokrates-platonai iskola elődei valának. Igaz, hogy a tudományt áruczikké alacsonyították; de Gorgias és Protagoras ment a kapzsiság vádjától. A sophisták abban kerestek dicsőséget, hogy minden lehető kérdésre készületlenül is

¹⁾ V. ö. a magyar népdal e kifejezésével: «*mézzel folyó ajakúra*» (Erdélyi Népk. I.)

²⁾ *Spengel*: Ueber das Studium der Rhetorik bei den Alten, gelesen von —. München 1842. 7. l.

³⁾ *Blass* id. m. I, 13. l.

⁴⁾ *Müller-Donaldson* id. m. I, 87, 90.

találó feleletet adjanak. (Platon Gorg. 447. C.) Céljük a szónok technikai kiképzése vala; művészetüknek psychológiával és logikával való mélyebb megalapítására nem is gondoltak. Mivel tehát a sophistika az objektív igazságban való hitet lerombolta (mert «minden dolognak az ember a mértéke» Plat. Theait. 152 A.) és a tudásról lemondott, tanításának egyedüli célja a formalis ügyesség maradt, melynek sem tudományos alapot, sem felsőbb erkölcsi jelentőséget nem tudott adni.¹⁾

Mind a mellett a szónoklat csirája nem Athénben fakadt ki. Maga az ékesszólás Athénben fejlett, de a szónoklat elméletét Sicilia teremté meg.²⁾ Athén volt a régi kor aranyművese; ő olvasztotta ki az idegen bányák érceit, ő csiszolta ki drága köveit, gyémántjait, s ő emelte ezzel százszoros értékre. Mondják s nem joggalanúl, hogy Athén mindent a külföldről kapott, maga semmit sem produkált; de akkor is el kell ismernünk, hogy a külföld ajándékaira annyira rá tudta nyomni saját bélyegét s annyira át tudta alakítani, hogy többé rá se lehetett ismerni, egészen athénivé vált. Így történt ez a szónoklattal is. A Siciliában történt kezdetet így vázolja Cicero (Brut. 12. 46. §.) «Itaque ait Aristoteles³⁾, cum sublatis in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens, e controversia natam artem et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse — nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et discripte plerosque dicere» e. q. s.⁴⁾

Tehát Korax állított fel először systemát, ki 500 kör. élt Kr. e. Suidas azt mondja róla: «a rhetorika feltalálója, róla maradt az a közmondás: rossz hollónak rossz tojása.» (V. ö. a magyarral: «az alma nem messze esik a fájától».) A dolog így történt: Tanítványa Tisias abban egyezett meg vele, hogy csak akkor fizeti meg tanítása díját, ha első perét megnyeri. Kijárván Korax iskoláját, nem fizetett. Korax bepörölte és így szólt a bírák előtt: Tisias okvetlenül fizet; ha pörét megnyeri: szerződésünk értelmében, ha

¹⁾ Dr. Ed. Zeller: Die Philosophie der Griechen. Lipsce, 1869, I³, 938. l.

²⁾ V. ö. Schoell-Schwartz: Gesch. d. griech. Litt. Berlin, 1828, I, 361. lap.

³⁾ T. i. a τειχων συνταγματῶν-ban, mely rhetorikájának kiegészítő része vala s a szónoklat történetét tárgyalta.

⁴⁾ V. ö. Cic. de Orat. I, 20., 91. §. és III, 21., 81. §. Quint. III, 1, 8.

elveszti: a bírói ítélet szerint. Tisias megfordította a dilemmát és azt mondta: Semmi esetre sem fizetek; ha pörömet megnyerem: a bírói ítéletnél fogva, ha elvesztem: szerződésünk értelmében. Ekkor a bírák a Suidas-említetté közmondással elkergették őket.¹⁾ — Látjuk ebből, hogy mint a sophisták, ő is pénzért tanított, habár rhetornak, nem sophistesnek nevezte magát. Fő törekvése az volt, hogy akármit valószínűvé, vagy valószínűtlenné tudjon tenni. Tőle származtatták ennél fogva a rhetorikának e meghatározását: *πειθοῦς δημιουργός* (rábeszélés mestersége). A fentebbiekből valószínű, hogy irt egy *τέχνη ῥητορικῆ*-t. Némelyek az ő művének nézték az Aristoteles munkái közt található *Rhetorica ad Alexandrum*-ot, mint pl. Schöll (id. m. I, 362. II. 167.). — Korax így osztá fel a beszédet: *προοίμιον, διήγησις, ἀγῶνας, παρεμβασίς, ἐπιλογος* (bevezetés, tárgyalás, vitatkozások, kitérés, berekesztés). Tanítója volt Lysiasnak meg Isokratesnek.

Tisias, Korax tanítványa, Cicero szerint szintén foglalkozék a szónoklat elméletének megírásával. Egyebet rőlük alig tudunk biztosat. Tény az, hogy az ő törekvésük lett alapjává az athéni szónoklat fejlődésének, mely két irányban történt t. i. praktikus és sophistikus irányban. De ép ezért az attikai szónoklat nem függ egészen a siciliaitól. Ugyanis az abderai *Protagoras*nak (szül. 485 kör.) nagyobb befolyása volt az attikai szónoklatra, mint a siciliai rhetorikának.²⁾ Fő tudománya volt az *ἔρθεσις* — helyes-szólás —, a mi már a próza művészetére irányul. Irt dialektikát és eristikát, de ezek elvesztek.³⁾ Ezekben tanítá, miként lehet a silány ügyet hatásabbá tenni (*τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν*), mert rossz ügynek a megnyerése nagyobb dicsőség vala.⁴⁾ Ezt nagyon rossz neven vették tőle és számkivetették; Sicilia felé való utjában a tengerbe vészett. *Suidas* azt mondja róla, hogy először osztá fel a beszédet így: *ἐχολή* (imprecatio), *ἐρώτησις* (interrogatio), *ἀποκρίσις* (responsio), *ἐντολή* (mandatum).

De mielőtt tovább mennénk a sophistikus rhetorika tárgyalásában, vessünk egy futó pillantást a praktikus szónoklat képviselőire, kikben bizonyára még eredetibb forrására akadunk az attikai

¹⁾ V. ö. Sext. Emp. Adv. mathem. II, 96. sq.

²⁾ V. ö. Cic. Brut. 46. §.

³⁾ Diog. L. IX, 55.

⁴⁾ Arist. Rhet. II. p. 118.

ékesszólásnak. Látni fogjuk, hogy Athénben is megvolt már az ékesszólás csemeteje, csak bele kellett oltani a siciliai szemet, hogy dús tenyészetnek induljon. Meg kell említenünk *Periklest*, kiről Platon mondja (*Phaidr.* p. 269. E.). hogy a legnagyobb tehetsége volt az ékesszólásra. Thukydides is avval jellemzi, hogy λέγειν τε καὶ πράττειν δυνατώτατος (szóban és tettben egyaránt a legerősebb¹⁾). S csakugyan azon beszédek, melyeket Thukydides az ő szájába is ad, valódi remek. Beszédei oly hatással voltak a népre, hogy bár írásba nem voltak foglalva, mégis fenmaradtak a nép ajkán, legalább egyes közmondásos kifejezésekben. Aristoteles is említ egy ily mondását, mely szerint a harcban elesett ifjúságot az esztendő tavaszához hasonlítja; a nélkül olyan a város, mint az esztendő tavasz nélkül.

Thukydides történeti műve is mutatja az ékesszólás lábrakapását, jelentőségét. Az ő beszédei a történet drámájának karénekei. Az ókor minden történetírója közt nála jelenik meg az ékesszólás a legszebb alakban.²⁾

Athénben az állami életből folyólag legelőbb a törvényszéki beszéd fejlődött ki. Az attikai szokás ugyanis megengedte, hogy az ügyefogyott másnak az ékesszólásával segítsen magán. Már *Aiskhylos* *Eumenidáiban* *Apollon Orestes* ζῶνδικος-ául lép fel. Athénben az ügy-védés első képviselője *Antiphon*, kiről alább szólunk. Minthogy célunkhoz képest az attikai ékesszólásról szándékunkzunk hű képet vázolni, kezdjük tulajdonképi megalapítójával *Gorgiasszal* s egyszersmind osztályozzuk a rhetorikusokat korszakok szerint — *Westermann* nyomán.³⁾

III. *Rhetorikusok Aristoteles előtt.* — *Protagorasról* már szólottunk. Említhetnők még *Prodikost*, ki synonymikával és etymológiával foglalkozott, az eleai *Hippiast*, — de ezek nem igen fontosak. Szóljunk *Gorgiasról* (megh. 399 után) a tulajdonképi első attikai szónokról, a mennyiben t. i. ő használta először e czélra az attikai dialektust. (*Blass* id. m. I, 52.) Műveiben a szép forma volt az uralkodó. Költői szépségekkel rakta meg őket, mit a

¹⁾ Thuk. I, 139.

²⁾ Thukydides beszédeire nézve egy kimerítő magyar monographiára hivatkozhatom: Dr. *Bászel Aurél*: Th. beszédei. Budapest 1881.

³⁾ Geschichte der Beredtsamkeit in Griechenland und Rom von Dr. A. *Westermann*. Lipcse 1833. I.

görögöknek vershez szokott füle szeretett. Ezért ragadt a dagályosságra a γοργιάζειν szó. *Suidas* is mondja róla, hogy ő tette a prózát művészivé tropusokkal, metaphorákkal, allegoriákkal, hypallagékkal és figurákkal. Westermann azt mondja hogy «*Suidas* τέχνη-jét is említi neki, de *Gorgias* ezt valószínűleg nem írt». (I, 141.) Azonban *Suidas* nem τέχνη ρητορική-t említi; ő csak azt mondja *Gorgias*ról, hogy ő adott először a rhetorikának τέχνη-t, azaz művészi alakot. Westermann nyilván félre értette *Suidast*. *Gorgias* csakugyan nem írt teljes rhetorikát, csak részleteket. Két díszbeszéde maradt reánk: Ἐλένης ἐγκώμιον és Παλαμήδους ἀπολογία (kétséges). Ezekkel alapítá meg *Gorgias* a γένος ἐπιδεικτικόν-t, a bizonyító műfajt. Szerinte a rhetorika a legszebb művészet, mert mindenről meggyőzően tud beszélni: πεῖθός δημιουργός ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ὄγλοις. (Platon *Gorg.* p. 454.) *Quintilianus* azok közt említi, kik először tárgyalták a közhelyeket (loci communes *Quint.* III, 1, 12.) Azt is mondja róla, hogy szerinte a szónoknak mindenről kell beszélni tudnia, s megengedte, hogy bárminő kérdést intézzenek hozzá. Tanítványai voltak *Polos* és *Likymnios*. Annak rhetorikai tartalmú iratai voltak, mikben a rhetorikát a tapasztalából dedukálta. (Plat. *Gorg.* 462 B.) *Suidas* περὶ λέξεως (a stilusról) cz. művét is említi. *Likymnios* rhetorikáját *Aristoteles* is említi (*Rh.* III, 13, 5). Mind a ketten különösen a rhetori kifejezéssel foglalkoztak.

Antiphon, a kitünő szónok, mint rhetorikus is említést érdemel. Rhetorikája főleg a bevezetésre meg a berekesztésre volt tekintettel. «*Antiphon* quoque et orationem primus omnium scripsit et nihilo minus *artem* et ipse composuit et pro se dixisse optime est creditus.» (*Quint.* III, 1, 10.)

*Thrasymakhos*tól proœmiumok (bevezetések) gyűjteményét említenek, hasonlatokkal és fokozatokkal ὑπερβλλόντες czímen.¹⁾ E munka telve volt közhelyekkel a szánalom felebresztése, megújáztatás, gyanusítás, kimentés végett. (Blass id. m. I, 248. l.) Ő az úgy nevezett középstilus megalapítója s egyszersmind hivatottabb elméletíró.²⁾

A byzantioni *Theodoros* a beszédnek szigorúbb felosztását

¹⁾ Plut. *Quaest. controv.* I, 2, 3 (Sauppe 6 frg.)

²⁾ Arist. *Rh.* III, 8, 10, 1, 7. Cic. *Orat.* 52. Plat. *Phaidr.* p. 207. D.

sürgette.¹⁾ Munkáiból némi töredékek maradtak. Thrasymakhoszt, Gorgiast és Theodorost λογοδαΐδαλος-oknak (szógyártóknak) nevezte Sokrates.²⁾

Kephalos retorikája hasonló irányú volt az Antiphoneval.

De egy sem volt a régi retorikusok közül nagyobb hatású, mint *Isokrates*. Ő volt Görögország tulajdonképi szónoka és tanítója.

Az ő iskolájából, mint valami trójai lóból kerültek ki Cicero szavai szerint (de Orat. II, 22, 94 §.) a beszédben és írásban legügyesebb szónokok. Ő maga nem igen szellemes, de kitünően gyakorlott szónok vala. Az ő iskolájába járt Demosthenes is. Isokrates fő czélja az volt, hogy a bírakra hasson, bennök hangulatot és szenvedélyt gerjessen. Aristoteles tudományos munkában alapítá meg a retorikát, de a szónoklat gyakorlatára Isokrates hatott jobban. S valóban a következes megbizonyította, hogy a peripatetikus iskola hiveinél már az ékesszólás hanyatlása kezdődik³⁾ — Isokrates arra törekedett, hogy a szónoklatnak politikai irányt adjon, mert az előtt inkább csak törvényszeki volt. Stílusában ellentétes parallelismusra és numerosításra iparkodott szert tenni. Ő találta fel az úgy nev. *κύκλος*-t. Jellemzi Cicero (Brut. 8, 32. §): «Isokrates háza mintegy egész Görögországnak iskolája és szónoki műhelye volt; ő maga nagy szónok, ámbár a forum légkörétől távol élt, s négy fal közt gyarapítá dicsőségét, melyet, azt hiszem, senki sem ért el utána. Maga is sok kitünő dolgot irt, másokat is tanított», stb. Máshol (de Orat. II, 3, 10 §.) az ékesszólás atyjának (pater eloquentiæ) nevezi. Fenmaradt beszédeiből (fordította nálunk Szabó István) tökéletes képet alkothatunk róla, noha retorikája nem maradt reánk. Négy részre osztotta a beszédet: *προσίμιον, διήγησις, πίστις, ἐπιλογος*.

Alkidamas, Zoilos, Theodektes, Philiskos, Lysias és Isaios elveszett műveiről nem alkothatunk biztos fogalmat. *Alkidamas*-nak két beszéde maradt reánk: Odysseus beszéde Palamedes ellen, és egy beszéd a sophisták ellen. *Zoilos* a híres Homéros-ostorozó.

¹⁾ Plat. Phaidr. p. 266. D. Arist. Rh. III, 13, 5.

²⁾ Cic. Orat. 39.

³⁾ V. ö. Die griechische Beredsamkeit in dem Zeitraum von Alexander bis auf Augustus. Ein litterar-historischer Versuch von Fr. Blass dr. Phil. Berlin 1865. 79. l. A szónoklat süllyedését tárgyaló nagybecsű munka.

Theodektes Suidas szerint versben írta meg a retorikáát. (Cic. orat. 51, 172 §.) Quintilianus emlegeti. — Mind ezek többnyire a retorika fogalmának meghatározásából indultak ki (pl. Alkidamas: *διαλογική δόναμις τοῦ ὄντος πιθανῶς*), de többnyire csak a *γένος διανοικόν*-ra vonatkozólag, néha a *συμβουλευτικόν*-ra is.

Az *ἐπιδεικτικόν*-t hiában alapítá meg Gorgias, Aristoteles előtt nem nyert a többiekkel egyenjogúságot. (Westermann id. m. I, 140 l.)

Anaximenes egyedül az, a kitől az Aristoteles előtti korból retorika maradt fenn. Anaximenes Lampsakosból való, Kr. e. 365 körül. Theoriájában Isokrates ellenfele. Rhetorikáját, Quintilianusra¹⁾ támaszkodva *P. Victorius* állította először az Aristotelesének, ennek rhetorikájához irt előszavában. *Campe* (Phil. IX, 106—128. 279—310) és *V. Rose* (Arist. libr. ord. p. 100—104.) szerint későbbi compilatio. Ezek ellenében *Spengel* (Münc. gel. Anz. 1855 I, 115 és Phil. XVIII. 604—646) kimutatta, hogy a kérdéses mű Anaximenesétől ered.

Anaximenes sem mint történetíró (*Ἐλληνιστά*), sem mint szónok nem híres. Annál nevezetesebb a rhetorikája, melyet majd az Aristotelesével egybe vetve tárgyalunk.

IV. Aristoteles. — Hogy Aristotelesről, a világ tudósainak mesteréről általában szóljunk, terünk nem engedi. Ez uttal csak rhetorikáját, legtükéletesebb művét bonczolhatjuk. — Aristotelest az különbözteti meg minden elődjétől, hogy ő volt az első, ki a philosophia szempontjából ítélte meg a művészetet. (Westermann I, 147). Rhetorikai műve sok volt neki. (Diog. L. II, 104.) De fennmaradt rhetorikája a legteljesebbik. Sauppe szerint²⁾ eredetileg két könyvből állott s a 3-ik későbbi idegen toldalék. E munkájában alapította meg Aristoteles a retorika tudományát a tapasztalat útján. Szorgalmasan tanulmányozta az attikai szónokok műveit s valamint a költészetéről irt művében Homerost, a természet második kiadását tekintette irányadó mintaképnek, úgy ebben is kétség kívül a szónokok nagy mestere Demosthenes lehetett tanulmányának fő forrása. Mert Demosthenes beszédeit a legtükéletesebb rhetorikának nevezhetjük. S mily különös, hogy a gyakorlati

¹⁾ Quint. III, 4, 9.

²⁾ Dionysios und Aristoteles von Sauppe. Göttinga 1863. 36. l.

szónoklat nagy mestere, meg az elméleti retorika tudományos megalapítója egy időben tűntek fel. De bár kortársak valának, Aristotelesnek módjában volt Demosthenes beszédeinek a tanulmányozása, mert a retorika legutolsó művei közé tartozik.

A régiek vitatkoztak volt a felől, vajjon tudomány-é a retorika, vagy művészet? (ἐπιστήμη, vagy τέχνη;). Demosthenes megmutatta, hogy művészet; Aristoteles megmutatta, hogy tudomány is egyszersmind, a mennyiben elméleti oktatás rendszerévé alakítható. Melyik irány nagyobb befolyású a disciplina terjedésére? Isokrates iskolája megbizonyította, hogy a gyakorlati, művészi irány. S ez nagyon természetes. Tökéletes theoriát csak tökéletesen kifejlődött praxis után lehet föllállítani. A praxis Demosthenesben kulminált s elérkezett egyszersmind az idő, hogy a praktikus kifejlett disciplinát tudományos theoriába foglalják. Ugyde minden kulminálásnak hanyatlás az utódja. Ott lehetett aztán a tökéletes theoria. Tankönyv magában véve nem képez szónokot, ép azért nem, mert az ékesszólás nem csak tudomány, hanem művészet is. Már a régiek is tudták, hogy tehetség (ζύσις) kell hozzá s ehhez τέχνη-nek (elméleti oktatásnak) és ἄσκησις-nek, vagy μελέτη-nek, azaz gyakorlásnak kell hozzá járulnia. Hiszen nyilván való, hogy minden kritizáló theoriás korszak szegény eredeti művekben. Ránk nézve azonban Aristoteles retorikája nem kevésbé becses, mint Demosthenes beszédei.

Isokrates megveté a retorika azon fajtát, melynek feladata a silány ügynek jobbá tétele. Ő a tanácskozó beszédnek adott elsőséget és legis inkább evvel foglalkozhatott az ő könyvében. Platon is mekhanikus üzlekedésnek nevezi azt a retorikát s kitagadja a művészetek sorából. Nagyon természetes, mert ő az igazság bajnoka volt s az igazsággal össze nem egyeztethette a sophisták csűrését-csavarását. Az igazságnak Aristoteles sem kevésbé volt barátja, mint Platon s mégis pártfogásába vette a retorikát Platon ellen. Platon érdekesen és csinosan irt Phaidrosában támadja meg a retorikát, Aristoteles száraz módon védelmezi a maga könyvében. Platonnál találjuk a virágzó attikai irodalom bélyegét, a forma és tartalom egységes szépségét. Aristotelesnek a nyelv minden kellem nélkül való alárendelt eszköz.¹⁾ Erővel,

¹⁾ V. ö. Spengel id. m. p. 5.

határozottsággal, szabatossággal és értelmességgel kétségtelenül teljes, de nem művészi próza; szigorú, katonás nyelv, mint a latin. De szükség volt e nyelvre is; a sophisták szóvirágai után éppen ez a nyelvezet volt arra való, hogy a valódi retorika fogalmát a tudomány komolyságához méltóan kifejtse. S ha valakihez illet ez a nyelvezet, úgy az kétség kívül Aristoteles volt, a tudományok atyja.

V. *Aristoteles és Anaximenes retorikája.* — Az Aristoteles előtti retorika összes theoriája igen praktikus összeállításban maradt ránk — Anaximenes művében.¹⁾ Czélja, hogy mindenkinek módot adjon a kezébe ellenfele legyőzésére, akár volt igaza, akár sem; szóval a hogy akkor kifejezték: τὸν ἕτερον λόγον κρείττω ποιεῖν — mely kifejezés nagyon hasonlít ahhoz a körülíráshoz, mellyel az egyszeri paraszt az *ügyvéd* szót jelelte, t. i. «a ki pénzért hazudik». Anaximenes retorikája szívesen foglalkozik a szónoki és ügyvédi fogásokkal s igyekszik az ügyvédet minden körülmény közt arra képesíteni, hogy kivágja magát a hínárból. Bajos annak az eldöntése vajjon keltére nézve megelőzte-e az Aristoteleset? Blass (id. m. p. 80.) azt állítja, hogy az Aristoteles-féle retorikának hatása volt az Anaximenesére; ez ugyanis az ellenféltől kerülvén ki, óvatosan kerülte mind azt, mit a másik fél szemére vetett volt. Ezért azonban bátran korábbi lehet. Anaximenes ugyanis főleg az Isokrates tanítását foglalta rendszerbe, s elhagyhatta benne azt, a mivel az ő irányukat Aristotelesék még az Aristoteles-féle retorika létre jötté előtt vádolták.

Anaximenes retorikája főképpen a bizonyítással foglalkozik, a stilust nagyon soványan tárgyalja. Meglátszik rajta, hogy szerzője nem philosophus. Nincs benne belső egység és művészi kerekdedség, csak a szónoki életből kikapott szabályok sora. Terjedelme sokkal kisebb, mint az Aristoteles könyvéé, melynek csak egy harmadát teszi ki. De minthogy a retorikának philosophiai oldalával nem foglalkozik s a fogalmak bonczolgatását elhagyja, magára a praktikus szónoklatra vonatkozólag mond annyit, ha nem többet, mint Aristoteles. Az egész egy könyvből, vagy 38 fejezetből áll. Általában csak a nyilvános beszédet (πολιτικός λόγος) tárgyalja s két fajtáját különböztet meg u. m. δημογραφικόν (nép-

¹⁾ Aristoteles és Anaximenes retorikáját Kis János fordította magyarra. Széptani Remekírók, kiadja a Kisf. Társ. I., II. 1846.

gyűlésbeli) és *δικανικόν* (törvénykező). Ezeknek ismét hét alakját (*εἶδη*): javasló (*προτροπευτικόν*), ellenző (*ἀποτροπευτικόν*), dicsérő (*ἐγκωμιαστικόν*), gáncsoló (*ψεκτικόν*), vádoló (*κατηγορικόν*), védő (*ἀπολογητικόν*) és vizsgáló (*ἑξεταστικόν*). Ezekről sorban beszél, kifejtvén röviden a fő fogalmakat: az igazságot, törvényszerűt, hasznost, tisztességet, kellemest és könnyen véghez vihető. Az egyes fejtegetések-nél pro és contra fegyvert ad a szónok kezébe, hogy' mentse meg magát ugyanazon hibától, melyért az ellenfelt elítélteti. Ezek után a bizonyításról (*αἱ πεισιτεῖαι*) és alkotó részeiről beszél. A *λέξις*-t alig tárgyalja, mind össze néhány szónoki figuráról tesz említést. Szerinte a kifejezés háromféle: egyszerű, összetett és képleges (*ἀπλοῦς, σύνθετος, μεταφέρων*). Ezután áttér a beszéd szerkezetére. Végre az egészet összefoglalja.

Lássuk most az Aristoteles rhetorikáját. *Sauppe* szerint a 3-ik könyv későbbi toldalék. *Brandis* (Phil. IV, 7.) azt hiszi, hogy maga Aristoteles toldta később művéhez a III-ik könyvet, mert sem az általános meghatározások közt, sem a felosztásban nincs szó a benne tárgyalt *λέξις*-ről meg *ὑπόκρισις*-ről. Aristoteles azon kezdi, hogy a retorika rokona a dialektikának. *Ἡ ῥητορικὴ ἐστὶν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ*; sőt csak része és másolata (*ὁμοίωμα*). A retorika eddigi tanítói elhallgatták a fő dolgot, az enthymemákat. A szenvedély felköltése csak mellékes; nem is kell a bírót harag, irigység, vagy szánalom által balútra vezetni. — A retorika első és fő része a rábeszélés és meggyőzés eszközeinek kifejtésével, a beszéd tárgyának megbizonyításával, a szólóhoz való bizalom felébresztésével foglalkozik; ehhez járul a 3-ik részben a *λέξις* és a beszéd elrendezése. — A retorika meghatározása ez: *ἔστω δὴ ῥητορικὴ δόξαμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρητέου τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν*: legyen tehát a retorika oly tehetség, mely minden dologban észrevéteti azt, a mi hitelt szerez. Érdeke tehát általános és nem csak egy tudományra szorítkozó. A hallgatókban szenvedélyt kell támasztani. Ezért kell a szónoknak a psychológiát érteni.

Az ékesszólásnak a hallgatókhoz képest három neme van: tanácskozó, törvénykező és kiténtető. A II. könyv majd egészen a szenvedélyek lélektani ismertetésének van szentelve, természetesen a retorika szempontjából. Szól még a beszéd módjairól s az enthymémákról vagyis okoskodó bizonyításokról, melyek a valószínűségből, példából, bizonyásból, és jelenségből készülnek.

A III. könyv a szónoki stílust, a λέξις-t tárgyalja, az előadással (ὑπόκρισις) együtt. Megrójjá Gorgias stílusát, mert költőileg cziczomázott. A stílus jósága az érthetőségben és világosságban áll. Minden nemhez más-más előadás illik. A tüntető beszéd legyen a legkidolgozottabb. Ezután a beszéd elrendezése következik. A befejezés tárgyalása zárja be a művet.

E rövid összefoglalás után vessük össze a kettőt. Aristoteles II. könyvének nincs mássa Anaximenesnél, mert Anaximenes retorikájának semmi köze a philosophiához. Aristoteles éppen e második könyvben ad a retorikának philosophiai alapot s tűz ki számára új irányt. Anaximenes gyakorlati céljával nem egyezett meg, hogy ily messzire térjen tárgytól. Aristoteles szónokot akar képezni a szó legnemesebb értelmében s ezért ad retorikai háttérü psychológiát. Azonban a szónok ügyesebben fog-e szónokolni, ha tudja, mi a harag, mi a szánalom? Nem megtörténhetik-e, hogy az Anaximenes praktikus retorikájával fölfegyverkezett szónok legyőzi Aristoteles tanítványát? — E különbség nagyobb, mint a többi összes hasonlóság. Ily különbség az is, hogy Aristoteles bőven és részletesen tárgyalja a szónoki stílust; Anaximenes egy pár fejezetet szentel neki; s egy pár figurára tanít. A kötőszók részarányosságát mind a ketten hangsúlyozzák; a stílus elmésségére mind a ketten gondot fordítanak, csak hogy Anaximenesnél a velős mondatok a fő forrás, Aristotelesnél a hasonlat, a szemléltetés. A tiszta nyelvezet Aristoteles említette négy feltétet körülbelül Anaximenes is érinti, csak hogy nem oly összefüggőleg. Anaximenes műve Aristoteles I. és III. könyvének anyagát tartalmazza, a II-iknek csak a végét. Nem bibelődik a retorika meghatározásával sem. A hitelszerzés eszközeit csak Aristoteles tárgyalja. A felosztásban eltérnek egymástól. Aristoteles tanácskozó, törvénykező és tüntető beszédet ismer és fejteget; Anaximenes csak népgyülesít (= tanácskozó) és törvénykezőt; de később mégis tárgyalja a magasztaló és gáncsoló, tehát tüntető beszédet is, csak hogy ő ezt is a törvénykezőhöz számítja. Ezenkívül 7 fajtát különböztet meg a törvénykező beszédnek: javasló, ellenző, dicsérő, gáncsoló, vádoló, védő és vizsgáló. Aristoteles szerint a tanácskozónak tárgya: javaslás vagy ellenzés; a törvénykezőé: vádolás vagy védelem; a tüntetőé: dicséret vagy gáncsolás. Sokkal átlátszóbb. Lényegileg azonban megegyeznek, mert a 7-diket, a vizsgálat Anaximenes se tekinti önállóknak. A tanácsadó szónok

czélja Arist. szerint annak kimutatása, hogy indítványa jó és hasznos; Anax. szerint: hogy igazságos, törvényszerű, hasznos, tisztességes, kellemes és könnyen véghez vihető. Az első négy kellék nem mond többet, mint az Arist. ketteje; a kellemesség és könnyen véghez vihetőség kimutatása már a szónoki fogásokhoz tartozik. A bizonyításokra nézve Arist. sokkal teljesebb. Általában ez a pont az, mellyel külsőség-tárgyaló elődei nem igen törődtek s csak ő tette fő figyelme tárgyává. A befejezésről Anaximenes nem szól.

Ezek a hasonlóságok és különbségek. Látni való, hogy ugyan egy szerzőtől e két mű csakugyan nem származhatott s helyesen cselekedett Spengel, hogy Anaximenes rhetorikáját Aristotelestől elvitatta. Aristoteles művei közül a rhetorika a legteljesebb, legegyszerűsebb és legeggyöntetűbb. Legnagyobb érdeme e disciplina körül abban áll, hogy a rhetorikának, mint a dialektika másolatának a többi tudományoktól elkülönített tudományos alakot adott s egyúttal a valódi szónoklatra megkívántató tárgyi tartalom kellő tekintetbe vételével az üres formalismustól megmentette.¹⁾ Az Anaximenesé minden esetre jeles munka, s ha csakugyan az Aristotelesé előtt készült, teljes elismerésünket sőt bámulatunkat érdemli ki rendszeressége, és világos praktikus előadása által, minőt a későbbi rhetorikákban hiába keresünk. A görög szónoklat elmélete e két könyvben van letéve.

VI. N. Sándor halálától Görögország leigázásáig. 324—146 Kr. e. — Aristoteles után meggyérül a rhetorikusok száma. Aristoteles oly mélyen fogta fel a rhetorikát, hogy utána e tudomány csak süllyedhetett, nem emelkedhetett. Szerintünk már itt kezdődik a szónoklat hanyatlása s nem a következő korszakban. Mikor valamely disciplina a helyes kerékvágásból kizökken, jelentéktelen apróságokkal bibelődik, irányában eltörpül, akkor kétségtelen a hanyatlás. Aristoteles rhetorikájával úgy szólnán végződik az attikai szónoklat története. Aristoteles műve halotti beszédhez hasonló — mondja Sauppe²⁾ — mely finom és világos átértéssel a nagy halott lényegét tanító és intő képpé bővíti.

¹⁾ V. ö. Brandis: Ueber Arist. Rhetorik und die griech. Ausleger derselben (Phil. IV, 1—47.)

²⁾ Bedeutung der Anführungen aus Arist. Rhetorik bei Dionysios von Hal. für die Kritik des Arist. Nachrichten von d. Univ. u. Kön. Gesellschaft zu Götting. 1863. Nr. 4. p. 42.

A rhetorika a philosophusok monopoliumává lett, még pedig a peripatetikusoké meg a stoikusoké. A philosophia büszkén érezte magát a rhetorika megalapítójának s a philosophusok azt hitték, nekik van legtöbb joguk Aristoteles nyomain haladni. Ide tartozik a kresosi (Lesbos) *Theophrastos* (312 kör.) előbb Platon majd Aristoteles tanítványa¹⁾. Számos munkát írt, néhány ma is meg van. Legnevezetesebb a jellemrajzok²⁾ — ἰθρικοὶ χαρακτῆρες — és a természetrajzi munkák. Rhetorikus munkái mind elvesztek. Diogenes számos ide vágót sorol fel, miből látható, hogy igen sokat s változatos részleteket írt, s Aristoteles nyomdokain volt célja tovább haladni s a szónoki kifejezés (λέξις) tekintetében tovább is haladt. Quintilianus ugyanis úgy nyilatkozik felőle, hogy beszédének oly isteni fénye volt, hogy nevét az *istentől* származtatták. (Quint. X, I, 83.)

A másik nevezetes ember e korban *Demetrios Phalereus*, Athén kormányzója. 345—283-ig élt. Suidasból látjuk, hogy igen sok oldalu író volt. Bölcséleti, történelmi, politikai és kritikai műveken kívül rhetorikát is írt két könyvben. Diogenes L. (V, 80) neki tulajdonítja a *περὶ ἐπιμνηστικῆς* (a föltalálásról) cz. művet, mely az ó-kornak e nembeli jobb termékeihez tartozik, de valószínűleg későbbi keltű. *Walz* a régi rhetorikák kiadásában (IX-ik köt.) az ő neve alatt tette közzé. Fő ereje a kellemes és ékes beszédben állott, a mi helyén volt ugyan írásban, értekezésekben, de nyilvános szónoklásra való alkalmazása már hanyatlás jelensége. (Blass id. m. 16. l.) Cicero is azt mondja róla (*Brut.* 9, 37. §), hogy inkább gyönyörködteté, mint lelkesíté az athénieket, lággyá és puhává tette a beszédet, inkább törekedett kellemességre, mint magvasságra. Cicero is, Quintilianus is nála keltezi az ékesszólás hanyatlását, máskülömben dicsérik.

A rhetorikának e korbéli más irányú, stoikus képviselői csekélyebb becsű műveket írtak. Ide tartozik *Kleanthes*, és a soliiabeli *Khrysispos*, kik szerint a szónoklat a helyes beszédnek tudománya (*scientia recte dicendi* Quint. II, 15, 35.). Gellius azt mondja *Khrysispos*ról (N. A. XI, 12), hogy szerinte minden szó

¹⁾ Diog. L. V. 36—57.

²⁾ A Jellemrajzokat Hunfalvy János fordította magyarra. Olcsó könyvtár 107. sz.

kétséges értelmű, mert két vagy több jelentése is lehet. Ebből már láthatjuk, hogy tendenciája kiválólag dialektikus volt.

Epikuros is írt a retorikáról. Quintilianus (III, 11, 21) affectata subtilitas-át hangsúlyozza. Cicero is jól megvágja Epikurost. (Brut. 35, 131 §.)

VII. Kr. e. 146-tól — Kr. u. 395-ig. — a) 146 — 30 Kr. e. — Ez már a valóságos és általános hanyatlás kora. Görögország szabadsága hosszú tengődés után sirba hanyatlott. A politikai szabadság bukásával együtt jár a szónoklaté. A régiiek is tudták, hogy valamint a hadvezéri talentom csak háborúban, úgy a szónoklat is csak mozgalmas szabad állami életben tűnik ki. Demosthenes kiváltképpen azért oly nagy, mert beszédei az erkölcsileg jónak a képét viselik magukon s szív és lélek beszél belőlök. S ő volt az az ember, a ki bár legmagasztosabb célját el nem érte, a nemzetet meg nem mentheté, de annyit mégis kivívott, hogy a bukás gyalázatát enyhítette.¹⁾ A hol szabad állami élet nincs, a hol a forum síri csendbe merült: ott a szónoklat legfeljebb theoretikus iskolai tárgy lehet.

Láttuk, hogy az előbbi korszakban a retorika a philosophusokat uralta, úgy hogy gyakorlati tere már ennél fogva is alig lehetett. A most tárgyalandó korszakban a retorikával való művészi bánás (mert egyébről szó sem lehetett) a bölcselkedők kezéből ismét a professionatus rhetorokhoz került s a retorika levetközé a philosophiai mezt, melybe Aristoteles öltözteté. Aristoteles szónokot akart képezni a szó legnemesebb értelmében: ezek csak beszéd-gyártásra adtak útmutatást, mondva csinált, iskolai módon.

Néhány jelentéktelen írot említhetünk e korból. Legkiválóbb mégis a temnosi *Hermagoras*. Suidas több munkáját említi. Quintilianus sokat emlegeti. Hermagoras szerint az ékesszólás célja: rábeszélőleg szólani (persuabiliter dicere Quint. II, 15, 14.) a mi megegyezik a régi $\pi\epsilon\iota\theta\upsilon\varsigma\ \delta\epsilon\lambda\mu\sigma\sigma\upsilon\gamma\iota\varsigma$ -szal. Quintilianusból tudjuk azt is, hogy az $\alpha\epsilon\omicron\omicron\omicron\mu\iota\alpha\omicron\alpha\omicron$ nak vagy szerkezetnek minden egyebet alája rendelt; hogy finomsága, subtilitása csodálatos, csakhogy szerfölött gondos és aggodalmas (III, 11, 22). Mondja, hogy rengeteg sokat összeírt e tudományszakról, sőt hogy egészen

¹⁾ Westermann: Einl. in die Reden des Demosthenes p. 6.

önálló külön irányt alkotott (*proprium viam*, III, 1, 16). Úgy látszik, hogy leginkább a szónoki feltalálással foglalkozott. Ő általában a terméketlen *subtilitas* megalapítója, melyet Spengel scholastikusnak nevez. (Blass id. m. 78. l.) Strabon csak is rhetorikájáról tesz említést, azért kételkedhetni benne, vajjon a Suidas felsorolta műveket ő írta-e mind?

Apollonios és *Molon* Alabandából (Kária) Rhodos szigetén alapítottak iskolát. Később a két névből egyet csináltak; pl. Quintilianus is azt mondja (XII, 7, 6), hogy Cicero hallgatta Apollonios Molont. Egyebet rólok nem tudunk.

Bizonyos *Gorgias*-nak *περὶ συζημάτων* cz. művét, mely történeti szempontból elég érdekes, Rutilius Rufus latin fordításában birjuk. Quintilianus (IX, 2, 102) mondja, hogy Rutilius Gorgias négy könyvét egybe olvasztotta. Ugyan ő felosztásukat is megemlíti.

Ide való még a gall vagy rhodosi *Kastor*. Suidas szerint *Φιλορώμαιος* volt a mellékneve. Rhetorikájából egy rész maradt ily czímen *Κάστωρος Ῥοδίου ῥήτορος τοῦ καὶ Φιλορωμαίου περὶ μέτρων ῥητορικῶν*. (Walz III, 712—723. ll.) Látjuk, hogy főleg külsőségekkel foglalkozott.

Vége *Philodemos*, epikureus, kinek a rhetorikáról írt művét nem rég találták meg Herkulanumban. (Philodemi Rhett. restituit E. Gros Paris 1841. töredékes.)

b) 30 Kr. e. — 117-ig Kr. u. — Ez időben kétféle irány kap lábra. Az egyik a régiekkel foglalkozik *æsthetiko-kritikai*, majd *grammatiko-rhetorikus* szempontból. Nem is volt most egyéb helyén: a rhetorika a jelenre nézve meghalt, csak a múltban élt. Annyira a mennyire csak ez az irány lehetett gyümölcsöző. A másik irány a formális szónoklatnak tisztán technikai megalapításával foglalkozik, midőn arra már úgy szólván semmi szükség nem volt.

Az első irány legjelentékenyebb szónoka *Dionysios Halikarnasseus*, Cæciliusszal együtt a görög *atticismus* feje. Értjük ez *atticismuson* a régiek gondos tanulmányát, melyet ők indítottak meg. *Dionysios* rhetorikáját Schott adta ki Lipcsében 1804-ben. Kétséges, vajjon tőle való-e csakugyan? Azonban töredékei is mutatják, hogy a rhetorikának praktikus oldalát részesítette figyelmében. Szerinte a rhetorika: *δυναμὶς τεχνικὴ πιθανοῦ λόγου ἐν πράγματι πολιτικῷ τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν* (azaz: a hitelre méltó

beszédnek politikai ügyben való gyakorlati képessége, a helyes szólás czéljával. Schol. Bibl. Coisl. p. 593). Ez alig különbözik az Aristoteles meghatározásától. — Rhetorikáját *Schott* négy fő részre osztja: 1. Capp. I—VII. περί τῶν πανηγυρικών, 2. VIII. IX. περί ἐστρηματισμένων πρώτον, δεύτερον. 3. X. περί τῶν ἐν μελέταις πλημμυλουμένων 4. XI. περί λόγων ἐξέτασεως.

Neki tulajdonították volt Longinusnak περί ὕψους cz. művét. Spengelnél még Διονυσίου ἢ Λογγίνου. *Elveszett iratai*. 1. χαρακτηρες τῶν ἄρμονίων (egy pár töredék van belőle), 2. πραγματεία ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας πρὸς τοὺς κατατρέχοντας αὐτῆς ἀδίκως, 3. περί τοῦ μιμησεως. (Ebből csak az *ἀρχαίων κρίσις* — a régiek megítélése — cz. rész van meg, mely a Homerostól Euripidesig élt költőknek, aztán történetiróknak, néhány böcselkedőnek és rhetornak megbirálását foglalja magában.) 4. a περί τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοί 2-ik része. *Meglevő aesthetiko-kritikai munkái*: 1. περί τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοί első része (Lysias, Isokrates, Isaios) s a 2-ikből: περί τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος (ed. Reiske V, p. 445—629. VI, 953—1129. 2. Δείναρχος (Reiske V, 629—668). 3. ἐπιστολή πρὸς Ἀμμαῖον πρώτη (Reiske VI, 719—749 kimutatja, hogy Demosthenes legtöbb beszédét már elmondta volt, mikor Aristoteles rhetorikáját írta). 4. περί συνθέσεως ὀνομάτων (R. V, 1.) a szónoki erőről, a különböző szónoki fajok szerint való szöfűzésről, a stilusról. 5. πρὸς Γναῖον Πομπήριον ἐπιστολή (R. VI, 780—7). 6. Ἐπιστολή πρὸς Ἀμμαῖον δεύτερα περί τοῦ Θουκυδίδου ἰδιωμάτων (R. VI, 788—809.) 7) περί τοῦ Θουκυδίδου χαρακτηριος καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ συγγραφέως ἰδιωμάτων (R. VI, 810—952.). — Neki tulajdonítják némelyek a Demetrios nevét viselő *Ἐρμηνεία*-t is.

Előttünk van tehát a munkák egész sora, mintha ki akarná pótolni azt a háromszázados hézagot, mely Aristotelestől elválasztja, s melynek termékei az Aristoteles művének nyomába sem hághatnak. De mindenek felett Dionysios inkább szorgalmas adatgyűjtő, mint szellemes feldolgozó. Mikor pedig saját véleményét nyilvánítja, akkor elfogúlt. A régiek műveiben jártas. Csak ő idéz szóról-szóra Aristoteles rhetorikájából. Mind a mellett újabb időben nem igen megbízhatónak bizonyúlt Dionysios. Nincs nála philologiai szellem, forrásai hiányosak, némelyek iránt elfogúlt, ítéletében elhamarkodott; de el kell ismernünk, hogy tudni vágyó, kora ízléstelenségén felül emelkedő és ismeretekben gazdag.

Említők, hogy egy sorban áll vele a Rómában élt *Caecilius*, kaleaktei (siciliai) zsidó, ki a későbbieknél nagy tekintélyben állott. Munkái elvesztek. Suidas nagyon sok művét számlál elő, s azt mondja, csodálkozik rajta, hogy zsidó létére oly jól ismerte a hellén dolgokat.

A grammatiko-rhetorikai irány képviselői: Az alexandriai *Didymos*, *Sallustius*, s a nicæai *Apollonides*, Demosthenes kommentátora.

Más rhetorikusok e korból:

A Gadarisi *Theodoros*, Tiberius tanítója, (Strabo XVI, p. 759.). Iránya valószínűleg attikai volt (Blass p. 159.). Vetélytársa volt a pergamosi *Apollodoros*, Octavius tanítója. (Suet. Aug. 89.) Mind a kettőnek a rhetorika tanítása volt a fő foglalkozása. Quintilianusból látjuk (II, 15, 12) hogy Apollodoros a törvényszeki beszédre fordítá fő gondját.

Továbbá az ifjabb *Hermagoras* és vetélytársa *Athenaios*, peripatetikus. Athenaios szerint a rhetorika fallendi ars, azaz család mestersége. (Quint. II, 15, 23.) *Areus* stoikus philosophus és rhetor. Alexandriából ment Augustusszal Rómába. Iránya és érdemei ismeretlenek. (Quint. II, 15, 36.)

c) 117 Kr. u. — 193 Kr. u. — Ebben az időszakban is csak mesterséges szolgálai szerepet folytatnak a rhetorikusok. Kiváló mégis és nem csak aránylag, hanem általában figyelemre méltó a tarsosi *Hermogenes*, e korán ért lángész, ki 15 éves korában már tanított, 17-ik évében író, 25 éves korában azonban lelki beteg lett. Suidas azt mondja, hogy rhetorikáját mindenki forgatja. Ámbár száraz, mégis hozzá csatlakozik az elfogúlt iskola csaknem egy évezreden keresztül. Aristoteles rhetorikáját alig méltatták figyelemre. Cicero sem ismeri behatóan; csak dicséri, de nem foglalkozik vele. — Hermogenes művei Walznál IV. VI. VII. és Spengelnél II. találhatók: 1. περί πολιτείας, a polgári per pontjait tárgyalja, bőven és részletesen. 2. περί εῤῥήσεων, beszédkészítésre való bevezetés; tárgyalja a bevezetést, a bizonyítás módját, az ellenfél megczáfolását, a szónoki ékesítést, és előadást, találó példákkal illusztrálva. 3. περί ἰδίων 2. k. a beszéd-formákról. 4. περί μεθόδου διανοήσεως, toldalékféle az előbbihez. 5. προορμημάτων a szabályok megtanulására és begyakorlására való. Lefordította Priscianus: Præexercitamenta rhetoricæ ex Hermogene.

Mind e munkákon meglátszik a fiatal kéz; de bár bizony-

talán ítélettel írvák, stilusuk világos és könnyed; más írókat gyakran helyre igazítanak s helyesen méltatják a régieket.

Kevésbé nevezetesek, sőt csaknem jelentéktelenek:

Aristides, sophista. *Περὶ πολιτικοῦ λόγου* és *περὶ ἀφελοῦς λόγου* cz. művéről (Aldus, I, 641—682 Walz IX, 331—340) azt mondja Dindorf (p. 712) hogy oly silány munka, mely nem érdemli meg az időt és fáradságot, hogy vele foglalkozzék.

Alexander Numenii (t. i. Numenius rhetor fia). Numenius is rhetor volt. Alexandernek a figurákról szóló műve fenmaradt. (Walz VIII, 400—414.) Az ő nyomán dolgozta *Aquila Romanus* a de figuris sententiarum et elocutionum cz. művét. Fenmaradt még a *περὶ ἀφορισμῶν ῥητορικῶν* cz. műve, melynek *ἐπιτάφιος*-ról szóló része Menander rhetor iratai közzé elegyedett (*περὶ τῶν ἐπιδεικτικῶν*) s ott adta ki Aldus (p. 630—2). De Westermann, Walz és Spengel az Alexander neve alatt adják. Az összeolvasztást *Vales* ismerte föl először (ad Euseb. hist. eccl. p. 28.).

Demetrios, Alexandriából. Talán tőle származik a *περὶ ἐρμη-
νείας* cz. munka, melyet Demetrios Phalereusnak tulajdonítottak, s az ő neve alatt adja is Walz IX, 1—127. A legjobb régi minták nyomán nem izléstelenül, sőt érdekesen irt összefoglalása a tudni valóknak.

A többi e korbéli rhetorika-írónak csak a neve ösmeretes. Felsorolásuk is felesleges.

d) 193—323 Kr. u. — Ebből a korból nagyon kevés irat maradt fenn, de az elveszettek sem lehettek valami nagy becűek. Mégis akad egy kiváló rhetor *Dionysios Cassius Longinus* Athénből 213—273, nagy tudományu férfit. Élő könyvtárnak és járó muzeumnak nevezték. (Eunap. Porph. p. 16.) Rhetorikus iratai elvesztek. (Töredékek Reiske p. 158—211.) Csak egy maradt fenn teljesen: *περὶ ὑψους*, a fenségéről.¹⁾ Egyes túlzásokat és helytelen idézetet nem számítva, egészséges kritikai munka, remek stílusban, úgy hogy sokan másnak tulajdonítják. Longinus a fenségest, philosophiko-kritikai szempontból fejtegeti, helyes ítélettel. A maga nemében már csak tárgyánál fogva is páratlan æsthetikai munka.

Jelentéktlenebb írók:

Basilikos, nikomediai sophista; *Apsines*, kinek műve egy

¹⁾ Magyarra fordította Kis János. Szépt. remekírók.

része eltorzított állapotban maradt fenn. (Walz IX, 340—467.) Már Rhunken 1765. felismerte, hogy valószínűleg Longinus rhetorikájából került bele egy rész. Szintígy Finckh és Spengel (Münch. gel. Anz. 1837 N. 17. 139. l.) még többet tulajdonítanak belőle Longinusnak.

Minukianos-nak meg van a *περὶ ἐπιχειρημάτων* cz. műve (Walz IX, 597—613).

Aelius Theon és *Aphthonios*, maig is meglevő *προγράμματα*-k szerzői.

e) 323—395 Kr. u. és tovább. — A görög rhetorikának ez utolsó korszakában háromféle az uralkodó irány. 1. a *technikai*, mely még mindig teremteni akart, de nem tudott; 2. *exegetikus*, melyre legalább szükség volt; 3. *lexikographus*, mely reánk nézve igen üdvös, a mennyiben számos adatot megőrzött számunkra. — Eredeti alkotásról egyiknél sem lehet szó. Tanultak s a mit megtanultak, azt más alakban ismét leírták: ebben állott irodalmi működésük. E három irány természetszerűleg zárja be a rhetorika történetét. Az elsöben még megvan a rhetorikai munkálkodás árnyéka. Ez a mécs utolsó lobbanása. A második lemond az alkotásról, melyre úgy sem volt képes és a régiek magyarázására adja a fejét. A harmadik végre — gondoskodik legalább rólunk s becses adatokat halmoz fel, külömben csekély irodalmi becsü művekben. Értzi, hogy a görög rhetorika története véget ért s megkészíti a könyvhöz a tartalomjegyzéket is, hogy könnyebb legyen benne az eligazodás. S ez által hálánkat érdemlik ki, mert legalább hasznosat dolgoztak.

I. *A technikusok*:

Rufus, Perinthosból, kitünö sophista. Kétséges, vajjon az övé-e a Walznál az ő neve alatt kiadott *τέχνη*. (W. III, 447—460.)

Tiberius. Suidas említette számos műve elveszett, csak egy maradt meg: *περὶ σημμάτων* (W. VIII, 487—520).

Phoibamon-tól, *Kyros*-tól, *Maximus*-tól szintén maradt fenn egy-egy dolgozat.

Menandros, Hermogenest és Minukianost kommentálta. Műve *περὶ ἐπιδεικτικῶν* W. IX, 127—321.

Sopater, Hermogenes kommentatora (W. V, 1—211) *δαίρεσις ζητημάτων* cz. műve Walznál található (VIII, 1—385).

Nikolaos (W. I, 262—420), *Nikephoros Basilika* (+ 1180),

(W. I, 421—525) és *Georgios Pakhymenis* (+ 1310), (W. I, 535—596) progymnasma-írók.

A többieknek pusztá nevével vagy Suidas említette munkáik czimével nem sokat érnénk, tehát elhagyjuk.

II. *A Commentatorokról* szintén keveset tudunk. Részint szónokokat, részint technikusokat kommentáltak.

III. *A szótárírók* sokkal nevezetesebbek ránk nézve. Első sorban említhetjük *Harpokration* szótárát: *Λεξικὸν τῶν δέξα ῥητόρων*, mely ránk szállott. Továbbá, *a korszak keretén túl*: *Photius* (IX-ik száz.) Bibliothekáját 280 munka leírásával. Aztán *Suidas*, *Hesychios*, *Pollux*, s az ismeretlen szerzőjű *Etymologicum magnum*. Mindezek igen becsesek és fontosak a szónokok szövegének kritikai megállapítására nézve.

Ezzel végig haladtunk a görög rhetorika történelmén s e vázlatból is látjuk, mily nagy szerepet játszott a rhetorika a görög világban. Keletkezésétől kezdve elenyésztéig minden időben számosan akadtak, kik e disciplinával való foglalkozást tették éltük feladatává. Különböző irányok küzdöttek egymással mindvégig. A tömérdek munkához képest edes kevés maradt reánk; mind a mellett összevetve ezeket a meglevő beszédekkel, tökéletes fogalmat szerezhethünk a görög szónoklatnak úgy elméleti, mint gyakorlati oldaláról. A szónoklat ugyanis két alakban fejlődött ki, mint praktikus és mint sophisticus szónoklat, mely utóbbinak foruma csakhamar az iskola lön. Valóban oly nagy mértékben sehol sem fejlesztették a rhetorikát, mint a görögöknél. A rómaiak ebben is csak utánzói a görögöknek. Az *Auctor ad Herennium* cz. jelentékeny műnek pl. csak a nyelve latin: tartalmilag görög rhetorika ez is. Hasonlít az *Anaximenes*éhez, csakhogy bővebb, kidolgozottabb. *Cicero* nagyobb szónok, mint rhetorika-író. *Quintilianus* leginkább történeti szempontból érdekes. — Érdekes körülmény, hogy a görög rhetorika voltaképpen a sophisticának köszöni kifejlődését. Nem csoda, ha eleinte nagyon gyanús volt ez a tudomány, mely a rossz ügyet jóvá tenni ígérkezett, és ha már a görögök közt ellenségei támadtak az ily mesterségnek. Ilyen ellensége *Platon* legalább a szónoklat akkori gyakorlatának s a módnak, melylyel avval a sophisticák bántak. Mert magát a rhetorikát, mint tudományt, ő sem veti meg. Szerinte a rhetorika a jó felismerésének akaratával és tehetségével azon czélra tartozik törekedni, hogy a polgárok lelkét ne csak meggyőzze, hanem meggyő-

zés által az erényre vezesse s arra, hogy a dialektikus methodus alakjában nézeteit minden tekintetben igazolja. Aristoteles a rhetorikát a dialektika mellékdarabjának, mássának mondja. Platon a dialektikát a rhetorika *methodusának* tekinti, Aristoteles a dialektikának alája rendeli a rhetorikát.¹⁾ Általában — mint említők — Aristoteles kél a Platontól körülbelől megtámadott rhetorikának a védelmére s bevezetése a platoni Gorgias ellen van irányozva, noha nem mondja ki. Azonban az ékesszólás korábbi theoretikus kísérleteiről ő sem ítél jobban, mint Platon. — Azt a felsőbb irányt, mely a rhetorikát tudomány-rangra emelte, a philosophia adhatta meg neki. Mikor a rhetorika szakított a philosophiával, egyszersmind saját hanyatlásának epocháját nyitá meg; s ezt a hanyatlást sem egyes írók termékenysége, sem a rhetorika kiterjedt művelése nem tartóztathatta fel. Nem, mert az állami élet felbomlása után a szónoklat csak ideig-óráig tengődhetik. Rövid tárgyalásunkban tekintettel voltunk úgy az emelkedés, mint a sülyedés okaira, s nem hallgattuk el a görög rhetorika árnyékoldalait sem; mert helyesen mondja Spengel, hogy a régi kor nem azt akarja, hogy csak bámuljunk és csodáljuk, hanem hogy megismerjük és felfogjuk.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

Anthol. Pal. XI. 68.

Hogy Nykilla haját feketére befesti, hazudság:
Mert már a boltban vette haját feketén.

Ford. P. THEWR. Józs.

---

¹⁾ *H. Anton*: Ueber die Rhetorik bei Aristoteles in ihrem Verhältnisse u. Platon's Gorgias. R. M. N. F. XIV, 570—598.

A MADÁR ÁRJA MONDÁKBAN.

Claudius Aelianus *Περὶ ζῴων ἰδιότητος* című művében elmondja, hogy egy sas hogyan mentett meg egy csecsemőt. A csecsemő története nagyon hasonló Astyagés, Mandané és Kyros történetéhez, de még inkább Akrisios, Danaé és Perseus mondájához. E történet végén így folytatja: ἀλλ' Ἀχαϊμένη μὲν τὸν Πέρσην, ὅφ' οὗ κἀπεισιν ἡτῶν Πέρσων εὐγένεια, ἀετοῦ τροφίμον ἀκούω γινέσθαι.¹⁾ E kis monda-töredék mellé állithatni azt a mondát, mely Firdüszí Sáhnameh-jában egy kiváló hős, Zál, hasonló nevelkedéséről szól.

Szám, Nerimán fia, sokáig volt gyermektelen; végre szül neje egy fiút, a ki igen szép, csak egy a hibája: haja teljesen ősz. Hét napig nem merik ezért a nők Számnak megmondani, hogy fia van; végre egy bátor dajka tudtára adja. Szám megnézi a csecsemőt, fél, hogy kigúnyolják, hogy a gonosz fajzatja került a fehérhajú gyermekkel családjába, majd haragra lobbanva káromolja az istent, és a csecsemőt messze, Elburz hegyéig, közel a naphoz, viteti és ott hagyatja. Ott van a Szímurgh madár fészke. A csecsemő egy nap egy éjjel ott fekszik, néha ujját szopogatja, majd meg kiabál; végre észre veszi a madár, megszánja, elviszi fiához fészkebe, és mivel teje nincs, friss zsákmány vérével szoptatja. A fiú a Szímurgh kicsinyeivel együtt nő fel és legénykorában is a madár fészkeben marad. A Szímurgh megtanítja beszélni és Desztán-i zend-nek nevezi el, Firdüszí magyarázata szerint: «kih bâ tû peder kerd desztán u bend», mert atyád rajtad gonoszságot és ravaszságot követett el. Szám azonban álmában Hindüsztânból jövő lovagot lát, a ki hírül adja neki, hogy fia él; karavánoktól is hall olyasfélét, és a papok is, kikkel álmát megfejteti, korholják tetteért és biztatják, hogy keresse fel fiát. Elindul tehát és utközben éjjel ismét álmod lát: Hindüsztânból nagy sereg élén egy ifjú lovag jön, jobb felől mellette egy bölcs, bal oldalt egy műbed (pap, tudós); az egyik lesújtó szavakkal tárja eléje gonosz tettét és azt mondja, hogy ha bűn a fehér haj, tekintse Szám saját haját és szakállát, mely olyan mint a fűzfa levele. Végre meglátja az

¹⁾ 12, 21. E kiadást használtam: Clavdii Aeliani, de animaliom natura libri XVII. Petro Gillio Gallo et Conrado Gesnero Heluetio interpretibus. Coloniae Allobrogum. Apud Philippum Albertum. MDCXVI.

apa fiát, a mint a fellegekgig érő fészek körül járkal. A Szimurgh tudva, hogy mit akar az a sok ember a hegy alján, egy tollát adja a fiúnak, hogy ha nagy veszélyben lesz, tegye tűzre, és arra a Szimurgh rögtön ott terem segítségére; aztán leviszi atyjához, a ki örömmel fogadja és Zál zer-nek, aranyos Zálnak nevezi.¹⁾

Azt tartom nem kellett sok ahhoz, hogy ugyanaz a monda Akhaimenésről is meg Szâm fiáról is szóljon. Az újperzsa monda alakjai nagyon elmosódnak, ha az Avesztáig követjük nyomukat. *Nerimân* az óbaktriai *naremanauh*, a férfindulatú, és eredetileg csak Kereçaçpa mellékneve, később fia neve lett; *Ἀρχιμάνης* az óperzsa *hakhâmanis*, a társasindulatú, tehát még a két névben is ugyanaz a szó van meg! *Szâm* az óbaktriai *çâma*, a megnyugtató, gyógyító; eredetileg az egész nemzetség neve volt, később Nerimân fiáé lett, kire a monda Kereçaçpa hőstetteinek egy részét ruházta.²⁾ *Zâl*, mint a szó alakja is mutatja, elő sem fordul a régi perzsában. Látjuk tehát, hogy az Akhaimenés neveltetéséről szóló monda egy töredéke a II. században Kr. u. görög irónál található és hogy egész terjedelmében más perzsa fejedelmi sarjadékról van feldolgozva a XI. században Kr. u.

Helyesen jegyzi meg Duncker,³⁾ hogy a perzsák e hagyományára szerint királyaik öse az ég különös kegyében részesült. A madár ugyanis az Avesztában a jó szellemek közé tartozik, mert a magasban, a tiszta levegőben lakik. A közönséges kakas, az óbaktriai *parôdarsh*, azaz a szárnyát előbb felfelé tartó (és úgy kiáltó), szavára elfutnak a gonosz szellemek; az *ashôzusta*, azaz a tisztától kedvelt, megeszi a levágott körmöt és a szent könyv szavait mondogatva elűzi a gonosz szellemeket.⁴⁾ Két más madár, *Amru* és *Csamru*, az összes magvakat termő csudálatos fáról elterjeszti a magot mindenütt. Végre az újperzsa *szimurgh* az óbaktriai *çâena mereqha*, azaz *sasmadár*, griffmadár; tehát még a madár is ugyanaz a monda görög és perzsa alakjában. Az óbaktriaiból

¹⁾ Vullers, *Firdusii liber regum* I. köt. 131. l. 46. versétől a 140. l. 211. verséig; Mohl, *Le livre des rois*, publié par Mme Mohl, I. köt. 167. —178. l.; Szász K. *A világirodalom nagy époszai*, I. köt. 271. l.

²⁾ Justi, *Handbuch der Zendsprache* 168—294. l.

³⁾ Az ókor története, ford. Jónás J. IV. köt. 329. l. V. ö. a 160., 161. és 263. l.

⁴⁾ Justi *id.* m. 43. 87. l.

lett a középperzsa (pehlevi) *çin*, *çin mru* és (párszi) *çina mruk*, sőt az ujjur, tehát török-tatár *szimrukha*, és az újperzsa alak.¹⁾ A Szimurgh a perzsa vallási életben legrégebb korától egész a XIV. századig Kr. u., a Ferid eddin Attâr költő Mantik uttair (a madarak beszélgetése) című mystikus költeményeig vallásban, mondában és bölcséletben egyaránt fontos szerepet játszott.²⁾

Hogy a tűz mily nagy jelentőségű volt az ősi ember életében, hitében; hogy e tűz az égből szállt le fába és mint lélek emberbe; hogy a madárban is él, mert a villám isteni *sas*, ölyv vagy farkály: azt a legrégebb mozzanatoktól egész addig az árja mondáig, hogy gólya hozza az újszülött gyermekeket, gyönyörűen állította össze Steinthal.³⁾ E régi hitre kell vissza vinni a görög-latin és perzsa⁴⁾ néphit ama sajátosságát, hogy madarak röptének rendkívüli fontos jövendölő erőt tulajdonított. E hit eredete valószínűleg az indiai s perzsa árják és a görög-latin néptörzs együttélésnek korába esik.⁵⁾

Sőt a görög mythos nemcsak nagy jelentőségűnek tartotta a madarak repülését, hanem mint a perzsa monda, arról is regélt, hogy a madarak csecsemőt is tápláltak. Magát Zeust táplálták csecsemő korában szent galambok az Ókeanos hullámai felől hozva ambrosiát; más monda szerint egy nagy *sas* szitt nektárt a szirtből és azzal itatta Zeust.⁶⁾

DR. POZDER KÁROLY.

Auson. epigr. 23.

Kincset lel, ki magát felakasztani készül. A kincset

Fölveszi s a kötelet tézsi helyébe oda :

A ki a kincset elásta, reá nem akadva a kincsre

Megleli a kötelet és fölakasztja magát.

Ford. P. T. E.

¹⁾ Justi id. m. 289. l.

²⁾ L. e. költemény Garcin de Tassy adta kiadásában a 328., 689., 742., 784. stb verset, de különösen az 1097-diket.

³⁾ The original form of the legend of Prometheus, a Goldziher Mythology among the Hebrews című műve függelékében, a 366. s köv. l.

⁴⁾ Herod. 3, 76.

⁵⁾ Keiper, Die Perser des Aeschylus als Quelle für altpersische Alterthumskunde 13—14. l.

⁶⁾ Preller, Griechische Mythologie, 3. Aufl. I. köt. 105. l.

AZ ÚJGRAMMATIKAI IRÁNY ÉS A PSYCHOLOGIAI MOMENTUM A MONDATBAN.

Két ízben volt alkalmunk a Németországban alig egy évtized óta létező és ma már — mondhatjuk — uralkodó újgrammatikai irányról szólni e társaságban, midőn ezen irány egyik fő és talán leggenialisabb képviselőjének, Osthoffnak két munkáját (l. e. közlőny IV. 4 és V. 5-ik füzetét) ismertettük. Kiemeltük ugyanakkor, hogy két sarkalatos elve van ezen új iránynak: először, hogy a nyelvben uralkodó hangtani törvények mind kivétel nélkül érvényesülnek, ez a nyelvnek *physiologiai momentuma*; másodsor, hogy a hangtani törvények mellett *psychologiai momentumok* is szerepelnek a nyelvben, melyek szerint valamely nyelvi alak egy másik vele bizonyos tekintetben rokon nyelvi alakhoz hozzá hasonul.

Az első, a ki ezen új iránynak útát mutatott, *Steinthal*. Ő volt az, a ki különböző irataiban («Assimilation und Attraktion psychologisch beleuchtet» a *Zeitschr. für Völkerpsychologie* I, 83—179-ik oldalain, «Ursprung der Sprache», «Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft») a psychológiának és nyelvtudománynak szükségképen való összekötésére először figyelmeztetett. Úttörő eljárást tanusított *Scherer* epochalis munkájában «Zur Geschichte der deutschen Sprache» (Berl. 1868). Legfőbb érdekei, hogy a hangphysiologia eredményeit teljes mértékben értékesíti, a hangtörvényeket nagyobb szigorúsággal kezeli, az analogikus képződményeket jobban tekintetbe veszi, és az új gondolatoknak gazdag tárházát nyitja meg előttünk. Igaz, hogy ezen előnyeit háttérbe szorítja sok más gyöngesség. Ilyen pl. az, hogy az analogikus képződményeket «hamisaknak» tartja: nem veszi még észre a nyelvben uralkodó psychologiai momentumot, mely ezen alakokat megteremtette. Egnéhány ifjabb tudóst illet meg az az érdem, hogy Scherer hibáit fölismerve, helyes irányba terelték a nyelvi kutatást, és hogy megalapították az «új grammatikai irányt», melynek ma már majdnem minden németországi egyetemen van képviselője, s köztük nem egy kitünő embere. Mindenekelőtt kiemelkednek *Paul* («Untersuchungen über den germanischen Vocablismus», Halle, 1879. «Principien der Sprachgeschichte», Halle 1880.) Freiburgban, *Osthoff* («Das Verbum in der Nominalkomposi-

tion im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen», Jena, 1878. «Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen» Brugmannal együtt kiadva.) Heidelbergben, *Brugmann* Lipcsében, *Behagel* («Die Zeitfolge der abhängigen Rede im Deutschen», Paderborn, 1878.) Heidelbergben; továbbá *Braune* (a Paullal kiadott folyóiratban «Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Lit.»), *Brückner*, *Delbrück* («Einleitung in das Sprachstudium. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergl. Sprachvorschung». Lipcse, 1880. «Syntaktische Forschungen»); *Devantier* («Ueber die Lautverschiebung und das Verhältniss des Hochdeutschen zum Niederdeutschen». Virch.-Holtz. Samml. Heft 376. Berl. 1881.); *Hoffmann* («Die Konstruktion der lat. Zeitpartikeln», Bécs, 1872); *Jolly* («Ein Kapitel vergleichender Syntax»); *Leskien* (fölvolasásaiban és irataiban, különösen a következőben: «Die Dekl. im Slavisch-Litauischen und Germ.»); *Lübbert* («Der Conjunctiv Perfecti und das Futurum exactum», »Die Syntax von Quum». Boroszló, 1867—70); *Merquet* («Entwicklung der lat. Formenbildung». Berlin, 1870. «Die Ableitung der Verbalendungen aus Hilfsverben»; «Bemerkungen zur lat. Formenbildung» a Zeitschr. f. vgl. Sprachforschung XXI, 149. s k. old. «Die Hilfsverba als Flexionsendungen» a Jahrb. für class. Phil. 1874, 145. s köv. old. «Ueber den Einfluss der Analogie und Differenzirung auf die Gestaltung der Sprachformen» programm-értekezés, Königsberg, Wilh. 1876.); *Merzdorf*; *Gustav Mayer* («Griechische Grammatik.» Lipcse, 1880.); *Misteli* («Lautgesetz und Analogie» Steinthal Zeitschrift-jében XI, 363. s köv. old.); *Sievers* («Grundzüge der Phonetik.» Lipcse, 1881.) *Tobler* (egyés értekezéseiben); *Whitney*, *Wölfflin* («Lateinische und romanische Komparation.» Erlangen, 1879.); *Ziemer* («Die Stellungnahme des grammatischen Gymnasialunterrichts zur neueren sprachwissenschaftlichen Methode.» Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen 1881. Jul.—Aug. 385—401. old. «Das psychologische Moment in in der Bildung syntaktischer Sprachformen.» Programmértekezés, Colbery, Post, 1879. «Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax.» Colbery, Post, 1882.) és mások. De daczára annak, hogy ily számos és részben kitünő hivei akadtak az új iránynak, mégis nagy volt ellene az oppositio. Ámbár hogy az új grammatikusok határozott vezérelvek szerint működtek, melyeket Osthoff több ízben (pl. az e közlöny V, 5-ik füzetében általunk ismertetett nép-

szerű értekezésében), különösen a «Morphologische Untersuchungen» című vállalat első kötetének hosszabb bevezetésében kifejtett, mégis elvek hiányával vádolták őket. Mióta azonban Paul «Untersuchungen über den germanischen Vocalismus» című munkájának bevezetésében egy nyelvtudományi systematika alapját megvetette és azt «Principien der Sprachwissenschaft» című mesterművében betetőzte, el nem maradhatott az új irány jogosultságának elismerése, és meg fog szünni talán az utolsó kétség is, ha Brugmann — mint az tőle remélhető — a nyelvtudomány teljes methodológiáját fogja adni. Sajátságos az, hogy Németországban még az «aprólekos betűzés» vádjával is illették ezen irányt, Németországban, a szövegkritika nagy és ugyancsak iszapos áramának hazájában! Tény az, hogy ezentúl a szövegkritika is számolni fog vele, és nem fog erőszakos módon javítani akarni olyan helyeken, melyek a logikával ellenkezni látszanak ugyan, de a pszichologiai momentum tekintetbevételével igen szépen magyarázhatók; nem is fog akadni számot tevő nyelvész, ki pl. Thukydides stílusát javítani akarná.

Föltűnő az újgrammatikai iránynál az, hogy művelői mind- eddig túlnyomólag alaktani kérdésekkel foglalkodtak, míg a mondattan, egy pár kérdés megvilágítását kivéve (l. a fentebb felsorolt munkákat), háttérbe szorult. A latin mondattannál még csak veszünk észre egynéhány említésreméltó kezdeményezést, de a görög feltűnően el van hanyagolva. Az első, ki a mondat terén tett eddigi kutatások eredményeit a magáéval megtoldva rendszeresen összeállította, s egyszersmind azon categoriákat is meghatározni törekedett, melyek szerint a mondat pszichologiai momentumon alapuló sajátosságai tárgyalandók, *Zierner*, kinek (főntebb is említett) következő munkája alapján „*Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*“ (in zwei Abschnitten: 1. Zur Geschichte der junggrammatischen Litteratur. 2. Das psychologische Moment in der Bildung syntaktischer Sprachformen) adtuk az újgrammatikai irány történetének rövid vázlatát. A következőkben ismertetjük *Ziernernek* ezen munkáját, s azután elmondjuk azt, hogy miként gondoljuk mi a mondat pszichologiai momentumon alapuló sajátosságait tárgyalhatóknak.

A munka, mint már a cím is mutatja, két részből áll. Az első ismerteti az újgrammatikai irodalmat, a második a mondat- tani alakok képzésében szereplő pszichologiai momentumokról szól.

Nézzük ez utóbbi részt közelebbről. Szerző szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátosságai három csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek oly módon keletkeznek, hogy két alak, melyek egymáshoz közel állanak vagy egymással közel való érintkezésbe jutnak, de melyeknek szerepe eredetileg különböző, külsőleg egymáshoz hasonulnak, pl. hæc (e. h. hoc) est lex prima, vagy ἡδε (e. h. τὸδε) ἀρχὴ τῆς ὁμολογίας. Ez az az *alaki kiegyenlődés* (formale Ausgleichung). Ide tartoznak különösen a genus, munerus casus, tempus és modus tekintetében való kiegyenlődések. A másodikba azon mondat-tani alakok tartoznak, melyek úgy keletkeznek, hogy egy alak értelme (Inhalt) gyakorol egy másik vele bizonyos tekintetben összefüggésben levő alak értelmére (Begriffssphäre) befolyást oly módon, hogy a két alak értelem tekintetében egyenlővé, de alak tekintetében különbözővé lesz, pl. pars urbes petunt (e. h. petit), vagy λαὸς Ἀχαιῶν πείσονται (e. h. πείσεται). Ez az *anyag* vagy *értelmi kiegyenlődés* (reale oder Bedeutungs-Ausgleichung), az úgynevezett constructio ad sensum vagy synesim (κατὰ τὸ σημαζόμενον). Az ezen csoportba tartozó kiegyenlődések nem oly számosak, mint az előbbibe tartozók, s főleg csak a genus numerus tekintetében fordulnak elő. A harmadik csoportba azon mondat-tani jelenségek sorolandók, melyek úgy állnak elő, hogy két egymástól alakilag különböző, de egymással bizonyos értelmi rokonságban álló kifejezés (nem egyes alakok) egymásba olvadnak úgy, hogy a kettőből egy új kifejezés keletkezik, melyben a két előbbi alakilag és értelmileg ki van egyenlítve, pl. interdico alicui foro, e két kifejezésből interdico alicui forum és intercludo aliquem foro, vagy εἴδοξεν αὐτῷ μόνος ἐλθεῖν e kettőnek εἴδοξεν αὐτῷ μόνῳ ἐλθεῖν és εἴροκλήθη αὐτὸς μόνος ἐλθεῖν. Ez *combinatiobeli* vagy *sorbeli kiegyenlődés* (Kombinations- oder Reihen-Ausgleichung). Ilyen kiegyenlődés történik különösen a nominativus, accusativus, dativus, genetivus, oblativus, modusok, hasonlító mondatok és egyes igék constructiója tekintetében. Ez a kiegyenlődés mindenekelőtt leggyakoribb módja.

Ziener munkája kétségenkívül nemcsak érdekes, hanem fontos jelenség is: bírja a kezdeményezés érdemét, tanulságos, vagy legalább gondolkodásra készítő. De nem tarthatjuk helyesnek besosztását, és részleteiben túlzásokkal vagy helytelenségekkel találkozunk.

Beosztása majdnem ugyanaz, melyet Osthoff követ az alak-tani dolgok magyarázatánál; pedig véleményünk szerint mondat-tani dolgokat nem tárgyalhatunk helyesen ugyanazon categoriák szerint, mint alaktaniakat. Az általa fölállított három categoria nem eléggé kimerítő, mert pl. a pleonasmus egyikbe sem illik bele. A harmadik categoria a combinatióbeli vagy sorbeli kiegyenlődés nem is eléggé határozott, mert nem tudjuk, hogy mit ért a sorok alatt, mondatrészek csoportját-e vagy mondatokat.

Nem lévén szándékunkban ez alkalommal a (76—83., 84., 88., 92., 94., 95., 97., 102., 103., 104., 112., 113., 117., 122., 127., 131., 135., 137., 144., 154. és 156-ik lapokon előforduló) részletekre vonatkozó többféle kifogásainkat egyenként felsorolni, csak a következő megjegyzésekre szorítkozunk. Szerző a sorbeli kiegyenlődés alapföltételeinek és processusának szemléltető magyarázatára helytelenül veszi fel az $a : b = \alpha : \beta$ -féle mértani arányt, és ebben az egy ismeretlen tag ($a : b = \alpha : \gamma$) keresését, mert ez esetben a nyelv nem teremt ismeretlen alakot, hanem az ismeretkből alakít valami újat. Szerintünk az itt szóban forgó $a : b = \alpha : \beta$ -féle arány csakis számtani lehet, melyben a kültagok összege egyenlő a beltagok összegével, azaz $a + \beta = \alpha + b$ (pl. $1 : 2 = 3 : 4$ itt $1 + 4 = 3 + 2$). Azaz, ha *interdico alicui = a*, *forum = b* és *intercludo aliquem = \alpha*, *foro = \beta*, akkor keletkezhetik ez az alak: *interdico alicui foro*, valamint hogy ilyen alak is létezhetik: *intercludo aliquem forum*, (mert $a + \beta = \alpha + b$). A 89-ik és köv. lapon az *adverbium helyett álló adiectivumról* szólva (pl. *hodiernus* [e. h. *hodie*] *venis*) azt mondja szerző, hogy e használat fogalmi attraction alapszik, de hozzá teszi, hogy ez által az ige közelebbi meghatározása *traiectio* útján a főnévhez csatoltatik. Ez utóbbi állítása homályos. Ki kellett volna fejtenie, hogy a kérdéses esetben a fogalmi attractio útján a határozói fogalom jelzőivé lesz, melyet mi a Bartal-Malmosi-féle mondatban ismertető bírálattában (Magyar Tanügy, 1878. VII—VIII) proleptikusan magyarázó jelzőnek neveztünk. A 124-dik s következő lapon az *acc. c. inf.* keletkezését a következőképen magyarázza: A legeslegrégibb időben általánosan használatban lehettek ilyesféle kifejezések: *iam filius meus amat, quod* (e. h. *id.*) *scio*, ebből a pron. relativumnak a logikailag függő mondatba való átlépésével lett *quod* (a mi azt illeti, hogy) *filius meus amat, id scio*, ebből a pron. dem. kihagyásával *quod filius meus amat, scio*, és ebből

scio, quod filius meus amat. Ezalatt a quod eredeti pronominalis értelmét elveszítvén, egyszerű kötőszóvá (hogy-gyá) lesz és ekkor a quod-os mondat a függés jelölésére coniunctivust kap. Így keletkezhetett a régi latinságban csak egyszer (Plaut. Asin. I, I, 70) előforduló quod-os tárgyi mondat: equidem scio iam, filius quod amet meus, mely későbbben egészen elenyészik, mígnem a Kr. utáni második századtól kezdve ismét gyakran föllép. De mivel egy ilyen tárgyi mondat alakjánál fogva könnyen össze volt téveszthető a függő kérdéssel (mert a quod ugyanazon alakú a pron. interrogativummal), ennek kikerülése végett, megkülönböztetés czéljából a nyelv megalkotta a későbbben egyedül használatos acc. c. inf.-féle alakot. Mindenki érezheti Ziemer magyarázata utolsó részében a hézagot. Hogyan lett az acc. c. inf. a quod-os mondatból, azt nem mondja meg. Szerintünk így: Mivel a quod-os mondat tárgyi mellékmondat, és minden mondatban legfőbb mondatrész az állítmány, tehát először is az állítmány kapott olyan alakot, milyenben az igenév által kifejezett tárgy szokott állani, t. i. infinitivusit; mindjárt ennek hatása alatt, az analogia útján azután a tárgyi mondat alánya is olyan alakot vett föl, milyennel a névszó által kifejezett tárgy szokott bírni, t. i. accusativusit. Így nyerhetett csak egy olyan mondat mint scio, quod filius meus amat, következő alakot: scio filium meum amare. Azt is kifejthette volna szerző, hogy mintán az acc. c. inf. így a függést jelölő alakká lett, az az analogia útján másfajta mellékmondatokra is átment (nemcsak tárgyiakra), különösen a személytelen kifejezésektől vagy néha passiv igéktől függő alanyi mellékmondatokra (pl. necesse est te hoc facere, vagy dicitur co tempore matrem Pausaniae vixisse). Hasonló módon keletkezhetett a quod-os alanyi mellékmondatból az alanyi mellékmondatot kifejező *nom. c. inf.* T. i. az állítmány az igenév által kifejezett alany alakját kapja, azaz megint csak infinitivussá lesz, míg az alany megtartja eredeti azaz nominativusi alakját. És épen ezen utóbbi tényben látjuk okát annak, hogy a *nom. c. inf.* viszont nem használtatott a tárgyi mellékmondatok kifejezésére, mert a *nom. c. inf. nominativusa* meg nem változván a quod-os mondat átalakulásakor, mint eredeti alak más mint alanyi mondatokban a függésnek jelölésére kellő erővel nem bírhatott. Megjegyezzük még, hogy mind a *nom. c. inf.* mind az *acc. c. inf.* csak jelentő alanyi és tárgyi mellékmondatokat fejeznek ki. A licet és necesse est-nél előforduló *dativus cum infinitivo* dativu-

sát sem magyarázza, pedig ott is attractioval van dolgunk (l. főntebb említett bírálatunkat), t. i. pl. vobis licet iam esse fortunatissimis, ebből lett vobis licet iam esse (vos) fortunatissimos. Még a *kettős nom.* és *kettős acc.* második nom. és accusativusa (vagy a mint nevezük bírálatunkban: proleptikusan magyarázó alanya és proleptikusan magyarázó tárgya) is attractio útján keletkezhetett egy ősi határozóból (melynek nyomai azonban nem maradtak fönn), egészen oly módon, mint a határozó helyett álló melléknévi jelző. És most még csak egyet: A mondattanok azt mondják, hogy a következő comparativusok mellett: *plus, minus, amplius, longius* a szám és mértékkifejezések többnyire quam nélkül állanak ugyanabban az esetben, melyben az illető comorativusok (pl. minus duo milia [e. h. minus quam duo milia] hominum ex tanto exercitu effugerunt). Néha azonban kitétetik a quam vagy abl. comorationis áll a quam-os kifejezés helyett. Véleményünk szerint nem fordul itt elő semmiféle quam-kihagyás, hanem egyszerű attractio, t. i. a comparativusok a határozói szerepű abl. comorationis-t olyan mondatrészsze teszik, mint a minő mondatrészt maguk fejeznek ki, tehát az imént említett mondat így fordítandó: az oly nagy hadseregből kevesebb, kétezer ember (azaz kétezer ember [de nem annyi] kevesebb) menekült meg. Igaz, hogy itt nem látunk szoros logikai értelmet, de hiszen nem is logikai, hanem pszichológiai momentummal van itt dolgunk.

Azt mondtuk, hogy nem fogadhatjuk el Ziemernek a mondatban előforduló pszichológiai momentum magyarázatára föllállított kategoriáit. Legyen szabad tehát erre vonatkozólag saját nézeteinket kifejtteni.

Minden grammatikának, ha valamely nyelvet teljesen akar ismertetni, két főkérdésre kell feleletet adni. Az egyik az, hogy *miben áll a nyelv egyes alakjainak, a beszédrészeknek lényege*; a másik az, hogy *minő nyelvi alakokkal* (azaz beszédrészekkel s ezeknek egyes alakjaival) *fejezi ki az illető nyelv az egyes fogalmakat és gondolatokat, azaz mondatrészeket és mondatokat*; továbbá, *hogy minő esetekben használ az illető nyelv a fogalmak és gondolatok kifejezésére bizonyos, az anyanyelvtől eltérő alakokat*. Az egyikre az alaktan, a másikra a mondattan ad feleletet. Bármennyit gondolkodtunk is, nem tudtuk belátni a mondattanra vonatkozó szokásos felfogás helyességét, (mely szerint az nem volna más, mint a nyelvi alakok használatának tana, valamint annak, hogy hogyan

köttetnek össze (?) a szavak mondatokká és ezek egymás között), valamint azt sem tudtuk megérteni, hogyan lehet az igazi, helyes értelemben fölfogott mondattant nem mondattani alapra fektetni. A nyelv alaktani jelenségeinek alkotó eleme a nyelv *physiologiai* momentuma, a mondattaniaknak a *logikai* momentum. Van azonban még egy harmadik tényező, mely ezen két alkotó elem mellett igen nagy szerepet játszik a nyelvben, mely abban egyaránt teremt alaktani és mondattani jelenségeket, és ez a nyelvnek, hogy úgy fejezzük ki magunkat, érzelmi, azaz *psychologiai* momentuma, valamint hogy a nyelv nem is más mint a *beszédszerv, ész és szív* alkotása. Ezzel egyszersmind megfeleltünk arra a kérdésre is, hogy van-e helye és milyen mértékben van helye a logikának a mondatban. Igenis, *a nyelv mondattani jelenségeinek alapja a logikai momentum, de nagy hibát követünk el, ha a mondatban mindent a logika alapján akarunk megmagyarázni, mert nem vesszük tekintetbe a mondatban szereplő psychologiai momentumot, mely az illető, logikailag meg nem magyarázható mondattani jelenségeket megalakította.* Szóval, a *psychologiai momentummal* számolni kell az alakotannak és mondattannak egyaránt.

Ha már most mi a mondatnak *psychologiai momentumon* alapuló jelenségeit akarjuk tárgyalni — a mennyiben (mint azt föntebb kifejtettük) a mondat nem tárgyalható más mint mondattani alapon — tehát *a mondat psychologiai momentumon alapuló jelenségei is mondattani alapon tárgyalandók*, azaz ki kell mutatni, hogy az illető mondatrészek és mondatok a *psychologiai momentum* minő működése alapján létesültek. Ne higyük azt, hogy ilyen tárgyalási alapon összeütközésbe jövünk a *logikai momentummal*, — úgy okoskodva, hogy ha a mondat alapja a *logikai momentum*, akkor az ehez képest másodrendű szereppel bíró *psychologiai momentumon* alapuló mondattani dolgokat nem lehet mondattani alapon tárgyalni, — mert a dolog egyszerűen úgy áll, hogy ha a mondatban a *psychologiai momentum* működik, az *mondattani* kategoriákat alkot épen úgy, mint a *logikai momentum*.

A következőkben megkísértjük imént kifejtett elveink szerint a mondat *psychologiai momentumon* alapuló jelenségeinek magyarázatára szükséges kategoriákat fölláttani.

I. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom hatásából keletkeznek.* Pl. *hæc*. (e. h. hoc) est lex prima, melyben a nőnemű alany, *hæc*, a nőnemű névi állitmány lex, hatása által

lett a semleges alanyból, hoc-ból; vagy pl. ἤδη (e. h. τὸδε) ἀρχή, τῆς ὁμολογίας, melyben a nőnemű alany, ἤδη, szintén egy nőnemű névi állítmány, ἀρχή, hatása által lett a semleges alanyból, τὸδε-ből. Ide tartozik a Ziemer-féle alaki kiegyenlődések nagyobb része.

II. *Mondatrészek, melyek mondatrész által ki nem fejezett fogalom hatása által keletkeznek.* Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy ezen esetben a ható fogalom csak közvetlenül nincs kifejezve mondatrész által, mert mindig befoglaltatik egy másik mondatrész által kifejezett fogalom körében, tehát közvetve ki van fejezve. Pl. pars urbes petunt (e. h. petit), melyben a többes állítmány, petunt, az egyes számú alanynak, parsnak, fogalmában befoglalt, de mondatrész által ki nem fejezett «többségi» fogalom hatása által keletkezett az egyes számú állítmányból; vagy pl. λαὸς Ἀγγλῶν πείσονται (e. h. πείσεται), melyben a többes állítmány, πείσονται, a főntebbihez hasonló módon keletkezett az egyes számúból. Ide tartoznak a Ziemer-féle anyagi kiegyenlődések és az alaki kiegyenlődésnek egy kis része.

III. *Mondatrészek, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. ezen mondatban ἔδοξεν αὐτοῖς ἐθελονταί (e. h. ἐθελονταῖς) ἰέναι a nominativusban álló jelző ἐθελονταί, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτοῖς αὐτοῖ ἐθελονταί ἰέναι) nominativusának jelzője, az αὐτοῖς jelzőjéből, ἐθελονταῖς-ből a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβούλοντο (αὐτοῖ) ἐθελονταί ἰέναι. Ezen mondatban: ἔδοξεν αὐτῷ μόνος (e. h. μόνῳ) ἐλθεῖν a nominativusban álló jelző, μόνος, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτῷ αὐτοῖς μόνος ἐλθεῖν) nominativusának jelzője, az αὐτῷ jelzőjéből μόνῳ-ból a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβούληθη (αὐτοῖς) μόνος ἐλθεῖν. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődések nagyobb része.

IV. *Mondatrészek, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat által ki nem fejezett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba.* Az összeolvadás úgy történik, hogy az első mondatból rendszeren csak egy, többnyire a legfontosabb szó marad meg. Ide tartoznak az úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen mondatban: iamdudum sumite pœnas (Verg. Aen. 2, 103) az időhatározó «már régóta» úgy keletkezett, hogy ezen parancsoló mondatba: sumite pœnos beelolvadt a következő ki nem fejezett mondat: iamdudum

factum esse oportuit, oly módon, hogy belőle csak a iamdudum időhatározó maradt meg. Így magyarázható meg a Demost. Olynth. II. 4. fejezetében előforduló szövegkritikusok által hiában megtámadott következő rész: τούτων οὐχὶ νῦν ὄρω τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν, melyben a két birtokos jelző, τούτων és τοῦ λέγειν úgy keletkezett, hogy ezen mondatba: οὐχὶ νῦν ὄρω τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν beleolvadt a következő ki nem fejezett mondat: τούτων οὐχὶ νῦν ὄρω τὸν καιρὸν oly módon, hogy belőle csak a τούτων birtokos jelző maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle szóbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

V. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítései.* Ide tartoznak az úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen mondatban: *neque tu haud dices* (nem is fogod te mondani) a módhatározó *haud* (alig) a tagadó állítmánynak, *neque dices*-nek erősítése, valamint ezen példában is *neque haud longe post*. Az ide tartozó jelenségek a Ziemer-féle kategóriák egyikébe sem illenek.

VI. *Mondatok, melyek mondat által kifejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Ezen alapszik a latinban a *consecutio temporum*, valamint nagyrészt a függést jelölő *coniunctivus obliquus* használata a mellékmondatokban. Pl. ezen mondatban: *exponerem etiam quem ad modum viveremus* (e. h. *vivamus*) a kérdő mellékmondatban azért van *imperfectum*, mert a főmondat *imperfectuma* gyakorol reá hatást. Vagy pl. ezen mondatban: *Servius facile diceret, quod tritas haberet* (e. h. *habet*) az okhatározó mondatban azért van *coni. obliquus*, mert a főmondat *coniunctivusa* van reá hatással. Ide tartozik a Ziemer-féle alakú kiegyenlődéseknek egy kis része.

VII. *Mondatok, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. e mondatban: *nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret* (e. h. *dicit*) a relativ mondat *coni. obliquus*-a a következő ki nem fejezett relativ mondat *coniunctivusának* hatásából lett: (*nominat servum, qui magister pecoris esset*). Vagy a következő mondatban: *cum accusatus est, quod contra nem publicam sensisset eum dicerent* (e. h. *dicebant*) az értelmező mondat *coni. obliquusa* a következő ki nem fejezett okhatározó mondat *coniunctivusának* hatásából keletkezett: (*cum accusatus est, quod contra rem publicam sensisset*). Ide tartozik a Ziemer-féle szóbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

VIII. *Mondatok, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat ál-*

tal ki nem feje.ett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba. Az ezen pontba tartozó mondattani jelenségek rokonok a negyedik pontban tárgyaltakkal, csak hogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő pszichológiai momentum. Az összeolvadás itt is úgy történik mint ott, és ide is tartoznak úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen példában: *quin tu audi a quin-nel álló parancsoló mondat úgy keletkezett, hogy beléje olvadt egy ki nem fejezett kérdő mondat (t. i. quin [= qui ne] audis?)* oly módon, hogy belőle csak a kérdőszócska maradt meg. Vagy e példában: *quod vitium procul afore chartis atque animo prius, ut si quid de me promittere possum aliud vere, promitto,* a föltételesen hasonlító mondat: *ut si qui de me promittere possum aliud vere* úgy keletkezett, hogy a föltételes mondatba: *si quid de me promittere fossum aliud vere* beleolvadt a ki nem fejezett hasonlító mondat: *ut qui de me promittere possum aliud vere,* oly módon, hogy belőle csak a hasonlító kötőszó maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli ki-egyenlődéseknek egy kis része.

IX. *Mondatok, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítéséből keletkeznek.* Az ide tartozó jelenségek rokonok az ötödik pontban tárgyaltakkal, csak hogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő pszichológiai momentum. Ide is tartoznak, épen úgy mint oda, úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen példában: *neque nucleis ad oleam ne utatur* (ne használja stb.) az erősített tagadású mondat a tagadó állítmánynak a tagadó kötőszó kettőzése által való erősítéséből keletkezett, valamint ezen példában is: *neque nunc ubi sit nescio.* Az ide tartozó jelenségek nem illenek a Ziemer-féle kategoriák egyikébe sem.

Ezek tehát az általunk fölállított csoportok, melyek, azt hisszük, præcisebbek és kimerítőbbek mint a Ziemeréi, sőt lehet, hogy talán teljesen kimerítők.

Említésre méltó dolognak tartjuk azt is, hogy a pszichológiai momentum rendesen olyan mondattani jelenségeket alkot, melyek a mondat többi részeivel *harmonikus egészet képeznek*, m. pl. a kettős nominativust, kettős accusativust, dat. cum infinitivot stb. stb.; de gyakran olyanokat is, melyek a mondat többi részeivel *nem képeznek harmonikus egészet*, a szerint t. i., a mint egyenletesen vagy, hogy úgy mondjuk, erőszakosan működik, mint pl. a

harmadik csoportban fölemlített két görög példában, hol a nom. c. inf. kihagyott nominativusának jelzője, és ezen kihagyott nominativussal azonos dativusi határozó nem képeznek teljes mondatbeli egységet. De mind ez nem oly fontos, hogy befolyással lehetne a csoportok fölállítására.

Természetes, hogy az általunk fölállított csoportok csak akkor alkalmazhatók, ha a mondatnak csakis pszichológiai momentumon alapuló sajátosságait tárgyaljuk. Mihelyt rendszeres mondatant adunk, az alapnak is másnak, szélesebbnek kell lenni, melyen a mondat pszichológiai momentumai csak alkalmilag magyarázhatók.

Dr. PECZ VILMOS.

VEGYESEK.

— Orpheus Lithikáinak Ábel-féle kiadásáról a brémai «Philologische Rundschau» terjedelmes ismertetést (p. 577—585) közöl Rzach Alajos tollából, ki kivált Hesiodosra, Apollonios Rhodiosra és a későbbi görög eposz metrikájának egyes pontjaira vonatkozó kutatásai által szerzett magának érdemeket. Rzach részletesen feltünteti Ábel kiadásának előnyeit valamennyi előbbi kiadással szemben, és csak ritkán tér el — még ritkábban helyesen — Ábel felfogásától valamely romlott hely javítására nézve. Alapos bírálatát a következő szavakkal végzi: «Sollen wir unser Gesamturteil über die vorliegende Edition aussprechen, so kann dies nur ein durchaus anerkennendes sein. Sowohl in den Lithika als auch im lateinischen Damigeron repräsentirt Ábels Ausgabe eine bedeutende Förderung des bisherigen Textes; namentlich betreffs der Lithika hat sich der Herausgeber das grosse Verdienst erworben, zum ersten Male den ganzen kritischen Apparat in trefflicher und umfassender Weise beigebracht zu haben, so dass für weitere Textesemendationen eine feste Grundlage gewonnen ist».

AZ ÉSZT NÉPDALOKRÓL.

A mai kor a forrástanulmányok kora. A költészet terén is szorgosan keresik, kutatják az ősforrásokat: a népköltészeti adatokat. Gyűjtenek, összehasonlításokat tesznek, törvényeket vonnak le. Annál lázasabbnak kell lenni a munkának, mert a terjedő műveltség hovatovább mind inkább betemeti e forrásokat s már ma is sokszor nagy nehezen férhetni hozzájuk. Szépen mondja az észtenek: a régi dalokból ezer darab a levegőben van elszórva, ezer a hóban eltemetve, ezer a sírokba szállott s a negyedik ezeret a szolgáltság vesztette ki; azt pedig a mit a munk (szerzetes) eltakarta, a pap imádsága elnyomott, ezer nyelv sem győzné elmondani.¹⁾ Ránk nézve saját népköltészetünkön kívül s egyszersmind ennek érdekében is, legbecsesebb a rokon népek költészete.

Ily rokonunk a kis észtenép. A Balt-tenger partján 370 □ mérföld nagyságban elterülő Észtenhercegségben csak 312,710, nagyobbára evangélikus vallású észtenlakik, de a Livtartományban, valamint Pétervár, Pleszkov és Vitepszki orosz kormányzóságokban is laknak észteken, úgy hogy számuk 650,000-re tehető. E maroknyi kis nép óriási küzdelmeket állott ki ősidőktől fogva, különösen a múlt század elején, midőn Nagy Péter Seremetjev-et az ország elfoglalására küldé. Ez ember borzasztó, hajmeresztő mézárásokat, embertelen kegyetlenségeket vitt véghez köztök, s azokról cynikus kedvteléssel, leplezetlenséggel tudósította tetteit helyeslő uralkodóját. S még sem veszték el az észteken, sőt Nagy Péter czélszerűbbnek találta egyezkedni velök. A tartományok meghódoltak, de úgy, hogy jogi különállásukat megtartsák. Az 1819-iki törvény felszabadította a parasztot az örökös szolgáltságból, de úgy, hogy minden földbirtok az uraké (nagyobbára német uraké) maradt, köztök szabad szerződésnek lévén helye. E felszabadítás tehát a legnagyobb inségre juttatta a parasztokat, kik kénytelenek voltak bérbe venni a földbirtokosoktól s kikkel szemben semmi törvény nem oltalmazta őket. Később, de csak nagy lassan, újabb rendeletek szabályozták a viszonyokat, elég tűrhetővé tették helyzetüket. De most vallásuk és nemzetiségük

¹⁾ Hunfalvy Pál: Utazás a Balt-tenger vidékein.

megölelése van küszöbön. Az oroszok mindenképen az orthodox vallásra akarják téríteni őket, bár előbb e tartományokban külön jogi állásuknál fogva vallásegyenlőség volt. De a muszka perfidia e szabadságon léket vágott. Előbb missionáriusok avval csalogatták ki a nép egy részét, hogy ha kitérnek, Dél-Oroszországban földbirtokokat fognak kapni. E reményben többen kitértek, de persze semmit sem kaptak. El vannak keseredve, vissza akarnak térni. De külön jogi állásuk ellenére alkalmazták reájok az általános orosz törvényeket: hogy az orthodox vallásból kilépni nem szabad, sőt furfangosan a vegyes házasságból származott gyermekeket orthodoxoknak keresztelik. E mellett az oroszok erőszakosan oroszosítani akarják a népet, a német társadalomnak pedig nincs hőbb óhajtása, mint hogy az egész nép mentől hamarabb elnémetesedjék.¹⁾ Nemrég olvastam, hogy az irekéihez hasonló agrarius mozgalmak is vannak keletkezöben. S e csaknem emberfeletti küzdelmekben a kis észti nép megállotta helyét, el nem vesztette nyelvét, nemzeti öntudatát. Hogy kibirja-e tovább is a harcztot, az a jövő titka.

Képzeltetni, hogy ennyi viszontagság közt mennyit szenvedett a népköltészet is, mennyi elkallódott belöle. S mégis gazdag népköltéssel állunk szemben.

Az észti igen dalos nép. Szöveg és dallam nála egyszerre születik. Nincs is külön szavok az éneklésre és költésre, mindkettő: laulma. Hunfalvy azt mondja: a nép hangja az éneklésre van teremtve, valamint nyelve is nagyon alkalmas arra, alkalmasabb a finnél és magyarnál; ezeknél a hosszú szók tetemes akadályokat okozván. Neus és Kreutzwald szerint régebben vándor dalosok járták be a tartományt, kezökben a sajátos észti hárfával (kandel v. kannel). A nép igen szerette s nagyra becsülte őket. Az utolsó vándor énekes, kiröl az irodalomnak tudomása van, 1812-ben vagy 1813-ban halt meg. Ma már ilyenek nincsenek, de a nép mezei munkánál, társas összejöveteleknél stb. folyvást hangoztatja eleven, kedves dalait, ámbár ujabban a német szellem mind inkább kezd hatni. Pedig e szellem meröben ellenkezik az észti nép szellemével. A német itt i-, mint mindenütt, hova lábát teszi, be akarja vonni boa-nyálával áldozatát, hogy kényelmesebben elnyelhesse.

¹⁾ Hunfalvy Pál: Utazás a Balt-tenger vidékein.

E még hamisítatlan dalokat óhajtom e lapokon megismertetni Neus gyűjteménye alapján.¹⁾

E dalokat leginkább a nők őrzik s legnagyobb részben ők is költik; a legtöbb dalból kiérezhető, hogy nő szól belőlök. Még az ilyenből is:

Oh dalolj, dalolj, kis szácskám,
Csicseregj én madárnyelvem!
Oh szeress, lobogj szivecském,
Oh merülj a gyönyörökbe!
Akkor fogsz te hallgatni csak,
Hogyha a fekete földben
Két fehér deszka közt fekszel,
Szép koporsó közepében.

Énekel örömeiben, bánatában. Azt mondja: sokszor a ki hall, azt hiszi, hogy gyermekies vidorságból dalolok, pedig bánatomban énekelek, búbanatban évelődöm. A mikor szája nótákat fú a nyír- vagy hárs-levelen, szíve gyászol s az észteknél szokásos részletességgel így szól:

Szemeimből könny patakzik,
Két orczámon végig omlik,
Két orczámról a nyakamba,
A nyakamról kebelembe,
Kebelemről az ölembe,
Az ölemből térdeimre,
Térdeimről lábaimra,
Lábaimról a talpamra,
Talpamról az ujjhegyekre,
Ujjhegyekről le a földre.

S hozzá teszi az észteknél szintén szokásos nagyítással, hogy könnyei a földből források, folyamok alakjában feltörnek.

Az új dalok után nagyon kapkodnak. Az ének is azt mondja:

Olyanok az új dalocskák,
Mint a frissen szedett babszem,
Mint a lágyra főzött borsó,
Mint a béfőzött ribiszke,
Mint a jávor pergő magja,
Mint az édes mogyoró-bél.

¹⁾ Ethnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. I—III. Bd. Reval, 1850—1852.

Az észet igazi elemében van, ha dalol.

Hogyha énekelni kezdek,
Énekelni, ujjongatni:
Fékkal meg nem fékezhettek,
Zabola nem zaboláz meg,
Kantár engem vissza nem tart,
Barna tenger el nem csittít,
A magas menny nem korlátol.

S tovább:

Hamarább kivész az erdő,
Pursában, mező Pammában,
Frissen száradt hal Kurrában,
Vagy a potyka Sörwe mellett,¹⁾
Mint a szó kifogy belőlem.

Sőt a dalra hallgat, a dal meghatja az egész élő és élettelen természetet.

Hadd daloljunk bé az estbe,
Távozó nap búcsujára!
Dagdenig szálljon dalunk el,
Uraságok udvaráig!
Ház előtt az éger rezeg
S Kappelben²⁾ terebély nyírfa.
Ott kigyózik egy patacska,
Hamis halak a patakban,
Oregonok,³⁾ barna háttal,
Széles lazacz, tarka-barka,
Hosszu csuka, vaskos fejjel:
Megállanak a tengerben,
Búsan omló patakokban
S hallgatóznak.

El is mondja szépen a lány, hogy miként lett belőle költő:

Sok menyegzőn volt anyácskám
S engem mindig vitt magával.
Kötőjébe göngyölte,
Az ölében babuskála.

¹⁾ Pursa, Pamma, Kurra faluk; Sörwe földnyelv Oesel szigetén.

²⁾ Dagden sziget; Koppel major Wierlandban.

³⁾ Oregon *oxeprhynchus* a csontos halak osztályához tartozó közép-nagyságú hal a keleti tengerben. A hering ivásakor ezt csoportosan követi, hogy ikráját elkapdossa. Magyar neve — tudtommal — nincs.

Jó anyáskám eddegéle.
 Eddegéle, megetetett.
 Maga ivott, megitatott,
 Megetetett két kezével,
 Megitatott az ölében,
 A dudásnak poharából,
 Énekesnő kannájából.
 Így lettem én énekesnő,
 Így lett költő a leányka.

S tovább:

Hiszen dalnok az apám is,
 Énekesnő az anyáskám,
 A bátyáim szinte költők,
 Dalosok az ángyaim mind.

Más helyütt meg így szól:

Ott a falu alatt szánték,
 Durva földet boronálék,
 Szénát gyakran gyűjtöttem,
 Arattam, kévét kötöttem.
 Otthon meg szövéshez ülve,
 Járt a kezem a szövésen,
 Csak dobáltam a vetélt,
 Lábam a talpat tapodta.
 Hej, de ajkam szavakat szótt,
 Páros rígmusokba szókat.

Ép így beszél a férfi dalos is:

Mikor az anyám ringatott
 Ringó-rengő bölcsejében,
 Dalos ajkkal, szép énekkel
 Szenderített el engemet.
 Álom édes tündérei
 Bölcsőm körül ott zsonogtak.
 Még erősebb lett a dal most
 És szivembe tört be, folyt be,
 Rejtett mélyén hogy kikeljen.
 Majd pásztorgyerekké lettem,
 Alkalmatos a munkára.
 Nyáját őrzeni kikuldték,
 Égerfák közt az üszóket,
 Üszőnyáját a nyiresben.

Erdőbe borjat terelni.
 Hajlékony nyelvű madárcák
 Kis szájukkal hangicsáltak ;
 A rigó a túskebokron,
 A fogoly a mogyorósban,
 Napsugáron a kis fecske,
 A veréb a házereszben.
 Kiki maga módja szerint
 Az öröm dalát dalolta.
 A pacsirta fenn trillázott,
 Csattogott a csaloganyka.
 Más dalolt a szél fuvalma,
 Susogása az esőnek,
 A tengernek mormolása,
 Vagy a hullámok zenéje.
 Kürtjébe fútt a zivatar
 És dudált az erdő orma.
 Ily dalok hát bennem is csak
 Énekeket ébresztének
 S a magot csirába hajták,
 Mely ott lent az asszu földben
 Harmat nélkül úgy szenderge.
 Torkomat hát készítettem
 S rá esendítettem dalokra.
 Szántva, vetve, boronálva,
 Csak magam dalát daloltam.
 Dallal együtt nőttem én föl,
 Együtt lettünk férfiakká.

A daloknak itt is, mint mindenütt, fő-fő éltető ere a szerelem.
 Bár egy nagyon józan dal azt mondja :

Addig kedves a mező, míg
 Nincs a széna lekaszálva ;
 Addig csillognak a rendek,
 Míg a gyűjtők fel nem rázzák ;
 Szederbokor addig piros,
 Míg le nem szakítják szederét :
 Csak addig leány a lányka,
 Míg fiúkkal nem enyelgett,
 Izzó karok át nem fogták
 S dallal el nem szenderíték.

De azért a lányka csak úgy vágyik egy igaz szeretőre,
 madárból is nevelne egyet magának.

Koddasmában nagy fenyőfa,
 Lewwalában széles éger,
 Tarwast¹⁾ ormán karcu tölgyfa.
 Három kakuk ott kakukol
 Énekel három madárka !
 Szól az egyik : halál, bánat !
 Szól a másik : gyászolj, gyászolj !
 Harmadik : széped karjába !
 A ki mondja : halál, bánat,
 Megégetem a halálnak.
 A ki mondja : gyászolj, gyászolj,
 Özvegy asszony légyen abból.
 Széped karjába ! ki mondja,
 Azt magamnak piperézem,
 Férjemül azt fölnevelem.

De meg is becülik egymást a szeretők, hiszen alig akadunk
 olyan szerelmi dalra, mely a hűtlenségről panaszolkodnék. Inkább
 a legény úgy kényezteti a mezőn őt meglátogató lányt:

Ülj le, drága aranyom, jer,
 Ülj le kicsi kis galambom,²⁾
 Ülj le ide a bundára,
 Telepedj le a sapkámra.
 Meg ne sértsen érdes tüske !

De a lány is ugyancsak epekedik utána :

A városba ment madárkám,
 A városba ment a kedves,
 A vásárra szép galambom,
 Tengerpartra békességem ?
 Vissza jö-e ? vissza nem jön ?
 Hoz-e zsemlet ? vagy dehogy hoz ?
 Nem epedek zsemleért én,
 Sem városi süteményért,
 Zsemle hulljon a mocsárba,
 Sütemény a parton vesszen.
 Csak ő jőjön oltalmamra,
 Jőjön el segítségemre !

¹⁾ Kaddasma, Lewwala majorok Ferwenben, Tarrvast Fellinben.

²⁾ Az eredetiben: medvebocsom. Ez nagyon gyakori kedveskedés.

Más helyütt meg a legény gyorsan készülődik, nyergel, bevágat a városba, mintha rossz előérzete volna. A város kapujánál találkozik Truto Lizával.

«Isten jó nap, Truto Líza!»
 Fogadj Isten, vőlegény te!
 «Egészségben vagytok-é mind?»
 Az anyám is, sógorom is,
 Menyasszonyod van csak rosszul.
 «Megdermedt a szívem rája,
 Mint e durva téli tájék
 Mint a fagyos böjti hold fenn,
 Mint e zordon téli nappal,
 Mint e nagy, nehéz határkő.

Az elválás pillanatát festi egyszerűen, de gyöngéden a következő:

Enyhe volt az idő nem rég,
 Éles vad hideg jött rája.
 Innen akkor ment a kedves,
 Vitte szép pej paripája.
 Halovány volt mint a vászon.
 A kis svéd tenger felé ment.
 Sebten iramlék utána.
 „Isten áldjon, én kedvesem!
 «Áldjon Isten, szép arám, te!»
 Megöleltem, megcsókoltam
 És a jó Istenre bízam.

A kedves elmegy, de a remény, bizalom nem távozik el a leányka szívéből.

Jó leánykák, kis madárkák,
 Ti virágok,¹⁾ bájos szépek,
 Nyárfabimbók, bánatosak,
 Aranyosak, mit busúltok?
 Kedvetek tova ne tűnjék,
 Ha szavaim hallgatjátok,
 Balga szavát egy gyerekeknek.
 Vér patakszik szemeimből,
 Piros arcom halavány lett.
 Halkan a tél hadd suhanjon!

¹⁾ Az eredetiben: babbüvelyek.

Bele vesz majd a tavaszba,
 Bele olvad majd a nyárba.
 A folyamok megdagadnak,
 Forrás buzog föl a földből.
 Majd virágok fakadoznak,
 Fuvoláz madár az ormon.
 A folyó oda iramlik,
 Hol számomra nől a férj fel ;
 Forrás vize arra csörg le,
 Hol a vőlegényem lakik ;
 A virág is arra néz le,
 Hol szépem a nyáját őrzi ;
 Arra dalol a madár is,
 Hol a kedves szántja földjét.
 Ősszel erre csónakázik
 S menyasszonybort hoz magával.

Máskor meg utol éri a vágy kedvesét láthatni.

Szólj, szólj aranyos kakukom !
 Szomorúan szól a kakuk.
 Nincs, ki szerelemre gyújtott,
 A ki oltalmazott, nincs itt.
 Védtelen az árva gyermek,
 Örömtelen az apátlan !
 Ifjak, kedves testvéreim,
 Hámozzátok föl a sárgát,
 Nyergeljétek meg a barnát !
 Gyorsan menjetek Wieslandba,
 Repüljetek el Wiekbe,
 A fakóval Harjölébe !
 Másik felem hozzátok el !

Egyszerűségében és természetességében ritka gyöngédség nyilatkozik a következő dalban :

Vőlegényem, oh ha tudnám,
 Merre késik, merre van most ?
 Látnám csak szegény madárka,
 Hallanám csak őt, a kedvest :
 Lábára meleg harisnyát,
 Kezeire keztyüt kötnék,
 Vállaira inget varrnék,
 Puha ujjast derekára.

De nem tudom, merre késik,
 Merre késik, hol lehet most.
 Nem látom, szegény madárka,
 Nem is hallom őt, a kedvest.

A végén meg túlságos nagyítással mondja :

Oh ha megláthatna engem,
 Oh ha én őt megláthatnám :
 Étél nélkül élnék nyáron,
 Télen egy szemet sem ennék,
 F'alatot sem életemben.

A szerelmi dalokból mindig komoly czél, nemes irány tűnik ki. A szeretők vágya oda irányul, hogy házasságban egyesüljenek. Az észet jól megnézi, kit veszten el. A nóta is arra inti az ifjút:

Hogyha nőt keresni mégysz el,
 Soh'se járj kevélyek körül,
 Piperésekre ne is nézz !
 Válassz árvák közül egyet,
 A ki csak szolgára számít !
 Csillogás és üres fazék,
 Szépség mellett az üres tál.
 Szorgalom tölt meg fazékat,
 Szorgos kezek öblös tálat.
 Végy magadnak barna nőt te,
 Munka barnítá meg őtet,
 Másokat is oktatgatva.
 Maga dolgos, másokat hajt ;
 Maga sűrög, ösztökél mást,
 Hordja a zsindelet utánok ;
 Biztató bot hóna alatt.
 A szobában ül az ékes,
 Kamrájában ügyelg a szép,
 Fehér arcú, óvja bőrét,
 Védelmezi fehér kezit.

Az árvák különös becsben állanak. Egy más dalban is a legény leánynézőbe megy s szép csolnokon érkezik Rigába.

Sorban álltak ott a lányok :
 Első sorban gyöngyös nyakkal,
 Harmadikban tallérokkal,
 Közül árvák sora állott.

Ján középről árvát választ,
 A tömegeből egy szolgálót.
 Ez lón az ő felesége,
 Lefektette selyemágyba,
 Dagadozó párnák közé.

Az észtek csaknem kivétel nélkül földműveléssel foglalkoznak s így kora tavasztól fogva mezei munkával vannak elfoglalva. Ezért az eljegyzések, lakodalmak ősszel, bevégzett munka után, tartatnak. Erről szól a nóta :

Márton napja elmúlt már, im,
 Haza visszük a csépeket.
 A padláson szemes élet,
 Csűrös-kertben a keresztek.
 Most járhatunk dérbé', fagyba',
 Táborozunk havas hátón,
 Elkoválygunk rút időben.
 Vízbe', sárba az a célunk,
 Lánykérőbe hogy elmenjünk,
 Lánykérőbe násznagyunkkal.

Mikor ugyanis a legény leánykérőbe indul, felkeresi egyik éltesebb ismerőst, hogy őt elkísérje. Ez az *issamees*, az apát helyettesíti, ez beszél, ez a kérő. A lányos házhoz érve, kérdi hogy ott van-e az a fiatal tehén, bárány vagy virág stb., a kit kísérője keres. Ekkor előveszi az elmaradhatatlan pálinkás butykost s kínálkozik. Ha elfogadják, az igent jelent s a vőlegény átnyújtja ajándékait, miután már előbb a menyasszonyt bevezették. Nehol előbb egy vén banyát vagy más asszonyt vezetnek elő s csak utoljára az igazit.

A lakodalom igen érdekes szertartásokkal, babonás szokásokkal van összekötve. Más helyütt azonban már részletesen megismertettem az észtlakodalmi szokásokat.¹⁾ E szokások vidékenként, sőt bizonyos tekintetben helységenként változnak. De lényegökben megegyeznek abban, hogy: az ünnep a menyasszonyék házánál kezdődik, a vőlegénynél végződik; ilyen továbbá: a templomba vonulás, a menyasszony elrejtése, az ajándékok kiosztása a vendégeknek s azok viszonaajándéka, a

¹⁾ Pesti Hirlap 1881. 277. és 278. számában.

főkötő feltevése. Mind e szertartásokat előre betanult vagy rögtönzött dalokkal kísérik. Rendesen csak nők énekelnek, még pedig úgy, hogy egyik előénekel egy sort, a többiek a kíséretből utána. A duda, mai napság már gyakran a hegedű is, csak láb alá játszik. Igen messze vinne, ha e jellemző, de költőileg kevésbé értékes költeményekből is mutatványokat közlenék.

A boldog vőlegény azt mondja menyasszonyának egy nótában :

Neked olyan szép szemed van,
Énnekem hűséges szívem.
Szivem, kezem néked adom,
Tenyeremen hordalak majd.

De a férjhez menő jó leányt minden sajnálja elhagyott otthonában.

Nyár van, szép verőfényes nyár.
Kis pacsirták csicseregnek,
Lombbal rakva mind a galyak.
Lomb a fán, pázsit a földön,
Zöld harasztok a ligetben.
A fenyő ring a rétszélén,
Vizmosásnál nyirfa suttog,
Alma mosolyog az ágon,
Mogyoró a sík fenyéren
S benn a házbán szép leányzó.
Tűnik a nyár, ősz közelget.
Letarolva a liget már,
A fenyőt késsel lemetszék,
Fejszeéltől dől a nyirfa,
Dér leráz mosolygó almát,
Mogyorót lesujtja villám
S elviszi a lányt egy férfi.
Sirva áll a rét, mezőség,
Epekedve erdő fái,
Apja csikai nyerítve,
Anyja üszői busongva,
Bögve már a testvér nyája
Az ő hű etetőjére,
Az ő hű itatójára,
Az ő hű gondozójára.
Hisz korán reggel vidáman
Ment az istállóba mindig,

A pajtába sietett el.
 Nem is sejtett anyja róla,
 Nem is sejtett apja róla.
 Két kezével osztja szénát,
 Zabot önte két kezével
 És vizet mert a vödörbe.
 Kutató szemével anyja,
 Apja soh'se lelt hibára.

Persze ott sem mindig boldog a házasság, akárminő meggon-
 doltan köttetett is. Egy dalban a férj így panaszol:

Hogyha kenyérsütni tészem,
 Szétszórja a vak a lisztet,
 Mintha tiszta bolond volna.
 Fájdalommal látom én ezt;
 Fájdalom, ha látják mások,
 Szégyellem az idegentől.
 Oh, hogy ezt el kell viselnem!
 Hogyha kendert fonní tészem,
 A szöszét össze-vissza tépi.
 Ágyhoz nem talál a balga,
 Lefekünni nem is készül.
 Végre mégis intenem kell:
 Jere, lelkem, jer az ágyba!
 De ha ránk virrad a nappal,
 Kukurékol a kakas már,
 Hatszor is kukurékolhat,
 A tyuk nyolczszor is kodácsol:
 Ágyból ki nem kél a lelkem.
 Végre mégis intenem kell:
 Kelj az ágyból, kelj ki, lelkem!
 Emelkedik, rühelőzik,
 Felül, a fejét vakarja,
 Vakarózik, dirmeg-dörmög,
 Ámolyogva köti övét.

De tud ám az asszony is panaszolni:

Jaj de milyen férjet kaptam!
 Oh, mi kedves, szép a lelkem!
 Haza jön a kocsomából,
 Béront, mint egy gonosz lélek.
 Lángban áll az egész szoba.

A harisnyákat szemétre,
 A cipőt utánok dobja.
 Somfabot van a szobában,
 A pad mellett fűzfapálcza,
 Szériü mellett egy nagy furkos.
 Kapja, a vállamra rakja,
 A vállamra, a hátamra,
 Csöngnek bele a bordáim.

Hanem ilyen elégedetlen hangulatú dal nincs is több a gyűjteményben. A boldog családi élet szól felénk mindenütt s az aggódo szeretet. Ilyen ez is :

Nem rég ifju nőt vevék el,
 Két éve egy édes szépet.
 Piros volt és szorgos, dolgos,
 Szép fehér, gyönyörrel teljes,
 Oly vidám, oly vidorító,
 Olyan friss, örökre hívó,
 A zöld rétre mentem én ki,
 Feleségem is velem jött.
 A füvet gyorsan kaszálta,
 És vidáman gyűjtögette.
 A rendekert rendbe szedte.
 Egyszerre a térde reszket,
 Csak inogni kezd a lábán.

Kétségbeesve fut az öregebb asszonyokhoz s kér tőlök tanácsot. Azok nagy bölcsen kitalálják, mi baja van a fiatal menyecske-nek s babonás enyhítő italt rendelnek.

Ha távol kell lenniök egymástól, egymásért epekednek.

Messze ment el az én szépem,
 Reválon túl feleségem.
 Ha beteg, Isten segítse ;
 Hogyha jól van, hála érte !
 Enyhe szellő üdvözölje,
 Az ég okos lelket adjon,
 A folyó követem légyen,
 Panaszát enyhítse harmat,
 Mig utána mehetek majd.

Az asszony meg messze-messze, talán csatába távozott férjét széltől, víztől, fellegtől stb. köszönteti s így sóhajtoz :

Hónapokig nem láthatom,
 Heteken át nem hallhatom.
 Hány éjszaka háltam véle !
 Hányszor varrtam köpenyegét
 És keresgéltem fejében !

S panaszolva, hogy mennyi erdő áll közöttök, kéri a jó Istent: oltalmazza őt.

Számos dal van, mely az özvegyen maradt nő bánatát zengi. Ilyen:

Férjem volt, hogy ide jöttem,
 Elmegyek most, férjem nincsen !
 Olyan ifjan ment alunni,
 Itt hagyá e szép világot.
 Viruló ifjan helyeztem
 Szépemet a koporsóba.
 Kivitték szegényt az ajtón,
 Ablakon kiment szerelme ;
 Tova vitték út hosszában,
 És utána hű szerelme ;
 Sírba tették drága férjem,
 Elsülyedt szerelme véle.
 Egyedül maradtam én el,
 Sírja szélén itt zokogni.

Vagy:

Ha a kéjes est közelget,
 Komolyan ünnep közelget,
 Ágyba mennek mind a népek.
 Jó apám az öregével,
 Bátyám fiatal nejével,
 Húgom a hites urával.
 Én megyek csak sírva-ríva
 Bánattal az üres ágyba.
 Béfordulok, csak hideg fal ;
 Ha kifordulok, hidegség ;
 Oh olyan hideg az ágyfa !
 Jőjj, halál ! oh, de meghalnék !
 Jőjj, pestis ! de elpusztulnék !

A bánatos hangok közül azonban ki-kitör az örök életbe vetett bizalom s a hit, hogy egykor egymást viszontlátni fogják. Pedig a dal szerint legszerencsétlenebb az özvegy asszony:

Ha apátlan fiu sír-rí,
 Könnyeiből kis kút válik ;
 Ha anyátlan lányka sír-rí,
 Könnyeiből forrás válik ;
 Ha egy szolga kezd zokogni,
 Könnyeiből tócsa válik ;
 A hol árva leány sír-rí,
 Könnyeiből egy tó válik ;
 De ha özvegy asszony sír-rí,
 Nagy folyó lesz könnyeiből.

De hagyjuk el e bús képeket ! Elkészítvén a maga fészket az új család, férj és feleség vállvetett munkával törekednek saját jólétök előmozdítására. Munka és szorgalom életelemök. Háztartásukat rend és tisztaság jellemzi. Gyermeküket gonddal és szeretettel nevelik. Az észet értelmes nép. Aránylag sok iskolájuk van s csaknem minden háznál van egy pár vallásos könyv. Hunfalvy tanúsága szerint a gyermekek szeretnek tanulni. Olvasni sok vidéken csak a szülék, különösen az anyák tanítják őket, a járó-kelő tanító arra ügyelvén fel, a mint sorban meglátogatja a széjjel lakókat, hogy a tanítás helyesen történjek. Azután legfelebb két évig jár a gyermek iskolába, írni és egyebet tanulni. A községek szétszórt tanyákból állván, rendszeren igen messze kell iskolába járniok. Néha egy hétre való eleséget visznek magukkal tarisznyájokban s a szomszéd parasztnál hálnak. A szülék gondja és szeretete gyermekeik iránt igen kitűnik a sok gyermekdalból és meséből is. Számos himbáló,- számláló,- bölcső-dallal stb. találkozunk. De legérdekesebbek az apró verses mesék, melyek legnagyobb részben állatmesék. Csak ritkább az olyan, mint *A szolga jutalma*. Mindig jómódú, gazdag embernél szolgál. Bérül először egy juhot kap bárányával, de nincs vele megelégedve. Tovább szolgál. Másodszor egy disznót hét malaczával, harmadszor tehenet borjával, negyedszer egy gebét csikájával, ötödször urasági házat telekkel, hatodszor egy királyságot. Egyikkel sincs megelégedve. Végre egy aranylánczos leányt. Evvel már megelégszik.

Legtöbb azonban, a mint mondottam, állatmesékre, refrain-szerűleg folyvást ismétlődő sorokkal, a minthogy az észet dal általában kiválólag kedveli az ismétléseket. Ilyen :

Kis gidócska, gödölyécske,
 Tengeren túl menj a síkra,
 Hozz halat a kis gyerekeknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
 Hegyen át menj az erdőre,
 Hozz bogyót a kis gyerekeknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
 A sövényen át a kertbe.
 Hozz almát a kis gyerekeknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
 Küszöbön át a konyhába!
 Hozz kalácsot a gyerekeknek.

Kis gidócska, gödölyécske,
 Fellegekbe föl, rohanj csak!
 Csillagot hozz kis gyerekeknek.

Vagy:

Lisi, lisi, kis pacsirta,
 Hol van aranyos fészkecskéd?
 Eresz alatt nyárfa ormán.
 Egy öreg tölgy tetejében.
 Hova lett a tölgyfa, hova?
 Egy öreg ember levágta.
 Hát az öreg ember hol van?
 Ő bizony szegény meghalt már.
 Hol temették a szegényt el?
 Szántóföldön sírba tették.
 Hát a sírja hova lett már?
 A virágok eltakarták.
 S a virágok hova lettek?
 A lányok leszakították.
 És a lányok hova lettek?
 Hegytetőn egy kőre ültek.
 Hát mi lett a kőből aztán?
 Viz lemo-ta követ onnan.
 És a víz hová lett aztán?
 Fekete tehén felitta.
 Fekete tehén hová lett?
 Egy tagló agyon ütötte.
 Hát hová lett oszt a tagló?
 Egy nagy medve összetörte.
 És hová lett a nagy medve?
 Makkot szedni zöld erdőbe.

Medvét fogni hát ki ment el ?
 Új szekéren ordas farkas,
 Kotló két picziny csibével,
 Kocza hét kis malaczával,
 Egy juh szép báránkjával,
 Kecske tarka gidajával :
 Medve-fogni mind elmentek.

Érdekes az állatok háztartása is. Az egyes teendők önkényüleg látszanak kiosztva lenni. De meglehet, van valami, a tudomány által még nem ismert rendszeresség a dologban. A disznó pl. más népek meséiben is előfordul mint szántó.

Széles földet hej, ki szántja ?
 A disznó az, a ki szántja.
 Ki veté be maggal gyorsan ?
 Varju, gyorsan az veté be.
 A rozsot hogy széjjel szórta,
 És a rozs a mint megérett,
 Hát ki ment el learatni ?
 Róka jött, hogy learassa,
 És ki ment kévét kötözni ?
 A veréb kötözni jött el.
 Hát a szérüre ki vitte ?
 Szérüre a bögöly vitte.
 És ki vette által tőle ?
 Tőle szúnyog vette által.
 Hát ki csépelé ki aztán ?
 Kis madárcák csépelék ki.
 És ki szórta föl a búzát ?
 Bolha szórta föl serényen.
 Hát ki rostálta meg aztán ?
 Kis galambok rostálták meg,
 A kacsá malomba vitte.
 S hogy a lisztet haza hozták,
 A rókáknak megsütötték,
 Megsütötték a tyukoknak.

Gyakran találkozunk állatlakodalmakkal is. Ilyen pl. :

Hajrá, hajrá, patkánylakzi!
 Patkány lányát eljegyezte
 A menyét legifjabb fia,
 Lakodalmi sok vendég jött,

Csupa magas, úri vendég :
 Farkas büszkén nagy csizmában,
 Medve durva faczipóban,
 Az ökörszem ónszánkában,
 Varju uram rézszekéren,
 Daru aranysarkantyúval,
 Szarka szürke köpenyegben.

Máskor meg az állatok sört főznek :

Hej kakaska, hej tyukocska,
 Hadd kaparjunk fogadásból !
 Lépjünk gazdagok csürébe,
 A szegények szérűjébe,
 Szűkölködők polyvájába.
 Hadd kaparjunk, kapirgáljunk !
 Egy szem nékem, egy szem néked,
 Zsákvivónek a harmadik.
 Gyorsan ! Így ! Most az a kérdés :
 Mint jutunk el a malomba ?
 Szedjünk össze sok afonyát,
 Hengergessük a malomba,
 Főzzünk pompás sört belőle.
 Faczipó lesz majd a teknő,
 Egy tojáshéj a főzőüst.
 Szalmaszállal szürcsölgetek,
 Tű fokán kotolni kezdek.
 Vendégül hívom a darvat,
 Daruasszonyt segítségül.
 A darú kész énekelni,
 Daruné folyton nevetni.
 Az ökörszem csak csodálta,
 A veréb fejét csóválta.

Különböző változatokban más népeknél is ismeretes a következő :

Isten jó nap, kecskebak te !
 — Fogadj Isten, édes gazdám !
 Hova, hova, kecskebak, te ?
 — A malomba, a malomba, édes gazdám.
 Hogyan őrölsz, kecskebak, te ?
 — A szájjammal, a szájjammal, édes gazdám.
 Hogy viaskodsz, kecskebak te ?
 — Szarvaimmal, szarvaimmal, édes gazdám.

Mivel söpresz, kecskebak, te ?

— Szakállammal, szakállammal, édes gazdám.

Mivel élsz oszt, kecskebak, te ?

— Füzlevéllel, füzlevéllel, édes gazdám.

Hogy kiabálsz, kecskebak, te ?

— Mek-mek, mek-mek, édes gazdám.

Ismeretes a nyúl panasza s furfangos védekezése :

Jaj, jaj ! én szegény nyúl !

A vadász puskája durrant,

A kutyái meg esaholtak,

Engemet elfogtak.

Elfogtak, szakácshoz vittek,

A szakács hideg kamrába.

Ide-oda ugrándoztam

S kezdém a szakácsot kérni :

Aranyos, zsiros szakácsom,

Ne süssél meg forró zsírban !

Hiszen úgy se tészek nagy kárt :

Őszszel zsenge búzát eszem,

És tavasszal zsenge rozsot,

Télen oltványt rágicsálok.

Sokkal igazabb a csiz panasza :

Az ökörszem s fűzek csize

Veszekedett fűzbokorban.

A vadász jött fegyverével,

Csövét arczához emelte

És seréteit kilőtte.

Az urához vitte őt el,

Úra a szakácsnak adta.

Kérni kezdé a szakácsot :

Aranyos, zsiros szakácsom,

Hát mi rosszat művelék én ?

Vizet ittam a levélről,

Rovarokat szedegettem.

A madarak is tudják jól, mikor vannak a leánynézők s mikor nem ügyelnek rájuk.

A mocsárhoz szállt a daru,

Átkozá a szűz leányzót,

A bogyókat ki leszedte.

És felelt a varju rája :
 Oh, ne átkozódjál, daru !
 Eljön a nyár, ősz is eljön,
 Ifju legény jár a lányhoz.
 Legelőről elmegy a kos,
 Nedves tarlón az üsző jár.
 Tele lesz a csíz bendője
 És a szajkó begye tele.
 Varju hasa is tele lesz
 S a farkasnak nagy bendője,
 Hosszu farkú rókáé is.
 Még az ökörszemnek is jut.

A következő a kis állatok kárörömének dala :

Disznóoldalas a szöggről
 S sonkák csüngöttek le róla.
 Jött a szögletből a macska,
 Farkinczáját kunkorítva.
 És megette mind a húst ott,
 És megette mind a sonkát.
 Szögletből kinyúl egy korbács,
 Jó kettőt húz a macskára.
 Fut a macska bé a kútba,
 Hosszu farka lóg a vízbe.
 Megmondottam a gazdának,
 Gazda meg a szomszédoknak.
 Ropogott a lenkötél már
 Ropogott a kenderkötél,
 A mint a macskát kihúzták.
 Gúnyolódtak az egerek,
 A patkányok meg nevettek.
 Várj csak jó mag, várj csak macska !
 Rúdra kerül még a bőröd.
 Hol van az én öt testvérem ?
 Hát karsú kis menyem hol van ?
 Hol van nyolez nemes sógorom ?
 Mind a macska nagy hasában,
 Mind a macska bendőjében.

E mesék számát könnyű szerrel meg lehetne tizszerezni. De legyen elég ennyi. Hanem aztán a gyermekek is hálásak szüleik iránt. A lány így tünődik :

Mivel hálálhatom én meg
 Jó anyámnak fáradságát,
 Jó anyám hű dajkálását,
 Hogy kezében hordozgatott,
 Altatgatott, babusgatott ?
 Álmatlan töltél sok éjet,
 Szomjan ültél reggelente,
 Étlen értem délebédkor,
 Falatot se ízeltve.
 Nézőt hívott gyermekéhez,
 Könnyeit hogy felszáritsa.
 Bárány bére a nézőnek,
 A javas asszonynak kecske,
 Szürke ló a bűbajosnak.
 Pedig tréfából zokogtam,
 Sirtam-rittam úgy ok nélkül.
 Megköszönhetem-e szájjal ?
 Szóval meg-e köszönhetem ?

S az Istenhez, Jézushoz és Máriához könyörög; az ők oltalmába ajánlja anyját. Máshelyütt szintén felsóhajtozván, hogy meghálálhatja-e anyja sok fáradságát, gondját, azt mondja :

Te nevelted föl a lánykát.
 Kötődben vivéd mezőre,
 A batyúba göngyölítve,
 A kereszt alá fektetted,
 Hogy szellő se érje arczát.
 Az eső rá ne csöpögjön,
 Zivatar hozzá ne férjen.

Különösen kitűnik a szülők iránt való szeretet s a szülék után való bánat az árvák dalaiból. Ilyen :

Égerfáról hull a lomb le,
 Hull a nyirről a levél már ;
 Szakad a lomb a nyárfáról,
 A tölgyfáról, im, alá foly ;
 Törik a galy a szilfáról,
 A fenyőről száraz ágék.
 Oh, az én sorsom se enyhébb,
 Az életem nem vidámabb.

Vagy :

Ha a kéjes est közelget,
 Illatos szép alkonyat jön,
 Haza mennek mind a szépek,
 Otthonába mindenik megy.
 Hova menjek én apátlan,
 Hova menjek én anyátlan,
 Én szegény születlen gyermek ?
 Durva kőhöz, a fatörzshöz,
 A fatörzshöz, a fenyőhöz,
 A nemes nyír karjaiba.
 Régi nyárfa sátorába,
 Karsú éger kebelére ?
 Nyírfa nem vesz karjaiba,
 Rezgő nyárfa sátorába,
 Karsú éger kebelére !
 Hova menjek, hol maradjak ?
 Hova hajtsam fejemet le,
 Lábamat hová tegyem le ?
 Oh, én jó, szelid anyácskám,
 Kék fonált bocsáss le nékem,
 Vess alá piros kötélkét,
 Nyújts le nékem szürke szálát,
 És emelj föl az egekbe!
 Ott öröm lesz véled élnem.

Más helyütt meg a kesergő árva így végzi panaszát:

Oda vagy hát mindörökre ! ?
 Nem, szavaid megmaradnak.
 Elhalványult-é szerelmed ?
 Nem, szerelmed nem halványul.
 Elvesztél e mindörökre ?
 Nyájás arczod el nem veszhet,
 Csak koporsód leve hamuvá,
 Porrá csak halotti gúnyád.

Meghatóan szól az árva:

A nagy Isten mért teremtett
 Nyomorultat a világra,
 A világnak esúfságára !
 Volnék inkább lócs apámnál,
 Járom az apám üszójén,
 Egy zsup-szalma testvéremnél

Vagy pedig anyámnak széke !
Én szegény nyomorult gyermek !

Aztán fájdalmasan panaszolja, hogy az idegenek kiabálnak :

Üssétek csak az apátlant,
Üssétek csak az anyátlant !
Nem volt ennek soha apja,
Anya nem hozá világra ;
Valami nyírfajd hozá őt,
Egy vén varju költötte ki.

Visszautasítja és sír, a hol csak egy szögletet talál.

Benső, szeretettel teljes viszony van a testvérek közt is. A szeretők is gyakran testvér-névvel szólítgatják egymást. Jellemző egy pár elbeszélő költeményben, hogy a harczból visszatérő ifjut nem ismeri meg apja, anyja, anyja, bátyja, de meg leánytestvére.

Az észet, mint földművelő nép, élete legnagyobb részét a szabad természetben tölti. Élénk érzeke is van a természet szépségei iránt. Dalai, a mint arról tán már eddig is meggyőződött az olvasó, tele vannak finomul ellesett apró vonásokkal. De vannak teljesen önálló évszaki dalaik is. Ilyen a tavaszról :

Bimbók diszétől ragyogva,
Énekel, csacsog az erdő,
Lakodalmi öltözetben.
Eltemette fű a havat ;
A patak jegét a sugár
Felolvasztá, újra csobban,
Hullámgűrük ringatóznak.
Nap a fecskét ide csalta,
A pacsirtát felzavarta.
Az eső csirázó magvat,
Ime, új életre zsendit.
Csira sarjad, bimbó fakad,
A ligetet hogy diszitse.
Lányka, szép szelid leányka,
Menj ki, menj legeltesd nyájad,
Hajtsd ki, hajtsd ki a mezőre,
A virágos rét gyöpére.

Vagy :

Újra rezg a rezgő nyárfa,
Újra zöldel ingó éger

Messzenyúló lápközépen,
 Elterülő pusztaságon.
 Föl leányok, föl legények !
 Ágakat tördelni menjünk !
 Zsenge sarjat metszegessünk !
 Törd az ágat kis leányka,
 Törd az ágat, mesd a sarjat !
 Ám fa sudarát ne bántsad ;
 A madárkák helye légyen,
 Zsámolya a kis galambnak ;
 Rajta fecske ringatózzék,
 A kakuk hadd énekeljen !

Ilyen ez a nyári dal :

Újra ing a lomb a fákon,
 Lomb a fákon, fű a földön,
 Zöld harasztok a ligetben.
 A fenyő ing a rétszéken,
 Szakadék fölött boróka.
 Nyerit a ló, kis csikóját
 Hijja, messze elmaradt az.
 Rétre menni kész a kasza,
 A fenyőre éles fejsze,
 Borókára a szekercze.

Vagy :

Ide, ide, jó kacsáink,
 Kis libácskák, üljetek le !
 Mint a juhnyáj a kút mellett,
 Mint a marha hűvös érnél,
 Ökrök a forrás tövénél,
 A bikák a trágyadombon,
 Vörhenyes üszó a páston.
 Ki eteti mind e nyáját,
 Ki eteti, ki itatja,
 Olyan bölcsen ki gondolja ?
 A jó nyár, a ki eteti,
 Ő az a leggondosb szolgál,
 Ő az a bölcs felvigyázó.

Az ősről meg így szól a nóta :

Ha a kedves nyár közelget,
 Jó meleg közelg ő véle.

Fák virága feslik, nyílik,
 A leány szava szelid lesz ;
 A csalogány csattogat rá
 És kiáltoz a kakuk is.
 Ha a nyár napjai tűnnek,
 A madárdal véle tűnik,
 Csalogánynak csattogása,
 A kakuk kakukolása
 És szelid szava a lánynak.
 El-lehullt a fák virága,
 Leszakadt a nyírfa lombja,
 Éger lombja hulladozgat.

A téltől nem fél az ész, nem haragszik rája, sőt örömmel kiált fel: essél friss hó, essél, essél, essél, a víg szánka hadd repüljön! Szereti a telet, mert ez a családi tűzhelyhez vezet:

Oh, mikor megyek hozzájok,
 Enyéimhez, édesimhez ?
 Őszszel a folyam veszélyes,
 Nagy esők szakadnak nyáron,
 Bósz hullám zajong tavasszal.
 A lovam biz ott maradna ;
 Sátorom a zöld hegyek közt.
 Jőjj el, oh tél, szép havas tél,
 Egyengesd az utat nékem ;
 Hadd, enyéimhez rohanjak,
 Hadd rohanjak édesimhez.

A nép általában földművelő lévén, dalai legnagyobb része is e körből való. Egy párbeszédese elbeszélő költeményben azt kérdi valaki a lánytól:

Ifju lányka, szűz leányka,
 Gyöngye ékes vállu lányka,
 Szép fonatos hajú lányka,
 Kihez vágyakoznál menni ?
 «Egy ifjúhoz mennék én el,
 Kinek ajka édes-mézes,
 Kinek szeme tüzes, fényes.»
 Elmennél-e a takácshoz ?
 «A takácshoz soh'se mennék,
 Mindig lármás szövőszéke.»

A molnárhoz sem menne, mert mindig forog a malomkő, a kerék zakatol egyre s szemei tele volnának lisztporral ; nem menne a számadóhoz sem, mert tipeg-topog, rezg a feje, a táskája lityeg-fityeg, sarkig lisztes a nadrága ; de már a földműveshez szívesen elmegyen, mert az szegény bár, de derék szorgalmatos és munkabíró.

Egy más lány meg így dalol :

Tele udvarunk almával,
A liget szederbokorral,
Jó szerencse adta nekünk.
Ágat török almafáról,
Vagy hát a cseresnyefáról
S nyájam legelőre hajtom.
Szól vezérürüm harangja
S oda jön egy szép legényke.
Noszpolyafa virágjából,
Lombjaiból, bimbajából
Ajándékát hozza nékem.
Boldoggá nem tész az arany,
Igy vagyunk mi boldogok csak.

A legény örömmel szántja földjét s dicsekszik :

Oh, én fürge, gyors marháim !
Ez a leggyorsabb pár marha.
Bögve mentek föl a hegyre,
Szökdécselve a forráshoz,
Vigan oszt a barázdába.

Sok arató-dallal találkozunk, melylyel munkájokat füszerzik. Az is szokás, hogy bevégzett aratás után a gazda víg mulatságot rendez az aratók számára. Multság után dallal búcsuznak el tőle ilyenformán :

Légy köszöntve, kedves gazda,
Légy köszöntve jó gazdasszony,
Aratóknak kik szerzétek
Ünnepnapot, egy vig napot!
Egy tinót leöltek gyorsan,
Melynek nyakán nem volt járom,
Száz évig nem lát csoroszlyát,
Tíz évig nem szánt egy holdat.
A mikor levágni kezdék,

Hogy megfoszszak életétől,
Ezer ember fogta tarkón,
Szarvait meg százan tarták,
Tíz az oldalán ragadta.
Ezer mázsa volt a húsa,
Száz hordót megtölte vére.

Van sok pásztordal; van favágó-dal is. Az észtek télen át sok fát fogyasztanak el, szükségleteiket korán beszerzik s nagy kazalokban rakják fel az udvaron.

A földművelés mellett kedves foglalatosságuk a halászat. Nemcsak a tenger termi bőségesen a halat, hanem az a kétszáz kis tó is, mely az országban szét van szórva. Vannak tehát halászdalaik is. Ilyen ez :

Szent halat csak megfoghatnók,
Nagy jó isten teremtését! ¹⁾
Kapnánk akkor sok oregont,
Sok oregont, sok menyhalat,
Nemkülönben jó csukákat.
Nagy lakomát laknánk aztán,
Ülnénk pompás vendégséget.
Tele lenne a tarisznyánk.
Adj, nagy Isten, jó szerencsét,
Száz halat hadd fogjak én !
Oh te hullámzó vizecske,
Oh te inogó hajócska,
Fel ne boríts, ki ne dobjál!
Ha e vizen ringatózom,
Lebegek, mint a madárka,
Mint a bűvár tova úszom,
Hogy a halat kézre kapjam.
Széles homlokú sok sügért,
Menyhalat picziny kis szájjal,
Melynek húsa ízes falat ;
Kő alatt a kutya-halat,
Szálkás kis hal, kín megenni ;
Van sok jóízű halaeska,
Euni való pompás kis hal.

¹⁾ Mythologikus célzás valamely szent halra, melynek hálába akadása biztosítja a halászat sikerét.

A földművelés és halászat mellett vadászgatnak. Azt mondja a vadász :

A lovas lovát dicséri,
 Uraság a pompás sátrat,
 Én meg tarka gyors kutyáim.
 A szukám hat kölyköt vete :
 Nyájörök lettek belőlök
 S karsú, síma madarászók,
 Magam a mocsárba mentem
 És utánam jó kutyáim.
 A ligetben nyirfajdokat,
 Széles páston vadlibákat,
 A lápszélen szalonkákat,
 Fűzesben kacsákat lőttem.
 És a zsákmányt kézbe véve,
 Haza értem szerencsésen.
 A szalonkák sóhajtoztak,
 Vadlibák meg kiabáltak.
 Czimborák, hej, útam végig
 Nyirfajd-vérrel volt befestve,
 Vadlúdvérrel az egész rét.

Mind e dalokból, melyekben különböző foglalkozásaikat éneklik meg, elégedettség szól felénk. Csak a német urak szolgálinak keserű a sorsa. Hunfalvy mondja, hogy az észet az urat, akár német, akár orosz, akár más nemzetbeli, *saks*-nak, *szásznak* nevezi. *Saks tuleb* = a szász jön, evvel a mondással ijesztgetik ma is a gyermekeket; *temal saksá liha* = annak szász húsa van, meg azt teszi, hogy buja. Ma már nem oly félelmesek, de azért elég bajt okoznak. A szolgák helyzetével különösen sok dal foglalkozik. Ilyen pl. ez :

Mindig résen áll a szolga,
 Ide-oda küldözgetik.
 Mint egy kengyelfutó rohan,
 Bármilyen nagy zivatar dúl,
 Hogyha vastuskók hullnak is,
 Az eső csöbörrel omlik,
 Az egész ég tűzbe borul.
 S megmásítani, hej, nem lehet!

Vagy :

A padlason a kakas szól,
 Kotló kotyog a padlason.

A szegény szolga sohajtoz :
 Holnap a tojást szedik föl,
 A vaját meg összegyűjtik !
 Hallám őt és így feleltem :
 Hallgass, hallgass, szolgálgyermek !
 Mások eszik a tojást meg,
 Mások kenik a vaját föl.
 Falatozz kemény szálkákat,
 Vízi bogarat kapargass,
 Szúnyogot fogj a falakról !
 Felgyuladt a szolga lelke,
 Korcsma felé vészi útját.
 Csépeletlen a gabona,
 A kénéket ki se oldja,
 Ki se köti a gúzszt rajtok,
 Szép kalászkok odatlanok.

Más helyütt meg a szegény szolga fenyegeti a gazdát és gazdasszonyt, hogy ha nem fizetik ki a bérét, a mennyországban majd nyugtalanul fognak csavarogni, kezökben a rőf, hónok alatt a vég vászon¹⁾ s kéri, hogy álljon meg, hadd fizessenek. De már akkor késő lesz. Mit csináljon ő a bérrel szűz Mária kebelében ?

Egy más dalban a szolgáló panaszkodik s a maga szorgalmával szembe állítja gazdája leányának tunyaságát.

Búzafo'dre mék aratni.
 Levágom a téres síkot,
 Learatom a nagy földet,
 Én szegény szolgáló lányka,
 Bilincsekre vert szolgáló.
 Menni, mindig menni kell csak !
 Én legyek mindig az első,
 Ha az égből tűz ömlik is,
 Ha csöbörrel húll a zápor.
 Napfelkelt előtt levágok
 Már egy kénév avagy kettőt.
 Tunya, rest a gazda lánya,
 Őve nélkül ágyban alszik,
 Puha párnán paplan alatt.
 Vánkosára ragyog a hold,
 Ágyára reá süt a nap.

¹⁾ A szolgák fizetése nagyobbára természetben jár ki.

Elkeseredett hangulatu ez is :

Hogyha este haza térek,
 Nem beszél velem de senki.
 Nem szól hozzám a gerenda,
 Nem susog a födél zsúpjja,
 Kezet még a kályha sem nyujt,
 A csöbör se fut nyakamba.
 Érzéketlen áll a négy fal,
 Érzéketlenebb lakója.
 Némán áll ott minden szöglet,
 Némábbak a ház urai.
 Rosszul bánnak a szegénynyel.

Az észet, mint már fennebb említettem, igen tanulekony s fogékony a művelődés iránt. Mégis régi pogány hitének számos töredéke él még a nép közt, részint eredeti alakjában, részint megkeresztyénésítve. Igen sok varázsló dallal, ráolvasással találkozunk, úgy hogy ezekből már egész külön gyűjteményök van.¹⁾ E mellett sok babonás szokásuk, szertartásuk, különösen sok babonás napjok van. A babonás napokról más helyütt a Boecler-Kreutzwald-féle gyűjtemény alapján már részletebben szóltam.²⁾ E napokhoz nemcsak különböző babonás hiedelmek, szertartások fűződnek, hanem különböző népszokások is, melyek rendszeren dallal vannak összekötve. Így pl. Márton és Katalin napja előestéjén s húshagyó kedden házról házra járnak alkalmi dalokat énekelve, miért élelmi szereket (rendszen kalácsot) vagy egy kevés kender-szöszet kapnak.

A munkából fenmaradt idejököt kedélyes mulatozásra használják. Egész sereg társas játékot, táncznótát, találós mesét sorolhatnánk fel. De hogy a már is hosszúra nyult ismertetés végere juthassunk, ezek mellözésével hadd álljon itt egy pár bordal. Ilyen a boros ember túlzott modorban való kifigurázása :

Felkelék egy reggel jókor,
 Jókor reggel virradatkor.
 Megmosdottam, fésülködtem.
 Kóborolni az erdőbe

¹⁾ Mythische und magische Lieder der Ehsten. Gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutzwald und H. Neus. St.-Petersburg. 1854.

²⁾ Szegedi Napló 1881. 264., 265. és 267. sz.-ban.

Mentem harmatos reggelen.
 Im, a hegyek játszadoztak
 És a martok enyelegtek.
 Játszadoztak a hordókkal,
 Enyelegtek a flaskókkal.
 A patakba' csupa sör folyt,
 Arra fordítám a szürkét.
 Egy kancsóval, két kancsóval
 Meríték s még egy pohárral.
 S Jancsi egy kicsit becsipett!
 Fejem egy göröngyre hajtám,
 Lábam egy fenyőgyökérre.
 Mert hát kissé tántorogtam,
 Itt pihenni óhajtottam.
 A sűrűből jött egy tolvaj
 És a szürkét ellopá, jaj!
 Haza mentem nagy rohanva,
 Ép apám jött szembe vélem.
 «Hát fiam, miért kesergesz?
 Koldussá nem tett a szürke.
 Ki az ólból hozz egy másat,
 Jászol mellől egy erősbet,
 Ott belül van egy kövérebb.»
 Ingerkedtek, gúnyolódtak:
 Koresmaajtó-nyitogató,
 Koresma padját melegítő!
 Már ezután a szürkémet
 S barna lovam nem iszom el.
 Zacskómból csak az aprópénzt,
 A tallér alul maradjon!

Ilyen:

«Jó barátok, jó druszáim,
 A munkára, dalra készek,
 Gyorsan, ha úgy hozza sorja,
 Menjünk hát a szövőházba!»
 Nincs időm bizony druszám, nincs.

Ép így feleli, hogy nincs ideje kaszálni, csépelni menni. De mikor az az ajánlat merül föl: menjünk hát a koresmába, azt mondja: egy kis időt csak szakítsunk!

Egy más dal azt mondja, hogy mikor becsípnek:

Férfi ugrál sapka nélkül,
 Főkötő nélkül az asszony,
 A legények fél-csizmában,
 Komlóillat a szobában,
 Malátabűz egész házban,
 Szalma szórva a padlón.

Találkozunk feles számú tréfás és gúnyos dalokkal is. Ilyen pl. ez a kötekedő vers:

Egy pipa van a szájában.
 A pipában disznópiszka,
 Pipa szára macska farka.
 Mellén békanyál egy sorral.
 A pofáján disznóserte,
 Álláról lóg kutyaszőr le,
 Szeme táján sűn tüskéje.
 Állán egy pacsirtafészek,
 Nyaka szintén egy tyúkfészek,
 Elül egy szalonkafészek.

Minden nép költészetében ismeretesek az olyan dalok, melyekkel egyes vidék vagy helység lakosságát bosszantják. Ilyen:

Ki ne szeretne Wierlandban
 Élni a fenyvek hűsében,
 S Harriennek tölgye árnyán?
 Kevés vize, sok buzája.
 Gond nélkül süldő kövér lesz,
 Kakas nélkül költ a tyuk ott,
 Gácsér nélkül a sok réceze,
 Domború a lány férj nélkül.
 Férfi sapka nélkül kovályg,
 Főkötő nélkül az asszony,
 A legény lyukas csizmában.

Más helyütt meg a leány dicsekszik vőlegényével, de a nóta ellenkezőt mond róla:

Flótát készit vőlegényem,
 Hárfakészitő kedvesem.
 Fuvolával visz fekünni,
 Hárfaszóval kamarámba.

Párna alatt a flótája,
 Paplan alatt a hárfája
 Hogyha reggel majd felébred
 S én még alszom, fölkelt szépen.
 Elé vészi fuvoláját,
 Paplan alul a hárfáját.
 Fuvoláját fújja szépen,
 Megpendíti a hárfáját :
 Fel madárkám, tehenet fejj,
 Fel galambom, hajtsd ki marhánk !
 — Ostort készít vőlegényed,
 Korbácskészítő a kedves !
 Ostorával visz fekünni,
 A korbácscsal kamarádba.
 Ostora a párna alatt,
 Paplan alatt a korbácsa.
 Hogyha reggel majd fölébred
 És te alszol, fölkelt szépen.
 Ostorát előkeresve
 S paplan alul a korbácsot,
 Így beszél hozzád az ostor,
 Így beszél hozzád a korbács :
 Föl, rest döge, tehenet fejj,
 Föl, te lajhár, hajtsd ki marhánk !

Az észti nép sok küzdelmen ment keresztül ; de e gyűjteményben nemcsak politikai dalt nem találunk, a mit a censura örökösége megmagyaráz, hanem harci dalt is keveset. Ilyen mégis :

Oh, ha harczba' veszhetnék el !
 Harczba' halni, nem betegen !
 Ellenség előtt elesni
 Hosszú fájdalom, kín nélkül,
 Az elválás búja nélkül
 S nem ragályos nyavalyában !
 Elszunnyadni szebb a harczban,
 A zászló előtt elesni,
 Életét drágán eladni,
 Nyilhegyétől földre rogyva !
 S szebb, ha sírva szól a lányka :
 Kedvesem virágkorában
 Nyilt csatában ott esett el ! .

E gyűjteményben, mely a Kalewi poeg felfedezése előtt jelent meg, aránylag igen csekély számú elbeszélő költeményre akadunk, melyek jobbra mythologikus czélatokkal vannak tele s részben a Kalewi poeg-hez tartoznak. Mindazáltal ezek fejtegetése már külön értekezés tárgyát képezhetné.

A fennebiekben czéлом volt az ész t népdalköltészetnek lehetőleg hű képét adni. Ha az olvasó nem talál bennök annyi élvezetet, mint a mennyit én találtam, nem az ész daloknak rójja fel, hanem az én erőtlenségemnek.

Körmöczbánya.

Dr. VERSÉNYI GYÖRGY.

Julianus császár.

A serről. Anth. Pal. IX. 368.

Micsoda Bacchus ez itt? A valódira mondom, előttem

Nem te, csupán csak is a Zeus fia ismeretes.

Bakszagú vagy te, amaz nektárszagú. Téged a kelta

Árpából kotyvaszt: mert neki szőleje nincs.

Demeter fia vagy, nem Zeus fia, Nysa neveltje.

Nem Bakhus, Bakbűz a te valódi neved.

Ford. P. T. E.

V e g y e s e k.

— A történeti czélasok Sophocles tragoediáiban cím alatt közölt 1881-ben *Braitenberg* egy programmértekezést (Neustädter Staatsgymnasium), melyben egy már *Schöll*, *Kalster* és *Kotek* által is tárgyalt kérdéssel foglalkodik. Kiemeli és méltányolja a tragœdiák azon helyeit, melyek kétségtelenül történeti czélasuak; visszautasítja *Schöll* azon nézetét, mintha Soph. azért írta volna *Antigonéjét*, hogy *Pericles*-nek *Aspasiához* való viszonyát igazolja; és végül arra az eredményre jut, hogy *Sophoclesre* a korszak, melyben élt, kétféle tekintetben volt befolyással: egyrészt t. i. a mythos választása, kezelése és átalakítása, másrészt az egyes dictiók, képek és fordulatok tekintetében.

SIMAI KRISTÓF «IGAZHAZI»-JA.

I.

Simai Kristóf azon írók közé tartozik, kik kitartó lelkesedéssel munkálkodnak a nemzeti irodalom emelésén, de csekélyebb tehetségekkel lévén megáldva, csak saját koruk napi igényeit elégítik ki műveikkel. A magyar irodalom különösen a múlt század utolsó és a jelennek első tizedeiből mutathat fel számos ily közmunkást, midőn magyarul írni is érdem volt. Ekkor élt és munkálkodott sikeresen Simai is. A nem sokára bekövetkezett jobb kor azonban teljesen elfeledte nevét és műveit. De az irodalomtörténetnek nem szabad őt feledni; mert Simai működése nálunk a dráma- és a szótárirodalom terén, kifejejthetetlen mozzanat mind a két irodalmi ág fejlődésében.

Simai Kristóf 1742-ben született Komáromban, ¹⁾ s ugyanott végezte nagy részben tanulmányait is. 1765-ben a kegyesrendbe lépett s a szokásos próbaidőt Privigyén töltötte ki. 1768 és 69-ben Nagy-Kanizsán találjuk, mint a latin grammatica tanárát. Ezután Nyitrán elvégezte a bölcsészeti tanfolyamot, majd ismét folytatta tanítását Kecskeméten és Kalocsán. Erre theológiát hallgatott, s aztán Pesten, majd másodízben Kecskeméten ékesszólástant és költészettant adott elé. Itt 1778-ig maradt. Ezen időtől fogva öt éven keresztül Kassán elemi iskolai és rajztanító volt, majd egyedül rajztanító 1791-ig. Ekkor átment Körömczbányára, s ott 1829-ig, tehát 38 évig tanította a rajzot és az építészetet, és pedig, mint suffragiumában olvashatni, «mindig teljes egészség és közhelyeslés mellett». 1829-ben előhaladott kora miatt kénytelen volt nyugalmaztatását kérelmezni, mire már előbb is sürgették a fáradhatatlan aggastyánt barátai és tisztelői, de mit ő tenni nem akart, míg ereje engedi. Kérelmét, teljes évi fizetésének föntartása mellett, teljesítették; a magyar király pedig aranyérdempenzzel tüntette őt ki. — Életének utolsó négy évét jobbára Selmezbányán

¹⁾ Horányi hibásan teszi Simai születési évét 1744-re, mert ez 1833-ban 91 éves korában halt meg. L. *Scriptores Piarum Scholarum etc.* Budae, 1809. II. 672.

töltötte, soha nem szünő irodalmi munkásság mellett. 1833. július 14-én szélhűdés érte, melynek áldozata is lőn egy rövid óra alatt.

Ez Simai életének váza. Csendes, zajtalan munkásság ezen hosszú életnek fő jellemző vonása, s csak egy szenvedélye van: a hazaszeretet, mely fáradhatatlan tanításban és irodalmi munkálkodásban nyilatkozik.

Simai már kecskeméti tanársága alatt írt színművet, melyet tanítványai által adatott elé. Mint maga írja: «Számosan javallották jelenlételeikkkel.» Ezt a színművet aztán ki is adta «Mesterséges Ravaszság» cím alatt, 1775-ben. Előszavában a többi között így szól: «Első zsengéje vala ez igyekezetemnek, mellynek, hogyha betség fogom látni, azon lések, hogy többeket 's jobbakat is mulatságodra szerezhessenek.»

Ezen ígérletét Simai Kassán váltotta be, hol B. Szabó Dávid-, Bacsfányi- és Kazinczyhoz csatlakozván, öt újabb darabot adott, melyekkel kiválóan az akkor keletkezett magyar színpadon törekedett érezhető hiányt pótolni.

Simai színművei a következők:

a) *Mesterséges Ravaszság*. Víg-ságos Játék, melly a mulatságokban gyönyörködőknek kedvéért szerzetetett, és kibotsátatott.» Név nélkül. Pesten, 1775. — A mű öt *szakaszból* áll, melyek *kimenésekre* oszlanak. Fordítás-e vagy eredeti, eddig nem tudom; valószínűbb az első.

b) *A váratlan Vendég*. Víg-ságos Játék, három felvonásban. Prof. Simay (!) Kristóf által. — Megjelent a Magyar Museumban (Pest, 1788, 89), felvonásonkint. — E darab *Plautus* után készült, mint előszavából láthatni, és pedig annak «*Mostellaria*» című műve után.

c) *Igaz-házi, egy kegyes jó atya*. Múlságos Játék öt felvonásban. Szerzette Simai Kristóf, k. o. p. (kegyes oskolabeli pap). — Kassán, 1790. Budán is, ugyanakkor. — E darabról alább bővebben lesz szó.

d) *Zsugori, telhetetlen fűsvény ember*. Víg-Játék öt felvonásokban. Mellyet Simai Kristóf, k. o. p. ama híres frantzia költő, *Molière* után készített. — E mű Endrődy Magyar Játékszíne első kötetének második darabja (Pest, 1792).

e) *Házi orvosság*. Víg Játék három felvonásban. Mellyet Simai Kristóf, k. o. p. *Weise* (?) után készített. — A magyar Játékszín

negyedik kötetének negyedik darabja. — Weise valószínűleg *Weisse* helyett áll.

f) *Gyapai Márton, féleség-féltő gyára lélek*. Mulatságos játék három felvonásban. Simai Kristóf, k. o. p. által. Budán, 1792. — Minden valószínűség szerint szintén fordítás; de eredetijét eddig még nem ismerem.

A színműíráson kívül Simai szótárírással foglalkozott. E téren maradandóbb érdemeket szerzett magának. 1808—10. jelent meg «*Végtagokra szedetett Szótár*»-a 2 kötetben, Budán. Rímtár akart eredetileg lenni, de mint ilyen hasznavehetetlen, már csak azért is, mert azóta sokat változott és fejlődött a magyar rímtan. Annál becsesebb azonban a felölelt anyag és számos, másutt meg nem lelhető szó miatt.

Ezenkívül maradt Simaitól kéziratban egy szótár, melyet ő maga «*Nagy Szótár*»-nak nevezett. Kár, hogy nem egész, s hogy nem jelenhetett meg. Csak N-ig tisztázhatta le a munkás ösz, azon túl egyes levelekre van írva. Ezen szótár roppant gazdag. Az akadémia zsebszótárát készítő bizottság használta munkálkodásában.

Élete végén még egy mondhatatlan öröm várt Simaira. Az újonnan keletkezett akadémia levelező tagjának választotta. Évei súlya daczára is lejött ekkor Pestre, hogy jelen lehessen az augusztus 28-án és 29-én (1832) tartandó nagy gyűlésen, s hogy láthassa a valóságban, miért hosszú életén át, mint annyi más, fáradott és epedett. — Szerzetestársai megindulva tekintettek rá, ki «egy elmúlt homályos kor egyik világító neve volt: de egy derültebb korban világa elhúnyt».

Simai felett Toldy tartott emlékbeszédet (Emlékbeszédei, I. 17—26).

II.

Simainak legnevezetesebb színműve «*Igazházi*». E darabot *Toldy* eredetinek tartotta. «Az első *eredeti* darab», így szól, miután röviden vázolta a magyar színügy küzdelmeit, «mely színre jutott, a piarista Simai Kristóf Igazházia volt, melylyel Bessenyei Philosphusa, és Endrődynek Dugonics után dolgozott Arany Perczei vetélkedtek. A többi darab mind fordítás» sat. ¹⁾

¹⁾ A magyar költészet története az ősidóktól Kisfaludy Sándorig. 2. kiadás, Pest, 1867. — 451. l.

Toldy azonban tévedett, mert «Igazházi» egy német vígjátéknak meglehetősen hű fordítása. Már Endrődy is említi ezt: «Igazházit fordította Simai Kristóf.» — A darab két czímen fordul elő, «Igazházi, egy kegyes jó atya», és «Igazházi, a jó polgármester» czímek alatt; mindkettő megfelel a darab tartalmának, de az utóbbi némileg a német eredeti címhez ragaszkodik. — *Dux Adolf*, úgy látszik, ismerte a német művet; szavai azonban épen nem határozottak.¹⁾ A *Gyulai* drámatörténeti előadásairól kiadott könyomatú ívekben az eredetit: «Der treue Bürgermeister»-nek mondják; ez téves, mert ennek «Der Bürgermeister» a czíme, és szerzője A. F. Graf von *Brühl*.

Brühl Frigyes Alajos gróf, a hírhedt miniszternek legidősebb fia 1739-ben született Drezdában. Miután sokat utazott, s jó ideig mint katona szolgált az osztrákokat, majd pedig Szaniszló lengyel királyt, — 1785-ben alsó-luzácziai jószágára, Pfortenre vonult vissza, hol zenével, tudományos és drámai munkássággal töltötte idejét. Meghalt 1793-ban Berlinben. Művei: *Theatralische Belustigungen*, Dresden, 1785—1790 (többnyire francia minták után); (névtelen). *A párról*, Pforten, 1786; francziára fordította *Meissner Alkibiadesét*, sat. — «Das Findelkind» című darabját is lefordították magyarra, «Talált gyermek» cím alatt.

Mi a «Der Bürgermeister» című darabját illeti, erről kevés jót mondhatni. Aligha arathatott valamire való sikert a németeknél, kiknek akkor már remek színirodalmuk volt. Az egész nem egyéb egy beszélgetésekbe öltözött historiánál. Van mindazáltal bizonyos vonás a főhősben, mely a népi közönség előtt kiválóan kedvessé teheti: s ez törhetetlen igazságérzete, melyet egy koldússal szemben is teljesen érvényesít.

Ez, s hogy Simainál a fordítás gördülékeny s a nyelv sokszor igen élethű: nézetem szerint különösen oka annak, hogy a kezdő magyar színpadon «Igazházi» annyi sikert aratott. Mert egyéb jó tulajdona a magyar darabnak sincs, s hiányzik belőle még az is, mi talán maga is kedvelté teheti vala a közönség előtt, s minek hiányát a magyar közönség nem szívesen nézte el: a *teljes magyarosítás*. Simai darabjában csak a nevek magyarok, a viszonyok azonban néha idegenszerűek, legtöbbször szintelenek, épen mint a német műben.

¹⁾ «Aus Ungarn» című művében l. a magyar színtügy történetét.

De lássuk körülményesebben «Igazházi» viszonyát eredetijéhez.

A német darab meséje a következő. *Első felvonás.* Nehány rabló arra kényszerít egy koldúsfiút, hogy világítson nekik egy templomban, melyet ki akarnak rabolni. Míg benn időznek, a templom másik oldalán Heller, verbunkos katona, ki kissé ittasan jő a korcsmából, beleütközik Gotthelf koldúsba. Heller ettől megtudva, hogy előbb katona volt, megmaradt pénzével megajándékozta s fogadást teszen magában, hogy ezentúl jobb lesz. — A rablók jönnek zsákmánnyal megrakodottan. Nem tudva, hogy a közelben Gotthelf fekszik, elárulják találkozásuk helyét. — Henrik, a koldúsfiú, jő atyjához, egy kehelylyel. Egymást felvilágosítják a rablók iránt, s Henrik kötelességévé tétetik az esetet a hatóságnál följelenteni. Beszélgetés közben Gotthelf elmondja fiának élettörténetét; hogy azon városba való, melyben jelenleg időznek, s még egy tesvére van; hogy vásott és kalandvagyó természetétől ösztönöztetve Franciaországba ment katonának, itt azonban igen szerencsétlen volt; hogy aztán Hollandiába vetődött, itt kapitányságig vitte, megnősült, de esztelen pazarlás miatt tönkre ment, neje bujában halt meg, ő maga megsebesült a harcban s fogságba esett; ezalatt béke kötöttvén, egész csapata elbocsáttatott; ő maga ennyi csapás után már csak egyetlen fia látása után vágyódott; útközben rablók utolsó pénzétől is megfosztják, de fiát megtalálja, kivel sok viszontagság után szülővárosába ért, hol fivére magas tisztviselő. — Rendőrök keresik a rablókat. Gotthelf a hatósághoz küldi fiát. — Britzstein hadnagynak Heller elbeszéli éjjeli esetét, s viszont a hadnagy elárulja, hogy a polgármester leányát akarja megszöktetni, anyja tudta és beleegyeztével.

Második felvonás. Blasdorf polgármester Gáspár szolgájával való beszélgetés közben kitünő igazságérzetéről tesz tanulságot. A hivatalos szolga jelenti az éjjeli templomrablást. — Gáspár elárulja urának, hogy leányát meg akarják szöktetni. — A városi jegyző a polgármesterrel beszélget az éjjeli történetekről, mi kegyetlen és gyáva jellemét tünteti ki. — A polgármester nejének közvetve tudtul adja, hogy tudja, miben törik fejüket, de meg fogja tudni akadályozni. — A polgármesterné gyalázkodik férje ellen, míg leánya bánkódik. — Heller jelenti, hogy az esteli menésre minden kész, mit a polgármesterné örömmel, leánya bánkódva hall. — Julis, a leány, Hellerrel való beszéde által rábiratva, elhatá-

rozza, hogy mindent megvall atyjának. Atyja szolgájának megparancsolja, hogy értesítse őt, ha atya eljő a hivatalos szobából. Gáspár, a szolga, egy monologban keményen jellemzi a polgármesternét, mit ez, közbe jövén, meghall; egy ideig dül-fül, de aztán jobbnak látja pénzzel megnyerni a szolgát. Ez látszólag beleegyezik a megvesztegetésbe, de úrnője ellen akar azért azután is dolgozni. Heller jő s a polgármesterhez kívánja magát bejelenteni.

Harmadik felvonás. Henrik, a koldúsfiú, a polgármester előtt; a jegyző többet óhajtana tudni, mint a mennyit a fiú vallott; Henrik nagy nyugtalanságot ébreszt mind két férfúban az által, hogy elmondja, hogy atya a városba való és egy testvére él. Heller jő s elbocsátási és viselkedési bizonyítványt kér ura számára. A polgármester csak akkor igéri félig meddig, hogy teljesíti e kérelmét, miután Heller derékségéről győződött meg. — Gáspár jelenti, hogy Julis atyjával beszélni szeretne. — A polgármester az egész városban megtiltatja mindenkinek, hogy három napig lovakat vagy kocsit adjon idegen használatra. A jegyző türelmetlenkedik, mert ennek nem tudja okát. — Julis mindent megvall atyjának, ki biztatja leányát, meggyőződve annak igaz szerelméről. — Julis Britzsteinnak ír ez iránt. — A polgármesterné leánya aggodalmait el akarja oszlatni. — Julis kevésbé féli anyja, mint atya átkától, de Gáspárt, ki anyját szidalmazza, rendreutasítja. Britzstein megtudja, hogy a polgármester nem ad neki viselkedési bizonyítványt, kecsisa felmond neki, levelet kap, mire dühösen a polgármesterhez ront.

Negyedik felvonás. A polgármester tanakodik Britzstein keselkedésén. Ez végre jő. Beszélgetések eleinte feszült, de lassankint mind barátságosabb lesz, míg végre egymásban derék embereket lelve föl, teljesen kibékülnek, s Britzsteinnak Julis nőül ígertetik. Julist atya hallgatóságáért tréfásan megfenyegeti. — Heller hozza az öreg Gotthelfet, kit Julis megszán és megjutalmaz. — A polgármesterné dölőfösen sérti a koldúst, mit ez büszkén elodáz. — Julis anyjával tanakodik a megszökésen. — Gotthelf a polgármester előtt, a jegyző ízetlenkedései között elmondja, mit már tudunk. Fölfedve nevét, a polgármester benne elveszettnek hitt testvérét ismeri fel.

Ötödik felvonás. A polgármester szolgájának utasítást ad egy fényes ebéd iránt. — Gáspár csodálkozik, a polgármesterné mér-

gelődik, hogy a vén koldús még a házban van, de meghallva a fényes ebéd híret, pipereasztalához siet. — Julis a koldús sorsa felől kérdezősködik, saját sorsa felett töpreng, majd Henrikkel beszélget, kit megjutalmaz. — A polgármester Henriket fiául fogadja, mit Julis örömmel hall. — A városi jegyző különféle álhírekkel jő. — A hadnagy kiismeri aljas természetét, midőn a polgármestert szidalmazza. — A polgármester közbe jöven, a jegyző hiába igyekszik elszökni. A polgármester őt is ebédre hívja, hogy meggyőződjék saját éleselmjúségéről. — A polgármesterné felékesítve jő, min megboszankodva férje, elhozatja a nagy urat, ki az nap hivatalos náluk. — A polgármesterné a hadnagy és férje körül mesterkedik kíváncsiságával. — Julis jő; Gáspár tintát és tollat hoz. — A polgármester Gotthelfet mint testvérét üdvözli. Neje boszankodik. A jegyző csalódik és elkotródik. Az eljegyzés megtörténik s a jók, jó véget nyernek.

Ez a német darab meséje, melyet azért adtam oly bőven, hogy a művet némileg pótolhassa. E meséhez szigorúan ragaszkodik Simai, kivéve a következő eseteket:

a) Az első jelenet Simainál nincs. E jelenet különben fölösleges is, mert Gotthelfnek fia, Heinrich (illetőleg Lázárnak Hedrik) úgvis elbeszéli későbbben, hogy mi történt vele, midőn a rablókkal találkozott.

b) A harmadik felvonás a magyar darabban két jelenettel meg van toldva. Ez is czélszerű változtatás. A németben e helyt homály van, mert Britzstein levelet kap, melyen feldühödik, a nélkül, hogy tudhatnók biztosan, miért; s ezen fölül Julisnak egy előbb jelzett levelének sorsa iránt sem tudunk meg semmit. A magyarban a polgármester levelét s Ágotáét két külön egyén hozza, mi által aztán világossá lesz ez az egész körülmény.

c) Nehány helyen rövidítések és áttételek fordulnak elő Simai darabjában, bár ez általában beszédezebb a németnél. Így a negyedik felvonás hetedik, az ötödik felvonás második és harmadik jelenetében.

d) Az ötödik felvonásban egy jelenettel kevesebb van Simainál, mely fölösleges is volt.

Minden beszédnél azonban jobban világosít a példa. Íme hát egy kis párhuzam a két műből.

Personen.

Blasdorf, Bürgermeister einer grossen Reichsstadt.
Haberbund, Stadtschreiber.
Lieutenant von Britzstein, auf Werbung stehend.
Heller, ein Soldat.
Caspar, Blasdorfs Bedienter.
Gotthelf, ein Bettler.
Heinrich, sein Sohn, ein Knabe von 14 Jahren.
Beiskorb, und
Blutiger, zwey Räuber.
 Andere Räuber, die nicht reden.
 Amtsknecht und Schergen.
 Bürgermeisterin *Blasdorf*.
Julchen, ihre Tochter.

A' Beszélgető Személyek:

Igaz-házi, Város' Polgár Mestere.
Halaburdi, Város' Al-Nótáriussa.
Fegyverneki, Katona-fogadó Hadnagy, Ágotának szeretője.
Köppents, Fogadó Katona, Fegyverneki szolgálja.
Bordáts, Igazházi' szolgálja.
Lázár, ügyefogyott koldus.
Hedrik, Lázárnak a' fia.
Rajnoha, |
Kápsi, | Tolvajok.
Ragáts, |
Fogyey, | Város szolgálja.
Körmös, |
Igaz-háziné.
Ágota, ennek Leánya, Fegyverneki' szerelmese.

Erster Aufzug.

(Ein öffentlicher Platz; im Hintergrund eine Kirche. Es ist Nacht.)

Zweyter Auftritt.

Eine Gasse.

Gotthelf, der Bettler, liegt an der Seite eines Hauses; seine Krücken neben ihm. Heller, etwas betrunken, kömmt die Gasse herab und wezt mit dem Säbel.

Heller. Und hab ich gleich keinen Heller mehr, juchhey! so bleib ich doch lustig! — Das ist ein Leben auf Werbung! Biegelhoch! und die Stadtsoldaten, die Holunken! — was? arretiren? — Hellern arretiren? Ha ha ha, die Lust wird ihnen vergangen seyn! auf immer hoff ich. Nun nun, nur ein fruchtbarer Regen heute, so werden morgen Nasen, Ohren, Finger und solche Kleinigkeiten ge-

Első felvonás.

(A' játszó hely egy térséges utcát mutat, melynek végén egy templom látszik éjszakának idején.)

I. Jelenés.

Köppents az utcán részegen villogtattya ki-vont fegyverét, Lázár pedig egy ernyő alatt fekszik mankója mellett.

Köppents. Ha pénzem nints-is, dühödött a' vére országán! vígan élem mégis világomat. Tsak ilyen ám a' Fogadó Katonák' élete ni! — Hol ütik, hol vetik, hol pedig kergetik őket. Ha már én most olyan Tottyompotty ember lettem volna, vagy mint, a' ki egyszer a szappant megette; ezek a' Város' Tzirkálói, az éhel-holt kopók, öszve, meg öszve törték volna; de én hát ugyan megmutattam nekik, hogy ki vagyok! Tu-

nung aufkeimen, denn gesäet hab ich reichlich. — Aber es ist Zeit; ich muss schlafen gehn. Marsch nach Hause! (Er stösst im Fortgehn an Gotthelfen.) Wer da? Wer da?

Etc.

dom; nem egykönnyen álnak ez után szembe velem; mert ugyan megtalálták ám, a' mit kerestek; tsak győzzék öszve-szedni magokat. — Óh bár csak most egy jó hasznos esőjönne, előttem a' képe! mennyi órok, fülek, újak mik teremnének az útszákon végig; mert ugyan szántottam ám, s vetettem is jó formán. — De ideje már, hogy ennyi vitézségem után fekiüdni mennyek egyszer. (Lázárba megbotlik.) Ho! hó! majd megis botlottam volna sötétben! De mitsoda ez itt? ember-e vagy mi a' lábam alatt? Ki vagy? ha szállani tudsz. S a t.

Vierter Auftritt.

Beiskorb, Blutiger und noch einige Räuber mit Packeten beladen. Gotthelf an der Seite.

Beiskorb. Lasst uns hier ein bisschen zu Athem kommen! Nun, Jungens, das ist eine fette Beute. Gold, Silber, Perlen, Edelsteine im Überfluss.

Blutiger. Ha, ha ha! Nur Schade, Schade!

Beiskorb. Um was Schade?

Blutiger. Dass ich nicht ein paar dicke Pfaffen bey ihren Mammon habe schlachten können! — Die Hiebe, die sie mir in der Schule gaben, brennen mir immer noch auf dem Herzen.

Beiskorb. Ach, lass jetzt deine Pfaffen etc.

Harmadik Jelenés.

Rajnoha, Kapsi, Ragáts egyébj Tolvaj Társaival együtt kirohannak, teli bútuyorokkal.

Rajnoha. Állapodgyunk-meg itt egy kevésé, Pajtársim! mert a lélek-is alég piheg már bennem, úgy el-fáradtam. (Le-rakják egymásokat s nyúgosznak.) Ma valóban jó Prédához jutottunk: Ezüstünk, aranyunk, gyöngyünk, gyémántunk annyi, mint a füst!

Kapsi. Csak egyet bánok, Pajtárs!

Rajnoha. Mi lehet az vallyon?

Kapsi. Tsak az, hogy egyet, vagy kettőt a' Templom' ajtajánál le nem ütöttem lábáról! egyik ugyan jót vonyított a' vállam közé, — még most is érzem a helyét!

Ragáts. Veszszenek oda a gonosz emberek! Sat.

Az utóbbi mutatványt különösen azért közöltem, mivel itt is tett némi csekély változtatást Simai.

Azt hiszem, ezek után nem szükséges hosszabban fejtegetnem a két darab egymáshoz való viszonyát.

«Igazhási» a kezdő magyar színészet idejében kedvelt darab volt és többször adták. Első darabnak is ezt adták elő az új magyar színészek. Szomorúan érdekes adat a gyorsan kialakuló nemzeti tűzre vonatkozólag, hogy a darab igen rövid idő alatt 290.05 frt jövedelemről 24.35 frtra szállt.

Simaira és egyéb műveire alkalmilag még visszatérek.

ERDÉLYI KÁROLY.

V E G Y E S.

— A lőcsei Album, melyet a lőcsei kir. áll. főreáltanoda tápintézetének alaptökéje javára a lőcsei reáliskola tanári kara kiadott és dr. Bayer Ferencz szerkesztett, a következő dolgozatokat tartalmazza, melyek folyóiratunk körébe esnek: *Bászlet Aurél, néhány szó a régi hellenek fő jellemvonásairól*, merész általánosságokban mozgó állítások, melyekhez sok szó fér. — *Theisz Gyula, Patelin ügyvéd*, a régi francia színház legkitünőbb és a vigjáték történetére legbefolyásosabb komikus darabjának teljes fordítása, melylyel Theisz az irodalomtörténettel foglalkozó szakférfiakat igaz hálára kötelezi. A darab valószínűleg a XV. század utolsó negyedéből való. Szerzője ismeretlen, mert Blanchet Péter ügyvéd (+ 1519), kit sokan szerzőjének tartanak, nem mutatható ki annak. — *Heinrich Gusztáv, Elfrida*, az Elfrida-drámák összehasonlító tárgyalása. Ily drámát írtak az angol Mason a XVIII. század közepe táján, és a németek: Bertuch Frigy. Justin (1875), Jelinger Miksa (1782), Schiller Frigyes (csak a terv töredéke), Marggraf Hermann (1841) és Heyse Pál (1877). A monda a X. századba esik, Edgár angol-szász király uralkodása idejébe (959—975). Bertuch Elfrida-drámájának magyar átdolgozása Dugonics András *Kún Lászlója* (1794), mit a szerző bővebben kimutat. A munka epikus feldolgozását Arany László pályanyertes költői beszélyében bírja irodalmunk. — *Gebé János, az Isteneszmé a költészetben*, voltaképen Derzsavin orosz költő (+ 1816) egy ódájának («Az Istenhez») fordítása (Romanecz Mihálytól) és fejtegetése. — Költői fordításokat találunk az *Albumban*: *György Vilmostól* (Álarcos gróf románcaza, spanyolból), *Szász Károlytól* (Schiller. Az ideál), *Dengi Jánostól* (Leopárdi, Ünnepest és A holdhoz), és Theisz Gyula és Romanecz Mihály már említett dolgozatait. — Az *Album* nemcsak jótékony czéljánál, hanem belértékénél fogva is megérdemli, hogy minél több vevője akadjon. Azért melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe és áldozatkész pártolásába. Kiállítására 1 frt 50 kr.

HAZAI IRODALOM.

T. M. Plauti Captivi. Iskolai használatra magyarázta és bevezetéssel ellátta Gerevics Gusztáv, kir. főgymnasiumi tanár. Budapest, Lampel Róbert könyvkiadása. 8°. LV. és 113 l.

Örömmel jelenthetjük, hogy Gerevics azon kedvező fogadtatás után, melyben Trinummus-kiadása részesült, nem késett a Captivi-t, Plautusnak legszebb darabját is középiskoláink számára mért jegyzetekkel ellátva kiadni. Hogy úgy mint a Trinummusnál, úgy a jelen darabnál is a mű æsthetikai becsét nézve, szerencsés Gerevics választása, a Plautusi múzsának minden barátja tudja, hogy pedig az iskolában való olvasásra kiválóan alkalmassá teszi a benne elejétől végig majdnem mindenütt megőrzött tisztességes, obscenitásoktól ment beszéd, még jobban arra indíthatja tanártársainkat, hogy tanulóikat a római irodalom eme legremekebb termékeinek egyikével megismertessék; — természetesen jegyzetes kiadás alapján, mert az oly nehéz szerzőnél mint Plautus, az iskolai olvasás csak jegyzetes kiadás alapján eszközölhető sikeresen, melynek pedig ugyancsak jól kell szerkesztve lenni, ha céljának meg akar felelni. Hogy Gerevics Captivi-kiadása e célznak a legtöbb tekintetben megfelel, őszinte meggyőződésem.

A terjedelmes, de az áttekinthetőség rovására apróbb fejezetekre nem osztott bevezetés két főrészt ösztök; az első irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozik, a másik a Captivi prosodiájáról, a hangürről, az elisióról, a synizesről, a diæresisről Plautusnál szól, és a Captiviben használt versmértékek jegyzékét közli, végre a Plautus által képezett és a Captiviben található szókat állítja össze. Ezt követi egy nagyobb részt Brixből kiírt és sok kívánni valót hátrahagyó kritikai függelék, mely hogy magyar kiadásban mit keres, nehéz belátni. Az irodalomtörténeti bevezetésben kivált a parasitának (p. XIV—XXVII.) közvetlenül a forrásokból merített élénk és terjedelmes jellemzése vonja magára figyelmünket, míg másrészt a darab görög eredetéről nélkülözünk rövid fejtegetést; a többit illetve csak azt jegyezzük meg, hogy talán czélszerű lett volna úgy az irodalomtörténeti, mint a prosodiai részben a Trinummushoz írt bevezetésből mindazt átvenni, a mit a tanuló Plautusról kell hogy tudjon és a mi nem szorosan a Trinummusra vonatkozik. Plautus életéről pl. a Captivi bevezetésében mit sem olvasunk, pedig nem valószínű, hogy valamely tanár egy év alatt (a VII. osztályban, melynek számára Plautus elő van írva) nemcsak a Captivit, hanem még a Trinummust is olvastassa, melynek bevezetésében persze a tanuló mindent együtt talál, mit Plautusról általában tudnia kell. — A magyarázatoknak betürendben való lajstroma, mely sokkal bővebb a Brixénél,

de azon hibában szenved, hogy alig van benne szám, mely pontosan találja a jegyzet számával, képezi az átmenetet a szövegre és magyarázatára. Az utóbbinak főrésze a legjobb német iskolai kiadás, a Brix-féle kiadás nyomán van összeállítva, de Gerevics, mint az előszóban is olvassuk, más segéd munkákat is gondosan fölhasznált. És mind az a jó, a mit annak idején Gerevics Trinummusáról mondtam, Captivijára fokozott mértékben illik. A fölösleges «tudós» megjegyzések száma jelentékenyen apadt; az egyes költői vagy szokatlan kitételeknek latin körülírását itt is olvassuk, de gondoskodva van egyes nehezebb helyeknél a magyar fordításra vezető utasításról is, míg a legtöbb tanuló előtt érthetetlen angol idézetek, melyek a Trinummushoz való jegyzetekben kellenél gyakrabban fordultak elő, a jelen kiadásban sokkal ritkábban zavarják az olvasót. Legfőbb érdeme azonban a commentárnak, hogy Brixről eltérve, bőven kifejti Plautus célzásainak s tréfáinak értelmét és az egyes helyek összefüggését; mi annál fontosabb, mert az előbbieket mulattatják a tanulókat legjobban, az utóbbinak alapos megértése nélkül pedig hamar megunja az olvasmányt.

Egyes kifogásaim közül hadd álljanak itt a következők:

P. X. és a parasita jellemzésében jó lett volna kitenni, mikor éltek az ott említett görög vígjátékírók. — P. XXXIV. valami német műből származhatik ezen idézet: «Becker a. a. O. III. p. 161.» (= am angeführten Orte). — P. XXXV. meg van magyarázva, mi a prologus és diversium, de nem, hogy mi a canticum. — P. XXXVI. nincs megmondva, mit kell értenünk a fabulæ Varronianæ elnevezés alatt. — P. XXXVII. a színészek felosztásában «Stalagmus» és «Lorarii» közé vonást kell tenni, nehogy azt higgye a tanuló, hogy a «Lorarii» szerepét is a negyedik színész adta. — Ad arg. 1.: «Ritschl F. és Müller C. F. V. újabb kutatásai folytán a hiatus *pugnad* ó-latin és plautusi alak által sem távolítható el», mondja Gerevics, ki itt nyilván félreértette Brix következő szavait: «der in der Cæsur des jambischen Senar nach den jüngsten Untersuchungen von F. Ritschl und C. F. V. Müller selbst für die argumenta wieder sehr zweifelhaft gewordene Hiatus lässt sich hier weder durch die alt-lateinische und Plautinische Form *pugnad* beseitigen» stb. — Ad arg. 7.: «Világosabb lesz az értelem, ha: ut *ille* amittatur t olvasunk». Világosabb lesz, de a vermértéknek ezen olvasás nem felel meg: helyesebben Brix: «Die deutliche Bezeichnung des Gegensatzes zu *ipsus* erforderte: ut *ille* amittatur». — Ad prol. «Hic illius így skandalandó: hic illius». Ez utóbbi sajtóhiba *hic illius* helyett. — Ad prol. 55. egy jegyzet után tévedésből megmaradt a (D) jegy, melylyel Brix Dombart megjegyzéseit szokta jelölni. — A 77-ik vershez való jegyzetben a *quasi mures*-re vonatkozó észrevétel ellentmond ezen kifejezésnek a 76 ik vershez közölt magyarázatával. Ad v. 90. a jegyzet

vége felé törlendők a «vagy koldusnak» szavak. — Ad v. 106. Gerevics a «saturitate ebrius» szavakat az étellel való jóllakásra vonatkoztatja, de azért mégis hozzáteszi zárjelek közt, hogy «qui ad satietatem usque bibit». — Ad v. 134. «Így construálandó: quod aliquantillum foris etiam gusto = Csak az, mit a házon kívül eszem, ízlik még némileg.» A Gerevics által ajánlott constructio csak azt jelentheti, hogy: «csak az a kevés, a mit még a házon kívül eszem, ízlik nekem». — Ad v. 136. «Ne fle-ben hiatus van.» Ebben nincs, de van *Ne fle Egone*-ben. — Ad v. 235. nem elég megmondani, hogy «*Meo patri* magában is feltűnő és a következőkkel egészen nem összeegyeztethető», hanem fel is kell említeni, hogy helyette inkább *meo filio*-t várnánk. — Ad v. 244. kár volt a *hostica* szó jelentésére nézve csak azt mondani, hogy «1. Mil. 450.». Ugyan hány tanulóknak van még a Miles gloriosus szövege, és mily kevés fáradságba került volna Gerevicsnek a kérdéses párhuzamos helyet szószerint idézni! — Ad v. 266. A görög ἐν χροῖ ζεῖσεν-nek nem *per pectinem* tondere felel meg a latinban, hanem *strictius* tondere. — Ad v. 272—73. azt mondja Gerevics, hogy «Philocrates . . . a beszédet ravaszúl . . . a rabszolgaságra terelte», ad. v. 274. pedig, hogy «nem ő vitte a beszélgetést a rabszolgaságra; ezt Hegis tette». — Ad. v. 275. említettik «Alexis Theb. fragmentuma»; a tanuló «Alexis Thebebelieinek fragmentumát» jobban értené. — Ad v. 283. Gerevics azt mondja, hogy a Theusaurochrysonikochrysidés név eredeti alakja alkalmasint Theusaurocerosonikochrysidés, de azért a zárjelben mégis az előbbi alakot, mindjárt rá pedig az utóbbit magyarázza, mi a tanulót kell hogy zavarba hozza. — Ad v. 286., 626 sajtóhiba 634 helyett. — Ad v. 539. «sequere, em tibi hominem». Ezt Aristophontes Hégiónak mondja! Megfordítva Hégio Aristophontesnek. — Ad v. 573. és ad v. 596. egy idézet után ott áll, hogy *Marg.* Hány tanuló fogja kitalálni, hogy ez sajtóhiba *Marq.* (Marquart) helyett? — Ad v. 584. ugyanazt a «iam aliquid pugnae dedit» kifejezést egyszer «valami furfang keresztülvitelén töri fejét», másszor «schon einen Streich gespielt tel» magyarázza. — Ad v. 680. Tyndarusnak «Dum ne ob malefacta peream, parvi existumo» szavaira azt jegyzi meg Gerevics, hogy «Hegio a legnagyobb kínzásokkal fenyegetőzik; Tyndarus azt mondja erre, hogy ő azokat kevésbe veszi, csak hogy ne bűnhődjék». Ez nem eléggé világos; Tyndarus azt mondja, hogy nem bánja, ha ártatlanul tönkre is megy, csak azt nem szeretné, ha valamely bűne miatt menne tönkre. — Ad v. 670. «Deartuavisti, in articulo dissecuisti, διεμελισας. Bosius.» A tanuló így alig fogja megtudni, hogy e jegyzet Bosius-ból van véve, és mit is érdeklí ez őt? — Ad v. 777. hogy «balkarjuk» tollhiba «jobbkarjuk» helyett, mutatja a Bevezetés XXXIII. lapja. — Mit jelent ad v. 796. «azon hosszú cziterák egyikén, melyek a római szünpadon mint kiemelkedők voltak feltüntetve?» —

Ad v. 816—820. a mint porcina . . . anatina etc.» szavak három sorral fellebb «Ant. II. 8. 4.» után valók. — Ad v. 824. a *quippe*-hez való jegyzet ismétlés a 883-hoz való jegyzetből és így fölösleges. — Végre legyen még szabad a szövegből egynehány fontosabb sajtóhibát felhoznom. V. 15. *nostra* (olv. *rostra*); v. 136, 936, 979, 1009, 1021, végére kérdőjel való; a pont törlendő a következő versek végén: 200, 206, 344, 351, 415, 450, 603, 618, 636, 871, 882; v. 217. végére comma, v. 218 végére pont jön; v. 224. *agatur* után pont helyett comma való; v. 272-ben *emam* után a pont törlendő; v. 319. *ere* h. olv. *e re*; v. 321. saturam (így Brix is) h. *saturum*; v. 879. Brixnél és Ge.-nél *Tuan jide* előtt kiesett *He*; v. 960. *et* h. olv. *te*.

Mindent összefoglalva tehát, bátran elmondhatjuk Gerevicsnek Captivi kiadásáról, hogy nemcsak mint a Captivi egyedüli magyar jegyzetes kiadása a szó legszorosabb értelmében nélkülözhetetlen gymnasiumaink számára, hanem egyes fogyatkozásai daczára, a milyenektől ritka tankönyvnek első kiadása szokott ment lenni, számos jó tulajdonsága miatt tanártársaink figyelmébe ajánlható.

Dr. ÁBEL JENŐ.

Latin Stílusgyakorlatok. A gymnasiumok középosztályai, különösen az V. osztály számára szerkesztették *Cserny Károly* és *Dávid István* pozsonyi főgymn. tanárok. Pozsony, 1882. Kiadja Stampfel Károly. 8-r. 148 l. Ára füzve 1 frt, kötve 1 frt 15 kr.

Az ismeretes Sváby-Kolmár-féle gyakorlókönyvnek jelen munkában igen életrevaló versenytársa támadt, mire csakugyan szükség is volt, mert a Sváby-Kolmár-féle gyakorlókönyvben foglalt gyakorlatok már mind számos példányban forognak lefordítva a tanulók könyvpiacon. Midőn már ezen, de más később kifejtendő okoknál fogva is szerző urak könyvét örömmel üdvözöljük, nem titkolhatjuk el csodálkozásunkat, hogy abban egyrészt oly gyakorlatokat találunk, melyek a tantervbe fel nem vett olvasmányokra vonatkoznak, másrészt, hogy a tanterv követelte olvasmányok oly csekélyfigyelemben részesültek, holott az *Utasítások* világosan megmondják (az 50. lapon), hogy a «scriptum-nak», azaz valamely összefüggő hosszabb magyar szöveg latinra való fordításának, az *olvasmányhoz kell csatlakoznia*. Hogy mi készítette a szerzőket eltérő eljárásukra, nem tudjuk, mert a könyv előszó nélkül jelent meg.

Ámde lássuk a tartalmat részletesen:

A könyv elején *aesopusi mesék* vannak Phædrus nyomán (1—11. l.), számra nézve 24, melyeket néhány Aesopusról, Phædrusról sat. szóló darab előz meg. Ezután *regyes gyakorlatok* következnek, melyek egyébiránt más helyen is a könyvnek lényeges alkotó részeit képezik. A Cor-

nelius Neposhoz valamint Cæsar Gall Háborújához alkalmazott gyakorlatok helyett szívesebben láttuk volna Liviust, az V. osztály «fő íróját» (*Utasítások* 45. l.), XXI. könyvével gazdagabban képviselve.

Midőn azonban a fölötti sajnálkozásunknak adunk kifejezést, hogy a szerző urak könyvüket a fennálló tantervhez alkalmazni elmulasztották, kerántsem akarjuk annak tartalmát gáncsolni. A helyes választásban nyilatkozó finom pædagogiai tapintat, tanulságos tartalom, a feladatok arányos felosztása, főleg pedig velős és zamatos magyarság oly előnyei a könyvnek, melyek fennemlített hiányait, melyek amúgyis nem a dolog lényegére vonatkoznak, könnyen elfeledtetik. Különösen a gyakorlatok stilizálása határozott haladást mutat az előbbi e fajta feladatgyűjteményekhez képest, melyek többnyire a latin kifejezés szó szerinti utánzása által vélték a tanulóknak feladatukat megkönnyíteni. A magyar szólásmódok fordítására segédkezet nyújtanak a könyv végén álló *Jegyzetek* (110—144. l.), melyek a tanulót a szótár időrabló, de sokszor czélhoz sem vezető forgatásától fölmentik, sőt némelykor egy-egy ügyesen tett kérdés által a syntactikai kérdésekre nézve is útbaigazítják. Nyelvtant tudtommal sehohsem idéznek a szerzők és helyesen, mert általános használatu, sajnos, még eddig nincs nálunk.

Hátra van, hogy egynéhány csekélységet, melyek nekem olvasgatás közben feltűntek, felsoroljak. Egy részük egyébiránt sajtóhibáknak is tudható be, melyektől a könyv különben majdnem egészen ment. Ilyen *elosztja* e h. eloszlatja (31. gyakorlat), *forum bovarium* e h. boarium (115. l.), *megemlékszik* e h. megeleégszik (*satis habere* 120. l.), a pyramisok nem természetlen *hegyen* fekszenek, mint a 17. lapon olvassuk, hanem t. *helyen*. Ezen olvasmányban egyébiránt a pyramisok magassága meghatározásánál is csúszott be sajtóhiba, a mennyiben Cheops gúlájának magassága nem 15000 láb, hanem kb. 476 láb (Dr. Say Móricz cikke a Tomor-Váradi-féle Olvasókönyv III. részében 179. l.). A pyramis kerülete nem felel meg a közönséges méreteknek.

A fennebbiek után a könyvet t. kartársainknak melegen ajánlhatom.

DR. KELETI VINCZE.

F O R D Í T Á S O K .

Hero Leanderhez.

— Ovidius. —

Hogy örömet találjak soraidban
 Levél gyanánt, Leander, jőjj magad,
 Hosszú és kínos az, mi várakoztat
 S türelmet szenvedélyem megtagad ;
 5 Lángunk egyenlő, de nem az a szívünk
 Erőteljesb a férfi kebele,
 Ám mint a lélek, gyöngye a nők teste
 És hogy ha késel, meghalok bele.
 Ti néktek áll a gazdaság, s vadászat,
 10 Nektek a változásnak száz faja ;
 Piacz zajában, küzdterek porondján
 A férfinak nem kell gondolnia :
 Madárt a lépen, halat a horogra
 Csellel kerítve száll el az idő
 15 S a napnak alkonyuló idejét meg
 Eloszlatandó bor zamatja jó.
 De nékem, a kit mindebből kizárnak
 Csak egy marad, a forró szerelem.
 S én élvezem, jobban, mint te szerethetsz
 20 Szeretlek én szivemből szüntelen.
 Vagy jó öreg dajkámnak szólok rólad,
 Nem értve azt, mért késel oly soká'
 Avagy saját szavad a habra sujtom,
 Mely a tenger vizét fölfodrozá.
 25 Ha meg gyöngéd kezével a haboknak
 Szellő simítja háborgó fejét,
 Akkor szorongok, hogy jönni se' vágyol
 És a késés hibája a tiéd.
 Köny könyre hull akkor le bús szememből
 30 S remegve törli azt le hű szülém,
 S én újra, s újra keresem nyomod, hogy
 Tán megtalálom a part fővenyén.
 Izenve néked, vagy hirt várva tőled
 Átkutatok boldog-boldogtalant,
 35 Kit Abydosból sorsa erre hánya,
 Vagy a ki oda visszainduland.

Vagy mondjam, hányszor csókolom ruhádat,
 Melyet elúszva multkor itt hagyál ?
 Így mén a nap, így mén a csöndes éjjel,
 40 S midőn a csillagfény ragyogva száll :
 Az örtüzet fölgyujtom a tetőre,
 Mely megszokott utadon élvezet,
 Aztán orsómra kész fonált tekerve
 Takargatom hosszú késésedet.
 45 Kérded talán, hogy addig mit beszélek ?
 Leander neve jár az ajkamon.
 «Mit gondolsz, dajka ?» kérdem hű cselédem,
 «Eljött-e már hazulról aranyom ?
 Eljött-e már, vagy éber-é a ház még,
 50 Hogy félti még irigylő nyelvöket,
 Vagy gondolod, hogy útra készen áll ott
 Kenetes testtel és most már jöhet ?»
 Ráint az agg, de nem csókomra gondol,
 Avagy veszélyes utadra talán,
 55 De álomittas fejjel egyre bólint
 Ahogy megszoktuk éltünk alkonyán.
 Utóbb mondom : «Most úszik már bizonynyal
 És fürge karja átszeli habot !»
 De alig fontam orsómra egy szálát
 60 Ismét kinézni odább szaladok.
 Félénken hallgatok minden kis neszre,
 Minden zörejre várlak tégedet
 Csak ha elrabolt éjjelem lezajlott
 Pillám az álom akkor csókolja meg,
 65 S aztán enyém vagy, ha nem is óhajtod,
 S eljössz, habár tán nem is akarod :
 Majd azt hiszem tested közel lubiczkol
 Majd átölel forró, nedves karod,
 Vagy azt hiszem törülgetem a tested,
 70 Melengetlek szerelmes keblemen
 És oly sok mást mit szégyen vón' kimondni,
 Mit elnem mondok, bár kedves nekem.
 Óh én szegény, miért hogy nem való ez,
 S mért oly rövid a kéjnek ideje,
 75 Hogy eltűnik e kedves röpke álom
 És csakhamar te is eltűnsz vele !
 Óh bár szerelmünk állandó frigyében
 Benn rejlenék a biztos élvezet !

Miért fagyoskodtam oly számos éjen ?

80 Lassú úszó, hol jár tunya kezed ?

Való: a tenger még dühöng, de tegnap

Enyhébb szellő fodrozta a habot,

Mért tünt el így s mért féltél a jövőtől

Miért nem kapott az alkalmon karod ?

85 Ha más alkalmad nyílnék ezután is

Az első jobb, mert az első vala ;

Igaz ! A tenger alakosdit játszik,

De csak *szívednek* kell akarnia.

Ha itt maradnál, panaszod nem lenne,

90 És karjaimban meg nem tép a vész,

Én nyugton hallom a vész tombolását,

Tomboljon csak a míg te hazatérsz.

De vajh mi ez, hogy félsz a vad haboktól

Te, a ki csak nevetted dühöket ?

95 Mert volt idő, hogy még jobban dühöngtek

S marasztani téged mégsem lehetett.

Hogy kértelek : kevésbbé légy merészebb ;

Mert bátorságod gyászt hozna reám ;

Hol most merészség ? hol van bátorságod ?

100 Hol rettenthetlen jó úszó babám ?

Légy inkább olyan, a hogy voltál régen,

Nyugodtan járj a nyugodt tengeren ;

De csak ha az vagy, a ki voltál egykor,

S ha lángod nem vált pernyévé nekem.

105 Nem ama széltől félek, a mely téged

Hő karjaimtól ime visszatart ;

Félek, szíved e szélhez lesz hasonló

S nem vész, de más ok az, mely fogva tart.

Tán nem is tartasz olyan jutalomnak

110 Melyért méltó kiállni a vihart . . . . .

Olyankor okozom szülőhazámat,

S azt gondolom, mert thrák leány vagyok,

Abydos büszke, fejedelmi csókját

Te én reám pazalni nem fogod.

115 De mindent inkább türök el, mint hogy te

Idődet másnak adjad, nem nekem ;

Hogy más nőnek tartson öelve karja

S másnak szerelme győz szerelmemen.

Inkább meghálnék, mintsem azt megérjem,

120 Halált inkább, mint hűtlenségedet,

S bár sem gyanú, sem kósza hír se' bánt még,
 De mindentől, mindentől rettegek.
 Mert hol van az, ki bizott szerelmében ?
 A távolság még jobban megriaszt :
 135 Boldog ki meglát *igaz hűtlenséget*,
 S a ki nem érez már *hamis panaszt* !
 Engem gyanú bánt, de valót nem látok,
 És egyformán bánt mégis mindenik ;
 Óh bár csak jönnél, vagy tudnám hogy jöttöd'
 130 Apád szava vagy a vész késlelik.
 Ha megtudnám, ha bűnöd' észrevenném
 Óh hidd el, megragadna a halál,
 Most már tudod, ha óhajtod halálom'
 Csak vétkezzél, az rögtön eltalál.
 135 De nem, te hű vagy, s mindez csak káprázat
 Gátod eskis a dühöngő vihar,
 Óh mint zajog a zátonyba' a hullám,
 S a napra felleg borul szárnyival.
 Tán Helle gyöngéd anyja jött a parthoz,
 140 Hogy megsirassa kedves magzatát,
 S rázza a tengert, melynek istennője
 S a melynek lánya volt, ki nevet ad.¹⁾
 Nem kedvez a hely szerető leánynak
 Az eltűnt Helle engem is búsít,
 145 De néked, Neptun, nem szabad zavarnod,
 Kinek szerelme már bimbóba' nyílt !
 Emlékezzél meg szerető valódról
 Idézd eszedbe Medusát, Calycét,²⁾
 És Alagonnak³⁾ csillagára gondolj
 150 S azokra kiknek csókja rajtad ég.
 A költők dalban szólnak szeretkeznek
 De több szerelmed volt mint költemény,

¹⁾ Hella anyja Nephele, a ki állítólag felhővé változott. Nevét tudva-
 levőleg akkor ruházták a Hellespontra, midőn Helle és Phryxos mostoha-
 anyjuk Ino elől menekülvén, Helle a tengerbe esett.

²⁾ Medusát, Phoreus tengeri isten leányát Neptun oly szenvedélylyel
 szerette, hogy Minerva templomában ölelte meg, mire az utóbbi haragra
 gyúlván, Medusa hajját kigyóvá változtatta. Calyce fia Cynus volt.

³⁾ Alcyone egyike a plejádoknak, a kivel Neptun Alcyonet, Ceyx ké-
 söbbi nejét, nemzette.

Miért tennél hát erőszakot mivélünk,
 Mért küldenél bős hullámot felém ?
 155 Kimélj bennünket, más harcztérre szállva
 Ne bánts e keskeny választó habot,
 Hozzád illó, gályákat szerteszórn
 Hajórajt, min egy század dolgozott,
 Mert szégyen volna habisten létedre
 160 Egy ifjún tölteni ki bős dühöd',
 Nagyobb dicsőség s hála lesz jutalmad,
 Ha átröppensz egy-egy mocsár fölött.
 Őrizz meg kettőt: egy úszik csak ámbár,
 De reményem is ott úszik vele
 165 És ama habban, melyet lehed forgat
 Piheg Leanderemnek kebele.
 Pattog a mécs; mert ennél irok immár
 Hogy pattogott az — mondják — jót jelent.
 Lám vén dajkám lángjába bort csepegtet
 170 «Holnap többen leszünk» mormogja fent.
 Óh jöjj! szerelmem-átölelte férfi,
 Kit lelkem rejt, mint gyöngyét a csiga,
 Jöjj, tedd meg, hogy valóban többen legyünk
 S ne kelljen szünnnek árván maradnia!
 175 Ne félj, majd Vénus véd meg ez utadban
 Kit hab szült, s habban járnai megtanít.
 Hányszor óhajték én már általúszni,
 De férfi tudja csak a viz utait.
 Ám hogyha félsz, hogy tán vissza nem térhetsz,
 180 Adjunk a tengerben találkozót,
 Találkozzunk a tenger közepében,
 S ölekezzünk, míg elpattant a csók,
 Aztán meg térjünk kiki a honába
 Bármily forrón pezsdül is föl a vér:
 185 Kevés lesz az, de jobb a távollétnél
 A szeretőnek semmi sem csekély.
 Vagy múlna a tartózkodás, mely minket
 Mindig titkon szeretni kényszerít
 Vagy a szerelmi láng, mely fél a hírtől,
 190 Hullatná félig ért gyümölcsseit!
 Most harcra kél a szenvedély s szemérem,
 Melyikre hajtsak; csábít mindenik:
 A mult tükrébe mindhiába nézek
 Másoknak látom a mult hőseit.

- 195 Hogy Kolchisban járt hajdanta Iason
 Hajóra kapta bűbájos Medeát,
 Páris pedig Helenának kegyeltje
 Hajóra kelve azzal messzeszállt.
 Te elhagyod szerelmesed, a hányszor
- 200 Forró csókokkal fölkerested azt,
 És messze úszol ott, hol a hajóknak
 Sem jó, karom akárhogy is maraszt.
 Bár százszor győzted a habot meg, ifjam,
 És büszkeséged azt már megveti
- 205 Űgy vesd meg azt, hogy féljed is egyúttal,
 Ha testedet átengeded neki.
 Órjás hajók eltűnnek a habokban
 S te azt hiszed, többet megbir karod,
 Más akkor úszik ha gályája roncsolt ;
- 210 Mi másnak végső, te elsőnek akarod.
 Óh én szegény, pedig mégis óhajtom,
 Hogy jó tanácsaim' meg ne fogadd,
 Hogy bátrabb légy legbolcsebb sejtelmemnél,
 Hogy mielőbb ismét meglássalak,
- 215 Ha jössz, ha csak a habokban megdermedt
 Két karodat ott érzem vállamon
 Feledve akkor a habok veszélye,
 Feledve minden túl e két karon !
 Ám hogyha arra fordulok a habhoz,
- 220 Mely kék fodrát lágyan loccsantja fel,
 Hideg fagy járja kebelemet által
 És sejtelem rám félelmet leheil.
 Egy álomkép is megzavart az éjjel,
 Bár áldozattal márig kérélelem . . .
- 225 Űgy szürkületkor, hogy a mécs kialszik
 S való álmot himezget a remény.
 Dermedt ujjamból kihullott az orsó,
 Párnán pihent elfáradott fejem
 Akkor vihartól korbácsolt habokban
- 230 Egy delfint láttam úszni hirtelen.
 De aztán partra hajítá a hab ki
 És élte még a habokban maradt,
 De bármiként félek ez álomképtől
 Te is kerüld a zajos habokat.
- 235 Hanem kíméljed önmagad, kiméld meg
 Ki benned él, szerelmes kedvesed'

Mert életedet veszítve vész el ő is
 Megtartva azt, leszel még kedvesebb,
 De ím elsimult már a vész fodorja
 240 Közel csöndről loesognak a habok,
 Csókold meg e pár sort, a míg nyugodt lesz
 A tenger és Héród csókolhatod.

V E G Y E S.

— Latin-magyar kézi-szótár jelent meg középtanodák számára *Veress Ignác*, nagy-szebeni államgymnasiunai igazgatótól. Budapest, 1882. Lampel R. kiadása, 299 lap, ára 1 frt 80 kr. Legközelebb bővebben ismertetjük. A magyar-latin rész hasonló terjedelemben és kiállítással rövid idő alatt jelenik meg.

— A budapesti philologiai társaság f. é. május 17-én Dr. Heinrich Gusztáv elnöklete alatt *felolvasó ülést tartott*, következő tárgyakkal:

1. *Dr. Pecz Vilmos*, Az újgrammatikai irány és a pszichologiai momentum a mondatban.

2. *Dr. Pozder Károly*, A madár árja mondákban.

3. *Dr. Wertner Mór*, Aeskulap és utódai, bemutatta a másodtitkár. A felolvasó ülés után *választmányi ülésben* folyó ügyek intéztettek el.

Új tagokul felvétettek: *Randueg Mihály* váci főgymn. tanár, ajánlja Varkonyi Endre. — *Dr. Wargha Samu* esztergomi főgymn. tanár, ajánlja P. Thewrewk Emil. — Elnök jelenti, hogy *Nogáll János* püspök és nagyváradi kanonok, a kitünő műfordító, a társaság alapító tagjainak sorába lépett.

— Tagdíjukat megfizették: Baráth Ferencz, Budapest. — Hegedüs Béla, Budapest. — Szalay Gyula, Nagy-Kőrös.

— A diploma díját megküldték: Hegedüs Béla, Budapest. — Kempf József, Budapest.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

- Bánfi Zs.** A francia dráma fejlődése a XIX. század első felében. — Tanulmány. — (Különnyomat a «Fővárosi Lapok»-ból.) Budapest, 1882. Athenæum. (K. 8-r. 67 l.)
- Bászel A.** Néhány szó a régi hellének főjellemvonásairól. (Különnyomat a lőcsei főreáltanoda «Album»-ából.) Lőcse. 1882. (8-r. 14 l.)
- Bogisich M.** Cationale et passionale hungaricum societatis jesu, residentia Turocensis. XVII. századbeli kath. énekgyűjtemény. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 8. sz.) Budapest, 1882, Akademia, (8-r. 47 l.) 30 kr.
- Csernátoni Gy.** A magyar ódaköltés története a legrégebb időktől Vörösmartyig. Budapest, 1882. Aigner. (8-r. 61 l.)
- Cserny K. és Dávid J.** Latin stílusgyakorlatok a gymnasiumok középszintű osztályai különösen az V. osztály számára. Pozsony, 1882. Stampfel K. (8-r. 148 l.) 1 frt.
- Jakab E.** Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 9. sz.) Budapest, 1882. Akadémia 8-r. 86 l.) 50 kr.
- Magyar Könyvszemle.** Közrebocsátja a m. nemzeti múzeum könyvtára. VI. évfolyam. 6. füz. Budapest, 1881.
- Tartalom: *Thaly K.* Gr. Bercsényi Miklós könyv- és kéziratára. — *Csánki D.* Magyarországbeli benzések egy bibliographiai becsű inventáriuma 1508-ból. — *Jakab E.* Adatok erdélyi írók névtárához a XVII—XVIII. században. — *Révész K.* Könyvészeti adalékok a XVI. század második felében folyt hitviták irodalmához. — *Mednyánszky D.* Révay Ferencz szklabinai könyvtára 1681-ben. — A sárospataki főiskolai könyvtár utasítása 1521-ből. — *Majláth B.* és *Kudrka K.* Adalékok Szabó K. «Régi Magyar Könyvtár»-ához. — Vegyes közlemények. Magyar irodalom. IV. Közl. — Hazai nem-magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi munkák.
- Mihály J.** Magyar olvasókönyv közép- és polgári iskolák használatára. I. rész, Budapest, 1882. Eggenberger. 80 kr.
- Mitrák S.** Orosz-magyar szótár. Kiadja a szerző. 1. 2. füzet. Ungvár, 1881. (Tettyey N.). (K. 4-r. IV, VII, 1—320 l.) 2 frt 20 kr.
- Nyelvtudományi Közlemények.** Kiadja a magyar tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága. Szerkeszti Budenz J. XVII. köt. 1. füz. Budapest, Akademia. (8-r. 160 l.) 1 frt.
- Tartalom. Halász I. Orosz-lapp nyelvtani vázlat. — Simonyi Zs. A magyar gyakorító és mozzanatos ígék képzése. II. A mozzanatos képzők. — Munkácsi B. Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. — Ismertetések: Budenz J. Ahlqvist, Ueber die Sprache der Nordostjaken. — Kisebb közlések: Munkácsi B. A jakut genitivus. — Kunos I. *Magy. leány.* — Kunos I. Egy adat a mordvin hangtanhoz. — Patrubby L. A csuvas többes-szám.
- Simonyi Zs.** A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. Székfoglaló. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1881. (N. 8-r. 48 l.) 30 kr.

- Simonyi Zs.** Kis magyar nyelvtan mondattani alapon. A középiskolák első és második osztálya számára. Negyedik átdolgozott s gyakorlatokkal bővített kiadás egy kötetben. Budapest 1882, Eggenberger. (8-r. 127 lap) 60 kr.
- Simonyi Zs. és Halász I.** Német nyelvtan középiskolai használatra. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r.) 1 frt.
- Sonnenfeld Zs.** Lenau Miklós élete és művei. Budapest, 1882. Franklin-társ. (7-r.) 1 frt 40 kr.
- Szász K.** A világirodalom nagy époszai, I. kötet. Budapest, 1881. Akadémia. (8-r. VIII, 631 l.). (Könyvkiadó vállalat. Előfizetés útján.)
- Szász K.** Id. Gróf Teleki László ismeretlen versei. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. X. köt. 7. sz.) Budapest, 1882, Akadémia. (8-r. 16 l.) 10 kr.
- Szemák J.** Elméleti s gyakorlati német nyelvtan tanodai és magánhasználatra. I. évfolyam. 5-ik kiadás. Budapest, 1882. Lauffer. (8-r. 78 l.) 50 kr.
- Taine H.** Az angol irodalom története. Ford. Csiky Gergely. I. kötet. Budapest, 1881. Akadémia (8-r. VIII, 399 l.). (Könyvkiadó vállalat. Előfizetés útján.)
- Thewrewk Á.** Ágnes asszony. Arany Jánostól. — Értekezés. Budapest, 1882. Kókai. (8-r. 20 l.) 30 kr.
- Thierry A.** A római birodalom képe alapításától kezdve a nyugati császárság végeig. Ford. dr. Csiky Kálmán. Budapest, 1881. Akadémia. (8 r. XII, 410 l.). (Könyvkiad. váll. Előfizetés útján.)
- Albius Tibullus** elegiái. Az eredeti szövegből fordította, életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Latkóczy Mihály. (Magyar Könyvesház 102—104.) Budapest, é. n. (1882) Aigner L. (12-r. 148 l.) 60 kr.
- Ugor** füzetek. 4. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Thumenyev A. fordításából bevezetéssel és szójegyzékkel közölte Budenz József. (Különnyomat a Nyelvtudom. Közlemények XVI. kötetéből.) Budapest, 1882. Akadémia. (N. 8 r. 84 l.) 60 kr.
- Vécsey T.** Lucius Ulpius Marcellus. Budapest, 1882. Akadémia. (N. 8-r. 171 l.) 1 frt.
- Veress J.** Latin-magyar kéziszótár középtanodák számára. Budapest, 1882. Lampel R. (N. 8 r. V, 299 l.) 1 frt 80 kr.
- Veress J.** Az igeműszavak a magyar nyelvben. Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 67 l.)
- Virgil** Eneis. Hósköltemény 12 énekben. Latinból fordította, jegyzetek s magyarázatokkal ellátta Márki József. II. köt. 1. füz. (VII—IX. ének.) Budapest, 1882. Kókai. (8-r. 221—332 l.) 70 kr.
- Vutkovich S.** Kised szótár. (A nyelvészeti galanteriák II. kiadása.) A nyelvünkben lábra kapott magyartalanságok és egyéb hibás kifejezéseknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyes kitételekkel s nyelvi magyarázatokkal. Pozsony, Stampfel, 1882. (8-r. 73 l.)
- Wargha Samu.** Az eleusisi mysteriumokról. Az eredeti kútfők felhasználásával. Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 105 l.)
- Xenophon** emlékiratai Sokratesről. (Szemelvények.) Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Kassai (Engelmann) Gusztáv. (Jeles írók iskolai tára. XV.) Budapest, 1881. Franklin-társ. (8-r. 157 l.) 80 kr.

KÖZÉPKORI KÖLTŐI MARADVÁNYAINK VERSELÉSÉRŐL.

Nemzeti művelődésünk fejlődési menetében kiszemelni és külön-külön méltatni a jelentősebb mozzanatokot, akár a nemzet egyetemes műveltségének, akár csak valamelyik ágának részlete-sebb és alaposabb ismeretéhez szolgálnának adatokul, — közvetlen nemzeti érdekű munka s mint ilyen a szerényebb relativ bec-sű eredményeket is több figyelemmel tartozik felkarolni és több szeretettel méltatni is, mint az egyetemesebb cultura multjának búvárlója. Nem mondom ezzel, hogy hiú tetszelgéssel magasztal-junk mindent, mit multunkban feltalálunk, s csak azért, mert a mienk; hanem igenis azt, hogy a kegyelet tisztos adóját meghozva méltánylóan emlékezzünk minden oly munkáról, mely nemzeti műveltségünk pályáját a fejlődés számára valaha egyengette, szeretettel, de önhizelgés nélkül bíráljuk multunkat, hogy annál jobban megismerhessük és megbecsülhessük jelenünket. Nemzeti irodalmunk kétség kívül oly kiváló részét képezi műveltségünknek, hogy fejlődésében az egyes stádiumoknak nemcsak fő mozzanatait, de minden jelentősebb elemét méltó dolog külön tanulmány és méltatás tárgyává tenni.

Szerény munkám is ilyen speciális czélú tanulmány kíván maradni, a midőn abban középkori költői maradványainkból összeállítom azon elemeket, melyek költészetünket alaki fejlődé-sének e korbéli stádiumában jellemzik. A mit itt találtam, egy dicsőségben tündöklő, de majd hanyatlani indult kor szellemi életének fényképe, melyben Mátyás hősi alakja mellett a társadalmi élet ferdeségei, némely jellemhibák, mint a bekövetkezendett nemzeti gyász vészjelei, majd a világi elemektől elkülönödvé a vallás eszméi, különösen a megváltónak isteni alakja, a boldog-ságos szüz, mint a hont oltalmazó istenasszony, meg a nagy szellemű szent Katalin mély hitű vértanusága a rajz legjellemzőbb részeiül ötlenek ki. Maguk a rajz vonásai nemesen egyszerűek,

ritkábbak ugyan a finom árnyalások, de határozottságukban, az erős és hű kifejezésekben félreismerhetetlenül fel-feltűnik a rátermett, csak kevésbé iskolázott művész keze.

Ilyen e költemények technikája. Megtaláljuk benne a verselés legprimitívabb elemei mellett a jelentősebbeket is, de fejletlenül, mereven, finomítatlanul. A gondolat rhythmusában határozottan megnyilatkozik a költői érzék, de a hangbéli rhythmus meg-megakad, a költő küzd a darabos anyaggal, a fejletlen nyelvvél, a külalak érdes marad, a küzdelmet csak ritkán jutalmazza kellő siker. Leggyarlóbb technikával a latin hymnusok fordításainál találkozunk, hol a tartalmi hűség elöl sokszor minden alakító törekvés a háttérbe szorúl, mi által a fordítások egészen prózai jellegűvé válnak. Tudós költőinktől ugyanis, kik majdnem kivétel nélkül az egyházi rend férfiai voltak, nem tagadhatni el, hogy vallásos buzgóságból ne lelkesültek volna tárgyukért; meggyőzhet erről eléggé a komoly, vallásos, sokszor emelkedett hang, mely munkáikon előmlik; de hogy mennyire szűkiben voltak minden alakító képességnek, kitűnik, ha fordításait a latin eredetiekkel hasonlítjuk össze, melyeknek külalakjában a technika legérdekesebb elemei, az assonance és hangsúlyos ütem rendszerint bőven alkalmazvák s impulsusul is szolgálhattak volna jelesebb forma teremtésére. Ámde itt a tartalomnak sokszor szolgálai visszaadásával találkozunk csak, a külalak pedig oly messze elmarad az eredetiekétől, hogy szinte nehéz róla æsthetikai szempontból szólni. Annál nagyobb becszel bír tehát e sivár téren az az egy-két jobban lejtő ütem s jobban zendülő rim, meg az az egykét, bonyolultságával érdekes versmenet, mely határozottan technikai törekvésre vall, bár e mellett is kiválóbb hangzatosság sikere nélkül. És annál is öröndetesebb jelenség, hogy azon költői maradványaink, melyek eredeti magyar termékeknek vagy több-kevesebb önállósággal készült átdolgozásoknak bizonyulnak, külalakjuknál fogva épügy messze fölülmulják a merően egyházi célra keletkezett fordításokat, mint a hogy tartalom tekintetében is érdekesebbek és becsesebbek. Úgy tapasztaljuk ugyanis, hogy mennél inkább törekesznek régi íróink idegen befolyás alól szabadulni és saját viszonyaikból és belvilágukból meríteni tárgyukat és azt saját erejökéből és saját ízlésök szerint feldolgozni, annál több siker kíséri munkálkodásukat. annál nagyobb az összhang munkáik tárgya és külalakja között,

annál inkább közelítenek termékeikkel az æsthetikai becs felé. Sajnos, hogy kevés az eset, hol a szerző subjectivitása valamennyire is érvényesül, de a hol vele találkozunk, kellemesen lep meg azzal a bájjal, melyet a sokszor szárazig objectiv tárgyalásnak kölesönöz. A Bernát hymnusa, Mátyás emlekdala, Katalin legendája, Both siralma, Szabács viadala, a naiv királyválasztási gyermekdal, Apáti feddő éneke, Beriszló éneke, Geszthy éneke legfőképp azért válnak ki emlékeink sorából, mert vagy egykorú országos viszonyainkat tárgyalják, vagy ha nem is térnek el választásukban a divattól, mely túlsúlyban vallási dolgok után nyúl, munkáikban itt-ott saját egyéni nézeteiket vagy érzéseiket is bemutatják, rájuk nyomván így a költői egyéniség bélyegét. Ez az eredetiségre törekvés helyes érzéssel nyúl aztán választékosabb külalak után s oly sikerrel, hogy e művek nemcsak tárgyuknál, felfogásuknál, szerkezetöknél, de már nyelvezetöknél és technikájuknál fogva is aránytalanul kimagaslanak a prózával határos fordítások közül.

Ezekhez képest általánosságban már verselésöknél fogva is két csoportba oszthatjuk középkori maradványainkat ú. m. a gyengébb technikájú fordítások, és a jelesebb technikájú eredetiek csoportjába, mely utóbbiba az átdolgozások is sorolandók. Ezért a költői maradványokban szereplő verstani elemek bemutatásánál is czélszerűnek láttam e két csoport szerint állítani össze az olyanokat, melyek mind a kettőben érvényesültek, hogy annál inkább kitűnjék, mennyire jelesebb az eredeti s mennyire inkább tulajdoníthatók e kor költészetének gyengeségei külső befolyásnak, nem pedig rátermettségbeli hiánynak. A hol a szerzőt nem köti szokás és idegen gondolat, az alakító képesség többé-kevésbé mindenütt érvényesül.

A meglevő verstani elemek sorrendjében először az alliteratiót, mint legkezdetlegesebbet, azután az assonanceot, majd az ütemet, mind különböző szerepléseik szerint, végül pedig az akrostichonokat mutatom be.

I. Alliteratió.

Költői emlékeinkben nem találkozunk az alliteratióknak oly nagy mérvű alkalmazásával, mint némely más irodalmakban, hol egész költeményeken végig vonulva a költői formának leglényegesebb elemeképen szerepel. Nálunk sem zárható ki végkép a

feltevés, hogy a legrégibb korban, melyből emlékeink — sajnos — nincsenek, nagyobb és határozottabb szerepe lehetett a hangbeli rhythmus e tényezőjének; — fenmaradt költői emlékeinkben azonban már csak helylyel-közzel fordul elő mint díszítő jelenség a kiválóbb gondolatok előadásában, miáltal alkalmazásában az ornamentális szép jellegét nyeri. Ily ékítményi jelenségül nézve az egyes eseteket, elég dús és változatos alliterációkat találunk. Méltatásuknál is ez alapon különböztethetjük meg az alliteráció helyzeti, mennyiségi és distancialis fokozatait. Mentül erősebb hangsúly éri ugyanis az alliterációs szótagot, továbbá mentül közelebb esnek egymáshoz azon szavak, melyeknek első hangzója összezsendül, annál tökéletesebb az alliteráció. Az egyes csoportosulásokban a kiválóbban összehangzó szó mellett tekintetbe veendők még a vers egyéb szavainak kezdő hangzói is, mint a melyek egymás közt szintén képezhetnek distancialiter többékevésbé gyengült oly mellék-alliterációkat, melyek a vers hangzatosságát szintén emelik, a mire elégszer van eset, mint azt helyén jelezni is fogom. Ám ezért térjünk is át rendre az egyes költeményekre s lássuk a bennök előforduló alliterációkat.

A *Pannonia megvételéről* szóló énekben azon helyek, melyek leginkább bizonyítanak annak népies eredete mellett, rendszerint alliterálóok, s mindannyi között legkiválóbbak:

*F'elledet attad fejér lovan
És f'ivedet aranyas féken» (109—110. verssor),¹⁾

továbbá azon ős szavakat is megőrző sorok, melyekben a nép által annyi kedvvel üzött etymologikus szójátékkal találkozunk:

*K'elem földén a Dunán el'kelének
Az C'eken ők c'ekének
Az Tetemben el'feltetének.
Érden sokat ők értének
Százhalomnál megszállának.» (134—138. v.)

Ezeken kívül még gyakoriak a kisebb csoportosulások, melyek azonban elszigeteltségök folytán — mi tán épen a tudákos átdol-

¹⁾ Az idézeteknél a Szilády által szerkesztett Régi Magyar Költők Tára-beli helyesírást tartottam meg, mint a melynek szövege e tanulmány alapjául szolgált.

gozónak vétke — kevésbé tűnnek fel s így az összecsendülés érdekével sem igen bírnak.

Dúsabb csoportosulást és nagyobb változatosságot, tüntetnek fel a *Szent Bernát* *hymnusának* alliteratiói, melyeknek nagy számából imezek a legjelesebbek :

«Megveretve, meghúzlalva,
Megtöretve, megtálva
Kegyös pástor! te kénodban
Én ne legyek megtálván?» (11—14. v.)

«Ki szent háromságnak széki
Nagy szerelmnek jelös hele
Erőtelennek erőssége
Félelmesnek békösége
Fárattaknak jó szállása,
Szegényöknek nagy bév háza.» (84—89. v.)

«Halálok között keservebb halál.
Kemény halál, fősvén halál!
Ki ez dicső mellbe méne,
Hol világnak élöte éle,
Szent szivedet megszaggatá,
Drága véröd kihullatá, -
Haláloedért kit így vállal,
Én szívemnek szeretője,
Ne legyek nálad elfeledve.» (100—108. v.)

«Lám nem tudok halát adnom
Hogy imágyam terömtömet,
Hogy szeressem szeretömet,
Hogy fizessem szolgálatját
Hogy haláljam szent halálát,
Ki magát értem nagyon adá
Haláloedért hogy meghala.» (244—250. v.)

«Mindön miá szeretendő,
Tekénts engöm szent szömödvel,
Szívént való szerelmedvel!» (264—266. v.)

Ezeken kívül még nagy számmal fordulnak elő e hymnusban kisebb csoportosulással s mégis elég hangzatos alliteratiók. Az idézett helyekből pedig eléggé látható, hogy a költő az alliteratiót

nagyobb verssorozatra is kiterjeszté, sokszor egy bizonyos hang kiválóbb érvényesítésével, melyet a többieknek összeesendülése még jobban emel, nem csökkentve a szabályszerűen nem assonáló hangzók által sem, mint a melyek nagyobb distanceokban vannak ugyan elhelyezve, de szintén egyeznek egymással. Így pl. a második helyen idézett verssorozatban a «háromságnak» «hele» és «háza», továbbá a «jelös» és «jó» meg a «békössége» és «bév» stb. szók nagyobb közelségben szintén érezhetően összeesendülnének, míg így csak annyiban értékesek, hogy a pontosabb alliterációk hangzatosságát nem csökkentik. A hangzóknek ily szerencsés találkozásával, valamint az alliterációknak ilyen nagyobb csoportosulásaiival meg gyakran találkozunk, elvitázhatlan bizonyosságot látva ez esetekben arra, hogy az alliteráció szépsége tudatos alkalmazás és nem csupán a véletlen eredménye verses emlékeink technikájában.

Szépén érvényesül egyetlen hangzó összeesendülése a *Pesti gyerekek utcai éneké*-nek egész hosszában :

«Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra
Mert ezt adta isten nekünk
Mennyszágból oltalmunkra.
Azért mi es választottuk
Mint istennek ajándékát
Kiből isten dicsértessék
És örökre mongyuk : Amen.»

Terjedelméhez képest *Szabács viadala* már nem igen mutat nagy csoportosulással alliterációt. Egyébiránt úgy találjuk, hogy e korbéli maradványaink között az epikus darabok általán inkább szűkölködnek az alliterálás szépségeben, mint a lyrai költészet körébe vágók, mihez magyarázó jelenségül vehetjük, hogy az epikai daraboknál a technika egyéb kellékeit, jelesül rhythmust és assonanceot aránytalanul nagyobb mérvben találunk, mint a lyraiaknál, a melyek átlag gyengébb verselésűek s inkább szorulanak a technikának ezen kezdetleges elemére, mely a rhythmicusan lejtő és assonanceos versekben hangfestő jelleménél fogva emeli ugyan a külalak, jelesül a nyelvezet szépségét, de lényegtelené s mellékessé válik. A rhythmus és assonance divatba jöttével egyéb költészetekben is, így jelesül a germánoknál, hol a mennyire legrégibb emlékeikből látható, a legjobban ki volt fejlődve és széltiben

használatott, úgy az epikai, mint egyéb irodalmi termékeikben, — később részint mint felesleges, a költői formát mesterkéltté tevő verstani elem, részint mint a kereszténység terjedésének nem kedvező, a pogányságra emlékeztető jelenség egészen mellőztetett. Feltehető, hogy a mi mondai epikánkban szintén általánosan divó szabályos verselési elemül szolgált valaha, kisebb mérvű alkalmazását azonban csakis az ütem és assonance divatba jöttének tulajdoníthatjuk, nem pedig a keresztény szellem feltékeny ellenhatásának, mely a pogány énekeknek csak tárgyával, s nem formájával is, jött összeütközésbe. Végkép a kereszténység megszilárdulása után sem ment ki a használatból, magukban az egyházi énekekben is elégszer találkozunk vele, de meggyengült hangzással, mellékes szerepléssel. Epikai emlékeinkben pedig inkább csak ott fordulnak elő tudatosan alkalmazott alliterációk, hol a tartalom inkább elmélődő s így mint a szerző szemében is valami becenevebb, kitünőbb hangzást érdemel. Ide vágnak a népies etymologizálás és hangfestés esetei, milyenek — hogy költeményünkre térjünk — a Szabács viadalában is fordulnak elő. Ez emlékünknél dús rhythmusa és hangzatos rímelése mellett nem szorúl alliterációra, mind a mellett kisebb csoportosulással elégszer találkozunk vele, egykét elmélődőbb helyén pedig több sorra is terjeszkedik. Ilyenek :

«Dolgát *menden ment* vitéz tartotta,
Kit *meg nem mondhat* emberi állat,
Mely nagy harcrolás volt Szabács alatt!
Menden ott vitézségét *mutatta*,
Mert királ űköt hozzá *núgatta.*» (46—50. v.)

«Oh navalyás hitván *keménség!*
Mit tón nekik és az *kevélség!*
Meghalának nagy *vakmerőségbe*,
Bizon, nem vitézlő *merészségbe.*» 65—68. v.)

«Hagya nagy sok *dobot doboltatni*,
Trombitákval es *trombitáltatni*;
Olyha hasad volt ég mindezeketől;
És volt nagy kiáltás *vitézektől.*» (79—82. v.)

«Mert nagy *míltó az menden Feslégnek*;
Nagy *kegyelmes legyen ellenségnek!*

Jelesől kediglen mindazoknak
Kik kegyes kegyelmnek esni szoknak.» (127—130. v.)

Ugyanezt tapasztaljuk *Alexandriai Szent Katalin legendájá-*nak verselésében. E nagy becsű költői emléünkben a szerkezetbeli kivétel, a gondolatok szabados kifejtése, az a theologico-philosopháló tendentia, mely mint a költő egyéniségének lényeges, jellemző vonása a legendában annyira érvényesül, hogy a vitáz részben a száraz érvelés a költői érzéket csakhogy el nem nyomja. általában a szigorú logika és dogmatikus felfogás mind kétségkívül tudós íróra vallanak; de egyes részletekben megint oly dús képzelettel és mély érzelmekkel találkozunk, az egész tárgyalást oly hév lelkesedés hatja át, az egésznek nyelvezetében és külalakjában annyi verselési elemet és oly következetességgel látunk érvényesülni, hogy attól a tudós szerzőtől azt az emelkedettséget és érzéket, mely csak hivatott költők sajátja, megtagadni egyáltalán nem lehet. Ez a verselés öntudatos és ügyes mesterműve. Rövid soraiban a következetesen alkalmazott assonanceok oly hangzatosossá teszik a költeményt, hogy az olyan verselési elemnek gyakoribb alkalmazása, mint az alliteráció, egészen felesleges, sőt a mennyiben a formát nagyon mesterkéltté tehetné, hátrányos volna. Nem is fordul elő nagyobb csoportosulással egy-két esetet kivéve az egész legendában sehol; inkább csak a jelzők választékos voltából és néhol egyes értelmi súlyú szavaknak ismétléséből következtethetjük a meglevőkről is azt, hogy tudatosan alkalmazott s nem véletlenül támadt alliterációk, a milyenek különben elég nagy számmal fordulnak elő. Ime mutatványul a legszembe-tűnőbbek:

«Bévebben áll bódogsága. (20. v.)

«Kemémb kénokkal kevették.» (24. v.)

«Isteni szent szeretetit
Kemén kénnal végezetit.» (28—29. v.)

«Kikkel kölde követöket.» (109. v.)

«Hagyott napra ha jutának,
Mind jottik jellázadának.» (129—130. v.)

«És indojtának rígaságos rígságot

És elkezdék az áldozatot.

Nékik lelkest rágnak rala

Nékik kedig sirnak rala

Nézik *rígadoznak* vala
 És *nékik* csak *bembelnek* vala.» (180—185. v.)

Imezen sorokban az alliteráció több versre is kiterjed. Ezen kívüli nagyobb csoportosulásra még csak két-három helyen találunk. Szinte ilyen:

«Fendégli nagy *rígaságban*,
 Nagy *fejedelmek* *eljűnek*,
 Neki *tisztességet* *tesznek*,
 Hercegek *jobbágyok* *jutnak*,
 És sok *ajándékot* *mutatnak*.» (291—295. v.)

«Ne *fiam*, *neköd* egy *tábla*,
 Kit *nem* *adok* *neköd* *kárban*:
 Ez az *király* *fia* *képe*,
 Kit *kévánsz* *látni*, *imez* *kedig* *anyja* *képe*.» (1036—1039. v.)

Túl ezeken legtöbbszörire ismét csak egy-két három versre terjedők az alliterációk, mint pl.

«Látod-e ez *Katerinát*
 Ki *tégedet* *látni* *kévánt*?» (1108—1109. v.)

«Én *szerető* *szép* *jegyese*m
Katerina, és én *választott* *jó* *kegyessem*.» (1370—1371. v.)

«És oly *gyenyett* *ganéhoz* *hasonlá*.» (1477. v.)

«És oly *kegyetlen* *kencsgyűjtő*.» (1483. v.)

«Tudnék én *teneked* *keszennem*.
 És *ily* *tisztességet* *tennem*.» (1625—1626. v.)

«És *Costus* *királynak* *leánya*
 És *bíborban* *bársomban* *éltem*
 Én *es* *öt* *országot* *birtam*. (1877—1879. v.)

«És azért *ki* *megrüház* *minket*
Mezittelen *válta* *meg* *minket*.» (1914—1915. v.)

«Mert *miértünk* *emberré* *lőn*,
 Mi *életür* *kért* *meghala*.» (1924—1925. v.)

«Igy *mente* *meg* *minket* *haláltul*,
 És az *ördögnek* *markátul*.» (1928—1929. v.)

«*Napnyugati* *mestereket*,
 Mind *meggyőzne* *mindeneket*.» (2056—2057. v.)

«*Kiket* *kennyen* *megcsalhata*
 És *lábakról* *lehazuda*.»

«És az te hitödet felvennem
Ha hitemnek bizonságát
Nem tudnám és bódogságát.» (3342—3344. v.)

«Négy nagy kerék készjessék ;
Harmad napég megkészüljen.» (3436—3437. v.)

«Tégödet immár nem kérlek,
De kénnal kételenítlek,
Ha isteninket imádod.» (3502—3504. v.)

«Óh énnekem nagy felségnek
Kitül királyok es félnek,
Oh én nyavalyás fejemnek
És buban zabált lelkenek!» (3570—3573. v.)

«Testét el se temessétek,
De az ebeknek resseték,
Továbbá im ezt tegyétek :
Ezöket es elrigyétek
Tagy öket áldoztassátok
Tagy mind nyakokat rágjátok.» (3686—3691. v.)

E hely szintén több sorra terjedő alliteratiót képez : szembetünövé leginkább az által válik, hogy némi variációkkal e sorok többször is előfordúlnak. — A legenda végén a Katalin halotti dalában oly sorokkal találkozunk, melyekben nemcsak egyes kezdöbetük, hanem egész szavak is ismétlődnek (mint fentebb az áldozatot leiró sorokban):

«Csak én édes jegy esemért
Az én édes Jézusomért,
Kit én láték és szereték,
Ki nevéért nagy ként vallék.» (3930—3933. v.)

Szintily szép alliteratió van végső imája végsoraiban :

«Neköd legyen nagy dicséret
És vég nekül való élet !
Neköd legyen minden jószág
Földön mennyen minden ország!» (4001—4004. v.)

valamint Jézusnak válaszoló szózatában is mások közt e sorokban :

«Jewel, élj és légy velem szinetlen,
Velem rigagy régzetlen
Megnyilt neked már mennyország.»

Ilyen ismétlődése egyes szavaknak egyébiránt elég gyakran fordul elő a Katalin-legenda más helyein is. Ezen ismétlések kapcsában e helyt említhetem fel mint az alliterálással rokon előrimet a legenda verselésének azon sajátosságát, hogy gyakran nagyobb csoport verssor, még kifejezett mondat után is, csupa «és»-sel kezdődik, néha pedig valami más kötőszóval is, mint «de», «hogy», «im», stb. és pedig rozsz hangzás nélkül. Ime mutatványkép ez egy hely a sok közül :

«*És* jeve Alexandriában,
Ez szíz leközö városában;
És hogy úr Krisztust háborgatná,
És bálványát imáttatná.
És holott egy képet öttete,
És így egy bálványt szerezete,
És ő poroszlóját felhivatá,
És nagy felszóval ezt kiáltá :» (1506—1513. v.)

Az így csoportosított sorok közt aztán rendszerint szép gondolati parallelismusokkal és ismétlésekkel találkozunk. Így pl. e sorokat :

«Az bölcseneknek bölcseségét
És az értőknek mesterségét
Ím megtörem és elhányom,
Ím elv sztem és meggyalázom.» (2243—2246)

összehasonlítván a latinnal: «Perdam sapientiam sapientium et intellectum intelligentium reprobabo» — láthatjuk a mester saját izlésének megfelelő, öntudatos eljárását, melylyel a latint hangbeli és gondolatbeli ismétlésekkel ügyesen adja vissza. E technikai jelenségnek, melyhez a stil sajátos bája is kapcsolódik, szintily szép változatosságával találkozunk e latin mondás visszaadásánál: «Hic est Deus meus, hic est philosophia mea, hic est victoria mea, et tota gloria mea» :

«*Ez* énnekem nagy istenem,
És tökéletes bölcseségem,
Ez énnekem győzedelmem,
És bizodalmas reméségem,
És ez énnekem víg életem,
És dicsőséges idvességem.» (2266—2271. v.)

hol különösen a gondolatbeli rhythmus, mely a fogalmak symmetrikus elrendezése által támaszt, figyelemre méltó.

Ezen technikai sajátsággal különben nemcsak a Katalinlegendában, hanem más költői maradványainkban is találkozunk. Ilyenül tekinthetjük a Szent Bernát hymnusánál negyedik helyen már idézett versekben a sok «hogy» kötszót, vagy pl. a *Mátyás király halálára írt emlékdal*-ban e versszakot:

«Terekektől nerél ajándokokat
Ne pusztitanád országokat
Ne kerengetnéd bassájokat
Ne fenegetnéd ű császárokat.» (17—20. v.)

E költeményünk különben nem igen mutat alliterációs helyet, itt-ott találunk ugyan kettős-hármas hangzóösszeesendülést, mint pl.

«Ellenségednek *ell*ene állál.»

vagy: «Az *v*izen alló *fel*enczére
És benne való *be*cs olaszokra.»

vagy: «Rettenetes *l*él az *l*engyeleknek.» stb.

melyek azonban alig tekinthetők tudatosan alkalmazott alliterációkúl, azért mert csak kis számmal és nagyon elszigetelten fordulnak elő.

A *Szent lélekről való imádság* nem tüntet fel ugyan egy-egy hang összeesendülésében dúsabb alliterációkat, a csoportosulásoknál azonban figyelembe veendő azon körülmény, hogy a határozottabban rímelő szók mellett a többi szók első consonansai szintén képeznek distancialiter gyengült mellék-alliterációkat, úgy hogy ezekkel együtt változatos és hangzatos helyekre találunk a költeményben, melynek különben egész hosszában észlelhető gyengébb vagy erősebb alliterálás. Ennek feltüntetésére ezért elég legyen csak néhány sort idéznem:

«Ó én lelkemnek édes gazdája!
Mikort te én velem vagy,
Nincsen lelkemnek semmi *n*avalája.
Ó én lelkemnek kegyes *r*endége,
Te édes *v*oltodnak nincsen soha *r*ége.
Kérlek én velem lakozjál.
Soká *t*élem ne *t*ávozzjál.
Ez nap én lelkem *m*egvídula
És te *m*iatt *m*egujulla; stb. (19—27. v.)

mely sorokban a sok «lelkem», «én», «te» külön rímelve kedvező körülményt képeznek a főbb alliterációkra nézve.

A Peer-codex költői maradványai nagyjából eredeti munkák s a legjobbak közé tartoznak. Így már azon két sornyi töredéket is, melynek czíme *Szűz Máriáról*, épen jó verseléséről következtetve eredeti kísérletnek tartom s mint ilyet alliterációjával itt van helyén idéznem :

«Ékesb orozád minden szűzeknek felette,
Szebb vagy angyeloknál szűzeknek szíze!»

Nem különben a *Krisztus hét igéje*, mely sajnos szintén csak töredékesen maradt reánk, pontosan megtartott diáresisével (7 || 6) oly élénk rhythmusban folyik, egyszerű, értelmes nyelvezetével, négyes assonanceaival oly hangzatos, hogy azon határozott hivatkozás nélkül is, mely az első szakban Béda doktorra történik, mint a ki már e tárgyról «írást ír», következtethetnők, hogy nem szolgál fordítás, hanem — ha átdolgozás is — önállósággal s tehetségre valló érzékkel készült átdolgozás. Ennek is alliterációját ennél fogva itt idézhetjük :

«Írást róla mint ír a bódog doktor Béda» (4. v.)

«Hét halálos nagy bűnnek terhét megbocsássad
És mind róla származik szántalan ágazattya ;
Szent vérednek hullását tőlünk se távoztasd.» (6—8. v.)

«Krisztus könyörülj rajtonk, megfojt az kevélség.» (9. v.)

«Monda Krisztus keresztfán ötöt mevetőknek :
Megbocsássad szent atyám, mit ellenem tettek.» (17—18. v.)

«Krisztus, szent halálodért ne hagyj gonosz társnak,
Hagyj csak te szent anyádnak, kérlek ne hagyj másnak.»
(23—24. v.)

és az utolsó versszak egészben :

«Valaki ez igéket híven megtartángya,
Térdepelvén, szeretvén mendennap megmongya :
Harmincz napnak előttén halálát megtuggya,
Uronk Jézus szent anyját higgye, hogy meglátja. Amen.

Legjobb alliterációkkal a Peer-codex darabjai közül a *Vásárhelyi András énekében* találkozunk akár mennyiségi, akár distansialis szempontból. Ezek :

«Neked szólonk szűzeknek virága,
Mend szenteknek oly nagy vígasága.»

«Dicsekedjél angyeli székedben
Szerafinnak szent szeretetiben.»

«Reád néznek szenteknek szemei
És véneknek keserves szívei.»

«Szegényeknek meggazdagjéjőja
Szánkivetéseknek megbódogéjőja.»

«Rólad sólnak szenteknek mondási,
Szent háromságnak nagy titkus tanácsi.»

Ezeken kívül pedig elszigetelten egyes sorok is, mint:

«Angyeloknak nagyságus asszonya»

«Emlékezzél angyali esésről»

«Halottaknak nagy hiedelme»

«Magyaroknak megoltalmazója.»

A Winkler-codexbeli *Emlékeztető Krisztus kínszenvedésére* verselés dolgában ugyanazon szerzőtől valónak mutatkozik, ki a Patris sapientia hymnust fordította. Hogy a mű eredeti-e, fordítás-e, vagy átdolgozás-e, bizony meg nem határozható. Nyelvezetében ugyanazon objectív, eseményesoroló előadás a fő sajáttság, melyet a Patris sapientiában találunk, csak hogy ebben a verselés és szerkesztés sokkal ügyesebb. Szerkezetileg ugyanis határozottan elkülönődő, bevezető és befejező strópháival tetsző egészszé kerekedik, komoly vallásos hangulatával, nemesen egyszerű stíljével, pontos ütemcsoportosulásával (4, 3 || 4, 2), négyes assonanceival kétség kívül becsesebb emlékeink közé kell sorolnunk. Ezek után a mint általán jelesebb technikájú maradványainkat, úgy ezt is épen jeles verseléséről ítélve hajlandó vagyok eredeti kísérletnek tekinteni, melynél a szerző előtt az általa ügyesen fordított Patris sapientia külalakjával mintául szolgálhatott. E költeménynek imitt jelzett technikai jelességei még szép alliterációkkal is bővülnek ú. m.

«Te erék fokságodért ű megrógtaték,
Kegyetlen bíneidért megostoroztaték,
Mennyei koronádért tivissel koronáztaték,
Te keserő kénodért keserven kénzaték.» (21—24. v.)

hol még az «m» és «t» kezdetű szók is hangsúlyos helyzetöknél fogva érezhetően alliterálnak. Továbbá:

«A kemén keresztfának kényát reá vevé
Ű kényjának helyére nagy kénnal viselé.» (25—26. v.)

és az utolsó versszak e két sora :

«Keserő *s*zent *h*alálát *s*zivedbe forgassad
Hogy *h*alálod idején *s*zent *s*zinét láthassad!» (31—32. v.)

A nagy valószínűséggel későbbi keltű *Qui habitat in adjutorio* zsoltár-átdolgozásnak ezen szakáiban van alliteráció :

«De *m*aga te *s*zemeidvel
Ott *m*eglátod és *m*egesmered,
Hogy az isten az *b*űnekért
*B*űnes embert megbünteti.» (29—32. v.)

Továbbá: «Szól az isten az embernek :
Mert az énbennem reménlett,
Megszabadítom, *m*egmentem,
Mert *m*egesmeré nevemet.» (57—60. v.)

Kisebb alliterációk még ezeken kívül találhatók itt-ott, mint pl. ez utolsó szakban :

«Ezt megírta a szent Dávid
Soltár *k*ennek kezepében,
Irta *k*ilenczven részében,
Hogy minden *b*ízzék istenben. Amen.»

Előfordul ez emlékünkből még sok parallelismus és oly előrímes verssorozat is, melyről a Katalin legendánál szóltam. Ilyen mindjárt az első versszak :

«Az ki veti *s*egedelmét
Az istennek *h*atalmában,
Az oly ember *b*átorságos
Az *m*ennyei oltalomba.»

Az eredeti verses emlékek közül még csak a *Versbe szedett naptár*-ban találunk szerényebb csoportosulással, de elég nagy számmal alliterációkat. Ilyenek :

«Kis karácsontól *k*eresztvíz. (1. v.)
«Antaltól Fáb Annos kézben
Pál *r*ördöla *j*énességben.» (3—4. v.)
«Nyilom *n*yere Péter, Mátyás.» (7. v.)
«Orbán *p*ápát várja *P*etor,
Ki nem *h*erel *h*áboróságnak.» (19—20. v.)
«Mária *m*ongyad *L*uciának,
*H*irdessen jó *h*irt *T*amásnak.» (43—44. v.) stb.

A latin hymnusok fordításai nagy számukkal középkori költői maradványainknak mintegy harmad részét képezik. Verselésük átlag igen gyarló; a latin szöveg hű, szó szerinti lefordításán túl sokszor semmi gond sincs fordítva a külalakra, úgy hogy a verselés legprimitívebb elemeit is hiába keressük. Itt-ott azonban mégis találkozunk egy-két sikerültebb alliterációval; de ez alliterációk aztán a legjelentősebb elemei is e fordítások szűkölködő technikájának s csak az sajnálatos, hogy a jókora anyagban aránylag gyéren fordulnak elő, holott e primitív verselési elem is nagyban járulhatna ahhoz a kevéshez, mi ez emlékeink nagyobb részét a prózától alig-alig választja el. De lássuk őket rendre;

A Nádor-codexbeli *Miserorum pia adiutrix* fordításában csupán e két sorban van alliteráció:

«Ki mondatol mindönöknek
Malasztos anyjának, siralmasoknak!» (14—15.v.)

A *Szent László királyról* szóló énekben egyéb, különösen nyelvezetbeli jelességek mellett az alliterálás szépsége szintén elég gyakran, de mennyiségileg csak egykét sorra terjedve érvényesül. A hatvan sornyi költeményben ugyanis sok oly sor van, melyben két szónak kezdő hangzója összezsendsül, de nagyobb csoportosulásra nem igen van eset. Mindössze két-három oly versszakot találunk, melynek minden sora külön-külön alliterációs. Ilyenek:

«Tagodban ékes, termetedben díszes,
Válladtul fogva mindeneknél magasb;
Csak szépséged császárságra méltó,
Hogy szent korona téged méltán illet.»

Hasonlóan több sorban mutat alliterációt e szak;

«Mert igazságnak valál bírója
Az szép szizeknek valál koronája
Te tisztaságnak tiszta ótalma
Irgalmasságnak teles kevejeje,»

hol már nemcsak distancialiter gyengült mellékalliterációt, de olyat is találunk, mely két sorra terjed. Szinte két sorra szólók még ezen kívül

«Teneked atyád kegyes Béla kerály
Hogy hozzá képest kegyes kerály lennél!»

és «Kezdéd követni atyádnak életét
Rózsákat szagatál koronádban fizéd.»

A költemény alliterációinak méltatására ki kell még emelnem, hogy azok bár mennyiségileg kettős hármas csoportosulásnál többet alig mutatnak, mind azon által elég hangzatosak azon körülménynél fogva, hogy a rímelő szók egymáshoz közel, többnyire közvetlen szomszédságban helyezvék, másrészt meg azért is, hogy többnyire ütemet kezdvén erősebb hangsúly esik rájuk. Ilyen elszigeteltebb s mégis érezhetően alliteráló versek:

«Másszor születél szent keresztvíztől
 Ősödnek nevén László lón neved.»
 «Magyarországban és menyországban»
 «Olaj származik szent koporsódból»
 «Testedben tiszta, lelkedben fénes»
 «Mikoron méglen iffjudad volnál» stb.

A *kereszthez* című töredéknek csak egy sora alliterációs hármas csoportban:

«Hogy ne haljak gonosz halállal.»

A Winkler-codexbeli *Szent ének, ki dicséri szíz Máriát és az ő szent fiát* című hymnussorozatban szintén elég gyakori az alliteráció, csak hogy itt sem gazdag csoportosulással, és a hol több sorra terjed, distancialiter gyengül. Szembetűnőbb ilyen alliterációk:

«Mert vagy istennek anyja
 Angyeloknak asszonya.
 Nagy méltóság néköd
 Kinél nagyobb nem lehet
 Istennek utánna
 Sem földön sem mennyön. (35—40 v.)

Stiljénél fogva is idézésre méltó ilyen rímelésű versszak mindjárt a rákövetkező:

Szeretetnek rózsája
 Tégöd ékösejte
 Szent alázatosságnak
 Violája szépejte
 Tisztaságnak lilioma
 Igen tégöd tisztöle
 És mindön jószágnak
 Ámborságnak, szentségnek
 Édösségös illatja
 Tégöd mind elhata.» (41—50. v.)

És így tovább. Ilyen rímcsoportosulással az egész hymnussorozatban elégszer találkozunk, kétségtelen bizonyoságául annak, hogy a fordító azt tudatosan verselési elemül használta, mi még az elszigeteltebb, több sorra nem terjedő alliterációkról is annyiban állítható, hogy itt a jelzők megválasztásában ehhez látszik alkalmazkodni, ilyen pl.

«Ó felségös fénösség» (170. v.)

«Az szentségös szeretet.» (180. v.)

«Ó te kegyös kis kerál» (230. v.) stb.

Legdúsabb csoportosulást mindannyi közt e versszak mutat:

«Álmétkodó nagy csoda
 Hogy ilyen nagy felség
 Magát így megalázza
 Hogy fenn a fán függjön
 És hogy e nagy fénösség
 Ugy meghomályosoggyék
 És megsötétüljön,
 Hogy mindönök ne tuggyák
 És meg ne esmérjék
 Hogy ő isten legyön.» (210—219. v.)

A Döbrentei-codex hymnusfordításai közül valamennyiben fordulnak elő jobb vagy gyengébb alliterációk, ú. m.

A *Conditor alme siderum* címűben :

«Ki halálnak reszélével
 Világnak bánád reszését» (5—6. v.)
 «Világnak régére fordultan,
 Miként rölegény teremből» (9—10. v.)
 «Hold homálosságot tartván
 Fénesség huggyakban fínlván
 Tartonak bizon utakat.» (18—20. v.)

A *Verbum supernum prodiens* címűben e szak :

«Világok immár mellököt,
 Meggerjesszed szerelmeddel,
 Hogy ő új híreket hallván
 Megtilógggyik minden büntől» (5—8. v.)

A *Veni redemptor gentium* címűben egy két sor :

«Mutassad szíznak ű szültét» (2. v.)

«Illyen szülés illet istent» (4. v.)

«Örök erővel erősejt» (24. v.) stb.

Az *A solis ortui cardine* címűben, mely a Festetics-codexben is megvan, e sorok mellékalliterációkkal is:

«Öröknek bódog tevője
Szolgáló testbe öltözék
Hogy testet testtel váltana
Ne vesztenéje kiket teremtett.» (5—8. v.)

«Nem tudván férfió illetét
Fiat igéből fogada»

A Festetics-codexbeli szövegben még e sor is

«Mennyei malaszt meghatá,»

s egyéb alliterációi is valamivel jobbak a Döbrentei-codexbelieknel.

A *De patre verbum* címűben e szakok:

«Hogy szíz, férfiónak tudatlana
És tisztaságnak tudója
Ez világnak napiba rallania
Ékes embernek rigasztalását.» (17—20. v.)

«Felfogadá szíz az szíznek
Fertelemnek tudatlanát,
Krisztus után egyenlőül
Űt szolgálá szízességbe.» (21—24. v.) stb.

Az *Ex more docti mystico* címűben:

«Bocsáss gonoszt kit töttünk
Öregek jót kin kérünk
Hogy kívül kellethessük
Magonkot itt és mind örökké.» (29—32. v.)

«Kngegyed bódog háromság,
Aggyad eggyes egyptlenség» (33—34. v.)

mely két sorban figyelembe veendő a sok szóközépi consonans azonossága is, mint az alliteráció hangzatosságát szintén emelő körülmény.

A *Christe qui lux es et dies* címűben vannak a codex legszegényebb alliterációi csoportosulás dolgában, bárha más különben elég számosan fordulnak elő. Ime egy pl.

«Nehéz álom ránk ne jöjjön
Ellenség minket meg ne csaljon» stb.

A *Vexilla regis prodeunt* címűben mindjárt az első versszak dúsabb alliterációt mutat :

«Király zászlói terjednek
Keresztnek titkja fínletik
Kin testben testnek teremője¹⁾
Felfeszült keresztfára.»

Továbbá ezen versszak is :

«Ekes ez fénlő díszes fa,
Királynak bársonyával ékesült
Fák között kiválasztott
/lly szent tagokat illetni.»

Mindkét szakban figyelemre méltók a mellékalliterációk is. Ezeken kívül kisebb csoportosúlással van még több más alliteráció, úgy hogy e tekintetben ezen fordítás a jobbak közé tehető.

A *Pange, lingua, gloriosi* című himnuszfordítás szintén a jelesebbek közé tartozik. Alliterációi közül elég legyen a codex egyik legszebben rímelő versszakját idéznem :

«Tenön magad roltál méltó
Világ bérét riselned
Partot a rész megtörendő
Világnad megszerzened²⁾
Ki világot szent vér kene
Báran-testből ötletett.» (55—60. v.)

A Festetics-codexbeli maradványok alig mondhatók a költészet termékeinek, mert a technika legprimitivabb elemeivel is alig találkozunk bennök. A hosszabb-rövidebb sorok szabálytalan váltakozása tönkre tesz minden ütemet, épen csak hogy szakokra osztvák; assonancenak híre sincs bennök. Alliterációk előfordulnak ugyan majdnem valamennyiben, de ezek is oly jelentéktelenek, hogy e maradványok prózai jellegét épen nem csökkentik. Ime a tűrhetőbbek :

Az *Ave maris stella* címűben csupán e versszak alliterál úgy a hogy :

¹⁾ A latinban is: Quo carne carnis conditor.

²⁾ A Szilády által ajánlott szöveggel.

«Egyességes szíz,
Minden között kegyes,
Minket bínból ódoztakat
Kegyessé tégy és tisztákká.»

Ugyanezen hymnus fordítása megvan a Czech-codexben is s a Festetics-codexbelinél gyarlóbb külalakkal ugyan, de egy épen az idézettnek megfelelő jobb alliterációs szakkal:

«Ó Krisztusnak kögyelmes sziléje
F'gyetlen egy szíz, mindönök között kegyös,
Minket binóktúl megszabadojtván
Tégy kögyelmessé és tisztákká,»

a mennyiben ebben mellékalliterációk is fordulnak elő.

A *Fit porta Christi pervia* című compiláció egyike a leg-silányabb versezetű emlékeinknek, mely még gondolatmenetében is elmarad az egykorú hymnus-fordítások gyenge, de mégis némi rendet tartó előadásától. Alliterációja van ugyan egy-kettő, de csak kettős csoportú, pl.

«Mária malasztnak anyja»
Halálonk hóráján belfogadj» stb.

Az *O gloriosa Domina* című hymnus fordítását szinte két codex, a Cornides- és Festetics-codex tartotta fenn, melyek közül az első csak töredékes, de verselésére nézve jobb a másíknál, melynek csupán a teljesség érdemét lehet meghagynunk. A Cornides-cod. szövege még a milyen olyan alliterációkat is mutat:

«Ki tégedet teremte, nagy bölcsen
Szent emlíddel emtetted»
«Melyet szomorú Éva elveszte
Te megleled te szent szöléseddél,
Hogy menyben menjenek siralmasok
Menyországna kapuja löl.»

A Festetics-codexbeli fordításnak csak e két sora alliterál:

«Ki téged teremte hívséggel
Szoptatád szent emlíddel.»

Még két antiphona-féle verse van a Festetics-codexnek, melyekben ez alliterációkat találjuk:

Az *Ének* címűben

«Hogy néhai mi testönknek személét
Szeplőtelen szíztől fogadád »

és a *Szüz Máriáról* címűben e sorok

«Mária szeplételen szíz
Istent nekünk szílé» stb.

A Cornides-codexnek már idéztem helyein kívül még csak az *Ave regina coelorum* című hymnus fordításának első szakában van némi alliteráció:

«Idvezlégý mennyeknek királné asszonya,
«Idvezlégý angyeloknak asszonya,
Idvezlégý szent gyökér,
Kiból támadott ez relágnak relágosság!»

Az Apor-codex hymnusfordításából Szilády kettőt tartott érdemesnek a Költők Tárába felvenni¹⁾. Az első az *Audi benigne conditor* hymnus fordítása jobb verselésű, mint az *Ad coenam agni providi* címűé. Alliteráció mind a kettőben fordul elő, íme mindegyikből egy-egy:

«Adjad, hogy küvöl mü testönk
Töredelem miatt megtörödjék,
És mü elménk megjózanollou
Bűnnek minden szeplőitől.»

«Óh bizon méltó szent ostya,
Ki miatt poklok megtöretének,
A fogságbeli nép megszabadolván
Megfordóla életnek érdemébe.»

II. Assonance.

Az assonanceot csekély kivétellel csak azon emlékeinkben találjuk alkalmazva, melyeknek eredeti vagy átdolgozott volta bizonyos, olyannyira, hogy kétes eseteknél ezt irányadóul vehetjük, mint oly jelenséget, mely a szolgálbb, szó szerinti fordításokból rend szerint hiányzik. Az egyetlen *Patris sapientia* című emlék idézhető a fordítások közül olyanúl, melynek technikájában az assonance, bár itt is sok vétséggel, határozott verselési elemül szerepel.

¹⁾ Szilády, Régi Magyar Költők Tára, II. köt. Pótlék.

A mi már az assonanceok minőségét illeti, csaknem felesleges megjegyeznem, hogy azok épen nem tüntetik fel azt a nyelvtani ellenzetet, mely a verselési technika fejlődése folyamán az assonance lényeges szépségévé s kiváló kellékévé lett. Itt az assonanceok legnagyobb részt ugyanazon nyelvtani alakok, ragok és képzők ismétlődése által támadtak, még oly költőknél is, kik más tekintetben elég jó verselőknek bizonyulnak. Találunk ugyan e mellett jó számmal esetet különböző nyelvtani alakok összecsendülésére is, de hogy a kor költőinek ízlése az ellenzetes assonanceok szépségét kiválóbban méltányolta volna, erre nézve nem mutatnak annyi törekvést, hogy ebből azt következtetni mernők. Leginkább jeleskednek még assonance dolgában első sorban Szabács viadala, továbbá a költemény nagy terjedelméhez arányítva a Szent Katalin legendája.

Hogy sorra mutassam be ez oldalról is emlékeink e technikai elemét, a *Pannonia megvételéről* szóló ének alig tüntet fel három ellenzetes assonanceot, de ezek közül is egy nincs egészen híjával közös nyelvtani elemnek, épen csak hogy különböző beszédrészekből áll, miért is inkább csak a véletlennek tulajdonítandók:

«Herczeg jól meggondolj *magad*

Hogy ez feldet hamar *elhagyjad.*» (101—102 v.)

«Nem kell tenni *kegyelmednek*

Azzal az magyarok károsok *nem lesznek.*» (122—123. v.)

«Nyerge leszen halás-*oknak*

Az fékével kaszások *osztognak.*» (126—127. v.)

Egyéb assonanceai a *Pannonia megvételének* egészen merev rag- és képző-, sőt szóismétlésekből alakultak. Így pl. a hatodik és tizedik stróphának minden sorában «*vala*», a hetedik stróphában pedig «*volna*» a négyszer ismétlődő közös assonance. E segédigéneknek ez alakjai, melyek a XVI. század költőinél oly nagy mérvben szerepelnek, középkori költőinknél — jobb ízlés tanúságul — csak nagy ritkán fordulnak elő.

A *Bernát hymnusa* sem igen mutat ellenzetes assonanceokat, a meglevők is nagy részt csak hímrimiek:

«Idvözlégý Jézus örök nagy *jó*

Irgalm tenni szorgalmazó.» (148—149. v.)

«Idvöz légy, idvezítömnek *oldala*

Kiből nagy idvesség *folá.*» (152—153. v.)

«Nem lén sohol oly jó *atyá*
 Ki fiáért magát ilre *ayya.*» (215—216. v.)
 «Mert az leszen szörnyü *idő*
 Igazaknak es félendő.» (295—296. v.)

A *Szabács viadalá*-ban, mint már érintém, a legjelesebb assonanceokat találjuk s számarány szerint is a legtöbbet. Ha valakinél, úgy e mű költőjénél lehetne legtöbb valószínűséggel feltenni azt, hogy az ellentét szépségére tudatosan törekedve alkotá meg assonanceait, mert azok számra és minőségre a kort meghaladott igényeket is kielégítenek. Mint az idézetekből kitűnik, nemcsak elszórva s elszigetelve akadunk ilyenekre, hanem két-három verspárban egymásra következő egyéb technikai jelességek kapcsában ügyes verselőről tanuskodnak. Assonance dolgában magasan felülemelkedik e költemény középkori, sőt a következő időszaki verses emlékeinken is. E korból legközelebb a Katalin-legendá áll hozzá az assonanceok tiszta összehangzásában.

«De az fellyülmondott Pál *Kenézi*
 Ároknak mélységét *igen nézi*,
 Ki Szabács erős voltát *elmellé*,
 Honnég minemő álgyon *kell mellé*.
 Szorgast megyen Nándórfehérvárra
 Holy királ erről bizon hirt *vára.*» (1—6. v.)

«Halált es vallottak hát *némellyek*
 Királi nagy tisztességet *mellett*.
 Elő egy iffiu, Várdai *Simon*
 Kinek anyja énaponkéd *sirhon!*» (29—32. v.)

Egy verspárral lejjebb pedig

«Más cseh vitéz Fraucz, főtisztes *hadnagy*
 Kik bizon kegyes istennél *radnak*
 Ebbe sonha senkinek nincs *kétség*,
 Vagy tisztül ott helen őkök *érsék.*» (35—38. v.)

«Kit meg nem mondhat emberi *állat*
 Mely nagy harezolás volt Szabács *alatt.*» (47—48. v.)

«Legottan túlbőlől török *népek*
 Nagy viadalt velek *törletének.*» (61—62. v.)

«Szabác-hoz nem messze egy kis *halmon*
 Megsereglék, hogy beszédek *halljon*,

Szabácsba nagy felszóval *kiáltnak*.

Arról bölesesége lón *királnak*.» (75—78. v.)

« — Ment arról imár török nép *beszél* —

Lőtt nekik minden vezet nagy *reszél*. (107—108. v.)

«Azért igen iffiu török *Hanza*

— Gondolván, hogy volt Magyar — ott *haza*

Erős Szabácsból törökök *közöl*

Nagy sietségvel kiszökni *készöl*. (95—96. v.)

«Jelesről kediglen mindazoknak

Kik kegyes kegyelmnek esni *szoknak*» (129—130. v.)

Megjegyzendő még a Szabács viadala assonanceainak méltatására, hogy azok többnyire nőrímek és hogy a háromtagúak is gyakoriak köztök; továbbá, hogy a nem ellenzetesek is nem csupán a ragok és képzők azonossága vagy rokonsága által, hanem a szótöben is összecsendülnek (hajókat — valókat, rekesztvén — gerjesztvén, kemenség — kevélség, ezer lóval — lovaglóval, eszkebe — ezekbe, birhatják, — irhattják, bennhadnák — megadnák, tolmácsolja — másolja, meg leve -- kegyelmet teve, eredvén — terjedvén stb.).

A négy sornyi *Ének a szent jobbkézhez* két első sora egy him assonanceban csendül össze:

«Ó dücsőséges szent jobb *kéz*

Mellyet magyar óhajtva *néz*.»

Both siralmának is csak az utolsó két sorában van egy lejtő (trochæusi) assonancea:

«Kiből vala királnak igen nagy *bánatja*

Mert szemével az kevetet tebbé sem *látja*.»

Mátyás emlékdalában mindössze csak két helyen van ellenzetes assonance, de ezek elég jó nőrímek:

«Néhai való jó Mátyás *királ!*

Sok országokat te *bírál*.»

«Akkoron te lélt oly igen *drága*

Téged kíványa cseli *Prága*

Meghervadozott szép zeld *ága*

Nem kellemetes neki *virága*.»

A *Katalin-legendá*-ban számarány szerint ugyan nincs valami sok ellenzetes assonance, de egy ily hosszú költeménynyel szem-

ben nem is támaszthatók e tekintetben akkora igények, mint egy rövidebb éneknél. Azért különösebb méltánylást érdemel az a 60—70 assonancea, melyben a nyelvtani ellenzetet megtaláljuk, annyival inkább, mert ezek néhány hímrim kivételével többnyire hangzatos lejtő nőassonanceok. Merjegyzendő továbbá, hogy a legenda egyéb assonanceai sem támadnak merő ragisméltlések folytán; ellenben jó hangzásuk és aránylag nagy változatosságuk annyival inkább érdemel elismerést, mert ilyen 4073 versre terjedő költemény megírása a nyelvtani alakok fejletlensége mellett jókora gyakorlottságot feltetelez. Tekintve az assonálás kivitelét s a két nembeli assonanceok minőségét, a legenda e verselési elemével csaknem azon niveaura emelkedik, melyen a Szabács viadala assonálását találtuk. Mutatványúl ime ellenzetes assonanceaiból a legjelesebbek:

«Ez mesternek én *megírnám*
Én születésemet *nyilván.*»

«Avagy istenink *akarattya*
Ez magzatnak nem *adatta?*»

«Hogy szörzete egy *levelet*
Nagy kencset az levél *mellett.*»

«Azért téged azon *kérünk*
Akarj ilyet tenned *értünk.*»

«Mert ez ő maga *talántál*
Kinek még te nem *szolgáltál.*»

«Hogy ez képnék csoda *volta*
Az mester vétkétől *volna.*»

«Talántál kenyerül *rajtad*
És lészen mint *akartad.*»

«De mert hasonlat nem *esett*
Krisztus között és ördeg *kezett.*»

«Előálomkor *fölkele*
Mert akkor igaz lőn *helye.*»

«Mert csak ez az bizony *isten*
Kinél senki egyéb *nincsen.*»

(Gyakrabban is előforduló a-sonance)

«Mert Vegecius es ugymond
Bizony nincs abban hamis *gond.*»

«Ezt hogy látá Katerina
Hogy szerencse vele *cina.*»

«Mindenek vadnak miértünk
Kit bölcs mestertül es *értünk.*»

«Semmi nincs oly erős *állat*
Ki kegyelmessé nem *cálhat.*»

«Kiben oly nagy jót tón *nekünk*
Kit soha meg nem fizethetünk.»

«És ez egy gonosz ember *miatt*
Ördeg gyűjtet vala nagy sok *fiat.*»

«Mert az isten oly nagy *állat*
Hogy mind föld és meny hozjá *hallgat.*»

«Ennek enged mind tél s mind *nyár*
És ő neki ég forgása utában *jár.*»

«De ha hozjája szó nem *elég*
Ottan kénök engeszteljék!»

«Ez nem isten szegény *állat*
Ő magának sem használhat.»

«És megjelentse hogy miért *járt*
És hogy abban nem vallott *kárt.*»

«Ezt hallván az egyik doktor
Kit ékesít vala vén *kor.*»

«Kit egy falka bulgatag *nép*
Kiknek eszegeben nincsen *ép.*»

«Leány, hiszem azt *gondolod*
Hogy bolonddal *vagyon dolgozod.*»

«Most az uraság és az *szolgálat*
Csak két ellenkődő *állat*
Kiknek az tulajdonságok
Hogy nincsen együtt lakások.»

«Hogy ez nyilván lehetetlen
Hogy Mária szíz lett *legyen.*»

«Méltó vala hogy ez *halál*
Kire te es keteles *ralál.*»

«Nagy kár nekünk és nagy *szégyen*
Hogy egy genyett ilyen *tégyen.*»

«Oh énnekem nyavalyásnak
Nagy nyavalyák én rám *másznak*
Kiknél ez im mentül *nagyobb*
Hogy feleségem *elhagyott.*»

«Légy bátor királné *asszony*
És ne félj semmit *azon.*»

«Óh lám vagyok *dicsételen*
Mit tegyök mind ezek *ellen.*» stb. stb.

A bemutatottakon kívül még a *Krisztus hét igéjében* (marada — Béda, nevetőknek — töttek), a *Qui habitat in adiutorio* című zoltárátdolgozásban (romlásokra — ostora), a *Versbe szedett naptárban* (Dorottyánál — várnál, idvezletet — vetett, adám — Illodám, látván — Iván, ása — társa, Márton — fon, adós — Miklós) fordulnak elő ellenzetes assonanceok, utóbbiban még a legnagyobb számmal. Más, különben elég jó technikájú költői maradványaink assonance dolgában nagyobbára merev ragismétlésekkel élnek, s még így is gyakori eset, hogy egy-egy soruk rím nélkül maradt. *Apáti jeddő éneke* ugyan valamint általában technikájánál fogva legjelesebb emlékeink között is díszes helyet foglal el, ugy már számos assonanceival is feltűnően hangzatos; mind azon által azon körülménynél fogva, hogy négyes assonanceiban az ellenzet szépsége nem érvényesül, abba a nagy hangzatosságba bizony elég egyhangúság is vegyül, a minék kedvezőtlen hatását csakis a műnek egyéb, legkivált tartalmi jelességei képesek ellensúlyozni és némiképen csökkenteni. Egyetlen eltérő eset:

«Fejér szép ezüstő, ékes tii szablyátok
Vele pogán népet — kérlek — ne *vágjátok,*»

de még ezen assonance is csak annyiban ellenzetes, hogy a két utolsó szó különböző beszédrészt képez, különben ragjok egy és ugyanaz. (Többes számbeli második személyrag.)

(Vége következik.)

KRAJCSOVICS SOMA.

T Á R H Á Z I

Víg szabású játék öt szakaszban. Irta Dugonics András, 1770.

(Az 1789-iki szövege új átdolgozás.)

Veleje ezen játéknak. Tárházi, egy öreg és gazdag kalmár, se felesége, se gyermeke, se rokona nem lévén, azon gondolkodott, kit fogadjon fiának. Észre vevék e dolgot hárman, úgymint Ágyúsi kapitány, Deáki Artium Liberalium Magister és Polgári, egy városi lakos. Kiki azon dolgozott, hogy' férhessenek elsőben Tárházinak kegyelméhez, azután pedig jószágához. Ágyúsi vitézségével bátorkodott, Deáki tudományával, Polgári e kettőnek vesztével. Sehonnainak furcsa esze Polgárit tette szerencsésé.

A jádzó személyek.

- Tárházi.** Állapotja : gazdag kalmár; öreg.
Ruhája : háló ruhája testén, háló sipkája fején.
Erkölcse : jó ember és szelid.
- Gondosi.** Állapotja : Tárházinak mindenese.
Ruhája : városi.
Erkölcse : ajándékokon kapó.
- Ágyúsi.** Állapotja : főkapitány.
Ruhája : katonás.
Erkölcse : ostoba, kérkedékeny.
- Deáki.** Állapotja : Artium Liberalium Magister.
Ruhája : fekete német ruha.
Erkölcse : magát nagyra tartó, tudományában kevély.
- Polgári.** Állapotja : városi lakos.
Ruhája : városi.
Erkölcse : csendes, jó viseletű.
- Sehonnai.** Állapotja : mindennél minden, otthon semmi.
Ruhája : rongyos deák-forma.
Erkölcse : ravasz.
- Trummel.** Állapotja : német csapláros.
Ruhája : német ; fehér köténye, zöld sapkája.
Erkölcse : meglehetősen ; tőri a magyar szót.
- Versei.** Állapotja : versfaragó, poéta.
Ruhája : rongyoskás.
Erkölcse : kívül mit kap, azt imádja.
- Pisztoli.** Állapotja : Ágyúsinak fő inasa.
Ruhája : német szolgáló-ruha.
Erkölcse : csendes magaviseletű.
- Peti.** Állapotja : Ágyúsinak másik inasa.
Ruhája : dolmányba és övbe.
Erkölcse : csintalan és hamis.
- Téntai.** Állapotja : Deákinak inasa.
Ruhája : német szolgáló-ruha.
Erkölcse : türelem.

ELSŐ SZAKASZ

Első rész. — Polgári. Sehonnai

Polgári. Nem mondám én azt Kennek, Sehonnai uram, hogy szerencsétlen órában jöttem e világ hátára.

Sehonnai. Mondá Ked elégszer, de csak hűtötte a száját minden haszon nélkül. Miért lenne Ked szerencsétlen ?

Polgári. Mert soha meg nem érem hogy Tárházi uram fiának fogadjon.

Sehonnai. Ezen, uram, bár ne törnéd a fejed. Mintha zsebedbe volna minden jószága.

Polgári. Ohó, Sehonnai! Hárman vagyunk ám kik a koncra pillantunk. Ágyúsi kapitány ugyan víja ám a várat. Pattogtatja hízelkedő fegyverét, szórja-szalasztja ellenségeit. Hát még ama tudós Deáki! Ez ám a hadd-el-hadd. Tele van Ciceróval a nagy harcsa-szája. Hányjavi Lucanust. Fele magyar, fele deák egymást kergető szava. Én nékem se porom se téntám.

Sehonnai. Én istenem, én istenem! be nincs Kennek jó dolga. Hiszen Ágyúsi csak a levegőt ropogtatja, ha elsülhet ágyúja. Ama Deáki. hiszen az tollal hadakozik; esze híre nélkül pörög a nyelve.

Polgári. Ugyan csak ez az oka szomorúságomnak. Azoknak se kezek se eszek után semmit se lát a világ. Csupa kosz-emberek. Nem érnek egy moly-ette kucsmát, egy lukas mogyorót, mégis övék a világ. Én testestől-lelkestől éjjel-nappal dolgozok, fáradok, munkálkodom, mégse mehetek semmire.

Sehonnai. Hallja Kend, Polgári uram, két annyit fél a ki elhettetlen ákom-bákomtól fél. Soha esze ágába se volt Tárházinak hogy ama két vakarcsok közül fiat válaszson magának. Méltán haraghatik mind a kettőre. Ágyúsinak ette haszna, alutta bére. Ha Tárházihoz fér, csupán magát dicséri. Teli torokkal számlálja ütközeteit: hogy' nyelte a port, hogy' koncolta le, hogy' sózta be a törököt, hányat nyelt el egyszerre. Az illetén tormaférgeknek hángolódásaikat nem örömet látják a vének; örömebb hallják ők magok dicséreteiket.

Polgári. Ezt ugyan helyesen ejtéd, Sehonnai.

Sehonnai. Azután mit is mondjak ama Deákiról? Mért szeretné ezt Tárházi? Talán azon oskola-szagért? mely dohos szájából ereszkedik s úgy elundokítja szobáját mintha bűdös gerények teleltek volna benne. Azért szeresse-é? hogy még a piacon is görögül beszél a tátott szájú kofákkal. No ugyan megtalálta Kend szarva között a tögyit.

Polgári. Ó, lelkem Sehonnaim, nem tudja még kend micsoda természetűek a hattyú-apatól származott vén záp tojások. Minden apró-

lékos A-B-ab-ra felmeresztik szemek héjjokat ; ízibe hisznek mindennek ; hamar elámíttatnak.

Sehonnai. Ha úgy van a dolog, mit szemetez Kend a dombon ? Mért nem lát Kend a dolgához ?

Polgári. De mitévő legyek ? édes Sehonnaim.

Sehonnai. Addig üsse Kend a vasat, míg meleg. Hűtse ki Kend Ágyúsinak tüzes ágyúját. Rúgja fel Kend Deákinak téntáját.

Polgári. Bezzeg, sajt nem túró. Ez ám a bekkenő !

Sehonnai. Várjon Kend, Polgári uram. Most jutott valami eszemben. Semmit se tartson Kend tőlök. Ha reám bizza Kend, emberre bizza a dolgot. Én magamra vállalom mind a kettőnek megtántorítását. Addig tekerem-facsarom a vesszőt míg gúzst csinálók belőle. Könnyű pedig őket megejtenem. Mind Ágyúsi mind Deáki azt véli hogy én maghitt barátjok vagyok. A' bizony, majd megmondom mi. Én körülöttök, természetesen és szokásom szerint, ravaszkodni fogok. Kend is addig magát el ne hagyja.

Polgári. Igenis, azon leszek, édes Sehonnaim. De vajjon ki lehet az ? ki amott . . . .

Sehonnai. Lassan, lassan. A' bizony Ágyúsinak szolgálja a Peti. Nem rég fogadta inasának. Most valahová küldi. Nosza, rajta ! Sehonnai. markodban a szerencse. De meg kell eleve tudnom mit akar. Én ide eldugodszom. Kend pedig menjen el.

Polgári. Jó szerencsét, Sehonnai. *(elmegyen.)*

Második rész. — Peti. Sehonnai

Peti. Ugyancsak pénzes embereknek kelletik lenni azoknak a poétáknak. Egy-két versékért jól megfizettetik, a mint látom, magokat. Mégse tom mért rongyosak. Talán ugyan sokat öntenek a garatra. Mert azt is hallám hogy ki mennél többet iszik annál jobb poéta. A borszesz felgyulasztja kutya eszeket, csak úgy ugatnak osztán verseket.

Sehonnai. Mi közöd néked a füstös poétákkal ? Peti pajtás.

Peti. Ohó, te is itt vagy ? Sehonnai. Azt gondolám hogy eddig a cserfák teteiken is hurczolnak az égiptomi angyalok.

Sehonnai. Köss csomót a nyelveden, Peti. Legalább ne oly hangosan zörögj.

Peti. Megbocsáss, édes Sehonnaim. Azt gondolám, hogy egy poétával van közöm.

Sehonnai. Mire hajhászod azon poétát ?

Peti. Halljad csak, Sehonnai, — de köztünk maradjon a szó. Az én uram, Ágyúsi kapitány, valami verseket akar faragtatni vele, Tárházi számára. Ma neve napja ama dús kalmárnak. Az üdvözlő verseket igen szereti, főképen ha dicséretiből állanak. Az én uram olyan poéta

mint én. Most tehát én nékem vagy találnom kell egy poétát vagy terem-
tenem. Húsz egész márvást adott uram azon versekért, pedig olyanokat
mint a tajték.

Sehonnai. A' már más. Ugyan csodálom vala mi szükséged lenne
egy kocsi-por-emberre, egy bibasz poétára.

Peti. Tudod-e? ki vette reá uramat. Gondosi, Tárházinak min-
denese. Ez úgy szereti a kapitányt hogy majd belebúj. Erővel bé akarja
tolni Tárházinak kincstartójába. A verseket legjobb csúsztatónak lenni
gondolta. — De mit ácsorgok én itten? Nékem poétára, nem te reád va-
gyon szükségem. Mert te is, a mint látom, úgy tudsz a versfaragáshoz
mint Rőt szamara a dudáláshoz.

Sehonnai. Hallhadsza, Peti! Tudod-e mely szemeten lehet felka-
parni ama pozdorját?

Peti. Tudja a manó. Ha semmi szükségem reá, annyian vannak
mint a kurta kutyák. Ha pedig keresem, ritkébbak a szűnyoghálónál.
Lám, lám! amott látok egyet. Úr isten! poeta-e avagy próféta? Ha nem
más is, bizonyosan garabonczás deák. Meglátom mit tud.

Sehonnai. Peti, én addig elvakarodom. (*elmeqy.*)

Peti. Mind szárazon, a víziz.

Harmadik rész. — Peti. Téntai

Peti (*Sehonnai után kiáltván*). Avagy, pajtás! ide még egy szóra.

Téntai. Ki kurjongat utánam?

Peti. Én ugyan nem.

Téntai. Kire kiáltottál tehát ez emint?

Peti. Majd bizon néked adom rovásra gondolataimat. Nem arra
kancza a búzába.

Téntai. Ugyancsak patvar-ember vagy, akárki légy. Előbb meg-
szólítál, most pedig haragszol.

Peti. Ha igazat kell mondani, csak látni akartalak, nem pedig
megszólítani. Mert láttalak már egyszer; de akkor is olyannak tetszet-
tél mintha búcsút vettél volna eszedtől.

Téntai (*alattomban*). Ezen ember bizonyosan adósa Balázsnak.
Talán bolond gombát evett. (*nyilván.*) Hallod-e, te hideg lakatos! láttál
tehát valahol egemet?

Peti. Igenis; az elmúlt tavaszkor, midőn az olaszok erre egy
medvét tánczoltattak. Te annak a hátán ültél, meglánczolva, veres
zubyba. De akkor kisebb voltál, szőrös és négy lábú.

Téntai. Ejnye! kutya-parancsolta gaz embere. Tehát én majom
volnék! Hogy' nincs egy mennykő zsebembe!

Peti. Megbocsáss, pajtás. Sok ily bolondságos beszédekkel tarto-
gatom én az én uramat. Ezek már nékem szavam járatjai.

Téntai. Ki tehát az urad ? hadd halljam.

Peti. Az én uram tekintetes úr *de eadem*.

Téntai. Tökmag ! Már tudom tehát kicsoda ? !

Peti. Tekintetes vitéz kapitány úr Ágyúsi *de eadem*.

Téntai. Ohó, pajtás ! Ismerem én azon szalma-pörnyét ; hiszen a' sült bolond.

Peti. A puskaport ugyan nem ő találta fel, sem a világnak negyedik részét, de még sem oly esze-fürt a mint gondolod. — Hát te kit szolgálsz ?

Téntai. Kit-é ? Bezzeg, ha tudnád, mindjárt lekpnád a süveget. Az én uram híres-neves Deákus úr, Artium Liberalium Magister et pro suprema laurea candidatus.

Peti. Ohó, pajtás ! Ismerem én azon széna-szenet ; hiszen a' futó bolond.

Téntai. Az amalgamát ugyan nem ő lelta fel, sem a salétromtalan puskaport, de mégis tanult okos ember.

Peti. Tud-e minden könyvből olvasni ?

Téntai. Ángyod térdje ! Hogyne tudna egy tanult ember ? !

Peti. Meglehet hogy ő kelme tanult ember, de azért bolond is lehet ; mert azt mondják hogy vannak tanult bolondok is.

Téntai. Látom mégis hogy odahaza felejtetted eszedet.

Peti. Pajtás uram, mivel tehát mi mind a ketten egy szabású bolond embereknek inasai vagyunk, szükség hogy mi is ketten egy gyékényen áruljuk a mi kevesünk van. Mivel tehát te deákosabb vagy nálamnál, mondd meg, kérlek, mit tesz az a szó : *de eadem*. Mert én úgy hallottam : midőn az én uram közkatona vala, csupán csak Ágyúsinak hitták még a dobosok is. Hogy osztán a kapitányságra felmerekedett, Ágyúsi *de eademnek* híják még a tisztek is. Mért nem híják a te uradat is *de eadem* úrnak ?

Téntai. Ohó, pajtás ! A tanult embereknek mindenben más szokások vagyon. Midőn mi egy darab ideig az iskola mellett járunk, ezen szavat *usz* nevünk után adjuk, és így az én nevemből, kit Téntainak híznak a tanulatlanok, Téntaiusnak mondanak a tanult okosok. Vagy pedig épen deákra fordítjuk nevünket. És így engem *Atramentus* úrnak is mondanak, uramat pedig vagy *Deákusnak* vagy *Litteratusnak*.

Peti. Édes *Hátramentus* uram én ebből semmit sem értek.

Téntai. Csoda is volna ha te azt értenéd melynek okát az egész világ se tudja. Nem kell minden dolognak okát feszegetni. Lám, mért híják a te uradat is vitéz kapitánynak ? mivel jól tudják nyúl szívét ; de szíve sincs néki, hanem csak zúzza. Sarkkal fenyegeti az ellenséget. Mért írják ama levélre *Monzsúr Monzsúr* ? mely Soroksárról a duna-

keszi kántornak küldetik. Mért mondják az olyant nemzetesnek ? kinek apja a rámán repesztgette a kutyabőrt.

Peti. Bizonyomra mondom, jól beszélsz.

Téntai. Ha úgy megszeretted ezt a szót *de eadem*, magadat is úgy híhatod ha akarod. Mi a neved ?

Peti. Engem Petinek hívnak.

Téntai. Úgy ám ; de vezetéknevednek is kelletik lenni.

Peti. Soha sincs nékem más, csak Peti. Az apámat is csak Petinek hitták, a nagyapámat is.

Téntai. Ó, be bolondságot beszélsz. Mondd meg tehát hol született e világra.

Peti. Europiába.

Téntai. Hiszen bizony jól tudom hogy nem Poloniába ; másként azt se tudod te hol van az a Polonia.

Peti. Annak a Poloniának tán Olaszországba kelletik lenni. Mert mikor nálunk rozolist isznak a tisztek, sokszor hallom az uramtól : rosolio di Polonia.

Téntai. Hadd el az ilyen bolondságokat. Mondd meg inkább, Europiának minő városába lettél e világra.

Peti. Azt hallám hogy Czinkotán.

Téntai. Minő utczába ?

Peti. A Gatyaszalasztó utczába.

Téntai. Tehát így irhatod nevedet : Gatyaszalasztó Peti *de eadem*.

Peti. De ihol e'! majd elkészödöm. Kutya fa szekere ! majd attáz az uram, hogy eddig is verseket nem csináltattam. Nem tudnál itt egy poétát ?

Téntai. Tudok egyet, pedig jót.

Peti. Mi a neve ?

Téntai. Soha se hallottam máskép, hanem poéta.

Peti. Hiszen minden poétának kereszténynek kell lenni. A keresztségben csak kapott valami nevet.

Téntai. Csak kitetszik hogy nem szolgálsz deákos embernél ; semmit se tudsz a világ dolgába. Sőt mikor poéták lesznek, akkor visszakereszteltetnek. Így Czezingét János Pannoniusnak hitták azután.

Peti. Hogy-hogy keressem ki tehát a varjúk-elelelet ?

Téntai. Csak így nyomozd : hol van az a kutyaszorító poéta. Mert abban az utczában lakik. Ujjal mutatják meg a lukát.

Peti. No jól van, pajtás. Isten hozzád. Én egy keveset beköszönök ide a német fogadóshoz. Egy-két itczével megöblítem számat, osztán ama kutyaszorító poétához megyek. (*elmegyen.*)

Téntai. Sokat ne hörpents, Peti. (*elmegyen.*)

Negyedik rész. — Polgári. Sehonnai

Sehonnai. Épen úgy van biz az a mint mondtam. Ezen a helyen beszéltem a szolgáljával Petivel. Ezt Ágyúsi egy poétához küldötte, hogy Tárházinak neve napjára verseket csináltasson. Bezzeg, Polgári uram, megette Kéd a szurkot ha készen lesznek a versek.

Polgári. Egy lábíg oda vagyok ha csak nem segítesz, Sehonnai. Úgy reszketek ijettebbe mint a kocsonya.

Sehonnai (*alattomban*). Szöpög valaki. De útra kell igazítanom. (*nyilván.*) Egy csöppet se féljen Kéd, Polgári uram; kifogtam immár Ágyúsin.

Polgári. Vajon miként?

Sehonnai. Oly poétához igazítom Petit ki néki ocsmány, rút és gyalázatos fűzfa-verseket kohol, melyeket ha elolvas Tárházi, leköpi.

Polgári. Úgy de azt gondolod-e Ágyúsi felől? hogy ő, minek előtte Tárházihoz küldi, maga el ne olvassa ama bolond verseket.

Sehonnai. Tudni is kellene ám azt! Mert deák nyelven farag-tatom.

Polgári. Hát ha mással elolvastatja? Bezzeg, kirágtuk akkor az iszákot.

Sehonnai. Dehogyan olvastatja! Ő oly kérkedékeuy ember hogy mindennel el akarja hitetni jó deákságát. Nem engedheti tehát kevély-sége hogy a verseket megfejtse magának; sőt azt fogja hazunni hogy önön maga csinálta.

Polgári. Legyen Kéd maga azon poéta, édes Sehonnai uram. Félek, netalán tán, ha másra bízzuk, beletörjön bicskánk.

Sehonnai. Sőt amott látom Deáki uramat, Téntai szolgáljával, jönni. Kéd, Polgári uram, távozzon el. Én itt megvonyom magamat.

Ötödik rész. — Deáki. Téntai

Deáki. Soha én téged otthon nem kaphatlak. Nincs talán más dolgod? hanem hogy az utczákon ácsorogj. Nem tudod? mit mondanak a bölcsék: otium est pulvinar diaboli. — Midőn néked semmi dolgod, én annyiban töröm fejemet hogy szinte megbolondulok. A hasznos dolgokat is félbe kellek hagynom. Minap egy könyvet kezdettem: Historia barbarum apud Veteres et Modernos ad nostra imberbia tempora. Innhol, ezt se hozhattam végre. Ime, mire nem viszi az embert Tárházi kincsének kívánsága. De két nagy ellenségem vagy: Ágyúsi és Polgári. Nincs mit tennem hanem az erdőbe rejteznem, ott szívem bajait a fáknak, a kőszikláknak kijelentem és őket szánakozásra hoznom, et cantare simul et delectare paratus.

Téntai. Tehát a fák is szánakodnak az emberen?

Deáki. O, tu vervecum in patria crassoque sub aëre nate! Nem tudod a retorikának figuráit, a metaphorát? midőn tulajdon helyiről elvétetik valami és nem tulajdonná tétetik.

Téntai. Azaz: elcsenni valamit avagy ellopni.

Deáki (*haragudva*). Más a deák lopás, más pedig a paraszt.

Téntai. Tudom, tudom. A deákok deákosan lopnak, a parasztok parasztosan. De mégis csak lopás az mind a kettő.

Deáki. Hagyj fel ezzel, ha nem érted. Haza lódúlj: otthon légy. Mindjárt magam is ott termek.

Téntai. Elvárom az urat. (*elmegyén.*)

Hatodik rész. — Sehonnai. Deáki

Sehonnai. Bocskor-köteles szolgája az úrnak Deáki uramnak. Igen örvendek hogy itt találtam az urat. Hány zsákkal telik Tárházinál a kegyelem?

Deáki. Ha igazat akarok mondani, egy tarisznyával se telik. Mei rivales tehetősebbek nálamnál. Kifog rajtam Ágyúsi.

Sehonnai. Mit? Ágyúsi? Az a szélütötte eszű? ama karika-lábú, lőcs-kezű, hal-vérű? Soha nem hallottam ilyet. Hiszen ama tökfejű azt se tudja hamarjában megmondani hány ujjai vannak öszveséggel egy pár embernek.

Deáki. Ó, lelkem Sehonnaim, nem igen nézik e mostani világban, tudós-e valaki avagy a számárnál tudatlanabb, hanem, ha mind erre, mind amarra. . . . a többit értse Kend reá. Sapienti pauca.

Sehonnai. Valóban, tőlem is tapasztalt dolgot beszél az úr. Mindazáltal, úgy vélekedem hogy egy egészséges eszű ember könnyen kifoghat egy csömörlött eszűn. És ha szavamra hajlik Deáki uram, tudok egy módot melylyel Ágyúsinak kecske-lába alól elránthatjuk a gyékényt.

Deáki. Ugyan mi módra találhattál? édes Sehonnaim. Nagy fába vágta a fejszét; vigyázz magadra, netalán tán fejedre essen minden terhével.

Sehonnai. Nem úgy, Deáki uram. Én ugyan, mint Borbély Ferencz, meg nem ijedek irhás nadrágomnak zörgésétől. Hallja csak az úr. Ágyúsi szolgájától a Petitől csak ez elébb hallám, hogy valami verseket akar csináltatni Tárházinak neve napjára, és azokkal a vénnek maga kedveskedni.

Deáki. Nihil ad rhombum. Surdo fabulam narras.

Sehonnai. Tudja pedig Deáki uram hogy Ágyúsi tök-ember és oly tudatlan mint lova. Semmit se tud a prosához, kevesebbet a ligatához. Ugyanazért hajhásztatja a poétákat, pénzt ígér a versekért.

Deáki. Nondum, me dius fidius, intellego. Vajon mi sül ki belőle?

Sehonnai. Bárcsak én most egy poétába botlanék, kivel tüstént valami bolond verseket faragtatnék, melyeket ha Tárházinak kezeibe adand, fejéhez verje Ágyúsinak. Deákul koholtatnám pedig a verseket, hogy Ágyúsi ne értené.

Deáki. Io triumphá! Megboldogítottál, Sehonnai. De vajon hol pokolba akadhatunk ilyen poétára?

Sehonnai. Én ugyan tudom módját a bolond verseknek, de engemet ama Peti szolga tetőtől talpig ismér. Nem bízza reám. Hátha Deáki uram maga javáért magára vállalná e csekélységet. Mindjárt itt teremhet Peti; ide a korcsmába ment borozni. Rajta! Deáki uram.

Deáki. Csak inkább szeretném ha másra bízna a dolgot, mert én megesküdtem hogy egy szót se irok melyet Ciceróban nem olvasok. Hanem ime jön Versei uram, kimondhatatlan magnarum inventionum ember. E' nékem jóakaróm. Ha keresve kerestük volna a poétát, ennél jobbra nem akadhattunk volna. Me Hercle! dignum patella operculum.

Hetedik rész. — Deáki. Sehonnai. Versei

Deáki. Salvom te advenire gaudemus. Hozott isten, Versei.

Versei. Szeretem hogy jelenlétem ily kedves az úr előtt.

Deáki. Ipsa opportunitas non mihi opportuna adeo mint mostan az úr. Ime, tüstént kijön innen egy szolga a ki verseket akar csináltatni pénzért. Per meam et tuam fidem arra kérlek, barátom, tedd magad poétának. Fúrj-faragj egy néhány ostoba verseket melyek nyakát törjék Ágyúsinak ha Tárházi olvassa.

Versei. Factum puta. No most tehát, valamennyi istenek, istenek és másak vannak, ide szállítom Olympusról és Parnassusról. Az urak menjenek el, mert itt helyek nem lészen; megfúlnak a nagy szorongatásokban.

Deáki. És ime, ahol jó Peti szolga. Fogj a dologhoz, Versei. Mi megyünk. *(elmegyjen Sehonnaival.)*

Nyolczadik rész. — Peti. Versei

Peti. Soha ily pórul nem jártam mint most. Két krajczárt mintha a Dunába vetettem volna. Bémegek a korcsmába s kérek magamnak egy fertály égett bort; azt mondják nincs. Hanem lenne, bezzeg, sörük. Nem drága, csak két krajczár itczéje. Mivel még soha sört nem ittam, csak próba szerént hozatok egy itczét. Iszok belőle egy húzomra. Soha ily fertelmes italt a világ hátán. Hiszen fele is víz az átkozottnak. Közel egy fertályig nyomorogtam vele. Meg nem ittam, ott hattam a németnek. Igya meg kétszer egy helybe. Ni, hogy' felpuffasztotta a hasamat. Talán a balhát is el lehetne pattantani rajta.

Versei. Eleibe kell mennem. *(jár fel s alá.)*

Peti. Mi tatárnak kell ennek lenni? Ez bizonyára vagy poéta vagy bolond. Hallja Ked, ki tehene alatt szopott Ked.

Versei (*pofon rágrán Petit*). Imhol e'! Ez is a tiéd.

Peti. Ejnye, kutyá-parancsolta gazembere, ugyan megadta a nyaklevet. Hallod-e! te garabonczás deák. Lásd ezen két öklömet; mind-egyike meg van tötve tíz-tíz dögönyözésekkel. Pedig egyszer se vetnek csütörtököt, mindenkor kisülnek. Jöszte hozzám, ha nem hiszed.

Versei. Megbocsáss, édes atyámfia. Csupa akaratom ellen esett a pofonvágás. Ha valaki előmben kerül, midőn a poëticus gondolatokban elmerülök, ő lássa ha valamit nyér. Ebből ismerheti meg ember a poétát.

Peti. Te akár poéta vagy akár mi ördög, de ne bánj így a szégyen legénnyel, mert farodhoz kötöm a sarkad.

Versei. Te valóban semmit se hallottál eddig a poëtica licentiáról.

Peti. Soha nem láttam azt az embert; de ha az is oly goromba mint te, egyétek meg mind a ketten a napon sült málét.

Versei. Tehát azt se hallottad? hogy a poétáknak minden réglákban valami szabadságok vagyion.

Peti. Melyik részében van az a Szentírásnak?

Versei. Abban mely a poétákról szól.

Peti (*alattomban*). Jobb nékem ennél a poétánál maradnom; mert talán ama kutyaszorító poéta két pofoncsapást ad, mivel ötet mondják legjobbnak. (*nyilván.*) Édes uram, poéta uram, én szép verseket akar-nék hamarjában faragtatni. Volna-e most Kennek jó kedve hozzá?

Versei. Hogy mersz arról kételkedni? De mondd meg elől, minőt akarsz: francziát-e, olaszt-e, deákot-e, lengyelt-e? Anglia, tatár, török, spanyol — mindegy én nékem.

Peti. Soha ily barom-eszű nagy embert! Akaszszanak fel ha ama kutyaszorító ennél tanultabb. — Uram, poéta uram, csak deák verseket kalapáljon Kend.

Versei. Hát azok micsodások legyenek? Hexameter, pentameter, scazon, aselepiadeus, iambicus purus vel impurus, sapphicus, dimetrus, iambicus acatalecticus, phaleucius, glyconius, adonius?

Peti. Soha se hittem volna hogy ily jóra akadjak. Édes poéta uram, megbocsásson Kend (*leveszi a süvegét*) hogy eddig le nem tévém süvegem. Mind eddig nem hihettem hogy a poéták között úgy kitessen Kegyelmed mint számár a juhok között. Én a verseknek neméhez úgy értek mint tyúk az ábéczéhez. Kend legjobban fogja tudni minőnek kelletik annak lenni mely Tárházi uramnak neve napjára legalkalmatosb.

Versei. Effélékből is menőt kívánsz? Üdvezlőt, haragost, jelen-tőt, szánakodót, kinevetőt vagy más effélet?

Peti. Ime, hogy' töri ki magát a nagy okosság! Édes poéta uram, Ked legjobban tudja azt is minőnek kelletik lenni, hogy Ágyúsi uramat megszeresse Tárházi.

Versei. Már értem a dolgot. Hosszat akarsz-e avagy kurtát?

Peti. Azt is az úrnak mély okosságára bízom.

Versei. Jól vagyon. Ne búsulj, lesz oly versed melyet nem olvasott Virgilius, Ovidius, Catullus, Tibullus, Propertius. Elviheted a török császárhoz, hercezekhez, grófokhoz, bárókhoz, nemesekhez, nemtelekhez, — Konstanczinápolyba, Berlinbe, Párisba, Budára, Czinkotára, ma, holnap, holnapután, egy hét múlva, — akárkinek, hová és mikor akarod.

Peti. No már ennél nincs jobb, széles e világon.

Versei. De egyre kérlek, barátom; meg ne mutasd a verseket más poétának. Mert azok irigyek mint a kutyák, morgolódók mint a macskák. Nagyon irigylik a vena poeticámat.

Peti. Dehogyan mutatom valakinek!

Versei. Jól vagyon tehát. Immár hozzá foghatok. (*kiveszi író tábláját és ott lévő papirostra írja a verseket.*) Imhol készek a versek.

Peti. Olvasná el Kend, poéta uram, hadd halljam a hangját.

Versei. Azt se bánom. Halljad tehát, de nagy álmétkodással:

Tua pater stulta, tua mater stulta, tua domus stulta.

Peti. Ejnye be kár hogy nyele nincs, mindjárt megfognám a végét. Szopom a szép Á-kat a végén. Ilyeket szeret az én uram. — Már most tehát, édes poéta uram, mi lesz az ára?

Versei. Egy márváson alól senki fiának.

Peti. Micsoda? hiszen egy krajczáron hosszabb kóbászt veszek.

Versei. Látod hogy nincs eszed. A kóbász mennél hosszabb, annál jobb; a vers mennél kurtább, annál furább.

Peti. Elég lesz, uram, egy peták.

Versei. Adj tehát hozzá még egy garast, hogy tíz krajczár legyen. Ezt is az uradnak kedviért. Mert úgy gondolkozz ám hogy a vers mindenkor drágább akármi más írásnál. Mert a versek az isteneknek beszédjek.

Peti. Inkább bizony a kódúsoknak; mert menyui poéta annyi koldús.

Versei. Sőt, barátom, ha igazán akarok szóllani, nincs az uradnak annyi pénze hogy e verseket kifizethetné. Ha barátságosan nem akarnék veletek bánni, a városházához idéznék benneteket. De én a barátságot soha pénzen el nem adom.

Peti. Elhiszem Kennek, poéta uram. Imhol tehát a tízkrajczáros. Éljen kend egészséggel. (*elmegyen.*)

Kilenczedik rész. Versei.

No, katona uram! megtöltém az ágyút. Te lásd hogy' sül ki. Én ugyan nem akarnék mellette lenni midőn eldurran.

MÁSODIK SZAKASZ

Első rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Úgy van biz az, édes Sehonnaim, a mint mondtam. Még az mind semmi ahhoz képest a mit Mehádiába tettem. Nyolcz egész óráig magam állék a sánczon. Kiáltottam az ármadához hogy segítségül legyenek. De csak azt felelék: elég segítség Ágyúsi kapitány uram maga magának.

Sehonnai. Épen így jártam én is egy holdnap előtt. Temesvárnak bástyáján állottam nagy félelemmel. Azonban a törökök körülvették a várat. Kiáltottam a miénkhez hogy segítségemre jöjjenek. Agyon lőtt volna egy török ha szerencsémre fel nem ocsódtam volna álmomból. — De mért beszéllem én álmaimat, mivel azok melyeket kapitány uram emlegetett, valósággal úgy történtek.

Ágyúsi. Én ugyan nem tudom mit mondanak felőlem a többiek, de a' szent igaz hogy akkoron az egész ármádánknak élete én tölem függött. De a' volt ám legnagyobb szerencsémre, Sehonnai, hogy hátul semmi ellenségtől nem féltam. Neki vettem a hátamat egy régi kápolnáuak, a rám rohanó törököket úgy elfúttam egy lélekzettel hogy nyomába se akadtál volna.

Sehonnai. Most jut immár eszembe. Még most is azon helyet holott e dolog történt, Ágyúsi temetőjének híják.

Ágyúsi. Ugyan úgy-e? Lehet is biz azt temetőnek mondani. Mert én torkig raktam meg magamat a holt testekkel köröskörül. De egy aga volt köztök ki nékem legtöbb galibát szerzett. Ez midőn ellenem állott, azt gondolám hogy maga Mars szállott szemközömben. És, bizonyára, nehézke is volt a győzedelem.

Sehonnai. Talán fegyver ellen valója volt annak az agának? avagy talán jól lakott opiummal?

Ágyúsi. Akármie volt az ebadottnak, elég az hozzá hogy ott kellett hagynia redves fogait. A kődöke fölött úgy bevágtam a hasába mint a káposztába. Egyszerre kidült a béle. Török nyelveu háromszor kiáltotta: pardiő, pardiő, pardiő. De nem kellett néki több annál a vágásnál. És íme ez az oka, -- de köztünk maradjon a szó, -- hogy e mái napig nem örömet látnak Szerviában a törökök. — De hol hallottad te ezeket?

Sehonnai. Tegnap a korcsmán valék s láték ottan egy szerviai

embert ki akkor a mehádiai harcyról beszéllett. Oda menék s hallgatók. Esküdött a hitre hogy Ágyúsinak oly híre vagyon a törököknél mint a tatárjárásnak a magyaroknál.

Ágyúsi. Könnyen elhiszem. Mert nemcsak ott mutattam meg vitézségemet hanem Szabácsnál is. Ott, egy óra alatt, száz töröknek jártam végire.

Sehonnai. Ó, édes kapitány uram, még egy czifrát adjunk hozzá. Bizonyosan ezren valának, ha jól eszembe jut.

Ágyúsi. Azt azok lássák kik ott történt dolgaimról könyveket irandanak. Én azoknak számokkal nem igen sokat gondoltam.

Sehonnai. De gondoltam ám én, kapitány uram, mert olvastam minden újságokban. Tele voltak Ágyú névvel.

Ágyúsi. Ott van tehát az én nevem is? Könnyen elhiszem. De hallod-e, Sehonnai, maig se foghatom meg hogy' győzte a kardom azon irtóztató konczolásokat.

Sehonnai. Követem kapitány uramat, nem ismeri jól maga erejét. Mert erre nézve, nem karddal hanem bicsakkal is lenyakazhatott volna annyi törököt. Nem a kardban áll az hanem a karban. Mindjárt mondok egy történetet. Ama világbíró Nagy Sándor egy csapásra vágta körösztült az amerikusokat. Ezt meghallván ama híres Nabukodonozor római császár, kinél ennek előtte Nagy Sándor pattantyús vala, hozzá izent, és kérte tőle azon kardot, csak látásképen. Reá állott Nagy Sándor, és egy arianus tiszt által elküldötte a kardot Nabukodonozor császárhoz Angliába. Próbálta ő is a kardot, de a macskát se hasíthatta körösztült. Erre megharaguván a császár, viszaküldötte a kardot, azt izenvén néki, hogy nem küldötte el légyen az igazi kardot. Csakhamar stafétán visszaíra Nagy Sándor, ily kurtán: A kardomat ugyan elküldöttem, de nem karomat.

Ágyúsi. Isten úgy tartson, szép történet. Vajon hol olvassa Kend ezen historiákat?

Sehonnai. Az Hármas Historiában,

Ágyúsi. Azt gondolám hogy Stilfrid historiájában. Én már ezen könyvet ezerszer is átolvastam, és igazán megvallom, nagy hasznát is vettem a bataliákban, A ki ezen könyvet csinálta, annak valami nagy hadi-vezérnek kellett lenni, vagy valami udvarnál nagyobb miniszternek. Másként hogy' írhatott volna oly mély dolgokról? — De, Sehonnai, hallottad-é hírét? hogy' fizettem ki egy francia tisztet Szabácsnál.

Sehonnai. Meglehet hogy hallottam, de nem jut eszembe. Hogy-hogy vala a dolog?

Ágyúsi. Ládd-e ő kegyelmét! A markotányosnál valánk ebéden, több tisztekkel együtt. Csak felkiálta a ficzkó, és azt kérdé tőlem, ha Ágyúsinak hivatom-é akkor magamat mikor pisztolból lövök.

Sehonnai. Ejnye fitty-firitty! Ugyan felporozá az eszit.

Ágyúsi. De, bezzeg, megadtam ám én is ő kegyelmének. Pedig nem sokat gondolkoztam a feleleten. Azt mondtam néki: Kend bizony formalis bolond.

Sehonnai. Hahahahahaha!

Ágyúsi. No mi lelt? Sehonnai.

Sehonnai. Okosan! szépen! gyönyörűen! Tehát ezen közmondást az úr szerzette? Azt gondolám hogy régi.

Ágyúsi. Hallottad tehát ennek előtte?

Sehonnai. Sokszor. És a legszebbek közül való.

Ágyúsi. A' már biz az enyém.

Sehonnai. Hát a többi tiszték vajon mit csináltak?

Ágyúsi. A hasokat tartották, úgy nevettek.

Sehonnai. Hát vajon ama franczia tiszt?

Ágyúsi. Elhalt mint a leforrázott kutya. Osztán, midőn magához tért, csak azt mondotta, de úgy mintha én meg nem érteném: héjába kezd valaki Ágyúsival, mert ugyan tud ám a vastag kartácsokhoz. — De most a többi példabeszédeimet, híres cselekedeteimet nem emlegetem. Örömet tudnám ha Peti megcsináltatta-e a verseket. Tárházinak akarom küldeni, — de köztünk maradjon a szó.

Sehonnai. A hal se szóvalanabb nálamnál.

Második rész. — Ágyúsi. Peti. Sehonnai

Peti (*szaporán iqyekszik*). Majd el is késődöm.

Ágyúsi. Peti! Peti! Hallod-e, Peti, állj meg. Készen vannak-e a versek?

Peti. Készen.

Ágyúsi. Aha, pernahajder! hányszor rágtam már a füledbe hogy tanulj emberséget. Hát úgy kell mondani: készen? Nem tudsz így felelni: parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára. A másik szolgálmat Pisztolit nem annám száz ilyenért. Tud ám az emberséget, mert régeu szolgál nálam. Te pedig valami kanászuál bujtárkodtál eddig. Tompább vagy a tompa szablyánál. Készen vannak-e már a versek?

Peti. Parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. A versek készen vannak-e? azt kérdem.

Peti. Parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. No már ha neked van eszed, van a Toldi Miklós lovának is. Nem felelsz igyenesen?

Peti. Hát hiszen úgy mint a parancsolatban vagyok: parancsoljon tekintetes úr, talpon állok szolgálatjára.

Ágyúsi. No van-e ennél ostobább a stukknechtek között?! Most

mindjárt csillagot rugatok veled, te rozsdás hüvely, ha kérdésekre egyenesen nem felelsz.

Peti. Istenem! be keserves dolog a nagy uraknál való szolgálat. Soha nem tudjuk kedveket találni. Akár így akár amúgy, csak a sárba maradunk. Utoljára is bikacseg a jutalmunk. Ha oly kedve vagyon kapitány uramnak, imhol a hátam.

Ágyúsi. Megesik rajta a szívem. Édes Petim, ne neheztelj reám. Mondd ki szokásod szerént, készen vannak-é a versek.

Peti. A mint parancsolta a tekintetes úr, talpon állottam szolgálatjára. Igenis, készen vannak.

Ágyúsi. Ni a kutya-tartotta pondrója, hogy' tudja a nótáját ha akarja. No várrá! Elvárlak a fekete lévre. Ide azokat a verseket.

Peti. Imhol vannak, uram.

Ágyúsi. Mennyit adtál érettek?

Peti. Nem sokat, csak tíz forintot.

Ágyúsi. Micsodát? tíz forintot? Azt, az anyád kénját! Ennek kiszúrta valaki a szemit. Sehonnai, mit gondolsz?

Sehonnai. Bizonyára, Peti, nem jól vásárlottál. Az apádnak tékozlónak kellett lenni, mivel te ily adakozó vagy a máséból.

Peti. Mit? talán meg nem érik azt a hitvány pénzt? Jobban kell azt nekünk tudni kik poéták vagyunk.

Sehonnai. Tehát te poéta is vagy? Nem tudtam hogy ily szolgálja legyen kapitány uramnak.

Peti. Uram, a vers mennél hosszabb annál rosszabb, mennél kurtább annál furább. Nemcsak dínom-dánom poéta csinálta ám ezeket, hanem olyan a ki igen közel jár már a bolondokhoz. Mert ez a jele a legjobb poétának.

Sehonnai. Hahaha! hahaha!

Ágyúsi. Mi lelt? Sehonnai. Mit nevensz?

Sehonnai. Kapitány uramnak azon felelete jutott eszembe melylyel a francia tisztet megöklelte volt. Kérem, mondja el még egyszer hogy' torkolta be őtet.

Ágyúsi. Nem héjába nevensz. Így vala: Kend bizonyára formális bolond.

Sehonnai. Hahaha! No meg vala az mind süttve mind pediglen pirítva. Kérem kapitány uramat, hogy jól a fejembe nyomhassam, mondja el még egyszer.

Ágyúsi. Sokért nem annálak, édes Sehonnaim, mivel néked is a' tetszik a mi sok tiszték előtt kedves volt. Így feleltem néki: Kend bizonyára formális bolond.

Sehonnai. Soha oly hamarjába oly szép gondolatot. Ha ez az enyim volna, nem annám egy süveg ördögért.

Ágyúsi. Te, Peti, jók-é ezen versek? mit gondolsz?

Peti. Hogy' patvarba ne volnának?! mivel olyan drágák. A leves is akkor rossz ha ócsó a húsa.

Ágyúsi. Azt ugyan jól mondád, mert a szalmafanak is pörnye a szene. Mindazáltal, Sehonnai, hátha megtudja Tárházi hogy nem én csináltam a verseket, vajon vederből cseberbe nem hágok-e?

Sehonnai. Épen bizony ő kelmére bízták! Mondja, kapitány uram, hogy az obersternál vala ebéden, s reá nem érhetett a verscsináláshoz.

Ágyúsi. De vajon elhiszi-e Tárházi?

Sehonnai. Hogy a tatárba ne hinné! Ő neki is úgy kell gondolkozni kapitány uram felől valamint sok százan gondolkoznak, hogy egy óra alatt ezer ilyeket tudna csinálni. Ha kapitány uram a francia tisztnek oly szépen tudott hamarjában felelni, fel tudja Tárházinak is adni a borsos levet. De én azt a feleletet ismét elfelejtettem.

Ágyúsi. Igy vala: Ked bizonyára formalis bolond.

Sehonnai. Mennél tovább hallok annál jobban tetszik. Ha a francia tiszt még egyszer hallaná, megdöglene bele.

Ágyúsi. De mit gondolsz, Sehonnai, tudnék-e én verseket költeni? ha rátenném a fejem.

Sehonnai. Én reá mernék eskünni hogy tizenöt pusztá várme-gyébe se volna oly jó poéta mint az úr, ha reá anná fejét.

Ágyúsi. Én minapában csináltam egy néhányat, és nékem igen szépeknek tetszenek.

Sehonnai. Hadd halljam, uram. Mindjárt hájasabb leszek ha szép verseket hallhatok.

Ágyúsi. Elmondhatom; de senkinek se szólj, mert az egész armáda kinevetne, hogy én, ily nagy katona létemre, ily hitványságba foglalatoskodom.

Sehonnai. Dehogy hallja egy lélek is tőlem!

Ágyúsi. Hallod, Peti! eredj el innét. Én most Sehonnaival valami titkos nagy dolgokról fogok beszélteni.

Peti. Veszem észre.

Ágyúsi. Ne menj pedig messzire; tüstént visszahívlak.

Harmadik rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Halljad tehát, így vannak a versek — — De azt kell ám előre tudnod hogy egy gulyás ellen megharagudtam és ellene csináltam. Így van tehát:

1. Ide. gulyás, egy pár szóra,
Szűk cserédből tér tallóra.
Kiki leköp a ki lát,
Hadd lássalak én is hát.

2. Rút alomban születettél,
Kutyatéjjel neveltettél.
Lustos híred a mint jár,
Meredt tótágasra vár.

3. Nines hiteled a csárdákon,
Kiki üz-vér a tanyákon.
Pókos lábod ha ellép,
Franczos lotyó is megtép.
4. Bűdös gerény lehelleted,
Szájjal váltott csúf ületed.
Egyikén sincs semmi zár,
Dög és pondró ki- s bejár.
5. Nagy kukaczkok tarhonyáid,
Lapos tetvek kész kásáid.
Lucs-pocs vized, az is jó ;
Cserélt pipád, a' se jó.
6. Csupa ringy-rongy vén subádban,
Fót hátán fót ing-gatyádban.
Tulajdonod ez a kincs,
Mert csákódba kongód sincs.
7. Megfogatlak ; kész már a fa.
Rávonatlak, — hátha még ma.
Ezt tréfából mondom tám ?
Tinóm loptad, azért ám.

Sehonnai. Ejnye ! be kár hogy vége van. Elhallanám napestig.

Ágyúsi. No már, vedd eszedre, Sehonnai, én, a ki nem csak nagy katona hanem nagy poéta is vagyok, egy oly ellenségre találtam a ki az oskolabúzzel majd megfojt.

Sehonnai. Talán ugyan ama téntás Deákit gondolja kapitány uram ? No már, ha ez Deákinak csak esze ágába is ütközhet, bizonyára bujdosni ment a sütni-valója. Mert úgy hallom hogy az igen tanult emberek végtére megbolondulnak.

Ágyúsi. Ó biz az ki velem együtt Tárháziuál forgolódik. Nem tom mi viheti rá hogy velem vonjon ujjat.

Sehonnai. De én se tudhatom ám. Mert ha én vitéz kapitány uramat jól szemre veszem, oly tanult mint Abel császár, oly szép mint Thersites király, oly okos mint Korebus herczeg, oly híres mint Hektor pápa, oly ékesen-szólo mint Achilles patriarcha.

Ágyúsi. Bizony jól találád, Sehonnai. De vajon mit gondolsz ? kitetszik-e belőlem az erő és mégis a szelidség ?

Sehonnai. Ó, hogyne tetszene ! Sőt kiki úgy vélekedhetik kapitány uram felől hogy édes apja oroszleány volt, édes anyja pedig egy báránka.

Ágyúsi. Ugyancsak hozzám tudod szabni az igazságot. De, Sehonnai, láttál-e valaha engemet tánczolni ?

Sehonnai. Láttam bizonyára az elmúlt farsangban a város kocsmáján. Telédes-tele volt a nagy csapszék ezernyi emberekkel kik kapitány uramnak legkisebb mozgását is csodálták.

Ágyúsi. És íme, Sehonnai, soha egy krajczárt nem fiztettem a tánczmesternek. A természet hozta magával.

Sehonnai. Ugyan, uram, hadd lássam még egyszer a természetnek ezen adományát.

Ágyúsi. Tudniillik hogy itt előtted tánczolván, tüköröd lehessek, hogy te is jól megtanuljad. Nem bánom : Ide szemed-füld ! *(ostobául tánczol Ágyúsi, Sehonnai alattomban neveti.)* Vetted észre lábomat ? Én pedig ezért egy krajczárt se fiztettem ám.

Sehonnai. Engedje meg kapitány uram ha ezt el nem hihetem.

Ágyúsi. Soha egy törököt se vágjak többé ha csak jó szót is adtam a táncmesternek. De még e' mind semmi. A fektirozást se tanul-tam soha, mégis az egész ármádát én tanítottam reá. Akarod-e? hogy megmutassam atyamesterségemet. De csak kézzel, mert kárt tehetnék benned. Hol akarod? hogy meglükjelek. Szíveden-e avagy oldaladon?

Sehonnai. Itt a szívemen, de ne nagyon ám. (*itt Ágyúsi bajri-ródik Sehonnaival: végtére meglüki Sehonnait és a földre teríti.*) Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Ágyúsi. Hahahaha! Kelj fel, Sehonnai. Gyere még egyszer.

Sehonnai (*felkelve*). Az isten mentsen meg minden keresztény embert az úrnak erejétől. Jaj! talán hat oldalbordámat is bétörte.

Ágyúsi. Nosza még egyszer! Sehonnai.

Sehonnai. Úgy ám, ha előbb haza megyek, hogy testamentomot csináljak, mert máskép a nélkül múlok ki ezen árnyékvilágból.

Ágyúsi. No, nem bántalak tehát. Ezért is majd jó tartalak ha Tárházinak pénzihez férhetek. — De még egyet, Sehonnai. Mit tartasz te egész testemnek épületiről?

Sehonnai. Egy szabónak sincs. . . . (*köhög egy nehányszor.*)

Ágyúsi. Mit mondál a szabóról?

Sehonnai. Ki nem mondhatám a köhögés miatt. Egy szabónak sincs a városban. . . . (*ismét köhög.*) Isten verte köhögése!

Ágyúsi. Tudom már mit akarsz a szabóról mondani. Egy barátom volt minapában nálam. Az, midőn az én ruhámat testemen látta, összeattázta a maga szabóját, hogy nem tudna nékie ily szép ruhát szabni. Én erre azt felelém hirtelen: Bizony, mert teste sincs Kennek oly szép mint tekintetes Ágyúsi kapitány uramé de eadem.

Sehonnai. Valóban, én se láttam soha szebbet az úrnál.

Ágyúsi. De, Sehonnai, igen alkalmas dolog ám az midőn az ember igen szép. Még Baranyából is ide jönnek látásomra. Én pedig ki is doboltattam immár magamat hogy nem vagyok szép, de ördögöt se használt. Senki se akarta hinui.

Sehonnai. De kapitány uram nem is tudja jól a maga szépségét. Csak akkor láthatná maga magát mikor a svadronja előtt lovagol. Mind oda ragadnak a szemek.

Ágyúsi. Én nem tom mért nem néznek a más kapitányokra. De hallod-e, Sehonnai! hallottál-e valamit az én tudományomról? Ime, — még ezt senkinek se mondtam, — ezen szót *isten* én tíz nyelven tudom kimondani. Hallgasd csak! Magyarul tehát így mondjuk: *isten*; németül: *Jehova*; görögül: *Gott*; zsidóul: *Bóg*; ráczül: *Theos*; spanyolul: *Buch*; olaszul: *Domnye Zeü*; tótul: *O Dio mio*. Van-e már tízszer?

Sehonnai. Nem adhat hálát az édes atyjának hogy annyi nyelvre taníttatta kapitány uramat.

Ágyúsi. No lásd már, Sehonnai, ily emberrel mér vetekedni ama farán-ülő, téntanyaló nagy mihaszna. Oh, hogy nincs egy menkő a tarsolyomban! (*kihúzza a kardot.*) El kell veszni néki. Agyba-főbe! díriből-darabra!

Sehonnai (*térdelve*). Pardon, pardon, kapitány uram.

Ágyúsi. Meg kell halnod, ne is szólj.

Sehonnai. Hiszen én semmit se csináltam.

Ágyúsi. Vagy te vagy? Sehonnai. Kelj fel. Azt gondolám hogy ama Deáki (*béteszi a kardot*). Azt se tudom mit csinálok mérgemben.

Sehonnai. Fújja ki mérgét, kapitány uram, egy kevéssé.

Ágyúsi. Nem bánom. De ha előmbe akad Deáki, megemlegettem vele a magyarok istenét.

HARMADIK SZAKASZ

Első rész. — Tárházi. Gondosi

Tárházi. A mint öregségem engedi, lassan-lassan csak lépdegelek. De e lassú járásom is mely nehezemre esik, én érzem, az ifjak nem hiszik. Elhagyott az előbbeni gyorsaság, ellepett az unalom. Olyan vagyok mint a megszedett szőlőben omlásra hajlott gunyhó. Még a bodzafának is jónapot kell mondanom. De nincs nagyobb kénja az öregnek mint ha az ifiaktól kinevettetik. Inkább meghalnék semhogy ezt tapasztalnam. De engemet mindnyájan szeretnek és böcsülnek, mert úgy éltem hogy ezeket megérdemlettem. Magam is megböcsültem ifjú koromban az öregeket; ime, ők is megböcsülnek engem. Nevesd csak ki a vénséget; jaj lesz néked is ha megvénülsz. Azon vékával mérik vissza a kölcsönt. De engemet nemcsak az emberek szeretnek hanem az egek is. Mert, ime, igazán szerzett gazdagsággal megáldottanak. De csak igaz az mégis a mit deák koromban mestereimtől hallottam, hogy az úr isten szinte úgy bánik teremtményeivel mint a korcsmárosok hiteleseikkel. Ezek a bort vízzel vegyítik, és merőt ritkán adnak. Úgy az isten is az embereknek mézitalaikat örömmel vegyíti. Adott elég pénzt, de nem adott örököszt. Csak igazak mégis azon versek melyeket nem régen Ulissesnek Történeteiben olvastam:

Gyűjt, keres az ember, de nem tudja kinek;
Fárad, öli magát, de, gyakorta, minék?
Mivel egybe takart jószága- s holminek
Más veheti hasznát, ő maga semminek.

Gondosi. Ugyan csak, édes uram, ez ám az a dolog melyről én az úrnak ennek előtte is gyakran szólottam, hogy még életében valami

jó embert szállítson gazdag házába. Mert mi haszna? ha elmarad a kincs, embere nélkül. Lesz mit ragadni az éhel-holtaknak. Fél forint sem marad a lelkiért.

Tárházi. E' forog ám nékem is mindenkoron eszembe. A beteget sokan meglátogatják, de többen ám pénzt. Egerésznek a szobában, hogy valamit elragadhassanak. Jut eszembe, most egy esztendeje rosszabbacsán érzettem magamat. Tele lett a házam gyülevész csordával. A kit ezelőtt soha se láttam, jó barátomnak fogadtam. Eleget kérdezősködének: miként van az úr? régen beteg-é? köllene-é orvos, gyóntató atya? mikor iratom le a testamentomot? Aha! mondék, hiszem még elég idő van erre; én beteg nem volnék, hanem csak rosszul érzem magamat. De ők csak örökké a testamentomot rágták.

Gondosi. Esztelenül cselekedték a vakundokok. Nem szükség a betegeket testamentomokkal nyeggetni. Ennek megírása akkorra való mikor ép egészségben vagy az ember.

Tárházi. Helyesen mondád, **Gondosi.** Ép ész kell a testamentomhoz.

Gondosi. Ugyanazért, édes uram, mivel mostanában semmi baja sincsen, szükség hogy házárul gondoskodjon. Én ugyan javaslom az úrnak hogy valakit fiának válaszszon. A kivel jót tesz, el nem felelkezik holta után is az úrrúl.

Tárházi. Bizony, mondasz valamit, **Gondosi.**

Gondosi. Azután, születése napja is van ma az úrnak.

Tárházi. Igenis, ma hetven esztendeje hogy e világra lettem. Igenis, feltettem magamban hogy ma választok valakit fiamnak. Vannak is érdemesek arra.

Gondosi. Hármat tudok a többi közül kiket egyaránt lehet szeretni. Egyik Ágyúsi kapitány, másik Deáki uram, harmadik pedig Polgári. Mind a hárman igen helyes emberek.

Tárházi. Jól mondod, **Gondosi.** Kiki ezek közül igen méltó szeretetemre. Ágyúsi olyan katona mint a tűz, Deáki oly tudós mint a biblia, Polgári oly értelmes mint a prókátor. No már, ezek közül kit javasolnál? **Gondosi.**

Gondosi. Uram, azon Ágyúsi nagy ember; igen szeretik őtet a hadi vezérek. Nem sokára generalis válhat belőle. Hátha még vezér fia is lehetne az úrnak!

Tárházi. De még ama kettő sem alábbvaló ám. Majd elválík kire tárgyal az isten. — De kopogott valaki az ajtón. Nézhetszde, ki légyen.

Gondosi. Imhol, Deáki uram vetődik hozzánk.

Második rész. — Deáki. Tárházi. Gondosi

Deáki. Salit gaudio et lætitia cor meum, édes uram atyám, ha egészségben látom. Valamint a mágneskő per vim occultam magához vonszsa a vasat, úgy engem magához csatlott az úr minden alkalmatosságokban.

Gondosi. Ime, ha okosokkal társalkodik az ember, mindjárt okosabb lészen.

Tárházi. Magam is igen örvendek hogy az urat láthatom. Hallod-e, Gondosi, hozz ki két székét. (*Gondosi elmegy a székekért és nemsokára kihozza.*) Örvendek, mondám, hogy az urat láthatom. Régen nem volt immár ezen szerencsém. De kérem Deáki uramat, üljön le. Hát ennek előtte miként szolgált egészsége az úrnak ?

Deáki. Ha egészségtelen lettem volna is, uram atyámnak látására megjobbultam volna. Nem tudom minő argumenta sanitatis találok az úrnak szemlélésébe. De látom, uram atyámnak egészsége is helyén vagyon.

Tárházi. Hálá légyen istennek, türhető egészségem vagyon. — Mi újságokkal bővelkedik fiam uram ? Nem kétlem, olvassa az újságokat. Vajon melyiket tartja ? a Hirmondót-é vagy a Magyar Merkuriust ? Ezt jobbnak mondják amannál.

Deáki. A mostani újságok nem egyebek hanem monstrum horrendum, ingens.

Tárházi. No nám, mondám, hogy hova-tova, annál rosszabb a világ.

Deáki. Én bizonyára megesküdhetem hogy soha ily szörnyű változásokban nem volt a világ a mint most vagyon. Mert ihol-e ! lássa uram atyám, annak előtte minő szép dissertatiókat írtak az academiákban, lyceumokban, universitásokban, úgy mint : de patria Homeri ; de matre Aeneæ ; de dea Egeria ; de patre Romuli ; de calceis Hectoris ; de libris Sybillinis.

Tárházi. Bizony, okos emberek voltak a régiek. De a török háborúról mi jót beszélnek az emberek ?

Deáki. Mostan pedig — o tempora, o mores ! — találkoznak az akademikusok között olyak is kik azt se tudják quot editiones habet Plautus, Terentius, Cicero, cum et sine notis variorum, Taubmanni, Graevii, Gronovii, Perizonii, Boxhornii, — in folio, in quarto, in octavo, in decimo sexto, — in usum Delphini, — apud Manutios, Stephanos, Plantinos, Vechelios, Elzevirios. — cum & sine indicibus necessariis, præfationibus, prologis galeatis & non galeatis.

Tárházi. De már e' bizony nagy tudatlanság. De igaz-é vajon ? hogy a mi népjeink újra megverték a törököt.

Deáki. Két fülemmel hallottam, de felőle senkinek se szólottam, a ki különbséget nem tudott tenni inter togam praetextam & laticlaviam.

Tárházi. Én istenem, én istenem! miket kellett megérnünk! De a békesség felől van-e valami reménység?

Deáki. De olyat is tudok uram atyám a ki egynek lenni gondolja senatoremem & equitem Romanum.

Tárházi. Hiszen már ezt a vak is láthatná! De vajon kikelet-tájba meg-meg újra elkezdik a hadat?

Deáki. Éu, ha az isten segít, in proximo consessu academico disputálni fogok de differentia calcei Romani et Hetrusci antiquioris. És ezen dissertatiómat ki is nyomtattattam immár. (*kivesz a zsebiből egy aranyozott könyvet.*) És, íme, uram atyámnak szolgálók egy exempláréval.

Tárházi. Köszönöm fiam uramnak. Bizony, gyönyörű szép könyv. Nini! meg is van aranyozva. Hallod-e, Gondosi! Nesze, tedd el jó helyre. A lizstes kamarába kevés ember jár. Tedd fel osztán a póczra. — De íme, zörget valaki. Ki lehet az?

Gondosi. A mint sajdítom, Ágyúsi kapitány.

Deáki. Mi dolga néki itten? hiszen ő semmire kellő.

Gondosi. Sőt igen szeretjük mi őtet.

Deáki. Azt a tökmagot? hiszen ő azt se tudja melyik az ábéczé-nek a közepe.

Harmadik rész. — Ágyúsi. Deáki. Tárházi. Gondosi

Gondosi. Hozta isten az urat, kapitány uramat.

Ágyúsi. És, íme, itt látom az én uramat, Tárházi uramat. Ezen látat oly kellemetes előttem mint ama vár melynek bástyáin ki vannak szegezve a mendörgő ágyúk. Az úrnak szava oly gyönyörúséges előttem mint ama hangok melyekkel puskáink szóllanak, pisztolink pattognak, ágyúink ropognak. Egész házának illatja oly kellemetes előttem mint a puskapornak szaga. — — De íme! piha! Vajon mi búz üthette meg az orromat? Itt valahol valami téntás deáknak kell lenni; Cicero-szagot érzek eme szegletből. — Uram atyám, füstöltesse ki szobáját, mert előli ezen rút büdösség.

Deáki. Parcius insta viris! kapitány uram.

Ágyúsi. Ihol e! Nem annám egy lóért hogy ily jó szaglatatom vagon. Mégis itt vagy? pedantus, pedanta, pedantum.

Deáki. Hát te is itt vagy? lepus, lepa, lepum.

Ágyúsi. Ejnye kuczorgós terregette calamussa! hát így beszéllez velem?

Deáki. Ejnye nyúljesztgette kardossa! hát így beszéllez nékem?

Tárházi. No, hagyjon fel Kentek az illetén barátságatlan beszé-

dekkal. Üljenek le az urak. Böcsülje meg egyik a másikat; ez az emberség.

Ágyúsi. Hallja Ked! tudja-e Ked? ki vagyok én.

Deáki. Hallja Ked! tudja-e Ked? ki vagyok én.

Ágyúsi. Én tekintetes Ágyúsi kapitány vagyok.

Deáki. Én clarissimus Deáki Artium Magister vagyok.

Ágyúsi. Azaz, mintha azt mondanák: én egy Fölségnek tisztje, Kend pedig egy Alvarusznak szolgálja.

Deáki. Hazudik Kend, szokása szerint; mert én legitime promotus Magister Artium vagyok. Nemsokára a doctorságot is felveszem.

Ágyúsi. Én pedig olyan vagyok hogy Kennek egész academiáját, magisterjeivel, doctorjaival együtt, tetőtől fogva talpig leronthatom.

Deáki. Én pedig Kennek az egész svadronját, tisztjeivel, közlegényeivel együtt, az egész világgal kinevettetem.

Tárházi. Hagyjanak az urak békét a versengésnek. Engedjen egyik a másiknak. Az okosabbon az elsőség.

Ágyúsi. Én engedjek-é? kinek híre-neve elterjedett Bécsbe, Budába, Konstanczinápolba.

Deáki. Én engedjek-é? kit jól ismérnek Lipsiába, Berlinbe, Vitttembergába.

Ágyúsi. Én ezen kezemmel nagy vitézeket letettem a földre.

Deáki. Én ezen kezemmel sok régi rongyos manuscriptumokat kiemelttem a porból.

Ágyúsi. Én ezer academicusokat csak puskámnak csévíből egyszerre elfújhatok.

Deáki. Én ezer classicus auctort, kinek csak fragmentái vannak, egészen talpra állíthatok.

Ágyúsi. Az istenre kérlek benneteket, dugjátok be e kardomnak száját, hogy ne kiabáljon. Szünetlen kér hogy húzzam ki és jól laktasam deák-vérrel.

Gondosi. Kérem kapitány uramat, itten a vért ki ne ontsa. Nem szenvedheti Tárházi uram a fiatal pirost. És, íme, el is akar menni, pedig még a fiúválasztás el se kezdődött.

Ágyúsi. Nem bírok magammal. (*kardot ránt.*) Meg kell hálnia e bűdös gerénynek.

Tárházi. Hagyja el Kend, kapitány uram. — Hallod-e, Gondosi, békéltesd meg az urakat; én nem nézhetem a veszekedőket. Én istenem! én istenem! (*elnegyen.*)

Negyedik rész. — Ágyúsi. Gondosi. Deáki

Ágyúsi. Te akarod tehát ellenem szegezni magadat? giliszta ki csak ezelőtt bújtál ki a földből. — Hallja Ked, Gondosi uram, velem

tartson Kend, mert az én dolgom igazságosabb. Ő nem méltó Tárházinak szeretetére.

Gondosi (*félrevirén Ágyúsit*). Kapitány uram, hagyja el Kend azon deákos embert. Észrevettem Tárházi uramnak szeme járatjából hogy az urat igen nagyon szereti, vitézsége miatt, amazt pedig gyűlöli, nyelvéssége miatt. Csak még egyre kérem kapitány uramat: álljon itten vesztég még ama Deákit eligazítom innét. Meglássza az úr, mindjárt elvakarodik. De egyet se szóljon.

Ágyúsi. Nem bánom.

Gondosi (*félrevirén Deákit*). Okos és tanult uram, Deáki uram! Nem látja az úr? hogy Ágyúsi sült bolond. Az úr pedig értelmes. Tehát, valamiket szólott, ne úgy vegye fel az úr mintha azok eszestül, hanem mintha eszelőtől eredtenek volna. Bizonyára, azon fúrt-velejű inkább szánakodásra méltó semmint haragra. Hallotta-e Deáki uram? mit szólottam fejére ezelőtt.

Deáki. Nem hallottam egy szót is.

Gondosi. De veszi-e észre? hogy elállott a szava.

Deáki. Magis mutus quam Hermes aut pupæ.

Gondosi. Azt mondtottam néki haragosan: hallja Kend, kapitány uram, Kend nem méltó Tárházinak szeretetére. Deáki uram sokkal okosabb Kendnél. Én is vele tartok. Ezzel ő mintha elejtette volna nyelvét. Ott áll mint a fancsali feszület.

Deáki. Igenis, úgy vagyon. Szótalanabb a halnál. Tehát, édes Gondosi uram, inkább szeret kend engemet? mint ama nagy mihasznát.

Gondosi. Hogyne szeretném inkább a száz aranyat mint száz cserépdarabot. Az úr arany edény, ő pedig moslékos dézsa. Sőt azon le-zek még ma hogy Tárházi a kapitányt kiküszöbölje, az urat pedig bévegye.

Deáki. Köszönöm hozzám való jóakarátját az úrnak. De, ime, meg is szolgálom tüstént. Most haza megyek, és Téntai inasom által küldök az úrnak száz aranyot. Vegye, kérem, jó neven.

Gondosi. Ó, de minek fosztja meg magát az úr? Nem pénzért vagyok én az úrnak jóakarója, hanem maga-magáért. Én mindenkor szerettem a tanult embereket, gyűöltem pedig az agyafúrtakat. De főképen ezen kapitányt gyomromból nem szenvedhetem. Ha hozzánk jön, nem tesz egyebet hanem magát dicséri. Tegnapelőtt egy veszekedéséről beszéllett. Így állottam, úgy mond, egy franczia tiszt ellen; így fogtam meg karjait, így taszigáltam kifelé. (*megfogyja azonban Deákinak karját és kifelé taszigálja.*)

Ágyúsi. Nini! hogy, taszigálja kifelé; e még sem akar menni. De már a' csak igaz hogy Gondosi nékem igen jó barátom.

Gondosi. Az én jóakaratomról tehát semmit se kételkedjen, Deáki uram. De ne vélje azt hogy ezt pénzért cselekszem.

Deáki. Nem vélem; de promissa cadunt in debita. Én haza megyek, és Téntai inasom által elküldöm a száz aranyot. Addig is légyen az úr jó egészséggel. (*elmegyén*).

Gondosi. Szerencsésen.

Ötödik rész. — Gondosi. Ágyúsi

Gondosi. Victoria! victoria! kapitány uram. Egy lábíg oda az ellenség. Miénk a vár melyet ostromoltunk.

Ágyúsi. Vivát! vivát! Gondosi uram. Két szememmel láttam az ostromot. Ugyan erősen tartotta magát a deák vár.

Gondosi. Bizony nem kis vitámba esett. Láttá-e az úr? hogy' ágyúztam öklömmel oldalfalait.

Ágyúsi. Láttam bizony. De az első ostromra nem akarta felanni a várat.

Gondosi. Nem, a nyakas ellenség. Azután furcsasággal férkezhettem belé; a hol meg se álmotta, ott ástam vermet. Egyszerre megadta magát.

Ágyúsi. Kend, Gondosi, született katona. Kár hogy így locsogatta el ifjúságát. Eddig nálunk hadnagy lehetett volna, — mert kapitányságra még nehezen léphetett volna fel. Hanem, mikor én generalis leszek, Kend akkor svadront kapott volna.

Gondosi. Most tehát, édes kapitány uram, azt tegyük a vár a vár megvétele után tesznek a vitézek.

Ágyúsi. Jól mondja Kend; tudom én a regulát. Most tehát haza megyek és Te-Deum-bort iszom. Vivát Ágyúsi kapitány uram. (*elmegyén*).

Gondosi. Dormiat Ágyúsi kapitány uram. A várnak megvétele után, nem részeltettél engemet a ragadományban. Deáki pedig minden fáradságom nélkül megigértte a száz aranyat, hogy fel ne adjam a várat. -- De, íme, ki ez? a kit jönni látok. A' bizon Pisztoli, Ágyúsinak fő inassa. Vajon mit akar? meglesem.

Hatodik rész. — Pisztoli. Gondosi

Pisztoli. A ki katonánál szolgál, ugyan felkösse ám gatyáját, hogy térgyire ne essen. Ha jó a szolga, nincs jobb helye mint a katonáknál; de ha rossz, ugyan megkeresik bolháit minden ránczaiban. Peti pajtásomnak ugyan van ám része a nyaklevekke. Gyakran is megjárja arczúl fekvé a deresen a lapoczkás tánczot. Minap a fegyvereket kellett volna megtisztítania. Ó kegyelme, szokása szerént, a kocsmába vonódott s egészen elázott. Ugyan jól lakott osztán öklönyi galus-

kákkal; de tőlök nem a hasa puffadt fel hanem a háta. Én nékem soha somfabamuval nem kegették csömörömet. Vigyázok magamra. Uramnak parancsolatja elűttem legelső. Csak ilyet se vétettem ellene mint most. Ime, e verseket Gondosihoz kellett volna hoznom; de, bizonyomra mondom, nem lehetett. Egy akasztófára-való elállotta az útmát. Egyet-kettőt fordulék, csak kilopá zsebemből a selyem keszkenőt. Utána szaladék, de úgy eltűnt szemem elől mint a villám. Hogy a vármegye temettese el a kutya-faját egy pótrára való nyakravalóval! Ime, elkésődtem miatta. Bárcsak hamar Gondosira akádnék.

Gondosi. Eleibe megyek és megszólítom. Hozott isten, Pisztoli; hanyadán vagy?

Pisztoli. Éppen az urat keresem.

Gondosi. Mi jóra?

Pisztoli. Ágyúsi kapitány uram szolgálatját izeni az úrnak, és ezen verseket küldi (*od' adja*), kérvén az urat hogy Tárházinak kezébe szolgáltassa.

Gondosi (*alattomban*). Ohó, legény! Deákinak szolgáját örömes-tebb fogom látni a száz aranynyal mint Ágyúsinak inassát eme czudar versekkel. (*nyilván.*) De, hallod-e, Pisztoli, ki csinálta ezen verseket?

Pisztoli. Gondolom, nem a barátok kuktája avagy a soroksári szappanyos.

Gondosi. Talán bizony maga az urad?

Pisztoli. A' se lehetetlen. A jó katonából minden kitelik.

Gondosi. Jól mondad, Pisztoli. Én tehát e verseket tüstént Tárházihoz viszem. Köszöntsé uradat; mond meg neki hogy nem sokára ide várom.

NEGYEDIK SZAKASZ

Első rész. — Polgári. Sehonnai

Sehonnai. Úgy vagyok a mint mondám. Megvettem a kapitány-nak ágyát; nem tudom hogy' heverhet rajta.

Polgári. Bizonyára, nagyra böcsüllem Versei poétának szíves barátságát. De, ha isten segít, meg is jutalmazom. Azon versek egészben leütik az inárúl Ágyúsit.

Sehonnai. Még eddig mind jól forognak dolgaim. Már most Ágyúsinak levágta után, tudja-e az úr? Polgári uram, mire vetem fejemet.

Polgári. Tudom ha hallom.

Sehonnai. Azon leszek hogy Deákit is megrontsam. Még én ki nem fogytam csalárdságaimból, s ki se fogyok még élek. Fűhez-fához ragaszodom ha reá szükségem leszen. És, íme, miként pislog a bal

szemem ; e' már új kutyaságimnak bizonyos jele. Ime, semmit se tudok még belőle hogy' fogom elveszteni Deáki uramat ; de elveszttem bizonyosan, mert, ihon e' ! megint pislog a bal szemem. (*jár s két és gondolkozik.*) Oda van Deáki !

Polgári. Feltaláltad immár a módot ?

Sehonnai. Fel ám, pedig ugyan jól. Legislegelsőben Ágyúsit és Deákit jól üstökbe kapatom egymással. Azután azt teszem a mit most kigondoltam. De, íme, Ágyúsit látom kijönni. Fére, Polgári uram. (*elemente után Polgárinak.*) Rajta ! Sehonnai.

Második rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi. Ki van itt ? Meg kell halnod ha Deáki vagy.

Sehonnai. Nem vagyok Deáki, hanem Deákinak barátja.

Ágyúsi. Meg kell halnod ha barátja vagy is.

Sehonnai. De tudja-e kapitány uram ? minő barátja vagyok Deákinak. Nem, hogy neki jól tanácsoljak, hanem hogy megtudjam mire czéloz, mit akar. Tudniillik, ha egyszer szándékát megtudhatom, tudjak eszemmel élni.

Ágyúsi. Talán ugyan új fortélyokat kohol Deáki ?

Sehonnai. Kohol bizony, és kapitány uram ellen. És, ha elejét nem veszi az úr, megjárja az alpári tánczot.

Ágyúsi. Ejnye ! hogy a farkas-gyomor legyen koporsója. Mit akar a beste-kara ?

Sehonnai. Ravasz hájjal kenték az alfelit. Lássa csak, kapitány uram, minő eb-lábán jár ama csalárdi. Nem sokára száz aranyat fog küldeni Gondosinak, hogy ez az urat utálatossá tegye Tárházi előtt. Sokat lóttam-futottam méglen azon száz aranyoknak tárgyát feltalálhattam. Itt lesz nemsokára Téntai, Deákinak inassa, azon somma pénzzel. Tudja kapitány uram hogy arannyal várat is lehet megvenni. Nékem azo-a aranyokról valami jutott eszembe.

Ágyúsi. Nini ! nékem is forog valami eszemben. Lopd el.

Sehonnai. Éppen bizony ! hogy osztán lajtorján menjek a sírba.

Ágyúsi. Semmi sem az ! Sehonnai. Néha felakasztással is nevet szereznek magoknak az emberek.

Sehonnai. Eb köszönje az ilyen hírt-nevet midőn az embert a fáu felejtik.

Ágyúsi. Tehát mitévő leszel azon aranyokkal ?

Sehonnai. Hallja csak az úr, de fel is érje ám eszével. Menjen az úr haza, és egy nagy zacskóba rakasson cserép-darabokat, patkószegeket, rossz burkus garasokat, üvegtöredékeket. A többit bízza reám.

Ágyúsi. Úgy ám, de mi lesz belőle ?

Sehonnai. Csak reám kell bízni a dolgot. Okos embernek mester

a neve. Hanem Peti szolgára vagyok szükségem. Kérem kapitány uramat küldje mennél hamarébb hozzám.

Ágyúsi. Oda kint áll a folyosón.

Sehonnai. Éppen jól vagyok. Csak menjen kapitány uram, és küldje ide hozzám. Meglássá hogy' fogom elveszteni Deákit.

Ágyúsi. No hát reád bízom magamat. De vigyázz hogy Bertók ne légy a csikba. (*elmegyen.*)

Sehonnai. No, Deáki! megjárod ma a száraz tánczot ama száz aranyokkal. Oh! bárcsak Petit hamar reávehetném. De hiszen az minden kutyaságra kész, éjjel nappal.

Harmadik rész. — Sehonnai. Peti

Peti. Vajon ki hivatott engem ide?

Sehonnai. Én hivattalak, édes lelkem Petim. Vajon tudnád-e egy részeg embernek személyét magadra vállalni?

Peti. Hogy' pokolba nem tudnám! főképpen ha valósággal részeg vagyok.

Sehonnai. De hiszem akkor nem mesterség. Azt akarnám hogy józan részeg legyél.

Peti. Ah! tudni-illik, okos-bolond. Jól vagyok.

Sehonnai. Tántorogj itt egy kevéssé, hadd lássalak. (*Peti tántorog.*) Úgyde beszélned is kell valamit.

Peti. De mit beszéljek?

Sehonnai. Mennél ostobábbul, annál jobb lesz.

Peti (*tántorogva bolondozik*). Hop-op-op! — Te! törött pereszlen; te! nyüft boeskor.

Sehonnai. Jól van, Peti, emberül tudsz hozzá.

Peti (*bolondozik*). Te! lepedős cigány. Nem érsz egy kutyafarkat.

Sehonnai. Elég, elég, Peti. Hagyj fel egyszer.

Peti (*bolondozik*). Pipa-szár gyanánt mindjárt kisütöm a szemed, vak Sibilla. Kotródj! vércse-szemű.

Sehonnai. Ne bolondozz már annyit, hagyj békét.

Peti (*bolondozik*). De öszve kell zúznom a fejedet.

Sehonnai. Hadd abba, mikor mondom.

Peti (*józanon*). Ugy-e bizony? hogy jól tudok hozzá. De várrá! ezen részegségem csak olyan volt melyet a sörtül avagy a ficzkótül kapok. Majd megmutatom azt is mit teszek ha boros vagyok.

Sehonnai. Szünj meg, szünj meg. Elég a ficzkótül való részegség. Most tehát, Peti, eredj az uradhoz vissza; hozd ki részegen azon zsacsó cserepeket melyet az urad ad. Mihént itt látod Téntait a száz aranyokkal, azon légy hogy vele ezen zsacsót megcseréld. Hadd vigye

Gondosíhoz a cserepeket. Így a Deáki nála oda lesz, a te urad pedig torkig fog úszni a kegyelemben.

Peti. De azzal a száz arannyal mit csinálunk osztán ?

Sehonnai. Elosztjuk kettőnk között, isten igazában.

Peti. Jól vagyon, Sehonnai. Soha az apám apjának se volt ötven aranya egyszerre.

Sehonnai. Eredj te hát, hozd el azon cserepeket; mert Téntai mindjárt itt terem a száz aranyokkal. És, íme, ahol jön Deákiival. Lódulj szaporán.

Peti. Megyek, megyek.

Negyedik rész. — Deáki. Téntai. Sehonnai

Deáki. No ugyan megjárja Ágyúsi ha Tárházi azon bolond verseket elolvassa. Sehonnainak arany az esze, gyöngy a gondolatja. — Elhitettem magammal hogy eme száz aranyok melyeket Gondosi számára küldök, szerencsésebbek lesznek.

Sehonnai. Jaj, jaj! Oda leszünk egy lábíg.

Deáki. No, mi lelt? Sehonnai.

Sehonnai. Ne is kérdezze az úr, hanem velem együtt kétségbe essen.

Deáki. Talán a hagymáz bánt ?

Sehonnai. Nincs nekem semmi bajom, de van bezzeg az úrnak. Jaj! jaj! jaj!

Deáki. Mi bajom lehetne én nékem ?

Sehonnai. Ugyan csak az a halálos betegség midőn ember nem érzi betegségét. Bezzeg, visz ám Peti!

Deáki. Mit viszen ?

Sehonnai. Jaj, jaj! háromszáz aranyat Gondosinak számára. Bizonyosan helyre állítja azt a mit a bolond versekkel elrontott. És így az én szép gondolataim mind füstbe mentek. Az úr pedig elvész ha magára nem vigyáz.

Deáki. Proh malum! dii deæque omnes! bizonyosan meggyőző Ágyúsi ha csak te valamit ki nem gondolsz.

Sehonnai. Jaj! gondolkodtam eleget, de egynél többre nem találhattam. Az is nehéz és veszedelmes.

Deáki. Hadd halljam, édes Sehonnaim. Talán okosan elintézhettek ketten a dolgot.

Sehonnai. Tüstént itt lesz Peti a három száz aranyokkal. De olyan részeg mint a csap. Ha csak az úrnak zsacskóját meg nem cseréli az övével valaki, annak három száza megeszi az úrnak százát. Jaj! jaj! kit kaphatnék hamarjában olyat? a ki reádná fejét.

Deáki. Eugepæ, eugepæ! Vicimus. Hallod-e, Téntai! A józan

ember hamar megcsalhatja a részeget. Ihol a száz arany (*oda adja Téntainak*). Vidd a korcsmára Petit, adj innya úntig eleget. Én egy krajczárig kifizetem. Min gondolkozol? talán ugyan nem bízol magadhoz?

Téntai. Kitalálta az úr. Petinek ravaszabb bábája volt mint én nékem. Hamis apró lelke van. Nem is oda csap a hová néz.

Deáki. Ugy ám! de ő mostanában részeg.

Téntai. Annál inkább tartok tőle, mert tapasztaltam hogy akkor legjózanabb a kutyaságokra.

Deáki. Csak azon légy hogy egészen leigya az eszit. Soha nem félhetsz tőle ha holtrészegnek teheted.

Téntai. Megpróbálom ha úgy parancsolja az úr. De előre bocsánatot kérek ha vakot vét a koczka.

Deáki. És, íme, ahol jön tántorogva Peti. Rajta! Téntai. Mi ketten elmegyünk, Sehonnaival (*elmegy Sehonnaival*).

Ötödik rész. — Peti. Téntai

Peti (*mindég részegen*). Hop-op-hop! Enyim a világ, nem a szürke barátoké. Hop-op-hop!

Téntai. Ez ugyan megvan! Talán nemes-levelét is béítta. Emberségemre mondom, azt se tudja fiú-e vagy leány.

Peti. Hop-op hop! Ugordj egyet. Peti. Hop op-hopp!

Téntai. A három száz arany mintha a zsebembe volna.

Peti. Hop-op-hop! no még egyszer hop-op-hop!

Téntai. Hallod-e, Peti! Meglátogattad te ma Szent Péter szakállát?

Peti. Ki ókródik itten? Fére! disznó-gerincz; megdögönyözlek.

Téntai. Hazudsz, mert még nem dögönyözöl.

Peti. Hogy tehát ne hazudjak, várrá, megeszed az öklöm.

Téntai. Igazat mondál, Peti, igazat. Nem is tudod ki vagyok.

Peti. Legkisebb gondom is nagyobb ennél. Megöllek.

Téntai. Hallod-e, Peti, én Téntai vagyok.

Peti. Te vagy-e Téntai? Nem tudtam. Hanem szaladj haza és mondd meg az uradnak Deákinak hogy ma, minek előtte leveti a plundráját, akassza fel magát a gatyamadzagára, ha van; ha pedig nincs, arra a madzagra melylyel a strimfijét megköti.

Téntai. Vajon mért akasztaná fel magát?

Peti. Mert ebben a zsacszóban nem száz, hanem három száz arany vagyon. Gondosinak viszem. Hop-op-hopp!

Téntai. Nem innál még egyet? Peti pajtás.

Peti. Iszom bizony még élek. Nem tudom, holtom után lesz-e mit innom.

Téntai. Menjünk e kocsamába.

Peti. Híjuk ki inkább azt a német kocsmárost.

Téntai (*alattomban*). No, háromszáz arany! el vagy te már csípve.

Peti (*kolompoz az ajtón*). Hallod-e, birt! egy szóra.

Téntai. Lassan, lassan. Lám, majd betöröd az ajtót.

Hatodik rész. — Trummel. Téntai. Peti

Trummel. Aha! az enyim Peti urat.

Peti. Jó reggelt Kennek, birt uram.

Trummel. Mi pokol lelti Ked? Peti urat. Lati Kend, setit fan. Nincs fantik jó reggelti, de jó ejtszakajti.

Peti. Egyen meg a franczia mind jó reggeltiddel mind jó ejtszakajtiddal együtt! Mért nem maradtál országodba? kurvanyádba.

Trummel. Én nem tud mit csinálni Kend, Peti. Azt, ha megháragrszi, nem jól fanti. A hol itti, ott fekszi.

Peti. No, no, no. Legyen eszed, német. Van-e jó borod?

Trummel. Jó kecskeméti fanti.

Peti. Idd meg a német apáddal; hiszen nem bor az, hanem zsiger.

Trummel. Ah! már jól én tud. Vudai vor vudai vort kiveri; seget segel kiferi.

Peti. Egyen meg a fene, gatyátlan. Hozz bort.

Téntai. De talán, Peti, jó volna, ha a zsacsónkat eme csaplárosra bízánk. Mert, ha én is meg találok borosodni, valaki ellophatja tőlünk.

Peti. Mit? németre zsacsót bízni? Éppen bizony! Ebre hájat, farkasra bárányt, kecskére káposztát.

Téntai. Lássad, Peti. De én, íme, oda adom néki az enyimet. (*csapláros kezibe adja maga zsacsóját.*)

Peti. Nem bánom; de én az ennyimmel itt vele hálok. (*leveti a földre zsacsóját.*) Hop-op-hop! (*utána esik.*)

Téntai. Add ide, Peti, a zsacsót; bizonyosan elloppják tőled.

Peti (*od' adja Téntainak a zsacsót*). Néked oda adom, nem bánom. De ne add a németnek.

Téntai (*alattomban a csaplárosnak*). Vigye be Kend ezt is; de jól vigyázzon Kend reá. Hozzon Kend egy korsó bort, de budait.

Trummel. Minjár, minjár. (*elmegy.*)

Peti (*énekelve*). Száz esztendő kan verébnék,
Száz esztendő kan verébnék,
Hátul van a farka.

Tudsz-e ilyen szépet?

Téntai. Tudok én szebbet is ; de várrá, hadd részegedjem meg én is.

Peti. Hol pokolba a csapláros ? Hej ! birt, birt.

Trummel (*kijöven*). No, itt fanti.

Peti. Köszönd rám, német. Edd meg a napad vaját.

Trummel. Jó egissig, Peti.

Peti. No, az légyen az utolsó italod. (*elveszi a korsót, azután énekelve.*)

Ej! korsó, kis korsó,
Torkomat újító,
Kocsmárosnét búsitó,
Ruhám rongyosító. (*iszik*).

Böcsülettel, Téntai. Igyál, osztán akaszd fel magad.

Téntai. Egészséggel, Peti. (*iszik.*) Ejnye! be jó bor.

Peti (*letéven a fejét, énekel*):

Két tyúkom tavalyi,
Három harmadelyi;
Ha tudtátok hogy enyim,
Mér' attatok enni ?

Jó éjtszakát, Téntai. (*elalszik*).

Téntai. Ezt ugyan megjárta a budai török vér. Mit csináljunk vele ? Itt nem hagyhatjuk az úton. Fogjuk fel, csapláros uram, vigyük be ; hadd aludja ki magát. (*felfogják Petit és beviszik*).

Hetedik rész. — Téntai

Téntai (*kijöven a nagyobbik zsacskóval*). Kössenek ki a szellőre ha van valaki, széles e világon, ki nálam furcsább eszű volna. Imhol a három száz arany. A csaplárost is megcsaltam ; azt mondtam hogy e nagyobbik az enyim. De vajon mitévő legyek ? Oda vigyem-e mind Gondosinak ? Eb vigye. Elég neki két száz. Ha százat magamnak tartok, kutyaságomnak bérét veszem, mert ezért engem meg nem fizet ám az uram ; semmi sincs felőle a szegődő levélben. De le van pecsételve. Semmi az. Farkas a billegzett juhokat is elviszi. No, rajta tehát. (*leül és felszakasztja a pecsétet*).

Nyolczadik rész. — Gondosi. Téntai

Gondosi. Mi patvart csinálsz ? Téntai. Ejnye! akasztófárávaló, mér' bántod a zsacskót ? Mért nem szólsz ?

Téntai (*alattomban*). Oda vagyok, rajta kaptak.

Gondosi. Igy kell bánnod más ember jószágával ? pedig mikor le is van pecsételve.

Téntai. Kérem Gondosi uramat, engem tolvajnak ne tartson.

Soha egy tollat se loptam életemben. Most is a felebaráti szeretet vitt arra hogy megnézzem a zsacsկót.

Gondosi. Az a felebaráti szeretet mely nem keresi a magátét hanem a másét.

Téntai. Sőt ezzel az úrnak javát kerestem. Mert, íme, elcsuszamodtam amott a síkosou, elejtettem e zsacsկót, és, a mint az úr látja, a pecsét is feltörött. Meg akartam olvasni a pénzt, ha meglennének-é egészen a három száz aranyok, — mert annyit küldött az uram. Ha azokból csak egy veszett volna is el, kész voltam volna a magaméból kipótolni. Úgy nézzen az úr az én szemembe hogy én nem tolvaj hanem emberséges ember vagyok.

Gondosi. No iszen, no! Nem azért mondtam, Téntai.

Téntai. Ha ezt az uram megtudja hogy engem valaki tolvajnak mondott, vagy kiássza a szemét vagy oly díssertatiót ír ellene hogy fel nem venné száz nyakon-csapásért.

Gondosi. Légy csendesen, Téntai. Hiszem nem mondtalak tolvajnak.

Téntai. Nem mondotta az úr szóval, de szeme, füle, ábrázátja azt jelentette.

Gondosi. Csak ne haragudj. Ime, add ide a zsacsկót (*elveszi tőle*) ; egy pár arannyal lecsendesítelek.

Téntai. Tartsa az úr magának azt az egy pár aranyot is. Nékem a böcsületem drágább száz aragnál is. Eb köszönje az úrnak. (*elmegeyen.*)

Gondosi. Törd be a fejét, még ő haragszik.

Kilenczedik rész. — Gondosi

Gondosi. Szegény Téntai, ugyan megharaguvék. De meg fog engesztelődni ha az urával együtt béiktatódik Tárházinak jószágába. Nem hittem volna hogy Deáki uram oly adakozó, emberséges ember legyen. Csak száz aranyat ígért, és, íme, három százat küldött. Ha ezen pénzemet a többihez teszem, kiteszek akárminő timáron. Szép ruhát csináltatok magamnak, a legdrágább szabóval. Anglus paripát veszek magam alá, úgy járok az utcán fel s alá. Minden vasárnap a heczbe. A komédián dehogy megyek petákos helyre; lózsit váltok magamnak egész esztendőre. Ha majd felnéznek az alacsonyok, ugyan katonássan lepillantok hozzájuk. Majd megkérdik micsoda uraság ez. Egyszeribe elhiresedem mind a két városba. De hadd látom a három száz aranyokat. (*megnyitja a zsacsկót*). Szeretném ha mind egyforma új aranyok volnának. (*elhűl*). Piha! kutya-tartotta gazemberei. Cserép-darab, patkószeg, üveg-töredék, törött sarkantyú! Ejnye! hogy' megbecstelenített a hollók eledele.

Tizedik rész. — Tárházi. Gondosi

Tárházi (*haragosan szeme közé rájja Gondosinak a verseket*). Ehol! süsd meg disznó verseidet, háládatlan kakuk.

Gondosi. Uram! az istenre kérem. . .

Tárházi. Egyet se szólj, gazember. Ezen verseket érdemlettem-é meg? nevem napjára. Így hálálod meg sok jóakaratomat?

Gondosi. Elveszek ha meg nem hallgat az úr.

Tárházi. Tehát bolond volt az én atyám? bolond az én anyám? bolond egész házam? — Istennek hála, soha egész nemzetségembe nem volt egy bolond három száz esztendőttől fogva. Én is eszemen voltam mind eddig. Ime, egyszerre, erővel bolondnak akarnak tenni a semmire valók.

Gondosi. Uram, hadd szóljak egyet.

Tárházi. Hadd hazudjak egyet, akarod mondani, — mert egyebet a hazugságnál mit mondhatnál magad védelmére? Te csináltattad a verseket, te hoztad hozzám. Hogy vághatod ki ezekből magadat? szólj.

Gondosi. Uram! temessenek el szemfedél nélkül ha valamit tudtam azon verseknek gazságokról. Én jókat csináltattam, legalább csináltatni akartam. Uram! sárkány fekszik a barlangban.

Tárházi. Micsoda sárkány? micsoda barlangban?

Gondosi. Mindjárt ki lehet olvasnunk, édes uram, csak ne haragudjon reám. Lássa az úr, nékem Deáki uram száz aranyokat ígért, hogy jó szót szóljak mellette. Csupa cserép-darabokat küldött inassa által. Imhol vannak ha nem hiszi az úr. Engemet ő becstelenített meg, az urat pedig Ágyúsi kapitány. Úgy tetszik hogy mind a ketten öszve czimboráskodtak, hogy az úrnak emberséges házáat fenéig lebecstelenítsék.

Tárházi. Ejnye! hogy a kutyák vagy hollók veszekedjenek gyalázatos temetéseken. Bizony, mondasz valamit, Gondosi. Csozállottam, hogy lehetnél te hozzám oly háládatlan. De csak kitorste magát haragom személyed ellen. Inkább ki akartam önteni mérgemet semmint elnyelni és magamnak ártani.

Gondosi. Ezt az úr jól cselekedte. Inkább én szenvedek valamit semhogy az úr magának ártson.

Tárházi. Követlek, édes Gondosim, meg ne neheztelj reám. Öreg vagyok, hamar felpattanok. — Hanem, egy szó mint száz, se Ágyúsi se Deáki házam felé se jöjjenek többé, mert levágatom az inokat. Miudegyiknek szálanként szedetem ki szeme szórét, egyenként veretem ki záb fogokat. Most, mindazáltal, bé kell mennem; minden tagom reszket mérgemben. (*elmenvén.*) Hogy a hollók vájják ki szemeket a fán száradt gazembereknek.

Gondosi. Hogy' megpocskoltak a fátúl szakadt pribékek! De, ihol, Ágyúsit látom jönni. Minő orozával mér felénk iparkodni? Várrá, megadom a versek árát. *(elmegyen).*

Tizenegyedik rész. — Ágyúsi. Gondosi

Ágyúsi *(köpönyegesen)*. A mint észre vettem, magát láttam Tárházi uramat az ablokon kitekinteni. Tudom, alig várják hogy hozzájok menjek. De megkérdem legelől, nincs-e nála ama bűdös Deáki. Halljátok! ki van az ajtónál?

Gondosi *(leöntvén Ágyúsit vízzel)*. Ihol a verseknek ára, pápa katonája. *(bevonja magát).*

Ágyúsi. Ejnye! akasztófa sódora, hogy' leöntött. Be jó hogy köpönyeget vettem magamra. *(ide-tova nézvén.)* De még a legjobb hogy senki se látta. Oda lenne böcsületem az egész ármádánál. No, várrá! kutya-vérű megadom tányérját a nadrágnak. De, íme, Deákit látom jönni. El kell mennem, hogy meg ne tudja a fecske-szájú. Kitenné a karó hegyére vagy dobra ütné.

Tizenkettedik rész. — Deáki. Téntai. Gondosi

Deáki. No ugyan, Téntai, megmutattad hogy van eszed. Csak elcseséltetted tehát a zsacsót?

Téntai. El ám, uram, pedig oly mesterségesen, hogy! Megemlegeti ő a deákos szolgát.

Deáki. Ezt nem deákságnak hanem kutyaságnak köszönheted.

Téntai. De, uram, deákságom is segített valamit rajtam.

Deáki. A hol nincs ott ne keress.

Téntai. Sőt, a hol nincs ott kell keresni; mert a hol van ott nem keresni hanem lelni kell.

Deáki. Ládd-e, quam logice obmurmurat mastigia. Hol tanultad a logikát?

Téntai. Eleget jártam én az iskola mellett. Osztán a deákokkal is társalkodtam gyakran. Akartam, nem akartam, reám ragadt valami. Kutya se nyalja le rólam.

Deáki. No, most tudom hogy jó szívvel fognak látni mind a ketten. De meg kell tudnom legelől, nincs-e nálok ama buxomfa Ágyúsi. Halljátok! ki van az ajtón?

Gondosi *(leöntvén Deákit)*. Ihol a száz arany, szemét ember. *(bevonja magát.)*

Deáki. Piha! ugyan leöntött a csávába való.

Téntai. Ugyan ereszsztétek le azt a lepedőt, hadd dugjuk el magunkat.

ÖTÖDIK SZAKASZ

Első rész. — Peti. Sehonnai

Peti. Úgy vagyon. Ezen ház ma talpig lerontódik.

Sehonnai. Mi hír? Peti.

Peti. Úgy vagyon. Tárházinak lakhelye ma síma lesz.

Sehonnai. Peti te! — E' bizony számot nem vethet eszével.

Peti. Istenem! patak módra foly itt majd a vér.

Sehonnai. Halljad, Peti, mit mondok.

Peti. A mehádiui veszedelem semmi ehhez képest.

Sehonnai. Talán süket vagy? Nézz reám.

Peti. De én ma borjubőr csizmát húzok, mert térdig járunk ma itt a vérbe, és pedig deák vérbe.

Sehonnai (*Petinek fölibe nagyon kiált*). Peti! Peti!

Peti. Ki súg valamit a fülembe?

Sehonnai (*kiáltván*). Én kiáltottam, nem súgtam.

Peti. Talán te is poéta vagy?

Sehonnai. Micsoda kérdés ez?

Peti. Azt parancsolta az uram, valahol poétát látok, tüstént agyon verjem, mint sintér a kutyát.

Sehonnai. De mi okra nézve?

Peti. Tehát azt se tudod? mi történt az urammal; hiszen eddig talán a pesti újságban is kijött. Leöntötték itt az ajtónál, pedig azon versekért melyeket Tárházinak küldött. Nem tudom kitől tudta meg az uram hogy ama verseket Deáki csináltatta.

Sehonnai. Ha az urad igaz ember, a te hátadon kezdi a nyúzást, mert te csináltattad ama verseket.

Peti. De mit tehettem egyebet? Téged is megcsalt volna azon embernek poéta-ábrázatja. Hiszen olyan orczája volt mint a majomnak.

Sehonnai. De megelégszik-e ezzel az urad?

Peti. Ő nem oly szomjú a vér után hogy rajtam kezdje a fördőt. Hanem mind égre mind földre megesküdett hogy az ábéczés deákokon kezdvén egész verbőczis deákokig mindnyáját megöleti. Nyakkal nem győzitek kardját. És, ahon a'! amott jön az uram, egész svadronjával. Nekem mindenütt előre kell szaladnom, és a hadat kitrombitálnom. (*elszalad.*)

Második rész. — Ágyúsi. Sehonnai

Ágyúsi (*katonáihoz beszél kifelé*). Halljátok, vitézek! ez a szó lesz ma a lózung: poéta. Akárhon látjátok ma ama fekete-ruhás németet, nyakazzátok le. De, íme, Sehonnait is itt látom. Hozott isten, barátom. Te a svadronyomnak bal szárnyát fogod kommandirozni. (*a ka-*

tonák felé.) Semmit se féljeteK, fiaim. Reám tekintetek, engem kövesetek. Megmutatom a világ előtt, mi árát adom Deákinak azon versekért.

Sehonnai. Ez már ugyan nagy vakmerőség volt Deáki uramtól. Ő, gondolom, semmit se hallott még a Mehádiába tett vitézségről.

Ágyúsi. De még a szabácsról se hallott semmit. De meghallja ma. Én ugyan ötlet magát kihíhatnám egy szál kardra, de ő maga nem elegendő haragomnak. El kell neki veszni minden perepútyostól.

Sehonnai. Ime, egy szikrából minő tűz támadhat.

Ágyúsi. Úgy vagyom. Egy szikra volt azon vers, de derék tűzzé vált. Ugy képzeld magadban mintha Trója veszedelmét látnád.

Sehonnai. Hogy-hogy volt az? kapitány uram.

Ágyúsi. Hát Trója veszedelmét se tudod? Pedig szép történet; mindjárt elmondom rövideden. Két testvérek voltak egyszer egy időben, egyikét Péternek hitták, másikat Pálnak. Ezeknek volt egy testvér hűgok, Helena, Constantinus császárnak az anyja. Ezt az Helenát ellopta volt egy gazember, — elfelejtettem a nevét, de, ha jól emlékszem, Párisba, ugyancsak Párisba lakott. S ezen okból származott osztán Jeruzsálem városának is romlása.

Sehonnai. Ugyan úgy-e! kapitány uram. Régen kívántam Jeruzsálem várossa omlásának okát hallani. Ime, a régi könyvekből mit nem lehet tanulni!

Ágyúsi. Ellhiszem! főképen abból melyben ezen históriát olvastam. De abban még azt is olvasni hogy a zsidók egy lóba bújtak melyet fából csináltak, és úgy mentek be Jeruzsálembe. S így származott osztán ez magyar közmondás: bújj a lóba, jársz hintóba.

Harmadik rész. — Peti. Ágyúsi. Sehonnai

Peti. Jaj! jaj! jaj! oda kezem, lábom, hátam.

Sehonnai. Mi lelt? Peti. Talán ugyan te is ama trójai lóba voltál, és jól megabrakoltak?

Peti. Csak csúfolódjon Ked! Meglássá mi leli Kendet is.

Ágyúsi. Mi lelt tehát? mért nem szóllasz?

Peti. Avagy kapitány uram is itt vagyom? Követem, hogy nem láthattam, mert nékem tele van szemem-szám deák porral, a hátam pedig deák dorongokkal.

Ágyúsi. Micsoda deák porral? micsoda dorongokkal?

Peti. Deáki uram öszvecsődítette az egész deákságot kapitány uram ellen. Olyanok mingyájan mint az oroslányok. Engem találtak első martaléjkoknak. Jaj! úgy elverték mint a lisztes zsákot.

Ágyúsi. Lehetetlen, Peti. Hogy merne ő az én svadronyom ellen jönni? Hazudtál, Peti.

Peti. De nem hazudik bizony a hátam. Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Negyedik rész. — Deáki. Téntai. Ágyúsi. Sehonnai. Peti

Deáki (*oda bent beszél*). Domini collegæ & simul commilitones!

Peti. Jaj! deák szót hallok. Előbb fölöstökömet adtak, most immár ebédvel fenyegetnek; bizony megcsömörölök tőle.

Deáki (*bent beszél*). Első, a kit meg kell ölnünk, Ágyúsi kapitány; azután annak szolgálja a Peti; végtére az egész svadronja.

Peti. Hallja kapitány uram a mendörgést? Jaj! engem is cmlegetett.

Ágyúsi. De lehetséges-e az? hogy a deákok ellenem feltámadjanak. Másként a deákok igen nyughatatlanok.

Sehonnai. Én bizonyára lehetetlennek állítom. Hiszen ők kapitány uram szemének első tüzet sem állhatják ki.

Ágyúsi. Vajon úgy-e? Várj, most én úgy tettetem magamat mintha haragudnám. Lásd! (*harag-szint mutat*).

Sehonnai. Jaj! jaj! jaj! oda vagyok.

Ágyúsi. Aha! nyúl-szívű. Nézd tovább. (*ismét haragosabb szint mutat*).

Sehonnai. Elég, elég, édes kapitány uram. Csupa szikrát hánnak tüzes szemei. Jó hogy puskapor nincs a zsebembe, bizonyosan fellobbanna.

Ágyúsi. Tehát csak szememmel is megrémíthetem a deákokat?

Sehonnai. Igenis, kapitány uram. Én ugyan javaslom hogy svadronya előtt álljon, hogy őket közelebről érje a szikra. — Bárcsak setitebb volna! még akkor jobban kitetszenének a tüzek.

Ágyúsi (*bent nagy zörgést hallván*). Micsoda zörgés az? (*kiszalad, és csak a fejét dugja be*).

Sehonnai. Hová, háová? vitéz kapitány uram. Előre tizenkét porcióval!

Ágyúsi. Én hátúrül kommandirozom a svadronyomat. Te, Sehonnai, a jobb szárnyán állasz. Peti, eredj a bal szárnyára.

Peti. Jaj! istenem, agyon ütnek a diákok.

Ágyúsi. Hát én héjába fizessek néked?

Peti. Kapitány uram, könyörüljen feleségemen, gyermekemen.

Ágyúsi. Hát néked, gazember, feleséged is van már, gyermeked is? Azt még nem tudtam.

Peti. Nincs még, uram, se feleségem se gyermekem. De lesz ha megházasodom.

Ágyúsi. De, gazember, ha te házasodni tudsz, tudjál a svadrony előtt is állani.

Peti. Soha az apám se volt katona; ime, mi lett a fiából!

Ágyúsi. Megjobbítom a béredet esztendőnként tíz forinttal, csak állj ide.

Peti. De jöjjön előre kapitány uram is.

Ágyúsi. Ostoba vagy. Nem tudod? hogy a kapitánynak hátúl kell lenni a bataliában.

Peti. De mért halványodott el kapitány uram?

Ágyúsi. Csupa mérgemben a deákok ellen.

Peti. Veszem észre. Jaj! istenem, oda leszek. (*Elmegy a bal részre*).

Ágyúsi (*odabent beszél*). Halljátok, vitézek! Mostanában, mintha az ég és föld összeomlana, úgy viseljétek magatokat. Deákok jönnek vitéz katonákra; szünyogok az elefántokra. Ember legyen kiki a talpán. Semmit se féljete. Lássátok az én bátorságomat. (*betekint*). Itt-e már a deákság? (*elvonja magát*.) Lássátok az én bátorságomat. (*betekint*.) Sehonnai, itt vannak-e már a deákok? (*fohászkodik és törli a verítéket; elvonja magát*.) Tőlem vegyetek példát. (*betekint*.) Jaj! amott látom immár a deákokat.

Sehonnai. Kérem kapitány uramat, ereszsen egy kevéssé haza. Otthon felejtettem Homerust. Annak Iliasát elolvasom, és a szerént rendelem el a harezot.

Peti. Én is otthon felejtettem a fegyver ellen valómat. Ha megengedné kapitány uram, haza szaladnék.

Ágyúsi. Ni! a fogás. Mind a ketten el akarjátok a hadat kerülni. — Maradj itten, Sehonnai. Jobb lesz ha megbékéltetsz a deákokkal. Mondd meg nékik hogy én ő tőlök ugyan egy harapásnyit se félek, de szánom azon ártatlan sok deákokat. Még igen ifiak, tovább is élhetnek. Adok néked tíz aranyat ha békességet szeresz.

Sehonnai. Jól vagyon, kapitány uram. De úgy tegye az úr magát mintha nem félne.

Ágyúsi. Mondd meg Deákinak hogy én három ember erejével bírok.

Sehonnai. Jól vagyon; el nem felejttem.

Deáki. Attendite, commilitones! Rajta az ellenségen! (*béduggya a fejét*.) Itt vannak-e már a katonák? (*kivonja magát*.) Senkinek se irgalmazatok. (*kitaszítja Téntait, maga bédugván fejét*.) Eredj előre, Téntai. Itt vannak-e már a katonák? Hallod-e Téntai, hátha békességet szerzenél a katonák között. Mondd meg nékik hogy mink ő tőlök semmit se félünk, de est contra leges academicas a fegyverhordozás. Jobb volna ha velünk disputálni jönnének. De, íme, Sehonnait látom. Eredj, Téntai, kérdezd meg mit akar. (*kivonja fejét*.)

Ötödik rész. — Téntai. Sehonnai. Ágyúsi. Deáki

Téntai. Jó napot, Sehonnai.

Sehonnai. Fogadj isten, Téntai.

Téntai. De ugyan mondd meg mért ontassunk mi vért ama vezéreinknek ostobaságok miatt?

Sehonnai. Éppen én is így gondolkozom, édes Téntaim. Nagy számárság volna tőlünk azoknak tanácsokat követni.

Téntai. Deáki a nyúlnál félénkebb.

Sehonnai. Ágyúsinak a nyúlfarknál is kisebb a szíve.

Téntai. Ha közelebb jöttek volna a katonák, a deákok mind elszaladtak volna.

Sehonnai. De ha a deákok is csak egy lépéssel közelítettek volna a katonákhoz, szerte-széjjel futottak volna.

Téntai. Engem azért küldött Deáki hogy békességet szerezzek.

Sehonnai. Engem is éppen azért küldött Ágyúsi. De én nem akarom a békességet hacsak javamra nem lészen.

Téntai. Én se kívánom ha jól nem lakom mellette.

Sehonnai. Tehát a békesség ezen kötésből fog állani: elsőben, hogy Ágyúsi minket kettőnket holnap jól tartson; másodsor, hogy Deáki minket kettőnket holnapután jól tartson; harmadszor, ha azután is jól akarnak tartani, ők lássák.

Téntai. Szent a békesség! arany a szabadság!

Sehonnai. Kapitány uram, megvan a békesség.

Ágyúsi (*bedugrán fejét*). Hogy-hogy van tehát?

Sehonnai. Ezek a szabások: legislegelsőben kapitány uram fog engemet és Téntait a város koresmáján jól tartani.

Ágyúsi. Úgy-e? mégis tehát csakugyan enyim az elsőség?

Sehonnai. Hogyne volna! Másként reá se állottam volna a békességre.

Ágyúsi. No, úgy én is reáállok.

Sehonnai. Most tehát nincs egyéb hátra hanem hogy a két vezérek kezét fogjanak. De úgy ám hogy Deáki jőjön ide.

Ágyúsi. Azt se bánom; hídd ide tehát. (*béjön.*)

Sehonnai (*kifelé*). Deáki uram!

Deáki (*bedugván fejét*). Mi jó? Sehonnai.

Sehonnai. Az úr engem holnapután, Téntaival, jól fog tartani a koresmán. Szent a békesség. Jőjön ide az úr.

Deáki (*béjörén*). Örvendek a szent békességen.

Sehonnai (*megfogván Ágyúsinak és Deákinak jobb kezeket, öszveadja*). Éljenek az urak békességben.

Ágyúsi. Bizony jobb is, Deáki uram, ha egyet értünk.

Deáki. Úgy vagyon, kapitány uram ; vis unita fortior.

Sehonnai. Mivel tehát az urak megegyeztenek, szükség hogy egyes erővel menjenek Tárházi ellen ki az urakat oly méltatlan móddal legyalázta. Ne hagyják nyakokon ezen becstelenséget. Fúr-faragvasakkal forgassanak fel mindeneket házában.

Deáki. Jól mondod, Sehonnai ; communis iniuria communi studio vindicanda. Megmutatom ma néki hogy én tam in arte quam in Marte nagy vagyok.

Ágyúsi. Tehát, Deáki uram, üssünk a házára.

Sehonnai. De várjanak az urak még beestveledik. Menjenek el addig valahová és haragot gyűjtsenek.

Deáki. Azt se bánom ; elolvasom addig Ovidiust *In Ibin*. Hallja kapitány uram is ; meglátja hogy' felháborítja az embert. Sehonnai, nem sokára tüzes haraggal itt termünk. (*elmegyen Ágyúsival.*)

Hatodik rész. — Sehonnai. Polgári

Sehonnai. Most én Polgári uramhoz megyek, és megtanítom mint viselje magát. Mert eltökéltem szívemben hogy, mivel mind Ágyúsi mind Deáki én iparkodásom miatt hültenek ki Tárházinak lakhelyéből, azon iparkodással Polgári tétessen oda helyekben. De, íme, őt magát látom kijönni. — Soha alkalmatosabb időben nem jöhett volna az úr én hozzám.

Polgári. Azért jöttem, édes Sehonnaim, hogy halljam azon irtóztató hadnak szerencsés vagy szerencsétlen végét. Vajon melyik vezér fektette meg a mezőt ?

Sehonnai. Mind a kettő elesett, nem testére hanem szívére nézve. Egyik a másíknál se jobb se rosszabb. Ugyanazért hamar öszvebékéltenek. Minek utána meglett a szent békesség, azt javasoltam nékik hogy egy erővel, egy akarattal Tárházira üssenek és egész házáat népestül együtt felforgassák.

Polgári. Jaj! mit tettél ? Sehonnai. Hátha magam is bele keveredem a csatába ?

Sehonnai. Hiszen azt akarom én. Menjen bé az úr Tárházinak szobájába, kössön egy széles kardot az oldalára. Midőn Ágyúsi és Deáki a házra rohannak, jöjjön ki az úr nagy méreggel, rántson kardot ellenek, tipogjon-tapogjon a padlaton.

Polgári. Jaj! de ők ketten megesznek engemet.

Sehonnai. Semmit se féljen az úr. Ők az úrnak kardjától úgy megijednek hogy hat péntekig se jönnek eszekre. Én is az úrral leszek. Ne féljen, vele járok mindenütt. Csak menjünk be, mert nem sokára itt termenek a nyulak. (*kimegyen Polgárral.*)

Hetedik rész. — Ágyúsi. Deáki

Ágyúsi. Soha nem hittem volna hogy az a könyv úgy felgyúlaszsa haragomat. A törökök talán mind ilyen könyveket olvasnak a harc előtt, mert igen mérgesen jönnek katonáinkra. Talán ugyan azon könyv is törökül van írva?

Deáki. Deákül vagyon *in Ibin*. De úgy-e? kapitány uram, midőn olvastam, minő szikrákat hánytak szemeim!

Ágyúsi. Láttam bizony. De még magam is úgy megharagudtam hogy, ha akkor Tárházi jelen lett volna, lába közé tettem volna a fejét. Olvasson az úr még egy keveset belőlle, hadd mérgeledjem meg.

Deáki. Mindjárt. (*kivesz egy könyvet és olvas.*) — De verbo activo et passivo. Activum regit accusativum casum, ut *amo deum*.

Ágyúsi. Oh, *amo deum*! íme, már erre is hogy haragszom. Tűzzel vassal Tárházira!

Deáki. Hallja az úr tovább. — Verbum passivum regit ablativum, ut: *a me amatur*.

Ágyúsi. Ne olvasson az úr többet, mert egészen eléghetem tüzem miatt. *Amo amatur*! no most rajta Tárházira! Ki ide! te vén csoroszlya.

Deáki. Ki ide! te dombos hátú.

Ágyúsi. Összetöröm kezed-lábad! Esopus unokája.

Nyolczadik rész. — Polgári. Ágyúsi. Deáki. Sehonnai

Polgári. Ki lármáz itten? Hát tik vattok? Ejnye! kutya menydörgős. (*kihúzza kardját.*) Ide, pajtásaim! mind a százan.

Ágyúsi. Deáki uram, mit tegyünk? (*fére lép.*)

Polgári. Diribrül-darabra! apróra-hasabra!

Deáki. Kapitány uram, rántsunk kardot.

Polgári. Mégis itt vattok? Nosza, kardom! légy hívem.

Sehonnai (*most jöven ki*). Polgári uram, az istenért!

Polgári. Te is itt vagy? Dögölj meg te is, ezekkel.

Sehonnai (*letérdelve*). Kérem az urat, irgalmazzon.

Ágyúsi (*Sehonnai után eldugván magát*). Mondj jó szót néki, Sehonnai.

Deáki. Segíts, kérlek, bennünket.

Sehonnai. Jusson eszébe az úrnak hogy egy kapitányt akar megölni.

Polgári. Megölöm ha száz lelke van is.

Ágyúsi. Mondja meg Kend neki hogy még ifiú vagyok a halálra.

Polgári. Ha élni akarsz, Sehonnai, menj el innen.

Deáki. Mondja meg Kend neki hogy az én halálommal nagy kárt vall az academia.

Sehonnai. Kérem Polgári uramat, egy katonát . . . .

Polgári. Egy nyulat, nem katonát.

Sehonnai. A ki Mehádiánál . . .

Ágyúsi. Tedd oda Szabácsot is.

Sehonnai. A ki Szabácsnál . . .

Polgári. Szószaporítás! El kell veszni a rossznak.

Sehonnai. Pardon! pardon! Polgári uram.

Polgári. Semmi pardon.

Sehonnai. Jaj! jaj! semmi pardon. Szaladjunk, ha élni akarunk.

(elszalad, Ágyússal és Deákival.)

Polgári. Utána! utána! a rossz embereknek. *(megpihen és bétést kardját.)* Elkergettem a gyilkosokat.

Nyolczadik rész. — Tárházi. Polgári. Sehonnai

Tárházi. Úr isten! mi lármát hallottam! Jó napot Polgári uramnak. Mi történt itt a házam körül?

Polgári. Semmi, kedves Tárházi uram; lecsillapodott immár a zenebona.

Tárházi. De mégis csak kellett valaminek lenni, mert Polgári uram, úgy tetszik, felháborodott. Fenyegető szavait is hallottam.

Polgári. Csekély dolog volt, kedves Tárházi uram. Nem is méltó hogy emlegesse az ember.

Sehonnai *(jön sietve)*. Hála istennek! Emberül viselte magát, Polgári uram. Ime, ennek az úrnak, Polgári uramnak köszönheti az úr hogy életben vagyon.

Tárházi. Mit mondasz! Sehonnai.

Sehonnai. Ugy vagyok a mint mondom. Ágyúsi és Deáki öszvesküdtének az úr ellen. Itt is voltanak immár, hogy az úrnak házát egészen felforgassák. Szerencséjére az úrnak, éppen akkor jöve ki Polgári uram. Kardot rántott ellenek, és maga nagy veszedelmével elkergette mind a két ellenséget.

Polgári. Kérlek, Sehonnai, ne emlegesd ezen csekélységet. Én a jótételt nem szeretem dobra veretni.

Sehonnai. Sőt az egész világnak meg kell azt tudni hogy Tárházi uramat Polgári uram szabadította meg két gyilkosok kezéből.

Tárházi. Ó! édes fiam uram, az úr isten áldja meg minden legkisebb lépésedet. Mindéig nagyra böcsültem én fiam uramat, de ezt csak magamban tartottam. De már most el nem titkolhatom többé.

Polgári. Ezen én dolgom nem azért nagy mert én cselekedtem, hanem azért hogy az úrnak igen nagy javára esett.

Tárházi. Sőt inkább, fiam uramnak cselekedetére is nézve, béillik a nagy jóakaratok közé, melyet én még ma meghálálni akarok.

Polgári. Elégképpen meghálálhatja Tárházi uram ha ezután is engemet, valamint ezelőtt, maga hív tisztelői közé számlál.

Tárházi. E' kevés volna, édes fiam uram; más valamivel meg akarom köszönni különös jóakarátját.

- Polgári. Kérem az urat, csak azzal hogy maga hív tisztelői közé számláljon.

Tárházi. Mennél kevesebbet kíván fiam uram annál többet érdemel. Ime, ez az én végső akaratom. Tudtára adatik mindnyájoknak a kik itt jelen vannak hogy, mivel Ágyúsi és Deáki, ellenem öszveesküdvén, mind engemet megrontani mind házamat felfogatni akarták, és fel is forgatták volna ha Polgári uram maga veszedelmével őket meg nem győzte volna, hogy tehát Polgári uramnak ezen jóakarátját meghálálhassam, őtet mai napon fiam-uramnak fogadom, minden jószágomat, pénzemet, házamat néki ajándékozom, azon kevés kötések alatt melyeket oda bent leirattatok. Éljen Kend szerencsésen, édes fiam uram.

Polgári. Ezen kegyességiért Tárházi uramnak örökös hálát adok, és azon leszek hogy megmutassam az úrnak hogy az úr éppen nem szerencsétlen abban hogy fiat nem nemzett, mivel magának ilyest fogadott.

Tárházi. Menjünk bé, édes fiam uram. Kezébe adok még ma mindeneget. Gyere te is, Sehonnai, biznyságom lészel. *(elmegyén Polgárral.)*

Sehonnai. Csak menjenek az urak, mindjárt utánok megyek. *(a hallgatókhoz.)* Látják az urak menő szerencsére kapott én általam Polgári uram. Ugyan jól járnék én is mellette ha igaz volna! csak a' kár hogy komédia. Ime, Polgári uram le is tette immár személyét, én is mindjárt leteszem, s olyan szegény emberek leszünk mint annak előtte. Már e' bizony nem komédia hanem tragédia. Mindazáltal, kérem az urakat, ezen nagy szomorúságomat vigasztalják egy keveset, hangos tapsolásokkal.

DUGONICS TÁRHÁZLIJA.

(Iskolai vígjáték a múlt századból.)

E vígjáték, melyet én bocsátok először e füzetben világ elé, Dugonics egyik legkorábbi munkája, s kiadatlan zsengéi közt, úgy tartom, a legméltóbb a figyelemre. 1770-ben írta, midőn a Kegyes Rend váczai gymnasiumában tanított, oly időben tehát, midőn még *Trója veszedelme* a fiókot nyomta, az *Argonautikon* meg csak készülöben volt. Váczott és Medgyesen, előbb grammatika és syntaxis, utóbb rhetorika és poësis tanára, Dugonics meglehetősen foglalkozott az ó-classikus irodalommal, de ez érdeklődés csak felszínes volt és mélyebb tanulmányra sohasem szolgált ösztönül. 1766-ban Plautus *Menaechmusait*, «magyarra fordítva s mocskaiból kitisztítva,» előadatja növendékeivel;¹⁾ ugyanezen s a következő évben lefordítja Sallustius *Catilináját*, Phaedrus Meséinek első könyvét, Curtiusból egy néhány beszédet s Neposból Epaminondas életrajzát. Mindez, továbbá egy cicerói beszédből meg Horatius Költészettanából fordított töredék, noha megannyi a Dugonics-féle «csombókos magyarság» jellemző példája, összevéve is csekély irodalmi érdeket bír támasztani. Nyilván való, hogy Dugonics ekkor még inkább «tanítványai hasznára» dolgozott, semmint magasra vivó ambícióval, irodalmi czélből.

A plautusi nyers komikum mégis, úgy látszik, mélyebb hatást tőn a vastag vonásokat és rikító színeket kedvelő Dugonicsra. A *Menaechmusokkal* egy azon évben lefordítja *Amphitruót* is;²⁾ 1807-ben pedig, mielőtt egyetemi tanszékétől nyugalomba

¹⁾ Dugonics már 1762-ben írt magyar nyelven egy vígjátékot, melyet szülővárosában, ugyanesak növendékei adtak elő. E darabjának azonban címét sem hagyta ránk, és csak annyit tudunk róla, a mennyit íme, ön-életrajzában megjegyez: «Pro anno . . . 1762 mansi Szegedini in mea patria, et locui maiorem parvam cum principiis. Comoediam eo anno *hungarice* produxi, quae res, quoniam non adhuc usurpata Szegedini et circum vicinia, copiosissimos auditores excivit, parentibus incredibile solatium attulit.» *Analecta Andreae Dugonics.* (Nemz. muz. kézír.)

²⁾ Hoc anno *Amphitruonem* Plauti in hungaricum verti, et Vaciensi suffraganeo Carolo de Szalbek . . . dedicatam produxi.» *U. o.* — Nem-e tévedés forog itt fenn? minthogy a *Menaechmusokról* e helyütt egy szóval sincs említés.

vonúl, a *Menaechmusokat*, teljesen átdolgozva, a censura elé terjeszti. De bár az engedély nem késett sokáig, a darab, Sallustius *Catilinájával* együtt, sohasem látott világot. Jóval előbb, még 1789-ben, átdolgozás alá vetette *Tárházit* is, melyet ím' közrebecsátunk, s melynek főszemélye a plautusi miles gloriosussal, bár nem közvetlen, de azért félreismerhetlenül rokon.

Tárházit, akkor még *Gyöngyösi* néven, váczai gymnasiumi tanulók játszották első s, a mennyire tudomásunk terjed, utolsó ízben is, 1770-ben, Migazzi bécsi érsek és váczai püspöki helytartó színe előtt.¹⁾ Ha Dugonics maga nem mondaná is, gondolhatjuk, hogy, valamint komoly színművei, ez is közvetlenül német forrásból ered. A forrás egy Holberg-féle vígjáték, *Tyboe Jakab* német átdolgozása, mely Detharding altonai tanártól való, és *Bramarbas* névvel jelent meg Gottsched ismeretes *Játékszíneben*.²⁾ A darab hőse, Bramarbas, a Thraso és Pyrgopolinices családjából szakadt; harsánykodó szájas katona, ostoba és hiú, ki azt hiszi meg van áldva az ég minden jóával, s hogy szemének egy haragos villanata elég hogy akárkit porba sujtson. De a veszély percében minden bátorsága oda vész; a kivont kard látása is elrémíti, s mihelyt az ellenség megjelenik, ütközés helyt egyezsége száll. A harc oka mi más mint a mindenható szerelem, mely a gyávák szívébe is harczy kedvet önt. A szép Leonora kezét hárman ahítják: Bramarbas kapitány, kiről ím' szólottunk már; magister Stiefelius, egy iskolabüzü pedáns, ki syllogismusokban udvarol s a kofákat is Plátón nyelven szólítja meg, s egy Liebmann nevű «jeune homme de famille,» kit Leonora is szeret. De Liebmannnak minden vagyona csupán egy reménybeli örökség elaggott s beteges nagybátyjától, ki, a nagybátyák szokása szerint, csak a darab végén lesz szives az árnyékvilágot ide hagyni. A kapitány s a magister ellenben jómóduak, s Leonora anyja, özvegy Hartmanné,

¹⁾ «Anno 1770 Vacium veni docuique ibi rhetoricam et poësim, et Cardinale Migazzi . . . praesente comoediam cum meis produxi versam ex Gottschedo, quam iste *Bramarbam* nominat.» U. o.

²⁾ J. C. Gottsched, *Die Deutsche Schaubühne*, nach den Regeln der alten Griechen und Römer eingerichtet. Dritter Theil. Neue verbesserte Auflage. Leipzig, 1746. — *Bramarbas*, oder der groszsprecherische Officier. Ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Dänischen des Hrn Prof. Holberg's übersetzt von Hrn M. G. Aug. Detharding, Professorn in Altona. — Az első kiadás 1741—5-ig jelent meg ugyanott.

arra szorítja leányát hogy e kettő közül válaszszon mentül előbb, mert Liebmann, kinek még ki tudja meddig kell várni az örökségre, pusztán érdemeivel nem segíthet szorult helyzetükön.

Hartmannéval azon hírt penget Katalin, a haszonleső és furfangos szobalyány; ő is a gazdag kérők pártjára szegül, kik jól megfizetik szolgálatait, s különösen a kapitányhoz mutatja hajlandóságát. Bizalmasan értésére adja, hogy Leonora szívesen lát tőle egy csinos üdvözlő verset, neve napján. Bramarbas, ki szintoly járatlan az írás-olvasásban mint a hogy nem kenyere a kardforgatás sem, poéta-keresni útnak indítja Péter nevű inasát, a ki nem rég hogy hozzá elszegődött. Pétert azonban törbe csalja egy Schlaukopf nevű ingyenélő, afféle tipikus parasita, minő Artotrogus vagy Gnathon, ki a gazdagok hiuságának tömjénez, hogy asztaluknál kedve szerint tölthessék. Ez a Schlaukopf, színleg, jó barátja mind a kapitánynak mind a magisternek; ezt tudományaért, amazt vitézségeért, szemben, dicséssel tetézi, de hátuk mögött gúnyolja, gyalázza őket, s egynek a terveit elárulja a másik előtt. Valósággal Liebmannak a hive, s fondor elmével cselet sző, hogy Bramarbast és Stiefeliust eláztassa Hartmannéknál s hogy helyettök Liebmann férkezzék Hartmanné meg Katalin kegyébe. Péter inastól könnyű szerrel kitudja mi járatban van, s míg az a kocsmában időz, kieszeli, hogy majd ajánl ő a kapitány inasának poétát, a ki oly ocsmány verset ír számára, mely Bramarbas becsületét a lányos háznál tönkre teszi. Nyomban tudatja szándékát magister Stiefeliussal, mert épen őt akarja megnyerni poétának. A magister azonban megesküött volt, hogy soha sem tesz olyat, a mit Cicero nem tett; hanem épen kapóra jön barátja, Grossmann, ki a poéta szerepét szíves-örömelet elláallja. Péter, a kocsmából jövet, egy tétova hadonázó s gondolatokba merült férfiúra akad, kivől föl sem teszi, hogy más volna mint poéta vagy bolond. Grossmannnak sikerül is névnapi üdvözlő vers gyanánt Péterre kötni egy pár deákul irt mondatot, melyekben Hartmannét, Leonorát és Katalint a legaljasabb megnevezésekkel illeti.

Ime, az első csomó, melylyel az intrika bogozása megindul. Schlaukopf immár Stiefelius alá ássa a vermet, hogy őt is teljesen ártalmatlanná tegye. A kapitány, még a névnapi vers átadása előtt, látogatást tesz Hartmannéknál s ott éri a magistert is. A ket versenytárs összetűz, mire Hartmanné s leánya távoznak, Katalin meg mindenik kérését külön fogja s elhitheti vele, hogy Leonora

bizonytal az övé lesz s hogy ő mindenkép azon törekszik hogy a lány szívében az iránta való hajlam gyökeret verjen. Stiefelius nyugodtan haza megy s Katalinnak megígéri, hogy jó szolgálataiért, még az nap, egy erszény pénzt küld számára, ajándokul.

A magister ígérete csakhamar tudomására jut Schlaukopfnak, s ez rábeszéli Bramarbast, töltsen meg egy kétszer akkora erszényt mint a magisteré, holmi patkószeggel, rossz pénzzel és üvegdarabokkal, s indítsa vele útnak Péter inast Katalinhoz. Ő aztán betanítja Pétert, hogy ittasságot színleljen s ha majd a magister szolgálja a csapszékbe csalja, holt részegül, oda se nézzen neki, ha erszényét kieserélik. Más részről, Schlaukopf a magistert fonja körül, úgy hogy ez szentül meg van győződve hogy Bramarbas kiköszörüli a vers által ütött csorbát, ha valamilyen most törbe nem ejtik. Ily módon tehát Stiefelius is könnyen lépze megy, és Schlaukopf a magister szolgáját Jánost szintén betanítja szerepére. Csakugyan, minden úgy történik a mint Schlaukopf kigondolta, s Katalin az erszény, Leonora pedig a névnapi üdvözlő miatt, haragra gyúl a kapitány s a magister ellen. Katalin legott boszút forral, s midőn előbb Bramarbas, utóbb Stiefelius Hartmannék háza előtt megjelennek, egyiket a másik után az ablakból leönti.

E csufos pironságra, nagy harczi riadás. A két hős fegyverre zúdul, mert Schlaukopf elhiteti egy részt a kapitánynyal, hogy a névnapi vers a magister műve, más részt Stiefeliussal, hogy az erszénycserét a kapitány koholta s oly ügyesen veté meg a hálót, hogy ő maga is benne akadt. Bramarbas egy pár katonával, Stiefelius egy diák-csapat élén, vitézül kiállnak a sikra; ám mihelyt észreveszik egymást, lelohad benuök a gyilkos indulat, és a harczi kedv ottan elpárolog. Bramarbas, ki Nagy Sándor példájára hátulról vezényli a hadat, nem fél ugyan, de érzékeny szíve megesis a fiatalokon, s egyáltalán, ha elkerülheti, nem szívesen ont keresztýén vért. Schlaukopft tehát arra kéri, hogy minden áron bekét szerezzen. Ez nem is jár nehézséggel, mert Stiefeliussnak ép ekkor jut eszébe hogy fegyvert hordani «est contra leges academicas.» Schlaukopf, a mint a diák-csapat felé tart, a magister szolgájával találkozik, ki vele egy járatban van. Miután a két vezér összebékül, Schlaukopf feltüzeli őket, torolja meg egyesült erővel a csúfságot, a melyet Hartmannék részéről oly méltatlanul vallottak. Erre a magister s a kapitány csakugyan elvégezik, hogy

a Hartmann-házat, mihelyt az alkonyat beáll, megtámadják. Schlaukopf e közben összekerül Liebmannal s megmutatja neki, hogy itt az alkalom, hogy Leonora kezét könnyű szerrel meghódítsa. Elég ha egy szál karddal a Hartmann-házból kitör s az ostromlókat elkergeti. A katonák be vannak tanítva hogy a legcsekélyebb ellenállásra hátat fordítsanak, mert Bramarbas gúny és nevetség tárgya a tisztek előtt, kik, multság okáért, szívesen rendelkezésére bocsátják néhány emberöket.

Még egyszer s utoljára előttünk a derék Bramarbas, csapatja élén, kezében nagy öklelő dárda, oldalán Stiefelius, Schlaukopf és Peter. A kapitány buzdító beszédet tart katonáihoz, s dárdát szegezve a ház kapujának rohan. Belülről a nők jajkiáltása hallszik, s Bramarbas, a diadal érzetében, felkiált, hogy itt nincs menekvés, adják meg magokat életre-halálra. De íme, a vezetes pillanat: a kapu kitárul, s Liebmann a küszöbön megjelenik. Egy pisztolylövésre a katonák hanyatt esnek, s a bösz ellenség a halálra ijedt kapitánynak tart, hogy irgalmatlanul felkonczolja. Schlaukopf hiába könyörög, kimélje a nagy hős életét, ki annyi csatában diadalt aratott; Liebmann nem könyörül, s Bramarbas, a haláltól rettegve, futásnak ered. Hartmanné pedig, hálából a szabadító iránt, Liebmannak adja Leonora kezét, s hogy teljes legyen az öröm, az udvarias nagybátya nem késik tovább idehagyni a mulandóság birodalmát.

A meglehetősen durva szövetű intrika tárgya, elütni egy leányt a harsánykodó szájhős meg az öntelt pedáns kezéről; ez a *tett*, a mely felé a dráma cselekvénye halad, tehát alapjában úgy a plautusi *Miles gloriosussal* mint Terentius *Heréltjével* megegyezik. Csakhogy a miles jellemében, ki azt hiszi oly szép is, nemcsak vitéz, mint Achill, a magabizott hiuság, vegyülve durva érzéki-séggel, a fő ideg, mely az intrikát mozgásba veti. Bramarbas sokkal decensebb alak; buja vágy nem ingerli őt és aljas gyönyörre nem vadász. Ő par excellence *katona*, ki akkor van elemében, ha csatáiról beszél, de szellemére ép oly sokat tart mint vitézi voltára, s ép úgy fitogatja ismereteit mint testi ügyességét. Hanem ő a legostobább miles valamennyi közt; gyávaóságban a Thraso superlativusa, ki szintén hátulról intézi Thais házának ostromát, s lármásabb és henczegőbb, bár nem oly «merész beszédű» mint Hári Jánosunk.

A «sot ignorant» mellett a «sot savant.» Stiefelius a tudósok

közt ugyanoly szerepet játszik mint Bramarbas a tiszték között: korlátolt eszü és tudományát hánytorgató pedáns, ki a szörnyű ignorantian kesereg, hogy van akademikus a ki nem tudja hány-szor s mily alakban adták ki Cicerót, sőt meg nem tudja válasz-tani a toga prætextát a laticlaviától. Ez a vonás a philosoph Pancratiust juttatja eszünkbe, ki a világ romlottságáról panaszko-dik midön Marphurius az *alakot* az *idommal* összevéli. Pancratius komikumából jutott a poétázó Grossmannak is; ez szintoly sokféle nyelven csinálna verset mint a mily sokféle nyelven beszélne amaz. A többi személylyel röviden elbánhatunk. Lieb-mann, a kissé fagyos szerető, sablonszerű alak; de Leonora üde naivsága igazán szivünkhöz szól. A mellékszemények közül Péter a legsikerültebb, ki együgyű paraszt eszével belátja és ki tudja zsákmányolni urának ostobaságát. És, lest not least, a cselszövő Schlaukopf! Ő a cselvígjátékbeli intrikus, a souverain indító és mozgató erő; a többi az anyag, melyet lebir és kormányoz czélja szerint. Egy maga köti meg oldja az intrikát, s noha csúful rászedte őket, mind a kapitány mind a magister végig azt hiszi, jó barátja. Egyesül benne Artotrogus meg Palæstrió, a stereotyp parasita, ki «fület kénytelen megtölteni, hogy álla föl ne kopjék,» s az éles eszü rabszolga, ki volt urához híven ragaszkodik s kar-jaiba viszi kedvesét, kit mostani gazdája a miles elrabolt. Kár, hogy a Schlaukopf ragaszkodása Liebmannhoz épen nincs motiválva, mint a hogy Pleusideshez a Palæstrióé, s az egész alakon, ily formán, a conventio fakó színe ömlik el, nem az élet eleven pirja, üde zománca, mely csaknem mind a többinek arcán mosolyog.

A Holberg-féle darab cselekvénye, a mennyiben legkivált Tyboe-Bramarbas körül forog s a mennyiben a szájhős kigúnyo-lását és megejtését tárgyazza, kétség kívül plautusi forrásra vall. Egy pár motívumát, mint említők, Terentius *Heréltjének* köszön-het, s néhányat Molière *Kénytelen Házasságának*. De az *egész* compositio, a hármas verseny egy leányért, a katonának szembe-állítása egy tudóssal, s az ellentét az egyszerű és keresetlen modorú nemes hölgy meg a komorna között, ki úrnőjét kaczer-kodni tanítja: mind ez a *Párisi séták* (Les Promenades de Paris) czimű nyomorult vigjáték- vagy inkább vázlatban leli fermentu-mát, melyet a Hôtel de Bourgogne olasz színészei 1695-ben ját-szottak először s mely a Gherardi-féle *Olasz Szinmütárban*

foglaltatik.¹⁾ E gyűjtemény a dán költőnek szinte állandó szer-táraul szolgált; rendelkezett vele mint sajátjával, de a mit a másé-ból elvett, a magáévá tette minden ízében, — igaz tulajdonává, melyet ő tőle senki se bírna elvitatni. A *Párisi sétákból* vette az expositiót, a poétakeresés motivumát, egy éles persiflage-t az új nemesség ellen,²⁾ s a mi fő, innen a hármas verseny eszméjét, melyet az intrika fejlesztésére oly productiv módon fel tudott használni. A francia darabban a kigúnyolt miles-typusnak nyoma sincs, sőt Elisenek három szeretője közül ép Leandre, a dragonyos kapitány diadalmaskodik, és Calmar a törvény embere (homme de robe) játszsza a rászédett pedáns szerepét. Octave a nemes ifjú (jeune homme de famille) meglehetősen a Holberg-féle Leonard-, illetve Liebmannra üt, Colombine meg, Elise komor-nája, Pernillere, illetve Katalinra.

Tyboe Jakab, mely a Holberg-féle darabok közt, a keletkezés

¹⁾ *Le Theatre Italien de Gherardi* ou le Recueil General de toutes les comedies et scènes françoises jouées par les Comédiens Italiens du Roy. Cinquième Edition, divisée en six tomes. Amsterdam, 1721. — Tome VI., p. 3. *Les Promenades de Paris*. Comédie en trois actes, mise au theatre par Monsieur Mongin, et représentée pour la première fois par les Comédiens Italiens du Roy dans leur Hôtel de Bourgogne, le sixième jour de juin 1695.

²⁾ V. ö. *Tyboe Jakab* I. fv. 4-ik jel. (*Holbergs Ausgewählte Komödien*. Aus dem Dänischen von Robert Prutz. Leipzig, Bibliogr. Institut. Zweiter B. III. Th p. 10.) — Hogy az összehasonlítást megkönnyítsük, ide iktatjuk a *Párisi sétákból* az illető részletet (T. VI. p. 17.):

Arlequin . . . . .

Noblesse en ce pays se tire de la bourse.

. . . . .

Cela te semble-t-il étrange ?

Pierrot aura pourtant, tout comme le voilà.

Des lettres de noblesse avec lettres de change.

Ainsi tu peux porter arme, et quoique manant,

Tu pourras à ton gré suivre l'arrière-ban.

Pierrot. Allons donc; aussi bien ces arrière-banistes

Des morts et des blessés n'emplissent point les listes.

Mais comment m'appellera-t-on ?

Car Pierrot, ce nom-là n'est point fait pour la guerre.

Arlequin. Hé, tous les jours on change et d'habit et de nom:

Pierrot s'appellera le marquis de la Pierre,

Et Perrette ta femme aussi sera marquise.

sorrendje szerint, tizenegyedik, Kopenhágában 1724 tavaszán került színre először; de csak a század vége felé, jeles színészek alakítása tudta részére a dán közönség tetszését meghódítani. *Bramarbas* néven ¹⁾ sokáig kedvelt repertoire-darab volt a német színpadon is, hol a vígjáték a dán költőt uralja teljes harmincz éven át, 1740 től a 70-es évek elejéig. Mind a mellett, hazánkban, úgy látszik, Holberget nem igen ismerték; Szerdahelyi legalább, dramaturgiai művében, igaz hogy «korának Plautusa» névvel, de csak melleleg említi föl.²⁾ Hogy *Bramarbas* mi módon ragadta meg Dugonics figyelmét, arról nem szólhatunk; reá nézt a darab bizonytalannal annál érdekesebb volt, mert a henczegő katona típusát a *Miles gloriosus*ból ismerhette már. *Gyöngyösit*, — ily czíme van az első átdolgozásnak, — 1770 april 8-án fejezte be, s valószínű hogy a darab nem került színre előbb csak év zártakor, az ünnepi köz vizsgálat idején.³⁾ A *Gyöngyösi* név azonban, vagy a későbbi átdolgozás czíme: *Tárházi*, a Holberg-Detharding-fele darab czímével nem vág össze. Ha eszünkbe vesszük, hogy Dugonics, szintúgy mint az ókori vígjátékírók s mint Holberg és Detharding, a vígjáték személyeit általában *jelentő* névvel ruhazza föl, kitetszik mindjárt hogy *Bramarbas* képét, úgy az első mint a második átdolgozásban, *Ágyúsi* viseli; Stiefeliusnak, szintén mind a két helyütt, *Deáki*, Liebmannak *Polgári*, Schlaukopfnak pedig *Sehonnai* vagy *Sohonnai* felel meg, s Péter inas magyar párja *Peti*.

¹⁾ A *Bramarbas* nevet Gottsched a *Philander von der Linde Beszélgetéseiben* (Unterredungen von der Poesie) találta, hol egy költemény, mely efféle szájhős-jellemet rajzol, a következő sorokkal kezdődik:

Bramarbas, Cyperns Herr und Kaiser,
Dem hunderttausend Lorberreiser
Zugleich um seine Scheitel ruh'n;
Der durch die Thüren, auf den Knien
Voll Majestät pflegt einzuzieh'n,
Wie insgesamt die Riesen thun.

(*Deutsche Schaubühne*, III. Theil, p. XVI—XVII.)

²⁾ Geörg. Aloys. Szerdahely, *Poësis Dramatica* ad Aestheticam conformata. Buda, 1784. p. 183.

³⁾ A piarista intézetekben nem tudjuk, meg volt-e állapítva a színi előadások száma és ideje; a jezsuita collegiumban évenként rendszeresen kétszer volt színi előadás: a farsangi szünidő alatt, meg az év végén, a jutalmak kiosztásakor. (Ernest *Boysse*, *Le Theatre des Jesuites*. Paris, 1880 p. 28.)

Egy személy, a *Hadnagy*, ki az ostrom előtt félrevonúl, hogy *Bramarbas* felsüléseben gyönyörködjek,¹⁾ hiányzik a *Tárházi* nevű átdolgozásból, a *Csapláros* pedig ebben németté változik és *Trummel* nevet ölt. Egyáltalán nincs magyar párja egy *Miska* (Michel) nevű szolgának, ki legvégül a Liebmann nagybátyja halálát jelenti. Három személylyel mindenik átdolgozásban más néven találkozunk. Az elsőben János a magister inasa *Jankóval*, Kristóf a kapitány komornyikja ugyancsak *Kristóffal*, Grossmann pedig *Naggyal* azon személy, míg a másodikban ugyanők *Téntai*, *Pisztoli* és *Versei* néven szerepelnek.

Nő személyt — azt nem találunk itt egyet is a három közül. Nem mintha a nő az iskolai drámából ez időtt is számkivette volna, — hisz már a Jézus-Rend atyái, kik a játékszínt iskoláikban a fejlődésnek oly magas fokára emelték, sokat enyhítettek a *Ratio Studiorum* merev szigorán.²⁾ Eltértek az írott szabálytól, egy magasabb rendű szabályt tartva szem előtt: hozzásimulni minden korhoz, minden nemzet szokásaihoz és minden társadalom szükségéhez. Nálók a játékszín több mint hiú multság: komoly tényező az iskola szervezetében, s egyúttal jelentős része a tanításnak, mely testet-elmét egyaránt érdekelt. Irodalmi és erkölcsi iskola, de a finom és választékos modor, a bátor és könnyed fellépés, az ildom és politesse iskolája mindenek fölött, mely a nemes ifjút a köz pályára s az udvari életre előkészíté. Csakugyan, a hol oly fényes volt a társaság, oly delicat izlésű az udvar s oly virágzó a művészet mint Franciaországban a XVII-ik század közepén, ott az ifjúság nevelése, ott az iskolai színpad hogy' is maradhatott volna azon a niveaun? melyre a *Ratio Studiorum* fel századdal előbb helyezte volt. A jezsuiták nem szegültek az áramlat ellen, s lassankint módosult a régi szabály, mely a profán tárgyakat, a nemzeti nyelvet s a nő személyt az iskolai színpadról kiküszöbölte. Még a tragédiában is, igaz, hogy igen ritkán, felhangzik a nemzeti nyelv, de annál gyakrabban az úgynevezett intermèdekben, hol néha magok a tragédia személyei

¹⁾ *Bramarbas* V. fv., 10. jel.

²⁾ *Tragoediarum et comoediarum, quas nonnisi latinis ac rarissimas esse oportet, argumentum sacrum sit ac pium; neque quidquam actibus interponatur quod non latinum sit et decorum; nec persona ulla muliebris vel habitus introducatur.* Idézve *Boysse* említett munkájában, p. 18.

énekes monologok- s dialogokkal fejezik ki érzelmeiket, melyekre válaszkép a kar éneke zendül. Hazánkban is olykor magyarul vagy más hazai nyelven játszottak, főleg ha az volt a cél, hogy a nagy közönségre is kiszálljon a hatás, mint ama politikai s felekezeti irányú darabokkal, melyek az iskolai színpadon általános divatúak a mult század közepe tájt.¹⁾ A Jézus-Rend iskoláiban ekkor legszivesebben Buda megvétele s Savoyai Jenő diadalait adták elő; e mellett az ókori, a régibb magyar és bibliai történelem is színre kerül, sőt valószínű, hogy a ballet sem hiányzik, noha nincs kétség, azt a királyi pompát, melyet a párisi Nagy Lajos-collegium (collège Louis-le-Grand) a balletben kifejtett, mi nálunk el nem érte soha.

Hát a Kegyes Rend iskolái? Volt-e itt is Thaliának otthona? Minden esetre volt, habár jóval szerényebb mint a Jézus-Rend iskoláiban, melyek néhelyt külön színházzal birtak s e célra külön alapítványokkal el voltak látva gazdagon. Vajon mily darabok, mikor és mily célzattal kerültek színre; vajon a játékszín több volt-e mint nyelvgyakorló és nyelvmivelő eszköz, s vajon kik voltak az egyes kiválóbb drámaírók: minderről édes kevés az adatunk eddigelé. A szerzők közül csupán Simait ismerjük valamennyire, de van ok azt hinnünk, hogy náluk a változottság akár a színművek tárgyát, akár a feldolgozás meg előadás módját tekintve, sokkal nagyobb, mert hisz a Kegyes Rend egész alkotmánya nem oly szigorúan centralisált mint a Jézus-Rendé. A nyitrai házban, a jezsuiták módjára, mellőzik Plautust és Terentium, s a tanulók, — ha ugyan megdhehető a forrás, — *maguk szerezte* (!) latin, és olyik ízben magyar színműveket játszanak.²⁾ Dugonics ellenben ép Plautust adatja elő Váczott, noha «kítisztva mocskaiból», s átdolgoz és eljátszat egy németbe ojtott dán komédiát, melynek főszemélye a plautusi miles modernebb mása, egy pár motívumában meg terentiusi hatás nyilatkozik.

Gyönygyösi vagy *Tárházi* személysora, mondtuk, csupa férfi személyből áll, s a szerelmet, mely a Holberg-féle darabnak rugója, itt sokkal alacsonyabb szenvedély váltja fel, a birtokhaj-

¹⁾ *Molnár Aladár, A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.* Budapest, 1881. I. k. 188. és 206. ll.

²⁾ Dr. Csösz Imre, *A kegyes tanító-rendiek Nyitra.* Nyitra, 1879. p. 391.

hászat szenvedélye. Az iskolai színmű nem számkiveti ugyan egyáltalán, de tárt karral sem fogadja a nőt, már csak azért sem, mert kerülni akar egy fonákságot: hogy nő-szerepet férfi ábrázoljon. A *Menaechmusok* első átdolgozásában nincs több csak egyetlen nő személy, s *Erotion*, a kéjhölgy, itt *Erotius* fogadóssá lesz. A Jézus-Rend elmélet-írói, élükön Jouvancy atyával, nemcsak a tiltott, magát a legtisztább szerelmet se tartják iskolai színpadra valóknak,¹⁾ és ez a szabály sokkal több és általánosabb figyelemben részesült mint az, a mely a profán tárgyakat, a nő személyt s a nemzeti nyelvet oly merev szigorral proseribálja.

Dugonics tehát a szerelmi intrika helyét másnemű intrikával töltötte be, s a mi alig sikerül vala kiválóbb tehetségnek és avatottabb színműírónak sem, ő abban teljes kudarczot vallott. *Tárháziban* nem egy viruló hajadon, hanem egy roskadozó vén ember a cél, mely a három versenytársat hevíti, — egy unalomlepte agg, kinek vagyona mellé az ég nem adott örököszt, s a ki ép ezért fiút keres, hogy élete alkonyát az apai érzelem késő visszfénye derítse, s hogy mohó gyülevész ne ragadozza jószágait halála után. Milyen morális tárgy! mily épületes szándék! meglehet így ujjongott némely tanártársa, kikkel a tervet közölte volt. Vajon méltán-e? lássuk.

Tárházit, — ugy mondja ő maga, — tiszteli és szereti minden, «szeretik nemcsak az emberek, hanem az egek is,» mert vagyonnal megáldották. Szeretik, — jó; de hát az ő szive eddig mért volt idegen a szeretettől? s hogy' nem akadt eddig senki? a ki szívébe férkezett, a kit apai szeretettel fölkarolt volna. Mért épen hetvenedik születése- vagy neve-napja körül jut e dicséretes gondolat eszébe? mért csak most érzi először a szeretetlen magány rideg fagyát? s mért csak most öli gond? mi lesz a vagyonából holta után. Valójában, nem annyira szíve baján akar enyhíteni, mint inkább meggátolni azt, hogy «a kincs ne maradjon embere nélkül». De ha tisztán szíve sugallatát követi is, mi egyéb értelme van e szándékának? mint hogy öregségében vagyona árán akar szerezni fiúi vonzalmat s őszinte ragaszkodást, miután, úgy látszik, eddigelé a Mammon-cultus volt az egyedüli érzés, melynek szívében helyet adott. Kialkudt és megfizetett fiúi szeretet! nem-e annyit ér ez? mint a megfizetett szerelem, mely nem a szemé-

¹⁾ *Boysse* id. m., p. 27. és 94.

lyünket, hanem pénzünket illeti, — mely nem kizárólag a mienk, hanem köz bárkivel is, csak megfizesse. És Tárházinak e mellett igen sok chance-a van, hogy rászedik : a mily korlátolt szívű, ép oly korlátolt eszű is, ki Ágyúsit, Deákít s Polgárit egyaránt szeretet- és becsülésre méltónak tartja mind addig, a míg Ágyúsi őt magát, Deáki pedig Gondosit oly durván meg nem sérti. Nincs biztosabb jele az eimebeli korlátoltságnak, mint a komikum iránti érzék teljes hiánya, s ezt az érzéket hiába keressük Tárháziban. Ime, ily buta embert állított Dugonics egy kedves fiatal lyány, — s ily nyomorú érdek-intrikát a szerelmi intrika helyébe. S vajon kicsoda itt a «dupe?» Ágyúsi? Bizony az. Deáki? Ez is, kétség kívül. De Tárházi, — ki boldog hiszelmében, hogy a tisztelet tárgya önön érdemes személye, La Fontaine ereklvehordó szamarához hasonlít, — az első sorban, az mindenek fölött.

Mert, elvégre, bárki győzzön is, Tárházi a darab végén úgy áll szemközt a fogadott fiával, mint dupe a csalóval, kik érzékenyen egymás karjaiba dőlnek, s az egész ügy hat reánk mint egy higvelejű vén ember rászédése, ki azt hiszi, igazán hű fiút szerzett és igazán szerettetik. De semmiféle morális szükségét nem érezzük, hogy a győztes ép Polgári legyen, és meg nem foghatjuk miért van neki több joga Tárházi szívéhez és vagyonához, mint Ágyúsi- vagy Deákinak. Tán e kettőt kevésbbé tiszta szándék és kevésbbé őszinte ragaszkodás vezérli? mint amazt. Épen nem. Polgári semmivel sem jobb, ép oly önző és gyámoltalan, csak hogy szerencsésebb mint kigúnyolt társai, és egyetlen szava sem mutatja, hogy Tárházit tiszta szívből, egész önzetlenül szeretné, s hogy valóban kész volna életét is kockára tenni csupán azért, hogy Tárházi «a maga hív tisztelői közé számlálja» ezután is.

Ennyit a darab morális érdeméről. — Természetes, hogy szerkezet és jellemrajz szintén megsínlik a Dugonics átdolgozó kezét, s különös, hogy a későbbi átdolgozás jobban mint az első. A dán meg a német vígjátékban a cselekvény erős impulsus hatása alatt, kellő erélylyel indul neki. Liebmán szegény ugyan, de bírja Leonora szerelmét; Stiefelius meg Bramarbas, a gazdag kérők, az anya és Katalin támogatásában részesülnek, kik egyre unszolják Leonorát, hogy mibamar válaszszon e kettő közül. Itt a viszonyok feszültsége, nagyon természetes, hogy küzdelemre visz, s a küzdelem nagy erélylyel indul és nagy hevvel foly. De *Tárháziban* hol ez a feszültség? hol az erős impulsus? mely a cselek-

vényt megindítja. Van-e Polgárinak erős oka félni versenytársaitól? s Tárházi figyelmét sikerült-e magára vonni egynek is annyira? hogy a másik kettő ellene támadjon. Hisz Tárházi eddig egy hanggal sem adta jelét, hogy valamelyikhez mélyebb vonzalmat érez, s apai jóindulatában mind a hármukat egyaránt részelteti. Sőt, ha e jóindulat, e szelídség és könnyen-hívés Tárházi jellemének fő vonásai, nem-e önkénytelen arra a kérdésre jutunk? miért hogy többen nem forognak a vén ember körül, s miért hogy első sorban Gondosi nem, ki urára oly nagy hatással van s neki oly rendkívül bízott embere, hogy tanácsa nélkül semmihez sem fog. Aztán Sehonnai! vajon mi köti őt Polgárihoz? hogy azt szerzi be Tárházi vagyonába, mikor ő maga is szép szerén bejuthat, oly leleményes észszel s annyi ügyességgel.

Az első átdolgozásban Dugonics jobban ragaszkodik a Holberg-Detharding-féle eredetihez, s Liebmann szegénységével ott párhuzamos az a motivum, hogy Polgári felesége igen torkos úgy hogy Gyöngyösi attól fél, hogy mindenét megiszsza, ha a férjét találja fiának fogadni.¹⁾ Ágyúsi zajos belépte (III. fv.), mely kitűnően jellemzi a hetvenkedőt, szintén bejutott ez átdolgozásba, de a Hadnagygyal való jelenés, mely Ágyúsinak feltűnő hadi tetteit úgy a hogy motiválni igyekszik, s mely a későbbi átdolgozásból teljesen kimaradt, csak röviden indicálva van.²⁾ Dugonics azért mellőzte, hogy a felvonás nagyon hosszúra ne nyúljen, s azt hiszszük ugyane hiú aggodalom fosztotta meg a későbbi átdolgozást egy sikerült párbeszédétől is, mely Ágyúsi és Sehonnai közt a békéltetés ügyében foly (V, 4):

Ágyúsi. Megmondhatja Kend a deáknak, hogy én olyan ember vagyok, ki tíz ember erejével bírok.

Sehonnai. Sőt húszra mondom a számot.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy ezer embert vágtam le e kardommal.

Sehonnai. Három ezret is mondhatok.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy vitézségemért jól ismernek a burkusok.

¹⁾ Később meg a Polgári *nénjéről* van szó, hogy a boritaltól forró betegségbe esett.

²⁾ V, 11. *Hadnagy, Sehonnai.* — In hac scena deberetur Locumtenens prodire et Capitanei sui tenorem enarrare; ceterum, quia longus esset actus, omittam. (Dugonics sajátkezű jegyz.)

Sehonnai. Sőt még a francziákat is oda teszem.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy én hercegekkel és grófokkal ebédeltem.

Sehonnai. Sőt még a római császárt is oda vetem.

Ágyúsi. Megmondhatja Kend, hogy ha meg nem akarnak békélni, az egész collegiumokat felforgatom; azután megbeszélheti Kend, menő ütközetekben voltam életemben.

Sehonnai. Sőt még azokat is előhozom, a melyekben soha sem volt.

Hogy Dugonics mily kevés érzékkel bírt a valódi komikum iránt, mutatja ím e párbeszédnek kihagyása, melyben a csattanó ellentétesség molièrei példányokra vall; de mutatja legkivált az a sok ízetlenség és durvaság, az a sok aljas kiszólás, szóval a mezitlábás komikum hajhászata mely az egész átdolgozásban félreismerhetlen. Ágyúsi ostobasága nem egy helyt kilép a komikum határaiból, s az a gulyás elleni vers, a melyet a kapitány Sehonnainak felolvas, oly gyomorémelyítő undort szül, a melyet csak ama piszkos hanswurst-áriák, a melyek a mult századbeli német színpadon burjándoztak.¹⁾ Megjegyzendő, hogy a korábbi átdolgozásban e vers helyén egy ismerős népdalnak (Amott kerekedik egy fekete fölhbő...) három sorát olvassuk, melyeket Dugonics, a német példa szerint, kitoldat egy ízetlen negyedikkel:

«Hogy megbolondultam, semmi sincs fejemben.»

Ujra a népdal ismerős hangja zendül meg a kocsma előtti jelenésben, mely a benne foglalt nyerseségek daczára a sikerültebbek közé tartozik. Peti a részeg parasztnak, igaz hogy durva realismussal festett, de legalább eleven képe, s általában egész alakja sokkal törül-szakadtabb, sokkal frissebb és közvetlenebb, s egészen más kútfőre vall mint az Ágyúsi- és Deáki-féle színtelen utánzatok, melyekbe Dugonics elfelejtett magyar vért önteni. Vajon kicsoda ismerte föl nálunk az ily fajta pedánsokat? és kicsoda az ily fajta hetvenkedőt? noha Ágyúsi a porosz és török háborút, Mehádiát és Szabácsot emlegeti. Ha Dugonics itt is azon volt, mint komoly drámáiban, hogy a darabot «úgy alkalmazza a magyar játékszínre hogy épen eredeti munkának tessen,»²⁾

¹⁾ Johannes Scherr, *Deutsche Kultur- und Sittengeschichte*. Vierte Auflage. Leipzig, 1870. 400. és 612. ll.

²⁾ *Jcles Történetek*. Második könyv. Pest, 1795. *Ajánlás*.

akkor a cseljától bizonynal itt is messze maradt. De a mi Peti alakját illeti, aligha esalódunk, ha azt hiszszük, hogy Dugonicsot ennek megalkotásában a saját contemplatioja támogatta, szintúgy mint Trummeleban, a mely teljesen eredeti alak, és az első kísérlet egyszersmind a magyar társadalom idegen ajkú típusait színpadra vinni.¹⁾

Férne még néhány szó ez átdolgozáshoz, de a nyájas olvasó bizonynal már is türelmetlenül várja, mikor szakad vége a száraz fejtegetésnek oly csekély jelentékű tárgyról, minő egy mult századbeli iskolai vígjáték melynek átdolgozója Dugonics. Csekély jelentékű — vajon? Csak jusson eszünkbe, hogy a magyar dráma a keresztyén drámával nem azon bölcsöbül kelt, nem is egy nyomon járt, nem is egy vivású. A keresztyén dráma, gyöngé korán, a liturgia szolgálatában áll, s midőn mint fölserdült misterium-dráma és moralitás kikel a papok keze alól és elvilágiasodik: ime, pirkad a renaissance hajnala, a classicismus ölelkezik az elvilágiasult misterium-drámával s moralitással, és megszületik egyrészt a tragédia, másrészt a komédia. De hazánkban nem így. A magyar dráma bölcsője nem az egyház, hanem az iskola. A misteriumból nálunk misterium-dráma nehezen fejlődött, s ha mégis, — a világiasság fokát soha sem érte el. A XVI-ik századbeli dramatizált szatira (Balassi) és egyházreformi actio (Sztárai) csupán a külső formában drámái, s szintoly kevés hatással volt a fejlődésre mint a misterium. A valódi fejlődés csiráit az iskolai drámában találjuk, mely a mult század folyamán, kivált a jezsuita intézetekben, nálunk is felvirágzott. S valamint a misterium-dráma lassan-lassan világiak kezére birt, s vallásos actusból világias mulatsággá lön, mely a renaissance virradtakor a művészet színére emelkedett: úgy a magyar iskolai dráma a mult századvégi nemzeti mozgalmak sodrába kerülve, oda hagyja a szűk hajlékot mely addig otthona volt, s nyelvmivelő és nemzetiségi aspiratiók szolgálatába lép. Az első magyar szintársulat tanuló ifjakkól alakul, s a magyar színügy első apostolai s az első drámaírók tanárok, papok és szerzetesek.²⁾

¹⁾ Az első átdolgozásban, melynek «meséje *Vúzott történelm*,» a *Trummele* helyét a «*káptalan csaplároza*» foglalja el.

²⁾ *Gyulai Pál, Emlékbeszéd.* Buda-Pest, 1879. p. 136.

Ime az iskolai dráma kiváló fontossága, s talán szerénytelen-ség nélkül mondhatjuk immár, hogy e fogvatekos vázlat nem csupán Dugonics írói munkásságára fog valamivel több fényt deríteni, hanem egyszersmind nem megvetendő adalékul szolgál a magyar dráma történetéhez.

HÁHN ADOLF.

ANAKREONI DALOK.

53—54. Rózsa.

Szeretöm, had' énekeljük
 A virágos kikelettel
 A kinyíló zsenge rózsát !
 Lehe ő az isteneknek,
 5 Örömeív az embereknek,
 Gyöngyörűség Charisoknak,
 A virágos szép Szerelmek
 S Aphrodíte kedvtelése,
 A regéknek ünnepeltje,
 10 Múzsák kegyelt növénye.
 Milyen édes, ha szakítani
 Akarod tövisses úton,
 Milyen édes, ha letörve
 Puha kézzel melegíted,
 15 S a lehét magadba szívod.
 Piros Hajnal ujjja rózsás,
 Vizi Nymppha karja rózsás,
 S Aphrodíte rózsza-testü,
 A hogy éneklük a költők.
 20 Neki nem-költő is örvend.
 Lakománál víg ebédnél
 Dionysos-ünnepéknél

Mi lehetne rózsza nélkül ?
 A beteg számára gyógyszer,
 25 A halott tetemre balzsam,
 Az időn is győzedelmes :
 Gyöngyörű habár öregszik,
 Lehe még az ifju illat.
 Dalolom keletkezését.
 30 A midőn a kék habokból
 A harmatos Kythérét
 A világra szülte Pontos,
 S csata-sürgető Athéné
 Kiszökött a Zeus fejéből
 35 S az Olymp ijedve nézte :
 Ugyanakkor hoza létre
 Anyaföldünk rózsabokrot,
 Gyöngyörű egy magzatocskát,
 Mely az istenekre vallott.
 40 Hogy az ágán rózsza nyiljék,
 Nektárral öntözé meg
 A Boristen és kihajtott
 A virág a halhatatlan.

Forl. P. T. E.

AZ Ó-FRANCZIA NYELVTANHOZ.

Székely úr, ki már ismételtén foglalkozott e lapokban a Roláuddal nyelvformáival, utolsó alkalommal a Chansonban előforduló *birtokos névmásokat* fejtegeti. Értekezése, kis terjedelme daczára is, szorgalomról és szakavatottságról tanúskodik; csak azon körülmény felette sajnós, hogy egyedüli forrásául Müller «Chanson de Roland»-jának *első* kiadása szolgált, melyben a kiadó főleg arra törekedett, hogy az Oxfordi kéziratban reánkmaradt *anglonormann* szöveget az átdolgozónak és az írónak eltorzításaitól megszabadítván, azt némileg érthetővé tegye; de az olvasásmólok megállapításában oly önkényesen járt el s a szöveget oly számos alaptalan conjecturával halmozta el, úgy hogy nem igen szolgálhat a Roláuddal nyelvezetére vonatkozó kutatások alapjául. Már volt alkalmunk e Közlönyben (l. 1881. máj. és jun.) arra utalni, hogy a Chanson nyelvformáit illető bármily vizsgálatnál az összes anyag, de kiváltképen és legalább is, az *összes francia* szövegek felhasználása az első jogos követelmény; Székely értekezései csak még inkább meggyőztek bennünket állításunk helyes voltáról. Ha kutatása kiinduló pontjául Müllernek, 1878-ki, *második* kiadása szolgált volna, a Chanson nyelvezetének helyesebb képét adhatná; persze így is csak akkor, ha a jegyzetekben felhalmozott anyagot a kellő elővigyázat mellett felhasználja. E kiadásában Müller azon *normann* ószöveg helyreállítását tűzte ki czéljául, melyre a reánk maradt francia kéziratok s az idegen átdolgozások egyaránt visszautalnak s habár a szövegek egymáshoz viszonyának helytelen felfogásából indul ki, de legalább már nem hirdeti oly egyoldalúan az oxfordi kézirat kultusát.

A francia középkor népies hősköteményeinek nyelvformáit kutatni nehéz feladat. Csak kevés olyan kivétel van, mint a milyen a Lotharingiában keletkezett *Floovant*, mely, minthogy tárgya csak lokális érdekek birt, nem terjedt tovább s melynek nyelvezete ennél fogva a lothar. szójárás jellemző sajátosságait tünteti fel. A népies epos fejlődéstörténete megmagyarázza azon jelenséget, hogy nem ritkán *egy* hősköteményben 3—4 dialektusnak biztos nyomára akadunk, s néha a legszigorúbb kritika sem képes a költemény keletkezési helyét meghatározni. Az epos egyes részei más-más vidék termékei és csak egészen véletlenül, — valamely analogia, helyi érdekek stb. következtében — forrtak össze; az átdolgozó arra törekszik ugyan, hogy az egész költemény nyelvét egyöntetűvé tegye, de felületes munkáját az assonánczok vagy rímek s a metrika pontos megfigyelése csakhamar elárulja.

Így van a Roláuddal is. A reánk maradt átdolgozásoknak elér-

hető közös eredetije nyelvezetére ép úgy, mint tartalmára nézve, Isle de France-tól Normandián át Angolországra utal. Ha e mellett még gondolunk azon körülményre is, hogy az írók szívesen csempézik be a saját szójárásukat vagyis helyesebben mondva jargonjukat, át fogjuk látni, hogy mily szigorún kell eljárniuk a nyelvformák megítélésében. E szigorú kritika épen oly fontos a flexió, conjugatió stb. fejtegetésénél, mint a phonetikai tünemények magyarázatánál. Így pl. a *forte*, *grande*-féle anorganikus nőnemű melléknévek (*fort*, *grand* helyett) sokkal korábban találhatók anglonormann szövegekben, mint más dialektuséiban; a latin imperfectum *-aban* végzése a normannban *oue*-vé (l. Oxf. Rol. 2(3 portout), Isle de France nyelvében pedig *oie*-vé fejlődött stb.

1. Minden egyes nyelvformánál tekintetbe kell vennünk az összes anyagot és pedig a Roláddalnal a szövegek azon filiatiójából kell kiindulnunk, melyet eddig a legnagyobb következetességgel Stengel és Rambeau képviselnek. E szerint 4 főcsoportot különböztetünk meg: α) az Oxfordi (O.) és a Velencei (V⁴) kéziratok; β) a francia rimes redactió szövegei (a Párisi, Versaillesi, Cambridgei stb. kéziratok); γ) az ó-svéd csoport; η) a német és holland átdolgozások. Különösen fontos reánk nézve α) és β). Az Oxfordi szövegnek egyetlenegy izolált olvasásmódját sem szabad megtartanunk oly olvasásmód ellenében, melyet az említett csoportoknak legalább is ketteje képvisel, még akkor sem, ha O-t az ugyanazon csoporthoz tartozó V⁴ támogatja.

Követelésünk jogosságáról tanuskodjék a következő concrét eset: *Horning* állítása szerint (Roman. Stud. IV. 229 sqq.) az *il* semleges névmást («pronom neutre»), mely oly nagy szerepet játszik a modern francziában s melyet a legrégebb nyelvmélekek a St.-Aléxiszt bezárólag, nem ismernek, először találjuk s mindjárt gyakrabban (17-szer) a Chanson de Rolandban *a*) avoir, *b*) estre igékkel összekötve. És pedig *a*) avoir-ral mint tárgyatlan igével 4 esetben, *il i a* most = *il y a*; *b*) estre igével melléknév vagy participe passé, de még nem főnév előtt (pl. *il est escrit*) stb. *Stengel* ezen állítások ellenében a Roláddal összes szövegeinek összehasonlítása útján kimutatta (Ausgaben und Abhandlungen, 3-dik füz. XV. o.), hogy jóval másképen állnak a dolgok: *Avoir* ige a Roláddalban mint tárgyatlan ige 26-szor fordul elő határozó nélkül, 82-szer *i* határozóval, a mint már a St.-Aléxisban is találjuk az *i a* (most = *il y a*) szólásmódot és továbbá *Horning* állítása szerint 4-szer *il* névmással (szintígy Müllernél, még a második kiadásban is), de mind e négyszer: 2399, 2401, 2418, 2467 az Oxfordi szöveg olvasásmódja a többiéi ellenében izoláltan áll és magában az Oxf. kéziratban túlnyomó számban előforduló régibb szólásmód mellett tarthatatlan. Az *il* névmásnak az *avoir* tárgyatlan igével való összeköttetése tehát későbbi írók korrektrájának tekintendő. — *Estre* igenél ellenben van néhány

eset, melyben az összes anyag biztosítja az *il* névmás használatát, de csak melléknév előtt, péld. 2349+2561 («Il nen est dreiz que»); a Horning által felemlített többi olvasásmód — péld. *il estre* igével *participle passé* előtt stb. nem tartható kettő kivételével, mely épen a szólásmód keletkezésének megmagyarázására nagyon tanulságos (1443 + 1684 «Il est escrit»). De még a biztosított olvasásmódokat sem szabad azon eredeti szövegnek tulajdonítani, melyre a reánkmaradt kéziratok utalnak; már az esetek csekély száma és azon jelenség, hogy az *il* névmás csak bizonyos, az eposzokban gyakori formulákban található egyedül azon következtetést engedi meg, hogy a későbbi írók az említett esetekben *il* névmást egymástól függetlenül használták a vele synonym, azonban már elavult *co* helyett; de nem következetesen, mert a *co* (most = *ce*) még az Oxf. Rolándban is többször található (1774, 2238 stb.). Már Horningnak is feltűnt azon körülmény, hogy *il* névmás, melyet az Oxf. Rolándban *estre* igével is csak aránylag ritkán találunk, épen egy, a 286-ik verssorozatban háromszor fordul elő s továbbá egyszer (192-ik v. «Il nus i cuvient garde») oly összeköttetésben, melynek használata a XII. század közepe előtt nem igen lett általánossá (V⁴ csakugyan más olvasásmódot képvisel); mindez arra utal, hogy *il estre* igével összekötve is csak későbbi változtatásnak tulajdonítható. Hogy 4 esetben az összes anyag biztosítja az *il*-et, megmagyarázhatjuk egyrészt az írók azon ismert szokásából, mely szerint épen a leggyakrabban előforduló formulákat («dreiz est» — «est escrit») szeretik modernizálni, — másrészt pedig azon körülményből, hogy épen ez esetekben foglalhatta el legkönnyebben az eredetileg csakis *himnemű* személyes névmás *il* mint semleges névmás a különben szokásos *co* helyét, a mint azt az *il* fejlődéstörténete csakugyan be is bizonyítja. — Mindezekből azt következtettjük, hogy az *il* semleges névmásnak a Chanson de Rolandban *nincs helye*. Müller második «kritikus» kiadásában is az *il* névmást illetőleg az Oxf. kézirat álláspontja mellett marad; Székely első értekezésében pedig az *il*-nek semleges névmáskénti szereplését teljesen ignorálja.

2. Sok esetben a dolog természeténél fogva egy vagy több redakció támogatása sem bizonyította be a szóban forgó nyelvforma authenticitását. Ilyenkor segítségünkre lehet az *assonáncz* és a *metrum* megfigyelése, mely egyáltalán mindig elkerülhetlenül szükséges. Csak akkor, ha minden egyes szövegnek olyan kritikus kiadását fogjuk bírni, mint a milyen az Oxfordinak Boehmer által eszközölt kiadása, a mely az *assonáncz* és a *metrum* által biztosított nyelvformák után itéli meg a szöveg többi formáit, csak akkor fogunk a Rolánddal kritikájához szükségelt apparatus teljes birtokába lépni. — Vegyük például a nőnemű melléknév többes-számú s végzésű anorganikus alanyesetét; a legrégebb emlékekben egyetlen egyszer sincs az *assonáncz* vagy a *metrum* által

biztosítva, sőt ellenkezőleg éppen a metrum utal arra, hogy későbbi író modernizálta az illető melléknév végzését. Már a Rolándaiban más-képen áll a dolog; a 949-ik versben ([Car]noz espees | sunt *bones* et trenchanz) a metrum biztosítja a *bones* alakot, mert ha az -s végzés elmarad, a második hemistych az akkor beálló elizió folytán egy szótaggal megrövidülne. Hogy a rímes redakció két kézírata, V¹ és C, ez olvasásmódot szintén támogatja, ez esetben csak mellékes körülmény. Az 598-ik versben (Si remaindreient les *merreilluses* hoz) a melléknév végzése a többi szöveg támogatása nélkül is biztos. — Látjuk ebből, hogy mily fontos a metrum megfigyelése kivált oly verseknél, a melyek az eredetiben bizonyára megvoltak ugyan, de melyeknek egyes szavait a többi francia szöveg nem támogatja (péld. V⁴ csak a 3682-ik versig kíséri az Oxf. szöveget s a rímes redakció kézíratai is éppen a vége felé térnek leginkább el az Oxf. szövegtől).

A szigorú kritika két főkéllékével: az összes anyag felhasználásával és a metrum megfigyelésével könnyen jóvá tehetjük azon számos a flexió, conjugatió stb. ellen elkövetett hibát, melyet a *Székely* második értekezésében citált verssorokban találunk; szerző éppen egyszerűen Müllernek, helytelen nyelvformákban túlgazdag első kiadását követte. Pedig a nyelvformák helytelen felfogása sok esetben az értekezés meritumára is gyakorolt befolyást; péld. a 171-ik vers *Székely*-nél a következőképen hangzik:

Richard li velz e *sun nevuld* Henri,

a mi csakugyan egészen az Oxf. kézirat anglonorm. írójának nyelvezetére vall; e szerint *Székely* is a *nevuld* szót nominativusnak fogta fel, pedig annak helyes alanyesete mindig és a Rolándaiban is: *nies* (l. 384, 2048 stb.). A vers eme felfogásából azután *Székely* azon helytelen következtetést vonta le, hogy «*sun*» itt a birtokos névmás nominativusát képviseli, stb.

Ha a *birtokos névmást* a Chanson de Rolandban a mi felfogásunk szerint fejtegetjük, kénytelenek leszünk több pontban *Székely* állításaitól eltérni.

1. A Chanson de Rolandban még nincs helye a csak később felépő és mindinkább domináló helyzetre jutott anorganikus *mun, tun, sun* alanyeseteknek. Ezen formákat a Rolándaiban csak mint tárgyeseteket, vagyis jobban mondva, obliquusokat találunk. A *Székely* által felmentett 5 eset az Oxf. kézirat anglonorm. írójának tulajdona, a ki különben, mint rendesen, ez esetben sem volt következetes:

2050 helyesen így hangzik: Ma hanste est fraite e perciez *mis* escuz (l. Müller második [M²] és Gautier nyolczadik [G⁸] kiadását).

505 *Boehmer*: E l'agalifes *sis* uncles e fedeilz; az ismétlődő birtokos névmás (Oxf.-ban is: *sis*), a metrum miatt kihagyandó.

2883 *MI*²: Gefreiz d'Anjou e *sis* frere Tierris.

171, melyről már szólottunk, *MI*²: Richarz li rieilz *od sun* nevuld Henri, a mely felfogás mellett *sun* casus obl. (Boehmer megtartja az egész verssorozatban kifejtett parallelismust, a mi nem épen szükségesség, s így az alanyesetet is: e si *sis* nies Henris.)

2024. *MI*² + *Gt*⁸: Li euens Rollanz quant mort vit *sun* ami, Boehmer helyes felfogása szerint; itt tehát *sun* casus obl.

Tehát *mun*, *tun*, *sun* mint *alanyeset* a Chansonban *nem* fordul elő.

2. Székely a birtokos névmások I. táblázatában *mis*, *tis*, *sis* alanyesetek mellett még *mi*, *ti*, *si* formákat is említ, de ezeknek sincs semmi közük a Chansonnal:

1928 helyesen *MI*² + *Gt*⁸ *mis* (l. 277 Székelynél is *mis* 136, 144, 1254 stb.).

285 *MI*² + *Gt*⁸ *sis* (l. Székelynél is *sis* 191, 505, 546).

Az idetartozó hímn. egyes számú obl. *mun*, *tun*, *sun*, — a rőnemű nomin. és obl.: *ma*, *ta*, *sa*, a mely formákat Székely, — nem tudjuk mi okból — a 2. táblázatban sorolja fel.

A többes-szám helyes formái:

<i>Himnem.</i>	Nomin.	mi 20, 1063;	ti 3901;	si 99, 636.
	Vocat.	mi 3492;	—	—
	Obl.	mes 84, 1899;	tes —	ses 14, 39, 98.
<i>Nőnem.</i>	Nomin.	mes 2925;	tes —	ses 1757, 3130.
	Obl.	mes 297, 3716;	tes;	ses 137, 190.

Példákra csak az egészen, több redakció által biztosított alakoknál akartunk utalni, de az említett formák mindnyájan az egyedül lehetségesek a Chanson nyelvezetének keretében.

2. Székely ugyanazon táblázatban minden egyéb magyarázat nélkül egymás mellé állítja *nostre*, *vostre* és *noz*, *roz* alakokat, mintha azok a Rolánddalban majd mint alanyesetek, majd pedig mint obliquusok szerepelnének. Az említett formáknak ezen egymasmellé állítása helytelen. A helyes és biztosított alakok a következők.

Az egyes számban.

<i>Himnem.</i>	Nomin.	<i>nostre</i> 1, 1211;	<i>Nőnem.</i>	<i>nostre</i> —
	Obl.	<i>nostre</i> —		<i>nostre</i> 189.
	Nomin.	<i>vostre</i> 3499;		<i>vostre</i> 211.
	Obl.	<i>vostre</i> 3498;		<i>vostre</i> 3539.

Tehát a *nostre* és *vostre* alakok mind a két nem minden esetben fordulnak elő. A többesben:

<i>Himnem.</i>	Nomin.	<i>nostre</i> 1255, 1585, 1746, 1758;	<i>Nőnem.</i>	<i>noz</i> 949.
	Vcc.	<i>nostre</i> 1907;		—
	Obl.	<i>noz</i> 57, 1191, 1930;		<i>noz</i> 42.

Hinnem. Nomin. vostre 3514;   *Nönem.* voz —
 Obl.   voz 205, 207;   voz 72, 80, 1926.

Az Oxf. Rolándban két versben (2484 és 3642) fordul elő *noz* mint hínnemű többes számú alanyeset, de mind a két esetben a többi redakció útján a helyes (*nostre*) alakot nyerjük (*I*^s is = *nostre*); a *nostre* alak még assonáncz által is van biztosítva (Oxf. 1585); *Ml*² csak egy esetben (2484) tartja meg az Oxf. kézirat helytelen olvasásmódját; a 2178-ik versben *noz* tárgyestet, a mint azt *Gt*^s helyesen felfogja.

3. A II. táblázatban felemlített egyes számú alanyesetek: *mes, tes, ses* egészen azonosak az elsőben felsorolt *mis, tis, sis* alakokkal. Hogy melyik forma a jogosult, azt itt nem akarjuk vitatni, annál kevésbé, mert a kérdés a Rolánddal eredeti szójárásának fejtegetését tételeznél fel, — pedig az egyelőre felette sikamlós terrain. Azt hisszük, hogy Gautier helyesen járt el, midőn a *mis, tis, sis* alakoknál az egész költeményben következetesen megmaradt, a mint azok csakugyan a régibb normánn nyelvemlékek egyedül helyes formái. *Ml*² majd *mis* (136, 144, 1254 stb.) és *sis* (56, 505, 546), majd *mes* (3191, 3716) és *ses* (39, 384, 504, 544) alakokat használ, egyszerűen az Oxf. kézirat olvasásmódját követvén.

4. A III. táblázatban felsorolt alakok közül a *siens* és *sien* alanyeset tárgyesetek helytelenek; a *Chanson* csak *soens*-t és *soen*-t ismer.

5. A *teljes* alakú névmások: *miens, tiens, soens; meie, tue, sue* mindig névelővel vagy mutató névmással használtak vagy pedig absolute főnévként szerepelnek (2183); kivételt képeznek csak bizonyos formuláris szólásmódok: *meie culpe* (2369), *de meie part* (361). — *Nostre, vostre, noz* és *lur* névmásoknál a névelő használata csak esetleges. (189, 1585, 2286, 1548, 50, 1445, 2442.)

6. Az Oxf. kézirat két versben *un soen* helyett *un sun* alakot használ, a mely, noha *Ml*² megtartja, bizonyosan az anglonorm. író tulajdona s egyszerűen kiküszöbölendő (l. *Gt*^s és Boehmer 421 + 2814).

7. *Mei, tei, sei* személyes névmások nem használtak a *Chanson*ban birtokos névmások helyett. A 2934-ik vers («L'anme de tei» stb.) a többi szövegekben hiányzik s az átdolgozónak fölösleges toldása (l. *Perschmann* «Ausgaben u. Abh.» 3-ik füzet, 43. o.).

Vége foglaljuk össze a nyert eredményeket:

I. T Á B L Á Z A T.

Kapcsolatos (rövidült alakú) névmások.

<i>Hinnem.</i>		<i>Nönem.</i>
E.-sz. Nomin. mis, tis, sis	} nostre,	} ma, ta, sa,
Obl. mun, tun, sun	} vostre, lur.	} nostre, vostre, lur.

<i>Himnem.</i>		<i>Nőnem.</i>	
T.-sz. Nomin.	mi, ti, ei, nostre, vostre,	} lur.	} mes, tes, ses,
Obl.	mes, tes, ses, noz, voz,		

II. T Á B L Á Z A T.

Absolut (teljes alakú) névmások.

<i>Himnem.</i>		<i>Nőnem.</i>	
E.-sz. Nomin.	miens, tiens, soens	} meie, tue, sue.	
Obl.	mien, tien, soen		
T.-sz. Nomin.	mien, tien, soen	} meies, tues, sues.	
Obl.	miens, tiens, soens		

A birtokos névmásnak e két táblázatban felsorolt alakjai vagy egészen biztosak, több redaktió s a metrum által támogatottak, — vagy pedig legalább is egyéb alakokhoz viszonyítva a Chanson de Roland nyelvezetének keretében az egyedül lehetségesek.

Budapest, julius havában.

Dr. HERZL MÓR.

ANAKREONI DALOK.

4. Tavaszai serleg.

Készíts kupát, művészem !
 Szentelve a tavasznak.
 Megjött s öröme ébreszt
 A rózsatermő évszak.
 5 Alkoss a vert ezüstnek
 Színére víg tivornyát ;
 De semmi ünnep-ellenest,
 Kérlek, ne vess reája.
 Csak semmi borzadályost !
 10 De véd a Bacchos Euiost,
 A Zeus fiát reája ;
 Az áldomásos Kypriát
 Nászünnepet szerevze ;
 Fegyvertelen Szerelmeket
 15 Mosolygó Charisokkal ;
 Árnyékvető sűrű lugast
 Sok lombbal és gerezddel,
 S alája kedves ifjakat
 S a lantverő Apollót.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

A classica philologia jelesebb munkásai életrajzokban. Írta Dr. *Bászel Aurel*, egyetemi magántanár. I. kötet, A XVI., XVII. és XVIII. század első felének jelesebb philologusai. Budapest, 1882. Kókai Lajos kiadása. Bolti ára 1 fnt 80 kr. Nagy 8-r. XII. és 246 l.

Az előttünk fekvő kötet első része egy nagyobb szabású munkának, mely a classica philologia genetikai encyclopædiáját és methodológiáját akarja adni életrajzi alakban, és melynek második része a németországi classica philologia virágzási korát, valamint az újabbkori magyarországi classica philologia legújabb korszakát fogja tárgyalni. Az első kötet keretén belül is két részt különböztetünk meg; a első a XVI. és XVII. század első felének, a második a XVII. század végének és a XVIII. század elejének kiválóbb philologusait mutatja be bizonyos csoportokba összefoglalva. Az említett első részben a philológiának befolyását a theológiára, részben az előbbinek polemiját az utóbbi ellen, Laurentius Valla után Erasmus, Melanchthon és Joachim Camerarius képviselik. Következnek a lexicographia és grammatika megalapítói Henricus Stephanus, Sylburg, Ducange, Joannes Gerardus Vossius, azután a philologiai-kritikai történetbuvárlatnak, továbbá a chronológiának és metrologiának megalapítói Adrianus Turnebus s Dionysius Lambinus után Josephus Scaliger és követői: Casaubonus, Justus Lipsius, Daniel Heinsius, Salmasius, Petavius, Grotius, Gronovius. Végre a philologia befolyását a jogtudományra Jacobus Cuiaciuson és Jacobus Gothofreduson tünteti fel a szerző. A XVII. század utolsó évtizedeinek és a XVIII. század első felének philologusainál más elvet, az ethnographiait tart B. czélszerűbbnek, az ethnographiai sorrendet pedig azon chronologiai sorrend szerint határozza meg, melyben az egyes újabb culturnépek tudományunk kifejlesztésében részt vettek, minek folytán 1. az angol, 2. a németalföldi, 3. a német nevezetes philologusokat mutatja be. Az angolok között ott van Selden, Bentley, Dawes, Markland, Toup, Porson, Tyrwhitt, Elmsley és Dobree; a németalföldiek közt Hemsterhuis, Valckenaer, Pierson, Koen, Luzac, Wesseling, Ruhken és Schrader; a németek közt Fabricius, Ernesti, Reiske és Reiz.

Ennyit nagyjában a Bászel által tárgyalt philologusokról. Főleges talán említenem, hogy a class. philologia történelmével foglalkozó hasonló terjedelmű munka külföldön sem létezik, hogy Bászel mindenütt iparkodik ezen philologusok legjobb biographiáiból meríteni, hogy fontosabb műveiket maga is szorgalmasan és sikeresen átkutatta és hogy az olvasó kényelmére annyiban is tekintettel volt, hogy az olyan egyénekről, kikről kénytelen volt előadása folyamában csak

röviden megemlékezni, a jegyzetekben közölte a legszükségesebb tudnivalókat.

De sajnos, hogy Bászél jelen dolgozatának ezen jó oldalai nem érvényesülhetnek eléggé az egésznek alaptervéből és szerkezetéből származó fogyatkozásai miatt.

Szerencsétlen gondolatnak kell ugyanis tartanom a classica philologia genetikai encyclopædiáját és methodológiáját a XVI., XVII. és XVIII. században életrajzi alakban tárgyalni. Az ilyen életrajzi tárgyalásnak különben sem vagyok barátja, mert nem tartom helyesnek, hogy egy író, ki compositióra nézve sokkal jobbat teremthetne, avval a kényelmes expedienssel éljen, hogy rövidebb vagy hosszabb életrajzokat lazán összefűz és talán minden tíz ilyen életrajz elé egy rövidke áttekintést illeszt; de különösen a classica philologia régibb történetére nézve nem tartom helyesnek az ilyen eljárást. A XIX. században, melyben a philologia története tényleg egyes kiváló alakok (Wolf, Hermann, Boeckh, Ritschl stb.) körül forog, még könnyebben lehet a philologia történetét főbb herosainak életrajzaiban visszatükröztetni, de a régibb időkre nézve az teljes lehetetlenség, Bászél műve is ezt bizonyítja. Azon számos író közül, kit munkájába felvett, alig kettőt-hármat (Stephanust, Scaligert, Bentleyt) tárgyalt oly módon, hogy abból a kezdő philologus megismerkedhetik a philologia módszerével; alig két-három biographiára és az egynehány oldalnyi összefoglaló áttekintésekre lehet rámondani, hogy csakugyan a class. philologia encyclopædiája és methodológiájának sikerült vázlatai; a többi vagy nem egyéb száraz biographiánál, melyeknél az Ersch- és Grubernél és egyebütt (pl. Bernhardynál, Lucian Müllernél) olvashatók terjedelmesebbek és jobbak, vagy a legjobb esetben nem egyéb olyan emberek érdekes biographiájánál, kiknek a classica philologia teljes történetében van helyük, de nincs helyük oly műben, melynek czélja az olyan jelentékeny philologusok életét tárgyalni, kiknek művein a tudomány haladását világosan szemlélhetni lehet. Ezt pedig B. számos különben jeles embereknél meg sem kísérelte. Mennyivel élvezhetőbb, bár nehezebb volna megírni a XVI. XVII. és XVIII. századbeli philologia történetét az olyan alakban, mint a hogy Benfey megírta a németországi orientalis philológiáét vagy Raumer a germanista tanulmányokét!

Az előttünk fekvő műhöz ezen alaphibáján kívül még egyéb tekintetben is kifogás fér. Hogy Bászél az egyes jelentékenyebb philologusok kiválasztásánál egy-két esetben subjectiv ítéletében tévedett, emberi dolog, de azért mégis sajnálom, hogy Laurentius Rhodomannus, a régibb német szövegcriticusok legzseniálisabb alakja hiányzik Bászél könyvében, és hogy Nicolaus Heinsius helyét (kiról l. L. Müller, Gesch. d. class. Philol. in d. Nederlanden p. 51 ff.) apja Daniel Heinsius foglalja el.

Legjobban árt azonban a mű használhatóságának, hogy a benne előforduló egyes adatok sok helyen épen nem megbízhatók vagy hiányosak. Álljon itt ezen állításom bebizonyítására egy pár példa az általam tüzetesebben átkutatott egynehány fejezetből; az egész művet hasonló módon átdolgozni fölösleges volt.

Az első életrajz a Laurentius Valláé. Életéről B. a következő hiányos és nagyrészt téves adatokat közli: «Szül. 1407-ben Rómában [Piacenza-ban]. Olaszország több fővárosában, nevezetesen Páviában és Milánóban, mint a széptudományok [rhetorika] tanára működött; de mikor itt [?] a scholastikus philosophia elleni kifakadásai miatt ellenségeskedéseknek volt kitéve, 1443-ban Nápolyba ment, hol V. Alfonz király oltalmába fogadta. [Már előbb Alfonz szolgálatában állott, kinek kíséretében 1442-ben jött Nápolyba]. De itt nem sokára cretnekséggel vádolták és az inquisitio halálbüntetést akart reá mérni. Ő azonban a király segítségével Rómába menekült [ellenkezőleg; 1445-ben Rómába ment látogatóba, de kénytelen volt visszamenekülni Nápolyba], hol V. Miklós pápa megkegyelmezett neki és egy pápai titkárnak, valamint a laterani sz. Jánosról címzett templom canonicusának állását ruházta reá [mindezt V. Miklós utódja, Calixtus tette]. Meghalt 1457-ben.» — P. 7. Valla Elegantiolái már 1444-ben készen voltak és 1471-ben egyszerre jelentek meg Rómában és Velenczében. — P. 8 kimaradt, hogy Valla Demosthenesnek περί στρατώνου beszédét is lefordította. — Bászél Valla fordításait nagybecsűeknek mondja, és fordításai közt az Iliasét is felhozza, de hogy ez nem egyéb mint az Ilias 16 könyvének nyomorult prózai paraphrasisa, Voigt is mondja. — P. 10. Valla-nak «de libero arbitrio» című műve nem 1518-ben, hanem 1483-ban jelent meg először, és «de vero bono» című művének nem *eredetileg*, hanem a második kiadástól lényegesen eltérő első kiadásban volt «de voluptate» a czíme. — P. 22. «Camerarius eredeti neve Liebhard volt. E nevet felcserélte Camerariussal.» Ezt nem Joachim Camerarius tette, hanem egyik őse a XIII. században. — U. o. «az 1525-ben megjelent Cicero ‚Quæst. Tusc.‘-jához írt jegyzetei következtében Erasmussal levelezésbe bocsátkozott [már 1524-ben meglátogatta Bazalben]. 1526-ban Nürnbergában a klasszikus nyelvek [a történet és a klass. nyelvek] tanítójául alkalmazták.» — P. 23 említi Bászél, hogy «Camerarius irodalmi működése rengeteg» és ennek bebizonyítására a jegyzetben Creniusra és Halmnak a Camerariusok ‚kézirati gyűjteményéről‘ szóló munkáira hivatkozik; csakhogy ez a Camerarius család levélgűjteménye. — P. 30 a Stephanus rendezte kiadások közt kimaradt a legjelesebbek egyike, a görög epicusok kiadása. — P. 31 a legtöbb kezdő philologus alig fogja érteni a következő mondatot: «Sajnos dolog, hogy a Stephanus-féle Sophokles kiadás azt a zavart, melyet Turnebus a Triclinius-féle recensio alkalmazásával

okozott, nagy mértékben fokozta és ilykép a jövő századokat félrevezette, míg Brunck 1786-ban megtette a döntő lépést és visszatért az Aldinához.» — P. 53. Bászeli Festusról és Paulus Festiről szól, elég hibásan. Nem egy «bizonyos» Paulus excerptálta az eredeti Festust, hanem, mint Thewrewk Emil is kimutatta, ugyanazon Paulus, ki a *Historia Longobardica*-t írta; nem áll, hogy a *fragmentum Farnesianum* lapjainak fele része elégett, hogy ezen codexet Müller összehasonlította és hogy hiányzó quaternióit Ursinus a Pomponius Lætus másolatából adta ki; az sem érthető, hogy hat quaternio hogyan tehet 41 levelet, mikor B. maga mondja, hogy «quaternio = iv à 4 lap.» — P. 55 a Tibullus criticára nézve Bährensnek fontos munkái nincsenek említve. — P. 56 Scaliger műfordításai közt hiába keressük az Orphikus hymnuszok archaizáló fordítását. — P. 67 úgy látszik, tévesen állítja Bászeli Casaubonusról, hogy 1598-ban Lyonban mint tanár működött. — P. 76. Heinsius Daniél 1581 Gentben (nem Genfben) született. A mi azt illeti, hogy Leydenben «az egyetemi könyvtár öre és az egyetem titkára, királyi tanácsos és birodalmi historiographus» lett, nem ártott volna félreértések elkerülése végett kitenni, hogy a királyi tanácsos czímet Gusztáv Adolf svéd királytól kapta. Kutatásai közül Bászeli különösen a Hesiodosra, Aristotelesre és Theophrastosra vonatkozókat tartja értékeseknek, pedig Schneider ítélete szerint Heinsius Theophrastos-kiadása ezen író valamennyi kiadása közt a leggyaralóbb. — P. 86. Bászeli Petavius irodalmi művei közül csak azokat említi, melyek a chronológiára vonatkoznak és mintegy Scaliger ellen vannak intézve. A *compositio* tekintetéből sokkal tanácsosabb lett volna ennél fogva Petaviusnak életrajzát és működésének jellemzését egyszerűen Scaliger életrajzába beolvasztani. Külömben Petavius Uranológiát, nem Uranologiumot írt, «*Rationarium temporum*» című műve pedig nem 1630-ban, hanem 1633—34-ben jelent meg. — P. 93 azt olvassuk Gothofredus Jakab-ról, hogy «élete rajza nincsen megírva»; megírta Trotz «*J. Gothofredi opera iuridica minora*» (1733) előtt. — Bentley-nek különben igazán élvezetes biographiájában az egyes csekélyebb tévedéseket mellőzöm; csak azt el nem hallgathatom, hogy Bászeli Bentleynek a Trinity College fellow-jai ellen követett alávaló, undorító eljárását p. 117 még szépíteni is akarja, és hogy p. 153 Bentley Lucanusának kiadójáról azt mondja: «Kiadta a különben nem ismeretes Cumberland, kit Wolf (56. l.) Bentley unokájának, Maehly ellenben (80. l.) B. unokaöccsének nevez». Hogy Maehly-nek ezen állítása csak tollhiba lehet, Bászeli Maehly könyvének 15, 103, 106-ik lapjából következtethette volna, hol Maehly, kinek művéről Bászeli p. 115 nagyon igazságtalanul nyilatkozik, Cumberlandot Bentley unokájának mondja; ugyanonnan Bászeli azt is megtudhatta volna, hogy a különben nem ismeretes» Cumberland az ismeretes vígjátékíró Cumberland-

dal azonos. — A mi pedig azon állítását illeti, hogy Bentley legelőször Milton *Paradise Lost*-jának kiadásában közölte a digammára vonatkozó hypothesisét, jó lett volna Maehlyre (p. 80) hivatkozva felemlíteni, hogy Bentley ama fölfödözése már régebb korból (talán 1713-ból) datálódik. — Az sem áll, a mit Bászél p. 153 az *io* tövű szók genitivusáról mond, hogy t. i. ezek Maniliusnál nem *ü*-re, hanem régi *i*-re végződnek. Maniliusnál egyszer fordul elő *negoti*, máskülömben az ilyen szavak genitivusát kerüli. — Ruhnken életrajzában (p. 200—206) is több téves állítás van. Matthæi a Demeterre való hymnust 1777-ben nem «a moszkvai könyvtárban», hanem egy istállóban fedezte fel, e hymnus első kiadásában csak 21 vers (nem 24) hiányzott, a Leydenben 1808-ban megjelent kiadás Mitscherlich második kiadásából csak az annotationest és a præfatiót tartalmazza; az 1782-iki kiadáshoz csatolt két *Epistola Critica* nem akkor jelent meg először, mint azt az ember Bászél szavai szerint hihetné, hanem «ex editione altera multis partibus locupletiores» csak újra le vannak nyomtatva; végre Ruhnkennek *Antiphon*-ról szóló értekezése tanítványának, Petrus von Spaan-nak neve alatt jelent meg.

A Bászél által talán némiképp túlbecsült Fabricius Bibliothékáinak különféle kiadásainak felsorolása több tekintetben hiányos, újabb átdolgozóinak, Harlessnek és Ernestinek érdemei sincsenek kellőleg méltányolva. Fabriciusnak «*Codex pseudepigraphus veteris et novi Testamenti* (2 kötet. Hamburg 1713—1722)» című műve nem létezik; a *Codex Pseudepigraphus Veteris Testamenti* első kiadása egy kötetben 1713-ban, második kiadása két kötetben 1722—1723-ban jelent meg; a *Codex Apocryphus Novi Testamenti* pedig már 1703-ban jelent meg. — Reiske Libanios-kiadása megbeszélésének alkalmából említi Bászél p. 226, miszerint «kivánatos, hogy kritikai ügyességgel és alapos történeti ismeretekkel bíró philologus, ki a római jogban is járatos, idejét és munkásságát Libanios új kiadására fordítsa», pedig tudhatná, hogy Foerster Richard körülbelül tíz éve, hogy az ilyen új kiadáshoz való előmunkálatokat közzé tesz stb. stb.

Vége még csak röviden meg kell említenem a *Zárszót*, melylyel Bászél művének ezen első részét berekeszti, és melyben figyelemre méltó szavakat mond a classica philológiának műveléséről hazánkban. A mit mond, ugyan mind régóta mindenki előtt ismeretes, kivéve talán azon örök életre méltó nevetséges eszmét, hogy magyar philologusnak nem való tudományos becsű szakszerű class. philologiai munkát írni, hanem foglalkozzék a philologia népszerűsítésével és compilációk gyártásával. Azt is alkalmasint legelőször fogják hallani újabb philologiai irodalmunk alaposabb ismerői, hogy ezen könyvbírálat szerzője a classica philológiát hazánkban kizárólag a kritikai irányban akarja terelni

és a philologia népszerűsítését perhorrescálja, holott több ízben melegen nyilatkozott a Bászeli és követői tudományos működésének *czéljáról*; de azért másrésről sokkal több Bászeli zárszavában az, a mit feltétlenül helyeselni lehet. Igaza van Bászelnak, mikor sajnálkozását fejezi ki a fölött, hogy nálunk a classicai tanulmányokat nem becsülik érdem szerint, és joggal hangsúlyozza, hogy ezen bajon legkönnyebben csak úgy lehetne segíteni, hogy a classicai nyelvek tanítását az iskolákban helyesebb alapokra fektetjük, a classicusokat a művelt közönséggel megkedveltetjük, és a tudományos philologiai pályára készülöket a tudomány mai álláspontján álló compendiumokkal ellátjuk. — A cél ki van tűzve, az út ki van jelölve, csak buzgó és önfeláldozó munkásokra van szükségünk, kik semmiféle nehézségektől vissza nem rettenve elhamarkodás nélkül folyton a cél felé törekednek. Hiszszük, hogy fáradozásukat, habár későn, de elvégre mégis csak siker fogja jutalmazni.

DR. ÁBEL JENŐ.

Szamosi János görög mondattana. Kiadja Zilahy Sámuel. Budapest, 1883.
151 lap. Ára 1 frt.

A szerzőnek a közoktatás terén előnyösen ismert neve valósággal vérmes reményekre jogosított fel bennünket az iránt, hogy görög alak-tana után oly görög mondattant fog közrebocsátani, mely az *újabb irányú latin és magyar mondattanokkal egyöntetű tankönyv* lesz. Azonban sajnálattal tapasztaljuk, hogy a szerző új mondattanában a régi és didaktikai szempontból czélszerűnek nem bizonyult rendszerrel találkozunk.

Mondattant kaptunk mondatrészekre alapított beosztás nélkül. Ez szorosán csak a casusok tárgyalására vonatkozik; ámbár a mellékmondatok sincsenek a főmondathoz való viszonyaik szerint okszerű rendben előadva.

Örömmel üdvözlöttük volna a szerzőt, ha a szóban levő mondattanát a legelterjedtebb Bartal-Malmsosi-féle latin mondattannal hozza összefüggésbe, mi által a meghatározások és több esetben a szabályok helyett is elég volna a latin kézikönyv megfelelő helyének jelzése és a mi a legfőbb — a görög mondatokat elemző tanuló munkáját tetemesen megkönnyíti, mivel sokkal biztosabban akad rá a kérdéses szabályra, ha a már ismert latin mondattanával hasonló irányú és beosztású görög mondattannal rendelkezik. Nem pótolják e hiányt azon különben értékes magyarázatok sem, melyeket a szerző az egyes casusok értelmének meghatározásánál mondatviszonyi szempontból ad.

Nem lehet eléggé sajnálni, hogy a görög nyelvhasználatnak a latinnal mint rokon nyelvvel való egyezését vagy eltérését a magyarra való hivatkozás megtartásával rendszeresen fel nem tünteti. Erre, mint

az előszóban maga is bevallja, csak itt-ott mellékesen hivatkozik; pedig azért nem kellett volna művét semmivel sem hosszabbra nyújtania, egyszerűen az elrendezéssel is ki lehetne mutatni.

Például a névelő nélkül álló infinitivus mondatviszonyi alkalmazását hozzuk fel, mely lehet alanyi vagy tárgyi. És pedig a latin nyelvvel egyezően áll az infinitivus mint alany az ilyen állítmányokkal kapcsolatban: *πρέπει, προσήκει* decet, *ἔξεστι* licet, *δεῖ, χρῆ* oportet; — *νόμος, ὄρα, καλόν, ἔχδόν* ἔστιν. A latintól eltérően: *οὐδ' ἔστι, δυνατόν* ἔστιν fieri potest, ut, *μελεῖ* curæ est, accidit, contingit (ut). — Az infinitivus mint tárgy áll a latinnal egyezően az akarást, törekvést, tanítást, tanulást és tudást jelentő állítmányok mellett: *βούλομαι, μέλλω, προσδάξω, διδάσκω, μανθάνω, δύνάμηναι, οἶδα*. A latintól eltérően (ut, ne, quominus) a kívánást, kérést, tanácsot, felszólítást, akadályozást jelentő állítmányokkal összefüggésben: *εὐχόμεναι, ἱκετεύω, συμβουλεύω, πείθω, κολύω, εἴρω*.

Nem ártott volna a 12. §. megváltoztatásával azt is megemlíteni, hogy a határozatlan igenévnék a görögben van még czél és véghatározó szerepe is. Például: *μανθάνειν ἔκωμεν* = sciscitatum venimus. Ez az infinitivus finalis. A latin költői nyelvbe is átment az infinitivus ily értelemben való használata. Horatiusnál (C. I. 2. 7.) «Omne quum Proteus pecus egit altos *risere* montes.» Az infinitivust véghatározó értelemben használja a görög az ilyen mellékevekkel összekötve: *ἄξιός, δυνατός, ἱκανός, δεινός*. Például: *δεινός; λέγειν. οἱ σφρισταὶ ἱκανοὶ ἦσαν μακροῦς λόγους καὶ καλοῦς εἰπεῖν*.

A módok használatára vonatkozólag a 97. §. I. pontjában olvassuk: «A függő vagy mellékmondatok igemódjának meghatározásánál irányadó az, valjon a főmondat igéje (verbum regens) a főidőben vagy történeti időben van-e?» Helyes. Csakhogy a magyarból görögre való fordításnál mikor a fiú már tudja, hogy minő módra van szüksége, azt is kérdezi, hogy most melyik időből vegye? Tehát jó lett volna azt is megjegyezni, hogy a mellékmondatnak a főmondatéval való egyidejűségét a praesens és aoristus, előidejűségét a perfectum, utóidejűségét a futurum módusai fejezik ki. (Vesd össze a latin consecutio temporum szabályaival.)

A feltételes mondatok tárgyalásánál kevesebb szóval is czélt lehet érni. A *ὅτι* és *ὅτι* kötőszókkal alárendelt mellékmondatoknak «függő jelentő» és okadó mondatok szerint való megkülönböztetése többféle kifogás alá esik; célszerűbbnek találjuk a *τάρχη* és okhatározó mondatokra való elkülönítést megfelelő kérdések feltevésével.

Mindezen hiányok csak azon iránynak elmaradhatlan fogyatkozásai, melytől a szerző, úgy látszik, szándékosan nem akart eltérni, mert az előszóban kifejezett ígérete szerint az országos középiskolai tanár-egyesület közlönyében tüzetesebben fog szólni a követett elvekről és az ide vágó irodalomról.

Különben e művet a magyar nyelven megjelent görög mondattanokkal összevetve bármelyiknél határozottan használhatóbbnak tartjuk. Tárgyi tekintetben magában foglalja mindazt, a mire a gymnasiumi tanulóknak szüksége van; nyelvezete kifogástalan; magyaros meghatározásai, szabályai általában rövidke és világosak; beosztása könnyen áttekinthető; kiállítása csinos.

Végül azon óhajlásunknak adunk kifejezést, hogy a derék szerző a második kiadásban ne hagyja figyelmen kívül jóakaratu figyelmeztetéseinket.

Szombathely, 1882. aug. 25.

BURÁNY GERGELY.

ANAKREONI DALOK.

59. Daphne.

Had' eredjen meg az ének,
 Noha nincsen díj kitűzve,
 Ki a költés avatottja,
 Szive vágya dalra készti.
 5 Elefántcsont pengetővel
 Neki zendítem a lantot,
 S dalolok dalt phryg-szabásút,
 Valamint kaystri hattyu
 Levegőben szárnylebegve
 10 Gyöngyörűen énekelget.
 De te Múza légy kísérőm!
 Noha szent a Phoebus lantja,
 A babérja és a trípusz,
 A szerelmét éneklek meg,
 15 Sikeretlen szenvedélyét.
 Esze volt a hajadonnak:
 Kikerülte a fulánkot.
 Alakot cserélt legottan
 S gyöngyörű fa lett belőle.
 20 Jön az isten, jön Apollo,
 Hiszi, már övé a lányka:
 Levelt tép s abba van hogy
 Szedi a szerelmi élvét.

Ford. P. T. E.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M .

1. Der Chor im Agamemnon des Aeschylus. Scenisch erläutert von *Richard Arnoldt*. Halle a/S., 1882.

A görög tragédia és komédia kari részleteinek tanulmányozását Hermann óta elhanyagolták. Csak az utolsó években, midőn a metrikát új elvekre alapították és a nagy chaos lassankint oszladozni kezdett, iparkodtak egyesek a karénekek előadásáról tisztább képet nyújtani. Christ és Schmidt kutatásai e téren úttörők voltak s e férfiak belátták, hogy Hermann, bár a régi metrika alapján fejtegette e dalokat, mégis alapvető munkát végzett, legalább annyiban, hogy mindenütt a korrumpált helyeket, a betoldásokat felismerte és éles conjecturák által a bajokon sokszor segített. Schmidt *Die Eurythmie in den Chorgesängen der Griechen* cz. nagy művében az összes kardalokra kiterjesztette figyelmét s az általa tört úton indultak meg a specialis kutatások. De itt már túlzásokba estek. Nem elégedve meg avval, a mit a görög színi technika hiányos voltánál fogva, mint biztos eredményt találtak, oly szőrészálhasogató és phantastikus problémákkal foglalkoztak, melyekhez az alap hiányzott. A responsio nagy elvét a legszigorúbban akarták a kardalokra alkalmazni, s mindenféle törlések és lacunák elfogadásával segítették ott, a hol a számtheoriát nem vihették keresztül. Metrikai és technikai kérdésekből a számok mystikája állt elő s így a reactio nem maradhatott el. Müff, Arnoldt, de különösen Oeri és Hense ebbeli tanulmányait a 33. philologiai nagygyűlésen Zacher elítélte és sokan csatlakoztak nézetéhez. Nem szabad azonban felednünk, hogy ezek a kutatások, ha néha furcsa és el nem fogadható eredményekre vezettek is, teljességökben még sem vetendők el, mert általuk nyertünk mélyebb bepillantást az egyes kardalok systemájába és előadásába.

Arnoldtnak most megjelent műve azon trágédiát fejtegeti, melynek exodusa volt a kiinduló pont a tragikai karszemélyek számának kérdésénél. Hermann és Müller polemiája az Orestia karszemélyeinek száma körül forgott s ennek a hosszú harcznak eredménye a színpadi régiségek, különösen a kari részletek tanulmányozása volt. Arnoldt Hermann nézetét fogadja el, hogy t. i. az Orestióban a kar 15 személyből állt s ebből kiindulva a tragédia minden egyes részét, a hol a kar vagy dalokat énekel, vagy mint az epeisodionokban, csak egyes sorokban ad feleletet, vizsgálat alá veszi. A legtöbb nehézséget a parodos és az exodos, mely utóbbi Arnoldt szerint a 994. verstől a darab végeig tart, nyújtja. A parodosra nézve ezekre az eredményekre jut a szerző: 1. Az anapæstikus systemák értelemre és a szavak rendezésére nézve szorosán összefüggnek egymással. Ez ellen vétett Keck, a ki annyira

ment, hogy egy összefüggő gondolatot két choreuta szájába ad. 2. Ha anapæstikus részletben egy személy szól, úgy az nem lehet más, mint a karvezető. 3. A daktylikus részletnek három tagja szintén egy egészet alkot. 4. Ugyanazon részlet refrainjét több choreuta, rendszeren az egész kar szokta énekelni. 5. A harmadik részt illetőleg tekintetbe veendő az egésznek dispositioja, melynél fogva στρ. α', άντ. α' és στρ. β' a bevezetést, άντ. β', στρ. és άντ. γ'δ' és σρ. ε' a főrészt, άντ. ε' a véget képezi. Az első rész egy általános és minden időre érvényes mondatot taglal, a második e mondatot a *multa* vonatkoztatja, a harmadik röviden a *jövőt* jelzi. 6. A szigorú syntaktikus összefüggés e felosztásnál szintén tekintetbe veendő. Ha e hat pontot szemügyre vesszük, úgy azt találjuk, hogy az anapæstikus részletet a karvezető recitálta; a daktylikust ugyancsak a karvezető felváltva a karral, amennyiben ez a refrain utána énekelte; a trochaikus-jambikus strophákat az egész kar énekelte.

Erre következik a három epeisodion és a három stasimon taglalása. Az első epeisodionban a karvezető a trimetereket és anapæstusokat mondja, ellentétben Christ nézetével, a ki itt két beszélőt vesz fel. Ha a 302. versben a karvezető azt mondja: Az istenekhez később fogok imádkozni, s a 338. versben: Most az imához fogok; úgy nincs ok rá, hogy itt kétféle beszélőt vegyünk fel. — Az első stasimont az egész kar egymás után énekelte. A második epeisodionra nézve a szerző Hermann felosztását fogadja el, a mint azt Schneidewin és Enger is az ő kiadásukban követik, hogy t. i. a 454. versnél az első, a 458.-nál a második, a 462.-nél a harmadik, a 464.-nél a negyedik choreuta szól. A 477. sorban Arnoldt egy conjecturát alkalmaz, holott eddig nem vettek észre semmi feltűnőt a sorban. Τον άντιον δὲ τοῖσδ' ἀποστέργω λόγον helyett ἀποπτύω λόγον-t akar írni, mert ἀποστέργω egy tragikusnál sem fordul elő; még csak Theokritosnál találkozunk vele. — A második stasimont szintén az egész kar énekelte. A harmadik epeisodionban levő hat anapæstikus systemát (749—776) a karvezető maga énekelte el. Christ e hat systemát ketté osztja és kétféle beszélőt vesz fel. A harmadik stasimon két trochaikus stropha párát, daczára annak, hogy a strophában és anti-strophában ugyanaz a gondolat fordul elő, Arnoldt szerint mégis az egész kar egymásután énekelte, mert az összefüggés ezt úgy kívánja.

Az exodost Arnoldt következőleg osztja be. A 994—1030. versig Klytæmnestra és a kar: 1031—1136-ig Kommos Kassandra és a kar közt; 1137—1302-ig Kassandra és a kar dialogusa, a melyhez az anapæstikus hypermetron fűződik; 1303—1331-ig a kar beszéde Agamemnon meggyilkolásáról; 1332—1544-ig a kar és Klytæmnestra Kommosa és annak előzménye; 1545-től végig Aegisthos és a kar, 1625-től kezdve Klytæmnestra is. Mindezeket a részleteket behatóan fejtegeti a szerző s az első részletnél azt találja, hogy a kari részletek responsiója a négy

helyen a következő 3223; a második részletben a Kommost a kar egyes személyei adták s az ezek által ejtett sorok is a mellett bizonyítanak, hogy 15-en voltak. A harmadik részletben fontos Cassandra végszávaiban Schmidt conjecturája, a melyet Arnoldt érvényre emel s segitségével az egész helyet magyarázza. E szerint olvasandó:

. . . εὐτυχοῦντα μὲν
σικιά τις ἂν τέρψεται, εἰ δὲ δυστυχῶι . . .

A következő részlet ismét a choreuták számára vet világot. Amint Agamemnon a palotában meggyilkolják, a kar oda künn tanakodik, mi tevő legyen. Mindenki mond valamit. Három trochaikus tetrameter és 12 jambikus sorból áll a jelenet. Itt Hermann és mindazok, a kik vele együtt 15 choreutát fogadnak el, a három tetrametert három choreuta közt osztják fel, míg Müller és követői e három sort a karvezetőnek és a 12 sort a 12 személynek tulajdonítják. A 15 személy mellett szól Triclinios egy scholiona is, melyet Dindorf a Philologusban (1863. 27. l.) tett közzé a cod. Farnesinusból. — Az ötödik részlet két félre oszlik 1332—1410 és 1411—1544; az elsőben Klytæmnestránál van a főszerep, az utóbbiban a karnál. Itt Arnoldt kimutatja, hogy a logæcedikus, choreikus és anapæstikus részletek közt responsio nincs, hanem csak három stropha-pár válik ki, a többi részlet nincs responsioban. — Az utolsó részlet Aegisthos és a kar közt foly le. Az első jelenet (— 1618) antithesist mutat a következő számok szerint: 5, 8, 3, 5, 3, 8, 5; de azért mindig csak a karvezető szólt; ugyancsak ő viszi a szót a végső jelenet második részében is.

Ezek az eredmények az Agamemnonra nézve. A tárgyalás közé több conjectura, transpositio és egyéb elmés gondolat csatlakozik, a melyek összevéve az értekezést, a melyet tán a trilogia másik két részének ebbeli taglalása is követni fog, nagyon tanulságossá teszik.

2. Beiträge zum Verständniss der Trachinierinnen des Sophokles. Von J. Oeri. Berlin, Weidmann, 1882.

A drámai responsionak érdemes kutatója, mostani művében a *Trachisi nők* több helyének védelmére kell. Minthogy *Die grosse Responsion in der späteren sophokleischen Tragödie* cz. művében a responsio elméletét erre a darabra is kiterjesztette, de nemsokára rá Hense (Sophoklesi tanulmányaiban) kimutatta, hogy a darabban sok az interpolatio és a már elismert régi helyekhez egy egész sor újat is felsorolt, úgy az Oeri által kimutatott responsio e tragédiára nézve veszélyeztetve volt. Oeri tehát mostani iratábau abbeli tanulmányait közli, melyeket az interpoláltak vélt helyek körül tett, de ezekhez még más két érdekes kérdés fűződik. A könyv e szerint három részre oszlik. Az elsőben mindazokat a helyeket vizsgálja, melyeket a szövegből ki akar-

nak vetni, de ő többnyire helyes és könnyű conjecturákkal e helyeket, melyek száma a huszat meghaladja, védi és mint eredeti szöveget ismeri el. Mind e helyet itt nem tárgyalhatjuk, mert azt a tér sem engedi; csak egyre utalunk különösen s ez a 896—99. v. E négy sor közt a 898.-at majd mind a kiadó el akarja vetni. De Oeri azt tartja, hogy e két vers: καὶ ταῦτ' ἔτλη τις γαῖρ' ἡρωικαῖα κτίσαι | δεινῶς γὰρ πεύσει δ' ὥστε μαρτυρεῖν ἑμοί, melyek közt az első a korrupcelát tartalmazza, az azt megelőző vers utolsó szava által vált érthetlenné. Ugyanis ott az ἡρωικαῖα-t a sor végén οἰκτίσαι δεινῶς által magyarázták s ez a margoból a szövegbe került. Oeri ezek után a tiszta sophokleszi két sort állítja helyre, a többi per analogiam rekonstruálja, s ez azután így hangzik:

898. καὶ ταῦτ' (ἐπεὶ) ἔτλη τις γαῖρ' ἡρωικαῖα (ταῦτ' δ' ἄκουσι) πεύσει δ' ὥστε μαρτυρεῖν ἑμοί;

Az első sort nem a karnak, hanem a dajkának folytatólag adja, s ezáltal a kar ügyetlen közbevágása megszűnik.

Sokkal fontosabb azonban a második fejezet, a mely az egész tragédia felfogására új világot vet. A sokat vitatott 166—8 verseknél feltűnt a szerzőnek, hogy ha a Sellek jóslatát behatóbban vizsgáljuk és néhány javítást teszünk, nemcsak sok hely athesise feleslegessé válik, hanem az egész jóslat más színben fog feltűnni. Deianira szavai a 161—68 sorig, melyek a dodonai jóslatot tartalmazzák, sok nehézséget nyújtanak. Oeri a 164. sort így javítja: χρόνον προτάξας εἶ, τρίμηνος ἴνικα, a 166-at pedig ekkép írja: ὥς ἢ θανεῖν χρεῖται σφε τῷδε τῷ χρόνῳ s ennek folytán a 166—68. sor, a melyet ki akartak vetni is megmaradhat, sőt szükséges. Szerinte a jóslat, hogy a hősnek az igazat mondja, de mégis tévútra vezethesse, csak úgy hangozhatott, hogy: ha Herakles ezt meg ezt az időt eléri, akkor a λύσις μόγρων lesz osztályrésze. Ez pedig a 166—168. sorból világosan kiderül, csakhogy Herakles tévedésében a λύσις μόγρων helyett ἀλύπητος βίος-ról szól. Hogy a jóslat valóban csak ezt mondhatta, az a 1169. versből, csekély változást téve rajta, kiderül. A jóslat e felfogása által több helyet emendál Oeri. De az egész darab eszméjére is befolyással van a jóslat helyes értése. Ha a jóslat a hősnek igéri, hogy ha egy bizonyos időt elér, ment lesz a bajoktól, akkor könnyen belátható, hogy a veszélytől csakis ezen időtartamon belül fél s hogy a λύσις μόγρων nála egy a βίος-ος εὐαίων (81), a ζῆν ἀλυπήτην βίω (168) és a καλῶς πράττειν (1121) kifejezésekkel. S mégis ebben rejlik az ő és Deianira tragikus hibája, mert a cél, a melyre mindkettő törekszik, a földi élet bajaitól való menekvés, belső ellentétet tartalmaz s mint olyan azonnal kiderül, a mint azt elértnek hiszik. Elfelelték a régi törvényt, hogy biztos szerenese nem a halandók osztályrésze, hogy tehát oly állapot, a mely a bajoktól való menekülést igéri, csak a halál után lehetséges, s ebbeli hibájukat borzasztóan kell belátniok. A tragédiának

ezen alapeszméje több helyen nyíltan kiderül s az 1173. vers τῶς γὰρ πανοῦσι μὲν ὄχθους οὐχὶ γίγνεται: nemcsak, hogy nem felesleges, mint eddig hitték, hanem a darabnak pointje.

A harmadik rész ugyancsak evvel a jóslattal foglalkozik s egybeveti a tragédia negyedik stasimonával, a hol ismét egy jóslat foglaltatik és Apollodor egyik helyével (II. 4. 12.), a hol szintén Herakles halálára egy jóslatot találunk. A kutatás ezen részében ugyanarra az eredményre jut, melyre Wunder kiadásának előszavában. Evvel tehát nem foglalkozunk. Hosszú időszámítások után ugyanis az az eredmény, hogy a két jóslat a tragédiában ugyanaz. Apollodor azonban más forrást használhatott mint Sophokles, a ki valószínűleg Hellanikos költő Ἑρακλεὺς τῆς Ἰλλάδος cz. műve után indult.

A függelékben a darab responsiojához találunk még néhány adatot. Oeri nagy mestere a számoknak; addig számít, míg csak a responsio világosan szemünk előtt áll s valóban e darabnál a legnagyobb kétkedő kénytelen bevallani, hogy a költő valószínűleg bizonyos számokhoz tartotta magát. Oeri szerint a prologus- és az első epeisodionban 158 vers van, a második epeisodionban 272, a harmadikban 102, a negyedikben 158, az ötödikben és az exodusban összesen 272. De a részletekben is látjuk a responsiot. A nagy epeisodion részletei, a melyek az értelemnél fogva is különválnak, ezen számok szerint oszolnak meg: 7, 61, 27, 9, 64, 9, 27, 61, 7; míg az exodusban ez a responsio áll: 43, 25, 17, 17, 11, 17, 17, 25, 43. Ily matematikailag pontos responsiok, úgymond Oeri, nem tételezhetők fel határozott terv és számítás nélkül a költő részéről.

Három conjectura Oedipus királyból rekeszti be a tartalmassfüzetet.

Dr. KONT I.

Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen, von *Sophus Bugge*. Deutsch von *Oskar Brenner*. Erste Reihe, zwei Hefte. München, 1882. Ára 6 mk.

Már e *Közlöny* múlt évi folyamában (I. füz. 60. l.) megemlékeztem Buggének egy 1879. október 31-én tartott előadásáról, melyben e kitünő skandináv tudós a germán mythosz eredetét tárgyalta s azon paradox nézetet fejtegette, hogy a német népek mythosza óklasszikai és keresztény elemek vegyülete. Most ez előadás eredetiben (Christiania, 1881) és német fordításban, bámulatos olvasottságon alapuló s mindenütt a szerző éles elméjéről tanuskodó nagy munkává feldolgozva, fekszik előttünk s a szakférfiú csekély fáradsággal alkothat magának véleményyt Bugge sajátosságos elméletéről, mely már e mű megjelenése előtt is sokat foglalkoztatta a szakköröket.

A könyv eddig megjelent része általános bevezető megjegyzéseken

kívül három főrészből áll: 1. Baldr viszonya Krisztushoz. 2. A dán monda Hotherus- és Balderusról. 3. Az izlandi Baldr-mythosz viszonya az Achilles-mondához. A fejtegetések eredménye, hogy a germán mythosz egyik legfontosabb részlete, Baldr alakja és története különböző Krisztus-legendák és Achilles-mondák összekapcsolásából alakult. Merész, a tudomány eddigi eredményeivel éles ellentétben álló nézet, melyet még Bugge tehetsége és tudománya sem tud elfogadhatóvá tenni.

A hol eddig mondáknak vagy mythoszoknak idegen elemekből keletkeztét vagy legalább idegen elemek befolyása alatt történt lényeges módosulását állították: ott rendszerint e hagyományok *belső* valószínűtlenségei és ellenmondásai vezettek, *kényszerítettek* az ily felfogásra. A germán mythosznál a hagyománynak ily ellenmondásos, kritikára készítő jellegéről nem lehet szó; Bugge nem is e szempontból indulhatott ki kutatásainál, és ez már eleve is megingathatja vizsgálatai eredményét. Mert alig lihető, hogy oly módon, a mint B. képzeli, innen onnan összeszedett, ellentétes, mindenképen különböző dirib-darabok összetakolásából oly egyöntetű, befejezett egész alakulhasson, mint a milyenek ő maga is kénytelen az északi mythoszt elismerni. Hozzájárul, hogy ez idegen, külföldi elemek, melyek mind tudós emberek közvetítésével, az irodalom útján jutottak Skandináviába, itt, B. szerint, a nép hitébe behatoltak, vallásos nézeteit és hagyományait lényegesen átalakították és így, úgy szólván, új hitévé lettek volna. A dolgok ilyen fejlődése eleve is teljesen valószínűtlen, s a tudomány nem is ismer eddigéle esetet, melyben külföldi mythoszok elszórt töredékei, tudósok által közvetítve, bárhol vagy bármikor igazi néphitté váltak volna.

Mert más egy új hitnek módosító befolyása, és más tudós emlékek átvétele. Hogy a skandináv mythosz egyes részeire, pl. a világ végéről, a legfőbb istenről, a földön túli életről stb. szóló hagyományokra a keresztény vallás módosító hatással volt, azon kételkedni nem lehet; s így az is valószínű, hogy Baldr, a világosság és béke kegyes és boldogító istenére, Krisztus magasztos alakjának egyes vonásai átruháztattak. Ez annál valószínűbb, mert a skandinávok a keresztény vallással oly időben ismerkedtek meg, midőn pogány hitök még teljes erejében élt, és csak idővel, hosszú századok lefolyása alatt fogadták el teljes tisztaságában az új vallást. A hittérítés e korában a két vallás folytonos küzdelemben volt a nép lelkében s így a régi hitnek módosulása, főleg tisztulása és magasztosabb eszményibb fokra emelkedése magától érthető. Midőn az eddai dalok azután a IX. és X. században mai alakjukat nyerték és feljegyeztettek, természetesen nem az eredeti ősvallást tükröztették többé vissza, hanem magukon hordták már (mint ezt Bang a *Völuspára* nézve kimutatta) a keresztény világnézet nyomait. De Bugge nem csak a keresztény vallás ily módosító hatását, hanem antik mythoszok átvé-

telét és az eredeti germán mythoszokkal szoros egészekké összeolvadását, sőt egyenesen germán mythoszokká átváltozását állítja, — ez pedig sem nem valószínű, sem erőszakolás nélkül ki nem mutatható.

E véleménynek már előfeltételei is roppant kétségesek. Hogy képzelhessük pl., hogy Dares és Dictys könyveit már a VI. és VII. században ismerték volna a skandinávok, vagy hogy ezek már ezen korban görög forrásokból meríthettek volna? és hogy ez idegen forrásokból merített alakok, képek és mesék oly rövid idő alatt teljesen összeolvadhattak a nemzeti mythoszokkal, ill. nemzeti mythoszokká válhattak volna? És hogyan gondolhassuk, hogy az antik mythoszok tudós szerzetesek útján hatolhattak volna be a nép tudatába és hitébe? Vallás hat vallásra, de hogy tudós elbeszélések, irodalmi úton, valamely nép hitének szerves részeivé lehessenek, az valóban el nem képzelhető. A mythoszok (még nem is tekintve az árja népek közös ősmythológiáját) minden népnél ugyanazon természeti tüneményeknek sokszor meglepően egyező felfogásán és magyarázásán alapszanak, a mi tudvalevőleg a világ legkülönbözőbb tájékain hasonló vagy azonos mythikus alkotásokra vezetett. Ha mind ez esetekben kölcsönzést, átvételt tételeznénk fel, oly rejtélyek megoldására kényszerülnénk, melyek épen csak e téves felfogásnál tetszhetnek rejtélyeknek, de ezen álláspontról aztán nem is oldhatók meg.

Az antik mythoszoknak oly jellemű befolyása a német mythoszra, a mint azt Bugge gondolja, szintén el sem képzelhető. Szerinte nemcsak a teljes mythoszok vegyültek össze német mythoszokkal, hanem az idegen elbeszélések egyes kis részletei és a mythikus alakoknak egyes lényeges vagy lényegtelen tulajdonságai is összefolytak német mythoszok alakjaival s tartalmával. Így volna Baldr pl. az egyik elbeszélésben Achilles, illetőleg részben Patroklos is, egy másikban Krisztus; Nanna majd Oenone majd Polyxena, majd Helena: Hother egyszer Paris, másszor Priamus; Bous majd Aiax, majd Neoptolemus; a háború Baldr és Hother közt azonos a trójai háborúval; Freyja és Od megfelelnek Venus- és Adonisnak, de egyenként Freyja nem Venus, Od pedig a. m. Odin vagy Wodan stb. És ez azonosítások zavarát még avval is fokozza B., hogy az antik mythoszoknak legelterőbb alakjait használja és tetszés vagy szükség szerint válogat a legkülönbözőbb hagyományokban. Ily módon a világ összes meséi összeegyeztethetők egymással, mert minden elbeszélésben találhatók egyes elemek, melyek más összefüggésben másutt is előfordulnak. De *nagy* vonások, melyek a különböző elbeszélések egyeztetésére *kényszerítenének*, nem találhatók a Bugge azonosította hagyományokban seholsem. És hogyan magyarázzuk ezek után, hogy a germán mythologia *egy szerves, teljesen összefüggő és önmagában befejezett organismust* képez? és képezi ezt már a VIII. században,

alig hogy a nép azon anyaggal megismerkedett, melyből e nemzeti remekét, B. szerint, megalkotta? Mert hogy e mythologia remek alkotás, azt Bugge maga sem tagadhatja.

Végre Bugge sehol sincs kellő tekintettel a (szorosb értelemben vett) német mythikus hagyományokra, melyekkel az ő magyarázatai a legtöbb esetben határozott ellentétben állanak. És még a hol azokat érinti is, csak erőszakos magyarázatokkal tud vagy próbál az ellenmondásokon segíteni. Szerinte a Baldr-mythus csak a IX. században került külföldről a német népekhez, melyek előbb Baldrról mitsem tudtak. De hiszen a VII. vagy VIII. századi feljegyzésben reánk maradt ősrégi (ki tudja, mely századból való) merseburgi ráolvasásban világosan ott szerepel Balder! Igen ám, mondja B., de itt nem szabad az istenre gondolni, mert a *balder* szó az óangol nyelvben annyit is tesz mint «úr» s így szerinte, e ráolvasásban nem Baldr isten lováról, hanem az *ur lováról* van szó. De mikor ez a *balder* szó az ónémetben ismeretlen, a *Paltar* tulajdonnév pedig sokszor található! A következtetés ez egy tényből is kétségtelen: ha a németek ismerték Baldr istent, ennek kultusza oly időből való, melyben az összes germánok még *egy* népet alkottak, azaz (szorosb értelemben vett) németek és skandinávok még nem váltak el egymástól. Így tehát a Baldr-mythosz a skandinávoknak is ősrégi mythikus birtoka, Bugge elmélete pedig teljesen tarthatatlan.

Olvasóinkat, úgy hiszem, a vitás kérdésnek csak ezen általános, elméleti oldala érdekli; az egyes fejtegetések megértésére és élvezetére a germán mythologia sokkal behatóbb ismerete is szükséges, mint a milyent magyar olvasónál méltánytalanság nélkül feltételezhetni. De a detailnak vizsgálata különben is csak a fentebbi elvi kifogások több oldalú bizonyítását eredményezné, miről bátran lemondhatunk, midőn az elvi eltérés oly lényeges és annyira alapos, mint ezen esetben. Bugge munkája egy tarthatatlan elméletnek roppant tudományos készlettel való támogatása; tudós tévedés, mely nem marad ugyan haszon nélkül, mert hiszen a tárgyalt kérdéseknek újabb és behatóbb vizsgálatára ösztönzi a szakférfiakat; — magában véve azonban nem fog hívőket hódítani és csak negative mozdítja elő a tudomány fejlődését. HEINRICH G.

Poestion Joh. Cal. *Griechische Dichtersinnen*. Zweite Auflage. Hartleben. Wien, Pest und Leipzig 1882.

Poestion könyvecskéje csinos munka, valóban figyelemre méltó tünnemény a népszerű philologiai termékek sorában és «in usum hominum elegantiorum» kiállításban jelent meg. Mielőtt annak tüzetesebb ismertetése, illetőleg méltatásába bocsátkoznánk, szükségesnek véljük tartalmának övid kijelölését.

A könyv (mely most már második kiadásban áll a közönségnek rendelkezésére) a «Homérelőtti» nőköltőkkel kezdődik. Itt sok lenne a kérdezni és megjegyezni való. Mythikus alakok vonulnak el szemünk előtt (Astyanassa, Phantasia, Phanotea, Phemonoe és mások), melyeknek emlékéhez egyes versnemek vagy költészeti fajok állítólagos föltalálása fűződik és melyek csakis staffageképen türethetők meg a tudományos tárgyalásnak keretében. Következnek ezután az egyes görög törzsek nőköltői (mi által mellelleg mondva a chronologiai szempont kárba veszett).

Az első csoportot képezik az aeoliai nőköltők: Sappho és utódai (Erinna és Damophyla), a másodikat a boeotiaiak: Myrtis és Korinna (Myrtis Korinna és Pindár tanítója, Korinna Pindárnak tanuló társa és utóbb tanítója). A harmadik csoport az arkádiai-phokisi nőköltők csoportja: Anyte, Tegeából, kinek a görög anthológiában foglalt 22 epigrammája kivált műtörténeti forrásul érdekes, továbbá Boeo (Delphiből), ki egy tankölteményt írt a madaraknak eredetéről (Ornithogonia). Következnek a dór nőköltők: Megalotrata (!?), Eumetis (Kleobulos lindosi király leánya, Sappho kortársa, írt sok költeményt és találós mesét¹⁾ Praxilla (Sykionból, írt hymnusokat és skolionokat), Klitagora (Thessalia vagy Lakedaemonból Pisistratos idejéből, írt skolionokat), Telesilla (Argosból, ki hymnusokat és politikai költeményeket írt) és végül Myro (Byzanczból), a ki valószínűleg csak azért került épen ebbe a csoportba, mert a szerző nem tudta másutt elhelyezni. Élt különben a harmadik században Kr. e. (a 280 körül virágzott Homér tragikus anyja).

Következnek az itáliai lokrisi nőköltők. Ezek között Melinno ragadja meg figyelmünket egy Róma dicsőségére írott költemény által, továbbá Nossis (Ptolomaeus Lagi kortársa), kitől dalok és epigrammák maradtak az utókorra. Az utolsó csoport az ión nőköltőké: Moschiné (írt jambikus költeményeket) és Hedyle (az előbbinek leánya, ki Skylláról írt egy költeményt). Végül egy záradék azon nőköltőkkel foglalkozik, a kiknek csak nevök ismeretes. Korinna Thespisből (írt lyrai költeményeket), Charixena (írt lyrai dalokat), továbbá Epiphanis, Demarete és Salpe, Myia Spartából, Klito és Learchis, (kiknek szobrát Tatianus említi) Menarchis Ephesusból, Thalarchis, Mystis és Praxigoris, Theosebeia és Musa, (a ki nem is nőköltő, hanem csak dalosnő, énekesnő). Egy függelékben, (mely bátran el is maradhatott volna) a «botrányos irodalom» nőköltői vannak ismertetve, de itt is csak szórványos adatokkal

¹⁾ Tán nem lesz érdektelen itt megjegyezni, hogy a Poestionnál a 153. lapon közölt találós mese megegyezik Schiller Turandotjának egyik feladatával (30 fehér és 30 fekete gyermek = napok és éjek).

találkozunk és irodalomtörténeti adatok helyett egy igen fölösleges elmélkedést találunk a «lesbosi szerelemről». Ezen «botrányos» nő-költők nevei: Astyanassa, Botrys, Philænis, Elephantis és egy másik Philænis (Samosból).

P. könyvét annak modorából és előadása kissé rhetorikus voltából következtetve leginkább női közönség számára írta, s mi csak azért vállalkoztunk e munkának ismertetésére, mert az újabb művek közül az egyedüli, mely tárgyát kimeríti.

Mindenekelőtt a beosztásra tesszük meg észrevételeinket. A törzsek szerint való csoportosítás legalább is fölösleges. Egészen más az, ha valamely műfaj állandóan valamely törzshöz és az abból szakadt költőkhöz volna kötve, de miután ezt semmiképp sem tapasztaljuk (a P. által említett művek között a dráma kivételével képviselve találjuk a költészetnek összes ágait) az ilynemű beosztást nem találhatjuk jogosultnak. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a szerző ezt azon költői nőalakok érdekében választotta, a kiket különben bajosan tudott volna elhelyezni. Ilyenek a Homérelőtti korban *Phantasia* (p. 20), ilyen a 147. lapon említett *Megalostrata*, ki a hagyomány határozott állítása szerint (melyet maga P. is regisztrál) nem költőnő, hanem dalnoknő volt, és a függelékben említett *Musa*, kiről hasonlóképp megengedi, hogy nem volt szükségép költő.

A későbbi, valóságos historiai költőket illetőleg legtöbb megjegyzésünk Sapphora vonatkozik, kinek a szerző is legtöbb helyet szentelt könyvében. Ezen sokat vitatott és kommentált irodalmi alakra nézve azonban eleve kijelentjük, hogy forrásai nincsenek jól és következetesen megválogatva, következtetései pedig önkényesek.

Igy hogy az általa használt forrásokon kezdjem, Ovidnak sokszor vitatott XV. heroidáját a 36. lapon kútfőül említi arra nézve, hogy Sappho korán árva lett, a 91. lapon pedig ugyanazon költeményt hamisításnak nyilvánítja. Hasonlóképp nem tud megállapodásra jutni Sappho családi viszonyait illetőleg. Így p. 37. a Suidas által említett Kerkolast fikciónak nyilvánítja, de később mégis a mellett tör lándzsát, hogy Sapphónak férje volt és özvegyiségre jutott.

Miután a szerző Sapphonak szentelte a legtöbb tért, igyekeztünk előadását a legújabb forrásokkal egybevetni, de sajnálattal győződünk meg, hogy az a valóságot és a legújabb kutatások által dokumentált objektív tényállást korántsem közelíti meg. Ő ugyanis még mindig összekeveri amaz adatokat, melyek két különböző Sapphora vonatkoznak.¹⁾

¹⁾ Már Athenaeus (XII. p. 396) elfogadja Nimphis írónak «Ázsia periplus»-ában kimondott abbéli véleményét, hogy volt Eresosban egy hetaera,

Hogy Sappho nem azért hagyta el hazáját, hogy Phaont kövesse, azt már a jó öreg Barthelémy is eltalálta, kinek véleményét Visconti registrálja (*Iconographie grecque* I, p. 15.), a ki a marmor pariumnak φαρύσσα kifejezésére támaszkodik, a mit nem is igen lehet olyas valakiről használni, a ki önként vagy épen szerelmi vágy által vonva távozik valamely helyről. (V. ö. *Arnold* «Sappho» *Samml. wissenschaft. Vorträge. Serie V.* p. 883—889.)

Még kevésbé sikerült a szerzőnek Sappho szerelmi életének és lesbosi «leánybarátságának» ábrázolása. Eltekintve attól, hogy a mythikus Phaont¹⁾ historiai személynek veszi, a Sappho modern erkölcsös volta melletti küzdelmében oly adatokkal lép fel, melyeknek fölületessége senkit ki nem elégíthet.²⁾ Ő nem ismeri a Lesbos szigetén fönállott speciális viszonyokat, melyek nőknél és férfiaknál egyaránt pythagoraeikus szövetségekre utalnak. Mytilenének négy nagyobb városában ily szövetségek napirenden voltak, sőt megesett, hogy a szövetséges városok egyikéből a másikéba léptek át bizonyos egyének.³⁾ A mi végül a Sappho és tanítványai, kül. Erinna és Atthis-

---

ki a Sappho nevet viselte és Phaon iránti szerelmről lett nevezetessé, hasonlókép nyilatkozék Athenäos is (Var. hist. X. 19.) mondván, hogy Lesbosban volt egy másik Sapphó, de hetaera és ezt Suidas is említi, kinek különben Erinnára vonatkozó ellenmondása is föltűnhetett volna a szerző előtt (s. v. Sappho nincs szó Erinnáról, s. v. Erinna pedig ez utóbbit Sappho tanítványának nevezi).

¹⁾ Müller-Donaldsohn szerint a Phaon-mondák (csodás szépségkezőcs, Aphrodite szerelme) az Adonis-mythusból vannak átkölcsönözve. Jelesül Kratinus (Athenäosnál) elmondja, hogy Vénus Phaont saláta közé rejtette, ugyanígy mások Adonisról. Phaon-Adonisról lásd még: Aelian. XII. 18. Lucian-dialog. Mort. 9. Plin. XXII, 8, Servius ad Aen. III, 279. Ide vonják Phaethont is, kit Vénus Hesiod szerint (Theog. 986) e'ragadott és fölnevelvén, templomainak őrévé tön és azonosítják mint solaris mythikus személyt. Különben maguk a komikusok is csak «mondják» hozzáadással adják elő a leucadi ugrást (l. Arnold idéztük művét). Az egész Phaon-kérdést összefoglalva kitünő készséggel tárgyalja az olasz *Modena* («La Saffo storica ed il mito di Saffo e Faone» *Rivista Europa* VI. füz. IV. p. 709—731).

²⁾ Ilyen a tekintélyes szerzője daczára mégis igen gyöngö Welker-féle «Sappho, von einem herrschenden Vorurtheil befreit», mely nem annyira tényekkel számol, mit inkább erkölcsi consequentiákkal.

³⁾ Kiténik az egy délasi fölíratból (Rangabé II, n. 770 p. 363) mely lesbosi ifjak ünnepeles baráti szövetségéről szól. Itt is Mytilene áll mindenütt az első helyen, sőt egy *Skamandrosfi* van Antissában, mi a föntebbi föltevésre jogosít.

hoz való viszonyát illeti, tény ugyan az, hogy Lesbosban a leányok nemcsak anyjuk és dajkájuk, hanem egyuttal egyes korosabb nők fölügyelete alatt állottak, mindazonáltal Sappho és kora még akkor is föltünést keltett és elítélő nyilatkozatokat vont magára.

Az ókori források mind megegyezvén abba, hogy Sappho tanítványaihoz meg nem engedett viszonyban állott,¹⁾ különös színben tűnik föl ama határozott tartózkodás, sőt ellenszenv, melylyel Sappho a férfiak iránt viseltetett.²⁾ Ha még hozzávesszük ama frivol hangú töredéket, melyben üres nyoszolyájáról panaszkodik, valamint azt, hogy Aphrodite kocsiját is verebekkel, a legbujább állatok egyikével vonatja, lehetetlen Sapphot az erkölestelenség vádja alól földoldanunk, ép oly kevéssé mint Krisztina királynőt oly elfogulatlan szemmel kísérhetjük leveleiben a minővel őt a szerző és utánna (e közlöny hasábjain) Boross Gábor úr, tekintik. Krisztina királynő és Sappho szenvedélye egyformán természetellenes volt, de megvolt ama szerencsájök, hogy oly kevesen ismerték azt, miszerint máig többen vannak, kik szerelmi ömlengéseiket barátságnak tekintik, mintsem annak, mit mi különben itt való lényegében magyarázni fölöslegesnek tartunk.

E lényegeseb megjegyzések után még csak a sok felesleges excursusra akarnak rámutatni. Ilyen a 153. lapon a görög meseköltészetnek részletes leírása, hasonlókép a 161. lapon, midön Praxilláról mint skólionköltőröl ír, a Harmodios-féle skólion közlése. Végül illetlen kifejezések: p. 101. «Iederne Herren» (Philologen) és p. 103. «ein poetisches Absolutorium ausgestellt» (Heronak Damophila).

Eltéktelve a föntebbi hibákról a könyv élvezetes olvasmány, mely egy esetleges harmadik kiadásban figyelemmel átdolgozva, kétségkívül sokat nyerne értékét illetőleg.

Budapest, 1882. szept. 10.

L. M.

¹⁾ Sappho ebbeli viszonyairól a főhely Maxim. Tyr. (Dissert. XXIV.). Ez S. szereteüül említi Anaktoriát, kivel a Suida; Anagora Milesiája annyival is inkább egy személy, minthogy Miletos maga is régebben Anaktoria nevet viselt. (L. Steph. Byz. s. v. Μητιος, Eusth. ad Il. II, 8. Schol. Apoll. Rhod. I, 187). De legtöbbet bizonyítanak saját művei (fr. 2. és fr. 1, 4—5 stb.)

²⁾ Alkaios közeledését visszautasította, hasonlókép visszautasított egy másik kérőt (fr. 20) sőt egy nálánál ifjabb kérőt gunyosan utasít vissza, őt a 62. fr.-ban tejfeles száájának nevezvén.

F O R D Í T Á S O K.

L e a n d e r H é r ó h o z.

— Ovidius, Heroid. XVII. —

Abydos ifja küldi e köszöntést,
 A melyet inkább vinne meg maga
 És ha az ég kedvezne hő szivemnek
 Szemednek jobb vón' ezt nem látnia.
 5 Jobb vón' szemednek soraim helyett csak
 Két szerető szemembe néznie,
 De mindhiába elborult az ég már,
 Eltűnt pályámnak szokott tengere.
 Sötét az ég és rajt korbácsütéssel
 10 Száz szél riaszt ezernyi fölleget
 Nincs gálya sem, mit bátor kapitánynyal
 A biztos révből kieresztenek.
 Csak egy hajós, ki soraim megvitte
 Ez mert kiszállni rengő csolnakon,
 15 Kísértem volna, ám merénylő tettét
 Ország-világ nézte a partokon.
 Nem tudtam volna akkor a szerelmet
 Szülóm előtt tovább takarni már,
 A melynek titkát szeretnők levetni,
 20 De mely azért még fátyolozva jár.
 Hogy levelem megirtam, azt susogtam :
 «Óh menj, siess hát, te boldog levél,
 Hiszen kedves kezét te majd megérezed
 És tán veled egy csókot is cserél.
 25 Megcsókol tán, mikor hősín fogával
 Eltépi a megtüzött fonalat!»
 Ezt gondolám, s a mit leírni nem kell
 Szivemben édes sejtelem maradt.
 De mennyire óhajtanám, ha inkább
 30 Hullámot fogna írószár helyett
 És a nyugodt hab ringó bölcsejében
 Az üdv felé röpitne engemet.
 Bár ép úgy tudja szivem lüktetését
 Hű kebelednek elbeszélni ő,
 35 Miként a habnak tetejét lesujtja,
 Midőn találkánk boldog perceze jő ;

És mégis inkább járna a habokban
 Mint hét napon, nem, hét nagy éven át
 Hallgatni a haboknak tombolását
 40 És nem láthatni éltem csillagát.
 Óh ha csak egyszer jött álom szememre
 A míg e hét éj végre elröpült :
 Ne légyek boldog, ne legyek nyugodt én
 A bőszi vihartól, a mely most is üld.
 45 Sziklára dülve néztem partodat mert
 Lelkem van ott, hová testem nem ér,
 Látom a fényt, mit tornyodon kigyújtál,
 S ha szemem nem lát, szívem látni vél.
 Háromszor léptem ki a part-fővényre,
 50 Háromszor kezdtem meg a nagy utat
 S mindannyiszor föllázadott a tenger,
 S a Tritonok rám küldték habjukat.
 De mért borítod utam' akadálylallyal,
 Te minden szél között a legvadabb ?
 55 Tudd meg tehát engem és nem a tengert
 Sujtasz lehelletteddel, Boreás,
 Pedig te is tudod mit tesz szeretni,
 Tudod, s szívemmel mégis sikra szállsz.
 Bármily hideg vagy nem lehet tagadnod
 60 Te is szerettél egykor melegen :
 Ha útadat elzárták volna tőled,
 Mit tettél volna, mondásza meg nekem !
 Kimélj oh kérlek, halkabban lehelljél
 Úgy légyen enyhe a szorsz teveled ;
 65 Hiú remény ! nem hallgat ő szavamra,
 S csak átsuhan a vad tenger felett !
 Óh bárha rám szabnák Dædalus szárnyait
 Bár Ikarus hazája oly közel
 Mindent kiállnék, tudjak csak röpködni
 70 Vihartól fáradt testem lelkivel . . . .
 Addig, míg a szél és a tenger ajka
 Tőlem minden reményt így megtagad,
 Emlékezetben újra általélem
 A mult időkben éldelt napokat,
 75 Midőn kiléptem az apai házból
 Szívemben megdobbant a szerelem :
 Nem műlaték, hanem fölbátorodva
 Ott úsztam már a kéklő tengeren.

Fönn Lúna járt ezüstös színü fénynyel,
 80 Mely pályacsillagként elvezetett,
 S mint óhajtott vezérlő fény világolt
 Az elhagyott titkos vándor felett,
 Reá tekintve ezt rebegtem akkor :
 «Öh Istennő, tekints kegygyel reám,
 85 Hisz a szerelmet, mely téged legyőzött
 Szegény halandó én, dehogy birám».
 Endymion nem türi, hogy kegyetlen
 Legyen iránta oly kegyes szived ;
 Te égi lény vagy, s föld fiát szeretted
 90 Istennő az, a kit szívem szeret,
 Mert lelke is, kedélye is oly áldott,
 Minőt más nem teremhet csak az ég,
 De testi bájánál csak Vénusé szebb
 És egy kebel és az az egy tiéd !
 95 Ha nem hiszed, ha kétkednél szavamban,
 Győződjél meg szemeddel önmagad.
 Úgy fénylik ő szépségben, mint te fénylesz,
 Fölülmulván a csillagszázakat.
 S ha ezt nem láttad, ha kétségbe vonnád
 100 Hogy ő bájlóbb, mint bármely földi lány :
 Akkor nem érted azt, mi hát a szépség
 Vagy érdekéből veszített talán !
 Ezt mondta ajkam és ilyet rebegve
 Ott úsztam én a csöndes viz felett,
 105 Ragyogva nézett rám a holdnak képe
 S ezernyi képben letükrözve lett
 A csöndes éjben egyetlen hang sem volt,
 Csupán karomnak loccsanó zaja,
 S egy-egy sirálynak mélabús danája,
 110 A mely talán párjára gondola.
 Midőn pedig karom immár kifáradt
 Végső erőmmel fölemelkedém,
 Láttam a fényt és lelkesülve mondtam
 «Hú csillagom ragyog amott felém!» . . . .
 115 S im az erő is visszatért karomba
 A hab is lágyabb volt, mintsem elébb,
 Nem éreztem, mi jéghideg a mélység,
 S forró kebellet hozzád sieték.
 S minél kisebb volt utam ott a partig
 120 Annál kedveltebb volt az, s kedvesebb ;

Mikor pedig te látsz, s rám tekinthetsz,
 Én épenséggel vakmerő leszek.
 Akkor úszásom művészetté válik,
 Azon vagyok, hogy megtessem neked,
 125 S miként a víznek szárnyaló sirálya
 Kimutatom ifjú erőimet.
 Téged pedig alig tart vissza dajkád
 Hogy ne rohanj a habba én elém,
 Hiába vennéd ezt majd tagadásba
 130 Meg nem csalhatsz, szememmel láttam én!
 És mégis, ámbár gonddal visszatartott,
 Kis lábad már a víz fodráig ért
 Meleg karod várt, s adtál boldog csókot,
 Hogy száz tengert is átúsznék azért.
 135 Fehér válladról elvett köntösöddel
 Meg-megszáritod nedves vállamat
 S a tenger hullámától vert hajamnak
 Kicsiny kezed simítva enyhet ad.
 A többinek tanúja a vak éjjel
 140 És a torony, mely téged rejteget,
 S a fénysugár, mely a habok zajában
 Karod közé vezérel engemet.
 Olyan kevésbé lehet számbavenni
 Az élveket ily kedves éjjelen,
 145 Mint a tengerben ringó zöld harasztot
 S a porszemet, mely rajta megterem.
 S minél kisebb volt az idő hevünknek,
 Annál jobban használtuk azt mi fel,
 Midőn a regg már fölhozta korányát
 150 Panaszkodtunk, mi gyorsan múlik el;
 Mi gyorsan múlik éjjelünk, de hogy még
 Futtában is gyönyört hozzon reánk,
 Megválva a gyönyör pillanatában
 Száz csókot is egymásra halmozánk.
 155 És tétovázva hagyom el a toronyt
 A dajka száz intelmet ejt felém,
 Mig a toronynak forró kéje helyt már
 Ott járok a part hideg fövenyén,
 Könnyel válunk el, vissza-visszanézek
 160 A mig csak látlak a torony fölött;
 Örömmel jöttem, mint bátor hajózó,
 Búsan megyek most, mint hajótörött.

Lejtős az út, mikor feléd közelgek
 Száz hegytető, ha tőled távozom ;
 165 Nem szivesen lát meg szülőim háza
 És nem vonz többé nyájas otthonom . . . .
 Miért is választ el ketté a tenger
 Mért egy érzelmünk és kettő hazánk ?
 Miért hogy nem csak Abydos vagy Sestos,
 170 A melyhez mindaketten tartozánk ?
 Mért háborgok ha fölzúdul a tenger ?
 S mért bánt oly ok, mely könnyű mint a szél ?
 Szerelmünk ismert már a delphineek közt
 S a halak serge is arról beszél.
 175 Már taposottnak látszik vízi utam,
 Miként az út, min sok kerék haladt,
 Elébb panaszkodtam, hogy útam olyan,
 De most olyan sincs a vihar miatt.
 Föl-fölsikolt tájtékozó ajakkal
 180 Az Athamas-lány Helle tengere,
 Ilyen volt az, mikor nevét megkapta
 És a futó lány elmerült bele.
 Irigylem Phrixost aranyos kosáért,
 Mely bizton hordta a vizek fölött,
 185 S mégsem kívánok sem hajót, se szárnyat
 Csak víz legyen, melyen általjövök.
 Nincsen hiány bennem, csak úszni tudjak
 Hajós, hajó s kormányos én leszek
 Kezemre játszik Helice és Arctos
 190 És csillagom lesz a legfényesebb.
 Nem kell nekem a más szokott vezére,
 — A gönczöl fénye — s Androméda tán
 Más biztosabb az, melyre én vigyázok
 S mely cserbe nem hágy éltem alkonyán.
 195 Ránézek és bátran haladok akkor
 Arany Kolchis és Pontus határaig
 Legyőzném az úzásban Palæmont is,
 S Glaucus varázsa akkor megszűnik.
 Ha néha az úzásban el-elfáradt
 200 A hullámot hasító két karom
 Csak egy szót bizok titkon kettejűkre
 Mihelyt erőre birni akarom.
 Azt mondom : «A fáradság jutalmául
 Hogy elvittek a tulsó partokig

- 205 Megengedem majd nektek körülfogni
 Szép kedvesemnek bársony vállait!
 S akkor erőre kapnak újra ismét
 Miként a már elfáradt harci mén,
 Midőn immár a cél is int feléje
- 210 S közelg ahhoz Elisnek mezején.
 Rád nézek én és tégedet követlek,
 Ki méltóbb vagy rá, mint az ég maga:
 Szemedben ég legkedvesb pályafényem,
 Szemedben ég pályámnak csillaga.
- 215 Ha méltó is vagy föl a magas égbe,
 Maradj, óh légy a földön itt velem:
 Vagy mondd az útat, mely az égbe elvisz
 És én kiküzdöm és én fölfelem.
 Most itt vagy, óh de mily kevéssé vagy itt
- 220 Szivem, miként ez ár, oly nyugtalan,
 Mi haszna, hogy tenger zajog közöttünk,
 Ha utamnak száz gátló réme van;
 Mi haszna, hogy tenger zajog közöttünk,
 Egy kis patak sem kisebb akadály
- 225 S én nem tudom, nem óhajtnék-e jobban
 Egy kis reményt a föld határinál.
 Minél közelb vagy, annál több reményem
 És a való mégis csak a remény;
 Majdnem kezemmel érintém és mégis —
- 230 Óh e sorsot hányszor megkönnyezém!
 Akár csak elfutó gyümölcsöt üznék
 Akár sietnék tűnő hal után
 Vagy mint midőn a puszták gyöngypatakja
 Eltűnt a vándor szomjas ajakán.
- 235 Avagy csak akkor légy enyém, ha azt a
 Vadult habok szeszélyi engedik?
 Tehát szelekre bizzam és a habra
 Irjam vágyó szivem reményeit?
 De hisz forró a nyár — mit is búsúlok —
- 240 Ha ordít is a dühös déli szél,
 Nem ismerném a bátorságot akkor,
 Ha megállnék gyávák reményinél.
 És ne gondold, hogy csalfa ígérettel
 Játsszom talán hű szived álmival;
- 245 Ha bármiként dühöngne is az ár majd
 Megküzdök véle, bárha lépre csal,

S vagy boldogúlok és titkos gyönyörrel
 Tetézem titkos kéjünket megint ;
 Vagy meghalok és eltemetve lángom,
 Midőn annak siker többé nem int.
 250 De azt kívánom, hogy testem is akkor
 Az ismert partokat keresse fel :
 Majd sirsz és könnyed hull a hült tetemre,
 Melyből a lélek érted szálla el.
 Elmondod akkor : «értem halt meg, értem!» . . . . .
 255 — Vagy bánod, hogy ez így lehet *talán*
 E soraimmal szivedet ha sértem
 Inkább elhallgatok, s gondolj reám !
 Panasz helyett könyörgjük együtt azt, hogy
 Ne zúgjon úgy a vészes tengerár ;
 260 Hisz csak rövid idő kellend utamra
 Ha partot értem, újra kezdje bár.
 Ott van hajómnak kikötője nálad
 És karjaid közt legjobb a helyem ;
 Mit bánom én, ha ott maraszt a szélvész
 265 Nem engedve elmenni, szüntelen.
 Nem szólom el a hullámok zajgását,
 Mitől remeg vihartól vert haraszt,
 Hadd tartson fogva hó karod, s a tenger,
 Tovább van az, mig kettős ok maraszt ;
 270 Ha majd lehet, testemmel harcra kelve
 Hasítom át a tenger habjait
 De lelkem fénye ! tőled jőjjön a fény,
 Mely elkisér a mint élvezni hitt.
 Fogadd el addig e soroknak csókját
 275 Reájuk bizom titkos álmodat,
 Ők őrizték vetélytársaktól addig,
 Mig ifjad is utánuk látogat.

L. M.

VARIÆ LECTIONES.

LVI. *Bædæ Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*. Edidit Alfred Holder. Freiburg u. Tübing. 1882. Akad. Verlagsbuchhandl. v. I. C. B. Mohr.

E mű a Holder kiadta *Germanischer Bücherschatz*-nak 7. száma. E gyűjtemény a germán ókorra és középkorra vonatkozó bármilyen nyelvű kútfő-iratokat közli. Eddigelé a következő munkák jelentek meg: 1. Tacitus Germaniája. 2. Einhardi vita Karoli imperatoris. 3. Beowulf. (Mind a három Holdertól). 4. Otfrieds *Evangelienbuch* (Pipertől). 5. Jordanis *De origine actibusque Gesarum*. (Lásd Egyet. philol. közl. VI. 598.). 6. Nithardi *historiarum libri IV.* és 7. Bædának idézett műve. (5. 6. és 7. sz. Holdertól). Mindezt csak figyelmeztetésül tudatom. Engem ezennel csak Bæda historiája érdekel. Én ugyanis nyomára jöttem annak, hogy e folyóirat IV. 29—31. lapjain közlöttem Sz. Ediltruda-hymnus Bæda *Venerabilistól* való, s hogy az a *Hist. Angl. IV.* 20. caputját képezi.

A Holder-féle kiadásnak a cambridgei egyetemi könyvtárban őrzött Kk 5,16 jegyű, 737 körül készült codex szolgál alapjául. Ezen irányadó s egyuttal legrégibb Bæda-codex hagyományával szemben a Vossianus-féle hagyomány újabb és csonka voltánál fogva természetesen számba sem jöhet. Idézett közleményemnek most már egyéb érdeme nincs, mint az az egy, hogy a hymnust alaki és tartalmi magyarázattal kíséri.

Benne van legelőször az a tény kimondva, a mire most Holder is ráakadt (1. kiadása 313. lap.), hogy e költemény az abc rendjét feltüntető acrostichon. Az előbbi kiadók nem vették észre. Innét van, hogy például a Migne-féle kiadásban a 41. vers, mely a T betű distichonjára következik, *Christe* vel kezdődik, holott az abc rendje X kezdetű szót kíván. Holder már helyesen *Xriste*-nek írja, t. i. Ch helyett görög X-t.

LVII. *Totius Latinitatis Lexicon opera et studio Aegidii Forcellini lucubratum et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a Josepho Furlanetto alumno seminarii Patavini novo ordine digestum amplissime auctum atque emendatum cura et studio Doct. Vincentii De-Vit olim alumni ac professoris eiusdem seminarii*. Hat kötet. Megj. Prati-ban, typis Aldinianis, 1860—1880. ívrét.

Ezen huszonkét álló esztendeig készült új kiadás érdemét leg-rövidebben Georgesnek, a kitűnő lexicographusnak, eme két mondatával jelezhetjük: *Um die Leistungen deutscher Gelehrten im Fache der lateinischen Lexicographie hat der Herausgeber sich wenig bekümmert.. Doch ist das von De-Vit Geleistete immerhin höchst anerkennenswerth*. Lásd Bursianféle *Jahresbericht XXIII.* 391—393.

A Lexicon végén van egy «Glossarium», a melynek egy pár hibás cikkét ezennel helyreigazítom.

Gloss. p. 660a *Merenigae* (vagy *Mererigae*): *manifestae turpitudines, sive ingratae fabulae*.

Csodálom, a kiadó észre nem vette, hogy a lemma semmi egyéb mint *Merae nugae*, amint azt az interpretamentum világosan igazolja.

Gloss. p. 663b *Mon*: *in momentum* vagy: *Monin*: *momentum*. Angelo Mai *Mox*-ra gondolt, a mi természetesen szót sem érdemel; mert csak egyszerű figyelmeztetés kell, s mindenki átlátja, hogy a glossa így irandó: *Momen*: *momentum*.

V. ö. Festus Pauli p. 140,2 *Momen*: *momentum* [momento codd.]. Lucretius [III. 188]: *Momine si parvo possint impulsa moveri*. A mi a szó alakját illeti, v. ö. *fragmen*, *fragmentum*, *figmen*, *figmentum*, *tegimen*, *tegimentum*, *documen*, *documentum*. A szótárakban idézett helyeken kívül a kritika még más helyeken is megállapította a *momen* alakot: Lucret. IV. 1058 *momen* Lachm. *nomen* helyett. Suet. Prat. 242,10 *Aestuaria omnia per quæ mare vicissim tum accedit tum recedit*. Læwe az *Aestus*: *motus maris* glossa által támogatva *omnia* helyett *momina*-t ír. Gratii Cyneg. lib. I. 16 a hagyományozott *nomine* helyébe Baehrens *momine*-t tesz. Lásd Poetæ Lat. min. I. p. 31. Horat. A. P. 253. Ribbeck *momen* t ír, amit Keller és Holder is elfogadtak volt, utóbb azonban Keller, Epilegom. 757. l. ellenez.

Gloss. p. 682a *Osanus*, *a*, *um*: *avicularis*. Joh. Erig. Carm. III. 14 apud Mai, Gloss. nov. Lat. p. 45: «*Quod validis pennis osana colla secant*». (Num *oscina*. Ibi tamen glossa *osana*, *avis*. An potius Hebraice loquitur pro *osanna*? Haec Mai, loc. cit.)

Az idézett hely pentameter, melynek mértéke mutatja, hogy *hosanna*-ra nem is gondolhatni. Tétovátlanul *oscina* olvasandó. A *ci* és *a* hasonló formájuk miatt gyakran elcserélődött. Péld. Festus Pauli p. 42,12 s. v. *Citimus*: *citra* helyett *atra* cod. Mon. p. 226,19. s. v. *Provinciae*: *provcit* helyett *proviat* cod. Mon. p. 188,1. s. v. *Obscum*: *obscitæ* helyett *obsatæ* codd. V. ö. Hagen Grad. ad. crit. p. 2.

Append. p. 775b *Fulmina*: *fulgura ex vento est ignificata*. Gloss. Monac. p. 22. Ezt szerintem így kell olvasnunk:

Fulmina: *fulgura ex vento et igni facta*.

V. ö. Isid. Or. XIII 9,2 *ex vento autem et igne fulmina in nubibus fieri et impulsu ventorum emitti*.

LVIII. Gloss. Parisin. p. 79 *Convitia*, *clamores et probationes*. Ezt Hildebrand így véli helyreigazíthatni: «*probra*, *lites* vel *opprobrationes*». A ki tudja, hogy a másolók milyen gyakran összetévesztik az *&*-t és az *ex*-et kétségtelenül pártomra áll, mikor a hibát a legegyszerűbb módon így teszem jóvá: *Convitia*: *clamores*, *exprobrationes*.

PONORI THEWREWK EMIL.

VEGYESEK.

— Kölcsönzött szavak a németben. Rossberg újabban *Deutsche Lehnwörter* cím alatt alphabetikus rendben összeállította a német nyelvkinésbe átment idegen szavakat. Bár a kölcsönvétel idejét nem határozza meg, és sok átvett szót (pl. Student, General, Major) egyáltalán nem tárgyal, könyve mégis becses és érdekes. Mi itt átveszünk belőle egy pár oly szó etymológiáját, a melyek a magyarban is megvannak.

Apát. — a b t, *középfeln.* a b t, a b b a t, *lat.* abbas, atis, *görög* ἄββα. A kaldéi nyelvben *abba* = atya.

Akác. — *lat.* acacia, *görög* ἄκανθα.

Balsam. — *öfeln.* balsamo, *lat.* balsamum, *héber* básám. *A chald-syrben* b e s a m illatozni.

Bárka. — *közélatin* barca, b a r i az egyiptomi nyelvben = nilusi szállító hajó.

Czimer. — Ziemer (a szarvas hátának egy része) *francz.* cimier = sisakdísz.

Datolya. — Dattel. A görögből δάκτυλος = ujj.

Elefánt. — Héber éleph háñdi = ind ökör.

Erkély. — Erker. *lat.* arcuarius (arcus-ból).

Fáklya. — Fackel. *lat.* facula (fax = fáklya).

Fácán. — Fasan. 1650-ben még P h a s i a n. Neve a kis-ázsiai Phasis folyamtól ered, a hol a görögök először látták.

Flaska. — Flasche. *öfelnémet* f l a s c a, *lat.* vasculum (vas-ból) = kis edény.

Gummi. *Egypt.* kami.

Kávé. — Kaffee — török kahwe.

Kaczér. — Ketzler — *görög* Katharoi, t. i. a tiszták; egy sekta neve a XI. és XII. században.

Konstabler. — *lat.* comes stabuli.

Saláta. — Salat — *lat.* salatus (sal = só).

Sódar. Schulter. *öfeln.* scultarra. *lat.* scutulum, ebből *scutlaria és metathesissel *scultaria.

Vinczellér. középfeln. winzürle, *lat.* vinitor.

Zsák. — Sack. *Phoenicziai ny.* : saq.

Zsindely. — Schindel — *közélatin* scindula.

R. Fr.

— Euripides prologusairól egy új tanulmány fekszik előttünk: *De prologorum euripideorum arte et interpolatione. Scripsit Joannes de Arnim* (Greifswald. 1882). E Közlöny ez évi kötetében (63. l.) ismer-

tettük Klinkenberg hasonló című értekezését. Arnim dolgozata nem más mint polemia Klinkenberg ellen. Az első részben az interpolatiókról szól és minden egyes prologusnál kimutatja, hogy a Kl. által gyógyszerül ajánlott nagy athetesis nem felel meg czéljának, s a prologusok minden egyes sorát védelmezi. Ez az értekezés legnagyobb része. A prologusok művészetéről szóló rész sokkal kisebb, s itt a szerző nagyban és egészben elfogadja a Kl. eredményeit, de néha izetlen szórszálhasogatásokba esik, így midőn Kl. egyik tételét — hogy a persona *προλογιστοσς* megnevezi magát — csak a siciliai expeditio előtt írt darabokra nézve fogadja el, míg a hadjárat után írt prologusokban szerinte ez nem fordul elő.

Függelékül még az elveszett Philoctetes prologusáról szól, de itt a combinatio már csak prózai kivonatokra szorítkozik; ezekből pedig vajmi nehéz megmondani, hogy mely részlet alkothatta a prologust.

K.

— Tagdíjukat megfizették, pro 1881: Dr. Fröhlich Róbert, Budapest.

— Tagdíjukat megfizették, pro 1882: Dóczi Imre, Nagy-Kőrös. Erdélyi Károly, Tata. — Dr. Hómann Otto, Kolozsvár. — Janny László, Kolozsvár. — Katinszky József, Kassa. — Kolonics Lipót, Székesfehérvár. — Liszy Lajos, Székesfehérvár. — Madarász Gusztáv, N.-Kalló (második felét). — Mihalik Aurél, Székesfehérvár. — Randwez Mihály, Vác (6 frt). — Vass Sámuel, Nagy Kőrös. — Dr. Wargha Samu, Esztergom.

— Az oklevél díját megküldték: Barbarics J. R., Székesfehérvár (2 frt 25). — Erdélyi Károly, Tata. — Schill Salamon, Budapest. — Dr. Wargha Samu, Esztergom.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1881—82.

Albert M. Das «Rosetum Franckianum», ein Beitrag zur siebenbürgisch-sächsischen Literaturgeschichte. (36 l. Segesvári ev. gymn.)

Bauer L. Költészetünk az önálló nemzetiség korában. (Töredék: Lyránk alaki s tartalmi fejlődése az újkorig című hosszabb tanulmányból.

22 l. Kecskeméti kath. főgymn.)

Bayer F. Az Ember tragédiája. (20 l. Lócsei főreálisk.)

Beliczay J. C. Svetonius Tranquillus. (Kecskeméti jogakad.)

Csengeri J. A római elégia előzményei. (14 l. Fehértemplomi gymn.)

U. a. Háború küszöbén, (Tibullus elégiája. I. 10. U. o.)

Csudai Jenő. Egy magyar család (A Zrinyiek). 99. l. (Szombathelyi gymnasium.)

- Danninger J. Nyelvtani irodalmunk szánandó állapotáról. (Pozsonyi tanítónő képzőint.)
- Eiselt A. Aesopus és az aesopusi mesék. (29 l. Selmeczbányai kath. gymn.)
- Geisvillier X. Sur l' enseignement de la langue française dans les écoles de commerce. (Temesvári keresk. polg. isk.)
- Gräser G. Οἱ ἐλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων μέγιστοι θεοὶ πρὸς ἀλλήλους συμβάλλονται κατὰ τοὺς ὁμοίους καὶ διηρημένους χαρακτῆρας αὐτῶν. (Melléklet a medgyesi ev. gymn. értesítőjéhez.)
- Grčić J. De Romana, qualis perhibetur in Vergilii Aeneide. (12 l. Ujvidéki szerb gymn.)
- Heffler K. «Kisfaludy Károly Iréneje.» (Kassai főgymn. 21 l.)
- Hévizy J. A Zrinyiek és a Zrinyiász. (Nagy-Károlyi r. k. gymn.)
- Kapossy L. Vörösmarty «Szép Ilonká»-ja. (17 l. Pápai ref. főisk.)
- Kassai G. Variæ quæstiones. I. Refutatur A. Schöllii de Sophoclea tragediarum componendarum ratione sententia. (Budapesti V. ker. gymn.)
- Keintzel G. Der Heliand im Verhältnis zu seinen Quellen. (36 l. Szász-Régeni ev. gymn.)
- Kemény H. Egy csillagász mint a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója. (Soproni főgymn.)
- Kiss R. Néhány germanizmusunk kútforrása Lessingnél. (Nagy-kállói főreálisk.)
- Kiss S. A «Magyar Horác»-ról (53 l. Budapesti kegyesr. gymn.)
- Korda J. Báró Eötvös József regényeiről. (24 l. Kis-kunhalasi hely. lyceum.)
- Lichtenegger I. A hasonlatok Homeros Iliasából és Odysseajából. (64. l. Nagybeckereki főgymn.)
- Mihalik A. Catilina Ciceró- és Sallustiusnál. (62 l. Sz.-fehérvári főgymn.)
- Molnár S. A latin nyelv tanításáról az alsóbb osztályokban. (17 l. Budapesti reform. főgymn.)
- Okányi P. A római császárok kormányzásának jellemzése. (53 l. Kaposvári gymn.)
- Pákor A. Regényirodalmunk Jósika Miklósig. (18 l. Keszthelyi kath. gymn.)
- Ponty K. A magyar színészet irodalomtörténeti fejlődése. (41 l. Nagyváradai főgymn.)
- A római költészet legrégebb emlékei. (Kézdi-vásárhely-kantai r. k. gymn.)
- Szabó N. Lessing és Laokoonja. Gymnasiumi magyarázat. (30 l. Székely-udvarhelyi főgymn.)

- Szongott Kr.** Kátinai Már Ibász és Choranei Mózes. (10 l. Szamos-újvári gör. kath. algymn.).
- Örmény közmondások. (7 l. U. o.)
- Dalok Petőfiből, örményre fordítva. (4 l. U. o.)
- Szvaratkó K.** A magyar nyelvi és irodalmi oktatásnak széptani hatása. (Veszprémi r. k. gymn.)
- Thewrewk Á.** A Toldy-könyvtár magyar régiségei és ritkaságai. Első közlemény. (Budapesti II. ker. gymn.)
- Veress I.** Az igeműszavak a magyar nyelvben. (67 l. Nagyszebeni gymnas.)
- Zanathy B.** Titus Livius. (Kőszegi algymn.)
- Zongor I.** Vörösmarty M. «Marót bán»-ja. Dramaturgiai tanulmánytöredék. (48 l. Nyitrai főgymn.)

HELLEBRANT ÁRPÁD.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

- Arany János.** Toldi. Költői elbeszélés. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert; Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. VII, 471 l.) 3 frt. 60 kr.
- Balázs F.** Gyakorlati német nyelvtan mondattani alapon az új helyesírás szerint. Tanodai és magán használatra. II. rész. Nagy-Szeben. 60 kr.
- Bartalus J.** Adalékok a magyar zene történetéhez. Bakfark Bálint lantvirtuóz és zeneköltő és Eszterházy Pál egyházi zenekölteményei. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből X. köt. 11. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (8-r. 77 l.) 50 kr.
- M. T. Ciceronis in L. Sergium Catilinam orationes quatuor.** Magyarázta Köpesdy Sándor. (Jeles írók iskolai tára. XVIII.) Budapest, 1882. Franklin társ. (8-r. 114 l.) 60 kr.
- Jánosi B.** Jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha című műveihez. A Bartal-Malmosi-féle szöveghez alkalmazva. Budapest, 1882. Eggenberger. (K. 8-r. 140 l.) 90 kr.
- Kozma F.** Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben. (Értekezések a történelmi tud. kör. X. köt. 6. sz.) Budapest, 1882. Akademia. (8-r. 41 l.) 30 kr.
- Dr. Heinrich G.** Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kultag felett. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből X. köt. 10. sz.) Budapest, 1882. Akadémia. (8-r. 68 l.) 40 kr.
- P. Terenti Adelpheo.** Magyarázták Burián J. és Pozder K. Budapest, 1882. Eggenberger. (K. 8-r. VI, 212 l.) 90 kr.
- Wigand A.** Formation et flexion du verbe français basées sur le latin d'après les résultats de la science moderne. Hermanstadt, 1882. Michaelis. (8-r. 79 l.)

CHARLES GRAUX.

(Szül. 1852, † 1882.)

Azon országokban, hol valamely tudomány még csak gyermek- vagy ifjúkorát éli, nehéz állása szokott lenni az olyan férfiúnak, ki a mindennapi fölött kimagasló tehetségét lelkének egész hevével tudományának szenteli, kivált ha e tudomány természeténél fogva nem szorítkozhatik a szaktudósok szűk körére, hanem úgyszólván csak akkor felel meg magasztos hivatásának, ha a művelt közönségre is befolyást gyakorolhat. Míg egyrészt kötelességének ismeri, népének szellemi tökéjét, a mennyiben az a szaktudomány körén kívül az u. n. általános műveltségben nyilatkozik, tőle kitelhetőleg gyarapítani, másrészt azt sem felejtheti, hogy a tudományak mint olyannak is megvannak a maga kívánságai, és minden áron azon lesz, hogy tudományát előbbre vigye, még azon esetben is, ha ezen tudományos működésével nemzete vajmi keveset törődik, s alig látszik hasznát venni. Boldog az olyan tudós, ki mindkét kötelességnek meg tud felelni, ki a mellett, hogy mint kosmopolita szaktudós, bár idegen nyelven is jeles szakmunkákat teremt, akár a saját, akár mások tudós munkálatainak általánosabb érdekű eredményeit szélesebb körökkel is megismerteti.

¹⁾ V. ö. «Discours prononcés sur la tombe de *Charles Graux*, maître de conférences à la faculté des lettres et à l'école des hautes études par *MM. Gaston Paris* et *Ernest Lavisse*. Extrait de la *Revue internationale de l'Enseignement*. Paris 1882» (8°. 15 l.). — «Notice sur *Charles Graux* maître de conférences de philologie grecque à l'école pratique des hautes études et à la faculté des lettres de Paris, bibliothécaire de l'Université [szerzője *E. Chatelain*]. Extrait de la *Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes*. Paris.» (8°. 8 l.). — A «*Revue Critique d'Histoire et de Littérature*»-ben is van Grauxról egy rövid cikk: 1882. XVI. p. 141—145.

Charles Graux is ilyen tudós volt; pedig mily rövid volt az idő, mely alatt mind erről tanúságot tehetett! A férfiú, kit jelenleg az egész tudós világ gyászol, huszonkilencz éves korában esett áldozatul egy oly betegségnek, melybe túlságosan megfeszített tudományos munkálkodásasodorta! Pedig ha végig tekintünk művei hosszú során, készséggel el fogjuk ismerni, hogy az ily rövid életet méltóbban betölteni alig lehetett. Mint tudós Franciaország szakemberei között a külföld ítélete szerint is a legelső között foglalt helyet, mint tanár pedig, működésének rövid tartama daczára, iskolát képezett, mely hivatva van a classika philológiát Franciaországban ismét előbbi magas polczára emelni. Tudományos működésének irányát tekintve Graux első sorban palaeographus volt. Három ízben bejárta Spanyolország könyvtárait, fényképeztette s lajstromozta kézíratait és megírta az Escorial könyvtára görög gyűjteményének keletkezési történetét; a kopenhágai egyetem felállításának 400 éves jubileumja alkalmával közrebocsátotta a kopenhágai királyi és egyetemi könyvtárak görög kézíratainak jegyzékét; Olaszországban a stichometriára nézve alapos kutatásokat tett; Rómában a vaticani könyvtár előljárói által megbízott a Palatina görög kézíratai katalogusának revisiójával, mely erőltetett munka alkalmasint életébe került, szóval, kevés tudóst ismerünk, ki a görög palaeographia terén oly jártassággal bírt volna, mint Graux, és ki méltóbb lett volna arra, hogy Gardthausen neki ajánlja palaeographiai művét. Nagy veszteség a tudományra nézve, hogy Graux az általa tervezett nagyszabású *Traité de paléographie*-vel el nem készülhetett. Állítása szerint a görög palaeographia még csak gyermekkorát éli, és a ki ismerte igazatmondó szereny jellemét, ebből azt a meggyőződést meríthette, hogy Graux nem hiába kutatta éveken át a kéziratok hártáját, papirosát, vizjegyeit, kötéseit, czímereit, a másolók kezevonásait stb., nem kutatta a nélkül, hogy maradandó értékű eredményekre jutott volna.

Természetes, hogy Graux ezen palaeographiai tanulmányokat a szövegkritika számára is értékesítette. A «*Revue de Philologie*», melyben Graux a «*Revue des Revues*»-t, a francia és külföldi folyóiratokból való kivonatokat, szerkesztette, számos kisebb-nagyobb kritikai közleményt hozott tőle az attikai szónokokról, Theophrastosról, Dionysios Halicarnassensissről, Lukianosról, Suidasról, a tragikusokról stb. Mint egy nagy Plutarchos-kiadás pro-

dromusát Plutarchos «Cicero», «Demosthenes» és «Párluzam Demosthenes és Cicero közt» cz. munkáit (1882) terjedelmes irodalomtörténeti, bibliographiai és kritikai bevezetéssel bocsátotta közre; kiadta Chorikios hatodik századbéli rhetornak két kiadatlan declamatióját, Libanios barátjának Harpokrationnak kiadatlan levelét egy fejedelemhez, pótlekokat a görög paroemiographusokhoz, végre Rochas d'Aiglun-nel együtt Philon Byzantinusnak egy hadtudományi munkáját; és hogy a taktikához egyáltalában jól értett, mutatja «Note sur les fortifications de Carthage à l'époque de la troisième guerre punique» czimű értekezése is (1878). De mindez csak tökéletlen képét nyújtja Graux sokoldalúságának; és lehet-e valakitől követelni, hogy huszonkilenc éves koráig nyomtatott bizonyítékát adja mindannak, a mit tud? Pedig Graux sokat tudott, és sokat is kellett tudnia, hogy philologiai tanulmányainak végső célját, a classikus ókor tökéletes ismeretét megszerezze. Nem volt ő sehol barátja semmifele egyoldalúságnak, legkevesbbé pedig a felsőbb oktatás terén. Fontos okokkal kikelt a «Faculté des lettres»-nek a «Faculté des sciences»-től való elválasztása ellen. Ókori történést — úgymond — mindkét facultáson kell képezni; az időszámítást csillagászat nélkül lehetetlen alapjából érteni; Vergilius Georgikáinak egyes részeit csak az magyarázhatja meg helyesen, ki ismeri a csillagok felkelésének és lenyugvásának idejét; nem birunk magunknak tiszta képet szerezni valamely görög városnak Polybiosnál vagy Arrhianosnál olvasható ostromáról, ha nem ismerjük a régiek ostromló gépeit, ezeknek szerkezetét pedig csak matematikai ismeretekkel bíró ember képes felfogni; az antik mysteriumokat nem érti, ki az ókori templomok berendezésével és gépezeteivel nincsen tisztában, a mihez ismét okvetetlenül szükséges, hogy az ember képes legyen a régiek physikai és mechanikai munkálatait olvasni; geologiai és metallurgikai ismeretek nélkül a görögök és rómaiak magánéletének számtalan részletéről csak ferde fogalmakat bírhatunk, szóval Graux szerint minden a mellett bizonyít, hogy a classika philologusnak a görög és római ókornak nemcsak irodalmát, bölcsészetét, állami életét és művészetét, hanem politikai oekonomiáját, kereskedését, iparát, tudományait, mesterségeit, hadügyét, törvényeit és egyéb intézményeit is alaposan kell ismernie, ha ugyan meg van benne a szándék és a képesség felemelkedni a tudomány azon magaslatáig, melyről az ókor egész eredetiségében, szellemi, erkölcsi és társadalmi életének

egész összességében tárul fel az akkor fáradozásainak legszebb gyümölcsét élvező tudós lelki szemei előtt. Ezen czélt tűzte ki Graux tanítványainak, hogy még legspeciálisabb detailkutatásaik alatt sem téveszszenek soha szem elől, és rossz tankönyvek kíméletlen megbirálásán valamint egynehány jó iskolai kiadás közzétételén kívül ezen utasításaival rötta le tartozásának egy részét lelke azon sugallata iránt, mely arra készítette, hogy szaktanulmányain kívül el ne mulasztja nemzete általános műveltségének színvonalát is emelni. Franciaország és a külföld legjelesebb classika philologusai egy számos philologiai cikket tartalmazó kötet közrebocsátásával adnak kifejezést a mély tiszteletnek, melylyel Graux emléke iránt viseltetnek. Franciaország mívelt nagy közönsége nem léphet tiszteletének hasonló jelével az idő előtt elhunyt tudós sírjához. Nem tehet mást, minthogy mindig hálás köszönettel emlékezik azon férfúra, ki oly rövid idő alatt oly sokat tett az általános műveltség emelésére is; de a közvélemény tolmácsai biztosítanak bennünket, hogy a szaktudósok szűk körén kívül is tényleg érzik a veszteséget, melyet a francia művelődés ügye Graux halála által szenvedett, és ezen körülményt örvendetes bizonyágául vehetjük azon szép reménynek, hogy Graux nem hiába fáradozott s hogy tanítványai könnyebben és így több sikerrel fogják tanaitak hirdethetni az oly közönség előtt, melyet mesteröknek és társainak csak annyi fáradság után sikerült a classicismus szellemének behatása iránt fogékonyabbá tenni.

Dr. ÁBEL JENŐ.

Anth. Pal. VI. 77.

A borivó Xenophon üres hordót szentele néked.
Vedd szivesen, Bacchus; tudva hogy egyebe nincs.

Ford. P. T. E.

KÖZÉPKORI KÖLTŐI MARADVÁNYAINK VERSELÉSÉRŐL.

(Vége.)

III. A rím elhelyezkedése és határjelölő szerepe. Refrain.

Középkori verses emlékeinknél a rímnek, jelesül az assonancznak határjelölő szerepe ellen alig találunk egy-két esetben vetséget elkövetve. A versek itt szabály szerint mindig nyugpon-tot képeznek a gondolat folyásában, mely körülmény nincs minden befolyás nélkül azon számtalan bokorkifejezés alakulására, mely költészetünknek e korban szintén sajátos verstani elemét képezi. Jelen értekezésem folyamában a gondolatbeli rhythmusnak e jelentős nemével az egyéb hangbeli rhythmus illusztrálására följegyzett példákban elégszer találkoztunk, úgy hogy talán felment-hetem magam erre külön is példákat idézni. Legfeljebb mint leg-nyomósabban bizonyító helyeket az egész költői tárban annak feltüntetésére, hogy a gondolatbeli rhythmus itt tudatos munkás-ság és sajátos érzék terméke, utalok egyrészt *Szent László király énekére*, mely hemzseg a legszebb gondolati parallelismusoktól és ennek tulásba hajtott pendantjára: *Vásárhelyi András énekére*, mely alig képez egyebet a Szűz Máriáról divatban forgott epithetonok verses alakba szedett gyűjteményénél. Mindkettő a maga hősét magasztalandó, utal annak égi és földi hazánkbeli szereplésére; de míg amaz komolyan vallásos és tiszta erkölcsi alapra emelt dicséretében Szent Lászlót úgy is mint erényekben dús vallásos férfitüntetvén fel, tárgyát egészben, a gondolatmenet folytán pedig a hős királyi és keresztényi tökélyeinek, majd testi és lelki szépségeinek váltakozó felsorolásával részeiben is öntudatosan szer-keszti részarányos jellemképpé, — addig a Vásárhelyi éneke esedezésekkel kevert magasztaló címhalmaz marad, melyben a szent szűz kettős védő szerepe nem a szerző tudatos jellemrajzo-lása folytán, hanem a közhitben gyökerező felfogás teremtette phrasisok és jelzők révén a többivel elvegyülve, jutott be. Máskü-lömben Vásárhelyi költeményéről meg kell jegyezmem, hogy az külalakjával virtuózszerű tendenciát árul el, miáltal nevezetes technikai jelenséget képez ugyan emlékeink sorában, tartalmánál fogva azonban a jelesebbektől nagyon messze esik. Az egészből alig

betűzhető ki valami határozott eszme, mely a költő lelkét betöltene, mintha egyéb célja sem lett volna a Máriára vonatkozó sok képies kifejezés, megszólítás összeállításánál, úgy hogy egységet is épen csak az így dicsőített szent személy ad neki, míg a sok phrasiból olvasás után egyéb sem marad vissza a sok megszólítás chaotikus emlékénel. Ime a sok cím: nagyságus asszony, bódogságus anya, mennyország ajtaja, paradicsom kapuja, szízek virága, szentek vigasága, angyalok tisztasága, patriarchák dicsősége, nagy igazságunk, bátorságunk, tisztességünk, reménységünk, Jézus dajkája, atya drága kencstartója, szentlélek nyugasztója, igazság világosojtója, árvaság táplálója, özvegyek oltalmazója, szegények gazdagejtója, számkivetések bódogejtója, asszonyok tüköre, férfiak győzedelme, halottak hiedelme, ördögök töredelme, halottak szabadejtója, törökök nyomorejtója, kerályok tanácsadója, magyarok oltalmazója. Egyébiránt bizonyos jelzők állandósulása és alkalomszerű mérsékelt használata, mint minden költészet hajdankorában közösen divó stiláris jelenség, a mi költői maradványaink stíljének is egyik kiváló fényoldalát képezi.

A rimek elhelyezkedését nézve legközönségesebb eset, a midőn azok a sorok végén mint *versrímek* az egyes verseket határolják, illetve összakapcsolják. A verssor végén szabály szerint a gondolat menetében is némi szünetnek kell lenni, jelesül kívánatos, hogy a verssorral a mondatnak egy kisebb része befejeződjék. Helyes érzékkel régi költőink ezen követelménynek úgy szólnán mindig eleget tettek. Ritka kivétel az olyan eset, minő pl. Szabács viadalában e verspár:

«Mert tulajdon hát önmagok, mikor
Volt volna setét előálomkor» (55—56. v.)

vagy a Katalin-legendában ez a hely:

«Azért tizenharmad napon
Születése után, azon
Mind megegyesülének» (541—543. v.),

hol a rimmel nem nyer a gondolat nyugpontot, hanem a sor végén mondatot kezd.

Azonban a magánhangzók összecsendülése nem csak a sorok végén szerepel, megjelen az itt-ott a versen belül is valamely ütemet határolva s mint *ütemrím* két vagy több ütemet egymással összekapcsolva. Az ütemrímnek illetén szereplésével már a

Pannonia megvételében találkozunk, hol az részint ugyanazon verssor, részint két szomszédos verssor ütemeit csendíti össze, úgy hogy az ilyen soroknak nemcsak a vége, de a közepe is rímel egyazon vagy két különböző assonanceszal. Így két sorban középen és végén külön-külön assonanceokat találunk e verspárokban :

«Magyaroknak		eleikről
És azoknak		vitézésegeről»
«Nagy erejek		mint Sámsonnak
Bátor szírek		mint oroszlánnak»
«Mindeniknek		gazdagb vala
Azért keztek		főkapitán vala»
«Mert járának		nagy jó réggel
Elbucsuzának		nagy tisztességgel»

Egyazon sorban a vers közepét és végét csendítik össze a következő ütemrímek :

«Mindenkinek   várat szerzének
«Mindent rontnak   ha indulnak»
«Bizonságunk   hogy megáruultunk»

Végül arra is találni esetet, hogy azon ütem két fele assonál, mint pl. e többször előforduló sorban :

«Feldet, fivet   megszémlelé»
----

meg ebben :

«Féket, nyeret   aranyast hozának.»

A *Szent Bernát himnusában* szintén vannak és pedig jó számmal ütemrímek, akár olyanok, melyek egyazon sor ütemeit, akár olyanok, melyek két söt több verssor előrészeit csendítik össze :

«Nagy szerelmnek		jelös hele
Erőtelennek		erőssége
Félelmesnek		békössége
Fárattaknak		jó szállása
Szegényöknek		nagy bév háza»
«Megveretre		meghúzlalra
Megtöretre		megutálra»
«Nem fáratteság		sem nehésség
De vígaság		és édösség»

«Hogy lássalak		kivánjalak
Szolgáljalak		nyugossalak»
«Ha kénodért		ként vallhatnék
Halálodért		meghallhatnék»

Egyazon versbeli ütemrímek:

«Ugy imádlak		mint látnálak»
«Reménségöm		beléd vetöm»
«Ha halhatna		sokszor halna»
«Ez világnak		én meghaljak»
«Hozzád fusson		hozzád sirjon»
«Körösztfádon		kénod látom»
«Binös valrán		és pirongrán»
«Légy fegyverem		te énnéköm»
«Ó szerető		szeretendő» stb.

Szabács viadalában már nem igen találunk ütemrímeket, melyek különben is ezen versrímekben dúsgazdag költeményben egészen fölöslegesek volnának, sőt azt tulságosan csengő-bongó versezetté tennék, a mi a jó hangzásnak már inkább ártana, mint előnyére szolgálna. Alig is találunk kettőt-hármat, ezek:

«Sok nyilakkal		sőt számtalan fokkal
Kézi puskákkal		nagy pattantyukkal»
«Kit meg nem mondhat		emberi állat»
«Meg sem fardola		semmi munkája».

A *Mátyás király halálára* készült emlékdal assonanceai szinten oly tisztán összeesendülök, hogy négyes csoportosulásuk mellett untig elég az az egy-két középrím, mely benne előfordul:

«Ne kerengtetted		bassájokat»
Ne fenegtetted		ü császárokat»
«Az vizen álló		Velenczére
És benne raló		belcs olaszokra»

Alexandriai Szent Katalin legendájában szinte csak gyéren fordulnak elő az assonance e nemei, leginkább pedig oly sorokban, melyek tartalmoknál fogva is kiválnak, pl.

«Bölcsességnek		szépségének
És mestereknek		gyengyének»

«Hogyha volnál		fényes angyal
És feltámadnál		mint az hajnal.
«Kik igazak		urra látnak.
«Négy nagy kerék		készjétek.

Sajátságosan helyezkednek el a különféle assonanceok a következő verssorokban :

«Mert ez <i>énnekem</i>		nagy <i>szépségem</i>
És <i>lelkembeli</i>		<i>remétségem</i>
És ez <i>énnekem</i>		<i>idvességem</i>
És <i>mastani</i>		<i>erősségem</i>
Mert ez <i>énnekem</i>		szeretőm
És <i>végezetlen</i>		víg életem.

Ezen versekben t. i. az összeillő középrímek egymást keresztezve csendülnek össze, úgy mint a közönséges keresztrímek szoktak a sorok végén, ilyen rímkép szerint :

ababaa : *ααββxα*

hol az utolsó ütem ríme a versrímmel is assonál. Hasonló jelenséget tüntetnek fel az alliteratiónál idézett némely előrímes versek is (4001—4004. v. 17. l., különösen pedig 2266—2271. v. 18. l.),

A *Szent lélekről való imádságban* azon nagy számú szabálytalanságok, melyek valószínűleg a másolók okoskodó változtatásai és helytelen bővítései következtében támadtak, a szöveg verseit annyira megrongálták, hogy az ütem sok helyütt alig ismerhető fel, a mivel aztán rímek elhelyezkedésében is történt változás. Így pl. itt is találkozunk keresztező középrímekkel e sorokban :

«Ó én <i>lelkemnek</i>		édes gazdája
Mikort te én velem vagy		
Nincsen <i>lelkemnek</i>		semmi navalája.»

valamint lentebb épen ily ütemrímekkel :

« <i>Te vagy én lelkemnek</i>		édes vendége
És kegyelmes gazdája,		
<i>Te vagy én lelkemnek</i>		vigasztalója
És szabadítója,		

hol már az első felsor minden szava ismétlődik, feltehető azonban, hogy ezen rímeknek ily találkozásai a szabálytalanságok által is támadhatott a költő világos szándékán kívül. Különben rendes

ütemrím is a nem nagyon hosszú költeményben aránylag jó számmal található:

«Hallgassad meg		én beszédem
Bocsássad meg		én véttetem»
«Ez nap neked		hálát adok
Dicséretet		neked mondok»

vagy egyes sorokra szorítkozva

«Csak neked elég		hálát adhatnék»
«De kérlek téged		kegyes szent lélek»
Kérlek ne hagy engem egyedül lennem»		

a milyen több is lehetett, de a megrongált szövegből biztosan meg nem állapítható.

A *Patris sapientia* fordításban szintén fordul elő egy pár ütemrím, mely egyes versek közepét és végét összecsendíti:

«Sídóknak árultaték,		adaték és kénzaték»
«Ő szent atyját kejtáltá,		lelkét neki ajánlá»
«Föld ottan megrémöle,		nap megsötétöle»
«Krisztusnak nemes testét		életnek reménségét»

Az *Emlékeztető Krisztus kinszenvedésére* már több középassonanceot tüntet fel, tanuságául a szerző szabadabb önállóbb dolgozásának. Az alliterationál felhozott egyik strophának mind a négy sorában párhuzamosan végig assonál a négyes ütemrím és a szinte négyes versrím. Ezzel együtt a költeménynek mintegy fele oly versekből áll, melyekben a végighuzódó négyes versrímeikkel párhuzamosan középrímek is vannak, tulnyomóan csak a versek előrészeit csendítve össze.

Hasonló bőséggel ütemrím dolgában, e költeményen kívül még csak a *Vásárhelyi András énekében* találkozunk, mint a melynek sorai több mint fele számmal szinte bírnak oly ütemrímeikkel, melyek párhuzamosan a versrímeikkel a sorok első ütemeit csendítik össze egymással, sőt pl. az első vers szakban még a négysor második ütemét is, úgy hogy ennél fogva minden üt m a megfelelővel assonál:

• Angyeloknak		nagyságus		asszonya
Ur Jézusnak:		bódogságus		annya
Menyországnak		szépséges		ajtója
Paradicsomnak		vagy széles		kapuja.»

Az ütemrímnek ily nagy mérvű alkalmazását Vásárhelyinél szándékos, saját izlésének megfelelő tudatos eljárásának kell tulajdonítanunk. Hogy ő ezen verselési jelenségben különös kedvét lelhetette, könnyű belátnunk abból, hogy énekének nem egy helyén merevséig azonos ismétlésekkel is élt, legkirivóbban e versszakokban :

«Esedezzél		<i>mi nagy</i>		igazságunk
Sok binönkrül		<i>mi nagy</i>		bátorságunk
Szent fiadnak		<i>mi nagy</i>		tisztességünk
Halálonkról		<i>mi nagy</i>		remenségünk.»

melyben ugyan a «mi nagy» nem tölti ki a második ütemet teljesen de összecsendülése mihamar felérzik, Szintilyen versszak, de már teljes ütemek assonálásával a következő :

«Emlékezzél		angyali esetről
Emlékezzél		Ádám nagy vétkéről
Emlékezzél		<i>az nagy</i> vízözönről
Nyerj kegyelmet		<i>az nagy</i> ur istentől.»

Egyébiránt kisebb mértékben alkalmazva azonos szóbeli ismétlések iránt más költők is mutatnak érzéket,¹⁾ de csak elvétve s oly módon használják, hogy mereveknek éppen nem tűnnek fel, sőt pl. a *Katalin-legendá* azon soraiban, melyeket az alliterációnál és keresztező ütemrímre idéztem a (3930 : 3931, 4001 : 4003, 2266 : 2268 : 2270. v.) határozottan jól hangzanak. A *Qui habitat in adiutorio* című zsoltárban is vannak néhol szó szerinti ismétlések, mi által ily ütemrímek keletkeznek, mint pl. e szakban :

«Vallást teszen az hív ember
<i>Te vagy nekem</i>   én istenem
<i>Te vagy nekem</i>   bátorságom
Bened bizom én istenem.»

Az *Ave regina coelorum* című himnus-fordítás első verssza-

¹⁾ A XVI. század költői közül Batiznál (A Krisztus Jézusnak isteni és emberi természetéről), Dobainál (Az utolsó ítéletről), Szkhárosi Horvát Andrásnál (A fősvénységről, Az Átokról) szintén találkozunk efféle szóismétlésekkel kezdő versekkel. Így pl. éppen a Vásárhelyi énekéből idézett versszakra emlékeztet Batiznál e hely :

«Emlékezzél		gyarló estünkről
Emlékezzél		erőtlenségünkről
Emlékezzél		kegyelmességekről
Emlékezzél		szent ígéretekéről.»

kában, melyet alliterációjával már idéztem, szintén találkozunk e jelenséggel. (Idvezlégy stb.)

De térjünk vissza a közönséges ütemrímekhez. Ilyeneket találunk a *Krisztus hét igéjének* azon verseiben, melyek ellentetes assonancéiak, s melyek ennél fogva nemcsak végükön, de középen is rímelnék:

«Krisztus testamentomba		ez földön marada
Írást róla mint ira		bódog doktor Béda.»
«Monda Krisztus kereszfán		őtöt mevetőknek
Megbocsássad szent Atyjám		mit ellenöm töttek.»

Az *Ének a szüz Máriához* némely versében szinte bír ütemrimmel. Ilyenek e verspárok:

«Bín nélkül,		fogantatál
Mert menyből		te adatál»
«Menyeknek		dicsősége
Szenteknek		nagy öröme.»

Ezeken kívül pedig a nyolczadik és kilenczedik sorok felsoroló kifejezései szinte képeznek ütemrímeket pl.

«Angyeloknak | martiroknak | pátriarkháknak»

vagy: «Mert angyalok imádának, | szeretének | tisztelének» stb.

Apáti Ferencz feddő énekében már nagyobb számmal találunk ütemrímeket, úgy hogy ez bőségben még leginkább közelíti meg az Emlékeztetőt és Vásárhelyi énekét. Számarány szerint a költemény sorainak mintegy harmad része ütemrímes. Ilyenek vannak pl. ezen versszakokban:

«Csintalan dolgokat		tü ne szerezzetek
Fodor hajatokat		meg ne fésöljétek;
Diákok elmentek		leányokat néztek,
		Szegénységgel nőstök.

Továbbá az utolsóban valamennyi versfel assonál egymással:

«Igen kevés hajok		szántalan jószágok
Erős regulájok		kevés zolozmájok
Bársonyos szolgáljok		fekete kápájok
		Az apát uraknak.»

A *Beriszló Péter énekének* ezen verseiben találunk ütemrímeket:

«Im látjátok, ellenségit | sok helen meggyőzste
Terekeknek sokaságit | rólatok elűzte»

«Az szót mondja | szandsák vajda | az ő fogságában
Jaj! hogy veszek, | szégyent rallék | én bátorságomban
Ez pap miatt nagy kárt rallék | én vajdaságomban.»

«Tisztességgel, | vitésséggel, | pénzzel és bévséggel»
«Gyakor helen vígan laknak, | mind magyaról szólnak»
«Egy szent Gyergynek | innepének | nemes kezdetében.»

Az alliterációnak a határjelölés nem szigoruan feladata; magának az alliterációnak kihangzása azonban erősebb, ha ütemek elejére esik s viszont az ütem lejtése is érezhetőbbé válik. Ha az alliterációnak helyzeténél fogva határjelölő szerep jut, ütem és rím kapcsolódván, egymást hatásukban kölcsönösen emelik, azért legerősebben azon rímek csendülnek össze, melyek diaeresisre következnek. A határjelölés functiója ellensúlyozza a distancialis gyengülést annyira, hogy a határjelölő alliteráció a szomszédos, de ütemet nem kezdő alliterációknál is erősebb hangzása. Így pl. a Szent Bernát hymnusának e soraiban

«Hogy szeressem | szeretőmet
Hogy fizessem | szolgálatját
Hogy háláljam | szent halálát.»

a három diaeresisre alliteráció következik, s ezek közül pl. a «szent», bár distancialiter távolabb esik az «sz» kezdetű szóktól, határjelölő helyzeténél fogva erősebben hangzik s csendül össze az «sz» ütemfőkkal, mint a «háláljam és «halálát» szók első betűi, melyek ütemen belül esnek. Ugyan ez áll az első «hogy»-ra nézve a «szeressem» szóval szemben. Középkori költői maradványaink alliterációinak dicséretére legyen mondva, hogy azok között igen nagy számmal találunk olyanokat, melyek ütemeket kezdenek; elhelyezkedésükben pedig ugyanazon változatosság mutatkozik, melyet az assonanceok ütemkapcsoló functiójánál találtunk, a mennyibe ezek is részint egyazon sor ütemeinek, részint több vers részeinek elejét csendítik. Az idéztem alliterációs sorok olvasásánál mihamar feltűnik az alliterációk ez előnyös elhelyezkedése. Legyen elég ezért ennek közvetlenebb szemléltetésére a többféle esetre egy-két példát idéznem:

«F'elledet attad | fejér lovan»
«Bévebben áll | bódogsága»

melyekben egyazon sor két felének elejére esik; továbbá:

Mindön <i>miá</i>		szeretendő
Tekénts engem		szent szömdövel
Szívént való		szerelmedvel,»

mely sorokban már a versek megfelelő részei, továbbá a két utolsó sorban az ellentétes részek (második az elsővel), sőt az első sor első ütemének egy egy fele szinte alliterációban csendülnek össze. A közvetlenül szomszédos alliterációk közt egyébiránt elég gyakori eset, hogy azok ütemrészeket csendítenek össze pl.

«Köldet, <i>fívet</i>		megszemléle»
«Kémén <i>kénnal</i>		végezetit»
«Kikkel <i>kölde</i>		követöket»
«Felem <i>rigagy</i>		régezetlen» stb. stb.

Diæresis után az alliteráció nagyobb távolságban és többféle alliteráció közt elkeveredve is megtartja összehangzó hatását, kivált ha helyre nézve egymásnak megfelelő ütemeket kezd. Erre különösen a hosszabb verseknél van eset, milyen pl. a *Krisztus hét igéjébeli* ezen versszak

«Valaki ez igéket		<i>híven</i> megtartángya
Térdepelvén, szeretvén		<i>mindennap</i> <i>megmongya</i> :
Harmincz napnak előttén		<i>halálát</i> <i>megettuggya</i>
Úronk Jézus szent anyját		<i>higgye</i> hogy <i>me glátja</i>

hol az első sorban a «híven» szó ütemet kezdvén a harmadik és negyedik sornak szintén ütemet kezdő «h»-ival összezsenedül; szintígy az utolsó sorban a «me glátja» elég távol van a «megettuggya» szótól, azzal kedvező helyzeténél fogva mégis alliterál.

A rim ütemet és verset határol, ütemeket és verseket kapcsol össze, — a *refrain* versszakokat fűz szorosabban együvé. Lényege szerint a gondolatbeli rhythmusnak képezi tényezőjét, a midőn valamely költői mű gondolatmenetének nagyobb nyugpontjain — a minőkhöz a vesszak zártával a gondolatnak feltétlenül jutnia kell — azon eszmét hangoztatja, mely a tartalomnak alapját képezi vagy a melyhez az fűzetni kíván, azon hangulatot jelzi határozottabban, melyet a költőben tárgya felköltött. A mennyiben azonban a gondolat fixirozására minden nagyobb szünetnél ugyanon szavakban ismétlődik, a hangbeli rhythmusnak is nevezetes tényezőjévé válik, s a költeménynek külalakjába egyreszt határo-

zottabban jelentkező egységet önt, másrészt arányos részekre osztását is erősebben érezteti.

A refrain mint a gondolatbeli rhythmusnak ilyen, a hangismétlés szépségével kapcsolódó neme csak egy emlékünkből érvényesül verselési elem igényével és érdemével. Ez a bonyolultabb szerkeztű strópháival szokatlan, de egészen szabályos külalakra törekvő *Ének a szűz Máriához*, melynek mind a négy versszaka ugyanazon két sornyit refrainnal kezdődik :

«Ó kegyes szíz Mária
Te vagy szép tiszta rózsza.»

s az utolsó szak kivételével ezen refrainnal végződik :

«Szíz Mária ékes viola,
Bűnössöknek vígasága !»

Ezen refrainek azon felül, hogy a költeményben tárgyalt immaculata conceptio magasztalásához a bűn megváltása eszméjét fűzik, képies kifejezéseikkel diszes keretül is szolgálnak az egyes szakokban tárgyalt gondolatrészeknek.

Az *Ave maris stella* Czech-codexbeli szövegében az első szak első sorát e felszólítás képezi :

«Ó istennek kögyelmes anyja»

a többi versszak pedig, az utolsó doxologikus stróphát kivéve, a szintén ily jelentésű

«Ó istennek kögyelmes sziléje»

sorral van bevezetve. Ezen ismétlődő sor, melyet a fordító saját belátásából és szabályszerűen alkalmazva vitt a szövegbe tagadhatatlanul refrainszerű jelenségnek veendő, bár az csak mint pusztá megszólítása a személynek, kihez a költemény írva van, illik az egyes szakok elé, a melyeknek tartalma ép ennél fogva hozzá is fűzhető. Nem fejezvé ki semmi határozott gondolatot, inkább csak a hangbeli rhythmus emelésére foly be, a mi különben szintén figyelemre méltó érzékről tanuskodik, s ép ezért csaknem érthetlen mellette a költemény technikájának más tekintetben nagyon is gyarló volta.

Egyébiránt sajnos és csaknem megfejthetlen tény, hogy nálunk ezen más nemzetbeli költészetek első koraiból nem igen hiányzó s a modern költészetbe is átnyuló verstani elem nagyobb

mérvben nem divott. Különösen a gondolatbeli rhythmus nagy fejlettsége középkori költészetünkben, jelesül a parallelismusok és ismétlések gyakori használata kedvező körülményekül szolgálhattak a refrain meghonosulására és kifejlődésére. Még a XVI. századbeli költőink közül is csak Batizinak husvéti, feltámadási, pünkösdi és a halálról irt énekeiben, utána pedig Sylvester János feltámadási dicséretében találunk refraines versszakokat.¹⁾

IV. A rímek és ütemek csoportosulása. (Versnemek.)

A rímek csoportosulásában középkori költészetünk emlékei nem tüntetnek fel valami nagy változatosságot. Assonanceai nagyobbára egymást közvetlenül követve, inkább a versek soraközéhez alkalmazkodva páros, hármas, négyes csoportosulással folynak. Keresztrímekre a versek végén alig van eset, úgy hogy ezt is a véletlennek kell tulajdonítanunk, a mennyiben olyan költeményben találjuk, mely tervszerint párosan rímel. A Mátyás király választása alkalmából készült gyermekdal, ha a Székely közlésétől eltérően a nyolcz szótagos versbeosztást fogadjuk el, első versszakában keresztrímet mutat; azonban egyrészt ez egy rím gyarló volta, másrészt a második versszak rímtelensége azon gondolatra visz, hogy ez a dal egyáltalán nem is akart rímelni, s az az egy rime szándekon kívül a gondolat természetes kifejezése folytán jutott be. A Qui habitat in adiutorio még a legcorrectebb példát nyujtaná a keresztező versrímek alkalmazására, ha ugyan ennek a verses emlékünknék a kelte nem volna nagy valószínűség szerint későbbi időről való. Ennek levonásával pedig a maradványokban előforduló keresztrímek szabálytalanság folytán eredtek, legtöbbszörre úgy, hogy valamely szomszéd sor rímtelen, mint pl. a Szent Bernát himnusában ezen szak:

«Én te hozzád közel jöttem
De könyörülj én rajtam
Mert ellenöd vétöttem»

vagy pl. Apáti Ferencz feddő énekében e strópha:

¹⁾ *Batizinal*: «Dicséret úristen neked»; — «Nyerj irgalmat | Közbenjáró Jézus Krisztus | Szent atyád előtt; — «Jövel vigasztaló szent lélek isten»; — «Jézus irgalmazz!»

Sylvesternél: «Irgalmazz minékünk | Atya isten szent fiatért!»

«Serényen futamnak tánczban az *leányok*
 Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságit
 Szertelen ha leend az ő jámborságyok
 Ott elhull pártájok.»

Effele szabálytalanság folytán támadt keresztrímmel még sok helyen találkozunk, de a rendes, általánosan divó rimcsoportosítás a szomszédos, a melyről ennelfogva csaknem kétségtelen, bizonyossággal constatálhatjuk, hogy régi költőink csak is ezt tekintették szabályszerűnek, a minthogy egyeduralmát még később is soká fentartotta. Keresztezés, mint láttuk, ütemrímeknél fordul elő s ezekről már inkább tehető fel, hogy a szerző tudatosan, a saját ízlése szerint, mely ornamentalis jellemüket felismerte csoportosította, valamint azt sem tagadhatjuk, hogy az így támadt változatosság kellemesen érint.

Már a mi a rendesen divó szomszédos versrímekeket illeti, ezek közül középkori emlékeinknél leggyakoribb a páros, azután a négyes s legritkább a hármas csoportosulás. Névszerint párosan rímelnék — értem, hogy a szerző tudatos terve szerint *párosan* rímelő versekben írják: — a Bernát hymnusa, II. Károly megöletése, a Zrinyi által feljegyzett Népének, Szabács megvétele, a a Nyirkállai jogi szabálya, a Szent jobbkézhez irt ének, a Katalin-legenda, a Szentlélekről való imádság, a Fohászzkodás, a Szűz Máriáról címzett töredék, az Ének a Szűz Máriához s végül a Versbe szedett naptár. — *Hármasan* csupán a háromverses szakokba osztott Siralomének Both János veszedelmén és a Cantio Petri Berizlo rímelnék. — *Négyes* rímekkel szerkesztvék végre: a Pannonia megvétele, az Emlékdal Mátyás király halálára, a Patris sapientia, az Emlékeztető Krisztus kinszenvedésére, Vásárhelyi András éneke, a Krisztus hét igéje, az Apáti Ferencz éneke, a Geszthy László éneke stróphái.

Az ütemek csoportosulásában már sokkal nagyobb változatossággal találkozunk, de egyyszersmind a legtöbb szabálytalansággal is, úgy hogy e korbeli költői maradványaink verselésének legkevesebbé méltatható oldala. Be kell ugyan ez ítélet enyhítésére ismernünk, hogy ezen szabályellenségek nagy része a másolók avatlan változtatásai folytán keletkezhetett, sok helyütt azonban határozottan felismerszik, hogy a szerző maga nem volt képes gondolatait verseinek szabályos korlátai közé zárni, hanem a tartalom világossága kedvéért feláldozta az ütemek és vers szó-

tagszámát, miért is a tervszerűen érvényesült szabályos ütemek mellett inkább találunk megtoldott mint megrövidített verseket. A szerzőnek ugyanis könnyebben esett sok szóval kifejeznie a gondolatot még a külalak rovására is, mint lett volna képessége tömörítve elmondani valamit külalak javára. Ezek a helyek elég könnyen ismerhetők arról, hogy a versben nincs felesleges, tautologikus kifejezés, hanem van olyan egy-két hosszabb szó, mely megrontja ugyan a rhythmust, de a tartalomhoz szükséges s más, rövidebb által nem volt helyettesítő, mert ilyen a szegényes, fejletlen, különösen terjedelmes nyelvtani formákkal élő nyelvben nem állott a szerző rendelkezésére. Ezt a sok ütembeli vétséget tehát egyenesen a kifejezésekben részint nehézkes, részint szükölködő nyelvből mint stílárís bajt kell kimagyaráznunk, de nem a szerző verselésbeli járatlanságának tulajdonítanunk, mintha nem lett volna elméleti ismerete vagy kellő érzéke a pontos rhythmicus lejtés szépsége iránt. Sokkal nagyobb számmal találunk ugyanis jól lejtő verseket, semhogy ebben kételkedhetnénk. A hol tellett a nyelvtől, helyes érzékkel érvényesíté az ütemet, de a hol nem tellett, a nyelvnek kifejezésbeli szegénysége mellett inkább türe meg az alaknak mint a tartalomnak megesorbulását. És a nyelvnek ezen szigorú stádiumában a nehézség ilyen megoldása sokkal inkább megbocsátható, mint lett volna megfordítva, sőt méltánylandó annyiban, hogy később kori költőknél bizony sokszor gesik, hogy a formának hoznak áldozatot a tartalom rovására. Ezek a szabályelleneségek némely, különösen kisebb költeményeinkben nem egyszer oly nagy számmal fordulnak elő, hogy teljességgel nem állapítható meg, volt-e szerzetetésüknél valami határozott versnem és miféle tervbe véve? Ilyenek névszerint az Ave salutis hostia című könyörgés Máriához, a Kereszthez című töredék, az Ave maris stella, az O gloriosa domina, a Veni creator spiritus, a Veni sancte, az Ének, Szűz Máriáról és Vers című antiphonák, az Ave regina coelorum, az Alex. Sz. Katalinról című versezet, melyek mind oly gyarló technikájuk, hogy a prózától alig-alig különböznek az itt-ott észrevehető kis rhythmus által. A többi, erősebb rhythmusú, de mégis nagyon hibás költeményeknél — biztosabb kriterium hiányában — azt a versnemet vehetjük az eredetileg tervbe vettnek, mely legtöbbször fordul elő; mert bizony különösen a fordított darabok között van olyan is, hogy egy bizonyos versnem alig érvényesül a darab sorainak fele szá-

mában. Irányadó bizonyos mérvben a fordításoknál az eredetinek versformája is, mely a fordító alakítására nem maradhatott befolyás nélkül.

Versnemők szerint is be akarván mutatni középkori verses emlékeinket, első sorban olyanokat találunk, melyekben tisztán csak egy versnem bizonyúl a költemény alapformájának; de találunk aztán — bár kisebb számmal — olyanokat is, melyek két vagy többféle versnem összekapcsolásával bonyolultabb versszakokban irvák. Magoknak a verseknek szakokká alakulása szinte különféle csoportosulás szerint történik, úgy hogy ebben is jókora változatosság mutatkozik. Leggyakoribbak a négy versű szakok, de vannak három, hat, kilencz, tiz, tizenegy versű szakokban irt költeményeink, valamint olyanok is, melyekben a versek nem oszlanak külön versszakokba, hanem megszakítás nélkül folynak végig. Ilyenek névszerint Szabács viadala, a Szentlélekről való imádság, a Versbe szedett naptár; ilyenül vehetjük a Szent Bernát himnuszát (a mint a Thewrewk-codex adja) meg a Katalin-legendát is, melyeknek beosztása csak kisebb-nagyobb fejezetekben történik, de az egyes fejezetek versei már megszakítás nélkül folynak. Szabács viadalának kivételével ezen költeményeink alapversneme a *nyolcz tagu* két ütemes vers (4, 4), mely ellen legkevesebbet a legenda és a naptár, legtöbbit a Bernát-hymnus és a Szentlélekről való imádság írója vét. — Szintén *nyolcz tagu* két ütemes versekből alakulnak még a Pannonia megvételének, az ostyát dicsérő Ave salutis hostiának, a Pesti gyerekek királyválasztó dalának, a Nyirkállai jogi szabályának, a Szent jobbkézhez irt éneknek, a Pange, lingua, gloriosi kivételével a Döbrentei-codex hymnusfordításainak, a *Fit porta Christi pervia* hymnus fordításának szakai négy-négy sorral. Ez az úgynevezett ősi vers érvényesül tehát e korbéli verses emlékeink legnagyobb részében s ennek a rhythmusa érzik ki még a II. Károly megöletése, a Virágének s a Fohászzkodás czimü-néhány sornyi töredékekből is.

Az ősi vers után legnagyobb szerepe a *tiz tagu* versnek jutott és pedig három meg négy ütemes változatokkal, többnyire ezen ütemképek szerint: 3, 3, 4; 4, 3, 3 és a népdali 3, 2, 3, 2. Ilyen versekben irvák: a Szabács viadala; továbbá a négyes versű szakokba osztott Ének Szent László királyról, Emlékdal Mátyás király halálára és a Vásárhelyi András éneke; végül pedig az Érdy codexbeli két, hat versű szakból álló Ének Szent István királyról

is ide sorolható annyiban, hogy sorai közt legtöbb a tíz tagu vers, bár máskülönben ütemei oly rosszak, hegy verseléséből alig érzik ki rhythmicus lejtés.

A népköltészetünkben gyakori *tizenegy tagu* három ütemes versekre példát csak a Zrinyi által feljegyzett két sornyi Népének (1463-ból)

«Mikor magyar | király zászló | ját látá
Jó lovának | száját futni | bocsátá»

és ezen antiphona mutat :

«Emlékezzél | idvességnek | szerzéje
Hogy nihai | mi testönknek | személét
Szeplőtelen | szíztől fogafád»,

melynek első két sorában a szabályos ütemkép 4, 4, 3 már jobban meg van tartva.

Tizenkét tagu versekben csak két hosszabb verses emlékünknél van írva u. m. az Apáti Ferencz feddő éneke és Geszthy László éneke. Mind a kettőnek alexandrinjai dús változatosságot mutatnak s négy versű strófhákba csoportosítvák ; különbséget a kettő között csak az képez, hogy Apátinál a versszak negyedik sora csupán fél alexandrinból áll, mint pl. e szakból látható :

«Sámsonnak | alejá || az pór | önönmagát
Látod nagy | haragját || nem tiszteli | urát
Fogjad meg | szakálát || vedd el csak | jószágát
Megalázza | magát.»

Ezekon kívül a Szűz Máriáról című két sornyi antiphonában alapversnemül szintén az Alexandrin mutatkozik :

«Ékesb orczád | minden || szűzeknek | felette
Sebb vagy | angyeloknál || szűzeknek | szize.

hol azonban a második verssorból egy szótag hiányzik.

Tizenhárom tagu versekben vannak írva a Both veszedelmén írott siralomének három versű strófhái ily ütemkép szerint : 4, 4, 2, 3, pl.

«Gondom nekem | jó nagy Isten || mostan | nem volna
Feleimmél | tisztességöm || tudom | nagy volna
Hogyha az én | szolgált uram || meg nem | holt volna.»

Továbbá szintén tizenhárom tagu, de másféle ütemekkel és más sormetszettel alkotott versekben és négy soros strófhákban van

írva az Emlékeztető Krisztus kínszenvedésére és a Krisztus hét igéje. Ezeknek ütemképe ugyanis 4, 3 | 3, 3, hol a sormetszet mindig a hetedik tag után esik s a rákövetkező rész egy fél alexandrint képez, mint az a már egyebütt idéztem helyekből kitetszik. Ezeken kívül a Patris sapientia fordításában is számra tizenhárom ilyen ütemképű tizenhárom tagu verssor fordul elő elvegyülve a tizenöt, tizennégy tagu 7 | 7 ütemképű sor között, a melyet annyival inkább tekinthetünk a költemény alapversnemének mivel ezeken kívül még két tizennégy tagu, de 8 | 6 ütemképű és két még hosszabb 8 | 7; 8 | 8 ütemképű sor fordul elő a költeményben. — *Tizennégy* tagu versekből, de hármásával alkotott strófhák vannak a Beriszló Péter énekében ilyen ütemképpel 4, 4 | 6, tehát szintén egy fél alexandrinos sorrészszel, pl.

«Kitek tudja | itthon ölvén || az ő | sok költségét,
 És koronkint | mindenféle || nagy gond | viselését,
 Mert az tiví | ő fejében ||' ő meg | őszölését.»

Az imitt bemutatott versnemek után még azon verses emlékeinkről kell emlékezmem, melyek több versnem tervszerű összefüzése által bonyolultabb szerkezetű szakokban írvák, s így méltánylandó változatosságot tüntetnek fel külalakjukban. E formák kivitelében természetesen elég hibára akadunk, de a törekvés szerény sikereivel is becsülendő egyrészt, mert az alakítás iránt fejlettebb érzékről tanuskodik, másrészt mert a vétségek magasabb tartalmi cél áldozatakép, vagy, a mi szintugy menthető, idegen kéz beavatkozása folytán jöhettek létre. De lássuk ez emlékeinket is rendre.

A Winkler codexbeli *Szent Ének, ki dicséri szíz Máriát és az ő szent fiát*, továbbá az *Asztalnak szent dicsérete meg a Jó és gonosz szerzetesnek dicséreti és szüdalma* című verses emlékeink tíz soros versszakai hét még hat tagu versekből szerkesztvék ily versképpel: 7, 6, 7, 6; 7, 7, 6, 7, 7, 6, mely verscsoportosításban a verseknek symmetricus beosztása kellemesen hangzó rhythmicus lejtést eredményez. Maguknak az ütemeknek versbe csoportosulására nézve megjegyzem, hogy a héttagu versek mindig a 4, 3 ütemkép szerint vannak alkotva, a hattagu fél alexandrinokban pedig a szokásos változatok 4, 2 vagy 2, 4 vagy 3, 3 fordulnak elő. Vannak olyan strófhák, melyek még az alexandrin választott ütemképét is változtatás nélkül végig megtartják. Ilyen szigorú

következetességet és pontos rendet mutatnak ütemeik sorakozásában a Szent Éneknek pl. ezen vesszakai:

«Ó Mária	gyenge szíz!	4, 3
A te	kis fiaddal	2, 4
Nagy munkára	kildének	4, 3
És nagy	hoszjú útra.	2, 4
Ne bánkóggyal	asszonyom	4, 3
Veled vagyon	nagy köleség	4, 3
És a	nagy vigasság,	2, 4
Hatalmasság,	bátorság	4, 3
Ki tégödet	megsegéll	4, 3
Mindön	nyavalyádba.»	2, 4.
•Megesmervén	urokat	4, 3
És ó	asszonyokat	2, 4
Szolgálatot	mutatván	4, 3
És nagy	szeretetöt,	2, 4
Mert előtted	utánnad	4, 3
És két felől	melletted	4, 3
Járnak	tisztóséggel	2, 4
Jáczadozván	vígadván	4, 3
És ekképen	késérvén	4, 3
Alkolmas	ideig.	3, 3

E pontos rhytmus ellen alig-alig vétve ily versformában van írva mind a három verses emlék, melyek között a határozottan azonos verselési formán kívül még a stíl és a szerkesztésből kitetsző öntudatos tárgybeosztás annyi rokonságot árul el, hogy aligha csalódom, a mikor e három emléket egyazon szerző alkotásának tartom. Verstani szempontból, különösen jól hangzó rhytmusuknál fogva e költemények méltán sorozhatók e korbeli versezeteink legjobbjai közé; a Szent Ének közös címe alá foglalt hymnuscyklust pedig tartalmánál, felfogásánál és jó izlésről tanuskodó, választékos stíljénél fogva is elsőrendű hely illeti meg középkori hymnusaink sorában.

Nyolcz és hét tagu versekből találjuk megalkotva a *Pange, lingua, gloriosi* című fordítás hat soros vesszakait ily verssorokképpel: 8, 7, 8, 7, 8, 7, jóllehet az emlékebe úgy a mint reánk maradt annyi szabálytalanság csúszott a kellenél meghosszabbult sorok által, hogy némely helyütt a különben jól hangzó rhytmus egészen tönkre ment. Az ütemek csoportosulása szabály szerint

ezen ütemképek szerint történik: a nyolcz tagu sorokban 4, 4; a hét tagu sorokban pedig 4, 3. Az így tervbe vehetett szabályos versforma azonban csak épen két versszakban található egészen sértetlenül. Ezek közül az egyiket szép alliterációjával már idéztem; a másik im ez:

«Azért mikor szent időnek	4, 4
Telljessége beljöve	4, 3
Atyjának ű felségétől	4, 4
Teremtő fiu küldetéek	4, 3
Ki szíznek ön ön hasába	(4, 4)
Testté levén ötleték.»	4, 3.

E stróphákon kívül vannak a hibásak közt olyanok, melyek csak egy-egy sorban hibáznak; olyan ellenben, melyben a 8, 7 versképi váltakozás végkép hiányzanék, egy sincs. A költemény különben megrongált külalakjával is tárgyalásban, felfogásban, nyelvezetben, hangban oly jelességeket mutat, melyektől a prózával határos fordítások között elismerésünket meg nem tagadhatjuk. Tárgyát a kereszt nemes diadalma képezi, mit az első szakban alapeszmeképen előre bocsátván elsorolja, más ily tárgyú énekeinknél tömörebben s több reflexió kíséretében, az ember bünbeesésének és megváltásának főbb mozzanatait, s a 8—10 szakokban stíljét mind választékosabbá, hangját mind emelkedettebbé fokozva, kizárólag a keresztfa dicsőségét, sajátos rendeltetését zengi oly lelkesedéssel, mely az ereklye-cultusnak minden tekintetben megfelel. Doxologikus utolsó szakával végre a költemény mint kerek egész záródik.

Szintén hat versűek a csak töredékben megmaradt *Miserorū pia adiutrix* hymnus fordításának stróphái; de más versnemekből szerkesztvék. A sok szabálytalanság között alapformául ezen verskép mutatkozik: 9, 8, 9, 8, 5, 5. A második versszakban bár hibás ütemcsoportosulással maga a verskép épen található:

«Mert én testöm nagyon kénzatik	4, 2, 3
Fene farkasnak sebével	(4, 4)
Sephesültetik és gyöttretik!	(4, 2, 3)
Nincsen kitől gyógyíttassék	4, 4
Sem segéltessék,	(2, 3)
És vígasztassék.»	(2, 3)

Maga az ütem csoportosulása versenkint ilyen lehetett: a kilencz tagu sorban: 4, | 2, 3; a nyolcz tagu sorban: 4, 4; az öt tagu

sorban: 2, 3 mint a kilencztagu második részében, a mennyiben ebben az első ütem után némi szünet mutatkozik. — Hat versű szakokba vannak csoportosítva még az *Ave salutis hostia* sorai is, de ezek szótagszáma oly rendetlenül váltakozik a 3 és 14 közt, hogy az alapforma meg nem állapítható.

Öt soros szaku csoportosulást csak az 1505 böi való *Virág-ének* és a *Török Imre köszöntője* mutat, mindkettő szintén többféle versnemmél is élvén.

Legbonyolultabb verselésű két emlékünk az *Ének a szüz Máriához*, melyet már a refrainról szólva említék és az *Ének a szüz Máriáról* (de beata Virgine oracio). Az elsőben sok szabálytalanságot találunk, melyek, úgy látszik, nemcsak az által támadtak, hogy némely sorok rendkívül meghosszabbodtak, hanem egyikét sor kihagyása folytán is. Alapformául a szabálytalanságok elvonása után ezen versképet tekinthetjük:

a vers tagszáma szerint : 7, 7, 7, 7, 9, 8, 8, 13, 13, 8, 8,

a vers ríme szerint pedig : a, a, b, b, x, c, c, d, d, e, e.

Ütemeinek csoportosulása a diæresis meg nem tartása folytán egészen szabálytalan. Mutatványul ime a második versszak :

Ó kegyes szíz Mária !

Te vagy szép tiszta rózsa.

Szent háromságnak leánya

Istennek édes anyja.

Gábielnék mikoron te hűl

Szízességben ippölél

Malasztval ottan megtelél

Csudálatos az szízesség kivel érdemléd

Istenséget méhedben ugy viselhetned

Szíz Mária ékes viola,

Bűnösöknek vigassága !

A másik *Ének* egy szintén változatos alaku rimes latin hymnus fordítása, melytől a magyar szöveg alakja a rím mellőzésén túl nagyon csekély eltérést mutat. Ugyanis a latin hymnusnak versképe ez :

a versek szótagszáma szerint : 8, 7, 8, 7, 6, 6, 6, 6, 8,

a versek rímelése szerint : a, b, a, b, c, d, c, d, d,

a magyarnak versképe ellenben ez : 8, 7, 8, 7, 6, 7, 6, 6, 8,

de ez aztán a költeménynek mind a három stróphájában ugyanaz s azért is jelzem azt az egy sornyi eltérést, hogy következetessé-

généel fogva szándékosnak látszik, talán mert ez által minden versnem egyenlően háromszor szerepel. Ime mintaványul az utolsó szak, mely egyszersmind a hymnus tárgyát is legjobban jelzi :

Ó szerelmes szíz Mária !	4, 4
Aggyad nekönk, mit kérönk,	3, 3
Hogy lehessönk menyországban	4, 4
Istenek mind szentivel :	4, 3
És hozzád az utra	4, 2
Tévelygő bü nőssököt	(4, 3)
Az kik hozzád bíznak	4, 2
Szizeknek virága	3, 3
Szent háromság nak temploma.	(4, 4).

Az ütemek csoportosulásába ugyan téved egy-egy hiba, nagyobbára azonban ezen ütemképek érvényesülnek : a nyolcz tagu versekben 4, 4; hét tagu versekben 4, 3; a hat taguakban a fél alexandrin szokott változásai 3, 3 vagy 4, 2 vagy 2, 4. Rhythmicus lejtése ennél fogva még szabatosabb, mint az előbbi éneké.

V. Akrostichonok.

Az akrostichonok gyakoribb alkalmazásával leginkább XVI. századbéli költőinknél találkozunk, a kik nemcsak nevöket, de egész mondatokat foglaltak költeményeik versfőibe. Hogy nálunk az akrostichonok használata mikor és hogyan jött így divatba, bizton meg nem határozható. Középkori fordított hymnusaink eredeti szövegei közül csupán a *Miserorum pia adjutrix* versfői jeleznek egy nevet, a MARIA nevet, melyet azonban a fordító nem ad vissza a magyarban, vagy mert nem volt képes rá, vagy s ez a valóbbszínü eset, hogy nem vette észre, a mi arra enged következtetni, hogy ez mű szereztetése idejében az akrostichon még nem volt divatban a magyar verselőknél. Eredeti költői maradványaink közül is a középkorban csupán ötben találkozunk e jelenséggel, ezek közül egy a XV. század utolsó tizedéből, a többi pedig már a XVI. század elejéről való. Feltehető tehát, hogy ezen idő előtt a magyar versírók nem igen tudtak róla, s hogy a fenmaradt akrostichonos költemények szerzői hozták be először irodalmunkba.

Első ezek közül *Gergely diák*, ki 1490-ben írta *Siraloménekét*

Both János veszedelmén, melynek versfőiből ezen töredékes név olvasható ki:

GREGORI.

a miből világosan kitetszik, hogy maga a költemény is csak töredék s végéről két vagy tán három versszak is hiányzik. Azonkívül ugyanis, hogy a szerzők nevöket így a versfőkbe foglalták, szokásuk volt rendszerint még legalább egy versszakban külön nyilván is kimondani nevöket és a költemény szerzetetésének évszámát, sőt még azt is hozzátették némelyek, hogy jó vagy rossz kedvökben, milyen honi viszonyok közt írták éneköket. Ilyen versszakot e siralomének végén nem találunk; de a mennyiben a költő tárgyát a látszat szerint már eléggé kimerítette, feltehető, hogy a hiányzó szakok afféle subjectivebb közlést tartalmaztak s így már Gergely diáknál is megvoltak az akrostichonnal járó ilyen, a szerző nevét és körülményeit közelebbről megjelölő sajátos adatok az énekbe szőve.

A *Vásárhelyi András* 1508-ban *Szüz Máriához* írt énekének versfőiből e nevet olvashatjuk ki:

ANDREAS DE SASARHEL.

Ezenkívül az utolsó előtti versszak még ilyen adatokkal szolgál:

«Ezt szerzették Pestnek városában
Ugyanottan szent Péter utcájában:
Születet után elmúlt időben
Ezerötszáz és nyolcz esztendőben.»

Nevét tehát az ének szerzője külön nem mondta meg, hanem csupán a versfőkben örökítette meg. Az akrostichon azonban így a mint ránk maradt, hibás, mert a *Sásárhel* nevet kétségkívül *Vásárhelynek* kell olvasnunk, jöllehet a tized versszak első sora

«Siralalmas nekönk mi életönk»

nem V, hanem S betűvel kezdődik. Szilády véleménye szerint «hozzávetésből legfeljebb *Váradalmas*-t lehetne az eredetiben gyanítanunk, mivel a *Váradalmas* egy kevéssel merészebb combinációnak látszik»; valószínűnek tartja e mellett, hogy «a *Siralalmas* szó ide, a nyolcz sorral alább ezen szóval kezdődő versszakból csúszott be egy még előbb készült másolatba, mely mindkét szövegünknek (a Peer és Thewrewk-codex szövegeinek) alapul szolgálhatott.»¹⁾ — Talán elfo-

¹⁾ Régi Magyar Költők Tára I. köt. 352. 1.

gadható volna ezen versfőt illetőleg magának az ének szerzőjének felfogására és nyelvezetére alapított oly kombinációm, hogy ez a kétes szó sem *Fáradalmas*, sem *Váradalmas*, sem *Siradalmas*, hanem *Viadalmas* akar lenni. A szerző ugyanis, mint az a költemény egyéb soraiból s magából a tizedik stróphából is kitetszik, úgy fogja fel az életet, hogy az telve van a mi küzdelmünkkel a vétkezés ellen, mely küzdelemben, hogy bűnbe ne essünk, feltétlen szükségünk van Szűz Mária segedelmére. E felfogáshoz képest egyrészt csak is e küzdelem fogalmát jelző szó van helyén a kérdéses sorban, másrészt meg csak is ilyen, küzdelmet jelentő sorra következhetnek helyes értelmi összefüggésben a versszak ezen két sora:

«Rettenetes nekünk nagy eszetünk
Ha te nem lész mi nagy segedelmünk»

valamint hogy szintezen felfogást jelenti ezen, valamivel alább olvasható két sor:

«Rettenetes nekünk bajvívásunk
Ha te nem lész mi nagy táplálásunk.»

A mi meg a *Viadalmas* szó-alakot illeti, az «viadal», «viadalom»-ból épen úgy képeztetett, mint «diadal» «diadalom»-ból diadalmas, diadalmasság, «siralom»-ból siradalmas, «féledelem»-ből féledelemes, s a mily képzésekre alapszókul szolgálhatnak «gyézedelem», «hiedelem», «teredelem», mely szóalakok a Vásárhelyi énekében mind előfordulnak s nyelvtani alakjokkal a viadalmas szó használatának lehetőségét megerősítik. A viadal szó jelentését illetőleg pedig egészen ilyen érteményben találjuk azt alkalmazva pl. a Pange, lingua, gloriosi hymnus első szakában:

«Dicsőséges viadalnak nyelvem
Inekeljed ű hadát!
És keresztfának ű győzésén
Mongy nemes diadalmat,
Miként világnak váltója
Meghalván győzött volna.»

E helyen is a viadal az ember küzdelmét jelenti a bűn ellen, melyen a keresztfa által jut diadalomra.

Apáti Ferencz feddő éneke versfőiből szintén zavartan így kerül ki a szerző neve:

FRANCÜSLS APATI.

Ebből Szilády azt következteti, hogy az énekből «a hatodik versszak elveszett s annak helyére az eredeti szerkezet kilenczedik stróphája jutott.»¹⁾ Azonban a hatodik szakbeli

«Ügyedet ne visellyed egyházi papokkal»

verssor Ű betűjét illetőleg tán inkább tehető fel, hogy azt akár a codex írója, akár maga a költő *Igyedettel* egyértékűnek tartva tán izlésének jobban tetsző hangzás kedvéért használta épügy mint a «szüőnek» és «tü» alakokat. Azután ha az L S versfők jelentése «literatus», ezek között az Ű versfőre semmi szükség. De meg tartalmánál fogva is a hatodik versszak egyáltalán nem tehető kilenczedikül, hol a szomszéd szakokkal semmiféle összefüggésben sem volna; míg ellenben a papoknak világius hajlama és álnok, hízelgő modora — mit e szak tárgyal — itt a más rendű emberek hivalkodásai és a leányok könnyelmű mulatozásai között, — melyeket a szomszédos (ötödik és hetedik) versszakok tárgyalnak, — inkább említhető, jöllehet ezt legjobban még a költemény azon részében volna helyén elmondani, hol már egészen a papok hibáira tér át, tehát a tizenegyedik strópha előtt, melyben régi erkölcsükről s erkölcsösségüknek megfelelő öltözékükről szól. — A nyolczadik strópha első sorának

«Lepkék házatoktól messze ne lépjetek»

Lepkék szavát illetőleg Volf György olvasásánál²⁾ a *Csepkék* kezdet, a mely szónak valami csapodárféle jelentést volnék hajlandó tulajdonítani, annyiban volna helyén, hogy egy reá következő U kezdetű szakkal, a milyen az L S versfős stróphák tartalmának áthidalására szükséges is volna s a milyennek elveszése az előadásban e helyt tapasztalható nagy ugrásnál fogva nagyon is feltehető, a *Franciscus* név teljességét eredményezné a versfőkben. Sziládynak már említett feltevését, hogy ide az *Ügyedet* stb. kezdetű szak illik, tehát csak annyiban vonhatjuk kétségbe, mert tartalmánál fogva nem illik ide; versfőjével ellenben betű szerint beválnék, a mikor persze ismét a hatodik helyen támadna hiány. A versfökből olvasható FRANCŰS név csonkasága mellett e fölte-

¹⁾ Régi Magyar Költők Tára, I. köt. 374. l.

²⁾ Nyelvemléktár, II. köt. 103. l.

vésem nagyon megingatja az L S fők literatus jelentését, a mi azonkívül, hogy így a kereszt- és vezetéknev közé szurottan szokatlan is, mindenesetre kevésbé szükséges jelző mint a név teljessége.

A mondottakat összefoglalva tehát nekem inkább az a véleményem: hogy a Lepkék szó csapodár jelentéssel *Csepkék*nek olvasandó; hogy a «Sámsonnak alejtá az pór önnönmagát» kezdetű szak előtt egy oly U versfős strópha, mely tartalmával a szomszéd szakokat áthidalná, hiányzik; hogy ez a hiányzó szak az Ügyedet stb. kezdetű hatodik strópha nem lehet, egyrészt mert tartalmánál fogva ide nem válik be, másrészt mert kellő helyéről eltávolítva utána megint csak ür támadna; végre, hogy ezekhez képest az LS = literatus jelentésű versfők tarthatlanok, s helyettök CUS versfők lehettek eredetileg a teljesebb szövegben alkalmazva a szerző nevének teljességével. Hogy az énekek szóban forgó helyén hiány van, kitűnik a költemény szerkezetéből is, mely a jelzett kisebb, de menthető hiányon kívül egyebütt elég jó, kellőleg egy csoportban tárgyalván az összetartozókat, így tehát csakis a nyolczadik és tizedik szak között mutat nagyobb ugrást a tárgyalásban. Főbecsét ezen verses emlékünknék mindenesetre tartalma és szelleme képezi. Szilárd erkölcsi alapról és maró gunynyal ostorozza kora embereinek jellemhibáit: a hazug hizelgést, a csillogó hivalkodást, a nők mulatságvágyát és csapodárságát, a pór elbizakodását és alávaló gyávaságát, a papok világias hajlamait és pénzvágyát, ravaszságát és fényüzését.

A *Beriszló Péter Cantiójában* az akrostichonok legtöbb sajátosságát együtt találjuk. A szerző ugyanis azon kívül, hogy neve betűit a versfőkbe foglalja, az utolsó szakban még külön is elmondja, hogy

«Ez éneket ezerötyszáz tizenöt esztendőben
Szabatkay Mihály szerzé egy nagy jó kedvében
Egy Szent Gyergynek innepének nemes kezdetében.»

De egészen hiány nélkül ezen verses emléünk sem maradt ránk. Azonkívül ugyanis, hogy a versfőiből kiolvasható

MIKHAEL DE SABATK KE

nem tünteti fel a költemény szerzőjének teljes nevét, a közbeszúrt rabének is határozott befejezés nélkül maradt, ugy hogy nem

különödik el élesen a költőnek saját szavú strópháitól, a mi ellentétben van azon körülménnyel, hogy a közbe szőtt ének különbe van vezetve ezen sorral:

«Az szót mondja szandsák-vajda az ő fogságában:»

Ila a rab dalának lyricus jellemét és subjectiv előadásmódját nézzük, a dal végét a költemény tizenkettedik szakára kell tennünk, mert a 13—15-dik szakok egészen objective beszélnek el a magyarok hadi élete szokásait, a törökök gyávaságát és gyászos veszteségeit, melyek miatt

«Siralmas mast Terekországban az ő énekek.»

De hogy még ezt is a rab mondja-e el, vagy már a szerző, nem állapítható meg ugyan teljes biztossággal, mindazonáltal valószínűnek látszik, hogy a szerző a rabbal nemcsak búját-baját akarta elpanaszoltatni, hanem a püspök embereinek harczy életéből oly mozzanatokot is elmondani, melyek a vitéz egyházfő szigorú erkölcsét magasztalják. Azért mondja fentebb kétszer is, hogy sok rablásért

«. . . . fogván tart most engemet a haragos papbán»,

míg ellenben a papbán embereit ezzel vádolni nem lehet, mert

«Ahol vának ő huszári, ott vigan osztoznak
Ő szolgálai az marháért csak meg sem bántatnak» stb.

Az akrostichonbeli hiba, mely a tizenötödik versszak után egy A versfős strópha hiányát jelzi szintén támogatja e feltevés valószínűségét, a mennyiben egy oly szak, mely a szerző előadása módjának megfelelően a rab dalát befejezné a tizenkettedik szakra következő az akrostichonban zavart okozna, míg ellenben a tizenötödik után hiányt pótolna.

Az idéztem utolsó versszakbeli évszámnak hibás voltát Szilády történeti alapon mutatja ki. Szerinte ugyanis Beriszló Péter csak 1520-ban május 21-kén esett el s így Szabatkay ezt a Cantióját 1515-ben nem írhatta, hanem valószínűleg 1525-ben.

Geszthy László a maga, sajnos, nagyon is töredékes énekét szintén 1525-ben írta. A maradvány versfőiből a szerző nevének csak végső betűi s ezen kívül még két hozzá nem tartozó betű kerülnek ki:

ESTI PG.

Ha a megmaradt stróphák tartalmát tekintjük, ebben is megerősítve látjuk Szilády azon feltevését, hogy a költemény elejéről mintegy tíz oly szak hiányzik, melynek versfőiből a teljes névhez szükséges

LADISLAUS G. —

jönne ki. A mennyire ugyanis a hat szaknyi töredékből kitűnik, a szerző a kor hibái ellen szólal fel, nem oly gúnnyal, nem is oly erős hangon mint Apáti, de szelid komolysággal utalva Mátyás békés dicső országlására, melynek egyetértő szellemét, ha az urak megtartanák, a «kereszténységnek jó vérti» lennének, nem háborogva isten ellen, de a dézmát igazán kiszolgáltatva, ezzel neki áldoznának. Ama jó egyetértés emlékének hatása alatt a korabeli egyenetlenséggel szemben imázik is, hogy

«Isten, szűz Mária háborútól védjen»

komor sejtelmével a bekövetkező gyásznak. Némikép satiricus modorban említi fel erre az utolsó előtti szakban Pesti Beke Ferenczet mint oly embert, ki az idegen segédhadakban bízván

«Török császárt tör hizelkedésében
Minden énekével vettett beszédében»

mely homályos értelmű két sor tán nagyszájúságot és könnyelmű elbizakodottságot — a szigorú viszonyok közt vészthordó jelenségeket — akar jelezni.

Az itt felhozottak még koránt sem merítik ki a kor hibáit, melyek a csakhamar bekövetkezett, gyászos emlékü mohácsi veszedelmet előidézték. És a honfui aggodalom bizonyosan el is mondatta költőnkkel valamennyit épen azon szakaszokban, melyeknek elveszését e dicsőségben fukar korból méltán fájjalhatjuk. Az ország szigorú, mostoha helyzetét az utolsó szakban, énekének szerzetetési évével és a maga nevével együtt jelzi is a költő az utolsó versszakban:

«Gesztly László diák szerzé ez éneket,
Magyarország vala nagy fő szükségében,
Az végek valának mind elveszendőben
Ezer ött száz huszonöt esztendőben». . . . .

De a jobbak óvó intelmei hatástalan hangzottak el az erkölcsi alapjukat vesztett nemzetfők felett. A szörnyü vihar kitört, Mohács mezőin eltiprotta a nemzet virágát. A pártos harcok sem jótétet, sem dicsőséget teremteni nem tudtak; a fegyverek zaja közepett a költészet múzsája a czellákba zárkózott s csak nagy későre zendült meg újra, nyilván Tinódi hegedőjén a harzi baj és harzi dicsőség s Balassa lantján a világ ezer baját enyhítő hit és szerelem.

KRAJCSOVICS SOMA.

ANAKREONI DALOK.

14. Küzdés Erossal.

Fogok fogok szeretni!
 Eros szeretni unszolt,
 De én bolond eszemmel
 Nem engedék szavának.

5 Tüstént előragadja
 Ijját s arany tegezzét
 S engem tusára szólít.
 Én is magamra vértet
 Ölték miként Achilles,

10 S dárdát paizst ragadva
 Megütközém Erossal.
 Rám lőtt; de félre szöktem.
 Kifogyva már a nyilból
 Bosszankodott s lövész

15 Gyanánt magát röpíti.
 Bemélyedett szivembe
 És teljesen legyőzött.
 Paizst hiába tartok.
 Mit órködöm kívülről?
 A küzdelem belül van.

Ford. P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Mivéltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. Írta dr. *Pecz Vilmos*. Budapest. M. Tud. Akadémia. 99 l. Ára 60 kr.

Dr. Pecztől már több ízben jelentek meg a görög tragikusok tropikájára vonatkozó értekezések. A «Zeitschrift für österreichische Gymnasien» 1877-iki folyamának 10-ik füzeté hozott tőle egy «Systematische Darstellung der Proportionstropen bei Sophokles» című cikket, mely bővítve és a szerzőnek Aeschylusra vonatkozó észrevételeivel megtoldva a «Nyelvtudományi Közlemények» XIV-ik kötetében és innen külön lenyomatban jelent meg¹⁾, míg az ezen értekezésben nyert eredmények népszerűsített alakban az Egyet. Phil. Közlönyben láttak napvilágot. Legújabb értekezésében Pecz Euripidesre vonatkozó kutatásait teszi közzé. A bevezetésben (p. 3—9) igen helyesen kifejti, hogy a mód, mely szerint régenten a tropusokat tárgyalták, legyen az akár rhetorikai, akár grammatikai és lexicographiai, igen jelentéktelen eredményeket képes csak felmutatni, és hogy a legújabb irány, mely a tropusok anyagát vizsgálja, nincsen még kellőleg művelve. Coenen, Rappold, Dahlgren, Lueek és Schwartz elmulasztották ugyanis kimutatni, minő összefüggésben állanak egymással kor, költő, tropus; minő fényt vet a tropus korra és költőre. Ezt akarja Pecz feltüntetni egyelőre a görögök legelső tragikusainál, azután az ókor és újkor többi classicus költőinél.

Az értekezés második főrészében (p. 10—82), melyet nem philologus kétségkívül nagyon unalmasnak és fölöslegesnek fog tartani, melynek azonban az értekezés harmadik részének felülvizsgálásánál nagy hasznát vettük, kategoriák szerint összeállítja Euripides valamennyi synecdocháit, metonymiáit és aránytropusait (= metaphora, allegoria, hasonlat), melyekből azután értekezése harmadik részében (p. 83—95) vonja le az eredményeket. Az összeállítás maga nagyon kimerítőnek és lelkiismeretesnek mondható és aránylag csak kevés kifogásra ad alkalmat. — Általában szerettük volna, ha a szerző az egyes tropusokat röviden jellemző felírásokat szerencsésebben választotta volna meg. Én legalább kénytelen vagyok izléstelennek tartani az ilyen állítást, hogy τὰ πόδια πούρις-ban «a láb az áldozati bika helyett», ἡ ἄρα ὀφθαλμῶν-ban «a szem Zeus helyett», ἡ δὲ ἄρα ἰσχυρῶς-ban «a kéz a rabszolga»

¹⁾ «Rendszeres tárgyalása Aeschylus és Sophocles tropusainak különös tekintettel az aránytropusokra. Budapest, 1877.»

helyett, *καρῶνισός* βολάξ-ban «a dobás Zeus villáma» helyett áll; míg nem ütköztem volna meg azon, ha azt olvastam volna, hogy Euripides az áldozati bika lábát említi az áldozati bika helyett, mikor épen a járásra akarja a fősúlyt fektetni, vagy a szolga kezét a szolga helyett, mikor erőszakról van szó, stb. Megvallom, külsőségnék látszik az egész, de ha már a szerző súlyt fektet arra, hogy az általa összeállított kategoriák «valóságos bokkrétái a költészetnek», nem kellett volna azon épen nem kellemes érzést, melyet az általa izekre tépett «virágok» az olvasóra gyakorolnak, még nem kimerítő és izléstelen megjelölések által fokozni. — A szerző kisebb tévedései között leggyakrabban az fordul elő, hogy bizonyos tropusokat hamis kategoriákba állít. P. 12 *εἰσορῶ Ὀρέστην . . . ἐπιτορμένῳ ποδί*-t synecdochének mondja («a láb az ember helyett»), p. 18 az egészen hasonló *οὔδε (οἱ ξένοι) . . . βαίνουσι λαίψηρῶ ποδί*-t metonymiának («a láb a lépés helyett»). — P. 14 a már említett *τύρσιος δὲ πούς*-féle synecdochét a vallás kategóriájába helyezte, — helytelenül; vagy ha helyesen, akkor *πέλας γὰρ Τειρεσιά, φίλοισι σοῖς ἐξώρμισσα: σὸν πόδα* is oda való, pedig most az ember kategóriájában áll. — P. 17 azon példákat, melyekben *σῶμα* az ember helyett áll, metonymiáknak mondja, míg azokat, melyekben *δέμας* áll az ember helyett, a synecdochékhez számítja; minthogy pedig az ember testből és lélekből áll, a synecdocheben pedig *pars pro toto* szerepel, az előbbi példákat is a synecdochékhez kellett volna sorolnia. — P. 19 egy példát hoz fel azon esetre, hogy «a vér a rokoni gyilkosság helyett» áll: *πρός Ἐρινύσι θ' αἷμα σφύγγονον ἔξει*; nemde ide tartozik a megelőző cikkből («a vér a gyilkosság helyett») eme példa is: *Τυδῆος μὲν αἷμα συγγενῆς φεβύγων χθονός*; és ha már a rokoni gyilkosságot külön cikkbe foglalta a szerző, a *αἷμα τὸ παιδοφόνον* kifejezés számára is felállíthatta volna «a vér a gyermekgyilkosság»-féle cikket. — P. 21, §. 56 «a házassági rokonság a nő helyett: *συγώμενον τὸ κήδος εἶγεν ἐν ὀνόμοις*», u. o. §. 59 «a rokonság a feleség helyett: *οὐχ ὥδε κήδος σὸν διώσεται πόσις*». Minthogy mindkét esetben a feleségről van szó és *κήδος* mindkét esetben házassági rokonságot jelent, e két cikket egybe kell vonni. — P. 22 ezen példa *Κρέων ἀδελφός τῆμα κηρύσσει λέχη, ὅστις σοφῆς ἀννημα παρθένου μάθοι, τοῦτω ἐυνάψεν λέκτρα* külön cikket képez: «az ágy a nő keze helyett»; de nem állhatna-e ezen példa a 60-ik §-ban («az ágy a nő helyett»), ep úgy mint: *Πολύδῃ δ' ἀδελφῆς λέκτρον, ᾧ ποτ' ἦνετας, ὀός?* — P. 22 *μακαρία δ' ἐγὼ βασιλικοῖς λέκτροις κατ' Ἄργος ἄγαμουμένα*, mely most «az ágy a férfi helyett» feliratú cikkben van, p. 22, §. 72-be való («az ágy a férj helyett»). — P. 22, §. 67 («az ágy a szerelem helyett»): *ὣσπερ σὸ τῆμα λέκτρον ἔσωξες ἀτφαλῶς* p. 25, §. 75-be való («az ágy az erkölcsi tisztaság helyett: *ὡς σώταυ: Μεγέλειφ λέγρος*», «ὅν ἀνδρὶ τῆμα διατώτη λέγρος»). — Azon példákról is, melyek «az ágy a szerelem helyett» (§. 67) és «az ágy a szerelmi viszony he-

lyett» (§. 82) felírású czikkekből olvashatók, nehéz minden egyes esetben megmondani, miért állanak ott és nem másutt. — P. 27 Μορτίλου φόνος és σὼν τέκνων φόνος minden ok nélkül képezik egymástól elválasztva egyetlen példáit két czikknek: «a gyilkosság a meggyilkolt helyett» és «a gyilkosság a holttest helyett». — U. o. δέδορκας τόνδ' ἄγων' (= gyülekezet, csoport) ἐμῶν τέκνων egyetlen példa arra, hogy «a halálban való küzdelem a holttest helyett» áll, de ἄγων sohasem tesz arányban való küzdelem, és a példa nem is metonymia. — P. 30 Πολυνεϊκής πόλις Ἄρηι προσήγης-ben Ἄρηις nem a harc, hanem a harc helyett áll. — P. 31, §. 31-ből («a lándzsa a háború helyett») a καὶ νῦν πόλις μὲν πᾶς' ἀνέστηκεν δορὶ és §. 12-ből («a lándzsa a hadsereg helyett») a γῆ δορὶ περὶ τοῦς' Ἑλληνικῶν példa a 17. §-ba való («a lándzsa az ellenség helyett»). pl. περὶ τοῦσα δορὶ καταστῆναι: γὰρ és πόλιν κίνδυνος ἔσχε δορὶ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν). — U. o. Ἀρηίων δόρυ és Ἑλλήνων δόρυ-ben «a lándzsa a hadsereg helyett» áll, de már Πριάμοιο δὲ γαίῳ Ἑλλάς ὤλεσ' αἰγυμά-
ban «a lándzsa a harc helyett». Miért? — A következő három példában, melyek nyilván együvé valók, «Ἐκτορος ἦνθε δόρυ», «Ἐκτορος μὲν εὐρυγόντος ἐς δόρυ» és «ἐπειδὴ τοῦμιν εὐρυγῆ δόρυ» a lándzsa állítólag háromféle szereppel bír: az első példában a harc helyett, a másodikban a harc helyett, a harmadikban a hadi szerencse helyett áll! — U. o. οὐκ ἄν νιν ἐξέπεμπον εἰς μάχην δορός-ban a lándzsa a harc helyett, νῦν γὰρ κακῶς πράσσουσιν ἐν μάχῃ δορός-ban a harc helyett áll! — P. 33. ἦρῶ-μενος λόγχοισιν egyetlen példa arra, hogy «a lándzsa a hadsereg helyett» áll, de ez is elférhetett volna azon példák közt, melyekben «a lándzsa hegye a harc helyett» áll, s a melyek közt előfordul Ἀγαμέμνονά τε λόγχοις Ἑλλάσι is; — hasonlóan nem látom be, miért áll ὄλοντο λόγχοι καὶ τὰ Μενέλεω κακῶ-ban «a lándzsa hegye a háború helyett», a 27-ik §-ban felhozott példákban pedig a harc helyett. — P. 36 jobb lett volna a 4-ik («a fenyőfa a hajó helyett») és 5-ik §-t («a fenyőfa a hajóhad helyett») egybefoglalni; az előbbiben ἑλάτη egyesszámban, az utóbbiban többesszámban áll ugyanazon dolog kifejezésére. — P. 40 τοῖον εἰς ἔρκος (a csel) περὶται-
t a szerző a ház kategóriájába sorozza, hogy azonban ezen aránytropus inkább a vadászat köréből van véve, mutatja a ἔρκος szó itteni jelentése, a csel, mely sokkal közelebb jár e szónak háló jelentéséhez, mint házkerítés jelentéséhez. — P. 44 a λαμπροδῶρος (fénylő) ἡμέρα szónál a szerző, úgy látszik, a λαμπροδωρομια-ra gondolt, azért hozza föl a versenyjátékok köréből vett aránytropusok között, de ha tekintetbe vesszük, hogy a szerző p. 20 az ilyen kifejezéseket ἀελίῳ δ' ἀναβλέπει λαμπάσιν és εἰ σ' ἐπιστάσα λαμπάς (a napfény) ὄψεται: θεοὶ elég feltűnően ugyan (mert a fátyla ház nélkül is ellehet), de mégis helyesebben a ház kategóriájában említi fel, és hogy az idézett helyen λαμπροδῶρος ἡμέρα alkalmasint a lakodalom napját jelenti, tehát a lakodalmi szertartásoknál használatos

faklyákra vonatkozik, hajlandók vagyunk a λαμπαδοφόρος ἀμείρα-
t is a «ház»-nak átengedni. — Sokkal inkább megilleti a hely a
versenyjátékok köréből vett tropusok közt az οὔτοι ῥαδίως γε συμ-
βαλῶν ἔχθραν τις αὐτῆ καλλίνικον ἄσεται (aránytropust, melyet
most az ének kategóriájában találunk. Terpan-dros καλλίνικος-a
ugyanis, melyet mindjárt a nagy nemzeti ünnepélyeken zengettek
a győztes tiszteletére, ismeretes agonistikus tünemény; — ellenben
τῶν τριῶν ἐσφραγίσαντων és τὸν καλλίνικον τριῶν (a három gyermek)
aligha jogosan áll a «versenyjátékok» kategóriájában. — P. 46
sq. a háború kategóriájában ott találjuk «az élesztést», «a löve-
get», «az íj kifeszítését», mi nem épen okvetetlenül odavaló;
«a máiba fölrakása»-nak czíme alatt egyetlen egy példát olvasunk
(ἀνεστρατεύθη), melyet a szerző maga helyesen, de a czímmel
ellenkezően «elvesztéssel» fordít, valamint az ostrom kategóriájában
a προσεδρία szót (mellette ülés, ápolás, ritkán: ostrom) ápolással
adja vissza. — P. 49 az ezüstpénz nyomását a helyett, hogy a ke-
reskedés kategóriájában, az állami élet köréből vett tropusok
közt hozza fel, a πᾶρσεδρος és ἐπιστάτης szónak eredeti «mellett-
ülő» (társ) és «előljáró» (úr) értelemben való használatát pedig
úgy akarja az állami élet kategóriájával megegyeztetni, hogy a
két szónak aránylag ritka és későbbi használatát («a bíró társa» és
«a pry-tanisok elnöke») mondja eredetinek. — P. 56, 57 a ζεύγνυμι
és a τῶντος (feleség) szónak jungo és coniunx értelmében való
használatát a baromtenyésztés köréből vett aránytropusok között
hozza fel, pedig jungo és coniunx világosan mutatja, hogy ζεύγνυμι
eredeti jelentése egyesíteni, nem pedig igába fogni, minek követ-
keztében a szerző által felhozott legtöbb példában nem is lehet
szó tropusról. Miért áll az ἄζυγος (hajadon)-re és ζυγίς-re (kény-
szerítve) szóló példák egy része «az igázás», másik része «az iga»
cikkekben, szintén nehéz belátni. — P. 58 számos példát, melyek-
ben ἑνώσιος (feleség) fordul elő, az «egy pár igásmarha» felíratú
cikkekben hoz fel a szerző, ki itt úgy látszik a συνωρίς szóra gondolt,
de hibásan, mert a ἑνώσιος szónak, mely főnévvé vált melléknév,
legkisebb köze sincs «az igásmarhához». — P. 60 φερέστας-t és
φερέστας-t «az ültető»-nek veszi, de p. 59 ugyanazon szót ugyan-
azon értelemben «az ültetés» című cikkbe sorozza. — Szerettük
volna még, ha a szerző megkísérelte volna feltüntetni, Euripides
milyen képes kifejezései fordulnak elő prózáiroknál is. Így pl.
πολλῆ γερή és «a kéz a csapat és a hadi erő helyett» (p. 34) ὁ πεπι-
ρας «a nemző», σπέρμα «a sarjadék», ἠμφαλός «valaminek közepe»,
στομα «a forrás szája» (p. 38) helyett prózáiroknál is gyakori;
a szerző pedig maga mondja egy helyen («Rendszeres tárgyalása
Aeschylus és Sophocles tropusainak» p. 6, 7), hogy a prózában,
tehát igen valószínűleg a közbeszédben is előforduló tropusok
nem tekinthetők azoknak. — Kisebb tévedésekre, hogy pl. ἀγκάλῃ-
(kar) has-nak, κρήδεμνον-t (főkötő) fátyol-nak fordítja a szerző,

ezúttal nem akarok súlyt fektetni, inkább áttérek az' előttünk fekvő értekezés harmadik (fő-)részének ismertetésére.

Pecznek a görög tragikusok tropusaira vonatkozó kutatásainak e helyen közölt eredményei nem egészen ismeretlenek a figyelmes olvasó előtt, a mennyiben az Aeschylusra és Sophoclesre vonatkozó észrevételek kevés kivétellel szóról szóra (és a forrás idézése nélkül) a szerzőnek «Rendszeres tárgyalása Aeschylus és Sophocles tropusainak» című értekezéséből vannak egyszerűen átvéve. Új érdekelt nyerne azonban még ezen részletek is az által, hogy a szerző minden egyes pontra nézve Euripidest két nagy elődjével szembeállítja és összehasonlítja, úgy hogy az ember, ha elmulasztja a szerző állításait behatóbban vizsgálni, valódi benső megalégedéssel fogja olvasni azon szép dolgokat, melyeket Pecz a tropusok alapján a három görög tragikus belső életéről mondani tud. Csak attól tartok, hogy nemsokára azon meggyőződésre fog jutni az olvasó, hogy Pecz, mint igen sok író, ki először vizsgál valamely tárgyat új szempontból, kellesténél többet következtet, és sok olyat állít, mit kellesténél bizonyítani nem tud. — De nézzük a dolgot közelebbről. Előre bocsátjuk, hogy Aeschylus, Sophocles és Euripides fenmaradt műveinek terjedelme, ide számítva a töredékeket is, úgy viszonylik egymáshoz mint $\frac{2}{3} : 1 : 2$, és hogy tulajdonképpen a synecdoche a szemlélődés, a metonymia a reflexio és az aránytropus a phantasia alkotása, a szerző azonban a synecdochét is a reflexio alkotásának szokta tekinteni.

Az egyes tragikusok tropusainak összehasonlításánál Pecz úgy jár el, hogy pl. összeszámítja, az emberre vonatkozó synecdoche, metonymia és aránytropus mennyi van Aeschylusnál, mennyi Sophoclesnél, mennyi Euripidesnél, és ha azt találja, hogy ilyen synecdoche Aeschylusnál 16¹⁾, Sophoclesnél 39, Euripidesnél 150, — metonymia Aesch.-nál 55, Soph.-nél 62, Eurip.-nél 313, — aránytropus Aesch.-nál 128, Soph.-nél 38, Eurip.-nél 52 van, azt következteti, hogy ezen tropusokból is kitűnik, melyik tragikus Athen története melyik korszakának gyermeke. Aeschylusnál, ki a perzsa háborúk korában élt, az individuum jobban kimagasodik, mint Sophoclesnél, ki Pericles korszakában sokáig élvezte a béke áldásait. Euripidesnél sokkal több synecdochét és metonymiát találunk az emberről, a miből azt következteti Pecz, hogy «Athena dült kedélyű, skeptikus dramatikusa, ki hazáját a hatalom legmagasabb fokán, majd a megsemmisülés örvényének közelében látja, ki előtt a társadalom és az ezt alkotó egyén az ő számtalan, a józan észnek minduntalan ellenmondó szenvedélyeivel és vágyaival kimagyarázhatatlan problema gyanánt állanak, folyton szaggatja

¹⁾ E számokat, melyek lehet hogy itt-ott nem egészen pontosak, magam állítottam össze Pecz értekezésének második részéből és a «Rendszeres tárgyalás»-ból.

synecdochéival, és benczolja metonymiáival az embert». Ez igen szépen hangzik, részben helyes is, de abban a hibában szenved, hogy az egyes tropusok mechanikus összeszámításából van levonva tekintet nélkül a tropusok anyagára. Véleményem szerint nem azt kell nézni, hány synecdoche stb. van a költőnél, hanem azt, hogy hányfélét fejez ki; ha pl. azt találnám, hogy X. mondott vért a gyilkosság helyett, Y nem, és több hasonló megfigyelést tehetnék, akkor mondhatnám, hogy X-nél nagyobb a reflexió mint Y-nál; ha ellenben azt találnám, hogy mindkét költő mondott vért a gyilkosság helyett stb., csakhogy X. aránylag gyakrabban, akkor csak azt következtetném, hogy X. ceteris paribus jobban szerette beszéde a «költészet virágaival» feldisziéni mint Y; a reflexió nagyságára ebből nem következtethetnék; hiszen szembeötlő, hogy a tropusok nem csekély részét ép oly mechanikusan használják a tragikusok, mint akár Homeros a τὸν δ'ἀπαιζόμενος és hasonló kifejezéseket. Ha már most ezen szempontból nézzük triasunknak az emberre vonatkozó tropusait, azt találjuk, hogy Aeschylus tízféle synecdochét, 46-féle metonymiát, 79-féle aránytropust, Sophocles 12-féle synecdochét, 36-féle metonymiát, 30-féle aránytropust, Euripides 16-féle synecdochét, 114-féle metonymiát és 40-féle aránytropust használ, azaz a synecdochét és metonymiát a reflexió alkotásának tekintve bátran azt lehetne következtetni, hogy Aeschylus, kinél aránylag több az ilyen synecdoche és metonymia mint akár Euripidesnél, «a marathoni hős, a hazája szabadságáért lelkesülten harczoló költő» ugyan egyrészt «phantasiájának virágaival ékesíti föl harczosát», de másrészt «hazáját majd a hatalom legmagasabb fokán, majd a megsemmisülés örvényének közelében látván» és az öldöklő harczban az ember gyengeségét, szenvedélyeit és vágyait legborzasztóbb alakjában tapasztalván «synecdochéival szaggatja és metonymiáival benczolja az embert».

2) P. 84 Euripidest illetőleg azt mondja a szerző: «hogy a nő elvetemültsége, miről saját szomorú tapasztalatai alapján győződött meg, csakugyan mélyen sértette nemes jellemét és rendkívül epéssé tette a nő irányában kedélyét, annak mélyebben fekvő pszichológiai bizonyítékául szolgálhat a számos (huszonnégy-féle?) metonymia, melyben ő az «ágyat» a nemi életre vonatkozó legkülönbözőbb és legmerészebb fordulatokban használja». Bátran hasonlólt mondhatott volna Pecz Sophoclesről is, kinél az «ágy» a kedves, a menyasszony, a házasság, a házasság és a feleség helyett áll. Ezeknél az Euripides metonymiái sem merészebbek; hogy számosabbak, annak okát másutt kell keresnünk: tudjuk, mennyivel nagyobb szerepet játszik a nő Euripidesnél mint elődeinél.

3) Azt, hogy Aeschylusnál 27 tropust találunk a vallás köréből, Sophoclesnél egyet, Euripidesnél megint többet, avval magyarázza Pecz, hogy Aeschylus, kinek apja az eleusisi mysteriumok

papja volt, bizonyára több vallásos érzellemmel birt, mint a rhetorika és philosophia emlőin Pericles fölvilágosodott és szabadelvű korában felnevekedő Sophocles. E szerint azonban azt is következtethetnők, hogy Sophoclesben egyáltalában nem volt vallásos érzés, Euripidestől pedig, ki még Sophoclesnél is többet foglalkozott retorikával és philosophiával, azt várhatnók, hogy egyáltalában nem vett tropusokat a vallás és mythologia köréből. Csak-hogy épen az ellenkezőt tapasztaljuk. Pecz tehát hivatkozik arra, hogy Euripides (Sophoclesről hallgat) minden scepticismusa és pessimismusa daczára nem volt atheista; aztán így folytatja: «midőn erre a saját maga által sem eléggé ismert, de mégis hitt istenségére gondol, használja a vallás és mythológiából vett aránytropusait, fölékesíti kevés, de gondosan őrzött virágaival gondolatait: hitének ezek a világosabb, szebb percei. De ha kedélye elborúl, ha kételkedés dúlja szívet, akkor pessimisticus hangulattal mond, 'áldozatot' és 'átkot', 'oltár' helyett, 'leölést', 'áldozati juh' helyett, 'vér', 'föläldozás' helyett, 'az elesettnek véré' az 'italáldozat' helyett, szóval: a synecdoche és metonymia fegyvereivel támadja meg a köznapi vallást». De ugyan a költészet milyen virágaiból következtet Pecz Euripides hitének világosabb, szebb perceire? Abból, hogy jóslatot mond parancs helyett, Aegisthust föläldozott bikával hasonlítja össze, *σπένδομαι*-t, mint prózairók is gyakran, a kiengesztelődés értelmében, *ἀποθνήσκω*-t (valaminek javát az isteneknek föläldozni) a kiválasztás értelmében veszi s több efféle. A mi pedig a köznapi vallás ellen intézett támadásait illeti, a *μύλωνος φόνος*-nak Aeschylusnál *ταύρωνος φόνος* szépen megfelel; 'áldozat', 'oltár' helyett, 'átok', 'oltár' helyett (mely passust külömben is félreértette Pecz), 'vér', 'föläldozás' helyett csak az Iphigenia Aulicá-ban, még pedig emberáldozatokról használ a költő; — végre az utolsó példa, melyben 'vér', 'italáldozat' helyett áll, nem fogja meglepni az olvasót, ha megtudja, hogy azt a költő mondatja Kassandrával a Trója elleni harczban elesett görögökről. Hol van tehát csak nyoma is a köznapi vallás ellen intézett támadásoknak, és mi maradt meg Pecznek szépen hangzó állításából?

4) «Aeschylusnál korszakához és jelleméhez képest a versenyjátékok, a háború és az állami élet is jóval nagyobb szerepet játszanak mint Sophoclesnél, s nagyon hevesen mondja Curtius Ernő, hogy Sophocles ép oly kevésbé idegenkedett a nyilvános eletről, mint Aeschylus, hanem ő egészen költő volt, s nem volt hajlandó állami teendőkkel és pártoskodásokkal zavarni szellemének nyugalma. Euripidesnél szintén kevés az ide vonatkozó aránytropus, de előtérbe lép a synecdoche és metonymia, a mi azt bizonyítja, hogy Euripides, mint elmélkedő költő, gondolkodott ugyan háborúról és állami ügyekről (a mint hogy az különösen Supplices, Heraclidæ, Helena és Orestes című darabjainak ten-

dentiajából is kitünik), de nem érzett rokonszenvet irántuk». Így Pecz. Tény az, hogy a versenyjátékok köréből synechoche egy van Sophoclesnél; aránytropus 10 Aeschylusnál, 2 Soph.-nél, 27 Euripidesnél; — a háború köréből synechoche 5 van Euripidesnél; metonymia 26 Aesch.-nál, 16 Soph.-nél, 125 Eur.-nél; aránytropus 44 Aesch.-nál, 17 Soph.-nél, 48 Eur.-nél; az állami élet köréből synechoche 1 Aesch.-nál, 2 Eur.-nél; metonymia 7 Aesch.-nál, 2 Soph.-nél, 13 Eur.-nél; aránytropus 20 Aeschylusnál, 5 Sophoclesnél, 10 Euripidesnél. Előrebocsátván, hogy a tropusok tanúsága szerint Sophocles a világon semmi iránt sem birt kiváló rokonszenvvel, hogy úgy reflexiója mint phantasiája kisebb nemcsak az Aeschylusénál, hanem az Euripidesénél is (erről majd később), az imént közölt összeállításból kitűnnék Pecz elvei szerint, hogy Euripides kiválóan harcziás szellemmel birt s a tettek embere volt. Míg az állami élet belső berendezése iránt alig birt több érdeklődéssel mint az apathikus Sophocles, addig már a harcziás szellem ébresztőit, a versenyjátékokat, ép oly mértékben «diszíti phantasiájának virágaival» mint Aeschylus, a háborút illetőleg pedig nincsen az «emberen» kívül tárgy, melyet annyira bonczolgatott volna metaphoráival. És ha még hozzáteszük, hogy néhány darabjának határozott harcziás tendenciája van, és azonkívül a háborúra vonatkozó aránytropusai feltűnően számosak, meg fog bennünket lepni azon hatalmas harcziás szellem, melylyel a peloponnesusi háború a legbékésebbeknek ismert szobatudósokat is eltöltötte. — Külömben a ki ráér, még szebb és a mieinkkel talán homlokegyenest ellenkező következtetéseket is vonhat ugyanazon tropusokból ugyanazon elvek megfigyelése mellett!

5) «Érdekesek Aeschylusnak az orvostudományból vett meglehetősen számmal előforduló aránytropusai. Oly föltűnően hatásosak és élesek azok, hogy a marathoni, artemisiumi, salamisi és plateai heves harcok egy költői fogékony kedélyre való rendkívül mély benyomásainak kifolyásai. Bizonyosan látta a költő a derek görög harcosokat egymásra dőlni iszonyú fájdalmak között s tán szemtanuja is volt ama megható marathoni episodnak, mikor testvére Cynægirus, ki egy menekülő perzsa hajót lelkesültségében kezével velt visszatartatni a parton, az ellenség fegyvereitől összevagdalta bukott a tengerbe». Hogy ez mind megtörténhetett, nem merem tagadni, de hogy ez Aeschylus aránytropusaiból kitűnik, azt már kétségbe vonom. Az orvosság köréből vett húsz aránytropusa közül 19 mindenféle belső bajról (szembetegségről stb.) szól és csak egyben van a balzsamos tépés (charpie) mentőszert értelmében használva! — Azt sem bírom elhinni, hogy Euripides nem gondolt oly önérzettel Athenæ tengeri hatalmára, mint Aesch. és Soph., és hogy nem is szerette úgy a természetet. Pecz ezt abból következteti, hogy Euripidesnek a hajózásból vett képei inkább mit jelent ez? Aeschylus képeinek utánzásai — (de ezek p. 91

szerint mintaképüket nagyszerűségére nézve felülmulják —) míg a természetből merítették bizonyos chablonszerűséget árulnak el — a mit nem tapasztaltam.

6) A *synecdoche*, *metonymia* és *aránytropus* többé-kevésbé gyakori használatából azt következteti Pecz, hogy Aeschylus phantasiája sokkal dúsabb, míg Sophoclesnél a reflexió túlnyomó, Euripidesnek phantasiája pedig kisebb, reflexiója nagyobb még a Sophoclesénél is, miből önkényt következik, hogy az arany közep-úton járó Sophocles már csak tropusairól ítélve is a görögök legnagyobb tragikususa. Ez csak részben igaz. Aeschylusnál *synecdoche* és *metonymia* mindössze 147 van, Sophoclesnél 150, úgy hogy tekintetbe véve mindkét költő ránk maradt műveinek terjedelmét azt találjuk, hogy Aeschylus reflexiója majdnem egy egész harmadrészszel nagyobb a Sophoclesénél. De a phantasiát tekintve is utolsó helyen áll Sophocles; nála 434 aránytropust, Euripidesnél 977-et olvasunk, pedig az utóbbinál 868 felelne meg a két költő fenmaradt műveinek terjedelme közt fennálló aránynak. Sophocles tehát — feltéve, hogy a Pecz módja szerint lehet ilyesmit következtetni a tropusokból — mind reflexióra, mind phantasiára nézve az utolsó helyet foglalja el a tragikus triasban, és nem látom, hogyan lehetne azon tényállással szemben kimutatni, hogy «Sophocles már csak tropusairól ítélve is a görögök legnagyobb tragikususa».

Végül még bőven kifejti Pecz, hogy a *synecdoche*, *metonymia* és *aránytropusok* kategóriáinak számára nézve inkább Sophocles és Euripides hasonlítanak egymáshoz: «ez a korszellem kifolyása»; magokra az egyes kategóriákra nézve inkább Aeschylus és Sophocles: «ez az egyéni szellem kifolyása»; — de minthogy nem voltam képes ezen «eredményt» és a hozzáfűzött fejtegetést megérteni, bírálatába sem bocsátkozhatom. Csak egy feltűnő körülményre akarom felhívni az olvasónak figyelmét. Aeschylusnál és Sophoclesnél az aránytropusok közül megvan a testgyakorlat, a szobrászat és a kovácsmesterség (?) kategóriája¹⁾, a mi Euripidesnél hiányzik, de viszont Aeschylusnál és Euripidesnél megvan a valás, táncz, ének és festészet kategóriája, mi Sophoclesnél hiányzik. És Pecz mégis azt találja, «hogy az egyes kategóriákra nézve inkább Aeschylus és Sophocles hasonlítanak egymáshoz.»

Vannak azonban Pecz értekezésében érdekes megfigyelések is. Így pl. hogy Euripidesnek phantasiája egész költői működésében és egyes darabjaiban is bizonyos szabályszerűséggel többször emelkedik és lohad²⁾, hogy legnagyobbjuk Aeschylus arány-

¹⁾ Pecz a költészet kategóriáját is említi, de a mit Aeschylusnál és Sophoclesnél a költészet kategóriájában felhoz, azt Euripidesnél a táncz kategóriájába sorolta.

²⁾ Csakhogy ezen megfigyelés helyességéhez is szó fér még; Sophocles Aiasában pl. a phantasiának hasonló emelkedésével és lohadásával talál-

tropusai, kinél a «polychromia» is legélénkebb, míg Sophocles mindkét tekintetben legkisebbnek bizonyúl; hogy a «dialogus fegyverei, a synecdoche és metonymia» nem oly számosak ugyan, de élesebbek Aeschylusnál mint Sophoclesnél, és a mellett hogy legszámosabbak, a legélesebbek is Euripidesnél; hogy a tragikusok tropusaiban nagyban visszatükröződik a nagy attikai korszak, s több efféle megjegyzés, melyeknél Pecz élénk megfigyelő tehetsége nem hagyta magát túlzásokhoz ragadtatni. Egészben azonban mégis csak azt tapasztaljuk, hogy tévedett Pecz, mikor azt hitte, hogy «a helyesen csoportosított tropusok érdekes, sőt néha meglepő fényt vetnek nemcsak az illető korszakra, melyben a költő élt, hanem még sokkal nagyobb mértékben magára a költőre is, az ő jellemére, phantasiájára, költői temperamentumára és művészetére, sőt annak egyes műveire is». Ezen első kísérlet legalább azt gyaníttatja, hogy a «költészet összehasonlító tropikája» sokkal több nagyot mondó és szellemesnek látszó, de alaptalan következtetést, mint eddigi ismereteinket ritkán gyarapító, többnyire csak megerősítő megfigyeléseket hozhat.

Dr. ÁBEL JENŐ.

Anthol. Pal. XI. 307.

Néked Eros a fiad, s Aphrodité a feleséged.

Nem csoda, Hephaestos, nem csoda, hogyha bizcogsz.

Ford. P. T. E.

Theognis.

Legszöbb a becsület, s a legbecsesebb az egészség,

S a legkellemesebb birnod a mit te szeretsz.

Ford. P. T. E.

---

kozunk, mint Euripides Ionjában, mely darabra Pecz mint e tekintetben leginkább jellemzőre hivatkozik.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Anacreonte — edizione critica di Luigi A. Michelangeli. — Bologna, Nicola Zanichelli. 1882. Kis 8-r.

Németország után legközelebbi szomszédunk az olasz, de ha tudományos működéseik ismereteit vesszük szóba, roppant távolság tátong a kettőei közt. Amarról, mondhatni, mindent, erről semmit sem tudunk. Legyen hát a vastag homály derítésére — ha úgy tetszik — első lépés a fenncímzett könyv ismertetése. A mit én tanultam belőle, a következő.

Az Anacreon név alatt ismert dalok irodalmi forrása egyetlen kézirat, mely maga is csak egy részét teszi annak a gyűjteménynek, melynek czíme: «Meleagri, Philippi et Agathiaæ sylloge epigrammatum græcorum a Constantino Cephalo in capita secundum materiam redacta». — A kéziraatra kiváltkép illik a «habent sua fata libelli». Eredetileg a heidelbergi híres könyvtárban volt s ennek feldúlása után a római pápának ajándékozta a spanyol király. Leo Allatius vitte a vaticani könyvtárába 1623-ban eltérve és fedéltábla nélkül. Rómában újra bekötötték, de két kötetbe, melyeknek egyike az 1—614., másika a 615—619. lapokat foglalja magában. Az Anacreon-codex a 2-dik kötet 16. lapján (676—691.) olvasható és külön felirata betűről betűre ez: «ἀνακρέωντος τῆϊου συμποσια ἡμειαβια». — De itt még nincs vége a kézirat kalandjainak. A francziák 1797-ben Párisba vitték, a honnan 1816-ban Heidelberg követelte vissza. Meg is kapta, de nem egészen, mert az elvitelével megbízott *Wilken*, hihetőleg nem tudva a könyv ketté szakasztását, csak az első kötetet vette a kezébe és helyezte be a heidelbergi könyvtárba, a második pedig Párisban maradt és csak fényképmásolatát kapták a németek 1874-ben.

Ne véljük azonban, hogy ez a kézirat a nyomtatott kiadások eredetije. A feljebb címzett töredékről — hogy, hogy nem jutott hozzája, senkinek sem árulta el soha — egy másolatot készített Henr. Stephanus, mely ma is megvan a leidai könyvtárban s ebből nyomtatott ki az editio princeps ily czím alatt:

Ἀνακρέωντος Τηϊου μέλη. Anacreontis Teii odæ. Ab Henrico Stephano luce et latinitate nunc primum donatæ. Lutetiæ. Ap. Henricum Stephanum M.D.LIIII.

Ez után készült az azótai kiadások legnagyobb része. Nem is járult más adalék hozzá, hanem egyfelől a vaticani — most már párisi — codexből az említett 16 lapot híven másolva rézmetszetben kiadta *Jos. Spalletti* Rómában 1781-ben, — másfelől még a classicus autorok idézeteiből az Anacreon-féle töredékeket összegyűjtötték és a H. Stephanus kiadványában foglalt 55 darabot 63-ra szaporították.

Látnivaló, hogy a szövegkritika alapja nagyon is szűk, de annál tágabb ür nyílik a működésre, a kiadók véleményei, emendatiói, coniecturái, philologiai és æsthetikai ítéletei megválogatásában. És épen ezt a működést hajtja végre Michelangeli kitünően jeles modorban. Kiadványa az ide tartozó adatoknak teljes gyűjteménye s a mód, a hogy ő azokat a szöveg megállítására felhasználja, nézetem szerint a legnagyobb dicséretet érdemli. Eljárása ez:

Elsőben is a figyelmet érdemlő kiadványok teljes névsorát adja, u. m. röviden: *Stephanus* (1554), *Moreli* és *R. Stephanus* (1556), a *Cantabrigiensis* (1684), *Longepierre* (francia fordítással; 1692), *Tan. Faber* (lat. és olasz fordítással; 1700), *Mad. Davier* (fr. ford.; 1716), *Pauw* (1732), *Barnes* (lat. és olasz ford.; 1736), *Trapp* (angol, lat. fordítással; 1742), *Lami* (gr. lat. 1742. Már 1791. oly ritka volt, hogy ismételték Perugiában, igen híven, mert még a nyomdahibákat is megtartották benne), a glasgow-i kiadvány (*Foulis*; 1757), *Degen* (1781), *Spalletti* (1781. Feljebb már említettem), *Holst* (1782), a Bodoni-féle kiadv. (1784—5), *Brieger* (1787), *Born* (1789), Bodoni féle kis kiadv. (1791), *Baxter-Fischer* (1793), Bodoni-féle 3-dik (1793), *Reenen* (1807), *Brunck* (1810), *Moebius* (1810), *Schaefer* (1811. Tauchnitz), *Boissonade* (1823. A «Poëtarum græcorum sylloge» első kötete), *Mehlhorn* (1825), *Bergk* (1834), *Weise* (1844. Tauchnitz), *Bergk* (1854. «Anthol. lyrica continens Theognidem, Babrium, Anacreontea» etc.), *Bergk* (1867. Teubner. «Poëtæ lyrici gr.» Pars III. Poëtas melicos cont.), *Bergk* (1868. Az 1854-belinek 2-dik kiadása), *Rose* (1868. és 1876. A codex palat. 3-dik kiadása).

Erdemiesen következőleg osztályozza M. a kiadókat. «A különböző editiók közül némelyek kritikai nagyértékűek, u. m. a H. Stephanusé, Faberé, Pauwé, Bruncké, Fischeré, Boissonadeé, Mehlhorné, Bergké, Roseé; mások csekélyebb értékűek ugyan, de mégis becsesek, mint pl. a Barnesé, Baxteré és Weiseé; egészen vagy csaknem csupa reproductiói valamelyik főkiadványnak, de ezekből is idéztem egyetmást sat.»

«A szöveg megállapításában a legnagyobb tisztelettel követtem a codex palatinus olvasatait és csak ott tértem el tőlök, a hol szembeszökőleg hibásoknak mutatkoztak. Az ily helyeken szorgalmasan megvizsgáltam a kritikusok minden javítását és hozzávetését, a mennyiről csak tudomást szerezhettem magamnak, azt választván, a mi a leghelyesebbnek látszott nekem, nem annyira æsthetikai indokokból, hanem mivel legközelebb jár a codex iratához. Saját javításokat is kísértettem, de kevés ízben, a midőn t. i. nem bírtam megnyugodni a mások művén.

«A legnagyobb figyelemmel tanulmányoztam továbbá a metricát, melytől sok világot csalhat és kell hogy csaljjon a kritikus a szöveg javítása tekintetében.»

A kiadóval magával mondatám el műve jellemzését és részemről csak azt tehetem, hogy kitűzött feladatának emberül megfelelt a végrehajtásban, melynek tervét megint csak velem adatom elé:

«Minden tanulmányomnak rövidre vonva igyekeztem jegyzeteimben előadni az eredményeit. Minden ódánál egy előljáró jegyzet tartalmazza: 1. az óda számozását a codex palatinusban vagy a kijelölését annak a régi auctornak, a ki által kezünkhöz jutott; 2. az óda mértékzetét (metrica); 3. némely mások ítéletét az authenticitása felől. A többi jegyzetek adják: 1. a codex vagy codexek ¹⁾ olvasatát; 2. minden más idézett kiadókéit; 3. gyakorta Anacreon más kiadásaiból vagy nyelvészeti munkákból vett olvasatok és coniecturák; 4. a magam ajánlotta javítás okadása.»

Lássunk már bővebb ismertetésül és berekesztésül egy pár mutatványt.

I.

Θέλω λέγειν Ἀτρείδας,
 σεῖλω δὲ κἀδμον ᾄδειν
 ὁ βάρβιτος δὲ χορδαῖς
 Ἐρωτα μούνον ἤξει.
 ἤμειψα νεῦρα πρότην
 καὶ τὴν λύρην ἄπασαν,
 κἀγὼ μὲν ἦδον ἄσλους
 Ἡρακλέους· λύρη δὲ
 Ἐρωτας ἀντεφώνει.
 χαίροιτε λοιπὸν ἡμῖν
 ἦρωες· ἢ λύρη γὰρ
 μόνους Ἐρωτας ᾄδει.

I. A cod. palatinusban 23. óda a 682. lapon. A versek dimetri iambici catalectici: az első lábban iambus helyett olykor spondeus. A schema ez:

⏏ — | ⏏ — || ⏏ — | ⏏

3. v. ἄβάρβιτος cod. pal.: ὁ βάρβιτος Steph. és minden idézett kiadvány, kivéve a Barnesét, a Trappét, a Boissonadeét, Mehlhornét, Roseét és a Cantabrigiait. Az utóbbi világosan nyomdahiabából ἄβάρβιτος-t adott; Barnes, kit Trapp és Boisson. követtek, ἡ βάρβιτος-t nyomtatott rosszul; Mehlhorn és utána Rose helyesen javíták ὁ βάρβιτος-ra, a 9. óda 34. versére hivatkozva. Itt bizony nem lehet helye a ἄ dorismusnak; ellenben hihetőbb az, hogy a kéziratmásoló inkább nézte a |⏏-t ἄ-nak mint a ἡ-t. «Dicitur autem, non tantum ἡ βάρβιτος, sed etiam ὁ βάρβιτος et τὸ βάρβιτον», jegyzi meg Fischer.

¹⁾ T. i. az 56—63. pótlék ódákra nézve.

7. v. ἦδον cod. pal. Kijavitá Stephanus.
 11. v. ἔρωτες cod. pal. és a Stephanus másolata. A hibát kereszttel jelölte és kiadványában kijavitotta.

XVIII.

καλλιτέγνα τόρουσον
 ἔαρως κύπελλον ἦδη
 τὰ πρῶτ', ἡμῖν τὰ τερπνὰ
 4 ῥόδα φέρουσιν ὄραι.
 ἀργύρου δ' ἀπλώσας
 ποτὸν ποίει μοι τερπνόν
 τῶν τελευτῶν παρανοῶ
 * μὴ ξένον μοι τορεύσης
 μὴ φευκτὸν ἱστορήμα.

Μᾶλλον ποίει Διὸς γόνου
 Βάχρον Εὐιον ἡμῖν.

12 μῦστις νάματος ἢ Κύπρις
 θυμεναίοις κροτούσα·

χάρασσ' Ἐρωτας ἀνόπλους
 καὶ Λάριτας γελώσας

16 ὑπ' ἄμπελον εὐπέταλον
 εὐβότρουσιν κομῶσαν

σύναπτε κούρους εὐπρεπεῖς
 ἄν μὴ Φοῖβος ἀσύρη.

XVIII. A cod. palatinusban 4. óda a 676. lap. Ebben a codexben az óda előtt ez a cím áll: ἄλλο εἰς τὸ αὐτὸ ποτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀνακρέοντος. Stephanus mint Anacreonét adja s a metrumára nézve ezt jegyzi: «In hac oda, ut et in aliis nonnullis sunt varie mixti versus; ex quibus hi duo (v. 10 et 18) ἀκατάληκτοι.» De Faber azt írja, hogy: «Qui existimarunt hoc odarium esse Anacreontis, alibi animum occupatum habebant; qui non viderint omnia in numeris soluta, neglecta; denique nihil in eo esse, quod Anacreon, si vivat, suum esse agnoscat». Dacierné asszony nincs az atyja véleményén: «Je ne suis pas en cela de son sentiment. . . L'ode est corrompue . . . ». Longepierre is Anacreonénak tartja. De la Fosse (francia fordításához adott jegyzeteiben) ezt írja: «Je ne sai si, comme l'a cru Mr. Le Fevre, l'ode n'est pas d'Anacreon . . . : mais elle ne me paroit pas indigne de lui, du moins par le sens. Le mesure qui s'y trouve tres-irreguliere, n'est pas une preuve, qu'elle n'est pas d'Anacréon. S'étoit il obligé à ne jamais faire des odes que d'une mesure reguliere?» Pauw pedig

oly versek szabálytalan vegyitékének tartja, melyeknek mindenike megfelel külön-külön; de azt tartja, hogy az amanuensisek egy óda kezdetét (1—4. v.) egy más ódával kapcsolták össze, melynek egy vagy két első versszakja hiányzott; azt mondja, hogy a második rész költője *non fuit ex numero elegantiorum* s azt veti utána: «Alterius fuisse puto odarium cujus particula præcedit, nam alius est verborum character et poetam meliorem ac faciliorem prodere videntur illa residua». De Baxter és Barnes egészen igaz kamarán keltnek, jóllehet megromlottnak vélték: amaz fúrta-faragta, hogy legyen minden verse dimeter catalecticus; emez is gyötörte, ámbár elismerte és állította, hogy szabálytalanul keverték a versek. És az első kérkedik vele: «Videor mihi nonnihil in hoc odario præstitisse. Erat enim plane Augeæ stabulum, quod dicitur: turbatus sensus, carmenque prorsus elumbe. Equidem medicas manus satius duxi admovere, quam cum nasutulo Fabro elegantissimo scriptori fraudem facere, odamque hanc in supposititiarum numerum referre. Cantabrigiensis etiam professor (*Barnes*) multa moliendo nihil extricavit: neque mihi multum nocuit». Trapp egyszerűen csak azt veszi észre, hogy: «est hæc ode generis mixti, quo ad metrum». A mi az igazi keltet illeti, arról jegyzeteiben nem szól, de előbeszédéből azt hozhatni ki, hogy Anacreonénak tartja. Eljőve Brunck s elvető ítéletet hangoztata: «Odarium hoc ad præcedentis imitationem confictum fuit; non magis Anacreontem quam me auctorem habet: male sapit, qui recentis græculi ludum non agnoscit». A metrumra nézve pedig: «Mixtis numeris ludere voluit auctor odarii; sed plerique erant innumeri, et, ut verum dicam, ne digni quidem qui tanto conatu emendantur». Fischer megemlítve ezen óda javítására kísértett számtalan coniecturát, így kiált fel: «Quidni vero malimus intacta relinquere verba poetæ, quem facile appareat ipsum neque poetices neque grammatices facultate præditum fuisse ea, ut emendate et apte scribere legesque seruare metricas potuerit?» És végül: «Cæterum huius odarii metrum poetæ valuit esse dimetrum catalecticum, sed numeravit tantum syllabas neque quantitatis earum rationem habuit». Degen, a ki Brunck után megy, ezt jegyzi: «Hoc od., quod in libris scriptis corruptissime legitur, ill. Brunck partim ex membranis, partim ex ingenio audacius sæpe, puto, nec semper feliciter correxit». Holst azt mondja, hogy *ad sudorem usque* fáradzott benne, de nem tuda a pókot kicsalni a zúgából és a Baxter olvasatát adja, összevetve a Brunckéval. Brieger azt mondja, hogy ez az óda az élébbinek nyomorult majmolása; azt mondja, hogy metruma zavaros és még azabb volt, míg ő bele nem szúrta a kritikai bonczkést: de — veti utána — kevesen fogják azt neki érdemül róni fel, mert a kritikus tisztje nem az, hogy megszipitse a régiek iratait, hanem az, hogy helyreállítsa az igazi olvasatokat. És Born: «Eadem res que precedenti odario subjecta est, recentiori poetæ ansam dedit

hujus odarii pangendi». Meg Mœbius: «Totum hoc carmen, sicut est imitatio superioris, ita etiam est partus hominis ineptissimi metri et prosodiæ plane ignari. Atque hanc ob rem, quum hanc cantiuunculam e numero Anacreonticorum expellere nollem, textum hinc illinc emendavi, ita ut sine aurium, excruciatu legi posset, nihilque metrum plane jugularet...» (Itt elészámlálja egyenkint, hol es mit igazított.) Mehlhornról későbbre szölok. Bergk az *anacreontica* között adja, de nem hiszi, hogy Anacreoné legyen. Az a véleménye Boissonadenak is. Rose ezt jegyzi: «Carmen recens in commensurable sæculi X.» Az idézett többi kiadó nem szól se szerzőjéről se mértékeről a költeménynek. Mind összeszedve a mondottokat az jó ki, hogy Stephanus, Dacierné, Longepierre, Baxter, Barnes, Trapp Anacreonénak ítelték ezt az ódát; De la Fosse pedig (ha nem az övé volna is) hozzája méltónak. Hamisnak nyilvánították Faber, Pauw, Brunck, Born, Fischer, Mœbius, Boissonade, Bergk és Rose. A mi a metrumot illeti, Steph., Dacierné, De la Fosse, Pauw, Brunck és Mœbius az ó metrica törvényeinek egyenként megfelelő versek keverékének tartották az ódát. De a XVII. században Faber és a mi időnkben Rose azt mondták, hogy nincs ilyforma szabály, hanem minden zilált, minden mértéktelen bennök. Baxter ellenben azt tartotta, hogy ezeknek a verseknek *dimetri catalectic*inek kell lenniök s a melyek nem azok, olyanokká tette erőszakkal. De legcsodásabb vala, hogy többet ne mondjak róla, a Fischer véleménye, mi szerint a költő *dimetri catalectic*it akart készíteni, de csak számlálta a szótagokat. Gyönyörű! Hát honnan van aztán, hogy hol hét, hol nyolcz a szótagok száma? Minő képtelen *catalectic*usokat akart készíteni az a költő? — En is tanulmányoztam ennek az ódának a metricáját és úgy tetszik, hogy tarthatóbb valamit tudok következtetni. A költő az első részben (1—9. v.) egy, a másodikban (10—19. v.) más metrum szerint dolgozott. Az első rész *dimeter iambicus catalectic*usok sora, ime schema szerint:

u	—	u	—		u	—	u	—
—	u	—	u		—	—	—	—
—	—	—	—		—	—	—	—
u	u	—	—		—	—	—	—

A második rész metruma öt versszakból keletkezik, melynek mindenike ket versből áll, az első *dimeter iambicus acatalectic*us, a másik *dimeter iambicus catalectic*us. Az *acatalectic*us vers schema ez:

u	—	u	—		u	—	u	—
—	—	—	u		—	u	—	—
—	—	u	u		—	—	—	—
—	—	—	—		u	u	—	—

A catalecticusnak az a schemája, a mi az első részben. Az iam-busnak a catalecticus v. harmadik lábujában s az acatalecticus v. negyedikében, mint főhelyeken, való állandó használata világos dolog. Szintoly világos a catalecticusok és acatalecticusok váltokozása is a második részben. Hogy lehet hát olyanokat mondani, a melyeket a feljebb idézett kritikusok beszélnek? De kétséget kelthetne talán a metrum változása az egyik részről a másikra. Adok reá példát és okot. A példa reá a XXVI. óda; az ok az, hogy ott mint itt a metrum változása a gondolat mozgalmának felel meg».

Kiadónk végül Mehlhorn véleményét czáfolja meg, de czáfolatát csekélyebb érdekeert és hosszadalmasságáért kihagyandónak véltem, és átmegegyek az egyes helyeket illető jegyzetekre.

1. v. *καλιτέργα* (t. i. *καλιτέργα*, azt mondja Rose: miszerint a két pont a marginalis variansra vonatkoznék), a margón *καλλι* és alatta *τεργα*: cod. pal. Egyébaránt a Spalletti réztábláin az *ι* feletti két pont közt egy éles accentus is van. De a táblák végén adott olvasásmagyarázatban csak *καλιτέργα* van adva. Steph. mind másolatában, mind kiadásában *καλιτέργα*-t csinált belőle, jegyezte hozzája: «Legitur et *καλλιτέργα*». *καλιτέργα*-t hoznak Moreli, a Cantabr. kiad., Faber, Dacierné (ki ezt jegyzi hozzá: «Anacréon avait peut-être tout en un mot *καλλιτέργα*; car les Grecs disoient *καλλιτέργος* et *καλλιτεργής* (acc. err.) pour dire un ouvrier qui excelloit dans son art»), Longep. (a ki azonban *grand ouvrier*nek fordítja), Baxter, Pauw (ki a *καλλιτέργα*-t glossának tartja), a glasgowi kiad., Bodoni (hol a jegyzet azt mondja: «Con-jec. H. Steph. *καλλιτέργά μοι τόρευσον*), Holst és Fischer. Barnes elfogadta a Stephanus coniecturáját *καλλιτεργά μοι τόρευσον*, él vele Trapp is (ki ezt jegyzi: «Legendum potius me iudice *καλλιτέργα*: vocem *καλλιτέργα* nullibi reperio»), Lami és Degen (nála ugyan *καλλιτεργά μοι* áll egy *λ*-val, de gondolom sajtóhibából). Brunck *καλλιτεργα*, *τόρευσον*-t olvasott s utána Brieger, Born, Reenen, Schäfer, Boisson., Mehlhorn, Weise, Bergk és Rose, de Mehlh., Bergk és Rose *καλλιτέργα*-nak accentuálják. Möbius helyet cserél-tet a két szóval: *τόρευσον*, *καλλιτεργα*.

2. v. *ἔαρος κόπελλον ἴδῳ*, cod. pal. «Sic etiam Steph. in apogr., azt írja Rose, sed posteriore tempore et atramento diverso adscriptum conjecturam ἴδῳ, quam recepit». Steph. a ἴδῳ után vesszőcskét tett. Szintúgy Moreli, Dacierné, Longep., a glasg. ed., Bodoni (1784 és 1793) és Möbius. A cantabr.-ban colon áll, így Bodoninál, Holtsnál, Bornnál is. Faber (úgy Lami is) pontot tesz és jegyzetben ezt a coniecturát: *ἔαρος κόπελλον ἴδῳ*, csakugyan pont-tal. Barnes ezt adja: *ἔαρος* (hogy trochaicus acatalacticus) *κόπελ-λον ἴδῳ* colonnal; azonkeppen Trapp is (ponttal). Pauw ezt jegyzi: «Locus est corruptus et legendum, mutata unica litterula: ἔαρ ἐς κόπελλον ἴδῳ, τὰ πρῶτα κ. τ. λ.» Steph. szerint imígy magyarázza:

In poculo Ver celato, tempus anni rosam ferens, primas illas delicias nostras; és azzal rekeszti be, hogy «Qui hoc non probat nihil probabit unquam». Brunck a cod. pal. olvasatát adja, a végén colonnal és imígy Degen, Brieger, Reenen, Schæfer, Boisson., Mehlh., Bergk és Weise is. De Rose így pontozza: ἔαρος ἀπέλλου ἕδῃ ime szót a két következő versek eszméjéhez kapcsolva, de a másodikat (4. v.) Bergk szerint javítva (lásd alább). Figyeljük meg a két hangzó synizesisét az ἔαρος-ban (l. Curtius, Gr. gr. 39. §.).

3. v. τὰ πρῶτ' ἡμῖν τὰ τερπν, ez utóbbi ν felett α-vel, cod. pal. Steph. így adta: τὰ πρῶτα τερπνὰ ἡμῖν. Így Moreli, a cantabr. k., Faber, Dacierné, Longep., Baxter, Pauw, a glasg. k., Bodoni (mely mind itt, mind az előbbi és következő verseknél közli a Brunck olvasatát is), Holst és Fischer. Barnes a metrum kedvéért így javította: τὰ πρῶτα τερπνὸν ἡμῖν és elfogadák a coniecturáját Trapp és Lami. Brunck merészen változtatta erre: τὰ τερπνὰ τὴν πρῶτ' ἡμῖν megrontva a verset, de azért elfogadták az olvasatát Degen, Brieger (a ki mint másutt is, Baxternek tulajdonítja a Steph. olvasatát), Born, Reenen, Schæfer és Weise. Mœbius, Bergk és Rose a cod. olvasatát adják, csakhogy Mœbius πρῶτ' -at ír. Boisson. a Brunck olvasatát a codexéhez közelítve, így adja: τὴν πρῶτ' ἡμῖν τὰ τερπνὰ.

4. v. ῥόδα (jav. σ-vel az α felett) φέρουσαν ὄργην cod. pal. Steph. így olvasta: ῥόδα φέρουσαν ὄργην és így minden idézett kiadó, kivéve Barnest, Trappot, Lamit, Mœbiust, Bergket (1868) és Roset. Barnes és vele Trapp és Lami ezt adták: ῥόδον φ. ὦ. Mœbius φέρουσαν ῥόδα Ὀργην-t csinált. Bergk így javítá: ῥόδα φέρουσαν Ὀραι és ez az emend., melyet Rose is elfogadott, nem fog merésznek látszani az előtt, a ki ismeri a codexbeli rövidítéseket. Mehlhorn írja (Proleg. §. 4.): «Nulla in re magis anceps est iudicium de codicis scriptura, quam in ultimis vocabulorum syllabis.

5. v. ἀργύρεον és a margón ἀργύρεων μοι Rose, μη Spalletti szerint) δ'ἀπλώσας, cod. pal. Levesque azt mondja: «il est difficile de décider, s'il y a dans le manuscrit ἀργύρεον ou ἀργύριον. Je crois que c'est ἀργύρεον: on lit en marge ἀργύρέων μοι δ'ἀπλώσας.» Stephanus így adja: ἀργύριον δ'ἀπλώσας és így Moreli, Faber, Dacierné, a cantab. kiad., Longep., Baxter, Pauw, a glasg. k., Bodoni és Fischer. Barnes így javítá: τὸν ἀργύριον δ'ἀπλώσας és az idézett többi kiadó követte, kivéven Mehlhornt és Roset. Az utóbbi így olvassa: τὸν ἀργύριον δ'ἀπλώσας. Én Rose mellett állok.

6. v. ποτὸν ποίει μοι τερπνόν, cod. pal., Steph., Moreli, Faber, Dacierné, cant. ed., Long., Baxter, Pauw, glasg. ed., Bodoni, Holst, Fischer és Boisson. Csakhogy Dacierné, ποτὸν-t (festin) kíván iratni s követik Holst, Fischer és Boisson., jóllehet Fischer Barnesnek tulajdonítja ezt az olvasatot. Steph. a jegyzetében így conjiál: »Si jambicum dimetrum catalecticum facere velis, legendum erit commutate verborum ordine, τερπνὸν ποίει ποτὸν μοι (nem

pedig *πότον μοι*, mint Fischer hozza) és ezt az olvasatot Trapp és Mœbius elfogadták, hanem mind a kettő *πότον-t* ír. A *Poëtae Lyrici* kiadásban azon Stephanus így is gondolá: *τερπνὸν ποτὸν ποίει μοι* (ismét nem *πότον* Fischer szerint), és követték, egyébaránt *πότον-t* írva, Barnes, és szokása szerint accentus nélkül, Lami. Brunck így adja: *ποίηι πότον μοι τερπνόν*, ez a követelt javítás pedig hibából és könnyelműségből ered; hibából, ha azért tette Brunck elől a *ποίηι-t*, mivel spondeusnak hitte; könnyelműségből, ha csak változtatási viszketegből változtatott. Mégis nemcsak Degen (*ποτόν*), hanem Brieger, Born, Schæfer és Weise is elfogadta. Rose a cod. tisztza olvasatát adja és én is vele tartok.

7—8. v. A cod. pal. ezt adja:

τῶν τελετῶν παρ' αἰνῶ
μὴ ξένον μοι τορεύσης;

Steph. így:

τῶν τελετῶν παραινῶ
μὴ μοι ξένον τορεύσης, —

Így a többi idézett kiadó (*παραινῶ* előtt és után *commát* tesznek Barnes, Baxter, Trapp, a glasg. k., Holst, Bodoni, Fischer; sem elől sem hátul nem tesznek Longep., Pauw és Lami), Brunck és követői kivételével. Elfogadván Salmasiusnak egy pajkos hozzávetését Brunck és a *παραινῶ-t* esetlennek állítván, így olvas:

Μὴ τῶν παρ' αἰνῶ τελετῶν
Ξένον τι μοι τορεύσης; —

Utána mennek Degen, Brieger, Born, Reenen, Schæfer és Boisson. (a két utóbbi: *τί μοι*). Mœbius a két verset másképp gyűrja újra:

τῶν τελετῶν τῶν παρ' αἰνῶ
μὴ τί ξένον τορεύσης

τῶν . . . τῶν . . . τῶν. Oda siessünk! oda siessünk! ég a ház! De a legutolsó *τῶν-t* talán csak a nyomdász pótolta oda, hogy ő is csináljon egy emendatiót. — Mehlhorn, Weise és Bergk így olvassák:

μὴ τῶν, παραινῶ, τελετῶν

és a második verset Weise úgy olvassa mint Brunck (hanem *τί μοι-al*), Mehlhorn és Bergk mint a codex. Rose egészen a codex-el tart, csakhogy *παραινῶ-t* ír, mint Stephanus *παρ' αἰνῶ* helyett (a codexben másutt is fordul elé ilyes elkülönzés); és én egyetértetek vele.

9. v. *ἔστόργημα* javító *ι*-vel az *ε* felett. Minden kiadásban *ἔστόργημα*. A vers végére Rose vesszőcskét tesz (male!).

10—11. v. A cod. palatinus így adja:

μᾶλλον ποίει διὸς γόνον
βᾶκρον εὔτιον ἤριον

Így Stephanus is (a végén ponttal, Διός-t és Βάκχος-t nagy kezdőbetűkkel és εἶον-t spir. lenissel), szintúgy az idézett többi kiadó is, kivéve Baxtert, Brunckot és követőiket. Baxter, hogy a két vers elsejét, mint mondja, kiigazítsa, így alakítja :

Μᾶλλον ποιεὶ Διός τε
Γόνον Εἶον ἡμῖν.

és követék őt Holst és Fischer. Brunck csodásan elesavarta :

Μᾶλλον δὲ ποιεὶ τὸν Διός
Εἶον ἡμῖν ἔκγονον, —

Azért mégis vakon követték a szokottak : Degen, Brieger, Born Reenen és Schæfer. Mœbius inkább csak változtatás szeszélyéből a Baxter olvasatát módosította egy kicsit :

Μᾶλλον ποιεὶ Διός τὸν
Γόνον Εἶον ἡμῖν, —

Weise a jegyzetében ezt írja : « Restituimus lectionem Vaticanam (*palatina*) » ; de a szövegben megtartotta (bizonyosan vétségéből) a Brunck beleszúrt ḡ-jét. És itt meg akarom jegyezni, hogy a *Lyricorum Poëtarum Sylloge*-ban, melyet Morano, *curante F. H. Schettini* adott ki (Napoli, 1876), oly hűségesen van újra teremtve a Weise szövege, hogy még ama ḡ is, bizony nem Weise akarata szerint, újra feltámad benne.

12—13. v. A cod. pal. ezt hozza :

μῦστις νάματος ἢ κύπρις
ὑμεναίσις κροτοῦσα

Stephanus a cod. olvasatát adá, csakhogy κροτῶσα-t κροτοῦσα-ra változtatá. Így Moreli, a cantabr., a glasg. k., Bodoni. Faber két-kedik és helytelennek itéli a szólamot. A leánya, Dacierné, így javítja :

Μᾶλλον ποιεὶ Διός γόνον
Βάκχον Εἶον ἡμῖν
Μῦστην νάματος ἢ Κύπριν,
Ἵμεναίσις κροτοῦσαν.

« Anacréon, azt mondja, appelle Bacchus μῦστην νάματος à cause du vin qu'il a donne aux hommes. » Dacierné mellett állanak Longep., Barnes, Trapp es Lami, csakhogy Barnes κροτοῦσαν-t κροτοῦσα-ra változtatja. Lami aztán ezt jegyzi : « Sunt qui legant (Barnes coniecturája) Ὑμεναίων κροτοῦσαν. » Baxternek imígy tett cselekedni :

Μυστῶν εἶμα τε Κύπριν,
Ἵμεναίσις κροτοῦσαν.

És jegyzetében azt mondja : « Voluit enim poëta nuptiarum etiam fieri imaginem ». De Fischer méltán figyeltet, hogy « . . . . . offen-

dit me verbum *μνηστῆς*, quod Baxterus de *nuptiis* interpretatur, quum dicatur fere de *petitione puellae in atrimonium*. Pauw új coniecturával állott elé, de azt bizony már előtte csinálta De la Fosse. (L. *Traduction nouvelle des odes d'Anacréon, avec des remarques par Mr. de la Fosse*, a Dacierné Anacreon-editiojában). «Il faut, írja De la Fosse, changer l'accent qui est sur l'article *ἦ* devant *Κύπρις*, et l'accentuer ainsi *ἦ*», a honnan az olvasat ez :

Μῦστις νάματος ἦ Κύπρις
Ἑμεναίους κροτοῦσαν. —

a melyet Pauw magáénak ad ki, hozzá téve, hogy későbbre megtudta *abbati Fosseo etiam in mentem venisse*. De nem nyugszik meg rajta, mert nem szereti azt a subiunctivust az imperativusok között, valamint nem szereti a codex olvasatát sem, melyet romlottnak ítél. Ama szabados ember, Brunck, következőleg állítá helyre a két verset :

Μῦστιν τε τῶν πόδων Κύπριν
Ἑμεναίους συγκροτοῦσαν.

Vesse össze a kinek tetszik a cod. pal. olvasatával és lássa meg mily komolyan bánik el a szöveggel e dalocskáknak Stephanus óta mintegy ezelőtt 50 évig leghiresebb és legtiszteltebb kiadója. De biz' itt is követték ötet az idéztem kiadók, Degen, Brieger, Born, Reenen és Schäfer. Boisson. a 12-dik, Baxter a 14-dik versben ment utána. Holst a következő sületlen olvasatot adja :

μῦστιν δ', ἄμα τὴν Κύπριν
Ἑμεναίους κροτοῦσαν.

És tudni kell, hogy szövegében a 11. verset colonnal végzi. Úgy látszik, hogy erre mintázta Moebius is az olvasatát, azzal tetőzve, hogy az első verset elrontotta az utolsó előtt harmadik szótag meghosszabbításával és a másodikat egy t hozzáragasztásával :

Μῦστιν δ' ἄμα τὴν Κύπριν
Ἑμεναίους κροτοῦσαν.

Fischer a jegyzetében különösen dicséri a Stephanus olvasatát (értve alatta, Regnierrel, ἔστω-t) és a De la Fosse úrét; de szövegében a Baxteret tartja meg. Mehlhorn, Weise és Bergk a codex olvasatát adják. Végre, Rose az első versben a palat. olvasatot követi, de a másodikon javít, úgy tetszik nekem, Bruncktól sugallva, így :

Ἑμεναίους κροτοῦσα.

i. e. *nuptias conflans*. A palat. olvasatban az első pillanatra lehetetlennek mutatkozik, hogy Venus bort is töltsön, tapsoljon is egyszerre; de elenyészik a képtelenség látszata, ha *κροτοῦσα*-t nem

anyagilag épen *tapsolónak*, hanem átvittben *kedvezőnek*, *pártolónak* értjük. Ezen kívül azt is meg kell gondolni, hogy *κροτέω* szóbeli dicséretet is jelenthet, ennél fogva minden javítást helytelennek tartok.

14. v. *χάραττ* Ἐρωτας ἀνόπλους, cod. pal. és az idézett editiók, kivéve Baxter, Barnest, Trappot, Lamit, Holstot, Fischert és Mœbiust. Baxter és Barnes úgy javították a verset, hogy *catlecticus* legyen. Emez: *χάραττ* Ἐρωτ' ἀνοπλον-t, amaz: Kz: Ἐρωτας ἀνόπλους-t csinált belőle. Mind a két javítás önkényes és szűkségtelen. «*Vix risum contineo*», így kiált fel Pauw, megjegyvezvén, hogy Barnes megjéjdt a sok amortól. De az igazság az, hogy a mint érintém, mind a kettő romlotttnak tartotta a verset. Baxter után indult Holst és Fischer; Barnes után Trapp, Lami és Mœbius.

15. v. Brunckot követte az első kiadása szerint (*Argentor.* 1778), a ki így adta sületlenül: Ἴδὸς τε Χάριτας γελώσας.

16. v. ὕπ' ἀμπελον εὐπέταλον, cod. pal. és minden idézett kiad, kivéve Baxtert, a ki *pessime* így írja κ' ἄμπελον εὐπέταλον, és követőjét Fischert.

17. v. Pauw ezt jegyzi: «*Ubi εὐπέταλον præcedit, tautologum est κομῶσαν. An forte legendum est γανῶσαν, id est nitentem et vigore suo lætitiam oculis afferentem? Vide et judica. Ego nihil assevero, et ipsum poetam hic peccasse suspicari malo*». A cod. pal. és minden id. kiad. *κομῶσαν*-t tart. És Fischernek ez az észrevétele reá: «*Ἄμπελος εὐπέταλος est vitis foliis magnis amplisque vestita; nam πέταλον dicitur folium, quatenus est latum et amplum; sed ἄμπελος κομῶσα est vitis dives et plena foliis*».

18. v. σύναπτε κόρρους εὐπρεπεῖς, cod. pal. A codexben az utolsó szó vége meg van rövidítve kettős jeggyel: egyik a leíróé, másik a javítnoké; de mindnyájan úgy fejtették meg. Az idézett kiadások a palatina lectiot adják, Baxteren, Trappon, Holston, Fischeren és Mœbiuson kívül. Baxter szokott *metrica ratioból* így igazítja: καὶ κόρρους εὐπρεπεῖς, μοι κ. τ. λ. (l. a köv. jegyz.) és követik Trapp, Holst és Fischer. Ama szép eszű Moebius így javítá: Σύναπτε' εὐπρεπεῖς κόρρους. Így bánnak el a versekkel!

19. v. ἀνμη (nem ἀμμη, mint Fischer és Weise hiszik vala) φοῖβος ἀθόρη: (a javítnok γ-*t* irt az ε felibe), cod. pal. (Rose szerint ἀν μη). Stephanus javítása: Ἄν μη Φοῖβος ἀθόρη. Így Moreli, Faber, a cantabr., Dacierné, Longep., Baxter, Barnes, Trapp, Lami, a glasg. ed., Holst és Bodoni. Brunck colont tevéen az előbbi vers után, imezt megnyomorítva így olvassa: Ὅμοῶ δὲ Φοῖβος ἀθόρη, és utána mentek Degen, Brieger, Born, Reenen, Schaefer és Weise. Mehlhorn és Bergk is a Brunck olvasatához tartják magokat, csak hogy ὁμοῶ δὲ helyett ἄμz-t írván, helyreütik a verset. Hasonlókép szerencsétlen a Medenbach javítása is (*Amoen. liter.* 48. l.) Ἄμα δὲ Φοῖβος ἀθόρη, mert elüt a codextól s megha-

misítja a metrumot. Boisson. mind a mellett elfogadta. És itt ismét belegagymatol Moebius és füle bámulatós finomságával így módosítja: Ἄ ἔμοι Φοῖβος ἀθύροι!»

Itt látom helyét az előleges jegyzetből kihagyott helyről szólni valamit, minthogy a mint vehette észre az olvasó, az egyes versekre irottakban ritkán fordul elé a Mehlhorn neve, minek oka az, hogy kiadónk a külön esetekben rendszerint amaz általános jegyzetre utal.

Ebből azt tanuljuk, hogy Mehlhorn az Anacreon-féle dalból egy egészen másnemű verszetet csinált, ú. m.:

« Καλλιπέγχα τέρουσον ἔαρος κύπελλον ἦδη·
τὰ πρῶτ' ἤμιν τὴν τὰ τερπνὰ, ῥόδα φέρουσαν Ὀρην·
τὸν ἀργύρεον δ' ἀπλώσας ποίει πότον τερπνόν μοι·
μὴ τῶν, παραινῶ, τελευτῶν μὴ ξένον μοι τερπέης·
[μὴ φευκτὸν ἰστέρημα . . . . .]
μᾶλλον ποίει Διὸς γόνον Βάκχον Εὐθιὸν ἦμιν·
μῦστις νάματος ἢ, κῦπρις κροτῶσα (scr. κροτούσα)
χάρασσ' Ἐρωτας ἀνόπλους καὶ Λάριτας γελώσας·
ὕπ' ἄμπελον εὐπέταλον εὐβότρουον κομῶσαν·
σύνκαπε κούρους εὐπρεπέεις· ἄμα Φοῖβος ἀθύροι.»

Ebből mindent megláthat olvasóm.

Egyik mutatványul a tán leghosszabb és legkritikusabb szakaszt választottam s olvasása után azt hiszem, nem fog megütöközni senki, ha azt mondom

1. hogy ez a kiadás nem csak magánhasználatra valamennyi mást nélkülöztet és pótol, hanem ha valaki egy iskolai kiadást akarna rendezni, ez arra is elégséges és más segédeszközre aligha lesz szükség;

2. hogy olvasása nem csak mulattatóbb mint azoké az aszu kritikai kiadásoké, hanem tanúságos is, a menyiben a külön-külön kiadók irodalmi jelleme a közlött ítéleteikben hiven és világosan tükröződik vissza;

3. és végre, hogy ismertetésemmel — már a milyennel — nem tettem haszontalan munkát a magyar philologia mezején.¹⁾

BRASSAI.

¹⁾ A tanúságos ismertetést szives köszönettel vesszük. Csak a befejezés 1. pontjával nem értünk egyet. A mutatványok után ítélve a nagy szorgalommal készült kiadásnak felöltő fogyatkozásai is vannak. Egyet említünk. Michelangeli az Anacreon-kérdésre vonatkozó legfontosabb munkát, Stark Quaestiones-eit nem is ismeri. V. ö. MNyelvészet VI. 384—7.

Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen von *Dr. Wilh. Grube*, Privatdocent der ostasiat. Sprachen in Leipzig. Leipzig, 1881. — Ára 50 fillér.

E kis terjedelmű, de fontos füzet tartalma nem esik oly távol ismereteink körétől, mint első pillanatra látszik. Sőt éppen a nagy közönségnek (a sinai nyelvben járatlanoknak) ismereteit érinti első sorban; mert a szerző éppen azon tanokat tárgyalja, melyek minden nyelvtudományi munkában találhatók és ezekből a nem-szakférfiúnak összes sinai tudományát kiteszik. A sinai nyelv, ez mindnyájunk tudománya, szigorúan izoláló egytagú nyelv, mely morphologikus jellege szerint a mai napig a nyelvi fejlődés legalsó fokán maradt s ezért az emberi nyelv ősalakjának képviselője gyanánt szerepelhet. E «tudomány» a nyelvészet alapdogmáinak egyike; pedig, mint a szerző helyesen megjegyzi, e tan már eleve is a nyelvtudomány egyik legegységibb eredményével áll ellentétben, azzal t. i., hogy a nyelv *él*, tehát *fejlődik* s így *változik* is.

Grube e füzetben a következő két kérdést veti fel és, a mennyire a tudomány jelen állása engedi, oldja meg: Igazán és kizárólagosan egytagú nyelv a sinai? és: Eredeti a nyelvnek ez egytagú volta?

A sinai nyelvnek négy évezredet meghaladó története van. E roppant időtartamban, melyben az irodalom és a nép nyelve párhuzamosan haladnak egymás mellett, három korszakot különböztethetünk meg. Első a classicitás előtti kor, melyben a Si-king és Su-king, a sinai irodalom legrégebbi termékei keletkeztek; e korszak legődönabb maradványai a Kr. előtti második évezredből valók, míg a legifjabbak a Kr. előtti VII. századból származnak. E korszakban az irodalom és a nép nyelve nem különböztethető meg egymástól; az emlékek nyelve még igen ingadozó, nem határozott szabályokhoz kötött; főleg igen laza a mondatfűzés.

A második, a classicus korszakot, Confucius állapítja meg. A mondatban bámulatos fejlettséget ér el; a szórend a legpontosabb törvényeken alapúl, a logikus és psychologikus árnyalatok kifejezésére szolgáló «segítő szók» sokkal számosabbak, használatuk sokkal finomabb megkülönböztetésekben alapúl. E korszakban már a periodus is lehetséges. Az irodalom és a nép nyelve különválnak egymástól s párhuzamosan fejlődnek egymás mellett.

A classicus korszakra következők, körülbelül időszámításunk óta, az újkor, melynek nyelve a classicus korszak nyelvénél továbbfejlődése és finomabb kifejtése. A népnyelvet e korszakból csak az 1000-dik év óta ismerjük, legjobban a XIII. század óta, melyben a sinai nép regény- és dráma-irodalma kezdődik.

Az új sinai nyelvet (a III. korszak nyelvét) főleg két sajátága jellemzi: először bizonyos alaki elemek szereplése, melyek eredetileg anyag-szók voltak, de ez eredeti jelentésüket elvesztvén, ma már csak arra szolgálnak, hogy az egyik szót főnévnek, a másikat tárgynak, a harmadikat jelzőnek stb. jelöljék, úgy hogy e korszakban már szólhatni némileg szók és alakok képzéséről. A mai nyelv második jellemzője: a dissyllabismusra, a kétagúságra törekvés. A mai nyelv ugyanis a szó elején csak egy mássalhangzót, a szó végén pedig a dentalis és gutturalis orrhangon kívül mássalhangzót egyáltalában nem tűr meg: ennek következtében csak vagy 450 szóval rendelkezik, melyek különböző hangsúlyozás folytán ugyan sokféle értelmet nyernek, de mégis igen nagyszámú a teljesen egyformán hangzó és különböző értelmű szó, melyeket az írásban könnyű megkülönböztetni, de melyek az élő beszédben teljesen azonosoknak hangzanak és így számtalan félreértésre adnak okot és alkalmat. Ennek kikerülésére szolgál a szók összetétele, azaz a kétszótagú szók használata, mely főleg a dialektusokban nagyon divik. A «szent rendelet» pl. class. nyelven 219 szóból, ill. szótagból áll; míg ugyanaz pl. a kantoni szójárásban 325, a pekingiben pedig 475 szótagot számlál.

Így tehát a sinai nyelv mai hangviszonyai lényegesen különböznek a class. korszak hangállapotától. *A mai nyelv hangjai évezredekre terjedő bomlásnak és romlásnak eredményei.* Ezt már a régibb szótárak is bizonyítják. Kang-hi nagy szótára (Kr. születése idejében) mutatja, hogy a sinai nyelv vagy két évezred előtt hangokban sokkal gazdagabb volt, mint ma, s ugyanezt bizonyítják a Si-king rímei, melyek a szók régibb alakjait megmentették.

Ez eszközök segítségével nem teremthetni meg ugyan egyelőre a sinai nyelv történeti nyelvtanát, de egyes érdekes és értékes eredmények nyerhetők. Így pl. kimutathatni, hogy a sinai nyelv még a Kr. u. VII. században is teljesen bírta a media sorozatát és egy háromféle *f*-hangot, melyek később elvesztek; hasonlóképp kétségtelen a szójárásokból, hogy a szó elején régebben több mássalhangzó állhatott, melyeknek egyike idővel elkopott; szintúgy valószínű, hogy a kettős és hármas hangzók, melyekben a sinai nyelv ma oly gazdag, szóvégi mássalhangzók elkopásából keletkeztek stb.

Érdekes jelenségek továbbá, hogy a sinai nyelvnek sok egytagú szava két szóból vonatott össze; így pl. *tsao* korán és *wan* későn, s ezekből *tsin* idő; vagy *ngo* én, *ni* te és *mén* többesi jelből: *nyan* mi, és *nün* ti; — hogy ugyanazon fogalom megjelölésére több oly szó fordul elő (pl. «mondani, beszélni»: *yii*, *yuet*, *šuet*, *lün*, *yén*, *yün*), melyek világosan egy közös töre vezethetők vissza; — végre hogy párhuzamos alakok nagy számmal találhatók, melyek kétségtelen szóképzés nyomára

utalnak, pl. *ngok* rossz és *nyü* rossznak tartani, *öi* ültetni és *ček* növény, *tu* mérték és *tuk* mérni, *mien* arcz és *muk* szem stb.

E jelenségekből bizton következtethetni, hogy a *mai* sinai nyelv nem tekinthető szigorúan egytagú nyelvnek, hanem hogy az *középhelyet foglal el az egytagú és az agglutináló nyelvek közt*. Jelenleg az egytagúság és kéttagúság elvei még küzködnek fejlődésében; ha az első győz, a nyelv az egytagúság egy új alakját nyeri, ha az utóbbi erősebb, a sinai nyelv agglutináló nyelvvé lesz. A *régi* nyelv tisztán egytagú, de *ez az egytagúsága nem őseredeti állapot*, hanem idő folytában a nyelv egy régiebb állapotából keletkezett.

Eddig Grube tanulmánya, melynek álláspontját és felfogását első rangú tekintélyek, mint von der Gabelentz, is alaposnak ismertek el. A sinai nyelvről, annak változatlanságáról és kezdetleges egytagúságáról elterjedt véleményeket oly lényeges pontokban módosítja, hogy a nyelvész e kis füzetet nem hagyhatja figyelmen kívül.

HEINRICH G.

Athen und der Westen vor der sicilischen Expedition. Von *Hans Droysen*, Berlin, Hertz, 1882.

Athén történetében csak a sicíliai expedítio alkalmával emlékeznek meg a nyugatról. Ha a nagy vállalatról szólnak, amely az athéni hatalom sírját megásta, akkor rendszeren felemlítik, hogy az athénieknek már Perikles korában vágyuk volt Siciliában lábra kapni, de a nagy államférfiu e vágnak mestere volt. De azért ez az eszme mindig foglalkoztatta a közvéleményt. Az aristophanesi komédiákban, melyek e korszakba esnek, különösen a Lovagokban (424. K. e.) oly jellemző kitételeket találunk erre nézve, a melyek világosan mutatják, hogy már az expedítio előtt is jól ismerhették a viszonyokat a szigeten. Annál feltűnőbb, ha Thukydidés az expedítio történetének bevezetésében azt mondja, hogy midőn Athénben az expedítiót elhatározták, *óι πολλοί* (vagy: a legtöbben, a kik szavaztak, vagy: a nagy demokratikus tömeg) nem tudta, hogy mily nagy a sziget és mennyi a lakossága. Thukydidés ekkor nem volt Athénben s így nem tudhatjuk, kitől hallotta vagy honnan merítette ezt az adatot. A vállalat szerencsétlen kimenetele bizonyára nem függött az athéniak hiányos ismereteitől, mert már sokkal azelőtt gyakori politikai érintkezésben álltak a nyugat városaival és királyaival. Feltehető-e, hogy az ekklesia nagy része, a mely a flotta kiküldetésénél, szövetségek kötésénél, expedítioknál döntött, zavaros fogalmakkal bírt volna Siciliáról? Hisz már 427—424 hadakoztak a szigeten, és 415-ben ne tudták volna, hogy mekkora? Hogy tehát az expedítio előtti nagy érintkezést Athén és a nyugat közt láthassuk, Droysen nem rég megjelent értekezésében mind azokat az adatokat gyűjti és csoportosítja, melyek e

viszonyra világot vehetnek. Először tekintetbe jó Thukydides, a ki az archidamosi háború történetében művének első részében az első sicíliai expedícióról is megemlékszik; erre a komédia, a mely mint egykorú tanú s az események hű kísérlője, ha torzítva is, mégis sok adatot nyújt, a melyek legalább a nép felfogását mutatják; azután következnek feliratok e korból és a kereskedelmi viszonyok. Legelőször a korkyrai szövetségről és az 427. vállalatról szól. Itt két attikai psephisma (Corp. Inscr. Attic. I. 33. és U. o. IV. 33.) főfontosságú, a melyekből Droysen azt következteti, hogy Rhegion és Leontinoi követei már Athénben alkudozhattak, midőn a korkyraiak szigetök szép fekvésére utaltak, a mely nagy előnyt nyújt, ha nyugatra eveznek, s így a szövetséget megkötötték. De nagyon valószínű, hogy ekkor Perikles ellenzésére tették ezt Rhegionnal és Leontinoival, mert ha néhány vonatkozást a Lovagok-ból és Darazsak-ból szemügyre veszünk, úgy azonnal látjuk, hogy midőn Kleon volt a kormányrudon, ismét hallunk sicíliai, egyáltalán nyugati tervekről. Perikles alatt a symmachia csak meg volt kötve, de nem elegyedtek semmibe, Kleon alatt Laches-t küldik Siciliába, hogy céljaikat elérjék. — [1879-ben egy athéni psephisma töredékét találták, a mely 450 körül jött létre és egy Athén és Segesta közti symmachiaról szól; ez valamint Thurioi alapítása és az Artossal, Messapia tyrannusával, kötött szövetség mutatják, hogy az érintkezés Perikles alatt és már előtte mily gyakori volt a nyugattal.] De még messzebb mehetünk. Themistokles két leányának a neve: Italia és Sybaris — bizonyára nem ok nélkül. Már e nagy politikus Italia déli részére vetette szemét s a syrakusai zsarnokok száka voltak szemében, mert átlátta, hogy ha az attikai hatalom azon a vidéken egyszer lábra akarna kapni, e tyrannusokban akadályra találna. Tán azért akarta egyszer megtiltani, hogy Hieron az olympiai játékokon részt vegyen és sátrát összeduladni. De nemcsak politikai összeköttetései voltak Athénnek a nyugattal, hanem kereskedelmiek is s ezek nyomát egész a VI. századig K. e. kísérhetjük. Az attikai pénz- és súlyegység Italiában is elterjedt, ami csakis gyakori érintkezés folytán lehetséges; az athéni vázák Etruriáig jutottak el, s ezek Athén egyik fő kereskedelmi cikkét képezték. Már a VI. században találjuk ennek első nyomait, míg az V. században Athénnek sikerült vetélytársait, Kymæet és Korinthust e téren kiszorítani. A szerző erre behatóan ismerteti az atheni, illetőleg soloni pénzlábat s összehasonlítja az Italia különböző részeiben használtakkal s a nagy hasonlatosságból is következtetéseket von a folytonos kereskedelmi összeköttetésekre. Problematikus azonban az értekezés utolsó része, a melyben az egyes kereskedelmi cikkekre is kiterjeszkedik. Csak szétszórt, apró adatok, még pedig későbbi korból állnak itt rendelkezésére. De valamint egy korszából az egyes részek

nagyságára következtethetünk, úgy vagyunk ez esetben is. A Pisistratidák korára nézve bátran következtethetjük, hogy Athén a nyugatról gabnát és érczet hozott, míg ő olajat, eserépedényeket, vázakat és ezüstöt vitt oda. Ezekhez a cikkekhez a későbbi években még több más is járult, úgy hogy midőn a politikai összeköttetések keletkeztek, Athén már nagyon jól ismerte a nyugatot, mert hajói folytonosan tették meg azt az utat, a hova később a hajóhad elindult.

Dr. KONT I.

Herrmann von der Pfordten, *Zur Geschichte des griechischen Perfectums*. München. Christian Kaiser, 1882. 4-r. 64. l. Ára 1 márka, 60 kr.

A jelen értekezés szerzője egy ügyes monographiával szaporította a görög történeti grammatikai irodalmat. Célja volt a görög perfectum történetét historiai alapon változásaiban követni és fejlődéséről rövid, könnyen áttekinthető képet nyújtani. Összehasonlítások nem igen fordulnak elő benne, hanem terve volt a szerzőnek, meglehetősen hű képet nyújtani azon változásokról, a melyeket a görög nyelv a historiailag átvett és a közös ősnyelvből átkölesönzött jószágon életbe léptetett. Curtius Verbumjánál annnyival teljesebb ezen értekezés, a mennyiben minden apróságra kiterjeszkedik és szigoruan chronologiai rendben csoportosítja a kategóriákat. E csoportosításon kívül céljául nevezi még az előszóban a perfectum felfogásának vázolását, a mint az eddigelé mutatkozott és újabb hypothesisek továbbfejlődésének alapjául tekinthető.

E kettős cél elérése végett mindenekelőtt az anyagnak teljességére törekedett. Átbuvárolta Curtius, Kühner, Lobeck, G. Mayer és Westphalnak idevágó műveit, a Traut féle görög ige-lexikont, sőt Veitchnak greek verbs irregular and defective cz. munkáját (melynek azonban sajnos nem legújabb kiadását használta, hanem csak az 1871. évit). Az így nyert anyag 8 fejezetbe van összefoglalva, jelcsül: 1. statistika, 2. hangváltozások, 3. az ξ hangzó mint többeli kihangzás, 4. az úgynevezett attikai kettőztetés, 5. a hehezet (aspiratio), 6. az $\xi\tau\alpha$, $\xi\tau\omega$ végzetek, 7. a $\alpha\alpha$ -végzetű perfectum, végül pedig az egész kutatás eredményét összefoglalólag 8. zármegegjegyzések.

E megjegyzésekből a görög perfectum történetének következő képét nyerjük:

1. A töleszármasnak és thémabangzó nélküli flexiónak, valamint a hangváltozásnak és praesensstónak viszonya megfelel azon képeknek, melyet a rokon nyelvek föltüntetnek.

2. Minthogy ezen viszony nemesak hogy a perfectumot a praesensstől, hanem egyúttal az előbbit illetőleg az egyes számot a többes számtól, participiumtól, infinitivustól és az egész mediumtól vocalismus

dolgaiban megkülönböztette, kezdettől fogva a többféle való kiegyenlítésre való törekvés mutatkozik.

3. Ezen törekvés a historialis rendezés mellett is világosan mutatkozik a példákban, melyek annak kezdeményezéseit mutatják. Különösen jellemző, hogy e példák nem irányulnak kezdettől fogva egységes elvre és hasonló célra, hanem a szükséghez és alkalomhoz képest rendkívül változatosak. Mert nemcsak hogy az erős tóalak győz a gyöngé fölött, hanem megfordítva is beáll az eset, valamint hogy nemcsak a medium hasonul az activumhoz, hanem az activum is a mediumhoz stb. Minden a mellett bizonyít, hogy az egész perfectum összetartozónak tekintetvén, a nyelvérzék a különbségek elsimitására törekedett. Legtanulságosabb azonban az, hogy az új formák a régiek mellett még sokszorosan előtűnnek mintegy a létért való küzdelmükben.

4. Az egész mozgalom az attikai irodalmi nyelv kifejlődésével véget ér. A verba pura-k nagy tömege és a leszármazott igék általában egy és ugyanazon elv szerint képezik a perfectumot; az idősebb réteg csekély számú perfectumai pedig, melyeken a tő hangzója megváltozik, ezen tünetényt csakis a praesenssel való ellentétben tüntetik föl, míg a perfectumon belül az egyik, többnyire az erős tő van végig megtartva.

5. Különös figyelmet érdemel azon körülmény, hogy ezen fejlődés kívülről ható különböző tényezők által segítettik elő:

a) A perfectumnak mint témahangzó nélküli flexió-csoportnak eredeti jellege nem lesz megőrizve. Az *z* vokalisnak behatolása a pluralis első (illetőleg harmadik) személyéből a többiekbe, karöltve jár a tőhangzó uniformálásával.

b) A *zz*-ra való végzet megjelenése és hovatovább mindig erősebb lábrakapása fokozott mértékben elősegíti a vokalismus egyenlőségét, a mennyiben biztos törvény képződik a perfectum-tőt illetőleg, és végre

c) hasonlóképp a különböztetés szolgálatában áll az illető igéknél az aspiráció, mely nagyrészt pótolja a hangzók különböztetését és annál frappánsabb, minthogy csak az attikai nyelvnek kifejlődésével áll elő.

6. A hangváltozások és képzések történetében úgy magát a görögöt, mint az általános indogermán csoportot illetőleg összefoglaló munkában a perfectum, bár az eredeti formációnak csak romjait őrizte meg, mégis fontos adalékokat képezne, különösen pedig ott játszana jelentékeny szerepet, a hol hangváltoztató névképzésekről van szó.

Ajánljuk e sinos értekezést mindazok figyelmébe, a kik a perfectummal akár specialis görög, akár általános indogermán történeti szempontból foglalkozni akarnak.

L. M.

VARIÆ LECTIONES. LIX.

CLAVSA IACET LAPIDE CONIUNX PIA CARA SABINA
 ARTIBVS EDOCTA SUPERABAT SOLA MARITVM·
 VOX EI GRATA FVIT PVISABAT POLLICE CORDAS
 SET GITO RAPTA SILPI · TER DENOS DUXERAT ANNOS.
 5. HEV MALE QVINQVE MINVS SET PLVS TRES MESES
 HABEBANT
 BIS SEPTEMQVE DIES VIXIT HEC IPSA SVPERSTES
 SPECTATA IN POPVLO HYDRAVII GRATA REGEBAT
 SIS FELIX QVICVNQVE LEGES TE NUMINA SERVENT
 ET PIA VOCE CANE · AELIA SABINE VALE

Így szól az óbudai ásatások alkalmával napfényre került feliratok egyike.

Hogy a 3. v. PVISABAT annyi mint PVL SABAT, hogy az 5. v. MESES MENSES-nek vulgaris mellékalakja, említésre sem méltó. Csak egy hely van e sírversben, mely nehézséget okoz, t. i. a 4. v. SET GITO RAPTA SILPI. Én így olvasom: Set cito rapta silet.

SILPI helyett SILET-et,

a mi mind a betűk alakjának. mint a versmértéknek, mind a sírversekben szokásos kifejezési módnak tökéletesen megfelel. P. T. E.

VEGYESEK.

— Nyelvtörténeti adatok. (Archivum Rakocianum I. 5. K.):
czen dolognak visszaját kivenni (azaz a dolog nehézségeit elhárítani, 34. l.),
ptrünnög (zsémbel, mogorván elégedetlen 40. l.), holnap ott *rosztojól*
 (143. l.), ha lovászmesterem szerencsésebb tanál lenni nálommál, kit
irigyenék neki (154. l.), az mit *elt* lehet ellenek (azaz a mit megtehet ellenök,
 171. l.), kiválogattam szinelve 30 zászlót (269. l.), az mint hallogatom
 (276. l.), harmadik hivatalomra (azaz hívásomra 391. l.). Megvallom,
toplakodtam magambau (azaz tépelődtem, 443. l.), *Zuzmarázos*
 volt az lelkem (486. l.), *szuszmata* ember (bátortalan, 498. l.), ilyennel
 hiában nem csecsegtetem magamat (azaz kecssegtetem 519. l.), az kinek
 az eleje rosvadt s az vége posvadt (534. l.), az két fia már kigyüttek
 (536. l.), semmi *választot* nem tészzen Fölséged (559. l.), visszaneszez
 német uram (587. l.), *sohantra* mondják (azaz sóhajtvá, 632. l.), általmásztatom
 (661. l.).

A. D.

Hipponax sirverse.

Theocr. epigr. 21.

Itt nyugszik a Múzsák kegyencze Hipponax.
 Ha rossz vagy, úgy közel ne lépj e sirhanthoz,
 De hogylia jó vagy és ha jóktól származtál,
 Bátran leülhetsz, és ha tetszik, szunnyadhatsz.

Theodectes tragicus rejtvénye.

(Athen. X. p. 451. f.)

Két édes testvér: egyik másiknak az anyja.
 Azt, a ki szült, a szülőt szüli újra világra szülötte.¹⁾

Tanaquil Faber

az Anacreonteor. 27. A dal szerzőjéhez.

Boldog vagy, boldog! kinek a helikóni tetőről
 A szent dalforrás ily csoda ihletet ad.
 Már ennél szebbet nem mondhatnának az összes
 Ámor, Tréfa, Mosoly s Kellemekek istenei.

Moschos 8. A szántó-vető Eros.

Félretevén az ivet s a szövétneket, ösztöke-pálczát
 S vállravető tarsolyt vesz föl a pajkos Eros.
 Tulkoknak jármot tesz munkatürelmü nyakukba
 S a szántóföldbe hinti a búzavetést.
 Égre tekint s így szól: Adj termést, Zeus! vagy ekémbe
 Téged foglalak bé mint Európa-bikát.

¹⁾ T. i. az éj a napot, a nap az éjt.

Archilochus 6.

Azzal a jó pajzszsral valamellyik száiszi pompáz,
 Mellyet kénytelenül hagytam a bokrok alatt.
 Csaklhog az életemet megmentém. Bánom is én a
 Pajzsot! Majd szerzek másikat épen olyat.

Két első sorát Aristophanes is idézi Béke 1298—9. Arany (nála az 1215—6. v.) így fordította :

Pajzsomat egy Saios mutogatja, melyet nem-akarva
 Jó szerszám vala bár, dobtam a cserje mögé.

Száiszi, azaz Σαίσι-beli, thrák ember. Archilochus úgy járt mint Horatius (Carm. II. 7, 20 relicta non bene pamula) s a mint Bergk sejtí, Anacreon is, a kinek egyik verse (fr. 28.) így szól:

Pajzsomat elhánytam a szép-csörgedezésü víznél.

Anth. Pal. XI. 421.

Engem nem bántasz, távollétembe ha megszólsz :
 Akkor szállasz meg, hogyha szemembe dicsérsz.

P. T. E.

Figyelmeztetés.

Az utolsó tagdíjfizetések a jelen füzet végehez csatolt név-lajstromban vannak kimutatva.

Tisztelettel felkérem t. cz. tagtársainkat, hogy e lajstromot átvizsgálni s a netalán előforduló tévedésekre figyelmeztetni szíveskedjenek.

A f. é. november hó 4-dikére összehívott közgyűlés szavazatképes nem lévén, az e füzethez csatolt meghívóval a philologiai társaság t. cz. tagjai új közgyűlésre hivatnak meg.

A pénztárnok.

KÖNYVÉSZET.

Összeállítja **Hellebrant Árpád.**

- Andrássy J.** Német olvasókönyv. A középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. Budapest és Pozsony, 1882. Heckenast. (N. 8-r. 363 l.) 2 frt. 10 kr.
- Alfred J. Church M. A.** Elbeszélések a görög tragikus költőkből. Angolból ford. és jegyzetekkel kísérte *Nery L.* 4 színes képpel. (Ifjusági iratok tára, XIII.) Budapest, 1883. Franklin-társ. (16-r. 207 l.) 1 frt.
- Bászai A.** Horatius élete és költeményeinek időrendje. — Arad, Különnyomat a «Középiskolai Szemléből», 1882, (8-r. 53 l.)
- Bleszkány Fr.** De re nummaria Romanorum. Budapestini, 1882. (8-r. 66 l.)
- Finály H.** A latin nyelv szótára. A kútfőkből a legjobb és legújabb szótáriródalomra támaszkodva. I. A—archon. Budapest, 1883. Franklin-társ. (K. 4-r. 1—160 hasáb) 80 kr.
- Füredi (Führer) J.** Új magyartelenségek betűrendben. Egyszersmind helyes magyarságra vezérlő nyelvkalauz. A legújabb nyelvészeti vizsgálódások alapján. Budapest, 1882. Ifj. Nagel O. (8-r. VII, 40 l.) 40 kr.
- Jánosi B.** Jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha című műveihez. (A Bartal-Malmosi-féle kiadás szövegéhez alkalmazva). Budapest, 1882, Eggenberger. (8-r. 140 l.) 90 kr.
- Kolmár J. és Sváby P.** Fordítási gyakorlatok magyarból latinra, I. könyv. A gymnasiumi V. és VI. osztályok számára. Schultzt Ferdinánd nyomán. 3-ik, javított kiadás. Budapest, 1883. Eggenberger (8-r. 152 l.) 1 frt.
- Könyvszemle Magyar.** Közrebocsátja a nemzeti múzeum könyvtára. Egy évre 3 frt. VII. évfolyam. 1—4 füz. 1882. Budapest.
- Tartalma: *Rösler I.* Adalékok a kassai kir. jogakadémia könyvtárához. — *Szilágyi S.* Német bibliographiai ritkaságok a budapesti könyvkiállításon. — *Dietz S.* A legrégebb magyar erdészeti munka 1656-ból. — *Jakab E.* Adatok énekes könyveink bibliographiájához. Toldy F. jegyzetei nyomán. — *Komáromy A.* Gr. Eszterházy D. levéltára a N. Múzeum könyvtárában. — *Szabó K.* Régi magyar könyvészeti adalékok. V. Közl. — *Hellebrant Á.* Ismeretlen brassói egylevelű nyomtatvány a XVII. századból. — *Chernel K.* Könyvbeeslés Modor városában 1608-ból. — *Jakab E.* A XIX. századbeli erdélyi halotti beszédek bibliographiájához. — *Reizner I.* Adalékok a szabadságharc s az emigráció könyvészetéhez. — *Féjérpataky L.* Az országos levéltár oklevél-kiállítása. — *Cs. J.* A barszentkereszti püspöki könyvtár kéziratai. — *Csontos J.* A budapesti országos könyvkiállítás. — A király a budapesti könyvkiállításon. — Hazánkat érdeklő külföldi szemle. — *Fraknoi V.* Árpádházi sz. Erzsébet két mivoltos könyve Cividaleban. — *Majláth B.* Hungaricák a bécsi könyvkiállításon. — *Csontos J.* A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. — Vegyes közlemények. — A magyar irodalom 1882-ben. — Hazai nem magyar irodalom. — Hazánkat érdeklő külföldi irodalom. — 1882. évre szóló naptárak.

- Márgai K. Német gyakorlókönyv a min. új tantervhez alkalmazva. A közép-iskolák alsó osztályai számára. 2-ik kiadás. Budapest, 1883. Franklin-t. (8-r. 128 l.) 60 kr.
- Olcso könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, 1882. Franklin-társ. (16 r.)
139. Ébelot A. Cazaux András. Rajz a délamerikai pampaszokból. Ford. Kárfy T. (127 l.) 30 kr.
140. Hugo V. Borgia Lucretia. Dráma 3 felv. Francziából ford. Szász K. (131 l.) 30 kr.
141. Tennyson A. Költői beszédek. Angolból ford. Csukási J. (117 l.) 30 kr.
142. Goldoni K. A hazug. Vigj. 3 felv. Olaszból ford. Radó A. (192 l.) 40 kr.
143. Delpit A. Odette házassága. Regény. Francziából ford. Fáy J. O. (240 l.) 50 kr.
144. Taylor T. Barátságából. Vigj. 1 felv. Angolból ford. Csiky G. (71 l.) 20 kr.
145. B. Feuchtersleben E. Adalék a lélek életrendjéhez. A 32-ik kiadás után németből ford. Klekner A. (199 l.) 40 kr.
146. Augier E. és Saudeau Gy. Poirier úr veje. Színmű 4 felv. Francziából ford. Haraszi Gy. (155 l.) 30 kr.
- Pirchala I. Jegyzetek Vergilius Aeneisének I—XII. énekéhez. Magyarázó képekkel. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r. IV, 192 l.) 80 kr.
- Csebi Pogány K. Bajza József irodalmi munkássága. Budapest, 1882. Aigner. (8-r. 34 l.) 30 kr.
- Ring M. Dr. Alt-lateinische Studien. Pressburg, 1882. Steiner. (N. 8-r. II, 144 l.) 1 frt. 50 kr.
- Schenkl görög elemi olvasókönyve Curtius nyelvtanához. A 10-ik eredeti kiadás nyomán átvizsgált 7-ik javított kiadás, Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 232 l.) 1 frt.
- Schultz F. kisebb latin nyelvtana. Fordította Kiss L. 8-ik jav. kiadás. Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 284 l.) 1 frt. 20 kr.
- Schultz F. Gyakorlókönyv kisebb latin nyelvtanához. 8-ik jav. kiadás. Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 239 l.) 1 frt.
- Schwiedland Fr. Francia nyelvtan iskolák és magántanulók számára négy folyamban. 2-ik jav. és bőv. kiadás. I. folyam. Budapest, 1883. Franklin-t. (8-r. XIV, 169 l.) 80 kr.
- Simonyi Zs. Német olvasókönyv szótárral. A gymnasium IV-ik osztályának. Budapest, 1882. Eggenberger. (8-r. 171 l.) 1 frt. 20 kr.
- Szamosi J. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. II. rész. Mondattan. Budapest, 1883. Zilahy, (8-r. XI, 151 l.) 1 frt.
- Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta dr. Boros Gábor. I. füzet. Az elegia-, epigramma-, és iambos-költészet. (Jeles írók iskolai tára. XIX.) Budapest, 1882. Franklin-társ. (8-r. 95 l.) 40 kr.
- A világirodalom története képekkel és irodalmi szemelvényekkel. 12. füzet. Budapest, Tettey. (353—384. l. és 1 kép.) 30 kr.

MEGHIVÓ

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁGNAK

1882. ÉVI DECEMBER HÓ 3-ÁN D. E. 10 ÓRAKOR

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA PALOTÁJÁBAN

TARTANDÓ

RENDES KÖZGYÜLÉSÉRE.

A KÖZGYÜLÉS TÁRGYAI:

1. Elnöki megnyitó: P. THEWREWK EMIL, Teendőink a classica philologia terén.
2. Titkári jelentés.
3. A pénztárnok és pénztárvizsgáló bizottság jelentése.
4. Választások.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYAI.

I. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG CÉLJA.

1. A «Budapesti philologiai társaság» érintkező központja akar lenni a magyar állam területén lakó philologusoknak; azon van, hogy a szigorú philologiai módszert, mennyire tőle kitelik, ismertesse és terjeszse; nevezetesen a classicus ó-kort illető tanulmányokkal foglalkozik, de a mellett a magyar s esetleg más nyelvet és irodalmat is törekszik működése körébe vonni.

II. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOLVASÓ ÜLÉSEI.

2. Ülést a társaság havonként rendszeren egyszer tart, kivéve július, augusztus és szeptember hónapokat. A gyűlés napja a hónap első szerdája. A gyűlés a téli félévben d. u. 5 órakor, a nyári félévben 6-kor kezdődik.

3. A társaság minden felolvasó gyűlése nyilvános.

4. Az olyan értekezéseknél, melyek a társaság valamely ülésében felolvastattak és utóbb bárhol nyomtatásban megjelennek, szerzőik által mindig kiteendő, hogy azok a philologiai társaságban olvastattak, megjelölván az évet és az ülés napját is.

III. SZAKASZ.

A NAGYGYÜLÉS.

5. A társaság nagygyűlése Budapesten, ha lehet, a tanár-egyleti nagygyűlés idején tartatik a választmány által megszabott és négy héttel előre kihirdetett napirend szerint.

6. A közgyűlés tárgyai: *a)* az elnök megnyitó beszéde és az első titkár évi jelentése; *b)* az évi számadások megvizsgálása; *c)* az évi költségvetés megállapítása; *d)* közérdekű értekezések felolvasása; *e)* az indítványok megvitatása; *f)* a választmány megválasztása; *g)* az alapszabályok módosítása; *h)* új tiszteletbeli tagok választása; *i)* a társaság tisztviselőinek megválasztása.

7. A közgyűlés határozatképességéhez a tagok legalább egy harmadrészének jelenléte szükséges; határozatot a jelenlevők kétharmada hoz. Csak a jelenlevő tagok szavazhatnak, még pedig a választásoknál mindig titkosan.

IV. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG TAGJAI.

8. A társaság tagjai alapítók, tiszteletbeliek, rendesek és rendkívüliek.

9. Alapító tagok azok, kik a társaság részére legalább száz forintot fizetnek be, vagy ez összeg 6% kamatjának évenkénti fizetése mellett a felajánlott összegről kötelezvényt adnak. Ha az alapító egyszersmind rendes tag is, ezért külön díjat nem fizet.

10. Tiszteletbeli tagokul oly férfiak választatnak, kik a philologia terén maguknak kitűnő érdemeket szereztek. A tiszteletbeli tagok egyszersmind a választmány tagjai, melynek üléseire meghívhatnak.

11. Rendes tag lehet minden tanár s mindaz, kitől a társaság céljainak előmozdítását remélheti.

12. Rendkívüli tagnak felvétetik: a ki philologusnak készül vagy a classicus tanulmányokhoz való különös vonzalomból a társaság üléseiben részt venni óhajt.

13. Ki egyleti taggá kíván felvétetni, ebbeli szándékát egy sajátkezűleg irt nyilatkozatában egy egyleti tag ajánlata mellett a választmánynak kijelenti.

14. Minden választás titkos és a rendes meg a rendkívüli tagságra nézve egyszerű szótöbbséggel történik. A tiszteletbeli tagságra való ajánlásnak egy hónappal előbb kell megtörténnie s a megválasztásra kétharmad szótöbbség szükséges. Csak a rendes és tiszteletbeli tag szavazó- és választóképes.

V. SZAKASZ.

A TAGOK KÖTELESSÉGEI ÉS JOGAI.

15. Minden tag oklevelének átvételekor 2 forintot fizet. Az ebből összegyűlt összeg az ülésterem költségére, a szükséges nyomtatványokra, írószerekre és levelezésre fordítatik.

16. A tagok kötelesek az egylet célját az alapszabályok által kitűzött határon belül előmozdítani, és az évi tagdíjat június 30-ig pontosan befizetni. Julius 1-én túl a tagdíjhátralékok az illetők költségére postán utánvételeztetnek. Kivételnek az évközben felvett tagok, kik első évi tagdíjukat felvételüktől számítva két hónap alatt tartoznak beszolgáltatni.

17. Az oly tagoktól, kik tagdíjukat 3 éven át nem fizetik, jogában áll a választmánynak követelését bíróilag behajtani.

18. A rendes és a rendkívüli tagok 5 frt évi tagdíj lefizetésére kötelezik le magukat három-három évre. Azon tag, ki a lefolyt három év után írásban nem jelenti be kilépését, úgy tekintetik, mint a ki kötelezettségét újabb

három évre hallgatag elvállalja. A tiszteletbeli tagok tagdíjat nem fizetnek. A kilépni szándékozó tag köteles a választmánynak kilépését bejelenteni s oklevelét visszaküldeni, önként értetvén, hogy az csak a 18-ik pontban elvállalt kötelezettség teljesítése után történhetik.

A társasági év a naptári évvel egybeesik.

19. Minden rendes tagnak szavazási joga van, azonkívül választó és választható. Jogában áll továbbá

a) új tagot bejelenteni és ajánlani;

b) a választmányhoz írásban indítványt beadni s annak a közgyűlés elé terjesztését követelni.

A tiszteletbeli és alapító tagoknak ugyanazon jogaik vannak, mint a rendes tagoknak.

20. A rendkívüli tagnak jogában áll: írásban a választmányhoz indítványt beadni és rendkívüli tagot ajánlani.

21. Végre a társaság minden tagjának joga van, felolvasást tartani és a vitatkozásokban részt venni.

22. A társaság minden tagjának az «Egyetemes Philologiai Közlöny» ingyen jár; ezen folyóirat szerkesztőinek kijelölése a M. Tud. Akademia nyelvtudományi bizottságának és a választmánynak jogköréhez tartozik.

VI. SZAKASZ.

A VÁLASZTMÁNY.

23. Minden ügyet, mely a 6-ik pontban megemlítve nincs, a társaság választmánya rendez el, melynek tagjai:

a) az elnök; *b)* az alelnök; *c)* az első titkár; *d)* a másodtitkár; *e)* a pénztárnok; *f)* 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. A választmány minden felolvasó gyűlés után választmányi gyűlést tart.

24. A választmány minden tagjának hivatalos működése egyik rendes közgyűléstől a másik rendes közgyűlésig tart, a titkárok és a pénztárnok kivételével, kik 3 évre választatnak. A kilépők újra választhatók.

25. Az elnök, vagy ha akadályozva van, az alelnök elnököl a havonkinti rendes felolvasó, továbbá a választmányi üléseken, valamint a rendes és rendkívüli közgyűléseken; aláír a titkárok egyikével együtt minden fontosabb iratot; képviseli a társaságot egyesek és hatóságok irányában; végre sürgős esetben a társaság pénztárából 10 frt erejéig utalványozhat, de az ily utalványozás a választmány legközelebbi ülésén bejelentendő.

26. A titkárok kezelik az irodaügyet, ők vezetik a jegyzőkönyveket, és nyilván tartják a tagok számát. A fontosabb irományokat az elnökkel együtt, a kevésbé fontosakat maguk állítják ki. Az első titkár a rendes közgyűlésen jelentést tesz a társaság évi működéséről.

27. A pénztárnok az «Egy. Phil. Közlöny»-ben történő nyugtázás mellett átveszi a pénzt, kifizeti az elnök által aláírt utalványokat; havonkint számot ad a választmánynak, s gondoskodik, hogy a társaság készpénze a választmány belátása szerint gyümölcsözőleg elhelyeztessék, és az év végén átadja az elnöknek az évi részletes számadást.

28. A választmányi tagok feladata az indítványokat a választmányi gyűlésen megvitatni, az elnöktől vett megbízásokban eljárni és szükség esetén az elnök felszólítására ideiglenesen a titkári vagy pénztári teendőket is elvállalni.

29. A választmány csak akkor határozatképes, ha legalább hét tag van jelen. A vidéki választmányi tagok fontosabb esetben írásbeli szavazásra szólíthatók fel. Határozatot az általános többség hoz.

VII. SZAKASZ.

A VÁLASZTÁS.

30. A tisztségviselők választása három külön választásban történik a szavazatcédulák beadása által. Az első választásban választatik általános szavazattöbbséggel az elnök; ha általános többség nem éretnék el, akkor a két legtöbb

szavazatot nyert egyén közt szorosabb választás történik. A második választásban választatik az alelnök, eshetőleg az első és másod-titkár és a pénztárnok. A harmadik választásban választatik 12 budapesti és 12 vidéki választmányi tag. Egyenlő szavazatnál a sors dönt.

VIII. SZAKASZ.

A TÁRSASÁG FELOSZLÁSA.

31. Feloszlás esetében a társaság vagyona a Magyar Tudom. Akadémia nyelvtudományi osztályára száll. Míg a társaság tíz tagot számlál, föl nem oszolhatik.

32. Az alapszabályok módosítása, valamint a társaság feloszlása a m. kir. belügyminiszteriumnak betérjesztendő.

33. A jelen alapszabályok 1881. január 1-én lépnek életbe.

ZÁRADÉK.

Ha a budapesti philologiai társaság az alapszabályaiban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, úgy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik és a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszthatatik vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására feloszlás terhe alatt köteleztetik.

Budapesten, 1880. október 17-én.

Ponori Thewrewok Emil s. k.
a budapesti philologiai társaság elnöke.

50,232. szám.

Látta a magyar királyi belügyminiszter.

Buda-Pesten, 1880-ik évi november hó 3-án.

Prónay Főzsef s. k.
államtitkár.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐI

1882-ben.

Elnök : Dr. P. THEWREWK EMIL.

Másodelnök : Dr. BEÖTHY ZSOLT.

Első titkár : Dr. ÁBEL JENŐ.

Másodtitkár : Dr. KELETI VINCE.

Pénztárnok : Dr. HEINRICH GUSZTÁV.

VÁLASZTMÁNYI TAGOK:

Fővárosiak :

Dr. BÁSZEL AURÉL
BERMÜLLER FERENCZ
GARAMI RIKÁRD
HOFER KÁROLY
Dr. KASSAI GUSZTÁV
KIRÁLY PÁL
KÖPESDI SÁNDOR
MALMO SI KÁROLY
Dr. PECZ VILMOS
PIRCHALA IMRE
Dr. SIMONYI ZSIGMOND
Dr. TORMA KÁROLY

Vidékiek :

Dr. CSENGERI JÁNOS
HALÁSZ IGNÁCZ
HEHELEIN KÁROLY
Dr. HÓMANN OTTÓ
Dr. LIPP VILMOS
NÁTA FALUSSY KORNÉL
Dr. ORIVAY TIVADAR
PETROVICH FERENCZ
Dr. POZDER KÁROLY
Dr. RING MIHÁLY
Dr. SZAMOSI JÁNOS
VERESS IGNÁCZ.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1882-BEN.*

I. TISZTELETBELI TAGOK:

Dr. BUDENZ JÓZSEF, egyetemi tanár.
 Dr. HUNFALVY PÁL, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
 Dr. SCHOTT VILMOS, egyet. tanár, Berlin.
 Dr. TÉLFY IVÁN, egyetemi tanár.

II. ALAPÍTÓ TAGOK:

Borsodi és katymári LATINOVICS GÉZA, Katymár.
 Dr. HORVÁT CYRILL, egyetemi tanár.
 ODESCALCHI ARTHUR herczeg, Skiczó.
 Dr. NOGÁLL JÁNOS, pergamoni püspök, Nagyvárad.

III. RENDES TAGOK:

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. ÁBEL JENŐ --- --- --- --- ---	5	5	+
	ALTMANN IMRE, Selmezbánya --- ---	.	.	+
	AMBRUS MÓR, Losonc --- --- --- --- ---	5	.	+
	ANDRÁSSY JENŐ, Pozsony --- --- --- --- ---	.	.	.
5.	Dr. ANGYAL DÁVID --- --- --- --- ---	5	.	.
	Dr. BABICS KÁLMÁN --- --- --- --- ---	5	.	+
	BALÁSI FERENCZ, Nagy-Szeben --- --- --- --- ---	—	5	.
	Dr. BALLAGI MÓR --- --- --- --- ---	5	5	.
	BARÁTH FERENCZ --- --- --- --- ---	5	5	.
10.	BARBARITS L. RÓBERT, Székesfehérvár ---	—	5	2.25
	Dr. BARNA IGNÁCZ --- --- --- --- ---	5	5	+
	BARTAL ANTAL --- --- --- --- ---	5	5	.
	Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF --- --- --- --- ---	5	.	.
	Dr. BÁSZEL AURÉL --- --- --- --- ---	5	.	+
15.	BEKSITS IGNÁCZ, Kaposvár --- --- --- --- ---	5	5	.
	Dr. BELICZAY JÓNÁS, Kecskemét --- --- --- --- ---	5	5	2
	Dr. BEÖTHY ZSOLT --- --- --- --- ---	5	5	+

* A hol a lakóhely kitéve nincsen, Budapest értendő. A vonás (—) azt jelenti, hogy az illető tagtárs úr ez évben még nem volt a társaság tagja, a pont (.), hogy az évre a tagsági díjat még nem fizette meg, a +, hogy az oklevél díját már a társaság újjászervezése előtt megfizette.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	BERMÜLLER FERENCZ	5	5	+
	Dr. BOROS GÁBOR, Nagy-Szeben	5	5	2
20.	Dr. BRASSAI SÁMUEL, Kolozsvár	5	.	.
	BUDAVÁRY JÓZSEF, Nyitra	5	5	+
	BURÁNY GERGELY, Szombathely	5	5	2
	Dr. CSENGERI JÁNOS, Fehértemplom	5	.	+
	CSERÉP JÓZSEF, Sátoralja-Ujhely	—	5	2
25.	CSERHALMI SAMU	5	5	2
	CSEMÉR ISTVÁN, Munkács	6	.	+
	DÓCZI IMRE, Nagy-Körös	5	5	+
	DRAJKÓ-BÉLA	5	5	+
	ELISCHER JÓZSEF	5	5	+
30.	ERDÉLYI KÁROLY, Tata	—	5	2
	Dr. ERŐDI BÉLA, Fiume	5	5	+
	FÁBIÁN IMRE, Kassa	5	5	.
	FALUDI MIKSA, Székesfehérvár... ..	5	.	.
	FARKAS JÓZSEF, Kecskemét	5	5	+
35.	FERENC VALDEMÁR, Besztercebánya	.	.	.
	Dr. FINÁCZY ERNŐ, Pancsova	5	.	+
	Dr. FRAKNÓI VILMOS	5	5	+
	Dr. FRÖHLICH RÓBERT	5	5	+
	GARAMI RIKÁRD	5	.	+
40.	GEREVICS GUSZTÁV, Lőcse	5	5	+
	GERÉB JÓZSEF	—	5	2
	GERÉB MÁRTON, Kolozsvár	5	5	.
	GERGELY KÁROLY, Debreczen	5	.	+
	GÉRESI KÁLMÁN, Debreczen	5	1	+
45.	GÓDOR GYULA, Aranyos-Maróth	.	.	+
	GOLDIS JÁNOS, Arad	5	5	2
	Dr. GOLDZIHNER IGNÁCZ	5	.	+
	Dr. GREGUSS ÁGOST	.	.	.
	GYOMLAY GYULA	—	5	2
50.	GYÖRGY LAJOS, Szatmár	5	5	2
	Dr. GYULAI PÁL	5	5	.
	GYULAY RUDOLF, Komárom... ..	5	4	2
	HÁHN ADOLF, Szeged... ..	5	5	.
	HAJNAL IMRE, Szeged	—	5	2
55.	HALÁSZ IGNÁCZ, Székesfehérvár	5	5	.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	HARASZTI GYULA, Kolozsvár	5	.	.
	HASLINGER FERENCZ, Arad	5	5	+
	Dr. HATALA PÉTER	.	.	+
	HEGEDŰS BÉLA	5	5	2
60.	HEGEDŰS ISTVÁN, Kolozsvár	5	5	+
	HEHELEIN KÁROLY, Szatmár	5	5	+
	Dr. HEINRICH ALAJOS	5	5	.
	Dr. HEINRICH GUSZTÁV	5	5	+
	Dr. HEINRICH KÁROLY	5	.	.
65.	HELLEBRANT ÁRPÁD	5	.	.
	Dr. HERZL MÓR	5	.	.
	HIMPNER BÉLA, Besztercebánya	—	5	.
	HOFER KÁROLY	5	5	+
	Dr. HÓMANN OTTÓ, Kolozsvár	5	5	+
70.	Dr. HOFFMANN FRIGYES, Pozsony	—	5	.
	Dr. HORVÁT CYRILL	—	5	.
	JANNY LÁSZLÓ, Kolozsvár	—	5	.
	JESZENÁK RÁFAEL, Losonc	5	.	+
	JURKOVICS EMIL, Besztercebánya	5	5	2
75.	KÁPOSTÁSSY JUSZTINIÁN, Eger	5	5	.
	Dr. KASSAI GUSZTÁV	5	5	.
	KATINSZKY JÓZSEF, Kassa	5	5	.
	Dr. KELETI VINCZE, Besztercebánya	5	5	2
	KEMÉNY HUGÓ, Kőszeg	5	.	.
80.	KEMPF JÓZSEF	—	5	2
	KISPÁL MIHÁLY	—	5	2
	KIRÁLY PÁL	5	.	+
	KOLONICS LIPÓT, Székesfehérvár	5	5	.
	Dr. KONT IGNÁCZ	5	5	+
85.	KOSZTKA GYŐZŐ, Kassa	5	.	+
	KOTUNOVICS SÁNDOR, Nagyváradi	5	5	+
	KÖPESDI SÁNDOR	5	5	+
	Dr. KRAUSZ JAKAB	5	5	.
	KUUN GÉZA gróf, Maros-Németi	.	.	+
90.	LATINOVICS GÉZA, Katymár	6	.	.
	LEHR ALBERT	—	.	.
	LINTNER LAJOS	5	5	+
	Dr. LIPP VILMOS, Keszthely	5	5	.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
95.	LISZY LAJOS, Székesfehévár	5	5	+
	LORENTZ JÓZSEF, Fehértemplom	5	5	+
	LUGOSSY JÓZSEF, Debreczen	5	5	+
	MADARÁSZ GUSZTÁV, Nagy-Kálló	5	5	+
	MALATINSZKY JÁNOS, Zsolna	5	.	+
100.	MALMOSI KÁROLY	5	.	+
	MANDOLA JÓZSEF	5	.	.
	Dr. MÁRKI JÓZSEF	5	5	+
	Dr. MARGALITS EDE, Zombor	5	.	.
	MARKUSOVSKY SÁMUEL, Pozsony	5	5	.
105.	MATSKÁSSY JÓZSEF, Szeged	5	5	+
	Dr. MAYR AURÉL	.	.	+
	MAYWALD JÓZSEF	5	.	+
	G. MIHÁLTZ ÖDÖN, Zilah	—	5	2
	MIHALIK AURÉL, Székesfehévár	—	5	.
110.	MORAVCSIK GÉZA, Szarvas	5	.	2
	MOSER JÓZSEF, Ujvidék	5	5	+
	Dr. NAUMANN ERNŐ, Berlin	.	.	.
	NAGY KÁROLY, Fogaras	5	5	.
	NÁTAFALUSSY KORNÉL, Rozsnyó	5	5	+
115.	ODESCALCHI ARTHUR hg.	.	.	.
	OLEJOVITS JÁNOS, Nagy-Károly	—	5	2
	Dr. ORIVAY TIVADAR, Pozsony	5	5	.
	PAULIK JÓZSEF, Pozsony	—	.	.
	Dr. PECZ VILMOS	5	5	+
120.	PETROVICH FERENCZ, Nagyváradi	5	5	.
	PFEIFFER ANTAL, Trencsén	5	5	+
	PIRCHALA IMRE	5	.	+
	PONGRÁCZ EMIL gróf, Vágújhely	6	.	.
	Dr. POZDER KÁROLY, Losoncz	5	5	.
125.	RADÓ ANTAL	—	.	.
	RANDWEG MIHÁLY, Vác	—	5	1
	REITMANN FERENCZ	5	2,50	+
	REMSEY ISTVÁN, Trencsén	5	.	+
	RÉVY FERENCZ	5	5	+
130.	Dr. RIEDL FRIGYES	5	5	.
	Dr. RING MIHÁLY, Pozsony	5	5	.
	Dr. ROMÁN SÁNDOR	5	.	.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevél díja
	SALAMIN LEO, Sopron... --- --- --- ---	5	.	+
	SCHLOTT GYULA, Besztercebánya --- --- ---	5	5	+
	Dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR, Zombor --- --- ---	5	.	+
135.	SIMON MIHÁLY, Kis-Zombor... --- --- ---	---	.	.
	SCHILL SALAMON --- --- --- ---	---	5	2
	Dr. SIMONYI ZSIGMOND... --- --- --- ---	5	.	+
	STERBA JÁNOS, Lakocsa, Sopron m. --- --- ---	---	5	.
	SZABÓ SZILVESZTER, Győr --- --- --- ---	5	5	2
140.	SZALAY GYULA, Nagy-Kőrös --- --- --- ---	5	5	.
	Dr. SZAMOSI JÁNOS, Kolozsvár --- --- --- ---	5	5	+
	SZEGEDI SÁNDOR, Debreczen --- --- --- ---	5	5	+
	SZERENCSE MENYHÉRT, Eger --- --- --- ---	előfiz.	5	+
	SZÉKELY FERENCZ, Nagy-Enyed --- --- --- ---	5	5	2
145.	SZÉKELY SALAMON, Székesfehérvár --- --- --- ---	5	5	2
	SZIGETHY ISTVÁN, Sümegh --- --- --- ---	5	5	.
	SZILÁGYI ISTVÁN, M.-Sziget --- --- --- ---	5	.	+
	Dr. SZILASI MÓRICZ --- --- --- ---	.	.	.
	SZINYEI ENDRE, Sárospatak --- --- --- ---	5	5	+
150.	Dr. SZOMBATHY IGNÁCZ, Győr... --- --- --- ---	5	5	+
	SZOMBATHY ISTVÁN, Kecskemét --- --- --- ---	5	.	+
	SZŐKE ADOLF, Losonc --- --- --- ---	5	5	+
	SZUNTER NÁNDOR, Arad --- --- --- ---	5	.	+
	Dr. TÁRKÁNYI BÉLA --- --- --- ---	5	5	+
155.	Dr. THEWREWK EMIL --- --- --- ---	5	5	+
	TIBER ÁGOST --- --- --- ---	5	.	+
	Dr. TORMÁ KÁROLY --- --- --- ---	5	5	.
	Dr. TÖRÖK AURÉL --- --- --- ---	5	.	+
	UHRIN PÁL, Szkala... --- --- --- ---	5	5	+
160.	UNGER ROMÁN, Székesfehérvár --- --- --- ---	5	5	+
	VAJDAFY GÉZA, Ungvár --- --- --- ---	5	5	+
	VÁLI BÉLA --- --- --- ---	---	5	.
	VARGA EMIL, Szolnok --- --- --- ---	5	.	+
	VASS SÁMUEL, Nagy-Kőrös --- --- --- ---	5	5	.
165.	Dr. VÁMBÉRY ÁRMIN --- --- --- ---	.	.	.
	VÁRKONYI ENDRE, Tata --- --- --- ---	5	5	2
	VERESS IGNÁCZ, Nagy-Szeben --- --- --- ---	5	5	.
	VÉGH ENDRE, Kaposvár --- --- --- ---	5	1	.
	VIRKLER ENDRE --- --- --- ---	5	5	+

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	Oklevel díja
170.	VIZOLY ZAKARIÁS, Pancsova	5	.	+
	VOLF GYÖRGY	5	5	+
	VOZÁRI GYULA, Szatmár-Németi	5	5	+
	Dr. WAGNER LAJOS, Pozsony	5	5	+
	Dr. WARGHA SAMU, Esztergom	—	5	2
175.	WIGAND JÁNOS, Pancsova	5	.	.
	Dr. WLISLOCKI HENRIK, Kolozsvár	5	5	2
	ZICHY ANTAL	5	.	+

